

AZƏRBAYCAN
DÖVLƏT
İQTİSAD
UNİVERSİTETİ

“AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN
GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN
STRATEJİ ASPEKTLƏRİ”

III ÜMUMRESPUBLİKA ELMİ MƏQALƏ MÜSABİQƏSİ 2025

ELEKTRON MƏQALƏ TOPLUSU

UNEC Tədqiqat Mərkəzlərinin İşinin Əlaqələndirilməsi və Təşkili şöbəsi
UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi

BAKİ - UNEC – 2026

Əziz Şuşa, sən azadsan!

Əliyeva

W y u a

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

III Ümumrespublika Elmi Məqalə Müsabiqəsi – 2025

Müسابiqənin məqsədi ölkənin ali təhsil və elmi-tədqiqat müəssisələrinin professor-müəllim heyətinin, doktorant, dissertant, magistr və tələbələrinin Qarabağın dirçəldilməsi, xüsusilə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə dövlət suverenliyimizin tam bərpa edilməsindən sonra iqtisadiyyat quruculuğunun daha səmərəli mexanizmlərinin müəyyənəşdirilməsi, Qarabağın dirçəldilməsinin dövlət suverenliyimizin gücləndirilməsində strateji əhəmiyyəti, Şuşa və Xankəndi şəhərlərinin iqtisadiyyat strukturunun formalaşdırılması problemləri və istiqamətləri üzrə tədqiqatların aparılmasının təşviq edilməsi və onların müsabiqə əsasında mükafatlandırılmasıdır.

Müسابiqənin əsas istiqamətləri:

- ❖ Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji əhəmiyyəti.
- ❖ Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf etdirilməsində Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın geoiqtisadi aspektləri.
- ❖ Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri.
- ❖ Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində Qarabağın nəqliyyat layihələrinin rolu.
- ❖ Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsi.

Mükafatlandırma:

Professor-müəllim heyəti və doktorant, dissertant, magistr və tələbələr üçün ayrıca nəzərdə tutulur:

1. Mükafatın məbləği (professor-müəllim heyəti üçün):

I yer – 600 AZN; II yer – 500 AZN; III yer – 400 AZN.

2. Mükafatın məbləği (doktorant, dissertant, magistr və tələbələr üçün):

I yer - 500 AZN; II yer – 400 AZN; III yer – 300 AZN

3. Hər iki heyət üzrə ilk 10-luğa düşən məqalələrə Sertifikatlar veriləcəkdir.
4. Komissiya tərəfindən seçilən məqalələr toplu şəkildə elektron-kitab formatında hazırlanacaqdır və UNEC-in rəsmi saytında yerləşdiriləcəkdir.

Məqalələrə qoyulan tələblər:

Məqalə 6-8 səhifə həcmində (şrift: Times New Roman, şriftin ölçüsü: 12, sətirlərarası məsafə: 1.5 interval, sol sahə: 3 sm, yuxarı sahə: 2 sm, aşağı sahə: 2 sm, sağ sahə 1.5 sm) olmalıdır. Məqalədə müəllifin adı və soyadı, elmi dərəcəsi, professor-müəllim heyətinin çalışdığı universitet (və ya elmi-tədqiqat müəssisəsi), kafedra; doktorant, dissertant, magistr və tələbənin təhsil aldığı təhsil müəssisəsi, fakültənin adı və qrupun nömrəsi mütləq qeyd olunmalıdır. Eyni zamanda elektron poçt ünvanları və telefon nömrələri də qeyd edilməlidir. Məqalələrin orijinallığı plagiat sistemi vasitəsilə yoxlanılacaqdır. Məqalələr azərbaycan, türk, ingilis və rus dillərində təqdim edilə bilər. Müsabiqədə iştirak etmək istəyən şəxslər məqalələrini garabagh.iam@unec.edu.az elektron ünvanına göndərməlidirlər.

Məqalələrin qiymətləndirilmə meyarları:

- Adın məzmununa uyğunluğu;
- Aktualıq;
- Elmi məzmun;
- Praktiklik;
- Əsaslandırma dərinliyi

Məqalələrin son göndərilmə tarixi: 20 noyabr 2025-ci il

Müsabiqənin nəticələri: 2025-ci il dekabr ayının 10-da elan olunacaqdır.

Mükafatlandırma tədbiri: 2025-ci ilin 15-19 dekabr tarixində keçirilməsi nəzərdə tutulub (əlavə məlumat veriləcəkdir).

Təşkilatçılar:

UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi və UNEC Tədqiqat Mərkəzlərinin İşinin Əlaqələndirilməsi və Təşkili şöbəsi

Əlaqə telefonu: (+994 12) 492-57-31 (UNEC Tədqiqat Mərkəzlərinin işinin əlaqələndirilməsi və təşkili şöbəsi).

Koordinator (ətraflı məlumat üçün): WhatsApp (+994 10) 313-75-06 (UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi)

QALIBLƏR:

UNEC Tədqiqat Mərkəzlərinin İşinin Əlaqələndirilməsi və Təşkili şöbəsi və UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi tərəfindən təşkil olunan “Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri” III Ümumrespublika Elmi Məqalə Müsabiqəsi 2025” adlı ümumrespublika elmi məqalə müsabiqəsinin qalibləri:

I. PROFESSOR-MÜƏLLİM HEYƏTİ ÜZRƏ:		
1.	Həsənli Yadulla Həmdulla oğlu, UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, i.e.d., prof. Əməkdar Elm Xadimi. Rəhimli Günay Fazil qızı, UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun “Makroiqtisadi Tədqiqatlar” şöbəsinin elmi işçisi	Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsi və iqtisadi-riyazi modelləşdirmə əsasında inkişaf istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi
2.	Xəlilov Yasin Xələf oğlu, Bakı Mühəndislik Universiteti Memarlıq və İnşaat fakültəsinin “Dizayn” kafedrasının dosenti, t.e.n.	Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
3.	İsmaylova Pərvanə Məhəmməd qızı, UNEC Zaqatala filialının İqtisadiyyat və idarəetmə bölməsinin baş müəllimi	Qarabağın dirçəldilməsində Şuşa şəhərinin turizm potensialı və innovativ inkişaf strategiyası
4.	Ələkbərova Samirə Oqtay qızı, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent	Qarabağın məkan bərpası və dayanıqlı inkişaf perspektivləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi-coğrafi potensialının təhlili
5.	Nəzərova Şəhla Faiq qızı, Bakı Biznes Universitetinin “İqtisadi nəzəriyyə” kafedrasının müəllimi	Qarabağ və şərq Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarından bioenerji istehsalının əsas perspektivləri
6.	Paşayeva Dілruba Adil qızı, Bakı Biznes Universitetinin “Maliyyə” kafedrasının müəllimi	Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında Türk dövlətləri ilə geoiqtisadi əməkdaşlıq
7.	Məmmədova Şəfiqə Səfər qızı, Sumqayıt Dövlət Universitetinin dosenti, i.f.d., dosent Həbibzadə Xaqani Adil oğlu, AzComoor (Azəri Kömür) Enerji MMC-nin texniki direktoru, startap təsisçisi, “FiltratorAZ” və “Tejgar İntekaz” sistemlərinin müəllifi	Qarabağ bölgələrində ekoloji - iqtisadi əsaslı bioenergetik avtonom rejimli generasiya sistemlərinin, digər innovativ texnologiyaların tətbiqinin istiqamətləri və ekoloji - sosial - iqtisadi təsirləri
8.	İbrahimov Nüsrət Kamal oğlu, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu. “Dəmoqrafiya və məşğulluq problemləri” şöbəsinin elmi işçisi. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru	Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və onun məşğulluğa təsiri: Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində strateji perspektivlər
9.	Möhsümova İlkanə Nəbi qızı, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Tibb fakültəsinin müəllimi	Qarabağ Bölgəsində Yerli Genetik Resursların Yenidən Bərpası, Milli Biotəhlükəsizlik və Bioloji Suverenlik
10.	Həsənov Niyazi Əlikram oğlu, UNEC “Biznes və logistika” kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru	Qarabağın strateji inkişafının Azərbaycan Respublikasının suveren inkişafına təsiri
11.	Nəcəfov Salman Əli oğlu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun böyük elmi işçisi, i.e.f.d.	Qərbi Almaniya və Yaponiya iqtisadiyyatlarının 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı bərpa təcrübəsinin müqayisəli təhlili: nəticələr və Azərbaycan üçün dərslər
12.	İsmaylov İsmayıl Elman oğlu, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Biznes və logistika” kafedrasının dosenti, Əmək Bazarının Monitorinqi UNEC Tədqiqat Mərkəzinin rəhbəri	Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası və inkişafında Türk dövlətləri ilə strateji əməkdaşlığın geoiqtisadi əsasları və perspektivləri
13.	Zeynalov Mahir Həməzə oğlu, Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun “Biznes mühitinin tənzimlənməsi və sahibkarlığın inkişafı” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin “Menecment” kafedrasının dosenti	Qarabağın dirçəldilməsinin və yeni iqtisadiyyat quruculuğunun səmərəli mexanizmləri
14.	Bədirzadə Gülsüm Şamil qızı, Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kompüter mühəndisliyi və informasiya texnologiyaları” kafedrasının müdiri, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent	Qarabağın dirçəldilməsi kontekstində aqrar sahədə texnologiyaların tətbiqinin strateji aspektləri
15.	Osmanov İlqar Osman oğlu Sumqayıt Dövlət Universitetinin Mühəsibat və iqtisadiyyat kafedrasının baş müəllimi	Qarabağın dirçəldilməsində turizm potensialının rolunun qiymətləndirilməsi

II DOKTORANT, MAGİSTR VƏ TƏLƏBƏLƏR ÜZRƏ:

1.	Kəbərinskiy İmran Samir oğlu , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Rus İqtisad Məktəbinin İqtisadiyyat fakültəsinin 4-cü kurs tələbəsi (qr.163)	Приоритетные направления развития экономики культуры и сферы туризма в г. Шуша
2.	Əsgərov Vasif Yasin oğlu , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı; Ömərli Əli İbrahim oğlu , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistri	Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpasının Azərbaycanın iqtisadiyyatına reinteqrasiya istiqamətlərinin statistik qiymətləndirilməsi: kənd təsərrüfatı nümunəsində
3.	Cəfərli Nigar Əzəmət qızı , Azərbaycan Dövlət Neft Sənaye Unuversitetinin bakalavr tələbəsi	Suveren Azərbaycanın qarabağ siyasəti: Strateji yanaşmalar və perspektivlər
4.	Həşimova Günay Qnyaz qızı , Bakı Biznes Universitetinin doktorantı	Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunda investisiya modellərinin optimallaşdırılması
5.	Abdullayev Abdulla İbrahim oğlu , Bakı Biznes Universitetinin doktorantı	Şuşa şəhərində turizm və mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafında müştəri yönümlü idarəetmə modelləri
6.	Kərimli Babək Əyyub oğlu , Azərbaycan Texniki Universitetinin doktorantı	Qarabağda sənaye klasterlərinin yaradılması və investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi
7.	Mirzəyev Hikmət Qüdrət oğlu , Azərbaycan Respublikası ETN İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantı	Türk Dövlətləri ilə Əməkdaşlıqda Qarabağın Geosiyasi və İqtisadi Potensialı
8.	Məmmədov Həmid Ağamoğlan oğlu , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistri, Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi, Biznesin Təşkili və İdarə edilməsi, Qrup: 114	Türk Dövlətləri ilə Əməkdaşlıq Kontekstində Qarabağ Regionunun İqtisadi Dirçəlişi Və İnkişaf Perspektivlərinin Analizi
8.	Əlizadə Əsli İlyas qızı , Naxçıvan Dövlət Universitetinin bakalavri Məmmədov Cəsur Qulu oğlu , Naxçıvan Dövlət Universitetinin bakalavri.	Piezoelektrik materiallar vasitəsilə hazırlanan sensorların Qarabağda nəqliyyat yoluna tətbiqi ilə şəhərin elektrik enerjisi ilə təmini
9.	Sultanlı Məhəmməd Nəsimi oğlu , Azərbaycan Dövlət Neft Sənaye Unuversitetinin bakalavr tələbəsi	Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
10.	Dilavərov Fərid Oqtay oğlu , Sumqayıt Dövlət Universitetinin dissertanti	Стратегическое значение возрождения Карабаха для укрепления государственного суверенитета Азербайджана
11.	Bəbişov Sənan Söhrab oğlu , Bakı Biznes Universitetinin doktorantı	İxrac sektorunda risklərin TRIGGER modeli ilə qiymətləndirilməsi və idarəetmə mexanizmləri
12.	Həmidov Elxan Vahid oğlu , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Biznes və menecment fakültəsinin III kurs, 900-2 qrup tələbəsi	Qarabağda nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin bərpası və milli iqtisadi təhlükəsizlik kontekstində rolu
13.	Osmanova Nübar İlqar qızı , Sumqayıt Dövlət Universitetinin magistri	Qarabağın dirçəldilməsində Türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlığın rolunun qiymətləndirilməsi və inkişaf perspektivləri
14.	Abdullayev Vasif Vaqif oğlu , Bakı Biznes Universitetinin doktorantı	Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
15.	Abdullayev Həmid Şahmar oğlu , Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı	Qarabağın dirçəlişi: Azərbaycanın suverenliyinin zirvəsi və regional liderliyə transformasiyası

Bölmə I. Professor-müəllim heyəti (1-15 yer, əlifba sırası ilə):

1. **Bədirzadə Gülsüm Şamil qızı**, Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kompüter mühəndisliyi və informasiya texnologiyaları” kafedrasının müdiri, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Qarabağın dirçəldilməsi kontekstində aqrar sahədə texnologiyaların tətbiqinin strateji aspektləri
2. **Ələkbərova Samirə Oqtay qızı**, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Qarabağın məkan bərpası və dayanıqlı inkişaf perspektivləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi-coğrafi potensialının təhlili
3. **Həsənli Yadulla Həmdulla oğlu**, UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, i.e.d., prof. Əməkdar Elm Xadimi. **Rəhimli Günay Fazil qızı**, UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun “Makroiqtisadi Tədqiqatlar” şöbəsinin elmi işçisi. Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsi və iqtisadi-riyazi modelləşdirmə əsasında inkişaf istiqamətlərinin qiymətləndirilməsi
4. **Həsənov Niyazi Əlikram oğlu**, UNEC “Biznes və logistika” kafedrasının professoru, iqtisad elmləri doktoru. Qarabağın strateji inkişafının Azərbaycan Respublikasının suveren inkişafına təsiri
5. **Xəlilov Yasin Xələf oğlu**, Bakı Mühəndislik Universiteti Memarlıq və İnşaat fakültəsinin “Dizayn” kafedrasının dosenti, t.e.n. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
6. **İbrahimov Nüsrət Kamal oğlu**, Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu. “Demoqrafiya və məşğulluq problemləri” şöbəsinin elmi işçisi. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru. Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı və onun məşğulluğa təsiri: Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində strateji perspektivlər
7. **İsmayılov İsmayıl Elman oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Biznes və logistika” kafedrasının dosenti, Əmək Bazarının Monitorinqi UNEC Tədqiqat Mərkəzinin rəhbəri. Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası və inkişafında Türk dövlətləri ilə strateji əməkdaşlığın geoiqtisadi əsasları və perspektivləri
8. **İsmayılova Pərvanə Məhəmməd qızı**, UNEC Zaqatala filialının. İqtisadiyyat və idarəetmə bölməsinin baş müəllimi. Qarabağın dirçəldilməsində Şuşa şəhərinin turizm potensialı və innovativ inkişaf strategiyası
9. **Məmmədova Şəfiqə Səfər qızı**, Sumqayıt Dövlət Universitetinin dosenti, i.f.d., dosent. **Həbibzadə Xaqani Adil oğlu**, AzComoor (Azəri Kömür) Enerji MMC-nin texniki direktoru. startap təsisçisi, “FiltratorAZ” və “Tejgar İntekaz” sistemlərinin müəllifi, Qarabağ bölgələrində ekoloji - iqtisadi əsaslı bioenergetik avtonom rejimli generasiya sistemlərinin, digər innovativ texnologiyaların tətbiqinin istiqamətləri və ekoloji - sosial - iqtisadi təsirləri

10. **Möhsüмова İlkanə Nəbi qızı**, Naxçıvan Dövlət Universitetinin Tibb fakültəsinin müəllimi. Qarabağ Bölgəsində Yerli Genetik Resursların Yenidən Bərpası, Milli Biotəhlükəsizlik və Bioloji Suverenlik
11. **Nəcəfov Salman Əli oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun böyük elmi işçisi, i.e.f.d. Qərbi Almaniya və Yaponiya iqtisadiyyatlarının 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı bərpa təcrübəsinin müqayisəli təhlili: nəticələr və Azərbaycan üçün dərslər
12. **Nəzərova Şəhla Faiq qızı**, Bakı Biznes Universitetinin “İqtisadi nəzəriyyə” kafedrasının müəllimi. Qarabağ və şərq Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarından bioenerji istehsalının əsas perspektivləri
13. **Osmanov İlqar Osman oğlu**, Sumqayıt Dövlət Universitetinin Mühəsibat və iqtisadiyyat kafedrasının baş müəllimi. Qarabağın dirçəldilməsində turizm potensialının rolunun qiymətləndirilməsi.
14. **Paşayeva DİLruba Adil qızı**, Bakı Biznes Universitetinin “Maliyyə” kafedrasının müəllimi. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında Türk dövlətləri ilə geoiqtisadi əməkdaşlıq
15. **Zeynalov Mahir Həmzə oğlu**, Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun “Biznes mühitinin tənzimlənməsi və sahibkarlığın inkişafı” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin “Menecment” kafedrasının dosentii, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru. Qarabağın dirçəldilməsinin və yeni iqtisadiyyat quruculuğunun səmərəli mexanizmləri

Bölmə II. Professor-müəllim heyəti
(elektron sertifikatla təltif olunanlar, əlifba sırası ilə):

1. **Abbasova Sevda İsmayil.** Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Senior Lecturer, Department of Economics. Strategy for the post-war recovery of Karabakh and the strengthening of state sovereignty in economic aspects
2. **Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı.** Mingəçevir Dövlət Universitetinin Biznes və menecment kafedrasının müəllim. Post-müharibə dövründə şuşanın mədəni-turizm klasteri: potensial və prioritetlər
3. **Abdullayeva Mələhət Vərəhməd qızı,** Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Riyaziyyat və onun tədrisi texnologiyası kafedrası. Ped.ü.f.d., dosent. “Konstitusiya və suverenlik ili” kontekstində riyaziyyatın tədrisində funksiyalar mövzusunun vətəndaşlıq dəyərləri ilə inteqrasiyası
4. **Adgözəlov Daşqın Fariz oğlu,** Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyasının. “Maliyyə və mühasibat” kafedrasının müəllimi. Qarabağda iqtisadi dirçəlişin rəqəmsal transformasiya aspektləri
5. **Ağarzayev Azər Hüseyn oğlu,** “Biznes və loqistika” kafedrasının dosenti, i.ü.f.d. (UNEC). Şuşanın Dirçəlişi və Dövlət Suverenliyi. Post-münaqişə dövründə mədəniyyət, turizm və regional inteqrasiya vasitəsilə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsi
6. **Alışzadə Nigar Oktay qızı.** Qarabağ Universiteti, Mühəndislik fakültəsinin müəllimi. Hamı Üçün Qarabağ: İnküziv Yenidənqurma
7. **Allahverdiyeva Səriyə İnqilab qızı.** Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi. Azərbaycanın Dövlət Suverenliyinin Gücləndirilməsində Qarabağın İqtisadi Dirçəlişi: Xankəndi Şəhərinin İnkişaf Modeli
8. **Baxışova Yaqut Xəlil qızı,** Bakı Slavyan Universitetinin. Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. Qələbə dövrünün leksikası
9. **Büyüker Könül Abdusalam qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdindəki Maliyyə - İqtisad Kolleci, İ.ü.f.d. Креативная экономика как фактор социально-экономического развития: национальный анализ и применение к стратегии культурного возрождения города шуса
10. **Cabbarov Əli Xeybər oğlu.** i.ü.f.d. Naxçıvan Dövlət Universiteti. “Bələdiyyə və turizm” kafedrasının dosenti. İşgaldan azad olunmuş Qarabağda məskunlaşma və turizm məsələlərinin IoT (Əşyaların İnterneti - Internet of Things) əsaslı həlli perspektivləri
11. **Cabbarova Telli Rəhim qızı,** Gəncə Dövlət Universitetinin baş müəllimi. Qarabağın Yeraltı və Yerüstü Resurs Potensialının Azərbaycan Dövlət Suverenliyinin Gücləndirilməsində Strateji Əhəmiyyəti

12. **Dadaşova Xumar Xanım Dadaş qızı**, Bakı Dövlət Universitetinin, Xarici ölkələrin iqtisadi-siyasi coğrafiyası və tuzim kafedrasının müəllimi. Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişaf etdirilməsində sağlamlıq turizminin rolu
13. **Erbay Almaz Vilayət qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin UNEC Biznes Məktəbinin Biznesin İdarə Edilməsi kafedrasının müəllimi. Ağıllı kəndlərdə ağıllı işə qəbul: Qarabağ bərpa layihələrində aı dəstəklı hr prosesləri
14. **Əbilova Nigar Asif qızı**. Milli Müdafiə Universitetinin Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu. Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsi
15. **Əbilzadə Rəşad Allahverən oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin İctimai idarəetmə və sosial innovasiyalar kafedrasının müəllimi. Azərbaycanın yerli icra hakimiyyəti sisteminin transformasiyasında xüsusi nümayəndəlik institutunun yeri
16. **Əliyev Ələsgər Mehdi oğlu**. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasında Qarabağda həyata keçirilən tikinti layihələrinin rolu
17. **Əliyeva Alina Məcid qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, **Əliyeva Leyla Zakir qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. **Məmmədova Rəsmiyyə Mürsəl qızı**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Rəqabətli insan kapitalı və rəqəmsal iqtisadiyyata keçid
18. **Əliyeva Fəridə Bilal qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) İctimai İdarəetmə və Sosial İnnovasiyalar kafedrasının baş müəllimi. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
19. **Əmirahova Vəfa Azər qızı**. Qərbi Kaspi Universitetinin müəllimi. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
20. **Əmiraslanova Dilarə Əmiraslan qızı**, Sumqayıt Dövlət Universitetinin Mühəsibət və iqtisadiyyat kafedrasının dosenti. Regional ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində qarabağ iqtisadi zonasının üstünlükləri
21. **Əmirov Ərzuman**, Bakı Slavyan Universitetinin, İcimai elmlər kafedrası.Tarix üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Respublikasının Qarabağ bölgəsinin inkişaf strategiyasında Türk Dövlətlərinin önəmi
22. **Əsgərova Məhsəti Rafiq qızı**. Naxçıvan Dövlət Universiteti. İqtisadiyyat və marketinq kafedrasının müəllimi. Şuşa iqtisadi strukturunun formalaşdırılmasında yaşıl iqtisadiyyat elementləri.
23. **Hacıyeva Zülfiyyə Elman qızı**. Sumqayıt Dövlət Universiteti, İqtisadiyyat və İdarəetmə fakültəsi, Biznesin idarə edilməsi kafedrasının dosenti. Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsi
24. **Həsənov Rəhim Rafiq oğlu**, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin müəllimi. Qarabağda mədəni və iqtisadi siyasətin prioritet

25. **Həziyev Yadulla Həsən oğlu.** Naxçıvan Dövlət Universitetinin Memarlıq və Mühəndislik fakültəsinin "Nəqliyyat mühəndisliyi və texniki fənlər" kafedrasının baş müəllimi. Qarabağ nəqliyyat layihələrinin iqtisadi təhlükəsizlik kontekstində strateji təhlili
26. **Hüseynov Məhərrəm Cəlal oğlu, prof., dos. Salahov Eçin Arif oğlu,** ass. Niftəliyeva Rəfiqə Şahin qızı, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Maliyyə və Mühəsibatlıq Departamenti. Scenario Forecasting of Regional GDP Growth in Karabakh Using Econometrics: VAR and OLS model to simulate development trajectories to 2035
27. **Hüseynzadə Röya Mustafa qızı,** Bakı Avrasiya Universitetinin Biznes və Menecment kafedrasının böyük laborantı. Azərbaycanın bərpa-quruculuq modeli
28. **İbrahimli Əsmər Mövsüm qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Zaqatala filialı. İqtisadiyyat və İdarəetmə bölməsinin müəllimi. Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat əlaqələrinin genişlənməsində Qarabağ dəhlizlərinin strateji əhəmiyyəti
29. **İbrahimov Elçin Əli oğlu.** Qarabağ Universiteti Elm şöbəsinin müdiri, Filologiya elmləri doktoru, doesn't. Qarabağın dirçəlişində Türk dünyasının rolu: təhsil, mədəniyyət sahəsində strateji əməkdaşlıq perspektivləri
30. **Isayev Sadig Sarvan oğlu,** Baku Business University, PhD candidate in "General Economics". The importance of an ai-based platform in azerbaijan's transportation system.
31. **Kərimov Əyyub Sevdin oğlu.** Azərbaycan Texniki Universitetinin Humanitar fənlər kafedrasının professor. Qarabağın dirçəldilməsinin milli suverenliyimizin gücləndirilməsində rolu
32. **Khudaverdili Ulviya Ramiz,** Teacher of the Department of marketing and management. The city of sound, word and soul – Shusha.
33. **Knyazova Gültəkin Yusib qızı.** Mingəçevir Dövlət Universitetinin müəllimi. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin inkişafının strateji perspektivləri: Qarabağın dirçəldilməsi və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi kontekstində
34. **Məhərrəmov Səkinə Etibar qızı.** Azərbaycan Texnologiya Universitetinin müəllimi. Xankəndi şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafının proqnoz modelləri: əhəlinin geri qayıdışı kontekstində məşğulluğun təmin edilməsi perspektivləri
35. **Mirzayev Magsud,** Azerbaijan Devlet İktisat Üniversitesi, İqtisadiyyat ve İşletme kafedrası, i.f.d. Zengezur Koridorunun Türk Devletleri Teşkilatına Üye Devletler Arasındaki Ticaret Akımlarına Etkisi.
36. **Mirzəyeva Vüsalə İbrahim qızı,** Mingəçevir Dövlət Universitetinin, Biznes və Menecment kafedrasının müəllimi. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
37. **Möhsümov Vesile,** Bakü Devlet Üniversitesi, Sosyal İş Kafedrası, Öğretim üyesi. Felsefe üzre Felsefe Doktoru. Toprak, imar ve iktidar: karabağ'ın Azerbaijan egemenliğindeki yeri

38. **Musayeva Vüsalə Hacı qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin baş müəllimi. **Karimli Elnarə**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Analysis of raw materials and structure of a clothing group based on linen fabrics
39. **Mutallimova Farida**. Institution: Baku Business University. Department: Department of Languages. The Role of English Language in Shaping the Tourism Potential of Shusha and Khankendi within the Revival of Karabakh
40. **Nağıyeva Müşgünaz Siyavuş qızı**. Bakı Slavyan Universiteti. Şərqi Slavyan filologiyası kafedrası. Müəllimə. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
41. **Nəcəfli Lalə Rəhman qızı**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin müəllimi. Azərbaycanda dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın iqtisadi dirçəldilməsinin strateji modeli: Şuşa və Xankəndi üzrə integrasiya olunmuş inkişaf konsepsiyası
42. **Niftaliyeva Aytac Mahmud qızı**. Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi. Qarabağ bölgəsinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin yenidən qiymətləndirilməsi iqtisadi davamlılığın təməli kimi
43. **Orucova Həcər Əjdər qızı**, Gəncə Dövlət Universitetinin İdarəetmə kafedrasının müəllimi. Türk dünyası ilə iqtisadi əməkdaşlıq kontekstində Qarabağın dirçəldilməsi modeli
44. **Qafarova Gülnar Əbülfəz qızı**, Gəncə Dövlət Universitetinin Rus dili kafedrasının müəllimi. Qarabağ atı milli və beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan obyekt kimi təbii potensial və yeni inkişaf strategiyaları
45. **Qəhrəmanova Zümrüd Nagi qızı**, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, t.ü.f.d. Ədalətə qovuşan tarixi torpaq: Qarabağda suverenliyin təntənəsi.
46. **Quliyeva Cahan Niftalı qızı**. Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin İqtisadi nəzəriyyə və marketinq kafedrasının baş müəllim. Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı və Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi
47. **Quliyeva Nigar Rahim qızı**, Beynəlxalq Münasibətlər - Türkiyə Cumhuriyyəti Kocaeli Universiteti Baş Müəllimi, Ph.D. BANM Informasiya Texnologiyaları. Orta Dəhliz və 'Trump Route': Qlobal Geosiyasi Yenidənqurmada Azərbaycanın Strateji Rolu
48. **Qurbanov Rasim**, Bakı Mühəndislik Universitetinin baş müəllimi. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri: rəssam–memar–dizaynerin bəxış bucağından.
49. **Rəcəbli İlknur Rahib oğlu**, Bakı Biznes Universitetinin "Menecment və marketinq" kafedrasının müəllimi. Qarabağ regionunun nəqliyyat infrastrukturunu: iqtisadi təhlükəsizlik və dayanıqlı inkişaf perspektivləri
50. **Rəhimova Leyla Səftər qızı**, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti. "Qarabağ nəqliyyat arxitekturası və iqtisadi təhlükəsizlik: post-münaqişə strateji analizi"

51. **Rəsulova Günay Rasim qızı, Fatimə Eldar qızı Məmmədova.** Bakı Biznes Univeristeti. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Dövlət Univeristeti. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
52. **Rüstəmov Pərviz Hacı oğlu,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin «Biznes və Menecment» fakültəsinin «Biznes və logistika» kafedrasının baş müəllimi, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent. Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yaşıl sərmayə imkanlarının təşkili məsələləri
53. **Şahbazlı Çinarə Zahid qızı.** Bakı Biznes Universiteti, Fil.ü.f.d. Şuşa Şəhərində Mədəniyyət İqtisadiyyatı və Turizmin İnkişafının Elmi-Analitik Aspektləri
54. **Səməndərov Seyfəddin Sabir oğlu,** D.e.s, Institute of Economics of the Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan. “Evaluation the works restoration of the territories freed from occupation, urban and other settlements in the context of modern urban planning concepts”
55. **Şirvanova Təranə Əmirağa qızı** UNEC-in “İqtisadiyyat” kafedrasının, baş müəllimi. Qarabağ – Türk dünyasını birləşdirən geosiyasi körpü
56. **Sultanova İlhamə Həmid qızı,** Bakı Biznes Universitetinin Humanitar elmlər kafedrasının müəllimi, Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru. Qarabağda iqtisadiyyatın inkişafının psixoloji dimensiyaları
57. **Tağıyeva Leyla İntiqam qızı,** i.ü.f.d. **Həsənova Mətanət Samik qızı.** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, “Humanitar fənlər” kafedrası. Pambıq yetiştirilməsində iqlim dəyişikliyinə proqnozu və adaptasiya strategiyaları: Azərbaycan üçün modelləşdirmə yanaşması
58. **Xəlilova Vəsilə Əhməd qızı,** Bakı Regional Məşğulluq Mərkəzi-DOST əlaqələndiricisi, i.ü.f.d. Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsi
59. **Xudiyeva Vəzufə Hüseynağa qızı,** Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan Sənəd menecmenti kafedrasının müəllimi. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında Türk dövlətlərinin əməkdaşlığının əsas aspektləri
60. **Zəkizadə Seyidməhir Samir oğlu,** Bakı Biznes Universitetinin Biznesin təşkili və bələdiyyə idarəetməsi kafedrasının müəllimi. Şuşada mədəni turizmin iqtisadi təsir göstəricilərinin qiymətləndirilməsi və onun inkişaf perspektivləri
61. **Ziyad-zadə Gülnar İlqar qızı.** Mingəçevir Dövlət Universitetinin Biznes və Menecment kafedrasının müəllimi. İşgaldan azad olunmuş ərazilərdə iqtisadi quruculuq: Qarabağın bərpası ilə dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi
62. **Мустафазаде Парвана Тельман к.,** кандидат политических наук, старший научный сотрудник. Института истории и этнологии им.А.А.Бакиханова. НАН Азербайджана. Отдел «Истории международных отношений Азербайджана». Социально-экономическая активность Организации тюркских стран в Карабахе и Восточном Зангезуре

63. **Самедова Мехрибан Тофиг гызы**, кандидат экономических наук, доцент кафедры Экономики, Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC), **Кочерыгин Михаил Дмитриевич** Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC). Русская Экономическая Школа (РЭШ). Группа 271, **Садуллаев Асим Фуадович** Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC), Русская Экономическая Школа (РЭШ). Карабах как символ национального единства и инструмент укрепления государственного суверенитета Азербайджана
64. **Сафронова Лидия**. преподаватель, Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC), кафедра «Дизайн». Роль современного дизайна и инновационного направления подготовки дизайнеров в развитии экономики Карабаха
65. **Хаджиева Хафиза Гусейн** Преподаватель Азербайджанский Государственный Аграрный Университет. **Гасанова Наргиз Тофик** Старший преподаватель. Азербайджанский Государственный Аграрный Университет. Научно-педагогический подход к моделированию экономического развития географического региона Карабаха

1. **Abdullayev Abdulla İbrahim oğlu**, Bakı Biznes Universitetinin doktorantı. Şuşa şəhərində turizm və mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafında müştəri yönümlü idarəetmə modelləri
2. **Abdullayev Həmid Şahmar oğlu**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı. Qarabağın dirçəlişi: Azərbaycanın suverenliyinin zirvəsi və regional liderliyə transformasiyası
3. **Abdullayev Vasif Vaqif oğlu**, Bakı Biznes Universitetinin doktorantı. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
4. **Bəbişov Sənan Söhrab oğlu**. Bakı Biznes Universitetinin doktorantı. İxrac sektorunda risklərin TRIGGER modeli ilə qiymətləndirilməsi və idarəetmə mexanizmləri
5. **Cəfərli Nigar Əzəmət qızı**, Azərbaycan Dövlət Neft Sənaye Universitetinin bakalavri. Suveren Azərbaycanın qarabağ siyasəti: Strateji yanaşmalar və perspektivlər
6. **Dilavərov Fərid Oqtay oğlu**, Sumqayıt Dövlət Universitetinin dissertantı. Стратегическое значение возрождения Карабаха для укрепления государственного суверенитета Азербайджана
7. **Əlizadə Əsli İlyas qızı**, Naxçıvan Dövlət Universitetinin bakalavri. **Məmmədov Cəsur Qulu oğlu**, Naxçıvan Dövlət Universitetinin bakalavri. Piezoelektrik materiallar vasitəsiylə hazırlanan sensorların Qarabağda nəqliyyat yoluna tətbiqi ilə şəhərin elektrik enerjisi ilə təmini
8. **Əsgərov Vasif Yasin oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Doktorantı; **Ömərli Əli İbrahim oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistri. Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpasının Azərbaycanın iqtisadiyyatına reinteqrasiya istiqamətlərinin statistik qiymətləndirilməsi: kənd təsərrüfatı nümunəsində
9. **Həmidov Elxan Vahid oğlu**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Biznes və menecment fakültəsinin III kurs, 900-2 qrup tələbəsi. Qarabağda nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin bərpası və milli iqtisadi təhlükəsizlik kontekstində rolu
10. **Həşimova Günay Qnyaz qızı**, Bakı Biznes Universitetinin doktorantı. Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunda investisiya modellərinin optimallaşdırılması
11. **Kəbərlinskiy İmran Samir oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Rus İqtisad Məktəbinin İqtisadiyyat fakültəsinin 4-cü kurs tələbəsi (qr.163). Приоритетные направления развития экономики культуры и сферы туризма в г. Шуша
12. **Kərimli Babək Əyyub oğlu**, Azərbaycan Texniki Universitetinin doktorantı. Qarabağda sənaye klasterlərinin yaradılması və investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi
13. **Məmmədov Həmid Ağamoğlan oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistri, Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi, Biznesin Təşkili və İdarə edilməsi, Qrup: 114. Türk Dövlətləri ilə Əməkdaşlıq Kontekstində Qarabağ Regionunun İqtisadi Dirçəlişi Və İnkişaf Perspektivlərinin Analizi

14. **Mirzəyev Hikmət Qüdrət oğlu**, Azərbaycan Respublikası ETN İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantı. Türk Dövlətləri ilə Əməkdaşlıqda Qarabağın Geosiyasi və İqtisadi Potensialı
15. **Osmanova Nübar İlqar qızı**, Sumqayıt Dövlət Universitetinin magistri. Qarabağın dirçəldilməsində Türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlığın rolunun qiymətləndirilməsi və inkişaf perspektivləri

1. **Abduləzizova Sevinc Tərən qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistri, Beynəlxalq magistratura və doktorantura mərkəzi, qrup. 692. Qarabağ bölgəsində çörək-bulka məmulatı istehsalında və satışında avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin tətbiqi
2. **Abdullayev Rəhman Qalib oğlu**, Gəncə Dövlət Universiteti. Süni intellektin iş yerlərinə təsiri
3. **Abdullayeva Ləman**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC). Fakültə: İqtisadiyyat və idarəetmə. Qrup: 157. Qarabağın dirçəldilməsi və Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsi: geoiqtisadi, mədəni və infrastruktur aspektləri
4. **Agig Nilgun**. Student (Bachelor). Regular education. Azerbaijan State University of Economics (UNEC). Faculty of Engineering, Industrial Engineering. Group: 714. The Role of TULC Technology in Sustainable Aluminium Packaging and the Industrial Revival of Karabakh
5. **Ağaverdiyev Amil**, Bakı Mühəndislik Universiteti. Fakültə və ixtisas: Mühəndisli, Nəqliyyatda servis. Qrup: 1062a. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində Qarabağın nəqliyyat layihələrinin rolu
6. **Ağayev Ziyad**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Biznes və Menecment Fakültəsinin 4-cü kurs, 546-cı qrup tələbəsi. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf etdirilməsində türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın geoiqtisadi aspektləri
7. **Axundova Həcər**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin tələbəsi Qrup: 208. Elmi dərəcə: Bakalavr. Zəfərdən quruculuğa: Qarabağın dirçəliş və dövlət suverenliyi
8. **Alməmmədova Jalə** (müstəqil gənc tədqiqatçı). Azərbaycan Dövlət Suverenliyinin Gücləndirilməsində Qarabağın Dirçəldilməsinin Strateji Aspektləri
9. **Arzumanova Ayda Aslan qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti UNEC (Zaqatala filialı). İqtisadiyyat və İdarəetmə fakültəsi. İxtisas: İqtisadiyyat Qrup: İQ1-23. Strateji Nəqliyyat Layihələri və Qarabağ: Azərbaycanın İqtisadi Təhlükəsizliyinin Yeni Arxitekturası
10. **Babayeva Nərmin**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbəsi, Fakültə: Biznes və Menecment, Qrup: 550-5. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
11. **Cəfərova Aysun**. Gəncə Dövlət Universiteti. Fakültə: Tarix-Coğrafiya. İxtisas: Tarix. Qələbə və Qələbəyə gedən yol
12. **Cumayzadə Süsən Telman**. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Magistratura məzunu. Qarabağın dirçəlməsinin strateji aspektlərinin ekoloji sahəsi

13. **Dünyamaliyev İslam** Elşən oğlu, Bakı Biznes Universitetinin İqtisadi nəzəriyyə kafedrasının doktorantı. Şuşada rəqəmsal turizm xidmətləri: integrasiya olunmuş platforma və ekosistem idarəetməsi
14. **Əfəndiyeva Leyla**. Doktorant, Sahə İqtisadiyyatı (2025-2028). Bakı Biznes Universiteti, Biznesin təşkili və bələdiyyə idarəetməsi kafedrası. Zəngəzur dəhlizi – XXI əsrin iqtisadi təhlükəsizlik sütunu: Azərbaycan modelinin konturları
15. **Əhmədov Faiq**. Doktorant. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Maliyyə və audit kafedrası. Doktorantura şöbəsi. Maliyyə nəticələrinin formalaşması və ictimai-iqtisadi əhəmiyyəti
16. **Əhmədova İlahə**, Bakı Dövlət Universiteti, Filologiya fakültəsinin doktorantı. Qarabağın dirçəlişi və dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi: mədəni, iqtisadi və geosiyasi kontekstlərdə çoxlayihəli təhlil
17. **Əhmədova Ləman**. Bakı Slavyan Universitetinin tələbəsi. Şərqi Avropa və Balkanşünaslıq Fakültəsi. R-404 (Regionşünaslıq Türkiyə). Türk Devletlərinin Karabağ Ekonomik Bölgəsinin Gəliştirilməsindəki Jeopolitik Önəmi
18. **Əlisətov Teymur**. Bakı Avrasiya Universiteti. T12-Riyaziyyat və İKT kafedrası; Regionşünaslıq və iqtisadiyyat fakültəsi; Biznesin təşkili və idarə edilməsi (idarəetmədə informasiya sistemləri üzrə); II kurs Magistr tələbəsi; Qrup: M13İis24/01. Qarabağ iqtisadi regionunda informasiya texnologiyalarının idarəetmə modelləri
19. **Əliyev Əli Emil oğlu**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) “Biznes və menecment fakültəsi”nin 550-3 qrup tələbəsi. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında Türk Dövlətləri Təşkilatının rolu
20. **Əliyev Kamran Məzahir oğlu**, Bakı Dövlət Universitetinin, Sosial Elmlər və Psixologiya fakültəsinin doktorantı. Mədəni irsin qorunması şuşa şəhərinin turizm brendi və dayanıqlı iqtisadi inkişafının əsası kimi
21. **Əliyeva Aysun**, Bakı Biznes Universiteti, Fakültə: Biznes və Menecment. Qrup: 423A. Azad Xankəndi: Tarixi Zəfərdən İqtisadi Dirçəlişə
22. **Əliyeva Vüsalə Elşad qızı**, Bakı Biznes Universiteti. Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsi
23. **Əlizadə Leylan Rəşad qızı**, Azərbaycan Dillər Universiteti. İngilis-fransız dilləri fakültəsinin 213 B qrup tələbəsi. Azərbaycan dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
24. **Əsgərova Yaqut Asif qızı**. Bakı Slavyan Universitetinin. Filologiya fakültəsinin İFA-301 qrup tələbəsi. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
25. **Fərmanova Ulduz Fərman qızı**. Bakı Biznes Universiteti, İqtisadiyyat və idarəetmə, 324A. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf etdirilməsində Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın geoiktisadi aspektləri

26. **Gulizada Ibrahim.** 3rd year student of Chemical Engineering, Ganja State University. Faculty: Chemistry and Biology. The Strategic Importance and National Value of Recovering Karabakh
27. **Hacılı Mərziyə İsmayıl qızı,** UNEC, İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin 136-cı qrup bakalavri. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi
28. **Hasanov Eldəniz Imran,** Azerbaijan State University of Economics. Faculty of Turkic World Economics, Department of Business Administration. 4th-year student. The role of Karabakh's transport projects in strengthening Azerbaijan's economic security
29. **Heydərov Sübhan.** Bakalavr tələbəsi, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Mühəndislik fakültəsi, 352 qrup. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
30. **Həsənzadə Aytac Arif qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbəsi, TUDİFAK -Biznesin idarə edilməsi-275A. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsi kontekstində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji əsasları
31. **Hümbətova Fidan Babək qızı,** Bakı Biznes Universitetinin doktorantı. Şuşa üçün strateji baxış: ali təhsil, mədəniyyət və turizm əlaqəsi
32. **Hüseynova Günay Balasirin qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Zaqatala filialının tələbəsi. Qrup: IT1_23. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
33. **Hüseynova Zəhra Vüqar qızı,** Bakı Slavyan Universitetinin Filologiya fakültəsinin İFA-301 qrup tələbəsi. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
34. **Xudiyev Aqşin Coşğun oğlu.** Bakı Biznes Universitetinin doktorantı. Şuşa şəhərində xidmət sahələrinin dirçəldilməsi və müəssisələrin gəlirliliyinin artırılması aspektləri
35. **İsmayıl Ceyhun.** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti tələbəsi. Fakültə: Biznes və Menecment. İxtisas/Qrup: Beynəlxalq ticarət və logistika/950-8. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
36. **İsmayılova Anarə.** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistri, Fakültə və qrup: BMDM, 824. Nəqliyyat və logistika sektorunun inkişafında işğaldan azad edilmiş Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsinin rolu
37. **İsmayılova Gülzar,** Qarabağ Universiteti Pedaqoji fakültəsinin tələbəsi. Qarabağın dirçəldilməsinin Azərbaycan dövlət suverenliyi üçün strateji əhəmiyyəti
38. **İsmayılzadə Nur Xətai.** Bakı Mühəndislik Universitetinin I kurs tələbəsi. Fakültə: Mühəndislik. İxtisas: Biotexnologiya. Qrup: S2155a. Qarabağ: dirçəlişin yeni iqtisadi modeli
39. **Kalan Ebru Halit qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Doktorantı (UNEC). Qarabağın yenidən imarı çərçivəsində halal sənaye, islam maliyyəsi və yaşıl enerji siyasətləri: gələcəyə yönəlik inkişaf strategiyası

40. **Qasımlı İlyas.** Bakalavr tələbəsi, Bakı Ali Neft Məktəbi. Biznesin idarə edilməsi ixtisası. Qrup: BBA-24.1. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
41. **Qasımova Süsən.** Universitet: Gəncə Dövlət Universiteti. Fakültə: Xarici Dillər. Qrup: 1, yarım qrup 12. Azərbaycan və onun döyünən ürəyi Qarabağ
42. **Qiyashı Leylan,** Bakı Slavyan Universitetinin tələbəsi. Fakültə: Filologiya. Qrup nömrəsi: AM-106. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji əhəmiyyəti
43. **Quliyeva Fatimə.** Bakı Slavyan Universitetinin Sosial Elmlər və Regionşünaslıq fakültəsinin Jurnalistika ixtisası üzrə 4-cü kurs tələbəsi (AJ401). Postmünaqişə Qarabağı: suverenlik, iqtisadi inkişaf və şəhərlərin yenidən qurulması
44. **Quluzadə Aqşin.** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Biznes və Menecment Fakültəsinin 4-cü kurs, 62-ci qrup tələbəsi. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji əhəmiyyəti
45. **Qurbanov Ümid,** AR ETN İqtisadiyyat institutunun doktorantı. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə bərpa olunan enerjinin inkişafında Türk Dövlətləri ilə əməkdaşlıq
46. **Məmmədli Fatimə.** Fakültə: İqtisad və İdarəetmə. Universitet: Azərbaycan Dövlət İqtisad universiteti. Qrup: 212. Azərbaycan dövlət suverenliyinin güclənməsində Qarabağın dirçəldilməsinin xüsusi aspektləri
47. **Məmmədov Fərid,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun Azərbaycanın Əmək Bazarına Reintegrasiyası
48. **Məmmədov Fərid.** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Ümumi İqtisadiyyat, Doktorant. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun Milli Əmək Bazarına Reintegrasiyası: Ekonometrik Təhlilin Dərinləşdirilmiş İzahı və 2030-cu ilə qədər proqnoz
49. **Məmmədov İbrahim.** Naxçıvan Dövlət Universiteti. “Turizm və sosial- mədəni servis xidməti” ixtisası üzrə II kurs magistrantı. Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji əhəmiyyəti.
50. **Məmmədov Ziya,** Magistrant. ADMİU, Fakültə: Kulturologiya. Qrup: İDSM25. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf etdirilməsində türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın geoiqtisadi aspektləri.
51. **Məmmədova Ayşən Viladdin qızı,** Azərbaycan Texnologiya Universiteti, İqtisadiyyat kafedrası. **Məmmədov Seymur Ceyhun oğlu.** Azərbaycan Texnologiya Universiteti, İqtisadiyyat kafedrası. Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası və dayanıqlı inkişafı: institusional mexanizmlər və innovativ yanaşmalar
52. **Mənəfova Aygün.** Magistrant. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti. Fakültə və ixtisas: Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi, İnformasiya Təhlükəsizliyi. Qrup: 574. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri

53. **Mirzəliyev Fərzalı.** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbəsi. Fakültə: Biznes və Menecment. İxtisas/Grup: Beynəlxalq Ticarət və Logistika / 950-8. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
54. **Nabizada Samra Rashid.** Independent Researcher. Graduated from; UNEC, bachelor, SABAH, Business Administration. Khazar university, master, Educational Administration. The Strategic Importance of Karabakh's Revival in Strengthening Azerbaijan's Sovereignty: The Role of Education and Human Capital Development
55. **Nağıyeva Arzu Əli qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi Fakültəsinin "İqtisadiyyat" ixtisasının 46 sayılı qrup tələbəsi. Şuşa şəhərində mədəni iqtisadiyyat və turizm: yenidənqurma və inkişaf.
56. **Namazlı Nihad.** Baku Slavic University. Faculty of Social Sciences and Regional Studies. Department of International Relations 301. Development of the Karabakh Economic Region from a Geoeconomic Perspective: Strategic Dimensions and Opportunities of Cooperation with Turkic States
57. **Nazarov Rasul.** Azerbaijan State University of Economics (UNEC). Faculty of Finance and Accounting. 630th Group. Financial Security and Economic Sovereignty in the Reconstruction of Karabakh: Mechanisms for Strengthening Azerbaijan's National Resilience
58. **Nərimanlı Nuhu Nəriman,** Bakı Biznes Universitetinin II kurs magistrantı Sosial iş fakültəsi. Qrup: SO-84. Böyük Qayıdış proqramı çərçivəsində əhalinin sosial inteqrasiyası və dövlətin sabitliyi
59. **Nuriyeva Asude Zeynal.** Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Uluslararası Yüksek Lisans ve Doktora Merkezi Bakü, Azərbaycan, 2-ci Sınıf Yüksek Lisans Öğrencisi; Grup: 462. Azərbaycan'ın devlet egemenliğinin güclendirilmesinde karabağ'ın yeniden imarının stratejik boyutları
60. **Paşayeva Bikə Natiq qızı,** Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 117 nömrəli qrup. III kurs tələbəsi. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
61. **Rzazadə Zehra Azad.** Uluslararası Yüksek Lisans ve Doktora Merkezi. İşletme (qr 134), 2024-2026. Azərbaycan devlet iktisat universitesi. Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətləri
62. **Səfərova Aysun.** Universitet: Gəncə Dövlət Universiteti. Fakültə: Xarici dillər. İxtisas: Rus dili müəllimliyi. Kurs: 4. Qarabağ Televiziyasının yaradılmasının, Qarabağın dirçəldilməsində rolu.
63. **Sultanlı Məhəmməd.** Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin tələbəsi. Business Informatics, ZU.024. 44 Günlük Qələbədən Sonra Yeni Dövr: Qarabağın Bərpa və Azərbaycanın Suveren Gələcəyi

64. **Şirinova Şəbnəm Elşən qızı**. Bakı Slavyan Universitetinin 2-ci kurs tələbəsi Filologiya fakültəsi Türk dili və ədəbiyyatı Qrup:TF-202. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji aspektləri
65. **Tağızadə Elvin Elburus oğlu**, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının magistri. Azərbaycanın Dövlət Suverenliyinin Gücləndirilməsində Qarabağın Dirçəldilməsinin Strateji Aspektləri
66. **Talıbzadə Zeynəb Tofiq qızı**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin tələbəsi. Стратегические аспекты и приоритетные направления развития культурной экономики и туризма в городе Шуша
67. **Tanik Sefika**. PhD Student, Department of Econometrics. UNEC – Azerbaijan State University of Economics. Digital transformation of the Karabakh region (2020–2024): a comparative analysis with Azerbaijan, Armenia, Iran, and Turkey in terms of digital access and digital economy indicators
68. **Teymurlu Rəsul Teymurağa oğlu** - doktorant. **Əmrahova Nərmin Yusif qızı** - magistrant. Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti (ATMU). Qarabağ və Şərqi zəngəzur iqtisadi rayonlarında turizm potensialının bərpası və inkişafı
69. **Yaqubova Almaz Təbib qızı**. Bakı Slavyan Universitetinin Filologiya Fakültəsinin, AM-304 qrupunun tələbəsi. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində Qarabağın dirçəldilməsinin strateji əhəmiyyəti
70. **Yusifov Məhəmməd Cəlaləddin oğlu**, Bakı Biznes Universiteti, doktorant. Doktorantura fakültəsi, Mühəsibat uçotu və audit kafedrası. Qarabağ nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı və ölkənin logistika infrastrukturunda modernləşmə tendensiyalarının güclənməsi
71. **Yusifova Könül**, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin bakalavri. Fakültə: İqtisadiyyat və idarəetmə. De-Yure-dən De-Faktoya: Qarabağın Dirçəldilməsi Prosesinin Azərbaycanın Ərazi Bütövlüyü Və Regional Təhlükəsizlikdəki Həlledici Rolu
72. **Yusifova Nərmin Famil qızı**, (BDU, Tətbiqi riyaziyyat və kibernetika fakültəsi), magistrant. Əhali artımı ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqə münasibətlərinə dair
73. **Вердиева Камина Ризван**. Финансово-экономический колледж при Азербайджанском государственном экономическом университете. Студент факультета бухгалтерского учета -MUT 2531. Моделирование экономического развития города Ханкенди
74. **Гамидли Гюллю**. UNEC RIM 411, IV курс. Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC). Кафедра «Прикладная экономика». Приоритетные направления развития сферы культурной экономики и туризма в городе Шуша
75. **Гасанов Табриз Забит оглы**. Докторант Бакинского Государственного Университета факультета «Социальные науки и психология» кафедры «Социальная работа». Экономический потенциал Шуши и Ханкенди: ресурсы и перспективы промышленного развития

76. **Гусейнзаде Бабек Теймур.** Финансово-экономический колледж при Азербайджанском государственном экономическом университете (UNEC). Студент 2 курса факультета финансовый учета -MUÜ 2307. Геоэкономическое значение Карабаха в системе экономического суверенитета Азербайджана
77. **Мусейбли Назрин Аваз г.,** Магистрант, Азербайджанский университет туризма и менеджмента. Факультет: Управление бизнесом. Группа: M-TİQ2401. Шуша: стратегические векторы развития культурной экономики и приоритеты туристической сферы в постконфликтный период
78. **Тагизаде Эльвира Бахруз,** Бакинский Славянский Университет, Филологический факультет. Группа: РМ-402. Возрождение Карабаха - песня вечной свободы Азербайджана

I BÖLMƏ:

PROFESSOR-MÜƏLLİM HEYƏTİ ÜZRƏ İŞTİRAKÇILARIN MƏQALƏLƏRİ

QARABAĞIN DIRÇƏLDİLMƏSİ KONTEKSTİNDƏ AQRAR SAHƏDƏ TEKNOLOGİYALARIN TƏTBİQİNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

Bədirzadə Gülsüm Şamil qızı,
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin “Kompüter
mühəndisliyi və informasiya texnologiyaları”
kafedrasının müdiri, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.
AZ1124, Azərbaycan Respublikası,
Bakı şəhəri, N.Nərimanov küç.93,
E-mail: gulya_xaliqova@mail.ru

Xülasə

Məqalədə Qarabağın dirçəldilməsi kontekstində aqrar sahədə texnologiyaların tətbiqinin strateji aspektləri araşdırılmışdır. Qarabağın yenidən qurulmasının Azərbaycanın dövlətçiliyinin gücləndirilməsində rolu verilmişdir. Qarabağ iqtisadiyyatı quruculuğunda aqrar sahənin əhəmiyyəti təhlil olunmuş və qiymətləndirilmişdir. Aqrar sahənin inkişaf etdirilməsi resursları və onlardan səmərəli istifadə olunması imkanları baxılmışdır. Aqrar sferanın yüksək texnologiyalar, o cümlədən “ağıllı” texnologiyalar əsasında istifadə edilməsi potensialı araşdırılmış və qiymətləndirilmişdir. Yüksək texnologiyaların tətbiqinin üstün cəhətləri verilmişdir. Yaxın və uzaq perspektivdə Qarabağın dirçəldilməsi çərçivəsində aqrar sahədə texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üzrə təkliflər hazırlamışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, Qarabağın dirçəldilməsi, aqrar sahə, informasiya kommunikasiya texnologiyaları, “ağıllı” texnologiyalar, yüksək texnologiyalar.

Azərbaycan müstəqil dövlət kimi ən qürurlu və tarixi dövrünü yaşayır. Böyük Qarabağ zəfərindən sonra ölkəmizin regionda və dünyada nüfuzu dəfələrlə artmışdır. Regionun əsas layihələri Azərbaycanın təşəbbüsü ilə həyata keçmişdir. Bunlarla yanaşı, ölkəmiz Türk dövlətləri ilə əlaqələrin şaxələndirilməsinə ciddi önəm verməkdədir. Maraqlıdır ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə dirçəliş və bərpa layihələrində bu ölkələrin dəstəyi diqqət çəkir. Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsi proseslərində ən önəmli iqtisadiyyat sahələrindən biri aqrar sahədir. Əvvəlcədən qeyd edək ki, aqrar sahə Qarabağda ənənəvi məşğuliyyət sahəsidir və sovetlər birliyi dövründə də bu sahənin inkişafı prioritet səviyyədə olmuşdur. Qarabağda kənd təsərrüfatının müxtəlif istiqamətləri üzrə təsərrüfatlar fəaliyyət göstərmiş və aqrar – emal sənaye müəssisələri olmuşlar.

Qeyd edək ki, Azərbaycanda aqrar sektor həmişə bir çox xidmət sektorunun və sənayenin məhsullarının istehlakçısı olub və yüz minlərlə əmək qabiliyyətli vətəndaşı işlə təmin edib. İqtisadiyyatda aqrar sektorun əsas iqtisadi funksiyası bütövlükdə əhalinin tələbatını yüksək keyfiyyətli, kifayət qədər miqdarda və sərfəli qiymətlərlə ərzaq məhsulları ilə təmin etməkdən ibarətdir. Aqrar sfera və onun əsas sahəsi olan kənd təsərrüfatı ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sistem formalaşdırıcı sahələrindəndir, ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyi, aqrar-ərzaq bazarını, kənd yerlərinin əmək və məskunlaşma potensialını formalaşdırır. Aqrar siyasət də dövlət siyasətin digər komponentləri - xarici ticarət, ekoloji, sosial ilə sıx əlaqədə formalaşır. Bütün bunlar aqrar sferanın inkişaf etdirilməsinin zəruriyini əks etdirir. Hazırda ölkənin aqrar sferasının inkişafı üçün əsas vəzifələrdən biri kənd təsərrüfatı istehsalının kompleks mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması yolu ilə həmin sənaye istehsalının intensivləşdirilməsidir. Bu baxımdan bazar şəraitində aqrar sferanın daha səmərəli əsaslarla fəaliyyət göstərməsi üçün qabaqcıl İKT-dən istifadə etmək lazımdır. Bazar şəraitində ölkənin və onun regionlarının aqrar sektorunun inkişafında mühüm amil rəqəmsallaşmanın tətbiqidir. İKT-dən istifadə aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətlərindən biri məhz onun aqrar sferasının rəqəmsallaşmasıdır. Burada əsas rolu özündə müxtəlif növ rabitə və məlumat ötürülməsi vasitələrini, o cümlədən smartfonlar, planşetlər və kompüterlər daxil edən İKT oynayır. Aqrar sferanın inkişafı müxtəlif vasitələrlə mümkündür ki, bunlardan biri məhz İKT-nin tətbiqidir. İKT aqrar sferada məhsuldarlığının artırılmasında, itkilərin azaldılmasında, fərdi sahibkarların və bu sahədə çalışan müəssisələrin, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsal edən subyektlərin səmərəlilik problemlərinin həllində əsas rol oynayır [5, s.110].

Hazırda resurs qənaət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müasir İKT-dən fəal istifadə tələb olunur. Məhsuldarlığın artırılması, resursların optimal idarə edilməsi və itkilərin azaldılması üçün İKT-nin əsas vəzifəsi kənd təsərrüfatı əməliyyatlarının maksimum avtomatlaşdırılması olmalıdır. Yəni əkin sahələrinin hazırlanmasından, səpinəndən, böyüməsindən, yetişməsindən, məhsulun yığılmasından hazır məhsulun satışına qədər bütün proseslərə nəzarət etmək üçün İKT-dən istifadə olunmalıdır. Bu, səmərəliliyi və aqrar sferanın rəqabət qabiliyyətini önəmli dərəcədə artıracaqdır. Aqrar sferanın inkişafında önəmli rollardan birini elektron ticarət oynayır. O, kənd təsərrüfatı məhsullarının alqı-satqısı prosesini xeyli asanlaşdırır və fermer təsərrüfatlarının elektron ticarət platformaları vasitəsilə dövlət satınalmalarında iştirakını asanlaşdırır. Aqrar sferada İKT-dən səmərəli istifadə, o cümlədən yeni texnologiyalardan fəal istifadə olunarsa, məhsuldarlığın artırılması, yetişdirilən məhsulların daha sərfəli şərtlərlə satışı və ixracı üçün əlavə imkanlar yaradılar. Aqrar sferada müasir tələblərə cavab verən istehsal həcmələrinin artırılmasında və əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində İKT-nin rolunun genişləndirilməsi böyük önəm daşıyır. Bu kimi məsələlər aqrar sferada struktur və səmərəlilik problemlərinin həllinə öz müsbət təsirini göstərir [3, s.62]. Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması gözlənilməz hava şəraiti, becərmə, məhsul yığımı və saxlama ilə əlaqədar məhsul itkiləri ilə bağlı çatışmazlıqları aradan qaldırır, əkin sahələrinə operativ nəzarət etməyə, maddi sərvətlərin, yanacaq, bitki mühafizə vasitələri və toxum materiallarının oğurlanmasını azaltmağa imkan verir. Rəqəmsal texnologiyalar qida və kənd təsərrüfatı sisteminin əlaqəsini gücləndirmək və səmərəlilik qarşısındakı maneələri aradan qaldırmaq potensialına malikdir. İnternet texniki məlumatlara çıxışı təmin edir, bütün dəyər zənciri üzrə əməkdaşlığı və əlaqəni stimullaşdırır.

Müasir dövrdə aqrar sferada tərəqqiyə nail olmaq üçün əsas istiqamətlər kənd təsərrüfatı istehsalının artımının stimullaşdırılması, torpaq monitorinqinin tətbiqi, ixrac yönümlü infrastrukturun yaradılması, texnoloji modernləşdirmə və sənayedə kiçik biznesin payının artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Bu problemlərin həllində aqrar sahə müəssisələrinin rəqəmsal transformasiyası mühüm rol oynayır. Aqrar sferada rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi texnoloji sıçrayışın təmin edilməsinə və kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə strateji hədəflərə nail olunmasına yönəlib. Kənd təsərrüfatı sektorlarının rəqəmsal transformasiyası vasitəsilə aşağıdakı vəzifələrin kompleks həlli gözlənilir: əmək məhsuldarlığının artırılması; ixrac gəlirlərinin artması; sənaye müəssisələrinin dəyərinin maksimuma çatdırılması; sənaye sahələrinin (sahələrinin) iqtisadi artım templərinin artması; istehsalçıdan istehlakçıya səmərəli paylama zəncirinin yaradılması; rəqəmsal iqtisadiyyatın əlaqəli sektorlarına integrasiya; kənd təsərrüfatında əməyin cəlb ediciliyinin və kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirlərinin artırılması. Aqrar sfera təkcə ölkədə deyil, bütün dünyada ən az rəqəmsallaşdırılan sənayedir. Bununla belə, həmin sahədə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi vacibdir ki, bunun da bir neçə səbəbi var. İlk olaraq, aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması dövlətdə əhəmiyyətli iqtisadi effekt verir. Bu proses əmək məhsuldarlığını, torpaqdan istifadənin səmərəliliyini, əkinlərin keyfiyyətini yüksəltməyə, proseslərin avtomatlaşdırılmasını, şəffaflığını və idarə olunmasını təmin etməyə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının xərclərini azaltmağa imkan verir [7, s.170].

Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi üçün artıq müəyyən əsaslara malik olan aqrar sahənin ən perspektivli, inkişaf etmiş sahələrinin hərtərəfli təhlilini aparmaq lazımdır. Ölkəmizdə bu, ilk olaraq, meyvəçilik, bağçılıq, tərəvəzçilik, üzümçülük, heyvandarlıq və quşçuluqdur. Məhz bu sektorlarda elm-biznes-istehsal zəncirini səmərəli təşkil etmək lazımdır. Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması hesabına bir sıra üstünlüklər əldə etmək mümkündür ki, bunlara aiddir: 1. Aqrar sahibkarlığın inkişafı: Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması həmin sahədə sahibkarlığının inkişafına və bu yolla da yeni iş yerlərinin açılmasına kömək edir. O, fermerlərə rəqəmsal texnologiyalardan istifadə hesabına innovativ biznes modellərini inkişaf etdirməyə və məhsullarına dəyər əlavə etməyə imkan verir. Məsələn, fermerlər istehlakçılarla birbaşa əlaqə yaratmaq üçün proqramlar hazırlaya, aqroturizm xidmətləri təklif edə və öz brendlərini yarada bilərlər. 2. Müxtəlif növ resursların səmərəli şəkildə idarə edilməsi: Rəqəmsal texnologiyalar enerji, su və gübrələr kimi müxtəlif növ resurslara daha dəqiq nəzarət və onları səmərəli şəkildə idarə etməyə imkan verir ki, bu da resurs istehlakını, ətraf mühitə təsiri azaltmağa və istehsalın davamlılığını yaxşılaşdırmağa kömək edir. 3. İstehsal proseslərinin optimallaşdırılması: Rəqəmsal texnologiyaların köməyi ilə istehsal proseslərini optimallaşdırmaq üçün torpaq, hava, heyvan və bitki məlumatları təhlil edir. Bu, əkin və məhsul yığımı üçün optimal vaxtın müəyyənəndirilməsinə, suvarma və gübrələmə rejimlərinin optimallaşdırılmasına, zərərvericilərə və xəstəliklərə qarşı vaxtında mübarizə tədbirlərinin görülməsinə kömək edir. 4. Bazara çıxış imkanlarının artırılması: Elektron bazarlar və rəqəmsal platformalar və kənd istehsalçılarına bazarlara çıxış və

istehlakçılarla birbaşa əlaqələr yaratmaq imkanlarını artırır ki, bu da, vasitəçiləri aradan qaldırmağa və fermerlərin gəlirlərini artırmağa kömək edir. 5. Məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması: rəqəmsal texnologiyalar aqrar sferada istehsal proseslərinə daha dəqiq nəzarət və idarə etməyə imkan verir ki, bu da həmin sahə məhsullarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxara bilər. Bu, müəyyən sertifikatlı və ya üzvi məhsul kimi istehlakçı seçimləri və bazar tələbləri baxımından xüsusilə vacibdir. 6. Kənd yerlərində sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması: Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması kənd yerlərində sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılmasına təkan verir. Bu, kənd yerlərindəki sahibkarlıq üçün yeni imkanlar yaradır, iş yerlərinin saxlanmasına kömək edir, təhsil və səhiyyəyə çıxışı yaxşılaşdırır. 7. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi: Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması hesabına həmin sahə məhsullarının səmərəli əsaslarla istehsalını və keyfiyyətinə nəzarəti reallaşdırmaqla ərzaq təhlükəsizliyinin səviyyəsini yüksəltmək olar. Rəqəmsal texnologiyaların istifadəsi sayəsində potensial təhlükələrə vaxtında reaksiya vermək, məhsulların mənsəyini izləmək və onların təhlükəsizliyinə nəzarət etmək mümkündür.

Aqrar sahədə İKT-dən istifadə həmin sahə müəssisələrində kadrların müəyyən səviyyədə təhsil və savadlı olmasını tələb edir. Rəqəmsal kənd təsərrüfatı kənd yerlərində İKT-dən istifadə üçün innovativ metodların planlaşdırılmasını, işlənilib hazırlanmasını və tətbiqini nəzərdə tutur. Daha geniş mənada rəqəmsal kənd təsərrüfatı anlayışına müvafiq texnologiyaların tətbiqi, təşviq tədbirləri, norma və standartların hazırlanması və tətbiqinə dəstək, potensialın inkişafı, təhsil və genişləndirmə daxildir. Rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından səmərəli istifadə etmək üçün İnternetə çıxış lazımdır. İKT sahəsində bilik, bacarıq və vərdişlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün kənd təsərrüfatı müəssisələrinin işçilərinin davamlı olaraq təlim-məşq toplanmasını reallaşdırmaq lazımdır. Aqrar sahə subyektlərinə İKT ilə bağlı məlumatların çatdırılması, onlardan səmərəli istifadə üsullarının öyrədilməsi və ən son yeniliklərə həssaslığının artırılması üçün təlim kursları təşkil edilməlidir [4, s.142]. Perspektivli rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi üçün maliyyə resurslarının çatışmazlığı ünvanlı dövlət dəstəyi, güzəştli kreditləşdirmə və vergitutma ilə bərabərləşdirilməlidir. Zənnimizcə, aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması həmin sahənin səmərəliliyini və inkişafının davamlılığını artırmaq, məhsul keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və kənd yerlərinin davamlı inkişafını təmin etmək baxımından böyük potensiala malikdir. Bu, kənd istehsalçılarına bazarda rəqabət qabiliyyətini artırmaq və rifahını yaxşılaşdırmaq üçün innovativ yanaşmalardan və qabaqcıl texnologiyalardan istifadə etməyə imkan verir. Şaquli əkinçilik və biomühəndislik aqrar sferada məhsuldarlığı və səmərəliliyini artırmaqla ətraf mühitə təsirləri minimuma endirməyə yönəlmiş əsas innovativ yanaşmalardır.

Aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılması istehsalın optimallaşdırılması, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və həmin sahə müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün çoxlu imkanlar yaradır. Azərbaycanda aqrar sferanın uğurlu rəqəmsallaşdırılması üçün dövlət tərəfindən dəstək vermək, uyğunlaşdırılmış həllər hazırlamaq, onların əlçatanlığını və çıxışını təmin etmək, infrastrukturunu inkişaf etdirmək, kadrlar hazırlamaq və s. lazımdır. Bu tədbirlər iqtisadi çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə və ölkədə aqrar sferanın rəqəmsallaşdırılmasını daha dayanıqlı və effektiv etməyə, xərclərin azaldılmasına məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, məhsuldarlığın artırılmasına və aqrar sferanın gəlirlərinin artırılmasına kömək edəcək.

İşğaldan azad olunmuş ərazilər nəzərə alınmaqla, aqrar sahədə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının iqtisadi səmərəliliyinin artırılması yolları baxımından qeyd edək ki, qlobal çağırışlar daha təsirli çevik və səmərəli fəaliyyət mexanizmlərini tələb edir. Hesab edirik ki, işğaldan azad olunmuş ərazilərin reabilitasiyası və intensiv inkişaf etdirilməsi nəticəsində, ölkəmiz bu regionu dünyanın dinamik inkişaf edən və eyni zamanda "ağıllı", yüksək texnologiyalar əsasında formalaşan bir regiona çevirəcəkdir. Artıq bu istiqamətlərdə görülən işlər, konseptual yanaşmalar, prioritetlər, reallaşdırılan layihələr barədə işin gedişində müəyyən materiallar vermişdik. Aqrar sahənin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, məhsuldarlığın artırılması və bu sahədə olan resurslardan rəşional olaraq istifadə edilməsi mexanizmlərinin yenilənməsi, dərinlən təkmilləşdirilməsi, dünya təcrübəsində özünün doğrultmuş və sınaqdan çıxmış texnologiyalardan istifadə etməklə daha səmərəli fəaliyyət mexanizmlərinin işlənməsi və tətbiqi tədbirlərinin genişləndirilməsinə böyük ehtiyac vardır. Yaxın illərdə Azərbaycanda iqtisadi islahatların daha təkmil mərhələsinə, texnoloji uklada keçidin təmin olunmasına başlanılmalıdır. Ölkə iqtisadiyyatının neft-qaz aparıcı sektoru ilə yanaşı, digər iqtisadiyyat sahələrinin yüksək səviyyədə modernizasiya edilməsi, İKT-nin tətbiqinin maksimum dərinləşdirilməsi və rəqəmsal mexanizmlərdən istifadənin intensivləşdirilməsi təmin olunmalıdır.

Aqrar sahənin fəaliyyətinin modelləşdirilməsi, daha gəlirli və cəlbədicə fəaliyyət mexanizmlərinin işlənməsi, bu sahənin rentabellik səviyyəsinin artırılması olduqca vacibdir. Burada müəyyən stereotiplərdən, ələbaxımlıqdan, ələcsizlikdən və s. bu kimi amillərdən, hallardan yaxa qurtarmağın yolları daha fundamental səviyyədə axtarılmalı və müəyyənləşdirilməlidir. Yəni, aqrar sahə dedikdə anlama subsidiyalar, güzəştli dövlət dəstəyi mexanizmləri gəlməməlidir, biz də razılaşıırıq ki, dünya təcrübəsində bu cür yanaşmalar geniş yayılmışdır, amma bir həqiqət də və reallıq da vardır ki, Azərbaycan da dünyanın tərkib hissəsidir, bazar iqtisadiyyatına keçmişdir və əsas prinsip kimi iqtisadiyyatın səmərəliliyi qəbul olunmuşdur. Başqa sözlə, aqrar sahə o dərəcə də inkişaf etdirilməlidir ki və daha çox texnoloji yeniliklərdən, İKT-dən istifadə olunmalıdır ki, son nəticədə çəkilən xərclərin optimallaşdırılması, yəni məsrəflərin azaldılması, məhsul istehsalı iştirakçıları – istehsal subyektlərinin gəlirlərinin balanslaşdırılması mümkünləşsin, bunlar isə öz növbəsində mühüm ərzaq məhsullarının – aqrar məhsulların istehsalına marağı daha çox artırsın, motivasiya etsin və səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün əlavə stimullar formalaşdırsın. Əlbəttə, bütün bunlar mürəkkəb proseslərdir və ölkə səviyyəsində institusional, struktur islahatlarının daha da intensivləşdirilməsini, regional aspektdə iqtisadi inkişaf prioritetlərinin maksimum yenilənməsini və hazırkı çağırışlara uyğunlaşdırılmasını, perspektiv inkişaf determinatları nəzərə alınmaqla multiplikativ hədəflərin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirir, yəni aqrar sahənin inkişafındakı yanaşmalar, tətbiq olunan İKT və digər rəqəmsal mexanizmlər, “ağıllı” texnologiyalar əsaslı modellər maksimum bu sahənin və onunla bağlı digər iqtisadiyyat sahələrinin əlavə dəyər yaratmaq və maliyyə mənbələrinin formalaşdırılması potensiallarının aşkarlanmasına, təsərrüfat, kommersiya və maliyyə dövriyyəsinə cəlb olunmasına imkan verməklə bərabər, aqrar sahənin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, regionlarda və ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf proseslərinə əlavə töhfələrin verilməsi mümkün olsun. Buna görə də, elm və texnikanın XXI əsrin əsas iqtisadi inkişaf və tərəqqi amili olmasını qəbul etməklə bərabər, bu amildən yetərincə bəhrələnməyin və səmərəli istifadə etməyin yollarını və üsullarını mənimsəməli, bizim tədqiqat işinin misalında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində, sübhəsiz aqrar sahədə İKT-nin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması imkanlarını reallaşdırma biləcək mexanizmlər, fəaliyyət strategiyaları və modellər müəyyənləşdirilməli, hazırlanmalı və fəal şəkildə bunlarda istifadə olunmalıdır.

Təqdirəlayiq haldır ki, artıq bu proseslər ölkəmizdə də prioritetlik təşkil etməkdədir və yeni yaradılmış Qarabağ iqtisadi rayonunda aparılan iri miqyaslı infrastruktur, reabilitasiya və dirçəliş, sosial və istehsal sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün maddi-texniki bazanın formalaşdırılması, yerli, respublika, regional və dünya səviyyəli müxtəlif nəqliyyat növləri üzrə layihələrinin həyata keçirilməsi, dəmiryol şəbəkəsinin yenidən qurulması, beynəlxalq hava limanının - Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının istismara verilməsi, geniş avtomobil yollarının çəkilməsi, istehsal infrastrukturunun yaradılması, bu iqtisadi rayonda olan kənd təsərrüfatının müxtəlif istiqamətlərinin və bütövlükdə aqrar sahənin inkişaf resurslarının dəyərləndirilməsi, səmərəli istifadə olunması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə başlanılması, məsələn əsasən aqrar-sənaye emal müəssisələrindən ibarət olacaq Ağdam sənaye parkının yaradılması proseslərinin intensivləşməsi, işğaldan azad olunmuş torpaqların elektrik enerjisi, icməli su və təbii qaz ilə sabit təminat sistemlərinin formalaşdırılması, yeni şəbəkələrin və yarımstansiyaların tikilməsi, müəssisələrin salınması, yaşayış massivlərinin tikilməsi, müxtəlif istiqamətlərdə sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunması məqsədilə tədbirlərin görülməsi, daha çox aqrar sahədə təsirli və çoxfunksiyalı İKT əsaslı fəaliyyət mexanizmlərinin yaradılmasına üstünlük verilməsi diqqət çəkir. Hesab edirik ki, bu proseslərdə yeni texnologiyaların sürətli olaraq mənimsənilməsi, xüsusilə regionun sosial-iqtisadi inkişafında və Böyük Qayıdış proseslərində sonra məşğulluq probleminin həllinin sürətləndirilməsində kənd təsərrüfatı sahələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və ümumilikdə aqrar sahənin regionun iqtisadiyyatında rolunun artırılması önəmli rol oynamaqdadır. Buna görə də, aqrar sahədə İKT-nin iqtisadi səmərəliliyinin artırılması hesabına bu qeyd olunan fəaliyyət istiqamətlərindən daha məhsuldar istifadə olunması vacibdir. Düzdür, ölkəmizdə müxtəlif səpkili dövlət proqramları, strategiyalar reallaşdırmaqdadır və milli prioritetlər hədəflənmişdir.

Bunlarla bərabər, Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra obyektiv reallıqlar və yeni çağırışlar nəzərə alınmaqla, 2030-dək olan dövr üçün Milli Prioritetlərdə ifadə olunmuşdur və bunlara dair əsas vəzifələr yenə ölkə Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”-ə dair sərəncamında verilmişdir [1]. Eyni zamanda, postpandemiya şəraitində ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf tempinin bərpa olunması və daha da intensivləşdirilməsi, qlobal risklər və təhdidlər şəraitində iqtisadi təhlükəsizliyinin aktual məsələlərinin həll olunması, bu sırada başlıca məsələlərdən biri kimi ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatın strukturunun diversifikasiyalandırılması istiqamətində

böyük həcmli işlər görülməlidir. Bu proseslərdə yüksək texnologiyalardan səmərəli istifadə edilməsi probleminin həll olunması strateji əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, aqrar sahədə rəqəmsal mühitin formalaşmasının sürətləndirilməsi və bununla bağlı görülən tədbirlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi lazım gələcəkdir [2].

Fikrimizcə, rəqəmsal texnologiyalar və ümumilikdə İKT-nin imkanlarından yaranan reallıqlardan məhsuldar istifadə olunması aqrar sahədə resurslardan qənaətlə istifadə edilməsi ilə bərabər, həm də bu sahəyə aid olan fəaliyyət istiqamətlərinin və onun istehsal sahələrinin maksimum diverisifikasiyalaşdırılmasına imkan verir. Burada səmərəli yanaşmalar kimi torpaq resurslarından elmi əsaslarla istifadə olunması, toxumculuq üçün yüksək keyfiyyətli və perspektivli növlərin seçilməsi, daha çox məhsuldarlıq nümayiş etdirən və kombinə olunmuş texnika və aqreqatlardan istifadə edilməsi, texnoloji əməliyyatların optimallığının təmin olunması və s. daha çox diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır [6, s. 64]. Bundan əlavə, aqrar sahənin bütün fəaliyyət istiqamətlərində rəqəmsal texnologiyaların fəal tətbiqinin həyata keçirilməsi, elektron xidmətlərinin dairəsinin genişləndirilməsi, bu sahələrdəki problemlər, ehtiyatlar, perspektivlər və s. üzrə informasiyaların əldə olunması, sistemləşdirilməsi, emal edilməsi, onlardan istifadə üçün proqram məhsullarının işlənməsi və avtomatlaşdırmanın təmin edilməsi böyük səmərə verə bilər. İKT-nin geniş həcmdə istifadəsinə nail olunması aqrar sahə subyektlərinin daha məhsuldar işləmələri üçün müvafiq şəraitin yaradılmasına, imkanların üzə çıxarılmasına, şəffaflığın təmin edilməsinə və elektron xidmətlərin hesabına səmərəliliyinin artırılmasına əlavə stimullar formalaşdırır. Eyni zamanda, aqrar sahədə olan resurslardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, məhsuldarlığın artırılması və bütövlükdə aqrar subyektlərin fəaliyyət strategiyasının həyata keçirilməsi, gəlirlə işləməsinin təmin olunması, rentabelliğin proqnozlaşdırılan səviyyədə olması və intensiv inkişaf üçün ciddi əsasların yaradılması məqsədilə müxtəlif rəqəmsal-“ağıllı” texnologiyalar əsaslı layihələrinin reallaşdırılması daha yüksək nəticələr əldə olunmasına imkan verir. Bu kimi layihələr sırasında – “Effektiv hektar”, “Ağıllı kontraktlar”, “Aqrar ixrac”. Sahədən limana”, “Ağıllı ferma”, “Ağıllı bağ”, “Torpaq bilgisi”, “Ağıllı istilikxana”, “Ağıllı emal”, “Ağıllı anbar” və s. daha çox tələb olunandır [8]. Dünya ölkələrində bu tip “ağıllı” texnologiyalardan və layihələrdən istifadə etməklə məhsuldar nəticələrin əldə olunması təcrübəsindən yanaşmaqla, ölkəmizin aqrar sahəsində də bu cür layihələrin modelləşdirilməsi və regionlar üzrə münasibliyi nəzərə alınmaqla, həmin layihələrin işlənməsi və həyata keçirilməsi məqsədə uyğundur. Bir sözlə, ümumi kontekstdə “Ağıllı kənd təsərrüfatı” və ya “Ağıllı aqrar sahə” prinsiplərinə uyğun İKT əsaslı fəaliyyət istiqamətlərinin işlənməsi, layihələrin hazırlanması və reallaşdırılması ölkəmizdə aqrar sahənin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə ciddi təkan verə bilər.

Qarabağın dirçəldilməsində aqrar sahənin mühüm rolu nəzərə alınmaqla, bu sahədə İKT-nin tətbiqi ilə bağlı bir qrup təkliflər hazırlamışıq:

- Qarabağda yerləşən aqrar sfera müəssisələrinin mütəxəssislərinin rəqəmsal texnologiyalar bacarıqlarının artırılması və bu sahəyə peşəkar mütəxəssislərin cəlb edilməsi vacibdir;
- Qarabağın dirçəldilməsi proseslərinin sürətləndirilməsində ciddi önəm kəsb edən aqrar sahənin yüksək texnologiyalar, o cümlədən “ağıllı” texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi istiqamətləri üzrə investisiya-innovasiya layihələrinin reallaşdırılması məqsədilə qrant müsabiqəsinin keçirilməsi məqsəduyğundur;
- Qarabağda fəaliyyət göstərən aqrar-sənaye müəssisələrinin innovativ fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılmasının gücləndirilməsi və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi səmərə verə bilər;
- Qısa müddət ərzində Qarabağın mümkün ərazilərində genişzolaqlı yüksəksürətli internetin fəal şəkildə tətbiqi təmin olunmalıdır;
- Qarabağda rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sahəsində aqrar sektor təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi istiqamətində daha geniş mexanizmlər və alətlər tətbiq edilməlidir;
- Məlumdur ki, aqrar sefranın səmərəli inkişafı üçün əsas şərtlərdən biri də müasir İKT-nin tətbiqidir. Qarabağda aqrar sferada işləmək üçün yüksək ixtisaslı İKT üzrə mütəxəssislərinin hazırlanması, onların bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi, “Qarabağ-Elektron aqrar portalı”nın tətbiqi vacibdir;
- Bölgənin aqrar sferasında İKT-nin tətbiqi bütün səviyyələrdə avtomatlaşdırılmış məlumat mübadiləsinin təmin edən səviyyədə olmalıdır;

- “Ağdam rəqəmsal aqrar-servis mərkəzi” – işğaldan azad olunmuş ərazilərdə güclü aqrar inkişaf perspektivinin olması, bu imkanlara daha çox diqqət yetirilməsini şərtləndirir, əkinə yararlı məhsuldar torpaqlar, su ehtiyatları, əksər kənd təsərrüfatı istiqamətləri və aqrar sahə üçün ənənəvi olan fəaliyyət növləri üzrə kifayət qədər potensialın olması məlumdur, hazırda bu ərazilərdə geniş miqyaslı sosial, istehsal, kənd təsərrüfatı və ümumilikdə aqrar sahə, sənaye sektoru üzrə infrastrukturun yaradılmasına, müəssisələrin tikintisinə başlanılmışdır, bir sözlə hər şey burada sıfırdan götürülür və belə bir şəraitdə rəqəmsal aqrar-servis mərkəzini yaradılması, torpaq və su ehtiyatlarından, digər resurslardan səmərəli istifadə olunması üçün tədbirlərin görülməsi, aqrar sahənin maksimum perspektiv inkişaf istiqamələrinin obyektiv olaraq dəyərləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi mümkündür və bu proseslərdə rəqəmsal texnologiyalar və mexanizmlər güclü təkanverici effektdə səbəb ola bilərlər və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Balayev, R.Ə. Aqrar sahədə rəqəmsal mühitin formalaşmasının əsas amilləri və təcrübi aspektləri // Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı 2020, № 1 (31). s. 93-100.
3. Bədizadə G.Ş. Azərbaycanda aqrar sahənin inkişafında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 2021, № 4 (38), s.55-64.
4. Əhmədova, X.K. İnformasiya texnologiyalarının kənd təsərrüfatında tətbiqi. Azərbaycan Aqrar Elmi, 2/2018, s.141-143.
5. Асадова, С.С. Особенности цифровизации как основного фактора инновационного развития аграрного сектора (на примере Азербайджанской Республики) / С.С. Асадова // Конкурентный потенциал региона: оценка и эффективность использования: Сборник статей XIII Международной научно-практической конференции, Абакан, 09–12 ноября 2022. – С. 109-112.
6. Далисова, Н.А., Степанова Э.В. Диверсификация сельскохозяйственного производства на основе ресурсосбережения // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2018. – № 6. – с. 58-68.
7. Родионова, А.В. Особенности применения цифровых технологий в сельском хозяйстве: проблемы и направления их решения / А.В. Родионова, К.В. Дубровина, Н.П. Крылова // . – 2021. – № 1. – С. 167-171.
8. Сельское хозяйство оцифруют. 21.05.2019: [Электронный ресурс]. URL: <https://rspectr.com/articles/516/selskoe-hozyajstvo-ocifruyut>.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В КОНТЕКСТЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ КАРАБАХА

Бедирзаде Гюльсум Шамиль кызы

Заведующий кафедрой «Вычислительная инженерия и информационные технологии»
Азербайджанского Университета Кооперации, доктор философии по экономике, доцент.

AZ1124, Азербайджанская Республика,

г.Баку, улица Н.Нариманова 93.

E-mail: gulya_xaliqova@mail.ru

Резюме

В статье рассматриваются стратегические аспекты применения технологий в аграрном секторе в контексте возрождения Карабаха. Показана роль восстановления Карабаха в укреплении государственности Азербайджана. Проанализировано и оценено значение аграрного сектора в экономическом развитии Карабаха. Рассматриваются ресурсы развития аграрного сектора и возможности их эффективного использования. Исследован и оценен потенциал использования аграрного сектора на основе высоких технологий, в том числе «умных» технологий. Приведены

преимущества применения высоких технологий. Подготовлены предложения по расширению применения технологий в аграрном секторе в рамках возрождения Карабаха в ближайшей и долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, возрождение Карабаха, аграрный сектор, информационно-коммуникационные технологии, «умные» технологии, высокие технологии.

STRATEGIC ASPECTS OF THE APPLICATION OF TECHNOLOGIES IN THE AGRICULTURAL FIELD IN THE CONTEXT OF THE REVIVAL OF KARABAKH

Bedirzade Gulsum Shamil

Head of the Department of "Computer Engineering and Information Technologies" of the Azerbaijan Cooperation University, Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor.

AZ1124, Azerbaijan Republic,

Baku, N.Narimanov street 93

E-mail: gulya_xaliqova@mail.ru

Summary

The article examines the strategic aspects of the application of technologies in the agricultural sector in the context of the revival of Karabakh. The role of the reconstruction of Karabakh in strengthening the statehood of Azerbaijan is given. The importance of the agricultural sector in the economic construction of Karabakh is analyzed and assessed. The resources for the development of the agricultural sector and the possibilities for their efficient use are considered. The potential for the use of the agricultural sector on the basis of high technologies, including "smart" technologies, is investigated and assessed. The advantages of the application of high technologies are given. Proposals have been prepared for expanding the application of technologies in the agricultural sector within the framework of the revival of Karabakh in the near and long term.

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, revival of Karabakh, agrarian sector, information and communication technologies, "smart" technologies, high technologies.

QARABAĞIN MƏKAN BƏRPASI VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ: İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI-COĞRAFI POTENSİALININ TƏHLİLİ

Ələkbərova Samirə Oqtay qızı

coğrafiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, aparıcı elmi işçi

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi akad. H.Ə.Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu, AZ 1073,

Bakı ş., H.Cavid pr. 117, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9138-3403>,

e-mail: alakbarovasamira@hotmail.com

Xülasə. Məqalədə, Qarabağın məkan bərpası və dayanıqlı inkişaf perspektivləri ətraflı xarakterizə edilir, işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi-coğrafi potensialı kompleks təhlil olunur. Risklərin qiymətləndirilməsi və məkan analizləri üçün peyk təsvirlərin deşifrənməsi, məsafədən müşahidə texnologiyalarının tətbiqi ilə səmərəli torpaq istifadəsi, əhalinin sıxlığı və ətraf mühit göstəriciləri kimi coğrafi və sosial-iqtisadi strukturlar geniş şərh edildir. Regional Dayanıqlı Potensial indeksi tətbiq olunmaqla məkan əsaslı bərpa-inkişaf prioritetləri riyazi-statistik hesablama metodu ilə qiymətləndirilir, Strateji Bərpa İndeksi statistik-analitik göstəricilər əsasında hesablanır və məkan-təhlili aparılır. Dövlət Proqramları çərçivəsində infrastrukturun yenidən qurulması və yeni layihələrin həyata keçirilməsi regionun iqtisadi-coğrafi potensialının bərpasında mühüm rol oynayır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun resurs potensialı, təbii təhlükə və risk zonaları xəritəsi tərtib edilmişdir. Regional iqtisadi-coğrafi potensialın dayanıqlı idarəetmə modeli hazırlanmışdır. Bu yanaşma dayanıqlı inkişaf və mitiqasiya prinsiplərinə əsaslanaraq təbii və texnogen fəlakətlərə həssas ərazilərdə risklərin azaldılmasında, məkan dayanıqlığının gücləndirilməsində və sosial-iqtisadi sabitliyin artırılmasında əhəmiyyətlidir.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, risk qiymətləndirilməsi, təbii-texnogen fəlakətlər, iqtisadi-coğrafi potensial, riyazi-statistik təhlil.

Giriş. Qarabağ bölgəsinin işğaldan azad edilməsi Azərbaycan Respublikasının tarixi, siyasi və iqtisadi inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Bu mərhələ təkcə ərazi bütövlüyünün bərpası deyil, həm də məkanın yenidən formalaşdırılması, regional iqtisadi sistemin bərpası və dayanıqlı inkişaf modelinin tətbiqi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Qarabağın məkan bərpası və dayanıqlı inkişafı kontekstində işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi-coğrafi potensialının elmi əsaslarla qiymətləndirilməsi və səmərəli istifadəsi müasir dövrdə yüksək elmi-praktik aktuallığa malikdir. Mövzunun aktuallığı Qarabağ regionunun bərpasının yalnız fiziki aspektlərlə məhdudlaşmadığını, həm də elmi, iqtisadi və coğrafi baxımdan sistemli şəkildə qurulmasının vacibliyindən irəli gəlir.

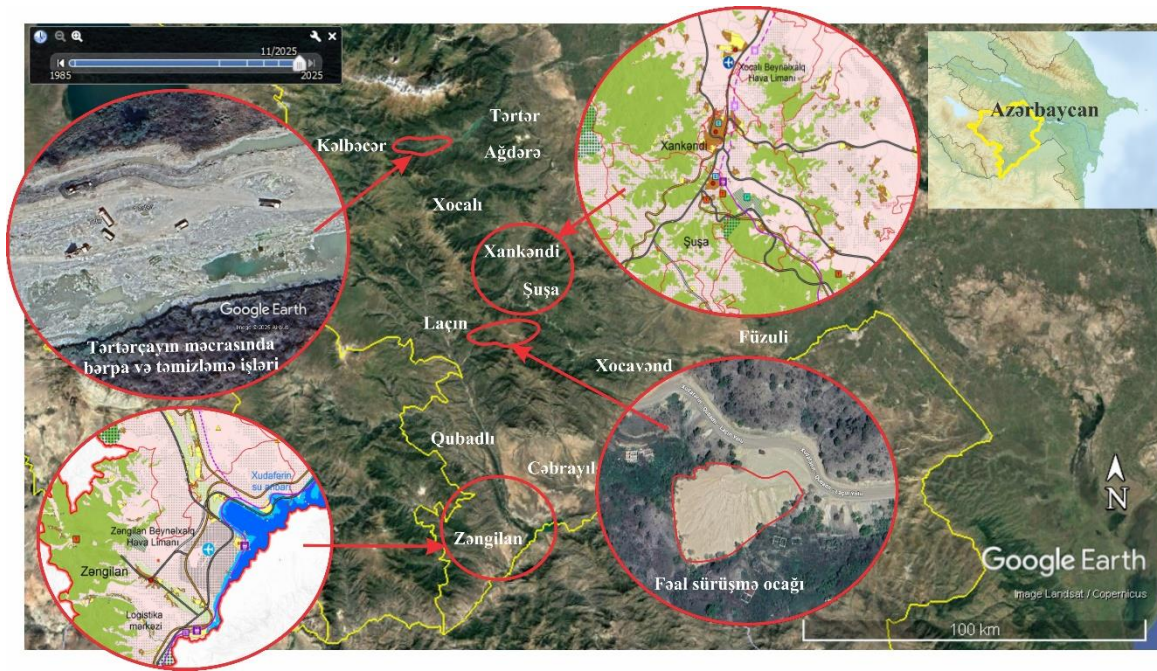
Tədqiqatın məqsədi. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi-coğrafi potensialını sistemli təhlil etmək və ərazinin təbii resursları, nəqliyyat əlaqələri, məkan yerləşməsi, əhali və istehsal strukturlarının qarşılıqlı təsirini qiymətləndirmək, risk zonalarının dayanıqlı istifadəsini dəstəkləmək, yaşıl enerji, ağıllı kənd və ekoturizm zonalarının inkişaf imkanlarını öyrənmək əsas məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu yanaşma dayanıqlı iqtisadi inkişafın təşkili, ərazi planlaşdırması, ekoloji idarəetmə, sosial-iqtisadi integrasiyanın elmi əsaslarla işlənməsi və coğrafi əsaslandırılması baxımından əhəmiyyətlidir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat zamanı riyazi-statistik təhlil, risk qiymətləndirilməsi, xəritələşdirmə, müasir coğrafi informasiya sistemləri, peyk təsvirlərinin deşifrənməsi, Analitik Hierarxiya Prosesi (AHP), Moran's I məkan avtokorrelyasiya təhlili, Getis-Ord Gi* lokal məkan assosiasiya təhlili, həmçinin sosial-iqtisadi və ətraf mühit amillərini hərtərəfli sistem yanaşması tətbiq edilmişdir. Eləcə də Dövlət Proqramlarında nəzərdə tutulmuş qərar və tədbirlər geniş təhlil olunmuş, çoxsaylı elmi ədəbiyyatlara əsaslanmış və istinadlar verilmişdir.

Tədqiqat sahəsinin təsviri və iqtisadi-coğrafi təhlili. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə bir sıra şəhər, kənd və qəsəbələr, o cümlədən Cəbrayıl, Füzuli, Zəngilan, Qubadlı, Şuşa, Xocavənd, Xankəndi, Xocalı, Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonları yerləşir.

Peyk təsvirlərin deşifrənməsi (Google Earth STOP Image, 2025) və məsafədən müşahidə texnologiyaları vasitəsilə informasiya toplanmışdır. Bu yanaşma risklərin qiymətləndirilməsi və məkan

analizləri üçün əhəmiyyətli olub, torpaq istifadəsi, əhali sıxlığı, təbii-texnogen hadisələr və ətraf mühit göstəriciləri kimi coğrafi və sosial-iqtisadi strukturları əhatə edir (Şəkil 1.).

Şəkil 1. Tədqiqat ərazisinin peyk təsvirlərin deşifrənməsi və təhlili (Google Eart STOP, 2025)

Son otuzillik dövr ərzində intensiv antropogen fəaliyyət nəticəsində bölgənin təbii landşaftı ciddi dəyişikliklərə uğramış, meşə örtüyünün sahəsi nəzərəcarpacaq dərəcədə azalmışdır. Bu da təbii-texnogen fəlakətlərin artmasına, risk dərəcəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Ekoloji tarazlığın pozulması nəticəsində bir sıra ərazilərdə ekosistem deqradasiyaya uğramış və ekoloji baxımdan gərgin vəziyyətə düşmüşdür. Belə şəraitdə regionun ekoloji sabitliyinin bərpası və təbii resursların qorunması məqsədilə kompleks iqlim və meliorasiya yönümlü tədbirlərin həyata keçirilməsi elmi və praktik baxımdan zəruri hesab olunur.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılmış hərbi əməliyyatlar nəticəsində bölgənin təbii landşaftı və ekocoğrafi strukturu ciddi şəkildə zədələnmişdir. Ağır hərbi texnikanın hərəkəti, artilleriya atəşləri və mina partlayışları torpaq və bitki örtüyünə dağıdıcı təsir göstərmiş, nəticədə relyefdə müxtəlif ölçülü çökəkliklər və səth deformasiyaları yaranmışdır [13]. Relyefin bu cür pozulması torpağın fiziki quruluşunu zəiflədir, su və külək eroziyasına meyilliyi artırır və torpaq münbitliyinin bərpasını ləngidir [14; 19]. Uzun müddət minalanmış sahələrdə ekosistemlərin təbii regenerasiya prosesi də xeyli zəiflədiyindən, kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin bərpası əlavə rekultivasiya tədbirləri tələb edir [11; 16]. Hazırda mina təmizləmə və landşaft bərpası işləri aparılsa da, ekoloji tarazlığın tam bərpası üçün kompleks ekocoğrafi yanaşma və dayanıqlı məkan planlaşdırılması vacib şərt olaraq qalır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi-coğrafi potensialının qiymətləndirilməsi üçün Regional Dayanıqlı Potensial (RDP) indeksi tətbiq olunmuşdur (a):

$$RDP = P_e \cdot A_1 \cdot I_t \cdot S_g \cdot F_i \text{ (a)}$$

Burada, RDP indeksi P_e – əhalinin sayı və sosial resursların göstəricisi (min nəfər); A_1 – torpaq sahələrinin istifadə imkanları (ha); I_t – iqtisadi fəaliyyətin intensivliyi (kənd təsərrüfatı, sənaye, xidmət və b.); S_g – topoqrafik və yamac amilləri (meyillik göstəriciləri, yüksəklik metrə); F_i – infrastruktur və əlavə lokal faktorlar (nəqliyyat, xidmət, bərpa potensialı) əsasında hesablanır.

Hər rayon üçün Strateji Bərpa İndeksi (SBI) isə aşağıdakı kimi hesablanmış və tətbiq edilmişdir (b):

$$SBI = P_e a / A \cdot W \text{ (b)}$$

Burada, SBI indeksi $P_{ea} = P_{e2024} - P_{e2019}$ – əhali sayının 2019–2024-cü illər ərzində dəyişimi (fərq); A – rayonun ərazisi (min km²); W – sosial-iqtisadi və infrastruktur çəkirlərinin cəmi ($I_t + S_g + F_i$, 0–1 arası) əsasında rayonun bərpa və investisiya prioritet dərəcəsi hesablanır.

Məkan əsaslı bərpa və inkişaf prioritetləri RDP indeksi əsasında qiymətləndirilir. RDP indeksi (0–1) aralığında olan komponentlərin dəqiq göstərilməsi, hər bir ərazinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almağa imkan verir və səmərəli qərarqəbuletməni təmin edir. Hər bir komponent (I_t , S_g , F_i) 0 ilə 1 arasında normallaşdırıldığı üçün rayonların iqtisadi fəaliyyət səviyyəsi, topoqrafik xüsusiyyətləri və infrastruktur vəziyyəti sistemli və müqayisəli şəkildə qiymətləndirilə bilər (Cədvəl 1.).

Cədvəl 1.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarında məkan əsaslı bərpa və inkişaf prioritetlərinin RDP indeksi əsasında qiymətləndirilməsi (2019–2024-cü illər üzrə)

Rayon / Şəhər	P_e 2019	P_e 2024	A_l (ha)	I_t	S_g	F_i	RDP (2024)	Prioritet dərəcəsi
Xankəndi	4,3	4,4	8,000	0,5	0,6	0,5	5,280	III
Ağcabədi	132,3	136,8	30,000	0,6	0,7	0,5	857,880	II
Ağdam	174,8	175,7	50,000	0,7	0,8	0,6	2,953,680	I
Bərdə	153,1	157,8	32,000	0,6	0,7	0,5	1,058,112	I
Füzuli	127,4	131,5	40,000	0,6	0,7	0,5	1,101,300	I
Xocalı	11,0	15,6	5,000	0,4	0,6	0,4	748,8	III
Xocavənd	9,2	12,4	10,000	0,4	0,6	0,5	14,880	III
Şuşa	21,9	25,2	4,000	0,4	0,6	0,4	9,484,8	III
Tərtər	79,0	76,0	35,000	0,5	0,7	0,6	555,600	II
Cəbrayıl	71,2	73,5	10,400	0,6	0,7	0,5	16,158	III
Kəlbəcər	71,1	72,4	19,700	0,5	0,7	0,5	24,999	III
Qubadlı	36,1	37,3	8,000	0,5	0,6	0,5	4,476	III
Laçın	73,0	76,1	18,300	0,5	0,7	0,5	24,467	III
Zəngilan	41,9	42,9	7,000	0,5	0,6	0,5	4,503	III

Mənbə: AR DSK – Statistik materialların riyazi təhlili əsasında hazırlanmışdır [1; 2; 3; 5; 6; 10].

Statistik materiallar əsasında 2019–2024-cü illər üzrə rayonların RDP göstəriciləri və prioritet bərpa dərəcələri hesablanmışdır. Cədvəldəki məlumatlar əsasında dayanıqlı inkişaf perspektivləri aşağıdakı kimi təhlil edilə bilər: I dərəcə – yüksək potensial ($RDP > 1,000,000$), II dərəcə – orta potensial ($RDP 500,000–1,000,000$), III dərəcə – aşağı potensial ($RDP < 500,000$).

Tədqiqatda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının dayanıqlı inkişaf potensialının məkan-təhlili bərpa və dayanıqlı inkişaf potensialı AHP, Moran's I və Getis-Ord G_i^* metodları əsasında qiymətləndirilmişdir [1; 2; 6; 10] (Cədvəl 2.).

Cədvəl 2.

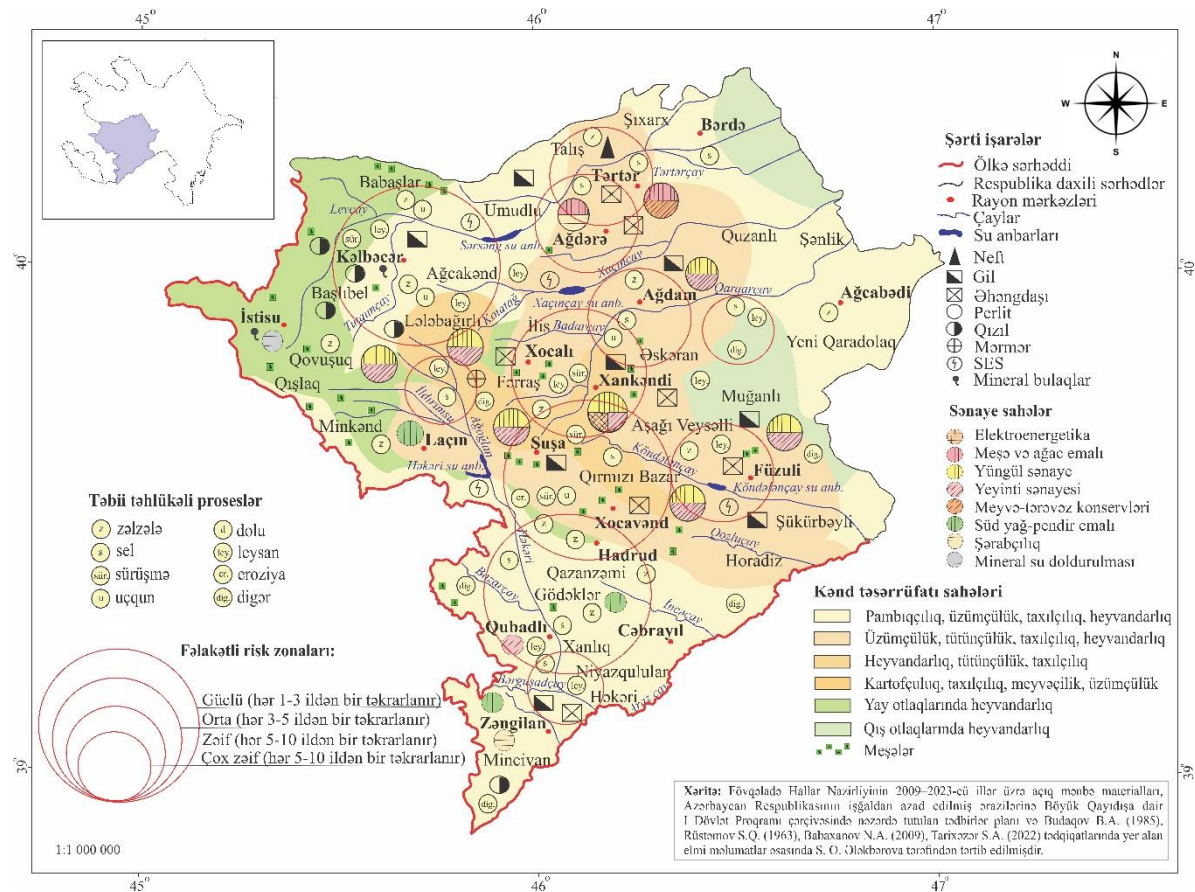
Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının dayanıqlı inkişaf potensialının məkan-təhlili (2019–2024-cü illər üzrə)

Rayon / Şəhər	Moran's I	Getis-Ord G_i^*	AHP çəki təhlili (0–1)				Pozitiv imkanlar / Bərpa perspektivi
			Əhali	Torpaq	İqtisadi fəaliyyət	Yamac	
Xankəndi	0,42	Aşağı	0,35	0,25	0,25	0,15	Sosial və iqtisadi bərpa
Ağcabədi	0,42	Aşağı	0,35	0,25	0,25	0,15	Prioritet inkişaf, strateji ərazi
Ağdam	0,42	Yüksək	0,4	0,3	0,2	0,1	Prioritet bərpa və investisiya
Bərdə	0,35	Yüksək	0,3	0,3	0,3	0,1	Sosial və iqtisadi imkanlar
Füzuli	0,35	Yüksək	0,3	0,3	0,3	0,1	Kənd təsərrüfatı və sənaye
Xocalı	0,42	Aşağı	0,15	0,25	0,25	0,35	Turizm və bərpa, strateji ərazi
Xocavənd	0,42	Aşağı	0,15	0,25	0,25	0,35	İnfrastruktur və sosial bərpa
Şuşa	0,42	Aşağı	0,15	0,25	0,25	0,35	Tarixi və turizm sahəsi
Tərtər	0,35	Aşağı	0,3	0,3	0,3	0,1	İqtisadi fəaliyyət və bərpa
Cəbrayıl	-0,28	Aşağı	0,2	0,25	0,25	0,3	Kənd təsərrüfatı və sosial
Kəlbəcər	-0,28	Aşağı	0,2	0,25	0,25	0,3	Turizm və ekoloji layihələr

Qubadlı	-0,28	Aşağı	0,2	0,25	0,25	0,3	İnfrastruktur və kənd təsərrüfatı
Laçın	-0,28	Aşağı	0,2	0,25	0,25	0,3	Strateji və turizm sahəsi
Zəngilan	-0,28	Aşağı	0,2	0,25	0,25	0,3	Kənd təsərrüfatı və sosial

AHP, Moran's I və Getis-Ord Gi* metodlarının tətbiqi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında təbii-texnogen risklərin idarə edilməsi ilə dayanıqlı inkişaf potensialının sistemli qiymətləndirilməsinə imkan verir. Bu metodlar bir-birini tamamlayaraq həm indikatorların nisbi çəkisini, həm də onların məkan üzrə paylanmasını müəyyən etməyə imkan verir [20; 21; 22].

Mütəmadi baş verən eroziya, aşınma, denudasiya, leysan yağışlar, dolu, sürüşmə, uçqun və zəlzələ kimi təbii proseslər, eləcə də antropogen təsirlər (texnogen fəaliyyət, meşə örtüyünün məhv edilməsi və digər faktorlar) təbii fəlakətlərin dağıdıcı gücünü formalaşdırır və artırır. Nəticədə, bu proseslər həm təsərrüfat sahələrinə, həm də ətraf mühitə əhəmiyyətli dərəcədə zərər vurur. Məsələn, 26 sentyabr 2021-ci ildə Kəlbəcər Zar kəndində yol tikintisi zamanı uçqun hadisəsi baş vermiş, nəticədə ekskavator operatoru həlak olmuşdur. 12 iyun 2024-cü ildə Laçın rayonunda intensiv leysan yağışlar nəticəsində sel hadisəsi baş vermiş, Zabux və Sus kəndlərində yaşayış sahələri su altında qalmışdır. 9 iyun 2025-ci ildə Kəlbəcər rayonunda intensiv dolu və sel hadisəsi müşahidə edilmiş, ərazidə bir sıra infrastruktur və təsərrüfat sahələrinə ziyan dəymişdir. Bu kontekstdə resurs potensialı və təbii fəlakət hadisələrinin məkan üzrə paylanması, eləcə də təbii təhlükə və risk zonalarının xəritələşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır (Şəkil 2.).

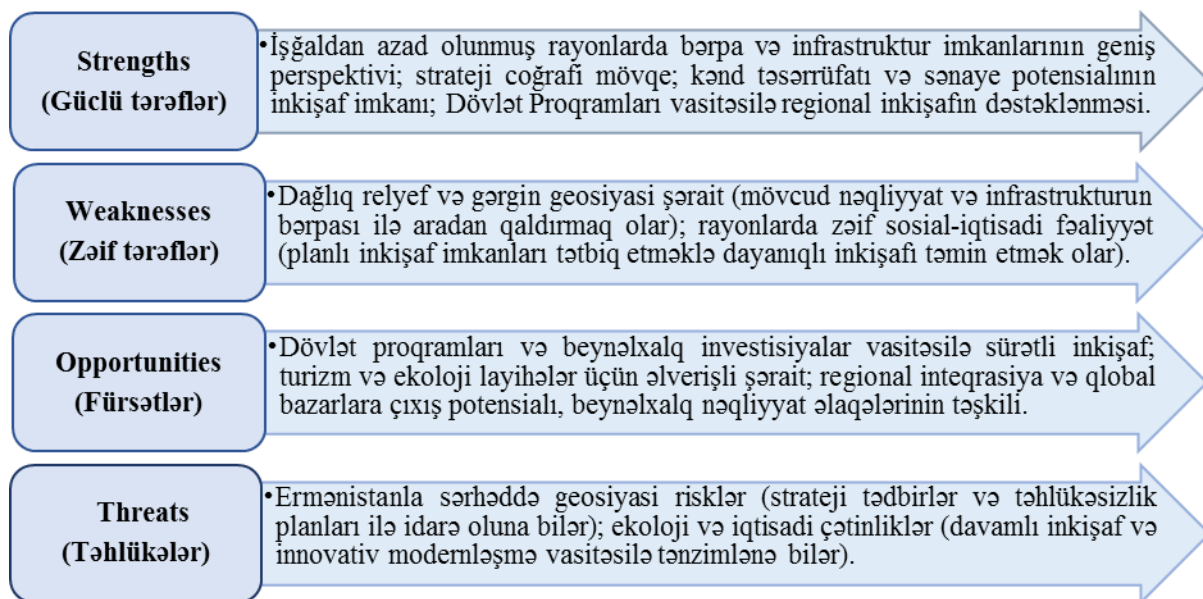
Şəkil 2. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun resurs potensialı, təbii təhlükə və risk zonalarının xəritəsi

Şəkil 2-dən aydın olur ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının kompleks təhlili nəticəsində təbii təhlükə və risk zonaları dörd əsas zonaya ayırır: çox zəif, zəif, orta və güclü. Çox zəif risk zonaları – nadir hallarda fəlakət hadisələrinə məruz qalır və ərazinin mənimsənilməsi təhlükəsiz hesab olunur. Zəif risk zonaları – təbii fəlakətlər fasilələrlə baş verir və bu ərazilərdə potensial risklər nəzərə alınmalıdır. Orta risk zonaları – intensiv təbii fəlakətlərin təkrarlanması ilə xarakterizə olunur və burada torpaq istifadəsi və regional inkişaf qərarları elmi-praktiki risk qiymətləndirməsinə əsaslanmalıdır. Güclü risk zonaları – yüksək

dağıdıcı gücə malik və intensiv təbii fəlakətlər baş verən ərazilərdir və bu zonalarda risk azaldıcı tədbirlərin tətbiqi mütləqdir.

Qarabağ və Qonur–Alagöz silsilələri suayırıcı kimi Kür çayının sağ qolları ilə Araz çayının sol qolları arasında yerləşir [4]. Ərazidə Tərtərçay, Həkəriçay, Xaçınçay, Qarqarçay, Ağcaqoşunçay, Bəsitchay, Oxçuçay, Bazarçay, Padardərəçay, Çaxmaqçay, Quruçay və Köndələnçay və s. kimi böyük hidroenerji potensialına malik çaylar mövcuddur [12; 18]. Çaylarda müdafiə bəndlərinin inşası, sahilbərkitmə işlərinin aparılması və digər müdafiə tədbirlərinin vaxtında və yüksək səviyyədə həyata keçirilməsi mühüm praktiki əhəmiyyət daşıyır [15; 17]. Həyata keçirilən bu tədbirlər təbii fəlakətlərin mənfi təsirlərinin azaldılmasına və təsərrüfat sahələrində davamlı inkişafın təmin edilməsinə şərait yaradır.

Dayanıqlı inkişaf imkanlarının qiymətləndirilməsi regional planlaşdırma və sosial-iqtisadi strategiyaların formalaşdırılmasında elmi əsaslı qərarların qəbulu əhəmiyyətlidir. Məhz tədqiqatın bu mərhələsində dayanıqlı inkişaf imkanlarını sistemli qiymətləndirmək üçün SWOT (güclü və zəif tərəflər, fürsətlər və təhlükələr) təhlili tətbiq edilmişdir [7; 8; 9] (Şəkil 3.).

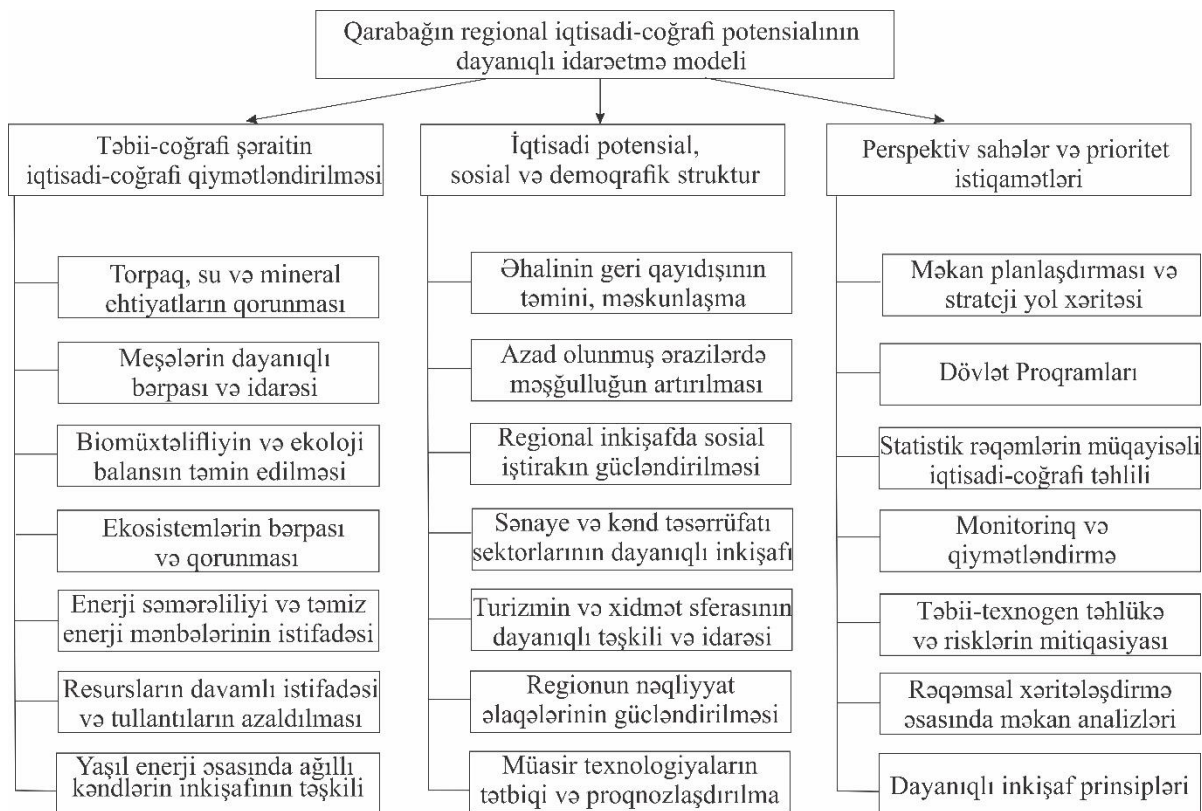

Şəkil 3. Regional inkişaf perspektivlərinin SWOT (Güclü, Zəif, Fırsət, Təhlükə) yanaşması ilə qiymətləndirilməsi: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur nümunəsində

Model: Ərazinin dayanıqlı inkişafına dair mövcud imkan və problemlər əsasında S.O. Ələkbərova tərəfindən hazırlanmışdır.

SWOT təhlili bölgənin perspektivlərinin səmərəli idarəetmə imkanlarını artırmaq və dayanıqlı inkişaf üçün strateji yanaşmalar hazırlamaq baxımından mühüm məlumatlar təmin edir.

Kompleks yanaşma təqdim edən dayanıqlı idarəetmə modeli təbii və texnogen proseslərin tezliyi, intensivliyi və məkan paylanmasını analiz edərək risk zonalarını müəyyən edir və ərazilərdə effektiv müdaxilə tədbirlərini işləyib hazırlamağa imkan verir (Şəkil 4.).

Şəkil 4. Regional iqtisadi-coğrafi potensialın dayanıqlı idarəetmə modeli.

Model: Ərazinin dayanıqlı inkişafı istiqamətində mövcud olan imkanlar və problemlər əsasında S.O. Ələkbərova tərəfindən hazırlanmışdır.

Bu model, mitiqasiya prinsiplərinə əsaslanaraq risk və təhlükələrin təsirinin azaldılması, ərazilərin dayanıqlı idarə olunmasında məkan inkişafının təmin edilməsi məqsədilə tərəfimizdən hazırlanmış, yerli və regional qurumlarda ərazi planlaşdırılmasında effektiv geoməkan analitik yanaşması təqdim edir [7; 8; 9].

Nəticə. Ərazidə təbii resurs potensialı yüksək iqtisadi perspektivlər yaratsa da, seysmik aktivlik, eroziya, sürüşmə və hidroloji risklər kimi amillər dayanıqlı inkişaf proseslərinə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan, ərazilərin gələcəkdə səmərəli təsərrüfat inkişafı və məskunlaşması zamanı risklərin məkan paylanması nəzərə alınmalı, resursların idarə olunması ekocoğrafi balansın qorunması prinsipi əsasında planlaşdırılmalıdır. Bu yanaşma fəlakətlərə və potensial risklərə həssas ərazilərdə sosial-iqtisadi sabitliyin qorunmasına, gələcək inkişaf strategiyalarının elmi əsaslarla qurulmasına imkan verir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri, Statistik Məcmuə, DSK, Bakı 2025, 639 s.
2. Azərbaycan əhalisi 2020. DSK. Bakı. 2021, 142 s.
3. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı, Statistik Məcmuə, AR DSK, Bakı 2025, 719 s.
4. Azərbaycanın Milli Atlası. 2015, Bakı, 300 s.
5. Azərbaycanda nəqliyyat, Statistik məcmuə, AR DSK, Bakı 2025, 83 s.
6. Azərbaycanın regionları, Statistik məcmuə, AR DSK, Bakı 2025, 775 s.
7. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli 3587 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir, Bakı 2022, 16 s.
8. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 aprel 2009-cu il tarixli 80 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir, Bakı 2009, 102 s.

9. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli 500 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir, Bakı 2019, 352 s.
10. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, Statistik məcmuə, AR DSK, Bakı 2025, 692 s.
11. Qəribov Y.Ə., Məmmədbəyov E.Ş., Yunusov M.İ. Kiçik Qafqazın cənub–şərq yamacı landşaftlarının antropogen təsirlərlə dəyişilməsi. AMEA-nın Xəbərlər jurnalı, Yer elmləri seriyası, №3. Bakı, 1998, s. 28–31.
12. Məmmədov M.Ə., Zülfüqarova A.M. Həkəriçay hövzəsində yayılan dağ-meşə torpaqlarının işğaldan əvvəlki vəziyyəti və onların bərpa yolları. Coğrafiya və təbii resurslar, №1 (19), 2023, səh. 31-38.
13. Tarixazər S.Ə. Qarabağ ərazisində hərbi təcavüzün ekogeomorfoloji fəsadları. Coğrafiya və təbii resurslar. №1(16), Bakı 2022, s. 57-65.
14. Tarixazər S.Ə., Qasımov C.Y. Məmiyeva S.A. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yollarında təhlükəli ekzogen proseslərin inkişafının qiymətləndirilməsi (“Zəfəryolu” timsalında). Coğrafiya və təbii resurslar, №1 (23), 2025, səh. 3-10.
15. Будагов Б.А., Бабаханов Н.А. Природные разрушительные явления и их экономические последствия (на примере Республики Азербайджан) // В кн.: Стихийные природные процессы. М., 2002. с. 168-178
16. Мамиева С.А., Гамидова З.А., Алекперова С.О. Селеопасность на Малом Кавказе и оценка влияния селей на хозяйственную систему (на примере северо-восточного склона Малого Кавказа). География и природные ресурсы, Баку 2015, с. 35-40.
17. Мамиева С.А., Алекперова С.О. Активизация селевых явлений в современных условиях и пути борьбы с ними на примере Малого Кавказа (в пределах Азербайджана). Вектор ГеоНаук. Т.8. №1, 2025, с. 4-15.
18. Тарихазер С.А., Гамидова З.А., Алекперова С.О. Геолого-геоморфологическая оценка селевых процессов (на примере бассейна р. Акери) // Материалы конференции "Гидрометеорология и водные проблемы Азербайджана", Баку 2021, с. 106-113.
19. Тарихазер С.А. Оценка опасных геоморфологических процессов при туристско-рекреационном освоении (на примере Гарабагского и Восточно-Зангезурского экономических районов) // Матер. научно-практической конф. “Организация и управление при.-хоз. сис. в Гарабагском и Восточно-Зангезурском районах”. Баку 2022, с. 310-324.
20. Alakbarova S.O. Integrating spatial risk analysis into sustainable territorial development: A complex approach in the context of the Shaki-Zagatala economic region. Journal of the Bulgarian Geographical Society, № 53, 2025, p. 157-186. <https://doi.org/10.3897/jbgs.e159882>
21. Noorollahi Y, Sadeghi S, Yousefi H, Nohegar A. Landslide modeling and susceptibility mapping using AHP and fuzzy approaches. Int J Hydro. 2(2): 2018, p. 137–148.
22. Zhang J, He P, Xiao J, Xu F. Risk assessment model of expansive soil slope based on Fuzzy AHP method and its engineering application. Geomatics Nat Haz Risks. № 9, 2018, p. 389–402.
-

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN DİRÇƏLDİLMƏSİ VƏ İQTİSADI-RİYAZI MODELLEŞDİRMƏ ƏSASINDA İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Yadulla Həsənlı

i.e.d., prof. Əməkdar Elm Xadimi, UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat
İnstitutunun direktoru, e-mail: yadulla.hasanli@unec.edu.az

Günay Rəhimli

UNEC İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutunun "Makroiqtisadi Tədqiqatlar"
şöbəsinin elmi işçisi, e-mail: g_rehimli@mail.ru

Xülasə

Tədqiqatın əsas məqsədi Qarabağ iqtisadi rayonunun işğaldan sonra bərpası və uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Regionda iqtisadi fəaliyyət sahələrinin qeyri-bərabər inkişafı, infrastrukturun yenidən qurulması zərurəti və məskunlaşma prosesinin sürətləndirilməsi elmi əsaslara söykənən planlaşdırmanı aktual edir. Bu baxımdan, tədqiqatda kənd təsərrüfatı, turizm, təhsil və tikinti sektorları həm iqtisadi diversifikasiya potensialı, həm də məşğulluğun genişlənməsi baxımından prioritet istiqamətlər kimi seçilmiş və Xərclər-buraxılış cədvəli və Sosial Hesablar Matrisi (SHM) əsasında multiplikator modellərdən istifadə edərək bu sahələrə yönəldiləcək investisiya axınlarının müxtəlif sosial-iqtisadi göstəricilərə təsiri qiymətləndirilmişdir. Multiplikativ təsirlərin öyrənilməsi regionda iqtisadi siyasətin prioritetləşdirilməsi, sektorlararası əlaqələrin gücləndirilməsi, investisiya qərarlarının optimallaşdırılması və ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Alınmış nəticələr əsasında Qarabağ iqtisadi rayonuna investisiyaların səmərəliliyinin artırılması, sektorlararası əlaqələrin gücləndirilməsi, multiplikativ təsirlərin maksimallaşdırılması və regional iqtisadi siyasətin optimallaşdırılması üzrə elmi əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: Qarabağ iqtisadi rayonu, iqtisadi-riyazi modeləşdirmə, Xərclər-buraxılış modeli, Sosial-Hesablar Matrisi, multiplikator modelləri, regional inkişaf, iqtisadi inteqrasiya, kənd təsərrüfatı, turizm, təhsil, tikinti.

1. Giriş

Uzun illər - təxminən 30 il Qarabağ və ətrafındakı 5 rayon ərazisi Ermənistanın işğalı altında olmuşdur. İşğal olunmuş ərazilər ölkə ərazisinin təxminən 20%-ini təşkil etmiş, Ermənistandan qaçqınlar və işğal ərazilərindən məcburi köçkünlər bir milyona yaxın olmuşdur. 2020-ci ildə 44 günlük müharibə və 2022-ci ildə bir günlük antiterror əməliyyatı nəticəsində ölkə əraziləri işğaldan azad olunmuş, ölkənin tam suverenliyi bərpa olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında 7 iyul 2021-ci il Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına əsasən Azərbaycan 14 iqtisadi rayona ayrılır və onlardan ikisi- Şərqi Zəngəzur və Qarabağ uzun illər işğal altında qalan əraziləri əhatə edir. Qarabağ iqtisadi rayonuna aşağıdakı izibati rayonlar daxil edilmişdir: Xankəndi şəhəri, Ağcabədi rayonu, Ağdam rayonu, Ağdərə rayonu, Bərdə rayonu, Füzuli rayonu, Xocalı rayonu, Xocavənd rayonu, Şuşa rayonu, Tərtər rayonu. Hazırkı tədqiqatın obyektini isə Qarabağ iqtisadi rayonu təşkil edir (Bax: Şəkil 1).

Şəkil 1. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonlarının xəritəsi

Mənbə: <https://osmanemin.wordpress.com/2022/06/06/az%C9%99rbaycanin-iqtisadi-rayonlari-yeni/>

Regionun uzun müddət istehsal dövrüyyəsindən kənarda qalması yalnız yerli iqtisadi aktivliyi məhdudlaşdırmamış, həm də ölkənin ümumi istehsal potensialının tam reallaşmasına əngəl yaratmışdır. İqtisadi fəaliyyət sahələrinin heç də hər regionda eyni səviyyədə inkişaf etməməsini nəzərə alaraq, bu tədqiqatda əsas məqsəd Qarabağ iqtisadi rayonunun potensialının elmi modelləşdirmə vasitəsilə qiymətləndirilməsi və iqtisadi dirçəldilmə istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsindən ibarətdir.

2. Mövzunun aktuallığı:

Qarabağ iqtisadi rayonunun iqtisadi imkanlarının elmi modellər əsasında qiymətləndirilməsi regional siyasət və milli iqtisadi təhlükəsizlik baxımından mühüm aktuallığa malikdir.

Kənd təsərrüfatı. Qarabağ təbii sərvətlər, iqlim şəraiti və münbit torpaqlar baxımından strateji əhəmiyyət daşıdığından onun yenidən iqtisadi dövrüyyəyə qaytarılması müxtəlif sahələrdə geniş istehsal əlaqələrinin formalaşmasına şərait yaradır, ölkə üzrə məhsul təklifini və qeyri-neft ixrac imkanlarını artırır. Regionda kənd təsərrüfatının inkişafı xüsusi rol oynayır, çünki işğal dövrünə qədər aqrar istehsal dominant sahə olmuş, həm məşğulluğun, həm də sosial rifahın təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır. Torpaqların məhsuldarlığı və sektorun yüksək genişlənmə potensialı nəzərə alındıqda, kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi həm iqtisadi canlanmanın sürətlənməsi, həm də əhalinin gəlir imkanlarının genişlənməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir [5]. Bundan əlavə, Qarabağda aparılan genişmiqyaslı infrastruktur layihələri fonunda investisiya qoyuluşlarının real sektorda hansı sahələrdə daha böyük iqtisadi effekt yaradacağını müəyyənəşdirmək üçün elmi əsaslara ehtiyac vardır. Bu tədqiqatda, Qarabağ iqtisadi rayonunda əhali gəlirlərinə kənd təsərrüfatı məhsul buraxılışının təsiri təhlil edilmişdir. Həmçinin balans modelləri Xərclər-buraxılış və Sosial-Hesablar matrisi əsasında kənd təsərrüfatına yatırılan investisiyaların multiplikativ effektləri qiymətləndirilmişdir.

Qlobal ərzaq şokları və iqlim dəyişiklikləri fonunda Qarabağda kənd təsərrüfatının inkişafı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi üçün də strateji əhəmiyyət daşıyır [6]. Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın orta və uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf sənədlərində regionların inklüziv inkişafı və qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi əsas prioritet kimi müəyyən edilmişdir ki, bu da Qarabağda aqrar sektorun imkanlarının araşdırılmasını həm elmi, həm də praktiki baxımdan xüsusilə aktuallaşdırır [1-3, 10].

Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektorunda istehsal olunan məhsulun həcmi ölkə ÜDM-nin təxminən 7%-ni təşkil edir. Kənd təsərrüfatı sektorunda məşğul əhali ölkə üzrə məşğul əhalinin təxminən 36%-ni təşkil edir [13]. Bu fakt onu deməyə əsas verir ki, ölkədə, xüsusən də regionlarda kənd təsərrüfatı sektoru əhali gəlirlərinə təsir edən faktorlardan biridir. Cədvəl 1-də ölkə və Qarabağın kənd təsərrüfatı ilə bağlı bəzi göstəriciləri verilmişdir.

Cədvəl 1. Ölkə üzrə və Qarabağ iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı sektorunun bəzi göstəriciləri (2019)

	Kənd təsərrüfatı məhsulu, min manat	O cümlədən		Kənd təsərrüfatı biltkilərinin cəmi əkin sahəsi, ha
		bitkiçilik	heyvandarlıq	
Azərbaycan Respublikası	7836696.2	3751207.8	4085488.4	1717054
Qarabağ iqtisadi rayonu	334336.6	195398.0	138938.6	122923

Mənbə: ARDSK

Kənd təsərrüfatının məhsul buraxılışı, əkin sahələrinin miqdarı, həmçinin digər təbii-iqlim, məhsuldarlıq və s. amillərə görə iqtisadi rayonlar üzrə fərqliliklər olduğu üçün bu regionlarda kənd təsərrüfatının məhsul buraxılışının əhali gəlirlərinə təsiri də müxtəlifdir.

Ekonometrik modelləşdirmə ilə Qarabağ iqtisadi rayonunda rəsmi statistika müfəssəl olmadığı üçün həmin dövr üçün təbii ki ekonometrik modelləşdirilməsini həyata keçirilməsi xeyli çətinliklər yaradır. Lakin, qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ işğal olunduqdan sonra əhalisi digər bir neçə rayonda yerləşdirilmiş, qaçqın və məcburi köçkün şəhərcikləri salınmış, dövlət qurumlarında işləyən əməkdaşların əmək haqqları, təqaüdlər, sosial yardımlar və digər sosial ödənişlər saxlanılmışdır. Bu baxımdan işğal ərəzilərinin əhalisinin istehsal etdikləri məhsulun həcmi digər rayonların ərəzilərində olsalar da rəsmi statistikada qeydə alınmışdır [4, səh.212-308].

İşğal dövründə (1993-2020-ci illər) Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında, o cümlədən Qarabağ iqtisadi rayonunda Y.Həsənlı, G.Rəhimli tərəfindən kənd təsərrüfatı sektorunun məhsul buraxılışının əhali gəlirlərinə təsiri ekonometrik qiymətləndirilmişdir [19]. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarının əhali gəlirləri və kənd təsərrüfatı məhsul buraxılışının tədqiq edilən illər üzrə statistik qiymətləri əsasında kənd təsərrüfatı məhsul buraxılışının əhali gəlirlərinə təsiri Eviews proqram paketində [9] ekonometrik qiymətləndirilmişdir. Bu tədqiqatın nəticəsi olaraq alınmışdır ki, Qarabağ iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı məhsulunun buraxılışı 1% artdıqda bu regionda əhalinin gəlirləri təxminən 0,87 % artır. Müqayisə üçün qeyd edək ki, bu əmsal digər iqtisadi rayonlarda 1,2%-1,5% aralığında dəyişmişdir. [19]. Nəticələrdən

görünmüşdür ki, kənd təsərrüfatı buraxılışının əhali gəlirlərinə təsir əmsalı yüksək olan iqtisadi rayonlarda bir qayda olaraq kənd təsərrüfatının buraxılışı ümumi buraxılışda əhəmiyyətli çəkiyə malikdir. Kənd təsərrüfatı buraxılışının ümumi buraxılışda payı az olan regionlarda isə kənd təsərrüfatı məhsul buraxılışının əhali gəlirlərinə təsiri müsbət olsa da, digər regionlara nisbətən daha kiçik əmsalla müşahidə olunur. Lakin, Qarabağ iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatının məhsul buraxılışında payı ən çox (52%) olmasına baxmayaraq kənd təsərrüfatının vahid artımı əhali gəlirlərini daha az artırmışdır. Bunun səbəbləri Qarabağ iqtisadi rayonunda sənaye obyektlərinin işğal nəticəsində dağıdılaraq ümumi məhsul buraxılışında payının xeyli aşağı 7% təşkil etməsidir. Buradan da aydın olur ki, işğal dövründə Qarabağdan məcburi köçkün əhalinin məşğulluq səviyyəsi mümkün qədər saxlanılmağa çalışılsa da öz potensialından xeyli aşağı effektivliyə malik olmuşdur.

Qeyd edək ki, Qarabağın işğaldan əvvəlki illərdə rəsmi statistik məlumatlara görə sosial-iqtisadi inkişafı Bakı və Abşeron istisna olmaqla digər regionlardan üstün olmasına baxmayaraq işğal dövründəki məhsulun real həcmi, həmçinin məhsuldarlığı işğal dövründən əvvəlki həcmindən xeyli kiçik olmuşdur. Ekonometrik modelin nəticəsi də göstərmişdir ki, işğal dövründə Qarabağ iqtisadi rayonunun əhalisi ölkənin müxtəlif rayonlarında müvəqqəti məskunlaşdığı ərazilərdə əsas məşğuliyyət növü kənd təsərrüfatı olsa da əhalinin gəlirlərində rolu digər regionlardan aşağı olmuşdur [7]. Aparılmış ekonometrik modelləşdirmə işğal dövründə Qarabağın sosial-iqtisadi itgilərinin bütün sahələr üzrə və potensialının qiymətləndirilməsi kifayət etməmişdir. Hazırkı tədqiqatda daha geniş aspektdə Xərclər-buraxılış və SHM əsasında multiplikator modelləri ilə Qarabağın dirçəldilməsi və ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiyasının üstün istiqmətləri üzrə tədqiqatların aparılmasına ehtiyac vardır.

Turizm. Qarabağın füsunkar təbiəti regionu turizm üçün olduqca cəlbedici edir. Hələ Sovetlər Birliyi dövründə Şuşa şəhərində Ümumittifaq müalicə sanatoriyasının fəaliyyət göstərməsi bunun bariz nümunəsidir. Qarabağ qədim yaşayış məskənləri və çoxsaylı tarixi abidələrlə zəngindir; minillikləri əhatə edən AZIX mağarası isə bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Turizmin məqsədinə görə çoxlu sayda növləri mövcuddur və onların bir qismi Qarabağın dirçəldilməsi üçün xüsusi potensiala malikdir. Ekskursiya turizmi insanların regionun tarixi, mədəni, təbii və digər diqqətəlayiq xüsusiyyətləri barədə bilik əldə etməsi məqsədilə həyata keçirilir və bu turlar sanatoriya–kurortlarda istirahət edənlər üçün də təşkil oluna bilər. Beləliklə, sağlamlıq-müalicə məqsədilə gələn turistlər üçün ekskursiyaların təşkili iki müxtəlif turizm növünün sintezində əlavə dəyər yaradır. Sağlamlıq turizmini digər turizm növlərindən, o cümlədən ekskursiya turizmindən fərqləndirən əsas cəhət onun daha uzunmüddətli olmasıdır. Konqres turizmi beynəlxalq elmi konfranslar və simpoziumların, həmçinin idman yarışları, konsertlər və festivallar kimi müxtəlif beynəlxalq tədbirlərin təşkili ilə xarakterizə olunur. Bu turizm növündə bir turistə düşən gəlir digər növlərlə müqayisədə daha yüksəkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada beynəlxalq tədbirlərdə iştirak edən şəxslər xarici turistlərin ümumi sayının təxminən 6–7%-ni təşkil edir. İşgüzar turizm də iqtisadi baxımdan yüksək səmərəliliyi ilə seçilir. Xarici investisiyaların regiona cəlb edilməsi üçün ticarət və elmi-texniki əməkdaşlıq üzrə keçirilən beynəlxalq və ikitərəfli görüşlər, həmçinin milli və beynəlxalq sərgilər, yarmarkalar işgüzar turizmin əsas formaları hesab edilir. Etnik və ya nostalji turizmi isə insanların ata-baba yurdlarına səyahəti ilə bağlıdır. Hazırda uzun illər işğal altında olmuş Qarabağa həm yerli əhali, həm də xarici vətəndaşlar arasında səyahət etməyə böyük maraq mövcuddur.

Bu tədqiqatda Xərclər-buraxılış və Sosial-Hesablar matrisi əsasında qurulan multiplikator modellərindən istifadə etməklə Qarabağ iqtisadi rayonunda turizmin inkişafına yönəldilmiş investisiyaların multiplikativ təsirləri qiymətləndirilmişdir.

Təhsil. Təhsilin istər ölkənin, istərsə də regionun inkişafında rolu danılmazdır. Hazırda Xankəndində Qarabağ universiteti fəaliyyət göstərir və 2024-2025-ci tədris ilində ilk tələbə qəbulu həyata keçirilmişdir. Gələcəkdə ixtisaslar və tələbə qəbulu sayı xeyli artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Ölkədən və xaricdən, xüsusi ilə Azərbaycanlı mütəxəssislər tədrisə və elmi araşdırmalara cəlb olunmaqdadır və bu proses daimi hal almaqdadır.

Bu tədqiqatda, Qarabağ Universitetinə ayrılan investisiyaların Xərclər-buraxılış və Sosial-Hesablar matrisi əsasında işlənmiş multiplikator modelləri ilə ölkənin elm və təhsil sahəsində və ölkə üzrə multiplikativ effektləri qiymətləndirilmişdir.

Beləliklə, Qarabağın dirçəldilməsi, ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiya edilməsi ilə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolunun artırılması və perspektivləri üçün bu tədqiqat üçün prioritet üç istiqamət- kənd təsərrüfatı, turizm və təhsil sahələri seçilmişdir. Tikinti sahəsi isə hər sahənin inkişafının ayrılmaz hissəsi olaraq qaldığı üçün bu sahəyə investisiyaların təsiri də qiymətləndirilmişdir.

3. Təhlil və Balans modelləşdirməsi

Balans modelləri ilə Qarabağın işğaldan azad olunması və bərpa dövrünün başlanması (2020-2025 –ci illər) dövrü tədqiq edilmişdir. Bu dövrün tədqiqatı üçün qarşıya aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdur:

- o Sektorlararası təsirləri (məsələn, kənd təsərrüfatı, turizm, tikinti və təhsil arasında qarşılıqlı əlaqə) analiz etmək,

- o Ən yüksək multiplikativ təsirə malik sahələri müəyyənləşdirmək.
- o Qarabağ regionunun bərpa potensialını qiymətləndirmək,

Bu məqsədə çatmaq üçün Leontev yanaşması Xərclər-buraxılış cədvəli və Sosial Hesablar Matrisi əsasında multiplikator modelləri işlənmişdir. Qeyd edək ki, bu modellər regionun hər hansı bir sahəsinə yönəldilən investisiyaların regionun ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiya etməsinə necə təsir etməsinin kəmiyyət xarakteristikalarını göstərmiş olur. Belə ki, hər vahid investisiyanın digər sahələrdən aralıq məhsul alışılarına, həmin sahələrin məhsul istehsalı həcminə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, nəticə etibarlı ilə ölkə iqtisadiyyatına təsiri müəyyənləşir.

Hər hansı sahədə baş verən dəyişikliyin bu sahənin özündə, digər sahələrdə və ümumilikdə ölkə üzrə təsirlərini qiymətləndirmək üçün sahələrarası əlaqələrə əsaslanan xərclər-buraxılış cədvəli və onun genişlənməsi olan sosial hesablar matrisi əsasında multiplikator modellərdən istifadə edilir.

Xərclər-buraxılış cədvəli istehsal sahələri arasında qarşılıqlı əlaqələri göstərən bir cədvəl olub sətirlər üzrə hər sahənin öz məhsulunu digər sahələrin aralıq məhsulları və digər əsas istehsal faktorlarından istifadə edərək necə istehsal etməsini, sütunlar üzrə isə hər sahənin istehsal etdiyi məhsulun digər sahələr tərəfindən aralıq məhsul kimi və iqtisadi subyektlər tərəfindən son məhsul kimi istifadəsini özündə əks etdirir. Bu cədvəl istehsal prosesinin ilkin tarazlıq halını əks etdirir və ekzogen dəyişənlərdə hər hansı dəyişmə cədvəlin endogen elementlərinin də dəyişməsinə səbəb olaraq yeni tarazlıq vəziyyətini formalaşdırır. Leontyev modelinə görə hər sahənin son məhsulunun artmasının sahələrin ümumi buraxılışlarında yaratdığı dəyişiklik aşağıdakı düstur vasitəsilə qiymətləndirilir [12]:

$$\Delta X = (I - A)^{-1} \Delta Y \quad (1)$$

Burada, sahələr üzrə ümumi buraxılışın dəyişməsini, ΔY isə son məhsulun dəyişməsini əks etdirən sütun vektorlardır. I – vahid matrisdir. A – birbaşa xərc əmsalları matrisi olub onun hər elementi bir sahənin vahid məhsulunda digər sahənin aralıq məhsulunun payını əks etdirir. Bu matrisin elementləri həm də texnoloji əmsallar adlanır və iqtisadiyyatın texnologiyasını əks etdirir. Texnologiyanın dəyişməsi uzun müddət tələb etdiyi üçün qısamüddətli dövrdə bu əmsalların sabit qalması fərz olunur. Buna görə də xərclər-buraxılış cədvəli əksər ölkələrdə 5 illik müntəzəmliklə qurulur. Həmçinin ölkənin müxtəlif regionlarında hər hansı sahənin istehsal texnologiyasının kəskin fərqlənməyəcəyi fərziyyəsi daxilində bu matris regionlar üzrə təhlillərin aparılmasında da istifadə oluna bilər.

Əlavə olaraq, aydındır ki, hər hansı sahənin son məhsulunun dəyişməsi ümumi buraxılışın dəyişməsi ilə müşahidə olunmaqla yanaşı, buraxılışın dəyişməsi də bu prosesdə istifadə olunan əsas istehsal faktorlarının həcmində artmasını tələb edir və nəticədə istehsal həcmindəki artıma proporsional olaraq sahələr üzrə məşğul əhəlinin sayı artır. Bu artımlar müvafiq olaraq aşağıdakı simulyasiya modelləri vasitəsilə qiymətləndirilir:

$$\Delta L = I \Delta X \quad (2)$$

Burada, ΔX ümumi buraxılışın, ΔL məşğul əhəlinin sayının dəyişməsini göstərir. I isə əmək tutumu əmsalı olub vahid məhsul buraxılışında tələb olunan əmək faktorlarını ifadə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, xərclər-buraxılış cədvəli yalnız istehsal prosesini əks etdirir və bu prosesdə yaranan əlavə tələbi qiymətləndirməyə imkan verir. Lakin istehsal prosesindən kənara çıxdıqda da hər hansı dəyişikliyin effektləri davam edir. Belə ki, əlavə dəyərin artması hesabına ev təsərrüfatlarının, dövlətin və müəssisələrin gəlirləri artır və bunlar əhəli gəlirlərinin artmasına səbəb olmaqla əlavə olaraq müxtəlif sahələrin əmtəə və xidmətlərinə tələb yaradır. Bu effektləri nəzərə almaq üçün xərclər-buraxılış cədvəli genişləndirilərək onun bazasında sosial hesablar matrisi qurulur. Sosial hesablar matrisi bir il ərzində iqtisadiyyatda baş verən bütün prosesləri – istehsal prosesindən başlamış, gəlirlərin yaranması, ilkin və təkrar bölüşdürülməsi və istifadəsi mərhələlərinə aid olan axınları özündə əks etdirir. Xərclər-buraxılış cədvəlində olduğu kimi bu matris də iqtisadiyyatın ilkin tarazlıq vəziyyətini ifadə edir və hər hansı ekzogen dəyişikliyin yaratdığı yeni tarazlıq vəziyyəti isə multiplikator model əsasında qiymətləndirilə bilər.

Beləliklə, xərclər buraxılış cədvəli və SHM əsasında qurulan multiplikator modellər əsasında tədqiqatda müxtəlif sahələrdə ekzogen dəyişikliyin təsirləri qiymətləndirilmişdir. Xərclər-buraxılış modelinin əsas məlumat bazasını 2021-ci il üçün ARDSK tərəfindən hesablanmış 96 sahəni özündə əks etdirən xərclər-buraxılış cədvəli təşkil edir [16]. Qeyd edək ki, bu cədvəl nəticələrin interpretasiyasının anlaşılıqlığını təmin etmək üçün 25 sahəyə qruplaşdırılmışdır.

Əmək balansı modelində xərclər-buraxılış cədvəli ilə yanaşı iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə məşğul əhəlinin sayı göstəricilərindən istifadə edilərək əmək tutumu əmsalları hesablanmış, daha sonra isə (1) və (2) modelləri vasitəsilə simulyasiyalar reallaşdırılmışdır.

SHM əsasında multiplikator modelin məlumat bazası isə [17] tədqiqatında qurulmuş Azərbaycanın sosial hesablar matrisidir. Yuxarıda aparılmış təhlil əsasən kənd təsərrüfatı, turizm, təhsil və tikinti sektorları üzrə Qarabağ iqtisadi rayonunun potensialını və perspektivləri nəzərə alaraq bu sahələrə ayrılan hər vahid investisiyanın xərclər-buraxılış cədvəli və SHM əsasında qurulan modellər vasitəsilə ölkənin əsas iqtisadi göstəricilərinə təsiri qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirmənin nəticələri cədvəl Cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2. Xərclər-buraxılış cədvəli və SHM əsasında qurulan modellər vasitəsilə investisiyaların multiplikativ effektləri

	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	Təhsil	Turistlərin yerləşdirilməsi və iaşə	Tikinti
Xərclər-buraxılış modeli əsasında ümumi buraxılışın dəyişməsi, min manat	1758.52	1328.77	1553.5	1850.95
Məşğul əhəlinin sayının dəyişməsi, nəfər	354	170	56	56
SHM əsasında Ümumi tələbdə dəyişmə, min manat	2318.07	2669.41	1770.07	2083.69
SHM əsasında Ölkədaxili istehsalda dəyişmə, min manat	1860.64	2202.91	1123.11	1465.29
Ev təsərrüfatlarının gəlirlərində dəyişmə, min manatla	604.41	1133.27	410.02	479.82
Müəssisələrin gəlirlərində dəyişmə, min manatla	516.41	413.5	333.73	352.65

Mənbə. Müəlliflərin hesablamaları

Xərclər-buraxılış modeli əsasında qeyd edilən ekzogen dəyişikliyin ümumi buraxılışa təsirini nəzərdən keçirsək görərik ki, ən çox multiplikativ effekt tikinti və kənd təsərrüfatı sektorlarında müşahidə edilir. Belə ki, Tikinti sektoruna ayrılan hər 1 milyon manat investisiya ölkə üzrə ümumi buraxılışı təxminən 1.9 milyon manat, Kənd təsərrüfatı sektoru üzrə isə 1.8 milyon manat artırır. Təhsil və Turizm sahələrində isə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 1.3 və 1.6 milyon manata bərabərdir. Bu təsirin az olmasının səbəbi xidmət sahələrində xammalın az rol oynamasıdır. Belə ki, istehsal sahələrinin fəaliyyəti təşkil olunarkən digər sahələrdən daha çox aralıq məhsulların alınması lazım gəlir ki, bu da digər sahələrin də istehsalını artırmaqla ümumi buraxılışı daha çox artırır.

Xərclər-buraxılış cədvəlinə əsaslanan əmək balansı modelində bu sahələrə eyni miqdar investisiyanın məşğul əhəlinin sayına təsirinə baxdıqda isə görə bilərik ki, bu istiqamətdə kənd təsərrüfatı sektoru üstün yer tutur. Belə ki, bu sahəyə hər 1 milyon investisiya müxtəlif sahələrdə cəmi 354 iş yeri yaradır. Eyni miqdarda investisiya təhsil sektoruna ayrıldıqda təxminən 170, turizm və təhsil sektorlarına ayrıldıqda isə 56 iş yeri yaranır. Lakin qeyd etdiyimiz hər iki model xərclər-buraxılış cədvəlinə əsaslanır və yalnız istehsal prosesi üzrə əlaqələri nəzərə alır. Reallıqda isə gəlirlərin artması da müxtəlif sahələrə tələbi artırmaqla müxtəlif əmtəə və xidmətlər üzrə istehsalın, və buna proporsional olaraq məşğul əhali və əsas fondların artmasına səbəb olur. Bu o deməkdir ki, bu təsirləri nəzərə aldıqda bu rəqəmlər daha da arta bilər. Bunu nəzərə alaraq, istehsal hesabı ilə yanaşı gəlir və xarici ticarət axınlarını da əks etdirən SHM əsasında qurulmuş modelin nəticələrini təhlil edək.

SHM əsasında ümumi tələbdə dəyişməni nəzərdən keçirsək görərik ki, bütün sektorlar üzrə nəticələr xərclər-buraxılış modeli üzrə artımdan yuxarıdır. İki modelin nəticəsi arasındakı fərqi ən böyük qiyməti isə təhsil sektorunda müşahidə edilir. Belə ki, yalnız istehsal əlaqələrini nəzərə alan xərclər-buraxılış modelinə görə təhsilə 1 milyon manat investisiya 1.3 milyon manatlıq istehsal yaradırdısa, SHM modelinə əsasən bu rəqəm təxminən 2 dəfə çox olub 2.7 milyon manata bərabərdir. Bunun səbəbi isə odur ki, təhsil sektorunun buraxılışında əlavə dəyərin həcmi üstünlük təşkil edir və bu isə əmək haqqıların artması nəticəsində əhəlinin gəlirlərinin artmasına təkan verir. Bu artım əhəlinin müxtəlif əmtəə və xidmətlərə əlavə tələbinin yaranmasına səbəb olur ki, bu da həmin sahələrdə istehsal həcmi artırır. Lakin əgər hər hansı sahənin son məhsulunun və ya o sahənin istehsalını təşkil etmək üçün istifadə olunan aralıq məhsulların həcmində idxal məhsulları üstünlük təşkil etdikdə, bu həmin sahələrə ayrılan xərclərin multiplikativ effektinin bir hissəsinin xaricə "axmasına" səbəb olur. Eyni zamanda ölkədaxilində təşkil olunan istehsal prosesinin əhatəsi daraldığı üçün əhali gəlirlərinin artması da yüksək həcmdə baş vermir və bu da məcmu tələbdə gözlənilən mümkün artımın qarşısını alır. Bu baxımdan biz turizm və tikinti sektorlarında xüsusilə iki model arasında fərqi aşağı qiymətlərini müşahidə edirik. Bu baxımdan SHM modeli investisiya prosesində yaranan əlavə tələbin hansı hissəsinin ölkədaxili istehsal hesabına ödənməsini də əks etdirir və burada da görmək olur ki, ən çox təhsil sektoruna investisiyalar yerli istehsalın artımında xüsusi yer oynayır. Belə ki, bu sahəyə 1 milyon manat investisiya ölkə üzrə istehsalı 2.2 milyon manat artırır. Bu rəqəm kənd təsərrüfatı sektorunda təxminən 1.9 milyon, tikintidə 1.5, turizm sektorunda isə 1.1 milyon manatdır.

Həmçinin model ev təsərrüfatları və müəssisələrin gəlirlərində artımı da qiymətləndirməyə imkan verir və görürük ki, burada da təhsil sektoru fərqlənir. Belə ki, bu sahəyə 1 milyon manat investisiya təkcə ev təsərrüfatlarının gəlirlərini 1.1 milyon manat artırır. Kənd təsərrüfatı sektoru isə müəssisələrin gəlirlərində ən yüksək artımın müşahidə olunduğu sahədir və ev təsərrüfatlarının gəlirlərində də təxminən 0.5 milyon manatlıq artımın yaranmasına səbəb olur.

Beləliklə, seçilmiş bu 4 sahə üzrə təhlillərin ümumiləşməsi göstərir ki, təhsil sektorunun istehsal prosesində rolu aşağı olsa da əlavə dəyər effekti hesabına həm ev təsərrüfatlarının gəlirlərində, həm də ölkədaxili istehsalın həcmində artırılmasında lider mövqeyi tutur. 2026-cı ildə Qarabağ Universitetinin fəaliyyətinə 39 milyon manat ayrılmasının nəzərdə tutulmasını [14] müvafiq modellər üzrə nəzərə alsaq, bu modellərin nəticəsinə görə ölkə üzrə təxminən 104 milyon manatlıq əmtəə və xidmətlərə tələb yaranacaq ki bunun da 86 milyon manatının ölkədaxili istehsal hesabına qarşılınması mümkündür. Həmçinin bu investisiyalar ev təsərrüfatlarının gəlirlərini 44 milyon manat, müəssisələrin gəlirlərini isə 16 milyon manat artmasına səbəb olacaq.

Kənd təsərrüfatı sektoru da ölkədaxili istehsalda təsiri ilə ikinci mövqedə olub məşğulluğa və əsas fondların həcmində əhəmiyyətli təsiri ilə seçilir və bu baxımdan bu sahəyə diqqətin ayrılması vacibdir. Tikinti sektorunun xüsusən işğal dövründə tikinti obyektlərinin məhv edilməsi səbəbindən bütün fəaliyyətlərin ilkin mərhələsində vacibliyini nəzərə alaraq bu sektora investisiyalar qaçılmazdır. Qeyd edək ki, 2023-cü ildə Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə bu sektora 2 milyard 204,251 milyon manat miqdarda investisiya ayrılmışdır və [11] tədqiqatında aparılmış qiymətləndirməyə görə bu artım istehsal əlaqələri hesabına 4.3 milyard manat, SHM əlaqələri hesabına isə 5 milyard manat istehsal həcmi artırılmışdır. Lakin sektorun fəaliyyətinin təşkilində idxal məhsullarının azaldılması, bu sektorun tələb etdiyi aralıq məhsulların istehsalının da ölkədaxilində təşkil edilməsi bu sahəyə ayrılan zəruri investisiyaların effektlərinin xaricə axmasının qarşısının alınması baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Həmçinin regionun zəngin turizm potensialını nəzərə alaraq bu sahədə də idxal itkilərinin azaldılması ölkədaxili effektlərin daha çox artması ilə regionun və eyni zamanda ölkənin davamlı inkişafına və qeyri-neft sektorunun inkişafına xüsusi təkan verər.

Nəticə

Tədqiqatda Qarabağ iqtisadi rayonunda sahələrin potensialını və inkişaf perspektivlərini nəzərə alaraq, kənd təsərrüfatı, təhsil, turizm və tikinti sektorlarına ayrılan investisiyaların balans modelləri ilə təsiri qiymətləndirilmişdir. Nəticələr göstərir ki, bu sahələr içərisində təhsil sektoru əhali gəlirlərinin artımı və ölkədaxili istehsalda təsiri baxımından, kənd təsərrüfatı sektoru isə məşğulluğa təsiri baxımdan yüksək effektə malikdir. Bu baxımdan regionun yenidənqurulması zamanı bu sahələrə investisiyalar həm regionun, həm də ümumilikdə ölkənin sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrində aralıq məhsullara tələb yaratmaqla ölkə üzrə iqtisadi artıma müsbət təkan verə bilər. Tikinti və turizm sektorlarının isə istehsal əlaqələri hesabına multiplikativ effektləri böyük olsa da bu sahələrin idxal məhsullarından asılılığı ölkədaxili effektlərin nisbətən az alınmasına səbəb olmuşdur. Lakin bu sahələrin regionun təbii turizm potensialı və yenidənqurmada tikintinin qaçılmaz rolunu nəzərə alaraq, bu sahələrin idxal hesabına ödənen aralıq məhsullarının ölkə daxilində istehsalının təşkil edilməsi mümkün multiplikativ effektlərin xaricə axmasının qarşısının alınmasına, başqa sözlə idxalın azalmasına xidmət edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf konsepsiyası, https://president.az/files/future_az.pdf
2. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı, <http://e-qanun.az/framework/46813>
3. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, <http://www.e-qanun.az/framework/41320>
4. “Azərbaycanın regionları” Statistik məcmuə/2003-2024, https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/regions_2024.pdf
5. Abbasov, İ. (2013). Azərbaycanın və Dünya Ölkələrinin Kənd Təsərrüfatı, Bakı: Elm
6. Adıgözelova, G. Azərbaycan respublikasında həyata keçirilən sosial-iqtisadi tədbirlər-ərzaq təhlükəsizliyi məsələsinin həlli yolları (2004-2014). Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2(3), 32-38.
7. Azərbaycan rəqəmlərdə. Statistik məcmuə, Bakı, 1985,1986, 1987,1998, 1989,1990, 1991,1992
8. Dimitrios Asteriou, Stephen G.Hall, (2016), “Applied Econometrics”, Third edition, pp. 74-77, 275-286.
9. Eviews 9, “User’s guide I” and “User’s guide II”.
10. EYVAZOVA, N. Aqrar Sahənin Sosial-İqtisadi İnkişafında Məqsədli Proqramların Rolu. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 4(11), 217-224.
11. Günay Rəhimli. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikintiyə ayrılan investisiyaların multiplikativ effektlərinin qiymətləndirilməsi. Statistika xəbərləri, 2025, N1
12. Həsənlı, Y. & Həsənov, R. (2002). İqtisadi tədqiqatlarda riyazi üsulların tətbiqi. Bakı: Elm.
13. <http://www.stat.gov.az>
14. <https://apa.az/maliyye/novbeti-il-qarabag-universitetine-ayrilacaq-vesait-aciqlanib-922941>

15. İmanov, Q. Həsənli, Y. (2001). Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının modelləri. Makroiqtisadi təhlil. Bakı: Elm.
 16. Milli Hesablar Sistemi, ARDSK-nin məcmuəsi, Bakı, 2023
 17. Y. Həsənli, G.Rəhimli. Azərbaycanın 2021-ci ilə aid sosial hesablar matrisinin tərtibi. Statistika xəbərləri. 2024 (4).
 18. Y.Həsənli, G.Rəhimli. Azərbaycanın iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı məhsulları buraxılışının əhali gəlirlərinə təsirinin ekonometrik qiymətləndirilməsi. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərləri, Cild 10, N3, s.5-14. 2022
-

QARABAĞIN STRATEJİ İNKİŞAFININ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ SUVEREN İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Həsənov Niyazi Əlikram oğlu
UNEC “Biznes və logistika” kafedrasının
professoru, iqtisad elmləri doktoru,
E-mail: niyazisan@gmail.com

Xülasə

Müvafiq məqalədə, Qarabağın Azərbaycanın qərb bölgəsi üçün və ümumilikdə, ölkənin tarixi, mədəni və iqtisadi inkişafında çox mühüm əhəmiyyəti və 2020-ci ilin sentyabr-noyabr aylarında baş verən II Qarabağ Müharibəsi nəticəsində, Qarabağın düşmən işğalından azad etməsi, regionun strateji inkişafı üçün yeni bir dövrün başlanğıcı məsələlərinin təhlili aparılıb. Eyni zamanda məqalədə, Qarabağın strateji cəhətdən inkişafı – yəni infrastruktur, iqtisadi integrasiya, təhlükəsizlik və beynəlxalq əlaqələr sahəsindəki dəyişikliklər və Azərbaycan Respublikasında ümumən suveren inkişafına, yəni dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi, iqtisadi müstəqillik və global mövqeyin güclənməsi aspektləri kontekstində araşdırılıb. Qarabağın strateji cəhətdən səmərəli inkişafının Azərbaycanın suverenliyinə necə müsbət təsir etdiyi məsələləri, təhlillər əsasında göstərilir. Bu baxımdan, 2020-ci ildən bəri həyata keçirilən layihələr, regionu strateji cəhətdən maraqlı bir iqtisadi mərkəzə çevirərək, ölkənin ümumi potensialını artırdığı məqalədə, vurğulanır. Regionda aparılan müvafiq işlər, həm daxili sabitliyi güclü etdiyi üçün, həm də xarici təhdidlərə qarşı dayanıqlılığın problemli məsələləri aradan qaldırılması istiqamətində mövcud problemlərin təhlili aparılıb.

1.Qarabağın tarixi və iqtisadi inkişafının strateji mahiyyəti

Qarabağ, Qafqaz dağlarının cənub-şərqində yerləşən bir region olduğu üçün, Azərbaycan Respublikasının müasir torpaqlarının təxminən 5%-ni özündə əhatə edir. Tarixən, bu ərazidə Ermənistanın 1990-cı illərdə işğal etdiyi Xankəndi, Şuşa və digər şəhər və kəndlər, Azərbaycan dövlətinin mədəni irsinin mərkəzi olub. Aparılan qırx dörd günlük Vətən Müharibəsi nəticəsində Azərbaycan xalqının qələbəsi, müvafiq regionun torpaqlarının geri qaytarılması ilə nəticələndi və bu, ölkənin suverenliyinin bərpa olunması kimi qiymət verilə bilər.

Nəzərə alsaq ki, strateji cəhətdən Qarabağ bölgəsi, Azərbaycanın iqtisadi koridor sisteminə daxil olması üçün, məcazi mənada, bir açar rolunu da oynayır. Bu baxımdan, müvafiq region, “Cənubi Qafqaz”-ın aqrar sektorunun mərkəzi olmaqla yanaşı, eyni zamanda, Zəngəzur dəhlizinin bir hissəsidir. Bu dəhliz Ermənistan vasitəsilə Azərbaycanı Naxçıvana, oradan da Türkiyəyə bağlayır ki, bu məsələ onu, regional kontekstdə, səmərəli ticarətin inkişafı üçün daha vacib amil olduğunu sübut edir. Eyni zamanda, unutmamaq olmas ki, Qarabağ öz coğrafi mövqeyinə görə, Qafqazda mövcud olan enerji qovşaqların, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin, Bakı-Tbilisi - Ərzurum qaz xəttinin təhlükəsiz fəaliyyətini təmin etməyə kömək edir.

Əlbəttə, Azərbaycanın suveren inkişafına müvafiq təsir, bu məsələlərdə daha aydın şəkildə görünür və bu müvafiq işğal dövründə Qarabağ, Azərbaycanın iqtisadi itkilərinə mənfi təsir edən əsas mənbə olub (təxminən 1 milyon insanın öz doğma torpaqların itirməsi nəticəsində, didərgin düşənlər). Azadlıqdan sonra regionun inkişafı mülteci (bir başqa yerə və ya ölkəyə sığınan insanların hərəkət prosesi kimi başa düşülür) etmiş insanların qaytarılması və sosial sabitliyin bərpası ilə suverenliyi möhkəmlənməsi problemin həlli daha vacib hesab edilir. 2025-ci ilin sonuna qədər Azərbaycan Hökuməti 2.2 milyard manatdan çox investisiya edərək 100-dən artıq layihə həyata keçirib və bu addımlar, ölkənin daxili birliliyini daha da güclü edir.

Bu gün Qarabağın iqtisadi inkişafı, Azərbaycanın suveren iqtisadiyyatının əsas sütunları içində əsasları sırasında duran hesab edilir və 2020-ci ildən bəri regionda enerji, turizm və kənd təsərrüfatı sahələrində böyük layihələr həyata keçirilib və ya keçirilməsi davam edir. Məsələn, Şuşa şəhərində tikilən beynəlxalq aeroport (2025-ci ilin sonunda tam fəaliyyətə başlayacaq) regionun global turizm xəritəsinə daxil olması istiqamətində, müvafiq işlər görülür. Bu baxımdan, Şuşanın, UNESCO-nun Dünya İrsi siyahısına daxil olması və mədəni abidələri ilə, illik 500 min turistlə cəlb edilməsi üçün strateji cəhətdən addımlar atılır.

Digər önəmli strateji bir hədəf, Zəngəzur dəhlizidir ki, bu dəhliz açıldıqdan sonra (2025-ci ilin sonuna yaxın), Azərbaycanın Türkiyə ilə birbaşa əlaqə təmin olunacaq və regional ticarətin həcmi 20%-ə yaxın artacağı, gözlənilir. Atılan müvafiq addımların, Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinə güclü təsir edəcək, ona

görə ki, digər ölkələrdən asılılıq azalacaq. 2025-ci ilin, tam olmayan statistikasına görə, Qarabağa investisiyaların mövcud həcmi, 3 milyard manatı ötüb və bu da regionun gələn ildə iqtisadi inkişafa töhfəsini 1%-dən 5%-ə qalxmasına imkan verəcək.

Bu məqamda, unutmamaq olmaz ki, regionun suveren inkişafa təsiri nəzərə alsaq onda, Qarabağın strateji inkişafı, Azərbaycanın diversifikasiya strategiyasına bağlı uyğun hala gətirilməsi vacib şərtidir. Ona görə ki, neftdən asılılıq azaldıqca (neftdən asılılıq pay 40%-dən 25%-ə enəcək), regionun potensialı (meyvə bağları, turizm) yeni gəlir mənbələri yaradacaq. Bu isə, dövlətin maliyyə sabitliyini artıraraq suveren qərar qəbul etmə qabiliyyətini, gətirdikə yüksəldəcək. Həmçinin, Qarabağda tikilən sənaye parkları (məsələn, Xankəndində Yüksək Texnologiya parkı) gənclərin integrasiyasını təmin edərək və sosial suverenliyin daha da möhkəm olmasına münbit şərait yaradacaq.

2. Geosiyasi strategiyada sosial və mədəni inkişafın rolu

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli, 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə, sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” çərçivəsində “İşğaldan azad olunmuş ərazilərə Böyük Qayıdış” Milli Prioritetlərdən biri kimi müəyyən edilib. Bu problemin həlli üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 16 noyabr tarixli, 3587 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” təsdiq edilib.

Sözügedən Dövlət Proqramında, nəzərdə tutulan tədbirlər iqtisadiyyatın yenidən qurulması istiqamətində, sosial inkişafın təmin edilməsi, infrastrukturun yaradılması və ətraf mühitin qorunmasına və inkişafına yönəldilib. Belə ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə, biznes və investisiya mühitinin daha münbit təmin edilməsi məqsədi ilə, həmin ərazilərdə, iqtisadi inkişafın strateji cəhətdən sürətlənməsi ilə bağlı, Azərbaycan Respublikası Prezidenti, müvafiq Sərəncam imzalayıb. Bu çərçivədə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə fəaliyyət göstərən sahibkarların maliyyə ehtiyatlarına çıxış imkanlarının genişlənməsi, vergi və gömrük güzəştlərinin, məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının və subsidiyaların istifadə edilməsi, istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlar üçün kommunal xidmətlərin (elektrik enerjisi, təbii qaz və su istehlakı) və s. üzrə güzəştlər təmin olunub və bu da, strateji inkişafa güclü təsir göstərir.

Müvafiq ərazidə, rezidentləri üçün 2023-cü ildən başlayaraq 10 il müddətinə vergi (mənfəət, əmlak, torpaq, sadələşmiş vergi, dividend gəlirləri) və gömrük güzəştləri (müvafiq avadanlıq və xammallar üzrə), məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının subsidiya kontekstində, kommunal xidmətlərdən istifadəyə görə maliyyə yardımının ayrılması kimi güzəşt və azadolmalar müəyyən edilib. Bu ərazilərdə fəaliyyət göstərəcək sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə ehtiyatlarına çıxış imkanlarının genişlənməsi məqsədi ilə, verilən kreditlərin dövlət zəmanəti ilə təmin edilməsi və kredit faizlərinin subsidiya halına gətirilməsi “Qaydaları” təsdiq edilib. Qaydaya uyğun olaraq sahibkarlıq subyektlərinə verilən 500,0 (beş yüz) milyon manat kredit portfeli 450,0 (dörd yüz əlli) milyon manat məbləğində dövlət zəmanəti ilə təmin edilir.

Əlbəttə, strateji inkişafın ən vacib cəhətlərində biri də, təhlükəsizlik məsələsidir. II-ci Qarabağ Müharibədən sonra, Azərbaycan Qarabağda strateji cəhətdən müasir hərbi infrastruktur qurub və müvafiq olaraq, sərhəd postları, monitoring stansiyaları və yol infrastrukturunu şəbəkələri qurulub. Bu, regionun təhlükəsiz fəaliyyətini təmin etməklə, eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının suveren torpaq bütövlüyünü qoruyur məhz, 2025-ci ildə beynəlxalq müşahidə missiyalarının (AB və BMT) varlığı ilə, regionda müharibə münaqişəsi arada götürülüb və Ermənistan Respublikası ilə sülh danışıqları durmadan davam edir.

Nəzərə alsaq ki, geosiyasi cəhətdən Qarabağ Azərbaycanı regional kontekstdə, güclü mövqeni əldə etmək üçün nəzəri cəhətdən, bir açıqdır. Bizə üstünlük verən Türkiyə ilə strateji tərəfdaşlıq (Şuşa Bəyannaməsi, 2021) və İsrail, Pakistan kimi ölkələrlə əməkdaşlıq müvafiq regionun inkişafını dəstəkləyən amillər hesab edilir. Bu, Azərbaycanın beynəlxalq arenada təsirini artırır məsələn, BMT-də Qarabağ məsələsinin həlli Azərbaycanın diplomatik nailiyyəti kimi hesab edilib və bu məsələ ölkə üçün strateji cəhətdən çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əlbəttə, suveren inkişafa müsbət təsir kontekstində, Qarabağın təhlükəsiz inkişafı baxımından, Azərbaycan Respublikasının hərbi müstəqilliyini daha da güclü etmək ən mühüm məsələdir. Ona görə, müharibədən sonrakı dövrdə, dövlət müdafiə büdcəsini daha optimal hala gətirərək yəni 20%-ə qədər endirərək, müvafiq iqtisadi layihələrə yönəldib. Bu baxımdan, suverenliyi "qorumaq" prinsipini həyata keçirmək məqsədi ilə, torpaqların bütövlüyünü təmin etməklə, dövlət xarici təsirlərə qarşı daha davamlı tab

gətirmək üçün, strateji cəhətdən daha davamlı olması lazımdır. Həmçinin, regionun inkişafı istiqamətində, regional integrasiyanı (Türkiyə, Gürcüstan və s. ölkələrlə) daha yüksək səviyyəyə qaldırmaqla Azərbaycan Respublikasının geosiyasi çəkisini və nüfuzunu artırmaq olar.

Qarabağın strateji inkişafı, yalnız iqtisadi deyil, sosial cəhətdən də vacibdir. Ərazilər azad olduqdan sonra bu günə qədər 5256 ailə, 20879 nəfər qaçqın öz doğma yurdlarına geri qayıdıb, yeni məktəblər və xəstəxanalar tikilib. Məsələn, müvafiq bölgədə qurulan "Ağdam Tibb Mərkəzi" regionun səhiyyə infrastrukturunun, müasir nümunəsidir və bu layihələr Azərbaycanın sosial suverenliyini yeni, vətəndaşların birliyini daha da güclü edir.

Mədəni cəhətdə, Şuşa və Xankəndin bərpası ilə yanaşı, tarixi abidələrin ilkin formasına qaytarılması istiqamətində işlər görülməklə yanaşı, milli şüurun yüksəlməsinə əlbəttə, görülən işlər müəyyən müsbət kontekstdə, töhfə verir. 2025-ci ildə keçirilən "Şuşa – İslam Mədəniyyəti Paytaxtı" tədbirləri sözsüz ki, beynəlxalq diqqəti cəlb edib və Azərbaycanın regionda nüfuzunu müvafiq tədbirlər artırır. Suveren inkişafa təsir, daha güclü olduqca, sosial integrasiya Qarabağın ölkənin bir hissi kimi daha da möhkəm edilməsi ilə yanaşı, qorxulu xəstəlik olan, separatizm riskini aradan qaldırır. Bu yanaşma əsasən, Azərbaycan Respublikasının daxili suverenliyini qoruyur və gələcək nəsillərin vətənpərvərlik ruhuna güclü təsir edir. Aparılan tədbirlər nəticəsində, regionun inkişafı, ölkənin demoqrafik sabitliyini artırır və bununla yanaşı, uzunmüddətli strateji inkişafı təmin edir.

3. Proqnozlar və beynəlxalq əlaqələr kontekstində regional integrasiya

Müasir vəziyyətdə, Qarabağın siyasi-iqtisadi və ekoloji problemlərin həlli, müvafiq çətinliklər ilə üzləşir və bunlardan ən aktualı əlbəttə, ərazilərin minalardan təmizlənməsi məsələsidir. 2025-ci ilə qədər olan məlumatlara əsasən 300 km² ərazi tamamilə təmizlənilib lakin, ekoloji problemlər regional kontekstdə gərgin olaraq qalır. Ermənistan Respublikasının siyasi hakimiyyəti dəyişkən mövqeyi ilə sülhün bərqərar olması istiqamətində sülh müqaviləsi müzakirələrini təxirə salmaqla yeni-yeni naməlum risk yaradır. Lakin, Azərbaycan dövlətinin strateji planı, ən yaxın müddətdə bu problemin həlli istiqamətində, ən zəruri addımların atılması ilə problemin həllini nəzərdə tutulur.

Bununla yanaşı, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə investisiyaların cəlb edilməsi, yerli və xarici investorlar üçün əlverişli biznes və investisiya mühitinin daha münbit formaya gətirilməsi məqsədi ilə, Ağdam rayonunda 190 ha sahədə Ağdam Sənaye Parkı, Cəbrayıl rayonunda 200 ha sahədə "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" Sənaye Parkı yaradılıb. Sənaye parklarının rezidentləri qeydiyyatı alındığı tarixdən 10 il müddəti ərzində əmlak, torpaq, mənfəət vergisindən, eləcə də idxal olunan texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğulara görə ƏDV-dən və gömrük rüsumları ödəməkdən azad ediləblər. Bundan əlavə, sənaye parklarında sahibkarlara infrastruktura "birbaşa qoşulma" imkanı getdikcə artırılır. Belə ki, sahibkarlara dövlət vəsaiti hesabına kanalizasiya xətləri, kimyəvi tullantı, içməli və texniki, yanğına qarşı su təchizatı şəbəkələri, təbii qaz təchizatı xətti, elektrik verilişi xətti, yarımstansiya, transformatorlar, paylanma məntəqələri, avtomobil və dəmir yolları, fiber-optik kabel xəttinə qoşulma imkanları yaradılıb.

İndiyə qədər olan dövrdə, Ağdam Sənaye Parkında 30 təsərrüfat subyekti rezident olmaqla, 4 təsərrüfat subyekti qeyri-rezident olmaqla, "Araz Vadisi İqtisadi Zonası" Sənaye Parkında 18 təsərrüfat subyekti rezident olmaqla, 3 təsərrüfat subyekti qeyri-rezident kimi qeydiyyatı alınıb. Bu məlumatlar, 30.09.2025-ci il tarixinə olan məlumatlardır və nəzərə alsaq ki, müvafiq layihələrin icrası çərçivəsində ümumilikdə 4300-dən çox iş yeri yaradılıb.

2020-ci ildən indiyədək işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və inkişafı məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən 22,033 milyard manat vəsait müvafiq problemlərin həlli üçün xərclənib. İllər üzrə bu məsələ öz həllini belə 2025-ci ildə 4 mlrd, manat, 2024-cü il 5.385 mlrd, manat, 2023-cü il 5.588 mlrd, manat, 2022-ci il 4.310 mlrd, manat, 2021-ci il 2.2 mlrd, manat, 2020-ci il 55 mln, manat olub.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin strateji cəhətdən, iqtisadi gücünün artırılması istiqamətində yeni texnika və texnologiyaların tətbiqi üçün tətbiq edilən güzəşt və təşviq mexanizmləri əlverişli biznes və investisiya mühitinin formalaşması üçün, eləcə də müvafiq ərazilərin dayanıqlı iqtisadiyyata malik daha güclü regiona çevrilməsinə, ümumilikdə ölkə ərazisində yeni iqtisadi mərkəzlərin yaradılması istiqamətində çox böyük strateji imkanlar mövcuddur. Nəzər alsaq ki, gələcəkdə Qarabağ "Yaşıl Enerji Mərkəzi" kimi inkişaf edəcək və gələcəkdə bu ərazilərdə, günəş və külək stansiyalarının tikilməsi, Azərbaycan Respublikasının karbon neytrallığı hədəflərinə uyğun gələrək iqtisadi suverenliyi, strateji cəhətdən daha çox artırma bilər. Proqnozlara görə, 2030-cu ilə qədər regionun iqtisadi potensialı 10 milyard manata çata bilər. Ona görə, ölkə suveren

inkişafın təsiri altında, müvafiq problemlə məsələlərin həlli istiqamətində çətinliklər olacaq və onların aradan qaldırılması dövlət və biznes qurumları üçün çox vacib hesab edilir. Məhz müvafiq istiqamətlərdə, Azərbaycan Respublikasının adaptasiya qabiliyyətini nümayiş etdirən, qlobal səhnədə isə ölkənin etibarını yüksəldir və bu dövlətin öz büdcəsi ilə inkişafı, səmərəli idarə etməni təmin etməklə, strateji baxımdan xarici asılılığı azaldır.

Məhz müasir dövrdə, Qarabağın iqtisadi və siyasi inkişafı Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə əlaqələrini daha da güclü edir. Məhz bu kontekstdən, ölkənin siyasi rəhbərliyi Türkiyə ilə birgə layihələrə (dəhliz tikintisində) və Avropa İttifaqı ilə əməkdaşlıq istiqamətinə üstünlük verməklə (sülh fondunun təmsalında), getdikcə regionun strateji cəhətdən, regional mərkəzə çevrilməsi üçün bir münbit şərait yaradır. Bundan əlavə, Çin və Hindistan kimi ölkələrin investisiyaları (BİR Yol və ya İpək Yolu layihəsi) Azərbaycan Respublikasının mövcud qlobal ticarətdə, günü-gündən onun rolunu artırmaqla, beynəlxalq müstəvidə, həlledici söz sahibi edir.

Ölbəttə, bütün bu atılan addımlar ölkənin suveren inkişafa güclü təsir göstərir və nəzərə alsaq ki, bu strateji əlaqələr, Azərbaycan Respublikasını iqtisadi və siyasi cəhətdən bir "köprüyə" çevirərək, diplomatik kontekstdə, suverenliyi daha da möhkəm edir. Qarabağ probleminin birdəfəlik həlli, BMT və Avropa Şurası vasitəsi ilə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquq normalarına riayət etdiyini təsdiqləyir və bu da, ölkənin beynəlxalq səviyyədə mövqeyini daha da güclü edir.

Nəticə

Bu gün, Qarabağın strateji cəhətdən inkişafı, Azərbaycan Respublikasının suveren inkişafının ayrılmaz hissəsidir və bu inkişaf, ölkənin yalnız iqtisadi qazancı deyil, eyni zamanda bu, suveren dövlətin beynəlxalq aləmdə həm də qorunan bir simvolu kimi qəbil edilə bilər. Məhz Azərbaycan Respublikası öz torpaqlarını səmərəli idarə edərək, vətəndaşlarının rifahını təmin etməklə, gələcək layihələr (yaşıl enerji, turizm) bu prosesi müvafiq ərazidə davam etdirərək, nəticə etibarlı ilə, Qarabağ Azərbaycanın suverenliyinin, güclü açarı hesab edilə bilər. Bunun üçün regionun strateji cəhətdən iqtisadi, təhlükəsizlik və sosial transformasiyası, ölkənin torpaq bütövlüyünü, iqtisadi müstəqilliyini və beynəlxalq aləmdə, təsir etmək imkanlarını daha da artırır. 2020-ci ildən bəri, əldə olunan bütün nailiyyətlər (investisiyalar, infrastruktur) gələcəkdə Azərbaycan Respublikasını regional lider olması üçün aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməsi daha aktualdır. Bunlar, Qarabağın strateji və uzunmüddətli və vahid inkişaf konsepsiyası çərçivəsində, Azərbaycanın ümumi suveren strateji inkişafı (iqtisadi, sosial, təhlükəsizlik və beynəlxalq mövqelər) baxımından, səmərəli əlaqəni maksimuma çatdırmaq üçün praktik, prioritet vəziyyətə gətirilmiş və ölçülə bilən tövsiyələr əsasında qurulması lazımdır. Müvafiq məqalədə, apardığımız təhlillər aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məsələlərini müəyyən edir. Bunlar:

- Təhlükəsizlik və ərazilərin istifadəyə açılması kontekstində, bölgədə təhlükəsizlik tam təmin edilməli və kütləvi qayıdışa əsaslanan, investisiya və infrastruktur işlərinin davam etməsi, dövlətin apardığı stratejiya müvafiq qurumların prioritet istiqaməti olmalı;
- Milli və beynəlxalq ekspertlərlə koordinasiya ilə geniş miqyaslı demining (Mina təmizləmə, ərazini istifadə üçün təhlükəsiz etmək üçün minaların və digər partlamamış hərbi sursatların (PHS) aşkarlanması, çıxarılması və zərərsiz hala gətirilməsi prosesidir ki, bu proqramı daha sürətli etmək və şəffaf maliyyələşmə hesabatları dərc edilməli;
- İntegrasiya olunmuş infrastruktur və tranzit bağlantıları kontekstində, Qarabağın ölkə daxilində və regionda rolunu artırmaq üçün avtomobil yolları, dəmir yolu, enerji və kommunikasiya şəbəkələri, strateji cəhətdən investisiya mənbəyidir və dövlətin strategiyaları və planlarında bu istiqamət mühüm hesab edilməsi lazımdır;
- Ölkə çərçivəsində, tranzit şəbəkəsinə birləşən mərhələli magistral, dəmir yolu və enerji xətlərinin prioritet etməklə, rəqəmsal infrastruktur əsaslanan, yüksək sürətli internet və mərkəzləşmiş idarəetmə layihələri ilə paralel inkişafın təmin edilməsi lazımdır;
- İdarəetmədə vahid, şəffaf və regiona xas model baxımından, səylərin davamlı olması üçün yerli idarəetmə strukturunun güclənməsi, mülkiyyət hüquqlarının bərpası və korrupsiyaya qarşı mexanizmlərin işləməsi və Qarabağ Dirçəliş Fondu (QDF) kimi təşkilatların strateji prioritetləri müəyyən edilməsi lazımdır;

- Ərazilərdə vahid “bərpa + idarəetmə” agentlikləri yaratmaqla, açıq elektron reyestrlərin tətbiqi əsasında göstəricilər olmaqla, ictimai monitorinqin təşkili, mülkiyyət mübahisələrinin həll və müddəti, yerli büdcənin şəffaflığı, investisiya icazələrinin dövrü baxımından, strateji və səmərəli həlli lazımdır;
- İqtisadi kontekstdə, investisiya fəaliyyətinin stimullaşması, ixtisaslaşmış iqtisadi zonaların və Dövlət Özəl Tərəfdaşlığı əsasında, Qarabağın ölkə iqtisadiyyatına real və davamlı töhfə verməsi üçün sənaye, kənd təsərrüfatı, turizm və yüksək texnologiyalı xidmətləri istiqamətində, xüsusi təşviq mexanizmləri istifadə etməklə, ölkənin strateji sənədlərində investisiya təşviqini xüsusi vurğulamaq lazımdır;
- Selektiv vergi güzəştləri və asan inzibati həlli üzərindən, **Qarabağ İqtisadi Zonasında (QİZ)** yaratmaqla, DÖT ilə infrastruktur və xidmət layihələrini cəlb etməklə, xarici investorlar üçün, investisiya pəncərəsi və sığorta zəmanəti mexanizmləri tətbiq etməklə, yeni iş yerləri yaratmaq lazımdır;
- Davamlı bərpa yalnız infrastrukturun olması deyil, prioritetlərində insan kapitalının inkişafı əsas götürülməli, məskunlaşma planları üstə gəl, ilkin sosial paket, yerli kadrların hazırlanması, qayıdan ailələrin, məktəb və xəstəxana xidmətinə çıxışın təmin edilməsi;
- Ətraf mühit, su ehtiyatları və kənd təsərrüfatının bərpası, brendinq, turizm və mədəni irsin qorunması, Hüquqi zəmanəti, yaşıl investisiyalar və beynəlxalq tərəfdaşlığın prioritetlərinin müəyyən edilməsi, hesabatlar əsasında risklərin azaldılması;
- **Təhlükəsizlik (demining), strateji infrastruktur, lokal idarəetmənin daha güclü hala gətirilməsi, müəyyən iqtisadi zonalar və investisiya stimulları, həmçinin insan kapitalı və ətraf mühitin bərpası istiqamətində işlərin daha sürətli edilməsi,** elementlərin sinxron və şəffaf şəkildə icra olunması, Qarabağı həm regional inkişaf mərkəzinə, həm də ölkənin uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətini artıracaq və dayaqlı əraziyə çevrilməsi.

Əsas istinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
2. Azərbaycan Respublikası Prezident İdarəsi. (2025). Qarabağın bərpası üzrə hesabat;
3. Dünya Bankı. (2024). Cənubi Qafqaz İqtisadi İnkişaf Rəyi;
4. Şuşa Bəyannaməsi (2021). Azərbaycan-Türkiyə strateji tərəfdaşlığı;
5. BMT Qərarları (822, 853, 874, 884). Qarabağ məsələsi.

QARABAĞDA RƏQƏMSAL İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFI VƏ ONUN MƏŞĞULLUĞA TƏSİRİ: AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ STRATEJİ PERSPEKTİVLƏR

Nüsrət İbrahimov
İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu
“Dəmoqrafiya və məşğulluq problemləri” şöbəsi, elmi işçi
[**ibrahimov.nusret9623@mail.ru**](mailto:ibrahimov.nusret9623@mail.ru)

Giriş

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri ölkənin iqtisadi, sosial və strateji inkişafında həlledici rola malikdir. Son illərdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi qlobal iqtisadiyyatın sürətlə transformasiyasına səbəb olmuş və bu proses Qarabağda da özünü göstərməyə başlamışdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilərin artırılması ilə məhdudlaşmır, o həm də məşğulluğun formalaşması, dövlətin suverenliyinin gücləndirilməsi və regionun sosial sabilliyinin təmin olunmasında strateji əhəmiyyət daşıyır.

Məqalənin məqsədi Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf perspektivlərini araşdırmaq, məşğulluğa təsirlərini qiymətləndirmək və dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsində strateji əhəmiyyətini təhlil etməkdir.

Əsas mətn

Rəqəmsal iqtisadiyyat son illərdə qlobal iqtisadiyyatın əsas sütunlarından birinə çevrilmiş, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi ilə iqtisadi artım, innovasiya və rəqabət qabiliyyətini artırmışdır. Dünya Bankının məlumatlarına görə, rəqəmsal texnologiyalar istehsal və xidmətlərin səmərəliliyini yüksəldir, məşğulluğa, startap ekosistemlərinə və investisiyalara təsir göstərir [6]. Bulud texnologiyaları, elektron ticarət və virtual əmək bazarları iqtisadi prosesləri sürətləndirir və çevik idarəetmə imkanları yaradır.

Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması iki istiqamətdə əhəmiyyətli sayılır. Birincisi, sosial-iqtisadi inteqrasiya ilə bağlıdır. Yəni, rəqəmsal platformalar yeni iş imkanları, frilanserlik, e-ticarət və texnoloji xidmətlərlə məşğulluğu artırır, gənclərin və işçi qüvvəsinin peşə bacarıqlarını inkişaf etdirir, regionun sosial sabilliyinə töhfə verir. İkincisi isə, dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsidir. Elektron xidmətlər və rəqəmsal idarəetmə dövlətin fəaliyyətini şəffaf və səmərəli edir, kibertəhlükəsizlik və informasiya texnologiyaları məlumat bazalarını qoruyur, investisiya mühitini yaxşılaşdırır və beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirir.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın səmərəli inkişafı üçün müasir İKT infrastruktur, yüksək keyfiyyətli insan kapitalı və normativ-hüquqi baza zəruridir [1]. İnfrastruktur yüksək sürətli internet və data mərkəzləri, insan kapitalı peşə təlimləri və sertifikatizasiyalar, normativ-hüquqi çərçivə isə inkişafı dəstəkləyən və investisiyaları qoruyan mexanizmləri təmin etməlidir.

Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas istiqamətləri

Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı, regionun post-konflikt şəraitində sosial-iqtisadi dirçəlişini sürətləndirmək və dövlətin suverenliyini möhkəmləndirmək üçün vacibdir. Aşağıda bu istiqamətlər üzrə bir sıra aktual məsələlər araşdırılmışdır:

Elektron dövlət xidmətləri - xüsusilə ASAN xidmət və ASAN imza, vətəndaşlara şəffaf və asan çıxışlı xidmətlər təqdim etməklə idarəetmənin səmərəliliyini artırır və dövlətin mövqeyini gücləndirir. Qarabağ regionunda elektron dövlət xidmətlərinin tətbiqi burada dövlətin idarəetmə effektivliyini artırır və vətəndaşların dövlətlə qarşılıqlı əlaqəsini sadələşdirə bilər. Bu da öz növbəsində dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət göstərə bilər.

Rəqəmsal biznes və startap ekosistemi - gənclərin texnoloji bacarıqlarının inkişafı və yeni iş imkanlarının yaradılması baxımından əhəmiyyətli sayılır. 2023-cü ildə ölkədə startapların sayı artaraq proqram təminatı, mobil tətbiqlər və rəqəmsal xidmətlər sahələrində həm yerli, həm də beynəlxalq bazarlara

xidmət göstərmişdi [2]. Qarabağda bu təşviqlər regionun iqtisadi inkişafına və məşğulluğun artırılmasına töhfə verə bilər.

Elektron ticarət və rəqəmsal kənd təsərrüfatı - Azərbaycanın elektron ticarət sektoru son illərdə sürətlə inkişaf etmişdir. 2023-cü ildə ölkədə elektron ticarət əməliyyatlarının ümumi həcmi 41 milyard manat təşkil etmişdir ki, bunun 39,171 milyard manatı daxili, 1,948 milyard manatı isə xarici ticarət əməliyyatlarının payına düşür [4]. Bu göstəricilər rəqəmsal ticarət sahəsinin ölkə iqtisadiyyatında mühüm yer tutduğunu göstərir. Rəqəmsal kənd təsərrüfatı sahəsində də mühüm irəliləyişlər əldə edilmişdir. Ağıllı kənd təsərrüfatı texnologiyaları, dronlar və sensor sistemləri vasitəsilə məhsuldarlıq artırılmış və kənd təsərrüfatı məhsullarının bazara çıxarılması asanlaşdırılmışdır. Bu yanaşmalar, Qarabağ kimi kənd təsərrüfatı potensialı yüksək olan regionlarda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və məşğulluğun artırılmasına imkan yarada bilər.

Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın məşğulluğa təsirinin təhlili

Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı Qarabağda məşğulluq strukturunun formalaşmasında strateji rol oynayır. Post-konflikt regionu kimi Qarabağda rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi yalnız iqtisadi canlanmaya deyil, həm də sosial sabitliyə, peşə bacarıqlarının yenilənməsinə və yeni iş modellərinin yaranmasına səbəb olur.

Rəqəmsal transformasiya nəticəsində yaranan məşğulluq formaları həm ənənəvi sektorlarda iş məhsuldarlığının artmasına, həm də yeni iqtisadi fəaliyyət növlərinin formalaşmasına imkan yaradır [7]. Bu baxımdan Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın məşğulluğa təsiri aşağıda qeyd olunan istiqamətlər üzrə təhlil oluna bilər.

Birinci istiqamət, yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlıdır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın tətbiqi ilə rəqəmsal marketing, proqramlaşdırma, veb-dizayn, texnoloji xidmətlər və s.üni intellekt əsaslı sahələrdə yeni iş yerləri yaranır. Bu, xüsusilə gənclər və texnologiyaya marağı olan ixtisaslı mütəxəssislər üçün əlavə imkanlar yaradır.

İkinci istiqamət, bölgədə iqtisadi aktivliyin artması ilə bağlıdır. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə yerli əhalinin iqtisadi proseslərə cəlb olunması iqtisadi aktivliyin genişlənməsinə gətirib çıxarar. Xüsusilə kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) subyektləri üçün onlayn ticarət və elektron ödəniş sistemləri yeni bazarlara çıxış imkanı yaradır. [8]. Qarabağda bu dinamika həm kənd təsərrüfatı, həm də xidmət sektorunda müşahidə olunur. Məsələn, elektron ticarət platformalarının tətbiqi ilə yerli istehsalçıların məhsulları Bakıya və xarici bazarlara daha sürətli çatdırılır.

Üçüncü istiqamət isə gənclərin peşə bacarıqlarının inkişafı ilə bağlıdır. Qarabağda rəqəmsal bacarıqların inkişafı məqsədilə təlim və sertifikatlaşdırma proqramlarının təşkili mühüm sosial-iqtisadi amildir. Elm və Təhsil və Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliklərinin birgə təşəbbüsləri çərçivəsində gənclər üçün “Digital Skills Academy” və “Smart Region” kimi proqramlar həyata keçirilir. Bu təlimlər proqramlaşdırma, məlumat analitikası, kibertəhlükəsizlik və rəqəmsal sahibkarlıq sahələrində bilik və bacarıqların formalaşmasına imkan verir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda rəqəmsal texnologiyaların məşğulluğa təsirini kəmiyyətə qiymətləndirmək üçün ekonometrik modeldən istifadə etmək mümkündür. Burada əsas məqsəd rəqəmsal infrastruktur artdıqca məşğulluqda baş verən dəyişməni müəyyən etməkdir. Bunun üçün cədvəl 1-dəki statistik göstəricilərdən istifadə edilmişdir:

Cədvəl 1.

Qarabağ iqtisadi rayonunda rəqəmsallaşma və məşğulluq üzrə göstəricilər

İllər üzrə	İşçi qüvvəsinin sayı, nəfər	İşsizlik səviyyəsi, faizlə	Muzdlarla işləyənlərin sayı, nəfər	Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manatla	Kompüterdən istifadə edən müəssisələrin sayı, vahidlə	İnternetə çıxışı olan müəssisələrin sayı, vahidlə	Müəssisələrdə kompüterdən istifadə etmiş işçilərin sayı, nəfər	Müəssisələrdə internetdən istifadə etmiş işçilərin sayı, nəfər
2015	399092	5	70613	242	518	292	8941	3613
2016	406983	5,1	70340	238,8	520	297	8965	3706
2017	411265	4,8	68473	242,2	520	299	8992	3829
2018	415109	4,9	68788	279,5	524	304	9003	3989
2019	351863	5,6	69522	344,9	640	396	9174	4222
2020	355965	8,2	67672	409,9	653	413	9247	4522

2021	359603	6,8	65419	437,4	675	444	9899	5500
2022	364332	6,3	65614	536,6	695	487	10106	6161
2023	369198	6,2	65435	602,3	704	501	10227	6404
2024	377155	6,7	65734	645,3	740	558	10714	6737

Mənbə: Cədvəl Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir

Asılı dəyişən ilə müstəqil dəyişən arasındakı əlaqəni xətti formaya gətirmək üçün Ən Kiçik Kvadratlar Metodundan (OLS- Ordinary Least Squares) istifadə olunur. Bizim göstəricimizə əsasən həmin modeli aşağıdakı kimi qura bilərik:

$$\ln(M) = \alpha + \beta_1 \ln(MİS) + \beta_2 \ln(OANƏ) + \beta_3 \ln(KİMS) + \beta_4 \ln(İÇMS) + \beta_5 \ln(MKİİS) + \beta_6 \ln(MİİS) + \varepsilon_t$$

Burada:

α -sabit termin, M-məşğulluq, MİS-muzdlı işləyənlərin sayı, OANƏ-orta aylıq nominal əməkhaqqı, KİMS-kompüterdən istifadə edən müəssisələrin sayı, İÇMS-internetə çıxışı olan müəssisələrin sayı, MKİİS-müəssisələrdə kompüterdən istifadə etmiş işçilərin sayı, MİİS-müəssisələrdə internetdən istifadə etmiş işçilərin sayını, β -elastikliyi (müstəqil dəyişənin 1% artımını asılı dəyişəndəki yaratdığı dəyişiklik), ε_t isə modeldə ölçülməyən digər amillərin təsirini göstərir. Bu modeldə məşğulluq asılı dəyişən kimi götürülmüşdür.

Elastiklik əmsalının (ε) müəyyənləşdirilməsi üçün aşağıdakı klassik düsturdan istifadə edilmişdir:

$$\varepsilon = \frac{\% \Delta Y (\text{asılı dəyişən})}{\% \Delta X (\text{müstəqil dəyişən})} = \frac{\Delta Y / Y}{\Delta X / X}$$

“Python” proqramı vasitəsilə ikidəyişənliklər üzrə elastiklik əmsalının hesablanmasında əldə edilmiş nəticələr 2-ci cədvəldə əks edilmişdir:

Cədvəl 2.

İkidəyişənliklər üzrə əldə edilmiş elastiklik əmsalları

Müstəqil dəyişənlər	Elastiklik əmsalı	Elastiklik
İşçi qüvvəsinin sayı	0.38	İşçi qüvvəsi 1% artdıqda məşğulluq təqribən 0.38% artır.
İşsizlik səviyyəsi	-0.47	İşsizlik 1% artdıqda məşğulluq təqribən 0.47% azalır.
Orta aylıq əməkhaqqı	0.32	Əməkhaqqı 1% artdıqda məşğulluq təxminən 0.32% artır.
Kompüterdən istifadə edən müəssisələrin sayı	0.34	Kompüterləşmiş müəssisələr 1% artdıqda məşğulluq 0.34% artır.
İnternetə çıxış olan müəssisələrin sayı	0.40	İnternetlə təchizat 1% artdıqca məşğulluq 0.4% yüksəlir.
Müəssisələrdə kompüterdən istifadə etmiş işçilər	0.51	Rəqəmsal bacarıqlı işçilərin 1% artımı məşğulluğu 0.51% artırır.
Müəssisələrdə internetdən istifadə etmiş işçilər	0.48	İnternetdən istifadə edən işçilərin 1% artımı məşğulluğu 0.48% artırır.

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən “Python” proqramı vasitəsilə hesablamalar nəticəsində əldə edilmişdir

Aparılmış kəmiyyətə qiymətləndirmə onu göstərir ki, ən yüksək elastiklik əmsalı kompüterlərdən (0.51) və internetdən istifadə (0.4) ilə bağlıdır. Bu isə rəqəmsal iqtisadiyyatın müasir dövrdə nə qədər əhəmiyyətli olduğunu sübut edir.

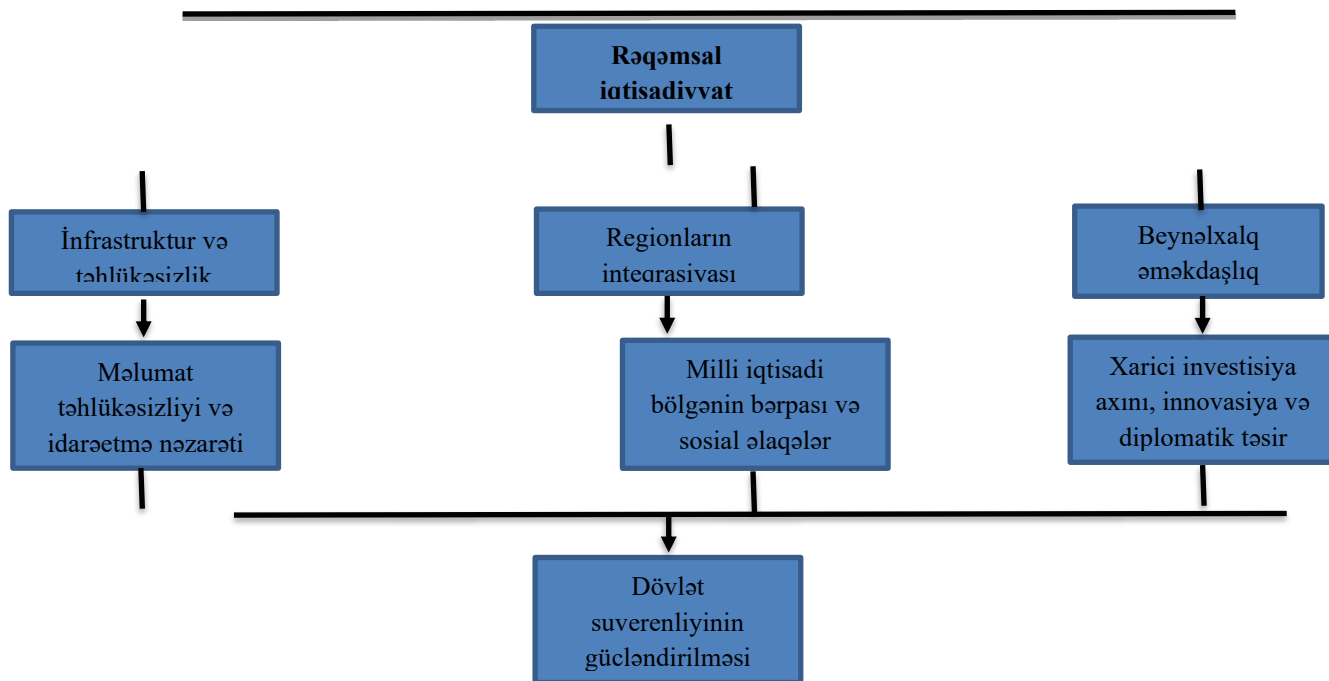
Qarabağda rəqəmsal texnologiyanın dövlət suverenliyinə strateji təsiri

Qarabağ regionunda rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması təkcə iqtisadi inkişafın təminatçısı deyil, həm də dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsinin strateji alətidir. Müasir dünyada dövlətlərin gücü hərbi və siyasi amillərlə yanaşı həm də onların **rəqəmsal idarəetmə, məlumat təhlükəsizliyi, infrastruktur sabitliyi və innovasiya potensialı** ilə ölçülür. Qarabağda bu istiqamətlərin inkişaf etdirilməsi Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi və dövlət idarəetməsinin dayanıqlığı üçün sistemli əsas yaradır.

Azərbaycanın Milli Rəqəmsal Transformasiya Strategiyası (2022–2027) çərçivəsində regionlarda dövlət məlumat bazalarının integrasiyası və kiberhücumlara qarşı müdafiə mexanizmlərinin qurulması prioritet istiqamət kimi müəyyən edilmişdir. Bu yanaşma Qarabağda dövlət nəzarətinin güclənməsinə, məlumat axınının şəffaf idarə olunmasına və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinə xidmət edir [3].

Bununla yanaşı rəqəmsal iqtisadiyyat Qarabağın digər iqtisadi rayonlarla əlaqəsini gücləndirir və vahid milli iqtisadi məkanın bərpasına şərait yaradır. Elektron xidmətlərin, rəqəmsal ödəniş sistemlərinin və vahid məlumat bazalarının tətbiqi regionlararası integrasiyanı sürətləndirir. Bu integrasiya həm iqtisadi dövriyyəni, həm də sosial əlaqələri genişləndirir. Qarabağda həyata keçirilən “**Ağıllı şəhər**” və “**Ağıllı kənd**” layihələri Zəngilan, Füzuli və Şuşa kimi ərazilərin rəqəmsal idarəetməyə keçidini təmin etməklə ölkənin digər regionları ilə sinxron inkişafını mümkün edir. Nəticədə Qarabağ Azərbaycanın iqtisadi xəritəsində innovasiya mərkəzinə çevrilərək milli suverenliyin iqtisadi dayağını möhkəmləndirir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir və Qarabağda xarici investisiyaların cəlb edilməsinə münbit şərait yaradır. Dünya Bankı və Asiya İnkişaf Bankının 2023-cü il hesabatlarına görə, rəqəmsal infrastrukturun gücləndirildiyi regionlarda xarici sərmayə axını orta hesabla **25–30%** artmışdır [5]. Əgər Azərbaycan bu tendensiyanı Qarabağda da davam etdirməyi hədəflərsə yaxın gələcəkdə böyük imkanlarla qarşılaşacaqdır. Xüsusilə **Türk Dövlətləri Təşkilatı, BMT İnkişaf Proqramı (UNDP)** və **Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD)** ilə əməkdaşlıq çərçivəsində rəqəmsal innovasiyaların dəstəklənməsi istiqamətində birgə layihələr həyata keçirilir. Bu cür təşəbbüslər Qarabağın beynəlxalq iqtisadi məkanla integrasiyasını dərinləşdirməkdə və Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyini gücləndirməkdə əhəmiyyətli ola bilər:

Şəkil 1. Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın dövlət suverenliyinə təsir mexanizmləri

Mənbə: Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Aktual çağırışlar

Qarabağda rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması prosesi bir sıra **struktur, institusional və insan resurslarına əsaslanan çağırışlarla** müşayiət olunur. Bu çağırışlar regionun dayanıqlı inkişaf modelinə integrasiya olunması üçün sistemli yanaşma və koordinasiyalı dövlət siyasəti tələb edir.

Bu sahədə birinci problem **infrastruktur çatışmazlığıdır**. Ölkəmizdə rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas dayaqlarından biri olan **yüksək sürətli internet şəbəkəsi və məlumat ötürmə infrastrukturu** hələ tam şəkildə formalaşmamışdır. Regionda optik-lif rabitə xətlərinin və **bulud texnologiyalarını dəstəkləyən data mərkəzlərinin** məhdudluğu rəqəmsal xidmətlərin keyfiyyətinə və əhatə dairəsinə birbaşa təsir göstərir.

İkinci problem insan kapitalı və rəqəmsal bacarıqların çatışmazlığıdır. İnfrastrukturla yanaşı, **insan kapitalının inkişaf səviyyəsi** də rəqəmsal transformasiyanın effektivliyini müəyyən edən mühüm amildir. Qarabağda məcburi köçkünlük nəticəsində yaranmış sosial boşluqlar və peşə təhsilinin uzunmüddətli fasiləsi gənclərin **rəqəmsal bilik və bacarıqlarında çatışmazlıq** yaradıb.

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2023-cü il hesabatına əsasən, region əhalisinin yalnız **26%-i İKT üzrə baza biliklərinə** sahibdir. Bu isə rəqəmsal məşğulluq imkanlarından istifadə potensialını keyli məhdudlaşdırır.

Üçüncü əsas problem isə rəqəmsal iqtisadiyyat üzrə **normativ-hüquqi bazanın zəifliyidir.** Rəqəmsal iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyəti üçün **aydın normativ-hüquqi mexanizmlərin** formalaşması vacibdir. Hal-hazırda Qarabağ regionunda rəqəmsal sahibkarlıq, kibertəhlükəsizlik, elektron ticarət və data mübadiləsi ilə bağlı **lokal hüquqi çərçivələr tam formalaşmayıb.** Bu, həm yerli sahibkarların startap təşəbbüslərinə, həm də xarici investorların marağına mənfi təsir göstərir.

Nəticə

Qarabağ regionunda rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması və bu prosesin məşğulluğun genişləndirilməsinə təsiri, Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində **strateji və çoxsahəli əhəmiyyətə malikdir.** Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi yalnız iqtisadi fəallığın bərpasına xidmət etmir, həm də sosial integrasiyanı gücləndirərək regionun milli iqtisadi sistemə tam reintegrasiyasını təmin edir. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı nəticəsində Qarabağda **innovativ sahibkarlıq, elektron xidmətlər, e-ticarət və smart kənd təsərrüfatı** kimi yeni iqtisadi fəaliyyət formaları yaranmaqdadır. Bu isə bir tərəfdən **məşğulluğun struktur dəyişikliklərinə**, digər tərəfdən isə **insan kapitalının modernləşməsinə** səbəb olur. Gənclərin texnoloji bacarıqlarının inkişafı, frilanserlik və rəqəmsal sahibkarlıq imkanlarının artması regionun iqtisadi dirçəlişinə uzunmüddətli töhfə verir.

Mövzu üzrə tövsiyələr:

1. **Qarabağda rəqəmsal kənd təsərrüfatı layihələrinin tətbiqi: Rəqəmsal kənd təsərrüfatı texnologiyaları** vasitəsilə məhsuldarlığın artırılması və resurslardan səmərəli istifadə təmin edilə bilər.
2. **Gənclər üçün texnoloji inkubator və təlim proqramlarının yaradılması:** Regionda **insan kapitalının inkişafı** rəqəmsal iqtisadiyyatın uzunmüddətli dayanıqlığı üçün əsas şərtlərdən biridir. Bu baxımdan Qarabağda texnoloji inkubatorların, innovasiya mərkəzlərinin və “startap hub”-ların yaradılması məqsədəuyğundur.
3. **Rəqəmsal iqtisadiyyatı dəstəkləyən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi:** Rəqəmsal iqtisadiyyatın institusional sabitliyinin təmin olunması üçün **normativ-hüquqi bazanın modernləşdirilməsi** vacibdir. Bu, bir tərəfdən elektron ticarət, kiber təhlükəsizlik, məlumatların qorunması və rəqəmsal ödəniş sistemləri üzrə hüquqi mexanizmlərin aydınlaşdırılmasını, digər tərəfdən isə **investorlar üçün şəffaf və etibarlı mühitin** formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1) Aliyev, R. *Digital Economy in Post-Conflict Zones: Lessons from Azerbaijan*. Baku: ADU Press. 2023
- 2) Azərbaycanda hər 100 startapın sahələr üzrə bölgüsü: [Elektron resurs] / İnnovasiyalar Agentliyi. 2023. <https://ted.az/az/view/news/14539/azerbaycanda-en-choxbu-sahe-uzre-startaplar-movcuddur>
- 3) Mammadov, A. *Rəqəmsal İqtisadiyyat və Dövlət Suverenliyi*. Baku: Elm və Təhsil. 2024
- 4) [Elektron resurs]: https://apa.az/finance/oten-il-azerbaycanda-elektron-ticaret-emeliyyatlarinin-hecmi-20-mlrd-manatdan-cox-artib-824831?utm_source=chatgpt.com
- 5) Asian Economic Integration Report. 2024
- 6) Digital Progress and Trends Report 2023, World Bank Group. [Electron resource]:URL/ https://www.worldbank.org/en/publication/digital-progress-and-trends-report?utm_source=chatgpt.com
- 7) OECD. *Digital Transformation and Employment*. Paris: OECD Publishing. 2022
- 8) World Bank. *Digital Economy Report 2023*. Washington D.C.: World Bank. 2023

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN BƏRPASI VƏ İNKİŞAFINDA TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIĞIN GEOİQTİSADI ƏSASLARI VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

İsmayıl İsmayilov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), "Biznes və logistika" kafedrasının dosenti, Əmək Bazarının Monitorinqi UNEC Tədqiqat Mərkəzinin rəhbəri, Bakı, Azərbaycan

Email: ismayil.ismayilov@unec.edu.az

Xülasə

Bu məqalədə Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın geoiqtisadi aspektləri təhlil edilir. Son illərdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa və regionun sosial-iqtisadi bərpa prosesində Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) çərçivəsində həyata keçirilən integrasiya və investisiya təşəbbüslərinin rolu araşdırılmışdır. Məqalədə Zəngəzur dəhlizi, enerji və "yaşıl enerji zonaları", sənaye və texnopark layihələri, həmçinin innovasiya və texnoloji tərəfdaşlıq imkanları kontekstində regional iqtisadi əməkdaşlıq perspektivləri qiymətləndirilmişdir. Qarabağ iqtisadi rayonunun Türk dünyası ilə əməkdaşlığı təkcə iqtisadi inkişafı deyil, həm də regional təhlükəsizlik və diplomatik sabitliyi gücləndirən strateji geoiqtisadi platforma kimi təqdim olunur. Məqalə həmçinin Bodrunovun neonomika konsepsiyası çərçivəsində bilik əsaslı və texnoloji integrasiya perspektivlərini müzakirə edir.

Açar sözlər: Qarabağ iqtisadi rayonu, Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT), geoiqtisadi əməkdaşlıq, Zəngəzur dəhlizi, Türk İnvestisiya Fondu, innovasiya və texnologiya transferi, neonomika.

Giriş

Son illərdə Cənubi Qafqaz regionunda baş verən geosiyasi dəyişikliklər, xüsusilə 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü tam bərpa etməsi, regionun iqtisadi-coğrafi strukturunda yeni reallıqlar formalaşdırmışdır. Bu reallıqların mərkəzində yerləşən Qarabağ iqtisadi rayonu, həm sosial-iqtisadi bərpa prioritetləri, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq imkanları baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Regionun bərpa və davamlı inkişafı yalnız daxili iqtisadi potensialla deyil, həm də Türk dövlətləri ilə geoiqtisadi əməkdaşlıq mexanizmlərinin düzgün formalaşdırılması ilə bağlıdır. Məhz bu əməkdaşlıq modeli Azərbaycan üçün regional iqtisadi integrasiyanın, texnoloji tərəfdaşlığın və təhlükəsizlik sabitliyinin əsas dayaqlarından birinə çevrilməkdədir.

Türk dövlətləri - Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan arasında 2009-cu ildə yaradılmış, sonradan Özbəkistan tamhüquqlu üzv Türkmənistanın, Macarıstanın və Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin (ŞKTC) müşahidəçi statusunda qatıldığı Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) 2021-ci ildən etibarən integrasiya prosesini yeni mərhələyə yüksəldib. Bu kontekstdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları Türk dünyası arasında "iqtisadi körpü" rolunu oynayaraq, Cindən Avropaya uzanan, Mərkəzi Asiyanı Cənubi Qafqaz və Türkiyə ilə birləşdirən Orta Dəhlizin mühüm segmentinə çevrilir.

Bu məqalədə də Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın geoiqtisadi aspektləri təhlil edilir, əsas istiqamətləri, potensial faydaları və gələcək perspektivləri araşdırılır.

Təhlil

Qarabağ iqtisadi rayonu Azərbaycanın mərkəzi və qərb bölgələrini birləşdirən strateji məkanda yerləşir. Bu ərazi Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ilə birlikdə regionun geosiyasi balansında əsas rol oynayır. Qarabağ ərazisinin təbii resursları (su, torpaq, dağ-mədən ehtiyatları), münbit iqlim şəraiti və strateji kommunikasiya xətləri bu iqtisadi rayonu regional iqtisadi mərkəz kimi formalaşdırır. Transregional əlaqə imkanları, geniş turizm və aqrar sənaye potensialı, bərpa olunan enerji layihələri, Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə Orta Dəhliz üzərində gözlənilən yeni iqtisadi dinamika da Qarabağ iqtisadi rayonunun əsas üstünlükləri hesab oluna bilər.

2022-ci ildə təsdiqlənən "Azərbaycan Respublikasının 2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası" və "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı" sənədlərinə əsasən regionun yenidən qurulması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri üç strateji

istiqamətdə qruplaşdırma bilərik: 1.İnfrastrukturun bərpası və modernləşdirilməsi (yollar, enerji, su, telekommunikasiya və s.). 2.İqtisadi fəaliyyətin və biznes mühitinin canlandırılması (kiçik və orta sahibkarlığın, kənd təsərrüfatı və turizmin inkişafı və s.).

3. Sosial və insan kapitalının formalaşdırılması (əhalinin qaydışı, təhsil, məşğulluq və sosial xidmətlər) {1; 2}

Bu proseslərdə Türk dövlətlərinin rolu təkcə iqtisadi deyil, həm də siyasi və mənəvi xarakter daşıyır. Qeyd edək ki, Türk dövlətləri arasında iqtisadi integrasiya konsepsiyası XX əsrin sonlarından formalaşmağa başlamışdır. 1992-ci ildə keçirilmiş ilk Türk Dövlətləri Zirvəsi bu istiqamətdə institusional əsasların yaradılmasına mühüm töhfə vermişdir. 2009-cu il 3 oktyabr tarixində Naxçıvan Sazişi ilə təsis edilmiş Türk Şurası) 12 noyabr 2021-ci ildə adını Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) olaraq dəyişmiş, bu dəyişiklik təşkilata Türk dövlətləri arasında integrasiyanı daha strukturlaşmış və mexanizmləşdirilmiş çərçivədə həyata keçirmək imkanı yaratmışdır. TDT türk dövlətləri arasında iqtisadi və strateji əməkdaşlığın əsas institusional platformasına çevrilmişdir {11}.

2021-ci ildə imzalanmış Şuşa Bəyannaməsi və 2022-ci ildə keçirilmiş Şuşa Türk Biznes Forumu Azərbaycan ilə Türkiyə arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin yeni mərhələsinə müəyyən etmiş, TDT çərçivəsində Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş Türk İnvestisiya Fondunun yaradılması üçün institusional və hüquqi əsas formalaşdırmışdır. Şuşa Bəyannaməsi Azərbaycan ilə Türkiyə arasında həm iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin azad ticarət və logistika dəhlizləri əsasında genişləndirilməsinə, həm də enerji təhlükəsizliyi və müdafiə sənayesi sahəsində koordinasiyalı əməkdaşlığın gücləndirilməsinə xidmət edir {3}.

Türk İnvestisiya Fondu regional layihələrin maliyyələşdirilməsi, biznes təşəbbüslərinin dəstəklənməsi və dayanıqlı iqtisadi integrasiya üçün vahid maliyyə platforması yaratmaq məqsədilə fəaliyyət göstərir {9}. Beynəlxalq maliyyə institutları, o cümlədən İslam İnkişaf Bankı Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin bərpasında iştirak edir {14}. Bu şəraitdə Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası təkcə milli layihə deyil, həm də transregional iqtisadi strategiyanın tərkib hissəsinə çevrilir. Bunun nəticəsində Azərbaycan Türk dövlətləri ilə iqtisadi əməkdaşlığını geoiqtisadi ölçüyə çıxarmaqdadır.

Geoiqtisadi nəzəriyyə kontekstində, Bodrunovun noomika konsepsiyasına əsasən, bilik əsaslı istehsal və texnoloji integrasiyanın növbəti mərhələsi kimi regional iqtisadi mərkəzlərin formalaşması üzərində dayanılır {8}. Türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq da konsepsiyası çərçivəsində izah oluna bilər. Bu yanaşma bölgə daxilində iqtisadi potensialın, maliyyə resurslarının və istehsal güclərinin birləşdirilməsinin həm milli iqtisadiyyatların dayanıqlığını artırmasına, həm də regional sabitliyin möhkəmlənməsinə xidmət edə biləcəyini irəli sürür.

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi – Xəzər dənizinin qərb sahilində, Avropa ilə Asiya arasında yerləşməsi – ona bu integrasiya prosesində logistika mərkəzi rolu qazandırır. Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafı isə bu logistik sistemin yeni qovşağını formalaşdırır. Regionun coğrafi mövqeyi onu həm Cənubi Qafqazın, həm də Çin - Orta Asiya– Türkiyə - Avropa marşrutlarının kəsişmə nöqtəsinə çevirir. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizi xüsusi strateji əhəmiyyət daşıyır. Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan, Türkiyə və Mərkəzi Asiyada yerləşən Türk dövlətləri arasında quru əlaqəsi təmin ediləcək, bu isə həm enerji, həm də ticarət axınlarını sürətləndirəcəkdir. Bu layihə Türk dövlətləri üçün yeni iqtisadi imkanlar yaradır. Bir çox tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, Zəngəzur dəhlizi qlobal nəqliyyat marşrutunun bir hissəsi kimi əhəmiyyət kəsb edir və regionda tranzit imkanlarını artırır. Bu isə yaxın gələcəkdə regionda iqtisadi əməkdaşlığa töhfə verə bilər {7}.

Azərbaycanın Qarabağda bərpa etdiyi Horadiz–Ağbənd, Füzuli–Şuşa avtomobil və dəmir yolları, Bərdə–Ağdam dəmir yolu, eləcə də Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı kimi layihələr Orta Dəhlizin qərb qolunu gücləndirir. Nəticə etibarilə, Qarabağ iqtisadi rayonu Avrasiya məkanında formalaşan yeni rəqəmsal logistik dəhlizin əsas həlqələrindən birinə çevrilə bilər.

Türk dövlətləri arasında enerji əməkdaşlığı Qarabağ regionunun bərpa strategiyasında əsas istiqamətlərdən biridir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur əraziləri günəş və külək enerjisi baxımından təxminən 9 200 MW potensiala malikdir və bu bölgə ‘yaşıl enerji zonası’ kimi müəyyən olunmuşdur {12}. Bu sahədə Türkiyə və Qazaxıstan şirkətləri artıq bir neçə pilot layihədə iştirak edir. Geoiqtisadi baxımdan, “yaşıl enerji” layihələri regionda enerji diplomatiyasının yeni mərhələsinə formalaşdırır. Bunun investisiya cəlbəediciliyini artırmaqla yanaşı, Azərbaycanı Türk dövlətləri arasında enerji tranzitində əsas həlqəyə çevirə biləcəyi gözlənilir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında Türk dövlətlərinin iştirakı ilə bir çox infrastruktur, sənaye layihələri də həyata keçirilir. Türkiyə şirkətləri Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı və regiondakı yolların bərpası kimi infrastruktur layihələrində aktiv iştirak edir. Ağdam Sənaye Parkı, Cəbrayıl Sənaye Məhəlləsi, Zəngilan Logistika Mərkəzi və Laçın “Yaşıl” Enerji Parkı kimi layihələrdə Türkiyə və Azərbaycan sahibkarlığının birgə fəaliyyəti regionun sənaye potensialını gücləndirir. Özbəkistan və Qazaxıstanın isə kənd təsərrüfatı, aqrar və sosial layihələr çərçivəsində müəyyən dəstəyi mövcuddur. Bu əməkdaşlıqlar regionun iqtisadi bərpasını sürətləndirmək, investisiya cəlb ediciliyini artırmaq, logistika və sənaye sahələrində texnoloji tərəfdaşlığı gücləndirmək baxımından əhəmiyyətli bir addımdır.

Bununla yanaşı, hökumətin Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf konsepsiyası bilik əsaslı iqtisadiyyatın və texnoloji tərəfdaşlığın daha da gücləndirilməsini, regionda innovativ layihələrin həyata keçirilməsini təşviq edir. Bu məqsədlə Türk dövlətlərinin innovasiya mərkəzləri və startap inkubatorlarının Qarabağda filiallarının yaradılması məqsəduyğun hesab edilə bilər. Xüsusilə, hökumət tərəfindən müəyyən edilən strategiyada nəzərdə tutulduğu kimi, Türkiyə, Özbəkistan və Qazaxıstanla birgə rəqəmsal texnologiyalar, aqrar-robotika və ekoloji təmiz istehsal sahələrində ortaq tədqiqat laboratoriyalarının təşkili regionun innovasiya potensialını gücləndirəcək, həm də Qarabağ iqtisadi rayonuna mühüm xarici investisiyaların cəlb olunmasına şərait yaradacaqdır {10} .

Türk dövlətləri arasında iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşdirilməsi məqsədilə 2023-cü ilin martında TDT çərçivəsində Türk İnvestisiya Fondu (TİF) təsis edilmişdir. Fondun əsas məqsədi üzv ölkələrdə infrastruktur, sənaye və sahibkarlıq layihələrinin maliyyələşdirilməsi, eləcə də dayanıqlı iqtisadi əməkdaşlığın institusional əsaslarını gücləndirməkdir. İlk mərhələdə TİF-in nizamnamə kapitalı 500 milyon ABŞ dolları məbləğində müəyyən edilmişdir. Bu fond, xüsusilə Qarabağ kimi bərpa mərhələsində olan regionlarda infrastruktur və innovativ biznes təşəbbüslərinin maliyyə dəstəyi baxımından yeni imkanlar yaradır {9}.

Türk dövlətləri arasında iqtisadi əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biri investorların cəlb olunması və texnologiya transferi mexanizmlərinin genişləndirilməsidir. Bu istiqamətdə Türkiyənin təcrübəsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan və Türkiyə arasında “Enerji və Mədəni sahəsində əməkdaşlıq haqqında” və “Müdafiə sənayesi sahəsində əməkdaşlıq haqqında” 2020 və 2021-ci illərdə imzalanmış sazişlər həm də bu məqsədlərə xidmət edir. Eyni zamanda, Dünya bankının 2025-ci ilin yanvarında yayımlanan ölkə proqramı çərçivəsində Azərbaycana “yaşıl və rəqəmsal keçid” yönümlü investisiyaların artırılmasını dəstəkləyəcəyi açıqlanmışdır {6}. Qeyd edək ki, təxmini hesablamalara görə, regionun bərpa prosesi üçün 2030-cu ilə qədər ümumi investisiya tələbi 30-35 milyard dollar səviyyəsində qiymətləndirilir {10}. Bu investisiya həcminin bir hissəsinin, məsələn, təxminən 25%-nin Türk dövlətləri və onların şirkətləri tərəfindən cəlb olunması nəzərdə tutula bilər ki, bu regionun bərpası və iqtisadi inteqrasiyasına əlavə dəstək verər.

Qeyd edək ki, iqtisadi ticarət münasibətləri baxımından, Azərbaycan ilə Türk dövlətləri arasında ümumi ticarət dövriyyəsi 2024-cü ildə 6,892 milyon ABŞ dollarını keçmişdir, bu da ölkənin ümumi xarici ticarətində 14.5 % iştirak deməkdir {13}. Qarabağ regionunun bərpası ilə bu dövriyyənin 2030-cu ilə qədər bir neçə dəfə artacağı proqnozlaşdırılır. Bu isə Qarabağ iqtisadi rayonunda yalnız iqtisadi inkişafa deyil, həm də sosial nəticələrə səbəb olacaqdır. Belə ki, Türk dövlətləri ilə iqtisadi əməkdaşlıq regionda: yeni iş yerləri yaranmasına, əhəlinin geridönüşünün və məskunlaşmasının sürətlənməsinə, təhsil və peşə hazırlığı proqramlarının genişlənməsinə, şəhər və kəndlərdə də sosial infrastrukturunu (məktəb, xəstəxana, mədəniyyət evi) daha tez bərpa olunmasına şərait yaradacaqdır.

Qeyd edək ki, TDT Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpasında da siyasi və iqtisadi koordinasiya platforması kimi çıxış edə bilər. 2024-cü il iyulun 6-da Şuşa şəhərində keçirilmiş TDT-nin qeyri-rəsmi Zirvə görüşü çərçivəsində imzalanmış Qarabağ Bəyannaməsi təşkilatın iqtisadi və nəqliyyat-logistik inteqrasiya strategiyalarının növbəti mərhələsinə keçidini rəsmiləşdirmişdir {4}. Bəyannamə və imzalanmış digər sənədlər Türk dövlətləri arasında aşağıdakı istiqamətlər üzrə əməkdaşlığı gücləndirməyi nəzərdə tutur:

1. **İnfrastruktur və enerji inteqrasiyası:** Üzv dövlətlər Orta Dəhliz boyunca nəqliyyat, logistika və enerji infrastrukturunun inkişafını, birgə layihələri prioritetləşdirilməsi;

2. **Ticarət və gömrük sadələşdirilməsi:** Ticarət dövriyyəsinin artırılması, gömrük və nəqliyyat əməliyyatlarının rəqəmsallaşdırılması və sərhəd keçid infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;

3. **İnsan kapitalı və təhsil:** Elm, təhsil, innovasiya və rəqəmsallaşma sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, rəqəmsal platformaların və startap təşəbbüslərinin təşviqi;

4. İnvestisiya təşviqi və iqtisadi əməkdaşlıq: Türk İnvestisiya Fondu və digər mexanizmlər vasitəsilə birgə layihələrin dəstəklənməsi, regionda biznes fəallığının artırılması.

Geoiqtisadi əməkdaşlıq yalnız iqtisadi deyil, həm də regional təhlükəsizlik və diplomatik sabitlik baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Qarabağda iqtisadi sabitlik Türk dövlətlərinin vahid maraqlar sisteminin bir hissəsi kimi formalaşır. Azərbaycanın təşəbbüsü ilə yaradılmış “Zəngəzur dəhlizi diplomatiyası” regionda balanslaşdırılmış geosiyasi münasibətləri stimullaşdırır, bu isə Avrasiya məkanında Türk geoiqtisadi məkanının sabit əsaslar üzərində formalaşmasına imkan yaradır.

Bodrunovun geoiqtisadi nəzəriyyəsinə əsaslanaraq qeyd edə bilərik ki, Türk dövlətləri arasında iqtisadi integrasiya yalnız iqtisadi inkişafı deyil, həm də regional sabitliyi dəstəkləyə bilər. Qarabağ regionunda yeni iqtisadi sistemin formalaşması, bu nəzəriyyə çərçivəsində, dayanıqlı sülh üçün iqtisadi baza kimi qiymətləndirilə bilər.

Qeyd etmək ki, Qarabağ regionunda Türk dövlətlərinin ortaq layihələri nəticəsində iqtisadi əməkdaşlıq təkcə ticarət həcmələrinin artması ilə deyil, həm də struktur integrasiyası ilə müşayiət olunur. Hazırda TDT çərçivəsində üzv dövlətlər arasında gömrük və logistika prosedurlarının uyğunlaşdırılması, birgə elektron ticarət platformalarının yaradılması, təchizat zəncirinin rəqəmsallaşdırılması istiqamətində işlər görülür. Qarabağ bu proseslər üçün pilot region kimi seçilə bilər. Məsələn, Şuşa və Ağdamda yaradılan sənaye zonaları türk şirkətlərinin birgə istehsal mərkəzlərinə çevrilərsə, bu, TDT üzrə vahid istehsal məkanlarının yaradılmasının təməlini qoya bilər. Beləliklə, Qarabağ iqtisadi rayonu Türk dünyasının integrasiyasını sürətləndirər və təşkilatın global iqtisadi güc statusunu möhkəmləndirər.

Nəticə

Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafı və Türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq yalnız regional iqtisadi layihə deyil, həm də Türk dünyasının geoiqtisadi birliyinin formalaşması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan bu prosesdə mərkəzi tranzit, enerji və investisiya qovşağı rolunu oynayır. Zəngəzur dəhlizinin reallaşması, “yaşıl enerji zonalarının” yaradılması, sənaye və texnoparkların fəaliyyətə başlaması regionun gələcəkdə Türk dünyası iqtisadi məkanının innovasiya və logistika mərkəzi olacağını göstərir. Türk dövlətlərindən gələn investisiyaların artırılması həm Qarabağın iqtisadi rayonunun inkişafı, həm ölkə və region üçün bir sıra əsas strateji nəticələr yarada bilər. Belə ki:

- Türk İnvestisiya Fondu vasitəsilə Qarabağda kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşməsi regionun iqtisadi dayanıqlığını artırır və regional bazarlara çıxışı genişləndirir;

- Türk dövlətlərinin sənaye və texnologiya təcrübəsinin transferi Qarabağda texnoloji transformasiyaya şərait yaradır, bilik əsaslı iqtisadiyyatın formalaşmasını sürətləndirir;

- Ortak aqrar emal müəssisələri regionda iqtisadi dəyər zəncirini gücləndirir və kənd təsərrüfatının məhsuldarlığını artırır;

- Mədəni və turizm layihələrinin genişləndirilməsi bölgənin beynəlxalq turizm potensialını artırır;

- Qarabağ iqtisadi rayonu Orta Dəhlizin əsas qovşağına çevrilərək yeni tranzit və logistika imkanları yaradır;

- Təhsil və peşə hazırlığı proqramlarının genişləndirilməsi, işsizlik səviyyəsinin azalması və əhəlinin geri dönüşünün sürətlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır;

- Geoiqtisadi əməkdaşlıq Qarabağda regional sabitliyi dəstəkləyir, TDT-nin vahid maraqlar sistemini gücləndirir və Türk dünyasının beynəlxalq mövqeyini artırır.

Eyni zamanda, Qarabağ regionunda həyata keçirilən ortaq türk layihələri TDT üçün sadəcə bir əməkdaşlıq sahəsi deyil, həm də praktik integrasiya modeli rolunu oynayır. Bu model nəticəsində təşkilat beynəlxalq diplomatiyada yeni status qazana bilər, Türk dünyasının beynəlxalq iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsi prosesi sürətlənər. Bu məqsədlə Qarabağ platformasında aşağıdakıların həyata keçirilməsi məqsəduyğun olardı:

- Qarabağ iqtisadi rayonunda infrastruktur və logistika layihələrini prioritetləşdirərək Türk dövlətləri ilə koordinasiyalı şəkildə həyata keçirmək;

- Qarabağ iqtisadi rayonunda rəqəmsal texnologiya, startap inkubatorları və innovasiya mərkəzləri yaratmaq, texnoloji tərəfdaşlığı artırmaq;

- Qarabağ iqtisadi rayonunda günəş və külək enerjisi sahəsində pilot layihələri genişləndirmək və investisiya cəlbediciliyini yüksəltmək;

- Qarabağ iqtisadi rayonunda təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sahəsində Türk dövlətləri ilə birgə həyata keçirilən ortaq sosial-iqtisadi layihələri dəstəkləmək.

Bu addımlar Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafını milli və transregional səviyyədə həm iqtisadi, həm də geosiyasi baxımdan dayanıqlı edər və TDT üçün praktik integrasiya modelini formalaşdırar.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”. Bakı şəhəri, 22 iyul 2022.
2. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”. Bakı şəhəri, 16 noyabr 2022.
3. “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında” Şuşa Bəyannaməsi. 15 iyun 2021.
4. "Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ Bəyannaməsi". 6 iyul 2024. Şuşa (<https://president.az/az/articles/view/66416>)
5. Turkic States Quarterly Economic Outlook. Economic prospects and integration in the Turkic world. Baku: TDT Publications.
6. World Bank. Azerbaijan country program: Green and digital transition investment support. Washington, DC: World Bank. 2025.
7. Piotr Gawliczek, Khayal Iskandarov. The Zangezur corridor as part of the global transport route against the backdrop of power games in the South Caucasus region. 2023. (<https://www.researchgate.net/publication/369795953>)
8. Бодрунов, С. Д. Ноономика: концептуальные основы новой парадигмы развития. Известия Уральского государственного экономического университета, 20(1), 5 12. 2019.
9. <https://www.turkicfund.org/>
10. https://idd.az/media/old/2022/11/15/idd_policy_brief_ismailova_31102022.pdf?v=1.1
11. https://minenergy.gov.az/en/beynelxalq-teskilatlarla-elageler/turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi?utm_source=chatgpt.com
12. <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3589093.html>
13. https://en.apa.az/finance/azerbaijans-trade-volume-with-ots-member-states-revealed-462071?utm_source=chatgpt.com
14. <https://report.az/en/karabakh/idb-president-bank-allocates-97-million-loan-for-first-project-in-karabakh>

QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNDƏ ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN TURİZM POTENSİALİ VƏ INNOVATİV İNKİŞAF STRATEGİYASI

İsmaylova Pərvanə Məhəmməd qızı

UNEC Zaqatala filialı

İqtisadiyyat və idarəetmə bölməsi, baş müəllim

parvana-ismaylova@unec.edu.az

44 günlük müharibə qalibiyyəti və ərazilərin düşməndən azad olunması təbii sərvətlərlə zəngin olan Qarabağ bölgəsinin, o cümlədən Şuşa şəhərinin inkişaf strategiyasının qurulmasını zəruri edir. Turizm sənayesi istənilən resurslarla zəngin regionun iqtisadi inkişafı və dayanıqlılığı üçün əsas sənaye sahələrindəndir. Qeyd edilənləri təhlil edərək Şuşa şəhərində turizmin inkişaf strategiyasının formalaşması araşdırılmışdır. Məqalədə post-münaqişə dövründə Şuşa şəhərinin turizm sektorunun inkişafı regional iqtisadi dirçəlişin təmin olunması baxımından təhlil edilir. Araşdırmanın məqsədi Şuşada turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və bu istiqamətləri iqtisadi, mədəni və innovativ komponentlər üzrə sistemləşdirməkdir.

Məqalədə turizmin iqtisadi artıma, məşğulluğa və yerli gəlirlərin artımına təsiri, mədəni irsin qorunması və beynəlxalq imic formalaşmasındakı rolu, həmçinin “ağıllı şəhər və rəqəmsal turizm” modelinin tətbiq imkanları araşdırılır. Tədqiqatda PESTEL analizindən istifadə olunmaqla Şuşa şəhərinin turizm ekosistemi üzrə strateji üstünlüklər və risklər müəyyənləşdirilmiş, həm dövlət, həm də özəl sektor üçün praktik təkliflər hazırlanmışdır. Məqalə araşdırılarkən Şuşanın mövcud turizm potensialı beynəlxalq təcrübə ilə əlaqələndirilmiş, Şuşa ilə eyni təbiətə, sahəyə malik olan ərazilər təhlil edilmiş, nümunə inkişaf modelləri hazırlanmışdır.

Araşdırmanın nəticəsi göstərir ki, Şuşanı Cənubi Qafqazın mədəni və innovativ turizm mərkəzinə çevirmək və turizmin gələcək inkişafı üçün üç əsas istiqamət - iqtisadi dayanıqlılıq və investisiya cəlbediciliyinin artırılması, mədəni irs və brend dəyərinin formalaşması və qorunması, rəqəmsal texnologiyalara əsaslanan ağıllı turizm modelinin tətbiqi formalaşdırılmalıdır.

Açar sözlər:

Şuşa şəhəri, turizm siyasəti, mədəniyyət, innovasiya, ağıllı turizm, PESTEL təhlil, regional inkişaf, mədəni turizm

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ TURİZMİN STRATEJİ ROLU VƏ MÖVCUD POTENSİALİ

Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəni irs xəzinəsinin ən mühüm tərkib hissəsi olmaqla yanaşı, post-münaqişə dövründə Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsində lokomotiv rolunu oynayır. Şəhərin turizm potensialı həm tarixi və mədəni resurslar, həm də təbiət, landşaft və ekoloji imkanlarla sıx bağlıdır.

Şuşanın 1752-ci ildə Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən salınması və XVIII–XIX əsrlərdə Qafqazın siyasi və mədəni mərkəzinə çevrilməsi bu şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı statusuna yüksəltmişdir. Muğam sənətinin beşiyi, Qarabağ xalçaçılığının əsas mərkəzi, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Bülbül, Nəvruz kimi şəxsiyyətlərin vətəni olması Şuşanı mədəni turizm üçün unikal destinasiya edir.

310 km² (AR İnzibati ərazi vahidləri, 2022) əraziyə malik olan Şuşa rayonu Bakıdan 373 km məsafədədir. Ermənistan işğalından əvvəl rayon ərazisində 129 tarixi və memarlıq abidəsi qeydə alınmışdır. Onlardan bəziləri məhv edilsə də işğaldan azad olunduqdan sonra yenidən restavrasiya və bərpa işləri görülmüş, turizmə yararlı hala salınmışdır (<https://shusha.gov.az/az>).

Turizm sektoru post-münaqişə dövründə iqtisadi bərpa və məşğulluğun artırılması baxımından Şuşa üçün mühüm prioritet sahə hesab olunur. İlk öncə daxili turizm, daha sonra regional səviyyədə gəlmə turizmi və daha geniş miqyasda beynəlxalq turizmin inkişafı üçün uyğun zaman hesab olunur. Müharibədən yenidən çıxmış, həmçinin təbii gözəllikləri və mədəniyyəti ilə dünyada əhəmiyyətli mövqedə olan Şuşa şəhəri bugün hər kəsin marağındadır. Bu maraq Şuşada turizm infrastrukturunun genişlənməsi, xidmət sahələrinin artması və kiçik-orta sahibkarlığın (KOS) güclənməsi ilə birbaşa əlaqədardır.

İşğaldan azad olunandan sonra həyata keçirilən “Böyük Qayıdış” Proqramı, “Şuşa şəhərinin Baş Planı (2023–2040)” (21 Oktyabr 2024-cü il) <https://images.e-qanun.az/files/58163/Shusha.pdf> – Baş plana əsasən 12 turizm məkanının mövcudluğu və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “İşğaldan azad edilmiş

ərazilərdə Yaşıl Enerji Zonasının yaradılması” Sərəncamı şəhərdə ekoloji cəhətdən dayanıqlı, innovativ turizm sisteminin qurulmasına zəmin yaradır.

Bu sənədlərdə əsas istiqamətlər kimi aşağıdakılar müəyyən olunmuşdur:

- Yaşıl və mədəni turizm klasterlərinin yaradılması;
- İnnovativ və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi (“Smart Shusha” modeli);
- İctimai turizm infrastrukturu – yol, mehmanxana, telekommunikasiya, xidmət sektorlarının bərpası;

Müasir festival və konqres turizmi – “Xarıbülbül”, “Vaqif Poeziya Günləri”, “Şuşa Forumu” kimi tədbirlərin beynəlxalq səviyyəyə qaldırılması.

Şuşa təkcə Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi deyil, həm də Türk dünyasının ortaq mədəni brendi kimi çıxış edir (Aliyev, 2025). 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə Şuşa Azərbaycanın Mədəniyyət paytaxtı, 2022-ci ildə Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (TÜRKSOY) tərəfindən keçirilən iclasda “Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtı – 2023” elan olunması, şəhərin beynəlxalq tanıtım imkanlarını daha da artırmışdır.

Bundan əlavə, “Shusha – Pearl of Karabakh” adlı beynəlxalq brend formalaşdırılması istiqamətində artıq ilkin addımlar atılır (Aliyev, 2024). Bu brendin inkişafı şəhərin turizm məhsullarının global bazarda fərqləndirilməsini təmin edəcək.

Beləliklə, Şuşa şəhəri həm iqtisadi reinkarnasiya mərkəzi, həm də Azərbaycanın mədəni diplomatiya platforması kimi çıxış edir. Onun turizm potensialının sistemli inkişafı milli iqtisadiyyatın strukturunda qeyri-neft sektorunun payını artırmaqla yanaşı, regionun sosial-siyasi sabitliyini və dövlət suverenliyinin dərinləşməsini də təmin edə bilər.

Şuşa şəhərinin turizm inkişafı Azərbaycan Respublikasının “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” və “Azərbaycan 2030: Milli Prioritetlər” sənədləri ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu sənədlərdə Qarabağ iqtisadi rayonunda turizmin iqtisadi dirçəlişin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilməsi, şəhərin sosial-iqtisadi strukturunun formalaşması üçün mühüm baza yaradır.

Şəkil 1. Şuşa şəhərində turizm resurslarının mövcudluğu. Mənbə. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

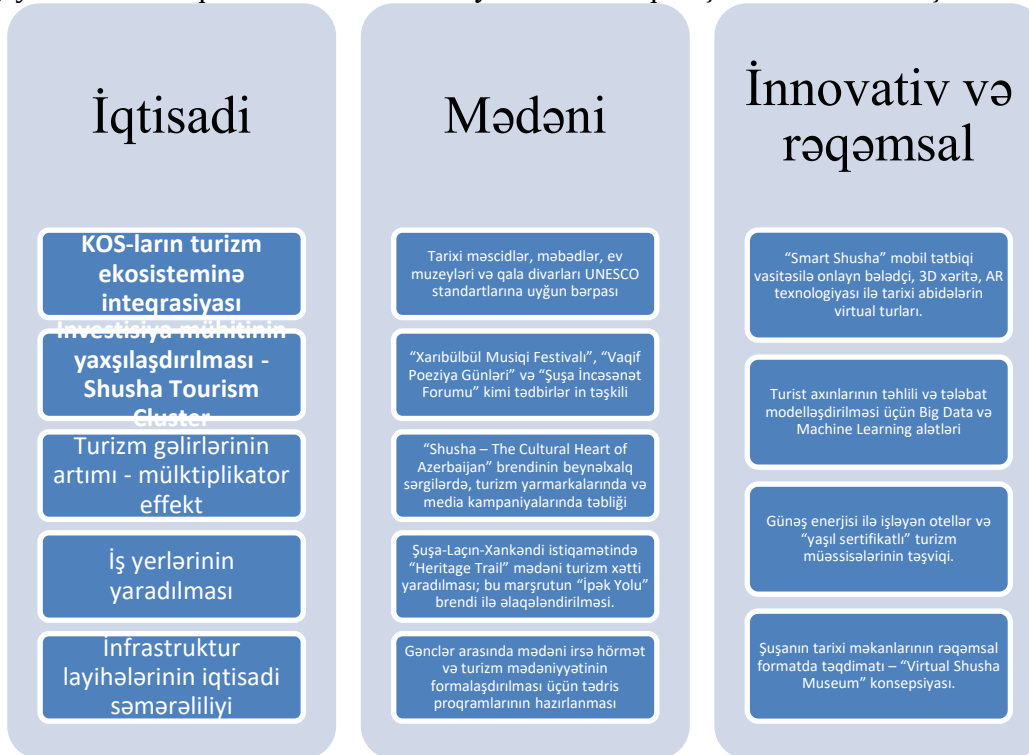
Şuşa şəhərinin turizm potensialı əyani şəkildə Şəkil 1-də göstərilmişdir. Eyni zamanda şəkildə göstərilən informasiyalardan “Səfalı iqlim” altbaşlığını əhatəli şəkildə izah etmək üçün Cədvəl 1. hazırlanmışdır. Cədvəl 1-dəki məlumatlara əsasən bütün mövcud resurslardan səmərəli və effektiv istifadə olunduğu təqdirdə, planlama zamanı iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alındığı təqdirdə ilboyu turizm məkanına çevrilə bilər.

Göstərici	Orta illik dəyər	Turizm üçün əhəmiyyət
Orta illik temperatur	+9.8°C	Yayda sərin, qışda yumşaq iqlim, dağ turizminə uyğundur
Günəşli günlərin sayı	250–260 gün	Açıq hava və festival turizmi üçün ideal şərait
Yağıntı miqdarı	700–750 mm	Yaşıl landşaftın qorunması və ekoturizm üçün əlverişli
Ən isti ay	İyul (+20°C)	Dağ yürüşləri və mədəni tədbirlər üçün pik dövr

Göstərici	Orta illik dəyər	Turizm üçün əhəmiyyət
Ən soyuq ay	Yanvar (-2°C)	Qış turizmi və mədəni festivallar üçün uyğun
Orta rütubət	70–75%	Sağlamlıq və iqlim turizmi üçün balanslı mühit

Cədvəl 1. Şuşa rayonu iqlim göstəriciləri və turizmə istiqamətlənməsi. Mənbə. Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsi

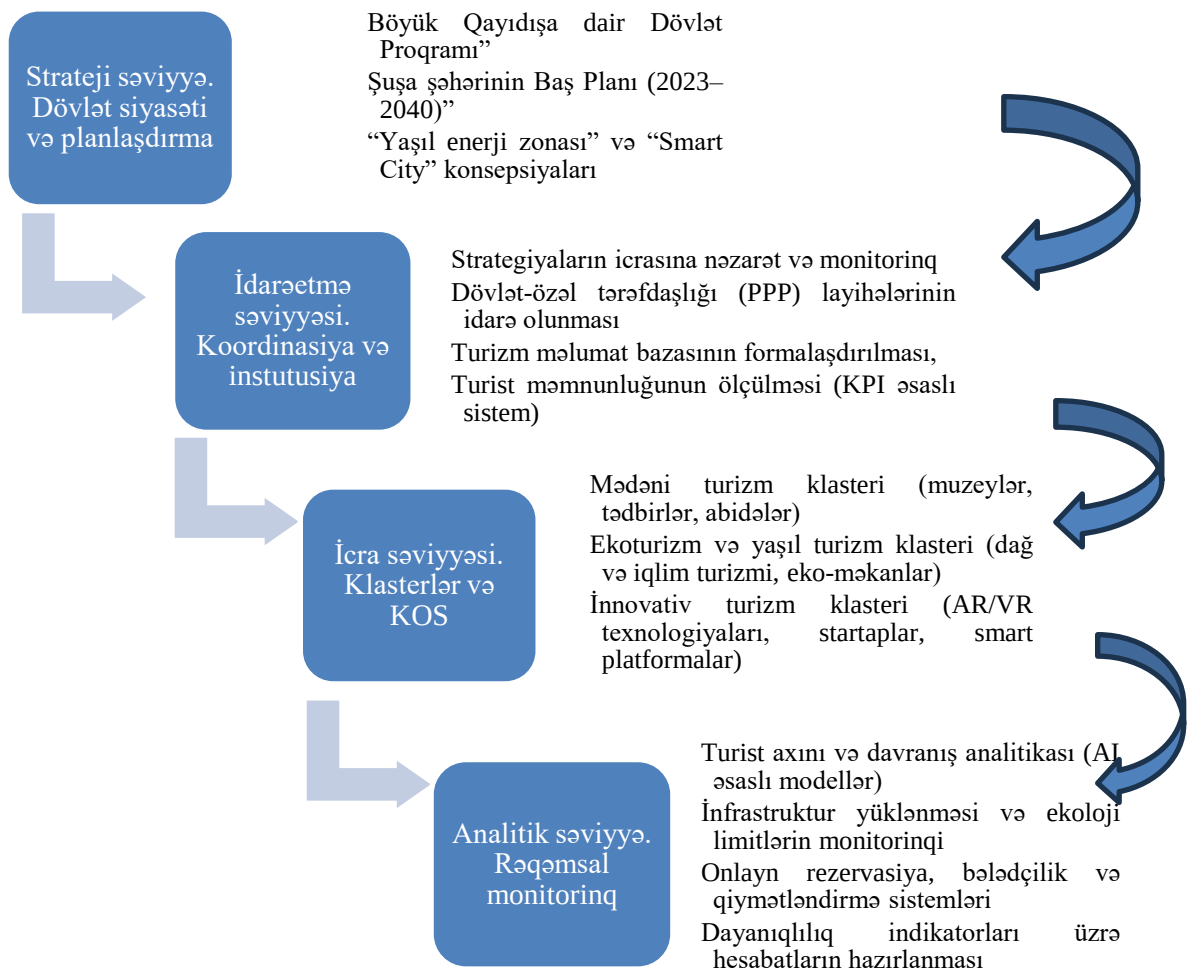
Şəkil 1. və Cədvəl 1.ə istinadən demək mümkündür ki, Şuşa mədəni və təbii irs resurslarının mövcudluğu baxımından turizm ehtiyatlarına malik olan ərazidir. Mövcud potensialı müxtəlif istiqamətlərdə (iqtisadi, mədəni və innovativ) integrasiya etməklə regionun turizm destinasiyasına çevrilməsinə nail olmaq olar. Qeyd olunan istiqamətlərin turizm ehtiyatları ilə əlaqəsi Şəkil 2.də verilmişdir.

Şəkil 2. Şuşada turizmin prioritet inkişaf istiqamətlərinin formalaşma potensialı və imkanları. Mənbə. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 2.də qeyd olunan üç istiqamətin sintezi Şuşa şəhərinin turizm sektorunda dayanıqlı, inklüziv və innovativ ekosistem formalaşdırmağa imkan verir. Bu model həm regionun iqtisadi artımını, həm də Azərbaycanın global turizm reytinglərində mövqeyini gücləndirə bilər. Şəkil 2.də qeyd olunan istiqamətlərə o halda nail olmaq olar ki, Şuşada turizmin inkişafına sistemli yanaşma tətbiq edilsin. Turizm sektorunun inkişafına sistemli yanaşmanın tətbiqi turizmin dayanıqlı inkişafı üçün tələb olunan əsas şərtlərdən biridir. Sistemli yanaşma turizmi yalnız iqtisadi fəaliyyət kimi deyil, ekoloji, sosial, texnoloji və mədəni alt-sistemlərin qarşılıqlı təsirində formalaşan kompleks idarəetmə sistemi kimi nəzərdən keçirir. Bu yanaşma sayəsində turizmin ayrı-ayrı elementləri – infrastruktur, insan kapitalı, mədəni irs, texnologiya və idarəetmə — bir-birini tamamlayan vahid mexanizmə çevrilir.

Sistemli yanaşmanın nəzəri əsasını integrativ idarəetmə modeli (Integrated Tourism Governance Model) təşkil edir. Bu modeldə turizmin idarə olunması aşağıdakı dörd qarşılıqlı təbəqə üzrə həyata keçirilir (Şəkil 3):

Şəkil 3. Şuşa şəhərində turizmin inkişafı üzrə sistemli yanaşma. Mənbə. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 3-də sistemli yanaşma Şuşa şəhərində turizmin yalnız qısamüddətli iqtisadi nəticələrinə deyil, həm də uzunmüddətli dayanıqlılıq, inklüzivlik və rəqəmsal idarəetmə prinsiplərinə əsaslanmasını təmin edir. Bu model həm dövlət strukturları, həm də özəl sektor və cəmiyyət arasında əlaqəni gücləndirərək turizmin real ekosistem formasında inkişafına şərait yaradır.

Şuşa şəhərində turizmin prioritet inkişaf istiqamətlərini elmi əsaslarla qiymətləndirmək üçün Turizm Prioritetlik İndeksi (Tourism Development Priority Index – TDPI) (Bəbət, A.F. (2023) tərtib edilmişdir.

Bu indeks turizmin inkişafına təsir edən əsas makro və mikro amillərin kompleks təsirini ölçür və onların çəki dərəcəsinə görə sistemli şəkildə hesablama imkanı yaradır.

$$TDPI = w_1E + w_2S + w_3C + w_4T + w_5Env + w_6L$$

Simvol	İzah	Hesablanma qaydası
E	İqtisadi amillər indeksi	(Turizm gəliri + investisiya həcmi + KOS payı) / 3
S	Sosial amillər indeksi	(Turizmdə məşğulluq + təlim səviyyəsi + gender inklüzivliyi) / 3
C	Mədəni amillər indeksi	(Abidələrin bərpası + festival sayı + mədəni marşrutlar) / 3
T	Texnoloji amillər indeksi	(Rəqəmsal xidmətlər + smart tətbiqlər + IT infrastruktur) / 3
Env	Ekoloji amillər indeksi	(Yaşıl layihələr + enerji səmərəliliyi + tullantı idarəetməsi) / 3
L	Hüquqi və institusional amillər indeksi	(Qanunvericilik sabitliyi + investor hüquqları + sertifikatlaşma) / 3
w ₁ ...w ₆	Çəki əmsalları	Mütəxəssis ekspert qiymətləndirməsinə əsasən (Σw = 1)

Cədvəl 2. Turizm prioritetlik indeksinin hesablanma qaydası. (Bəbət, A.F., 2023)

Şuşa şəhərində turizmin sistemli inkişafı təkcə iqtisadi artım amili deyil, həm də dövlət suverenliyinin gücləndirilməsi, mədəni kimliyin qorunması və dayanıqlı regional idarəetmə modelinin formalaşması

baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Turizm iqtisadiyyatının çoxsahəli təsiri — xüsusilə KOS-ların aktivləşməsi, investisiyaların artması və məşğulluğun yüksəlməsi — Şuşa üçün əsas iqtisadi reinkarnasiya mexanizmi rolunu oynayır.

Hotel adı	Otaq sayı	Qonaq sayı
Şuşa	154	308
Qarabağ	51	102
Xarı Bülbül Rezident	48	48
Xarı Bülbül	49	98
Yasəmən	18	36
Cəmi	320	592

Cədvəl 3. Şuşa şəhərində fəaliyyət göstərən otellər və tutumu. Mənbə. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 3-də Şuşa şəhərində fəaliyyət göstərən otellərə zəng etməklə sorğu əsasında hazırlanmışdır. Bu Şuşanın turizm destinasiyasına çevrilməsi üçün minimum informasiyanın bir hissəsidir. Belə ki, ümumi hesablasaq, Şuşada 1 gündə 320 otaqda 592 nəfər turisti qəbul etmək və yerləşdirmək mümkündür. Hal-hazırkı vəziyyətə görə 1 il üzrə maksimum 216080 nəfər (365x592) turist Şuşa şəhərində yerləşdirilə bilər. Lakin mövsümliliyi nəzərə alsaq bu rəqəmin ortama 60%-nin, yəni 129648 (365x592x60%) nəfər turistin qarşılama şəraitinin mümkün olduğunu vurğulamaq olar. Bununla belə, hədəfin daha yüksək olduğunu nəzərə alsaq, Şuşanın turizm brendinə çevrilməsi prosesi uğurla həyata keçirilsə, KPI-lər vaxtı-vaxtında icra olunsaydı rəqəmin 3 dəfə artacağı məlumdur. Bu əsnada PESTEL analizinin hər elementinin düzgün və uyğun şəkildə icrası, bütün maraqlı tərəflərin prosesə cəlb olunması, təşviqat, icra və monitoring proseslərinin effektiv təşkili əsas məsələdir.

P — Siyasi (Political)	E — İqtisadi (Economic)	S — Sosial (Social)	T — Texnoloji (Technological)	E — Ekoloji (Environmental)	L — Hüquqi (Legal)
Dövlətin Qarabağ və Şuşa üzrə prioritet siyasəti, “Böyük Qayıdış” proqramı, suverenlik narrativi	Regionun rekonstruksiya investisiyaları və özəl sərmayə üçün PPP mexanizmləri.	Böyük Qayıdış çərçivəsində məskunlaşma və yerli icmaların turizmdən faydalanması.	Smart Destination platformaları, açıq məlumat paneli, turist axını analitikası.	Daşıma qabiliyyəti limitləri və ekosistemin qorunması üçün zonalaşdırma.	Mədəni irsin qorunması, bələdçilik, mehmanxana və ekoturizm üzrə normativ baza.
Təhlükəsizlik və sərhəd idarəçiliyində sabitlik turizm inamını artırır.	Turizmin multiplikativ effekti (KOS-lar, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, sənətkarlıq).	Gənclər və qadınlar üçün məşğulluq və sahibkarlıq imkanları.	AR/VR əsaslı muzeyləşdirmə, audio-bələdçi, çoxdilli mobil tətbiqlər.	Yaşıl sertifikatlaşdırma (LEED, Green Key), azkarbonlu nəqliyyat təşviqi.	PPP, vergi güzəştləri və investorlar üçün hüquqi təminatlar.
Türk dövlətləri və digər tərəfdaşlarla hökumətlərarası əməkdaşlıq imkanları	Mövsümsəliyin və logistik xərclərin gəlirlilik üzərində təsiri; qiymətləndirmə strategiyası ehtiyacı	Ziyarətçi davranışında mədəni həssaslıq, irsə hörmət və maarifləndirmə tələbi.	Enerji səmərəliliyi, yaşıl texnologiyalar, e-bilet/e-rezervasiya infrastrukturunun yayılması.	Overtourism və tullantı idarəçiliyi risklərinə qarşı qoruyucu rejim.	Rəqəmsal xidmətlər və məlumat təhlükəsizliyi üzrə tənzimləmələr (GDPR-oxşar prinsiplər).

Cədvəl 4. PESTEL analizinin Şuşa şəhərinə tətbiqinin mövcud vəziyyəti. Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəhər	Ərazi (km²)	Əsas turizm tipi	İllik turist sayı	Şuşa ilə uyğunluq
Şuşa (Azərbaycan)	310	Mədəni, festival, smart, ekoturizm	94.632 nəfər*	—
Salzburg (AT)	305	Mədəni, festival	3 mln	Yüksək
Luqa (IT)	320	Tarixi, piyada	2 mln	Yüksək
Girona (ES)	390	Smart heritage	2.5 mln	Orta-yüksək
Bergen (NO)	290	Təbiət + şəhər	4 mln	Yüksək
Český Krumlov (CZ)	315	Mədəni irs	1.3 mln	Yüksək

Cədvəl 5. Şuşa ilə yaxın xüsusiyyətlərə malik olan ərəzilər. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 5-də qeyd olunan şəhərlərdən Salzburg modeli Şuşa şəhərinə tətbiq üçün daha effektivdir. Salzburg modelinin Şuşa turizminə istiqamətli fəaliyyət sahələri Cədvəl 6.-da verilmişdir.

Salzburg şəhəri (Avstriya) 305 km² ərazidə yerləşən, lakin qlobal səviyyədə mədəni turizmin aparıcı destinasiyalarından biridir. Şəhərin turizm uğuru əsasən “Salzburg modeli” adlandırılan integrativ idarəetmə və brendləşmə sisteminə əsaslanır. Modelin əsas mahiyyəti şəhərin mədəni, tarixi və sosial resurslarının vahid ekosistem kimi idarə edilməsidir. Bu konsepsiya 1950-ci illərdən etibarən “Mozart şəhəri” brendi üzərində formalaşmış və mərhələli şəkildə “mədəniyyət əsaslı iqtisadiyyat” modelinə çevrilmişdir (Tourismus Salzburg GmbH, 2024). 2024-cü turizm ilində Salzburgda 3.138.434 gecələmə (-1,96%) və 1.766.061 turist gəlişi (-0,59%) qeydə alınmışdır. Buna baxmayaraq, şəhər 60,31% yataq doluluq göstəricisi ilə Avropa ortalamasından yuxarı səviyyədə qalır (Tourismus Salzburg GmbH, Tourism Report 2025). Bu dinamikanın əsas məqsədi “Vision Salzburg 2040” adlı uzunmüddətli strategiyanın həyata keçirilməsidir. Strategiyada turizmin iqtisadi mühərrik rolunun qorunması ilə yanaşı, yerli əhalinin turizmə münasibətinin və sosial qəbul səviyyəsinin artırılması prioritet kimi müəyyən edilmişdir (Salzburg City Council, 2024).

Salzburg elementi	Şuşa üçün uyğunlaşdırılmış tətbiq
“Mozart City” brendi	“Üzeyir Hacıbəyli və Muğam şəhəri” brendi
Festival mərkəzi	“Xarıbülül” və “Vaqif Poeziya Günləri” beynəlxalq səviyyəyə çıxarılması
PPP idarəetmə modeli	“Şuşa Turizm İdarəetmə Şurası” (dövlət + özəl sektor)
Rəqəmsal muzeylər	“Virtual Shusha Museum” və “Heritage Trail”
Təhsil integrasiyası	Ali təhsil müəssisələri ilə “Mədəniyyət və Turizm İdarəçiliyi” proqramı
Yaşıl şəhər modeli	“Yaşıl Şuşa” konsepsiyası və ekoloji turizm marşrutları

Cədvəl 6. Salzburgun turizm elementlərinin Şuşa turizminə uyğunlaşdırılması. Mənbə. Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İSTİNADLAR

1. “Azərbaycan 2030: Milli Prioritetlər” Sənədi, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, 2021.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”, 2022.
3. Bəbət, A. F. (2023). Tourism and travel competitiveness index. Sustainability, 15(13), 10157
4. Development Directions of Tourism in the Liberated Territories of Azerbaijan: Shusha and Kalbajar districts — Conference proceeding, 2023
5. EVALUATION OF THE TOURISM POTENTIAL OF SHUSHA – Y.İsmayilzadə, 2025, DOI: [10.36719/2789-6919/08/51-57](https://doi.org/10.36719/2789-6919/08/51-57)
6. <https://president.az/az/articles/view/51394>
7. <https://president.az/az/articles/view/58115>
8. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>
9. Identification of Features for the City Branding: The Case of Shusha City, Azerbaijan as Tourism Destination — Huseynli, B. (2023). Journal of Environmental Management and Tourism, 14(4(68))
10. OECD (2023). Smart Tourism Governance Framework
11. State Statistical Committee of Azerbaijan (2024). Tourism in the liberated territories. Baku.
12. Studying the principles of sustainable tourism development in Karabakh - [Irada Khusainova](https://doi.org/10.1051/bioconf/20249305003) and etc. [10.1051/bioconf/20249305003](https://doi.org/10.1051/bioconf/20249305003)
13. Şuşanın turizm imkanları – Z.Allahverdiyeva, AMEA Qafqazşünaslıq institutu, 2024
14. The Strategic Importance of the Revival of the City of Shusha in Strengthening the State Sovereignty of Azerbaijan — Aliyev, Ş. (2025). The Scientific Heritage, 157(158), 17-22
15. Tourismus Salzburg GmbH. (2025). *Tourism Report 2024/2025 – Vision Salzburg 2040*. Salzburg: TSG Publications.
16. UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi (2025). Post-conflict regional development report.
17. UNWTO (2024). Tourism for Peace and Prosperity: Post-conflict Destination Recovery Models.
18. UNWTO. (2024). *Tourism for peace and prosperity: Post-conflict destination recovery models*. Madrid: World Tourism Organization.

QARABAĞ BÖLGƏLƏRİNDƏ EKOLOJİ - İQTİSADİ ƏSASLI BIOENERGETİK AVTONOM REJMLİ GENERASIYA SİSTEMLƏRİNİN, DİGƏR INNOVATİV TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ EKOLOJİ - SOSIAL - İQTİSADİ TƏSİRLƏRİ

Məmmədova Şəfiqə Səfər qızı,

Sumqayıt Dövlət Universiteti, i.f.d., dosent

shafiga_mammadova@mail.ru ORCID: (0000-0003-0635-577X)

Həbibzadə Xaqani Adil oğlu,

Innovativ texnologiyalar üzrə konsaltinq sahəsində fərdi

sahibkar, texnoloji tədqiqatçı, startap təsisçisi, “FiltratorAZ” və “Tejgar İntekaz” sistemlərinin müəllifi,

AzComoor (Azəri Kömür) Enerji MMC-nin texniki direktoru, xaqanihebibzade@gmail.com

Xülasə: Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı, ekoloji problemlərin artması və karbon emissiyalarının azalması tələbləri nəticəsində bioenergetik generasiya sistemləri son illərdə dünya miqyasında önəmli sahə kimi formalaşmışdır. Bioenergetik, pirometrik və piro-bioenergetik generasiya sistemləri əsasən bərpa olunan biokütlə (biomass), təkcə yanacaq deyil, həm də enerji mənbəyi kimi istifadə edərək istilik, elektrik və digər faydalı məhsullar yaradan sistemlərdir. Bu sistemlərdə piroliz, yanma prosesləri vasitəsilə biokütlə və ya biokütlə tullantıları kimi materiallar yüksək temperaturda oksigensiz və ya az oksigenli mühitdə parçalanır, əldə olunan qazlar, şlaklar, biokoal, biochar və ya digər yanacaq formalarından istifadə edilərək elektrik və istilik enerjisi əldə edilir. Bioenergetik sistemlər, əsasən biokütlə və bio-tullantılardan enerji hasil etməyə imkan verir, həm elektrik, həm istilik, həm də yan məhsul (biochar, bioqaz, bio-yanacaq) verir. Bioenergetik sistemlərin tətbiqi yalnız enerji istehsalı ilə məhdudlaşmır. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı, meşə və sənaye tullantılarının səmərəli istifadəsini təmin edir, karbon kreditlərinin əldə edilməsinə də imkan yaradır. Məqalədə Qarabağın yenidən qurulması işlərinə töhfə olaraq, işğaldan azad olan bölgələrdə bioenergetik generasiya sistemlərinin praktiki tətbiqinin mümkün olan konkret həll yolları, həmçinin digər innovativ texnologiyaların istiqamətləri təklif olunmuşdur.

Açar sözlər: Qarabağ, bioenergetik generasiya sistemləri, avtonom, pirobioqaz, karbon kreditləri, eko-innovativ texnologiya, bərpa olunan enerji.

Ölkəmiz uzun illərdən bəri işğal altında saxlanılan torpaqlarımızı 44 günlük ikinci Qarabağ müharibəsində şanlı qələbəmizlə azad etmiş və artıq bu ərazilərin intensiv yenidənqurulması işlərinə, həmçinin bölgələrə insanların çevik köçürülməsi və yenidən məskunlaşdırılmasına başlanılmışdır..

Məlumdur ki, təhlükəsiz, kütləvi və çevik əhali köçürülmələrin, məskunlaşdırmaların aparılması üçün ən böyük maneələrdən biri məhz ərazilərin kütləvi minalanması problemləridir. Digər tərəfdən isə əhalinin təminatlı köçürülməsindəki əsas amillərdən biri isə, dayanıqlı iş yerlərinin mövcudluğu, əhalinin məşğulluqlarının təminatı məsələləridir.

Bu baxımdan irəli sürəcəyimiz eko - innovativ təkliflər minalar və partlamamış sursatlardan torpaqların təmizlənməsi, yaşayış məntəqələri və obyektlərində avtonom rejimli bioenergetik generasiya sistemlərinin tətbiqi işləri ilə, xüsusi ilə uca yüksək dağlıq və dağətəyi bölgələrdəki yaşayış məntəqələrində davamlı təsirli bərpa olunan bioenergetik piroqaz, generasiya sistemlərindən yararlanmaqla əhalinin və sosial, iqtisadi obyektlərin qaz və istilik enerjisi ilə təminatı məsələlərində çox məqsədli və yararlıdır .

Bərpa olunan enerji və enerji yaratma texnologiyalarından biri də məhz pirotermik bioenergetik generasiya sistemləridir ki, bu sistemlər olduqca eko iqtisadi potensiallara sahibdirlər. Bioenergetik generasiya sistemləri, bərpa olunan enerji mənbələrindən — əsasən biokütlə və bio-tullantılardan istifadə edərək enerji istehsal edən texnologiyalardır. Bu sistemlər enerji təhlükəsizliyini artırmaq, tullantılardan enerji hasil etmək və ekoloji səmərəliliyi təmin etmək məqsədilə geniş tətbiq olunur.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgəsində coğrafi relyeflilik nəzərə alınaraq, bu tip pirobioenergetik generasiya sistemlərinin tətbiqi daha önəmli olmaqla, onun yubanmadan həllinin vacibliyini daha da artırmaqdadır. Avtonom rejimli pirobioenergetik generasiya sistemləri bu bölgələrdəki hərbi, təhsil, səhiyyə məqsədləri üçün və ümumiyyətlə təbii qazla təmin edilməmiş və ya təminatı çətin bölgələrdə xüsusi önəm daşımaqdadır.

Qeyd edilən bölgələrdə bio kütlə xammal resurslarının bolluğu və həmçinin ətraf bölgələrin bio resurs imkanları bu yaşayış məntəqələrinin pirobioqazlar, yüksək həcmli və yüksək keyfiyyətlərdə bio kömürlərin,

həmçinin kimya, tibb, kosmetik və digər bir sıra sahələrdə əsas xammal qismindəki çoxnövlü pirobiokondensat məhsullarının istehsalı imkanları yaratmaqdadır.

Qarabağın işğaldan azad edilmiş iqtisadi zonalarının məskunlaşdırılmasında dayanıqlı enerji təminatlılığı, həmçinin dayanıqlı məşgullüğün təmin edilməsində bioenergetik generasiya güclərinin yaradılması olduqca əhəmiyyətli təsirlərə malikdir. Sadəcə bir misal olaraq vurğulaya bilərik ki, bir neçə yüz ailənin məskunlaşdığı bir kənd və ya qəsəbədə bir ailə biznes təsərrüfatı və ya kiçik həcmli bio kömür istehsalı müəssisəsi həmin yaşayış məntəqəsinin bütün məişət tullantılarının daimi bioenergetik utilizasiyası işlərini həll etməklə yanaşı, həm də il boyu həmin yaşayış məntəqəsində ailə təsərrüfatları, bağçılıq, bostançılıq, heyvandarlıq, quşçuluq kimi sahələrdə yaranan bio kütlə resurslarının uyğun qiymətlərlə alışı təmin edərək, əldə edilmiş müxtəlif bioresurslardan çox növlü biokömürlər, pirobio kondensatların alınması, ən əsası isə həmin yaşayış məntəqəsinin il boyu qaza ola ehtiyacını ödəməklə həm də yeni və dayanıqlı iş yerləri, məşgullük yarada bilər.

Tərəfimizdən təklif edilən və istəsə real mümkün olan Bioenergetik piroliz sistemli karbonizatorlar, avtonom pirobioqaz reaktorlu kombi sistemləri olduqca çoxnövlü təyinatlıdır və ehtiyac duyulan müxtəlif istiqamətlərdə tətbiqi səmərəli olaraq mümkündür. **Avtonom pirobioqaz reaktorlu kombi sistemləri**, biokütlə və ya təbii tullantıların oksigensiz və ya az oksigenli mühitdə piroliz, qasifikasiya və anaerob bioqaz fermentasiyası vasitəsilə enerji hasil edən **integrasiya olunmuş sistemlərdir**. “Piroliz sistemli karbonizator”lar adətən biokütlə və ya digər üzvi tullantıların oksigensiz və ya az oksigenli mühitdə yüksək temperaturda istilik çevrilməsi (piroliz) və ya bu prosesə paralel olaraq karbonizasiyası ilə işləyən sistemlərdir. Bu sistemlər bioenergetik məqsədlə — yəni istilik və ya elektrik hasil etmək, həmçinin karbonlaşmış məhsul (biochar) əldə etmək üçün nəzərdə tutulur.

Biz məqaləmizdə Bioenergetik generasiya sistemləri sahəsində mövcud dünya texno təcrübələrini daima araşdırma, tədqiqat – təcrübi fəaliyyət və işlərimizlə daha müasir və eko iqtisadi təsirli həllə malik texnoloji sistemlər şəklində yerli Azərbaycan modelini təklif edirik.

Əldə etdiyimiz təcrübələrə istinad edərək qeyd etmək istərdik ki, lazımı dövlət dəstəyi olacağı təqdirdə biz, işğaldan azad edilmiş bütün bölgələrimizdə uyğun növlərdə bioenergetik generasiya sistemlərinin tətbiqi ilə bu bölgələrin tam olaraq daha yüksək ekoloji təmiz bio yanacaqlarla, təbii oduncaq manqal kömürləri, çoxnövlü və çox təyinatlı bio briket kömürlər və digər bio briket, bioyanacaq növləri ilə, həmçinin bu ərazilərin qaza və istilik enerjisində olan tələbatının əsaslı hissəsinin ödənilməsinə təmin edə bilərik.

Digər tərəfdən isə, bu bölgələrimizdəki bütün növ işə obyektəri ilə yanaşı, həm də bütün sənaye sahələrindəki tüstü, kəskin iy - qoxu problemlərini, həmçinin bütün baca sistemlərində atmosfərə buraxılan emissiya qazların əsaslı şəkildə azaldılması və ləğvini əsas götürən pirotermik filtrasiya və utilizasiya işlərini də həll edə bilərik.

Təkliflərimizin maraqlı olacağı təqdirdə həm universitetinizin elmi heyəti əsas olmaqla, həm də tələbə kontingentinin imkanlarından səmərəli yararlanmaqla qeyd edilən sahələrdə çoxşaxəli və çox saylı startap layihələrinə yol açaraq, onların tətbiqində birgə uğurlu fəaliyyəti həyata keçirə bilərik.

Bioenergetik generasiya sistemlərinin inkişaf etdirilməsi global istiləşmə və iqlim dəyişiklikləri mühitində su ehtiyatlarından istifadədə səmərəliliyin artırılması və karbon kreditlərinin əldə edilməsi məsələləri də çox önəmlidir. Karbon kreditləri, karbon emissiyasının azaldılması və ya karbonun torpaqda saxlanması yolu ilə əldə olunan iqtisadi hüquqlardır. Avtonom pirobioqaz sistemlərində biochar torpaqda saxlanaraq karbonun uzun müddətli bağlanması təmin edir və bu **karbon kreditləri üçün hüquqi və iqtisadi bazanı** yaradır. Karbon kreditləri həm şirkətlər, həm də dövlətlər üçün əlavə gəlir mənbəyi kimi xidmət edə bilər.

İşğaldan azad edilmiş bölgələrimiz əsas olmaqla. ümumən ölkəmizdə bioenergetik generasiya sistemlərinin yaşıl enerji layihələri çərçivəsində inkişaf etdirilməsi həm ölkəmizin qeyri- qida bio kütlə resurslarının yeni generasiya güclərinin əldə edilməsində, həm də iri həcmli bioçar, biokömür istehsalını təmin etməklə quraqlıqlara qarşı torpaqların su tutma qabiliyyətliyini dəfələrlə artırmaq mümkün ola bilər. Çox qədim dövrlərdən məlumdur ki, torpaqların biokömürlərlə zənginləşdirilməsi yağıntı sularının torpaqlarda daha uzun zaman dövründə saxlanılmasını təmin etməklə, ümumi suvarma sularında yüksək səmərəliliklər yaradır. Bu həm də əkinçilikdə gübrələmələ proseslərində də yüksək səmərəlilik yaradaraq ümumi məhsuldarlığın artımı deməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, biokömürlərin kütləvi istehsalı mövsümi çoxşaxəli biokütlə resurslarında yüksək səmərəliliklər yaradaraq, təsərrüfatçılara, sahibkarlara əlavə gəlirlər gətirmək imkanlarına malikdir.

Müxtəlif statistik araşdırma məlumatlarına görə ölkəmizdə hər il 4 - 5 milyon tona qədər qeyri - qida biokütlə resursları formalaşmaqdadır ki, bunun da əsas hissəsi bio yanacaq kimi istifadədən kənar qalmaqda,

təbii qürümlər zəmnində atmosfərə biometanların ötrülməsinə səbəb olur. Biometanlar isə əsas emissiya qazlarından hesab edilməklə, qlobal iqlim dəyişikliyinə əsas rol oynamaqdadır. Bu baxımdan ölkədaxili mövsimi bioresursların bioenergetik generasiyaya cəlb edilməsinin nəticəsi olaraq onun hərtərəfli yüksək faydalar yaratmağını nəzərə almaq çox önəmlidir.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, aqrar məqsədlərlə istehsal edilmiş biokömürlər həm də əsas dekarbonizasiya məhsulları hesab edilməklə yüksək qiymətli və iri həcmli karbon kreditləri yaradaraq, əlavə böyük gəlirlilik imkanlarına malik olurlar. Respublikamızda digər bərpa olunan enerji yaratma texnologiyalarına əsaslanan yaşıl enerji layihələri kimi Bioenergetik generasiya sahəsinin inkişaf etdirilməsinin də xüsusi dövlət dəstəyinə ehtiyac vardır.

Bioenergetik generasiya sistemlərinin ölkə generasiya sistemlərinə integrasiyasının təmin ediləcəyi halda bu, ölkə daxili təbii qaz sərfiyyatının əsaslı hissəsini ödəməklə və təbii qaz resurslarımızda səmərəlilik yaratmaqla, nəticədə onun ixrac həcmi artırmaqla əlavə gəlirlilik təmin edə bilər.

Beləliklə, biz ölkəmizin vətəndaşı, bir sivil dünya insanı və həm də innovativ sahibkarlıq subyekti olaraq, sahibkarlığın sosial məsuliyyətliyi kontekstində Qarabağın işğaldan azad olmuş ərazi və bölgələrinin iqtisadi dirçəlişində yeni və səmərəli tətbiqi nəticələri olan praktiki bioenergetik və innovativ texnologiyalar təklif etməklə, bu proseslərdə yaxından iştirak etmək arzusunda və əzmindəyik.

Bu nöqteyi-nəzərdən, Qarabağın işğaldan azad edilmiş bölgə və ərazilərinin bərpası və iqtisadi dirçəlişi çərçivəsində bir sıra digər yeni ideyalarla, problemlərin kompleks həllinə yönələn konkret innovativ texnoloji həllərlə də çıxış edərək, aşağıdakı əlavə təklifləri də verə bilərik:

1. Bütün növ çirklənmələrə məruz qalmış torpaqların son dərəcə sürətli, mütəmadi olaraq təmizlənməsi, saflaşdırılması, rekultivasiyası sahəsində ekoloji iqtisadi yüksək səmərəli innovasiyaların tətbiqi.

2. Minalar və partlamamış bütün növ sursatlardan hər növ coğrafi relyefli ərazilərin son dərəcə sürətli və təhlükəsiz olaraq təmizlənməsi sahəsində ekoloji yüksək iqtisadi səmərəli innovasiyaların tətbiq olunması.

3. Bütün növ mövcud tikililərin, istənilən növ təbii fəlakətlərə qarşı dayanıqlılıqlarının artırılması sahəsində ekoloji iqtisadi yüksək səmərəli innovasiyaların tətbiqi.

4. Bütün növ və istənilən miqyaslı yanğınlara qarşı daha effektiv yanğınsöndürmə texnoloji fəaliyyət sistemlərinin tətbiqi sahəsində ekoloji iqtisadi yüksək səmərəli innovasiyaların tətbiqi.

5. Sulama, suvarma və bütün növ əkinçilik sahəsində ekoloji yüksək iqtisadi səmərəli innovasiyaların tətbiqi.

6. Biomüxtəlifliklərin qorunması kontekstində və hər növ işsizlik və fəaliyyətsizliklərin aradan qaldırılması sahəsində Sosial Sahibkarlıq anlayışı və Ümumplanetar - Ümumbiosiferal Ekoloji İqtisadi modelin tətbiqi sahəsində ekoloji yüksək iqtisadi səmərəli innovasiyaların tətbiqi.

İkinci bəndlə bağlı bir daha qeyd etmək istərdik ki, ərazilərin minalar və partlamamış sursatlardan təmizlənməsində də, daha təhlükəsiz, iqtisadi rentabelli və çevik təmizlənməsi sahəsində də fərqli əsaslı pirotermik üsullar təklif edə bilərik.

Qeyd etmək lazımdır ki, bizdə yuxarıda adları çəkilən fəaliyyət istiqamətləri və bütün sahələr üzrə ekoloji iqtisadi yüksək səmərəli texno innovasiyalarının müəyyənləşdirilməsi və tətbiqi sahəsində dünya təcrübəsinə əsaslanan konkret həll yolları mövcuddur və onların təqdim edilməsi mümkündür. Bu məqsədlə nəinki Qarabağda, həmçinin bütövlükdə ölkəmizdə qeyd edilən problemlərin həlli məqsədilə, səylərin birləşdirilməsi zəruridir və yuxarıda adları çəkilən innovativ texnologiyaların hər birinin konkret həll mexanizmi mövcuddur. Bunun üçün, uyğun olaraq dövlətin və ayrı-ayrı böyük maliyyə imkanları olan şirkətlərin, həmçinin fərdi sahibkarların güclərinin birləşdirilməsi və yubanmadan iqtisadi cəhətdən çox səmərəli konkret həll yollarına malik bu innovativ texnologiyaların tətbiqi zəruridir. Ümid edirik ki, yuxarıda adları qeyd edilən yerli xammal və tullantılara əsaslanan pirobioenergetik qurğuların və çox səmərəli innovativ texnologiyaların tətbiqinə dövlət, uyğun strukturlar tərəfindən maraq və diqqət böyük olacaqdır.

Nəhayət, sonda xüsusi olaraq və qlobal iqtisadi trendləri nəzərə alaraq, yeni davranış iqtisadiyyatı və məsuliyyəti, yeni nəsil iqtisadiyyatının yaranması və mövcudluğuna, bütövlükdə planetin hər bir sakininin vicdan məsuliyyətinə zərurətin olmasını qeyd etmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, yeni davranış iqtisadiyyatı - insanların, subyektlərin koqnitiv, psixoloji və emosional, həmçinin iqtisadi, siyasi və sosial faktorların təsiri nəzərə alınmaqla, davranış və qərarlarının qəbulu strategiyasının təhlili ilə bağlı yeni tədqiqat, nəticədə onun

optimal nəticələrinin zəruri tətbiq sahəsidir. Belə ki, iqtisadi inkişafa və firavanlığa gedən yol iqtisadiyyatda, sosial həyatda və ekoloji mühitdə, həmçinin qarşılıqlı münasibətlərdə və dövlət siyasətində yeni və doğru davranışdan keçir. Söhbət məhz yeni davranış iqtisadiyyatından, yeni nəsil iqtisadiyyatdan, sosial və ekoloji davranışdan və nəhayət dövlətin məhz doğru və innovativ davranışından və onların yenidən qurulmasından və planetin xilasını naminə yubanmadan tətbiqindən gedir.

Nəticə

Bioenergetik generasiya sistemləri, piroliz/karbonizatorlar və avtonom pirobioqaz reaktorlu kombi sistemləri müasir enerji və ekoloji problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Bu sistemlər:

Fossil yanacaqlara alternativ yaradır.

Tullantılardan enerji və biochar istehsal edir.

Karbon emissiyalarını azaldır və karbon kreditləri təmin edir.

Avtonom enerji təminatı ilə lokal və uzaq bölgələrdə enerji təmin edir.

Əhalinin məşğulluğunu artıraraq, əlavə iş yerləri yaradır

Böyük iqtisadi səmərəliliklər yaradaraq, təminatlı gəlirlərin əldə edilməsinə yol açır və s.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, M. *Bioenergetik sistemlər və bərpa olunan enerji mənbələri*. Bakı: Elm Nəşriyyatı, 2022.
2. Məmmədova, N. *Bioenergetik generasiya sistemlərinin mühəndisliyi və tətbiqi*. Bakı: Elm və Təhsil, 2023.
3. Əliyev, S. – *Bioqaz sistemləri və karbon kreditləri*. Bakı: Elm Nəşriyyatı, 2021.
4. Həsənov, R. – *Kənd təsərrüfatı tullantılarının bioenergetik istifadəsi*. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2021.
5. Розов, С.П. – *Биоэнергетические системы и технологии*. Москва, 2022.
6. Лебедев, М.Н. – *Технологии биоэнергетики: производство и использование энергии из биомассы*. Москва, 2020.
7. Федоров, Н.С. – *Карбоэнергетические системы и их экологическое значение*. Москва, 2022.
8. Boateng, A.A. – *Pyrolysis of Biomass for Fuels and Chemicals*. Elsevier, 2019
9. Basu, Prabir – *Biomass Combustion, Gasification and Pyrolysis*. Academic Press, 2018.
10. Pyrogreen Energy – *The Tech Behind Pyrogreen's Biomass Carbonization & Bio-Gas System*. pyrogreen-energy.com

QARABAĞ BÖLGƏSİNDƏ YERLİ GENETİK RESURLARIN YENİDƏN BƏRPASI, MILLİ BIOTƏHLÜKƏSİZLİK VƏ BIOLOJİ SUVERENLİK

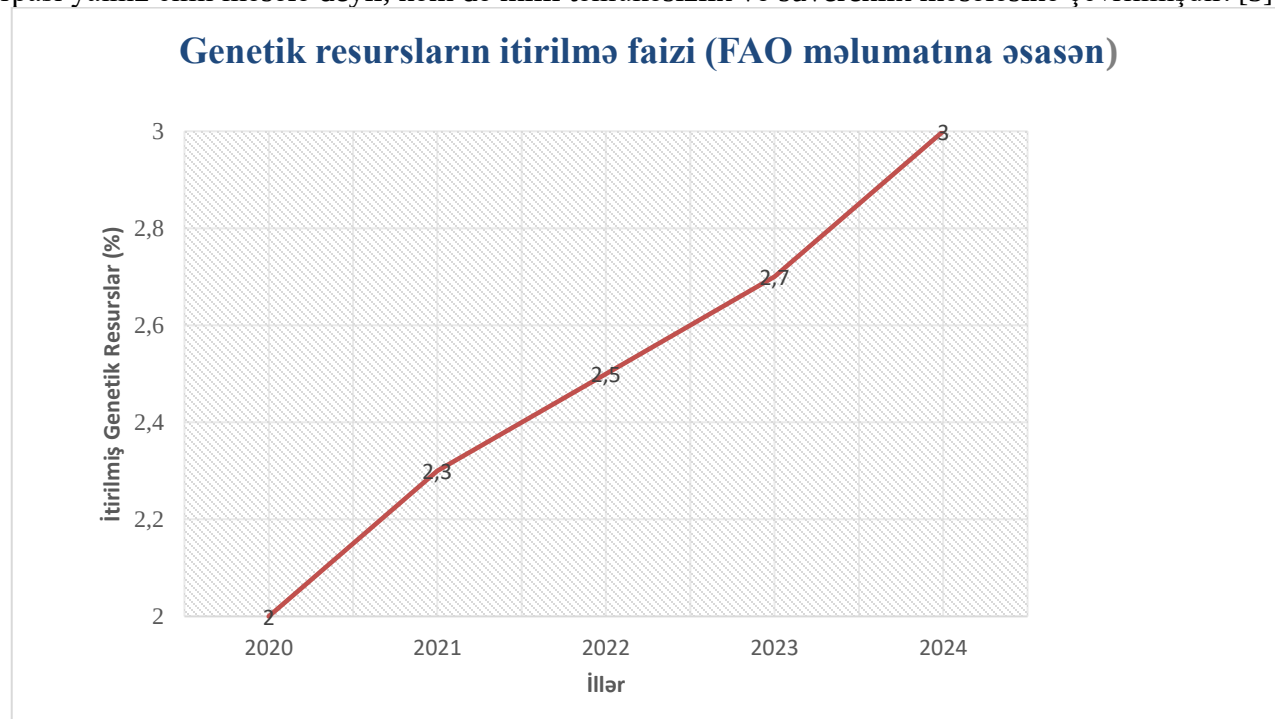
İlkanə Möhsümova
Naxçıvan Dövlət Universitet (Tibb fakültəsi , müəllim)
mohsumova1905@gmail.com
[Orcid ID - 0009-0008-6034-0118](https://orcid.org/0009-0008-6034-0118)

Giriş. Qarabağın unikal genetik xəzinələri yalnız təbiətin deyil, milli suverenliyimizin də bir parçasıdır; onların qorunması və bərpası həm biotəhlükəsizliyimizin, həm də gələcək nəsillər üçün qida və bioresursların təminatıdır.

XXI əsrdə dövlətlərin suverenliyini yalnız siyasi və hərbi məsələlər deyil, həm də biotexnoloji və genetik resurslara nəzarət səviyyəsi müəyyən edir. Azərbaycanın zəngin flora və faunası, yerli bitki və heyvan cinslərinin, populyasiyalarının genetik müxtəlifliyi milli sərvət sayılır. Qarabağın işğaldan azad olunması bu ərazilərdə genetik müxtəlifliyin bərpası üçün yeni imkanlar açır.

Müasir dövrdə biotəhlükəsizlik milli təhlükəsizlik strategiyalarının ayrılmaz hissəsinə çevrilib. Qarabağın işğaldan azad olunması ilə regionun ekosisteminin yenidən bərpası, xüsusilə yerli genetik resursların qorunması və idarə olunması prioritet istiqamətə çevrilib. Azərbaycanın biotexnoloji suverenliyinin təminində Qarabağın genetik potensialı strateji əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın təbii və bioloji müxtəlifliyinin ən zəngin mərkəzlərindən biridir. Bu regionun unikal coğrafi mövqeyi, relyef və iqlim müxtəlifliyi, minilliklər boyu formalaşmış kənd təsərrüfatı ənənələri onu həm ekoloji, həm də genetik baxımdan xüsusi əhəmiyyətə malik etmişdir. Qarabağda 4 iqlim tipi, 1000-dən artıq bitki növü mövcuddur ki, onların təxminən 20%-i endemik və reliktd növlərdir. Bu fakt Qarabağı Cənubi Qafqazın genetik müxtəliflik “isti nöqtələrindən” (hotspot) biri kimi xarakterizə etməyə imkan verir.

Lakin uzun illər davam edən işğal və ekosistemlərin degradasiyası nəticəsində bölgənin genofondu ciddi zərər görmüşdür. FAO-nun (Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatı) məlumatlarına görə, hər il dünyada orta hesabla genetik resursların 2–3%-i itirilir, bu isə region səviyyəsində bioloji sabitliyə birbaşa təsir göstərir. Qarabağda aparılmış ilkin tədqiqatlar göstərir ki, bölgənin yerli bitki və heyvan cinslərinin ən azı 30%-i itirilmə və ya degenerasiya riski altındadır. Bu şəraitdə Qarabağın ekogenetik bərpası yalnız elmi məsələ deyil, həm də milli təhlükəsizlik və suverenlik məsələsinə çevrilmişdir. [3]

Qrafik 1. Genetik resursların illik itirilmə faizi (2020–2024).

Bu qrafik FAO-nun (Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatı) son illərdə apardığı global monitorinqlərin nəticələrinə əsaslanaraq genetik resursların illik itirilmə tendensiyasını göstərir. 2020–2024-cü illər arasında genetik müxtəlifliyin azalması orta hesabla 2–3% intervalında dəyişmişdir. Bu, kənd təsərrüfatı və ekosistem səviyyəsində genetik eroziyanın sürətlə artdığını, nadir bitki və heyvan cinslərinin isə tədricən yox olma təhlükəsi ilə üzləşdiyini göstərir.

Qrafikdən görünür ki, genetik resursların itki faizi hər il artma meyli göstərir: 2020-ci ildə 2,0%, 2024-cü ildə isə artıq 3,0%-ə çatmışdır. Bu tendensiya ekosistem sabitliyinin zəifləməsinə, həmçinin qida təhlükəsizliyi və bioloji suverenliyə potensial təhdidlərin artmasına işarə edir.

Bu fakt Qarabağ bölgəsində aparılan bərpa işlərinin və genetik resursların mühafizəsi proqramlarının vacibliyini elmi əsaslarla təsdiqləyir. Genetik resursların qorunması və davamlı istifadəsi yalnız ekoloji sabitliyi deyil, həm də ölkənin biotəhlükəsizliyi və milli suverenliyini təmin edən strateji amil kimi qiymətləndirilməlidir.

Müasir dövrdə dövlətlərin gücü və sabitliyi təkcə iqtisadi və hərbi potensialla deyil, həm də biotexnologiyə və genetik resurslara nəzarət səviyyəsi ilə müəyyən olunur. “Bioloji suverenlik” anlayışı — yəni dövlətin öz genetik resurslarına, biotexnologiyə məlumatlarına və biomateriallarına müstəqil şəkildə nəzarət etməsi — artıq milli təhlükəsizlik konsepsiyalarının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Bu baxımdan Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində həyata keçirdiyi ekoloji bərpa proqramları biotəhlükəsizlik və bioiqtisadiyyat siyasətinin əsas sütunlarından biridir. [2]

Tədqiqatın məqsədi

Bu araşdırmanın əsas məqsədi Qarabağ bölgəsində yerli genetik resursların — yəni bitki, heyvan və mikroorqanizm mənşəli genofondun — müasir ekoloji və biotexnologiyə yanaşmalar əsasında yenidən bərpasını, davamlı şəkildə qorunmasını və istifadəsini təmin etməkdir. Araşdırma həmçinin bu prosesin milli səviyyədə biotəhlükəsizlik və bioloji suverenlik çərçivəsində idarə olunması üçün elmi əsaslar formalaşdırmağı hədəfləyir.

Qarabağ bölgəsi tarixən Azərbaycanın ən zəngin bioloji müxtəliflik mərkəzlərindən biri olub. Lakin uzun illər ərzində baş verən işğal, torpaq və su resurslarının deqradasiyası, həmçinin qeyri-qanuni təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində bu bölgənin genetik potensialı ciddi şəkildə zədələnmişdir. Yerli növlərin azalması, endemik bitkilərin məhv olması və genetik eroziya prosesi regionun bioloji irsinə böyük zərbə vurmuşdur. Bu səbəbdən araşdırmanın əsas məqsədi Qarabağın təbii ekosistemlərində baş verən bu dəyişiklikləri elmi baxımdan təhlil etmək, genetik müxtəlifliyin bərpası üçün konkret strategiyalar müəyyənləşdirmək və bu prosesin milli səviyyədə təhlükəsiz şəkildə həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Araşdırma Qarabağda itirilmiş və ya zədələnmiş genetik resursların müəyyənləşdirilməsini, onların biotexnologiyə üsulları ilə çoxaldılmasını və genetik identifikasiyasını nəzərdə tutur. Eyni zamanda, genetik resursların qorunması üçün həm təbii şəraitdə, həm də laboratoriya və genbank şəraitində saxlanma mexanizmlərinin yaradılması bu məqsədin ayrılmaz hissəsidir. Araşdırma həmçinin Qarabağda “Genetik Resursların Qorunması və Tədqiqat Mərkəzi” kimi elmi infrastrukturun yaradılmasına elmi əsas verməyi qarşıya məqsəd qoyur.

Bununla yanaşı, tədqiqat Qarabağda biotəhlükəsizlik sisteminin elmi əsaslarını gücləndirməyi hədəfləyir. Genetik çirklənmə, yad genotiplərin təsiri və genetik materialların nəzarətsiz istifadəsi kimi risklərə qarşı bioloji nəzarət və monitorinq mexanizmlərinin hazırlanması biotəhlükəsizliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayacaqdır. Bu istiqamətdə həm hüquqi, həm də elmi-nəzarət mexanizmlərinin formalaşdırılması vacibdir.

Digər mühüm məqsəd isə Azərbaycanın bioloji suverenliyinin möhkəmləndirilməsidir. Bu, ölkənin genetik resurslarına sahiblik hüququnun qorunması, onların beynəlxalq reyestrlərdə qeydiyyatla alınması və biopiratlığ risklərinin qarşısının alınması deməkdir. Beləliklə, araşdırma yalnız ekoloji və genetik deyil, həm də strateji, milli təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqatın həyata keçirilməsi nəticəsində Qarabağ bölgəsinin genetik potensialı haqqında elmi məlumat bazası formalaşacaq, yerli genetik resursların mühafizəsi və bərpası üzrə yeni yanaşmalar işlənəcəkdir. Bu isə həm ölkənin bioloji irsinin qorunmasına, həm də davamlı kənd təsərrüfatı, ərzaq və biotexnologiyə sektorlarının inkişafına elmi baza yaradacaqdır.

Nəticə etibarilə, bu araşdırmanın məqsədi Qarabağ bölgəsində bərpa olunan genetik resursların qorunmasını yalnız ekoloji deyil, həm də sosial-iqtisadi, biotəhlükəsizlik və milli suverenlik aspektlərindən

əsaslandırmaqdır. Beləliklə, tədqiqat Azərbaycanın bioloji müstəqilliyinin təmin olunmasına, milli genofondun gələcək nəsillərə sağlam şəkildə ötürülməsinə və ekoloji təhlükəsizliyə xidmət edən elmi və strateji proqramların hazırlanmasına təməl yaradacaqdır.

Ümumi baxış – Niyə bu mövzu vacibdir?

Bu mövzu iki böyük istiqaməti birləşdirir: Genetika və suverenlik

- Genetika (yəni canlıların irsiyyət xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi),
- Suverenlik və biotəhlükəsizlik (yəni dövlətin öz bioloji resurslarına və genetik məlumatlarına nəzarət etməsi).
- Qarabağ kimi yeni bərpa olunan ərazilər üçün bu çox aktual mövzudur, çünki:
- Uzun illər işğal nəticəsində təbii resurslarımız zərər görüb,
- Yerli heyvan və bitki növləri itirilib,
- Bəzi genetik xəttlər tamamilə sıradan çıxıb və yox olmuşdur.

İndi məqsəd təkcə torpağı və binaları bərpa etmək də deyil, həmçinin ekosistemi, təbiətin genetik əsasını da bərpa etməkdir.

Bəs Qarabağda genetik resurslar nələrdir?

“Genetik resurs” dedikdə canlıların genetik materialı nəzərdə tutulur, yəni əsasən toxum, gen, DNT, cins, sort və s. Qarabağda genetik baxımdan çox dəyərli resurslar mövcuddur:

- Qarabağ atı — dünyada çox az sayda qalan qədim türk at cinslərindən biridir.
- Qarabağ mal cinsi — iqlimə dözümlü, məhsuldar və adaptasiya qabiliyyətli bir cinsdir.
- Xindogni, Mədrəsə, Qızıl üzüm — Qarabağın yerli üzüm sortlarıdır, özünəməxsus genetik xüsusiyyətlərə malikdir.
- Dağ bitkiləri və dərman otları — bu ərazidə 1000-dən çox bitki növü vardır, onlardan 200-ə yaxını endemikdir (yəni yalnız Qarabağda bitir). Bu resurslar həm bioloji, həm də iqtisadi və mədəni sərvət sayılır. [1]

Bu resursların bərpası niyə vacibdir?

Çünki genetik resurslar bir millətin gələcək potensialıdır.

Onlar:

- Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığı artırır,
- İqlim dəyişikliyinə qarşı dözümlü növlərin yetişdirilməsinə imkan verir,
- Dərman, qida və biotexnologiya sənayesinin əsasını təşkil edir.

Qarabağda genetik resursların bərpası həm də ekoloji müstəqillik deməkdir. Əgər bir ölkə öz genetik resurslarını itirirsə, gələcəkdə xarici genetik məhsullardan (toxum, cins, biotexnologiya) asılı qalır.

Təvsiyələr və inkişaf istiqamətləri

- Qarabağda “Genetik Resursların Qorunması Mərkəzi” yaradılmalıdır.
- Yerli universitetlərdə (məsələn, UNEC, ADPU, BDU) genetik resurslar və biotəhlükəsizlik üzrə tədqiqat qrupu formalaşdırıla bilər.
- Qarabağda Genetik məlumat bazası (DNT bankı) qurulmalıdır.
- Region üzrə ekogenetik xəritə hazırlanmalıdır, bu xəritədə əsasən hansı bitkilər, heyvanlar, mikroorqanizmlər harada mövcuddur. Hansı bölgədə əsasən nadir olan cinslər, sortlar varsa hər

biri işarələnməli həтта lazım gələrsə milli sərvətlərimizi qorumaq üçün yeni qoruq və yasaqlıqlar yaradılmalıdır.

Hüquqi və idarəetmə sahəsində

- “Genetik məlumatların qorunması haqqında” qanun qəbul edilməlidir.
- Genetik məlumatların istifadəsi yalnız dövlət icazəsi ilə olmalıdır.
- Qarabağda toplanan bioloji nümunələrin xaricə çıxarılması ümumiyyətlə qadağan edilməlidir.

Maarifləndirmə və təhsil

- Universitetlərdə “Milli biotəhlükəsizlik”, “Genetik suverenlik” kimi dərslər tədris oluna bilər.
- Gənc tədqiqatçılar, magistrantlar, doktorantlar Qarabağda aparılan biomüxtəliflik layihələrinə cəlb olunmalıdır.

Nəticə. Bu məqalədə Qarabağ bölgədə genetik resurslar bərpa Və milli biotəhlükəsizlik arasında qarşılıqlı əlaqə saxlayın Faktla bağlı araşdırma aparılır . Qarabağ işğaldan pulsuz olmaqdan sonra genetik eroziya ilə mübarizə , yerli flora və fauna reintroduksiya , eləcə də genetik manipulyasiya risklər azalma problemlər elmi mahiyyətə təhlil etdi Genetik resursların bərpası yalnız ekoloji sabitliyin deyil, həm də **dövlət suverenliyinin və biotəhlükəsizliyin** mühüm tərkib hissəsidir. Qarabağda yerli genetik materialların — Qarabağ atı, Qarabağ mal cinsi, Xindogni və Mədrəsə üzüm sortları, endemik bitkilərin — bərpası həm milli irsin qorunması, həm də gələcək bioiqtisadiyyatın formalaşması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Eyni zamanda, xarici mənşəli GMO-ların və genetik məlumatların nəzarətsiz istifadəsi təhlükə mənbəyidir. Buna görə Qarabağda **milli biotəhlükəsizlik laboratoriyalarının** yaradılması, **genetik məlumatların dövlət reyestrinin** formalaşdırılması və **milli DNT-bankının** təsis olunması vacib hesab olunur. Bu proses yalnız ekoloji bərpa deyil, həm də **biotexnologiyaya müstəqillik və bioloji suverenlik** istiqamətində mühüm addımdır. Qarabağda genetik resursların qorunması Azərbaycanın bioloji sərvətlərinə sahib çıxmaq, elmi potensialını artırmaq və gələcək nəsillərə dayanıqlı genetik miras ötürmək deməkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, R. (2021). Qarabağ bölgəsinin biomüxtəliflik resursları. Bakı: Elm və Təhsil.
2. Heydarova, Z. (2023). Biotəhlükəsizlik və genetik suverenlik anlayışlarının Azərbaycanda tətbiqi. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.
3. FAO (2020). Biotechnology and Biosafety Frameworks.

QƏRBİ ALMANIYA VƏ YAPONIYA İQTİSADIYYATLARININ 2-Cİ DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKİ BƏRPA TƏCRÜBƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ: NƏTİCƏLƏR VƏ AZƏRBAYCAN ÜÇÜN DƏRSLƏR

Nəcəfov Salman, i.e.f.d

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində İqtisadi Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat İnstitutu
salman.najafov@unec.edu.az

Xülasə

Məqalədə Qərbi Almaniya və Yaponiyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı sürətli iqtisadi artımın əsas amilləri müəyyən edilir. Tədqiqatda həmçinin bu ölkələrin müharibədən sonrakı iqtisadi artım modelləri araşdırılır və davamlı iqtisadi artımı təmin edən amillər, o cümlədən kiçik və orta biznesin inkişafı və sosialyönümlü siyasətin əhəmiyyəti xüsusi olaraq vurğulanır. Sonda, Qərbi Almaniya və Yaponiyanın təcrübəsi nəzərə alınaraq, Azərbaycanın azad olunmuş ərazilərin bərpası və davamlı inkişafı üçün müvafiq təkliflər irəli sürülür.

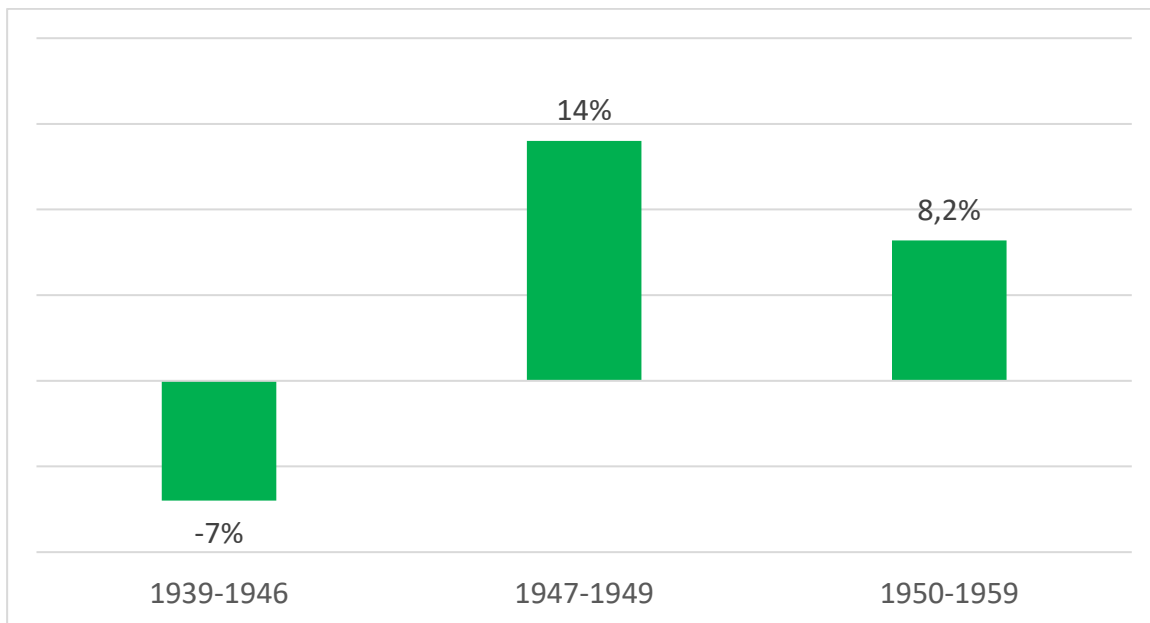
Giriş

İşğal olunmuş ərazilərin bərpası üçün böyük həcmdə həm dövlət, həm də özəl investisiyalar tələb olunur. Hesablamalara görə “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın icrası üçün 2022-26-cı illərdə 32 milyard manatdan artıq vəsait tələb olunur (14). Sosial və istehsal infrastrukturunun bərpası büdcə vəsaiti hesabına həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub və 2022-2024-cü illər ərzində Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarına dövlət vəsaitləri hesabına 16 milyard manat investisiya yatırılmışdır. İstehsal sahələrinin və biznesin inkişafı isə genişmiqyaslı özəl investisiyalar tələb edir, lakin həmin dövrdə özəl investisiyaların həcmi cəmi 0,6 milyard manat təşkil etmişdir, bu da azad olunmuş ərazilərə özəl investisiyaların genişmiqyaslı axını üçün yalnız azad olunmuş əraziləri deyil, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatını əhatə edən uzunmüddətli inkişaf strategiyasının hazırlanmasını zəruri edir.

Məqalədə 2-ci Dünya Müharibəsi dövründə böyük dağıntılara məruz qalmış Qərbi Almaniya və Yaponiyanın müharibədən sonrakı sürətli iqtisadi artım təcrübəsi təhlil edilir və həmin dövrdə bu ölkələrdə sürətli iqtisadi artımın əsas amilləri müəyyən edilir. Tədqiqatda həmçinin bu ölkələrin müharibədən sonrakı iqtisadi artım modelləri araşdırılır və davamlı iqtisadi artımı təmin edən amillər, o cümlədən kiçik və orta biznesin inkişafı və sosialyönümlü siyasətin əhəmiyyəti xüsusi olaraq vurğulanır. Sonda, Qərbi Almaniya və Yaponiyanın təcrübəsi nəzərə alınaraq, Azərbaycanın azad olunmuş ərazilərin bərpası və davamlı inkişafı üçün müvafiq təkliflər irəli sürülür.

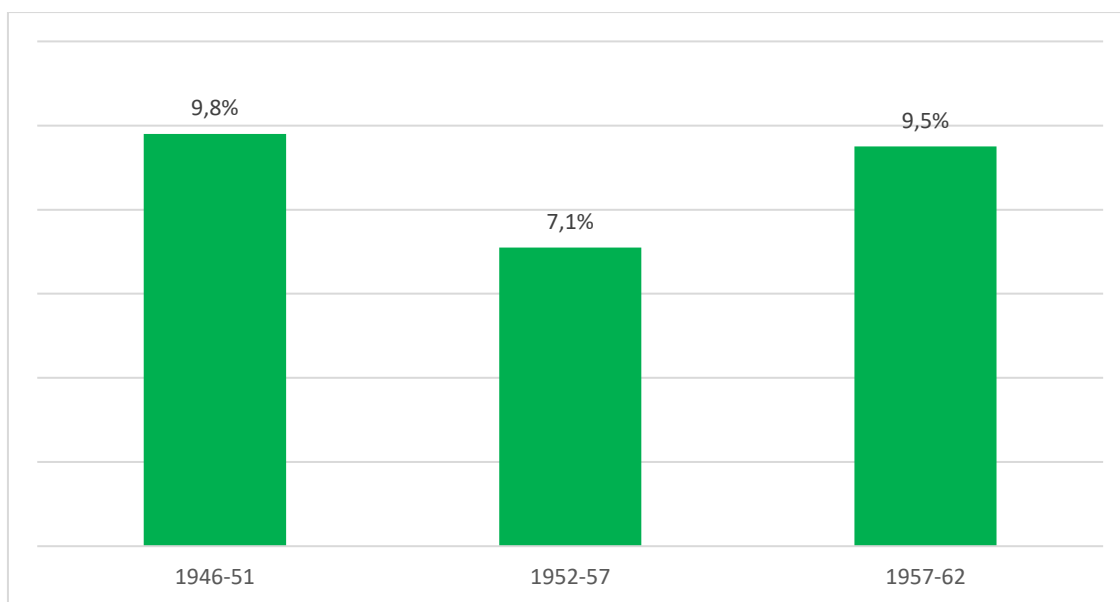
Qərbi Almaniya və Yaponiyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı sürətli iqtisadi artımın əsas amilləri

2-ci Dünya Müharibəsindən sonra Qərbi Almaniya iqtisadiyyatı dağılmış vəziyyətdə idi. 2-ci Dünya Müharibəsi zamanı Qərbi Almaniya 10 million insan həlak olmuş, şəhər mənzil fondunun 81%-nin məhv olmuş, sənaye istehsalı 85-90% azalmışdır (2). Yaponiyanın da müharibə nəticəsində milli sərvətin təxminən 25%-i, o cümlədən sənaye binalarının 24%-i və istehsal gücünün 34%-i məhv edilmiş (13), 1946-cı ildə ÜMM müharibədən əvvəlki səviyyənin 70%-ni təşkil etmişdir (12). Buna baxmayaraq Qərbi Almaniya hər nəfərə düşən real ÜDM 1947-49-cü illərdə orta hesabla illik 14%, 1950-ci illərdə isə 8,2% artmış (Diaqram 1), Yaponiyada da 1946–1951-ci illərdə orta illik iqtisadi artım tempi təqribən 10%, 1952-57-ci illərdə - 7%, 1957-62-ci illərdə isə 9,5% təşkil etmişdir (Diaqram 2).

Mənbə: (2)

Diaqram 1. Hər nəfərə düşən iqtisadi artım tempi, orta illik, %

Mənbə: (12)

Diaqram 2. İqtisadi artım tempi, Yaponiya, orta illik, %

Ədəbiyyatda Qərbi Almaniya və Yaponiyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı sürətli iqtisadi artımının əsas amilləri kimi aşağıdakılar qeyd olunur:

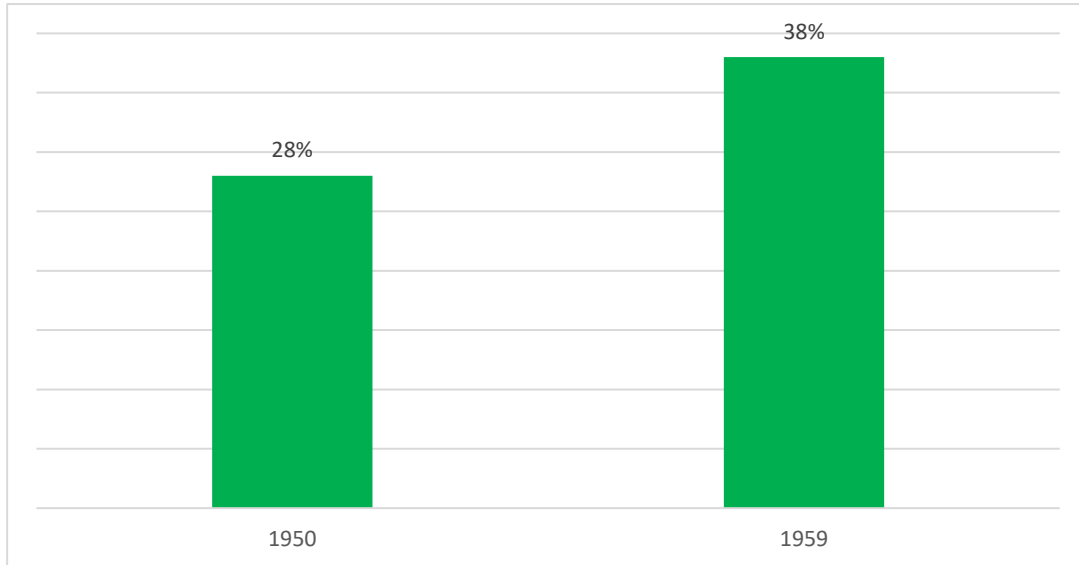
- əhalinin yüksək yığım meyli
- Mərkəzi Bankın kredit emissiyası
- Məhsuldarlığın artması
- Keyfiyyətli təhsil sistemi

Əhalinin yüksək yığım meyli

Müharibədən sonrakı illərdə Qərbi Almaniyada sürətli iqtisadi artımın əsas amillərindən biri əhalinin yüksək yığım meyli olmuşdur. Hətta iri biznes nümayəndələri belə həmin dövrdə sadə həyat tərzi sürür, sərvətlərini isə dəbdəbəli istehlaka deyil, avadanlığın yenilənməsinə, texnologiyaların inkişafına və yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanmasına yönəldirdilər (16).

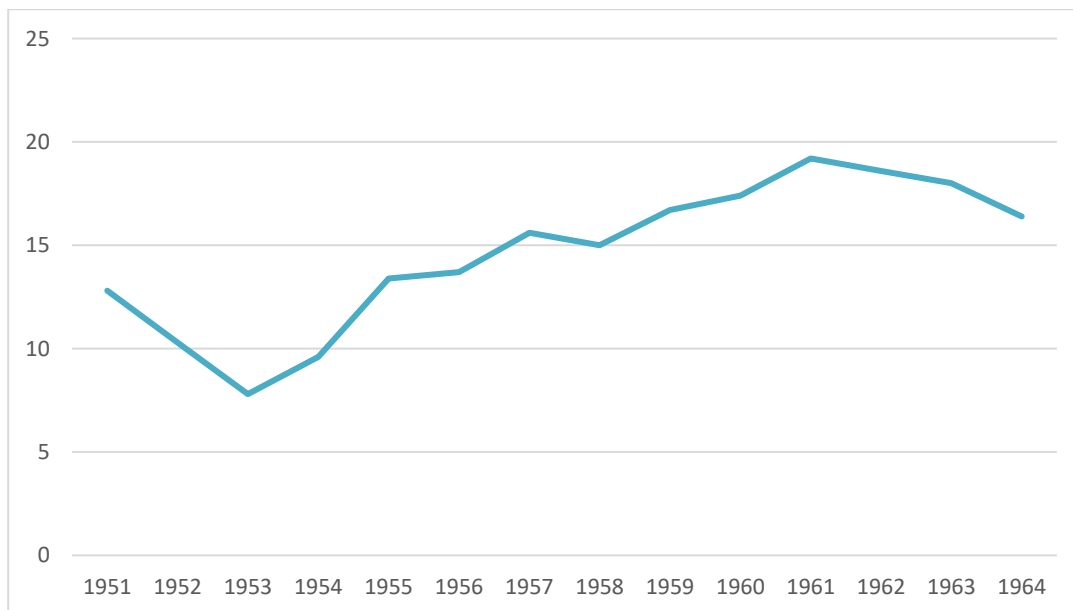
1950-ci illərin əvvəlində şəxsi yığımın ÜDM-də payı 28% təşkil edirdi (diaqram 3). İnvestisiya qoyuluşlarını artırmaq məqsədilə hökumət vergilər vasitəsilə (dəbdəbəli istehlak mallarına vergilər, tütün, alkoqol üzrə aksizlər) dəbdəbəli istehlakı məhdudlaşdırır, yığım və investisiyaları isə təşviq edirdi (2). Nəticədə 1950-ci illər ərzində yığımın ÜDM-də payı 28%-dən 38%-dək artmışdır (diaqram 3).

Yaponiyada da ev təsərrüfatlarının sərəncamında qalan gəlirində yığımın payı 1951-ci ildə 13%-dən 1959-cü ildə 17%-dək, 1960-cı illərin əvvəlində isə 18-19%-dək yüksəlmişdir (diaqram 4). Nəticədə Yaponiyada yığımın ÜMM-yə nisbəti 1946-49-cü illərdə 14%-dən 1955-59-cü illərdə 26%-dək, 1960-64-cü illərdə isə 38%-dək artmışdır (diaqram 5).

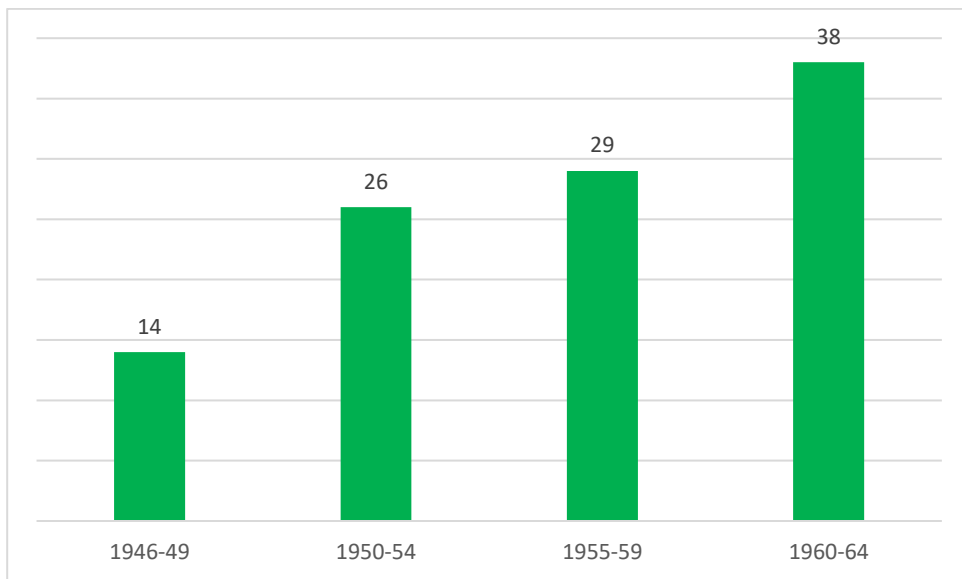
Mənbə: (2)

Diaqram 3. Qərbi Almaniyada yığımın ÜDM-də payı, %

Mənbə: (11, cədvəl 6)

Diaqram 4. Yaponiyada ev təsərrüfatlarının sərəncamında qalan gəlirində yığımın payı, %

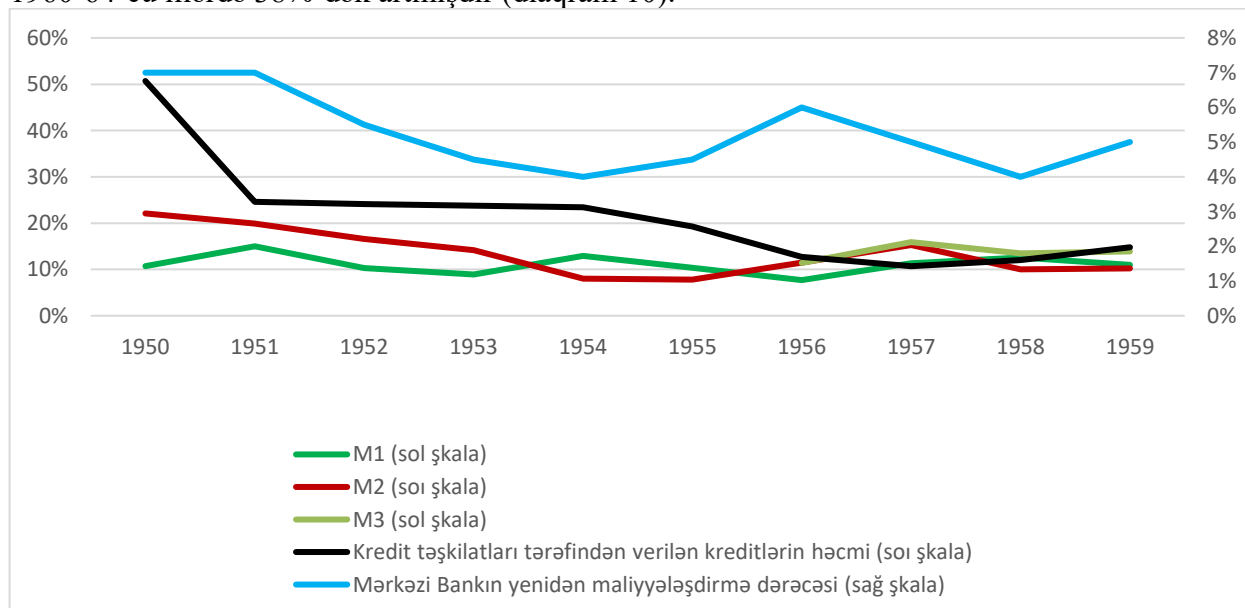
Mənbə: (11, Cədvəl 1)

Diaqram 5. Yaponiyada yığımın ÜMM-a nisbəti, %

Mərkəzi Bankın kredit emissiyası

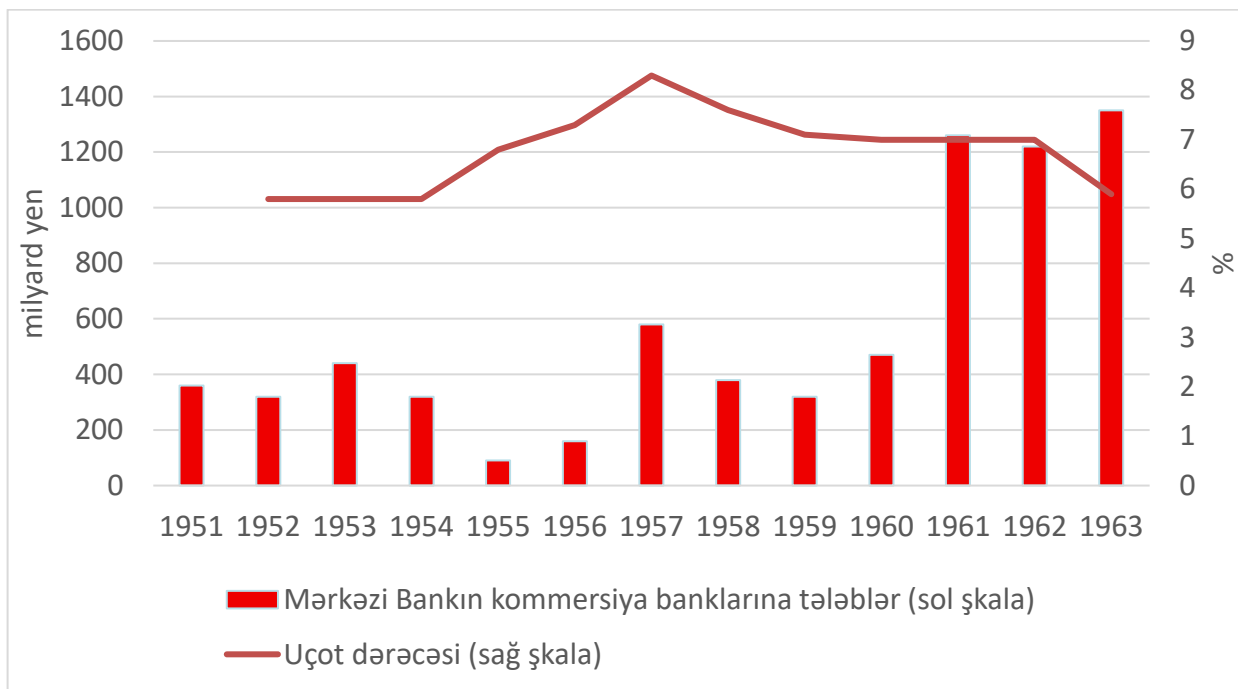
Lakin müharibədən sonrakı ilkin dövrdə əhalinin gəlirləri aşağı olduğuna görə, yığım səviyyəsi də aşağı idi. Buna görə də Qərbi Almaniyada müharibədən sonrakı illərdə yüksək investisiya fəallığının təmin edilməsində mühüm rol Mərkəzi Bankın kredit emissiyası oynayırdı. Belə ki, Qərbi Almaniyada kommersiya banklarının verdiyi kredit həcmi hətta sərt pul siyasəti dövrlərində belə sürətlə artır, bunun nəticəsində pul kütləsinin həcmi həm yumşaq, həm də sərt pul siyasəti dövrlərində fasiləsiz olaraq genişləndirdi (diaqram 6). Yaponiyada da Bankının kommersiya banklarına tələblər 1951-1963-cü illər ərzində 360 milyard yendən 1,4 trilyon yenə qədər artmışdır (diaqram 7).

Yüksək investisiya fəallığı nəticəsində 1951-1955-ci illərdə Qərbi Almaniyada xalis kapitalın orta illik real artımı 7%, 1956-1960-cı illərdə isə 8,4% olmuşdur (diaqram 8). Bu, ümumi kapital yığımının (əsas kapitalla investisiyalar və ehtiyatlar) ÜDM-də payını 19%-dən 24%-dək artıraraq (diaqram 9) iqtisadi artımın sürətlənməsinə töhfə vermişdir. Yaponiyada da investisiyaların ÜMM-də payı 1946-49-cü illərdə 13%-dən 1960-64-cü illərdə 38%-dək artmışdır (diaqram 10).

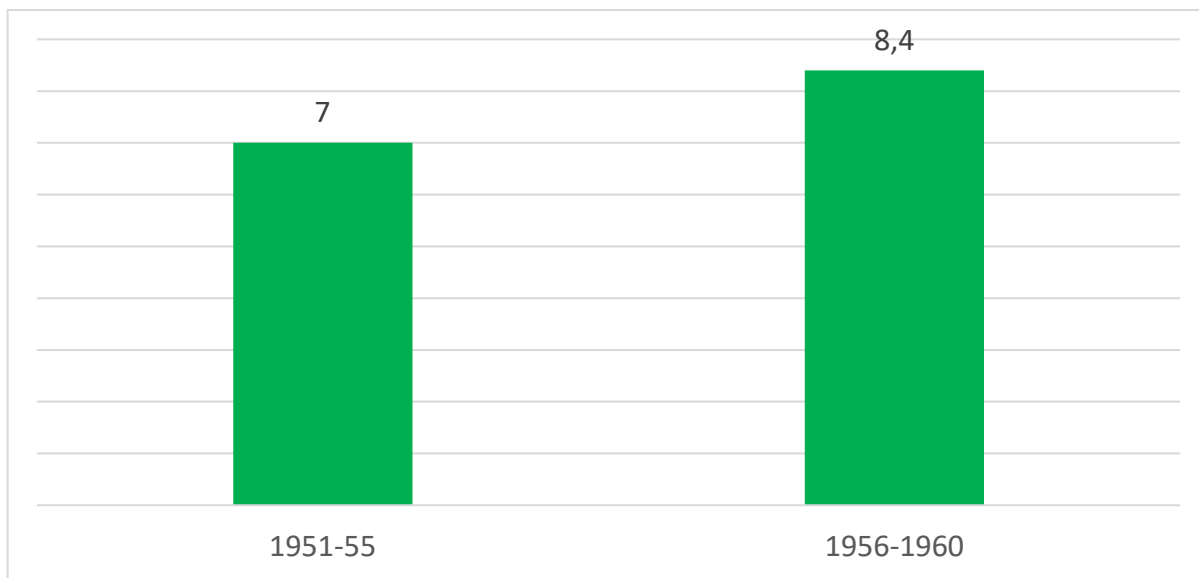
Mənbə: Lange Zeitreihen, Zur Wirtschaftsentwicklung in Deutschland, Deutsche Bundesbank, 2020, <https://www.bundesbank.de/resource/blob/802910/8693028629db51b40ee17b0d25b1aade/472B63F073F071307366337C94F8C870/lange-zeitreihen-data.pdf>

Diaqram 6. Qərbi Almaniyada kredit həcmi və pul kütləsinin artım tempi, %

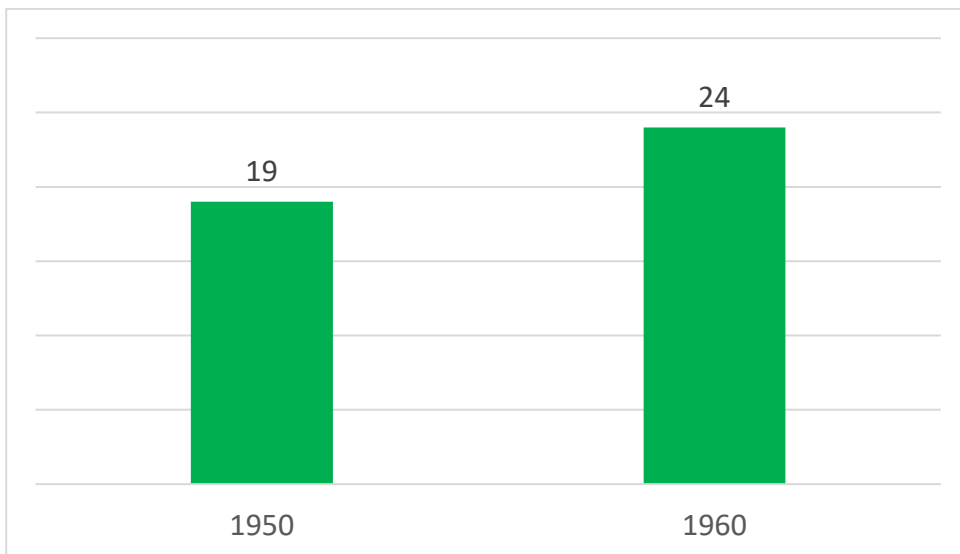
Mənbə: Yaponiya Bankı, (9)

Diagram 7. Mərkəzi Bankın kommersiya banklarına tələbləri və uçot dərəcəsi

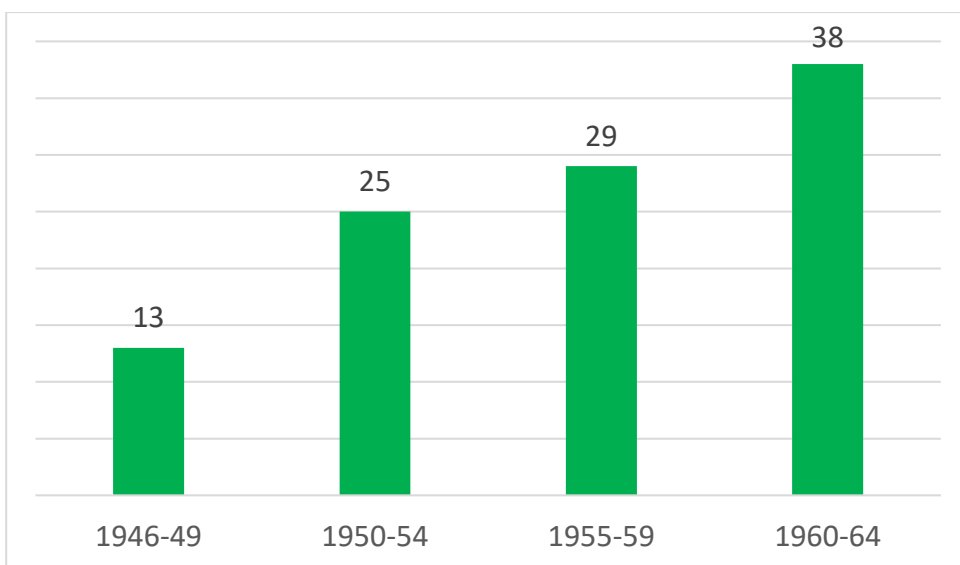
Mənbə: (6, Box 1)

Diagram 8. Qərbi Almaniyada xalis kapitalın orta illik real artımı, %

Mənbə: (2)

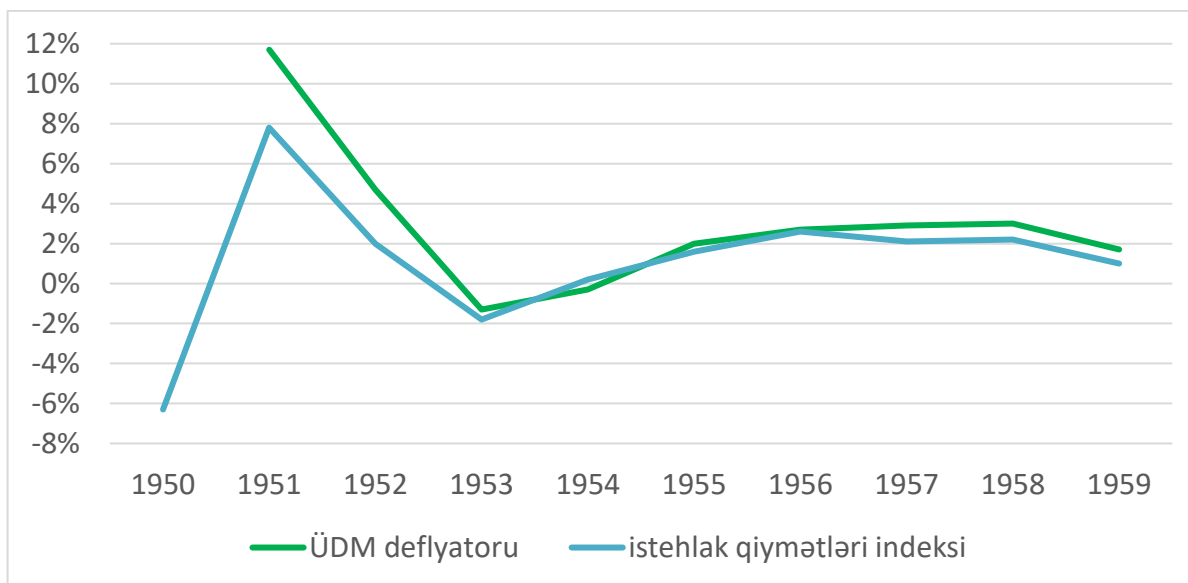
Diaqram 9. Qərbi Almaniyada ümumi kapital yığımı (ÜDM-də payı), %

Mənbə: (11, Cədvəl 1)

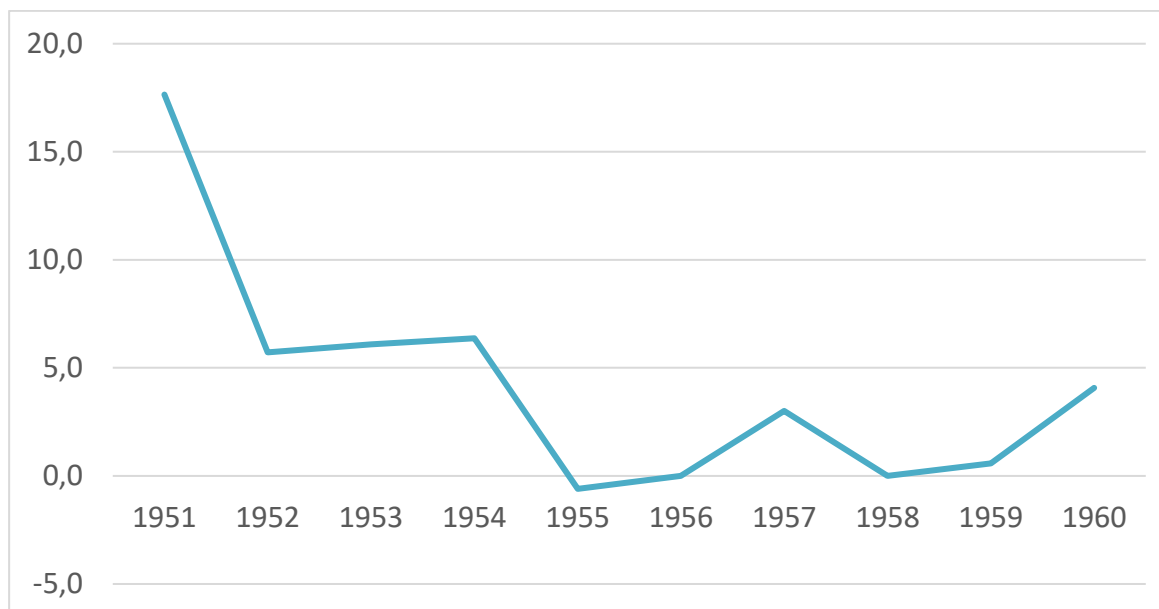
Diaqram 10. Yaponiyada investisiyaların ÜMM-də payı, %

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi fəallığın yüksək olmasına baxmayaraq, 1950-ci illərin ikinci yarısında inflyasiya səviyyəsi nisbətən aşağı qalmışdır. Belə ki, Qərbi Almaniyada istehlak qiymətləri indeksi 1950-ci illərin ikinci yarısında 2–3%, Yaponiyada isə 3–4% təşkil etmişdir (diaqram 11, 12).

Mənbə: Lange Zeitreihen, Zur Wirtschaftsentwicklung in Deutschland, Deutsche Bundesbank, 2020, <https://www.bundesbank.de/resource/blob/802910/8693028629db51b40ee17b0d25b1aade/472B63F073F071307366337C94F8C870/lange-zeitreihen-data.pdf>

Diaqram 11. Qərbi Almaniyada qiymət indeksləri, %

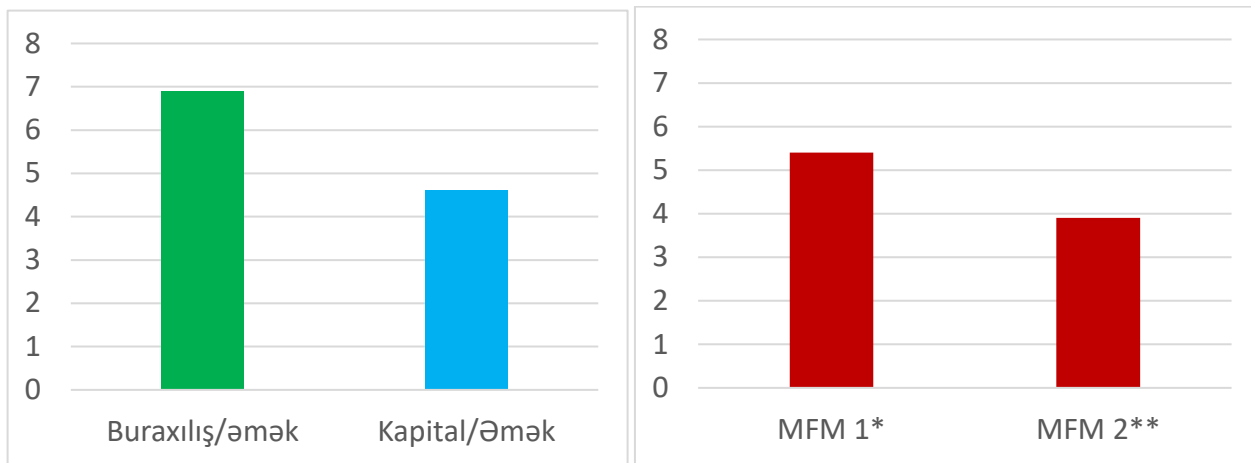

Mənbə: Statistics of Japan

Diaqram 12. Yaponiyada istehlak qiymətləri indeksi, %

Məhsuldarlıq

Qərbi Almaniya və Yaponiyanın müharibədən sonrakı sürətli iqtisadi artımına mühüm töhfəni məhsuldarlığın artımı vermişdir. Belə ki, Eichengreen və Ritschlin fikrincə, Qərbi Almaniyada müharibədən sonrakı iqtisadi artımın əsas amili məhsuldarlıq olmuşdur (3). Onların hesablamalarına görə, 1950-60-cı illərdə hər işçiyə düşən buraxılış orta illik 6,9%, hər işçiyə düşən kapital 4,6%, məcmu faktor məhsuldarlığı isə 4-5% artmışdır (diaqram 13). Yaponiyanın da 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı iqtisadi artımında məhsuldarlığın rolu yüksək olmuşdur. Belə ki, Fukao, Settsu və Makinonun hesablamalarına görə, müharibədən sonrakı iqtisadi artımda kapital-əmək nisbətinin artımının payı 38%, məcmu faktor məhsuldarlığının artımının payı isə 35% olmuşdur (4). Hoşinin fikrincə isə 1950-1973-cü illərdə Yaponiyanın iqtisadi artımının yarından çoxu məcmu faktor məhsuldarlığının (TFP) artımı hesabına təmin olunmuşdur (5). Məhsuldarlığın artması həmçinin istehsal xərclərini azaldaraq inflyasiya təzyiqini azaltmağa imkan vermişdir.

Mənbə: (3)

Qeyd: * MFM 1 Cobb-Douglas istehsal funksiyasından hesablanıb; ** MFM 2 kapital artımının xarici təsirlərini nəzərə alınmaqla hesablanıb.

Diagram 13. Buraxılış, kapital və MFM-in orta illik artımı, 1950-60-cı illər, %

Keyfiyyətli təhsil və peşə hazırlığı sistemi

Müharibədən sonrakı illərdə Qərbi Almaniyada iqtisadi artımın əsas amillərindən biri keyfiyyətli təhsil sistemi olmuşdur: kütləvi savadlılıq, texniki və mühəndis kadrlarının hazırlanması, universitetlərin tədqiqat potensialının gücləndirilməsi ixtisaslı kadr çatışmazlığını aradan qaldıraraq və əmək məhsuldarlığının yüklənməsini şərtləndirərək “iqtisadi möcüzə”nin əsas dayaqlarından biri olmuşdur. Qeyd edək ki, peşə hazırlığı da ixtisaslı kadr və fəhlələrin hazırlığında mühüm rol oynamışdır.

Qərbi Almaniyada və Yaponiyanın müharibədən sonrakı iqtisadi artımın əsas amilləri nəzərdən keçirildikdən sonra, növbəti hissədə onların iqtisadi inkişaf modellərinin əsas xüsusiyyətləri təhlil olunur və davamlı iqtisadi artımı təmin edən amillər müəyyənləşdirilir.

Almaniyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı iqtisadi artım modelinin əsas xüsusiyyətləri

Qərbi Almaniyanın müharibədən sonrakı iqtisadi inkişaf modelinin əsasını “sosial bazar iqtisadiyyatı” konsepsiyası təşkil edir. Bu modeldə sosial yönümlü inkişaf, sosial ədalət və sosial müdafiə məsələləri prioritet hesab olunur və dövlət bazarın düzgün işləməsinə təmin etməklə işçilərin əmək məhsuldarlığının artımından və cəmiyyətin bütün üzvlərinin sosial müdafiə vasitəsilə iqtisadi artımdan layiqli şəkildə faydalanmasına şərait yaradır. Nəticədə əməkhaqqı əmək məhsuldarlığının artımı ilə təxminən paralel olaraq yüksəlirdi. Belə ki, 1951-59-cü illərdə Qərbi Almaniya iqtisadi artım tempi orta illik 7,7%, əməkhaqqının artım tempi isə 5,4% təşkil etmişdir (diagram 14). Almaniyanın sosialyönümlü iqtisadi artımı təmin edən aşağıdakı amilləri qeyd etmək olar:

- Kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi. Qərbi Almaniyada digər ölkələrdən (məsələn, Fransa və Yaponiya) fərqli olaraq prioritet sahələrdə iri “milli çempionlar” yaratmaq əvəzinə kiçik və orta biznesi dəstəkləmək strategiyasını seçmişdir (2).

- rəqabət mühitinin təmin edilməsi.

- Sosial tərəfdaşlıq. 1950-ci illərin əvvəllərində işçilər və sahibkarlar arasında sosial tərəfdaşlığın əsası qoyulmuşdur:

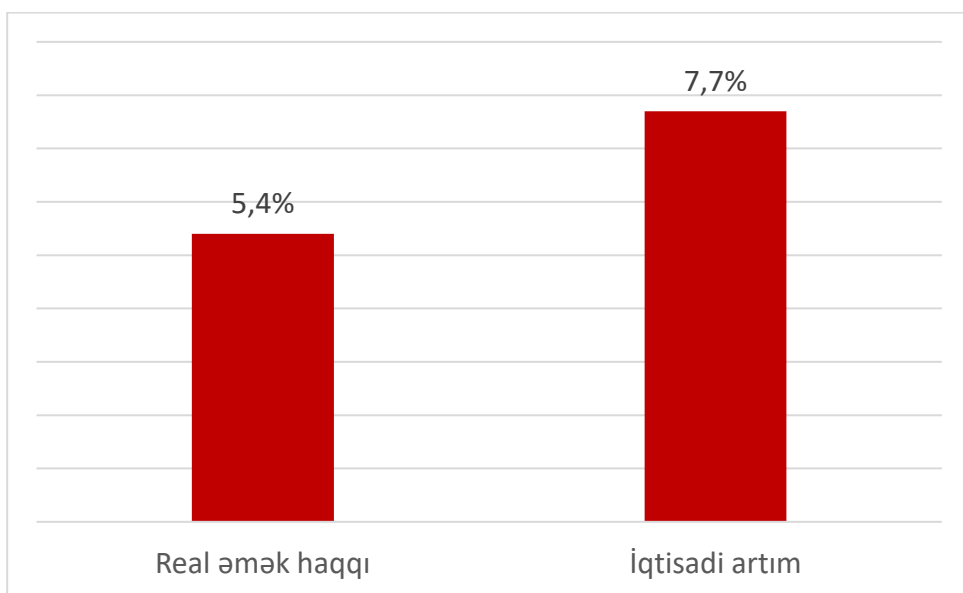
- ✓ şirkətlər xalq səhmlərini buraxmaqla işçiləri səhmdarlara çevirdi, həmçinin həmkarlar ittifaqları şirkətlərin idarəçiliyinə cəlb edildi; bu, işçilərin əməkhaqqı və bonuslarını şirkətin mənfəətinə bağlayaraq onların firmaların uğurunda maraqlı olmasını təmin etdi (16).

- ✓ Qanunvericilik yolu ilə istehsal artdıqca əməkhaqqı fondu və pensiya fonduna ayrılımların artırılması təmin edildi (15).

- Sosial təminat sisteminin (pensiylər, tibbi sığorta, işsizlik müavinəti) gücləndirilməsi.

- Sosial mənzil və ailə siyasəti. Müharibədən sonra evsiz qalan milyonlarla insan üçün geniş miqyaslı sosial mənzil tikintisi proqramları həyata keçirilirdi; ailələrə uşaq müavinətləri və vergi güzəştləri təqdim olundu.

- “Beyin axını”nın qarşısını almaq üçün hökumət alimlərin əməkhaqqının artırılması üçün tədbirlər gördü (15).

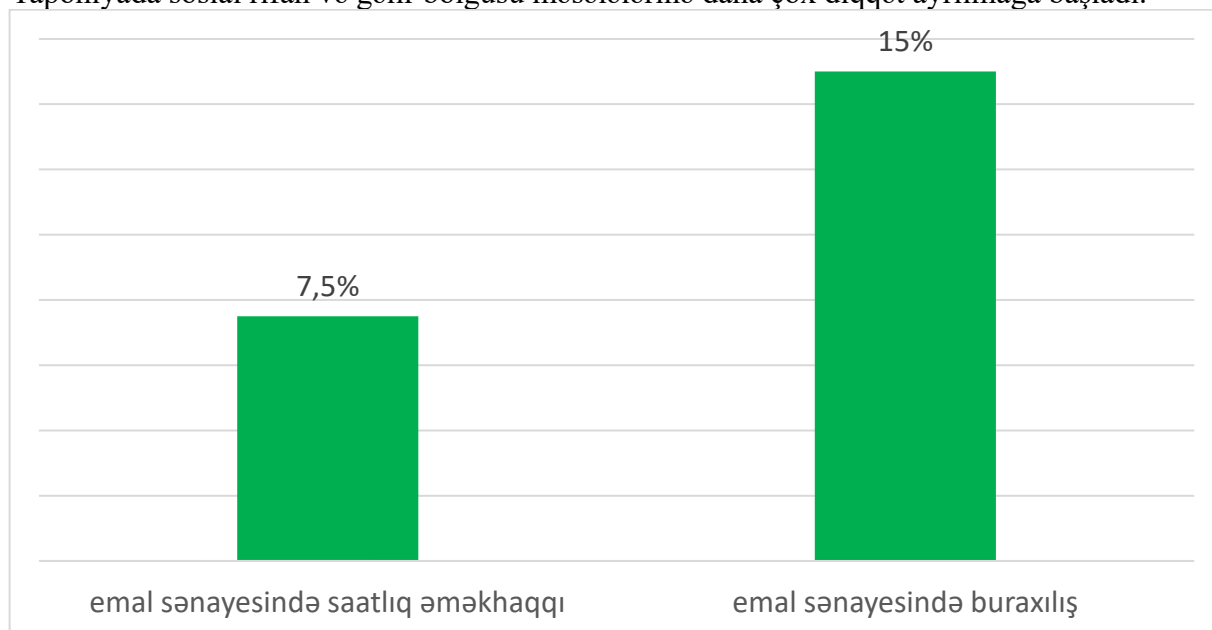
Mənbə: (2)

Diagram 14. İqtisadi artım və real əməkhaqqının artımı, orta hesabla illik, 1951-59-cü illər.

Yaponiyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı iqtisadi artım modelinin əsas xüsusiyyətləri

Yaponiyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı iqtisadi artım modelinin aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd etmək olar:

- Yaponiyada 1950-ci illərdə əsas məqsəd sosialyönlü iqtisadi artım deyil, istehsalın sürətli modernləşdirilməsi və ixrac yönümlü iqtisadi artım idi. Bu modeldə əhalinin rifahı, sosial ədalət və sosial müdafiə məsələləri prioritet hesab olunmurdu – əsas diqqət kapital yığılı, sənaye texnologiyalarının yenilənməsi və istehsal gücünün artırılmasına yönəlmişdi. Nəticədə, həmin dövrdə əməkhaqqının artımı məhsul buraxılışı artımından geri qalmışdır: 1953–1963-cü illər ərzində emal sənayesində buraxılış orta illik 15%, saatlıq əməkhaqqı isə cəmi 7,5% artmışdır (diagram 15). Beləliklə, 1950-ci illərdə Yaponiyada iqtisadi artımdan əsas faydalananlar işçilər deyil, biznes olmuşdur. Yalnız 1960-cı illərin sonlarından etibarən Yaponiyada sosial rifah və gəlir bölgüsü məsələlərinə daha çox diqqət ayrılmağa başladı.

Mənbə: (9)

• Yaponiyada müharibədən sonrakı iqtisadi artımın digər xüsusiyyəti istehsalın yüksək təmərküzləşməsi və iki səviyyəli iqtisadiyyatın formalaşması olmuşdur. 1959-cü ildə emal sənayesində fəaliyyət göstərən firmaların 98%-ini işçi sayı 50-yə qədər olan kiçik firmalar təşkil edirdi, lakin bu firmalar emal sənayesi üzrə ümumi məşğulluğun yalnız 45%-ni, buraxılış həcmnin isə 24%-ni təşkil edirdi (cədvəl 1). Bütün firmaların cəmi 0,3%-ni təşkil edən iri şirkətlərin (işçi sayı 500-dən çox olan şirkətlərin) məşğulluğda payı 24%, buraxılışda payı isə 41%-ni təşkil edirdi. Həmçinin qeyd edək ki, 1948-59-cü illər ərzində məşğulluğun strukturu demək olar ki, sabit qalsa da, kiçik firmaların (işçi sayı 50-yə qədər olan firmaların) buraxılışdakı payı 15 faiz bəndi azalmış, iri şirkətlərin (işçi sayı 500-dən çox olan firmaların) payı isə 12 faiz bəndi artmışdır. Nəticədə, iri şirkətlərdə əmək məhsuldarlığı kiçik firmalarla müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Əmək məhsuldarlığındakı kəskin fərq, öz növbəsində, iri və kiçik firmalar arasında əməkhaqqı səviyyələrində ciddi fərqlənməsinə şərtləndirmişdir: 1957-ci ildə kiçik firmalarda əməkhaqqı səviyyəsi iri firmalardakı əməkhaqqından 2,5 dəfə aşağı idi (9).

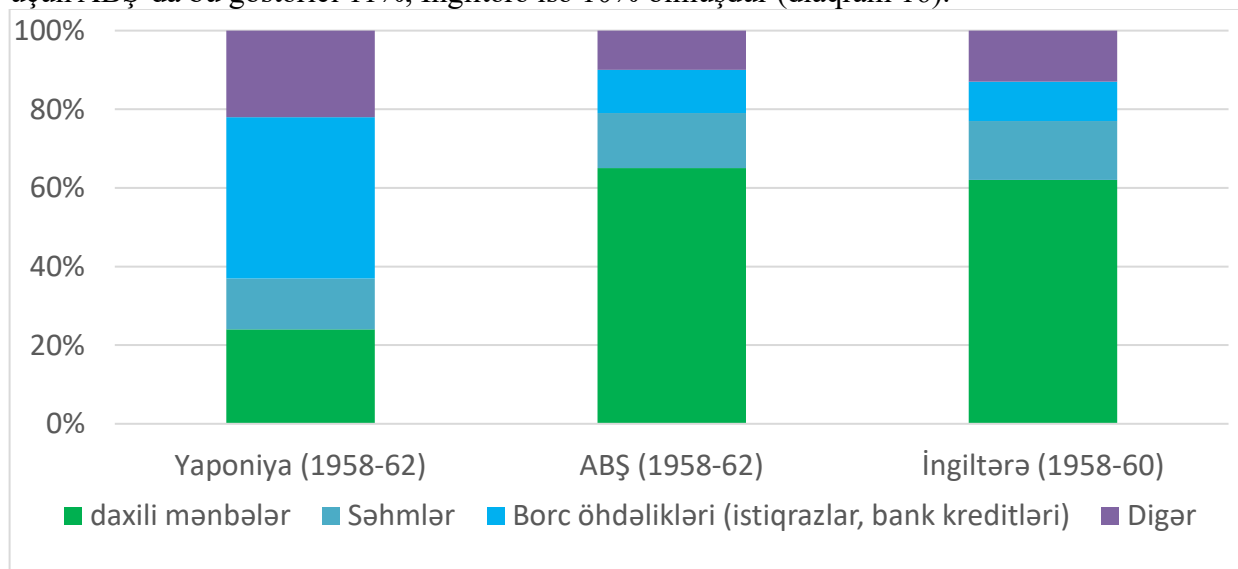
Cədvəl 1. Emal sənayesində təmərküzləşmə, %

Firmalarda işçilərin sayı	Firmaların sayı		İşçilərin sayı		Buraxılışın həcmi	
	1948	1959	1948	1959	1948	1959
1-49	96,3	95,4	46,5	44,8	38,9	24,2
50-99	2,1	2,6	9,7	10,9	10	9,6
100-199	0,8	1,1	7,9	9,4	9,2	10
200-499	0,5	0,6	10,5	11,3	12,8	15,4
500 və daha çox	0,3	0,3	25,4	23,5	29	40,8
	100	100	100	100	100	100

Mənbə: (9, Cədvəl 3).

• 2-ci Dünya Müharibəsindən sonra Yaponiyanın sürətli iqtisadi artımını təmin edən əsas amillərdən biri də ucuz məzənnə siyasəti olmuşdur. 1949-cu ildən 1971-ci ilə qədər Yapon yeninin ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi sabit saxlanılaraq 1 ABŞ dollarına 360 yen səviyyəsində müəyyən edilmiş və yenin ucuz məzənnəsi Yaponiyanın “ixrac yönümlü inkişaf modeli”-nin əsas sütunlarından biri olmuşdur.

• 2-ci Dünya Müharibəsindən sonra Yaponiyanın iqtisadi artım modelinin növbəti xüsusiyyəti firmaların yüksək borclanma səviyyəsi olmuşdur. 1958-62-ci illərdə firmaların maliyyələşməsində borc öhdəliklərinin payı orta hesabla 41% (o cümlədən bank kreditlərinin payı 34%) təşkil etmişdir. Müqayisə üçün ABŞ-da bu göstərici 11%, İngiltərə isə 10% olmuşdur (diagram 16).

Mənbə: (8)

Diagram 16. Firmaların maliyyələşmə strukturu, orta hesabla, 1958-62-ci illər, %

Beləliklə, Qərbi Almaniya və Yaponiyanın 2-ci Dünya Müharibəsindən sonrakı iqtisadi artım modelləri arasındakı əsas fərqlər aşağıdakılardır:

- Qərbi Almaniyada işçilər Yaponiya ilə müqayisədə iqtisadi artımdan nisbətən çox faydalanmışdılar.
- Qərbi Almaniyadan fərqli olaraq Yaponiyanın “ihrac yönümlü inkişaf modeli”-nin əsas sütunlarından biri ucuz valyuta siyasəti olmuşdur

- Yaponiyada iqtisadi artım əsasən kredit hesabına baş vermişdir: firmaların əsas maliyyələşmə mənbəyi banklar idi, fond bazarı isə zəif inkişaf etmişdir. Qərbi Almaniyada isə fond bazarının inkişafı nəticəsində firmaların bank kreditlərindən asılılığı nisbətən aşağı idi.

Aşağıdakı hissədə Yaponiyanın müharibədən sonrakı iqtisadi artım modelinin mənfəət nəticələri qeyd olunacaq.

Yaponiyanın müharibədən sonrakı iqtisadi artım modelinin mənfəət nəticələri

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Yaponiyada işçilər iqtisadi artımdan nisbətən daha az faydalanmışdılar. Fikrimizcə, bu, aşağıdakılarla əlaqədardır:

- Yaponiyada, Qərbi Almaniyadan fərqli olaraq, kiçik və orta biznesin deyil, iri şirkətlərin dəstəklənməsi strategiyası seçilmişdir, bu da istehsalın təmərküzləşməsini gücləndirərək iki səviyyəli iqtisadiyyatın formalaşmasına səbəb olmuş və nəticədə əməkhaqlarının artımını zəiflətməmişdir:

- ✓ İstehsalın yüksək təmərküzləşməsi rəqabəti məhdudlaşdırır, bu isə firmalar arasında işçi qüvvəsini cəlb etmək uğrunda rəqabəti zəiflədərək əməkhaqlarının artım tempini azaldır.

- ✓ İşçilərin sahələr üzrə ixtisas və bacarıq fərqlərinin böyük olması əmək məhsulunu məhdudlaşdırır, bu da firmalar arasında işçi uğrunda rəqabətin zəiflədərək əməkhaqlarının artım tempini azaldır.

- ✓ İşçilərin sahələr üzrə ixtisas və bacarıq fərqlərinin böyük olması səbəbindən yüksək ixtisaslı sahələrdə əmək məhsuldarlığının artımı aşağı ixtisaslı sahələrə ötürülmür, bu da ölkə üzrə əməkhaqlarının artımını məhdudlaşdırır.

- Qərbi Almaniyada güclü sosial təminat sistemi də yüksək əməkhaqlarına səbəb olmuşdur: sosial təminatlar (məsələn, yüksək işsizlik müavinəti) işçilərin işəgötürənlərlə əməkhaqqı danışıqlarında danışıq gücünü gücləndirərək (1) əməkhaqlarına müsbət təsir edirdi.

- İhrac yönümlü siyasət. Yapon firmaları məhsullarını xarici bazarlara çıxarmaq üçün istehsal xərclərini, o cümlədən əməkhaqqını, aşağı səviyyədə saxlamağa çalışırdılar.

- Həmkarlar ittifaqlarının zəif təsiri. Müharibədən sonrakı Yaponiyada həmkarlar ittifaqları mövcud olsa da, onların təsiri zəif idi. Onlar nadir hallarda işəgötürənlərə qarşı çıxırdılar.

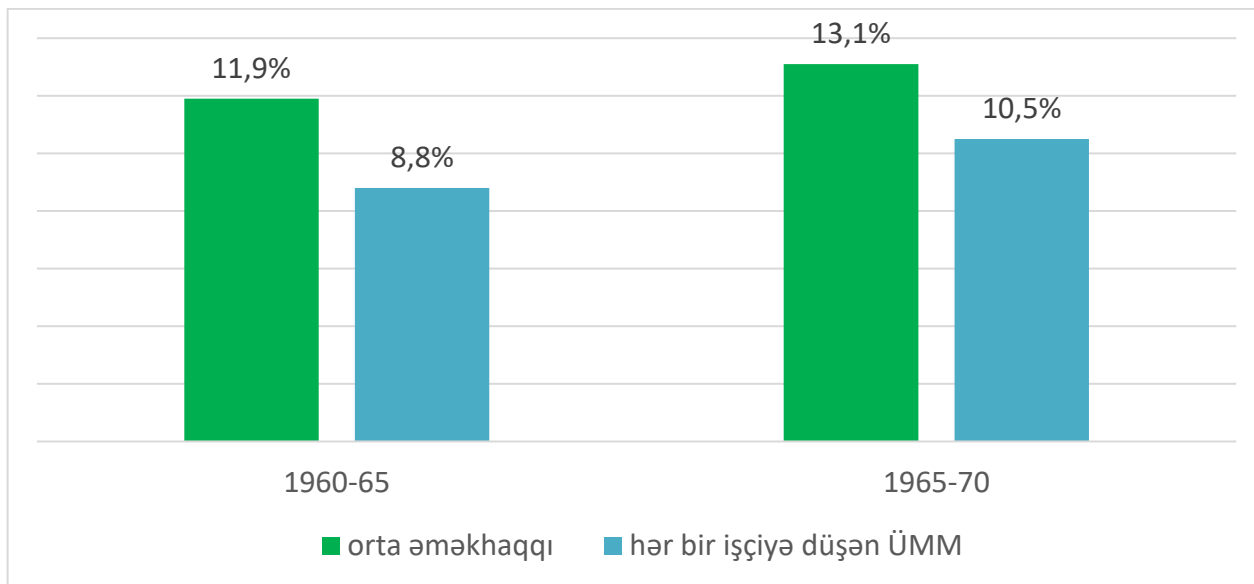
- İşçilər məşğulluğa əməkhaqqı səviyyəsindən daha çox üstünlük verirdilər. Yaponiyanın “ömürlük məşğulluq” modeli məşğulluq sabitliyini əsas prinsip kimi qəbul edirdi. İşçilər iş yerini qorumaq və karyera yüksəlişi imkanları müqabilində nisbətən aşağı əməkhaqqı səviyyəsinə razılaşırdılar.

Lakin Yaponiyada 1950-ci illərdə əməkhaqlarının aşağı artımı sonrakı illərdə əməkhaqlarının əmək məhsuldarlığına nisbətən daha sürətlə artmasını şərtləndirmiş (diaqram 17), bu da firmaların mənfəətinə mənfəət təsir göstərmişdir və xüsusən də məhsuldarlığı aşağı olan firmaların vəziyyətini pisləşdirmişdir. 1960-cı illərdə Yaponiyada əməkhaqqının sürətli artımını şərtləndirən amillər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Hökumət və korporasiyalar nəticəyə gəldilər ki, iqtisadi artımın davam etməsi daxili tələbin stimullaşdırılmasını, bu isə əhalinin gəlirlərinin artmasını tələb edir. Əməkhaqqının artırılması artıq firmaların rəqabət qabiliyyətliliyinə təhdid kimi deyil, iqtisadi zərurət kimi qiymətləndirilməyə başlandı. Hökumət 1960-cı ildə “Milli gəlirin ikiqat artırılması proqramı” qəbul etdi və 10 il ərzində milli gəliri ikiqat artırmaq məqsədini elan etdi. Nəticədə, 1960-cı illərdə əməkhaqqının orta illik artımı 12-13%, əmək məhsuldarlığının artımı isə 9-11% təşkil etmişdi – bu, ilk dəfə əməkhaqlarının məhsuldarlıqdan daha sürətlə artdığı dövr olmuşdu.

- Həmkarlar ittifaqlarının güclənməsi. Həmkarlar ittifaqlarının güclənməsi onlara şirkətlərin yüksək mənfəətliliyini əsas gətirərək əməkhaqqının artımına nail olmağa imkan verirdi.

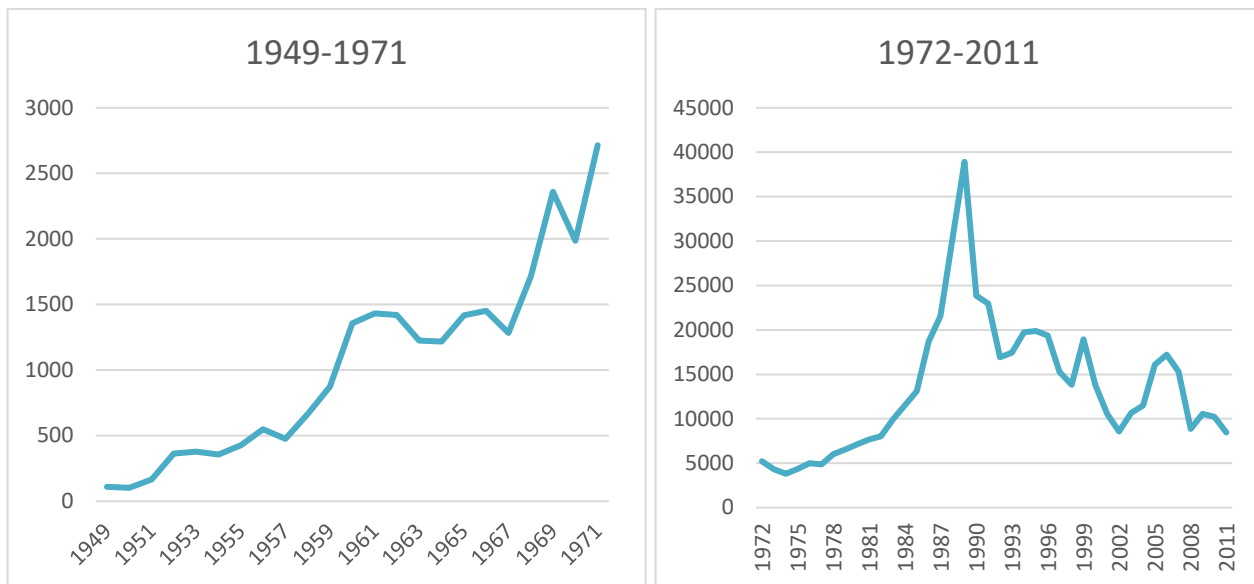
- İqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri. Kapitaltutumlu olan ağır sənayedən maşınqayırma, elektronika və avtomobil istehsalına keçid yeni yüksək ixtisaslı iş yerləri yaratdı. Bu, yüksək ixtisaslı işçilərə olan tələbi artıraraq əməkhaqqının yüksəlməsini stimullaşdırırdı.

Mənbə: (10)

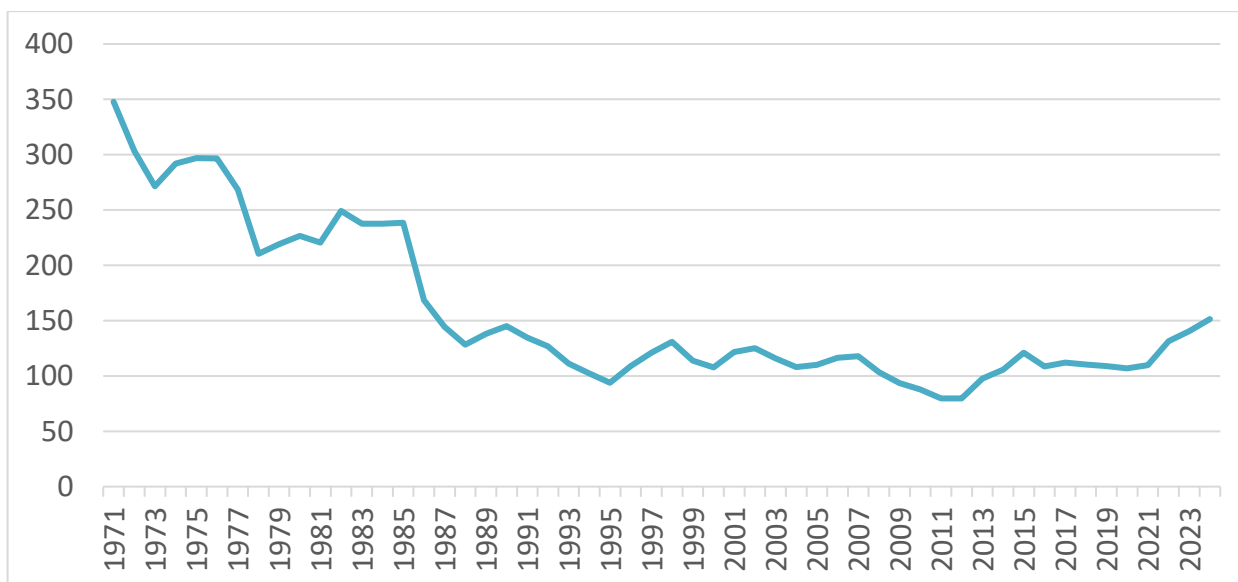
Diaqram 17. Əmək məhsuldarlığının və əməkhaqqının orta illik artım tempi, 1960-70-ci illər, %

Yaponiyada 2-ci Dünya müharibəsindən sonra həyata keçirilən ucuz valyuta siyasəti də Yaponiya iqtisadiyyatında mənfə meyllərin yaranmasına gətirib çıxarmış və, fikrimizcə, 1990-cı illərdə Yaponiya iqtisadiyyatının üzləşdiyi və indiyə qədər davam edən uzunmüddətli durğunluğun səbəblərindən biri olmuşdur. Belə ki, ucuz yen firmaların, xüsusən ixracatçıların izafi mənfəət əldə etməsinə səbəb olmuş, bu da fond və əmlak bazarlarında köpüyün formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Belə ki, fond indeksi Nikkei 225 1949-cu ildə 110-dan 1971-ci ildə 2700-ə qədər yüksəlmişdir (diaqram 18). 1971-ci ilin sonundan etibarən yenin tədricən bahalaşmasına baxmayaraq (diaqram 19) ixrac artmaqda davam edir (diaqram 20) və şirkətlər hələ də yüksək mənfəət əldə edirdilər, bu da öz növbəsində, fond bazarında köpüyün daha da böyüməsini stimullaşdırırdı: Nikkei 225 indeksi 1971-ci ildə 2700-dən 1985-ci ildə 13 000-ə qədər yüksəlmişdir. Plaza Sazişindən (1985) sonra yenin möhkəmlənməsi sürətləndi və bu, xarici ticarətin müsbət saldosunun 1986-cı ildə ÜDM-nin 3,6%-dən 1988-ci ildə 1,9%-ə enməsinə səbəb oldu. Yenin bahalaşmasının iqtisadiyyata mənfə təsirlərini zəiflətmək üçün Yaponiya Bankı faiz dərəcələri azaltmağa başladı: uçot dərəcəsi 5%-dən 2,5%-dək endirildi. Yumşaq pul siyasəti fond və daşınmaz əmlak bazarlarının artmasını daha da sürətləndirdi: Fond indeksi Nikkei 225 1985-ci ildə 13000-dən 1989-cu ildə 39 000-ə qədər artmışdı. Tokioda kommersiya məqsədli torpaq qiymətləri isə 1980-ci illər ərzində təxminən 3,5–4 dəfə artmışdır. Fond və əmlak bazarlarında köpüyün sürətlə artdığı şəraitdə Yaponiya Mərkəzi Bankı 1989-cu ildən etibarən uçot dərəcəsini artırmağa başladı. Faiz dərəcələrinin artması fond və əmlak bazarlarının çökməsinə səbəb oldu. 1990-cı ildə yapon fond indeksi (Nikkei 225) 40% ucuzlaşdı, növbəti 12 il ərzində isə əlavə olaraq 3 dəfə azaldı. Nəticədə, 1989-cu ilin maksimal səviyyəsi ilə müqayisədə indeksin dəyəri təxminən 80% aşağı düşdü. Daşınmaz əmlakın qiyməti də 5-10 dəfə aşağı düşdü.

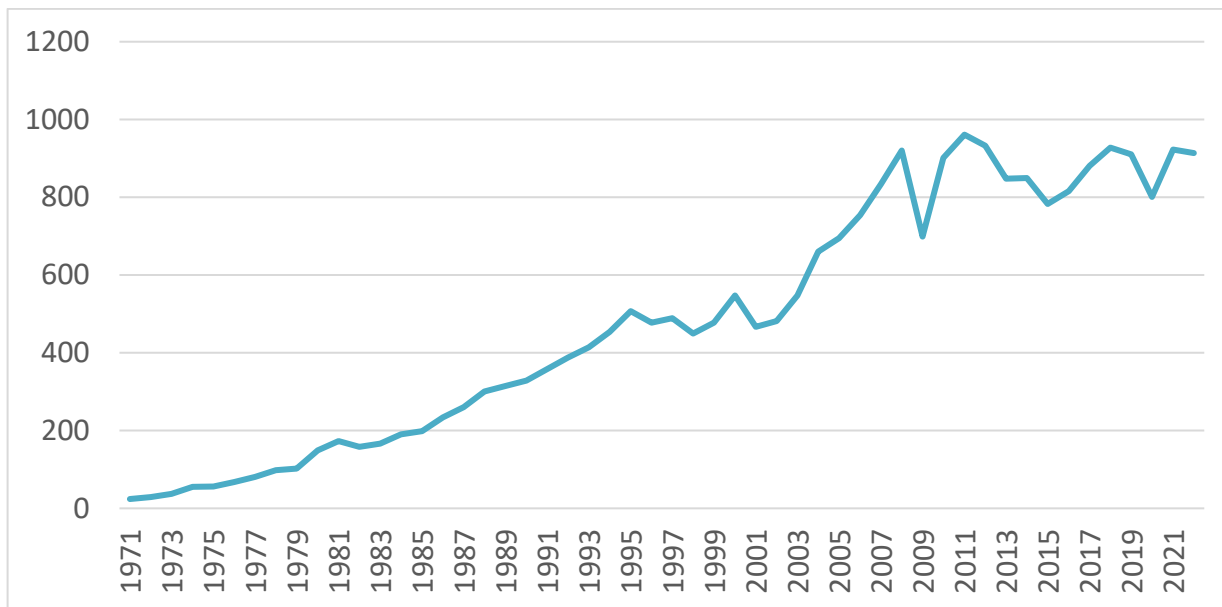
Mənbə: <https://indexes.nikkei.co.jp/en/nkave/archives/data?list=annually>

Diagram 18. Fond indeksi Nikkei 225

Mənbə: Federal Reserve Economic Data, Federal Reserve Bank of St. Louis

Diagram 19. Yenin dollara qarşı məzənnəsi, orta illik

Mənbə: WTO

Diagram 20. Əmtəə və xidmətlər ixracı, Yaponiya, milliyard dollar

Fond və daşınmaz əmlak qiymətlərinin kəskin azalması nəticəsində bir çox yapon şirkətləri götürdükləri kreditlərin girovu kimi qoyduqları səhmlərin və daşınmaz əmlakın dəyərinin kəskin azalması ilə qarşılaşdılar. Girovların dəyəri kəskin şəkildə azaldığı üçün banklar borcalanlardan kredit məbləği ilə girov dəyəri arasındakı nisbəti qorumaq məqsədilə əlavə təminat təqdim etməyi və ya əlavə aktivləri girov kimi qoymağı tələb edirdilər. Bu tələblər firmalara maliyyə təzyiqini artırmış, onların ödəmə qabiliyyətini zəiflətməmişdir. Firmaların girov təminatlarını artırması həmçinin onların investisiya imkanlarını məhdudlaşdıraraq iqtisadi artıma mənfi təsir göstərmişdir.

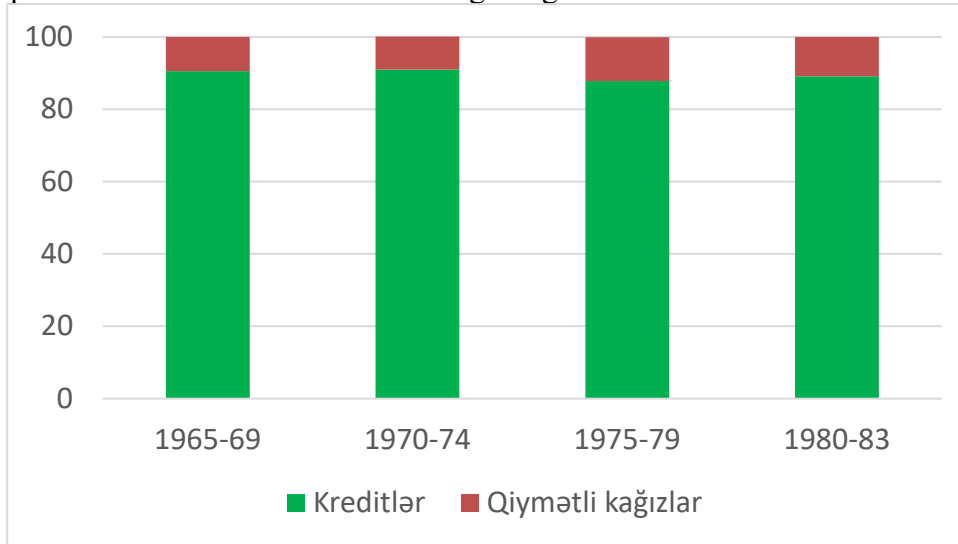
Borc yönümlü iqtisadi artım da Yaponiyada investisiya qoyuluşlarını və sənayeləşmə prosesini sürətləndirsə də, uzunmüddətli dövrdə iqtisadi inkişafın davamlılığına mənfi təsir göstərmişdir. Belə ki, iqtisadi artımın əsasən kredit resursları hesabına təmin olunması firmaların borc yükünü artırmış, onların maliyyə sabitliyini və uzunmüddətli ödəmə qabiliyyətini zəiflətdiyi üçün iqtisadi artımın dayanıqlığını məhdudlaşdırmışdır. Aşağıdakı diaqramdan göründüyü kimi, 1960-cı ildən 1980-ci illərin əvvəlinə qədər maliyyə qurumlarından cəlb edilən kreditlərin payı sabit olaraq xarici maliyyələşmənin təqribən 90%-ini təşkil etmişdir (diaqram 21) və firmaların yüksək borclanması 1990-cı illərdən etibarən davam edən iqtisadi durğunluğun əsas səbəblərindən biridir (diaqram 22). Belə ki, 1990-cı illərdə Yaponiyada fond bazarı və daşınmaz əmlakın kəskin ucuzlaşması nəticəsində firmalar və ev təsərrüfatlarının aktivlərinin dəyəri öhdəliklərindən aşağı düşərək borcluların balanslarını pozmuş, bu da onların ödəmə qabiliyyətliyini zəiflədərək kredit cəlb etmək imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Belə şəraitdə firmalar və ev təsərrüfatları pozulmuş balanslarını və ödəmə qabiliyyətliyini bərpa etmək məqsədilə borclarını azaltmağa başladılar, yəni öz vəsaitlərini istehlak və investisiyadan çox borcların ödənilməsinə yönəldilər, bu da məcmu tələbin azalmasına və uzunmüddətli iqtisadi durğunluğa səbəb oldu (7).

Hökumət aşağıdakı çətin seçim qarşısında qalmışdı:

- Firmaların sərt maliyyə restrukturizasiyası və ödəməqabiliyyətsiz şirkət və ev təsərrüfatlarının müflisləşməsi. Bu, bir-iki il ərzində iqtisadi artımı bərpa etməyə imkan verərdi, lakin işsizlərin kütləvi artımı ilə nəticələnəcəkdi.
- Şirkətlərin müflisləşməsinin qarşısını almaq üçün onların borclarının davamlı şəkildə yenidən maliyyələşdirilməsi. Lakin bu halda uzunmüddətli durğunluq təhlükəsi yüksək idi, çünki firmaların mənfəətlərinin böyük hissəsi yalnız alınmış borcların ödənilməsinə yönəlir və bu onların investisiya və inkişaf imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdıracaqdı.

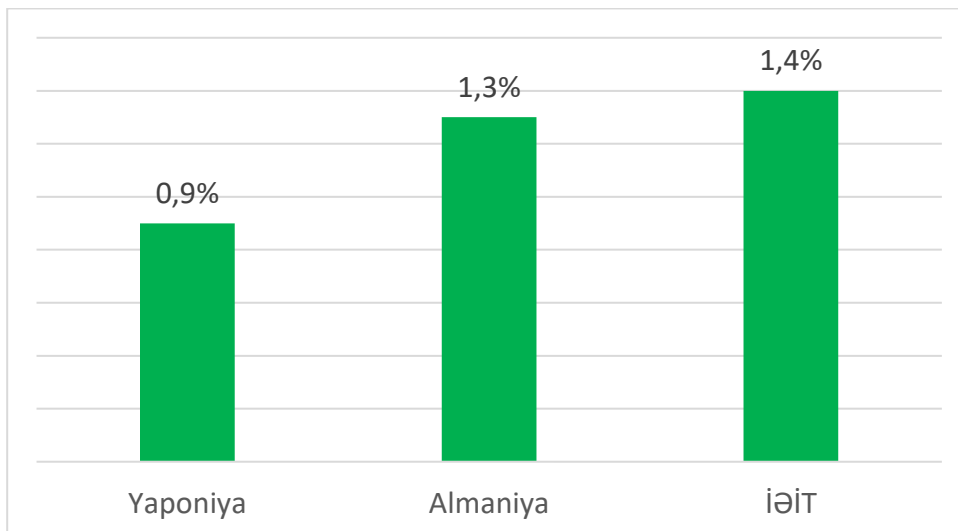
Uzun müzakirələrdən sonra yapon hökuməti iqtisadi sabitliyin qorunmasını prioritet hesab edərək ikinci variantı – şirkətlərin borclarının yenidən maliyyələşdirilməsi və onların müflisləşməsinin qarşısının alınmasını seçdi. Bu qərar nəticəsində fəaliyyətini davam edən, lakin investisiya və inkişaf potensialını itirmiş

“zombi şirkətlərin” (yəni borclarını ödəmək üçün kifayət qədər mənfəət qazana bilməyən və yalnız davamlı maliyyələşdirmə (kreditlər və ya dövlət dəstəyi) hesabına fəaliyyətlərini davam etdirən şirkətlərin) yaranmasına gətirib çıxardı. Nəticə etibarilə, Yaponiyanın iqtisadiyyatı kəskin tənəzzüldən yayınsa da, bu günə qədər davam edən uzunmüddətli durğunluğa daxil oldu.

Mənbə: (11, Cədvəl 16)

Diagram 21. Özəl firmaların xarici maliyyələşmə strukturu, %

Mənbə: Dünya Bankı

Diagram 22. Hər nəfərə düşən iqtisadi artım, orta illik, 1990-2024-ci illər, %

Yaponiya və Qərbi Almaniyanın təcrübələri bir sıra mühüm dərslər verir:

- Azad olunmuş ərazilərdə uzunmüddətli və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün iri biznesin deyil, kiçik və orta biznesin inkişafına əlverişli şəraitin yaradılması zəruridir.
- Əhali və firmaların investisiya imkanlarının məhdud olduğunu nəzərə alaraq, azad olunmuş ərazilərin sürətli bərpası və inkişafı yalnız Mərkəzi Bankın kredit emisiyası vasitəsilə təmin oluna bilər.
- Borc yönümlü iqtisadi artım qısamüddətli dövrdə investisiya fəallığını və iqtisadi artımı sürətləndirə də, uzunmüddətli dövrdə iqtisadi inkişafın davamlılığına mənfi təsir göstərir. Buna görə də azad olunmuş ərazilərin davamlı inkişafı üçün kreditləşmə ilə yanaşı səhm bazarının inkişafı da zəruridir.

Nəticə

Qərbi Almaniya və Yaponiyanın İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı iqtisadi artım təcrübəsi göstərir ki, sürətli iqtisadi artım əhalinin yüksək yığılma meyli, Mərkəzi Bankın kredit emissiyası, məhsuldarlığın artması və keyfiyyətli təhsil və peşə hazırlığı sistemi sayəsində mümkün olmuşdur. Bu təcrübə həm də göstərir ki, uzunmüddətli və davamlı iqtisadi artım yalnız sürətli kapital yığılması və genişmiqyaslı kreditləşmə ilə təmin oluna bilməz. Yaponiyada müharibədən sonrakı illərdə tətbiq edilən kapital yönümlü iqtisadi artım modeli və borc yönümlü iqtisadi inkişaf strategiyası qısa və orta müddətdə “iqtisadi möcüzə” yaratmış olsa da, 1990-cı illərdə iqtisadi problemlərin dərinləşməsinə və nəticədə uzunmüddətli iqtisadi durğunluğa səbəb olmuşdur. Məqalədə Qərbi Almaniya və Yaponiyanın təcrübəsinə istinad edərək azad olunmuş ərazilərdə uzunmüddətli və davamlı inkişafın təmin edilməsi üçün iri biznesin deyil, kiçik və orta biznesin inkişafına əlverişli şəraitin yaradılmasının zəruriliyi qeyd olunur. Məqalədə həmçinin bu ərazilərin sürətli bərpa və inkişafı üçün Mərkəzi Bankın kredit emissiyasının vacibliyi vurğulanır; bu ərazilərin davamlı inkişafı üçün isə kreditləşmə ilə yanaşı səhm bazarının inkişafının əhəmiyyəti qeyd olunur.

Ədəbiyyat

1. Bernstein, J. (2016). Wages in the United States: Trends, explanations, and solutions. In I. Kirsch, H. Braun (Eds). The dynamics of opportunity in America: Evidence and perspectives, 167-195.
2. Bootle, R., & Vitali, J. (2024). Economic transformation: Lessons from history. London: Policy Exchange.
3. Eichengreen, B., Ritschl, A. (2008). Understanding West German economic growth in the 1950s, SFB 649 Discussion Paper, No. 2008,068, Humboldt University of Berlin, Collaborative Research Center 649 - Economic Risk, Berlin
4. Fukao, K., Makino, T., & Settsu, T. (2021). Human capital and economic growth in Japan: 1885–2015. Journal of Economic Surveys, 35(3), 710-740. <https://doi.org/10.1111/joes.12419>
5. Hoshi, T. Rapid Growth and Long Stagnation. College de France, https://www.college-de-france.fr/en/agenda/guest-lecturer/japanese-economy/rapid-growth-and-long-stagnation?utm_source=chatgpt.com
6. International Monetary Fund. (1990). German Unification. USA: International Monetary Fund. Retrieved Sep 4, 2025, <https://doi.org/10.5089/9781557752000.084>
7. Koo, R. C. (2003). Balance Sheet Recession: Japan's Struggle with Uncharted Economics. John Wiley.
8. Miyazaki, Y. (1967). Rapid Economic Growth in Post-War Japan—With Special References to “Excessive Competition” and the Formation of “Keiretsu”. The Developing Economies, 5(2), 329-350.
9. Oecd. (1964). OECD Economic Surveys: Japan
10. OECD. (1971). OECD Economic Surveys: Japan
11. Sato, K. (1987). Saving and investment in Japan. Working Paper No. 6, Center on Japanese Economy and Business Graduate School of Business Columbia University
12. Teranishi, J., & Sachs, J. (1994). Economic recovery, growth and policies: 'gradualism' in the Japanese context. Economic Policy, Vol. 9, No. 19, 137-153.
13. Спицына К. От краха к чуду. Япония после второй мировой войны. Россия в глобальной политике. 2021. №1 (107).
14. Böyük Qayıdış, <https://azerbaijan.az/information/911>
15. Людвиг Эрхард: творец "немецкого чуда", 17 марта 2018, <https://smotrim.ru/article/1492073>
16. Румер Б. (2012). Немецкое «экономическое чудо», 4 октября, https://exclusive.kz/votum_separatum-karlygash_ezhnova-5836/
17. <https://indexes.nikkei.co.jp/en/nkave/archives/data?list=annually>

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARINDA KƏND TƏSƏRRÜFATI VƏ HEYVANDARLIQ TULLANTILARINDAN BIOENERJİ İSTEHSALININ ƏSAS PERSPEKTİVLƏRİ

Şəhla Nəzərova

Bakı Biznes Universiteti, “İqtisadi nəzəriyyə” kafedrası, müəllim
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, “İqtisadi və texnoloji elmlər” kafedrası, doktorant
E-mail: shahlanazarova21@gmail.com
ORCID: 0009-0003-2408-3373

Xülasə

Bu tədqiqatın məqsədi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bioenerji potensialını qiymətləndirmək, kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarının enerji istehsalında səmərəli istifadəsi imkanlarını müəyyənləşdirmək və regionlarda bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişaf strategiyasını təklif etməkdir. Tədqiqatda sahə üzrə mövcud resursların qiymətləndirilməsi və enerji potensialının hesablanması məqsədilə statistik məlumatların təhlilindən istifadə olunmuşdur. Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsulları üzrə məhsuldarlıq və tullantı göstəriciləri araşdırılmış, biokütlədən elektrik, istilik və bioqaz istehsalı imkanları qiymətləndirilmişdir. Analiz nəticəsində regionlarda bioenerji resurslarının üstünlükləri və istifadəyə yararlı həcmi müəyyən edilmişdir. Tədqiqat Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bioenerji potensialının sistemli qiymətləndirilməsini təqdim edən ilk işlərdən biridir. Əldə edilən nəticələr regionların “yaşıl enerji zonası” konsepsiyası çərçivəsində bərpa olunan enerji strategiyalarının hazırlanmasına və bioenerji resurslarının optimallaşdırılmasına imkan verir. Tədqiqatın nəticələri isə enerji siyasətinin planlaşdırılması, yerli enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və kənd təsərrüfatı tullantılarının səmərəli istifadəsi üçün tətbiq oluna bilər.

Açar sözlər: bioenerji, yaşıl enerji, kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq tullantıları, Qarabağ, Şərqi Zəngəzur.

Giriş

Enerji global dayanıqlı inkişafın əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri olmaqla sosial, ekoloji və iqtisadi aspektlərə dərin təsir göstərir. Son illərdə global enerji mənzərəsi, bərpa olunan enerji mənbələrinə artan diqqət və texnoloji irəliləyişlərin təsiri ilə mühüm transformasiyaya məruz qalmışdır. Sürətli urbanizasiya, sənayeləşmə, modernləşmə və əhali artımı son onilliklərdə enerji tələbatının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur. Bununla yanaşı, iqlim dəyişikliyi, global istiləşmə və bərpa olunmayan enerji resurslarının tükənməsi ilə bağlı artan narahatlıqlar bərpa olunan və dayanıqlı enerji mənbələrinə yönəlməni sürətləndirmişdir.

Bu kontekstdə bioenerji, qalıq yanacaqlardan asılılığın azaldılması və enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi yolu ilə Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə (SDG-lərə) nail olunmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilən perspektivli alternativ kimi ön plana çıxır. Bioenerji sənaye və nəqliyyat sektorlarında istilik, elektrik enerjisi, müxtəlif yanacaqlar və kimyəvi məhsulların istehsalında istifadə oluna bilən bərk, maye və qaz formalı bioyanacaqları əhatə edir[3].

Bioenerjinin üstünlükləri sırasında tullantıların səmərəli idarə olunması, karbon emissiyalarının azaldılması, sabit və bərpa olunan enerji təchizatının təmin edilməsi, həmçinin milli kapital məhsuldarlığının artırılması qeyd olunur. Son onilliklər ərzində bioenerji bir çox ölkələrdə idxal olunan qalıq yanacaqlardan asılılığı azaldaraq yerli iqtisadiyyatların güclənməsinə xidmət etmişdir.

Azərbaycanın bioenerji potensialı ölkənin enerji müstəqilliyini artırmaq, ətraf mühitin qorunmasını təmin etmək və kənd təsərrüfatı istehsalını dəstəkləmək baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ölkəmiz biokütlə istehsalında istifadə oluna biləcək müxtəlif resurslara malikdir. Belə ki, hesablamalara görə bioenerji potensialı 380 MVt-dır. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş torpaqlarında “yaşıl enerji zonası” konsepsiyasının reallaşdırılması istiqamətində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi ilə bir çox layihələr həyata keçirilir. Ərazidə geniş kənd təsərrüfatı torpaqları, heyvandarlıq təsərrüfatları və təbiəti mühafizə olunan zonaların mövcudluğu isə, bioenerji istehsalının inkişafı üçün əlverişli mühit yaradır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarından bioenerji istehsalı sahəsində mövcud potensialın

qiymətləndirilməsinin, həmçinin bu istiqamətdə aparılmış sistemli tədqiqatların məhdudluğu isə mövzunun daha dərinlən araşdırılmasını zəruri edir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı bitkilərinin və heyvandarlıq məhsullarının istehsal dinamikası

Bioenerji biokütlədən, yəni bitki və ya heyvan mənşəli qalıqlardan əldə edilən bərpa olunan enerjinin bir növüdür. Bioenerjinin emalı nəticəsində avtomobil yanacağı, istilik və elektrik enerjisi, həmçinin müxtəlif məhsullar əldə edilir. Bioenerjidən istifadə iki əsas kateqoriyaya bölünür və bunlara aşağıdakılar aiddir:

- **Ənənəvi bioenerji** – biokütlənin ağac, heyvan tullantıları və ənənəvi kömür kimi formalarda yandırılması nəticəsində əldə olunan enerji;
- **Müasir bioenerji** – baqasdan (şəkər qamışı və ya sorqo qalıqları) və digər bitkilərdən hazırlanmış maye bioyanacaqlar, bioemal zavodlarının məhsulları, qalıqların anaerob mühitdə çürüdülməsi nəticəsində əldə edilən bioqaz və digər texnologiyalardır[2].

Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, istixana qazı emissiyalarının azaldılması və ekoloji tarazlığın qorunması məqsədilə bioenerji istehsalı dünya üzrə prioritet sahələrdən biri hesab olunur. Azərbaycan Respublikasında da bu istiqamətdə mühüm addımlar atılmış, xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının “yaşıl enerji zonası” elan edilməsi bioenerji potensialının araşdırılmasına geniş imkanlar yaratmışdır.

Regionda kənd təsərrüfatı və heyvandarlığın bərpası, həmçinin ağac emalı, qida və yüngül sənaye sahələrinin inkişafı bioenerji istehsalı üçün kifayət qədər orqanik xammal bazasının formalaşmasına səbəb olur. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında bioenerji istehsalı üçün əsas xammal mənbələri kimi kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantıları, bərk məişət tullantıları, eləcə də ağac emalı və qida sənayesindən yaranan üzvi qalıqlar çıxış edir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda aparılan ilkin qiymətləndirmələr göstərir ki, regionun illik bioenerji potensialı 300–400 milyon kubmetr bioqaz ekvivalentinə çatı bilər. Bu isə həm yerli istehlakın bir hissəsini qarşılamağa, həm də tullantıların idarə olunması sahəsində ekoloji yüklənməni azaltmağa imkan verə bilər.

Tədqiqatda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarından bioenerji əldə olunması potensialı qiymətləndirilmiş və aşağıdakı cədvəllərə əsasən əldə olunan məlumatlardan istifadə etməklə bioenerji istehsalının əsas perspektivləri çərçivəsində təkliflər hazırlanmışdır. Bu kontekstdə, əvvəlcə statistik məlumatlara nəzər yetirək:

Qarabağ iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı aşağıda göstərilmişdir(Cədvəl 1):

Cədvəl 1

Qarabağ iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı, ton

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı, ton	2015	2020	2021	2022	2023
Dənli və dənli paxlalı bitkilər	406180	436695,7	389840,8	409670,9	409486,4
o cümlədən payızlıq və yazlıq buğda	272031	304600,3	280918,8	268678,2	295013,3
Pambıq	6479	95764,0	81312,4	95698,9	74473,7
Şəkər çuğunduru	90565	50366,1	21183,1	14858,0	21355,9
Dən üçün günəbaxan	2507	5305,2	6599,4	7020,2	6824,6
Kartof	22332	17159,6	15524,0	14273,6	17162,7
Tərəvəz	127419	253224,3	292461,8	278801,1	284898,7
Bostan məhsulları	52521	50520,4	50205,1	62131,2	55600,9
Meyvə və giləmeyvəli	32559	51137,1	51952,2	54970,6	58444,4
Üzüm	7291	8149,4	7966,4	7988,5	8146,4

Mənbə: [1]

Bu cədvəl 2015–2023-cü illər ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsal dinamikasını göstərir. Cədvəldə təqdim olunan məlumatlar göstərir ki, 2015–2023-cü illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında həm struktur, həm də miqdar baxımından əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir. 2015–2023-cü illər ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd

təsərrüfatı məhsullarının həcmi ümumilikdə artmış, xüsusilə dənli bitkilər, pambıq, tərəvəz, meyvə və günəbaxan istehsalında dinamik yüksəliş müşahidə olunmuşdur. Bu artım təkcə ərzaq təhlükəsizliyi üçün deyil, həm də bioenerji istehsalı üçün xammal bazasının genişlənməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Dənli və dənli paxlalı bitkilərin istehsalının sabit səviyyədə qalması o deməkdir ki, bu məhsullardan sonra qalan saman, saplaq, qabıq və digər bitki qalıqları enerji istehsalında xammal kimi istifadə oluna bilər. Məsələn, hər ton buğda məhsuluna təqribən 1,2–1,5 ton bitki qalığı düşür. Bu isə təkcə 2023-cü ildəki buğda istehsalına (295 min ton) əsasən 350–450 min ton biokütlə potensialı deməkdir. Bu miqdarda biokütlədən piroliz və qazlaşdırma üsulları ilə bioyağ, sintez qaz və ya bərk biokütlə yanacağı (briqet, pelet) əldə etmək mümkündür.

Pambıq istehsalında 2020–2023-cü illərdəki yüksəliş bu sahədə də bioenerji potensialını artırır. Pambıq saplaqları və qabıqları yüksək istilik dəyərinə (15–18 MJ/kg) malikdir. 2023-cü ildə 74,5 min ton pambıq məhsuluna təqribən 150–180 min ton bitki qalığı düşür ki, bu da kömür ekvivalentində minlərlə ton enerji potensialı deməkdir. Bu cür biokütlənin briket və pelet şəklində emalı kənd yerlərində istilik enerjisi təminatı və qalıq yanacaqlara alternativ kimi əhəmiyyətlidir.

Tərəvəz və meyvə istehsalının iki dəfədən çox artması bioetanol və bioqaz istehsalına imkan yaradır. Meyvə və giləmeyvə emalı zamanı məhsulun 10–20%-i üzvi tullantı şəklində qalır (qabıq, çəyirdək, şirə qalığı və s.).

Bu tullantılar şəkər tərkibli olduqları üçün fermentasiya yolu ilə bioetanol və ya anaerob parçalanma ilə bioqaz istehsalı üçün çox münasibdir. Məsələn, 2023-cü ildə 58,4 min ton meyvə istehsalından təqribən 6–10 min ton üzvi tullantı əmələ gəlmişdir. Bu tullantılardan yüksək metan tərkibli bioqaz istehsal etmək mümkündür.

Günəbaxan istehsalının 2,5 mindən 6,8 min tona qədər artması yağlı bitkilərdən biodizel istehsalı üçün xammal bazasının genişləndiyini göstərir. Günəbaxan yağı və digər yağlı bitkilərin tullantılarından transesterifikasiya prosesi ilə biodizel hazırlanır. Bu məhsul kənd təsərrüfatı texnikasında və nəqliyyatda dizel yanacağının alternativini kimi istifadə oluna bilər.

Aşağıdakı cədvəldə isə Qarabağ iqtisadi rayonunda heyvandarlıq fəaliyyətinin dinamikası göstərilmişdir (Cədvəl 2):

Cədvəl 2

Qarabağ iqtisadi rayonunda heyvandarlıq

	2015	2020	2021	2022	2023
Heyvanların, quşların və arı ailələrinin sayı:					
İribuynuzlu mal-qaranın sayı, baş	287424	296217	300213	301617	307590
İnək və camışların sayı, baş	135763	136599	139405	146586	150605
Qoyun və keçilər, baş	851033	750733	747231	722507	662041
Quşlar, baş	1645624	1745452	1742482	1759044	1741216
Arı ailələri, vahid	10642	33123	32006	32215	32043
Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı^{x)}:					
Ət (kəsilmiş çəkiddə), ton	21776	26269	26910	27157	27282
Süd, ton	238585	311817	311007	332638	355906
Yumurta, min ədəd	67469	99345	101221	101403	103308
Yun (fiziki çəkiddə), ton	1994	1734	1748	1706	1596

Mənbə: [1]

Cədvəldə göstərilən məlumatlar Qarabağ iqtisadi rayonunda heyvandarlığın son illərdə bərpa və inkişaf mərhələsində olduğunu göstərir. 2015–2023-cü illər ərzində iri buynuzlu mal-qaranın, inək və camışların, həmçinin quşların sayı artmış, süd və ət istehsalında nəzərəçarpan yüksəliş baş vermişdir.

2015-ci ildə 287,4 min baş olan iri buynuzlu mal-qaranın sayı 2023-cü ildə 307,6 min başa çatmış, yəni təxminən 7% artım müşahidə olunmuşdur. Bu artım xüsusilə süd istehsalında öz əksini tapır — 2015-ci ildə 238,6 min ton olan süd istehsalı 2023-cü ildə 355,9 min ton, yəni təxminən 49% artmışdır. Bu artım peyin və süd emalı tullantılarının miqdarını da artırır. Hər inəkdən illik orta hesabla 8–10 ton peyin alınır. 2023-cü ildəki inək sayı (150,6 min baş) nəzərə alınarsa, bu, 1,2–1,5 milyon ton peyin potensialı deməkdir. Bu qədər peyin anaerob şəraitdə parçalandıqda təxminən 30–40 milyon m³ bioqaz hasil etmək mümkündür ki, bu da regionun bir neçə şəhər və qəsəbəsinin illik istilik enerjisi tələbatını ödəyə bilər.

2015–2023-cü illərdə qoyun və keçilərin sayı 851 min başdan 662 min başa enmişdir (təxminən 22% azalma). Bu azalma, əsasən, otlaq sahələrinin müvəqqəti məhdudluğu və iqlim dəyişiklikləri ilə izah oluna bilər. Azalma olsa da, qoyun-keçi peyini də yüksək quru maddə tərkibli xammal sayılır. Mövcud 662 min başlıq təsərrüfatdan ildə təqribən 0,4–0,5 milyon ton bərk peyin əldə etmək mümkündür. Bu peyin, xüsusilə bərk yanacaq briketləri və bioqaz istehsalı üçün yararlıdır.

Aşağıdakı cədvəldə isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsal dinamikası göstərilmişdir (Cədvəl 3):

Cədvəl 3

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı, ton

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin istehsalı, ton	2015	2020	2021	2022	2023
Dənli və dənli paxlalı bitkilər	13850	10166,1	22226,7	28507,6	1 19102, 7
o cümlədən payızlıq və yazlıq buğda	8241	5567,5	14225,2	18918,5	15514,8
Şəkər çuğunduru	665	760,7	1361,2	609,1	391,5
Dən üçün günəbaxan	-	275,5	22,0	-	68,3
Kartof	461	579,8	583,2	592,0	1120,5
Tərəvəz	754	1156,8	1150,0	1155,7	1463,2
Bostan məhsulları	245	254,5	285,7	49,9	67,9
Meyvə və giləmeyvəli	1154	1227,7	1311,4	1295,2	1299,6
Üzüm	191	201,6	215,1	222,4	225,8

Mənbə: [1]

Cədvəldən aydın olur ki, 2015–2023-cü illər ərzində kənd təsərrüfatı istehsalında ümumilikdə artım tendensiyası müşahidə olunub, lakin bəzi məhsullar üzrə dəyişkənliklər mövcuddur. Ən çox artım dənli bitkilər, tərəvəz, kartof və meyvə-tərəvəz məhsulları üzrə baş verib, bu isə həmin məhsulların qalıqlarından bioenerji istehsal etmək üçün geniş imkan yaradır.

Dənli və dənli-paxlalı bitkilərin 2015-ci ildə 13,9 min ton olan istehsal həcmi 2022-ci ildə 28,5 min tona çatmış, lakin 2023-cü ildə 19,1 min ton səviyyəsinə enmişdir. Bu, müvafiq illərdə iqlim şəraiti və əkilən sahələrin dəyişməsi ilə bağlıdır. Bu məhsul qrupu saman, saplaq, qabıq və digər bitki qalıqları şəklində ən böyük biokütlə mənbəyidir. Təqribən hər ton taxıl məhsuluna 1,2–1,5 ton biokütlə düşür. Beləliklə, 2023-cü ildəki 19,1 min ton istehsal üzrə təxminən 25–28 min ton biokütlə potensialı mövcuddur. Bu biokütlədən bərk bioyanacaq (briqet və pelet), eləcə də bioqaz istehsalı mümkündür.

2015–2023-cü illər ərzində şəkər çuğundurunun istehsalında dalğalanmalar müşahidə olunur — 2015-ci ildə 665 ton olan istehsal 2021-ci ildə 1361 tonadək yüksəlsə də, sonrakı illərdə 400 ton səviyyəsinə enmişdir. Şəkər çuğundurunun tərkibi şəkərlə zəngin olduğundan, bioetanol və bioqaz istehsalı üçün çox münasibdir. Az miqdarda istehsal olunsay da, çuğundur emalı zamanı yaranan pulp (qalıq maddə) yüksək enerji dəyərinə malikdir və anaerob fermentasiya prosesi ilə bioqaza çevrilə bilər.

Kartof istehsalı 2015-ci ildə 461 ton olduğu halda, 2023-cü ildə 1120 ton səviyyəsinə çatmışdır. Tərəvəz istehsalı da artmış — 754 tondan 1463 ton səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. Kartof və tərəvəz tullantıları yüksək rütubətli üzvi maddələrdir və anaerob fermentasiya ilə bioqaz istehsalı üçün münasibdir. Kartof emalı zamanı hər ton məhsuldan orta hesabla 100–150 kq orqanik tullantı alınır ki, bu da region üzrə minlərlə kubmetr bioqaz deməkdir.

Aşağıdakı cədvəldə isə Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda heyvandarlığın fəaliyyət dinamikası göstərilmişdir (Cədvəl 4):

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda heyvandarlıq

	2015	2020	2021	2022	2023
Heyvanların, quşların və arı ailələrinin sayı:					
İribuynuzlu mal-qaranın sayı, baş	72514	70081	87897	94131	97024
İnək və camışların sayı, baş	35268	32766	41589	43363	44385
Qoyun və keçilər, baş	517301	395225	428760	440351	454938
Donuzlar, baş	16	50	115	98	50
Quşlar, baş	313938	293379	298309	291880	292981
Arı ailələri, vahid	19623	41593	57672	70167	75051
Heyvandarlıq məhsullarının istehsalı^{x)}:					
Ət (kəsilmiş çəkiddə), ton	5514	5726	5856	6147	6591
Süd, ton	45547	42210	43943	50749	57374
Yumurta, min ədəd	10117	14618	15175	16488	16356
Yun (fiziki çəkiddə), ton	885	673	681	758	785

Mənbə: [1]

Cədvəldən aydın olur ki, iribuynuzlu mal-qaranın sayı 2015-ci ildə 72 514 baş olduğu halda, 2023-cü ildə 97 024 başa çatıb. Bununla yanaşı, inək və camışların sayı da 35 268-dən 44 385-ə qədər artıb. İribuynuzlu heyvanların peyini bioqaz istehsalı üçün ən mühüm xammaldır. Hər baş inək orta hesabla ildə 10–15 ton peyin istehsal edir. Bu göstəricilərə əsasən, 2023-cü ildə bu regionda təxminən 450–650 min ton peyin toplanır. Bu miqdardan orta hesabla 15–20 milyon m³ bioqaz hasil etmək mümkündür. Bu da təxminən 100–120 GWh elektrik enerjisinə ekvivalentdir. Beləliklə, yalnız mal-qara təsərrüfatlarının tullantılarından belə bir enerji potensialı çıxarmaq mümkündür.

Qoyun və keçilərin sayı 2015–2020-ci illərdə azalmış, lakin 2021-ci ildən bərpa prosesi müşahidə olunur. 2023-cü ildə bu göstərici 455 min başa çatıb. Qoyun-keçi peyini nisbətən quru və yüksək enerji sıxlığına malikdir. Onlardan həm bioqaz, həm də bərk biokütlə (briket) istehsal etmək mümkündür. Hazırkı say nəzərə alınsa, ildə təxminən 250–300 min ton bərk peyin yaranır ki, bu da təqribən 6–8 milyon m³ bioqaz potensialı deməkdir.

Nəticə və təkliflər

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarının istehsalında son illərdə müşahidə olunan artım bioenerji üçün zəngin və müxtəlif xammal bazasının yaranmasına imkan verir. Dənli bitkilər, pambıq, tərəvəz, meyvə və heyvandarlıq tullantıları bioenerji istehsalında əsas xammal mənbəyi kimi çıxış edir. Bu resursların effektiv idarə olunması və bioenerji texnologiyalarının tətbiqi regional enerji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi, tullantıların idarə olunması və ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması baxımından böyük əhəmiyyətə malikdir. Həmçinin, bioenerji potensialının reallaşdırılması yerli iqtisadi inkişafı dəstəkləyərək kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin dayanıqlı inkişafına töhfə verə bilər.

Füzuli rayonunda kənd təsərrüfatı məhsullarının geniş ərazidə istehsalı və heyvandarlıq potensialı yüksəkdir. Cəbrayıl rayonunda da zəngin kənd təsərrüfatı sahələri, xüsusilə dənli və pambıq bitkiləri bioenerji xammalı üçün tullantılar və artıqların mövcudluğu tullantıların emal zavodları açmaq üçün perspektivlidir. Laçın, Kəlbəcər və Qubadlı rayonlarında isə heyvandarlıq və otlaq sahələrinin çoxluğu və strateji mövqedə yerləşmələri ilə heyvandarlıq tullantılarından bioenerji istehsalı müəssisələrinin yaradılması üçün əlverişli şəraitə malikdir.

Təkliflər:

Regionda bioenerji istehsalının inkişafı, həm enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması, həm də ekoloji yüklənmənin azaldılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə aşağıdakı istiqamətlərdə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi təklif olunur:

Birincisi, “Qarabağ Bioenerji Klasteri” adlandırılı biləcək regional enerji istehsalı modeli yaradılmalıdır. Bu model kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarının toplanması, emalı və enerji istehsalını əhatə edən

integrasiya olunmuş bir sistem kimi fəaliyyət göstərə bilər. Klaster çərçivəsində Füzuli, Cəbrayıl və Qubadlı rayonlarında bioqaz və bərk bioyanacaq istehsalı üzrə pilot müəssisələrin qurulması məqsəduyğundur.

İkincisi, bioenerji istehsalı üçün tullantı toplama və logistik mərkəzlərin yaradılması vacibdir. Bu mərkəzlər vasitəsilə kənd təsərrüfatı tullantıları (bitki qalıqları, gübrə, yem qalıqları və s.) sistemli şəkildə toplanaraq enerji istehsalında xammal kimi istifadə edilə bilər.

Üçüncüsü, innovativ bioenerji texnologiyalarının tətbiqi və yerli kadr hazırlığı istiqamətində fəaliyyət göstərən “Bioenerji İnnovasiya və Təlim Mərkəzi”nin yaradılması təklif olunur. Bu mərkəz regionda bioenerji texnologiyalarının tətbiqi, texniki xidmət və maarifləndirmə proseslərini dəstəkləyə bilər.

Dördüncüsü, anaerob fermentasiya və piroliz texnologiyalarına əsaslanan bioqaz zavodlarının yaradılması ilə bərabər, bitki qalıqlarından bərk bioyanacaq (briqet və pelet) istehsalının təşkili məqsəduyğundur. Hasil olunan bioqaz və bərk bioyanacaq həm yerli istehlakçıların enerji tələbatını ödəyər, həm də enerji ixrac potensialını artırar.

Beşincisi, əldə olunan bioenerjinin yerli elektrik və istilik şəbəkələrinə integrasiyası üçün müasir infrastrukturun — xüsusən yüksək gərginlikli enerji ötürmə sistemlərinin (HVDC) mərhələli şəkildə tətbiqi zəruridir.

Altıncısı, layihə çərçivəsində regionun ekoloji və sosial inkişafına da töhfə verəcək tədbirlər həyata keçirilməlidir. Bioenerji istehsalı tullantıların idarə olunmasına, torpaqların və su ehtiyatlarının çirklənməsinin azalmasına, kənd əhalisinin məşğulluğunun artmasına və yeni iqtisadi fəaliyyət sahələrinin formalaşmasına şərait yaradacaqdır.

Nəticə etibarilə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq tullantılarından bioenerji istehsalı həm regionun “yaşıl enerji zonası” statusunun möhkəmlənməsinə, həm də Azərbaycanın milli enerji təhlükəsizliyi strategiyasının reallaşmasına xidmət edəcək. Bu istiqamətdə həyata keçiriləcək layihələr, xüsusilə də “Qarabağ Bioenerji Klasteri” təşəbbüsü, ölkənin bərpa olunan enerji siyasətində model xarakterli regional təcrübə kimi çıxış edə bilər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi (2023). Regionlar. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>
2. [Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi yanında Bərpa Olunan Enerji Mənbələri Dövlət Agentliyi \(2025\). Bioenerji. https://area.gov.az/az/page/yasil-texnologiyalar/biokutle](https://area.gov.az/az/page/yasil-texnologiyalar/biokutle)
3. Dadi, M., Siwale, W., Munalula, F. et al. A comprehensive review of advances in bioenergy including emerging trends and future directions. *Discov Energy* 5, 26 (2025). <https://doi.org/10.1007/s43937-025-00095-3>
4. Dirisu JO, Salawu EY, Ekpe IC, Udoye NE, Falodun OE, Oyedepo SO, Ajayi OO and Kale SA (2024), Promoting the use of bioenergy in developing nations: a CDM route to sustainable development. *Front. Energy Res.* 11:1184348. doi: 10.3389/fenrg.2023.1184348
5. United Nations Industrial Development Organization. (2021, July). Bioenergy: New publication. <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2021-07/New-Publication-Bioenergy.pdf>

QARABAĞIN DIRÇƏLDİLMƏSİNDƏ TURİZM POTENSİALININ ROLUNUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

İlqar Osmanov

Sumqayıt Dövlət Universitetinin Mühasibat və iqtisadiyyat kafedrasının baş müəllimi

ilqar.osmanov@sdu.edu.az

Xülasə: Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın tarixi, mədəni və təbii baxımdan ən zəngin ərazilərindən biridir. 30 ilə yaxın müddətdə davam edən işğal nəticəsində bölgənin infrastrukturunu dağıdılmış, iqtisadi fəaliyyətlər dayanmış və əhali məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Lakin 2020-ci ildə Vətən Müharibəsi nəticəsində Qarabağın işğaldan azad olunması ilə bölgənin yenidən qurulması və sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə turizm sektoru iqtisadi dirçəlişin və mədəni irsin bərpasının mühüm vasitələrindən biri kimi xüsusi önəm daşıyır. Qarabağın dirçəldilməsi prosesində turizm potensialının qiymətləndirilməsi aktuallıq kəsb edir. Bu məsələnin tədqiqi, regionun dayanıqlı inkişafı üçün düzgün strategiyaların müəyyənləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Belə bir qiymətləndirmə yerli və xarici investisiyaların cəlb olunması, yeni iş yerlərinin yaradılması və bölgənin sosial-iqtisadi integrasiyasının sürətləndirilməsi üçün vacib zəmin yaradır. Odur ki, Qarabağın turizm potensialının qiymətləndirilməsi və onun dirçəliş prosesində oynaya biləcəyi rolun elmi əsaslarla araşdırılması aktual və zəruri məsələlərdəndir.

Məqalədə əsasən Qarabağ bölgəsinin iqtisadi potensialları, əsasən də turizm potensialı və həmin potensialın formalaşmasına təsir göstərən amillər, o cümlədən, infrastruktur vəziyyəti, təhlükəsizlik məsələləri, investisiya mühiti, təbii və mədəni resursların mövcud vəziyyəti və s. kompleks şəkildə araşdırılır. Bundan əlavə, Qarabağ bölgəsinin turizm imkanları post-münaqişə dövrünün reallıqları fonunda sistemli şəkildə qiymətləndirilir və bu imkanların regionun sosial-iqtisadi bərpasında oynaya biləcəyi strateji rol təhlil olunur, dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında Qarabağ üçün uyğun turizmin inkişaf strategiyaları təklif olunur.

Açar sözlər: turizm, turizm potensialı, infrastruktur, mədəni irs, investisiya

Qarabağın təbii sərvətləri və coğrafi mövqeyi regionun iqtisadi inkişafı üçün böyük imkanlar açır. Bölgənin torpaq ehtiyatları heyvandarlıq, əkinçilik, üzümçülük və bağçılıq üçün əlverişlidir. Əkinə yararlı torpaqların bolluğu, su resurslarının kifayət qədər olması, iqlim şəraitinin müxtəlifliyi kənd təsərrüfatı məhsullarının geniş spektrdə istehsalına imkan verir ki, bu da daxili bazarın təmin olunması, ixrac potensialının gücləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Qarabağda sənaye potensialının formalaşdırılması üçün əlverişli zəmin mövcuddur. Belə ki, regionda tikinti materialları üçün faydalı qazıntı yataqları mövcuddur ki, bunlar sənayenin bərpası və tikinti sektorunun inkişafı üçün istifadə oluna bilər.

Qarabağın enerji potensialı da dirçəltmə prosesində önəmli yer tutur. Xüsusilə kiçik çaylar üzərində su elektrik stansiyalarının qurulması, yaşıl enerji mənbələrinin, o cümlədən günəş və külək enerjisi istehsalı və istehlakı bölgənin enerji təminatında müstəqilliyini artırmaqla yanaşı, ekologiya qorunmasına da xidmət edir. Artıq bu istiqamətdə bir sıra layihələr reallaşdırılır və gələcəkdə Qarabağın yaşıl enerji zonasına çevrilməsi hədəflənir. Bu isə regionun iqtisadi inkişafının və ölkənin beynəlxalq enerji siyasətində rolunun güclənməsinə səbəb ola bilər.

Ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında yaşıl enerji zonasının yaradılması ilə bağlı verdiyi sərəncam da bu baxımdan önəmlidir. Əsas məqsəd həmin regionlarda bərpa olunan enerji resurslarının istifadəsini artırmaq, enerji təminatını gücləndirmək, iqtisadiyyatın inkişafını təşviq etmək və ekoloji balans qorumaqdır [4]. Sərəncam əsasında alternativ və bərpa olunan enerji sahəsində layihələr reallaşdırılır və bu layihələr bölgənin yenidən qurulması prosesində önəmli rol oynayır. Nəqliyyat-logistika imkanları da Qarabağın iqtisadi dirçəlişində əsas rol oynayan amillərdəndir. Füzuli, Laçın və Zəngilan beynəlxalq hava limanlarının istifadəyə verilməsi, Şərqi Zəngəzurdan keçən avtomobil və dəmir yollarının bərpası regionu strateji nəqliyyat qovşağına çevirməkdədir. Bu nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı Qarabağı Cənubi Qafqazın ticarət mərkəzlərindən birinə çevirər, regional əməkdaşlığı genişləndirər və qeyri-neft ixracının artmasına töhfə verər bilər.

Dünyanın müxtəlif ölkələrindən turistlərin, xarici qonaqların və potensial investorların Qarabağa səfər etməsində həmin beynəlxalq hava limanları önəmli rol oynayır. Yaxın gələcəkdə isə Zəngəzur Beynəlxalq

Dəhlizinin istifadəyə verilməsi, Qarabağ bölgəsinin inkişafına təkan verəcək və onu investorlar üçün daha cəlbedici məkana çevrilməsində əsas amillərdən biri olacaq [1, s.35].

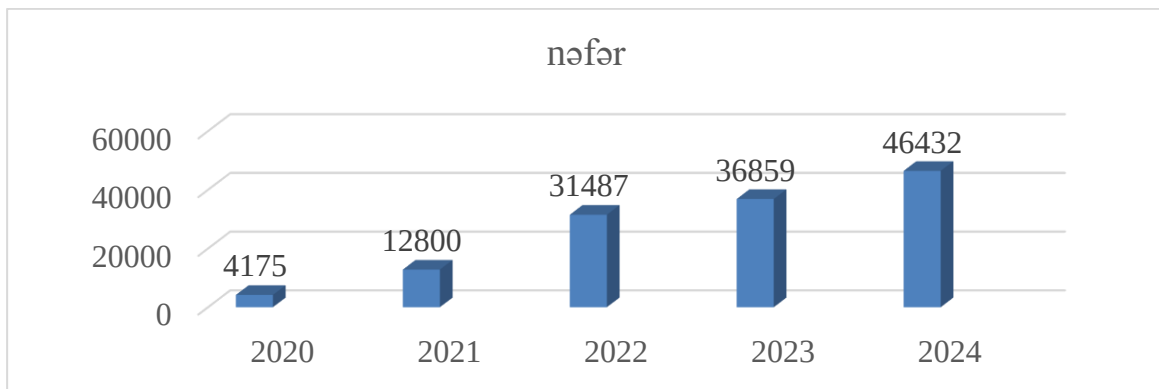
Regionun turizm potensialı təkcə resurs bolluğu ilə deyil, həmçinin strateji-coğrafi mövqeyi ilə əlaqələndirilir. Qarabağ Cənubi Qafqazın mərkəzində yerləşməklə, regional nəqliyyat qovşaqlarına çıxış imkanlarına malikdir. Azərbaycan dövlətinin reallaşdırdığı irimiqyaslı infrastruktur layihələri, o cümlədən Füzuli, Zəngilan və Laçın hava limanlarının reallaşdırılması, avtomobil və dəmir yollarının bərpası regiona gələcək turist axınının artmasına şərait yaradır. Bu nəqliyyat arteriyaları yalnız turistləri deyil, investorlara və sahibkarlara da regiona asan çıxış imkanı təqdim edir ki, bu da turizm sənayesinin formalaşmasına və inkişafına təkan verir.

Turizmin Qarabağın dirçəldilməsindəki rolu iqtisadi və sosial aspektlərdən qiymətləndirilməlidir. İqtisadi baxımdan, turizm sektoru iş yerlərinin yaradılmasına, yerli əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsinə və regionun ümumi daxili məhsulunun artmasına səbəb olur. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün turizm infrastrukturunda iştirak etmək imkanları yaranır, bu da yerli biznesin inkişafına şərait yaradır. Bundan əlavə, turizm sektoru digər sahələrlə, o cümlədən kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, xidmət və sənətkarlıqla sıx inteqrasiya etdiyindən, bütün regional iqtisadi sistemin canlanmasına töhfə verir.

Sosial baxımdan isə turizmin inkişafı regionun mədəni dirçəlişinə səbəb olur. Uzun illər işğal altında olan ərazilərin tarixinin yenidən öyrənilməsi, mədəni irsin bərpası, tarixi abidələrin qorunması və təqdim edilməsi milli kimliyin gücləndirilməsi baxımından önəmlidir. Turizm yalnız xarici qonaqlar üçün deyil, daxili turizm vasitəsilə Azərbaycan vətəndaşları üçün də Qarabağın tanınması və bu ərazilərlə bağlı mənəvi bağların möhkəmləndirilməsi baxımından bir vasitədir. Şuşada keçirilən “Xarıbülbul” və “Muğam aləmi” festivalları, Vaqif Poesiya Günləri kimi mədəni tədbirlər təkcə turizm cəlbediciliyini artırır, regionun mədəni həyatına yeni nəfəs gətirir. Bu tədbirlərin təşkili, aşiq sənətinin təqdimatı və xalq sənətkarlığı nümunələrinin nümayişi bu bölgənin turizm cəlbediciliyini artırır. Həmçinin xalçaçılıq Qarabağın qədim sənət növlərindən biridir və bu sahə üzrə interaktiv sərgilər, emalatxana ziyarətləri turizm məhsulu kimi təqdim oluna bilər. Bu sənət bölgənin gündəlik həyatında, mədəniyyətində özünəməxsus yer tutur. Qarabağ xalçaları incə toxunuşları, canlı rəngləri və müərkəb naxışları ilə seçilir. Onlarda təbiət motivləri, heyvan fiqurları və simvolik elementlər ustalıqla əks olunur. Ümumiyyətlə, Qarabağ xalçaları estetik dəyərə və funksionallığa malik olub, evlərin bəzəyi və istilik mənbəyi kimi istifadə olunurdu. Qarabağ xalçaçılığının xüsusi üslubu onun coğrafi mövqeyi və tarixi keçmişi ilə bağlıdır, burada müxtəlif xalqların təsirləri birləşərək unikal sənət əsərləri yaranıb.

Qarabağda mədəni turizm baxımından bir sıra məscidlər, türbələr, kilsələr, monastrlar, saraylar, karvansaraylar, qədim körpülər, mağaralar, ekoturizm baxımından su anbarları, milli parklar mövcuddur. Məsələn, mədəni turizm baxımından Şuşa şəhərindəki Yuxarı və aşağı Gövhər ağa məscidləri, Natəvan, Qarabağ Xan sarayları, Şuşa qalası, ekoturizm baxımından İsa bulağı, Turşsu və Şırlan bulaqları, Cıdır düzü və s. böyük önəm daşıyır. Kənd turizmi də Qarabağda inkişaf etdirilə biləcək sahələrdəndir və bu sahə regionun sosial-iqtisadi dirçəlişində önəmli rol oynaya bilər. Qarabağ təbii gözəllikləri, zəngin tarix və mədəniyyət irsi ilə turistləri cəlb etmək üçün geniş imkanlara malikdir. Bölgənin unikal təbiət mənzərələri olan dağlar, meşələr, çaylar və təmiz hava kənd turizminin əsas dayağı kimi çıxış edir. Bu cür təbii mühit şəhərdən uzaq, sakit və təbiətə yaxın istirahət yeri axtaran turistlər üçün ideal şərait yaradır.

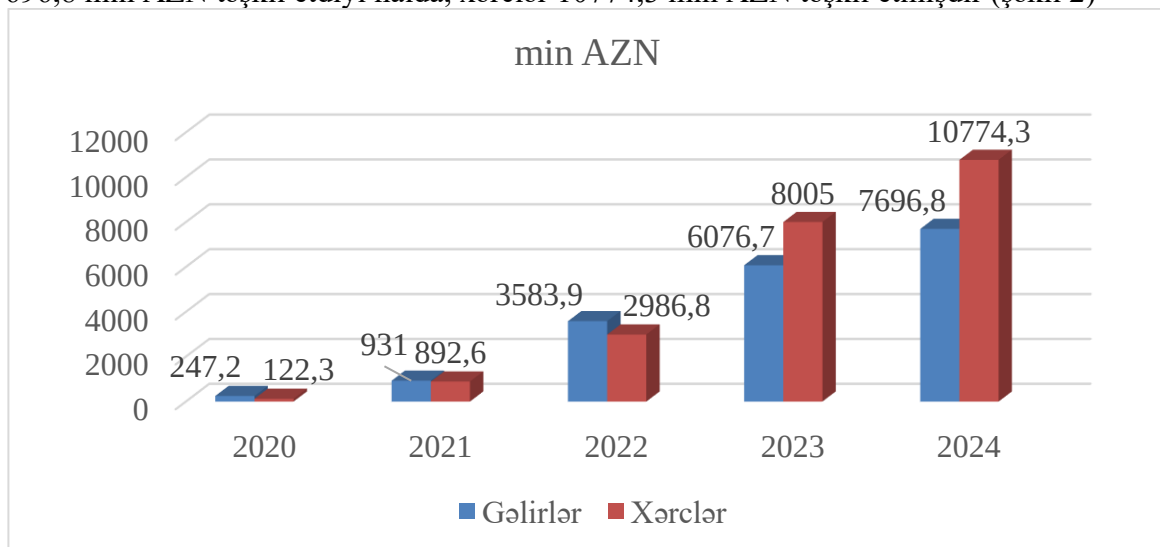
Qeyd edək ki, Qarabağ bölgəsində Vətən Müharibəsindən sonra mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı artıb ki, bu da bölgəyə gələnlərin yerləşdirilməsi baxımından önəmlidir. Əgər 2020-ci ildə Qarabağ bölgəsində cəmi 7 belə müəssisə var idisə və orada yerləşdirilən şəxslərin sayı 4175 nəfər idisə, artıq 2024-cü ildə həmin bölgədə onların sayı 11 vahid artaraq 18, orada yerləşdirilən şəxslərin sayı isə 42257 nəfər və ya 11,1 dəfə artaraq 46432 nəfər olmuşdur (şəkil 1).

Mənbə: [5]

Şəkil 1. Qarabağda bölgəsində mehmanxana və mehmanxanatipli müəssisələrdə yerləşdirilmiş şəxslərin sayı

Rəqəmlər göstərir ki, mehmanxana sayının artımı ilə yanaşı, həmin müəssisələrə olan tələbat da paralel şəkildə, hətta daha yüksək tempə artıb. Belə bir fərq, bir tərəfdən Qarabağa marağın artması, digər tərəfdən isə bölgənin logistika, təhlükəsizlik və xidmət sahələrində daha əlçatan və cəlbedici hala gəlməsi ilə izah oluna bilər. Həmçinin bu dinamika, bölgəyə səfər edənlərin, o cümlədən istər yerli, istərsə də xarici turistlərin sayında ciddi yüksəlişin olduğunu və Qarabağın iqtisadi-sosial baxımdan canlandığını da əks etdirir. Lakin 2023 və 2024-cü illərdə həmin müəssisələrin gəlirləri onların xərclərindən az olmuşdur. Belə ki, gəlirlər 7696,8 min AZN təşkil etdiyi halda, xərclər 10774,3 min AZN təşkil etmişdir (şəkil 2)

Mənbə: [5]

Şəkil 2. Qarabağda bölgəsində mehmanxana və mehmanxanatipli müəssisələrin gəlir və xərcləri

Qarabağda 2023-2024-cü illərdə mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin gəlirlərinin xərclərdən az olması bir neçə əsas amillə izah oluna bilər. Bu dövrdə bölgədə aparılan bərpa və inkişaf prosesləri fonunda turizm sektoru hələ tam sabit və gəlirli fəaliyyət səviyyəsinə çatmayıb. Bu, əsasən bir sıra səbəbləri izah edilə bilər.

İlk növbədə, Qarabağ bölgəsində turizm infrastrukturunu hələ tam formalaşmayıb. Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin bir hissəsi yeni yaradıldığından onların infrastrukturunun genişləndirilməsi xeyli vəsait tələb edir. Digər tərəfdən, regionun işğaldan azad olunmasından sonra genişmiqyaslı yenidənqurma işləri aparılır. 2021-ci ildən etibarən yolların, kommunikasiya sistemlərinin, ictimai xidmətlərin və turizm obyektlərinin inşası prioritet təşkil edir. Bu səbəbdən mehmanxana və oxşar müəssisələr tam gücü ilə fəaliyyət göstərə bilmir, bu isə onların gəlir imkanlarını məhdudlaşdırır. Bundan əlavə, bölgəyə gələn turist axını hələ gözlənilən səviyyəyə çatmayıb. Əsasən daxili turistlərdən ibarət məhdud ziyarətçi sayı mövcuddur. Xarici turistlərin axını isə təhlükəsizlik, infrastruktur və informasiya çatışmazlığı, ərəzələrin minalardan tam təmizlənməməsi kimi səbəblərlə bağlıdır. Turist sayının az olması isə otellərin doluluq səviyyəsinə və nəticə etibarilə gəlirlərinə birbaşa təsir göstərir. Xərclərin yüksək olması da bu mənfə

fərqin əsas səbəblərindən biridir. Qarabağda fəaliyyət göstərən mehmanxanalar üçün tikinti, avadanlıq, enerji, personal və digər əməliyyat xərcləri ölkənin digər bölgələrinə nisbətən daha yüksəkdir. Bunun əsas səbəblərindən biri logistika və təchizat zəncirinin hələ tam inkişaf etməməsidir. Həmçinin, yeni açılmış obyektlərdə ilkin investisiya və istismar xərcləri də ümumi xərcləri artırır. Digər amil isə müəssisələrin gəlir strategiyalarının hələ formalaşmamasıdır. Yeni fəaliyyətə başlayan otellər müştəri cəlb etmək üçün qiymətləri aşağı səviyyədə saxlamağa çalışırlar ki, bu da ilkin mərhələdə gəlirlərin az olmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, reklam və marketinq sahəsində təcrübə və resurs çatışmazlığı da turist cəlb etmə prosesini zəiflədir.

Nəhayət, mövsümi faktorlar da nəzərə alınmalıdır. Belə ki, 2023-2024-cü illərdə bəzi aylar ərzində hava şəraiti, regional tədbirlərin azlığı, baş verən yanğınlar və digər amillər turizm fəallığını zəiflətməmiş ola bilər ki, bu da illik gəlirlərin aşağı olmasına təsir göstərər. Bütün bu amillər birgə şəkildə Qarabağda mehmanxana və oxşar müəssisələrin xərclərinin gəlirlərdən çox olmasına gətirib çıxarır. Bu vəziyyətin aradan qaldırılması üçün bölgədə turizm planlaşdırılmasının genişləndirilməsi, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və investorların cəlb edilməsi zəruridir.

Regionun kənd yerlərində yerli əhalinin zəngin mədəni ənənələri və milli kulinariya nümunələri mövcuddur ki, bu da turistlərin marağını artırmaq imkanlarına malikdir. Məsələn, yerli əl işləri, folklor musiqisi və milli rəqslər, həmçinin təbii məhsullardan hazırlanmış yeməklər turistlərin təcrübəsini daha zəngin və maraqlı edir. Kənd turizmi kənd təsərrüfatı məhsullarının satışına və yerli iqtisadiyyatın canlanmasına şərait yaradır. Qarabağın əlverişli coğrafi mövqeyi və yaxınlıqda yerləşən digər turizm məkanları ilə integrasiya imkanları kənd turizminin inkişafını asanlaşdırır. Bu, turistlər üçün müxtəlif proqramlar hazırlamaq, ekoturizm, kənd təsərrüfatı turları və mədəniyyət marşrutları təşkil etmək baxımından geniş imkanlar açır.

Qarabağ bölgəsində sağlamlıq turizminin inkişafı üçün münbit şərait mövcuddur. Bölgə, zəngin mineral və termal su mənbələri, müalicəvi xüsusiyyətlərə malik mikroiqlimi, oksigenlə dolu təmiz havası və özünəməxsus landşaftı ilə seçilir [2, s.19]. Belə yerlərdə müalicə və bərpa mərkəzlərinin yaradılması, xüsusilə respirator, dəri və revmatoloji xəstəliklərin müalicəsində böyük rol oynaya bilər. Bundan əlavə, Qarabağın zəngin təbii resursları sağlamlıq turizminin müxtəlif formalarını inkişaf etdirməyə şərait yaradır. Məsələn, təbii mineral sular və çimərliklər termal və spa turizmi istiqamətində potensialı artırır.

Şuşa şəhəri öz zəngin mineral bulaqları ilə tanınır ki, bu da bölgədə sağlamlıq turizminin inkişafı baxımından önəmlidir. Şəhərin cənub-qərbində, Zarışlı çayının dərəsində, dəniz səviyyəsindən 1700 metr yüksəklikdə yerləşən bulaqlar arasında Turşsu və Şırlan bulaqları özlərinin müalicəvi xüsusiyyətləri ilə seçilir. Şuşa-Turşsu rekreasiya zonasında yerləşən bu bulaqlardan Turşsu və Şırlan su mənbələrinin sağlamlıq baxımından faydaları elmi şəkildə təsdiqlənmişdir. Turşsu mineral bulağı tərkibində karbon qazı, maqnezium, natrium, kalsium və hidrogen-karbonad kimi orqanizm üçün faydalı olan maddələrlə zəngindir. Bu su mədə-bağırsaq sistemi, qaraciyər, öd kisəsi və böyrək xəstəlikləri ilə yanaşı, ürək-damar sistemi və qan azlığı kimi problemlərin müalicəsində də istifadə olunur. Suyundan içmək, vanna qəbul etmək, eləcə də daxili orqanların yuyulması məqsədilə geniş şəkildə faydalanılır [3, s.188]. Regionun dağlıq relyefi isə idman və reabilitasiya məqsədli turizm üçün əlverişlidir, xüsusilə idmançıların və bərpa tələb edən şəxslərin burada xüsusi proqramlarla müalicə olunması mümkündür.

Qarabağın turizm potensialının real iqtisadi və sosial faydaya çevrilməsi üçün təkcə təbii və mədəni resurslar kifayət etmir. Səmərəli planlaşdırılmış və davamlı əsasda reallaşdırılan investisiya siyasəti önəmli rol oynayır. İnfrastrukturun bərpası, yeni turizm marşrutlarının yaradılması, hotellər və digər xidmət sahələrinin qurulması dövlət investisiyaları ilə yanaşı, yerli və xarici özəl investorların cəlbə ilə mümkündür. Bu baxımdan investorlar üçün hüquqi və iqtisadi mühitin əlverişli olması, güzəştlər və stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi önə çıxır.

İnvestisiyalar sadəcə maddi kapital qoyuluşu deyil, həmçinin ilik, texnologiya və idarəetmə təcrübəsinin bölgəyə gətirilməsi deməkdir. Turizm sahəsində ixtisaslaşmış müəssisələrin yaradılması, peşəkar kadr hazırlığı və innovativ yanaşmaların tətbiqi Qarabağın müasir və rəqabətədavamlı turizm bölgəsinə çevrilməsinə imkan verə bilər. Burada ekoturizm, aqroturizm və sağlamlıq turizmi kimi sahələrin inkişaf etdirilməsi iqtisadi şaxələndirmə və yerli əhalinin məşğulluğunun artırılması baxımından xüsusi önəm daşıyır. Qarabağın turizm potensialının reallaşdırılması onun beynəlxalq miqyasda tanınması ilə birbaşa bağlıdır. Bu məqsədlə beynəlxalq sərgilərdə iştirak, regionun rəqəmsal platformalarda təbliği və brendinq strategiyalarının işlənib hazırlanması zəruridir.

Qarabağın turizm potensialının reallaşdırılması üçün bir sıra çağırışlar da mövcuddur. Əvvəla, minalardan təmizlənmə prosesi uzunmüddətli və təhlükəli mərhələdir. Ərazidə insan həyatı üçün risklərin aradan qaldırılması turizm fəaliyyətlərinin təhlükəsiz şəkildə təşkil edilməsi üçün əsas şərtidir. Bundan əlavə, yaşayış infrastrukturalarının, o cümlədən otellərin, iaşə obyektlərinin, turizm informasiya mərkəzlərinin və sanitariya xidmətlərinin inkişafı turizmin keyfiyyətli şəkildə təşkili üçün vacibdir. Yerli əhalinin turizm sahəsində maarifləndirilməsi və peşəkar kadr hazırlığı da diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Regionda turizm idarəetməsi üçün müasir yanaşmaların tətbiqi, rəqəmsal texnologiyalardan istifadə və beynəlxalq təcrübənin adaptasiyası vacibdir.

Müasir dövrdə dayanıqlı turizmin inkişafı anlayışı getdikcə aktuallaşır ki, Qarabağın bərpasında bu yanaşma xüsusilə önəmlidir. Ekoloji tarazlığın qorunması, mədəni irsin kommersiyalaşmadan uzaq, orijinal formada təqdim olunması, yerli icmaların inkişafdan faydalanması dayanıqlı turizmin əsas prinsipləridir. Bu baxımdan Qarabağda turizmin inkişafı yalnız qısamüddətli iqtisadi faydalarla deyil, uzunmüddətli sosial və ekoloji nəticələrlə də qiymətləndirilməlidir.

Deməli, Qarabağın dirçəldilməsində turizm potensialının rolunun olduqca böyük önəm daşdığını və bu potensialın səmərəli istifadəsinin regionun sosial-iqtisadi inkişafına, mədəni irsin bərpasına və beynəlxalq aləmdə tanınmasına ciddi təkan verə biləcəyini nəzərə alaraq, aşağıdakı istiqamətlərdə tövsiyə xarakterli təkliflər irəli sürə bilərik:

1. Turizm infrastrukturunun sürətli və planlı inkişafı. Qarabağ regionunda yol-nəqliyyat infrastrukturunu, su, elektrik və rabitə xidmətləri müasir tələblərə cavab verəcək şəkildə genişləndirilməlidir. Xüsusilə turizm obyektlərinə aparıcı yolların təmiri və yeni hava limanlarının fəaliyyətə başlaması regionun əlçatanlığını artıracaq. Bu, yerli və xarici turistlərin bölgəyə səfərini asanlaşdırmaqla turizm axınının artmasına səbəb olacaqdır.

2. Mədəni irs və təbii sərvətlərin turizm məhsuluna çevrilməsi. Qarabağda mövcud olan milli-mədəni irs nümunələri, tarixi abidələr, dini məkanlar bərpa edilərək turizm marşrutlarına daxil edilməlidir. Digər tərəfdən, regionun dağlıq relyefi, meşələri, çayları və təbii parkları ekoturizm, dağ turizmi və sağlamlıq turizmi üçün əlverişli imkanlar yarada biləcəyinə əsaslanaraq, bu resurslar düzgün idarə olunmalı və kommersiyalaşdırılmalıdır ki, bu da regional iqtisadiyyata mühüm töhfə verə bilər.

3. Brendləşdirmə və tanıtım strategiyasının hazırlanması. Qarabağ regionunun beynəlxalq səviyyədə turizm destinasiyası kimi tanınması üçün peşəkar brendinq kampaniyaları aparılmalıdır. Bu çərçivədə Qarabağın mədəni və təbii zənginliklərini əks etdirən loqo, şüar və vizual kimlik formalaşdırılmalı, media platformalarında, beynəlxalq sərgilərdə və rəqəmsal marketinq vasitələri ilə tanınması genişləndirilməlidir.

4. Yerli əhalinin turizm sektoruna integrasiyası. Bərpa prosesi ilə paralel olaraq yerli əhali turizm xidmətləri sahəsində peşəkar bilik və bacarıqlarla təmin olunmalı, bunun üçün təlim və sertifikatlaşdırma proqramları reallaşdırılmalıdır. Kənd turizmi, qonaq evləri, əl işləri və milli mətbəx nümunələrinin təqdimatı yerli əhali üçün məşğulluq və gəlir mənbəyi ola bilər.

5. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi. Turizm obyektlərinin tikintisi, otel və xidmət sahələrinin yaradılması baxımından yerli və xarici investisiya cəlb edilməsi vacibdir. Bunun üçün investisiya mühitinin liberallaşdırılması, vergi güzəştləri və uzunmüddətli icarə imkanları kimi təşviq mexanizmləri tətbiq olunmalıdır. Dövlət bu sahədə tənzimləyici və dəstəkləyici rol oynamalıdır.

6. Rəqəmsal turizm informasiya sistemlərinin qurulması. Qarabağ haqqında məlumatların toplanması, turizm marşrutlarının elektron xəritədə göstərilməsi, onlayn bilet və rezervasiya sistemlərinin yaradılması turistlərin planlaşdırma və səyahət təcrübəsini asanlaşdırır. Bilərdə ki, bu da regionun rəqəmsal integrasiyası ilə yanaşı, statistik təhlil imkanlarını genişləndirəcəkdir.

7. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi. Qarabağın turizm potensialından tam istifadə olunması üçün təhlükəsizlik yalnız texniki və hərbi deyil, həmçinin sosial və iqtisadi aspektlərdə əsas məsələdir. Bu çağırışın effektiv şəkildə cavablandırılması regionun dayanıqlı inkişafına və beynəlxalq miqyasda tanınan turizm məkanına çevrilməsinə zəmin yarada bilər.

Bu tövsiyələr Qarabağ regionunun turizm potensialının reallaşdırılması ilə onun iqtisadi və sosial dirçəlişinə əhəmiyyətli töhfə verməklə yanaşı, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmasını da təmin edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Əliyev, Ş.T. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafının strateji aspektləri. Ümummilli lider Heydər Əlirza oğlu Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş “İqtisadi inkişafda qlobal çağırışlar və perspektivlər” Respublika elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: Qərbi Kaspi Universiteti, 11 may 2022, s.33-37
 2. Muradov İ.İ. İşğaldan azad olunmuş regionlarda turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri. Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı, 2025, 32 s.
 3. Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuğu. Bakı: AzPrint nəşriyyatı, 2022, 217 s.
 4. <https://e-qanun.az/framework/47397>. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 3 may 2021
 5. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/tourism_2025.pdf. Azərbaycanda turizm. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2025, 107 s.
-

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN İNKİŞAFINDA TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ GEOİQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ

Paşayeva Diltrüba Adil qızı
“Maliyyə” kafedrası, müəllim
Bakı Biznes Universiteti, Azərbaycan
dilrubapashayeva@gmail.com

XÜLASƏ

Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası və inkişafı Azərbaycanın regional iqtisadi strategiyasında xüsusi yer tutur. Postmünaqişə dövründə bu regionun dayanıqlı inkişafı üçün Türk dövlətləri ilə qurulan geoiqtisadi əməkdaşlıq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatda bu əməkdaşlığın əsas istiqamətlər — Ticarət, nəqliyyat-logistical, energy təhlükəsizliyini və investisiya axınlarına kontekstində təhlil olunur. Məqalədə Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində Qarabağ regionunun iqtisadi integrasiyasının perspektivləri qiymətləndirilir, həmçinin regional sinerji və iqtisadi asılılığın azaldılması baxımından geoiqtisadi əməkdaşlığın potensial təsirləri araşdırılır. Nəticələr göstərir ki, Türk dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi Qarabağ regionunun sənaye, kənd təsərrüfatı və xidmət sektorlarının diversifikasiyasına, infrastruktur layihələrinin genişlənməsinə və ümumilikdə Azərbaycanın milli iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verir.

Açar sözlər: Qarabağ iqtisadi rayonu, Türk dövlətləri, geoiqtisadi əməkdaşlıq, regional inkişaf, iqtisadi integrasiya, strateji tərəfdaşlıq

GİRİŞ

Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpası postmünaqişə dövründə Azərbaycanın milli inkişaf gündəliyinin mərkəzi komponentinə çevrilmiş, bu proses infrastrukturun yenilənməsi, istehsal güclərinin bərpası və sosial kapitalın möhkəmləndirilməsi istiqamətində strateji prioritet kimi formalaşmışdır [2]. Bərpa və yenidənqurma siyasətinin əsas məqsədi regionun iqtisadi sistemini yalnız fiziki baxımdan deyil, həm də institusional və texnoloji aspektlərdə transformasiya edərək onun regional və qlobal iqtisadi axınlara integrasiyasını təmin etməkdir. Bu kontekstdə geoiqtisadi əməkdaşlıq Qarabağ üçün sadəcə iqtisadi əlaqə platforması deyil, həm də regional şəbəkələrə dərinləşmiş şəkildə bağlanan çoxfunksiyalı koordinasiya mexanizmi kimi çıxış edir. Xüsusilə Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində formalaşan çoxşaxəli əməkdaşlıq strukturları və iqtisadi diplomatiya kanalları Qarabağın dayanıqlı inkişaf modelinə integrasiya olunmasını sürətləndirir və yeni iqtisadi imkan pəncərələri yaradır [3].

Geoiqtisadi yanaşma, mahiyyət etibarilə, istehsal və tədarük zəncirlərinin optimallaşdırılması, tranzit dəhlizlərinin effektiv idarə olunması və Ticarət prosedurlarının standartlaşdırılması vasitəsilə regional təsir gücünün artırılmasını nəzərdə tutur. Qarabağın coğrafi mövqeyi bu modelin tətbiqi üçün əlverişli başlanğıc şərtlər formalaşdırır — region həm Şərq–Qərb, həm də Şimal–Cənub nəqliyyat oxlarının kəsişməsində yerləşməklə Avrasiya məkanında mühüm logistik qovşağa çevrilmək potensialına malikdir [5]. Bu isə yalnız fiziki infrastrukturun yenidən qurulması deyil, eyni zamanda iqtisadi idarəetmənin rəqəmsallaşdırılması, standartların uyğunlaşdırılması və regional iqtisadi məkanlara integrasiyanın dərinləşdirilməsi istiqamətində strateji əsas vardır.

Qarabağda regional integrasiya və resurs sintezi modeli

Qarabağda resurs xəritəsi üç dayağın sintezini göstərir: sürətlə bərpa edilən yol və energy şəbəkələri, kənd təsərrüfatı ilə sənaye arasında dəyər zənciri bağları və mədəni turizm potensialının reallaşması üçün fiziki-mənəvi infrastruktur [6].

İntegrasiya siyasətinin əsas istiqaməti klaster yönümlü sənaye parklarının, aqrotexnologiya platformalarının və ixracə fokuslanan xidmət ekosistemlərinin formalaşdırılması ilə Ticarət tərəfdaşları arasında standartların harmonizasiyasını və rəqəmsal prosedurların uyğunlaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir [1]. Bu çərçivədə nəqliyyat-logistical blokunun əsas dayaqları olan Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu xətti və quru dəniz (dry port) infrastrukturunun sinxron fəaliyyəti Qarabağın regional tranzit funksiyasını genişləndirərək daşımaların vaxt və xərc effektivliyini yüksəldir [4]. Eyni zamanda, Avrasiya məkanında Ticarət dəhlizlərinin sadələşdirilməsi və xüsusən planlaşdırılan Zəngəzur dəhlizinin fəaliyyətə başlaması

regiondaxili istehsal əlaqələrinin dərinləşməsinə, ixracın coğrafi və struktur diversifikasiyasına, eləcə də Qarabağın regional dəyər zəncirlərinə integrasiyasına mühüm töhfə verir [11].

Cədvəldə seçilmiş sahələr üzrə hazırlanma dərəcəsi, integrasiya dərinliyi və gözlənilən təsir indeksləri göstərilir; qiymətləndirmə Qarabağın qısa-orta müddətdə logistik və energy layihələri vasitəsilə ən yüksək çarpan effektini ala biləcəyini, orta müddətdə isə sənaye və aqrar zəncirlərin dərinləşməsi ilə genişlənmə potensialının artdığını nümayiş etdirir [8].

Konkret istiqamətlər üzrə əməkdaşlıq profili göstərir ki, Qazaxıstan ilə aqrotexnologiyalar və aqrar emal sənayesi, Özbəkistan ilə tekstil və yüngül sənaye klasterləri, Qırğızıstan ilə logistical və daşımaların rəqəmsal idarəetməsi, Türkmənistan ilə energy və qaz-kimya təchizat zəncirləri üzrə birgə layihələr perspektivlidir. Bu əməkdaşlıqlar regional istehsal sinerjisini gücləndirməklə Qarabağ regionunun ixrac coğrafiyasını genişləndirir və Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində komplementar iqtisadi strukturların formalaşmasına töhfə verir. Xüsusilə Qazaxıstanın “yaşıl texnologiyalar” üzrə təcrübəsi və Özbəkistanın sənaye parkları modeli Qarabağda klaster əsaslı inkişaf siyasətinin tətbiqi üçün faydalı referens təmin edə bilər [9].

Bununla yanaşı, rəqəmsal Ticarət təhlükəsizliyini və maliyyə sabitliyi komponentləri risk idarəçiliyi sisteminin mühüm tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Ticarət əməliyyatlarında rəqəmsal identifikasiya, məlumat mübadiləsi və tranzaksiya təhlükəsizliyinin artırılması regional platformalar vasitəsilə təmin edilməli, bu məqsədlə Türk dövlətləri arasında vahid “Rəqəmsal Ticarət Təhlükəsizliyi Çərçivəsi”nin yaradılması məqsəduyğun hesab olunur. Eyni zamanda, maliyyə sabitliyinin qorunması üçün regional zamanət fondlarının, risk sığorta mexanizmlərinin və layihə maliyyələşdirməsində valyuta sabitliyini təmin edən koordinasiya alətlərinin tətbiqi Qarabağda investisiya axınlarının davamlılığını və makroiqtisadi sabitliyi möhkəmləndirəcəkdir [14].

Normativ uyğunlaşma, qarşılıqlı tanınma və rəqəmsal gömrük prosedurları üzrə vahid çərçivə Ticarət xərclərini azaldır, logistikası rəqəmsallaşdırılmış dəhlizlərdə məlumat mübadiləsinin etibarlılığını yüksəldir və icra qabiliyyətini gücləndirir [7].

Bilik və texnologiya axınları üzrə universitet–sənaye konsorsiumları, GovTech həlləri və rəqəmsal Ticarət standartları innovasiya diffuziyasını sürətləndirərək klaster daxilində məhsuldarlığı artırır və yeni xidmət modellərinin yaranmasını təşviq edir [10].

İqtisadi təhlükəsizlik baxımından energy interkonnektorları, çoxmodal nəqliyyat düyünləri və ərzaq dəyər zəncirlərinin dayanıqlığı xarici şoklara həssaslığı azaldır və regionun uzunmüddətli sabitliyini gücləndirir [12].

Aşağıda təqdim olunan cədvəl qiymətləndirmə mexanizminin nəticələrini ümumiləşdirir və siyasət dizaynı üçün prioritetləşdirmə imkanı yaradır.

Cədvəl 1. Qarabağ–TDT geoiqtisadi əməkdaşlığının seçilmiş sahələr üzrə qiymətləndirilməsi

Sahə	Hazırlıq dərəcəsi	İntegrasiya dərinliyi	Gözlənilən təsir	Qısa izah
Nəqliyyat-logistical	4.0	3.8	4.5	BTQ və planlaşdırılan Zəngəzur dəhlizi ilə yüksək tranzit potensialı
Enerji (elektrik / yaşıl)	3.6	3.4	4.2	Şəbəkə bərpası və bərpaolunan energy parklarının integrasiyası
Sənaye klasterləri	3.2	3.1	4.0	Ko-istehsal və komponent təchizatı üzrə regional kooperasiya
Aqrar-sənaye zəncirləri	3.8	3.3	4.1	Aqrotexnologiya, emal və ixrac kanallarının dərinləşməsi
Turizm və yaradıcılıq	3.5	3.0	3.9	Şuşa mərkəzli marşrutlar və TDT bazarlarına çıxış
Təhsil, R&D, rəqəmsal axınlar	3.0	3.2	3.7	Universitet–sənaye layihələri və rəqəmsal Ticarət çərçivələri

Mənbə: Müəllif tərəfindən hesablanmış və sintez edilmişdir.

Cədvəl 1. göstərir ki, Qarabağ–TDT əməkdaşlığında ən yüksək potensial tranzit-logistika və enerji sektorlarında cəmləşir. Bu, hər iki sahənin infrastruktur bərpası və şəbəkə integrasiyası baxımından sürətli

təsir gücü yaratması ilə izah olunur. Eyni zamanda, sənaye, aqrar-sənaye və təhsil-R&D bloklarında integrasiya dərinliyi nisbətən aşağı olsa da, onların orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadi şaxələnməni təmin edən strateji dayaqlar rolunu oynadığı müşahidə edilir. Kompozit təsir indeksinin dörd ölçüsü – infrastruktur əlaqəliliyi, bazara giriş asanlıqı, klaster dərinliyi və bilik-texnologiya axınları – Qarabağ üçün tətbiq edilərkən, qısa müddətdə infrastruktur komponentinin, orta müddətdə isə istehsal və bilik axınlarının payının artırılması məqsəduyğun hesab olunur. Bu kontekstdə aparılan investisiya qiymətləndirmələri göstərir ki, logistik dəhlizlərlə sinxron inkişaf edən sənaye və aqrar-sənaye zəncirlərinin təşkili illik ixrac həcmələrinin və məşğulluq səviyyəsinin artmasına, eləcə də qeyri-xammal məhsulların payının yüksəldilməsi hesabına yarımfabrikat asılılığının azaldılmasına şərait yarada bilər [15].

NƏTİCƏ

Aparılan kompleks təhlil göstərir ki, Türk dövlətləri ilə geoiqtisadi əməkdaşlıq Qarabağ regionunda dayanıqlı iqtisadi memarlığın formalaşmasında strateji və sistemli rol oynayır. Müxtəlif sektorlar üzrə integrasiya dərinliyi və təsir indekslərinin müqayisəsi nəticəsində müəyyən edilir ki, tranzit-logistika və energy blokları qısa müddətdə yüksək çarpan effekti yaradan əsas dayaqlardır. Bu istiqamətlərdə həyata keçirilən infrastruktur bərpası, şəbəkə integrasiyası və “yaşıl energy” layihələri Qarabağın Avrasiya nəqliyyat və energy xəritəsində mühüm qovşaq mərkəzinə çevrilməsi üçün real institusional və iqtisadi əsaslar yaradır.

Eyni zamanda, sənaye və aqrar dəyər zəncirlərinin dərinləşdirilməsi orta müddətli perspektivdə iqtisadi artımın struktur dayanıqlığını və resurs effektivliyini təmin edir. Aqrotexnologiya platformalarının, klaster əsaslı istehsal mərkəzlərinin və komponent təchizatı üzrə ko-istehsal modellərinin tətbiqi regional istehsal sinerjisini gücləndirir, ixrac yönümlü istehsalın genişlənməsini və qeyri-xammal sektorlarının payının artımını stimullaşdırır.

Siyasət səviyyəsində rəqəmsallaşma və koordinasiya mexanizmlərinin institusionallaşdırılması həlledici əhəmiyyət daşıyır. Dəhlizlərin rəqəmsal idarəçiliyi, klaster əsaslı sənaye siyasəti, texnologiya transferi və innovasiya konsorsiumlarının formalaşdırılması integrasiya siyasətinin çoxpilləli və adaptiv paket yanaşmasını formalaşdırmalıdır. Bu mexanizmlər region daxilində və Türk dövlətləri məkanında bilik və texnologiya axınlarının sinxronlaşdırılmasını təmin etməklə, integrasiyanın innovativ və idarəolunan xarakterini möhkəmləndirəcəkdir. Bununla yanaşı, risk zirehlənməsi alətlərinin — alternativ marşrutların, sığorta və zəmanət mexanizmlərinin, mərhələli layihələndirmənin — tətbiqi geosiyasi dəyişkənliklərə qarşı “möhkəmlik buferi” yaradaraq iqtisadi təhlükəsizliyini və investisiya cəlbediciliyini artıracaqdır.

Nəticə etibarilə, Qarabağın geoiqtisadi integrasiyası yalnız bərpa və infrastruktur mərhələsini deyil, həm də regional innovasiya ekosistemlərinin, bilik bazalarının və dəyər zəncirlərinin formalaşmasını əhatə edən çoxölçülü proses kimi qiymətləndirilməlidir. Bu istiqamətdə atılacaq ardıcıl addımlar Türk dövlətləri məkanında vahid iqtisadi məkana integrasiya olunmuş “Qarabağ modeli”nin formalaşmasına, resursların optimal bölgüsünə və uzunmüddətli dayanıqlı inkişafın təmin edilməsinə xidmət edəcəkdir.

Təklif olunan siyasət istiqamətlər çərçivəsində Qarabağ-TDT Rəqəmsal Ticarət Platformasının yaradılması, Zəngəzur dəhlizi üzrə vahid gömrük və logistical məlumat bazasının formalaşdırılması, eləcə də Qarabağ İqtisadi Tədqiqat və İnnovasiya Mərkəzinin təsis edilməsi regional koordinasiyanı gücləndirərək integrasiyanın institusional və analitik dayaqlarını möhkəmləndirə bilər.

Elmi nəticə baxımından, aparılan tədqiqat Qarabağ iqtisadi rayonunun integrasiyasında geoiqtisadi əməkdaşlığın struktur-indeks yanaşması ilə qiymətləndirilməsini ilk dəfə sistemləşdirmişdir. Bu model postmünaqişə dövründə regional iqtisadi siyasətin elmi əsaslandırılması üçün yeni metodoloji çərçivə təqdim edir və Türk dövlətləri arasında iqtisadi sinerjinin praktik mexanizmlərinin formalaşdırılmasına yönəlik empirik baza yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023). Regional sənaye siyasətinin integrasiyası və klaster inkişaf modeli üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Bakı: İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi.
2. Əliyev, İ. (2023). Postmünaqişə dövründə Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafı. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Türk Dövlətləri Təşkilatı İllik Hesabatı (2024). Ankara: TDT Katibliyi.
4. Həsənov, R. (2022). Azərbaycanın nəqliyyat siyasətində Zəngəzur dəhlizi amili. Bakı: Qanun.
5. OECD. (2024). Regional Economic Cooperation and Connectivity. Paris: OECD Publishing.

6. Dövlət Statistika Komitəsi (2024). Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə sosial-iqtisadi göstəricilər. Bakı.
 7. Əhmədov, M.A. (2023). Türk dövlətləri ilə iqtisadi əməkdaşlığın geoiqtisadi əsasları. Bakı: Nurlan.
 8. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (2024). Azərbaycan–Türkiyə iqtisadi əməkdaşlıq icmalı. Bakı.
 9. Nazarbayev University Press (2023). Central Asian Economic Integration Report. Astana.
 10. Əlizadə, N.R. (2023). Qlobal iqtisadi integrasiyada Türk dünyasının rolu. Bakı: Elm və Təhsil.
 11. World Bank (2024). Trade Corridors and Regional Development in Eurasia. Washington, D.C.
 12. Hüseynov, S. (2024). Qarabağ regionunda iqtisadi təhlükəsizlik amilləri. Bakı: Sabir Nəşriyyatı.
 13. Asian Development Bank (2023). Transport Infrastructure in the South Caucasus. Manila.
 14. Musayeva, A. (2024). Qarabağda investisiya axınlarının təhlili və qiymətləndirilməsi. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
-

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATININ VƏ TURİZM SAHƏSİNİN PRIORİTET İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Yasin Xələf oğlu Xəlilov

Bakı Mühəndislik Universiteti, Memarlıq və İnşaat fakültəsi, "Dizayn" kafedrasının dosenti, t.e.n.

ORCID: 0000-0001-6251-7556

Email: yxalilov@beu.edu.az

Giriş

Azərbaycanın qədim mədəni və tarixi mərkəzlərindən biri olan Şuşa şəhəri, öz əzəmətli abidələri, unikal təbiəti, zəngin musiqi, ədəbiyyat və sənətkarlıq ənənələri ilə nəinki ölkəmizin, həm də bütün Qafqaz regionunun mədəni həyatında misilsiz yer tutur. "Qafqazın konservatoriyası" və "Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi" kimi yüksək ləqəblər qazanmış bu şəhər, uzun illər davam edən işğal dövründən sonra azad edilmiş və onun hərtərəfli bərpası önümüzə tarixi bir vəzifə kimi çıxmaqdadır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Şuşanın gələcək inkişafına dair strateji baxışını ifadə edərək qeyd etmişdir: **"Şuşa nəinki Azərbaycanın, həm də bütün bölgənin incəsənət, mədəniyyət mərkəzinə çevrilməlidir. Bizim əsas məqsədimiz Şuşanı beynəlxalq turizm mərkəzinə çevirməkdir"** [1]. Bu direktiv Şuşanın bərpasında mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin əsas prioritet kimi müəyyən edilməsi üçün aydın istiqamət təyin edir.

Müasir dövrdə dünya təcrübəsi göstərir ki, mədəni irs və yaradıcı sənayelər iqtisadi inkişafın ən güclü mühərriklərindən birinə çevrilmişdir [2-3]. Mədəniyyət iqtisadiyyatı anlayışı ətrafında formalaşan yeni iqtisadi modellər regionların sosial-iqtisadi cəhətdən canlanması, turizm axınlarının artması və özünəməxsus brend yaradılması üçün əvəzolunmaz imkanlar yaradır.

Bu kontekstdə Şuşa şəhərinin inkişaf strategiyasını formalaşdırarkən, onun təbii və mədəni üstünlüklərini effektiv şəkildə istifadə edən, eyni zamanda iqtisadi cəhətdən davamlı modellərə üstünlük vermək həyatı əhəmiyyət kəsb edir. Şuşanın potensialı yalnız onun keçmişini muzey eksponatı kimi qorumaqda deyil, həm də bu keçmişini dinamik, yaşayan və iqtisadi dəyər yaradan bir gələcəyə çevirməkdir.

Məqalənin əsas məqsədi Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin prioritet inkişaf istiqaməti kimi ənənəvi sənətkarlıq məhəllələrinin yaradılması konsepsiyasını təqdim etmək, bu konsepsiyayı beynəlxalq təcrübə əsasında əsaslandırmaq və onun həyata keçirilməsi üçün konkret, praktiki bir yol xəritəsi təklif etməkdir. Tədqiqatın əsas vəzifələri sırasında müxtəlif ölkələrin uğurlu modellərinin təhlili, Şuşa üçün optimal modelin müəyyən edilməsi və layihənin həyata keçirilməsi üçün yerli sənaye, təhsil və biznes strukturları ilə potensial əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyən edilməsi durur.

1. Beynəlxalq təcrübənin təhlili

Mədəni irsi və ənənəvi sənətkarlığı iqtisadi inkişafın lokomotivinə çevirmək strategiyası dünyanın bir çox regionunda sınaqdan çıxmış və müvəffəqiyyətlə tətbiq olunmaqdadır. Bu modellərin təhlili Şuşa üçün optimal yanaşmanın formalaşdırılmasına kömək edir.

1.1. Tematik məhəllə modeli

Bu model, müəyyən sənət növlərinin xüsusi küçə, məhəllə və ya mərkəzlərdə cəmlənməsi əsasında fəaliyyət göstərir. Bu yanaşma güclü brend yaradır və turist üçün asan naviqasiya təmin edir.

- **Türkiyə, İstanbul:** Kapalıçarşı və onu əhatə edən sənətkarlıq küçələri (misgərlər, zərgərlər, dəriçilər küçəsi kimi) əsrlər boyu təbii formalaşmış canlı nümunədir. Burada sənətkarlıq təkcə turistlər üçün deyil, yerli əhali üçün də real iqtisadi fəaliyyət kimi qalmaqdadır [4].
- **Yaponiya, Kyoto:** "Nishijin" məhəlləsi yüksək keyfiyyətli ipək parçaları (Nishijin-ori) ilə, "Kiyomizu" rayonu isə keramika sənəti ilə məşhurdur. Sənətkarların emalatxanaları birbaşa satış məntəqəsi kimi fəaliyyət göstərir və alıcılar məhsulun yaranma prosesini birbaşa müşahidə edə bilirlər [5].

1.2. İntegrasiya olunmuş sinerji yarada bilən sənətkarlıq mərkəzi modeli

Bu model müxtəlif sənət növlərini bir çatı altında birləşdirərək turistə rahatlıq və sənətkarlar arasında mübadilə imkanını yaradır.

- **İtaliya, Florensiya:** "Santa Croce" rayonu dəri sənətkarlığının ənənəvi mərkəzidir. Burada kiçik ailə emalatxanaları, istehsalçılar, satıcılar və peşəkar məktəblər sıx şəkildə qruplaşaraq güclü bir sənaye

klasteri yaratmışdır. Bu, kiçik bir sənətin regional və hətta qlobal miqyasda brendə çevrilməsinin parlaq nümunəsidir [6].

1.3. Mədəni turizm klasteri modeli

Ən uğurlu modellərdən biri də sənətkarlığı təkbaşına deyil, qastronomiya, musiqi və tarixlə üzvi şəkildə birləşdirən yanaşmadır.

- **Fransa, Provans:** "Rousillon" kəndi oxra təbəqələrinin yanında yerləşir və rəng istehsalı sənəti ilə məşhurdur. Kənd təbii mənzərə, tarix və sənətkarlığı birləşdirərək turistlərə unikal, çoxşaxəli bir təcrübə təqdim edir. Eynilə, "Lursen" kimi kəndlər də ənənəvi sabun, ətir və toxuculuq məhsulları ətrafında inkişaf etmişdir [7].
- **İtaliya, Venesiya:** Şüşə sənətkarlığının "Murano" adasına, dantel sənətinin isə "Burano" adasına cəmlənməsi, hər bir sənəti ayrıca bir "mədəni məkana" çevirərək güclü bir cazibə mərkəzi yaratmışdır. Bu, məkanın özünün də sənətin bir parçasına çevrildiyi planlaşdırılmış inkişaf modelidir [8].

1.4. Yaşayan muzey və master-klass modeli, təcrübənin kommersiyalaşdırılması

Bu model məhsulun özündən daha dəyərli olan onun yaradılma təcrübəsini satmağa yönəlib.

- **Çin, Pekin:** "Huqo" və "Nanluoguxiang" küçələrində turistlər ənənəvi Çin sənətkarlığını nəinki görə, həm də master-klasslar vasitəsilə öyrənə bilirlər. Bu, passiv müşahidədən aktiv iştiraka keçidi təmin edir və xatirə üçün daha dərin bir əlaqə yaradır [9].
- **Tailand, Bangkok:** "Baan Bueng" kimi şəhərxalar misgərlik kimi ənənəvi sənətləri yaşadır və qonaqlara öyrədir. Bu, sənətin qorunmasına kömək edir və sənətkarlar üçün məhsul satışından əlavə gəlir mənbəyi yaradır.

Xülasə: Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, ənənəvi sənətkarlığın inkişafı üçün iki əsas amil həlledici rol oynayır: məkanın düzgün təşkili (tematik məhəllələr və ya klasterlər) və təcrübənin dəyərləndirilməsi (master-klasslar, canlı nümayişlər). Şuşa üçün uğur strategiyası, bu modellərin ən yaxşı cəhətlərini birləşdirən və şəhərin unikal tarixi-mədəni kontekstinə uyğunlaşdıran hibrid bir yanaşmadan ibarət olmalıdır.

2. Şuşa üçün təklif olunan integrasiya olunmuş inkişaf modeli: "Mədəniyyət Klasteri"

Beynəlxalq təcrübənin təhlili əsasında ən uğurlu yanaşmanın "Tematik Məhəllə", "Mədəni Turizm Klasteri" və "Yaşayan Muzey" modellərinin elementlərini birləşdirən hibrid model olduğu aydın olur. Şuşa üçün təqdim olunan konsepsiya "Şuşa: Qafqazın ənənəvi sənətkarlıq və mədəniyyət paytaxtı" brendi ətrafında qurulur.

2.1. Modelin əsas prinsipləri:

1. **Mədəni davamlılıq:** Tarixi məhəllələrin memarlıq bərpası ilə yanaşı, onların mədəni məzmununun da - sənətkarlıq, musiqi və ədəbiyyat ənənələrinin - bərpası və yaşadılması.
2. **İqtisadi davamlılıq:** Layihənin gəlir generasiya edən kommersiya fəaliyyəti əsasında fəaliyyət göstərməsi və xarici vəsaitdən asılı olmaması.
3. **Təcrübə iqtisadiyyatı:** Turistə yalnız məhsul deyil, onun yaradılma prosesi, emosional əlaqə və yadda qalan xatirə təqdim etmək.
4. **Sinerji və klaster yanaşması:** Bütün elementlərin (sənətkarlıq, qastronomiya, incəsənət) bir-birini tamamlayaraq vahid mədəni məkana çevrilməsi.

2.2. Modelin strukturu: Tematik məhəllələr

Təklif olunan model Şuşanın tarixi planlaşdırılması və məhəllə strukturu əsasında aşağıdakı tematik məkanların yaradılmasını nəzərdə tutur:

- **Keramika və Daş Məhəlləsi:**
 - o **Məzmun:** Qarabağın ənənəvi keramika sənətini yaşadan emalatxanalar, daş naxışı və heykəltəraşlıq sənəti. İxtisaslaşmış yerli istehsalçılarla əməkdaşlıqda keramika və daş üzərində müasir dizayn və ənənəvi naxışların sintezini təmsil edən məhsulların yaradılması.
 - o **Təcrübə:** Sənətkarların işinin canlı nümayişi, şirniyyat və çay xidməti olan keramika kafelər, "gil oyunu" uşaqlar üçün master-klasslar.
- **Musiqi və Ağac Məhəlləsi:**
 - o **Məzmun:** Tar, kamança, saz, nəfəsli alətlər hazırlayan ustadların emalatxanaları, ağac oyma sənəti (sandıq, şkaflar, dekorativ əşyalar).

- o **Təcrübə:** Kiçik konsert meydançalarında və ya qədim evlərin həyətlərində şairlər məclisləri, muğam və xalq mahnılarının ifası, musiqi alətlərinin səslənməsinin sınağı. Bu məhəllə Şuşanın "konservatoriya" ləqəbinin canlı təəcəssümünə çevrilir.
- **Xalı və Naxış Məhəlləsi:**
 - o **Məzmun:** Qarabağ xalçılıq məktəbinin nümayəndələri olan "Xanlıq", "Bağcadagüllər" və digər xalı növlərinin toxunması, tikmə və naxış sənəti.
 - o **Təcrübə:** Xalı toxuyan sənətkarların işinin hipnotik göstərişi, naxış simvollarının mənası barədə qısa hekayələr, xalı naxışlarından ilhamlanmış kiçik suvenirlərin satışı.
- **Metallar və Papaqlar Məhəlləsi:**
 - o **Məzmun:** Misgərlik (qab-qacaq, dekorativ əşyalar), gümüş işləmə (zərgərlik), ənənəvi papaq (papaq) və ayaqqabı düzəldən və təmir edən sənətkarlar.
 - o **Təcrübə:** Mis qabların alınması prosesinin nümayişi, fərdi sifarişlər, "papaq qoyma" mərasiminin stylize edilmiş performansı.
- **Qonaqpərvərlik Məhəlləsi:**
 - o **Məzmun:** Qutabçılar, kababçılar, pitiçilər, şirniyyatçılar (paxlava, şəkərbura) üçün ayrılmış küçə və ya meydan.
 - o **Təcrübə:** Açıq mətbəxlər, ənənəvi yeməklərin hazırlanmasının müşahidəsi, qədim reseptlər əsasında qida master-klassları (məsələn, lavaş və ya qutab bişirmə, təndirə çörək yapma və s.).

2.3. Mədəni tədbir kəməri: Dinamik cazibə mərkəzinin yaradılması

Layihənin uğuru təkcə daimi infrastrukturadan deyil, həm də şəhərin həyatını və cazibəsini bütün il ərzində qoruyan müntəzəm tədbirlərdən asılıdır. Təklif olunan tematik məhəllələr aşağıdakı kimi ildönümləri, bayramları və beynəlxalq festivallarla zənginləşdirilə bilər:

- **Tarixi və milli bayramlarla əlaqələndirmə:**
 - o **Zəfər Günü (8 Noyabr) həftəsi:** "Zəfər Sənəti" adlı xüsusi sərgi və performanslar həftəsi. Hərbi qəhrəmanlıq mövzusunda yaradılmış xüsusi sənət əsərləri, fotoqrafiyalar və musiqi tədbirləri təşkil edilə bilər.
 - o **Şuşa Günü (8 May) və Qarabağ Folkloru Festivalı:** Şuşanın azad edilməsi və mədəni dirçəlişi şərəfinə bir həftəlik festival. Bu zaman bütün məhəllələrdə xalq rəqsləri nümayişləri, aşıq sənəti yarışları, ənənəvi oyunlar və xalq çadırları yerləşdirilə bilər.
- **Beynəlxalq sənət və sənətkarlıq tədbirləri:**
 - o **Beynəlxalq Şuşa Keramika Simpoziumu (Hər ilin iyun ayında):** Dünyanın müxtəlif ölkələrindən keramikaçıların iştirakı ilə keçiriləcək simpozium. Sənətkarlar açıq səmada əsərlər yaradacaq, master-klasslar keçirəcək, nəticədə "Şuşa Keramika Koleksiyası" formalaşacaq (bu tədbirlərin ən gözəl işlərinin muzeyinin yaradılması da məqsədmüvafiq olardı). Tədbir Dünya Keramikaçıları Günü (hər ilin 28 iyunu) ilə də üst-üstə düşə bilər.
 - o **Qafqaz Xalçaları bayramı (Hər 3 ildə bir):** Qafqaz regionundan xalçaçıların, naxışçıların və tədqiqatçıların iştirak etdiyi nüfuzlu tədbir. Xalı sərgisi, elmi konfrans və "ən yaxşı ənənəvi xalça" müsabiqəsi keçirilə bilər.
- **Mədəniyyət və ədəbiyyat tədbirləri:**
 - o **"Şuşa səsləri" Beynəlxalq Poəziya və Musiqi Festivalı:** "Şairlər məclisləri" ənənəsini beynəlxalq səviyyəyə qaldıran festival. Yerli və xarici şairlər, musiqiçilər "Musiqi və Ağac Məhəlləsi"ndə çıxış edərək, Şuşanı Avrasiyanın mədəni dialoq mərkəzinə çevirir.
 - o **Müğənni ayı festivalı (Hər ilin sentyabr-oktyabr aylarında):** Şuşanın ən məşhur mədəni simvollarından biri əsasında keçiriləcək muğam, caz və etno-musiqi festivalı.

Bu tədbir kəmərinin gözlənilən faydaları:

- **Turizm axınlarının artımı:** Tədbirlər turist axınlarını mövsümi pikdən bütün ilə yayır.
- **Beynəlxalq mediada gündəm olmaq:** Hər festival Şuşanı dünya mədəniyyət xəritəsində müntəzəm olaraq xatırladır.
- **Yerli iştirakın artırılması:** Yerli sakinlər üçün daimi maraq mənbəyi yaradır və onların layihəyə mənəvi bağlılığını gücləndirir.
- **Brend dəyərinin artması:** Hər festival "Şuşa" brendinin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilir.

Bu model Şuşanı tək bir muzey şəhəri deyil, nəfəs alan, yaradan və turisti öz yaradıcılıq prosesinə cəlb edən canlı bir mədəniyyət məkanına çevirəcək.

3. Layihənin həyata keçirilməsi: Tərəfdaşlar və resursların birgə fəaliyyət modeli

Təklif olunan modelin uğuru, ənənəvi sənətkarlıqla müasir biznes, təhsil və dövlət qurumlarının səmərəli əlaqələndirilməsindən asılıdır. Aşağıdakı tərəfdaşlıq modeli təklif olunur:

3.1. Sənaye tərəfdaşları: Xammal və texnologiya bazasının qurulması

- **Keramika sahəsi:** Azərbaycanda bədii keramika istehsalı ilə məşğul olan firmalarla (məsələn, "Nargisporcelain" şirkəti) strateji əməkdaşlıq modeli qurulması. Şirkət Keramika Məhəlləsində fəaliyyət göstərəcək sənətkarlar üçün xammal təchizatçısı, avadanlıq məsləhətçisi və keyfiyyət nəzarəti tərəfdaşı kimi çıxış edə bilər. Bu, emalatxanaların müasir texnoloji tələblərə cavab verən, eyni zamanda ənənəvi naxışları yaşadan məhsullar istehsal etməsinə imkan yaradar.
- **Digər sənətkarlıq sahələri:** Yerli ağac, metal, dəri və toxuculuq materialları təchizatçıları ilə birbaşa əlaqələrin qurulması və onların da müvafiq məhəllələrdə təmsil olunması.

3.2. Təhsil və kadr hazırlığı mərkəzləri

- **Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası və Əzim Əzimzadə adına Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbi:** Tələbələr üçün təcrübə mərkəzlərinin yaradılması, müəllimlər üçün master-klassların təşkili. Bu, gənc istedadların layihəyə cəlb edilməsi və sənətkarlıq ənənələrinin akademik biliklə zənginləşməsinə təmin edir.
- **Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti və Azərbaycan Yazıçılar Birliyi (AYB):** Musiqiçilər, teatr qrupları və rəssamlar üçün kreativ platformanın yaradılması. Universitet və AYB şairlər məclisləri, musiqi və performans tədbirlərinin təşkilində bilik və kadr resursu kimi çıxış edə bilərlər.
- **Peşə məktəbləri ilə əməkdaşlıq:** Şuşada və ətraf regionlarda sənətkarlıq ixtisasları üzrə xüsusi kursların açılması və kadr hazırlığının institucionallaşdırılması.

3.3. Qida sənayesi və qonaqpərvərlik: Şuşa gastronomiya brendinin formalaşdırılması

- **Paxlavaçılar, qutabçılar, pitiçilər və s.:** Bu sahədə ciddi resurs probleminin olmadığını düşünürük. Bununla belə onların fəaliyyətini tənzimləmək, keyfiyyət standartlarını və avtəntikliyi qorumaq üçün "Şuşa Qastronomiya Klasteri" yaradıla bilər. Bu, turistlərə yüksək keyfiyyətli, etibarlı və standartlara uyğun qida təcrübəsi təmin edir.

3.4. İnkişaf və maliyyə modeli

- **Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı:** Binaların bərpası və əsas infrastrukturun (küçə, kommunikasiya, işıqlandırma) yaradılmasında dövlət, emalatxanaların idarə edilməsi, biznesin yaradılması və marketinqdə isə özəl sektor iştirak edə bilər.
- **Kiçik və Orta Biznesə dəstək mexanizmləri:**
 - o Sənətkarlar və kiçik sahibkarlar üçün vergi güzəştləri.
 - o "Şuşa Sənətkarlıq" vahid brendi altında birgə marketinq və satış platformasının yaradılması.
 - o Emalatxanaların ilk 3-5 il üçün kirayə haqqından və ya əmlak vergisindən azad edilməsi.
 - o Sənətkarlıq məhsullarının ixracına dəstək proqramlarının hazırlanması.

4. Gözlənilən nəticələr və tövsiyələr

Təklif olunan integrasiya olunmuş modelin həyata keçirilməsi Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsində çoxşaxəli və davamlı inkişafına səbəb olacaq, onu bölgənin mədəniyyət paytaxtına çevirəcəkdir [10].

4.1. Gözlənilən sosial-iqtisadi nəticələr:

- **Yeni iş yerlərinin yaradılması:** Birbaşa olaraq sənətkarlıq, qonaqpərvərlik, turizm və xidmət sahələrində yüzlərlə yeni iş yeri formalaşacaq. Sənətkarlıq təhsili və yenilərin işə cəlb edilməsi vasitəsilə gənc işsizliyin azaldılmasına müsbət təsir göstərəcək.
- **Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı:** Model əsasən KOB-lər üzərində qurulduğundan, yerli sahibkarlığın və müəssisəçiliyin inkişafına güclü təkan verəcəkdir.
- **Turizm gəlirlərinin artması:** Şuşa tək günlük ekskursiya məntəqəsi olmaqdan çıxaraq, turistlərin bir neçə gün qalmaq istədiyi bir məkana çevriləcək. Bu, qonaq evləri, otellər, nəqliyyat və digər xidmət sahələrində gəlirin artmasına səbəb olacaq.
- **Şəhər brendinin güclənməsi:** "Qafqazın sənətkarlıq və mədəniyyət paytaxtı" kimi formalaşan brend yalnız turizm axını deyil, həm də beynəlxalq mədəni əlaqələri və investisiyaları stimullaşdıracaq.

- **Demoqrafik sabitliyin təmin edilməsi:** Yeni iş imkanları şəhərin daimi əhalisinin artmasına, o cümlədən gənc nəslin Şuşada məskunlaşmasına şərait yaradacaq.

4.2. Gözlənilən mədəni nəticələr:

- **Maddi və Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Bərpası:** Ənənəvi sənətlərin, incəsənət növlərinin və gastronomiya ənənələrinin sistematik şəkildə yaşadılması və nəsildən-nəslə ötürülməsi təmin ediləcək.
- **Gənc nəslin mədəni irsə marağının artması:** Sənətkarlığın müasir və gəlir gətirən peşə kimi təqdim edilməsi gənclərin ənənəvi sənətlərə marağını artıracaq.
- **Yaradıcı sənayelərin inkişafı üçün platforma:** Model, ənənəvi sənətlərin müasir dizayn və marketing yanaşmaları ilə birləşməsi üçün mükəmməl bir sınaq meydanı yaradacaq.

4.3. Təvsiyələr:

Layihənin uğurla həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı addımların atılması tövsiyə olunur:

1. **Pilot layihənin həyata keçirilməsi:** İlk mərhələdə ən hazırlıqlı olan bir və ya iki məhəllənin (məsələn, Keramika və Qonaqpərvərlik Məhəllələri) pilot zonaya çevrilməsi və burada modelin sınaqdan keçirilməsi.
2. **Xüsusi inzibati mexanizmin yaradılması:** Layihənin koordinasiyası üçün Dövlət Qrupu (Mədəniyyət Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, AAK) və özəl sektor nümayəndələrindən ibarət olan "Şuşa Mədəniyyət Klasteri" İdarəetmə Şurasının yaradılması.
3. **Hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi:** Sənətkarlara və KOB-lərə veriləcək güzəştləri, "Şuşa Məhsulu" statusunu və mədəni məzmunun idarə edilməsi qaydalarını nəzərdə tutan xüsusi qanunvericilik aktlarının hazırlanması.
4. **Beynəlxalq təcrübədən geniş istifadə:** Təklif olunan modelin uğurla həyata keçirildiyi ölkələr (Türkiyə, İtaliya, Yaponiya) ilə birbaşa təcrübə mübadiləsi və ehtiyac duyulduğunda məsləhətçi cəlb etmək proqramlarının həyata keçirilməsi.

Yekun

Şuşa şəhərinin gələcək inkişaf strategiyası onun unikal tarixi və mədəni potensialını əsas götürməlidir. Təklif olunan "Mədəniyyət Klasteri" modeli Şuşanı tək bir abidələr şəhəri deyil, canlı, yaradıcı və iqtisadi cəhətdən dolğun bir mərkəzə çevirməyə yönəlib. Model, daimi tematik məhəllələrlə yanaşı, il boyu davam edən beynəlxalq festivallar və mədəni tədbirlər kəməsi vasitəsilə Şuşanı dinamik və həmişə canlı bir mədəniyyət mərkəzinə çevirməyə yönəlib. Bu yanaşma Şuşanın keçmişini onun gələcəyi ilə üzvi şəkildə birləşdirir, mədəni irsi iqtisadi inkişafın əsas mənbəyinə çevirir və Azərbaycanın dünya mədəniyyət xəritəsindəki mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

Layihənin həyata keçirilməsi dövlət, özəl sektor, təhsil müəssisələri və yerli icmanın sıx əməkdaşlığından asılıdır. Bu sinerji nəticəsində Şuşa yeni dövrün cəlbedici və həyat dolu "Qafqaz Konservatoriyası" kimi dirçələ bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, İ. (2021). Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Şuşa şəhəri ilə bağlı çıxışı. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi.
2. Əlirzəyev, Ə. Q. (2010). Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.
3. Abbaszadə, M. T. (2019). İqtisadi artımın təmin olunmasında turizm sahəsinin rolu. *Audit*, 24(2), 70–82.
4. Egresi, I., & Bayram, B. (2016). The Grand Bazaar in Istanbul: The Emergent Unesco Heritage and the Cultural Tourism. *Journal of Tourism and Cultural Change*.
5. Japan National Tourism Organization (JNTO). (2023). Traditional Crafts in Kyoto.
6. Lazzeretti, L. (Ed.). (2013). Creative Industries and Innovation in Europe: Concepts, Measures, and Comparative Case Studies. Routledge.
7. Desse, R. P. (2019). The Economy of Heritage in Rural France: The Case of Provence. *Journal of Cultural Economics*.
8. Bianchini, F., & Ghilardi, L. (2007). The Culture-oriented Economic Development in Venice: A Critical Analysis. *City, Culture and Society*.
9. Oakes, T. (2013). Cultural Strategies of Development: Heritage Tourism in Rural China. *Asian Studies Review*.
10. Abbasova, X. (tərt.). (2021). Şuşa – Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı: bibliografiya. Bakı: Azərbaycan Milli Kitabxanası.

QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN VƏ YENİ İQTİSADİYYAT QURUCULUĞUNUN SƏMƏRƏLİ MEXANİZMLƏRİ

Zeynalov Mahir Həmzə oğlu
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun “Biznes mühitinin tənzimlənməsi və sahibkarlığın inkişafı” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi,
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin “Menecment” kafedrasının dosenti, müəllim
Poçt ünvanı: zeynalli75@mail.ru

Giriş

2020-ci ildə işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpası və yenidən qurulması dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu ərazilərin iqtisadi dövriyyəyə qaytarılması, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi və əhalinin daimi məskunlaşmasının bərpası üçün əsas şərtlərdən biri məhz səmərəli və rəqəbatqabiliyyətli biznes mühitinin formalaşdırılmasıdır.

Regionda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması həm yerli sahibkarların fəaliyyətinin genişlənməsinə, həm də xarici investorların regiona marağının artmasına xidmət edir. İnfrastrukturun yenidən qurulması, hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiqi, habelə şəffaf iqtisadi mühitin yaradılması bu istiqamətdə mühüm addımlardandır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin inkişafı mühüm siyasi, iqtisadi və sosial əhəmiyyət daşıyır. Burada biznes mühitinin gücləndirilməsi yeni iş yerlərinin yaradılmasına, əhalinin rifahının yüksəlməsinə və regionun milli iqtisadiyyata inteqrasiyasına şərait yaradır. Bu baxımdan, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması yollarının araşdırılması, mövcud imkanların və çətinliklərin müəyyənəşdirilməsi, eləcə də bu istiqamətdə effektiv mexanizmlərin işlənilib hazırlanması aktual məsələlərdir.

1.1. Mövzunun aktuallığının əsaslandırılması

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə (Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında) biznes mühitinin yaxşılaşdırılması bu gün Azərbaycan üçün **strateji, iqtisadi və sosial baxımdan son dərəcə aktual** bir məsələdir. Bu aktuallığı aşağıdakı əsas arqumentlərlə izah etmək olar:

1. Post-müharibə dövrünün iqtisadi prioritetləri

2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra ölkənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri azad edilmiş ərazilərin bərpası və həmin regionların iqtisadi dövriyyəyə qaytarılmasıdır. Bunun üçün:

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqi,
- İnvestisiya mühitinin formalaşdırılması,
- Yeni iş yerlərinin yaradılması vacibdir.

Bu baxımdan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması dövlət siyasətinin mühüm istiqamətinə çevrilmişdir.

2. Regional bərpa və dayanıqlı inkişaf məqsədləri

Azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması yalnız infrastrukturun bərpası ilə məhdudlaşmır. Orada dayanıqlı iqtisadi həyat formalaşdırmaq üçün sahibkarların və investorların cəlbi zəruridir.

- Güzəştli vergi və investisiya rejimləri,
- İnfrastruktur təminatı (yollar, enerji, logistika),
- Rəqəmsal iqtisadiyyat imkanları bu mühitin yaxşılaşdırılmasında əsas amillər sayılır.

3. İnvestor etimadının formalaşdırılması

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə biznes fəaliyyətinə dair hüquqi və institusional şəffaflığın təmin edilməsi yerli və xarici investorların inamını artırır.

Bu, regionun iqtisadi inteqrasiyasını gücləndirir və xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması üçün əsas yaradır.

4. Sosial-iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi

Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması nəticəsində:

- Yeni iş yerləri açılacaq,
- Köçkünlərin öz yurdlarına qayıdışı iqtisadi cəhətdən təmin olunacaq,

- Regionda dayanıqlı məskunlaşma və sosial rifah yüksələcək.

Bunlar həm milli təhlükəsizlik, həm də sosial sabitlik baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

5. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması

Azad olunmuş ərazilərdə biznes mühitinin inkişafı:

- Kənd təsərrüfatı, turizm, alternativ enerji və sənaye kimi sahələrdə yeni imkanlar yaradır,

- Ümummilli iqtisadi artıma və ixrac potensialının genişlənməsinə xidmət edir.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması təkcə həmin regionların dirçəlişinə deyil, bütövlükdə ölkənin iqtisadi gücünün və sosial rifahının artırılmasına yönəlmiş strateji məqsəddir.

1.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni iqtisadiyyat quruculuğu siyasəti

Azərbaycan dövləti işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması və sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq olunması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirir. Çünki işğaldan azad olunmuş ərazilərdə səmərəli, rəqabətqabiliyyətli yerli iqtisadiyyat quruculuğu regionda sahibkarlığın inkişafından və daha əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılmasından asılıdır. Bu baxımdan dövlət regionda biznesin təşəkkül tapmasında və inkişafında maraqlıdır. Qeyri-neft sektorunda özəl sektor aparıcı qüvvə, əsas istehsalçıdır. Ona görə də dövlət Qarabağda özəl sahibkarlıq fəaliyyətini müxtəlif iqtisadi rıçaqlar vasitəsilə dəstəkləyir, bunun üçün qanunvericilik bazası, hüquqi əsaslar yaradılır. Dövlət işğaldan azad olunmuş ərazilərdə sahibkarlıq və biznesi müxtəlif vasitələrlə təşviq edir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə, Qarabağda iqtisadiyyat yenidən qurulur, dövlətin bütün resursları, imkanları bu regionda yerli iqtisadiyyatın ən müasir standartlar səviyyəsində qurulmasına, Böyük Qayıdışın həyata keçirilməsinə yönəldilib. Paralel olaraq həm ərazilər minalardan təmizlənir, həm müasir infrastruktur formalaşdırılır, həm də iqtisadiyyat dirçəldilir. Bu, hökumətin iqtisadi siyasətinin əsas hədəflərindən biridir. Cənab Prezident İlham Əliyevin də bəyan etdiyi kimi “biz Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru cənnətə çevirəcəyik və çeviririk.

Hökumət Qarabağda hazırda əsas diqqətini daha çox infrastruktur layihələrinə yönəldib. Çünki müasir infrastruktur olmadan sahibkarları regiona cəlb etmək mümkün deyil. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası, dayanıqlı inkişafının və əhalinin yüksək səviyyəli həyat səviyyəsinin təmin olunması üçün zəruri infrastrukturun yaradılması çərçivəsində hava limanları tikilib, avtomobil və dəmir yollarının tikintisi işləri davam etdirilir, müxtəlif yaşayış məntəqələri arasında, eləcə də bu məntəqələri ölkənin digər şəhər və rayonları ilə birləşdirən nəqliyyat infrastrukturunu formalaşdırılır.

Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma ilə yanaşı, sürətli iqtisadi reintegrasiya tədbirləri görülür, biznesin canlanması məqsədilə sağlam bünövrə yaradılır. Məsələn, aşağı həddə icarə haqqı tətbiq edilir, dövlət vəsaiti hesabına kommunikasiya və logistik infrastruktur qurulur. İnfrastruktur elektrik, təbii qaz, içməli və texniki su, sürətli internet, həmçinin daxili və tranzit yük daşımalarını həyata keçirməyə imkan verən avtomobil və dəmir yolu, eləcə də anbarlardan ibarətdir.

1.3. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə biznesin təşviqi mexanizmləri

Bütövlükdə Qarabağ regionunun iqtisadiyyatının ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf istiqamətlərinə və milli prioritetlərə uyğun dinamik, şaxəli inkişaf etdirilməsi məqsədilə müasir və effektiv istehsal, ticarət və xidmət infrastrukturunu yaradılmalı, innovativ texnologiyaların tətbiqini nəzərdə tutan investisiyalar cəlb edilməli, sənaye potensialı reallaşdırılmalı, səmərəli təşviq mexanizmləri və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Artıq hökumət bu sahədə bir sıra konkret addımlar atmış və qərarlar verilmişdir.

Belə ki, Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə əsasən, 2023-cü il yanvarın 1-dən işğaldan azad edilmiş ərazilərin rezidentləri olan hüquqi və fiziki şəxslər, sahibkarlar 10 il müddətində mənfəət (gəlir), əmlak, torpaq vergilərini ödəməyəcəklər. Habelə həmin ərazilərdə istehsal üçün lazım olan texnika, texnoloji avadanlıqlar və qurğular, xammal və materialın idxalı da 10 il müddətinə ƏDV-dən azad olunub.

Sahibkarlar üçün digər güzəştlərə əsasən, Qarabağda işləyən mütəxəssislərə hər il 5 gün əlavə məzuniyyət, aylıq vəzifə maaşına əlavələrin hesablanması, 600 manat birdəfəlik müavinət, daha asan iş icazələri sistemi, sosial sığorta haqlarının subsidiyalaşdırılması, xarici mütəxəssislərə 5 il əmək miqrasiyası kvotasının tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur.

Daha bir mühüm təşviq aləti kommunal xidmətlər sahəsində biznesə dövlət dəstəyidir. Belə ki, 2023-cü il yanvarın 1-dən 10 (on) il müddətində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsalla məşğul olan sahibkarlar kommunal xidmətlərə görə (elektrik enerjisi, təbii qaz, su təchizatı və tullantı sularının axıdılması xidməti) ödədikləri vəsaitin 20 faizini geri alacaqlar, dövlət büdcəsindən həmin vəsait onlara maliyyə yardımı kimi veriləcək.

“Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”ə əsasən dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı, sahibkarlığın iqtisadi artımını əsasını təşkil etməsi və qeyri-neft sektorunun maliyyələşməsində rolunun artırılması, yeni iş yerlərinin yaradılması, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca məqsədlərindəndir. Bununla yanaşı, “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramında (2022–2026)” biznes üçün təşviqedic mexanizmlərin formalaşdırılması, məşğulluğu artıran özəl sahibkarlığın dəstəklənməsi kimi məsələlər öz əksini tapmışdır.

Bütün qeyd olunanlar yüksək potensiala və resurslara malik işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerli iqtisadiyyatın dirçəldilməsinə və bu sektorunda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviq olunmasına, stimullaşdırılmasına yönəldilmiş tədbirlərdir. Bu mexanizmlər işğaldan azad edilmiş ərazilərdə biznes mühitini yaxşılaşdırır, sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır və iqtisadi cəhətdən səmərəlidir, kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri müşahidə olunur. Belə ki, regionda sahibkarlıq subyektlərinin sayı artır, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində özəl sektorun xüsusi çəkisi artmaqla rol yüksəlir, qeyri-neft sektorunda sahibkarlar tərəfindən istehsal olunan məhsul və xidmətlərin həcmi çoxalır, sahibkarlar dəyər zəncirində birbaşa iştirak edir, iqtisadi artımın əsas aparıcı qüvvəsinə çevrilməklə yanaşı yeni iş yerləri yaradırlar.

Bunlarla yanaşı, işğaldan azad olunmuş ərazilərdə biznesin maliyyə əlçatanlığının artırılmasına və investisiya fəaliyyətinin təşviq mexanizmlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə ehtiyac var. Qarabağda sahibkarların güzəştli kreditlərə daha çox ehtiyacı var, özəl sektorun maliyyələşdirilməsində sərfəli şərtləri özündə ehtiva edən kreditlərə maliyyə əlçatanlığı imkanları yüksəldilməlidir. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən Qarabağda sahibkarlara ayrılan kreditlərin illik həcmnin bir neçə dəfə artırılmasına ehtiyac var. Habelə dövlətin güzəştli kreditləşdirmə sistemi ilə bağlı sahibkarlar arasında maarifləndirmə tədbirlərinin genişləndirilməsi vacibdir. Kreditləşdirmənin Qarabağda iqtisadiyyatın bütün sahələri, o cümlədən xidmət sektoru da daxil olmaqla əhatə dairəsinin genişləndirilməsi faydalı olardı.

KOBİA işğaldan azad edilmiş ərazilərdə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, KOB sektorunda qanunvericiliyin və biznesə dövlət xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi prosesində aktiv iştirak etməli, yeni KOB subyektlərinin yaradılmasına və mövcud KOB-ların inkişafına, sahibkarların satış bazarlarına, bilik və innovasiyalara, maliyyə resurslarına çıxışına dəstəyini artırmalıdır.

1.4. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin dirçəldilməsinin və yeni iqtisadiyyat quruculuğunun səmərəli mexanizmlərindən biri kimi biznes mühitinin yaxşılaşdırılması yolları üzrə təklif və tövsiyələr

1.4.1. Hökumətə tövsiyələr:

- Sahibkarların istehsal və logistika imkanlarını genişləndirmək, investisiya cəlbediciliyini artırmaq;
- Yol, elektrik, su, qaz, rabitə və internet infrastrukturunun tam bərpası və müasir standartlara uyğun şəkildə yenidən qurulması layihələrinin davam etdirilməsi;
- Logistika zonalarının yaradılması (daşımalar üçün)
- Startap və innovativ layihələr üçün əlavə güzəşt mexanizmlərinin təşkili;
- Yeni bizneslərin yaranmasını təşviq etmək və sahibkar risklərini azaltmaq;
- Biznesin kapitala çıxış imkanlarını artırmaq və yeni sərmayələri təşviq etmək;
- Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun bölgədə xüsusi proqramlarının tətbiqi;
- Faizsiz və ya aşağı faizli dövlət zəmanətli kreditlərin verilməsinin təşkilinə dövlət dəstəyi;
- İnvestorlar üçün dövlət-sahibkar ortaqlayihələrinin dəstəklənməsi (PPP modeli)
- Regionun iqtisadi potensialını tanıdan beynəlxalq forum və sərgilərin təşkili;
- Xarici sərmayədarlar üçün hüquqi zəmanətlərin verilməsi;
- Regionda insan kapitalını inkişaf etdirmək və yerli əhalinin iqtisadi fəaliyyətə cəlb edilməsi;
- Yerli əhali üçün peşə təhsili və sahibkarlıq üzrə təlim proqramlarının təşkili;
- Biznes inkubator və akseleratorların yaradılması;
- Gənclər və qadın sahibkarlığı üçün ayrıca təşviq paketlərinin hazırlanması;
- Regionu müasir texnoloji mərkəzə çevirmək və innovasiyalara cəlb etmək üçün elektron hökumət xidmətlərinin tam inteqrasiyasını (vergi, lisenziya, qeydiyyat prosedurları) həyata keçirmək;

- Startap və texnologiya biznesləri üçün texnoparkların yaradılması;
- Yerli və beynəlxalq rəqəmsal platformalarda fəaliyyətə dəstək göstərilməsi.

1.4.2. Beynəlxalq təşkilatlara (BMT, Dünya Bankı, Avropa İttifaqı, UNDP, USAID və s.) tövsiyələr:

- Donor maliyyəsi ilə enerji, su, yollar, kommunikasiya və internet infrastrukturalarının yenidən qurulmasına dəstək göstərilməsi;
- İşğaldan azad olunmuş bölgələrdə sənaye parkları və logistika mərkəzlərinin qurulması üçün texniki yardım və ilkin maliyyələşmə proqramlarının hazırlanması;
- Bərpa prosesi zamanı dayanıqlı və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların təşviqi;
- Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) subyektləri üçün maliyyə alətləri (qrant, kredit zəmanəti, subsidiyalar) ;
- Regionda fəaliyyət göstərən sahibkarlara mentorluq, təlim və inkubasiya proqramlarının həyata keçirilməsi;
- Qadınlar, gənclər və müharibədən zərər çəkmiş qruplar üçün hədəfli iqtisadi inteqrasiya proqramları;
- İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının tanınması məqsədilə beynəlxalq investisiya forumlarının təşkili;
- Regionun dayanıqlı inkişaf potensialı barədə hesabatların hazırlanması (Dünya Bankı Doing Business modelində).

1.4.3. Maliyyə qurumlarına və banklara tövsiyələr:

- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə rəqəmsal bankçılıq və mobil xidmətlərin genişləndirilməsi;
- Region üçün aşağı faizli və uzunmüddətli kredit məhsullarının hazırlanması və təklif edilməsi;
- Kənd təsərrüfatı, kiçik istehsalat, xidmət və ticarət sahələrinə uyğunlaşdırılmış kredit paketlərinin təklif olunması;
- Kredit verilməsi zamanı ipoteka əvəzinə alternativ təminat mexanizmlərinin (dövlət zəmanəti, texnika girovu və s.) tətbiqi;
- Mikro və kiçik biznes üçün "startap krediti", "kənd təsərrüfatı krediti" məhsullarının yaradılması;
- Bankların Sahibkarlığın İnkişafı Fondu və digər dövlət fondları ilə birgə işləyərək birgə maliyyələşmə (co-financing) modellərinin tətbiqi;
- Regionda mikro-maliyyə təşkilatları və kredit ittifaqları şəbəkəsinin genişləndirilməsi;
- Yerli sakinlərə və sahibkarlara biznes planlaşdırması, büdcə idarəçiliyi, kredit analizi üzrə təlimlərin keçirilməsi.

1.4.4. Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (SİF) və Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinə (KOBİA) tövsiyələr:

- SİF tərəfindən bölgədə fəaliyyət göstərən və ya başlamaq istəyən sahibkarlara aşağı faizli, uzunmüddətli güzəştli kreditlərin ayrılması;
- Kənd təsərrüfatı, heyvandarlıq, emal, logistika və xidmət sektorlarına yönəlmiş məqsədli maliyyələşdirmə xətlərinin yaradılması;
- Regionda KOB evləri, inkubator və akselerator mərkəzlərinin yaradılması;
- Gənc və yeni biznesə başlayan sahibkarlara mentorluq və konsultasiya dəstəyinin göstərilməsi;
- Biznes plan hazırlanması, brendinq, marketinq sahələrində pulsuz və ya subsidiyalı təlimlərin keçirilməsi;
- Yerli əhali və fərdi sahibkarlar üçün biznesin əsasları, maliyyə savadlılığı, marketinq, vergi və hüquqi məsələlər üzrə təlimlərin təşkil olunması;
- Regionda investor forumları, sərgilər, tanıtım tədbirlərinin keçirilməsi faydalı olardı.

1.5. Ədəbiyyat siyahısı

1. Prezident İlham Əliyevin xalqa müraciəti. 20 sentyabr 2023-cü il.
2. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
3. "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli Sərəncamı.

4. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı (2022–2026)”. Proqramın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 16 noyabr 2022-ci il.
5. Post-konflikt ərazilər: iqtisadi potensial və müqayisəli üstünlüklər. Kitab. Elm və Təhsil Nazirliyinin İqtisadiyyat İnstitutu. /N.Müzəffərli, A.Muradov, F.Qənbərov, M.Zeynalov, B.Əhmədov/. “Elm və Bilik” nəşr, Bakı, 2023, 297 səh.
6. Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 28 may 2021-ci il. <https://president.az/az/articles/view/51773>
7. “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 4 oktyabr 2021-ci il.
8. M.H.Zeynalov, A.Ə.Ələkbərov. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə sənayenin inkişafı perspektivləri”. H.Əliyevin anadan olmasının 100 illiyinə həsr olunmuş “İqtisadiyyatın idarə edilməsinin müasir problemləri və perspektivləri” mövzusunda respublika elmi konfransı. ETN İqtisadiyyat İnstitutu və ADNSU, 23-24 noyabr 2023-cü il.
9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları. <https://www.stat.gov.az/> 01.10.2025
10. İnvestisiya təşviqi mexanizmi. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. <https://www.economy.gov.az/az/page/itm> 10.10.2025
11. KOBİA tərəfindən göstərilən dəstək və xidmətlər... KOBİA. <https://e-kob.gov.az/public/az/news/2431/kobia-terefinden-gosterilen-destek-ve-xidmetler-igaldan-azad-olunmus-erazilerde-biznes-qurmaq-istey> . 01.10.2025
12. “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli Sərəncamının icrasının təmin edilməsi barədə AR Nazirlər Kabinetinin qərarı. 22 dekabr 2021-ci il.

II BÖLMƏ: PROFESSOR-MÜƏLLİM HEYƏTİ

(elektron sertifikatla təltif olunanlar, əlifba sırası ilə):

STRATEGY FOR THE POST-WAR RECOVERY OF KARABAKH AND THE STRENGTHENING OF STATE SOVEREIGNTY IN ECONOMIC ASPECTS

Sevda Abbasova Ismayil
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Senior Lecturer, Department of Economics
abbasova-1975@bk.ru

Abstract

Following the Patriotic War of 2020, the large-scale reconstruction and revitalization process launched in Azerbaijan's Karabakh region holds significant importance in terms of strengthening the economic foundations of state sovereignty. During the post-war period, social and economic projects, infrastructure restoration, economic integration of the liberated territories, and sustainable development strategies have shaped the region's new economic map. This paper analyzes state programs, investment initiatives, and the role of the private sector in the revival of Karabakh. Furthermore, it examines how measures implemented in the fields of energy security, transport and logistics, and agricultural development contribute to the reinforcement of the economic pillars of state sovereignty. Ultimately, the restoration of Karabakh is not only a regional development project but also one of the main pillars of Azerbaijan's national economic security and sovereignty.

Keywords: Karabakh, post-war period, economic revival, state sovereignty, investment strategy, regional development

Introduction

The end of the second decade of the 21st century marks the beginning of a new stage in the modern history of the Republic of Azerbaijan. As a result of the 44-day Patriotic War that took place in the autumn of 2020, Azerbaijan restored its territorial integrity and regained sovereignty over the territories that had been under occupation for many years. This victory was not only a military and political triumph but also a significant event that brought new strategic challenges before the national economy and state governance. In the post-war period, one of the main priorities has been the socio-economic revival of the liberated territories, their integration into the national economic system, and the consolidation of state sovereignty in these areas. The Karabakh region, due to its geographical location, natural resources, agricultural and tourism potential, possesses strategic importance and can play a crucial role in Azerbaijan's future economic development. However, the long period of occupation completely destroyed the infrastructure, industrial and agricultural sectors of the region, creating severe ecological and demographic problems. Therefore, one of the main objectives of the post-war policy is not only to ensure the economic revival of the region but also to strengthen the institutional foundations of the state's political and economic sovereignty there. The Azerbaijani state has declared the reconstruction and development of the liberated territories a national priority, and under the framework of the "Great Return" program, large-scale infrastructure projects have been launched. These projects aim to reintegrate the territories into the national economic cycle and establish a modern management and innovative economic system. New urban planning concepts, the "smart city" and "smart village" models, as well as the creation of green energy zones, are designed to guide the future development of Karabakh in a sustainable and contemporary direction. At the same time, alongside economic growth, strengthening state sovereignty in its economic dimensions has gained special significance in the post-war period. The economic manifestation of sovereignty is measured by the effective management of national resources, the assurance of economic security, and the ability to conduct an independent policy in regional and international economic relations. The economic policies implemented in Karabakh contribute to strengthening the real and sustainable foundations of state sovereignty from this perspective.

The relevance of this research also stems from the fact that the post-war reconstruction period is not merely an economic process, but also a cornerstone of national identity, social solidarity, and national security. The restoration of economic activity in Karabakh and the return of people to their native lands reinforce the socio-economic foundations of Azerbaijan's sovereignty throughout the region and create favorable conditions for the effective functioning of the state's centralized governance system at the regional level. The purpose of this paper is to analyze the strategies implemented for the economic revival of the Karabakh region

during the post-war period and to study, from a scientific perspective, the mechanisms of strengthening state sovereignty in its economic aspects. The research systematically examines the main directions of the reconstruction policy in Karabakh, the economic and social effects of state programs, as well as the relationship between regional integration and national economic security.

The Socio-Economic Situation of Karabakh in the Post-War Period

The Karabakh region is one of the richest parts of Azerbaijan in terms of natural resources, water reserves, fertile lands, and favorable geographical location. The area has vast potential for the development of agriculture, mining, tourism, and the energy sector. However, the nearly 30-year-long occupation rendered this potential unused and completely destroyed the economic and social infrastructure of the region. According to assessments carried out immediately after the war, more than 90 percent of roads, power lines, water and gas supply systems, industrial facilities, and residential buildings in the liberated territories had been destroyed. Nevertheless, as a result of the government's rapid reconstruction policy, the foundations of a new economic life began to emerge in these territories as early as 2021.

The economic revival of Karabakh has been defined as one of the key priorities within Azerbaijan's overall economic development strategy.(1.p-19) One of the main factors shaping the region's economic potential is its strategic geographic position. Karabakh is located at the intersection of the East–West and North–South transport corridors. The opening of the Zangezur Corridor is expected to integrate these territories into the international logistics network, thereby strengthening Azerbaijan's role as a regional transit hub. At the same time, the Kalbajar and Lachin districts stand out for their water and hydro-energy resources, while the Fuzuli, Jabrayil, and Zangilan districts possess strong agricultural and industrial potential. The main phase of Karabakh's socio-economic revival in the post-war period began with the restoration of infrastructure. By presidential decree, the Coordination Headquarters for the Reconstruction, Restoration, and Development of the Liberated Territories was established to ensure unified management of all reconstruction efforts. The first priorities included the construction of main highways and communication lines. The “Fuzuli–Shusha,” “Zangilan–Qubadli–Lachin,” and “Tartar–Kalbajar” motorways play a crucial role in the region's economic integration. In addition, Fuzuli International Airport has been operational since 2021, and the Zangilan Airport was inaugurated in 2023. These projects enhance the region's transport accessibility, stimulate economic activity, and increase its investment attractiveness.

The restoration of communal infrastructure is another priority direction. Water and energy supply systems in the liberated territories are being rebuilt, modern power grids are being established, and projects are being implemented within the framework of the “green energy zone” concept, serving the goal of sustainable regional development. The reconstruction of hydroelectric power plants in the Kalbajar and Lachin districts, along with the construction of new solar power plants, holds both ecological and economic importance. The demographic revival of the liberated territories is an integral part of the economic restoration process. To enable the return of hundreds of thousands of people who were displaced from Karabakh prior to 2020, the state is implementing extensive measures under the “Great Return” program. In the first stage, resettlement began in towns and villages where infrastructure was fully restored. Aghali village in Zangilan became Azerbaijan's first “smart village” project, fully operational since 2022, featuring modern housing, schools, healthcare facilities, and agricultural enterprises. This model is gradually being extended to other districts as well.(2.p-47) The return of the population significantly contributes to the restoration of both economic activity and social integration.

The formation of a new labor market and the development of small and medium-sized enterprises are also supported by the government through targeted mechanisms. As part of the social rehabilitation process, the restoration of the education and healthcare systems holds particular importance. New schools and hospitals are being constructed, and plans are underway to establish higher and vocational education institutions in the region. This will contribute to the formation of local human capital and ensure long-term economic sustainability. One of the fundamental state programs underlying economic activities in Karabakh during the post-war period is the “Socio-Economic Development Strategy of the Republic of Azerbaijan for 2022–2026.” Within this framework, the integration of the liberated territories into the national economic system has been identified as a key priority. In addition, numerous investment initiatives based on public-private partnership models are being implemented. Favorable conditions have been created for both local and foreign investors, particularly in the sectors of agriculture, tourism, construction materials production, energy,

and logistics. Projects such as the “smart city and village concept,” “green energy zone,” and “sustainable agricultural clusters” define the future economic model of Karabakh. The formation of the legal and institutional basis for investment activity also plays an essential role. The government is considering the creation of special economic zones in the liberated territories. Such zones will offer tax incentives and simplified administrative procedures, creating an attractive environment for investors.

The reconstruction policy implemented in Karabakh has already started yielding tangible results. New residential areas are being built, social service infrastructure is being restored, and the legal framework for entrepreneurship is being established. Thousands of new jobs have been created within various state programs, and the restoration of local production sectors has commenced.^(3.p-98) These processes not only provide new momentum for the country’s overall economic growth but also strengthen the socio-economic foundations of state sovereignty in Karabakh. The return of the population, the revival of economic activity, and the efficient use of resources all contribute to ensuring the sustainable development of the Azerbaijani statehood.

Economic Strategies for the Revival of Karabakh

In the post-war period, the reconstruction of Karabakh is regarded not only as the rebuilding of infrastructure but also as the formation of a new economic model for the region. The Azerbaijani government aims to transform Karabakh into a modern, technologically advanced, and sustainably developed region. In this regard, the projects being implemented are not merely economic in nature but also possess strategic and ideological significance. The main principles of the new economic model are as follows: Sustainable development – ensuring economic growth that is environmentally and socially balanced; Innovative and digital economy – the implementation of the “smart city” and “smart village” concepts; Regional integration and economic diversification – full integration of Karabakh into Azerbaijan’s national economic system; Social equality and improved welfare – placing the human factor at the center of the reconstruction-based economy. Based on these principles, economic strategies in Karabakh are implemented in phases, each with its own specific objectives: the initial phase focuses on infrastructure rehabilitation, the subsequent phase on revitalizing economic activity, and the final phase on establishing a sustainable development model. Agricultural Development: Agriculture is one of the primary pillars of Karabakh’s economy. The fertile soil and favorable climate conditions of the liberated territories provide excellent opportunities for the development of crop farming, livestock breeding, horticulture, viticulture, and beekeeping. The state-implemented program “Agroparks and Agricultural Clusters” aims to restore the agricultural sector of Karabakh using modern technologies. Construction of several agroparks has already begun in the Zangilan, Fuzuli, and Jabrayil districts. These agroparks are based on the “smart agriculture” model, ensuring digital management of irrigation, energy, logistics, and supply chains.

At the same time, the government provides farmers with subsidies, concessional loans, and legal guarantees for land use. The revival of agriculture in Karabakh serves not only food security but also increased employment, making it one of the key socio-economic factors accelerating the return of the population to their native lands. The restoration of the industrial sector in Karabakh carries strategic importance. Following the war, the reconstruction of infrastructure created a high demand for construction materials. Consequently, the establishment of plants for cement, stone, marble, and other construction materials has been planned in the Fuzuli, Jabrayil, and Tartar districts. The Azerbaijani government has identified the formation of industrial zones in Karabakh as a priority. The “Araz Valley Economic Zone” holds particular importance in this context. This zone provides favorable conditions for both local and foreign investors, boosting the region’s industrial potential. Enterprises operating within these industrial zones enjoy tax and customs incentives as well as simplified registration procedures.

The development of the construction sector is also an integral part of the recovery process. Within infrastructure projects, new cities and villages are being built, and social facilities are under construction. This not only contributes to economic growth but also generates new jobs and promotes efficient use of local labor resources. Karabakh possesses great potential not only in terms of its economy but also its cultural and tourism resources. The natural beauty, historical monuments, and healing climate of the Shusha, Kalbajar, Lachin, and Hadrut regions can transform the area into one of Azerbaijan’s most attractive tourism destinations in the future. The state is implementing special programs for the development of this sector. Shusha has been declared a “national cultural center,” hosting international events, conferences, and festivals.

The construction of sanatoriums and recreation centers in Kalbajar is planned, while Hadrut and Lachin are being developed as new destinations for eco-tourism, mountain tourism, and rural tourism. The development of the tourism sector serves as both an economic source of income and a means of strengthening socio-economic stability in Karabakh. Moreover, tourism contributes to the formation of the region's international image, the growth of investment inflows, and the enhancement of cultural integration. By declaring Karabakh a "Green Energy Zone," Azerbaijan intends to transform the region into a model of ecologically sustainable development. Within this concept, the wide use of solar, wind, and hydropower resources is planned. Several hydroelectric power plants are currently being reconstructed in the Kalbajar and Lachin districts, while international agreements have been signed with global companies for the construction of solar power plants in the Zangilan and Jabrayil districts. These projects not only help preserve ecological balance but also strengthen the country's energy independence.

The green energy policy represents one of the main pillars of Karabakh's economic model, as it ensures both economic efficiency and the establishment of infrastructure consistent with the "smart city and village" concept. Furthermore, this initiative aligns with Azerbaijan's commitments under the Paris Climate Agreement, forming part of the country's broader environmental responsibility strategy. Regional integration and the restoration of transport and logistics systems play a crucial role in Karabakh's economic development. The opening of the Zangezur Corridor will further enhance the region's strategic significance, connecting Azerbaijan with Turkey, Iran, and Central Asian markets. The new highways and railways passing through Karabakh will strengthen Azerbaijan's transit potential and promote the expansion of regional trade. This is of strategic importance not only for national economic security but also for the reinforcement of the economic foundations of state sovereignty. Regional integration policy also creates a new stage in international cooperation. Companies from Turkey, Italy, the United Kingdom, Israel, and several other countries are actively participating in Karabakh's reconstruction. This cooperation facilitates both technological exchange and an increase in foreign investment. The economic revival of Karabakh is reflected not only in improved macroeconomic indicators but also in the enhancement of social welfare. The growth of employment, construction of new educational and healthcare facilities, and strengthening of the social protection system are contributing to the establishment of sustainable living conditions in the region. (4.p-112) This process also plays a crucial role in restoring national solidarity and consolidating state-citizen relations. As a result of the economic strategies implemented in Karabakh, the region is gradually becoming an active participant in Azerbaijan's overall economic and social life.

Conclusion

As a result of Azerbaijan's historic victory in the 2020 Patriotic War, the liberation of Karabakh marked not only the restoration of territorial integrity but also the beginning of a new stage in national economic development. In the post-war period, the policies implemented for the reconstruction and socio-economic revitalization of Karabakh have become one of the most vivid examples of strengthening state sovereignty in its economic dimensions. Research indicates that the economic revival of Karabakh is a multidimensional process carried out in the following key directions: Restoration of infrastructure and integration: The construction of highways, airports, energy, and communication lines ensures the integration of the region into the national economic system and connects Karabakh to the broader economic space of the country. Social and demographic revitalization: Within the framework of the "Great Return" program, the gradual resettlement of the population to their native lands, the restoration of social services, and the increase in employment contribute to the social and economic stability of the region. Rehabilitation of economic sectors: Projects implemented in agriculture, industry, construction, tourism, and energy are shaping the economic structure of Karabakh and laying the foundation for sustainable economic growth.

Green energy and environmental policy: The declaration of Karabakh as a "green energy zone" demonstrates the state's environmental responsibility, strengthens energy independence, and ensures the efficient use of natural resources. Economic security and sovereignty: The effective management of resources, the creation of a favorable investment climate, and the enhancement of economic diplomacy serve to reinforce the economic foundations of state sovereignty. Each of these directions not only serves Azerbaijan's national interests but also forms the basis for peace, stability, and economic integration in the region. The projects being implemented in Karabakh provide new development impulses for the overall structure of Azerbaijan's economy and accelerate the modernization of the national economic model.

Recommendations

In order to achieve more effective results in the post-war period regarding the reconstruction of Karabakh and the strengthening of state sovereignty on economic grounds, the following recommendations can be proposed:

Improvement of institutional governance: Coordination among state institutions involved in the reconstruction of the Karabakh region should be further strengthened, and a unified electronic management system should be implemented for project administration.

Establishment of a regional economic planning center: It is advisable to create an analytical center in Karabakh that will scientifically guide the region's economic development strategy. This center could focus on both investment planning and conducting socio-economic research.

Promotion of small and medium-sized enterprises (SMEs): The participation of local entrepreneurs in the economic revival of the region should be increased. They should be provided with concessional loans, tax incentives, and technological support programs.

Formation of human capital: Vocational education and professional development centers should be established in Karabakh to ensure that young people acquire modern technological skills and qualifications.

Deepening of the green economy: (5.p-74) The status of Karabakh as a "green energy zone" should be expanded, and priority should be given to industrial and agricultural projects that comply with environmental standards.

Expansion of economic diplomacy: The organization of international exhibitions, economic forums, and investment conferences in Karabakh could stimulate the region's integration into the global economic system.

References

1. Official Website of the President of the Republic of Azerbaijan. "Strategy for the Reconstruction and Reintegration of the Liberated Territories." Baku, 2022, p. 19.
 2. Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan. "Socio-Economic Development Concept of Karabakh in the Post-War Period." Baku, 2023, p. 47.
 3. Aliyev, I. "Economic Security in the South Caucasus and Azerbaijan's New Realities." Baku: Elm Publishing, 2022, p. 98.
 4. Hasanov, R. "Assessment of the Economic Potential of the Karabakh Region and Directions for Sustainable Development." Azerbaijan Economic Journal, No. 4, 2023, p. 112.
 5. United Nations Development Programme (UNDP). "Post-Conflict Recovery and Sustainable Development in the South Caucasus." New York, 2021, p. 74.
-

POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ ŞUŞANIN MƏDƏNİ-TURİZM KLASTERİ: POTENSIAL VƏ PRIORİTETLƏR

Abbasova-Zeynalova Nuranə Nazim qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Biznes və menecment kafedrası, müəllim

nurana.abbasova@mdu.edu.az

Xülasə

Bu məqalə post-müharibə dövründə Şuşa şəhərinin mədəni-turizm klasteri kimi formalaşmasını, şəhərin tarixi-mədəni kapitalının yenidən iqtisadi resursa çevrilməsi istiqamətlərini və strateji inkişaf prioritetlərini araşdırır. Təhlildə Şuşanın mədəni irs potensialı, turizm infrastrukturunu, regional logistik imkanları və dövlət proqramları çərçivəsində görülən işlər qiymətləndirilir. Məqalədə turizmin inkişaf dinamikası üzrə təqdim olunan cədvəl və qrafiklər Şuşanın artan iqtisadi əhəmiyyətini göstərir. Nəticə olaraq, şəhərin mədəniyyət iqtisadiyyatı əsasında formalaşan klaster modelinin Azərbaycanın regional inkişaf strategiyasına ciddi töhfə verdiyi müəyyən olunur.

Giriş

44 günlük Vətən müharibəsindən sonra Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı statusu ilə ölkənin inkişaf konsepsiyasında yeni mərhələnin əsas simvoluna çevrildi. Şuşanın azad olunması tək cəhətli və strateji qələbə deyil, həm də böyük iqtisadi və mədəni imkanların açılması deməkdir. Post-müharibə dövründə şəhərdə aparılan quruculuq işləri, infrastruktur layihələri, turizm və mədəniyyət tədbirlərinin təşkili, Şuşanı beynəlxalq səviyyədə tanıdan tədbirlərin keçirilməsi onun mədəni-turizm klasteri kimi formalaşmasına şərait yaradıb.

Bu məqalə Şuşanın **mədəniyyət iqtisadiyyatı, turizm sektoru, regional geoiqtisadi mövqeyi, klaster inkişaf modeli** və **strateji prioritetləri** üzrə geniş təhlil təqdim edir.

Şuşanın mədəni-tarixi kapitalının iqtisadi potensialı

Şuşa Qarabağın tarixi, memarlıq və musiqi mərkəzi kimi Azərbaycanın milli-mədəni kimliyində xüsusi yer tutur və bu mədəni irs özündə böyük iqtisadi potensialı da ehtiva edir. Şəhərlərin iqtisadi dəyərinin formalaşmasında yalnız fiziki infrastruktur deyil, həm də onların daşıdıqları mədəni kapital mühüm rol oynayır. Şuşanın əsrlər boyu yaratdığı mədəni ənənələr – Xurşidbanu Natəvanın poeziya məktəbi, Üzeyir Hacıbəylinin musiqi irsi, Bülbülün vokal mədəniyyəti – şəhərin simvolik kapitalını gücləndirərək onu regional və beynəlxalq miqyasda tanıdan mühüm amillərdən birinə çevirir. Bu mədəni irs iqtisadi baxımdan müxtəlif istiqamətlərdə dəyərləndirilə bilər. Şəhərdə yaradılan kreativ sənayelər, muzeylər və tematik turizm marşrutları, mədəni tədbirlər və festivallar həm yerli, həm də xarici turistlərin marağını artırır. Beləliklə, Şuşanın mədəni irsi premium turizm paketlərinin əsas dayaqını təşkil edir, şəhərə yüksək gəlirli turist axınını stimullaşdırır və iqtisadi dövriyyəni genişləndirir. Mədəniyyət əsaslı iqtisadi model Şuşada həm yaradıcı insanlara, həm də turizm biznesinə yeni imkanlar açır.

Post-müharibə dövründə Şuşanın yenidən qurulması bu mədəni potensialın reallaşması üçün zəruri olan fiziki infrastrukturunu formalaşdırır. Şəhərdə aparılan genişmiqyaslı bərpa işləri yol və nəqliyyat sisteminin modernləşdirilməsini, yeni energetika, su və rabitə xətlərinin çəkilməsini, yaşayış və ictimai binaların inşasını əhatə edir. Bu proses yalnız şəhərin bərpası məqsədi daşımır, həm də iqtisadi aktivlik yaratmaqla turizm sektorunun sürətlə inkişafına şərait yaradır. Nəqliyyat əlçatanlığının artması turist axınının çoxalmasını təmin edir, yeni otel və ictimai məkanlar isə ziyarətçilərin daha uzunmüddətli qalmasına imkan verir. Bundan əlavə, şəhərə yönəldilən böyükmiqyaslı investisiyalar xidmət sektorunda yeni iş yerlərinin açılmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə və ümumi iqtisadi dövriyyənin artmasına səbəb olur. Beləliklə, Şuşada aparılan yenidənqurma işləri mədəni irsin iqtisadi resursa çevrilməsi üçün mükəmməl baza formalaşdırır və şəhərin mədəni-turizm mərkəzi kimi inkişafını sürətləndirir.

Şuşada turizm sektorunun inkişaf dinamikası

Şuşada turizm sektorunun inkişafı post-müharibə dövrünün ən dinamik istiqamətlərindən biri kimi formalaşmışdır. Şəhərin mədəni simvol kimi yenidən bərpa olunması, kommunikasiya və nəqliyyat

infrastrukturunun gücləndirilməsi, həmçinin yüksək səviyyəli təhlükəsizlik mühitinin təmin edilməsi turizm axınının sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Şuşanın “Azərbaycan mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi və buna uyğun olaraq geniş tədbirlər proqramının həyata keçirilməsi şəhərin turizm brendinin qısa müddətdə güclənməsinə şərait yaradıb. Keçirilən beynəlxalq mədəniyyət festivalları, dövlət səviyyəli tədbirlər, eləcə də xarici qonaqların artan səfərləri Şuşanın regionda yüksələn turizm mərkəzinə çevrildiyini göstərir.

İnfrastruktur inkişafı turizmin əsas hərəkətverici qüvvələrindən biri kimi çıxış edir. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının istismara verilməsi, Şuşaya uzanan yeni yol şəbəkəsinin yaradılması və şəhərdə turizm obyektlərinin sürətlə bərpa olunması ziyarətçilərin rahat və təhlükəsiz şəkildə şəhərə daxil olmasını təmin edib. Bununla yanaşı, hotel və digər yerləşdirmə obyektlərinin sayının artması, ictimai məkanların yenidən qurulması, restoran və xidmət sektorunun formalaşması Şuşanın turizm bazarına daxil olmasını daha cəlbedici edib. Turizm şirkətlərinin müntəzəm olaraq Şuşaya səfərlər təşkil etməsi, həm fərdi turistlər, həm də qruplar üçün yeni turların hazırlanması bu dinamikanı daha da gücləndirir.

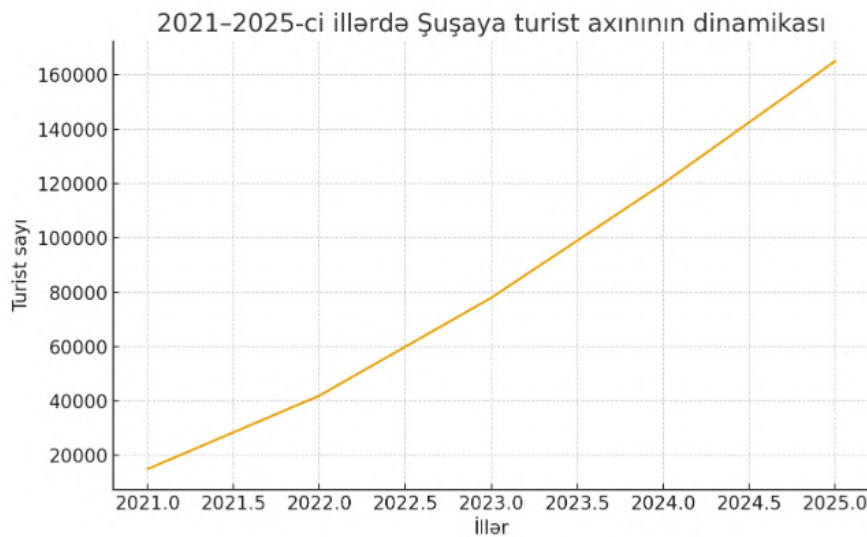
Turist axınının artması şəhərin sosial-iqtisadi sisteminə mühüm təsir göstərir. Şuşaya gələn turistlərin sayı hər il sürətlə artmaqla şəhərin iqtisadi dövriyyəsinə ciddi töhfə verir. Turizm sektorunun genişlənməsi xidmət sahəsində məşğulluğun artırılmasına, yeni biznes təşəbbüslərinin yaranmasına və regionda sahibkarlıq mühitinin stimullaşdırılmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, turistlərin xərclədiyi vəsaitlər – yerləşdirmə, iaşə, nəqliyyat, suvenirlər, mədəni tədbirlərdə iştirak və s. – yerli iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə paylanaraq multiplikativ təsir yaradır. Beləliklə, turizmin inkişafı Şuşanın bərpasını təkcə fiziki deyil, həm də sosial-iqtisadi baxımdan gücləndirən mühüm amilə çevrilir.

Turist axınının statistik dinamikası (2021–2025)

İl	Şuşaya səfər edən turistlər
2021	15 000
2022	42 000
2023	78 000
2024	120 000
2025	165 000

Şuşada turizm sektorunun inkişaf dinamikası həm də şəhərin mədəniyyət iqtisadiyyatı ilə birgə sinerji yaradır. Mədəniyyət obyektlərinin bərpası, tarixi abidələrin yenilənməsi, muzeylərin açılması və mədəni marşrutların formalaşdırılması turistləri cəlb edən əsas amillərdir. Bu kompleks yanaşma şəhərin iqtisadi dayanıqlığını artırmaqla onun uzunmüddətli turizm brendi kimi mövqeyini möhkəmləndirir. Şuşanın qısa müddətdə turizm sektorunda nümayiş etdirdiyi yüksəklik göstərir ki, şəhər yaxın illərdə Cənubi Qafqazın aparıcı mədəni-turizm mərkəzlərindən birinə çevrilmək potensialına malikdir.

Aşağıdakı cədvəl 2021–2025-ci illər üzrə Şuşaya səfər edən turistlərin sayında gözə çarpan artımı nümayiş etdirir. Bu artım Şuşanın turizm klasteri kimi sürətlə formalaşdığını göstərir.

Yuxarıda təqdim olunan qrafik göstərir ki, Şuşaya turist axını hər il minimum 35–50% artıb. Bu, şəhərin brend gücü, infrastrukturun genişlənməsi və beynəlxalq tədbirlərin təsiri ilə bağlıdır.

Şuşanın mədəni-turizm klasterinin struktur modeli

Şuşada mədəni-turizm klasterinin formalaşması şəhərin post-müharibə dövründə inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Klaster yanaşması mədəniyyət, turizm, infrastruktur və xidmət sektorlarını qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirərək iqtisadi sinerji yaradan kompleks modeldir. Şuşanın tarixi və mədəni kapitalı bu modelin mərkəzində dayanır və şəhərin iqtisadi sistemində yaradıcı sənayelərin payının artırılması üçün geniş imkanlar açır. Bu kapital yalnız tarixi abidələr və mədəni irs nümunələri ilə məhdudlaşmır; şəhərin daşıdığı simvolik dəyər, Azərbaycan xalqının kollektiv yaddaşındakı xüsusi yeri və beynəlxalq aləmdə artan tanınmışlıq klasterin formalaşmasına əlavə güc verir.

Mədəni-turizm klasteri çərçivəsində şəhərdə müxtəlif fəaliyyət sahələri bir-birini tamamlayan şəkildə inkişaf edir. Buraya bərpa olunan mədəni irs obyektləri, muzeylər, sənət mərkəzləri, konsert və festival məkanları, otellər, restoran və kafe şəbəkələri, turizm şirkətləri, sənətkarlıq və suvenir istehsalı kimi fəaliyyətlər daxildir. Bu sahələrin integrasiyası klasterin vahid iqtisadi ekosistem şəklində fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradır və şəhərin mədəni potensialını daha effektiv monetizasiya etməyə şərait yaradır. Mədəniyyətin və turizmin qarşılıqlı təsiri nəticəsində Şuşada qısa müddətdə iqtisadi aktivlik artır, yaradıcı peşələrə tələbat yüksəlir və yeni istehlak bazarı formalaşır.

Klasterin formalaşmasında infrastruktur əsas strateji dayaqlardan biridir. Şuşaya aparan yolların yenilənməsi, Füzuli hava limanının istifadəyə verilməsi, enerji və rabitə xətlərinin tam bərpası klasterin funksionallığını təmin edən baza rolunu oynayır. İnfrastrukturun sürətli inkişafı şəhərin logistika imkanlarını genişləndirərək turizm axınının davamlı artmasına səbəb olur. Bu, öz növbəsində xidmət sektorunun genişlənməsinə və şəhərdə yeni sahibkarlıq fəaliyyətlərinin yaranmasına stimül verir. Şuşanın müxtəlif mədəni və tarixi məkanlarının bir-birilə integrasiya olunması turizm marşrutlarının optimallaşdırılmasına, turistlərin şəhərdə daha uzun müddət qalmasına və daha çox iqtisadi fəaliyyətə cəlb edilməsinə təkan verir.

Mədəni-turizm klasterinin mühüm komponentlərindən biri beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsidir. Şuşada təşkil olunan “Xarıbülbül” musiqi festivalı, mədəniyyət ilinə həsr olunmuş tədbirlər, incəsənət sərgiləri və müxtəlif tematik forumlar şəhərin mədəni simvolunu daha da gücləndirir. Bu tədbirlər həm şəhərin beynəlxalq imicini yüksəldir, həm də qısa müddətdə yüksək turist axını yaradır. Bununla yanaşı, belə tədbirlərin davamlı keçirilməsi Şuşanın kreativ sənayelər üçün mərkəzə çevrilməsi prosesini sürətləndirir.

Şuşanın mədəni-turizm klasterinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada iqtisadiyyatın inkişafı sıradan bir turizm modelinə deyil, mədəniyyətə əsaslanan kompleks yaradıcı ekosistemə bağlanır. Bu yanaşma Şuşaya digər turizm şəhərlərindən fərqli olaraq unikallıq qazandırır və onu uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf modeli çərçivəsində strateji mərkəzə çevirir. Klasterin genişlənməsi yalnız şəhər iqtisadiyyatına deyil, Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi dirçəlişinə də birbaşa təsir edir, çünki mədəniyyət və turizm sahələrinin inkişafı region üzrə digər şəhərlərdə də analoji iqtisadi fəallığı stimullaşdırır.

Şuşa üçün prioritet inkişaf istiqamətləri

Şuşanın post-müharibə dövründə strateji inkişafı bir neçə istiqamət üzrə kompleks yanaşma tələb edir və bu istiqamətlər həm mədəniyyət iqtisadiyyatının, həm də turizm ekosisteminin dayanıqlı formalaşmasına təkan verir. Şəhərin böyük mədəni və tarixi potensialına rəğmən, bu irsin iqtisadi dəyərə çevrilməsi üçün infrastrukturun genişləndirilməsi, xidmət sektorunun inkişafı, insan kapitalının gücləndirilməsi və turizm bazarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi prioritetlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətlər Şuşanın yalnız simvolik və mədəni mərkəz deyil, eyni zamanda iqtisadi baxımdan özünü təmin edən, regionda integrasiya proseslərini sürətləndirən əsas şəhərə çevrilməsinə xidmət edir.

İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi şəhərin inkişaf strategiyasının ilk və əsas sütunlarından biridir. Şuşaya gedən yolların genişləndirilməsi, nəqliyyat-kommunikasiya şəbəkəsinin modernləşdirilməsi, su, elektrik və rabitə xətlərinin tam bərpası və yeni enerjiyə qənaət edən sistemlərin tətbiqi həm turizmin, həm də gündəlik sosial-iqtisadi fəaliyyətin davamlılığını təmin edir. Eyni zamanda, şəhərdə yeni otel, qonaq evi, restoran, ictimai məkan və konqres mərkəzlərinin inşası turizm sığortası, qonaqpərvərlik xidmətləri və investisiya imkanlarının genişlənməsi üçün infrastruktur bazası yaradır. Bu, Şuşanın turizm məqsədli marşrutlarda daha cəlbedici olmasını təmin etməklə yanaşı, investorlar üçün daimi iqtisadi stimül formalaşdırır.

Mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafı Şuşanın əsas üstünlüklərindən biri kimi formalaşır. Tarixi abidələrin bərpası, muzeylərin yaradılması, rəqəmsal mədəniyyət mərkəzlərinin təşkili, ənənəvi sənətkarlıq sahələrinin dirçəldilməsi şəhərin kreativ mühitini genişləndirir. Bu proses həm yerli əhəlinin yaradıcı potensialını stimullaşdırır, həm də mədəni məhsulların turizm bazarına çıxışını təmin edir. Mədəniyyət sahəsində rəqəmsallaşma – virtual muzey turları, interaktiv sərgilər və mobil tətbiq üzərindən turizm xidmətlərinin təşkili – beynəlxalq turistlərin marağını artıran innovativ yanaşmalardandır.

Turizm sektorunun şaxələndirilməsi də Şuşanın davamlı inkişafı üçün vacib istiqamətlərdəndir. Şəhərin təkcə mədəni turizmlə deyil, ekoturizm, sağlamlıq turizmi, dağ turizmi və qısa müddətli şəhər turlarının da inkişafı üçün geniş potensialı vardır. Diversifikasiya turistlərin maraqlarına uyğun fərqli təkliflərin formalaşdırılmasına, həm mövsümi asılılığın azalmasına, həm də turist axınının ilboyu davamlı olmasına xidmət edir. Bu istiqamətdə Şuşanın Ağdam, Füzuli və Hadrut kimi digər bölgələrlə integrasiya olunmuş turizm marşrutlarında yer alması regionda vahid turizm məkanının formalaşmasına şərait yaradır.

İnsan kapitalının gücləndirilməsi şəhərin uzunmüddətli inkişafının əsas şərtlərindən biridir. Turizm bələdçilərinin, mədəniyyət menecerlərinin, otel və restoran işçilərinin professional hazırlığı şəhərin xidmət səviyyəsini yüksəltməklə turizmin rəqabət qabiliyyətini artırır. Eyni zamanda, gənclərin yaradıcı sənayelərə cəlb olunması, sənət emalatxanalarının açılması, təlim və inkubasiya mərkəzlərinin yaradılması Şuşanın yaradıcı şəhər modelinə keçidini sürətləndirir. Bu isə həm iqtisadi, həm sosial baxımdan yeni imkanlar yaradaraq əhəlinin rifah səviyyəsinə müsbət təsir göstərir.

Şuşanın prioritet inkişaf istiqamətlərinin həyata keçirilməsi şəhəri gələcəkdə yalnız Qarabağın deyil, bütövlükdə Azərbaycanın mədəni-turizm mərkəzi kimi təsdiqləyəcək. Bu strategiyalar həm şəhərin daxilində, həm də regionda multiplikativ iqtisadi effekt yaradan dayanıqlı inkişaf modelini formalaşdırır.

Nəticə

Şuşanın post-müharibə dövründə mədəni-turizm klasteri kimi yenidən qurulması Azərbaycanın regional inkişaf strategiyasında əhəmiyyətli və strateji dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir. Bu proses təkcə şəhərin bərpası ilə məhdudlaşmır, həm də onun tarixi-mədəni irsinin qorunması, yeni infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi və beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin təşkili ilə daha geniş miqyasda ölkənin iqtisadi və mədəni inkişafına töhfə verir.

Şuşa, əsrlər boyu Azərbaycan mədəniyyətinin simvolu olaraq musiqi, incəsənət və memarlıq sahəsində zəngin irsə malikdir. Xurşidbanu Natəvanın poeziyası, Üzeyir Hacıbəylinin musiqi irsi və Bülbülün vokal məktəbi kimi nümunələr şəhərin beynəlxalq mədəni brend dəyərini formalaşdırır. Bu irs, post-müharibə dövründə həyata keçirilən bərpa və inkişaf layihələri ilə birləşərək, Şuşanı yalnız tarixi abidələrin qorunub saxlanıldığı bir məkan deyil, həm də global mədəni və turizm mərkəzinə çevirir.

Hazırkı mərhələdə şəhərdə həyata keçirilən infrastruktur layihələri—yeni yollar, müasir otellər, konsert və sərgi zalları, eləcə də turizm üçün nəzərdə tutulmuş xidmət obyektləri—Şuşanın region daxilində və beynəlxalq miqyasda cəlbediciliyini artırır. Beynəlxalq festivallar, musiqi və teatr tədbirləri şəhərin

dünyada tanınmasına və mədəni diplomatiyanın gücləndirilməsinə xidmət edir. Məqalədə təqdim olunan qrafik və cədvəl göstərir ki, şəhərin iqtisadi və turizm göstəricilərindəki artım dinamik və davamlı xarakter daşıyır, bu da investisiyaların və bərpa prosesinin uğurlu olduğunu sübut edir.

Beləliklə, Şuşanın mədəni-turizm klasteri yalnız Qarabağın deyil, bütün Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni integrasiyasına xidmət edən dayanıqlı inkişaf modelidir. Şəhərin yenidən qurulması həm yerli əhalinin rifahına, həm də ölkənin beynəlxalq turizm və mədəniyyət arenasında mövqeyinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır. Bu model digər regional inkişaf layihələri üçün də örnək rolunu oynaya, Azərbaycanın strateji planlarında mədəniyyət və turizmin iqtisadi potensialının reallaşdırılmasına zəmin yarada bilər.

1. Şuşanın infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi: yollar, hava limanı, enerji və rabitə xətləri.
2. Turizmin şaxələndirilməsi: mədəni, ekoturizm, sağlamlıq, dağ və şəhər turları.
3. Yaradıcı sənayelərin və insan kapitalının gücləndirilməsi: sənətkarlıq, startaplar, rəqəmsal mərkəzlər və peşə hazırlığı.
4. Beynəlxalq və yerli tədbirlərin davamlı təşkili, rəqəmsallaşmanın tətbiqi.
5. Regional integrasiya və dayanıqlı inkişaf strategiyalarının hazırlanması, mədəni irsin və ekologiyanın qorunması.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 5 iyul tarixli Fərmanı. Azərbaycanın mədəni irsinin qorunması və inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyası.
2. Həsənov, R. (2022). "Azərbaycanın mədəni turizm potensialının inkişafı: Şuşa nümunəsi". Azərbaycan Turizm Araşdırmaları Jurnalı, 3(2), 45–59.
3. Əliyev, S., & Məmmədov, T. (2021). Regional inkişaf və turizmin iqtisadiyyatı. Bakı: Nurlan Nəşriyyat.
4. Əliyeva, F. (2023). "Post-müharibə dövründə Qarabağda turizm və mədəniyyət sinergiyası". Azərbaycan İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı, 5(1), 12–28.
5. Dövlət Turizm Agentliyi. (2022). Azərbaycanın turizm statistikasını 2021–2022. Bakı: Dövlət Turizm Agentliyi.
6. Hacıyev, E. (2021). Mədəniyyət iqtisadiyyatı və kreativ sənayelər. Bakı: Qafqaz Universiteti Nəşriyyatı.
7. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2022). Post-müharibə dövründə regionların sosial-iqtisadi inkişafı hesabatı. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi.
8. Məmmədova, R. (2020). "Tarixi şəhərlərin iqtisadi inkişafında mədəni kapitalın rolu: Şuşa təcrübəsi". Azərbaycan İqtisadi Elmlər Jurnalı, 6(3), 77–91.

“KONSTITUSIYA VƏ SUVERENLİK İLİ” KONTEKSTİNDƏ RİYAZİYYATIN TƏDRİSİNDƏ FUNKSIYALAR MÖVZUSUNUN VƏTƏNDAŞLIQ DƏYƏRLƏRİ İLƏ İNTEQRASIYASI

Məlahət Abdullayeva

Ped.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Riyaziyyat və onun tədrisi texnologiyası kafedrası

azeriteacher@yahoo.com

Xülasə: Məqalədə “Konstitusiya və Suverenlik İli” kontekstində ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın, xüsusilə funksiyalar mövzusunun vətəndaşlıq tərbiyəsi və hüquqi şüurun formalaşdırılması baxımından rolu araşdırılır. Rəsmi kurikulum, dərslik və statistik məlumatlar əsasında aparılan təhlil göstərir ki, funksiyalar mövzusunun sosial kontekstlə – əhalinin artımı, məktəb tikintisi və təhsil infrastrukturunun inkişafı ilə əlaqələndirilmiş tədrisi şagirdlərdə riyazi təfəkkürlə yanaşı sosial məsuliyyət və milli dəyərlərə hörmət hissini formalaşdırır. Bu yanaşma riyaziyyat təlimində vətəndaşlıq yönümlü pedaqoji model kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: Konstitusiya, suverenlik, riyaziyyatın tədrisi, funksiya, vətəndaşlıq tərbiyəsi

INTEGRATION OF THE TOPIC OF FUNCTIONS WITH CITIZENSHIP VALUES IN THE TEACHING OF MATHEMATICS IN THE CONTEXT OF THE “YEAR OF THE CONSTITUTION AND SOVEREIGNTY”

Abstract: The article examines the role of mathematics, especially the topic of functions, in general education schools in terms of civic education and the formation of legal awareness in the context of the “Year of the Constitution and Sovereignty”. An analysis based on the official curriculum, textbooks, and statistical data shows that teaching the topic of functions in connection with the social context - population growth, school construction, and the development of educational infrastructure - forms a sense of social responsibility and respect for national values, along with mathematical thinking, in students. This approach is presented as a civic-oriented pedagogical model in mathematics teaching.

Keywords: Constitution, sovereignty, mathematics teaching, function, civic education

Giriş

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2024-cü il 7 noyabr tarixli sərəncamı ilə 2025-ci il ölkəmizdə “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilmişdir (Prezident.az, 2024). Bu qərar, dövlətçilik tariximizdə vətəndaşlıq şüurunun, hüquqi mədəniyyətin və milli dəyərlərə əsaslanan mənsubiyyət hissini daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində sistemli fəaliyyətlərin həyata keçirilməsini hədəfləyir. Bu kontekstdə, xüsusilə təhsil sahəsində aparılan işlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənlərin məzmununda vətəndaşlıq dəyərlərinin təbliği, milli-mənəvi irsin qorunması və hüquqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi bu istiqamətin prioritet istiqamətləri kimi müəyyənləşdirilir.

Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan riyaziyyat fənni yalnız riyazi bacarıqların inkişaf etdirilməsi ilə məhdudlaşmır; o, həm də şagirdlərin analitik düşüncə, sistemli yanaşma, səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyən etmə və riyazi modellərlə real həyatı anlama kimi geniş kompetensiyalarını formalaşdırmaq potensialına malikdir. Bu baxımdan, funksiyalar mövzusunun tədrisi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Funksiyalar – dəyişənlər arasındakı qarşılıqlı asılılıqların modelləşdirilməsi vasitəsilə təhsilalanlara həm riyazi, həm də sosial reallıqları daha dərinlən anlama imkanı yaradır.

Tədqiqatın **aktuallığı** funksiyalar mövzusunun riyazi əhəmiyyəti ilə yanaşı, ictimai-sosial məzmunla integrasiyasının mümkünlüyü və bu integrasiyanın təhsilalanlarda vətəndaşlıq mövqeyi, dövlətçilik ruhu, hüquqi təfəkkür və milli məsuliyyət hissini formalaşdırmaq baxımından əhəmiyyətli olması ilə bağlıdır. Xüsusilə, azad edilmiş ərazilərdə aparılan yenidənqurma işləri, əhalinin qayıdışı və təhsil infrastrukturunun qurulması funksiyaların artma və azalma xassələri ilə modelləşdirilə biləcək real mövzulardır.

Araşdırmanın **məqsədi**, ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın təlimi prosesində xətti funksiya mövzusunun vətəndaşlıq və hüquqi şüurun formalaşdırılması kontekstində təhlil etmək və bu mövzunun real sosial situasiyalarla, xüsusilə də əhali artımı və təhsil infrastrukturunu kimi məsələlərlə integrasiyası vasitəsilə

təhsilalanlarda həm riyazi, həm də vətəndaşlıq yönümlü bacarıqların inkişaf etdirilməsi imkanlarını müəyyənləşdirməkdir.

Funksiya mövzusunun tədrisində vətəndaşlıq şüuru və sosial məsuliyyətin formalaşdırılması

Müasir təhsil yanaşmaları göstərir ki, riyaziyyatın tədrisi yalnız hesablama bacarıqları ilə məhdudlaşmır; o, həm də vətəndaşlıq şüuru, hüquqi düşüncə və sosial məsuliyyətin formalaşması baxımından əhəmiyyətlidir. Riyaziyyatın sosial situasiyalarla əlaqələndirilməsi şagirdlərə faktlara əsaslanan düşüncə tərzi qazandırır, milli dəyərlərə əsaslanan mövqe formalaşdırmağa kömək edir (Geiger, Gal & Graven, 2023).

Funksiya anlayışı bu istiqamətdə mühüm rola malikdir. Əhalinin artımı, təhsil infrastrukturunu və azad edilmiş ərazilərin bərpası kimi prosesləri funksiyalar vasitəsilə modelləşdirmək şagirdlərdə həm analitik düşüncə, həm də dövlətçilik və sosial məsuliyyət hissini inkişaf etdirir. VII sinif “Riyaziyyat” dərslində (İsmayılova & Abdurahimov, 2019) funksiyanın cədvəl, qrafik və düsturla ifadəsi ardıcıl təqdim olunur ki, bu da dəyişənlər arasındakı asılılığı real həyatdan nümunələrlə qavramağa imkan yaradır.

Məsələn, Qarabağda əhali artımı ilə məktəblərin inşası arasındakı funksional əlaqənin modelləşdirilməsi həm riyazi bacarıqları möhkəmləndirir, həm də şagirdlərdə vətənpərvərlik və ictimai məsuliyyət hissini gücləndirir. Beləliklə, funksiyalar mövzusu vətəndaşlıq tərbiyəsinin və sosial dəyərlərin formalaşdırılması üçün mühüm metodik imkanlar təqdim edir.

Azad olunmuş ərazilər, əhali artımı və təhsil infrastrukturunu kimi sosial məsələlərə uyğun funksional modellər

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpasından sonra Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan genişmiqyaslı yenidənqurma və məskunlaşdırma prosesi təkcə siyasi və strateji deyil, həm də sosial və pedaqoji baxımdan əhəmiyyətli transformasiyaları zəruri etmişdir. Bu prosesin davamı olaraq dövlət orqanları tərəfindən əhalinin mərhələli şəkildə qayıdışı, sosial infrastrukturun, xüsusilə təhsil sisteminin bərpası prioritet istiqamətlər kimi müəyyənləşdirilmişdir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası, 2024). Bu reallıqlar ümumtəhsil məktəblərin riyaziyyat dərslərində tətbiq oluna biləcək funksional modelləşdirmə imkanlarının genişlənməsi baxımından da yeni pedaqoji kontekst yaradır.

Funksiya anlayışı dəyişənlər arasındakı əlaqələrin riyazi modellərlə ifadə olunması baxımından əhalinin artımı, təhsil obyektlərinin inşası, ərazi üzrə yerləşmə sıxlığı və digər statistik göstəricilərin təhlili üçün çox əlverişli bir vasitədir. Riyaziyyat dərslərində bu kimi sosial məsələlərin funksional modellərlə ifadəsi şagirdlərdə həm abstrakt riyazi düşüncə, həm də sosial məsuliyyət və vətəndaşlıq şüuru formalaşdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Qarabağ iqtisadi rayonunda 2020–2024-cü illər ərzində əhalinin azad olunmuş ərazilərə repatriasiyası (geri qayıdışı) üzrə dinamik məlumatlara əsaslanaraq aşağıdakı sadə xətti funksiya modeli qurula bilər: $P(t) = P_0 + r \cdot t$. Burada:

- $P(t)$ – t il keçdikdən sonra əhalinin proqnozlaşdırılan sayı;
- P_0 – başlanğıc il üçün (məsələn, 2021) repatriasiya olunmuş ilkin əhali sayı;
- r – illik artım sürəti (orta hesabla 4000 nəfər), sabit artım fərziyyəsinə əsaslanır;
- t – başlanğıc ildən (məsələn, 2021) keçən illərin sayı.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, təkcə 2023-cü il ərzində Laçın, Füzuli və Zəngilan rayonlarına 5000-dən çox vətəndaş köçürülmüşdür (DSK, 2024). Bu artım tempi davam etdikcə funksional modellər vasitəsilə gələcək əhali sayını proqnozlaşdırmaq olar. Belə modellərdən dərslərdə istifadə edildikdə şagirdlər əhalinin artım dinamikasını hesablamaqla yanaşı, bu prosesin gələcəkdə doğura biləcəyi sosial ehtiyacları (məsələn, məktəb tikintisini) riyazi baxımdan təhlil və əsaslandırma bacarığı qazanırlar.

Digər tərəfdən, təhsil infrastrukturunu ilə bağlı göstəricilər də funksional modelləşdirməyə imkan verir. Məsələn, əhalinin sayı ilə məktəb sayı arasında sadə proporsional əlaqə qurula bilər: $M(P) = \frac{P}{k}$, burada:

- $M(P)$ – tələb olunan məktəb sayı;
- P – əhali sayı;
- k – bir məktəbə düşən orta əhali kontingenti (təxmini 2400 nəfər).

Lakin nəzərə alınmalıdır ki, bərpa və yenidənqurma prosesi zamanı artıq müəyyən sayda məktəb mövcud ola bilər. Belə hallarda daha uyğun model aşağıdakı xətti funksiya formasında təqdim edilə bilər: $M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$. Burada $b = 3$ başlanğıc mərhələdə (məsələn, 2021-ci il) tikilmiş və ya istifadəyə verilmiş baza məktəbləri kimi qəbul olunur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi və digər rəsmi mənbələrin məlumatlarına əsasən, 2021–2024-cü illər ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında əhalinin məskunlaşdırılması və infrastrukturun bərpası ilə bağlı nəzərəcarpacaq artım müşahidə olunur (DSK, 2024). Məsələn, 2021-ci ildə repatriasiya olunanların sayı təxminən 1 500 nəfər olduğu halda, 2024-cü ilin ortalarında bu rəqəm 40 000 nəfəri keçmişdir (Caliber.az, 2025). Bu dinamikanı aşağıdakı cədvəldə funksional baxımdan təhlil etmək mümkündür:

Cədvəl.

Azad olunmuş ərazilərdə əhali artımı və məktəb tikintisinin illik statistikası (2021–2024)

İl	Əhali sayı (P)	Tikilmiş məktəblərin sayı (M)
2021	1500	2
2022	7000	5
2023	20000	9
2024	40000	17

Cədvəlin əsasında əhali sayı ilə məktəb sayı arasında proporsional və ya xətti asılılıq olub-olmadığını müəyyənləşdirmək mümkündür. Riyazi baxımdan bu münasibət aşağıdakı kimi funksional modelə ifadə oluna bilər: $M(P) = a \cdot P + b$, burada:

- $M(P)$ – əhalinin sayına görə tələb olunan məktəb sayı;
- a – artım əmsali (orta hesabla hər 2 000 nəfərə bir məktəb);
- b – başlanğıc şərtlərə görə sabit komponent (infrastrukturun bərpa mərhələsi üçün baza səviyyə).

Bu tip modelləşdirmə şagirdlərə statistik məlumatlar əsasında funksiyanın qurulması və onun təhlili bacarığını inkişaf etdirməyə xidmət edir. Şagirdlər verilmiş cədvəli təhlil edərək dəyişənlər arasındakı əlaqəni araşdırır, (P, M) ədədi cütlərini koordinat müstəvisində yerləşdirir və bu nöqtələrə uyğun xətti qrafik qururlar. Qrafikin **istiqaməti (müsbət və ya mənfi meyl)**, **qrafikin düz xətt olması, yəni sabit artım tempi, y oxunu kəsmə nöqtəsi (başlanğıc vəziyyət) və artma xassəsi** funksiyanın davranışını vizual və aydın şəkildə nümayiş etdirir (Sriraman & English, 2010).

Qrafik interpretasiya analitik düşüncə, riyazi təfəkkür və proqnozvermə bacarıqlarının inkişafı üçün mühüm vasitə hesab olunur. Məsələn, statistik məlumatlar əsasında qurulmuş xətti funksiyanın qrafiki üzərində aparılan təhlil nəticəsində şagirdlərdən 2025-ci ilə aid əhali sayı və məktəb ehtiyacını təxmin etmələri tələb oluna bilər. Bu məqsədlə qurulmuş funksional modeldən, məsələn, $M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$ istifadə edilməklə müəyyən edilir ki, əhali sayı 60 000 nəfər olduqda, məktəb ehtiyacı təxminən 27 olacaq. Bu yanaşma riyazi modelləşdirmənin təhsildə tətbiqini yalnız nəzəri deyil, həm də real həyatda planlaşdırma kontekstində təqdim edir.

Əhalinin artım göstəriciləri əsasında təhsil infrastrukturunu ilə bağlı ehtiyacların proqnozlaşdırılması funksiyalar mövzusunun real həyatda tətbiqinə nümunə olaraq, riyaziyyat dərslərinin həyatla integrasiyasına xidmət edir. Bu pedaqoji yanaşma konstruktivist təlim modelinə uyğundur. Şagirdlər öz müşahidə və təhlilləri əsasında nəticələr çıxarır, fərdi qərarlar verir və bu yolla həm riyazi düşüncə, həm də vətəndaşlıq şüuru inkişaf etdirilir (Boaler, 2002).

Funksiya mövzusunun sosial kontekstdə tədrisi

Hazırlanan dərs modeli VII sinif “Riyaziyyat” dərslində yer alan “Xətti funksiya” və “Xətti funksiyanın qrafiki” mövzularının sosial kontekstdə integrasiyası əsasında qurulmuşdur və funksional asılılıqların real həyatı situasiyalarla əlaqələndirilərək tədrisini nəzərdə tutur (İsmayılova & Abdurəhimov, 2019). Bu yanaşma funksiyalar mövzusunun real həyatdan götürülmüş problemlər əsasında öyrədilməsinə, şagirdlərin riyazi biliklərini ictimai-mənafeələrə yönəlmiş şəkildə tətbiq etməsinə şərait yaradır. Problemə azad olunmuş ərazilərdə əhalinin artımı və məktəb tikintisi ilə bağlı real statistik məlumatların funksional

qrafiklə ifadəsi istiqamətində yanaşılır. Məqsəd şagirdlərin funksional asılılıq anlayışını riyazi modellərlə tətbiq etməyi və bu məlumatlardan proqnoz çıxarma bacarığını inkişaf etdirməklə yanaşı, sosial məsuliyyət və vətəndaşlıq şüuru formalaşdırmaqdır.

Mövzu: Xətti funksiya (İsmayılova və Abdurəhimov, 2019).

Motivasiya. Problemin qoyulması: Müəllim dərslə real həyatdan götürülmüş problemlə sualla başlayır: “Qarabağ bölgəsində əhalinin geri qayıtması və ya əhali artımı ilə məktəb tikintisi arasında hansı əlaqə ola bilər?” Şagirdlərin cavabları dinlənir. Sonra qısa video və ya şəkillərlə real vəziyyət təqdim olunur və mövzu izah edilir (Ağalı kəndində məktəbin açılışı – Prezident.az, 2023). Mövzu sosial kontekstdə təqdim olunur və bu, həm funksional riyazi biliklərin tətbiqinə, həm də ictimai məsuliyyət və vətəndaşlıq düşüncəsinin formalaşmasına zəmin yaradır.

Tədqiqat sualı: Qarabağ bölgəsində əhali artımı ilə məktəb tikintisi arasında hansı funksional asılılıq mövcuddur və bu əlaqə əsasında gələcək illər üçün nə qədər məktəb tikilməlidir?

Tədqiqatın aparılması: Şagirdlər dörd qrupa bölünür. Hər qrupa iş vərəqi, qiymətləndirmə meyarları və vaxt (10 dəqiqə) verilir. Tapşırıqlar funksional əlaqələri təhlil etmə, qrafik qurma və nəticə çıxarma bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlir. Qruplar verilən cədvəl məlumatları (Cədvəl) əsasında tapşırıqları yerinə yetirirlər:

I qrup: Verilmiş statistik məlumat əsasında əhali sayı (P) ilə məktəb sayı (M) arasında funksional əlaqəni izah edin və müşahidə etdiyiniz asılılığı sözlə ifadə edin.

II qrup: Verilmiş (P, M) cütlərini koordinat müstəvisində qeyd edin və nöqtələrə əsasən xətti qrafik qurun.

III qrup: Verilmiş əhali (P) və məktəb sayı (M) cütlərinə əsaslanaraq, bu dəyişənlər arasındakı əlaqəni xətti funksiya şəklində modelləşdirin. Qurduğunuz funksiyanın tənliyində a və b əmsallarını təyin edin və bu modelin sosial mənasını qısa şəkildə izah edin.

IV qrup: Cədvəldəki statistik məlumatlara əsaslanaraq əhali sayı (P) ilə məktəb sayı (M) arasındakı xətti funksiyanı qrafik üzərində qurun. **Sonra bu qrafikdən istifadə edərək 2025 və 2026-cı illər üçün əhali sayı** $P = 60\,000$ və $P = 80\,000$ olduqda məktəb ehtiyacını (M) proqnozlaşdırın.

İnformasiya mübadiləsi: **I qrup** cədvəldəki illərə uyğun olaraq əhali sayı (P) ilə məktəb sayı (M) arasında **ümumi funksional asılılığı** müşahidə edərək **verbal (sözlə) təsvir** etməlidirlər: Əhali sayı artdıqca məktəb sayı da artır. Bu iki göstərici arasında düz mütənəsb asılılıq müşahidə olunur. Yəni, P artdıqca M -in də qiyməti artır.

II qrup cədvəldəki (P, M) cütlərini (məsələn, (1500, 2), (7000, 5)) koordinat müstəvisində yerləşdirir və onların əsasında xətti qrafik qururlar. Cavab: (1500; 2), (7000; 5), (20000; 9), (40000; 17) ədədi cütləri koordinat müstəvisində qeyd olunmuş, bu nöqtələrə əsasən xətti qrafik qurulmuşdur (Şəkil 1).

III qrup cədvəldəki (P, M) cütlərindən istifadə edərək əhali və məktəb sayı arasındakı funksional asılılığı təqribi xətti funksiya uyğun modelləşdirir. Cədvəldəki cütlərə və qurulmuş qrafikə əsasən xətti funksiyanın tənliyini $M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$ belə yazmaq olar. Burada:

- $a = 0,0004$ – əhali bir nəfər artdıqda, məktəb ehtiyacının nə qədər dəyişdiyini (yəni artdığını) göstərir.

- $b = 3$ – başlanğıcda (əhalinin sayı sıfıra yaxın olan bir yerdə) mövcud olan məktəblərin sayını təxminən ifadə edir.

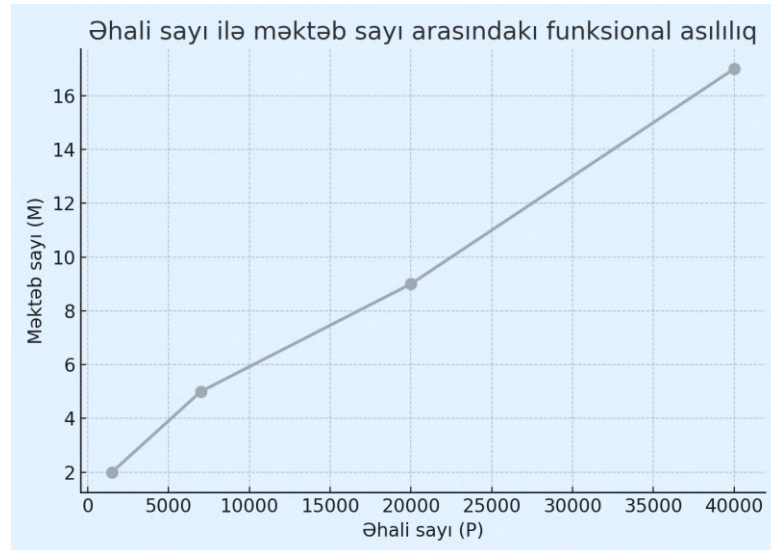
Bu funksional model göstərir ki, Qarabağ bölgəsində əhali sayı artdıqca məktəb tikintisinə ehtiyac da mütənəsb şəkildə artır. Başqa sözlə, əhali artımı ilə məktəb sayı arasında xətti funksional asılılıq mövcuddur və bu model dövlətin təhsil sahəsində planlaşdırma qərarlarının verilməsi üçün riyazi əsas rolunu oynayır. Bu yanaşma şagirdlərə riyazi biliklərin real həyat problemlərinin həllində necə tətbiq oluna biləcəyini göstərir və vətəndaşlıq məsuliyyəti ilə analitik düşünmənin integrasiyasına xidmət edir.

IV qrup cədvəldəki statistik məlumatlardan istifadə edərək (P, M) cütlərini koordinat müstəvisində qeyd edir, xətti qrafiki qurur və bu qrafik əsasında 2025 və 2026-cı illər üçün əhali sayı 60 000 və 80 000 olduqda neçə məktəb tikiləcəyini təxmin edirlər.

$M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$ əsasən:

- $P = 60\,000$ üçün $M(60\,000) \approx 0,0004 \cdot 60\,000 + 3 = 24 + 3 = 27$
- $P = 80\,000$ üçün $M(80\,000) \approx 0,0004 \cdot 80\,000 + 3 = 32 + 3 = 35$

Deməli, əhali artımı davam edərsə **2025-ci ildə təxminən 27 məktəbə, 2026-cı ildə isə 35 məktəbə ehtiyac olacaq.**

Şəkil 1. 2021–2024-cü illər üzrə əhali və məktəb sayı əsasında qurulmuş qrafik

Bu tapşırıqlar şagirdlərin analitik düşünmə, funksional modelləşdirmə və qrafik əsaslı proqnozvermə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. Paralel olaraq, real statistik məlumatların sosial kontekstdə tətbiqi vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşmasına şərait yaradır.

Müzakirə. Aşağıdakı suallar ətrafında qrup və sinif müzakirəsi aparılır:

1. Qrafikdə hansı nöqtələr funksiyani daha dəqiq əks etdirir və bu dəqiqlik nəyə əsaslanır? (Məsələn, ardıcıl artım göstərən nöqtələr, qrafikin xəttə yaxınlığı və ya müşahidə olunan nizamlılıq baxımından)
2. Əgər əhali sayı 100 000 nəfərə çatrsa, funksional modelə əsasən neçə məktəb tikilməlidir? Bu proqnoz nə dərəcədə real görünür?

(Əgər əhali sayı 100 000 nəfərə çatrsa, $M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$ funksional modelə əsasən, təxminən $M(100\,000) \approx 0,0004 \cdot 100\,000 + 3 = 40 + 3 = 43$, təxminən 43 məktəbə ehtiyac yaranacaq. Bu proqnoz, əvvəlki müşahidələrə əsaslandığı üçün reallığa uyğundur.

3. Qarabağ bölgəsində məktəb tikintisi əhalinin artım tempinə proporsional aparılırmı? Qrafik bu uyğunluğu əks etdirirmi?

(Qrafikə əsasən, əhalinin artım tempi ilə məktəb tikintisi arasında uyğunluq mövcud olub-olmadığı təhlil edilir)

4. $M(P) = a \cdot P + b$ xətti funksiyadakı a və b əmsallarının sosial mənası nədir? (a – hər əlavə 1 nəfər əhaliyə neçə məktəb düşür; b – başlanğıc vəziyyətdə tikilmiş və ya planlaşdırılmış məktəblərin sayı kimi təhlil olunur)

Nəticə və ümumiləşdirmə: I qrupun nəticəsi: Qrup üzvləri cədvəldəki statistik məlumatları təhlil edərək müəyyən etmişlər ki, əhali sayı artdıqca məktəb sayı da artır. Bu artım təqribən sabit nisbətdə baş verdiyi üçün əhali ilə məktəb sayı arasında xətti funksional asılılıq mövcuddur. Şagirdlər bu asılılığı sözlə ifadə etmiş və təhlilin nəticəsində belə qənaətə gəlmişlər ki, əhali artımı ilə məktəb ehtiyacı arasında mütənasib əlaqə vardır.

II qrupun nəticəsi: Qrup üzvləri cədvəldəki (P, M) ədədi cütlərini koordinat sistemində qeyd etmiş və xətti qrafik qurmuşlar. Qrafikdə nöqtələrin təqribən bir düz xətt boyunca yerləşməsi funksional əlaqənin xətti xarakter daşdığını sübut etmişdir. Qrafik, həmçinin vizual olaraq əhali artımı ilə məktəb ehtiyacının necə dəyişdiyini əyani şəkildə nümayiş etdirmişdir.

III qrupun nəticəsi: Bu qrup $M(P) = a \cdot P + b$ formasında olan xətti funksiyanın təxmini tənliyini modelləşdirmişdir. Şagirdlər statistik məlumatlara əsaslanaraq $a \approx 0,0004$ və $b \approx 3$ kimi qiymətləri müəyyən etmişlər. Onlar bu funksiyani aşağıdakı şəkildə izah etmişlər:

- a əmsalı – orta hesabla hər 2400 nəfərə bir məktəbin düşdüyünü göstərir. Bu, artım əmsalı olaraq təhsil sahəsində planlaşdırmada istifadə edilə bilər.
- b sabiti – əhalinin sıfıra yaxın olduğu vəziyyətdə belə, bölgədə təməl məktəb ehtiyacının (infrastrukturun başlanğıc mərhələsindəki vəziyyətin) göstəricisidir.

Qrup, bu funksional modelin dövlətin sosial planlamasında, xüsusilə təhsil infrastrukturunun qurulmasında necə istifadə oluna biləcəyini izah etmişdir.

IV qrupun nəticəsi: Şagirdlər cədvəldəki məlumatlara əsasən koordinat müstəvisində xətti qrafiki qurmuş və bu qrafikdən istifadə edərək 2025 və 2026-cı illər üçün məktəb ehtiyacını proqnozlaşdırmışlar. Əvvəlki mərhələlərdə aparılan təhlillərə əsaslanaraq, əhali sayı 60 000 və 80 000 olduqda müvafiq olaraq 27 və 35 məktəbə ehtiyac yaranacağı qənaətinə gəlmişlər. Onlar vurğulamışlar ki, əhali artımı davam edərsə, məktəb tikintisi də mütənasib olaraq artmalıdır və belə riyazi əsaslandırılmış proqnozlar Qarabağ bölgəsində təhsil infrastrukturunun planlaşdırılması baxımından mühüm rol oynayır. Bu yanaşma şagirdlərdə funksional modellərdən istifadə etməklə sosial planlaşdırma proseslərini anlama bacarığını inkişaf etdirir.

Tədqiqat sualı və cavabı: Əhali sayı artdıqca məktəb ehtiyacı necə dəyişir və bu əlaqə hansı funksional model ilə ifadə oluna bilər?

- Əhali artdıqca məktəb ehtiyacı müsbət istiqamətli xətti asılıqla artır.
- Bu əlaqə $M(P) = a \cdot P + b$ funksiyası ilə modelləşdirilir.

- Statistik məlumatlar əsasında $a \approx \frac{1}{2400}$ (yəni hər 2400 nəfərə 1 məktəb) və $b \approx 3$

olaraq təyin edilir.

- Model göstərir ki, dövlət planlaşdırmasında bu funksional əlaqə nəzərə alınarsa, təhsil ehtiyacları daha dəqiq qarşılana bilər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərə fərdi tapşırıq təqdim olunur: Əgər gələcəkdə yeni yaşayış massivində əhali sayı 95 000 nəfərə çatsa, neçə məktəbə ehtiyac olacaq?

Neçə məktəbə ehtiyac olduğunu $M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$ funksional modelindən istifadə edərək hesablayın və nəticəni qurduğunuz funksiyanın qrafiki üzərində vizual olaraq izah edin.

Şagirdlər bu tapşırıq vasitəsilə müstəqil şəkildə funksional modeli tətbiq edir, qrafik üzərində yeni nöqtəni müəyyənləşdirir və nəticəni şərh edirlər.

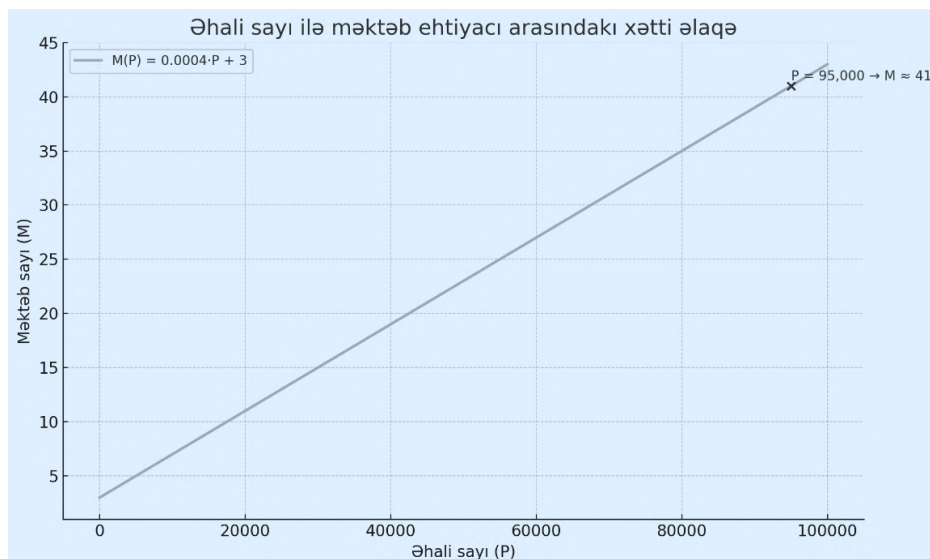
Həllin əsaslandırılması: Əhali ilə məktəb sayı arasında xətti funksional asılılıq (Şəkil 2)

$M(P) = 0,0004 \cdot P + 3$ şəklində modelləşdirildiyindən, $P = 95\,000$ olduqda:

$$M(95\,000) \approx 0,0004 \cdot 95\,000 + 3 = 38 + 3 = 41$$

Cavab: Əhali sayı 95 000 nəfər olduqda, **təxminən 41 məktəbə** ehtiyac olacaq.

Şagirdlər nəticəni **qurduqları xətti funksiyanın qrafiki üzərində vizual şəkildə əsaslandıraraq** izah edirlər. Bu nəticə əhali artdıqca məktəb tikintisi ehtiyacının da **mütənasib şəkildə artdığını** göstərir.

Şəkil 2. Əhali sayı ilə məktəb ehtiyacı arasındakı funksional əlaqənin qrafiki

Qiymətləndirmə: Dərsin sonunda şagirdlərin fəaliyyəti izah etmə, qrafik qurma və modelləşdirmə meyarlarına əsasən formativ qiymətləndirilir.

Nəticə

Tədqiqat göstərdi ki, “Funksiyalar” mövzusunun “Konstitusiya və Suverenlik İli” kontekstində tədrisi şagirdlərdə həm riyazi bacarıqları, həm də vətəndaşlıq məsuliyyəti və sosial düşüncəni formalaşdırır. Mövzunun əhali artımı və təhsil infrastrukturunu kimi real situasiyalarla əlaqələndirilməsi riyaziyyatın həyatla bağlılığını nümayiş etdirir. Bu yanaşma ümumi təhsildə riyazi savadlılıqla yanaşı, milli dəyərlər və hüquqi tərəkəllərin inkişafına da xidmət edən effektiv pedaqoji model kimi dəyərləndirilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2024). 2024-cü ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında sərəncam. <https://nk.gov.az>
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2023). Prezident İlham Əliyev Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində yeni tikilmiş məktəbin açılışında iştirak edib. <https://president.az>
- Prezident.az. (2022). Ağalı kənd məktəbinin açılışı. <https://president.az/az/articles/view/56208>
- Boaler, J. (2002). Experiencing School Mathematics: Traditional and Reform Approaches to Teaching and Their Impact on Student Learning. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc.
- İsmayılova, S., & Abdurəhimov, S. (2019). Riyaziyyat: VII sinif üçün dərslik. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı. Bölmə 7, s. 153–166.
- Gutstein, E. (2003). Teaching and Learning Mathematics for Social Justice in an Urban, Latino School. Journal for Research in Mathematics Education, 34(1), 37–73. https://www.researchgate.net/publication/255603511_Teaching_and_Learning_Mathematics_for_Social_Justice_in_an_Urban_Latino_School
- Geiger, V., Gal, I., & Graven, M. (2023). The connections between citizenship education and mathematics education. ZDM – Mathematics Education, 55(1). <https://doi.org/10.1007/s11858-023-01521-3>
- Caliber.az. (2025). Population in Azerbaijan’s Karabakh and East Zangezur surpasses 40,000. <https://caliber.az/en/post/population-in-azerbaijan-s-karabakh-east-zangezur-surpasses-43-000>
- Sriraman, B., & English, L. D. (2010). Theories of mathematics education: Seeking new frontiers. Springer.
- Dövlət Statistika Komitəsi (DSK). (2024). İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə sosial-demoqrafik göstəricilər. <https://www.stat.gov.az>

Daşqın Fariz Adgözəlov

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası,

“Maliyyə və mühasibat” kafedrasının müəllimi

dasqin99.9903@gmail.com

ORCID: 0009-0000-9787-6049

Xülasə

Məqalə Qarabağ iqtisadi rayonunun postmüharibə dövründə bərpasında rəqəmsal transformasiyanın rolunu və iqtisadi dirçəlişə təsir mexanizmlərini araşdırır. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi regionun iqtisadi və sosial inkişafında səmərəliliyi artırmaq, idarəetməni şəffaflaşdırmaq və innovativ sahibkarlığı stimullaşdırmaq baxımından mühüm kəsb edir. Tədqiqatın məqsədi “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” layihələrinin iqtisadi bərpa prosesinə töhfəsini qiymətləndirmək, e-hökumət və rəqəmsal xidmətlərin integrasiyasını təhlil etməkdir. Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması Qarabağda dayanıqlı inkişafın, məşğulluğun və investisiya cəlbediciliyinin əsas şərtidir. Rəqəmsallaşma həm iqtisadi təhlükəsizliyi, həm də dövlət suverenliyini möhkəmləndirən strateji alət kimi çıxış edir. “Rəqəmsal Qarabağ” modeli regionun uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafının yeni mərhələsini təmin edə bilər.

Açar sözlər: Qarabağ, rəqəmsal transformasiya, iqtisadi dirçəliş, ağıllı şəhər, e-hökumət, suverenlik.

Giriş

Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin bərpası ilə Qarabağ regionu yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Bu mərhələnin əsas məqsədi yalnız ərazilərin fiziki bərpası deyil, həm də müasir iqtisadi və sosial infrastrukturların qurulması vasitəsilə regionun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsidir. Müasir dövrdə iqtisadi dirçəlişin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edən rəqəmsal transformasiya, Qarabağın yenidənqurma strategiyasının mərkəzi istiqamətlərindən biri kimi formalaşmaqdadır. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrində — sənaye, kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, turizm və dövlət idarəçiliyində səmərəliliyin yüksəldilməsinə imkan yaradır. “Ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” modellərinin tətbiqi, e-hökumət xidmətlərinin genişləndirilməsi və rəqəmsal infrastrukturun qurulması Qarabağda iqtisadi artımı sürətləndirən əsas amillər kimi qiymətləndirilir. Bununla yanaşı, rəqəmsal transformasiya regionda şəffaflıq, hesabatlılıq və resurslardan səmərəli istifadə kimi idarəetmə prinsiplərinin formalaşmasına da mühüm töhfə verir.

Tədqiqatın aktuallığı ondan ibarətdir ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı postmüharibə şəraitində Qarabağın iqtisadi suverenliyinin təmin olunması üçün zəruri mexanizmlərdən biridir. Bu baxımdan, məqalənin məqsədi Qarabağda iqtisadi dirçəlişin rəqəmsal transformasiya aspektlərini nəzəri və praktik müstəvidə təhlil etmək, regionun inkişafında rəqəmsallaşmanın iqtisadi və sosial təsir mexanizmlərini müəyyənləşdirməkdir.

Qarabağ regionunda rəqəmsal infrastrukturun qurulması

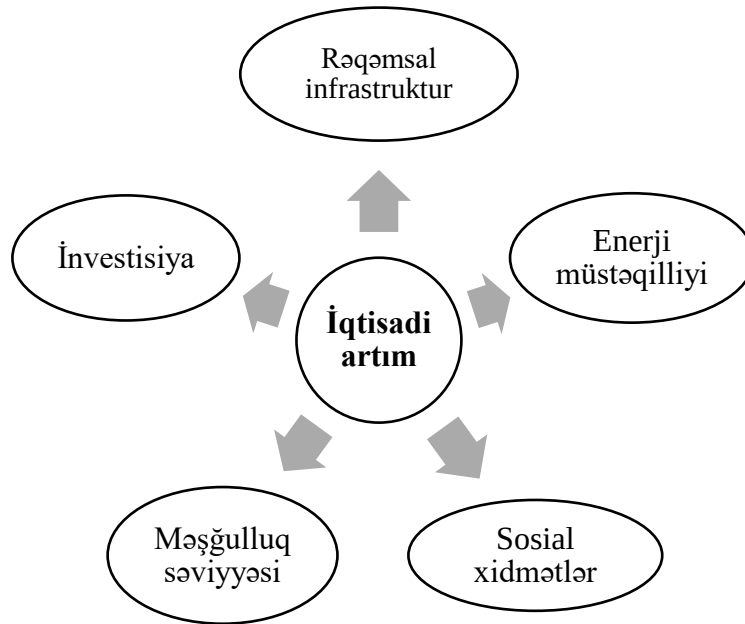
Rəqəmsal transformasiya müasir iqtisadiyyatların və ictimai idarəetmə sistemlərinin inkişafında əsas struktur dəyişikliklərindən biri kimi çıxış edir. Bu anlayış, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) tətbiqi nəticəsində sosial-iqtisadi münasibətlərin, idarəetmə mexanizmlərinin və istehsal proseslərinin rəqəmsal platformalar üzərindən yenidən formalaşdırılmasını ifadə edir. Nəzəri baxımdan rəqəmsal transformasiya “rəqəmsal iqtisadiyyat” konsepsiyasına əsaslanır və innovasiya, biliklər iqtisadiyyatı, texnoloji adaptasiya və informasiya cəmiyyətinin inkişafı kimi anlayışlarla sıx bağlıdır. Rəqəmsal transformasiyanın iqtisadi təməlini “şəbəkə iqtisadiyyatı” və “məlumat bazalı idarəetmə” modelləri təşkil edir. Bu modellərə görə, iqtisadi səmərəlilik yalnız fiziki resursların deyil, həm də məlumat axınının səmərəli idarə olunması ilə təmin olunur. [2]

Qarabağ regionunun bərpası kontekstində rəqəmsal transformasiyanın nəzəri əsasları “smart region” (ağıllı region) və “dayanıqlı inkişaf” konsepsiyalarına söykənir. Bu yanaşmaya görə, regionun iqtisadi, sosial və infrastruktur inkişafı rəqəmsal texnologiyaların integrasiyası vasitəsilə həyata keçirilməlidir. Rəqəmsal idarəetmə sistemləri şəffaflıq, hesabatlılıq və resurslardan optimal istifadəni təmin edərək dövlət idarəçiliyinin keyfiyyətini artırır. Rəqəmsal infrastruktur dedikdə, yüksək sürətli internet şəbəkələri, bulud

texnologiyaları, məlumat mərkəzləri, elektron xidmət platformaları və rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin formalaşdırılması nəzərdə tutulur. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın “Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Strategiyası”, eləcə də “Ağıllı şəhər və ağıllı kənd” konsepsiyaları ilə birbaşa əlaqələndirilmişdir. [11]

Postmüharibə dövründə Zəngilan rayonunda yaradılmış “Ağalı ağıllı kəndi” pilot layihəsi rəqəmsal infrastrukturun formalaşması baxımından mühüm nümunə hesab olunur. Bu layihə çərçivəsində fiber-optik internet şəbəkəsi, alternativ enerji mənbələri, rəqəmsal idarəetmə və video-nəzarət sistemləri tətbiq edilmişdir. “Ağıllı kənd” modelinin məqsədi yalnız yüksək texnoloji imkanların təqdim edilməsi deyil, həm də əhalinin xidmətlərə bərabər çıxışını təmin etmək və kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşdırılmasına şərait yaratmaqdır [8]

Model: “Ağalı Ağıllı” kəndinin iqtisadi dirçəlişə təsirinin qiymətləndirilməsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi (2024) – “Qarabağ iqtisadi rayonunun sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası” sənədi.

Bu model “Ağalı ağıllı kəndi” layihəsinin Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafına, məşğulluğa və innovativ istehsalə təsirini qiymətləndirmək məqsədi daşıyır.

Model tənliyi

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 D_i + \beta_2 E_i + \beta_3 M_i + \beta_4 S_i + \beta_5 I_i + \mu_i$$

Y_i - İqtisadi artım göstəricisi

D_i - Rəqəmsal infrastruktur artdıqca iqtisadi fəaliyyət səmərəliliyi artır.

E_i - Bərpa olunan enerji resursları istehsal və xidmət xərclərini azaldır.

M_i - Məşğulluğun artması gəlir səviyyəsini yüksəldir.

S_i - Rəqəmsallaşmış sosial xidmətlər həyat keyfiyyətini və əmək məhsuldarlığını artırır.

I_i - İnvestisiya artımı istehsal gücünü və infrastrukturun davamlılığını təmin edir.

β_0 - Rəqəmsal infrastruktur indeksi

$\beta_1 \dots \beta_5$ - Rəqəmsal infrastruktur indeksi

μ_i - Rəqəmsal infrastruktur indeksi

Bu modelin əsas əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o, rəqəmsal infrastrukturun, enerji müstəqilliyinin, məşğulluğun, sosial xidmətlərin və investisiyanın iqtisadi artıma təsir gücünü eyni anda ölçməyə imkan yaradır. Bu tənlik həmçinin postmüharibə bərpa iqtisadiyyatında çoxamillli asılılıqları müəyyənləşdirmək üçün elmi baza yaradır. Əgər dəyişənlər üzrə empirik məlumatlar (2020–2025) toplanarsa, model OLS (ən kiçik kvadratlar) üsulu ilə təhlil edilərək hər bir amilin iqtisadi artıma təsiri kəmiyyət cəhətlə ölçülə bilər. [9]

Cədvəl: “Ağalı ağıllı kəndi” layihəsinin sosial-iqtisadi və rəqəmsal göstəriciləri

Göstəricinin adı	Ölçü vahidi	İllər üzrə					Məlumat
		2021	2022	2023	2024	2025 proqnoz	
Layihənin ümumi sahəsi	ha	119	119	119	119	119	Layihə ərazisi sabit qalır
Tikilmiş fərdi evlərin sayı	ədəd	0	200	200	200	240	İkinci mərhələdə 40 evin əlavə tikintisi planlaşdırılır
Köçürülən ailələrin sayı	ailə	0	50	86	120	180	Köçürülmə prosesi mərhələli şəkildə davam edir
Köçürülən əhali sayı	nəfər	0	300	420	600	900	Hər ailəyə orta hesabla 5 nəfər düşür
Məşğulluq səviyyəsi	%	–	45	60	70	80	Əmək qabiliyyətli əhəlinin 80%-i məşğul olacaq
Özünüməşğulluq proqramında iştirak edənlər	nəfər	–	12	26	40	60	Ağıllı kənd təsərrüfatı və xidmət sektoruna əsaslanır
Yerli kənd təsərrüfatı istehsalı	min AZN	–	240	420	650	920	“Ağıllı ferma” modeli üzrə məhsuldarlıq artır
Bərpa olunan enerji payı	%	50	65	70	75	85	Günəş və hidroenerji mənbələri hesabına
İnternet əhatə dərəcəsi (GPON)	%	–	100	100	100	100	Fiber-optik şəbəkə tam təmin edir
Elektrik enerjisi istehsalı (HES + Günəş)	kVt	–	420	525	600	700	Yerli enerji təminatı artmaqdadır
E-xidmətlərdən istifadə səviyyəsi	%	–	40	65	80	90	E-səhiyyə, e-təhsil, e-idarəetmə daxil olmaqla
Ümumi investisiya həcmi	mln AZN	5.8	15.4	21.0	25.0	28.5	Dövlət və özəl sərmayələrin cəmi
Layihədən yaranan illik əlavə gəlir	min AZN	–	0	120	280	450	Yerli iqtisadi aktivliyin təsiri ilə
Əhəlinin orta aylıq gəliri	AZN	–	450	520	590	650	Məşğulluq və istehsalın artımı nəticəsində
Sosial xidmətlərin rəqəmsallaşma indeksi	bal (0–1)	0.35	0.55	0.70	0.80	0.90	2025-də tam inteqrasiya mərhələsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi (2023–2024) – Rəqəmsal Azərbaycan Strategiyası və “Ağıllı kənd” konsepsiyası üzrə hesabatlar, Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi (sosial.gov.az, 2024) – Zəngilanın Ağalı kəndinə köçürülən sakinlərin məşğulluq və özünüməşğulluq göstəriciləri, AS Group Investment (2024) – Ağalı ağıllı kəndi layihəsinin texniki və enerji infrastrukturunu haqqında məlumat, Dövlət Statistika Komitəsi (2021–2025) – Regionların sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri və kənd təsərrüfatı statistikas

Cədvəldə təqdim olunan göstəricilər “Ağalı ağıllı kəndi” layihəsinin 2021–2025-ci illər ərzində iqtisadi, sosial və rəqəmsal inkişaf trayektoriyasını əks etdirir. Məlumatların təhlili göstərir ki, layihə tədricən eksperimental mərhələdən tam funksional, dayanıqlı kənd modelinə keçməkdədir. 2022-ci ildən etibarən kəndin rəqəmsal infrastrukturunu tam təmin olunmuş, fiber-optik internet və bərpa olunan enerji sistemləri fəaliyyətə başlamışdır. Bu, həm enerji müstəqilliyini artırmış, həm də idarəetmədə səmərəliliyi yüksəltmişdir. 2023–2025 dövründə məşğulluq səviyyəsinin 45%-dən 80%-ə yüksəlməsi kəndin iqtisadi aktivliyinin artdığını göstərir. Özünüməşğulluq proqramları və “ağıllı ferma” modeli kənd təsərrüfatı istehsalını 2021–2025 aralığında təxminən dörd dəfə artırmışdır. Bərpa olunan enerji payının 85%-ə çatması və sosial xidmətlərin rəqəmsallaşma indeksinin 0.9-a yüksəlməsi layihənin yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinə uyğun həyata keçirildiyini sübut edir. İnvestisiya həcmının 5.8 milyon manatdan 28.5 milyon manata qədər artması həm dövlət, həm də özəl sektorun bu modelə marağını əks etdirir.

Ümumilikdə, “Ağalı ağıllı kəndi” layihəsi Qarabağ regionunun iqtisadi dirçəlişinin rəqəmsal əsasda təmin edilməsi üçün uğurlu pilot nümunə hesab olunur. Layihə kənd mühitində innovativ texnologiyaların

tətbiqi, sosial rifahın yüksəldilməsi və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm elmi-praktik nəticə yaradır.

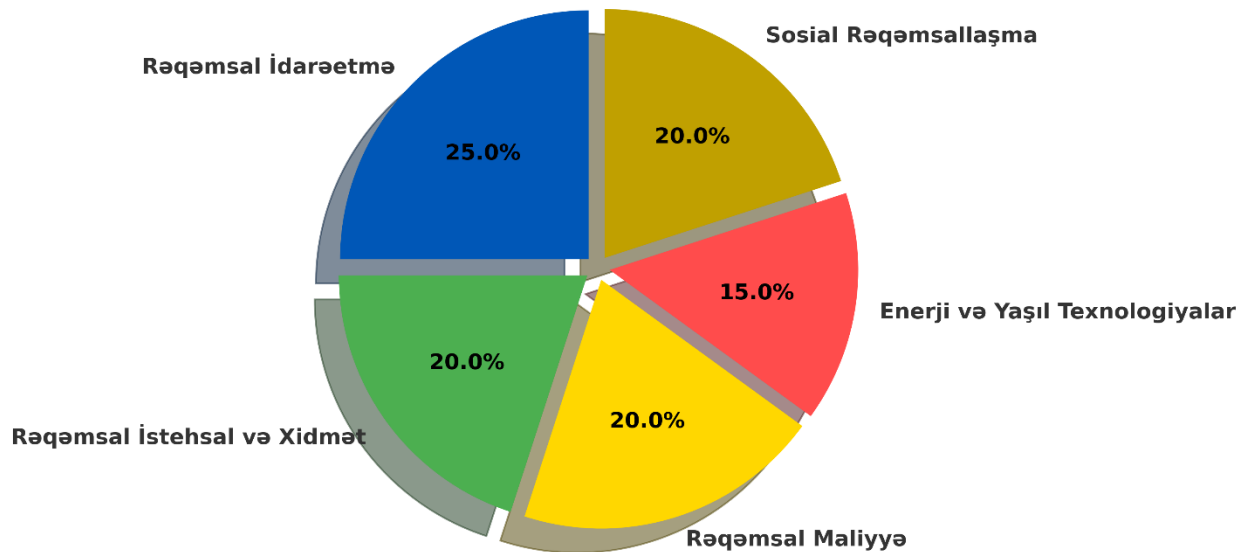
İqtisadi dirçəlişin rəqəmsal modelləri

Rəqəmsal transformasiya iqtisadi dirçəliş prosesinin struktur əsasını formalaşdıran yenilikçi mexanizmdir. Müasir dövrdə iqtisadi artım yalnız kapital və resursların həcmi ilə deyil, həm də rəqəmsal texnologiyaların iqtisadi fəaliyyətə integrasiyası ilə ölçülür. Bu baxımdan, Qarabağ regionunun bərpasında tətbiq edilən rəqəmsal modellər iqtisadi canlanmanın əsas alətləri kimi çıxış edir.

İqtisadi dirçəlişin rəqəmsal modelləri üç əsas istiqamət üzrə formalaşır: rəqəmsal idarəetmə modeli, rəqəmsal istehsal və xidmət modeli, və rəqəmsal maliyyə modeli. Rəqəmsal idarəetmə modeli e-hökumət, e-xidmətlər və məlumat bazalarının integrasiyasını təmin etməklə idarəetmədə şəffaflıq və çeviklik yaradır. Rəqəmsal istehsal və xidmət modeli “ağıllı kənd təsərrüfatı”, “ağıllı sənaye” və “yaşıl enerji” sahələrində resurs səmərəliliyini artırır, məhsuldarlığı yüksəldir. Rəqəmsal maliyyə modeli isə blokçeyn, elektron ödəniş sistemləri və rəqəmsal bankçılıq vasitəsilə regionda maliyyə dövrüyyəsini sürətləndirir. [6]

Bu modellərin tətbiqi nəticəsində Qarabağda iqtisadi fəaliyyətlərin koordinasiyası daha effektiv təşkil olunur, iş yerlərinin rəqəmsallaşması və sosial xidmətlərin avtomatlaşdırılması təmin edilir. Rəqəmsallaşma həm iqtisadi sabitliyi möhkəmləndirir, həm də uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf hədəflərinə çatmaq üçün yeni iqtisadi məkan yaradır. Nəticə etibarilə, rəqəmsal modellər Qarabağın dirçəlişində dövlət suverenliyinin iqtisadi təminatını formalaşdıran mühüm strateji vasitə kimi çıxış edir. [12]

İQTISADI DİRÇƏLİŞİN RƏQƏMSAL MODELLƏRİ ÜZRƏ PAYLANMA

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi (2023). “Rəqəmsal Azərbaycan Strategiyası”, Bakı.

Diagramda iqtisadi dirçəlişin rəqəmsal modelləri tam və aydın formada göstərilmişdir. Rəqəmsal idarəetmə, istehsal, maliyyə, enerji və sosial rəqəmsallaşma sahələrinin payı rəqəmsal iqtisadiyyatın müxtəlif istiqamətlərdə təsir gücünü əks etdirir.

Qarabağ regionunun işğaldan azad edilməsindən sonra iqtisadi və sosial həyatın bərpası Azərbaycanın milli inkişaf siyasətində prioritet istiqamətə çevrilmişdir. Bu prosesin müasir çağırışlara cavab verə bilən şəkildə həyata keçirilməsi üçün ən mühüm amillərdən biri rəqəmsal transformasiyanın tətbiqidir. Rəqəmsal texnologiyalar iqtisadi dirçəlişi sürətləndirən, resurs səmərəliliyini artıran və idarəetmədə şəffaflığı təmin edən əsas vasitə kimi çıxış edir. Qarabağ regionu postmüharibə dövründə yeni iqtisadi məkan kimi formalaşdığından, burada rəqəmsal iqtisadiyyat modellərinin sıfırdan qurulması unikal imkan yaradır. “Ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” layihələrinin tətbiqi, bulud texnologiyaları, e-hökumət və rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi regionun iqtisadi, sosial və inzibati strukturlarını yeni mərhələyə yüksəldir. [6]

Rəqəmsal transformasiya həm iqtisadi artımı, həm də dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsini təmin edən strateji vasitədir. Bu kontekstdə “Qarabağda iqtisadi dirçəlişin rəqəmsal transformasiya aspektləri”

mövzusu milli iqtisadi təhlükəsizlik, dayanıqlı inkişaf və innovativ idarəetmə baxımından xüsusi aktuallığa malikdir.

Bu mövzu həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan əsaslandırılır: nəzəri tərəfdən — iqtisadi inkişafın rəqəmsal modellərinə əsaslanır; praktiki tərəfdən isə — Qarabağda “Ağalı ağıllı kəndi” kimi pilot layihələrin real nəticələrinə söykənir. Beləliklə, bu tədqiqat mövzusu Azərbaycanın postmüharibə iqtisadiyyatında rəqəmsal transformasiyanın elmi əsaslarının müəyyənəşdirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə

Qarabağda iqtisadi dirçəlişin rəqəmsal transformasiya aspektlərinin təhlili göstərir ki, regionun bərpası yalnız fiziki infrastrukturun yenidən qurulması ilə məhdudlaşmır. Əslində, bu proses Azərbaycanın iqtisadi modelində köklü dəyişikliklərin başlanğıcını təşkil edir. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sayəsində idarəetmə, istehsal, xidmət və maliyyə sistemlərində səmərəlilik artmış, məlumat dövrüyyəsi və qərarvermə mexanizmləri daha çevik hala gətirilmişdir. “Ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” təşəbbüsləri, xüsusilə Ağalı layihəsi, rəqəmsal iqtisadiyyatın praktik nümunəsi kimi regionun sosial-iqtisadi strukturuna yeni keyfiyyət gətirmişdir.

Rəqəmsallaşma Qarabağda iqtisadi fəaliyyətin şəffaflığını, resursların səmərəli bölüşdürülməsini və dövlət xidmətlərinə bərabər çıxışı təmin etməklə sosial rifahın yüksəldilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu, həm yerli əhalinin məşğulluq səviyyəsini artırmış, həm də sahibkarlıq fəaliyyətini canlandırmışdır. Enerji, kənd təsərrüfatı və logistika sahələrində rəqəmsal sistemlərin tətbiqi regionun iqtisadi dayanıqlığını və investisiya cəlbediciliyini gücləndirmişdir. Eyni zamanda, rəqəmsal transformasiya Qarabağda dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Rəqəmsal idarəetmə mexanizmləri sayəsində dövlət orqanlarının fəaliyyəti daha şəffaf və hesabatlı olmuş, ictimai nəzarət və iqtisadi sabitlik üçün güclü əsaslar yaranmışdır. Bu tendensiya Azərbaycanın ümumi inkişaf strategiyasında rəqəmsal iqtisadiyyatın əsas istiqamət kimi qəbul edildiyini bir daha sübut edir.

Beləliklə, Qarabağ regionunda iqtisadi dirçəlişin rəqəmsal transformasiya aspektləri təkcə regional səviyyədə deyil, həm də milli miqyasda dayanıqlı inkişaf modelinin formalaşmasına xidmət edir. Bu yanaşma ölkənin gələcək iqtisadi sistemində innovasiya, rəqabətqabiliyyətlik və sosial ədalət prinsipinə əsaslanan yeni mərhələ yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. AS Group Investment. (2024). Ağalı Ağıllı Kənd Layihəsi: Texnoloji və Ekoloji İnnovasiyalar. Bakı: Şirkət hesabatı, 54 s.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2024). Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası. Bakı: İqtisadiyyat Nazirliyi, 98s.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası. (2023). “Ağıllı şəhər və ağıllı kənd” konsepsiyasının tətbiqi haqqında sərəncam. Bakı: Prezident Kitabxanası, 8 s.
4. Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi. (2023). Rəqəmsal Azərbaycan Strategiyası 2023–2027. Bakı: RİNN, 124 s.
5. Əhmədova, S. (2024). Rəqəmsal idarəetmə və iqtisadi transformasiya: Azərbaycan üçün yeni çağırışlar. UNEC Elmi Xəbərlər, 19(1), 63–78.
6. Əliyev, M. (2022). Azərbaycanın rəqəmsal iqtisadiyyat siyasəti və Qarabağ regionunun bərpasında rolu. İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin Elmi Xəbərləri, 4(1), 22–35.
7. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2024). Rebuilding with Digital Innovation: Case Study of Karabakh Region. London: EBRD Policy Paper No. 148, pp. 10–27.
8. OECD. (2023). Digital Transformation for Post-Conflict Recovery: Policy Perspectives. Paris: OECD Publishing, pp. 30–44.
9. Quliyev, E. (2023). Postmüharibə dövründə rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri: Qarabağ nümunəsi. Azərbaycan İqtisadçıları Jurnalı, 11(2), 45–60.
10. Schwab, K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, pp. 12–28.
11. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2018). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. New York: Penguin Random House, pp. 56–72.
12. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). Digital Governance and Sustainable Development in Post-Conflict Economies. New York: UNDP Report, pp. 15–37.

13. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). (2023). Smart and Sustainable Cities Profile: Baku and Karabakh Region. Geneva: UNECE Report, pp. 33–52.
14. World Bank. (2023). Digital Infrastructure for Inclusive Growth in the South Caucasus. Washington, DC: World Bank Publications, pp. 41–59.
15. Yusifov, R., & Məmmədli, L. (2023). İqtisadi dirçəlişdə rəqəmsal texnologiyaların rolu. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı, 132 s.

Дашгын Фариз Адгёзалов

ЦИФРОВЫЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ В КАРАБАХЕ

Резюме:

Статья посвящена исследованию роли цифровой трансформации в процессе восстановления Карабахского экономического района в поствоенный период и механизмов её влияния на экономическое возрождение. Применение цифровых технологий способствует повышению эффективности социально-экономического развития региона, обеспечивает прозрачность управления и стимулирует инновационное предпринимательство. Цель исследования заключается в оценке вклада проектов «умная деревня» и «умный город» в процесс экономического восстановления, а также в анализе интеграции электронного правительства и цифровых услуг. В результате установлено, что формирование цифровой экономики является основным условием устойчивого развития, занятости и инвестиционной привлекательности Карабаха. Цифровизация выступает стратегическим инструментом укрепления как экономической безопасности, так и государственного суверенитета. Модель «Цифровой Карабах» может обеспечить новый этап долгосрочного социально-экономического развития региона.

Ключевые слова: Карабах, цифровая трансформация, экономическое возрождение, умный город, электронное правительство, суверенитет.

Dashgin Fariz Adgozalov

DIGITAL TRANSFORMATION ASPECTS OF ECONOMIC REVIVAL IN KARABAKH

Abstract:

The article examines the role of digital transformation in the post-war reconstruction of the Karabakh economic region and its mechanisms of influence on economic revival. The implementation of digital technologies enhances efficiency in the region's economic and social development, ensures transparency in governance, and stimulates innovative entrepreneurship. The aim of the research is to assess the contribution of “smart village” and “smart city” projects to the economic recovery process and to analyze the integration of e-government and digital services. The findings reveal that the formation of a digital economy is a key condition for sustainable development, employment growth, and investment attractiveness in Karabakh. Digitalization serves as a strategic tool for strengthening both economic security and state sovereignty. The “Digital Karabakh” model can lay the foundation for a new stage of long-term socio-economic development in the region.

Keywords: Karabakh, digital transformation, economic revival, smart city, e-government, sovereignty.

ŞUŞANIN DIRÇƏLİŞİ VƏ DÖVLƏT SUVERENLIYI POST-MÜNAQIŞƏ DÖVRÜNDƏ MƏDƏNİYYƏT, TURİZM VƏ REGIONAL INTEQRASIYA VASITƏSİLƏ AZƏRBAYCANIN ƏRAZI BÜTÖVLÜYÜNÜN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ

Azər Hüseyn oğlu Ağarzayev

“Biznes və loqistika” kafedrasının dosenti, i.ü.f.d.

Giriş

Şuşa şəhəri Azərbaycan tarixində və mədəniyyətində özünəməxsus yerə malikdir. Qarabağ xanı Pənahəli xan tərəfindən 1752-ci ildə əsası qoyulan Şuşa 270 illik tarixi ərzində Azərbaycanın həm mədəni, həm də ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamışdır. Şəhərin əsrarəngiz təbiəti və memarlığı sayəsində Şuşa “Qarabağın incisidir” və tarixi boyunca ətrafında güclü mədəni mühit formalaşdırmışdır (President.az, 2023). Azərbaycan musiqi və ədəbiyyatının beşiyi sayılan Şuşa Üzeyir Hacıbəyli, Xurşidbanu Natəvan, Bülbül kimi bir çox görkəmli şəxslərin vətənidir. Zəngin ədəbi-mədəni irsi, Qarabağ xalçaçılıq məktəbi və muğam ənənələri ilə Şuşa milli identikliyin rəmzlərindən birinə çevrilmişdir. Lakin 1992-ci ilin may ayında Şuşanın Ermənistan tərəfindən işğalı Azərbaycan xalqı üçün ağır itki olmuşdur (President.az, 2023).

İyirmi səkkiz il davam edən işğal dövründə Şuşanın tarixi-mədəni abidələri dağıdılmış, muzeylərdəki qiymətli eksponatlar talan edilərək Ermənistanı daşınmış və orada dünyaya “erməni mədəniyyəti nümunələri” kimi təqdim edilmişdir. Nəticədə Azərbaycan təkcə strateji əhəmiyyətli bir ərazisini deyil, həm də milli mədəni irsinin bir parçasını müvəqqəti olaraq itirmişdi.

2020-ci ildə Vətən müharibəsində Azərbaycan Ordusunun qələbəsi ilə Şuşa azad olunmuş və 8 noyabr Zəfər Günü kimi tarixə düşmüşdür (President.az, 2023). Şuşanın azad edilməsi Ermənistanın kapitulyasiyasına səbəb olmuş və Qarabağ münaqişəsinə son qoyaraq ölkənin ərazi bütövlüyü bərpa olunmuşdur. 2021-ci ildə Prezident İlham Əliyev Şuşanı “Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı” elan etmiş, 2022-ci ili isə rəsmi olaraq “Şuşa İli” kimi qeyd etmişdir (President.az, 2023). Bu addımlar həm şəhərin dirçəlməsini, həm də dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsini hədəfləyir.

Problem qoyuluşu

Uzunmüddətli işğaldan sonra Qarabağ bölgəsinin, xüsusən də Şuşa şəhərinin bərpası dövlətin strateji məqsədləri baxımından bir sıra mühüm problemlərin həllinə yönəlmişdir. İlk növbədə, Şuşanın dirçəldilməsi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam təmin olunması problemini həll edir. İşğal altında qaldığı dövrdə ölkənin suverenliyi zəifləmiş, dövlət öz tarixi torpaqlarında hakimiyyətini icra edə bilməmişdi. Şuşanın azad olunması və yenidən qurulması bu boşluğu aradan qaldıraraq suveren hüquqların bərpasını təmin edir. İkincisi, şəhərin bərpası dağıdılmış mədəni irsin qorunub bərpa olunması problemini həll edir. İşğal zamanı Şuşanın məscidləri, muzeyləri, tarixi binaları dağıdılmış, yüzlərlə qiymətli eksponat oğurlanmışdır. Bərpa prosesi bu mədəni itkiləri kompensasiya etməyə, tarixi abidələri yenidən ucaldaraq milli kimliyi möhkəmləndirməyə imkan verir. Üçüncüsü, Şuşanın dirçəldilməsi iqtisadi baxımdan regionun yenidən inteqrasiyası problemini həll edir. İllərlə xarabalığa çevrilmiş bu ərazidə infrastrukturun qurulması, turizm potensialının reallaşdırılması bölgənin canlanmasına və ölkənin qeyri neft iqtisadiyyatına töhfə verəcək. Nəhayət, Şuşanın dirçəldilməsi siyasi-strateji baxımdan da əhəmiyyətlidir: bu addım göstərir ki, Azərbaycan işğaldan azad olunmuş ərazilərdə səmərəli suveren idarəetmə qurmağa qadirdir və bu da gələcəkdə separatçılıq cəhdlərinin qarşısını almağa xidmət edəcək.

Məqsəd

Bu akademik araşdırmanın məqsədi Şuşa şəhərinin mədəni, iqtisadi və siyasi baxımdan dirçəldilməsinin Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə hansı strateji töhfələri verdiyini göstərməkdir. Başqa sözlə, Şuşanın bərpa edilməsi vasitəsilə ölkənin ərazi bütövlüyü, milli birliyi, beynəlxalq nüfuzu və regional təhlükəsizliyi sahələrində əldə olunan güclənmənin təhlili həyata keçiriləcəkdir.

Tədqiqat sualları

Bu məqsəddə çatmaq üçün aşağıdakı tədqiqat suallarına cavab axtarılacaq:

- Şuşanın mədəni və tarixi əhəmiyyəti nədir və şəhərin bu əhəmiyyəti necə bərpa olunur?
- Turizm və mədəniyyət layihələri Azərbaycanın suverenliyinə necə töhfə verir?
- Şuşanın inkişafı beynəlxalq imic və regional təhlükəsizlik baxımından nə kimi nəticələr doğurur?

Şuşanın mədəni-tarixi əhəmiyyəti və bərpa prosesinin xüsusiyyətləri

Şuşa XVIII əsrdən bəri Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuş, özünəməxsus memarlığı və zəngin tarixi ilə tanınmışdır. Şəhər yerli və xarici səyyahlar, eləcə də sənətkarlar üçün ilham mənbəyi olmuş, burada Üzeyir Hacıbəyov, Natəvan və Sadıqcan kimi şəxsiyyətlər fəaliyyət göstərmişdir (Kazimzade, 2022; Qasımova, 2021).

İşğal dövründə Şuşa tarixi-mədəni abidələri dağıdılıb, şəhərin mədəni kimliyinə ciddi zərbə vurulmuşdur. Lakin 2020-ci ildə azad edildikdən sonra bu simvolik şəhərin bərpası Azərbaycan üçün milli qürur məsələsinə çevrilmişdir (President.az, 2023).

Bərpa prosesi çərçivəsində Gövhər Ağa məscidləri, Natəvanın abidəsi və digər tarixi obyektlər yenidən qurulmuş, “Xarıbülbul” musiqi festivalı və beynəlxalq poeziya layihələri ilə Şuşanın mədəni həyatı canlandırılmışdır (Muslim Institute, 2024). Qarabağ atları kimi milli simvollar yenidən təqdim olunmuş, bu heyvanların beynəlxalq miqyasda tanınması üçün tədbirlər görülmüşdür (Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, 2022.).

Şuşanın yenidən mədəniyyət, təhsil və yaradıcılıq mərkəzinə çevrilməsi istiqamətində Musiqi Məktəbi, Rəsm Qalereyası və yeni yaşayış infrastrukturunu yaradılmağa başlanmışdır. Beləliklə, şəhərin dirçəlişi yalnız abidələrin deyil, milli yaddaşın və dövlət suverenliyinin də bərpası deməkdir.

Turizm və mədəniyyət layihələrinin suverenliyə töhfəsi

Şuşada həyata keçirilən mədəni və turizm layihələri Azərbaycanın suverenliyini həm informasiya, həm iqtisadi, həm də demoqrafik müstəvidə möhkəmləndirir. 2022-ci ilin “Şuşa İli” çərçivəsində təşkil olunan beynəlxalq tədbirlər şəhərin Azərbaycan mədəniyyətinə aid olduğunu dünyaya nümayiş etdirmiş, erməni iddialarına cavab olmuşdur (President.az, 2023). “Xarıbülbul” festivalı, TÜRKSÖY toplantıları və poeziya layihələri Şuşanın Azərbaycanın nəzarətində olduğunu faktiki olaraq göstərmişdir (Muslim Institute, 2024).

İqtisadi baxımdan, turizm infrastrukturunun inkişafı o cümlədən “Zəfər Yolu” və Füzuli hava limanı regiona turist axınıni təmin etmiş, Qarabağ iqtisadi zonasında canlanmaya səbəb olmuşdur. Turizm və xidmət sektorlarında artım, eləcə də qeyri-neft ÜDM-nin yüksəlməsi Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinə müsbət təsir göstərmişdir (Azerbaijan Tourism Board, 2021; International Explorer, 2022; President.az, 2023).

Demoqrafik baxımdan isə, turizm infrastrukturunun qurulması keçmiş köçkünlərin geri dönüşünü stimullaşdırır. “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində minlərlə ailə doğma yurdlarına qayıtmışdır ki, bu da ərazilərin real məskunlaşması ilə suveren hüquqların icrasını təmin edir.

Lakin turizmin idarə edilməsində davamlılıq vacibdir. Dubrovnik nümunəsi göstərir ki, plansız turizm şəhərin tarazlığına mənfi təsir edə bilər (Urosevic, 2022). Şuşanın baş planında bu risklər nəzərə alınmış, şəhərin tarixi görünüşünün qorunması və ekoloji balansın təminatı əsas götürülmüşdür. Turizmə nəzarət həm mədəni irsi qoruyur, həm də dövlət-halq birliyini möhkəmləndirir.

Şuşanın inkişafının beynəlxalq imicə və regional təhlükəsizliyə təsirləri

Şuşa şəhərinin dirçəlişi Azərbaycanın beynəlxalq imicini əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirmişdir. 44 günlük müharibədən sonra Azərbaycan qalib dövlət kimi azad edilmiş ərazilərdə sürətlə bərpa və quruculuq işlərinə başlamışdır ki, bu da dünya birliyinin diqqətini cəlb edir. Xüsusən Şuşanın qısa müddətdə beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi etməsi Azərbaycanın sülh quruculuğu imicini gücləndirir. 2021-ci ilin iyun ayında Prezident İlham Əliyev və Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan məhz Şuşa şəhərində tarixi müttəfiqlik sənədi olan Şuşa Bəyannaməsini imzaladılar (President.az, 2023a). Bu, Şuşanın artıq təhlükəsiz bir məkana çevrildiyini və beynəlxalq səviyyəli siyasi tədbirlərə açıq olduğunu nümayiş etdirdi. Ardınca 2022–2023-cü illərdə TÜRKSÖY və Türk Dövlətləri Təşkilatının toplantıları Şuşada keçirildi. Nəticədə, Türk dünyasının mədəni paytaxtı kimi Şuşa 2023-cü ildə xüsusi status aldı və türkdilli ölkələr arasında həmrəyliyin rəmzinə çevrildi (President.az, 2023b). Eyni zamanda, İSESCO tərəfindən Şuşanın 2024-cü ildə “İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan olunması Azərbaycanın İslam aləmindəki nüfuzunu artırdı (Muslim Institute, 2024). Bu cür titullar və tədbirlər Azərbaycanın öz mədəni irsinə sahib çıxan, onu global miqyasda təbliğ edən bir ölkə olduğunu göstərir. Beləliklə, Şuşanın inkişafı beynəlxalq arenada Azərbaycanın müsbət imicini mədəni müxtəlifliyə dəyər verən, işğaldan sonra quruculuq edən, sabitliyə töhfə verən ölkə imicini formalaşdırır.

Regional təhlükəsizlik baxımından da Şuşanın dirçəlişi müstəsna rol oynayır. Hərbi-strateji mövqeyinə görə Şuşa Qarabağ bölgəsinə hakim bir yüksəkliyin üzərində yerləşir. Şuşanın Azərbaycan tərəfindən nəzarətdə saxlanması bölgədə yeni hərbi qarşıdurma riskini minimuma endirir. 2020-ci il müharibəsindən

sonra Ermənistanın istənilən revanş cəhdinin qarşısında məhz Şuşanın strateji yüksəklikdə olması böyük maneədir (President.az, 2023c). Bu şəhər ətrafındakı dağlıq relyef sayəsində Azərbaycan ordusu regionun təhlükəsizliyini etibarlı şəkildə təmin edir. Bununla yanaşı, Şuşada yenidən Azərbaycan hüquq-mühafizə orqanlarının, sərhəd xidmətinin fəaliyyəti bölgədə sabitliyi qorumağa imkan verir. Şəhərdə qurulan yeni komendantlıq idarəsi, polis şöbəsi və digər qurumlar hüquqi asayişin bərpasına xidmət edir ki, bu da separatizm meyillərinin kökünün kəsilməsi deməkdir.

Şuşanın dirçəlişi həm də regional sülh perspektivinə töhfə verə bilər. Belə ki, Azərbaycan hökuməti dəfələrlə bildirib ki, Qarabağ bölgəsində yaşayan erməni əsilli sakinlərin də Azərbaycan cəmiyyətinə reintegrasiya olunması arzuolunandır. Şuşa şəhərinin bərpası bütövlükdə Qarabağın sürətli inkişafına təkan verəcək və bu da orada yaşayan bütün etnik qruplar üçün yeni imkanlar yaradacaq. Yol infrastrukturunu, iqtisadi fəaliyyət canlandıqca bölgədə rifah artır və münaqişə səbəbləri aradan qalxır. Məsələn, 2023-cü ilin iyul ayında Şuşada keçirilən Qlobal Media Forumu və Türk Dövlətləri Zirvə toplantısına 50-dən çox ölkədən qonaqların qatılması onu göstərir ki, Qarabağ regionu artıq beynəlxalq əməkdaşlıq məkanı kimi çıxış edə bilər (President.az, 2023d).

Bununla belə, post-münaqişə dövründə şəhərlərin bərpası prosesində ictimai birliyin qorunması vacibdir. Bosniya və Herseqovinadakı Mostar şəhərinin təmsalında görmək olar ki, simvolik infrastruktur layihələri bəzən yerli icmanın iştirakından kənar icra olunur və nəticədə “neoliberal sülhyaratma” modeli yaranır. Mostarda tarixi Körpünün bərpası sülh və turizm niyyəti daşısa da, yerli xalqın prosesdən kənarda qalması ictimai məkanın ticariləşməsinə səbəb olmuşdu (Bollens, 2008).

Şuşa hazırda həm də regional əməkdaşlığın rəmzinə çevrilməkdədir. 2023-cü ildə Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi zirvə görüşünün Şuşada keçirilməsi və türkdilli ölkə liderlərinin şəhərə gəlməsi qardaşlıq həmrəyliyinə təzahürü idi (President.az, 2023e). Bu addım regionda güc balansının Azərbaycanın xeyrinə olduğunu nümayiş etdirdi. Azərbaycanın strateji müttəfiqləri Şuşaya səfər etməklə onun yanında olduqlarını, Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğunu bir daha vurğuladılar. Belə beynəlxalq həmrəylik aktları Azərbaycanın dövlət suverenliyinə yönəlib biləcək xarici təzyiqlərə qarşı əlavə təminat rolunu oynayır. Eyni zamanda, Şuşada müxtəlif beynəlxalq mədəni tədbirlərin keçirilməsi Ermənistanla uzunmüddətli sülh perspektivini də gücləndirir. Çünki mədəniyyət və turizm sahəsində regional əməkdaşlıq imkanları yaranır məsələn, gələcəkdə bölgədə sabitlik bərqərar olarsa, Şuşa beynəlxalq tur marşrutlarının bir parçası ola bilər, o cümlədən Ermənistandan da turistlər qəbul edə bilər. Bu isə Cənubi Qafqazda qarşılıqlı asılılıq yaradar, münaqişənin təkrarlanma ehtimalını azaldar.

Nəticə

Araşdırmanın nəticəsi olaraq aydın olur ki, Şuşa şəhərinin mədəni, iqtisadi və siyasi baxımdan dirçəldilməsi Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində strateji bir alət rolunu oynayır. İlk növbədə, Şuşanın azad edilib bərpa olunması ölkənin ərazi bütövlüyünü praktik müstəvidə təsdiqləmişdir Azərbaycan öz tarixi torpaqlarında suveren hüquqlarını bərpa etmişdir (President.az, 2023a). Şəhərin mədəni irsi yenidən dirçəldilərək milli kimlik qüvvətləndirilmiş, tarixi ədalət bərpa olunmuşdur (Kazimzade, 2022).

İkincisi, Şuşanın dirçəlişi iqtisadiyyatın yeni istiqamətini Qarabağ regionunun dayanıqlı inkişafını təmin etməklə dövlətin gücünə güc qatır. Turizm və mədəniyyət layihələri sayəsində həm daxili, həm xarici investisiyalar cəlb olunur, yeni iş yerləri yaranır, bu da Azərbaycanın ümumi iqtisadi suverenliyini gücləndirir (Azerbaijan Tourism Board, 2021).

Üçüncüsü, Şuşada keçirilən beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər Azərbaycanın dünyadakı nüfuzunu artırır, ona “qalib və qurucu dövlət” imici qazandırır. Beləliklə, ölkənin beynəlxalq legitimliyi və yumşaq gücü (soft power) artaraq dövlət suverenliyinin xarici dayaqları möhkəmlənir (Muslim Institute, 2024; President.az, 2023b).

Nəhayət, Şuşanın strateji mövqedən nəzarətdə saxlanılması və orada təhlükəsiz mühitin yaradılması regional təhlükəsizliyə təminat verir. Bu, həm mümkün hərbi risklərin qarşısının alınması, həm də bölgədə sülhün və əməkdaşlığın təşviqi deməkdir (President.az, 2023c).

Şuşanın dirçəlişi Azərbaycan üçün təkcə bir şəhərin bərpası deyil, eyni zamanda milli qürur məsələsidir. Bu şəhərin yüksəlişi ilə Azərbaycan xalqı öz tarixinə sahib çıxdığını bütün dünyaya nümayiş etdirmiş oldu. 2022-ci ilin “Şuşa İli” çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlərin sonunda vurğulandığı kimi, görülməli işlər “Azərbaycanın mədəniyyət və tarixini ucaldacaq, insanlara unudulmaz hislər bəxş edəcək və xalqımızın son zəfər anını yenidən yaşadacaqdır” (President.az, 2023d). Həqiqətən də, Şuşanın mədəni-mənəvi dirçəlişi

xalqın zəfər ruhunu daim yüksəldir, bu isə dövlətçiliyimizin sarsılmazlığının əsas sütunlarından biridir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, Şuşanın dirçəldilməsi üzrə strategiya Azərbaycanın post-münaqişə dövrü inkişaf modelinin mərkəzində dayanır və onun uğurlu icrası ölkənin suverenliyini gələcək nəsillər üçün də təmin edəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

Azerbaijan Tourism Board. (2021). The first tourism trip to Shusha was carried out. <https://tourism.gov.az/en/news/the-first-tourist-trip-to-shusha-was-carried-out>

Bollens, S. A. (2008). Post-reconstruction enclosures: An infrastructural perspective on the post-conflict landscape of the Old City, Mostar. *Ethnopolitics*, 7(3), 307–331. <https://doi.org/10.1080/17449050802283525>

International Explorer. (2022). Azerbaijan opens Karabakh to global tourists. <https://www.international-explorer.com/news/azerbaijan-opens-karabakh-to-global-tourists>

Kazimzade, E. (2022). Şuşa təsvirlərdə: Sənətdə milli yaddaş. *Azərbaycan Rəssamlıq Jurnalı*.

Muslim Institute. (2024). Shusha: Culture Capital of the Islamic World for 2024. <https://www.muslim-institute.org/shusha-culture-capital>

President.az. (2023a). The Shusha Declaration signed between Azerbaijan and Turkey. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>

President.az. (2023b). Shusha recognized as cultural capital of the Turkic world. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>

President.az. (2023c). Azerbaijan ensures full control over strategic heights in Karabakh. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>

President.az. (2023d). Global Media Forum held in Shusha with international participation. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>

President.az. (2023e). Turkic States Summit in Shusha demonstrates regional solidarity. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>

President.az. (2023f). Shusha Year closing speech. <https://president.az/en/articles/view/66415/print>

Urosevic, M. (2022). Overtourism in Dubrovnik in the eyes of local tourism employees: A qualitative study. *Tourism Management Review*.

Nigar Alishzadə

Qarabağ Universiteti, Mühəndislik fakültəsi, müəllim nigar.alishzade@karabakh.edu.az

1. Giriş

Qarabağın yenidən qurulması yalnız fiziki infrastrukturun bərpası deyil, həm də ictimai bağlar və münasibətlər sisteminin yenidən qurulması, mədəni irsin mühafizəsi və bütün vətəndaşlar üçün bərabər imkanların yaradılması deməkdir. İnküzivlik bu kontekstdə strateji zərurət kimi çıxış edir, çünki dayanıqlı inkişaf yalnız cəmiyyətin bütün təbəqələrinin aktiv iştirakı ilə mümkündür. İnsan mərkəzli texnologiyalar, xüsusilə süni intellekt əsaslı innovativ həllər, əlçatanlıq və sosial inteqrasiyanı təmin etməklə regionu yenidən qurmaqla yanaşı, eyni zamanda onu global miqyasda inküziv innovasiya mərkəzinə çevirə bilər.

Bu məqalədə, inküziv icmaların formalaşdırılmasında texnologiyanın transformativ rolu, Azərbaycanın Süni İntellekt Strategiyası (2025-2028) ilə uyğunluğu, müvafiq beynəlxalq təcrübələr və tətbiq mexanizmləri kompleks şəkildə araşdırılır. Əsas nümunə kimi Azərbaycan İşarə Dilinin Tanınması layihəsinin sosial təsir gücü və innovativ dəyəri müzakirə olunur. Məqsəd, Qarabağın yenidən qurulmasını sosial innovasiya laboratoriyasına çevirməyin və beynəlxalq ictimaiyyətə nümunəvi model təqdim etməyin yollarını araşdırmaqdır.

2. Qarabağın yenidən qurulmasında inküzivliyin strateji zərurəti

Qarabağın yenidənqurma prosesi eyni zamanda sosial ədalət və inküzivlik prinsiplərinin həyata keçirilməsi üçün tarixi imkandır. Bu proses Azərbaycan üçün keçmiş təcrübədən yararlanaraq gələcək nəsillərin yaşayacağı ədalətli, əlçatan və innovativ cəmiyyət qurmaq imkanındır. İnküzivlik bu kontekstdə təkcə sosial ədalət prinsipi deyil, eyni zamanda iqtisadi səmərəlilik və uzunmüddətli dayanıqlılıq üçün strateji zərurətdir. Dünya Bankının tədqiqatları göstərir ki, əlçatanlıq standartlarının ilkin layihələndirmə mərhələsində nəzərə alınması, sonradan adaptasiya xərclərindən 3-5 dəfə daha ucuzdur [1].

Qarabağ iqtisadi regionunda yenidən qurulan şəhərlərdə inküzivliyin prioritet məsələ olması aparılan sosial siyasətin məntiqi ardıcılığıdır. Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə 20-dən çox yaşayış məntəqəsində tikinti və yenidənqurma işləri həyata keçirilir və bütün bu layihələr Qarabağ və Şərqi Zəngəzuru daha dayanıqlı və əlçatan bir regiona çevirir. Prezident İlham Əliyev 19 aprel 2021-ci il tarixdə "Ağıllı şəhər" və "Ağıllı kənd" konsepsiyasının hazırlanması ilə bağlı müvafiq sərəncam imzalamışdır [2]. Əlçatan ictimai nəqliyyat, ictimai binaların əlçatanlıq standartlarına uyğunluğu, səsli işıqforlar, rampalı keçidlər və işarə dili tərcüməsinin ictimai xidmət mərkəzlərində təmin edilməsi kimi tədbirlər Qarabağın "hamı üçün" regiona çevrilməsində əsas rol oynayır.

İnsan Mərkəzli Ağıllı Şəhərlər üzrə Beynəlxalq Təlimatlarda [3] deyildiyi kimi: "İnsan mərkəzli ağıllı şəhər insanların həyat keyfiyyətini və ətraf mühitin dayanıqlığını və möhkəmliyini artırmaq üçün texnologiyadan istifadə edir, eyni zamanda ortaqların rifahı və inküzivliyi təşviq edir. Bu, ağıllı şəhər innovasiyalarının iştirakçı yanaşmalar və əməkdaşlıq vasitəsilə inkişaf etdirilməsini təmin edir və xüsusilə həssas vəziyyətdə olan insanlar üçün rəqəmsal xidmətlərə, bacarıqlara və infrastrukturlara bərabər çıxışını təmin edir. İnsan mərkəzli ağıllı şəhər insan hüquqlarına hörmət edir, onları qoruyur və təşviq edir, çoxsəviyyəli idarəetmə sistemləri və qaydaları ilə texnologiyaları məqsədə çevirməkdənsə, davamlı inkişafı dəstəkləməsini təmin edir".

3. Eşitmə və nitq məhdudiyyəti: ünsiyyət, əlçatanlıq və sosial iştirak maneələri

Azərbaycanda təqribən 12,000 eşitmə və nitq məhdudiyyətli şəxs yaşayır [4]. Bu demografik qrup ünsiyyət maneələri ilə üzləşir: dövlət xidmətlərinə çıxış, təhsil imkanları, məşğulluq perspektivləri və sosial iştirak ciddi şəkildə məhdudlaşdırılmışdır. Onlar ünsiyyət vasitəsi kimi işarə dilindən istifadə edir və bu, onlara, bir çox hallarda, yalnız ailə üzvləri ilə ünsiyyət qurmağa bəsləyir. İşarə dili cəmiyyətə yaxşı məlum olmadığına görə, onlar cəmiyyətdən təcrid olunur və özlərini ifadə edə bilmirlər. Neyrotipik olmayan şəxslərin də ünsiyyət qurmaq üçün müəyyən hallarda işarə dili və jestlərdən istifadə etməyə üstünlük verdiyini nəzərə alsaq, bu məsələyə qayğının artırılmasının hədəf kütləsinin daha da geniş olduğunu demək olar.

Azərbaycan İşarə Dilinin (AzİD) Tanınma Sisteminin inkişafında bu metodologiya hərtərəfli tətbiq edilməlidir. Belə bir süni intellekt sisteminin sosial xidmətdən başlayaraq bütün sahələrdə tətbiq edilməsi

innovasiyadan əlavə, cəmiyyətdə işarə dili, və beləliklə eşitmə və nitq məhdudiyyəti haqqında maarifləndirmə yaradacaqdır. Çünki, belə innovativ texnologiyaların yaradılması ehtiyacı həmişə zərurətdən doğulur və tərcüməçiləri əvəz etməyi hədəfləmir, əksinə, onların işinin əhəmiyyətini vurğulayır və insan-texnologiya hibrid modelini yaradaraq daha dayanıqlı inklüziv münasibətlərin əsasını təşkil edir.

4. Hüquqi və etik çərçivə

2025-ci il aprelin 11-də Azərbaycan İşarə Dilinin (AzİD) rəsmi dil statusu qazanması tarixi əhəmiyyətli addımdır və BMT-nin Əlillərin Hüquqları Konvensiyasının (CRPD) 21-ci maddəsinə uyğunluğu təmin edir [5]. Lakin hüquqi tanınma yeni baş verdiyindən, onunla praktik tətbiq arasında ciddi uçurum mövcuddur. İşarə dili tərcüməçilərinin sayı məhduddur, texnoloji həllər yoxdur, işarə dilini öyrənmək üçün resurslar və imkanlar azdır. Bu kontekstdə texnoloji irəliləyiş yalnız əlçatanlığı artırır, eyni zamanda hüquqi normativlərin real həyatda təmin edilməsinin əsas vasitəsinə çevrilir. Süni intellekt (Sİ) əsaslı tətbiqlər əlçatanlığı artırmaqla, 24/7 işləyə bilən və davamlı təkmilləşən həllər təklif edir. Kompüter görmə (computer vision), təbii dil emalı (NLP) və dərin öyrənmə (deep learning) texnologiyaları real vaxtda işarə dilinin tanınmasını mümkün edir. "Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün Süni İntellekt Strategiyası" bu yanaşmanı dəstəkləyir və Sİ- in sosial inkişafa töhfəsini prioritet sahə kimi müəyyənləşdirir.

Azərbaycan İşarə Dili Tanınma Sisteminin (AzİDTS) idarəetmə fəlsəfəsinin mərkəzində beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş "Nothing About Us Without Us" (Bizim haqqımızda – bizimlə) prinsipi durur [6]. Bu prinsip layihənin etik əsaslarını möhkəmləndirir və əlilliyi olan şəxslərin təkcə xidmətin alıcısı deyil, eyni zamanda qərar qəbul etmə prosesinin tam hüquqlu iştirakçısı olduğunu vurğulayır.

5. SDG uyğunluğu

Inklüziv texnologiyalar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri (SDG) [7] ilə sıx əlaqəlidir və Qarabağın yenidən qurulması prosesində bu məqsədlərə nail olmaq üçün əhəmiyyətli fürsətlər yaradır. SDG 3 (Sağlamlıq və Rifah) çərçivəsində AzİDTS tətbiqi təcili tibbi xidmətlərə əlçatanlığı əhəmiyyətli dərəcədə artırır və eşitmə məhdudiyyətli şəxslərin sağlamlıq xidmətlərindən səmərəli istifadəsini təmin edir.

SDG 4 (Keyfiyyətli Təhsil) məqsədi baxımından inklüziv təhsil platformaları və real vaxtda tərcümə xidmətləri təhsil sistemində bərabərliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Inklüziv texnologiyaların tətbiqi ilə STEM təhsilində əlilliyi olan şəxslərin iştirakının artırılması və onların texnologiya sahəsində karyera imkanlarının genişləndirilməsi təmin olunur. SDG 8 (Layiqli İş və İqtisadi Artım) isə məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi və distant işin asanlaşdırılması vasitəsilə əlilliyi olan şəxslərin əmək bazarına inteqrasiyasını dəstəkləyir. Sosial sahibkarlıq ekosisteminin inkişafı bu məqsədə nail olmaqda əlavə imkanlar yaradır və iqtisadi inkişafa töhfə verir. SDG 10 (Bərabərsizliyin Azaldılması) çərçivəsində rəqəmsal uçurumun aradan qaldırılması və sosial xidmətlərə bərabər çıxışın təmin edilməsi prioritet məsələlərdir. Inklüziv texnologiyalar cəmiyyətdə mövcud olan rəqəmsal və sosial bərabərsizlikləri azaltmaqda effektiv vasitədir. SDG 11 (Davamlı Şəhərlər və İcmalar) baxımından smart city konsepsiyalarında əlçatanlığın inteqrasiyası və ictimai məkanların universal dizayn prinsiplərinə uyğun layihələndirilməsi Qarabağın yenidən qurulmasında vacib aspektlərdir. SDG 16 (Sülh, Ədalət və Güclü İnstitutlar) isə məhkəmə və hüquq sistemlərinə əlçatanlığın təmin edilməsi və vətəndaşların qərar qəbul etmə proseslərində aktiv iştirakının təşviqi yolu ilə şəffaf və ədalətli idarəetmə sisteminin qurulmasına xidmət edir.

6. Beynəlxalq təcrübə

Son illər dünya miqyasında süni intellekt texnologiyalarının inkişafı eşitmə və nitq məhdudiyyətli şəxslər üçün kommunikasiya sahəsində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Müxtəlif ölkələrdə işarə dili tanıma və tərcümə sistemlərinin real həyata tətbiqi uğurlu nəticələr verməkdədir. Dünya üzrə təqribən 70 milyon eşitmə məhdudiyyətli və ya zəif eşidən insan yaşayır və onların əksəriyyəti əsas ünsiyyət vasitəsi kimi işarə dilindən istifadə edir [8].

Microsoft 2018-ci ildə Rochester Texnologiya İnstitutunda (RIT) Microsoft Translator texnologiyasını tətbiq etmişdir [9]. RIT-də təqribən 1,500 eşitmə məhdudiyyətli tələbə təhsil alır, onlardan 700-dən çoxu eşidən tələbələrle birgə dərslərdə iştirak edir. Budapeştdə yerləşən SignAll Technologies şirkəti 2018-ci ildən etibarən Amerika İşarə Dilinin (ASL) real vaxt tərcüməsi üzərində işləyir [10]. Şirkət Gallaudet Universitetində - ABŞ-in eşitməyən tələbələr üçün aparıcı universitetində tərcümə kabinəsi qurmuşdur.

Avropa İttifaqının Horizon 2020 proqramı çərçivəsində maliyyələşdirilən aiD layihəsi süni intellekt və maşın öyrənməsi texnologiyalarından istifadə edərək eşitmə məhdudiyyətli şəxslərin icması üçün ünsiyyət məhdudiyyətini aradan qaldırmağa yönəlmişdir [11].

Yaponiyanın ictimai yayımçısı NHK 2011-ci ildən etibarən avtomatik işarə dili tərcümə sistemləri üzərində işləyir. 2024-cü ildə NHK Enterprises və Media.Monks şirkətləri KIKI - dünyanın ilk mətn- işarə dili tərcümə mühərriki olan virtual avatarını təqdim ediblər [12]. 2024-cü il yanvarın 1-də Yaponiyada baş verən 7.6 bal gücündə zəlzələ zamanı KIKI sistemi 300,000-dən çox kar şəxsə həyat qurtaran məlumatları çatdırmışdır. Sistem Yaponiyanın fəvqəladə hallar yayım sisteminə inteqrasiya edilmişdir və 2025-ci il Tokio Deaflimpiyadasında ilk virtual səfir kimi çıxış edəcəkdir.

Huawei 2024-cü ildə TECH4ALL rəqəmsal inklüzivlik proqramı çərçivəsində hazırlanmış YiYu tətbiqi Çində 50,000-dən çox eşitmə məhdudiyyətli şəxsə real vaxt işarə dili tərcüməsi xidməti göstərir [13].

Böyük Britaniyada 2025-ci il yanvarında Surrey Universitetinin rəhbərliyi ilə SignGPT layihəsi başladı. Layihənin məqsədi işarə dili və danışiq dili arasında avtomatik tərcümə üçün Böyük Dil Modeli (LLM) yaratmaqla eşidən və eşitmə məhdudiyyəti olan tədqiqatçıların birgə işləməsinə təmin etməkdir [14].

Google 2025-ci ilin may ayında SignGemma - smartfon, planşet və noutbuklarda birbaşa işarə dili (Amerikan İşarə Dili) tərcüməsi aparan Sİ modelini təqdim etmişdir [15].

Bu beynəlxalq nümunələr göstərir ki, süni intellektin inkişafı ilə dünya xüsusilə eşitmə məhdudiyyəti üzrə inklüzivliyə doğru gedir. Inklüziv quruculuq isə progressiv sosial siyasət, mütərəqqi hüquqi çərçivə və innovativ texnoloji həllərin kompleksini tələb edir. Qarabağın yenidənqurma prosesi ən uğurlu global təcrübələri Azərbaycanın mədəni-tarixi kontekstinə adaptasiya edərək, özünəməxsus və davamlı inklüziv inkişaf modeli yaratmaq üçün unikal imkan təqdim edir.

7. Cari zamandakı fürsət

Beynəlxalq təcrübədən də məlum olduğu kimi, bu gün müxtəlif ölkələrdə fərqli işarə dilləri üçün istifadəyə verilən süni intellekt əsaslı tanınma sistemləri hələ də inkişaf mərhələsindədir və mükəmməl dəqiqlik göstərə bilmir. İşarə dillərinin mürəkkəb qrammatik strukturu, vizual komponentlərin çoxluğu, görüntü emalı texnologiyalarının dil emalı texnologiyalarından geridə qalması, hər işarə dilinin öz unikal xüsusiyyətlərinin olması kimi problemlər və datasetlərin toplanması xərclərinin yüksək olması bu sahədə ciddi çətinliklər yaradır [16]. Beləliklə, Azərbaycanın bu qabaqcıl sistemi tədqiqat və yoxlanmanın ilk mərhələlərində yaratmaqla, regionda innovasiya sahəsində öz sözünü deməsi və beynəlxalq miqyasda dəyərli bir təcrübə yaratması mümkündür. Bu, həm də ölkənin texnoloji potensialını nümayiş etdirməyə və gələcək beynəlxalq əməkdaşlıq layihələri üçün əsas yaratmağa imkan verəcəkdir.

8. Yerli təcrübə

Azərbaycanda artıq mövcud olan təşəbbüslər bu sahədə ciddi potensialın olduğunu təsdiqləyir: Azərbaycan Deaflimpiya Komitəsinin 2023-cü ildə yaradılması dövlət səviyyəsində eşitmə məhdudiyyətli idmançıların dəstəklənməsi və beynəlxalq tədbirlərdə təmsilin gücləndirilməsi üçün institusional çərçivə formalaşdırmışdır [17].

Azərfon (Nar) brendi korporativ sosial məsuliyyət siyasəti çərçivəsində “Karlara Dəstək” İctimai Birliyi ilə həyata keçirdiyi “Jest dili” layihəsi “NETTY 2022” milli internet mükafatına layiq görülmüşdür [18]. Həmçinin, Narın və ADA Universitetinin birlikdə Karlara Dəstək” İctimai Birliyi ilə JestPlus mobil tətbiqi yaradılıb [19].

Kapital Bank-ın Birbank mobil tətbiqində işarə dili dəstəyi funksiyasının tətbiqi Azərbaycanda rəqəmsal bank xidmətlərində əlçatanlıq standartlarının yüksəldilməsinə nümunədir [20].

Azərbaycan İşarə Dilinin elektron lüğətinin yaradılması, sosial xidmət mərkəzlərində işarə dili tərcüməçilərinin mövcudluğu və media məzmununun işarə dilində təqdim edilməsi yerli icmaların eşitmə məhdudiyyətliyə biganə olmamasının göstəricisidir. Həmçinin müəyyən akademik tədqiqatlar da elmi icmalar, tədqiqat qrupları tərəfindən həyata keçirilir [21].

9. Texnoloji yanaşma

AzİDTS çoxqatlı və kompleks texnoloji arxitektura əsaslanır. Sistemin məlumat qatı video korpus, annotasiya metadatası və istifadəçi rəylərindən ibarətdir ki, bu da sistemin daim öyrənməsini və təkmilləşməsinə təmin edir. Model qatında CNN (Convolutional Neural Networks) əsaslı spatial feature extraction texnologiyası vizual xüsusiyyətlərin çıxarılması üçün, LSTM (Long Short-Term Memory) temporal modelləşdirmə isə hərəkətlərin zaman ardıcılığının modelləşdirilməsi üçün istifadə olunur, Transformer

arxitekturaları isə kontekstin dərin başa düşülməsini təmin edir. Tətbiq qatı REST API, WebRTC real-vaxt streaming və cross-platform SDK vasitəsilə müxtəlif platformalar arasında integrasiyanı mümkün edir. İstifadəçi interfeysi isə responsive web dizayn, iOS və Android native tətbiqlər, həmçinin desktop tətbiqlər vasitəsilə geniş auditoriyaya xidmət göstərir və istifadəçi təcrübəsinin maksimum rahatlığını təmin edir.

Sistemin kommersiyalaşdırılması strategiyası müxtəlif müştəri seqmentlərinə uyğun biznes modelləri nəzərdə tutur: B2G (Business-to-Government) modeli dövlət qurumlarına SaaS (Software as a Service) əsasında xidmət təqdim edir ki, bu da ASAN xidmət mərkəzləri, DOST mərkəzləri, nazirliklər, hospitallar və digər ictimai xidmət təminatçıları üçün abunə əsaslı çevik xidmət modelidir.

10. Mövcud Azərbaycan İşarə Dili ekosistemi

AzSLD - Azərbaycan dilində işarə dili üçün hazırlanmış geniş və çoxşaxəli video və annotasiya toplusudur [22]. AzSLD layihəsinin məqsədi insan hərəkətlərini və jestlərini tanıyan dərin öyrənmə modellərini inkişaf etdirmək, xüsusilə Azərbaycan İşarə Dilinin avtomatik tanınması və tərcüməsi sahəsində elmi və texnoloji inkişafı təmin etməkdir. Bu resurs süni intellekt və kompüter görməsi sahəsində işarə dili tərcüməsi tədqiqatlarının aparılması üçün fundamental əsas rolunu oynayır.

Layihə Azərbaycanın işarə dili icmasının ehtiyaclarına cavab verir və inklüziv kommunikasiya texnologiyalarının inkişafına stimül yaradır. AzSLD özlüyündə demo versiyanın yaradılması və seçilmiş konsepsiyanın doğruluğunun yoxlanılması üçün kifayət edəcək həcmdədir. Lakin işçi model kimi istifadəçilərin ixtiyarına verilməsi üçün dataset genişləndirilməlidir.

11. İş yerləri yaratma potensialı

Azərbaycan İşarə Dili Tanınma Sisteminin həyata keçirilməsi müəyyən mənada məşğulluq yaratma potensialına malikdir. Birbaşa məşğulluq olaraq layihə, çoxu müddətli olmaqla 200-dən çox yüksək ixtisaslı işçi - süni intellekt mühəndisləri, data elm mütəxəssisləri, video məlumat annotatorları, işarə dili tərcüməçiləri və lingvistlər üçün iş yerləri yaradır ki, bu da yüksək texnoloji sahədə yerli kadr potensialının inkişafına töhfə verəcək. Dolayısı məşğulluq effektini qiymətləndirmək isə xeyli çətindir, çünki mobil tətbiq vasitəsilə cəmiyyətə integrasiya ola biləcək eşitmə və nitq məhdudiyyətli gənclərin cəmiyyətə geri qazandırılması mümkün olacaq, və onların peşə təhsili alması, iş tapması və gündəlik ünsiyyət imkanları danışa və eşidə bilən şəxslərə bərabər olmasa da, artıq daha yaxın olacaqdır.

12. Nəticə: İnsan mərkəzli texnologiyalarla "Hamı üçün Qarabağ" vizyonu

Qarabağın yenidən qurulması tarixi imkandır – bu proses yalnız infrastrukturun bərpası deyil, həm də prinsipcə yeni, innovativ, inklüziv və humanist cəmiyyət modelinin yaradılması ilə bağlıdır. İnsan mərkəzli texnologiyalar yanaşması beş əsas mərhələdən ibarətdir: empatiya, problemin müəyyənləşdirilməsi, ideya generasiyası, prototipləşdirmə və testləşdirmə [23]. İnsan yönümlü texnologiyalar, xüsusilə Azərbaycan İşarə Dilinin Tanınması Sistemi qurulmaqla, bu vizyonun təməl daşını təşkil edəcəkdir.

"Hamı üçün Qarabağ" bir şüar olmaqla məhdudlaşmayıb, gələcəkdə praktik fəaliyyət proqramına çevriləcək bir təşəbbüs kimi, transformativ layihələr toplusu kimi qəbul edilməlidir. Bu yanaşma:

1. Sosial ədaləti reallaşdırır - hər bir vətəndaşa, fiziki və ya əqli imkanlarından asılı olmayaraq, dövlət xidmətlərinə, təhsilə, məşğulluğa və ictimai həyata tam çıxış təmin edir.

2. İqtisadi səmərəlilik yaradır - inklüziv dizayn ilkin mərhələdə tətbiq edildikdə, uzunmüddətli adaptasiya xərcləri azalır, məhsuldarlıq artır və yeni bazarlar açılır.

3. İnnovasiya ekosistemi formalaşdırır - universitetlər, startaplar, beynəlxalq tərəfdaşlar və dövlət arasında sinergetik əlaqələr yaradır.

4. Beynəlxalq tanınma gətirir - Qarabağ və Azərbaycan inklüziv innovasiyanın mərkəzinə çevrilir.

5. Mədəni dəyişikliyi sürətləndirir - cəmiyyətdə əlillik haqqında stereotipləri dəyişir və sosial integrasiya mədəniyyətini gücləndirir.

Dövlətin inklüziv cəmiyyət qurmaq yolundakı davamlı səylərinə və cəmiyyətdəki fərqiindəliyə istinad edərək əlçatanlığı və məhdudiyyətli şəxslərin cəmiyyətə integrasiyasını növbəti mərhələyə qaldırmaq üçün süni intellekt əsaslı texnoloji həllərin ölkəmizdə tətbiqi, xüsusilə Qarabağda istifadəyə verilməsi, həm regionda innovativ liderliyi qorumaq adına, həm də Qarabağa beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək adına labüd görünür.

Nəticədə, texnologiya sadəcə alətdir; əsl dəyişiklik insan yönümlü yanaşma, davamlı öhdəlik və kollektiv fəaliyyətdən irəli gəlir. Bu inkişafın bir nümunəsi olacaq AzİD Tanınma Sistemi isə, sadəcə bir texnologiya deyil, həm də bir mesajdır: hər kəs əhəmiyyətlidir, hər kəsin səsi eşidilməlidir.

Qarabağın yenidənqurma prosesi bu prinsiplərlə şərtləndirilərək, nəinki regionu, həm də bütün Azərbaycanı və beynəlxalq ictimaiyyəti ilhamlandıra biləcək nümunəvi modelə çevrilməlidir. Çünki, Qarabağın yenidən qurulması təkcə tikinti və bərpa əsaslı deyil, dəyərlərimiz əsasında.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, UNESCO-nun (2004-2022) xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva da bu dəyərləri qeyd edərək bildirib: "Əhalinin bütün təbəqələrinə qarşı yüksək sosial tolerantlıq səviyyəsi inkişaf etmiş cəmiyyətin göstəricisidir" [24]. Bu yanaşma, münaqişədən sonrakı dövrdə də sosial tolerantlığın və inklüzivliyin əsas rolunu ön plana çıxarır.

İnsan mərkəzli texnologiyalar vasitəsilə yaradılacaq inklüziv Qarabağ, gələcək nəsillərin qürur mənbəyi və beynəlxalq ictimaiyyət üçün ilham verici nümunə olacaq - burada hər kəs, hər bir vətəndaş, öz potensialını tam şəkildə reallaşdırma bilər.

İstinadlar:

- [1] Snider, H., & Takeda, N. (2008). Design for all: Implications for bank operations. World Bank.
- [2] Azerbaijan Republic President. (2021, April 19). Order on preparation of the "Smart City" and "Smart Village" concepts. President's official website.
- [3] UN-Habitat. (2025). International guidelines on people-centred smart cities. United Nations Human Settlements Programme.
- [4] QHT.az. "Eşitmə və Nitq Məhdudiyyətli Şəxslərə Sosial Yardım" İctimai Birliyinin sədri Cəmilə Abdulova ilə müsahibə. <https://www.qht.az/print/az/28630>
- [5] Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin rəsmi saytı. (25 aprel, 2025). Prezident İlham Əliyevin təsdiqlədiyi yeni qanunla Azərbaycan işarət dili artıq ünsiyyət dili kimi rəsmi tanınır.
- [6] United Nations Development Programme (UNDP). (2021, December 1). Nothing about us without us. <https://www.undp.org/blog/nothing-about-us-without-us>
- [7] United Nations General Assembly. (2015). Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development (Resolution A/RES/70/1). <https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html>
- [8] World Federation of the Deaf. (n.d.). Frequently asked questions. <https://wfdeaf.org/contact/faqs/>
- [9] Microsoft AI Blog. (2018). "AI technology helps students who are deaf learn."
- [10] TechCrunch. (2018). "SignAll is slowly but surely building a sign language translation platform."
- [11] CORDIS. (2024). "AI solutions for the deaf and hard of hearing - aiD Project Results." European Commission.
- [12] Yahoo Finance. (2024). "Introducing KIKI, The World's First Text-to-Sign Translation Engine."
- [13] PR Newswire APAC. (2024). "Huawei Calls to Expand Partnerships to Drive Global Digital Inclusion through TECH4ALL."
- [14] Cash Boyle, 21 January 2025. "University project to build sign language AI model". BBC News. <https://www.bbc.com/news/articles/c4g9rd4g8w2o>
- [15] Multilingual. (2025). "Google Unveils On-Device Sign Language Model - SignGemma."
- [16] Decoster, M., Shterionov, D., & Saggion, H. (2023). Challenges with Sign Language Datasets for Machine Learning: A European Perspective. Proceedings of the ACL Anthology.
- [17] Azərbaycan Deflimpiya Komitəsi. Ana səhifə. <https://www.deflimpiya.az>
- [18] Milli.az. (2023, Oktyabr 5). Azərfonun (Nar) "Jest dili" layihəsi "NETTY 2022" milli internet mükafatına layiq görüldü. Milli.az. <https://news.milli.az/society/1092946.html>
- [19] Azərtac. (2025, Oktyabr 7). ADA Universitetində Azərbaycan Jest Dili Tətbiqi – yeni mobil tətbiq təqdim olunub.

- [20] Birbank. (2025, Sentyabr 22). Birbank əngəlsiz bankçılıq sahəsində inqilabi yeniliyə imza atdı: “İşarət dili ilə videozəng xidməti” təqdim edildi.
- [21] Hasanov J., Alishzade N., Nazimzade A., Dadashzade S., Tahirov T. (2023) Development of a hybrid word recognition system and dataset for the Azerbaijani Sign Language dactyl alphabet. *Speech Communication*, Volume 153. <https://doi.org/10.1016/j.specom.2023.102960>
- [22] Alishzade, N., & Hasanov, J. (2024). AzSLD - Azerbaijani Sign Language Dataset. *Data in Brief*, Volume 58. <https://doi.org/10.1016/j.dib.2024.111230>
- [23] IDEO. (n.d.). Design thinking. Retrieved November 15, 2025, from <https://designthinking.ideo.com/>.
- [24] Second plenary session on the topic “Progressive methods in the sphere of social integration” in the framework of the Baku Global Forum (2016)
-

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN İQTİSADI DİRÇƏLİŞİ: XANKƏNDİ ŞƏHƏRİNİN İNKİŞAF MODELİ

Allahverdiyeva Səriyə İnqilab qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti

(Bakı Dövlət Universiteti, Diferensial və İnteqral tənliklər kafedrası, Dissertant)

seriye_allahverdiyeva@mail.ru

Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycan Respublikasının müasir inkişaf mərhələsində ölkənin iqtisadi, sosial və siyasi gündəliyinin əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu istiqamət yalnız regionun iqtisadi potensialının bərpasını əhatə etmir, eyni zamanda Azərbaycan dövlətinin strateji maraqlarının qorunması, milli birliyin möhkəmləndirilməsi və bölgədə dayanıqlı sülhün təmin olunması baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 2020-ci il Vətən müharibəsində əldə olunan tarixi zəfər nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və dövlət suverenliyi tam şəkildə bərpa olunmuşdur. Bu zəfər Azərbaycan xalqının əzmkarlığının, qəhrəmanlığının və dövlətimizin güclü siyasi iradəsinin nümunəsi kimi tarixə düşmüşdür.

Bununla da dövlət qarşısında yeni vəzifə – azad olunmuş ərazilərin hərtərəfli bərpası, infrastrukturun yenidən qurulması, sosial və iqtisadi həyatın canlandırılması məsələsi dayanmışdır. Qarabağ bölgəsinin dirçəldilməsi yalnız iqtisadi perspektivlərlə bağlı deyil, həm də strateji, sosial və ideoloji əhəmiyyət daşıyan bir prosesdir. Burada həyata keçirilən hər bir layihə Azərbaycanın dövlət suverenliyinin gücləndirilməsinə, milli həmrəyliyin möhkəmlənməsinə və regionda dayanıqlı və uzunmüddətli sülhün təmin olunmasına xidmət edir. Bununla yanaşı, bu layihələr yerli əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, təhsil və səhiyyə sahələrinin inkişaf etdirilməsi, həmçinin mədəniyyət və turizm potensialının genişləndirilməsi kimi mühüm məqsədləri də əhatə edir.

Xüsusilə Xankəndi şəhərinin yenidən qurulması prosesinin strateji və simvolik əhəmiyyəti böyükdür. Xankəndi uzun illər boyu Azərbaycanın nəzarətindən kənarda qalmış, sosial və iqtisadi baxımdan tənəzzül yaşamış, infrastrukturunu dağıdılmış və əhalisinin böyük bir hissəsi şəhəri tərk etmək məcburiyyətində qalmışdır. Lakin hazırda şəhərin yenidən qurulması və modern infrastrukturla təmin olunması prosesi dövlətimizin siyasi iradəsini, iqtisadi potensialını və uzunmüddətli strateji baxışını açıq şəkildə nümayiş etdirir. Bu, həm də azad olunmuş ərazilərin bərpası sahəsində dövlətin planlı, mərhələli və sistemli siyasətinin real göstəricisidir. Yenidənqurma layihələri çərçivəsində yolların, körpülərin, yaşayış binalarının, məktəblərin, xəstəxanaların və digər sosial obyektlərin tikilməsi nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı, şəhərin mədəni və tarixi irsi qorunaraq bərpa olunur, turizm infrastrukturunu inkişaf etdirilir və regionun iqtisadi imkanları artırılır.

Eyni zamanda, Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu da gücləndirir. Azad olunmuş ərazilərin bərpası prosesi yalnız daxili siyasət sahəsində deyil, həm də beynəlxalq əlaqələr və regional əməkdaşlıq baxımından əhəmiyyətli nəticələr verir. Bu proses regiona investisiya axını üçün əlverişli şərait yaradır, xarici investorların diqqətini cəlb edir və ölkənin iqtisadi dayaqlarını möhkəmləndirir. Həmçinin, bölgənin inkişafı sosial ədalətin bərpasına xidmət edir, yerli əhalinin rifahını yüksəldir və onların tarixi torpaqlarına qayıtmaq imkanlarını təmin edir.

Qarabağın dirçəldilməsi həm də gənc nəsil üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Gənclər bu proses vasitəsilə vətənpərvərlik duyğularını möhkəmləndirir, dövlətə bağlılıq və milli həmrəylik prinsiplərini daha dərinlən mənimsəyirlər. Bütün bunlar Azərbaycan dövlətinin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının tərkib hissəsidir və ölkəmizin gələcək nəsilləri üçün dayanıqlı, firavan və sülh dolu bir həyatın təmin edilməsinə xidmət edir.

Qarabağın dirçəldilməsi yalnız iqtisadi və infrastruktur layihəsi deyil, eyni zamanda strateji, ideoloji və sosial əhəmiyyətə malik bir prosesdir. Bu proses Azərbaycan dövlətinin gücünü, siyasi iradəsini və regionda uzunmüddətli sülh və sabitliyə verdiyi önəmi göstərir. Xankəndi və digər azad olunmuş ərazilərin bərpası həm tarixi ədalətin bərpası, həm də Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından vacibdir. Dövlətin planlı və mərhələli siyasəti sayəsində Qarabağın dirçəldilməsi prosesi uğurla davam edir və gələcəkdə regionun iqtisadi, sosial və mədəni inkişafına önəmli töhfələr verəcəkdir.

Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın iqtisadi coğrafiyasında çox mühüm və strateji əhəmiyyətə malik bir yer tutur. Bu region yalnız coğrafi mövqeyi ilə deyil, həm də təbii və iqtisadi resursları ilə ölkə iqtisadiyyatının inkişafında əsas rol oynayır. Qarabağın zəngin təbii ehtiyatları, o cümlədən minerallar, su mənbələri, meşə

ehtiyatları və kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları regionun iqtisadi potensialını yüksək səviyyəyə çıxarır. Həmçinin, burada mövcud olan turizm imkanları və tarixi-mədəni irs ölkənin turizm sektorunun inkişafına töhfə verərək iqtisadiyyatın diversifikasiyasında mühüm rol oynayır. Qarabağ bölgəsi həmçinin kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Burada torpaq münbitdir və su mənbələrinin bolluğu kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrinin, o cümlədən taxılçılıq, üzümçülük, bağçılıq və heyvandarlığın inkişafına imkan verir. Meşə ehtiyatları isə həm ekologiyanın qorunması, həm də ağac emalı sənayesi üçün vacib resursdur. Turizm potensialı isə təbii gözəlliklər, tarixi abidələr və mədəni irs əsasında müxtəlif turizm növlərinin inkişafına şərait yaradır ki, bu da bölgədə iş yerlərinin yaradılmasına və yerli əhalinin gəlirlərinin artmasına xidmət edir.

Qarabağın dirçəliş prosesi dövlətimizin həyata keçirdiyi “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində sistemli və mərhələli şəkildə icra olunur. Bu proqramın əsas məqsədi yalnız ərazilərin fiziki bərpası deyil, həm də müasir yaşayış şəraitinin yaradılması, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin yenidən qurulması və dayanıqlı əhalinin məskunlaşmasının təmin edilməsidir. “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində həyata keçirilən hər bir addım Azərbaycanın uzunmüddətli inkişaf strategiyasının tərkib hissəsidir və dövlətin planlı yanaşmasının nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Bu proqram çərçivəsində azad edilmiş ərazilərdə yolların çəkilməsi, elektrik və su xətlərinin yenilənməsi, rabitə və internet infrastrukturunun qurulması, eləcə də kənd və şəhərlərin yenidən salınması işləri həyata keçirilir. Bunların hər biri yalnız praktiki əhəmiyyət daşıyır, həm də dövlətin bu bölgəyə diqqətini və strateji maraqlarını nümayiş etdirir.

Bütün bu tədbirlər Azərbaycanın dövlət suverenliyini gücləndirir, çünki iqtisadi cəhətdən inkişaf edən və əhali ilə dolu olan ərazilər həm milli təhlükəsizliyə, həm də sosial sabitliyə mühüm töhfə verir. Bundan əlavə, bu layihələr xarici investorların diqqətini cəlb etməyə və yerli sahibkarlığın inkişafına stimül yaratmağa imkan verir. Dövlətin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən bu proseslər həm kiçik və orta sahibkarlığın formalaşmasına, həm də iş yerlərinin yaradılmasına, yerli iqtisadi dövriyyənin bərpasına şərait yaradır. Nəticədə, bölgədə davamlı iqtisadi inkişaf, sosial rifah və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsi təmin edilir.

Xankəndi şəhəri isə Qarabağın inzibati, iqtisadi və mədəni mərkəzi kimi yenidən formalaşdırılır. Şəhərin bərpası Azərbaycan dövlətinin uzunmüddətli və gələcəyə yönəlmiş iqtisadi strategiyasının əsas istiqamətlərindən biridir. Hazırda Xankəndidə genişmiqyaslı tikinti, bərpa və infrastruktur işləri aparılır. Bu proses yalnız yeni yolların çəkilməsi və yaşayış binalarının inşasını əhatə etmir, həm də müasir məktəblərin, xəstəxanaların, mədəniyyət ocaqlarının və ictimai obyektlərin yaradılmasını nəzərdə tutur. Şəhərin yenidən qurulması çərçivəsində “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyaları tətbiq olunur. Bu yanaşma şəhərin rəqəmsal idarəetmə, ekoloji davamlılıq və yüksək texnoloji standartlar baxımından nümunəvi bir modelə çevrilməsini hədəfləyir.

Eyni zamanda, Xankəndidə iqtisadi fəaliyyətin əsas istiqamətləri kimi kənd təsərrüfatı, sənaye, turizm və xidmət sektoru müəyyənləşdirilmişdir. Dövlətin dəstəyi ilə bu sahələrdə kiçik və orta sahibkarlıq inkişaf etdirilir, yeni iş yerləri yaradılır, yerli iqtisadi dövriyyə bərpa olunur və bölgədə iqtisadi aktivlik artırılır. Bu, yalnız iqtisadi məqsədlərə xidmət etmir, həm də sosial sabitliyin yaranmasına, əhalinin tarixi torpaqlarına qayıtmasına və dövlətin regiondakı idarəetmə qabiliyyətinin nümayişinə şərait yaradır. Beləliklə, Xankəndinin yenidən qurulması prosesi Azərbaycan dövlətinin həm strateji, həm də iqtisadi baxımdan gücünü nümayiş etdirir, Qarabağın iqtisadi, sosial və mədəni bərpasında mühüm rol oynayır.

Qarabağ bölgəsinin dirçəldilməsi yalnız fiziki bərpa işləri ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda regionun sosial-iqtisadi inkişafına, dövlət suverenliyinin gücləndirilməsinə, yerli sahibkarlığın və turizmin inkişafına, həmçinin gənc nəsillərin və yerli əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına xidmət edən çoxşaxəli bir prosesdir. Dövlətin planlı və mərhələli siyasəti sayəsində Qarabağın iqtisadi və sosial potensialı tam şəkildə bərpa olunur, bölgədə dayanıqlı inkişaf və rifahın təmin olunması üçün möhkəm təməl qoyulur. İqtisadi inkişafın əsas hissəsi yalnız maddi resurslarla və maliyyə göstəriciləri ilə ölçülmür. Bu inkişaf həm də sosial, mədəni və insan kapitalının inkişafı kimi çoxşaxəli aspektləri əhatə edir. Sosial və mədəni sahələr dövlət siyasətinin əsas prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir və onların inkişafı regionların dayanıqlı inkişafının mühüm göstəricisidir. Xankəndidə yeni təhsil müəssisələrinin açılması, müasir standartlara cavab verən sağlamlıq mərkəzlərinin qurulması, müxtəlif mədəni tədbirlərin, sərgilərin, konsertlərin və festivalların təşkili yerli əhalinin sosial rifahının yüksəlməsinə yönəlmiş tədbirlər kimi qiymətləndirilir. Bu tədbirlər əhalinin yalnız iqtisadi rifahını təmin etmir, həm də onların mənəvi və sosial inkişafına xidmət edir, cəmiyyətin harmonik şəkildə formalaşmasına şərait yaradır.

Qarabağın zəngin mədəni irsinin qorunması, tarixi və memarlıq abidələrinin bərpası, həmçinin milli-mənəvi dəyərlərin təbliği Azərbaycan dövlətinin ideoloji suverenliyinin gücləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xankəndinin simasında Azərbaycan xalqı öz tarixi və mədəni kimliyini yenidən canlandırır, regionda milli mənsubiyyət və dövlətçiliyin möhkəmlənməsini təmin edir. Mədəniyyətin bərpası ilə yanaşı, yerli əhalinin təlim və peşə hazırlığı da prioritet istiqamətlərdəndir. Dövlət və özəl sektor əməkdaşlığı nəticəsində müxtəlif təlim proqramları, peşə kursları və ixtisas artırma layihələri təşkil olunur. Gənclərə yeni ixtisaslar öyrədilir, işçi qüvvəsinin bacarıqları artırılır və regionda insan kapitalının inkişafı təmin olunur. Bu, yalnız iqtisadi perspektiv üçün deyil, həm də sosial və mədəni integrasiyanın təmin edilməsi üçün vacibdir. Qarabağ və xüsusilə Xankəndi modeli göstərir ki, dövlətin iqtisadi suverenliyi yalnız siyasi idarəetmə ilə deyil, real iqtisadi sistemlərin formalaşdırılması və dayanıqlı inkişaf mexanizmlərinin qurulması ilə mümkündür. Xankəndinin bərpası həm simvolik, həm də praktik baxımdan Azərbaycan dövlətçiliyinin gücünü və regionda strateji mövqeyini nümayiş etdirir.

Xankəndi şəhərinin iqtisadi bərpası və inkişafı mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir ki, bu da həm dövlətin planlı iqtisadi siyasətinin icrasını asanlaşdırır, həm də resursların səmərəli istifadəsini təmin edir. Praktiki baxımdan, inkişaf üç əsas mərhələdə planlaşdırıla bilər. Qısamüddətli bərpa mərhələsi, təxminən 1–3 il ərzində, şəhərin infrastrukturunun tam bərpasını, yolların yenidən çəkilməsini, enerji xətlərinin və su təchizatının bərpasını, rabitə və internet sistemlərinin qurulmasını, təhlükəsiz yaşayış mühitinin və sosial xidmətlərin təşkili, həmçinin dövlət idarəçiliyi və hüquqi mühitin bərpasını əhatə edir. Bu mərhələ həmçinin şəhərin müasir standartlara cavab verən yaşayış yerləri ilə təmin olunmasını, ictimai nəqliyyat sistemlərinin inkişafını və əhalinin gündəlik həyatını asanlaşdıracaq sosial infrastrukturun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Orta müddətli inkişaf mərhələsi, təxminən 3–7 il ərzində, sənaye parklarının və kənd təsərrüfatı sahələrinin yaradılması, kiçik və orta sahibkarlığın təşviqi, vergi və hüquqi güzəştlərin tətbiqi, həmçinin turizm və xidmət sektorunun inkişafını hədəfləyir. Bu mərhələdə regiona əlavə investisiyaların cəlbı, yeni iş yerlərinin yaradılması, yerli iqtisadi dövriyyənin bərpası və iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrinin inkişafı təmin edilir. Uzunmüddətli dayanıqlı iqtisadiyyat mərhələsi, yəni 7 ildən çox davam edən mərhələ, ixrac yönümlü müəssisələrin yaradılması, beynəlxalq ticarət əlaqələrinin inkişafı, texnoparklar və startap mərkəzləri vasitəsilə innovasiya ekosisteminin formalaşdırılması, eyni zamanda davamlı enerji layihələrinin və ekoloji dayanıqlığın təmin olunmasını əhatə edir. Bu mərhələ Xankəndinin regionda iqtisadi mərkəzə çevrilməsini, texnoloji inkişafın sürətləndirilməsini və yerli əhalinin həyat səviyyəsinin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldilməsini təmin edir.

Xankəndi şəhərinin inkişaf modelində yerli və xarici investisiyaların cəlbı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması sərmayə qoyuluşunu stimullaşdırır, innovativ müəssisələrin açılmasına şərait yaradır və iş yerlərinin açılmasına imkan verir. Startap ekosistemi və innovasiya mərkəzləri gənclərin iqtisadi fəaliyyətə cəlb olunmasını təmin edir, texnoloji inkişafı sürətləndirir və regionda innovasiya mədəniyyətini təşviq edir. Yaşıl enerji layihələri, o cümlədən günəş və külək stansiyaları vasitəsilə enerji təchizatı təmin olunur və ekoloji balansın qorunmasına xidmət edir. Peşə hazırlığı və təlim mərkəzləri işçi qüvvəsinin bacarıqlarını artırır, əmək bazarına hazırlıqlı kadrlar yetişdirir və regional inkişafın dayanıqlılığını təmin edir.

İqtisadi inkişafın uğuru yalnız maddi resurslarla ölçülmür. Sosial və mədəni aspektlər də dirçəlişin əsas hissəsidir. Təhsil və məşğulluq yeni məktəb və peşə təlim mərkəzləri ilə gənclərin bacarıqlarını artırır, onların əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini yüksəldir. Mədəni irsin qorunması, tarixi abidələrin bərpası, muzeylərin yaradılması və mədəni tədbirlər regionun mədəni kimliyini gücləndirir, yerli əhalinin tarixi-mədəni yaddaşının qorunmasına xidmət edir. Sosial inklüzivlik isə yerli icmaların qərar qəbul etmə prosesinə cəlb olunmasını, hər kəs üçün bərabər imkanların yaradılmasını və cəmiyyətin harmonik inkişafını nəzərdə tutur. Ekoloji aspektlər isə yaşıl enerji və davamlı enerji mənbələrinin istifadəsini, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı texnologiyalarını, təbii ehtiyatların qorunmasını və ekosistemlərin qorunmasını əhatə edir. Qarabağın və Xankəndinin bərpası prosesi beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Məsələn, Bosniya-Herseqovina, Xorvatiya və Gürcüstanda postmünaqişə bərpa layihələri uğurlu nəticələr vermişdir. Bosniyada şəhər və kənd infrastrukturunu müharibədən sonra dövlət və beynəlxalq donörələr tərəfindən bərpa edilmiş, əhalinin geri dönüşü təmin olunmuşdur. Xorvatiya isə turizm və kənd təsərrüfatı sektorlarını prioritet olaraq inkişaf etdirərək regional iqtisadiyyatı canlandırmışdır. Gürcüstan isə texnoparklar və startap ekosistemləri vasitəsilə

regionun iqtisadi canlanmasına xidmət etmişdir. Azərbaycan isə bu təcrübələri nəzərə alaraq Xankəndi modelini lokal şəraitə uyğunlaşdırmış, həm iqtisadi, həm sosial, həm də mədəni aspektləri birləşdirən kompleks bir model hazırlamışdır.

Xankəndi şəhərinin iqtisadi modeli Azərbaycan dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsinə birbaşa töhfə verir. Təvsiyələrə görə, xüsusi iqtisadi zonalar yaradılmalı, investor cəlbi artırılmalı, yaşıl enerji və rəqəmsal iqtisadiyyat prioritet sahələr kimi inkişaf etdirilməli, startap və innovasiya mərkəzləri qurulmalı, sosial infrastruktur və mədəni bərpa proqramları ilə əhalinin sabit məskunlaşması təmin edilməlidir. Bu tədbirlər Xankəndi və ümumilikdə Qarabağın dayanıqlı iqtisadi və sosial inkişafını, dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsini və regional sabilliyi təmin edəcəkdir. Beləliklə, Xankəndi modeli yalnız yerli əhalinin rifahını yüksəltmir, həm də Azərbaycanın strateji və iqtisadi gücünü nümayiş etdirir, regionda sülh, sabitlik və davamlı inkişaf üçün möhkəm təməl yaradır.

Baxışova Yaqut Xəlil qızı
Bakı Slavyan Universiteti
Filologiya fakültəsinin tədris işləri üzrə dekan müavini,
Azərbaycan dili kafedrasının müəllimi
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
elektron poçt ünvanı: yaqut.bsu474@mail.ru

Açar sözlər: Söz, söz birləşməsi, cümlə, dəyərləndirmə, semantika.

Key words: Words, the expression, sentence, evaluation, semantics.

Ключевые слова: Слово, выражение, предложение, оценка, семантика.

Dilin leksikası müxtəlif elm sahələri içərisində tarixlə daha sıx əlaqədədir. Çünki tarix leksika üçün yeni leksemlərin formalaşmasına stimül verir, hadisələri tarixlə dilçiliyin qovuşuq nöqtəsinə gətirir, nəticədə də dilin leksikasında konkret tarixi şəraitin mahiyyətinin yeni ifadəçiləri formalaşır. Dilçilikdə müxtəlif tarixi şəraitlərin leksikada əks olunmasına dair maraqlı tədqiqat əsərləri yazılmış və bu barədə konseptual fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu barədə L.M.Qranovskaya (1) və Dola Naudressinin (2) bu aspektdəki tədqiqatları yeni leksik törəmələrin mahiyyətini açmağa kömək edir. Çünki “tarixi şərait və leksika” kontekstində yeni leksik törəmələrin müxtəlif formaları vardır. Bir tərəfdən dildə yeni ifadələr formalaşarsa, digər tərəfdən dildə mövcud olan leksik vahidlər yenidən mənalandırılır, dilin leksik sistemində öz yerini tutur. Bu istiqamətdə Avropa dilçiliyində müxtəlif tarixi dövrlərlə bağlı leksik törəmələrin meydana çıxmasının şərtləri barədə araşdırmalar aparılmışdır. Ancaq Azərbaycan dilçiliyində tarix səhnəsində 2020-ci il 44 günlük (sentyabrın 27-10 noyabrında) müharibə zamanı Ölkəmizi erməni işğalçılarından azad edən Müzəffər Ali Baş komandanımızın, şanlı oğullarımızın qəhrəman döyüş yolu dilimizin leksikasında özünə yer almışdır. Tarixi cəhətdən bu müharibə bizim milli özünü təsdiqimiz idi. Bu vaxt dilimizin leksikasında xüsusi qat formalaşmışdır. Onların tədqiqi bir zərurət kimi qarşımızda durur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, struktur cəhətdən həmin ifadələr, həm söz birləşməsi (qeyri-predikativ), və cümlə (predikativ) xüsusiyyətlidir.

I. Sözlərdən ibarət :

“Dabanyalayan”, “düşük”, “təlxək”, sırtıq, həyasız, başından min dəfə böyük bəyanatlar, Şuşada nümayişkaranə şəkildə içib, yallı getməsi kimi qudurğan hərəkəti bütün xalqın sinirlərinə iynə kimi batırdı. Buna görə də, Paşinyan Azərbaycan xalqının adından doyumlu bir təhqir porsiyasına qonaq edilmək haqqını çoxdan qazanmışdı.

Belə leksik vahidlər ədəbi dilimizdə var və fəal olaraq işlənir. Ancaq yeni tarixi həqiqətlərin göstəricisi kimi yenidən semantik cəhətcə mənalandırılması, onun semantik strukturuna yeni siyasi məzmunlu çalarların əlavə olunması Paşinyana aid keyfiyyətin dəyərləndirilməsi ilə bağlıdır. Qeyd olunan dəyərləndirici çalar leksemin semantik strukturunda tarixi şəraitdən doğan yeni əlamətdir.

II. Söz birləşməsi kimi:

1. “Dəmir yumruq”: “Dəmir yumruq” erməni işğalçılarının torpağımızdan azad olunmasından **ötrü** Ali Baş Komandanımızın əmri ilə hazırlanmış hərbi əməliyyatın adıdır; sabitləşmiş yeni ifadədir, sadəcə hansısa təyin və təyinolunan konstruksiya deyil. O, 44 günlük müharibənin mübarizlik semantikasını özündə ifadə edən frazeoloji birləşmədir. Onun semantikasında birlik, güc, iradə, mübarizlik, qalibiyyət xüsusi olaraq aparıcıdır. Azərbaycan dilinin leksikasında bu frazeoloji birləşmə min illərlə yaşayacaq bir tarixin linqvistik daşıyıcısıdır.

“Noyabrın 8-də Şuşanın azad edilməsi münasibəti ilə xalqa müraciətində Prezident Dəmir Yumruğun fəlsəfəsini açmışdı:

- Bu günlərdə dəfələrlə Azərbaycan xalqına müraciət edərək düşməyə yumruq göstərmişdim. Demişdim ki, bu yumruq elə-belə yumruq deyil. Bu, dəmir yumruqdur. Bu dəmir yumruqla düşmənin başını əzirik və əzəcəyik! Eyni zamanda, bu yumruq birliyimizin rəmzidir. Bax, bu gün Azərbaycan xalqı bu yumruq kimi birləşib! Həmişə belə olacaq! Bu birlik əbədi olacaq! Bu birlik bizə gələcəkdə də bütün vəzifələri icra etmək üçün imkan yaradacaq”(3).

Noyabrın 10-da Paşinyanın kapitulyasiya sənədini imzalamasını Cənab Prezident belə izah etmişdi:

- Onsuz da Paşinyan bunu imzalayacaq. Biz onu məcbur etdik. Ancaq onu hansısa bağlı, qapalı, kameralardan uzaq yerdə, qorxaqcasına, namərdcəsinə imzalayacaq. **Öz xoşu ilə bunu imzalamır. Dəmir yumruğun hesabına imzalayır!(3).**

“Dəmir yumruq” frazeoloji birləşməsi semantik cəhətdən çox zəngindir; burada güc, birlik, əbədi birlik, düşmənin başını əzəcək güc, qüvvət həmin semantik struktura daxildir. Qeyd olunan semantikanın zaman keçdikcə daha da zənginləşəcəyi, digər frazeoloji birləşmələrin daxili forması olacağına şübhə yoxdur.

2. “Zəfər paradı”: Qələbədən sonra Bakı şəhərində keçirilən “zəfər paradı” bütün dünyaya gücümüzü, qalibliyimizi nümayiş etdirdi. Həmin söz birləşməsinin semantikasındakı qələbə inamı, ondan törəyən ümumxalq şənliyi, birliyimizin təcəssümü əsas yer tutur. “Zəfər paradı” söz birləşməsinin semantik strukturunda qələbəmizin təntənəsi, xalqımızın vüqarı, ən nəhayət, gücümüzün yenilməzliyi öz ifadəsini tapmışdır.

3. İqtisadi və ticari fürsətlər: Bu sintaktik konstruksiya **“fırsət”** ləkseminin əsasında formalaşmışdır. Yuxarıdakı söz birləşmələrindən fərqli olaraq, “İqtisadi və ticari fürsətlər” sırf siyasi məzmunlu deyil, siyasi-iqtisadi məzmunludur. Bu kontekst “fırsət” ləkseminin yeni semantikasını müəyyənləşdirir. Deməli, qeyd olunan ləksemin semantikasındakı yeni çalar meydana çıxır. Bu yeni tarixi şəraitin dilin leksikasındakı yeni izlərindən biridir.

III. Cümlə strukturlu: Bu tipli sintaktik konstruksiyalar predikativ səciyyə daşıyır; cümlə yeni tarixi reallığın ritorik göstəricisinə çevrilir. Misallara müraciət edək:

“Nooldu, Paşinyan?”; “Cəhənnəmə getdi!”, “Rəqs edirdin, nə oldu bəs status?”

“Vətən Müharibəsi dövrünün ən məşhur ifadəsi, sözsüz ki, budur. Bu sözlər geniş xalq yaradıcılığına rəvac verdi, onun əsasında mahnılar yazıldı, meyxanalar qoşuldu, internetin “Youtube”dan “TikTok”a qədər bütün künc-bucağı bu səslə əks-səda verdi: “Nooldu, Paşinyan?!”

İlham Əliyev bu meqapopulyar, hətta əfsanəvi ifadəni ilk dəfə oktyabrın 26-da xalqa müraciət zamanı işlətməmişdi:

- Bəs, Cəbrayılə yol çəkirdin, Paşinyan? Nə oldu? Hanı bu yol? Bəs, Şuşada parlament binası tikirdin? Nə oldu o? Cəhənnəmə getdi!” (3).

Bu, “nə oldu, Paşinyan?” deyəsən, çox illər ərzində dillərdə qalacaq. Nə oldu Paşinyan, yol çəkirdin Cəbrayılə?! Rəqs edirdin, nə oldu bəs status?” (3).

İstehza və kinayə ilə dolu olan bu cümlələr qalib Ali Baş Komandanın dilindən deyilir. Cümlənin leksik-semantik özəlliyi onun tarixi semantikasi ilə bağlıdır. O, cümlələrin semantikasındakı yeni yaranan semantik çalar qələbənin hesabı kimi səslənir.

“İti qovan kimi qovuruq”: İndi biz göstərdik kim-kimdir. İti qovan kimi qovuruq onları!

Azərbaycan əsgəri onları iti qovan kimi qovur . İşğal edilmiş torpaqlarda Azərbaycan bayrağı qaldırılır! Onların səngərlərində Azərbaycan əsgəri dayanır! Onların postları bizim əlimizdədir! Onların tanklarını biz sürürük! Onların digər silahlı texnikaları bizim əlimizdədir, yük maşınları bizim əlimizdədir!

Ardıcıl sadalanan nida cümlələri qazanılan qələbələrin sevinci semantikasi ilə səciyyəvidir.

“Əziz Şuşa, sən azadsan!”, “Qarabağ, biz qayıtdıq!”, “Qarabağ, sən artıq azadsan!” kimi nida cümlələri yeni tarixi dövrün manifesti kimi qəbul oluna bilər.

Göründüyü kimi, müharibə ritorikası qeyd olunan dil vahidlərinin semantik əsasını təşkil edir.

Xülasə

Məqalə 44 günlük müharibə dövründə Azərbaycan ordusunun Ali Baş Komandanın rəhbərliyi altında torpaqlarımızın erməni işğalından təmizlənməsi uğrunda aparılan döyüşdə qazandığı uğurları əks etdirən yeni leksik, sintaktik vahidlərdən, onların semantik cəhətdən yeni mənalar qazanmasından, dilimizin leksik qatında onların xüsusi yer almasından bəhs olunur. Məqalənin əsas ideyası odur ki, hər bir vaxt böyük tarixi hadisələr, qalib müharibələr yeni ifadələrin yaranması ilə müşayiət olunur və həmin ifadələr leksikləşmiş tarixlərdir.

Summary

The article talks about the new lexical and syntactic units that reflect the successes of the Azerbaijani army under the leadership of the Supreme Commander in the battle for the liberation of our lands from the Armenian occupation, their semantic acquisition of new meanings, and their special place in the lexical layer of our language. The main idea of the article is that every time great historical events, victorious wars are accompanied by the emergence of new expressions, and those expressions are lexicalized histories.

Резюме

В статье говорится о новых лексико-синтаксических единицах, отражающих успехи азербайджанской армии под руководством Верховного Главнокомандующего в боях за освобождение наших земель от армянской оккупации, их семантическим приобретении новых значений и их особом месте в лексическом слое нашего языка. Главная идея статьи состоит в том, что каждый раз великие исторические события, победоносные войны сопровождаются появлением новых выражений, и эти выражения являются лексикализированными историями.

Ədəbiyyatlar:

1. Грановская Л.М. Русская лексика времен гражданской войны 1918-1920. М. Издательство «Филинта 2020, 72 с.
 2. Dola Naudressi (Дола Наудресси . Как отразились события последних лет на словарном составе современного русского языка : [https:// www, presee, fr .> dok> russe_1161-0557_1993_n](https://www.presee.fr/>dok>russe_1161-0557_1993_n)
 3. Мəммədov Vüsal. [Azvision.az"525-ci qəzet" in 27 oktyabr sayında nələr var? - .](http://Azvision.az/525-ci-qazet-in-27-oktyabr-sayinda-neler-var?-.)
-

КРЕАТИВНАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ: НАЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И ПРИМЕНЕНИЕ К СТРАТЕГИИ КУЛЬТУРНОГО ВОЗРОЖДЕНИЯ ГОРОДА ШУША

Кенуль Буюкер

доктор философии по экономическим наукам

Финансово-экономический колледж при Азербайджанском государственном экономическом университете (UNEC)

Orcid.org 0009-0002-2967-1871

k.buyuker@mail.ru

Резюме. Статья посвящена анализу роли креативной экономики в социально-экономическом развитии территорий, находящихся в процессе постконфликтного восстановления. На основе статистических данных по Азербайджану проведена оценка взаимосвязи между численностью наёмных работников в сфере культуры и объемом добавленной стоимости, создаваемой в данной сфере. На основе полученных результатов обоснована возможность применения механизмов креативной экономики в стратегии культурного возрождения города Шуша. Увеличение занятости, развитие ремесленных центров, арт-резиденций и культурного туризма рассматриваются как важные направления формирования устойчивой креативной среды.

Ключевые слова: креативная экономика, культурный капитал, креативные индустрии, занятость, добавленная стоимость, Шуша, культурное возрождение.

Современный этап глобального экономического развития характеризуется смещением центра создаваемой стоимости от материальных факторов производства к нематериальным активам, прежде всего знаниям, культурному капиталу и творческому потенциалу человека. В этих условиях всё более значимую роль начинают играть креативные индустрии, объединяющие сферы культуры, искусства, цифрового производства, медиа, дизайна, туризма и смежных творческих сервисов. Особое значение креативная экономика приобретает для регионов, находящихся в процессе восстановления и переосмысления экономической модели развития, к которым относятся освобождённые от оккупации территории Карабаха.

Постановка проблемы. Несмотря на высокую культурную ценность города Шуша, потенциал её креативных индустрий пока используется недостаточно. Отсутствуют устоявшиеся экономические механизмы, подтверждающие вклад креативных отраслей в развитие постконфликтного региона. Требуется обоснование роли культурного капитала как самостоятельного экономического ресурса и формирование инструментов привлечения частных инвестиций в креативный сектор.

Целью исследования является выявление характера и силы влияния культурных и творческих индустрий на экономические показатели развития, определение экономического потенциала креативного сектора в национальном масштабе и обоснование возможности переноса выявленных закономерностей на локальный уровень города Шуша с учётом его культурного статуса.

В исследовании использован **системный подход**, предусматривающий сочетание теоретико-концептуального анализа и прикладных количественных методов. На основе статистических данных по Республике Азербайджан проведён экономико-статистический анализ динамики численности занятых в сфере искусства, развлечений и отдыха и объемов создаваемой в этой сфере добавленной стоимости.

Креативная экономика характеризуется широким применением цифровых технологий, высокой адаптивностью к изменяющимся условиям внешней среды, активным обменом знаниями и ориентацией на создание уникальных культурных продуктов и смыслов. В такой модели экономическая ценность формируется не масштабом материального производства, а способностью генерировать идеи, культурный контент и интеллектуальную собственность. Таким образом, традиционные факторы производства уступают место человеческому капиталу, когнитивным навыкам и культурному наследию как самостоятельному экономическому ресурсу. Ключевые характеристики креативной экономики включают в себя:

1. Широкомасштабное применение современных цифровых и производственных технологий, позволяющих повышать эффективность деятельности и автоматизировать многие процессы.
2. Способность отраслей, основанных на творчестве, оперативно реагировать на изменения внешней среды и новые тренды.
3. Наличие высокой социальной динамики: активный обмен знаниями, идеями и компетенциями между участниками.
4. Ориентация на создание оригинальных и неповторимых продуктов, услуг и культурных ценностей.
5. Устремлённость к решению актуальных социальных, экологических и экономических задач, а также учёт их взаимосвязи при принятии решений и развитии проектов [2].

Перечисленные характеристики отражают переход экономики к модели развития, основанной на инновациях и человеческом потенциале. В такой системе ценность создаётся не за счёт масштабов материального производства, а благодаря генерации знаний и культурных смыслов.

В креативной экономике доход формируется не только от продажи готового продукта, но и за счёт прав на интеллектуальную собственность, лицензирования и оборота результатов творческой деятельности. В таких условиях традиционные факторы производства (труд, земля, капитал) теряют прежнее определяющее значение из-за их изменчивости и неопределённости [2].

Данное положение подчёркивает смещение центра экономической ценности в сторону нематериальных активов. В современных креативных отраслях ключевым ресурсом становится не физический продукт, а способность генерировать и монетизировать идеи, что отражает общую тенденцию перехода к экономике знаний.

К примеру, Тросби рассматривает культуру не только как социальный феномен, но и как вид капитала, который обладает: экономической ценностью (создаёт доход, рабочие места, инвестиции), символической ценностью (формирует идентичность, престиж, образ территории). Согласно модели, культурный капитал включает:

- материальное наследие (архитектура, ландшафтная среда);
- нематериальное наследие (традиции, музыка, ремёсла);
- человеческий творческий потенциал [9].

Этот подход позволяет оценивать креативную экономику как сектор, формирующий добавленную стоимость и занятость, а также как механизм трансформации локального культурного ресурса в устойчивые рынки товаров и услуг. При этом особое значение приобретает расширение численности сдельных работников в сфере культуры, поскольку именно они обеспечивают производство уникальных ремесленных, художественных и творческих продуктов, составляющих основу культурной экономики.

Теоретический анализ подтверждает значимость креативных индустрий как фактора социально-экономической динамики территорий. Однако для обоснования роли креативного сектора в процессе восстановления и развития города Шуша недостаточно опираться исключительно на качественные характеристики культурного потенциала. Необходим методологический подход, позволяющий идентифицировать и измерять вклад креативных индустрий в экономическое развитие региона. В мировой научной литературе разработан ряд подходов к оценке влияния культурных и творческих ресурсов на макроэкономические показатели.

В ряде исследований рассматривается гипотеза о существовании положительной взаимосвязи между уровнем развития креативных индустрий и ключевыми макроэкономическими показателями. Предполагается, что рост креативного сектора сопровождается улучшением экономических результатов на национальном уровне. Подтверждение такой зависимости свидетельствует о значимости креативных индустрий как фактора экономического роста в странах с развитой экономикой [6]. Исследуя отдельные страны, можем стать свидетелями того, что, к примеру, в 2023–2024 годах культурная и творческая сфера Австралии принесла экономике 67,4 млрд долларов — на 6,6% больше, чем в предыдущем году. На долю отрасли пришлось 2,5% ВВП страны, сопоставимо с сектором недвижимости и услуг по аренде. Основной вклад внесли реклама и PR, печатные СМИ и издательства, кино и телевидение, а также архитектура [3]. Наряду с этим, креативная экономика быстро развивается и в развивающихся странах, становясь важным источником экономического роста

и занятости. По данным ЮНКТАД, её вклад составляет от 0,5 до 7,3% ВВП и обеспечивает от 0,5 до 12,5% рабочих мест [4].

В исследовании Иоаннис Костакис и Сарантис Лолос в качестве примера рассмотрен региональный контекст Греции в 2000–2019 гг., что обусловлено высокой концентрацией культурных ресурсов в стране. Для анализа используется методика обработки неоднородных панельных данных с учётом взаимной коррелированности показателей, результаты которой показали устойчивую положительную связь между развитием объектов культурного наследия и темпами экономического роста [7].

На наш взгляд, данное исследование показывает методологически важный подход к оценке влияния культурно-креативных ресурсов на экономику: переход от описательных суждений к строгой количественной проверке гипотез посредством эконометрического анализа. Использование панельных данных и интеграции индекса культурного наследия в модель роста позволяет более объективно оценить долгосрочный вклад культурной сферы и глубже понять механизмы, через которые культура влияет на экономическое развитие (туризм, занятость, повышение привлекательности территорий, формирование культурного капитала).

В значительной части эконометрических работ влияние культурного наследия на экономический рост анализируется либо напрямую, либо через его воздействие на туристический поток. При этом культурные ресурсы выражаются через показатель количества объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО, присутствующих в конкретной стране или регионе. В такого рода моделях объекты наследия рассматриваются как относительно стабильная структурная переменная, не подверженная существенным изменениям во временной динамике [5]. Постепенно активы культурного наследия стали интерпретироваться как фактор территориальной привлекательности и конкурентных преимуществ, что привело проведению анализа, показавшего тесную положительную взаимосвязь наследия и туристической отрасли [10].

В работе итальянских исследователей проведен регрессионный анализ по 103 итальянским провинциям за период с 2001 по 2006 год. Темпы роста провинций измеряются с точки зрения роста занятости и роста добавленной стоимости. Результаты анализа показали, что увеличение числа компаний, работающих в креативных индустриях, и чистый приток новых компаний положительно влияют на рост занятости в регионе [8].

Следует отметить, что данные положительные результаты подчеркивают значимость креативных отраслей как фактора региональной экономической динамики, подтверждая теоретические предположения о том, что инновационная и творческая активность бизнеса способствует формированию рабочих мест и росту экономической производительности. Такой подход демонстрирует ценность количественных методов для выработки политик поддержки креативного предпринимательства на региональном уровне.

Взяв за основу изученную методологию, проведём анализ влияния показателей креативной индустрии на экономические показатели этих же сфер. Используя существующую статистическую базу по Азербайджану, в том числе данные о численности наёмных работников в сфере искусства, развлечений и отдыха, а также объем созданной в данной сфере добавленной стоимости, представляется возможным формализовать уровень развития креативного сектора на национальном уровне и оценить его вклад в социально-экономическую динамику. Указанные показатели используются в качестве индикаторов, характеризующих, с одной стороны, степень вовлеченности творческого человеческого капитала (занятость), а с другой — экономический результат деятельности креативных отраслей (добавленная стоимость), что позволяет провести количественную оценку взаимосвязи между развитием творческих индустрий и макроэкономическими параметрами.

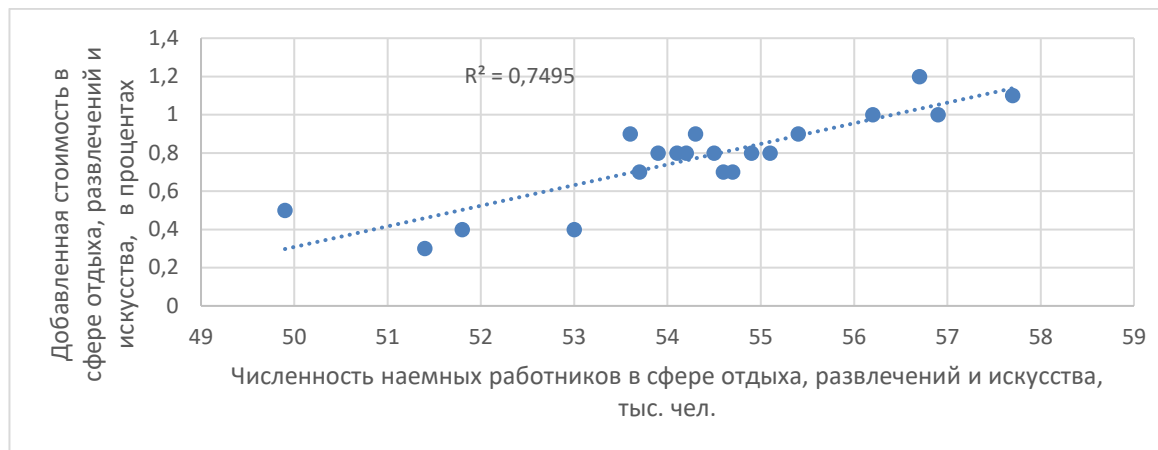

Диаграмма 1. Взаимосвязь между численность наёмных работников в сфере отдыха, развлечений и искусства и добавленной стоимостью, созданной в этой же сфере (2005-2024-ые годы)

Источник: Статистические данные ГКС АР [1]

Диаграмма 1 демонстрирует высокую положительную ($R^2=0,7$) взаимосвязь между численностью наёмных работников в сфере отдыха, развлечений и искусства и добавленной стоимостью, создаваемой в этой же сфере. Наблюдаемая положительная зависимость между показателями указывает на то, что рост занятости в творческих и культурно-досуговых отраслях сопровождается увеличением экономического вклада данного сектора в общую структуру экономики. С теоретической точки зрения данная взаимосвязь соответствует концепции культурного капитала (Тросби [9]), согласно которой человеческий творческий потенциал является ключевым фактором формирования стоимости в креативных индустриях. Поскольку продукция культурного сектора формируется преимущественно за счёт нематериальных ресурсов — знаний, навыков, творческих способностей и художественных практик — увеличение числа занятых непосредственно отражает расширение производственной базы сектора. Это, в свою очередь, приводит к росту добавленной стоимости, т.е. экономического вклада культурных и развлекательных видов деятельности.

Полученные результаты на уровне национальной экономики позволяют сделать обоснованный вывод о том, что занятость в культурной сфере является ключевым фактором формирования экономической отдачи креативного сектора. Данный вывод методологически применим к городу Шуша, поскольку в его социально-экономической модели культурные и творческие практики занимают системообразующую роль. Таким образом, если в Шуше будет обеспечено увеличение численности занятых в сферах искусства, ремесел, культурного туризма и творческих сервисов, можно ожидать соразмерного роста добавленной стоимости, создаваемой креативным сектором, что подтверждается коэффициентом взаимосвязи, установленным на уровне республики. То есть рост числа мастеров, художников, музейных специалистов, операторов культурных событий и работников творческого сервиса способен стать не только социально-культурным, но и экономическим драйвером восстановления города.

Данные результаты имеют важное практическое значение для разработки стратегий развития города Шуша. Они показывают, что организационная поддержка творческой занятости (создание арт-резиденций, ремесленных технопарков, культурных кластеров, фестивальных программ, образовательных инициатив) должна рассматриваться как основная инвестиционная политика. В этом контексте культурная экономика города Шуша становится не вспомогательным сегментом, а ядром локальной модели роста, формирующим занятость, привлекающим туристический поток и стимулирующим развитие малого и среднего бизнеса. В условиях восстановления города Шуша после длительного периода утраты культурной инфраструктуры и прерывности творческих традиций, важным направлением становится пополнение кадрового состава не только за счёт подготовки местных специалистов, но также через приглашение деятелей культуры из других регионов и стран. Такая практика может иметь несколько эффектов:

- обеспечить трансфер профессиональных навыков и культурных технологий;
- способствовать формированию творческих сообществ;

- ускорить развитие фестивальных, музейных, театральных и образовательных инициатив.

Можно заключить, что привлечение приглашённых специалистов не заменяет местные культурные кадры, а выступает механизмом их усиления и ускоренного профессионального роста.

Следует также отметить, что представленный анализ отражает лишь **часть выявляемых закономерностей**, поскольку исследование процессов формирования и развития креативной экономики, в особенности в контексте постконфликтного восстановления и территориального культурного переосмысления, является длительным и многоплановым. Данные по занятости и добавленной стоимости позволяют зафиксировать базовые количественные зависимости, однако дальнейшее углубление исследования предполагает расширение набора индикаторов. Таким образом, полученные результаты носят **этапный характер** и служат основанием для последующих, более комплексных и детализированных исследований креативного сектора города Шуша и региона в целом

Список использованной литературы

1. Государственный Комитет по Статистике АР. Численность наемных работников по видам экономической деятельности (<https://www.stat.gov.az/source/labour/>); Структура добавленной стоимости по видам экономической деятельности в текущих ценах соответствующих лет (https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/).
2. Хроменкова Г.А., Анищенко Е.П. Влияние креативной экономики на экономический рост государства // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2024. № 9, стр. 504-510. <https://vaael.ru/ru/article/view?id=3766>
3. Cultural and Creative activity. <https://www.infrastructure.gov.au/research-data/bureau-communications-arts-and-regional-research/arts/cultural-and-creative-activity>
4. Creative Economy Outlook 2024. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctsce2024d2_en.pdf
5. Faria J.R., León-Ledesma M.L. Cultural heritage and growth. Studies in Economics. 2008 // School of Economics, University of Kent
6. Kloudová J., Chwaszcz O. The analysis of the creative industry linked in connection with the economic development. 2014, pages 31-42 <https://naos-be.zcu.cz/server/api/core/bitstreams/836fdc77-9f81-4ac8-a8fc-fd323dc77182/content>
7. Kostakis I., Lolos S. Uncovering the impact of cultural heritage on economic growth: empirical evidence from Greek regions, 2000–2019. Volume 73, pages 1209–1239, (2024). https://link.springer.com/article/10.1007/s00168-024-01280-3?utm_source=chatgpt.com
8. Piergiovanni R., Carree M. [et al]. Creative industries, new business formation, and regional economic growth. Volume 39, pages 539–560, (2012) <https://link.springer.com/article/10.1007/s11187-011-9329-4>.
9. Throsby D. *Cultural Capital*. Journal of Cultural Economics, Vol. 23, Issue 1 (1999), pp. 3-12. DOI: 10.1023/A:1007543313370. https://www.researchgate.net/publication/5149527_Cultural_Capital
10. The impact of culture on tourism. OECD Publishing, Paris. 2008.

KREATIV İQTİSADİYYAT SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFIN BİR AMİLİ KİMİ: MİLLİ TƏHLİL VƏ ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN MƏDƏNİ DİRÇƏLİŞİ STRATEGİYASINA TƏTBİQ

Xülasə. Məqalə postkonflikt dövründə bərpa prosesində olan ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafında kreativ iqtisadiyyatın rolunun təhlilinə həsr olunmuşdur. Azərbaycan üzrə statistik göstəricilər əsasında mədəniyyət sahəsində muzzdlu işçilərin sayı ilə həmin sahədə yaradılan əlavə dəyər arasında qarşılıqlı əlaqə qiymətləndirilmişdir. Alınmış nəticələr Şuşa şəhərinin mədəni dirçəlişi strategiyasında kreativ iqtisadiyyat mexanizmlərinin tətbiqini əsaslandırır. Mədəni məşğulluğun artırılması, sənətkarlıq mərkəzləri, art-rezidensiyalar və mədəni turizmin inkişafı davamlı kreativ mühitin formalaşdırılması üçün vacib istiqamətlər kimi göstərilir.

Açar sözlər: kreativ iqtisadiyyat, mədəni kapital, kreativ sənayelər, məşğulluq, əlavə dəyər, Şuşa, mədəni dirçəliş.

CREATIVE ECONOMY AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT: NATIONAL ANALYSIS AND APPLICATION TO THE STRATEGY OF CULTURAL REVIVAL IN THE CITY OF SHUSHA

Abstract. The article examines the role of the creative economy in the socio-economic development of territories undergoing post-conflict reconstruction. Based on statistical data for Azerbaijan, the study analyzes the relationship between employment in the cultural sector and the added value generated within this sector. The findings support the application of creative economy mechanisms in the cultural revitalization strategy of the city of Shusha. Increasing employment, developing craft centers, art residencies, and cultural tourism are identified as essential directions for forming a sustainable creative ecosystem.

Keywords: creative economy, cultural capital, creative industries, employment, added value, Shusha, cultural revitalization.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ QARABAĞDA MƏSKUNLAŞMA VƏ TURİZM MƏSƏLƏLƏRİNİN İOT (ƏŞYALARIN İNTERNETİ - INTERNET OF THINGS) ƏSASLI HƏLLİ PERSPEKTİVLƏRİ

i.ü.f.d. Əli Cabbarov

Naxçıvan Dövlət Universiteti

“Bələdiyyə və turizm” kafedrasının dosenti

alijabbarov@ndu.edu.az

<https://orcid.org/0000-0001-9777-3664>

Xülasə

2020-ci ilin 9 noyabrında Azərbaycan Ordusunun tam qələbəsi ilə başa çatan II Qarabağ müharibəsindən və 2023-cü il 19 sentyabr tarixdəki birgünlük antiterror əməliyyatından sonra Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş regionlarda həyata keçirilən Böyük qayıdış və məskunlaşma tədbirləri bu sahədə dünya təcrübəsinin və mütərəqqi texnologiyaların tətbiqini zəruri edir. Bu baxımdan Qarabağda “ağıllı” yaşayış məntəqələrinin, nəqliyyat və yol infrastrukturunun yaradılması, sosial xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması və eləcə də turizm marşrutlarının yaradılması və istismarında rəqəmsal platformalardan və süni intellektdən istifadə Azərbaycan Respublikası hökumətinin qarşısına qoyduğu ciddi məsələlərdəndir. Bu, istər işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə, istərsə də bütün ölkəmizdə qarşıdakı dövrdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi olub, dövlət tərəfindən qəbul olunmuş konseptual proqramlarda da öz əksini tapmışdır. Bu perspektivlər hazırda sürətli bərpa və yenidənqurma işlərinin həyata keçirildiyi Qarabağda sürətli, etibarlı və şəffaf idarəetməyə nail olmaq üçün süni intellektin tətbiqi ilə daha da artı bilər. Bu məqalədə işğaldan azad olunmuş Qarabağda həyata keçirilən məskunlaşma proseslərində və turizmin inkişafında rəqəmsal inkişafa keçid və IoT-(Internet of Things) məsələlərinin tətbiqi perspektivləri araşdırılmışdır.

Giriş

Müasir Azərbaycan Respublikası daxili və xarici siyasətdə, eləcə də yeni innovativ iqtisadiyyata keçid sahəsində əldə etdiyi uğurlarla lider mövqedə olduğu Cənubi Qafqaz regionunda yeni innovativ layihələrin həyata keçirilməsi ilə də öncül mövqe tutmaqdadır. Bu mənada, ölkəmizdə rəqəmsal iqtisadiyyata keçid istiqamətində həyata keçirilən işlər yeni texnologiyaların cəmiyyət həyatına sürətlə nüfuz etməsi, dövlət idarəçiliyi, sənaye, energetika, yaşıl enerji, kənd təsərrüfatı, bank, maliyyə, sığorta, nəqliyyat-logistika, turizm, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, ərazi məskunlaşması və idarə edilməsi, ekologiya və digər başqa sahələrdə tələb olunan yüksək sürət, təhlükəsizlik və iqtisadi səmərəlilik fonunda dövrün tələblərinə cavab vermək məqsədi daşıyır. Bu, rəqəmsallaşma sahəsində yüksək nəticələr əldə etmiş ölkələrin təcrübəsindən də göründüyü kimi son nəticədə yeni iş yerlərinin açılması, insanların asudə vaxtının artırılması və həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi, əmək məhsuldarlığının artırılması, idarəetmə və nəzarət proseslərində şəffaflığın təmin edilməsinə mühüm töhfə verən bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının yüksək intellektual potensialı, həmçinin bu sahədəki global trendlər və ölkəmizlə yaxın iqtisadi-mədəni əlaqələri olan dövlətlərdəki mövcud təcrübənin öyrənilməsi imkanları yaxın gələcəkdə rəqəmsallaşma istiqamətində hədəf göstəricilərə nail olunmasına geniş perspektivlər yaradır. Bu hədəf göstəricilər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2025-ci il 16 yanvar tarixli 287 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyasında da konkret şəkildə irəli sürülərək İKT sektorunun Ümumi Daxili məhsuldakı payının yüksəldilməsi, texnologiya tətbiqlərinin genişləndirilməsi, bulud əsaslı həllərin tətbiqi, rəqəmsal məhsul və xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, dövlət xidmətlərinin sadələşdirilməsi və optimallaşdırılması, dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıq üçün münbit şərait yaradılması və sair kimi geniş spektri əhatə edir. Buradakı son məqsədlərə gəldikdə isə, dövlətimiz iqtisadi proseslərdə fiziki təmasların azaldılması və təhlükəsizliyin təmin olunması ilə vətəndaşlara təklif olunan əmtəə və xidmətlərin daha əlçatan edilməsi, rəqabət mühitini daha da sağlamlaşdıraraq biznes qarşısında inzibati yükün azaldılması, dövlət xidmətlərində çevikliyə nail olmaqla səmərəli idarəetməni bərqərar etməyi planlaşdırır. Nəticədə, ölkəmiz yaxın gələcəkdə “rəqəmsal hökumət” və “rəqəmsal iqtisadiyyat” modelinə keçidlə bu sahədə də dünyanın aparıcı dövlətləri sırasında yerini möhkəmləndirməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur.

Hazırda Azərbaycan Respublikası hökumətinin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında əsas yeri tutan regional inkişafda işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması və məcburi köçkünlərin öz torpaqların qayıtması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi bir nömrəli vəzifə kimi qarşıda durur. Digər regionlardan fərqli olaraq bu regionumuzda işğal izlərinin aradan qaldırılması ilə yeni quruculuq işlərini həyata keçirilməsində dövrün yeni texnologiyalarının tətbiqi və gələcəkdə daha yeni texnoloji yeniliklərin tətbiq olunması üçün infrastruktur yaradılması bu mənada, daha da aktualdır. Belə ki, əhali məskunlaşması zamanı həyata keçirilən kompleks tədbirlər zamanı “ağıllı” yaşayış məntəqələrinin yaradılması, bu zamanı dayanıqlı inkişaf prinsiplərinə uyğun olaraq “yaşıl” enerji, “yaşıl” iqtisadiyyat modelinə keçid, həmçinin, Qarabağ regionunda olduqca güclü potensialı olan turizm fəaliyyətində dayanıqlılığa nail olunması üçün müasir texnologiyanın imkanlarından, süni intellektdən istifadədə geniş imkanlar yaranır. Bu, bir tərəfdən 30 illik işğal dövründə ermənilər tərəfindən demək olar ki, tamamilə dağıdılmış yaşayış məskənləri, yol, nəqliyyat və enerji infrastrukturunun yenidən inşası zamanı görülməli işlərin gələcək perspektivlər baxımından pilot layihələr kimi həyata keçirilməsi, digər bir tərəfdən isə Qarabağa hazırkı qayıdış dövründə regionun qarşılaşdığı ən böyük problemlərdən biri olan mina təhlükəsinin aradan qaldırılması, həmçinin infrastruktur çatışmazlığının həlli baxımından maraq kəsb edir. Bununla yanaşı, təkcə Qarabağ üçün deyil, bütün ölkəmizdə rəqəmsallaşma yolu ilə ağıllı idarəetmə modellərinə keçidin perspektivlərini, insanlarda rəqəmsallaşma maarifçiliyinin artırılması, neft sonrası gələcək dövr üçün resurslara qənaət vərdişlərinin yaradılması, “yaşıl” enerjiyə keçid üçün sosial platformanın yaradılması, həmçinin idarəetmə məsələlərində qənaətə və şəffaflığa nail ola bilmək üçün proseslərin maksimum dərəcədə e-gov üzərindən aparılmasına nail olmaq kimi də qiymətləndirilə bilər. Nəticədə, tamamilə dağıntılar üzərində, hər şeyin sıfırdan başlayaraq inşa olunduğu Qarabağda təkcə yaşıl enerji və yaşıl iqtisadiyyat modelləri üzərində deyil, eləcə də məskunlaşma və turizm sahəsində həyata keçirilən rəqəmsallaşma tədbirləri gələcəkdə Azərbaycan Respublikasının bütün ərazilərində sürətlə tətbiq olunacaq müsbət təcrübə kimi (ASAN xidmət timsalında) xarici ölkələrdə də özünə maraq cəlb edə bilər.

Ədəbiyyat icmalı

Müasir texnologiya dövründəki “Əşyaların İnterneti” və ya “IoT həll” nə deməkdir? “Əşyaların İnterneti” termini ilk dəfə 1999-cu ildə Massachusetts Texnologiya İnstitutunun Auto-ID laboratoriyası tərəfindən RFID (radiotezlik identifikasiyası) texnologiyaları vasitəsi ilə İnternetə qoşulan obyektlərin şəbəkəsini ifadə etmək üçün işlədilib. Əşyaların İnterneti şəbəkəsində təkcə insanlarla əşyalar arasında deyil, həmçinin əşyaların öz aralarında da qarşılıqlı əlaqələrin qurulması nəzərdə tutulur (Əliquliyev, 2011). İnformasiya cəmiyyətinin yeni mərhələsi kimi IoT İnternetdən sonra ən böyük texnoloji tərəqqi hesab olunur və o artıq həyatın bütün sahələrinə nüfuz edərək qlobal informasiya mühiti yaratmaq imkanı dayıdır. Bu texnologiyanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, insan müdaxiləsi olmadan müxtəlif obyektlər üzərində məlumatların toplanması, ötürülməsi və emalı həyata keçirilir. Məhz bu avtonomluq IoT-ni ənənəvi internetdən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Bu, rəqəmsal platformaya keçə bilən bütün ağıllı əşyaların şəbəkəyə qoşularaq süni intellekt vasitəsilə qarşılıqlı əlaqədə işləməsi bəməkdir. Bu, gələcəkdə ağıllı evlərdəki məişət cihazları, iş yerlərindəki istehsal avadanlıqları, nəqliyyatın vahid şəbəkə üzərindən idarə olunmasıa imkan yaradacaq. IoT-un tətbiqri sayəsində sənayedə məhsuldarlığın artması, idarəetmə proseslərinin optimallaşması, xərclərin azalması və sahənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi mümkündür. Real vaxt (onlayn) monitorinqi ilə “ağıllı” nəzarət və mühafizə sistemlərinin tətbiqi təhlükəsizlik məsələlərində arzuədilən səviyyəyə çatmağa, hadisələrə daha çevik reaksiya verilməsi mümkün olur. Nəticədə, gələcəyin texnologiyası ilə ümumi həyat şəraitinin yaxşılaşması, “ağıllı” evlər, “ağıllı” şəhərlər, rahat və təhlükəsiz xidmətlər ilə rifah halı yüksəlir, insanların intellektual mühitlə daimi təması nəticəsində yeni davranış modelləri, texnoloji vərdişlər və dəyərlər yaranır, yeni iş yerləri və biznes imkanları: logistika, turizm kimi sahələrdə yeni peşələr formalaşır.

- IoT-nin texnoloji əsası üç əsas arxitektura səviyyəsi üzərində qurulur:
- sensor (qavrama) səviyyəsi;
- şəbəkə səviyyəsi;
- tətbiqi səviyyə.

Sensor səviyyəsi fiziki aləmdən məlumat toplanmasını, şəbəkə səviyyəsi həmin məlumatların müxtəlif rabitə texnologiyaları ilə ötürülməsini, tətbiqi səviyyə isə bu məlumatların emal edilərək xidmət və qərarvermə proseslərinə daxil edilməsini təmin edir.

Müasir dövrdə Əşyaların İnternetinə (IoT) artıq təkcə texnoloji bir yenilik deyil, həm də müasir iqtisadiyyatda güclü dəyişikliklər yaradaraq dəyər formalaşdırma strateji bir ekosistem kimi də baxılır. Misal üçün turizmdə, (IoT) həllər ilə:

- Rəqəmsal bələdçilər;
- IoT əsaslı turist təhlükəsizlik sistemi;
- Sensorlu mədəni irs obyektlərinin qorunması.

Turist axını və davranış analitikası kimi məsələlər həll oluna bilər ki, bunlar da öz növbəsində təşkilati turizmin yaradılmasında mühüm şərtlərdən sayılırlar.

Məskunlaşma məsələlərində isə IoT texnologiyası yaşayış yerlərində:

- Ağıllı işıqlandırma;
- Nəqliyyatın real vaxt idarə olunması;
- Məişət tullantılarının sensorlu konteynerlə toplanması;
- “ağıllı” parklanma;
- Enerji sərfiyyatının optimallaşdırılması kimi məsələlərin həlli mümkündür.

Burada süni intellektin (AI) roluna gəldikdə, bulud və data mərkəzlərində toplanan məlumatın emal olunması ilə analitika ilə anomaliyaların aşkarlanması, proseslərin optimallaşdırılması, proqnozların verilməsi və real-vaxt qərarvermə ilə izah edə bilərik. Rəqəmsal platformalarda ən çox yayılan kiberhücumlara qarşı mühafizə təmin olunduqda Əşyaların İnterneti texnoloji inkişafın ən mühüm istiqamətlərindən biri kimi geniş tətbiqinə imkanlar yaranır.

Hazırda Əşyaların İnterneti texnologiyası və eləcə də onun məskunlaşma və turizm sahəsindəki tətbiqi ilə bağlı mövcud olan akademik çalışmalara baxdıqda, bu iki sahənin bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqəli inkişaf etdiyini və daha çox smart qəraralara ehtiyac duyulduğunu deyə bilərik. Belə ki, şəhər məskunlaşmasında Əşyaların İnterneti texnologiyasının rolunu araşdıran bir məqalədə (Salih et al. (2025)

“ağıllı” şəhərlərin formalaşmasının əsasında IoT sensor mənbəli data mübadiləsinin, süni intellekt və yüksək sürətli şəbəkələrin olduğu vurğulayır. Araşdırmaçılara görə yaşayış məskənindəki nəqliyyat şəbəkəsi, onun enerji istifadəsi, təhlükəsizliyi və sosial xidmətləri IoT olmadan modernləşə bilmir. Odur ki, innovativ şəhərlər olan “ağıllı” şəhərlərin formalaşmasında indiki və gələcək nəsillərin ehtiyaclarına cavab verən mühitin formalaşdırılması üçün onun qurulmasında əsas prinsip olaraq yuxarıdan tikilməsi qəbul olunur. Belə ki, bir qayda olaraq onu inşa etdirən liderlərin uzaqgörən siyasəti ilə bir növ aşağıdan deyil, yuxarıdan tikilir (Əliyev, 2022).

Ölkəmizdə ilk olaraq işğaldan azad olunmuş Zəngilində Ağal kəndində “ağıllı” yaşayış məntəqəsi inşa olunmuşdur. Bu tip yaşayış məntəqələrində Əşyaların İnterneti texnologiyasına əsaslanan real vaxt rejiminin tətbiqinə əsaslanan araşdırmada (Cvar et al. (2020) həm şəhər, həm kənd məskənləri üçün IoT tətbiqlərinin müqayisəsi aparılır. Belə ki, kəndtipli ağıllı məskunlaşma modellərində daha çox:

- aqrar sensor şəbəkələri
- suvarma və resurs monitorinqi
- kənd turizmində IoT tətbiqləri üzərində dayanılır.

Fikrimizcə, gələcəkdə Qarabağda da su ehtiyatlarına qənaət edilə bilinməsi üçün suvarma sistemlərinin Əşyaların İnterneti texnologiyasına əsasən idarə olunması mümkündür. Digər bir tərəfdən, hazırda dünyada əhalisi 10 milyondan çox olan şəhərlər üçün “ağıllı” yaşayış məntəqələri tətbiqi yayılsa da Qarabağda kənd və digər kiçik yaşayış məntəqələrində belə məskunlaşma modellərinin həyata keçirilməsini müsbət təcrübə kimi dəyərləndirmək mümkündür.

Turizm özünün iqtisadi-mədəni həyatdakı roluna və buradakı münasibətlərin səviyyəsinə görə daim olaraq təkmilləşdirilməyə və yeni innovativ üsullara açıq olan bir sahədir. Burada tətbiq olunan komfort standartları, təhlükəsizlik və logistika-nəqliyyat məsələləri əksər hallarda yüksək texnologiyaların tətbiqinə geniş meydan açır. Bu səbəbdən turizmdə müştəri (turist) məmnuniyyətinin təmin olunması baxımından lazım olan vaxtda, lazım olan xidmətlərin lazımı turistlərə göstərilə bilinməsi üçün “ağıllı” texnoloji üsullardan istifadə məsələləri maraq doğurur. Bu baxımdan, süni intellektin tətbiqi ilə turizmdə “ağıllı” qərarların verilməsi üzrə Əşyaların İnterneti texnologiyasının tətbiqi dünyada geniş maraq doğurur. Bu barədə mövcud araşdırmalara baxdıqda, (Novera, 2022), (Condratov, 2020), (Buhalis & Amaranggana, 2014) kimi tədqiqatçılar turizmdə IoT-nun əsas rolunu “real vaxt məlumatlar üzərində qurulan fərdiləşdirilmiş xidmət” kimi xarakterizə edirlər. Bu tədqiqatçıların fikrincə, turizm xidmətləri zamanı IoT sensorları turist davranışlarını (destinasiya seçimləri, komforta meyl və s.), axınlarını, təhlükəsizlik göstəricilərini ölçməklə turizm idarəetməsini optimallaşdırır.

Digər bir araşdırma (Bhuiyan et. al, 2022) isə turizmin dayanıqlılıq prinsiplərinə əsaslanaraq ona tam bir ekosistem kimi yanaşaraq “smart tourism ecosystem” anlayışını irəli sürür və IoT cihazlarının, bulud texnologiyalarının, süni intellektin və şəhər infrastrukturunun birgə işləməsini bir ekosistem kimi izah edir (Bibri, 2021). Bu, fikrimizcə, gələcəkdə turizm fəaliyyətinin təkcə rəqəmsallaşması deyil, həm də onun ətraf mühitlə, xüsusən də əhali məskunlaşması ilə inteqrasiya olunması deməkdir.

Turizm fəaliyyəti xeyli dərəcədə tullantıların yaranması ilə nəticələnir. Bu səbəbdən, turizm məkanlarında enerji, su istifadəsi, tullantı proseslərinin optimallaşdırılmasında IoT sensorları ilə məlumatların alınması və emal olunmasının əhəmiyyətini də qeyd etmək mümkündür (Zeng et al. 2024). Bununla yanaşı, Qarabağ zonasına səyahətlərin xüsusi icazələr üzərindən verilməsi, burada turistlərin təkcə tanışlıq, ekoturizm və sağlamlıq məzmunlu deyil, eyni zamanda erməni işğılının izlərini daşıyan dark turizmi üzərində də motivlərin olmasını nəzərə alaraq Əşyaların İnterneti texnologiyasının səmərəli işləyəcəyi fikrini söyləmək mümkündür (Aditi, et. al, 2024). Bununla yanaşı, hazırda dünyada turizm menecmentində ciddi məsələ kimi qarşıda duran “Overtourism” (turistlərin həddən artıq gəlməsi ilə yerli əhəlinin onlardan bezməsi) kimi trendlərin yaranmaması üçün destinasiya seçimlərində, turizm marşrutlarının layihələndirilməsində IoT həllərin əhəmiyyəti böyükdür. Burada, sensorların köməyi ilə sıxlığa və izdihama nəzarət mexanizmlərinin qurulması, turistlərin olduqca həssas yanaşdığı məxfilik və etik qaydaların gözlənilməsi ilə müşahidə və monitorinq məsələlərinin həll olunması bu baxımdan gələcəyin texnoloji yeniliyi kimi maraq kəsb edir. Burada turizmin dayanıqlı inkişafa töhfə sərməsi üçün onun neqativ təsirlərinin (CO2, səs, yaşıllıqların tapdalanması, tullantıların atılması) azaldılması kimi məsələlərdə də IoT həllərin faydalı olacağını qeyd edə bilərik (Novera, et.al, 2022, Santos, et.al, 2025, Wijayanti, et.al, 2025, Ljubisavljević, et.al, 2025)

Tədqiqat

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur ərazilərində aparılan sürətli bərpa və quruculuq işləri öz növbəsində bu torpaqlara Böyük qayıdışı və bununla paralel olaraq topaqlarımıza bir zamanlar sahib olduğu güclü turizm potensialını da geri qaytarır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli 3378 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”na uyğun olaraq “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamının icrası istiqamətində həyata keçirilmiş tədbirlərə uyğun olaraq hazırda Qarabağda 60 mindən artıq sakin məskunlaşmışdır (9). Bu və bundan sonrakı qayıdış və inkişaf prosesləri də öz növbəsində olduqca böyük miqdarda informasiyanın yaranmasına səbəb olur ki, onların da toplanması, emal olunub, düzgün qərarlar verilməsi də bu mənada, yeni texnologiyaların və süni intellektin tətbiqinə zərurət yaradır. İşğaldan azad olunmuş regionlarda aparılan məskunlaşma ilə yanaşı buraya turist marağının da artması nəticəsində yaranan müxtəlif təşkilati və təhlükəsizlik məsələləri də rəqəmsal platformalarda həyata keçirilməklə yanaşı həm də süni intellekt və ya IoT həlli baxımından açıq sahələr hesab olunur. Bunlar artıq hazırkı dövrdən başlayaraq, gedən geniş quruculuq proseslərinin analitikası, insanların öz əvvəlki yaşayış yerlərində iş yerləri ilə təmin olunması, asudə vaxt və sosial həyatın problemlərinin həll olunması ilə yanaşı eyni zamanda dayanıqlı inkişaf prispilərinin də ödənilməsi üçün vacibdir. Turizmin regionun iqtisadi-mədəni həyatı ilə sıx inteqrasiya gücünə sahib olması, xüsusən ucqar ərazilərin inkişafı üçün lokomotiv rolunu oynamaı funksiyası bu zaman rəqəmsal təhlilləri - ərazilərin relyef quruluşu, turizm ehtiyatlarının, yol-nəqliyyat infrastrukturunun, turizm marşrutlarının istifadə oluna bilmə vəziyyətinə süni intellekt baxışını da imkanı yaradır.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək Qarabağda həyata keçirilən Böyük qayıdış proqramı çərçivəsində həyata keçirilən məskunlaşma və turizm səyahətlərində IoT həllərini sxematik olaq aşağıdakı kimi təsvir etmək mümkündür:

Problem	Əhali məskunlaşması ilə bağlı informasiya yükü	Turistlərin regiona sürətli axını	Təhlükəsizlik və nəzarət mexanizmləri	Nəqliyyat–logistika yüklənməsi	Xidmət və infrastrukturun dayanıqlılığı
Problemin mahiyyəti	Yeni köçən əhalinin yerləşməsi, kommunal xidmətlərin qeyri-bərabər yükü, böyük həcmdə idarəetmə məlumatı.	Şuşa, Hadrut, Laçın, Füzuli kimi məkanlarda birdən artan turist sıxlığı.	Həm köçən əhali, həm də turist axını ilə bağlı təhlükəsizlik risklərinin çoxalması.	Yolların, aeroportların, ictimai nəqliyyatın anlıq yüklənməsi.	Su, enerji, tullantı, rabitə kimi sistemlərin qeyri-sabit yüklənməsi.
IoT həlli – funksiyası	Smart ölçümlər, sensor şəbəkələri, əhali davranış analitikası, məlumat inteqrasiyası.	Videoanalitika, Wi-Fi/Bluetooth siqnalları, turist sıxlıq sensorları.	Ağıllı kamera sistemləri, dron monitorinqi, davranış analitikası.	Smart nəqliyyat sensorları, yolun yüklənmə monitorinqi, real vaxt marşrut yönləndirmə.	IoT əsaslı enerji-su şəbəkəsi, “smart waste management”, “predictive maintenance”.
Məskunlaşma və turizmdə hibrid tətbiq imkanı	Köçən əhalinin yerləşdirilməsi + turist sıxlığı üçün vahid məlumat paneli: (digital twin şəhər idarəetməsi).	Turizm mövsümlərində əhali + turist birlikdə modelləşdirilərək “peak scenario” (ən yüksək axın ssenarisi) analizi.	Turist axınının təhlükəsizliklə inteqrasiyası: giriş-çıxış monitorinqi, izdihamdan yaranan risk xəritəsi.	Aeroport–şəhər–turizm marşrutlarının real vaxt optimizasiyası (Şuşa–Füzuli yolu və s.)	Bərpa olunan enerjinin, su resurslarının və xidmətlərin turist və əhali üzrə balanslı idarə edilməsi.

Əldə olunan nəticələr	Dövlət Proqramına uyğun olaraq yeni məskunlaşmada idarəetmə yükü azalır, qərarvermə sürətlənir.	“Overtourism” riskləri azaldılır, turist məmnuniyyəti və təhlükəsizlik artır.	Regionda təhlükəsizlik idarəetməsi minimum insan resursu ilə, yüksək dəqiqliklə aparılır.	Logistik yük azalır, tıxaclar və gecikmələr minimuma enir, turizm rahatlığı artır.	Dayanıqlı inkişaf prinsipləri təmin olunur, resurs israfı azaldılır, “yaşıl region modeli” təsdiqlənir.

Cədvəl 1. Qarabağda məskunlaşma və turizm axınları zamanı yaranan problemlərin IoT əsaslı matris təhlili. (Matris təhlil toplanılmış analitik məlumatlar əsasında <https://openai.com/> tərəfindən hazırlanmış, müəllif tərəfindən modifikasiya olunmuşdur).

Nəticə

Beləliklə, texnologiyanın müasir inkişaf səviyyəsinə və dünya təcrübəsinə əsaslanaraq, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində işğal sonrası dövrdə iqtisadiyyatın inkişafı və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi məqsədilə süni intellektin və IoT həllərin geniş perspektivləri olduğunu gösdərə bilərik. Bunları Qarabağda əhali məskunlaşması və turizm fəaliyyətində daha aktual istiqamətlər kimi əsas tutaraq araşdırma mövzusu üzrə aşağıdakı nəticələrə uyğun şəkildə qeyd etmək olar:

- Qarabağda aparılan Böyük qayıdış proqramına uyğun olaraq məskunlaşma tədbirləri və regiona turizm səyahətləri çox böyük informasiya yükü yaradır.
- IoT bu yükü idarə etmək üçün hazırda ən müasir və genişmiqyaslı texnoloji platforma rolunu oynayır.
- IoT + AI (süni intellekt) formulu ilə Qarabağ regionu gələcəkdə tam şəkildə “ağıllı” region, “ağıllı” turizm və “ağıllı” məskunlaşma modelinə keçə bilər.
- Regiondakı bütün problemlər — təhlükəsizlik, logistik bağlantılar, enerjiyə qənaət, turist axını və ekoloji balans eyni platformada bir-birinə inteqrasiya oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası. 16 yanvar 2025. https://static.president.az/upload/Files/2025/01/16/7b72d9ce4de45ac4fee0c4b1c8ffb392_5253488.pdf
2. Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün Süni İntellekt Strategiyası. https://static.president.az/upload/Files/2025/03/19/5a0fb1886a7316cb1b95458f366c1bd6_3415396.pdf
3. “Ağıllı şəhər” (Smart City) və “Ağıllı kənd” (Smart Village) konsepsiyasının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (19 aprel 2021) <https://e-qanun.az/framework/47263>
4. Cabbarov Ə. “Dark” turizm – erməni işğal sonrası Şuşa şəhərində perspektiv turizm növü kimi.” https://unec.edu.az/application/uploads/2022/03/u-a-li-M-sabiq-kitab_yeni_versiyada.pdf
5. Əliquliyev, R. M., & Mahmudov, R. Ş. (2011). Əşyaların İnterneti: mahiyyəti, imkanları və problemləri. İnformasiya cəmiyyəti problemləri, 2(4), 29–40. https://jpis.az/uploads/article/az/THE INTERNET OF THINGS ESSENCE, POTENTIALS AND PROBLEMS_azerb_.pdf
6. Əliquliyev, R. M., & Mahmudov, R. Ş. (2012). Əşyaların İnterneti. Ekspres-informasiya, İnformasiya cəmiyyəti seriyası. <https://lib.dia.edu.az/Resources/OpenFile?name=6be67757-eaca-4f38-8682-0aa9c421f567-2E897457.pdf>
7. Əliyev, F. (2022). “Ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” salmanın beynəlxalq təcrübəsi. ANCIENT LAND International Online Scientific Journal, 4.

8. Həşimov, M. (2017). Əşyaların İnternetinin təhlükəsizlik məsələləri.
https://ict.az/uploads/konfrans/info_sec/RS25_SECURITY-ISSUES-OF-THE-INTERNET-OF-THINGS.pdf
9. İlham Əliyevin Vətən müharibəsində Qələbənin beşinci ildönümünə həsr olunmuş Hərbi paradda çıxışı. (08 noyabr 2025)
<https://president.az/az/articles/view/70550>
10. Rəhimova, N. Ə., Abdullayev, V. H., & Abuzərova, V. Ə. (2025). Yaşıl IoT texnologiyası.
<http://82.194.3.83:12123/jspui/bitstream/123456789/462/1/komf%20mater%20Fin%202025%20docx-112-118.pdf>

İngilis dilində

11. Aditi, N., & Smriti, M. (2024). Exploring Dark Tourism in Mining Heritage: Competitiveness and Ethical Dilemmas. *Journal of Mining and Environment*, 15(3), 863–887.
https://jme.shahroodut.ac.ir/article_3010_06087b8bcd8a1fcff43bd2d584e82eb.pdf
12. Akira, I. ICT and Dark Tourism.
https://ertr.tamu.edu/files/2015/02/SP04_MktSession_Ide.pdf
13. Bhuiyan, K. H., Rahman, M. M., Paul, B. K., Rahman, M. A., & Ahmed, F. (2022). Smart tourism ecosystem: A new dimension toward sustainable tourism development. *Sustainability*.
<https://www.mdpi.com/2071-1050/14/22/15043>
14. Bibri, S. (2021). Sustainable smart cities and IoT-based data ecosystems.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2210670717313677>
15. Camatti, N., Bertocchi, D., Carić, H., & van der Borg, J. (2020). A digital response system to mitigate overtourism: The case of Dubrovnik. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 37(8–9), 887–901.
<https://doi.org/10.1080/10548408.2020.1828230>
16. Car, T., Pilepić Stifanich, L., & Šimunić, M. (2019). Internet of Things (IoT) in tourism and hospitality: Opportunities and challenges.
https://tosee.fthm.hr/images/proceedings/2019/11_Car_PilepicStifanich_Simunic.pdf
17. Cvar, N., Trilar, J., Kos, A., Volk, M., & Stojmenova Duh, E. (2020). The use of IoT in Smart Cities and Smart Villages. *Sensors*.
<https://www.mdpi.com/1424-8220/20/14/3897>
18. Damirova, J., & Musayeva, L. (2022). Internet of Things.
https://www.academia.edu/84701244/Internet_of_Things
19. Kontogianni, A. (2020). Smart tourism: State of the art and literature review.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590005620300059>
20. Ljubisavljević, T., Vujko, A., Arsić, M., & Mirčetić, V. (2025). Digital twins in smart tourist destinations... *World*, 6(4), 148.
<https://doi.org/10.3390/world6040148>
21. Novera, C. N. (2022). Internet of Things (IoT) in smart tourism: A literature review.
https://www.researchgate.net/publication/363720857_Internet_of_Things_IoT_in_smart_tourism_a_literature_review
22. Novera, C. N., Ahmed, Z., Kushol, R., Wanke, P., & Azad, M. A. K. (2022). Internet of Things (IoT) in smart tourism: a literature review. *Spanish Journal of Marketing – ESIC*.
<https://doi.org/10.1108/SJME-03-2022-0035>
23. Rejeb, A., Simske, S., Keogh, J. G., & Zuj, K. (2022). The big picture on the Internet of Things and the smart city.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590005620300059>
24. Salih, S., Abdelmaboud, A., et al. (2025). IoT in urban development: Insight into smart city applications... *PeerJ Computer Science*.
<https://peerj.com/articles/cs-2816/>

25. Santos, T. M., Marinheiro, R. N., & Brito e Abreu, F. (2025). Wireless crowd detection for smart overtourism mitigation. Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-031-75887-4_11
26. Wang, W., et al. (2020). Realizing the potential of Internet of Things for smart tourism.
https://www.researchgate.net/publication/346379497_Realizing_the_Potential_of_Internet_of_Things_for_Smart_Tourism_with_5G_and_AI
27. Wijayanti, K., Mutiara, G. A., Suryawardani, B., Ervina, E., & Kusuma, G. P. (2025). Non-Intrusive Real-Time Tourist Crowd Monitoring... JRC.
<https://journal.umy.ac.id/index.php/jrc/article/view/26396>
28. Zeng, F., et al. (2024). Sensors on Internet of Things systems for sustainable urban management.
<https://www.mdpi.com/1424-8220/24/7/2074>

Ph.D Ali Jabbarov

Prospects for IoT-based solutions in settlement and tourism development in the post-conflict Karabakh region

Abstract

The “Great Return” programme initiated by the Republic of Azerbaijan following the Second Karabakh War-concluded with the decisive victory of the Azerbaijani Armed Forces on 9 November 2020- and the one-day anti-terror operation of 19 September 2023 has created a new framework for large-scale reconstruction and resettlement in the liberated territories. These processes necessitate the integration of advanced global practices and cutting-edge technological solutions. In this regard, the establishment of “smart” residential zones, modern transport and road infrastructure, the digitalization of public services, and the deployment of digital platforms and artificial intelligence (AI) tools in the development and management of tourism routes have emerged as strategic priorities for the Government of Azerbaijan.

These initiatives constitute a core dimension of the national socio-economic development strategy planned for both the liberated territories and the country as a whole, and are consistently reflected in approved state policy documents. The incorporation of AI and IoT technologies is expected to significantly enhance the effectiveness of governance by ensuring higher levels of speed, reliability, and transparency during the ongoing reconstruction phase in Karabakh.

This article examines the prospects of digital transformation in the resettlement processes and explores the potential for applying IoT (Internet of Things) solutions to support sustainable tourism development in the post-conflict Karabakh region.

Keywords: Karabakh; population resettlement; tourism development; digital economy; artificial intelligence; IoT solutions

QARABAĞIN YERALTI VƏ YERÜSTÜ RESURS POTENSİALININ AZƏRBAYCAN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Telli Rəhim qızı Cabbarova

Fəlsəfə doktoru proqramı üzrə dissertantı, baş müəllim

Gəncə Dövlət Universiteti. ziyacabbarli@mail.ru

telli.cabbarova@gdu.edu.az

Xülasə: Qarabağın yeraltı və yerüstü resurs potensialının Azərbaycan dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində strateji rolu geniş şəkildə təhlil olunur. 44 günlük Vətən müharibəsindən sonra azad edilmiş ərazilərin iqtisadi integrasiyası, enerji təhlükəsizliyi, geosiyasi üstünlüklər və sosial-psixoloji aspektlər çərçivəsində qiymətləndirmə aparılır. Qarabağın mineral ehtiyatları, kənd təsərrüfatı və alternativ enerji resursları ölkənin iqtisadi dayanıqlığı və enerji müstəqilliyi üçün mühüm faktor kimi çıxış edir. “Böyük Qayıdış” proqramı və müasir infrastruktur layihələri regionun sürətli inkişafını təmin etməklə milli həmrəylik və dövlətçilik şüurunu gücləndirir. Eyni zamanda, “ağıllı şəhər/kənd”, təhsil və elmi innovasiya layihələri Azərbaycanın uzunmüddətli strateji hədəflərinə xidmət edir. Araşdırma göstərir ki, Qarabağın resurslarının idarə olunması yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi, hüquqi və psixoloji suverenliyin möhkəmlənməsində həlledici əhəmiyyətə malikdir.

Telli Rahim kızı Cabbarova

Felsefe Doktoru Programı Doktora Öğrencisi, Baş Öğretim Görevlisi

Gence Devlet Üniversitesi

ziyacabbarli@mail.ru

telli.cabbarova@gdu.edu.az

Karabağ'ın Yeraltı ve Yerüstü Kaynak Potansiyelinin Azerbaycan Devlet Egemenliğinin Güçlendirilmesinde Stratejik Önemi

Özet: Bu çalışmada Karabağ'ın yeraltı ve yerüstü kaynak potansiyelinin Azerbaycan devlet egemenliğinin güçlendirilmesindeki stratejik rolü kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. 44 günlük Vatan Savaşı'ndan sonra işgalden kurtarılan bölgelerin ekonomik entegrasyonu; enerji güvenliği, jeopolitik üstünlükler ve sosyo-psikolojik unsurlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Karabağ'ın maden rezervleri, tarım ve alternatif enerji kaynakları, ülkenin ekonomik sürdürülebilirliği ve enerji bağımsızlığı açısından önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. “Büyük Dönüş” programı ve modern altyapı projeleri, bölgenin hızlı kalkınmasını sağlayarak ulusal birlik ve devletçilik bilincini pekiştirmektedir. Aynı zamanda “akıllı şehir/köy”, eğitim ve bilimsel inovasyon projeleri Azerbaycan'ın uzun vadeli stratejik hedeflerine hizmet etmektedir. Araştırma, Karabağ kaynaklarının yönetiminin yalnız ekonomik değil, aynı zamanda siyasi, hukuki ve psikolojik egemenliğin güçlendirilmesinde de kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Telli Rahim gizi Cabbarova

PhD Candidate, Senior Lecturer

Ganja State University

ziyacabbarli@mail.ru

telli.cabbarova@gdu.edu.az

The Strategic Importance of Karabakh's Underground and Surface Resource Potential in Strengthening Azerbaijan's State Sovereignty

Abstract: This study provides a comprehensive analysis of the strategic role of Karabakh's underground and surface resource potential in strengthening Azerbaijan's state sovereignty. Following the 44-day Patriotic War, the economic reintegration of the liberated territories is evaluated within the framework of energy security, geopolitical advantages, and socio-psychological aspects. Karabakh's mineral reserves, agricultural capacity, and alternative energy resources serve as key factors for the country's economic resilience and energy independence. The “Great Return” program and modern infrastructure projects promote rapid regional development while reinforcing national unity and the consciousness of statehood. Furthermore, initiatives such as “smart city/village” concepts, education, and scientific innovation contribute to Azerbaijan's long-

term strategic goals. The study concludes that the management of Karabakh's resources is crucial not only for economic purposes but also for the consolidation of political, legal, and psychological sovereignty.

Телли Рагим гызы Каббарова

Докторант программы PhD, старший преподаватель

Гянджинский государственный университет

ziyacabbarli@mail.ru

telli.cabbarova@gdu.edu.az

Стратегическое значение подземного и наземного ресурсного потенциала Карабаха в укреплении государственного суверенитета Азербайджана

Резюме: В данной работе всесторонне анализируется стратегическая роль подземного и наземного ресурсного потенциала Карабаха в укреплении государственного суверенитета Азербайджана. После 44-дневной Отечественной войны экономическая интеграция освобожденных территорий рассматривается с точки зрения энергетической безопасности, геополитических преимуществ, а также социально-психологических аспектов. Минеральные запасы, сельскохозяйственный потенциал и альтернативные энергетические ресурсы Карабаха являются важными факторами экономической устойчивости и энергетической независимости страны. Программа «Большое Возвращение» и современные инфраструктурные проекты способствуют ускоренному развитию региона, укрепляя национальное единство и государственную идентичность. Наряду с этим проекты «умный город/деревня», образование и научные инновации служат долгосрочным стратегическим целям Азербайджана. Исследование показывает, что управление ресурсами Карабаха имеет решающее значение не только для экономики, но также для укрепления политического, правового и психологического суверенитета.

Giriş

Azərbaycan xalqının milli lideri, müasir dövlətçiliyimizin memarı və dünya miqyasında qəbul edilən siyasi şəxsiyyətlərdən biri olan Ulu Öndər Heydər Əliyevin davamçısı, möhtərəm Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev təkcə siyasi iradəsi ilə deyil, həm də dərin intellekti, strateji düşüncə tərzı və güclü psixoloji keyfiyyətləri ilə fərqlənmişdir. İlham Əliyev şəxsiyyətinin psixoloji əsaslarını, liderlik bacarıqlarını, milli kimlik və dövlət idarəedicisi diplomatiyada rəşional strateji və intellektual xüsusiyyətlərini analiz edərək onun şəxsiyyət kimi yüksək xarakterik xüsusiyyətləri göz önündədir. Cənab İlham Əliyev siyasətçi kimi hadisələrin gələcəyini qabaqcadan görə bilir və öz fəaliyyətini ona uyğunlaşdırır. Yüksək intellekt qabiliyyətlərin formalaşmasında formalaşmasında mühüm rol oynayan şəxsi keyfiyyətlərin – emosional zəka, qərar vermə bacarığı, strateji düşüncə, xarizma və xalqla emosional bağ yaratmaq qabiliyyəti kimi komponentlərin təhlilinə yönəldiləcək. Bundan əlavə, İlham Əliyevin liderlik üslubu klassik və çağdaş liderlik nəzəriyyələri prizmasından qiymətləndiriləcək, onun fəaliyyətində milli-mədəni və tarixi faktorlara dayanır. İlham Əliyevin həyat və fəaliyyəti sübut edir ki, yüksək intellektual qabiliyyətlər yalnız fitri istedadla deyil, eyni zamanda sistemli düşüncə, zəhmət, müdriklik və güclü psixoloji iradə ilə də formalaşır. Cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Qarabağ torpaqları 30 ildən sonra öz azadlığına qovuşdu Qarabağın yeraltı və yerüstü resurs potensialının Azərbaycan dövlət suverenliyinə təsiri hüquqi, siyasi, iqtisadi, sosial və psixoloji aspektlərdən daha çox ön plandadır. 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində ərazi bütövlüyünün bərpası milli həmrəylik, dövlətçilik şüuru və kollektiv psixologiyada dönüş nöqtəsi yaratmışdır. Məqalədə Qarabağ Azərbaycan üçün həm strateji, həm də iqtisadi baxımdan önəmli bir bölgədir. Bölgənin yeraltı sərvətləri – qızıl, mis, molibden, tikinti materialları və enerji ehtiyatları – ölkənin iqtisadi inkişafına və enerji balansına birbaşa təsir göstərir. Yerüstü resurslar isə kənd təsərrüfatı, otlaq sahələri, meşələr, su ehtiyatları və ekoturizm imkanlarını əhatə edir.

İqtisadi təhlükəsizlik konteksti: Qızıl, mis, molibden kimi strateji metalların idarə edilməsi milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığını gücləndirir, xarici təsirlərə qarşı müqavimət yaradır və ölkənin fiskal imkanlarını artırır.

Enerji və ekoloji təhlükəsizlik: Azad edilmiş ərazilərin “yaşıl enerji zonası” elan olunması suverenliyin enerji müstəqilliyi ilə tamamlanmasına şərait yaradır.

Ərazi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsi: İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda dövlət nəzarətinin tam bərpası, sərhəd və inzibati idarəetmə mexanizmlərinin yenidən qurulması suverenliyin hüquqi və siyasi təminatını daha da gücləndirir.

Qarabağ bölgəsinin bərpası və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına dönüş prosesi cəmiyyətin psixologiyasında müsbət dönüş nöqtəsi formalaşdırır.

Kollektiv yaddaşın bərpası: Qarabağın azad edilməsi milli tarixdə “psixoloji yenidən doğuluş” fenomeni yaratmış, uzun illərin travmasını milli qürur hissinə çevirmişdir.

Sosial psixoloji sabillik: Bərpa və yenidənqurma işləri cəmiyyətdə gələcəyə inamı gücləndirir, xüsusilə gənc nəslin milli kimlik şüurunu möhkəmləndirir.

Məcburi köçkünlərin reabilitasiyası: Onların sosial adaptasiyası, psixoloji dirçəlişi və yeni həyat şəraitinə integrasiyası dövlət siyasətinin mühüm komponentidir. Bu proses həm sosial ədaləti təmin edir, həm də milli birliyə töhfə verir.

Qarabağda aparılan bərpa tədbirləri yalnız fiziki infrastrukturun deyil, həm də cəmiyyətin psixoloji sağlamlığının bərpasına xidmət edir.

Qarabağın resurs potensialının texnoloji əsaslarla bərpası və idarə olunması Azərbaycanın 2030 və 2040 uzunmüddətli inkişaf strategiyalarının əsas istiqamətlərindəndir.

İqtisadi diversifikasiya: Kənd təsərrüfatı, sənaye, ekoturizm və enerji sektorları Qarabağın inkişafı ilə yeni mərhələyə daxil olur.

Beynəlxalq iqtisadi integrasiya: Zəngəzur dəhlizi, yeni nəqliyyat-logistika xətləri və investisiya imkanları bölgəni regional iqtisadi mərkəzə çevirir.

Elmi və texnoloji yeniliklər: “Ağıllı kənd”, “ağıllı şəhər” layihələri və bərpaolunan enerji zonalarının yaradılması Azərbaycanı regionda innovativ inkişaf modelinə yaxınlaşdırır.

Əhali məskunlaşması və demoqrafik sabillik: Yeni yaşayış massivləri, sosial obyektlər və təhsil infrastrukturunu Qarabağın dayanıqlı məskunlaşmasını təmin edərək dövlətin gələcək demoqrafik təhlükəsizliyinə töhfə verir.

2022-ci il iyulun 21-də İlham Əliyev “Qarabağ İqtisadi Rayonunda Bərpa, Tikinti və İdarəetmə Xidməti”-nə dair fərman imzalayıb.

Bu xidmət işğaldan azad olunmuş torpaqlarda çoxmənzilli binaların, fərdi evlərin tikintisini; mənzil-kommunal təsərrüfatı, abadlaşma və yaşıllaşdırmanı idarə edəcək.

Kəngərli kəndi (Ağdam)

2025-ci ilin mayında İlham Əliyev Ağdamın Kəngərli kəndinin I mərhələsinin açılışında olub.

Yeni kənddə 632 fərdi ev, yol infrastrukturunu, elektrik, rabitə, su xətləri, qaz təminatı var.

Orada həmçinin uşaq bağçası, tam orta məktəb, icma mərkəzi tikilib, Prezident kənd sakinlərinə açarlarını təqdim edib.

2023-cü il noyabrın 28-də Əliyev “Qarabağ Universitetinin yaradılması” barədə sərəncam verib.

2024-cü il sentyabrın 20-də Prezident təmir olunmuş universitetin açılış mərasimində iştirak edib.

Universitetin bərpası regionda elmi və təhsil potensialının bərpası istiqamətində vacib addımdır.

Ağdamda tarixi “İmarət” stadionunun yenidən tikintisi planlaşdırılır. Stadionun təməl qoyma mərasimi 2024-cü ildə olub.

Bu stadion UEFA tələblərinə uyğun olacaq

2023-cü ildə Əliyev 3-cü Azərbaycan Beynəlxalq “Qarabağın Bərpa, Yenidənqurma və İnkişafı” (“Rebuild Karabakh”) sərgisində iştirak edib və müraciət edib.

2025-ci ildə 5-ci “Rebuild Karabakh” sərgisi keçirilib və Əliyev sərgi iştirakçılarına çıxış edib.

Sərgilər Qarabağın bərpası üçün beynəlxalq əməkdaşlıq, investisiya cəlb edilməsində vacib platformadır.

“Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində Laçında hava limanı tikilmişdir. Prezidentin bu regionda infraqurata böyük diqqəti var.

2. Siyasi tədbirlər, forumlar və simvolik səfərlər

“Karabakh: evə dönüş” Forumu (2023)

6 dekabr 2023-cü ildə ADA Universitetində “Karabakh: Back Home After 30 Years. Accomplishments and Challenges” (“Qarabağ: 30 ildən sonra evə dönüş. Nailiyyətlər və çətinliklər”) adlı forum keçirilib. Prezidenti Əliyev çıxış edib.

Bu forum Qarabağın azad olunduqdan sonra onun bərpası, reinteqrasiyası, sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri üzərində müzakirə üçün platforma yaradırdı.

Səfərlər və simvolik gəzintilər

15 oktyabr 2023-cü ildə Əliyev Xankəndiyə (mübahisəli Şuşa rayonu əraziləri) səfər edib və Azərbaycan bayrağını ucaldıb.

2025-ci ildə Prezidentin Qarabağa növbəti səfəri olub və yeni infrastruktur obyektlərinin açılışında iştirak edib.

19–20 sentyabr 2023-də Azərbaycan Qarabağda antiterror əməliyyatı keçirdikdən sonra Əliyev bölgədə “tam nəzarətin” bərpası mesajını vurğulayırdı.

3. İctimai, sosial və hüquqi aspektlər

1. “Böyük Qayıdış” proqramı

Bu proqramın çərçivəsində azad olunmuş yaşayış məntəqələrində məskunlaşma prosesi gedir.

Əliyev yeni kəndlərdə (məsələn, Kəngərli) evlərin açarlarını sakinlərə təqdim edib.

Cənab İlham Əliyev tez-tez regionun bərpasının yalnız fiziki tikinti işləri deyil, həm də uzunmüddətli sülh və əlaqələrin qurulması demək olduğunu vurğulayırdı.

“Tam nəzarət” bərpa olunduğunu, Qarabağın Azərbaycanın bir hissəsi olduğunu və reinteqrasiyanın davam edəcəyini bəyan edir.

Hüquqi analiz: Qarabağın resurslarının dövlət suverenliyi baxımından hüquqi tənzimlənməsi, milli qanunvericilik və beynəlxalq hüquq çərçivəsində təhlil edilmişdir.

Siyasi-strateji analiz: Prezident çıxışları, dövlət strategiyaları və təhlükəsizlik konsepsiyaları, həmçinin regional və qlobal geosiyasi kontekst nəzərə alınmışdır.

İqtisadi analiz: Yeraltı və yerüstü resursların potensialı, bərpa proqramları, investisiya layihələri, enerji və kənd təsərrüfatı sahələrinin, istə su kimi təbii ehtiyatların iqtisadi təsiri qiymətləndirilmişdir iqtisadi təsiri qiymətləndirilmişdir.

Sosioloji və psixoloji analiz: Məcburi köçkünlərin geri dönüşü, gənc nəslin inkişafı, kollektiv şüurun bərpası və psixoloji sabillik tədqiq edilmişdir.

Empirik müşahidə: 2019–2025-ci illərdə Qarabağda həyata keçirilən dövlət layihələri, sosial proqramlar, statistik göstəricilər və faktlar əsasında nəticələr çıxarılmışdır.

Qarabağın iqtisadi baxımdan əhəmiyyəti həm yeraltı, həm də yerüstü resurs potensialına əsaslanır. Regionun zəngin mineral yataqları və kənd təsərrüfatı sahələri Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji dayaqları hesab olunur.

Kənd təsərrüfatı sahələri: Qarabağın münbit torpaqları taxıl, tərəvəz və üzümçülük üçün əlverişlidir. Son beş ildə dövlətin kənd təsərrüfatı proqramları çərçivəsində suvarma sistemləri bərpa edilmiş və məhsuldarlıq artırılmışdır.

Otlaq və heyvandarlıq sahələri: Qarabağın otlaqları milli heyvandarlıq sektoruna dəstək verir, yerli əhalinin məşğulluğunu təmin edir.

Su ehtiyatları və ekoturizm: Təbii göllər, çaylar və dağ silsilələri ekoturizmin inkişafına şərait yaradır, regionun iqtisadi diversifikasiyasını gücləndirir.

Qarabağın bərpası və əhalinin geri dönüşü sosial və humanitar baxımdan strateji əhəmiyyət kəsb edir:

Məcburi köçkünlərin geri dönüşü: 100 mindən çox məcburi köçkün regiona qayıtmışdır. Dövlət tərəfindən evlərin, məktəblərin və xəstəxanaların bərpası təmin edilmişdir.

Təhsil və gənc nəsil: Qarabağda yeni məktəblər, STEAM mərkəzləri və təlim proqramları gənc nəslin kognitiv və emosional inkişafına dəstək verir. Bu proqramlar həm də dövlətçilik şüurunun formalaşmasına xidmət edir.

Məşğulluq və sosial inteqrasiya: Regionda yaradılmış yeni iş yerləri və iqtisadi layihələr gənclərin əmək bazarına inteqrasiyasını təmin edir.

Mədəniyyət və turizm: Qarabağın mədəni irsi və tarixi abidələri bərpa edilərək turizm potensialı artırılmışdır. Bu, həm sosial inkişaf, həm də iqtisadi diversifikasiya üçün önəmlidir.

Qarabağın strateji əhəmiyyəti yalnız iqtisadi və siyasi sahələrdə deyil, həm də milli psixologiyada özünü göstərir:

Təhlükəsizlik hissənin bərpası: Ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi və dövlətin müdafiə qabiliyyətinin gücləndirilməsi insanlarda psixoloji sabitliyi artırır.

Milli qürur və dövlətçilik şüuru: Prezidentin liderlik çıxışları və dövlət tədbirləri kollektiv emosional sintezi gücləndirir.

Kognitiv və emosional amillər: Gənc nəsil torpağa bağlılıq, dövlətçilik şüuru və özünəinam formalaşdırır. Post-münaqişə travmalarının aradan qaldırılması üçün psixoloji proqramlar tətbiq olunur.

Milli həmrəylik və etimad: Qarabağın bərpası və əhali ilə birgə həyata keçirilən dövlət tədbirləri kollektiv şüurun və dövlətə inamın möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Psixoloji təsir uzunmüddətli perspektivdə həm gənc nəslin, həm də bütün cəmiyyətin sosial və emosional sağlamlığını təmin edir.

Qarabağın strateji mövqeyi regional təhlükəsizlik və geosiyasi balans baxımından vacibdir:

Regional güc balansı: Qarabağın nəzarətə götürülməsi Azərbaycanın regional mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Logistika və ticarət: Zəngəzur dəhlizi beynəlxalq ticarət və nəqliyyat əlaqələrinin inkişafına şərait yaradır.

Dövlət və insan təhlükəsizliyi: Strateji mövqeyin möhkəmlənməsi həm fiziki təhlükəsizlik, həm də psixoloji təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətlidir.

Bu strateji üstünlüklər Azərbaycanın milli suverenliyinin və regional nüfuzunun möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Qarabağın yeraltı və yerüstü resurs potensialı Azərbaycan dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsində strateji rola malikdir.

1. **İqtisadi suverenlik və rifah:** Qarabağın mineral zənginliyi — qızıl, mis, molibden və digər faydalı qazıntılar — Azərbaycanın makroiqtisadi sabitliyi üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu resursların dövlət nəzarətinə reinteqrasiyası Azərbaycan üçün uzunmüddətli gəlir mənbəyi ola bilər, xarici asılılığı azaldaraq milli fiskal potensialı gücləndirir. Xalq Cəbhəsi-nin məlumatına görə, Qarabağda 160-dan çox faydalı qazıntı yatağı var və “AzerGold” QSC kimi qurumlar regionun mineral resurslarının kəşfi və istismarı üzərində işləyir.

2. **Enerji və ekoloji dayanıqlıq:** Azad olunmuş Qarabağ ərazilərində “yaşıl enerji zolaqları”nın yaradılması fikri, bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi (məsələn, günəş və külək enerjisi) ilə dövlətin enerji müstəqilliyini artırmağa imkan verir. Bu, yalnız iqtisadi deyil, həm də ekoloji baxımdan strateji əhəmiyyət kəsb edir.

3. **Sosial və psixoloji sabitlik:** Məcburi köçkünlərin Qarabağa qayıdışı və regionun yenidən infrastrukturunun bərpası — yaşayış massivləri, təhsil müəssisələri, sağlamlıq obyektləri — cəmiyyətdə milli birliyin, dövlətə inamın yenidən formalaşmasına xidmət edir. Kollektiv yaddaşın bərpası və psixoloji dirçəliş, xüsusilə gənc nəsildə dövlətçilik şüurunun güclənməsinə təkan verir.

4. **Hüquqi-suveren aspektlər:** Qarabağın suveren Azərbaycan ərazisi kimi tam hüquqi bərpası, mineral ehtiyatların istismarı üçün qanunvericilik bazasının möhkəmləndirilməsini tələb edir. Bu da dövlətin suveren hüququnun təzahürü kimi çıxış edir və beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın mövqeyini gücləndirir.

5. **Regionun geosiyasi əhəmiyyəti:** Qarabağın strateji mövqeyi yalnız yerli deyil, regional təhlükəsizlik və iqtisadi inteqrasiya kontekstində də vacibdir. Zəngəzur dəhlizi, nəqliyyat infrastrukturunu və investisiya axınları regionun iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsi üçün imkan yaradır. Belə bir infrastruktur təşəbbüsü Azərbaycanın regional nüfuzunu artırır.

6. **Elmi-texnoloji perspektiv:** “Ağıllı şəhər / kənd” konsepsiyalarının, texnoloji yeniliklərin və elmi infrastrukturların Qarabağda bərpası, yerli elmi-capacityni gücləndirir. Bu, həm resursların dayanıqlı idarə olunmasına, həm də regionun innovativ inkişafa inteqrasiyasına şərait yaradır.

7. STEAM məktəblərinə və süni intellektin inkişafına daha çox diqqət yetirmək lazımdır.

Problemin aktuallığı

Qarabağın işğaldan azad edilməsindən sonra bölgənin yeraltı və yerüstü resurslarının dövlət nəzarətinə qaytarılması və səmərəli idarə olunması Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi, iqtisadi inkişafı və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir. Regional geosiyasi proseslər, enerji təhlükəsizliyi məsələləri, post-münaqişə reabilitasiyası və məcburi köçkünlərin geri dönüşü kimi proseslər məhz bu resurs potensialının düzgün qiymətləndirilməsini zəruri edir.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən reintegrasiya və yenidənqurma siyasəti Qarabağın resurslarının milli iqtisadiyyatın strateji dayacağına çevrilməsini ön plana çıxarır. Bu baxımdan mövzunun tədqiqi yalnız iqtisadi deyil, həm də **siyasi, sosial-psixoloji, hüquqi və ekoloji** aspektlərdə birgə vəhdətində inkişaf etdirilməlidir.

Problemin elmi yeniliyi

- Qarabağ resurs potensialının **dövlət suverenliyinin psixoloji və ideoloji aspektləri** ilə əlaqələndirilməsi yeni yanaşma kimi qiymətləndirilir.

- Yeraltı və yerüstü sərvətlərin yalnız iqtisadi kateqoriya deyil, **milli kimlik, dövlətçilik şüuru və post-münaqişə psixologiyası** ilə qarşılıqlı təsirdə araşdırılması mövcud elmi araşdırmalardan fərqlənən istiqamətdir.

- “Yaşıl enerji zonası”, “Ağıllı şəhər/kənd”, “Qarabağ Universiteti” kimi layihələrin dövlət suverenliyinə **elmi-texnoloji təsir mexanizmləri** ilk dəfə kompleks şəkildə həyata keçmişdir.

- Analizdə **2019–2025-ci illər** üzrə faktiki dövlət qərarları, Prezidentin Qarabağa səfərləri və layihələrin empirik əsasları istifadə olunur ki, bu da tədqiqatın aktual məlumatlara söykənməsini təmin edir.

Problemin praktik əhəmiyyəti

Dövlət idarəçiliyi və praktiki siyasət üçün mühüm töhfələr verəcək yeni ruhlu gənclərin şəxsiyyət kimi dövlət rəhbərinin ətrafında birləşməsidir:

Qarabağın mineral resurslarının idarə edilməsi strategiyasının formalaşdırılmasına elmi əsas yaradır

“Böyük Qayıdış” proqramının sosial-psixoloji effektivliyini qiymətləndirmək üçün metodoloji baza təqdim edir

Post-münaqişə bölgələrində dayanıqlı inkişaf modellərinin tətbiqini dəstəkləyir

Təhsil, elm və texnologiyanın Qarabağda yenidən qurulmasında innovativ həllərin seçilməsinə imkan verir

Milli təhlükəsizlik, enerji müstəqilliyi və iqtisadi suverenlik baxımından siyasi qərarların optimallaşdırılmasına xidmət edir

Ədəbiyyat

1. İmrani, Z.T. “Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ekoturizm potensialı və ondan istifadə yolları.” Coğrafiya və Təbii Resurslar jurnalı. journal.geonatres.az
2. “Qarabağın coğrafiyası: təbii şərait və resurs potensialı.” Monoqrafiya, AMEA Coğrafiya İnstitutu, baş redaktor Zakir Eminov. science.gov.az
3. “Qarabağın biomüxtəlifliyi, torpaq və su ehtiyatları: keçmişi, bugünü və gələcəyi.” Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında keçirilmiş konfrans materialları. science.gov.az
4. **Hogg, M.A., & Vaughan, G.M.**
Social Psychology (2021, 9th Edition – Pearson)
5. “Qarabağda geoloji kəşfiyyat və bərpa olunan enerji layihələri.” icma.az / xəbər analiz məqaləsi.
6. “Qarabağın faydalı qazıntı yataqları əsl sahibinə qaytarılacaq.” Science.gov.az – faydalı mineral resursların təhlili. science.gov.az
7. **Robbins, S.P., & Judge, T.A.**
Organizational Behavior (2022, 18th Edition – Pearson)
8. <https://president.az/>
9. **Aliyev, V. & Mammadov, E. (2023).**
Regional Economic Development in Post-Conflict Areas: The Case of Karabakh.

QARABAĞ VƏ ŞƏRQİ-ZƏNGƏZUR İQTİSADI RAYONLARININ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN ROLU

X.D.Dadaşova

Bakı Dövlət Universiteti, Xarici ölkələrin iqtisadi-siyasi coğrafiyası və tuzim kafedrasının müəllimi

xdadashzade@mail.ru

Xülasə. Məqalədə işğaldan azad olunduqdan sonra formalaşan iqtisadi-coğrafi rayonların ərazisində Azərbaycan Respublikasının turizm, xüsusilə də sağlamlıq turizmi sahəsində qazana biləcəyi nailiyyətlər haqqında əhəmiyyətli məlumatlar əks olunmuşdur. Əldə edilən bu məlumatlar əsasında cədvəl və xəritə tərtib edilib məqaləyə əlavə olunmuşdur. Mövcud rekreasiya potensialı qiymətləndirilmiş və onun əsasında gələcək inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Adı çəkilən hər iki iqtisadi rayon ən vacib sağlamlıq və rifah turizmi mərkəzinə çevrilmək potensialına malik olması aşkar edilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ rayonu, Şərqi-Zəngəzur rayonu, sağlamlıq turizmi, rifah turizmi, rekreasiya potensialı

Giriş. Məqalə Azərbaycan Respublikasının təbii ehtiyatlarla çox zəngin olan Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarında inkişaf etdirilə biləcək sənaye sahələri və onların struktur-funksional xüsusiyyətləri, resurs potensialları və onlardan səmərəli istifadə yolu ilə iqtisadi səmərənin əldə olunması yollarına həsr edilmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin 7 iyul 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə işğaldan azad edilmiş rayonların əsasında Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonları yaradılmışdır. Artıq dörd ildir ki, yaradılmış bu iqtisadi rayonların ərazisində bir çox iqtisadi inkişaf layihələri həyata keçirilməyə və uğurla icra olunmağa başlanmışdır. Buna ən bariz nümunə olaraq, həmin ərazilərin minlərdən təmizlənməsi və nəqliyyat sisteminin yaxşılaşdırılması kimi tədbirlər buna aid edilə bilər. Oudur ki, ərazinin malik olduğu yüksək resurs potensialından daha səmərəli şəkildə istifadə olunması yolu ilə ciddi iqtisadi səmərələr əldə edilə bilər. Təbii ehtiyatlardan istifadə olunması yolu ilə dövlət büdcəsinə milyonlarla manat gəlir gələ bilər.

Tədqiqat metodları – Tədqiqat işində riyazi-analiz, müqayisə, tarixi-analoji və statistik təhlil metodlarından istifadə olunmuş və əldə edilən həmin məlumatlar əsasında bir sıra cədvəllər və qrafiklər tərtib edilmiş və bununla da tədqiqat işinin elmi-praktiki əhəmiyyəti də yüksəlmişdir.

Müzakirə və analizlər – Azərbaycan Respublikasının malik olduğu rekreasiya və təbii ehtiyatlar potensialına əsasən turizmin sağlamlıq və rifah turizmi sahələrində daha çox və daha sürətlə inkişaf etmək imkanı vardır və bu xüsusiyyətə əsasən sağlamlıq turizminin ölkəmizin iqtisadiyyatında və ölkəmizin yaşayış səviyyəsində, o cümlədən də beynəlxalq səviyyədə tanınmasında, yerli mənbələrin səmərəli şəkildə istehsalat cəlb olunmada rolu ilə yanaşı, həm də bu sektorla əlaqəsi olan digər sektorların da inkişafında da təşviqediciliyinə yüksəlməsi danılmazdır. Respublikamızın çox əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi, rekreasiya ehtiyatları ilə zənginliyi, iqlim tiplərinin müxtəlifliyi, o cümlədən rəqabətə davamlı və uzunmüddətli inkişafa malik turizm sektorunun davamlı olaraq təşkilinə şərait yaradır. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası ölkəmizin neft sektorundan asılılığını minimuma endirmək və təbii ki qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Məhz bu baxımdan son illərdə turizmle bağlı həyata keçirilən tədbirlər, ölkə başçısının imzaladığı fərman və sərəncamlar, müxtəlif dövlət proqramları, beynəlxalq turizm sərəncamlarının keçirilməsi, düzgün və çox məqsədyönlü planlanmış turizm strategiyasının hazırlanması bunu bir daha sübut edir. Sağlamlıq və rifah turizmi sahəsində yalnız ölkəmizdə mövcud olan Naftalan neftinin və beynəlxalq səviyyədə tanınmış mineral suların analoqu olan turizm ehtiyatları hesabına bu sahənin inkişafının təmin edilməsi elmi məqalənin mövzusunun əsas məqsədlərindəndir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Məlumdur ki, turizm sektoru ölkənin iqtisadi inkişafında önəmli rola malikdir və son dövrlərdə yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərlərində sağlamlıq turizminin ölkənin iqtisadiyyatında rolu və turizm potensialından daha səmərəli istifadəsinin təşkili ilə bağlı araşdırmalara rast gəlmək mümkündür. Ölkəmizdə də bu sahə üzrə araşdırmalar edən və əsərlərində, yazdıqları məqalələrdə sağlamlıq və rifah turizmi haqqında məlumatlar verən alimlərdən Ə.Əlirzayev, S.Yeganlı,

R.Qasimov, B.Bilalov, H.Soltanova, E.Məmmədov, İ.Hüseynov və N.Əfəndiyeva, M.Abadov, xarici ölkə tədqiqatçı və alimlərindən isə E.Draçeva, John Connell, A.Reisman, Leo Rask, O.Nikitina, A.Vetted, A.Kuskov, Y.Voronov, V.Karpov bə başqalarını nümunə olaraq göstərmək olar.

Mövzunun təhlili. – İnsanların öz sağlamlığını qorumaq, əmək məhsuldarlığını və istehsalı artırmaq məqsədi ilə turizm və rekreasiya mənbələrindən (tərtəmiz hava, bol günəş enerjisi, müxtəlif mineral sular və optimal iqlim şəraiti) istifadə edilir. Sağlamlıq və rifah turizmi insanların müxtəlif xəstəliklərdən müalicə olunmaq, öz sağlamlığını mühafizə etmək məqsədi ilə yaşadıkları ölkədən başqa bir ölkəyə səyahət etmə hadisəsidir. Sağlamlıq və tibbi turizm 1990-cı illərdən başlayaraq qloballaşmanın və bir çox ölkələr arasında yaranan güclü rəqabətin təsiri ilə yaranan alternativ turizm növlərindən biri kimi inkişaf etməyə başlamışdır [6]. İnsanların müalicə olunmaq məqsədi ilə həyata keçirdikləri səhayətlər sağlamlıq turizmini formalaşdırır ki, bu da turizm növü kimi əsasən fərdi turizm növüdür. Sağlamlıq və tibbi turizmi həyata keçirmək istəyən insanlar daha çox kurort və sanatoriyalar, müxtəlif sağlamlıq mərkəzlərinin çox olduğu ərazilərə üstünlük verirlər [4]. Bu turizm növü qeyd etdiyimiz kimi sanatoriya və kurortlarda müxtəlif təbii vasitələr ilə müalicəyə əsaslanır və qeyd olunan vasitələrə iqlim, mineral sular, palçıq vannalarını aid etmək lazımdır. Həmin müəssisələrində aparılan müalicənin yüksək tibbi effekti bununla nümayiş etdirilir ki, həmin sanatoriyalardan qayıdarkən, xəstələrin 96%-nin səhhəti yaxşılaşır, xroniki xəstəliklərin daha kəskinləşməsi halları 2-5 dəfə azalır, tibbi müdaxilələrə ehtiyac 2,7 dəfə azalır, iş qabiliyyətinin zəifləməsi sayı orta hesabla 32% aşağı düşür [3].

Azərbaycan Respublikasında mövcud olan bir sıra hidromineral ehtiyatlar var ki, bunlar sağlamlıq və rifah turizminin inkişafına təkan verən sanatoriya-kurortlar üçün çox əhəmiyyətli amillərdir. Mövcud iqlim ehtiyatlarının göstəriciləri və landşaftların xüsusiyyətləri bu sahəni inkişaf etdirməyə əlverişli şərait yaradır. Ölkəmizdə geniş miqyasda ərazi tutan quru subtropik iqlim insanların səhhətinə müsbət təsir göstərir. “Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramında” qeyd edilmişdir ki, kurort əraziləri elə bir yerdir ki, həmin ərazidə müxtəlif təbii müalicə resursları mövcuddur. Bu ehtiyatlardan müalicə və profilaktik məqsədlər ilə istifadə edilir. Respublikamız qeyd olunan təbii ehtiyatlardan ən çox mineral sularla zəngindir və belə ki, səkkiz qrup mineral suyun dünyada qəbul edilməsi və həmin mineral suların hər birinin Azərbaycanda olması balneoloji kurortların sayının artmasına şərait yaradır. [1].

Azərbaycanın “turizm cənnəti” hesab edilən səfalı havası, müalicəvi suları, zəngin təbii ehtiyatları ilə tanınan Qarabağın 44 günlük müharibənin sonunda Ali Baş Komandanın və müzəffər Azərbaycan ordusunun qələbəsi nəticəsində işğaldan azad olunması bu ərazilərin yenidən qurmasını milli iqtisadiyyatımızın qarşısına əsas vəzifə olaraq qoymuşdu. Qara və əlvan metallurgiya, o cümlədən kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq, eləcə də digər sahələrdə olduğu kimi turizm, habelə sağlamlıq turizmində də böyük maliyyə vəsaitləri tələb edən işlər planlanmaqdadır. Hesablamalara görə Qarabağın yenidənqurması üçün səksən milyard dollar civarında maliyyə vəsaiti tələb olunur.

Mülayim iqlim tipi daxilində yerləşən Dağlıq Qarabağ meşə örtüyünün geniş olması səbəbindən aeroterapiya üçün əlverişli hava şəraitinə malikdir [2]. Ərazi həm də çoxlu sayda termal və mineral sularla zəngindir. Şuşa şəhəri, Laçın və Kəlbəcər rayonlarında temperaturu $+100^{\circ}\text{C}$ -ə qədər olan termal sulara rast gəlinməkdədir. Həmçinin mineral suların yer səthinə çıxdığı ərazilər vulkanik mənşəli süxurlarla örtüldüyünə görə bu suların kimyəvi tərkibi müalicəvi əhəmiyyəti olan müxtəlif birləşmələrlə zəngindir. Respublikamızda olan, ümumilikdə, bütün mineral suların 32,5%-i məhz Laçın və Kəlbəcər rayonları ərazisində yerləşir ki, Tərtər çayı hövzəsində yerləşən Kəlbəcər rayonunda 400-dən çox mineral su aşkar edilmişdir. Laçın rayonunun ümumi mineral su ehtiyatı $3105 \text{ m}^3/\text{gün}$, Kəlbəcər rayonunun ehtiyatı isə $4287 \text{ m}^3/\text{gün}$ təşkil edir. Buranın müalicəvi sularını fərqləndirən əsas cəhətlər temperaturun və kimyəvi tərkibinin dəyişməsi, debitinin isə yüksək olmasıdır.

Regionun ən böyük mineral su mənbəyi sayılan Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisi boyu yayılan İstisu bulaqlarıdır ki, onlar 1139-cu ildə ölkəmizin ən qədim şəhərlərindən biri olan Gəncədə baş verən zəlzələ zamanı yer qabığında yaranan dərin çatlar hesabına ortaya çıxdığı təxmin edilən bu müalicəvi mineral suların tərkibi karbon qazlı və hipertermaldır. Aşağı və Yuxarı İstisu, Tərxun, Qoturlu və Keşdək bulaqları kimi mineral sular mənbələri Kəlbəcər rayonu ərazisində, Minkənd bulağı isə Laçın rayonu ərazisində yerləşir. Bunlardan əlavə on ikiyə qədər İstisu bulağının olduğu da qeyd edilir. Bu bulaqların suyundan müalicə məqsədilə daxilə qəbul edilməklə və vanna qəbul etməklə istifadə edilir, fiziki

xüsusiyyətləri və kimyəvi tərkibinə görə Çexiyanın “Karlovı Varı” müalicəvi mineral suyu ilə oxşarlıq təşkil etməkdədir. Suyun temperaturu +60⁰C- ə yaxın olmaqla tərkibi Cu, Br, J, Ni, Fe, Mg, Zn, mərgümüş, və sair maddələrlə zəngindir. İstisu mineral bulaqlarının suyundan mədə-bağırsaq xəstəliklərinin, xroniki qəbizlik və qastrit, uroloji, bəzi sinir sistemi xəstəliklərinin, ginekoloji və habelə maddələr mübadiləsi pozulması kimi xəstəliklərin müalicəsi məqsədləri ilə istifadə olunur.

Cədvəl 1.

Qarabağda debiti yüksək olan mineral sular və dünyada analoqlarının müqayisəsi

İ mənbələrin adı	Suyun mənbədə temperaturu ⁰C	Debiti min l/gün	Müalicəvi əhəmiyyəti
Bağırsaq	15	200	Müalicəvi süfrə suyu, ürək-damar, əsəb sistemi və ginekoloji xəstəliklər
Qoturlu	18	70	Mədə-bağırsaq və dəri xəstəlikləri
Qarasu	21	700	müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri
Mozşay	19	150	Müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri
Yuxarı və Aşağı İstisu	61	3200	Müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri, dəri xəstəlikləri, dayaq- hərəkət sistemi, öd yolları və qaraciyər xəstəlikləri
Tutqun	43	600	Müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri, dəri xəstəlikləri, dayaq- hərəkət sistemi, öd yolları və qaraciyər xəstəlikləri
Minkənd	29	430	Müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri, dəri xəstəlikləri, dayaq- hərəkət sistemi, öd yolları və qaraciyər xəstəlikləri
Şırlan	11	150	Müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri, öd kisəsi və qaraciyər xəstəlikləri
Turşsu	9	300	Müalicəvi süfrə suyu və mədə-bağırsaq xəstəlikləri, öd kisəsi və qaraciyər xəstəlikləri

Mənbə

: Тагиев, Ибрагимов, Бабаев (2011). Ресурсы минеральных и термальных вод Азербайджана. Баку: “Чашыоглу”, 214 с. [8]

Cədvəl 1.-də qeyd olunmuş mineral su mənbələrindən yalnız Minkənd Laçın rayonu ərazisində, Şırlan və Turşsu Şuşa şəhəri ərazisində, qalanları isə Kəlbəcər rayonu ərazisində yerləşir. Cədvəldən göründüyü kimi Yuxarı və Aşağı İstisu bulaqları gün ərzində 3200 min litr yer səthinə çıxmaqla ən yüksək debite malik olan mineral su mənbəyidir. Bu mineral suların tərkibinin zəngin olması və dadının da acı olmaması səbəbindən onlardan həm süfrə suyu, həm də müalicə məqsədləri ilə istifadə edilməsinə imkan verir. Bağırsaq mineral suyu tərkibinə görə Almanıyanın Brambax suyuna oxşardır və ondan kurort-müalicə və SPA mərkəzlərində istifadə edilə bilər, Qoturlu müalicəvi suyu isə Rusiyanın Narzan və Pyatigorsk sularına oxşardır. Qarasu mineral suyu da həmçinin Rusiyanın Malkinsk və Pyatigorsk kimi mineral sulara uyğun gəlir. Qeyd olunan hər iki mənbədən də SPA mərkəzlərində istifadə edilməsi mümkündür. Mozşayın dünyadakı analoqu Gürcüstanın Saqveri və Ukraynanın Lastoşkinskdir ki, bu sulardan hər növ müalicə və sağlamlıq mərkəzlərində istifadə edilə bilər. Minkənd, Yuxarı və Aşağı İstisu, Tutqun kimi mineral suları kimyəvi tərkibinə və müalicə əhəmiyyətinə görə Çexiyanın dünyaca məşhur Karlovı Varı və Jeleznavodsk sularına bənzərdir, o cümlədən Şuşanın Turşsu və Şırlan mineral mənbələrinin analoqu isə Rusiyanın Mineralnı Vodı mineral su mənbəyidir. Bu sulardan kurort-sanatoriya

komplekslərində istifadə edilməsi çox məqsədəuyğundur.

Qarabağın müalicəvi əhəmiyyəti yüksək olan rekreasiya zonalarından biri də Şuşa şəhərinin ərazisində yerləşən Turşsu rekreasiya zonasıdır. Həmin rekreasiya zonasına yüksək debite malik Şırlan, Turşsu, Daşaltı, İsa bulağı, və Zamanpəyəsi bulaqları daxildir. Kimyəvi tərkibinin zənginliyinə görə Şırlan və Turşsu bulaqlarının müalicəvi əhəmiyyətə malikdir, bu zonaya aid olan bütün mineral sular karbon qazlı, maqneziumlu, kalsiumlu, hidrokarbonatlı və natriumludur. Buna görə də bu mineral sulardan ödək kəsəsi, ödək yolları xəstəliklərinin, mədə-bağırsaq və qaraciyər xəstəliklərinin müalicəsində istifadə oluna bilər, onu da qeyd etmək lazımdır ki, Şırlan və Turşsu bulaqlarından çıxan suların tərkibində dəmirin miqdarının çox olması onlardan həm də qan azlığının (anemiyanın) müalicəsində istifadə edilməsinə imkan verir.

Qeyd edək ki, Laçın rayonunda olan və soyuq bulaqlar qrupuna daxil olan Əhmədli mineral suları da müalicəvi əhəmiyyətinə görə fərqlənir və onun debiti 80 min l/gün olaraq qiymətləndirilir və minerallaşma dərəcəsi yüksək olmaqla yanaşı həm də tərkibi hidrokarbonatlıdır.

Məlumdur ki, Qarabağ zonası işğaldan əvvəl də müalicə-sağlamlıq turizmi istiqamətində ixtisaslaşmışdır. Ağdamda yerləşən Gülablı sanatoriyası, Şuşanın müalicə-sağlamlıq mərkəzləri, “Şuşa” sanatoriyası, Kəlbəcərin “İstisu” kurortları ərazi üçün ən əhəmiyyətli mərkəzlərə misaldır.

Belə ki, bölgədə turizmin inkişafı üçün yüksək keyfiyyətli xidmətlər göstərən otellər olmalı, nəqliyyat yolları abadlaşdırılmalı, yaşıllıqlar və turistlərin gəzintisi üçün parklar salınmalıdır. [5]. Gələn turistlərin ərazilər haqqında məlumatı olması üçün xəritələr hazırlanmalıdır, turizm sahəsində qəbul edilmiş qərarlar, Dövlət Proqramları, Tədbirlər Planı bu sahədə olan boşluqların aradan qaldırılmasına, inkişafına geniş imkanlar yaradacaqdır [7].

Məlumdur ki, Azərbaycanın sağlamlıq turizmində yüksək potensiala malik olması ilə yeni investisiyaların qoyulması turizmin inkişafı və müxtəlifliyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, bunun nəticəsi olaraq bu məhsulların brendləşməsi işində ciddi rol oynayan qurum və təşkilatların fəaliyyəti də dəstəklənməlidir. Bununla yanaşı eyni zamanda bu işə özəl sektorların da cəlbə üçün müəyyən təşviqedicilər işlər həyata keçiriləcəkdir.

Bildiyimiz kimi ölkədə kurort işinin təşkili və inkişafı istiqamətində dövlət siyasəti əsasında müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. İnsanların keyfiyyətli zaman keçirməsi, istirahəti, müalicəsi və həm də sağlamlığının təmin edilməsi baxımından önəmli rol oynayan sanatoriya-kurortlar, o cümlədən əhalinin məşğulluğunun artırılması, regionun sosial və iqtisadi inkişafının, infrastrukturunun, xidmət və digər əlaqədar sahələrinin inkişafında da əhəmiyyətli rol oynayır. Kurort və müxtəlif təyinatlı sanatoriya-kurortların təşkili istiqamətində əsas iş kurort-sanatoriya şəbəkəsinin yenilənməsi, beynəlxalq standartlar səviyyəsində təşkil olunmasıdır. Bu işlərin reallaşdırılması üçün dövlət səviyyəsində “Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edildi və növbəti illər ərzində də bu proses uğurla davam etdirilməkdədir [2].

Nəticələr. Məqalədə öz əksini tapan tədqiqat regionu olan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının ərazisi düşmən işğalından azad olunduqdan və ərazinin təhlükəsizliyinin tam təmin edilməsindən sonra, ilk növbədə, buranın mövcud potensialı qiymətləndirilməli, inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilməli və inkişaf proqramları hazırlanmalıdır. Ərazidə sağlamlıq və rifah turizminin yenidən qurulması üçün dövlət və özəl sektorların birgə fəaliyyəti çox vacibdir.

Qeyd edilən resurs potensialı və təbii mineral ehtiyatların dünyadakı analoqlarının təhlili göstərir ki, həmin mənbələr ətrafında müxtəlif təyinatlı kurort və sanatoriya-kurortlar, eyni zamanda müxtəlif xidmətlər təklif edən müalicə mərkəzləri, SPA və Wellness mərkəzləri yaradıla bilər. Müəyyən olunmuşdur ki, həyata keçiriləcək yenidənqurma işlərinin nəticəsində Qarabağ yenidən respublikamızın başlıca kurort-sağlamlıq mərkəzlərindən birinə çevriləcəkdir. Təbii ki, bu da öz növbəsində respublikanın milli iqtisadiyyatına xarici valyuta axınının genişlənməsini və ixrac məhsullarının çeşidliliyinin artırılmasını, o cümlədən də qeyri-neft sektorunun güclənməsini təmin edəcəkdir.

Əldə olunan 1987-ci il statistikasına görə müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycana gələn turistlərin 60%-ni sağlamlıq məqsədi ilə gələnlər təşkil etmişdir, lakin sonrakı illərdə artıq SSRİ-nin dağılması və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı yaranan çətinliklər və müharibə zamanı qaçqınların sanatoriya-kurortların ərazilərində məskunlaşması sağlamlıq turizmin inkişafında müxtəlif əngəllərə və ləngimələrə səbəb olmuşdur. Torpaqlarımız azad olunduqdan sonra isə artıq bu sahənin ölkəmizdəki mövcud potensialı və

inkişaf perspektivləri nəzərə alınmaqla yenidən bu sahənin dirçəlməsinə geniş zəmin yaradılmaqdadır. Hazırlanan bu tədqiqat işi də məhz bu məqsədi daşıyır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sağlamlıq turizminin ölkəmiz üçün digər müsbət cəhəti isə məhz onun mövsümü xarakter daşıramasıdır, yəni bu o deməkdir ki, istənilən vaxt turistlərin gəlməsi daimi olaraq maddi gəlir əldə edilməsini təmin edəcəkdir. Və məhz bu cəhəti ilə ölkəmizdə, xüsusilə də Qarabağda yerləşən iqtisadi rayonlarda sağlamlıq və rifah turizminin inkişaf imkanlarına və gələcək inkişaf amillərinə çox ciddi diqqətin ayrılması gərəklidir və tərəfimizdən ön plana çıxarılaraq təklif olunmaqdadır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 6 fevral tarixli 125 nömrəli sərəncamı.
2. “Azərbaycan turizmi: bu gün və sabah”, IV Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, Bakı-2013.
3. Bilalov.B. Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizmi: problemləri və perspektivləri. “Turizm və Qonaqpərvərlik Tədqiqatları”jurnalı, №3, Bakı, “Aypara 3”, 2013.
4. Əliyev.Ə, Aslanova.E. “Beynəlxalq turizm hüququ”. Bakı- 2010.
5. Qurbanov.A. “Beynəlxalq turizmdə müalicə turizminin yeri”. Referat işi. Naxçıvan Universiteti. Naxçıvan-2015.
6. Sultanova H.B. “Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı”. Bakı, AzTU-nun mətbəəsi, 2013.
7. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Советский спорт. Москва 2008.
8. Тагиев, Ибрагимова, Бабаев (2011). Ресурсы минеральных и термальных вод Азербайджана. Баку: “Чашыоглу”, 214 с.

Nigar Əbilova Asif

e-mail: abilova.nigar87@gmail.com

Milli Müdafiə Universitetinin Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu

Xülasə

Bu tədqiqatda Xankəndi şəhərinin post-münaqişə dövründə iqtisadiyyatının bərpası və davamlı inkişafının modelinin qurulması məsələləri araşdırılır. Tədqiqatın başlıca məqsədi şəhərin sosial-iqtisadi canlanmasına təsir edən faktorlardan xəbərdar olmaq, optimal idarəetmə prinsiplərini hazırlamaq və uzunmüddətli inkişaf modelləri üçün modelə əsaslanan yanaşma təqdim etməkdir.

İnfrastruktur bərpası, əhalinin yerləşdirilməsi, biznes mühiti inkişafı, rəqəmsal iqtisadiyyat, sənaye və kənd təsərrüfatı potensialının dəyərləndirilməsi sahələri üzrə məlumatlar sistemli şəkildə toplanır. Analitik modelləşdirmə prosesində SWOT analizi, ssenari planlaşdırması, regional iqtisadi inkişaf modelləri və resurs-əsaslı yanaşma istifadə olunur.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Xankəndi üçün ideal iqtisadi model innovasiyalara dayanan, kiçik və orta müəssisələrin əsas rol oynadığı, nəqliyyat-logistika imkanları ilə birləşmiş və dövlət-özəl əməkdaşlığa əsaslanan inkişaf prinsipləridir. Model eyni zamanda ekoloji davamlılıq, təhlükəsizlik, sosial integrasiya və humanitar amillərin tarazlığını tələb edir. Bu çərçivədə Xankəndinin Qarabağ bölgəsinin iqtisadi mərkəzlərindən birinə transformasiyası üçün mərhələli inkişaf planı və prioritet sahələr müəyyənləşdirilir.

Açar sözlər: Xankəndi, Qarabağ iqtisadiyyatı, post-münaqişə inkişafı, yenidənqurma modeli, regional iqtisadi inkişaf, iqtisadi modelləşdirmə, infrastrukturun bərpası, sosial-iqtisadi dirçəliş, əhalinin məskunlaşdırılması, dövlət-özəl tərəfdaşlığı, innovativ iqtisadiyyat, dayanıqlı inkişaf, rəqəmsal iqtisadiyyat, logistika və nəqliyyat sistemi, KOB inkişafı, sənaye zonaları, kənd təsərrüfatı potensialı, investisiya cəlb ediciliyi, ssenari planlaşdırması, SWOT təhlili.

Giriş

Son dövrlərdə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində apardığı genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işləri ölkənin regional inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən biri halına gəlmişdir. Bu kontekstdə Xankəndi şəhəri xüsusi strateji, iqtisadi və sosial önəm daşıyan yerdir. Qarabağ bölgəsinin iqtisadi, mədəni və inzibati mərkəzlərindən biri olan Xankəndinin bərpası və uzunmüddətli inkişafı regionun ümumi canlanmasına və Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə əhəmiyyətli təsir edən amillərdən hesab edilir.

Post-münaqişə dövründə şəhərlərin bərpası təkcə fiziki infrastrukturun yenidən qurulması ilə bitmir; əksinə, kompleks iqtisadi strategiya, demoqrafik strukturların bərpası, biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi, sosial rifahın təmin edilməsi və dayanıqlı idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması kimi müxtəlif yanaşmalar tələb edir. Bu baxımdan Xankəndi üçün iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi məsələsi prioritetdir. Modelləşdirmə, mövcud resursların effektiv istifadəsini təmin etməklə yanaşı, uzunmüddətli inkişaf ssenarilərinin elmi prinsiplərlə proqnozlaşdırılmasına imkan tanıyır.

Xankəndi şəhəri, Qarabağ bölgəsinin inzibati, mədəni və iqtisadi mərkəzi kimi, Azərbaycanın postmünaqişə dövründə bərpa və inkişaf strategiyalarında mühüm rol oynayır. Bu şəhərin iqtisadiyyatını bərpa etmək yalnız infrastrukturun yenilənməsi ilə kifayətlənmir, həmçinin sosial-iqtisadi, demoqrafik, ekoloji, texnoloji və investisiya yönümlü geniş strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şəhərin davamlı inkişafı üçün elmi əsaslara bağlı iqtisadi modellərin yaradılması əhəmiyyətlidir.

Post-münaqişə dövründə Xankəndinin iqtisadi imkanlarının bərpası bir neçə sahədə həyata keçirilə bilər. Şəhərin fiziki infrastrukturunu – yollar, kommunal xidmətlər, sənaye və kənd təsərrüfatı sahələri – ilk növbədə yenidən formalaşdırılmalı və müasir idarəetmə sistemləri ilə əlaqələndirilməlidir. Bu, regional və beynəlxalq yatırımların cəlbini asanlaşdırır və iqtisadiyyatı daha rəqəbətli edir.

İkinci aspekt, insanların yaşayış yeri və sosial təminatın mövcudluğudur. Təhsil, peşə hazırlığı, səhiyyə və sosial təminat sahələrində həyata keçirilən fəaliyyətlər insan kapitalını inkişaf etdirir və iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin edir. Bu, eyni zamanda şəhərin sosial inkluziya əsasları ilə inkişafını təmin edir.

Üçüncü istiqamət innovativ və dijital iqtisadiyyatın realizəsidir. Ağıllı şəhər texnologiyaları, elektron idarəetmə sistemləri, rəqəmsal logistika platformaları və startup ekosistemləri şəhərin iqtisadi proseslərini daha səmərəli və şəffaf şəkildə idarə etməyə imkan tanıyır. Eyni zamanda, enerji səmərəliliyi, ekoloji cəhətdən təmiz istehsal və davamlı kənd təsərrüfatı prinsipləri şəhərin yaşıl iqtisadiyyatını yaradır.

Dördüncü istiqamət, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin – sənaye, kənd təsərrüfatı, xidmətlər və KOB – birgə inkişaf etdirilməsidir. SWOT analizi və ssenari planlaşdırması ilə şəhərin üstün və zəif cəhətləri, qarşılaşa biləcəyi təhlükələr və inkişaf fərsətləri müəyyən edilir. Bu, optimal strategiyaların və resursların effektiv istifadəsinin təmin olunmasına şərait yaradır.

Sonda, dövlət-özəl tərəfdaşlığın və investisiya siyasətinin hazırlanması şəhərin iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli bir yerə malikdir. Dövlətin tərtib etdiyi strategiya və qaydaların şəxsi sektor təşəbbüsləri ilə birləşdirilməsi innovativ layihələrin həyata keçirilməsini sürətləndirir və uzunmüddətli davamlı iqtisadiyyatın formalaşmasına əsas yaradır.

Buna görə, bu tədqiqat Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatını modeləşdirmək üçün kompleks, çoxdimensionlu və yenilikçi bir yanaşma təqdim edir. Məqsəd yalnız şəhərin fiziki bərpası deyil, həm də müasir prinsiplərə əsaslanan, dayanıqlı, rəqəbatqabiliyyətli və inklüziv iqtisadi sistemin qurulmasıdır. Araşdırma nəticələri şəhərin Qarabağ regionunda iqtisadi mərkəzə çevrilməsi, iş yerlərinin yaradılması, sosial rifahın yüksəldilməsi və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına töhfə verməsi baxımından böyük praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

Məsələnin qoyuluşu

Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatının qurulması və bərpası post-münaqişə dövründə müasir regional inkişafın əsas prioritetlərindən biridir. Şəhərin iqtisadi inkişafının planlaşdırılması yalnız infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və fiziki canlandırma ilə bitmir; burada bütünlüklə yanaşma tələb olunur. Bu, sosial rifahın təminatı, iş imkanlarının yaradılması, biznes mühitinin və KOB sektorunun inkişafı, investisiya cəlb etmə potensialının artırılması və davamlı inkişafın təmin olunmasını özündə birləşdirir.

Məsələnin əsas çətinliyi şəhərin iqtisadi imkanlarının effektiv istifadəsi və ən yaxşı inkişaf modellərinin müəyyənəşdirilməsidir. Bu, müxtəlif sosial-iqtisadi və demoqrafik amillərin birləşməsini, eyni zamanda region üçün müvafiq strategiyaların elmi əsaslarla hazırlanmasını zəruriləşdirir. Mövcud vəziyyətin incələnməsi göstərir ki, Xankəndi şəhərinin iqtisadi inkişafı həm dövlət, həm də özəl sektorun birgə fəaliyyətinə, yeniliklərin və rəqəmsal iqtisadiyyatın tətbiqinə, eyni zamanda resursların səmərəli istifadəsinə bağlıdır.

Beləliklə, məsələnin təqdimatı Xankəndi şəhərinin davamlı, rəqəbatədavamlı və birləşdirilmiş iqtisadi sisteminin yaradılması məqsədilə modellərin hazırlanması və istifadəsi ilə bağlıdır. Bu tədqiqat, şəhərin dayanıqlı iqtisadi inkişafını öncədən qiymətləndirmək və strateji qərarların qəbul edilməsini asanlaşdırmaq üçün elmi əsaslı metod təklif edir.

Məsələnin həll üsulları

Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatının qurulması modelinin həlli üçün bir neçə elmi və analitik metodlar istifadə olunur:

Analitik və statistik qiymətləndirmə – Şəhərin sosial və iqtisadi göstəriciləri toplanır, əhali, infrastruktur, biznes və sənaye potensialı üzrə statistik qiymətləndirmə həyata keçirilir. Bu, hazırkı vəziyyətin obyektiv dəyərləndirilməsinə şərait yaradır.

SWOT analizi – Şəhərin müsbət və mənfi cəhətləri, mümkün riskləri və inkişaf imkanları müəyyənəşdirilir. Bu üsul prioritet yönərin aşkarlanmasında əsas vəzifəni yerinə yetirir.

Ssenari planlaşdırması – Fərqli inkişaf modelləri və iqtisadi ssenarilər yaradılır. Hər bir ssenari mümkün nəticələr, resurs ehtiyacları və sosial-iqtisadi təsirləri ilə qiymətləndirilir.

Resurs-əsaslı yanaşma – Cari təbii, insan və maliyyə resurslarının effektiv istifadəsi nəzərdə tutulur. Bu metod şəhərin iqtisadi dayanıqlığını gücləndirməyə yönəlidir.

Regional iqtisadi inkişaf modelləri – Xankəndinin Qarabağ bölgəsi ilə integrasiyası, logistika imkanları, sənaye və kənd təsərrüfatı sahələri nəzərə alınaraq inkişaf strategiyaları hazırlanır.

İnnovasiyanın və rəqəmsal iqtisadiyyatın istifadəsi – İqtisadi proseslərin təkmilləşdirilməsi üçün rəqəmsal texnologiyalar və innovativ həll yolları modellərə daxil edilir.

Bu metodların birləşməsi şəhərin iqtisadi imkanlarından səmərəli istifadə etməyə, dayanıqlı inkişaf strategiyalarını formalaşdırmağa və uzunmüddətli iqtisadi planlaşdırmanı elmi şəkildə reallaşdırmağa şərait yaradır.

Nəticə

Araşdırmanın nəticələrinə görə, Xankəndi şəhəri üçün iqtisadiyyatın qurulması mürəkkəb, çoxşaxəli və strateji yanaşma tələb edən bir prosesdir. Post-münaqişə dövründə şəhərin yenidən qurulması yalnız fiziki infrastrukturun bərpası ilə bitmir; burada sosial-iqtisadi, demoqrafik, ekoloji və investisiya yönümlü amillərin birləşməsi əhəmiyyətlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, şəhərin iqtisadi inkişafının davamlı və dayanıqlı meydana gəlməsi üçün aşağıdakı əsas sahələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

İnfrastruktur və logistika sistemlərinin bərpası – Yol-nəqliyyat əlaqələrinin, kommunal xidmətlərin və sənaye zonalarının yenidən inşası şəhərin iqtisadi cəlbədarlığını yüksəldir.

Əhalinin yerləşdirilməsi və sosial təminat – İnsan resurslarının bərpası və sosial müdafiənin təmin olunması şəhərin yenidən inkişafı üçün vacib amillərdəndir.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı (KOB) – Regional biznesin dəstəklənməsi, yenilikçi layihələrin təşviqi və startapların yaradılması iqtisadi aktivliyi artırır.

Sənaye və kənd təsərrüfatı potensialından istifadə – Regionun resurslarının optimal şəkildə istifadəsi və ixrac əsaslı istehsalın qurulması iqtisadi sabitliyi uzunmüddətli təmin edir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat və innovasiya – Müasir texnologiyaların istismarı və rəqəmsal platformaların inkişafı iqtisadiyyatın səmərəliliyini yüksəldir, idarəetmə proseslərini asanlaşdırır.

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı və investisiya siyasəti – Özəl sektorun təşəbbüslərinin dövlətin strategiya və qaydaları ilə birləşdirilməsi iqtisadiyyatın sabitliyini qoruyan önəmli mexanizmdir.

Araşdırmada yerinə yetirilən SWOT analizi və ssenari modelləşdirməsi göstərir ki, Xankəndi üçün ideal inkişaf modeli innovasiyalara əsaslanan, dayanıqlı və rəqabətli iqtisadi sistemdir. Bu model, iqtisadi resursların effektiv istifadəsini təmin etməklə yanaşı, sosial inteqrasiya, təhlükəsizlik və ekoloji davamlılıq da balanslaşdırır.

Beləliklə, Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatının təşkil edilməsi yalnız mövcud resursların idarə olunmasını deyil, həm də gələcək inkişaf strategiyalarının elmi üsullarla proqnozlaşdırılmasını təmin edir. Bu tədqiqatın nəticələri şəhərin Qarabağ bölgəsində iqtisadi mərkəz halına gəlməsi, iş imkanlarının artırılması, sosial rifahın yüksəldilməsi və ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına dəstək verməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Nika Chitadze, “Economic Factors of the Nagorno-Karabakh Conflict”
2. Nahid Nazim Almasov, “The Role of the Karabakh Region in the Economic Growth of Azerbaijan in the Near Future”
3. “The Economic Effect of a Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict”
4. “Yeni Qarabağnamə: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında post-konflikt quruculuq”
5. Nargiz Hacıyeva, “Economic-legal assessment of import and export in the Karabakh region after the Second Karabakh War”
6. “Economic-historical aspects of the development of Karabakh in the 18th–21st centuries”
7. “Böyük Qayıdışın İqtisadiyyatı” (UNEC ekspert jurnalı)
8. RFK Jafarova, “Implementation of State Governance in the Liberated Territories”
9. Atlas Institute, “Economic Drivers Behind the Nagorno-Karabakh Conflict”
10. M. A. Məmmədova & N. Məmmədova, “Small Business Activities in Road Construction Infrastructure Services in the Karabakh and East Zangezur Economic Regions”
11. AzərTAc, “Socio-economic development of newly liberated areas of Karabakh”
12. Hərbi-iqtisadi təhlil: “The Military and Economic Consequences of Karabakh Conflict”
13. AĞDAMDAN İNKİŞAF İMPULSLARI, Qədrli Dövlət Fondu (QDF) nəşri

Нигар Абилова Асис

e-mail: abilova.nigar87@gmail.com

Институт военных научных исследований Университета национальной обороны

Аннотация: В этом исследовании рассматриваются вопросы создания модели восстановления экономики и устойчивого развития города Ханкенди в постконфликтный период. Основная цель исследования — выявить факторы, влияющие на социально-экономическое возрождение города, разработать оптимальные принципы управления и представить модельный подход к долгосрочным стратегиям развития.

Систематически собираются данные по таким направлениям, как восстановление инфраструктуры, расселение населения, развитие деловой среды, цифровая экономика, оценка промышленного и сельскохозяйственного потенциала. В аналитическом моделировании используются SWOT-анализ, сценарное планирование, модели регионального экономического развития и ресурсно-ориентированный подход.

Результаты исследования показывают, что идеальная экономическая модель для Ханкенди основана на инновациях, ключевую роль в ней играют малые и средние предприятия, она интегрирована с транспортно-логистическими возможностями и опирается на принципы государственно-частного партнерства. Модель также требует баланса экологической устойчивости, безопасности, социальной интеграции и гуманитарных факторов. В этой рамке определены поэтапный план развития и приоритетные направления для трансформации Ханкенди в один из экономических центров региона Карабах.

Ключевые слова: Ханкенди, экономика Карабаха, постконфликтное развитие, модель реконструкции, региональное экономическое развитие, экономическое моделирование, восстановление инфраструктуры, социально-экономическое возрождение, расселение населения, государственно-частное партнерство, инновационная экономика, устойчивое развитие, цифровая экономика, логистика и транспортная система, развитие МСП, промышленные зоны, сельскохозяйственный потенциал, инвестиционная привлекательность, сценарное планирование, SWOT-анализ.

MODELING THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF KHANKENDI CITY

Nigar Abilova Asif

e-mail: abilova.nigar87@gmail.com

Military Scientific Research Institute of the National Defense University

Abstract: This study examines the issues of establishing a model for the post-conflict economic recovery and sustainable development of the city of Khankendi. The main objective of the research is to identify the factors affecting the socio-economic revival of the city, develop optimal management principles, and present a model-based approach for long-term development strategies.

Information is systematically collected in areas such as infrastructure restoration, population resettlement, business environment development, digital economy, and the assessment of industrial and agricultural potential. The analytical modeling process utilizes SWOT analysis, scenario planning, regional economic development models, and a resource-based approach.

The results of the study indicate that the ideal economic model for Khankendi is based on innovation, emphasizes the key role of small and medium-sized enterprises, is integrated with transport and logistics capabilities, and relies on public-private partnership development principles. The model also requires a balance of ecological sustainability, security, social integration, and humanitarian factors. Within this framework, a phased development plan and priority sectors are identified for transforming Khankendi into one of the economic centers of the Karabakh region.

Keywords: Khankendi, Karabakh economy, post-conflict development, reconstruction model, regional economic development, economic modeling, infrastructure restoration, socio-economic revival, population resettlement, public-private partnership, innovative economy, sustainable development, digital economy, logistics and transport system, SME development, industrial zones, agricultural potential, investment attractiveness, scenario planning, SWOT analysis.

AZƏRBAYCANIN YERLİ İCRA HAKİMİYYƏTİ SİSTEMİNİN TRANSFORMASIYASINDA XÜSUSİ NÜMAYƏNDƏLİK İNSTİTUTUNUN YERİ

Əbilzadə Rəşad Allahverən oğlu,

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin İctimai idarəetmə və sosial innovasiyalar kafedrasının müəllimi
+99451 327 91 95, rashad.abilzadeh@unec.edu.az

Xülasə

Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad edilməsindən sonra həmin ərazilərdə tətbiq olunan yeni idarəetmə mexanizmi dövlət idarəçiliyinin gücləndirilməsində strateji əhəmiyyət qazanmaqla onun inkişaf perspektivlərini dəqiqləşdirməyi zəruri edir. Xüsusi nümayəndəlik institutunun Azərbaycanın yerli icra hakimiyyəti sisteminə təsiri və onun transformasiyasındakı yerini müəyyən etmək məqsədi daşıyan bu məqalədə ədəbiyyat icmal metoduna əsasən regional idarəetmə modelləri təhlil olunmuş, onlarla bağlı faktlar sistemləşdirilmiş, ölkə nümunələrinə də yer verilmişdir. Deduksiya metodu əsasında məqalədə nəzəri nəticələrə və Azərbaycanda yerli icra hakimiyyəti sisteminin inkişaf istiqamətləri ilə bağlı nəticələrə yer verilmişdir.

Açar sözlər: Yerli icra hakimiyyəti, regional idarəetmə, xüsusi nümayəndəlik, Azərbaycan, Qarabağ

Giriş

Müstəqilliyini əldə etdikdən sonra torpaqlarının erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal edilməsi Azərbaycan dövlətinin məqsəd və hədəflərinin reallaşdırılmasını pərdələmiş, ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin bərpa edilməsi onun əsas istiqamətini formalaşdırmışdır. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulması və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının

müvafiq qətnamələrinə baxmayaraq, sülh yolu ilə torpaqların işğaldan azad edilməsi güclü bir alternativə çevrilə bilməmişdir. Bu prosesin Azərbaycan dövlətinin hüquqi dövlət olaraq inkişafına mənfi təsir göstərməklə yanaşı, bir sıra addımların atılması üçün ciddi enerjinin sərf olunması ilə tarixə yazılmışdır. Bu gün həmin mərhələ artıq geridə qalmışdır.

27 sentyabr 2020-ci ildə Ermənistan Respublikasının Silahlı Qüvvələri tərəfindən Azərbaycan Respublikasının yaşayış məntəqələri və hərbi mövqeləri atəşə tutulmuş, Azərbaycan*

Ordusu tərəfindən əks-hücum əməliyyatları başlamışdır. Eyni zamanda 27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 1166 nömrəli fərmanı qəbul edilmiş, Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan edilmişdir (e-qanun.az, 2025).

2020-ci ilin sentyabrın 27-də erməni silahlı birləşmələrinin işğal edilmiş torpaqlardan təmizlənməyə başlaması 44 gün ərzində başa çatdırılmış, həmin müddət Vətən müharibəsi olaraq Azərbaycan tarixində yerini almış və tarixə qızıl hərflərlə yazılmışdır. Rəşadətli Azərbaycan Ordusunun döyüş meydanında göstərdiyi şücaət və qəhrəmanlıq Azərbaycan dövlətinin ərazi, cəmiyyət və hakimiyyət olaraq yek vücut olmasına gətirib çıxarmışdır. 8 noyabr 2020-ci il tarixində 44 günlük Vətən müharibəsi şanlı Azərbaycan Ordusunun qələbəsi ilə yekunlaşmış, Şuşa şəhərinin işğaldan azad edilməsi düşmən əsgərlərinin tam məğlubiyyəti şəklində tarixə və yaddaşlara yazılmışdır.

Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ regionu və ətraf rayonlar Azərbaycan dövlətinin nəzarəti altında yenidən həyata qaytarılmış, quruculuq işlərinin görülməsi üçün addımlar atılmışdır. Atılan addımlardan biri də yerli icra hakimiyyəti sistemi üzrə özünü göstərən yenilikdir. Həmin yenilik ədəbiyyat icmal metoduna uyğun olaraq mənbələrin təhlili həyata keçirilməklə nəzəri çərçivə müəyyən olunacaq, Azərbaycanda tətbiq olunan xüsusiyyətlər diqqətə alınaraq onun inkişaf perspektivləri ilə bağlı tövsiyələrə yer veriləcəkdir. Tədqiqat çərçivəsində yerli icra hakimiyyəti sistemi ilə bağlı məlumatlara yer veriləcək, regional özünüidarəetmə və qarışıq modellərlə bağlı məlumatlara geniş bir şəkildə toxunulmayacaqdır.

1. Yerli icra hakimiyyəti sistemi

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə hədəflərin reallaşdırılması mərkəzi hakimiyyətin həmin ərazilərdə təşkilatlanması ilə özünü göstərir.

Mərkəzi hakimiyyətin rayonlarda təşkilatlanması üçün əsasən rayon sistemi və funksional sistem tətbiq edilir. Rayon sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrdə Bonapartizm deyilən, səlahiyyətin mərkəzləşdirilməsinə əsaslanan dövlət və hökuməti təmsil edən əhatəli icra hakimiyyəti sistemi və ya Fransız sistemi başa düşülür. Məhdud icra hakimiyyəti sistemində isə Daxili işlər nazirinin təmsilçisi olan və yerlərdə icra işlərinə nəzarət edən sistem başa düşülür. Əhatəli yerli icra hakimiyyəti sistemi Fransada və Türkiyədə tətbiq edildiyi halda, məhdud yerli icra hakimiyyəti sistemi İtaliyada tətbiq edilir (Bozan, 2004; Boztepe, 2018: 109).

Yerli səviyyədə icra hakimiyyəti sistemi keçən əsrin sonlarından başlayaraq regional idarəetmə modellərinin daha çox ön plana çıxmasına səbəb olmuşdur. Ölkələrin xüsusiyyətlərinə görə meydana çıxan regional idarəetmə modelləri mərkəzi hakimiyyət tərəfindən tətbiq olunan modellər, regional özünüidarəetmə və qarışıq modellər olmaqla üç qrupda təsnifatlaşdırılır. Bu təsnifatla yanaşı, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) tərəfindən həmin təsnifat bir qədər fərqli formada özünü göstərməklə dörd qrupda cəmləşdirilmişdir. Onlar aşağıdakılardır: İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının təsnifatına əsasən regional idarəetmə modelləri 4 qrupda birləşdirilir (OECD, 2022: 47-67):

1. Qanunvericilik səlahiyyəti olan regionlar. Bu qrupda yer alan ölkələrin regional idarəetmə orqanları - daha dəqiq desək, regional məclis qanunvericilik hüququna malik olur. Onların çoxlu səlahiyyətləri olmaqla həmin səlahiyyətlər konstitusiyaya və ya qanunla təminat altına alınır.

Federativ və yarı-federativ (*quasi-federal*) ölkələr bu qrupa daxil olmaqla Finlandiya və Portuqaliya kimi unitar ölkələrin də regionları bu qrupa aid edilir.

2. Əks-mərkəzləşmiş regional idarəetmə. Unitar ölkələrdə və ya yarı-federal ölkələrdə seçki ilə seçilmiş özünüidarə edən hüquqi şəxsləri ifadə edir. Onlar qərarların qəbul olunmasında müəyyən muxtariyyətə sahibdir. Vergi gəlirləri, subsidiyalar, digər ödənişlər onların gəlir mənbələrini təşkil edir. Onların borcları da mümkün olmaqla, gəlirlərin formalaşdırılmasında tək bir hakim modelin olmadığı vurğulanır.

3. Kooperativ regionlar və yerli özünüidarəetmə orqanlarının regional birlikləri. Yerli özünüidarəetmə orqanlarının əməkdaşlığı və hüquqi statusu olmaqla ortaya çıxan bu tip regionlarda daha çox regional inkişaf, ərazi planlaşdırılması, region mənafeyinə uyğun digər vəzifələri yerinə yetirirlər. Onların büdcəsi çox vaxt yerli özünüidarəetmə orqanlarından göstərilən dəstək və dövlət büdcəsindən verilən kömək sayəsində formalaşır.

4. Planlaşdırma və statistika regionları. Regional səviyyədə statistik məlumatların təmin olunması məqsədilə mərkəzi hökumət tərəfindən yaradılan vahidlərdir. Onların daha az saylı səlahiyyətləri olmaqla, bəzi hallarda öz büdcəsi və idarəetməsi olur.

Planlaşdırma və statistika regionları, daha dəqiq desək, mərkəzi hökumət tərəfindən tətbiq edilən bir sıra regional idarəetmə modelləri mövcuddur. Həmin modellər aşağıdakılardır:

□ **Regional icra hakimiyyəti modeli.** Regional icra hakimiyyəti (*bölge valiliği*) rayonlardan təşkil edilən, hüquqi şəxs statusuna sahib olan və səlahiyyət genişliyi prinsipinə uyğun olaraq yaradılan mülki idarəetmə pilləsi hesab olunur. Bu modelin tətbiq olunması Konstitusiyaya dəyişikliyi tələb edən bir xüsusiyyətə də özündə birləşdirir. Regionun tərkibinə daxil olan icra hakimiyyəti başçılarının başında regionun icra hakimiyyəti başçısı dayanır (Türe, 1998: 73; Bulut, 2002: 29).

□ **Koordinasiyalı icra hakimiyyəti modeli.** Regional icra hakimiyyəti sisteminə bənzəməklə yanaşı, bu modelin funksiyaları bir qədər məhdud xarakter daşıyır. Rayonlar ləğv edilmədən, rayonla mərkəzi icra hakimiyyəti arasında yeni bir mülki idarəetmə pilləsi yaradılmadan, regional orqanları da tərkibinə daxil etməklə regionlar yaradılır və onların mərkəzi təyin edilir. Həmin mərkəzin icra başçısı koordinasiyanı təmin edən icra başçısı olur. Regionun başında dayanan şəxs həmin əraziyə daxil olan digər rayonların başında dayanan şəxslə yer dəyişdirə bilər (Eken, 2017:

234). Koordinator funksiyasını icra edən başçının regionda olan digər başçılarla olan münasibəti iyerarxiyaya deyil, bərabər münasibətə əsaslanır. Koordinator olan şəxs əməkdaşlıq və koordinasiyanı təmin etmək, iqtisadi təşəbbüslərlə bağlı qərar qəbul etmək, regional planların monitorinqi və investisiyalara nəzarət etmək səlahiyyətinə sahib olur. Bu modelə görə, rayon icra başçısı ilə regionun icra başçısı eyni şəxsə birləşir və onun iş yükünün artmasına səbəb olur (Türe, 1998: 74-75). Bu model regional icra hakimiyyəti sistemi ilə şura tipli koordinasiya sistemi arasında qalan bir model olaraq da ifadə edilir. Koordinasiyalı icra hakimiyyəti

modeli uzunmüddətli tətbiq olunmayan bir model olmaqla yerini regional icra hakimiyyəti modeli və ya regional özünüidarəetmə modelinə vermiş olur (Eken, 2017: 235). Fransada bir müddət tətbiq edildikdən sonra bu model yerini regional icra hakimiyyəti modelinə vermişdir (Demiröz, 1990: 67).

□ **Şura tipli koordinasiya sistemi modeli.** Koordinasiyalı icra hakimiyyəti modelinə bənzərsə də, daha çox regionda digər orqanların rəhbərlərindən ibarət bir şura olaraq fəaliyyət göstərilir. Bu modelin çatışmayan tərəfi kimi tərkibində olan şəxslərin tez-tez toplanıb qərar qəbul edə bilməməsi şəklində qeyd edilir.

□ **Böyük rayon icra hakimiyyəti modeli.** Bu sistem tətbiq edildiyi təqdirdə rayonların sayının azaldılaraq regional mərkəzlər rayon statusu almış olur. Başqa sözlə, regional icra hakimiyyəti modelindən fərqli olaraq Konstitusiyaya dəyişikliyi edilmədən regionun mərkəzi rayonu hesab olunan rayon ətrafındakı digər rayonların birləşdirilməsi və böyük rayonların formalaşdırılması nəzərdə tutulur (Eken, 2017: 236).

□ **Fövqəladə hallarda regional icra hakimiyyəti modeli.** Fövqəladə hallarda asayışın qorunması və təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Bu zaman birdən çox rayonu əhatə etməklə, fövqəladə hal bitdikdən sonra bu modelə uyğun şəkildə yerli icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi dayandırılır (Bozan, 2004).

2. Beynəlxalq təcrübədə regional idarəetmə

2.1. Fransanın regional icra hakimiyyəti sistemi. Fransada yerli icra hakimiyyəti sistemi Fransız inqilabından sonra - 17 fevral 1800-cü ildə qəbul edilmiş qanunla (*28 pluviôse an VIII*)

yaradılmışdır. Müasir idarəetmə sisteminin qurulması üçün atılan bu addım nəticəsində yaradılmış təşkilat bir çox dəyişikliyə məruz qalmış, günümüzdə qədər mövcudluğunu qorumuşdur. Milli birliyi qorumaq və dövlətin davamlılığını təmin etmək məqsədi daşıyan bu təşkilati struktur ölkənin hər yerində suverenliyi təmin etmək, ümumi iradəni təmin etmək xüsusiyyəti daşıyır. Həmin xüsusiyyəti təmin edən şəxs prefet'lərin başında dayanan icra başçısıdır.

Fransada 1955-ci ildən sonra mərkəzi planlaşdırmanın regional planlaşdırmaya əsasən qurulması hədəflənmiş, proqram regionu koordinator icra hakimiyyətinin başçısı (vali) tərəfindən idarə olunmağa başlanmışdır. Rayonlar arasında və regional planlaşdırma məqsədi daşıyan bu siyasət nəticəsində koordinator vali 1964-cü ildə regional icra hakimiyyətinin qurulmasına gətirib çıxarmışdır. 1964-cü ildə region artıq inzibati xüsusiyyət daşımağa başlamışdır. Onun başında dayanan region nümayəndəsi regionun iqtisadi inkişafı və regionla bağlı dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etməli idi.

Mərkəzi regional idarəetmə siyasətinin davamı kimi Fransada 1980-ci ildən etibarən regional özünüidarəetmə modelinə uyğun olaraq idarəetmə həyata keçirilir. 1982-ci ildən etibarən Fransada əks-mərkəzləşmə siyasəti həyata keçirilsə də, yerli icra hakimiyyəti öz rolunu qoruyub saxlamışdır

(www.alpes-maritimes.gouv.fr, 2025). Fransada yerli icra hakimiyyətinin başçısı Baş nazirin və

7

Daxili işlər nazirinin təqdimatına əsasən Prezident tərəfindən (*décret adli aktla*) təyin olunur. O, əyalət (*un département*) və ya regionda dövlətin və hökumətin təmsilçisi hesab olunur (www.maine-et-loire.gouv.fr, 2025).

2.2. Türkiyənin regional icra hakimiyyəti sistemi. Türkiyədə regional idarəetmənin tarixi Osmanlı imperiyası dövrünə qədər uzanır. 1913-cü ildə İdarə-i Umumiyyə-i Vilayət Qanunun qəbul edilməsi nəticəsində rayonların iqtisadi və sosial xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq təftiş regionları formalaşdırılmış və hər bir təftiş regionu Ümumi Müfəttiş tərəfindən idarə edilməyə başlanmışdır.

Cümhuriyyət qurulduqdan sonra 1924-cü ildə qəbul edilmiş Konstitusiyada regionların yaradılması nəzərdə tutulmasa da, 1927-ci ildə Ümumi Müfəttişliklər Yaradılması haqqında 1164 sayılı Qanun qəbul edilmişdir. Beləliklə, 4 Ümumi Müfəttişlik yaradılmışdır. Həmin müfəttişliklər iqtisadi inkişafın təmin edilməsi və təhlükəsizlik məqsədilə yaradılmışdır. Onların yaradılması və ləğv edilməsi mərkəzi icra hakimiyyətinin səlahiyyətində idi. Bu qurum 1949-cu ildə ləğv edilmişdir (Bulut, 2015).

1961-ci ildə qüvvəyə minən Konstitusiyaya regionların yaradılmasını nəzərdə tuturdu və birdən çox rayonda bir sıra xidmətlərin göstərilməsi və iqtisadi inkişaf üçün mərkəz tərəfindən regional idarələrin yaradılması nəzərdə tutulurdu. 1982-ci ildə qüvvəyə minən Konstitusiyada da regional idarələrin yaradılması nəzərdə tutulmuş, bu məqsədlə regional valiliklər (*bölge valiliği/koordinatör valilik*) yaradılması üçün addımlar atılmışdır. 1983-cü ildə Nazirlər Kabineti tərəfindən bu istiqamətdə 71 sayılı Qanun hökmündə qərar qəbul edilsə də, Məclisdə müzakirə edildikdən sonra 3036 sayılı qanun ilə ləğv edilmişdir.

Fövqəladə hal region valiliyi 1987-ci ildə tətbiq olunmuşdur. Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli, Van, Batman, Şırnak – fövqəladə hal tətbiq olunan vilayətlər idi (Avaner və Düzenli, 2022: 226-227). Onun başında vali dayanırdı və Daxili İşlər Nazirliyinə tabe idi. Onun təyin olunması üçün Prezidentin təsdiqinə ehtiyac yox idi. O, vilayətlərin koordinasiyasını təmin etməklə yanaşı, əməkdaşlığı da həyata keçirir, təhlükəsizlik funksiyalarını icra edirdi. Fövqəladə hal region valiliyi tərəfindən yerli xidmətlər göstərilir, regional planlaşdırma məqsədi güdülmürdü. Bu gün isə Türkiyədə regional idarəetmə daha çox mərkəzi icra orqanları modelinə uyğun bir şəkildə həyata keçirilir.

3. Azərbaycanda yerli icra hakimiyyəti sistemi

3.1. Yerli icra hakimiyyətinin formalaşma tarixi. 30 avqust 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında bəyannamə (Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Bəyannamə barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Qərarı, 1991)

qəbul edildikdən sonra Azərbaycanda bir sıra aktlar qəbul edilmişdir. Həmin aktlardan biri də 8 oktyabr 1991-ci ildə qəbul olunmuş “Respublikanın iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu olmuşdur. Həmin qanuna əsasən Prezidentə yerli dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının təşkili və fəaliyyəti qaydasının müəyyən olunması, onların tabeliyinin təyin edilməsi, mərkəzi dövlət idarəetmə orqanlarının yaradılması və ləğvi məsələləri barəsində fərmanlar verməsi hüququ təsbit olunmuşdur. Beləliklə, yerli səviyyədə hakimiyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə 18 oktyabr 1991-ci ildə 372 N-li Prezident fərmanına uyğun olaraq yerli icra hakimiyyəti orqanları yaradılmışdır. Yerli xalq deputatları sovetlərinin təməlinə yaradılan yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə bağlı bu tarixdən etibarən bir sıra qərarlar qəbul edilmişdir. Həmin fərman qəbul edildikdən dərhal sonra yerli icra

hakimiyyəti orqanları yaradılmamış, mərhələli bir şəkildə addım atılmışdır. Belə ki, şəhərlərdə rayon xalq deputatları Sovetlərinin və onların icraiyyə komitələrinin səlahiyyətlərinə şəhər rayonlarında icra hakimiyyətinin başçısı Prezident tərəfindən təyin edilən kimi xitam veriləcəyi, kəndlərdə, qəsəbələrdə, şəhərlərdə (*rayon tabeli şəhərlərdə*) rayon və şəhər icra hakimiyyəti başçısı öz nümayəndələrini təyin edən kimi həmin inzibati-ərazi vahidlərində xalq deputatları Sovetlərinin və onların icraiyyə komitələrinin səlahiyyətlərinə xitam veriləcəyi qeyd edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının rayonlarında, şəhərlərində, şəhər rayonlarında, kəndlərində və qəsəbələrində dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının strukturunu və fəaliyyətini təkmilləşdirmək haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 1991). 18 oktyabr 1991-ci ildə təsdiq olunmuş Əsasnaməyə görə, yerli icra hakimiyyəti başçıları təyin olunmağa başlamışdır. Edilmiş təyinatlar birdəfəlik deyil, mərhələli bir şəkildə özünü göstərmişdir. Həmin əsasnamə ilə yerli icra hakimiyyəti orqanları 1999-cu ilə qədər öz fəaliyyətini həyata keçirmiş, 1999-cu ildə təsdiq olunmuş yeni

Əsasnaməyə uyğun olaraq öz fəaliyyətini həyata keçirməyə davam etmişdir. Həmin Əsasnamənin qüvvədə olma müddəti təqribən 13 il əhatə etmiş, 6 sentyabr 2012-ci ildə təsdiq olunmuş yeni Əsasnaməyə əsasən yerli icra hakimiyyəti orqanları fəaliyyətini həyata keçirməyə davam etmişdir və həmin hüquqi sənəd bu günə qədər qüvvədədir.

3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə tətbiq olunan yerli icra hakimiyyəti sistemi kimi

xüsusi nümayəndəlik institutu. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən tədbirlər 7 iyul 2021-ci il tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsünə uyğun olaraq həyata keçirilir. Həmin bölgüyə uyğun olaraq Azərbaycan ərazisi on dörd iqtisadi rayona bölünmüşdür. Böyük Qayıdış proqramında nəzərdə tutulan tədbirlərin icra edildiyi iqtisadi rayonlar Qarabağı və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarıdır. Həmin iqtisadi rayonlarda idarəetmə mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir və bununla bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır.

Əlaqələndirmə Qərargahı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 24 noyabr 2020-ci il tarixli 2303 nömrəli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Əlaqələndirmə Qərargahı rəhbər və üzvlərdən təşkil edilmişdir. Bununla yanaşı, Əlaqələndirmə Qərargahının nəzdində katiblik və kommunikasiya funksiyasının yerinə yetirilməsi, həmçinin analitik-təşkilati dəstək göstərilməsi üçün İdarələrarası Mərkəz formalaşdırılmışdır. Həmçinin bu sahədə işin təşkili məqsədilə Əlaqələndirmə Qərargahının nəzdində müxtəlif dövlət qurumlarının səlahiyyətli nümayəndələrindən ibarət və işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması üzrə məsələlərin operativ həlli məqsədilə işçi qrupları fəaliyyətə başlamışdır. Bundan başqa,

işğaldan azad olunmuş ərazilərdə müvəqqəti xüsusi idarəetmənin təşkili məqsədilə inzibati ərazi bölgüsünə uyğun olaraq, hər rayon üzrə xüsusi idarəetməni həyata keçirən müvəqqəti komendantlıqlar və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri formalaşdırılmışdır. Xüsusi nümayəndəliklərin təsis olunması ilə bağlı 19 yanvar 2021-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı imzalanmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliyi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə əsasnaməsində müəyyən edilmiş vəzifələri yerinə yetirən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının struktur 1 Qarabağ iqtisadi rayonuna Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Ağdərə, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonları daxildir.

2 Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları daxildir.

10

bölməsidir. Xüsusi nümayəndəliyin fəaliyyət sahəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müəyyən etdiyi inzibati ərazi vahidi ilə və ya onun hissələri ilə məhdudlaşır. Xüsusi nümayəndə, onun müavini, xüsusi nümayəndəliyin əməkdaşları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasının əməkdaşlarıdır.

11

Həyata keçirilmiş təyinatlara uyğun olaraq xüsusi nümayəndəliyin yaradılmasının xronoloji ardıcılığı, onun tətbiq olunduğu ərazilər və onlarla bağlı ətraflı məlumat Cədvəl 1-də öz əksini tapmışdır:

Cədvəl 1. Xüsusi nümayəndəliklərin yaradılması ardıcılığı

Xüsusi nümayəndəliyin daxil

olduğu iqtisadi rayon

Xüsusi nümayəndəliyin

idarə etdiyi ərazi

Xüsusi nümayəndə Fəaliyyət müddəti Müvafiq aktların linki

19.01.2021-ci ildə qəbul edilmiş Fərmandan sonrakı vəziyyət

Qarabağ Şuşa rayonu Aydın Kərimov 27.01.2021-01.04.2024

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/46744)

[az/framework/46744;](https://eqanun.az/framework/46744)

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/56648)

[az/framework/56648](https://eqanun.az/framework/56648)

Qarabağ Ağdam şəhəri daxil olmaqla Ağdam rayonunun işğaldan azad edilmiş hissəsi

Emin Hüseynov 24.05.2021-01.12.2021

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/47516)

[az/framework/47516;](https://eqanun.az/framework/47516)

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/48581)

[az/framework/48581](https://eqanun.az/framework/48581)

Qarabağ

Şuşa rayonu istisna olmaqla,

Qarabağ iqtisadi rayonu

Emin Hüseynov 01.12.2021-07.03.2024

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/48582)

[az/framework/48582;](https://eqanun.az/framework/48582)

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/56531)

[az/framework/56531](https://eqanun.az/framework/56531)

Şərqi Zəngəzur Zəngilan rayonu Vahid Hacıyev 04.05.2022-30.12.2022

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/49539)

[az/framework/49539;](https://eqanun.az/framework/49539)

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/53098)

[az/framework/53098](https://eqanun.az/framework/53098)

Şərqi Zəngəzur

Cəbrayıl, Qubadlı və

Zəngilan rayonları

Vahid Hacıyev 30.12.2022-13.03.2024

[https://eqanun.](https://eqanun.az/framework/53098)

az/framework/53096

Şərqi Zəngəzur Laçın rayonu Məsim Məmmədov 28.03.2023-13.03.2024

<https://eqanun.az/framework/53796>;

<https://eqanun.az/framework/56552>

12

Qarabağ

Ağdam, Füzuli və Xocavənd

rayonları

Emin Hüseynov 07.03.2024-indiyədək

<https://eqanun.az/framework/56531>

Qarabağ

Xankəndi şəhəri, Ağdərə və

Xocalı rayonları

Elçin Yusubov 07.03.2024-indiyədək

<https://eqanun.az/framework/56530>

Şərqi Zəngəzur

Cəbrayıl, Qubadlı və

Zəngilan rayonları

Vahid Hacıyev 13.03.2024-indiyədək

<https://eqanun.az/framework/56553>

Şərqi Zəngəzur Laçın rayonu Məsim Məmmədov 13.03.2024-indiyədək

<https://eqanun.az/framework/56552>

Qarabağ Şuşa rayonu Aydın Kərimov 01.04.2024-indiyədək

<https://eqanun.az/framework/56648>

Şərqi Zəngəzur Kəlbəcər rayonu Bəşir Hacıyev 01.07.2024-indiyədək

<https://eqanun.az/framework/57169>

Mənbə: Müvafiq aktlara uyğun olaraq müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Xüsusi nümayəndəlik institutu Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi coğrafi rayonlarına daxil olan inzibati ərazilərdə bərabər paylanmış, cəmi 6 xüsusi nümayəndə vasitəsilə koordinasiyalı bir şəkildə həyata keçirilir. Dövlət suverenliyinin tam bərpa edilməsindən sonra geniş inzibati ərazilərdə tətbiq olunan xüsusi nümayəndəlik institutu yerli icra hakimiyyəti sisteminin transformasiyasını gündəmə gətirir.

Nəticə

Yerli icra hakimiyyəti sisteminin qurulmasında ənənəvi və yeni modellər olmaqla iki təsnifatı həyata keçirmək mümkündür. Yeni modellərin özü də müxtəlif ədəbiyyatlarda fərqli meyarlar üzrə qruplaşdırılır. Həmin modellər böyük ərazilərin idarə olunmasını ön planda tutmaqla regional idarəetmənin səmərəli bir şəkildə qurulmasına qapı aralamış olur. Ölkə təcrübələrinə əsasən müxtəlif dövrlərdə regional idarəetmə modellərini tətbiq edən Fransa və Türkiyə güclü mərkəzləşmə meyillərinin olduğu ölkələr olaraq qəbul edilsələr belə, həmin ölkələrdə də bu istiqamətdə addımlar atıldığı məlum olmuşdur. Regional idarəetmə modelləri bir-birinin yerinə tətbiq olunan xüsusiyyət daşımaqla bu xüsusiyyətin Azərbaycan üçün də keçərli olduğunu qeyd etmək mümkündür. Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunub. Bəşir Hacıyev 1 iyul 2024-cü ilə qədər Prezidentin xüsusi nümayəndəsi olan Emin Hüseynovun müavini vəzifəsində çalışmışdır. Azad olmasından sonra ilk olaraq Şuşa rayonunda Prezidentin xüsusi nümayəndəlik institutu təsis olunmuşdur. Bu idarəetmə forması koordinasiyalı icra hakimiyyəti modelinə uyğun gəlməklə Azərbaycan nümunəsində bir qədər fərqli şəkildə özünü göstərmişdir. Belə ki, regionun başında dayanan şəxs modelin

tətbiq edildiyi ölkələrdə yerlərdən birinin olması mənfi bir tərəf olaraq özünü göstərir. Azərbaycan nümunəsində isə bu cür bir halın olmadığı, koordinasiya icra hakimiyyəti modelinin tətbiq olunması və xüsusi nümayəndəliyin başında duran şəxsin Prezident tərəfindən təyin edilməsi modelin çatışmazlığının aradan qaldırıldığını göstərir. Yeri gəlmişkən, xüsusi nümayəndəlik institutunun bütün ölkə üzrə tətbiq olunacağı ilə bağlı 10 yanvar 2023-cü il tarixində yerli televiziya kanallarına müsahibəsində vurğulayan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən yeni idarəetmə modeli ilə bağlı iş aparıldığı qeyd edilmişdir (president.az). İrəli sürülən bu yanaşma yerli icra hakimiyyəti sisteminin transformasiyasını doğrulmasında siyasi iradənin mövcud olduğunu, regional səviyyədə Azərbaycanda idarəetmənin qurulmasında təsirli mexanizm kimi əhəmiyyətli yer tutur.

Regional idarəetmə modellərindən birindən digərinə keçməyin mümkün olması və təcrübədə özünü göstərməyi onunla bağlı istiqamətlərin və seçiləcək modelin xüsusiyyətlərinə görə yol xəritəsinin hazırlanması vacibdir. Yol xəritəsinin hazırlanması zamanı əsas istiqamətlər olaraq institusional və ərazi islahatlarının əhəmiyyətli olduğunu vurğulamaq lazımdır. Xüsusi nümayəndəliyin qərar qəbulu prosesi ilə bağlı məlumatların elektron portal vasitəsilə çatdırılması və həyata keçirilən fəaliyyətin ölçülə bilən bir səviyyəyə gətirilməsi zəruridir. Eyni zamanda inzibati baxımdan yanaşmanın önə çıxarılması, Konstitusiya dəyişikliyi və səlahiyyət genişliyi prinsipinə uyğun mülki idarəetmə pilləsinin formalaşdırılması əhəmiyyətini artıracaqdır. Bu, həm işğaldan azad edilmiş ərazilərin dirçəldilməsi və səmərəli idarəolunmasına köməklik göstərmiş olacaq, region idarəetməsi baxımından həm də Azərbaycan modelinin formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır.

Bu məqalə III Ümumrespublika Elmi Məqalə Müsabiqəsinə təqdim etmək üçün hazırlanmışdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Avaner, Tekin və Düzenli, Kubilay. (2022). Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği Kurumu ve Valilerin Genel Profili Üzerine Bir Değerlendirme. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 31, s.207-240.
“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri haqqında Əsasnamə”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (2021). 1280, 4 fevral 2021-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/46831>
2. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (2021). 1386, 7 iyul 2021-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/47788>
3. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini bərpa etmək haqqında Bəyannamə barəsində Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Qərarı. (1991). 179-XII, 30 avqust 1991-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/6592>
4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2020). 2303, 24 noyabr 2020-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/46327>
5. Azərbaycan Respublikasının rayonlarında, şəhərlərində, şəhər rayonlarında, kəndlərində və qəsəbələrində dövlət hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının strukturunu və fəaliyyətini təkmilləşdirmək haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (1991). 372, 18 oktyabr 1991-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/6751>
6. Bozan, Mahmut. (2004). Bölge Yönetimi ve Eğitim Bölgeleri Kavramı. Milli Eğitim Dergisi, Sayı: 161.
7. Boztepe, Mehmet. (2018). Merkezi İdarenin Taşra Yönetiminde “Devletin Temsil” ve “Hükümeti Temsil” Kavramları: Kapsam ve Karşılaştırmalı Analiz. Türk İdare Dergisi, Sayı: 486, s. 105-132
8. Bulut, Engin Çağdaş. (2015). Devletin Taşradaki Eli: Umumi Müfettişlikler, CTAD, Yıl: 11, Sayı: 21, s. 83-110.
9. Bulut, Yakup. (2002). Türkiye’de Bölge Yönetimi Arayışları. Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 35, Sayı: 4, s. 17-42.
10. Demiröz, A. Nazif. (1990). Bölge Valiliği Üzerine. Amme İdaresi Dergisi. Cilt: 23, Sayı: 4, s.55-77.
11. Eken, İhsan. (2017). Üniter Devlet Sisteminde Bölge Yönetimi: Türkiye’de Uygulanabilirliği Üzerine Bir İnceleme. Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Malatya.

OECD. (2022). Regional Governance in OECD Countries: Trends, Typology and Tools. OECD Multi-level Governance Studies, OECD Publishing, Paris.
https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2022/12/regionalgovernance-in-oecd-countries_a9c03edb/4d7c6483-en.pdf
Respublikanın iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1991). 205-XII, 8 oktyabr 1991-ci il.
<https://e-qanun.az/framework/6679>
Türe, İlknur. (1998). Türkiye’de Bölge Yönetiminin Niteliği, Sorunları ve Çözüm Arayışları. Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 31, Sayı: 2, s. 63-79.

İnternet mənbələri:

https://www.alpesmaritimes.gouv.fr/contenu/telechargement/8133/97858/file/le_prfet_dhier_et_daujourdhui_sept2009-1.pdf (müraciət tarixi: 03.01.2025)
<https://www.maine-etloire.gouv.fr/contenu/telechargement/17289/117050/file/Le%20prefet.pdf> (müraciət tarixi: 03.01.2025)
https://president.az/az/articles/view/58555__

AZƏRBAYCANIN İQTİSADI İNKİŞAF STRATEGİYASININ REALLAŞDIRILMASINDA QARABAĞDA HƏYATA KEÇİRİLƏN TİKİNTİ LAYİHƏLƏRİNİN ROLU

Əliyev Ələsgər Mehdi oğlu

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

ORCID ID: 0000-0002-5134-188X E-mail: elesger-eliyev@list.ru

Xülasə

Məqalədə iqtisadi inkişaf strategiyasının reallaşdırılmasında Qarabağ bölgəsində həyata keçirilən tikinti və bərpa layihələrinin rolu təhlil olunur. Tədqiqatın məqsədi Qarabağda aparılan infrastruktur və sosial-iqtisadi layihələrin iqtisadi sabitliyə, dayanıqlı inkişafa və iqtisadi müstəqilliyə təsirinin qiymətləndirilməsidir. 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra regionun iqtisadi potensialının bərpası dövlət siyasətində prioritet istiqamətə çevrilmiş və 2021–2025-ci illər ərzində bu məqsədlə 15 milyard manatdan çox investisiya yönəldilmişdir. Məqalədə göstərilir ki, 2020–2024-cü illər arasında Qarabağda həyata keçirilən tikinti layihələri nəticəsində 1 850 km avtomobil yolu, 340 km dəmir yolu xətti, 3 beynəlxalq hava limanı, həmçinin 40 təhsil, 20 tibb müəssisəsi və 5 sənaye parkı istifadəyə verilmişdir. Bu layihələr nəticəsində regionda 30 minədək daimi iş yeri yaradılmış, enerji təminatı sahəsində 330 meqavat “yaşıl enerji” potensialı formalaşmışdır. Aparılan təhlillər göstərir ki, Qarabağda tikinti və infrastruktur layihələrinin inkişafı nəticəsində tikinti sektorunun ÜDM-də payı 5,2%-dən 7,4%-ə, qeyri-neft sektorunun payı isə 59%-ə yüksəlmişdir. Bu göstəricilər iqtisadi inkişafın əsas komponentləri olan iqtisadi dayanıqlılıq, resurs müstəqilliyi və regional balansın bərpası istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyişlərin olduğunu şərtləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Qarabağ regionunun bərpası kontekstində iqtisadi inkişafı şərtləndirən amillərdən biri kimi iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı ilk dəfə sistemli şəkildə qiymətləndirilmiş, tikinti layihələrinin milli iqtisadi sabitliyə təsir mexanizmləri empirik göstəricilərlə əsaslandırılmışdır. Nəticə etibarilə, Qarabağda həyata keçirilən tikinti layihələri təkcə regional inkişaf deyil, həm də Azərbaycanın ümumi iqtisadi inkişafının uzunmüddətli təminatının əsas dayaqlarından biri kimi qiymətləndirilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağ, iqtisadi təhlükəsizlik, tikinti layihələri, infrastruktur, dövlət investisiyaları, regional inkişaf, enerji təhlükəsizliyi, dayanıqlı iqtisadiyyat.

Giriş

Ölkənin inkişaf strategiyasının əsas hədəflərindən biri ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi və dayanıqlı iqtisadi sistemin formalaşdırılmasıdır. İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı yalnız iqtisadi artım göstəriciləri ilə məhdudlaşmır. Bu anlayış resurslardan səmərəli istifadə edilməsi, sosial sabitliyin qorunması, regional bərabər inkişafın təmin edilməsi və xarici iqtisadi asılılıq risklərinin azaldılması kimi komponentləri və s. sözündə birləşdirir. Bu baxımdan Qarabağ bölgəsində həyata keçirilən tikinti və bərpa layihələri Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında strateji əhəmiyyət daşıyır. 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında genişmiqyaslı infrastruktur, sənaye, kənd təsərrüfatı və sosial layihələrin icrası dövlət siyasətində prioritet istiqamətə çevrilmişdir. 2021–2025-ci illəri əhatə edən dövrdə bu ərazilərin bərpası üçün dövlət büdcəsindən və beynəlxalq maliyyə mənbələrindən ümumilikdə 15 milyard manatdan artıq vəsait ayrılmışdır. Bu investisiyaların təxminən 60%-i tikinti-infrastruktur, 25%-i enerji, 15%-i sosial layihələr üzrə yönəldilmişdir ki, bu da milli iqtisadi təhlükəsizliyin əsas sütunlarından biri olan infrastruktur dayanıqlığını gücləndirir. Hazırda Qarabağda aparılan bərpa işləri çərçivəsində 1 850 km avtomobil yolu, 340 km dəmir yolu xətti, 3 beynəlxalq hava limanı (Füzuli, Zəngilan, Laçın), 5 sənaye parkı və 20-yə yaxın böyük sosial obyekt istifadəyə verilmişdir. Bu layihələr nəticəsində regionda 30 minədək yeni iş yeri yaradılmış, qeyri-neft sektorunun regional ÜDM-də payı 2020-ci ildəki 5,2%-dən 2024-cü ildə 7,4%-ə yüksəlmişdir. Bu, təkcə iqtisadi artım göstəricisi deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin möhkəmləndirilməsinin praktiki sübutudur. Beləliklə, Qarabağda icra olunan tikinti layihələri Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin sistemli şəkildə möhkəmləndirilməsində, milli istehsalın artırılmasında və sosial-iqtisadi sabitliyin təminində həlledici faktor kimi çıxış edir. Mövcud reallıqlar göstərir ki, bu layihələr həm iqtisadi, həm də strateji müstəvidə ölkənin dayanıqlı inkişaf modelinin əsas komponentlərindən birinə çevrilmişdir.

Qarabağda həyata keçirilən tikinti layihələrinin rolu

Ölkədə iqtisadi inkişafı şərtləndirən əsas amillərdən biri kimi iqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizlik sisteminin əsas dayaqlarından biridir. Bu konsepsiya iqtisadiyyatın dayanıqlığını, resurslardan səmərəli istifadəni, infrastrukturun davamlı inkişafını və iqtisadi müstəqilliyi əhatə edir. 2020-ci ildəki Böyük Zəfərimiz- Qarabağın azad olunması ilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi yeni məzmun qazanmışdır. Çünki işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və iqtisadi dövriyyəyə qaytarılması təkcə regional inkişafı deyil, həm də milli iqtisadi sabitlik baxımından strateji əhəmiyyətə malik olmuşdur. Bu məqsədlə həyata keçirilən tikinti və infrastruktur layihələri Azərbaycan iqtisadiyyatının perspektivlər üçün dayanıqlı inkişaf modelini formalaşdırmışdır.

İşğal dövründə Qarabağ bölgəsinin iqtisadi potensialı demək olar ki, tamamilə sıradan çıxmışdı. Rəsmi hesablamalara əsasən, 1990–2020-ci illər arasında bu ərazilərdə yerləşən sənaye müəssisələrinin 98%-i, sosial obyektlərin isə 85%-dən çoxu dağıdılmış və ya istifadəyə yararsız vəziyyətə düşmüşdü. Ərazilərin bərpası üçün ilkin qiymətləndirmələrə görə təxminən 15 milyard manatlıq investisiya tələb olunurdu. Bu miqyaslı iqtisadi itkilər təkcə regionu deyil, ümumi milli iqtisadi sistemi də zəiflədir, daxili istehsalın payını azaldır və xarici asılılığı artırır. Məhz buna görə Qarabağın bərpası Azərbaycan üçün həm iqtisadi, həm də təhlükəsizlik baxımından prioritet istiqamətə çevrilmişdir.

2021-ci ildən etibarən dövlət Qarabağda sistemli şəkildə yenidənqurma və tikinti proqramlarını həyata keçirməyə başladı. İlk mərhələdə əsas diqqət strateji infraqurkura – yolların, enerji xətlərinin və su təchizatının bərpasına yönəldildi. 2021-ci ildə bu məqsədlə 2,2 milyard manat, 2022-ci ildə 4,5 milyard manat, 2023-cü ildə isə 6,14 milyard manat investisiya ayrıldı. Üç il ərzində investisiyaların həcmi təxminən 180% artmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu layihələr dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Belə bir artım yalnız infraqurkura bərpasına deyil, həm də ölkənin uzunmüddətli enerji, logistika və ərzaq təhlükəsizliyində xidmət etməlidir.

Infraqurkura bərpası iqtisadi təhlükəsizlik sistemində xüsusi yer tutur, çünki logistika, nəqliyyat və istehsal əlaqələrinin bərpası daxili bazarın dayanıqlığını artırır. 2020-ci ildə Qarabağda istifadəyə yararlı avtomobil yolu demək olar ki, yox idi, 2024-cü ilin sonuna qədər isə 1 850 kilometrə artıq avtomobil yolu və 340 kilometr dəmir yolu xətti istismara verilmişdir. Həmçinin Füzuli, Zəngilan və Laçın hava limanlarının inşası regionun nəqliyyat əlçatanlığını təmin etmişdir. Bu obyektlər təkcə Qarabağın iqtisadi integrasiyasını deyil, həm də Azərbaycanın regional və beynəlxalq nəqliyyat təhlükəsizliyini gücləndirir. iqtisadi asılılıq riskini azaldır. Tikinti layihələrinin nəticələri Azərbaycanın ÜDM göstəricilərində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, 2020-ci ildə tikinti sektorunun ÜDM-də payı 5,2% idisə, 2024-cü ildə bu göstərici 1,2 faiz artaraq 7,4%-ə yüksəlmişdir. Əgər 2020-ci ilə kimi iqtisadi artımın əsas mənbəyi neft sektorundan gəlirdisə, 2023-cü ildən etibarən qeyri-neft sektorunun payı 59%-ə çataraq iqtisadi təhlükəsizliyin diversifikasiyasına xidmət etmişdir. Tikinti və sənaye parklarının genişlənməsi qeyri-neft ixrac potensialının formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Sosial infraqurkura bərpası Qarabağ layihələrinin sosial-iqtisadi dayanıqlıq aspektini gücləndirir. 2024-cü ilə qədər bölgədə 40-dan çox təhsil müəssisəsi, 20 tibb obyekti, 15 inzibati bina və 5 sənaye parkı istifadəyə verilmişdir. Bu obyektlərdə 30 minə yaxın daimi iş yeri açılmışdır ki, bu da regionun əmək bazarına 3,5%-lik töhfə deməkdir. Əhəlinin bölgəyə qayıdışı sürətlənmiş, 2025-ci ilə qədər 100 min nəfərin daimi məskunlaşması hədəfi reallığa çevrilmişdir. İnsan kapitalının bərpası iqtisadi təhlükəsizliyin sosial dayaqını möhkəmləndirir və regionda sabit istehsal mühiti formalaşdırır.

Enerji təminatında əldə olunan nəticələr isə Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyini daha da gücləndirir. 2020-ci ildə azad edilmiş ərazilərdə elektrik istehsalı sıfır səviyyəsində idi, 2024-cü ilin sonuna qədər isə bölgədə 330 meqavatlıq bərpa olunan enerji potensialı yaradılmışdır. Kəlbəcər və Laçında su elektrik stansiyaları, Zəngilanda günəş enerjisi parkları və Cəbrayıl külək enerjisi layihələri istismara verilmişdir. Qarabağ regionu hazırda ölkənin ümumi enerji istehsalında təxminən 3%-lik paya malikdir. Bu, həm enerji asılılığını azaldır, həm də ekoloji baxımdan davamlı iqtisadi inkişafı təmin edir.

Qarabağda aparılan tikinti layihələrinin iqtisadi təhlükəsizliyə təsiri yalnız dövlət sərmayələri ilə məhdudlaşmır. Özəl sektorun bu prosesə cəlbə iqtisadi sabitliyi daha da möhkəmləndirir. 2024-cü ilin sonuna qədər Qarabağda 350 milyon manatdan çox özəl investisiya yatırılmış, 70-dən artıq müəssisə sənaye parklarında fəaliyyətə başlamışdır. Müqayisə üçün, 2021-ci ildə bu göstərici cəmi 12 şirkət idi. Bu artım dövlət-özəl tərəfdaşlıq modelinin uğurlu tətbiqini və iqtisadi təhlükəsizliyin bazar mexanizmləri üzərindən möhkəmlənməsini nümayiş etdirir. Əldə olunan nəticələr göstərir ki, Qarabağda tikinti və bərpa prosesləri

Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyini artırmaqla yanaşı, regional balanslı inkişafı da təmin edir. 2021-ci ildə Qarabağ regionunun ÜDM-də payı 0,2% idi, 2025-ci ilə qədər bu göstəricinin 2,5%-ə yüksəlməsi gözlənilir. Bu, təxminən 12 dəfə artım deməkdir. Eyni zamanda, regionun ixrac potensialının güclənməsi, istehsal olunan tikinti materiallarının və aqrar məhsulların ölkə daxilində idxalı əvəz etməsi iqtisadi sabitliyin daha güclü struktur üzərində formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Qarabağda həyata keçirilən tikinti layihələri Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin uzunmüddətli təminatında əsas dayaqlardan birinə çevrilmişdir. Dövlətin böyükmiqyaslı investisiya proqramları, özəl sektorun fəallığının artması, enerji və logistika infrastrukturunun bərpası, sosial obyektlərin tikintisi ölkənin iqtisadi sabitliyini çoxşaxəli şəkildə gücləndirir. 2020–2025-ci illər arasında bölgəyə yönəldilən ümumi sərmayələrin 15 milyard manatı keçməsi və infrastrukturun 70%-dən çoxunun bərpa olunması bu prosesin miqyasını aydın göstərir. Qarabağda bərpa olunan iqtisadi məkan təkcə regional inkişafın deyil, bütövlükdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biri kimi iqtisadi təhlükəsizliyinin dayanıqlı təminatının əsas sütununa çevrilmişdir.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, Qarabağda həyata keçirilən tikinti və bərpa layihələri Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində çoxşaxəli və strateji rol oynayır. Bu layihələr ölkənin iqtisadi dayanıqlığını artırmaqla yanaşı, istehsal potensialını genişləndirir, regionlararası balanslı inkişafı təmin edir və iqtisadi asılılıq risklərini minimuma endirir. 2020–2024-cü illər ərzində Qarabağda dövlət tərəfindən həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin dəyəri 15 milyard manatı keçmiş, 1 850 km avtomobil yolu, 340 km dəmir yolu, 3 beynəlxalq hava limanı, 40 təhsil müəssisəsi, 20 tibb ocağı və 5 sənaye parkı istifadəyə verilmişdir. Nəticədə bölgədə 30 mindən çox daimi iş yeri yaradılmış və qeyri-neft sektorunun ÜDM-də payı 5,2%-dən 7,4%-ə yüksəlmişdir. Bu göstəricilər sübut edir ki, Qarabağda həyata keçirilən tikinti layihələri iqtisadi təhlükəsizliyin əsas istiqamətlərini-enerji müstəqilliyi, sosial sabitlik, infrastruktur dayanıqlığı və regional iqtisadi inteqrasiya faktorlarını gücləndirir. Eyni zamanda, bölgədə formalaşan “yaşıl enerji” potensialı (330 MVt) və sənaye parklarının inkişafı ölkənin iqtisadi diversifikasiyasına mühüm töhfə verir.

Qarabağ regionunda bərpa prosesi təkcə iqtisadi inkişaf layihəsi deyil, həm də strateji təhlükəsizlik konsepsiyasının tərkib hissəsidir. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin tətbiqi, yerli istehsalın artımı və sosial infrastruktura yönəlik sərmayələr iqtisadi sabitliyin uzunmüddətli təminatına xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, E. İqtisadi təhlükəsizliyin təminində infrastrukturun rolu. “Azərbaycan İqtisadiyyatı” jurnalı, . 2022 №3, s. 45–59.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi). “Azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi inkişafına dair illik hesabat”. Bakı.- (2024
3. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi (2023). “2021–2023-cü illər dövlət investisiya proqramının icrası haqqında hesabat”.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 22 iyul tarixli “Böyük Qayıdış Konsepsiyası” haqqında Fərmanı.
5. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi “Azad edilmiş ərazilərdə bərpa olunan enerji layihələri haqqında məlumat”. 2024.
6. Dövlət Statistika Komitəsi Azərbaycan Respublikasının 2020–2024-cü illər üzrə makroiqtisadi göstəriciləri. Bakı:-2024.
7. İsmayılov, A.. Qarabağ regionunun iqtisadi potensialının reallaşdırılması istiqamətləri. Bakı: İqtisadi Araşdırmalar İnstitutu, . 2023.
8. Qarabağ Dirçəliş Fondu “Bərpa və tikinti layihələrinin reallaşdırılması: 2021–2024” illik hesabatı., 2024.
9. Qasımov, N. Regional inkişaf və iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri. Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı., 2023).
10. World Bank. Post-Conflict Recovery and Infrastructure Development in Azerbaijan: Analytical Report. Washington D.C., 2023

Aliyev Alasger Mehdi oglu
Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor
Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID ID: 0000-0002-5134-188X E-mail: elesger-eliyev@list.ru
Babazade Nihad Vugar oglu
Turkey, Bayburt State University, Doctoral Student
E-mail: bnihad385@gmail.com

The role of construction projects in Karabakh in the implementation of Azerbaijan's economic development strategy

Summary

This article analyzes the role of construction and restoration projects implemented in the Karabakh region in ensuring the economic security of Azerbaijan. The purpose of the study is to assess the impact of infrastructure and socio-economic projects in Karabakh on national economic stability, sustainable development and economic independence. After the Patriotic War of 2020, the restoration of the economic potential of the region became a priority in state policy, and during 2021-2025, more than 15 billion Manats were invested for this purpose. The article indicates that as a result of the construction projects carried out in Karabakh between 2020 and 2024, 1,850 km of highways, 340 km of railway lines, 3 international airports, as well as 40 educational, 20 medical institutions and 5 industrial parks were put into operation. As a result of these projects, up to 30 thousand permanent jobs were created in the region, and 330 megawatts of “green energy” potential in the field of energy supply was formed. The analysis shows that as a result of the development of construction and infrastructure projects in Karabakh, the share of the construction sector in GDP increased from 5.2% to 7.4%, and the share of the non-oil sector increased to 59%. These indicators prove significant progress towards economic sustainability, resource independence and restoration of regional balance, which are the main components of economic security. The scientific novelty of the article is that the concept of economic security in the context of the restoration of the Karabakh region was systematically evaluated for the first time, and the mechanisms of influence of construction projects on national economic stability were substantiated by empirical indicators. As a result, the construction projects implemented in Karabakh are regarded not only as regional development, but also as one of the main pillars of long-term security of Azerbaijan's overall economic security.

Keywords: Karabakh, economic security, construction projects, Infrastructure, Public Investment, regional development, energy security, sustainable economy

Алиев Алескер Мехти оглу
Доктор философии по экономике, доцент
Азербайджанский университет архитектуры и строительства
ORCID: 0000-0002-5134-188X Электронная почта: elesger-eliyev@list.ru
Бабазаде Нихад Вугар оглу
Турция, Байбуртский государственный университет, докторант
Электронная почта: bnihad385@gmail.com

Роль строительных проектов в Карабахе в реализации стратегии экономического развития Азербайджана

Резюме

В данной статье анализируется роль строительных и реставрационных проектов, реализуемых в Карабахском регионе, в обеспечении экономической безопасности Азербайджана. Целью исследования является оценка влияния инфраструктурных и социально-экономических проектов в Карабахе на национальную экономическую стабильность, устойчивое развитие и экономическую

независимость. После Отечественной войны 2020 года восстановление экономического потенциала региона стало приоритетом государственной политики, и в течение 2021-2025 годов на эти цели было инвестировано более 15 миллиардов манатов. В статье указывается, что в результате строительных проектов, осуществленных в Карабахе в период с 2020 по 2024 год, было введено в эксплуатацию 1850 км автомобильных дорог, 340 км железнодорожных линий, 3 международных аэропорта, а также 40 образовательных, 20 медицинских учреждений и 5 индустриальных парков. В результате реализации этих проектов в регионе было создано до 30 тысяч постоянных рабочих мест, а также сформирован потенциал “зеленой энергетики” мощностью 330 мегаватт в области энергоснабжения. Анализ показывает, что в результате развития строительных и инфраструктурных проектов в Карабахе доля строительного сектора в ВВП увеличилась с 5,2% до 7,4%, а доля нефтегазового сектора увеличилась до 59%. Эти показатели свидетельствуют о значительном прогрессе на пути к экономической устойчивости, ресурсной независимости и восстановлению регионального баланса, которые являются основными составляющими экономической безопасности. Научная новизна статьи заключается в том, что впервые была проведена системная оценка концепции экономической безопасности в контексте восстановления Карабахского региона, а механизмы влияния строительных проектов на национальную экономическую стабильность были обоснованы эмпирическими показателями. В результате строительные проекты, реализуемые в Карабахе, рассматриваются не только как региональное развитие, но и как один из главных столпов долгосрочной безопасности Азербайджана в целом.

Ключевые слова: Карабах, экономическая безопасность, строительные проекты, инфраструктура, государственные инвестиции, региональное развитие, энергетическая безопасность, устойчивая экономика

Əliyeva Alina Məcid qızı

İqtisad elmləri namizədi, dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan
alinaaliyeva1953@gmail.com, Orcid id:0000-0003-4081-6306

Əliyeva Leyla Zakir qızı

İqtisad elmləri namizədi, dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan
leyalaaliyeva1971@gmail.com, Orcid id:0000-0003-4647-1812

Məmmədova Rəsmiyyə Mürsəl qızı

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Azərbaycan
resmiyye.memmedova.18@mail.ru, Orcid id: 0000-0003-2151-613X

Abstract: A number of factors such as science, education and trainings play big role in the development of knowledge and skills, professional level, abilities and experience of individuals what we call “human capital”. The Socio-Economic Development Strategy of Azerbaijan Republic for years of 2022-2026 envisions to offer the digital knowledge and education opportunities to the students enrolled in the technical, technological and innovation-oriented areas of studies as a mean to form and improve the human capital. Sustainable and safe infrastructure in the digitalization of the economy and the use of ICT and digital technologies in economic relations contributes to the creation of competitive products. The of creation of the Data Center in Azerbaijan, is to stimulate production-oriented activity, application of innovations in ICT field, as well as the expansion of applied scientific research works, implementation of export-oriented projects and attraction of foreign investments.

Key words: human capital, economic relations, digital economy, digital technologies, information communication technologies

XX əsrin 50-60-cı illərində istehsalda insan amilinin rolunun artması ilə Amerika iqtisadçıları Duqlas Nort və Robert Solounun “insan kapitalı” nəzəriyyəsi meydana gəldi. Onların nəzəriyyəsində ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında yüksək ixtisaslı və keyfiyyətli, hərtərəfli biliyə malik olan insanların formalaşmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır. Məhz buna görə də inkişaf etmiş əksər ölkələr başqa istiqamətlərə nisbətən insan potensialına qoyulan investisiyalar daha səmərəli hesab edilir və onun inkişafına sərf edilir.

İnsan kapitalı onun peşə və təhsilinin, bacarıq və təcrübəsinin, intellektual səviyyəsinin, yaradılıq fəallığının və s.- potensialının reallaşmasıdır. O insanın özü tərəfindən formalaşdırılır, onun bilik və bacarığı, peşəkarlıq səviyyəsi, qabiliyyət və təcrübəsi müəyyən ehtiyat kimi çıxış edir və təhsilə, səhiyyəyə, peşə hazırlığına və s.-ə çəkilən xərcləri əks etdirir. İnsan resurs potensialı kimi təkrar istehsalda, məhsuldar qüvvə kimi iqtisadiyyatda və istehlakçı kimi bazar münasibətlərində özünü göstərir (Ançişkin A.İ. M.1986: səh.19). Buna görə də insanların əmək fəallığının artırılmasında, ömür müddətinin uzadılmasında, rifahının yaxşılaşdırılmasında onların təhsilinin səviyyəsi və sağlamlılığının qorunması mühüm rol oynayır.

Ölkədə səhiyyə sistemi nə qədər mükəmməl olarsa, əhalinin təbii artımı, əmək qabiliyyəti və əmək fəaliyyəti bir o qədər yüksək olar ki, bu da əlavə əmək ehtiyatı, insan kapitalı deməkdir. Sosial rifah içində yaşayan, yüksək təhsilə malik olan, sağlam həyat sürən əhali hər bir ölkənin inkişafı üçün əvəzedilməz kapitaldır. Məhz ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya və digər inkişaf etmiş ölkələr maddi resurslardan daha çox insan kapitalından (milli sərvətlərinin 80%-dən çoxunu) böyük gəlirlər əldə etmişlər.

Beynəlxalq fikir tarixi sübut edir ki, insan kapitalının inkişafında əsas ağırlıq elm və təhsilin, ixtisaslı hazırlığın üzərinə düşür və bir sıra mühüm amillərlə bağlıdır. İntellektual mülkiyyətə formalaşdıran, cəmiyyət üzvlərinin dünya görüşünü, mənəvi tələbatlarını ödəyən təhsilin səviyyəsi insanın inkişaf göstəriciləri içərisində önəmli yer tutur. O ÜDM-in artımı, əhali gəlirlərinin formalaşması kimi də çıxış edir. Belə ki, elmin məhsulu olan patentlər (ixtisarlar, kəşflər, səmərələşdirici təkliflər) həm ölkə, həm də vətəndaşlar üçün mühüm gəlir mənbəyidir. Azərbaycanda ilk olaraq 2012-ci ildə “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış konsepsiyası”nda bilik və informasiyalara əsaslanan insan kapitalının inkişafı strateji məqsəd kimi qəbul edilmişdir. 2016-cı ildə “Milli İqtisadiyyatın inkişafı üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə investisiyaların daha çox iqtisadi artımın yeni hərəkətvericisi kimi insan kapitalına, bilik və bacarıqların artırılmasına yönəldilməsi

nəzərdə tutulmuşdu. Yol xəritəsində məktəbəqədər və orta təhsil də daxil olmaqla peşə təhsili, ali təhsil və ixtisaslı kadr hazırlığının əmək bazarına uyğunlaşdırılması, eləcə də “təhsil-elm-istehsal” əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi məsələləri üzrə ölkədə vəziyyət təhlil edilib görülmək tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir.

İnsan kapitalının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onun intellektual potensialından səmərəli istifadə edilməsi ölkədə əmək məhsuldarlığının artımına və iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin artmasına ciddi təsir göstərir. O öz intellekti keyfiyyətli əməyi ilə iqtisadiyyatda əlavə dəyər yaratmaqla iqtisadi artımın hərkətverici qüvvəsinə çevrilir. Yüksək ixtisaslı və innovativ işçi qüvvəsi əmək məhsuldarlığını yüksəltməklə iqtisadiyyatın inkişafını artırır ki, bu da maddi rifah səviyyəsinin yaxşılaşdırılması ilə insan kapitalının özünün də inkişafına xidmət edir.

Son dövrlərdə dünya iqtisadiyyatında baş verən sürətli və çoxşaxəli dəyişikliklər, ölkələrarası rəqabətin güclənməsi texnoloji yeniliklərə və artan rəqabətə uyğun insan kapitalı formalaşdırmağı tələb edir. Bu məqsədlə “XXI əsrin tələblərinə uyğun rəqabətli insan kapitalı formalaşdırmaq yaxın onillik üzrə beş əsas prioritetdən biri kimi” müəyyənləşdirilib ([president.az.https://president.az <artikles > view sah.3](https://president.az/artikles/view_sah.3)). Buna görə də informasiya kommunikasiya bazasında baş verən sürətli texnoloji dəyişikliklər, bir çox sahələrin, o cümlədən iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması bir çox sahələrin, təhsil sisteminin qarşısında yeni hədəflər qoyur. Bu baxımdan “AR-nın 2022-2026-cı illər üzrə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası”nda insan kapitalının formalaşmasında təhsilin bütün növlərində texniki, texnoloji və innovasiya yönümlü ixtisaslar üzrə təhsilalanlara rəqəmsal biliklər aşılması nəzərdə tutulur. Gənc nəsli gələcək rəqəmsal texnologiyalar dövrünə hazırlamaq üçün onlara məktəb yaşından rəqəmsal sərişlərin aşılması, yeni bacarıqların, ixtisasların və peşələrin verilməsi də sənəddə irəli sürülən mühüm vəzifələrdəndir.

Strategiyada ali təhsilin global təhsil məkanına inteqrasiyası, informasiya cəmiyyətinin və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın tələblərinə uyğunlaşdırılması ilə yanaşı “təhsil-tədqiqat-innovasiya” zəncirinin səmərəliliyi ilə ali təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi də nəzərdə tutulur. Bunun üçün “müasir təfəkkürlü və kreativ düşüncəli gənclər erkən vaxtlardan elmi araşdırmalara cəlb ediləcək. İnnovativ və rəqəmsal bacarıqlar üzrə təhsilin keyfiyyəti və əlçatanlığı artırılacaqdır.” ([president.az.https://president.az <artikles > view sah.12](https://president.az/artikles/view_sah.12)). Həmçinin rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi üçün yüksək sürətli internetə çıxış, dayanıqlıq və geniş əhatəliliyi ifadə edən rəqəmsal infrastrukturun inkişafı da nəzərdə tutulmuşdur.

Dördüncü sənaye inqilabı dövründə mürəkkəb və çoxşaxəli qabaqcıl texnologiyaların və innovasiyaların rolunun artması ilə bu və ya digər texnoloji dəyişikliklərin bir araya gətirilməsi, onların əlaqələndirilməsi və bu prosesin cəmiyyətin xeyrinə yönəldilməsi bütün sahələrin o cümlədən iqtisadiyyatın da rəqəmsallaşması ilə mümkündür” (Abbasov İ.M.-2020 Səh.5). Dünya Bankı rəqəmsal iqtisadiyyatı informasiya kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə etməklə iqtisadi və sosial münasibətlər sistemi kimi ifadə etmişdir. Mütəxəssislərin tədqiqatına görə rəqəmsal sektorun Cənubi Koreya iqtisadiyyatında payı 12%, İsveçdə 8,6%, Fransada 8,3%, ABŞ-da 7,4%, Böyük Britaniyada 7,1% təşkil edir. “Google”nin proqnozuna görə təkcə Cənub Şərqi Asiyada rəqəmsal iqtisadiyyatın həcmi 2025-ci ilə qədər üç dəfə artacaq və 240 mln dol. təşkil edəcək.

Mütəxəssislərin tədqiqatına görə yeni internet-servis xidmətləri, birbaşa pul köçürülmələri, yeni logistik marşrutlar, elektron poçt və sosial servislər və s. rəqəmsal sahələrin sürətli inkişafı ÜDM-in həcmi 3,6% artırır.

Dünyada enerji və nəqliyyat mərkəzi kimi tanınan Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, təbii və insan resursları, qəbul olunmuş Dövlət Proqramları ölkədə rəqəmsal iqtisadiyyatın qurulmasına tam təminat verir. Rəqəmsal transformasiya sahəsində Azərbaycanda ilk olaraq 2003-cü ildə “AR-da informasiya-kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya”da (2003) “AR-da rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” (2005-2008) “Elektron Azərbaycan” Dövlət Proqramında (2010 -2012) davam etdirilmişdir. AR-da telekommunikasiya və informasiya texnologiyalarının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə rəqəmsal iqtisadiyyata keçid problemlərinə xüsusi diqqət verərək biznes və ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və əlavə mənfəət əldə edilməsi üçün İKT-nin xidmətlərindən istifadə edilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət verilmişdir. “Rəqəmsal iqtisadiyyat quruculuğu sahəsində rəqəmsal xidmətlərin genişlənməsi və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində” AR-nın Rəqəmsal Transformasiya Stratejiyası”nda (2021-2030) isə ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün Rəqəmsal İqtisadiyyat Strategiyasının qəbulu nəzərdə tutulmuşdur. “Strategiyada “data”nın, yəni məlumat axınlarının tənzimlənməsi, onların bir araya gətirilməsi və bunun əsasında “Data economy” - verilənlərə

əsaslanan iqtisadiyyatın bütün sahələrində gördüncü sənaye inqilabi texnologiyalarının tətbiqi istiqamətində tədbirlər görülür.” ([https. //apa.az](https://apa.az) sahibkarlıq azərbaycanın rəqəmsal-iqt.. 2022 səh1).

İqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasında rəqəmsallaşma və elektronlaşma sahəsində həyata keçirilən xidmətlər: elektron ticarət (e-commerce), maliyyə (məsələn, onlayn banking), sosial internet, təhsil və səhiyyə xidmətləri, elektron idarəetmə və dövlət xidmətləri, nəqliyyat və s. texnologiyalar ölkədə rəqəmsal iqtisadiyyata keçiddə mühüm rol oynayır. Bu xidmətlər məhsuldarlığın və idarəetmənin səmərəliliyi artırılması ilə iqtisadi artıma kömək olur, əmək intensivliyinin və sosial-iqtisadi məhdudiyyətlərin azaldılması ilə daha yaxşı həyat keyfiyyətlərini təmin edir. Rəqəmsal iqtisadi sektorun inkişafında yüksək texnologiyalara əsaslanan rəqəmsal ticarətin tənzimlənməsi ilə ixrac potensialının gücləndirilməsinə yönələn innovativ və rəqabətə davamlı məhsul və xidmətlərin artması iqtisadiyyatın və cəmiyyətin rəqəmsal transformasiyasını sürətləndirir. Həmçinin, İKT infrastrukturunu təşkil edən genişzolaqlı regional və beynəlxalq informasiya və tranzit xidmətləri, müvafiq təhlükəsizlik strukturları ilə birlikdə kiber təhlükəsizliyin təmin edilməsi, Avropa və Asiyanı birləşdirən fiber-optik magistralın yaradılması, elektronika və nanoelektronika, kosmik peyklər və yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi rəqəmsal iqtisadiyyata keçiddə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin Data Mərkəzində yaradılan Hökumət buludu (G-cloud), Böyük həcmli məlumatlar (Big Data), 5G şəbəkəsi, Qarabağda “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd” yaradılması üzrə təşəbbüslər rəqəmsal transformasiyanın tərkib hissələridir.

Dayanıqlı infrastrukturun qurulmasında “Azərbaycan Digital Hub” Proqramı çərçivəsində Rəqəmsal Data Mərkəzinin tikilməsi ilə yeni işyerlərinin yaradılması, kiçik və orta biznesin rəqəmsallaşma yönündə inkişafı və regional xidmətlərin ətraf regionlara ixracı nəzərdə tutulur. İnvestisiya dəyəri 60 milyon dol. olan Data Mərkəzinin yaradılmasında məqsəd İKT sahəsində istehsal yönümlü fəaliyyəti stimullaşdırmaq, bu sahədə innovasiyaların tətbiqinə, eləcə də tətbiqi elmi tədqiqat işlərinin genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü layihələrin icrasına nail olmaq və bu sahəyə xarici investisiyaları cəlb etməkdir. Prezident İlham Əliyev dünyanın ən son texnologiyalarına əsaslanan Data Mərkəzinin açılmasını ölkəmiz üçün çox əlamətdar hadisə hesab edərək demişdir: “Belə böyük və müasir, bütün dünya standartlarına cavab verən Data Mərkəz həm elm mərkəzidir, həm sənaye müəssisəsidir və həm də böyük biznes sahəsidir” (Z.Səmədzadə, 2020; səh 12.). Mərkəzin açılması ölkəmizdə yüksək texnologiyaların tətbiqinə, informasiya texnologiyalarının inkişafına, yerli, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsinə və informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə xidmət edir.

Ölkədə rəqəmsal iqtisadiyyatın və texnologiyaların inkişafı üçün əlverişli infrastrukturun formalaşdırılması istiqamətində Azərbaycanda Dünya İqtisadi Forumunun Dördüncü Sənaye İnqilabı Mərkəzləri Şəbəkəsinin Azərbaycanda Mərkəzinin yaradılması da ölkəmizi yeni texnoloji rəqabət mühitində önə çıxarmaq məqsədindən irəli gəlir. Məsələn, intellektual səviyyəsi və idarəçilik keyfiyyətləri, yeni dövrə uyğun bilik və vərdisləri yüksək olan perspektiv bacarıqlı kadrların önə çıxarılması məqsədilə "Yüksəliş" müsabiqəsi adlı yeni layihələr həyata keçirilir. Bununla yanaşı, İqtisadiyyat Nazirliyində yüksək potensiallı ehtiyat kadrlar bazasının formalaşdırılmasında mövcud potensialdan səmərəli istifadə, peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, idarəetmə sahəsində təcrübə mübadiləsinin təşkil edilməsində "Uğur yolu" karyera inkişaf proqramının həyata keçirilməsi xüsusi önəm kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Abbasov İ.M. Rəqəmsal iqtisadiyyat və rəqəmsal təhsil. Səh.5. Rəqəmsal iqtisadiyyat: Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsində. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. 25 noyabr 2020.
2. Ançişkin A.İ. Nauka, texnika, ekonomika. M.1986.
3. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər 2 fevral 2021
4. AR-nın 2022-2026-cı illər üzrə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası.səh16.
5. Azərbaycanın Rəqəmsal İqtisadiyyat Strategiyası qısa zamanda hazır olacaq. 9 sentyabr 2022-ci il. [https. //apa.az](https://apa.az) sahibkarlıq azərbaycanın rəqəmsal-iqt. 2022 səh 1.
6. Səmədzadə Z. Rəqəmsal iqtisadiyyat: dünən, bu gün, sabah barədə düşüncələr. Rəqəmsal iqtisadiyyat: Azərbaycan yeni inkişaf mərhələsində. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. 25 noyabr 2020.

SUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATININ VƏ TURİZM SAHƏSİNİN PRIORİTET İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Əliyeva Fəridə Bilal qızı

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
İctimai İdarəetmə və Sosial İnnovasiyalar kafedrası
E-mail: aliyeve_farida@unec.edu.az

Xülasə

Şuşa şəhəri Azərbaycan tarixinin, mədəniyyətinin və milli-mənəvi kimliyinin ən mühüm simvollarından biridir. İşğaldan azad edilməsindən sonra genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işlərinin aparılması Şuşanın həm mədəniyyət iqtisadiyyatı, həm də innovativ turizm strategiyaları baxımından yeni mərhələyə qədəm qoymasına imkan yaratmışdır. Şuşanın zəngin tarixi-memarlıq irsi, musiqi və sənətkarlıq ənənələri, ekoloji təmiz təbiəti və strateji geocoğrafiyası şəhəri regional və beynəlxalq səviyyəli turizm mərkəzinə çevirə biləcək mühüm amillərdir. Bu məqalədə Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatının formalaşdırılması, yaradıcı sənayelərin genişləndirilməsi, dayanıqlı və rəqabətədavamlı turizm modelinin təşkili üzrə prioritet istiqamətlər elmi əsaslarla təhlil olunur.

Giriş

Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət beşiyi, musiqi məktəblərinin ocağı, Qarabağ ənənəvi sənətlərinin mərkəzi kimi tarixən mühüm rol oynamışdır. Üzeyir Hacıbəyli, Bülbül, Xan Şuşinski kimi dahi şəxsiyyətlərin doğulduğu bu şəhər Azərbaycan musiqi kimliyinin formalaşmasında həlledici mövqe tutmuşdur. İşğal dövründə şəhərin mədəni irsinə ciddi zərər vurulsa da, 2020-ci ildə Şuşanın azad edilməsi tarix-mədəni dirçəliş üçün yeni imkanlar açmışdır. Dövlət səviyyəsində aparılan sistemli bərpa işləri və infrastruktur quruculuğu tədbirləri Şuşanın “Qarabağın tacı” kimi yenidən formalaşmasına və regionun aparıcı turizm–mədəniyyət mərkəzi kimi inkişafına şərait yaratmışdır.

Möhtəşəm görünüşə malik Şuşa şəhəri öz əsrarəngiz, zəngin təbiəti, yeraltı-yerüstü sərvətləri ilə ölkəmizdə iqtisadiyyatın inkişafı üçün böyük zəmin yaradır. Bunun əsasında Şuşanın təbii sərvətləri ilə yanaşı, sağlam iqlimi də xüsusi yer tutur. Bütün bu faktorlar, həmçinin Şuşanın qələbə rəmzinə çevrilməsi mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafına bir neçə istiqamətdə öz təsirini göstərəcək:

1. Turizm sahəsi - tarixi məkanlar, abidələr, muzeylər.
2. Keçiriləcək festivallar, konsertlər və digər müxtəlif mövzularda mədəniyyət tədbirləri.

3. Sənətkarlığın inkişafı və sənətkarlıq məhsulları.
4. Sağlamlıq ocaqlarının yaradılması.

Bütün bu sahələrdən əldə edilən gəlirlər şəhərin ümumi iqtisadi bazarına daxil olub mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Belə ki, Qarabağın tacı hesab edilən Şuşa şəhəri işğala qədər yalnız Azərbaycan mədəniyyətinin incisi idisə, işğaldan sonrakı dövrdə həm də Şuşa qələbənin rəmzinə çevrilən bir şəhər oldu. Bu baxımdan gələcək nəsillər, təxminən 30 ilə yaxın müddət ərzində torpaqların işğal altında qalmasını, başa çatmasını məhz Şuşa şəhərinin azad olunması ilə asossasiya edəcəkdir. Şuşa uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrman ordumuzun gösdərdiyi şücaət beynəlxalq miqyasda da diqqət çəkmiş və bir çox hərbi məktəblərin dərslərinə daxil edilmiş əməliyyat kimi dünya hərbi tarixinə düşmüşdür. Azərbaycan xüsusi təyinatlı qüvvələrinin əliyalın şəkildə cıdır düzünə Şuşa qayaları ilə qalxması gələcək nəsillərdə bu qayaları yalnız ekranda deyil, yerində - canlı şəkildə görmək istəyi olacaqdır. Bu baxımdan Şuşa daxili turizmdə çox cəlb edici məkan kimi qalacaq.

Müasir yanaşmalar sübut edir ki, mədəni irs və turizm iqtisadiyyatın mühüm və əhəmiyyətli sahələridir. Mədəniyyət iqtisadiyyatı – yaradıcılıq, incəsənət və mədəni irs əsasında formalaşan iqtisadi model – Şuşanın sosial-iqtisadi inkişafının dayanıqlı meyarlarından biri kimi çıxış edir. Bu kontekstdə Şuşanın mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi həm praktiki, həm də nəzəri baxımdan aktualdır.

Şuşa şəhərinin yenidən qurulması prosesi təkcə tikinti-bərpa tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşmır; bu proses həm də milli-mədəni yaddaşın dirçəldilməsi, tarixi-memarlıq irsinin sistemli şəkildə qorunması və şəhərin mədəni kimliyinin müasir dövrdə yenidən formalaşdırılması məqsədi daşıyır. Şuşanın

memarlıq və mədəni irsi Azərbaycan xalqının milli identikliyinə əsas sütunlarından biri olduğu üçün, burada aparılan bərpa işləri strateji və çoxşaxəli mahiyyət daşıyır.

Şəhərdə dağıdılmış və zərər görmüş tarixi abidələrin elmi-praktik əsaslarla bərpası və konservasiyası prioritet istiqamətlərdən biridir. Bu yanaşma həm Şuşanın qədim şəhərsalma simasının bərpa olunmasına xidmət edir, həm də mədəni turizm potensialının gücləndirilməsi üçün vacib baza yaradır. Tarixi irs üzərində qurulan turizm məhsulları şəhərin iqtisadi həyatında mühüm rol oynayır və yerli icmalar üçün yeni sosial-iqtisadi imkanlar formalaşdırır.

• **Məscidlərin, karvansaraların, xan evlərinin, qala divarlarının bərpası.** Şuşa şəhərindəki tarixi-memarlıq nümunələri — Gövhər Ağa məscidləri, Mehmandarovlar evi, Qarabağ xanlarının iqamətgahı, qala divarları və digər abidələr — həm şəhərin tarixinin əsas göstəriciləridir, həm də turizm marşrutlarının əsas hissəsini təşkil edir. Bu abidələrin elmi prinsiplərə uyğun şəkildə bərpası mədəni irsin davamlılığını təmin edir və turistlər üçün cəlbedici məkanlar yaradır.

• **Şuşanın memarlıq irsi üçün rəqəmsal mühitin yaradılması.** Müasir texnologiyaların tətbiqi mədəni irsin qorunmasında yeni mərhələ açır. 3D modelləşdirmə, virtual realıq ekskursiyaları, rəqəmsal arxivlərin yaradılması şəhərə gələn turistlərə daha interaktiv təcrübə təqdim edir. Eyni zamanda bu rəqəmsallaşdırma işləri gələcək bərpa prosesləri üçün elmi məlumat bazası rolunu oynayır.

• **Musiqi və sənət irsinin yaşadılması.** Şuşa Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin doğulduğu məkandır. Bu baxımdan burada muğam evlərinin yaradılması, sənətkarlıq emalatxanalarının fəaliyyətə başlaması, etnoqrafik mərkəzlərin qurulması şəhərin qeyri-maddi irsinin yaşadılmasına xidmət edir. Bu mərkəzlər həm də turistlər üçün interaktiv mədəni təcrübə formalaşdırır və yerli icmanın iqtisadi fəallığını artırır.

Bu tədbirlərin hər biri Şuşanın turizm cəlbediciliyini artırmaqla yanaşı, mədəniyyət iqtisadiyyatının əsas infrastrukturunu formalaşdırır. Tarixi abidələrin qorunması, rəqəmsal transformasiya və qeyri-maddi mədəni irsin yaşadılması kompleks şəkildə Şuşanın “mədəniyyət paytaxtı” statusunu möhkəmləndirir, şəhərin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafına xidmət edir. Bu işlər həm də gələcək nəsillər üçün mədəni yaddaşın qorunmasını təmin edir və Şuşanın dünya mədəniyyət xəritəsində strateji mövqeyini gücləndirir.

1. Mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafı və yaradıcı sənayelərin genişləndirilməsi

Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının formalaşdırılması və yaradıcı sənayelərin inkişaf etdirilməsi şəhərin post-münaqişə dövründə sosial-iqtisadi dirçəlişinin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Yaradıcı sənayelər yüksək əlavə dəyər yaradan, innovasiyaya əsaslanan və insan kapitalından birbaşa asılı olan iqtisadi sahələrdir. Bu sahələrin inkişafı Şuşanın həm regional, həm də milli səviyyədə iqtisadi dinamizmini artırmaqla yanaşı, şəhərin mədəni kimliyini müasir dövrdə rəqəbatqabiliyyətli brendə çevirə bilər.

Şuşanın zəngin musiqi, sənətkarlıq və memarlıq ənənələri yaradıcı iqtisadiyyat üçün təbii zəmin yaradır. Bu potensialın innovativ yanaşmalar və dövlət dəstəyi mexanizmləri ilə birləşdirilməsi şəhərdə yeni iqtisadi ekosistemin formalaşmasına şərait yaradır.

• **Yaradıcı sənətlər parkları və inkubasiya mərkəzlərinin yaradılması.** Bu mərkəzlər gənc yaradıcıların, sənətkarların, rəssamların və dizaynerlərin fəaliyyət göstərməsi, layihələr hazırlaması və məhsullarını bazara çıxarması üçün xüsusi infrastruktur təmin edir. Belə mərkəzlərin yaradılması yaradıcı sahələrdə innovasiyanın stimullaşdırılmasına, mədəni startapların meydana çıxmasına və yaradıcı klasterlərin formalaşmasına tökan verir. Bu tip mərkəzlər həmçinin sərgilər, performanslar, təlimlər və ustad dərsləri üçün platforma rolunu oynayır ki, bu da şəhərin mədəni aktivliyini artırır.

• **Mədəni startapların dəstəklənməsi (qrantlar, vergi güzəştləri).** Yaradıcı sahələrdə fəaliyyət göstərən startapların dəstəklənməsi Şuşanın “yaradıcı iqtisadiyyat mərkəzi” kimi formalaşmasına şərait yaradır. Qrantlar, investisiya paketləri, vergi güzəştləri və təlim proqramları yaradıcı təşəbbüsləri stimullaşdırır və iqtisadi fəallığı artırır. Xüsusilə rəqəmsal sənət, multimedia layihələri, mədəni tətbiqlər, virtual turizm məhsulları kimi sahələrdə startapların dəstəklənməsi mədəniyyət iqtisadiyyatının modernləşdirilməsinə xidmət edir.

• **“Şuşa” brendi əsasında suvenir və yerli brend məhsulların inkişafı.** Şuşanın tarixi simvolikası, musiqi irsi və etno-mədəni dəyərləri əsasında suvenir məhsullarının hazırlanması şəhərin iqtisadi mühitinə əlavə gəlir gətirməklə yanaşı, qeyri-maddi irsin təbliğinə də töhfə verir. Bunun üçün ənənəvi sənətkarlıq sahələrinin müasir dizayn yanaşmaları ilə integrasiyası vacibdir.

İnkişaf etdirilə biləcək yerli sənətkarlıq sahələri:

• **Xalçaçılıq.** Qarabağ xalçaçılıq məktəbi Azərbaycan xalça sənətinin mühüm qolunu təşkil edir. Şuşada xalça istehsalı mərkəzlərinin yaradılması həm ənənəvi sənətin qorunmasına, həm də ixrac potensialının artırılmasına xidmət edir. Müasir dizayn, rəqəmsal satış və brend strategiyaları ilə integrasiya bu sahəyə yeni nəfəs gətirə bilər.

• **Musiqi alətləri istehsalı.** Tarixi əhəmiyyətinə görə Şuşa musiqi alətləri istehsalı üçün ideal məkandır. Tar, kamança, saz kimi alətlərin ustalar tərəfindən hazırlanması həm mədəni irsi yaşadır, həm də yüksək əlavə dəyərli məhsulların satışını təmin edir. Bu sahədə ustad məktəbləri və təlim mərkəzləri yaradılması vacibdir.

• **Misgərlik və keramika.** Şuşanın sənətkarlıq ənənələri içərisində misgərlik və keramika xüsusi yer tutur. Bu sahələrdə yeni emalatxanaların yaradılması, dizaynın müasirləşdirilməsi və məhsulların turizm bazarına uyğunlaşdırılması iqtisadi dövriyyəni genişləndirə bilər.

• **Təbiət materialları əsasında dekorativ sənət.** Daş, ağac, gil, tekstil kimi təbii materiallardan hazırlanan suvenir və dekorativ məhsullar həm ekoloji cəhətdən dayanıqlı, həm də mədəni baxımdan orijinal məhsullar olaraq turizm bazarında böyük tələbat yarada bilər.

Şuşada yaradıcı sənayelərin inkişafı yalnız mədəni irsin qorunmasına xidmət etmir; eyni zamanda regionun sosial-iqtisadi həyatına birbaşa təsir göstərir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər:

- yeni iş yerlərinin açılmasına,
- gənclərin yaradıcı fəaliyyətə cəlb olunmasına,
- qadınların məşğulluğunun artmasına,
- yerli icmaların iqtisadi aktivliyinin yüksəlməsinə,
- Azərbaycanın milli brendinin güclənməsinə,
- Şuşanın beynəlxalq səviyyədə yaradıcı şəhər kimi tanınmasına şərait yaradır.

Beləliklə, yaradıcı sənayelərin inkişafı Şuşanın post-münaqişə dövründə iqtisadi dirçəlişinin əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir və şəhərin dayanıqlı inkişaf modelində strateji rol oynayır.

2.Turizm infrastrukturunun müasirləşdirilməsi və integrasiya olunmuş turizm modeli

Şuşanın turizm potensialının hərtərəfli reallaşdırılması üçün şəhərin müasir tələblərə cavab verən infrastrukturla təmin olunması strateji əhəmiyyət daşıyır. İşğaldan azad edildikdən sonra Şuşada həyata keçirilən genişmiqyaslı yenidənqurma və bərpa işləri şəhəri yalnız mədəniyyət mərkəzi kimi deyil, həm də beynəlxalq səviyyəli turizm destinasiyası kimi formalaşdırmağa yönəlmişdir. İnfrastrukturun müasirləşdirilməsi turizm sahəsinin davamlı inkişafına, turistlərin rahat, əlverişli və təhlükəsiz şəkildə hərəkət etməsinə, xidmət sektorunun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və şəhərin iqtisadi cəlbediciliyinin artırılmasına təkan verir. Əsas inkişaf xətlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

• **Mehmanxanaların, qonaq evlərinin və konqres mərkəzlərinin tikilməsi.** Turistlərin sayı artdıqca, onların müxtəlif ehtiyaclarına uyğun infrastrukturun mövcudluğu vacib amilə çevrilir. Şuşada müxtəlif kateqoriyalı mehmanxanaların, butik otellərin, ekoturizmə uyğun qonaq evlərinin açılması turistlərin rahatlığını təmin edir və şəhərin turizm imkanlarını genişləndirir

• Eyni zamanda biznes turizmi üçün konqres mərkəzlərinin yaradılması Şuşanın beynəlxalq tədbirlərə, konfranslara, forumlara ev sahibliyi etməsinə şərait yaradır. Bu, şəhərin iqtisadi aktivliyini yüksəldən mühüm amildir.

• **Ağıllı şəhər texnologiyalarının tətbiqi.** Şuşada “ağıllı şəhər” konsepsiyasının tətbiqi şəhərin idarəetmə proseslərini optimallaşdırmaqla turist təcrübəsini xeyli yaxşılaşdırmaqla bilər. Smart nəqliyyat sistemləri, ağıllı işıqlandırma, elektron təhlükəsizlik monitorinqi, sensor əsaslı ekoloji nəzarət sistemləri və mobil tətbiqlər vasitəsilə təlimatlandırılmış bələdçilik xidmətləri turistlərin rahatlığını təmin edən əsas

komponentlərdir. Bu texnologiyalar həm də Şuşanın müasir, innovativ və ekoloji dayanıqlı şəhər imicini gücləndirir.

- **Rəqəmsal turizm platformalarının yaradılması.** Rəqəmsal platformalar turistlərin şəhər haqqında məlumat əldə etməsini, yol xəritəsinin seçməsini, biletlərin və xidmətlərin onlayn bronlaşdırılmasını asanlaşdırır. Virtual ekskursiyalar, 3D xəritələr, “ağıllı bələdçi” tətbiqləri və rəqəmsal tur paketləri rəqəmsal dövrün tələblərinə cavab verən turizm məhsullarıdır. Bu yanaşma həm də turizm sektorunda şəffaflığı artırır və xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsinə töhfə verir.

- **Təhlükəsiz və ekoloji dayanıqlı turizm siyasəti.** Şuşanın təbii-coğrafi xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq ekoturizmin, yürüş və sağlamlıq turizminin təşviqi mühüm üstünlük sayılır. Təhlükəsiz turizm siyasəti isə turistlərin rahat və risksiz hərəkətini təmin edən nəqliyyat, informasiya, sağlamlıq və sosial xidmət mexanizmlərini özündə birləşdirir. Şəhərdə ekoloji yüklənməni azaldan yaşıl enerji istifadəsi, tullantıların idarə olunması və təbiətin mühafizəsi tədbirləri turizmin dayanıqlılığını təmin edən əsas amillərdir.

Regional və beynəlxalq integrasiyanı gücləndirən logistika üstünlükləri

Zəngəzur Dəhlizi, Füzuli, Zəngilan və Laçın hava limanları Şuşanın turizm məkanına çevrilməsində mühüm rol oynayır. Nəqliyyat əlaqələrinin genişlənməsi:

- turistlərin şəhərə daha rahat və sürətli şəkildə gəlməsini,
- Şuşanın regional turizm marşrutlarına integrasiyasını,
- beynəlxalq səyahətçilər üçün əlçatanlığını,
- turizm gəlirlərinin və şirkətlərin investisiya marağının artmasını

təmin edir.

Zəngəzur Dəhlizi xüsusilə Şuşanın Cənubi Qafqazın turizm xəritəsində strateji qovşağa çevrilməsinə imkan yaradır. Bu dəhliz regional iqtisadi əməkdaşlığı gücləndirməklə Şuşada turizm bazarının genişlənməsinə təkan verir.

Şuşada müasir turizm infrastrukturunun qurulması və integrasiya olunmuş turizm modelinin tətbiqi şəhərin beynəlxalq turizm mərkəzinə çevrilməsini təmin edən əsas amildir. İnfrastrukturun gücləndirilməsi, ağıllı texnologiyaların tətbiqi və regional bağlantıların artması nəticəsində Şuşa yalnız mədəniyyət beşiyi deyil, həm də yüksək rəqabətli turizm təyinatı kimi formalaşır. Bu yanaşmalar uzunmüddətli olduqda şəhərin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirir və mədəniyyət iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı üçün zəmin yaradır.

Şuşanın musiqi ənənələri, memarlıq irsi, təbiət mənzərələri və Qarabağ mətbəxi tematik turizm paketlərinin təşkili üçün mühüm resursdur. Formalaşdırıla biləcək əsas turizm məhsulları ümumiləşdirilmiş şəkildə aşağıdakılardır:

- Musiqi turları, muğam marşrutları və Şərq musiqi mədəniyyətini əks etdirən ekskursiyalar
- Tarixi abidələr üzrə tematik ekskursiyalar və mədəni irs marşrutları
- “Xarıbülbül” və digər beynəlxalq səviyyəli mədəniyyət və incəsənət festivalları
- Qarabağ kulinariya turları və mətbəx festivalları
- Ekoturizm, dağ yürüşü, foto-safari və təbiət marşrutları

Bu turizm məhsulları Şuşanın regional və beynəlxalq turizm bazarında rəqabət üstünlüyünü artırır, turistlərin daha uzun müddət şəhərdə qalmasını və müxtəlif sahələr üzrə xərclərin artmasını təmin edir.

Festival və tədbirlərin davamlı şəkildə keçirilməsi şəhərin iqtisadi dövriyyəsini genişləndirir, xidmət sektorunun inkişafını sürətləndirir. Əsas festival və tədbirlər istiqamətləri:

- “Xarıbülbül” Beynəlxalq Musiqi Festivalı – şəhərin musiqi mədəniyyətinin simvolu olaraq beynəlxalq rezonans yaradır

- Muğam, aşiq sənəti, xalq rəqsləri festivalları – milli irsin təşviqinə xidmət edir
- Beynəlxalq elmi konfranslar, forumlar və mədəni diplomatiya tədbirləri – Şuşanın global mədəni dialoq məkanına çevrilməsinə şərait yaradır

Bu istiqamətin inkişafı Şuşanı “mədəniyyət tədbirləri mərkəzi” kimi mövqeləndirir, şəhərə dörd mövsüm turizm axınına təmin edir.

Peşəkar mütəxəssislərin hazırlanması, icmaların prosesə integrasiya olunması və yerli yaradıcılıq mühitinin canlandırılması iqtisadi modelin dayanıqlılığını təmin edir. İnkişaf mexanizmləri:

- Turizm bələdçiləri, mədəniyyət menecerləri və sənət irsi üzrə mütəxəssislər üçün təlim və sertifikatlaşdırma proqramları;

- Gənclərin yaradıcı sənayelərə cəlbi üçün mentorluq, inkubasiya və startap layihələrinə sövq edilməsi;
- Yerli icmaların sosial-iqtisadi fəaliyyətini artıran qrant proqramları və kiçik biznes təşəbbüslərinin dəstəklənməsi.

Bu yanaşma Şuşada həm sosial inkluzivliyin, həm də mədəni-məkanın iqtisadi aktivliyinin yüksəlməsinə mühüm töhfə verir.

Mədəni və ekoloji turizmin paralel şəkildə inkişafı şəhərin uzunmüddətli turizm strategiyasının əsasını təşkil edir. Ekosistemə həssas yanaşma, təbii resursların qorunması və ekoloji maarifləndirmə turizm inkişafında əsas istiqamətlərdir:

- şəhərin və ətraf ərazilərin biomüxtəlifliyinin qorunması;
- ekoturizm marşrutlarının təşkili, dağ yürüşü və təbiət turları üçün xüsusi qoruma zonalarının müəyyən edilməsi;
- yaşıl enerji, ağıllı işıqlandırma, tullantıların idarə olunması və digər “ağıllı şəhər” kimi məsələlərin həlli;
- ziyarətçi axınının idarə edilməsinə dair rəqəmsal monitoring sistemlərinin qurulması.

Bu model mədəni irsin qorunması ilə ekoloji tarazlığın saxlanmasını uzlaşdıraraq Şuşanı dayanıqlı turizm nümunəsinə çevirir.

Qlobal əməkdaşlıq həm mədəniyyət iqtisadiyyatının genişlənməsinə, həm də turizmin rəqabət qabiliyyətinin artmasına xidmət edir:

- UNESCO, ISESCO, TURKSOY kimi beynəlxalq təşkilatlarla birgə layihələr
- Şuşanın dünya mədəniyyət paytaxtları və yaradıcı şəhərlərlə tərəfdaşlıq şəbəkəsinə qoşulması
- Mədəni və turizm infrastrukturunu layihələrinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi
- Beynəlxalq səviyyəli mədəniyyət layihələrinin, festivalların və sərgilərin Şuşada keçirilməsi

Bu əməkdaşlıqlar Şuşanı global mədəniyyət və turizm xəritəsində strateji mərkəz kimi möhkəmləndirir.

Nəticə: Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin strateji inkişaf mərkəzlərindən birinə çevrilmək üçün geniş potensiala malikdir. Tarixi-memarlıq irsin bərpası, yaradıcı sənayelərin inkişafı, modern turizm infrastrukturunu, festival və tədbirlər platforması, beynəlxalq əməkdaşlıq və dayanıqlı turizm siyasəti şəhərin uzunmüddətli inkişaf modelinin əsas elementlərini təşkil edir.

Bütün bu amillər Şuşanı yalnız Qarabağ regionunun deyil, bütövlükdə Cənubi Qafqazın mədəniyyət və turizm qovşağına çevirə bilər. Məqalədə müəyyənləşdirilmiş prioritet istiqamətlər Şuşanın yeni dövrün mədəniyyət iqtisadiyyatına inteqrasiyasını təmin edən sistemli və elmi əsaslı strategiyanın formalaşmasına xidmət edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Avalov, E. Şuşa: qrafika. / E. Avalov. - Bakı: Çarşıoğlu, - 2008. - 107 s.
2. Çingizov, Ə. “Qarabağda maarif” (1750-1950). / Ə. Çingizov. – Bakı: Zərdabi LTD MMC, - 2013, - 288 s.
3. Hüseynov, Y. Şuşa salnaməsi. / Y. Hüseynov. – Bakı: Şuşa nəşriyyatı, - 2015, 152 s.
4. Muradova, Z. Sağlamlıq və sənətkarlıq ocağı Şuşa / Z. Muradova. – Bakı: Orxan NPM, - 2022. - 72 s.
5. Muradova, Z. Şuşa hər daşı-qayası tarix / Z. Muradova. – Bakı: Orxan NPM, - 2022. - 416 s.
6. Muradova, Z. Şuşada Qoriyə gedən yol / Z. Muradova. - Bakı: Orxan NPM, - 2022. 176 s.
7. Muradov V.A. Azərbaycan xalqaları: Qarabağ qrupu / V.A. Muradov. - Bakı, - Elm, - 2010, - 272 s.
8. Şuşa - Azərbaycanın tarixi mədəniyyət mərkəzi, Qarabağın baş tacı və hərbi-strateji əhəmiyyətə malik qədim şəhər. – [elektron resurs]. <http://www.shusha-ih.gov.az/az/news/672.html>

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

Əmirahova Vəfa Azər qızı
Qərbi Kaspi Universiteti
e-mail: vefaemrahova28@gmail.com

Xülasə

XXI əsr Azərbaycan tarixində ən mühüm dönüş nöqtələrindən biri Qarabağa qayıdış prosesidir. Bu qayıdış prosesi təkcə torpaqların azad edilməsi ilə yekunlaşan hərbi-siyasi uğur olaraq deyil, həmçinin milli kimliyin, mədəni yaddaşın və sosial həyatın yenidən dirçəliş mərhələsi olduğunu ifadə edir. Qarabağa qayıdış prosesi, mahiyyət etibarilə uzun illər boyu yaddaşın dərin qatlarında qorunub saxlanılan, milli özünüdərkən və dövlətçilik ənənələrinin yenidən bərqərar olmasının təcəssümü sayılır. Azərbaycan Respublikasının dövlətçilik tarixində Qarabağın azad olunması və yenidən dirçəldilməsi prosesi milli suverenliyin mahiyyətə yenidən formalaşdığı mərhələ olaraq qiymətləndirilir. Məqalədə qarşıya qoyulan əsas məqsəd, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsindən sonra başlanan “Böyük Qayıdış” prosesinin dövlətin suveren idarəçilik sisteminə, milli kimlik konsepsiyasına və strateji inkişaf istiqamətlərinə təsirlərinin müəyyənləşdirilməsinin araşdırılmasıdır. Qarabağın dirçəldilməsi prosesinin elmi istiqamətlər üzrə araşdırılması göstərir ki, bu sadəcə bərpa siyasəti deyil, həm də suveren dövlətin öz iqtisadi, ideoloji və mədəni potensialını yenidən qurmaq gücünün təcəssümüdür.

Açar sözlər : Qarabağa qayıdış, Böyük Qayıdış, Dövlət proqramları, iqtisadi inkişaf, dövlət suverenliyi və s.

XXI əsrin global siyasi prosesləri göstərir ki, müasir dövrdə dövlətlərin gücü təkcə iqtisadi və hərbi resursların miqdarı ilə deyil, həm də suverenlik dəyərlərinin qorunması və reallaşdırılması ilə ölçülür. Azərbaycan Respublikasının son illərdə keçdiyi xüsusi inkişaf yolu və idarəetmə sahəsində əldə edilən uğurlar xüsusi elmi diqqətə layiqdir. Belə ki, Qarabağ regionunun işğaldan azad edilməsi və həmin ərazilərdə aparılan dirçəldilmə siyasəti, faktiki olaraq dövlət suverenliyinin yeni mərhələyə qədəm qoymasında həlledici rol oynamışdır. Bu hadisə yalnız ərazilərin yenidən bərpası kimi deyil, həm də milli kimliyin, ideoloji davamlılığın və dövlətçilik ruhunun yenidən yüksəldilməsi olaraq qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikası üçün Qarabağ sadəcə coğrafi məkan deyil, milli varlığın mənəvi kodunu, tarixi yaddaşını və dövlətçilik ənənəsinin dayanıqlılığını təcəssüm etdirən məkandır. Qarabağın dirçəldilməsi prosesi siyasi, iqtisadi və mədəni aspektlərdə suverenliyin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən çoxşaxəli strateji proses olaraq qiymətləndirilir. Dövlət suverenliyi anlayışı klassik siyasi elmlərdə “müstəqil qərar vermə və öz ərazisi üzərində ali hakimiyyət hüququ” kimi izah edilsə də, müasir Azərbaycan Respublikası reallığında bu anlayış daha geniş mənə ifadə edir. Bu anlayış, həm iqtisadi dayanıqlılığın, həm vətəndaş həmrəyliyi, həm də milli ideologiyanın davamlı şəkildə inteqrasiyasını əhatə edir. II Qarabağ müharibəsinin bitməsindən sonra regionda yaranan yeni geosiyasi realiaqlar Azərbaycan Respublikası üçün strateji imkanlara yol açmışdır. Xüsusilə də, Qarabağ regionun dirçəldilməsi yönündə atılan addımlar və həyata keçirilən strateji proqramlar bütün imkanların reallaşdırılmasının əsas alətinə çevrilmişdir. Qarabağ bölgəsinin azad edilməsindən sonra dövlətin həyata keçirdiyi strateji proqramlar vasitəsilə qayıdışın yeni intellektual və texnoloji modeli formalaşdırılmışdır. Bu strateji proqramlara “Ağıllı kənd”, “Yaşıl enerji zonası”, “Regional inkişaf konsepsiyası” və digər layihələr aiddir [2.səh.70-75]. Bu model müasir dünyada post-geokonflikt regionların yenidən qurulması üçün innovativ nümunə rolunda çıxış edir.

Azərbaycan Respublikasının dövlətçilik tarixində Qarabağ münaqişəsinin həlli təkcə hərbi-siyasi qələbə kimi deyil, eyni zamanda milli suverenliyin bərpası və möhkəmləndirilməsi baxımından fundamental dönüş nöqtəsi kimi qiymətləndirilir. Məlumdur ki, ərazilərin 30 ilə yaxın davam etmiş işğal dövrü dövlətin ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə və sosial-iqtisadi inkişafına ciddi zərbələr vurmuşdur. Vətən müharibəsinin qələbə ilə yekunlaşması, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq hüquqa əsaslanan suveren hüquqlarının tam şəkildə bərpa edilməsinə və regionun geo-siyasi mənzərəsinin əsaslı şəkildə dəyişməsinə kömək etmişdir. Belə ki, Cənubi Qafqazda güc balansı ölkəmizin xeyrinə formalaşaraq, ölkəni regional sabitliyin və təhlükəsizliyin əsas təminatçısına çevirmişdir. Bu yeni mərhələ dövlət suverenliyinin yalnız hərbi-siyasi deyil, həm də strateji

inkişaf aspektlərində möhkəmləndirilməsi üçün zəmin yaratmışdır. Qələbə nəticəsində Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlər sistemində öz mövqeyini “münaqişə tərəfi” statusundan “qalib və suveren dövlət” statusuna yüksəltməyə nail oldu. Statusun bu formada dəyişməsi, dövlətin beynəlxalq legitimliyini və diplomatik nüfuzunu gücləndirməkdə başlıca rol oynamışdır. Beləliklə, Qarabağ münaqişəsinin həlli ölkəmizin dövlətçilik tarixində post-münaqişə modernləşmə dövrünün başlanğıcı sayılır.

Qarabağ regionun işğaldan azad olunmasından sonra Azərbaycan Respublikası həmin ərazilərin idarə olunmasında və inkişafının təmin edilməsində tamamilə yeni və integrativ idarəetmə modeli tətbiq etməyə başladı. Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 7 iyul tarixli fərmanı ilə Qarabağ iqtisadi rayonunun yaradılması bölgənin iqtisadi idarəetmə sistemində yeni mərhələnin əsasını qoydu. Ağdam, Füzuli, Şuşa, Xocavənd, Cəbrayıl, Tərtər və Xocalı rayonlarını əhatə edən bu iqtisadi məkanda təşkil edilən bərpa prosesləri dövlətin dayanıqlı inkişaf konsepsiyası ilə uyğunlaşır. Qarabağ regionu Avrasiya nəqliyyat arteriyalarının kəsişməsində yerləşdiyindən dolayı, bu mövqe onu Türk dövlətləri üçün enerji, logistika və ticarət əlaqələrinin mühüm həlqəsinə çevirir. Qarabağ iqtisadi rayonu Türk dövlətləri arasında integrasiyanın praktik platforması kimi çıxış edə bilər. Məhz bu çərçivədə aşağıdakı istiqamətlər xüsusi elmi və strateji əhəmiyyətə malikdir :

- Nəqliyyat-logistika əməkdaşlığı çərçivəsində Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Türkiyə-Azərbaycan-Mərkəzi Asiya bağlantısının təmin edilməsi;
- Enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi yönündə Qarabağda “yaşıl enerji zonası” layihələrinin Türk dövlətlərinin enerji strategiyası ilə integrasiyası [2.səh.70];
- İnvestisiya və texnoloji əməkdaşlıq çərçivəsində Qarabağda sənaye parklarının (Ağdam və Cəbrayıl) türk sərmayələri üçün açıq iqtisadi zonalara çevrilməsi və s aiddir.

Geoiqtisadi yanaşmaya əsasən, iqtisadi inkişaf yalnız daxili istehsal gücü ilə deyil, həmçinin regionun transsərhəd iqtisadi əlaqələrinə daxil olma dərəcəsi ilə şərh olunur. Beləliklə, Qarabağ iqtisadi rayonu Türk dünyasının “şərq-qərb iqtisadi oxu” üzərində yerləşən strateji mərkəzi hesab edilir. Türk dövlətləri arasında artan ticarət dövriyyəsi və nəqliyyat əlaqələri Qarabağın regional istehsal-logistika mərkəzinə çevrilməsi üçün mühüm imkanlar yaradır :

- Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan Respublikası Türkiyə və Orta Asiya ölkələri ilə birbaşa quru əlaqəsini bərpa edir;
- Bakı-Tiflisi-Qars dəmir yolu və Orta Dəhliz layihələri Qarabağda istehsal olunan məhsulların beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırır;
- Türk dövlətlərinin birləşmiş ticarət platforması Qarabağın rəqəmsal iqtisadiyyat potensialının gücləndirilməsində müsbət təsirlər yaradır.

Regiondakı ideoloji, sosial, iqtisadi və mədəni istiqamətlərin integrasiyası nəticəsində Qarabağ iqtisadi rayonu yalnız Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sisteminin bir hissəsi kimi deyil, həm də Türk geoiqtisadi məkanının strateji dayaq nöqtəsi kimi çıxış edir. Qarabağ regionunda həyata keçirilən “ yaşıl enerji zonası” siyasəti tranzit əməliyyatları sahəsində Türk dövlətləri arasındakı əməkdaşlığı yeni mərhələyə daşıyır. Xüsusilə də, Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında günəş və külək enerjisi potensialının yüksək olması Türk şirkətlərinin iştirakı ilə bərpa olunan enerji layihələrinin reallaşdırılmasına, o cümlədən regional enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə və ekoloji davamlı inkişafın təmin edilməsinə imkanlar yaradır. Ölkəmizin Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığı çərçivəsində Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf etdirilməsi və suveren inkişaf modelinin regional miqyasda genişləndirilməsi bir neçə strateji nəticələr yaradır :

- Ölkəmizin Türk dünyasının qərb qapısına çevrilməsi və Avrasiya iqtisadi sistemində yeni mərkəz rolunda çıxış etməsi;
- Qarabağ vasitəsilə Türk dövlətlərinin enerji, logistika və kommunikasiya baxımından integrasiyasının təmin edilməsi;
- Türk dünyasının iqtisadi əməkdaşlığı ortaq tarixi və mədəni dəyərlər vasitəsilə gücləndirilərək yeni inkişaf modelinin formalaşdırılması və s.

Qarabağ iqtisadi rayonunun dilbər guşəsi sayılan Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət və tarix baxımından ən zəngin və mühüm mərkəzlərindən biri olmaqla yanaşı, ölkənin turizm potensialının əsas sütunlarından biri olaraq çıxış edir. İşğaldan azad edildikdən sonra şəhərin iqtisadi və sosial həyatının bərpası və inkişafı prioritet məsələlərdən biri olaraq qarşıya çıxmışdır. Belə ki, bu kontekstdə mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahələrinin inkişafı Şuşa şəhərinin sosial-iqtisadi yenidənqurmasında mühüm rol oynayır. Mədəniyyət iqtisadiyyatı dedikdə, şəhər iqtisadiyyatının mədəni irsinin qorunması, bərpa edilməsi və

kommersiyalaşdırılması vasitəsilə inkişafının təmin olunması kimi nəzərdə tutulur. Mədəniyyət iqtisadiyyatı çərçivəsində Şuşa şəhərində həyata keçirilən layihələr üzrə prioritetlər aşağıdakılardır :

- Şuşa şəhərinin tarixi abidələri, memarlıq nümunələri və mədəniyyət ocaqlarının yenidən bərpası istiqamətində müasir texnologiyalardan istifadə və beynəlxalq standartlara uyğun konservasiya işlərinin həyata keçirilməsi;

- Şuşa şəhərinin zəngin mədəni irsinə və qədim tarixi keçmişinə əsaslanan sənətkarlıq məhsullarının, ənənəvi musiqi və rəqslərin, festivalların iqtisadi dəyər kontekstində qiymətləndirilməsi;

- İnnovativ mədəni layihələrin təşviqi çərçivəsində virtual reallıq, rəqəmsal muzeylər və interaktiv turizm məhsulları vasitəsilə mədəniyyətin daha geniş auditoriyaya çatmasının təmin edilməsi;

- Mədəniyyət sahəsində çalışan peşəkar kadrlarının sayının artırılması, hazırlanması və təkmilləşdirilməsi üçün təlim və təhsil proqramlarının genişləndirilməsi.

- Şuşa şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafında turizm sahəsi iqtisadiyyatın lokomotivi rolunda çıxış edir. Bu sahənin inkişafının təmin edilməsində bir sıra prioritetlər mövcuddur .[5.səh.344]

- Turizm infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi istiqamətində keyfiyyətli yolların, otellərin, ictimai iaşə obyektlərinin və digər turizm infrastrukturlarının yaradılması və modernləşdirilməsi [3.120-125];

- Mədəni-tarixi turizmə əlavə olaraq, ekoturizm, dağ turizmi və festival turizminin inkişaf etdirilməsi;

- Şuşa şəhərinin unikal mədəni irsini, tarixi sərvətlərini, əsrarəngiz təbii gözəlliklərini əks etdirən beynəlxalq səviyyəli brend strategiyalarının hazırlanması və həyata keçirilməsi;

- Turizm idarəetməsində dayanıqlı turizm prinsiplərinin tətbiqi və dövlət, özəl və yerli icmalar arasında koordinasiyanın təmin edilməsi;

- Turizm sektorunun inkişafı ilə yanaşı, təbii və mədəni irsin mühafizəsinin təmin edilməsi üçün ekoloji siyasətin formalaşdırılması və s.

II Qarabağ müharibəsinin qələbə ilə yekunlaşması işğaldan azad edilən ərazilər kontekstində nəqliyyat və logistika sahəsinin də canlanmasına səbəb olmuşdur[4.21-22]. Belə ki, Qarabağ bölgəsində həyata keçirilən və icrası nəzərdə tutulan nəqliyyat layihələri Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq nəqliyyat və ticarət dəhlizlərindəki rolunun gücləndirilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən strateji nəqliyyat layihələri çərçivəsində Qarabağ iqtisadi rayonunda nəqliyyat-kommunikasiya sisteminin qurulması ölkəmizin iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından mühüm rola malikdir. Qeyd olunan layihələr aşağıdakı istiqamətləri əhatə edir:

- Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan Respublikası ərazisinin Naxçıvan ilə birləşdirilməsi, regional və beynəlxalq yük daşımalarının təkmilləşdirilməsi və ölkənin geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmləndirilməsi baxımından olduqca faydalıdır.

- Füzuli-Şuşa avtomobil yolu və dəmiryolu xətləri Şuşa şəhərinə təhlükəsiz və sürətli çıxış təmin etməklə turizm və digər sahələrin inkişafına təkan verir.

- Horadiz-Ağbend dəmir yolu Zəngəzur dəhlizinin əsas hissəsi olmaqla, həm regiondaxili təhlükəsiz və sadələşdirilmiş əlaqənin qurulmasını təmin edir, həm də beynəlxalq logistik axınların marşrutuna çevrilir.

- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tikilən hava limanları (Füzuli, Zəngilan, Laçın) beynəlxalq statusa malik olduğu üçün bu bölgələrə sərmayə cəlbinin, turizm və ticarət axınının artmasına müsbət təsirlər göstərmişdir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi və gücləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən layihələr ölkənin regional integrasiyada rolunun artmasına kömək edir Xüsusilə, Zəngəzur dəhlizinin köməyi ilə Türkiyə, İran, Rusiya və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə ticarət və logistika əlaqələrinin gücləndirilməsi təmin olunur. Bu isə öz növbəsində ölkənin enerji və qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artmasına, regionda alternativ ticarət yollarına ehtiyac fonunda ölkənin tranzit ölkə statusunun möhkəmləndirilməsinə kömək edir [4.səh.21-22]. Eyni zamanda, Zəngəzur dəhlizi timsalında digər nəqliyyat layihələrinin uğurlu və hərtərəfli formada həyata keçirilməsi xarici iqtisadi asılılığın şaxələndirilməsi və azaldılması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə

Qarabağ regionunun dirçəldilməsi istiqamətində atılan addımlar və dövlət tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif miqyaslı layihələr ölkəmizin dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi prosesində xüsusi strateji əhəmiyyətə malikdir. Regionun sosial-iqtisadi bərpası və infrastrukturun yenidən qurulması, milli birliyin və ərazi bütövlüyünün təmin olunması baxımından vacibdir. Qarabağın iqtisadi, mədəni və siyasi həyatının

dirçəldilməsi ölkə daxilindəki sabitliyin güclənməsinə, daxili təhlükəsizliyin təmin olunmasına, beynəlxalq səviyyədə dövlət mövqeyinin və nüfuzunun artırılmasına müsbət təsir edir. Beləliklə, bu suverenliyin hərtərəfli qorunması və inkişafı üçün əsas platforma rolunu oynayır. Qarabağın dirçəldilməsi yalnız regional inkişaf üçün deyil, həm də Azərbaycanın davamlı suverenlik və təhlükəsizlik təminatı üçün fundamental amil sayılır.

Ədəbiyyat siyahısı

- 1.“Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli 1386 nömrəli Fərmanının icrasının təmin edilməsi barədə “Bakı şəhəri, 10 iyul 2021-ci il.
- 2.Kazımov E. Qarabağda yaşıl enerji mənbələrinin istifadəsi. Bakı :Elm və inkişaf, 2021.səh.70-75
- 3.Muradov Z. İnfrastruktur və Qarabağın dayanıqlı inkişafı, Dayanıqlı inkişaf insitutu, 2023. səh.120-125
- 4.Kərimli İ. “Qarabağ regionunun nəqliyyat loqistika əlaqələri və beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə qoşulma imkanları”. UNECEPERT “Qarabağ Azərbaycandır”. 2022, səh .21-22
- 5.Vəliyev T.S. “İnfrastruktur: mahiyyəti, təsnifatı və əhəmiyyəti”, Bakı, 2000, səh.344.
- 6.<https://files.preslib.az/projects/regions/r4/c4.pdf>

Амирахова Вефа Азер гызы

Западно-Каспийский Университет

e-mail: vefaemrahova28@gmail.com

Стратегические аспекты возрождения Карабаха в укреплении государственного суверенитета Азербайджана

Резюме

Одним из важнейших поворотных моментов в истории Азербайджана в XXI веке является процесс возвращения в Карабах. Этот процесс возвращения – не только военно-политический успех, завершившийся освобождением земель, но и этап возрождения национальной идентичности, культурной памяти и общественной жизни. Процесс возвращения в Карабах, по сути, рассматривается как воплощение восстановления национального самосознания и традиций государственности, сохранявшихся в глубинных слоях памяти на протяжении многих лет. В истории государственности Азербайджанской Республики процесс освобождения и возрождения Карабаха оценивается как этап, на котором национальный суверенитет был по сути переформирован. Основная цель статьи – исследовать влияние процесса «Великого возвращения», начавшегося после обеспечения территориальной целостности нашей страны, на систему суверенного управления государством, концепцию национальной идентичности и стратегические направления развития. Научное исследование процесса возрождения Карабаха показывает, что это не просто политика восстановления, но и воплощение способности суверенного государства восстанавливать свой экономический, идеологический и культурный потенциал.

Ключевые слова: Возвращение в Карабах, Великое возвращение, Государственные программы, экономическое развитие, государственный суверенитет.

Amirahova Vefa Azer

Western Caspian University

e-mail: vefaemrahova28@gmail.com

Strategic aspects of the revival of Karabakh in strengthening the state sovereignty of Azerbaijan

Summary

One of the most important turning points in the history of Azerbaijan in the 21st century is the process of returning to Karabakh. This process of return is not only a military and political success culminating in the liberation of lands, but also a stage in the revival of national identity, cultural memory, and public life. The process of returning to Karabakh is essentially seen as the embodiment of the restoration of national identity and statehood traditions that have been preserved in the deep layers of memory for many years. In the history of the statehood of the Republic of Azerbaijan, the process of liberation and revival of Karabakh is assessed as a stage at which national sovereignty was essentially reformed. The main objective of the article is to examine the influence of the “Great Return” process, which began after ensuring the territorial integrity of our country, on the system of sovereign governance of the state, the concept of national identity and strategic directions of development. A scientific study of the Karabakh revival process shows that it is not simply a policy of restoration, but also the embodiment of a sovereign state's ability to restore its economic, ideological, and cultural potential.

Keywords: Return to Karabakh, Great Return, State programs, economic development, sovereign sovereignty.

REGIONAL TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞ İQTİSADI ZONASININ ÜSTÜNLÜKLƏRİ

Əmiraslanova Dilarə Əmiraslan qızı
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Mühasibat və iqtisadiyyat kafedrasının dosenti
E.mail: dilare.amiraslanova@mail.ru

Xülasə

Qarabağ iqtisadi zonası postmünaqişə dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas inkişaf mərkəzlərindən birinə çevrilməkdədir. Regionun strateji-coğrafi mövqeyi, təbii resurs potensialı və logistika imkanları onun regional ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsində mühüm üstünlüklər yaratmaqdadır. Məqalədə Qarabağ iqtisadi zonasının əsas iqtisadi göstəriciləri, ixrac potensialı, dövlət investisiyaları və regional əməkdaşlıq imkanları təhlil olunur. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, Qarabağ iqtisadi zonası Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Cənubi Qafqazda yeni ticarət mərkəzinə çevrilməkdədir.

Açar sözlər: Qarabağ iqtisadi zonası, regional ticarət, iqtisadi integrasiya, investisiya siyasəti, ixrac potensialı, Zəngəzur dəhlizi, logistika, sənaye parkları.

Giriş

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyasında Qarabağ iqtisadi zonasının formalaşması və integrasiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağın azad edilməsindən sonra regionun iqtisadi potensialının reallaşdırılması, investisiya mühitinin formalaşdırılması və regional ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində dövlət səviyyəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Qarabağ bölgəsi Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarını əhatə etməklə, həm daxili bazar integrasiyasına, həm də beynəlxalq ticarət marşrutlarının formalaşmasına real töhfə verir. Postmünaqişə dövründə Qarabağın iqtisadi dirçəlişi təkcə bərpa və infrastruktur layihələri ilə məhdudlaşmır, həm də innovativ iqtisadi modelin qurulması ilə müşayiət olunur. “Ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” konsepsiyaları bu regionda müasir idarəetmə və ekoloji dayanıqlılıq prinsiplərinə əsaslanan yeni iqtisadi strukturların formalaşmasına imkan yaradır. Əkinçilik, turizm, bərpa olunan enerji və sənaye klasterlərinin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən layihələr Qarabağı ölkənin rəqabətqabiliyyətli iqtisadi məkanına çevirir. Zəngəzur dəhlizinin tam reallaşması isə regionun beynəlxalq nəqliyyat-logistika sisteminə integrasiyasını təmin etməklə, Azərbaycanın tranzit potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq. Eyni zamanda, Qarabağ iqtisadi zonası ölkənin “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” sənədində müəyyənləşdirilən məqsədlərə uyğun olaraq, regional balansın və inklüziv iqtisadi artımın təminatçısına çevrilir. Dövlətin həyata keçirdiyi investisiya və sahibkarlığın dəstəklənməsi proqramları sayəsində yerli resurslardan səmərəli istifadə, rəqəmsal transformasiya və yaşıl enerji layihələrinin genişləndirilməsi üçün münbit şərait yaradılır [1]. Nəticədə, Qarabağ regionu təkcə iqtisadi integrasiyanın deyil, həm də sosial sabitliyin, ərazi bərabərliyinin və uzunmüddətli milli inkişafın əsas dayaqlarından biri kimi formalaşır.

Qarabağ iqtisadi zonasının ümumi xarakteristikası

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında Qarabağ iqtisadi zonası xüsusi geoiqtisadi, strateji və siyasi əhəmiyyətə malikdir. 2020-ci ildə ərazilərin işğaldan azad olunmasından sonra regionun iqtisadi həyatının bərpası dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Qarabağ iqtisadi zonası Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu ilə birlikdə Azərbaycanın qərb hissəsində yerləşərək, həm təbii resurs potensialına, həm də mühüm nəqliyyat-kommunikasiya üstünlüklərinə malikdir. Bu zona həm milli iqtisadiyyatın strukturunda yeni dinamik inkişaf mərkəzinin formalaşmasına, həm də ölkənin ixrac imkanlarının genişlənməsinə şərait yaradır.

Qarabağ iqtisadi zonası inzibati ərazi bölgüsünə görə Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Xocavənd, Tərtər, Şuşa, Xankəndi, Xocalı və Ağdərə rayonlarını əhatə edir. Ərazinin ümumi sahəsi təxminən 8 min kvadrat kilometrə yaxın olub, bu göstərici ilə Azərbaycanın ümumi ərazisinin təqribən 9 faizini təşkil edir. Regionun relyefi əsasən dağlıq və dağətəyi sahələrdən ibarətdir, bu isə təbii sərvətlərin – xüsusən də tikinti materialları, dağ-mədən və su ehtiyatlarının iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması üçün mühüm baza yaradır. Qarabağ zonası həmçinin Kür və Araz çaylarının qolları vasitəsilə su ehtiyatları baxımından da əlverişli mövqeyə malikdir. İqlim şəraiti və torpaq tiplərinin müxtəlifliyi burada kənd təsərrüfatının inkişafı üçün geniş imkanlar açır.

Ənənəvi olaraq bölgədə taxılçılıq, üzümçülük, maldarlıq və bağçılıq kimi sahələr üstünlük təşkil etmişdir. Hazırda dövlətin “Ağıllı kənd” və “Ağıllı kənd təsərrüfatı” layihələri çərçivəsində müasir texnologiyalara əsaslanan rəqəmsal kənd təsərrüfatı modelləri tətbiq olunur. Bu yanaşma məhsuldarlığın artırılması, resurslardan səmərəli istifadə və ekoloji tarazlığın qorunması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır [2].

Qarabağ iqtisadi zonası həm də sənaye və xidmət sektorlarının bərpası baxımından böyük potensiala malikdir. Füzuli və Ağdam şəhərlərində sənaye parklarının yaradılması istiqamətində görülən tədbirlər, regionda sənaye klasterlərinin təşkili üçün ilkin infrastrukturun formalaşdırılmasına imkan yaradır. Bu sənaye parklarında əsas istiqamətlər kimi tikinti materialları istehsalı, yüngül sənaye, aqrotexnologiyalar və emal sənayesi müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, Şuşa və Xankəndi şəhərlərinin mədəni və turizm potensialının bərpası regionda xidmət sektorunun və turizm sənayesinin inkişafını stimullaşdırır. Əsas strateji istiqamətlərdən biri regionun nəqliyyat və logistika əlaqələrinin yenidən qurulmasıdır. Zəngilan, Füzuli və Ağdam rayonlarından keçən magistral yollar, eləcə də Füzuli beynəlxalq hava limanının istifadəyə verilməsi Qarabağı ölkənin digər iqtisadi zonaları ilə birləşdirir. Zəngəzur dəhlizinin tam fəaliyyətə başlaması isə regionun beynəlxalq tranzit mərkəzinə çevrilməsinə real zəmin yaradacaq. Bu dəhliz vasitəsilə Azərbaycan yalnız daxili iqtisadi integrasiyanı deyil, eyni zamanda Türkiyə, Gürcüstan, Mərkəzi Asiya və Avropa ölkələri ilə birbaşa ticarət əlaqələrini möhkəmləndirəcək. İqtisadi zonanın sosial-iqtisadi inkişafı həm də əhalinin məskunlaşmasının bərpası ilə sıx bağlıdır. Qarabağda həyata keçirilən “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində azad edilmiş ərazilərdə müasir yaşayış məntəqələri, məktəblər, səhiyyə müəssisələri və sosial infrastruktur inşaa edilir. Bu, təkcə humanitar aspekt deyil, həm də əmək bazarının formalaşması, istehsal güclərinin bərpası və yerli sahibkarlığın inkişafı üçün iqtisadi zərurətdir. Yeni məskunlaşan əhali üçün kənd təsərrüfatı, turizm və sənaye sahələrində məşğulluq imkanlarının yaradılması iqtisadi sabitliyin əsas şərtidir.

Enerji təminatı da Qarabağ iqtisadi zonasının inkişafında əsas dayaqlardan biridir. Regionda günəş, külək və su enerji mənbələrinin çoxluğu bərpa olunan enerji layihələrinin reallaşdırılmasına geniş şərait yaradır. Azad edilmiş ərazilərdə artıq bir neçə alternativ enerji stansiyasının inşasına başlanmış və bu, Qarabağın “yaşıl enerji zonası” kimi formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Bu strategiya həm ekoloji təhlükəsizliyə, həm də enerji müstəqilliyinə xidmət edir. Dövlət tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi və institusional çərçivə də Qarabağ iqtisadi zonasının idarəedilməsini təmin edən əsas mexanizmlərdəndir. Prezidentin müvafiq fərmanları ilə “Qarabağ Dirçəliş Fondu”, “Əlaqələndirmə Qərargahı” və digər xüsusi qurumlar yaradılmışdır. Bu qurumlar regionun planlı şəkildə bərpasını, investisiya layihələrinin koordinasiyasını və şəffaf idarəetmə mexanizmlərini həyata keçirir. Beləliklə, Qarabağ iqtisadi zonası müasir idarəetmə modeli, rəqəmsal nəzarət və sosial məsuliyyət prinsipləri əsasında inkişaf etdirilir. Qarabağ iqtisadi zonası həm də ölkənin uzunmüddətli “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” sənədində müəyyən edilmiş hədəflərə uyğun şəkildə formalaşdırılır. Bu zonanın inkişafı regional bərabərliyin təmin edilməsi, ixrac yönümlü istehsalın təşviqi, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsi və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi əsas məqsədlərə xidmət edir. Nəticə etibarilə Qarabağ iqtisadi zonası Azərbaycanın iqtisadi xəritəsində yeni bir strateji mərkəzə çevrilməklə, həm milli təhlükəsizliyə, həm də iqtisadi sabitliyə uzunmüddətli töhfə verir [4, s.26].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 7 iyul tarixli fərmanı ilə yaradılmış Qarabağ iqtisadi rayonu Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Xocavənd, Şuşa, Xocalı, Xankəndi və Tərtər rayonlarını əhatə edir. Regionun ümumi ərazisi 8,4 min km², əhalisinin potensial say tərkibi isə 500 min nəfərə yaxın hesablanır. Əsas üstünlüklər arasında yüksək kənd təsərrüfatı məhsuldarlığı üçün əlverişli torpaq ehtiyatları, zəngin mineral resurslar, turizm və energetika potensialı, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə yaxınlıq qeyd olunur.

Qarabağ iqtisadi rayonunun formalaşdırılması ilə bağlı aparılan dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri regionun investisiya və infrastruktur potensialının genişləndirilməsidir. Son illərdə bu ərazilərdə həyata keçirilən iri həcmli layihələr dövlət və özəl kapitalın aktiv iştirakı ilə maliyyələşdirilir. İnfrastrukturun yenidən qurulması, sənaye parklarının yaradılması və enerji layihələrinin icrası investisiya axınlarının həcmi ildən-ilə artırmışdır.

Aşağıdakı cədvəl 2020–2024-cü illər üzrə dövlət və özəl sektor investisiyalarının dinamikasını əks etdirir və Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafında kapital qoyuluşlarının həlledici rolunu nümayiş etdirir. Bu göstəricilər regionun iqtisadi reabilitasiyasının mərhələli şəkildə həyata keçirildiyini və maliyyə resurslarının səmərəli bölgüsünü təsdiq edir.

İl	Dövlət investisiyası (mlrd. AZN)	Özəl investisiyalar (mlrd. AZN)	Ümumi investisiya (mlrd. AZN)
2020	1.2	0.1	1.3
2021	2.5	0.3	2.8
2022	3.4	0.7	4.1
2023	4.8	1.2	6.0
2024	5.6	1.9	7.5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024.

2020–2024-cü illəri əhatə edən dövrdə Azərbaycanda, xüsusilə Qarabağ regionunun bərpası və yenidən qurulması istiqamətində dövlət və özəl sektorun investisiya fəallığında sabit və dinamik artım müşahidə olunur. Cədvəldə təqdim edilən göstəricilər göstərir ki, ümumi investisiya həcmi 2020-ci ildə 1.3 mlrd. AZN-dən 2024-cü ildə 7.5 mlrd. AZN-ə qədər yüksələrək təxminən 5.8 dəfə artmışdır. Bu artım tendensiyası həm makroiqtisadi sabitliyin güclənməsini, həm də dövlətin strateji infrastruktur layihələrinə prioritet yanaşmasını əks etdirir. Dövlət investisiyalarının həcmi 2020-ci ildə 1.2 mlrd. AZN təşkil etdiyi halda, 2024-cü ildə bu göstərici 5.6 mlrd. AZN-ə çatmışdır. Yəni beş il ərzində dövlət investisiyalarında təxminən 4.7 mlrd. AZN artım qeydə alınmışdır. Bu dinamika əsasən postmünaqişə dövründə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında aparılan bərpa işləri, yollar, suvarma sistemləri, enerji infrastrukturunun bərpası, ağıllı şəhər və kənd layihələrinin icrası ilə izah olunur. Dövlətin investisiya fəaliyyəti bu illərdə iqtisadi artımın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilmişdir.

Özəl investisiyalar üzrə göstəricilər də müsbət artım tendensiyasına malikdir. Əgər 2020-ci ildə cəmi 0.1 mlrd. AZN həcmində özəl kapital yatırımı qeydə alınmışdısa, 2024-cü ildə bu rəqəm 1.9 mlrd. AZN-ə yüksəlmişdir. Yəni özəl investisiyaların həcmi beş il ərzində 19 dəfə artmışdır. Bu, biznes mühitinin yaxşılaşması, vergi və gömrük güzəştlərinin tətbiqi, həmçinin dövlət-özəl tərəfdaşlığının təşviqi ilə sıx bağlıdır. Qarabağda yaradılan sənaye parkları və iqtisadi azad zonalar da özəl sektorun fəallaşmasına mühüm təsir göstərmişdir.

Ümumi investisiya strukturuna baxdıqda, 2020–2021-ci illərdə investisiyaların əsas hissəsini dövlət vəsaitləri təşkil etmiş, özəl sektorun payı nisbətən məhdud olmuşdur. Lakin 2022-ci ildən etibarən özəl kapitalın payı ardıcıl şəkildə artmağa başlamış, bu da iqtisadi sistemdə sabitlik və etimad mühitinin formalaşdığını göstərir. 2023–2024-cü illərdə artıq özəl investisiyaların payı ümumi investisiyaların təxminən 25 faizinə yaxınlaşmışdır ki, bu da iqtisadiyyatın liberallaşma səviyyəsinin yüksəldiyini sübut edir. İnvestisiya artımının əsas istiqamətləri arasında enerji infrastrukturunu, nəqliyyat-logistika xətləri, su təsərrüfatı və sənaye zonalarının yaradılması xüsusi yer tutur. Xüsusilə 2023–2024-cü illərdə yaşıl enerji layihələrinin genişlənməsi (külək və günəş elektrik stansiyaları), həmçinin Füzuli, Ağdam və Cəbrayıl rayonlarında sənaye məhəllələrinin tikintisi investisiya portfelinin strukturunda yeni prioritetlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur [5, s.43].

Tədqiqatlar göstərir ki, dövlət investisiyaları ilkin mərhələdə əsas infrastrukturun bərpasına yönəlmiş, sonrakı illərdə isə özəl sektor bu prosese daha fəal şəkildə qoşulmuşdur. Bu model iqtisadi sistemdə “multiplikator effekti” yaradaraq, yeni iş yerlərinin açılmasına, istehsal potensialının genişlənməsinə və regionun sosial-iqtisadi reabilitasiyasına şərait yaratmışdır. Nəticə etibarilə, 2020–2024-cü illərdə investisiya axınlarının həcmi və strukturu Azərbaycanın iqtisadi siyasətində postmünaqişə dövrü reabilitasiya mərhələsindən inkişaf və integrasiya mərhələsinə keçidi əks etdirir. Bu dinamika Qarabağ iqtisadi zonasının yaxın illərdə ölkənin ən perspektivli iqtisadi mərkəzlərindən birinə çevriləcəyinə real əsaslar yaradır.

Qarabağ iqtisadi zonasının ticarət potensialı və ixrac istiqamətləri

Qarabağ regionunda formalaşdırılan sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri regional və beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarını artırır. 2024-cü ilin məlumatlarına əsasən, Qarabağ iqtisadi zonasında istehsal olunan məhsulların ixrac payı ölkənin ümumi ixracında 2,7% təşkil edir, lakin bu göstəricinin 2030-cu ilə qədər 8–10%-ə çatacağı proqnozlaşdırılır.

Qarabağ iqtisadi zonasının məhsul strukturu və ixrac istiqamətləri (2024-cü il üzrə)
Cədvəl 2

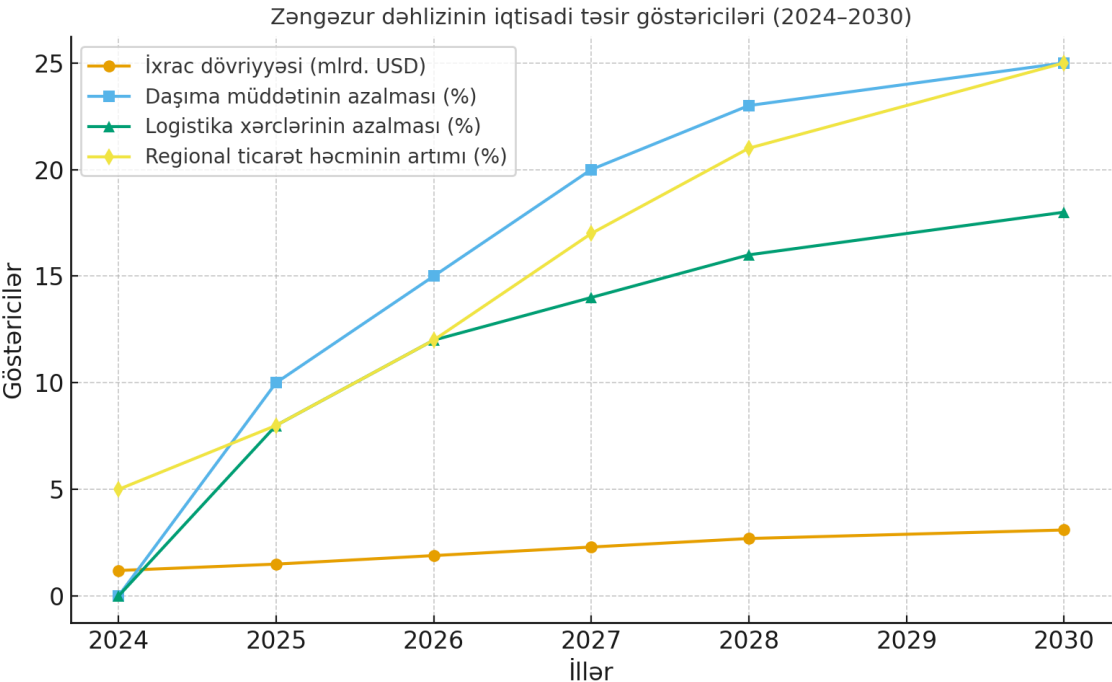
Məhsul növü	İllik istehsal (min ton)	İxrac payı (%)	Əsas bazarlar
Kənd təsərrüfatı məhsulları	220	35	Türkiyə, Gürcüstan
Tikinti materialları	180	28	Rusiya, Qazaxıstan
Enerji resursları və bərpa olunan enerji	-	25	Avropa İttifaqı ölkələri
Turizm və xidmətlər	-	12	Daxili bazar və qonşu ölkələr

Cədvəldəki məlumatlar göstərir ki, Qarabağ iqtisadi zonasının məhsul strukturu çoxşaxəli olmaqla, həm istehsal, həm də xidmət sahələrinin paralel inkişafını əhatə edir. Ən yüksək paya malik kənd təsərrüfatı və tikinti materialları sektoru regionun bərpa prosesində əsas aparıcı qüvvə kimi çıxış edir. Eyni zamanda, enerji və bərpa olunan enerji layihələrinin genişlənməsi, Qarabağın uzunmüddətli dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Turizm və xidmət sektorlarının payı hələlik nisbətən aşağı olsa da, bölgədə infrastrukturun və sosial obyektlərin bərpası bu sahənin gələcəkdə əsas gəlir mənbələrindən birinə çevriləcəyini göstərir. Ümumilikdə, Qarabağ iqtisadi zonasının ixrac yönümlü məhsul istehsalı regionun beynəlxalq iqtisadi integrasiyasını sürətləndirir və Azərbaycanın ümumi ixrac portfelinin şaxələndirilməsinə töhfə verir.

Zəngəzur dəhlizinin logistika və regional ticarətə təsiri

Zəngəzur dəhlizinin istifadəyə verilməsi Qarabağ iqtisadi zonası üçün yeni nəqliyyat arteriyası yaradır. Bu dəhliz vasitəsilə Azərbaycan, Türkiyə və Mərkəzi Asiya ölkələri arasında birbaşa ticarət əlaqələri bərpa olunur. Dəhliz regionun ixrac xərclərini 15–18% azaldacaq, daşıma müddətini 25% qısaldacaq və illik ticarət dövriyyəsini 1,2 milyard ABŞ dollarına qədər artırmaq potensialına malikdir.

Aşağıdakı qrafikdə 2024–2030-cu illər üzrə Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi təsir göstəriciləri — ixrac dövriyyəsi, daşıma müddəti və logistika xərclərinin azalması kimi meyarlar üzrə artım tendensiyaları təsvir olunur [3].

Qrafik göstərir ki, Zəngəzur dəhlizinin tam fəaliyyəti nəticəsində ixrac dövriyyəsi 2024-cü ildəki 1,2 mlrd. ABŞ dollarından 2030-cu ilə qədər 3,1 mlrd.-ə yüksələcək. Eyni zamanda, daşınma müddətinin azalması 25%-ə, logistika xərclərinin azalma dərəcəsi isə 18%-ə çatacaq. Regional ticarət həcmının artımı 25% səviyyəsində proqnozlaşdırılır ki, bu da Qarabağ iqtisadi zonasının strateji tranzit mövqeyini möhkəmləndirəcək. Zəngəzur dəhlizi həm Azərbaycan, həm də bütün Cənubi Qafqaz regionu üçün iqtisadi integrasiyanın yeni mərhələsini formalaşdırır. Bu infrastruktur layihəsi vasitəsilə ölkə yalnız ixrac imkanlarını deyil, həm də regional logistika zəncirinin əsas mərkəzi statusunu qazanır [7, s.110].

Qarabağ iqtisadi zonasının inkişafı regionun məşğulluq səviyyəsini yüksəldir və əhalinin geri qayıdışını stimullaşdırır. 2024-cü ilin sonuna olan məlumata görə, bölgədə 40 mindən artıq daimi iş yeri yaradılıb. 2030-cu ilə qədər bu rəqəmin 100 minə çatdırılması planlaşdırılır. Regionun iqtisadi aktivliyi Azərbaycan Respublikasının ÜDM-də 3,5%-lik artıma səbəb olub.

Nəticə

Qarabağ iqtisadi zonası regional ticarət əlaqələrinin inkişafında strateji mərkəz rolunu oynayır. Coğrafi mövqe, təbii resurslar, dövlətin dəstəklədiyi investisiya siyasəti və enerji-logistika infrastrukturunun üstünlükləridir. Qarabağ iqtisadi zonasının inkişafı yalnız Azərbaycanın deyil, həm də Cənubi Qafqaz regionunun iqtisadi integrasiyasına mühüm töhfə verir. Regionun iqtisadi potensialı son illərdə həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa və infrastruktur layihələri hesabına daha da möhkəmlənmişdir. Dövlətin məqsədyönlü investisiya siyasəti və özəl sektorun artan fəaliyyəti nəticəsində Qarabağ ərazisində sənaye parkları, logistika mərkəzləri, aqrar sahələr və xidmət infrastrukturuları sürətlə formalaşır. Bu, həm istehsal potensialının bərpasına, həm də regionun ixrac yönümlü iqtisadi modelə keçidinə şərait yaradır. Qarabağ iqtisadi zonasında həyata keçirilən layihələr ekoloji və sosial baxımdan da mühüm nəticələr doğurur. Yaşıl enerji konsepsiyası əsasında qurulan elektrik stansiyaları, bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi və “ağıllı şəhər” yanaşmaları regionun müasir və ekoloji baxımdan davamlı iqtisadi məkan kimi inkişafını təmin edir. Əhalinin mərhələli şəkildə geri qayıdışı, yeni yaşayış məntəqələrinin salınması və sosial infrastrukturun bərpası həm iqtisadi canlanma, həm də sosial sabitlik baxımından vacibdir.

Qarabağın iqtisadi inkişafında əsas məqsəd təkcə ərazi bərpası deyil, uzunmüddətli və balanslaşdırılmış regional inkişaf modelinin qurulmasıdır. Bu model dövlət, özəl sektor və beynəlxalq tərəfdaşlıqların qarşılıqlı fəaliyyətinə əsaslanır. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, innovasiya texnologiyalarının tətbiqi və rəqəmsal idarəetmənin gücləndirilməsi bu məqsədə xidmət edir. Ümumilikdə, Qarabağ iqtisadi zonasının formalaşması Azərbaycanın iqtisadi xəritəsində yeni inkişaf mərhələsini simvolizə edir. Regionun bərpası və iqtisadi integrasiyası ölkənin dayanıqlı artım strategiyasının tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Qarabağda yaradılan iqtisadi model gələcəkdə həm milli iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, həm də Cənubi Qafqazda regional əməkdaşlığın dərinləşməsinə real töhfə verəcək.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərman. 2021, 7 iyul, 4 s.
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişaf konsepsiyası. Bakı: İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, 2023, 42 s.
3. Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri (2020–2024). Bakı: stat.gov.az, 2024, 88 s.
4. Qarabağ Dirçəliş Fondu. Postmünaqişə dövründə bərpa və yenidənqurma proqramları üzrə illik hesabat. Bakı, 2023, 35 s.
5. İbrahimov E. Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi dirçəlişin əsas istiqamətləri. İqtisadiyyat və Biznes Jurnalı, №3, 2022, s. 42–56.
6. Məmmədova L. Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm və logistika potensialının inkişaf istiqamətləri. İqtisadiyyat və İnnovasiya, №1, 2024, s. 70–83.
7. Əliyev, S. Regional iqtisadi siyasət və dayanıqlı inkişaf modelləri. Bakı: Elm və Təhsil, 2021, 192 s.
8. Həsənova N. Postmünaqişə dövründə regional iqtisadi integrasiya problemləri və perspektivləri. Bakı: BDU Nəşriyyatı, 2023, 118 s.

ПРЕИМУЩЕСТВА КАРАБАХСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЗОНЫ В РАСШИРЕНИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ТОРГОВЫХ СВЯЗЕЙ

Амирасланова Диляра Амираслан

Сумгаитский государственный университет

Доцент кафедры бухгалтерского учета и экономики

Резюме

Карабахская экономическая зона становится одним из основных центров развития экономики Азербайджана в постконфликтный период. Стратегически-географическое положение региона, его природно-ресурсный потенциал и логистические возможности создают значительные преимущества в расширении региональных торговых связей. В статье анализируются основные экономические показатели Карабахской экономической зоны, экспортный потенциал, государственные инвестиции и возможности регионального сотрудничества. Результаты исследования показывают, что Карабахская экономическая зона становится новым торговым центром на Южном Кавказе благодаря Зангезурскому коридору.

Ключевые слова: Карабахская экономическая зона, региональная торговля, экономическая интеграция, инвестиционная политика, экспортный потенциал, Зангезурский коридор, логистика, индустриальные парки.

ADVANTAGES OF THE KARABAKH ECONOMIC ZONE IN EXPANDING REGIONAL TRADE RELATIONS

Amiraslanova Dilara Amiraslan

Sumgayit State University

Associate Professor of the Department of Accounting and Economics

Summary

The Karabakh economic zone is becoming one of the main development centers of the Azerbaijani economy in the post-conflict period. The strategic-geographical position of the region, its natural resource potential and logistics capabilities create significant advantages in expanding its regional trade relations. The article analyzes the main economic indicators of the Karabakh economic zone, export potential, state investments and regional cooperation opportunities. The research results show that the Karabakh economic zone is becoming a new trade center in the South Caucasus through the Zangezur corridor.

Keywords: Karabakh economic zone, regional trade, economic integration, investment policy, export potential, Zangezur corridor, logistics, industrial parks.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QARABAĞ BÖLGƏSİNİN İNKİŞAF STRATEGİYASINDA TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN ÖNƏMİ

Əmirov Ərzuman

Bakı Slavyan Universiteti, İcimai elmlər kafedrası.

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru arzumanamirov77@gmail.com

Xülasə: Müəllifin təqdim etdiyi məqalədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Qarabağ bölgəsinin inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərini təhlil etmişdir. Qeyd olunur ki, Qarabağ bölgəsinin dirçəlməsində və inkişafında Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığa geniş yer verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Qarabağ iqtisadi rayonuna əhalinin yerləşdirilməsinə, infrastruktur, nəqliyyat, logistik layihələrinin reallaşdırılması, enerji təminatı və .s. məsələlərə diqqət yetirilmişdir. Müəllif strateji sahələr üzrə əməkdaşlığın genişlənməsində Türk dövlətlərinin iştirakının önəmini vurğulamışdır. Burada, tədris ocaqlarının, Yaşıl Enerji zonalarının inşa edilməsində, Texnoparkların inşasında, Ağıllı Şəhərlərin salınmasında Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Summary:

In the article presented by the author, the main directions of the development strategy for the Karabakh region put forward by the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev, are analyzed. It is noted that broad cooperation with Turkic states has been emphasized in the revival and development of the Karabakh region. Attention has been given to issues such as the resettlement of the population in the Karabakh economic region of the Republic of Azerbaijan, the implementation of infrastructure, transport, and logistics projects, the provision of energy supply, and other related matters. The author highlights the importance of the participation of Turkic states in expanding cooperation across strategic sectors. Particular emphasis is placed on cooperation with Turkic states in the construction of educational institutions, the establishment of Green Energy zones, the building of technoparks, and the development of Smart Cities.

Açar sözlər: İqtisadi inkişaf, əməkdaşlıq, Qarabağ regionu, enerji, iqlim, Ağıllı Şəhər, Yaşıl Dəhliz

Keywords: Economic development, cooperation, Karabakh region, energy, climate, Smart City, Green Corridor

Qarabağın inkişaf etdirilməsi və yenidən dirçəlməsi üçün onun bütün sahələrinin əhatə olunması vacibdir. Əgər Qarabağ bütövlükdə inkişaf etdirilərsə, bu zaman həm bərpa olunur, həm də ölkənin iqtisadi vəziyyətini daha da yaxşılaşdırmaq üçün və istənilən nəticəyə çatmaq üçün vahid iqtisadi strategiya formalaşdırılır. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası və inkişafı ilə bağlı "Konsepsiya" sənədi hazırlanmışdır. Konsepsiya sənədində ərazilərin bərpası prosesində diqqət mərkəzində saxlanılmalı rəhbər prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir. Bu prinsiplər aşağıda göstərilmişdir: yüksək əhali sıxlığına nail olunması, infrastruktur təminatının həmin bölgənin fasiləsiz logistik imkanlarına uyğunlaşdırılması, əhalinin repatriasiyası zamanı sosial ədalət prinsipinə riayət olunması və mülkiyyət hüquqlarının bərpası, iqtisadi inkişafın dayanıqlılığının təmin olunması, tələb olunan investisiyaların həcmnin optimallaşdırılması, dövlət xərclərinin azaldılması məqsədilə bərpa prosesinə özəl, həmçinin yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, xüsusilə dövlət və özəl sektor tərəfdaşlığından geniş istifadə olunması, ərazilərin bərpası prosesinin yerli istehsalat daha çox tələb yaratması və beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının artımının stimullaşdırılmasından ibarətdir. [6.s.414-415].

Naxçıvan sazişi əsasında 3 oktyabr 2009-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasında TDT-nin əsası qoyulmuşdur və Azərbaycan Respublikası hər zaman TDT ilə əlaqələrinə xüsusi diqqət yetirib. Bakı şəhərində Türk dövlətləri əməkdaşlıq Təşkilatlarından ikisi-Türk dövlətləri Parlament Asambleyası və Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondunun mənzil qəragahlarının yerləşməsi ölkəmizin Türk Dünyası ilə əlaqələrini mahiyyət və keyfiyyətə yeni mərhələyə yüksəldən bariz nümunədir. [4]. Hər iki ölkə həm siyasi, həm iqtisadi həm də mədəni istiqamətdə əlaqələrin daha da gücləndirilməsinə çalışır. Bunun üçündə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə ölkələrinin Naxçıvan sazişini imzalaması ilə TDT yaratmışdır. TDT yaradılmasında əsas məqsəd Türk dövlətlərini əməkdaşlığa gətirə bilməkdir. Bu birliyə nail olmaq üçün əməkdaşlıqlar daha da genişləndirilməli istiqamətində vacib addımlar atılmışdır. Türkiyənin şərqiindən Gürcüstan üzərindən Xəzər dənizi vasitəsilə Mərkəzi Asiyaya, eyni zamanda cənub-qərb

istiqamətindən gələn nəqliyyat dəhlizləri məhz Azərbaycan ərazisindən keçir. Bu rol Türk dövlətləri tərəfindəndə yüksək qiymətləndirilir. 2023'cü ildə keçirilən andiçmə mərasimi zamanı prezident İlham Əliyev Azərbaycanın “Türk ailəsinin bir üzvü” olduğunu xüsusilə qeyd etmiş və bu istiqamətdə siyasətin davam etdiriləcəyini bəyan etmişdir. Şanlı zəfərin ardından Azərbaycan rəsmiləri 20' dən artıq rəsmi və qeyri-rəsmi səfərlər həyata keçirmişdir. Eyni sayda Türk dövlətlərinin liderləri ölkəmizə səfəri baş tutmuşdur. [11].

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi Türk dövlətləri üçün də gələcək əməkdaşlıqların daha da artırılması və möhkəmləndirilməsi üçün əhəmiyyətli hesab edilir. “Bir millət iki dövlət” şüarı ilə Azərbaycan və Türkiyə sıx bağlılığını, qardaşlığını, dostluğunu bütün dünyaya nümayiş etdirməyə davam edir. Hər iki ölkə arasında görüşlər isə həm Azərbaycanın həm də Türkiyənin necə yüksək nüfuza sahib olduğunu göstərir. Vətən müharibəsindən sonrakı dövrdə Qarabağ regionu ilə bağlı ölkəmizin qarşısında duran əsas strateji hədəf– Qarabağın bərpasına və inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Qarabağda iqtisadiyyatın yeni infrastrukturuna nail olunması üçün ilk növbədə, konseptual yanaşmalar əsasında bu sahədə vahid siyasətin formalaşdırılması idi. [6]

Vətən müharibəsindən sonra iqtisadiyyatın regionda möhkəmləndirilməsi üçün strateji Konsepsiya qəbul edildi. Başlıca prinsiplərin əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, böyük qayıdış nəticəsində iqtisadi tərəqqiyə nail olunmasıdır. Bu bölgədə məskunlaşan vətəndaşların rifahını yaxşılaşdırmaq üçün yeni infrastruktur təminatı: yolların çəkilməsi, nəqliyyat şaxələnməsi, enerji mənbələri ilə təminatı, kommunikasiya və.s. xidmətləri göstərə bilərlik. Sabit bir cəmiyyətin yaranması üçün burada sosial müdafiənin təmin edilməsi, əmlak hüquqlarının qorunması da olduqca vacib məsələdir: bərpa işlərində zamanı görülən tədbirlər üçün ayrılan müvafiq maliyyə xərcləri öncədən planlanmalıdır. Bu proses isə görülən işlərin daha effektiv və ən əsası səmərəliliyi üçündür. Bərpa işlərində iqtisadiyyatın daha sürətli inkişafı üçün özəl sektorlar və xarici investorlarında təsiri mühüm rol oynayır. Qarabağ regionunu daxilində vacib məsələlərdən biri də yerli məhsullarının istehsalı ilə tanınmasıdır. Qarabağ regionuna tələbatı artırmaq üçün yerli məhsullar sürətlə istehsal edilməlidir. İşğaldan azad olunmuş ərazilər faydalı qazıntıları ilə zəngindir. Bu bölgədə kəşf olunmuş 167 növ müxtəlif faydalı qazıntı yataqları var. Regionda 500-dən artıq yatağın artıq formalaşmasına və ehtiyatların hesablanmasına imkanlar yaradılıb. Ən zəngin faydalı qazıntı ehtiyatları isə Kəlbəcər rayonundadır. Hazırda Kəlbəcər rayonu ərazisində kəşf olunan faydalı qazıntı yataqlarının istismarı ön plandadır. Filiz yığımlarından ən çox əhəmiyyət kəsb edən isə qızıl yataqlarıdır. Bu yataqlar işğaldan azad olunmuş rayonlarda iqtisadiyyatın dirçəldilməsində əhəmiyyətli rol oynayacaq. Bunlardan Söyüdlü (Zod), Ağdüzdağ, Ağzabir-Qızıltən, Qızılbulaq və Vejnəli yataqları işğal dövründə xarici şirkətlərlə birlikdə ermənilər tərəfindən qanunsuz olaraq istismar edilmiş, iqtisadi və ekoloji baxımdan ölkəmizə əhəmiyyətli dərəcədə ziyan vurulmuşdu. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə xromit, mis, civə, molibden və mərgümüşlə zəngin, sənaye potensialına malik yataqlar da az deyil. [10].

Qarabağ regionunun dirçəlməsi və bərpası istiqamətində bu faydalı qazıntılardan doğru yararlanma bilməkdir. İşğal dönməndəyken sadalanan bu ərazilərdə ermənilər faydalı qazıntılardan yararlanmaq üçün qanunsuz olaraq bu mədənləri istismar etmişdir və bu hadisə təbiətə, ekoloji mühitə ciddi ziyan vurmuşdur. 167 fərqli mədən tapılsa da, 500-dən çox mədən ola biləcəyi hesab edilirdi. Qızıl yataqları və digər mədənlərin düzgün istifadəsi yeni işçi qüvvəsinin axınına, yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda ölkənin sənayesinin inkişafını sürətləndirə bilər. Məsələn sənaye müəssisələrinin açılması və .s. 2024' cü il 6 iyul tarixində Şuşa şəhərində keçirilən TDT-nin Dövlət Başçıların qeyri-rəsmi zirvə görüşü və imzalanan Qarabağ bəyannaməsi Türk dünyasının iqtisadi əməkdaşlığının gücləndirilməsi istiqamətində mühüm addımdır. Şuşa Bəyannaməsinin imzalamasının üçüncü ildönümündə Şuşada keçirilən zirvədə liderlərin verdiyi bəyanatlar və qəbul edilən qərarlar “Türk dünyasına baxış-2040” çərçivəsində iqtisadi integrasiyanın dərinləşdirilməsini hədəfləyir. 500 milyon dollar nizamnamə kapitalına malik Türk İnvestisiya Fondunun (TİF) işlək mexanizmlərinin hazırlanmasının Bəyannamədə yer alması investisiya imkanlarını genişləndirmək və iqtisadi integrasiyanı gücləndirmək məqsədi daşıyır. Üzv dövlətlər arasında ticarətin artmasında xüsusi önəm kəsb edən Orta Dəhlizin əhəmiyyəti Çindən Avropaya gedən ən sürətli marşrut kimi artmaqdadır. 2040'cı ilə qədər bu dəhliz vasitəsilə tranzit yüklərin həcmi illik 500 milyard ABŞ dollarına çatacağı proqnozlaşdırılır. [5].

2040 cı il üçün nəzərdə tutulan əsas hədəf Türk dövlətlərinin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və inkişaf etdirilməsidir. Ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçündə əsas məsələlərdən biri ticarət əlaqələrinin yaradılması və ölkələr arasında bu əlaqələrin genişləndirilməsidir. Bu əlaqələrin artması

istiqamətində “Orta Dəhliz” aparıcı rol oynayır. Vətən müharibəsindəki şanlı qələbəmizdən sonra Qafqaz regionunda yeni geosiyasi reallıqlar meydana gəlmişdir. Bu reallıqlardan başlıca diqqət cəkəni isə Azərbaycan ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasını quru yolu ilə birləşdirəcək olan Zəngəzur dəhlizinin açılmasıdır. Ermənistanın məğlubiyyəti qəbul edib təslim olduğunu ifadə edən 2020-ci il 10 noyabr aktında öz əksini tapan əhəmiyyətli müddəalardan biri də məhz Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə bağlı idi. Azərbaycandan keçməklə Rusiya və Türk dünyası ölkələrinə dəhliz vasitəsilə çıxışı əldə etməsi qardaş ölkə Türkiyə üçün də bu dəhlizi xüsusi əhəmiyyətli edən məqamlardan biridir. Türkiyə ilə Azərbaycanı, həmçinin ölkəmizin qərb regionları ilə Naxçıvanı birləşdirən dəhlizin açılması müqavilədə öz əksini tapan məqamlar sırasındadır. Ardınca isə Naxçıvan-Qars dəmir yolunun inşasının uğurla başa çatdırılması qardaş ölkə ilə nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin inkişafına öz töhfəsini verəcək. Belə ki, iki ölkə arasında malların maneyəsiz hərəkətinə, milli iqtisadiyyatların və ixracın diversifikasiyasına nail olunacaqdır. Zəngəzur dəhlizi ümumi daxili məhsulu (ÜDM) 1.1 trilyon dollardan çox olan türkdilli ölkələri birləşdirəcək. Ölkəmizdən Türkiyənin Qars vilayətinə qədər uzanan Zəngəzur dəhlizi həm də Azərbaycan-Türkiyə marşrutu ilə Avropanı Çin və Mərkəzi Asiya ilə bağlayan geosiyasi proyektidir.[9].

Zəngəzur dəhlizi Azərbaycan və Naxçıvan arasında sıx əlaqənin yaradılması üçün vacib nəqliyyat xəttidir. Türk dünyasında yer alan ölkələr üçün Zəngəzur dəhlizi geosiyasi mövqe baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda Zəngəzur dəhlizi və Qars-Naxçıvan dəmir yolunun inşası həm Azərbaycan həm də digər Türk ölkələri üçün ticari əlaqələrin genişlənməsi və iqtisadi cəhətdən önəmlidir. Sadəcə Türk dövlətləri üçün deyil, eyni zamanda Rusiyə, Çin kimi ölkələr üçün də yeni fürsətlərin və imkanların yaranması deməkdir. Məsələn, Zəngəzur ilə Çinin “Bir kəmər-bir yol” layihəsinin Orta Dəhlizində yer tutur. 2023-cü il 23 avqustda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva və Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Şavkat Mirziyoyev, xanımı Ziroatxon Mirziyoyeva Füzulidə inşa olunan Mirzə Uluqbəy adına 1 nömrəli tam orta məktəbin açılış mərasimində iştirak ediblər. Bildirildi ki, Özbəkistan Prezidenti Şavkat Mirziyoyev tərəfindən özbək xalqı adından hədiyyə olaraq Füzulidə inşa edilən məktəb 960 şagird yerlikdir. Ötən il başlanılan tikinti işləri yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilib. Üç hektar ərazidə inşa edilən məktəb binası iki mərtəbə və zirzəmidən ibarətdir. Məktəbdə 40 sinif otağı, 6 laboratoriya, 2 informatika otağı, 5 funksional tədris otağı, 500 yerlik akt zalı, idman zalı, 320 yerlik yeməxana, kitabxana var. Məktəbin həyətyanı ərazisində futbol meydançası, istirahət və keçiriləcək tədbirlər üçün yerlər, qaçış zolaqları, söhbətqahlar, nəzarət-buraxılış məntəqəsi, qazanxana, su çənləri, transformator yarımstansiyası inşa edilib. Tikinti işləri yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilib.[10].

Şuşada imzalanan “Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ Bəyannaməsi”ndə iqlim dəyişikliyi və bərpaolunan enerji məsələləri də özünə geniş yer alıb. Sənəddə iqlim dəyişikliyi və onun türk dövlətlərinin dayanıqlı inkişafına təsirlərinə birgə iqlim fəaliyyəti yolu ilə cavab verilməsində daha sıx əməkdaşlığın zəruriliyi vurğulanıb. Azərbaycan-Qazaxıstan-Özbəkistan enerji sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi layihəsində (“Yaşıl dəhliz”) son inkişaf alqışlanır. Prezident İlham Əliyev Qarabağı, Şərqi Zəngəzuru və Naxçıvanı “yaşıl enerji” zonası elan etmişdir və bu ərazilərin potensialından səmərəli istifadə olunması hədəflənirdi. Naxçıvan MR-in 5 QVt “yaşıl enerji” potensialı ilə enerjinin bu növünün ixracatçıya çevrilməsini mümkün edir. Azərbaycan-Türkiyə Enerji Forumu bu əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün əsasdır. Bu forum 2021-ci ildə Bakı şəhərində, 2022-ci ildə Türkiyədə, 2023-cü ildə isə Naxçıvanda keçirilmişdir. Forum “yaşıl enerji” sahəsində əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə kömək edir. 2023-cü il 25 sentyabrın tarixində İğdır-Naxçıvan qaz kəmərinin təməli qoyulmuşdur. Prezident İlham Əliyev Naxçıvanın günəş, külək və su potensialı ilə “yaşıl enerji” zonasına çevrilə biləcəyini vurğulamışdır. Əgər bu planlar reallaşarsa, Naxçıvan Türkiyəyə 1000 meqavat “yaşıl enerji” ixrac edə biləcək. Bu görüş zamanı Azərbaycan ilə Türkiyə arasında “yaşıl enerji” ötürülməsi üzrə Anlaşma Memorandumu imzalanıb. Bununla da, Naxçıvan Muxtar Respublikasının “yaşıl enerji” dəhlizində rolu bir daha təsdiqlənmişdir. [2].

Yaşıl enerji zonası dedikdə bərpaolunan enerji növlərinin olması nəzərdə tutulur. Bərpaolunan enerji növlərinə günəş enerjisi, külək enerjisi, su və s. nəzərdə tutulur. Azərbaycanın və Türkiyənin “yaşıl enerji zonasının” yaradılması istiqamətində əməkdaşlığın gücləndirilməsində əsas məqsəd ekologiyaın zərər görməməsi, ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınması və təbiətin qorunmasıdır. Eyni zamanda Azərbaycanda “COP-29” keçirilməsi zamanı da gündəm olan iqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə əsas qabaqlayıcı addımlardan biridir. Türkiyə və Azərbaycanın bu istiqamətdəki əsas hədəfi “yaşıl enerji”

zonasının inkişaf etdirilməsidir .Xüsusilə son illərdə Azərbaycan strateji əməkdaşlığı gücləndirən və müttəfiqlik münasibətlərinin qurulmasına gətirən mühüm sazişlər imzalanmışdır.Bu sırada:24 avqust 2022’ci ildə Azərbaycan və Qazaxıstan arasında Strateji Əlaqələrin Gücləndirilməsi və Müttəfiqlik Əməkdaşlığının Dərinləşdirilməsi Bəyannaməsi; 20 aprel 2022’ci ildə Azərbaycan və Qırğızıstan arasında Strateji Tərəfdaşlıq Bəyannaməsi; 23 avqust 2024 ‘cü ildə Azərbaycan və Özbəkistan arasında Müttəfiqlik Müqaviləsi imzalanmışdır. Bundan əvvəl 8 avqust 2017 ‘ci ildə , Qarabağ qələbəindən öncə Azərbaycan və Türkmənistan arasında Strateji Tərəfdaşlıq Bəyannaməsi imzalanmışdır .Bundan əlavə, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanla Ali Dövlət Şuraları , Özbəkistanla 500 milyon dollarlıq birgə İnvestisiya Fondu, Qırğızıstan ilə 25 milyon dollarlıq İnkişaf Fondu yaradılmışdır. Qazaxıstanla isə 300 milyon dollarlıq birgə kapital fondunun yaradılması planlaşdırılır.[1].

Qeyd edək ki, Türk dövlətləri (Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan , Türkmənistan) 44 günlük Şanlı Zəfər günündə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü ,sərhədlərini və suverenliyini tanıdıqlarını bir daha təsdiq etmişlərdir.Eyni zamanda Türk dövlətləri Qarabağ münasqişəsinin dinc yolla yəni sülh ilə həll edilməsinin tərəfdarıydılar . Şanlı Zəfərin ardından Türk dövlətləri ilə imzalanan mühüm tərəfdaşlıq müqavilələri və bəyannamələri ibarətdir: Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf etdirilməsi; ölkələr arasında əsasən iqtisadi, siyasi əlaqələrin gücləndirilməsi;əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi; ortaq biznesin qurulması ,strateji əlaqələrin davamlı olması və .s. birgə ortaq maraqlardan irəli gəlir. Strateji tərəfdaşlıq müqavilələri nəticəsində Qarabağ regionun təhlükəsizliyi və sabitliyi təmin olunur. Eyni zamanda Türk Dövlətləri üçün də yeni layihələrə imza atılmasına imkanlar açır. Türk şirkətləri tərəfindən Qarabağın yenidən bərpa edilməsi məqsədilə bir sıra müqavilələr bağlanmışdır və bu müqavilələrin dəyəri 3,4 milyard ABŞ dollarından çoxdur. 2021-2023’cü illər çərçivəsində dövlət büdcəsi regionda tikinti layihələrinin və reabilitasiyanın reallaşdırılması üçün 7 milyard dollar ayrılmışdır. Türk şirkətlərinin bu layihələrdə aktiv rolu sevindirici haldır.Azərbaycan-Türkiyə İnvestisiya Forumu Bakı şəhərində başlayıb.Forum çərçivəsində nəzərdən keçiriləcək mövzular : Azərbaycan və Türkiyə arasında əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərdə möhkəmləndirilməsi imkanları; əlaqələri möhkəmləndirmək məqsədilə investisiya və əməkdaşlıq sazişləri imzalanacaq. Tədbirdə hər iki ölkənin dövlət qurumlarının və özəl sektor nümayəndələrindən 600-dən çox iştirakçı iştirak etmişdir. [8] .Şanlı Zəfərin ardından Qarabağ regionunda reabilitasiya layihələrinin həyata keçirilməsində əsas məqsəd bu ərazilərin minalardan təmizlənməsi və əhalinin rahat yaşamaı üçün ərazilərin daha təhlükəsiz hala gətirilməsidir. Qardaş ölkələr arasında İnvestisiya Forumun həyata keçirilməsində isə məqsəd ölkələr arasında ortaq biznes əlaqələrinin yaradılması və bu istiqamətdə əməkdaşlığı genişləndirmək idi. İnvestisiya Forumunda gündəlik müzakirə ediləcək məsələlər bunlar idi: Azərbaycan və Türkiyə arasında texnoloji yeniliklər, iqtisadi əməkdaşlığın möhkəmləndirilməsi, ortaq istehsal planlarının həyata keçirilməsi, enerji məsələləri , nəqliyyat, logistika və.s .

Azərbaycanın uğurlu 44 günlük Vətən mübarizəsi nəticəsində Qarabağın işğaldan azad olunmasının ardından bölgədə abadlıq, quruculuq və bərpaetmə işlərinə başlamışdılar. Qarabağ regionu mədəniyyət mərkəzi olmaqla yanaşı, eyni zamanda tanınmış şəxsiyyətlərin- şairlərin, musiqiçilərin və sənətkarların ana vətəni olmuşdur. Qarabağ regionunun yüksək texnologiyalar və innovasiyalar, yeniliklər məkanına çevrilməsi dövlətimizin həm iqtisadi tərəqqisinə, həm də gələcək üçün inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə, Qarabağda texnologiya parkları və innovasiya mərkəzlərinin açılması planlaşdırılır. Bu planın nümunəsi olaraq , 2020 ‘ci il 2 dekabr tarixində Türkiyədəki GOSB Texnoparkı ilə Azərbaycanın Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında İnnovasiya Agentliyi arasında “Mədəni və Elmi Əməkdaşlıq haqqında “ memorandum imzalanmışdır. [7].

Texnoloji parkların açılması və eyni zamanda İnnovasiya mərkəzlərinin açılması Qarabağ regionun texnoloji cəhətdən inkişafını təmin etmək və burada açılan şirkətlərin yeni, müasir ,yüksək texnologiyalarla, avadanlıqlarla zənginləşdirilməsidir.Həmçinin bu ikitərəfli memorandumun imzalanması gələcək üçündə yeni imkanlara ,məsələn daha çox texniki şirkətlərin yaranıb , fəaliyyət göstərməsinə gətirib çıxarır. Türk ASELSAN şirkəti Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən ikinci Qarabağ müharibəsindən sonra elan olunan Qarabağ bölgəsindəki “Ağıllı Şəhər” konsepsiyasına qoşulmuşdur. Bunu şirkətin idarə heyətinin sədri və baş direktoru Haluk Gorgun Azərbaycan Xalq qəzetinə verdiyi müsahibədə bildirmişdir. ASELSAN şəhər idarəçiliyində istifadə oluna biləcək proqramları şəbəkə və məlumat bazası əsasında inkişaf etdirir və dizayn edir; bunlar nəqliyyat və səhiyyədən başlayaraq ödəniş sistemlərinə qədər bütün sahələri əhatə edir.O qeyd edirdi ki, bu sahədə təcrübə və bilik mübadiləsi aparmaq üçün müvafiq təşkilatlarla görüşlər keçirilir.

Qarabağı Yenidən Qur 2021' sərəgisi əməkdaşlığın gücləndirilməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir [3].

Ümumiyyətlə Qarabağ iqtisadi regionunda aparılan abadlıq ,quruculuq işləri əsas bölgənin geoiqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün atılan əhəmiyyətli addımlardır. Geoiqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün sadaladığımız tədbirlərə, atılan mühüm addımlara aiddir: memorandumlar, bəyannamələr(Şuşa bəyannaməsi, strateji tərəfdaşlıq və s .), əməkdaşlıqlar (Azərbaycan və Türk Dünyası arasında), “Orta Dəhlizin “əhəmiyyəti və rolu, qardaş ölkə Türkiyənin əvəzolunmaz dəstəyi (“Bir millət, iki dövlət” şüarı bu məqamda bir daha öz təsdiqini tapmışdır), bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə , işğaldan azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənərək daha təhlükəsiz hala gətirməsi (reabilitasiya layihələri) regionun ekoloji mühitinin və təbiətinin qorunması üçün “Yaşıl enerji” zonasının yaradılması, “ Ağıllı şəhər”(Smart City) layihəsinin tətbiq edilməsi ; regionun texnoloji yeniliklərlə təmin edilməsi və s. Bütün bu addımların əsas hədəfi Qarabağı yenidən dirçəltmək , çiçəkləndirmək və əhalinin yaşayışı üçün təhlükəsiz region halına gətirməkdir. Gələcək üçün də tarixi əhəmiyyətli Qarabağ iqtisadi regionunun texnoloji mərkəzlərdən birinə çevrilməsi və iqtisadi sahədə daha çox yeniliklərə nail olması üçün davamlı əməkdaşlıqların olması və qardaş Türkiyə və digər Türk dövlətləri ilə ortaq layihələrin və birgə maraqların həyata keçirilməsi gözləniləndir.Qeyd edək ki, Qarabağ rayonu sadəcə Azərbaycan üçün deyil , həmçinin Türk dünyası üçün tarixi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Azərbaycan dövlət başçımız İlham Əliyevin “Dəmir Yumruq” siyasəti altında 44 günlük Şanlı Zəfəri ilə adını qızıl hərflərlə tarixə yazdırmışdır. Bir məqama nəzər yetirməliyik ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur inkişafı Strategiyası Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sistemli şəkildə formalaşdıran “strateji konsepsiyada” əks olunmuşdur. Qeyd etməliyik ki, bu strateji istiqamətlər infrastruktur sahəsinin şaxələnməsi ilə , əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinin genişləndirilməsi ilə əhalinin işlə təmin olunmasını həyata keçirirlər. Xarici investisiyaların cəlb olunması ilə dövlət və özəl sektor tərəfdaşlığının genişləndirilməsi və Ağıllı Şəhərlərin yaradılması ilə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsinin iqtisadi inkişafı təmin olunacaq. Bu istiqamət Azərbaycan Respublikasının Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığı inkişaf strategiyasının davamlılıqına nail olunacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azerbaijan Central Asia merge paths for new frontier. 2024, June 14. Center of Analysis of International Relations (AIR Center). <https://aircenter.az/en/single/azerbaijan-central-asia-merge-paths-for-new-frontier-1525>
2. Azerbaijan-news.az. 2024, 10 Mart. Naxçıvanın “yaşıl enerji” potensialı və Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı. <https://www.azerbaijan-news.az>
3. Azernews. 2022, 5 January. ASEL SAN interested in participating in Smart City projects in Karabakh. <https://www.azernews.az>
4. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi.Bakı: XİN Nəşriyyatı. 2025. Azərbaycan-TDT ilə münasibətləri.
5. Cəfərova V. Bakı: Elm Nəşriyyatı. 2024 (s1) Qarabağ Bəyannaməsi və Türk Dünyası iqtisadi əməkdaşlığının gələcəyi.
6. Şahbazov F. Bakı: Azərnəşr 2021(s 414-415) Ağdam: İnkişaf İmplusları.
7. İ. Tural .Baku Daily. <https://www.bakudaily.az>2020, December 2. Azerbaijan, Turkey to establish high-tech park in Karabakh.
8. Qasımov K. Trend News Agency. <https://www.trend.az> 2023, February 22 Azerbaijan reveals contract value concluded by Turkish companies on Karabakh's revamp.
9. Məmmədli N. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı.2024 .Zəngəzur dəhlizinin Azərbaycan və Türk dünyası ölkələri arasındakı iqtisadi əlaqələrin inkişafında potensial rolu.
10. president.az.Bakı 2023.
11. Əfəndiyev P. Xalq Qəzeti. Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı 2023, 8 May
12. U.Səbinə Bakı: Qanun Nəşriyyatı.2025 .Türk dünyası: Yeni geosiyasi reallıqlar və perspektivlər. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.

AĞILLI KƏNDLƏRDƏ AĞILLI İŞƏ QƏBUL: QARABAĞ BƏRPA LAYİHƏLƏRİNDƏ AI DƏSTƏKLI HR PROSESLƏRİ

Almaz Erbay

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
UNEC Biznes Məktəbi, Biznesin İdarə Edilməsi kafedrasının müəllimi, PhD
ORCID: 0009-0007-4889-2182

almazerbay@gmail.com

Elnurə Səfərəliyeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Biznesin İdarə Edilməsi, Magistrant, E8/2-24 qrupu
ellsafaraliyeva@gmail.com

Xülasə

Sənaye inqilablarından sonra sürətlənən texnoloji inkişaf cəmiyyətin sosial-iqtisadi strukturunda köklü dəyişikliklərə səbəb olaraq onu informasiya cəmiyyətinə transformasiya etmişdir. Bu yeni ictimai mərhələdə bilik və informasiya istehsalın, idarəetmənin və dəyər yaratma proseslərinin əsas strateji resursuna çevrilmişdir. Dördüncü Sənaye İnqilabı kontekstində süni intellekt, əşyaların interneti (IoT) və böyük verilənlərin analitikası kimi texnologiyalar idarəetmə və istehsal sistemlərinin özünüöyrənən, adaptiv və proqnozlaşdırıcı xarakter almasına şərait yaratmışdır. Bu çərçivədə formalaşan “ağıllı kənd” modeli kənd məkanlarında sosial-iqtisadi inkişafın rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi ilə təmin edilməsini nəzərdə tutan müasir inkişaf yanaşması kimi qiymətləndirilir. Araşdırma göstərir ki, Qarabağ regionunun bərpası və reinteqrasiyası prosesində ağıllı kəndlərin dayanıqlı inkişafı üçün süni intellekt əsaslı insan resurslarının idarəetməsi kritik əhəmiyyət kəsb edir. AI dəstəklı iş qəbul, kadr yerləşdirmə və məşğulluq sistemləri seçimin obyektivliyini artırır, yerli icmaların peşə bacarıqlarının inkişafına töhfə verir və sosial-iqtisadi sabitliyin güclənməsinə xidmət edir.

Açar sözlər: informasiya cəmiyyəti, ağıllı kənd modeli, süni intellekt (AI), rəqəmsal transformasiya, Qarabağ

Sənaye inqilablarından etibarən cəmiyyətin dəyişmə dinamikası nəzərəcarpacaq dərəcədə sürətlənmişdir. Xüsusilə XIX və XX əsrlərdə texnoloji yeniliklərin inkişaf tempi xətti deyil, sürətlə genişlənən – başqa sözlə, həndəsi artım trayektoriyası ilə irəliləmişdir. Bu proses nəticəsində iqtisadi sistem yalnız fiziki əmək və istehsal gücü üzərində qurulan ənənəvi strukturlardan uzaqlaşaraq, məlumatın və biliyin əsas dəyər mənbəyinə çevrildiyi yeni bir sosial-iqtisadi model yaratmışdır. Müasir elmi ədəbiyyatda bu mərhələ “informasiya cəmiyyəti” kimi xarakterizə olunur [6, s. 155-156].

İnformasiya cəmiyyətinin əsas xüsusiyyəti, məlumatın iqtisadi, sosial və siyasi sahələrdə strateji resurs statusu qazanmasıdır. Bu dövrdə informasiya artıq yalnız istehsal və idarəetməyə dəstək verən köməkçi element olmaqdan çıxaraq, birbaşa dəyər yaradan kapital forması kimi çıxış edir. İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) həyatın bütün sahələrinə nüfuz etməsi, sosial ünsiyyət modellərini, dövlət idarəetmə mexanizmlərini, təhsil sistemlərini, səhiyyə xidmətlərini və gündəlik həyat vərdişlərini köklü şəkildə dəyişdirmişdir [14].

Bu baxımdan, informasiya cəmiyyətinin inkişafı yalnız texnoloji tərəqqinin təbii nəticəsi deyil, həm də fərdlərin bilik əldə etmə, məlumatı işləmə və qərar vermə proseslərində yeni bacarıqlar formalaşdırmasını tələb edən genişmiqyaslı sosial transformasiya kimi qiymətləndirilməlidir. Rəqəmsal savadlılıq, məlumatların analitik emalı, informasiya təhlükəsizliyi və tənqidi düşünmə kimi kompetensiyalar informasiya cəmiyyətində iştirak üçün zəruri şərtlərə çevrilmişdir [10].

Rəqəmsal transformasiyanın ən inkişaf etmiş mərhələsi adətən Dördüncü Sənaye İnqilabı ilə əlaqələndirilir. Türkiyəli tədqiqatçılar Öztəmel və Gürsev [12] bu mərhələni xarakterizə edən əsas texnoloji komponentlər kimi əşyaların interneti (IoT), kiber-fiziki sistemlər, avtonom robotlar, böyük verilənlərin emalı və analitik texnologiyalarını göstərirlər. Bu texnologiyalar yalnız istehsal proseslərinin avtomatlaşdırılmasını deyil, həm də sistemlərin real vaxtda məlumat toplayaraq həmin məlumat əsasında müstəqil qərar qəbul etməsini mümkün edir. Beləliklə, Dördüncü Sənaye İnqilabı klassik mexaniki əməllərin yerinə yetirilməsi mərhələsindən, öyrənə bilən, adaptasiya oluna bilən və situativ qərar qəbul edən idrak

sistemlərinə keçidi ifadə edir. Bu kontekstdə informasiya cəmiyyəti də yeni inkişaf mərhələsinə daxil olur: informasiya artıq yalnız toplanan və ötürülən məzmun deyil, anlamlandırılan, strukturlaşdırılan və strateji qərarların əsasına çevrilən intellektual resursdur. Başqa sözlə, cəmiyyət biliklərin sadəcə yığılması mərhələsindən biliklərin emal edildiyi, analiz olunduğu və idrak sistemlərinə integrasiya edildiyi mərhələyə keçmişdir.

Bu transformasiyanın mərkəzində süni intellekt dayanır. Süni intellekt yalnız insan davranışının mexaniki təqlidi deyil, öyrənmə, uyğunlaşma, problem həlli və yeni bilik strukturlarının formalaşdırılması kimi idrak proseslərini həyata keçirə bilən kompleks sistemlərin yaradılmasını nəzərdə tutur [9]. Maşın öyrənməsi, süni sinir şəbəkələri, təbii dilin emalı və kompüter görməsi kimi sahələr insan idrakının mühüm funksiyalarının mərhələli şəkildə texnoloji mühitdə modelləşdirilməsinə şərait yaradır [12]. Bu baxımdan süni intellekt insan düşüncə proseslərinin sadə texniki surəti kimi deyil, həmin proseslərin daha sistemli, optimallaşdırılmış və bəzən insan rasionallığını aşan formalarının yaradılması kimi qiymətləndirilə bilər. Deməli, süni intellekt, insan idrakını tamamlayan və genişləndirən yeni bilik arxitekturasının formalaşmasında əsas rol oynayır.

Süni intellektin informasiya cəmiyyəti üçün ən mühüm yeniliyi özünü öyrənə və dəyişən mühitə uyğunlaşa bilən sistemlərin meydana gəlməsidir. Bu sistemlər böyük həcmdə verilənləri qısa zaman ərzində analiz edir, aralarındakı əlaqələri və nümunələri müəyyənləşdirir və əldə edilən nəticələri dəyişən şərtlərə uyğun olaraq fasiləsiz şəkildə yeniləyirlər. Beləliklə, məlumatın iqtisadi dəyəri artıq yalnız onun toplanması və saxlanması ilə deyil, həm də həmin məlumatın emalı, təhlili və praktik qərarvermə proseslərinə çevrilmə qabiliyyəti ilə müəyyən olunur.

Ümumilikdə, informasiya cəmiyyəti anlayışı bilik və məlumatın istehsalı, yayılması və istifadəsinin iqtisadi dəyərin formalaşmasında əsas amilə çevrildiyi yeni ictimai quruluşu ifadə edir [16]. Bu cəmiyyət tipində süni intellekt, böyük verilənlərin analitikası, bulud hesablama və yüksək sürətli rəqəmsal infrastruktur kimi texnologiyalar idarəetmə, istehsal, xidmət və qərarvermə proseslərini daha çevik, şəffaf və səmərəli edir. Bu isə həm dövlət idarəçiliyində, həm biznes sektorunda, həm də gündəlik sosial qarşılıqlı əlaqələrdə rəqəmsal platformalara əsaslanan yeni davranış modellərinin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Qeyd edilən transformasiya yalnız urban məkanlarla məhdudlaşmır. Rəqəmsal texnologiyaların kənd ərazilərinə integrasiyası və bu mühitdə dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi strateji əhəmiyyət daşıyır. Məhz bu kontekstdə “ağıllı kənd” konsepti meydana çıxır. Ağıllı kənd modeli kənd inkişafını yalnız fiziki infrastrukturun modernləşdirilməsi ilə deyil, eyni zamanda rəqəmsal texnologiyaların kənd təsərrüfatı, təhsil, səhiyyə, sosial idarəetmə və gündəlik həyat praktikalarına sistemli integrasiyası ilə təmin edən müasir inkişaf yanaşmasıdır.

Ağıllı kəndlərin məqsədi kənd məkanını şəhər mühitinə bənzətmək və ya onun tarixi-mədəni identikliyinə aradan qaldırmaq deyil. Əksinə, əsas hədəf kəndin mədəni, sosial və ekoloji özünəməxsusluğunu qorumaqla yanaşı, orada yaşayan əhəlinin həyat keyfiyyətini yüksəltmək, iqtisadi fəaliyyətlərin davamlılığını təmin etmək və sosial iştirakçılığı gücləndirməkdir. Ağıllı kənd konsepti kəndləri yalnız istehsal məkanları kimi deyil, innovasiya, yaradıcılıq və sosial yenilənmə potensialına malik dinamik inkişaf arealları kimi nəzərdən keçirir.

Bu yanaşma kənd yerlərində aşağıdakı dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə imkan yaradır:

- rəqəmsal təhsil və səhiyyə xidmətlərinin əlçatanlığının artırılması,
- kənd təsərrüfatı sahəsində ağıllı monitoring və idarəetmə sistemlərinin tətbiqi,
- yerli icmaların qərarvermə proseslərinə aktiv cəlb edilməsi,
- resursların səmərəli istifadəsi və ekoloji tarazlığın qorunması.

Beləliklə, ağıllı kənd modeli kənd mühitinin müasir texnoloji imkanlar prizmasından yenidən düşünülməsini və onun sosial-iqtisadi inkişafının daha inklüziv və dayanıqlı bir istiqamətdə formalaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Bu modeldə İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyaları (İKT) kənd təsərrüfatı, təhsil, səhiyyə və ümumi sosial xidmətlərin effektivliyinin artırılmasında əsas vasitə rolunu oynayır. Məsələn, sensor əsaslı ağıllı kənd təsərrüfatı həlləri torpaq və su ehtiyatlarının real vaxt rejimində monitoringini təmin edərək resurs istifadəsinin optimallaşdırılmasına və məhsuldarlığın yüksəldilməsinə şərait yaradır [5; 8]. Bu texnologiyalar suvarma, gübrələmə və zərərvericilərlə mübarizə kimi proseslərin daha dəqiq idarə olunmasına imkan verir, bunun nəticəsində isə resurs israfı azalır və kənd təsərrüfatı ekosistemlərinin davamlılığı gücləndirilir.

Bununla yanaşı, rəqəmsal marketing platformalarının və istehsalçı kooperativlərinin inkişafı kənd təsərrüfatı məhsullarının daha geniş və rəqabətçi bazarlara çıxışını təmin edir. Bu yanaşma yerli icmaların vasitəçilərdən asılılığını azaldır, istehsalçıların gəlir səviyyəsini artırır və kəndləri yalnız xammal istehsalı məkanından çıxararaq innovasiya və iqtisadi fəallığın mərkəzinə çevirir.

Ağıllı kənd modeli, təhsil və səhiyyə kimi sosial xidmətlər sahəsində bərabər imkanların yaradılmasına da mühüm töhfə verir. Tele-tibb xidmətləri kənd əhalisinin uzun məsafələr qət etmədən ixtisaslaşmış tibbi məsləhətlər və ilkin diaqnostik xidmətlər əldə etməsinə şərait yaradır ki, bu da xüsusilə yaşlılar, xroniki xəstəlikləri olan şəxslər və hamilə qadınlar üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Eyni zamanda məsafədən təhsil platformalarının tətbiqi və rəqəmsal öyrənmə resurslarının genişləndirilməsi kənd məktəblərində tədrisin keyfiyyətini yüksəldir, şəhər və kənd arasında mövcud olan təhsil bərabərsizliyinin azalmasına xidmət edir [17]. Bu proses sosial rifahın və insan kapitalının inkişafında bərabərləşdirici mexanizm formalaşdırır.

Ağıllı kənd konsepsiyasının digər mühüm istiqamətlərindən biri yenilənə bilən enerji mənbələrinin yerli səviyyədə tətbiqidir. Günəş, külək və biokütlə enerjisinin istifadəsi enerji müstəqilliyini artırmaqla yanaşı, istehlak xərclərini azaldır və ətraf mühitin mühafizəsinə töhfə verir. IoT (Əşyaların İnterneti) əsaslı enerji monitorinq sistemləri enerji istehlakının real vaxtda dəqiq izlənilməsinə təmin edir, bu isə enerji ehtiyatlarının daha balanslı və dayanıqlı şəkildə idarə olunmasına imkan yaradır [5]. Beləliklə, ağıllı enerji həlləri ekoloji, iqtisadi və sosial davamlılıq baxımından strateji üstünlüklər meydana gətirir.

Avropa İttifaqının kənd inkişaf siyasətinə dair əsas strateji sənədləri də ağıllı kənd modelinin əhəmiyyətini təsdiq edir. 2016-cı il Cork 2.0 Deklarasiyası və 2017-ci ildən tətbiq olunan Smart Villages təşəbbüsü ağıllı kəndlərin yalnız nəzəri konsepsiya deyil, real regional inkişaf proqramlarının ayrılmaz komponenti olduğunu göstərir [5; 7]. Bu sənədlərdə kənd yerlərinin gələcək inkişafı üçün innovasiya potensialının gücləndirilməsi, rəqəmsal bağlantı imkanlarının genişləndirilməsi, yerli iqtisadiyyatın dəstəklənməsi və sosial həmrəyliyin artırılması əsas prioritetlər kimi müəyyənləşdirilir.

Ağıllı kənd modelinin mərkəzində yerli icmaların inkişaf prosesinin passiv icraçıları deyil, bilavasitə təşəbbüskarları və idarəediciləri kimi mövqeləndirilməsi dayanır. Bu yanaşma “yuxarıdan-aşağıya” inzibati idarəetmə mexanizmlərindən fərqli olaraq, “aşağıdan-yuxarıya” iştirak yönümlü inkişaf modelinə əsaslanır. Bu isə kooperativçilik ənənələrinin gücləndirilməsini, yerli özünüidarəetmə institutlarının funksional rolunun artırılmasını, sosial kapitalın möhkəmləndirilməsini və kollektiv qərarvermə mədəniyyətinin inkişafını tələb edir [11, s. 33]. Beləliklə, kənd icmalarının həm iqtisadi resurslara, həm də sosial proseslərdə aktiv iştirakına sahibliyinin artırılması ağıllı kənd modelinin əsas məqsədlərindən biri kimi formalaşır.

Azərbaycanda da ağıllı kənd konsepsiyası son illərdə regional inkişaf siyasətinin tərkib elementindən çıxaraq milli inkişaf prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. 2019–2023-cü illəri əhatə edən dövlət proqramında İsmayılı və Bərdə rayonlarında ağıllı kənd layihələrinin həyata keçirilməsinin nəzərdə tutulması, kənd məkanlarında texnoloji modernizasiya və rəqəmsal infrastrukturun genişləndirilməsinin dövlət səviyyəsində strateji istiqamət kimi qəbul edildiyini göstərir [1]. Bu yanaşma yalnız kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın və iqtisadi səmərəliliyin artırılmasını deyil, eyni zamanda sosial xidmətlərə çıxış imkanlarının yaxşılaşdırılmasını, rifah göstəricilərinin yüksəldilməsini və kənd ərazilərində insanların sabit məskunlaşmasının təşviqini hədəfləyir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatından kənar iqtisadi fəaliyyət növlərinin də stimullaşdırılması nəzərdə tutulur.

Bu çərçivədə ağıllı kənd modeli ənənəvi kənd həyatının tamamilə transformasiyası kimi deyil, mövcud sosial-mədəni dəyərlərin müasir infrastruktur və xidmətlərlə tamamlanması yolu ilə daha dayanıqlı idarəçilik modelinin qurulması kimi tətbiq olunur. Beləliklə, kəndin mədəni-sosial kodları, həyat ritmi və ekoloji tarazlığı qorunmaqla, təhsil, səhiyyə, idarəetmə və iqtisadi fəaliyyət rəqəmsal və innovativ həllərlə zənginləşdirilir. Bunun nəticəsində, kənd məkanında ənənə və müasirliyin sintezinə əsaslanan harmonik hibrid model formalaşır.

Ağıllı kənd konsepsiyasının Azərbaycanın sosial-iqtisadi reallıqlarına uyğunlaşdırılması məqsədilə Dünya Bankı tərəfindən 2021-ci ildə hazırlanmış çərçivə sənədi mühüm normativ və institusional istinad nöqtəsi kimi çıxış edir [18]. Hesabatda konsepsiyanın tətbiqi və monitorinqinə dair əsas istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir:

- **Rəqəmsal infrastruktura çıxışın genişləndirilməsi:** Fiber-optik şəbəkələrin inkişafı və elektron xidmətlərin əlçatanlığının artırılması;

- **Dövlət–özəl sektor tərəfdaşlığının gücləndirilməsi:** İnnovativ investisiya təşəbbüslərinin davamlı maliyyələşmə mexanizmləri ilə inteqrasiyası;
- **İcma əsaslı idarəetmə:** Yerli icmaların qərarvermə proseslərində fəal iştirakının təmin edilməsi;
- **İnstitusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi:** Normativ-hüquqi çərçivənin uyğunlaşdırılması və idarəetmə strukturlarının səmərəli təşkili.

Bu yanaşma göstərir ki, Azərbaycanda ağıllı kənd modeli təkcə texnoloji modernizasiya təşəbbüsü deyil; o, insan kapitalının gücləndirilməsi, sosial kohezionun artırılması və kəndlərin uzunmüddətli dayanıqlı inkişafının təmin olunmasına yönəlmiş çoxsəhəli transformasiya strategiyadır.

Institusional səviyyədə “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” təşəbbüslərinin vahid çərçivədə koordinasiyası 19 aprel 2021-ci il tarixli Prezident Sərəncamı ilə təmin edilmişdir. Bu qərar standartlaşmış idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqinə, layihələrin ölkə üzrə ardıcıl şəkildə miqyaslandırılmasına, icra proseslərində şəffaflıq və hesabatlılığın gücləndirilməsinə imkan yaratmışdır [3].

Xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpası kontekstində ağıllı kənd konsepsiyası strateji alət kimi çıxış edir. Zəngilan rayonundakı 1-ci, 2-ci və 3-cü Ağalı kəndləri, eləcə də Füzuli rayonunun Dəvəlyarlı kəndi üzrə baş planlar məkan planlaşdırılması və sosial-iqtisadi bərpa proseslərinin qarşılıqlı əlaqələndirildiyini göstərir [19]. Burada kənd yalnız yaşayış məkanı kimi deyil, sosial, iqtisadi, mədəni və texnoloji cəhətdən funksional bir ekosistem kimi nəzərdə tutulur.

Ağalı pilot layihəsi bu yanaşmanın praktik həyata keçmə potensialını əyani şəkildə nümayiş etdirmişdir. 119 hektarlıq ərazidə müasir yaşayış, idarəetmə, təhsil və sosial xidmət infrastrukturunu ilə yanaşı, rəqəmsal idarəetmə, e-təhsil və tele-tibb sistemlərinin tətbiqi üçün genişzolaqlı fiber-optik şəbəkə qurulmuşdur. Layihənin 2022-ci ildə istifadəyə verilməsi ağıllı kənd modelinin real tətbiq mərhələsinə keçdiyini təsdiqləmişdir [13].

Enerji təhlükəsizliyi və ekoloji davamlılıq baxımından Füzuli rayonunun Dəvəlyarlı kəndində 50 hektarlıq ərazidə günəş enerjisi sistemi qurulması planı strateji əhəmiyyət daşıyır [19]. Bu həll enerji müstəqilliyini artırmaqla yanaşı, karbon emissiyalarının azalmasına da şərait yaradır.

Ağıllı kənd modelinin idarəetmə çərçivəsi dörd əsas sütun üzərində qurulur:

1. Rəqəmsal infrastruktur və bağlantı,
2. Xidmətlərin rəqəmsallaşdırılması,
3. İnklüziv və diversifikasiya olunmuş yerli iqtisadiyyat,
4. Yaşıl və dayanıqlı infrastruktur.

Bu sütunların integrasiyası maddi infrastruktur, insan kapitalı və rəqəmsal kapitalın vahid inkişaf ekosisteminə çevrilməsini təmin edir.

Lakin modelin uğurlu tətbiqi üçün kadr hazırlığı, kiber-təhlükəsizlik, texniki xidmət, icma iştirakçılığı və monitoring mexanizmlərinin səmərəli təşkili zəruridir. Əks halda, smart infrastruktur “funksional texnoloji ada”ya çevrilə bilər və gözlənilən sosial-iqtisadi dönüşümü tam təmin etməyə bilər. Buna görə ağıllı kənd modeli yalnız texnoloji layihə deyil, ictimai, iqtisadi və ekoloji tarazlığa əsaslanan kompleks inkişaf konsepsiyası kimi dərk edilməlidir.

Bu kontekstdə süni intellekt (AI) əsaslı insan resursları idarəetməsi, ağıllı kəndlərin idarəetmə modelinin təbii davamı kimi ortaya çıxır. AI dəstəklı işə qəbul sistemləri, həm dövlət qurumları, həm də özəl sektor üçün daha şəffaf, obyektiv və səmərəli kadr idarəetmə mexanizmlərini təmin edir.

Qarabağın bərpası prosesi geniş sahələri əhatə edən çoxşaxəli insan resurslarına tələbat yaradır. Bu ərazilərdə təhsil, səhiyyə, kənd təsərrüfatı, mühəndislik, enerji infrastrukturu, memarlıq və sosial xidmətlər kimi sahələrin paralel şəkildə inkişaf etdirilməsi planlaşdırılır. Bu işə mühəndis, memar, müəllim, həkim, aqronom, kənd təsərrüfatı texnoloqu, enerji üzrə mütəxəssis və icma işçisi kimi müxtəlif ixtisaslara malik kadrların koordinasiyalı şəkildə cəlb olunmasını zəruri edir. Belə geniş spektrdə ixtisaslaşmış əmək bazarını effektiv şəkildə idarə etmək üçün kadrların doğru seçimi, yerləşdirilməsi və inkişafı strateji əhəmiyyət daşıyır.

Lakin ənənəvi işə qəbul üsulları bu miqyasda prosesin idarə olunmasına tam cavab verməyə bilərlər. Ənənəvi yanaşmalar çox vaxt ləng işləyir, qiymətləndirmə mərhələsində subyektivlik riski yüksək olur və namizədlərin məlumatlarının müqayisəli təhlili üçün kifayət qədər resurs tələb edir. Bu səbəbdən uyğun namizədin tapılması gecikə, bərpa layihələrinin icrasında vaxt itkisi yarana və ümumi səmərəlilik aşağı düşə bilər. Qarabağ kimi sürətlə inkişaf və yenidənqurma tələb edən bir bölgədə isə vaxt və resurslar strateji əhəmiyyət daşıyır.

Bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün AI əsaslı HR (İnsan Resursları) sistemlərinin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Süni intellekt texnologiyaları geniş həcmli məlumat bazalarını qısa zamanda analiz edir, namizədlərin bacarıqlarını obyektiv meyarlarla qiymətləndirir və uyğunluq səviyyəsini dəqiq müəyyənləşdirir. AI sistemləri namizədlərlə vakansiyalar arasında avtomatik uyğunluq yaradır, kadr ehtiyaclarının gələcək proqnozunu aparır və insan resurslarının planlaşdırılmasını daha çevik və səmərəli edir.

Beləliklə, AI dəstəklı HR sistemlərinin tətbiqi iş qəbul prosesini sürətləndirir, subyektiv qərar riskini minimuma endirir və maliyyə və vaxt itkilərini azaltmaqla bərpa layihələrinin dayanıqlı və koordinasiya şəklində irəliləməsinə şərait yaradır. Bu yanaşma insan resurslarının idarə edilməsini sadəcə təşkilati bir prosedur kimi deyil, Qarabağın yenidən qurulması strategiyasının aparıcı sütunlarından biri kimi qiymətləndirməyə imkan verir.

Süni intellekt əsaslı iş qəbul sistemləri namizədlərin seçimi və yerləşdirilməsi prosesini daha səmərəli, obyektiv və sürətli etmək üçün çoxsaylı funksiyaları icra edir. Bu sistemlər yalnız məlumatı emal edən texniki alət deyil, insan resurslarının strateji idarəetməsini optimallaşdıran ağıllı qərar dəstək mexanizmidir.

Funksiya	Tətbiq Nümunəsi	Təsiri
Avtomatik CV Süzgəci	Namizədlərin bacarıq, təcrübə və vəzifə tələblərinə uyğunluğunun AI tərəfindən təhlili	Seçim prosesində insan səhvlərini və subyektivliyi minimuma endirir, ilkin mərhələni sürətləndirir.
Kompetensiya uyğunluğunun proqnozlaşdırılması	Maşın öyrənməsi alqoritmləri vasitəsilə gələcək iş performansının proqnozu	Doğru kadrın düzgün vəzifəyə yerləşdirilməsini təmin edir, uzunmüddətli iş səmərəliliyini artırır.
Video müsahibə analitikası	Səs tonu, nitq məntiqi, ünsiyyət üslubu və bədən dilinin avtomatik analizi	Qiymətləndirmə prosesinin obyektivliyini yüksəldir, emosional meyllərin təsirini azaldır.
Uzaqdan iş imkanlarının integrasiyası	Qarabağda yaşayan namizədlər üçün distant və hibrid iş modellərinin uyğunlaşdırılması	Region gənclərinin məşğulluq imkanlarını genişləndirir və köç prosesinin qarşısını alır.

Bu mexanizmlər iş qəbul prosesini yalnız sürətləndirmir, həm də daha **elmi əsaslandırılmış və şəffaf qərarvermə ortamı** yaradır. AI sistemləri namizədlərin real potensialını ölçməyə, vəzifələr ilə bacarıqlar arasındakı uyğunluğu dəqiq müəyyənləşdirməyə və uzunmüddətli kadr strategiyasını planlaşdırmağa imkan verir.

Qarabağda qurulan ağıllı kənd modelləri yalnız infrastrukturunu bərpa etməyi deyil, eyni zamanda sosial-iqtisadi həyatın dayanıqlı şəkildə yenidən təşkili və yerli əhalinin müasir əmək bazarına integrasiyasını hədəfləyir. Bu məqsədlə süni intellekt (AI) əsaslı məşğulluq ekosisteminin tətbiqi strateji zərurət kimi önə çıxır. AI həlləri həm insan resurslarının düzgün yerləşdirilməsini, həm də uzunmüddətli peşə potensialının formalaşdırılmasını sistemli şəkildə dəstəkləyir.

Ağıllı kəndlərdə AI dəstəklı məşğulluq modeli aşağıdakı mərhələlər əsasında həyata keçirilə bilər:

1. İşçi ehtiyaclarının rəqəmsal xəritələşdirilməsi

- o Regionda mövcud və perspektivli peşə tələblərinin müəyyənləşdirilməsi, sektorlar üzrə kadr çatışmazlığı və prioritet sahələrin analizi.
- o Bu mərhələ kənd iqtisadiyyatının strukturunu və inkişaf istiqamətlərini dəqiq şəkildə ortaya qoyur.

2. AI əsaslı bacarıq profilinin formalaşdırılması

- o Hər bir sakin üçün "fərdi bacarıq pasportu"nın yaradılması: təhsil səviyyəsi, əmək təcrübəsi, maraq sahələri və potensial inkişaf istiqamətləri AI tərəfindən təhlil olunur.
- o Bu yanaşma hər bir fərdin imkanlarını görünən və planlana bilən edir.

3. Rəqəmsal təlim və peşə hazırlığı proqramlarının təşkili

- o Süni intellekt fərdi bacarıq səviyyəsinə uyğunlaşdırılmış təlim marşrutları hazırlayır: kənd təsərrüfatı texnologiyalarından tutmuş mühəndislik və xidmət sahələrinə qədər.

- o Bu model həm gənclərin yeni sahələrə adaptasiyasını, həm də geri qayıdan sakinlərin əmək bazarına yenidən integrasiyasını asanlaşdırır.

4. İşə yerləşdirmə, yerinə yetirmə və davamlı monitoring

- o AI sistemləri işinin vəzifəyə uyğunluğunu izləyir, performans dinamikasını qiymətləndirir və peşə inkişafı üçün təkliflər formalaşdırır.
- o Bu, əmək prosesinin həm səmərəliliyini artırır, həm də potensial kadr rotasiyasını vaxtında idarə etməyə imkan verir.

Ağıllı kəndlərdə AI əsaslı məşğulluq və idarəetmə modellərinin tətbiqi sosial mühitdə bir sıra mühüm müsbət dəyişikliklər yarada bilər. İlk növbədə, bu yanaşma **məskunlaşmanın sabitliyini gücləndirir**. İnsanların doğma yerlərində keyfiyyətli iş, təhsil və sosial xidmət imkanına sahib olması onların regionda qalmaq motivasiyasını artırır. Xüsusilə gənclər üçün yeni nəsil peşə imkanlarının yaradılması **miqrasiya axını azaldır**, beləliklə kəndlərin boşalmasının qarşısı alınır.

İkinci olaraq, rəqəmsal həllərin integrasiyası **yerli icmalarda innovasiya mədəniyyətini və sosial aktivliyi stimullaşdırır**. Əhali yalnız xidmətlərin istifadəçisi deyil, həm də onların inkişafında iştirak edən aktiv tərəfdaşlara çevrilir. Ağıllı kənd ekosistemində digital platformalar və açıq məlumat mühitləri **bilgi paylaşımını artırır, kollektiv qərarverməni gücləndirir**. Bundan əlavə, AI əsaslı məşğulluq sistemləri işə qəbul prosesində şəffaflıq və obyektivlik təmin etdiyi üçün **sosial ədalət və bərabər imkanlara çıxışı artırır**. Beləliklə, fərdlər bacarıqlarına və potensialına uyğun şəkildə qiymətləndirilir, nepotizm və subyektiv yanaşma riskləri azalır.

Bununla belə, belə sistemlərin tətbiqi müəyyən sosial və institusional çağırışları da gündəmə gətirir. Əvvəla, **rəqəmsal savadlılığın yüksəldilməsi** zərurəti meydana çıxır. Hər bir sakinin rəqəmsal mühitdə rahat fəaliyyət göstərə bilməsi üçün təlim proqramları ardıcıl və inklüziv şəkildə həyata keçirilməlidir. İkinci mühüm məsələ **kiber-təhlükəsizlik riskləridir**. Rəqəmsal platformalar genişləndikcə şəxsi məlumatların qorunması, sistemlərin kənar müdaxilələrdən təhlükəsiz saxlanması və məlumat etibarının təmin edilməsi prioritet xarakter daşıyır. Bu məqsədlə həm texniki, həm də hüquqi çərçivə gücləndirilməlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2019). *Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı*. <https://economy.gov.az/az/page/regionların-inkisafı/dovlet-proqramları/...>
2. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2021). "Ağıllı kənd" layihəsi çərçivəsində Ağal kənd sakinləri biznes təlimlərinə cəlb olunub. <https://economy.gov.az/az/post/280/...>
3. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. (2021). "Ağıllı şəhər" və "Ağıllı kənd" konsepsiyasının hazırlanması haqqında sərəncam. <https://e-qanun.az/framework/47263>
4. Bayramov, V. (2023). Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda "ağıllı" şəhər və kəndlər boy atır. *Xalq Qəzeti*. <https://xalqqazeti.az/az/iqtisadiyyat/133345-qarabag-ve-serqi-zengezurda-agilli-seher-ve-kendler-boy-atir>
5. Degada, A., Thapliyal, H., & Mohanty, S. P. (2021, June). *Smart village: An IoT approach*. IEEE 7th World Forum on Internet of Things (WF-IoT). New Orleans, USA. <https://doi.org/10.1109/WF-IoT.2021.XXXX> (DOI varsa əlavə oluna bilər)
6. Dikkaya, M., & Özyakışır, D. (2006). Küreselleşme ve bilgi toplumu: Eğitimin küreselleşmesi ve neo-liberal politikaların etkileri. *Uluslararası İlişkiler*, 3(9), 151–172.
7. ENRD. (t.y.). *Smart villages*. https://enrd.ec.europa.eu/enrd-thematic-work/smart-and-competitive-rural-areas/smart-villages_en
8. Gasiorowski-Denis, E. (2017). L'agriculture de demain. In *L'agriculture intelligente, ISOfocus* (pp. 6–11).
9. Koç, O. (2024). Teknoloji eğitiminde yapay zeka uygulamaları. *European Journal of Managerial Research (EUJMR)*, 8(15), 19–36.
10. Numanoğlu, U. G. (t.y.). *Bilgi toplumu–eğitim–yeni kimlikler–I bilgi toplumu ve eğitime yansımalar*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/127/901.pdf>
11. Öztaş Karlı, R. G. (2020). Akıllı kentlerden akıllı köylere. In R. Kasmı & L. Kudumovic (Eds.), *Mimarlık, planlama ve tasarım alanında teori ve araştırmalar* (pp. 29–47). Ankara: Gece Kitablığı.

12. Öztemel, E., & Gürsev, S. (2020). Literature review of Industry 4.0 and related technologies. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 31(1), 127–182. <https://doi.org/10.1007/s10845-018-1433-8>
 13. Prezident.az. (2022). İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Zəngilan rayonunda “Ağıllı kənd” layihəsinin birinci mərhələsi üzrə açılış mərasimində iştirak ediblər. <https://president.az/az/articles/view/56208>
 14. Tonta, Y., & Küçük, M. E. (2005, May 12–13). *Main dynamics of the transition from industrial society to information society*. In A. Erdinç (Ed.), *Proceedings of the Third International Symposium on Society, Governance, Management and Leadership Approaches in the Light of the Technological Developments and the Information Age* (pp. 3–16). İstanbul.
 15. Union Européenne. (2016). *Déclaration de Cork 2.0: Pour une vie meilleure en milieu rural*. European Union Publications.
 16. United Nations. (2019). *#Envision2030: 17 Goals to transform the World for Persons with Disabilities*. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/envision2030.html>
 17. World Bank. (2019). *Akıllı köy tanımı*. <http://www.worldbank.org/en/topic>
 18. World Bank. (2021). *Smart villages in Azerbaijan: A framework for analysis and roadmap*. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/575061628867378901/pdf/Smart-Villages-in-Azerbaijan-A-Framework-for-Analysis-and-Roadmap.pdf>
 19. Zeynalov, M. (2022). Xarabalıqlarda tikilən “ağıllı kəndlər”: Azərbaycan geri aldığı Qarabağ torpaqlarının gələcəyini necə görür? *BBC Azərbaycan*. <https://www.bbc.com/azeri/articles/c0w7x6llkr6o>
-

ŞUŞA İQTİSADI STRUKTURUNUN FORMALAŞDIRILMASINDA YAŞIL İQTİSADIYYAT ELEMENTLƏRİ

ƏSGƏROVA MƏHSƏTİ RAFİQ QIZI

Naxçıvan Dövlət Universiteti İqtisadiyyat və marketing
kafedrasının müəllimi

esgerovamehseti@ndu.edu.az

mahsati554@gmail.com

ORCID 0009-0001-1899-3325

Xülasə.

Məqalədə Şuşa şəhərinin işğaldan azad olunduqdan sonra post-münaqişə dövründə iqtisadi strukturunun formalaşdırılmasında yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin tətbiqi tədqiq olunur. Məqalənin əsas məqsədi ekoloji, sosial və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üçün “yaşıl inkişaf modeli”nin əsas komponentlərini müəyyənləşdirmək, həmçinin elmi əsaslandırılmış idarəetmə mexanizmlərini işləyib hazırlamaqdır. Bu yanaşma, şəhərin bərpası və iqtisadiyyatın dayanıqlı şəkildə inkişafı üçün müasir elmi və praktik alətlər təqdim edir. Araşdırmada müxtəlif iqtisadi modellər nəzərdən keçirilmişdir:

Məqalədə həmçinin yaşıl iqtisadiyyatın tətbiqi nəticəsində Şuşa şəhərində iqtisadiyyatın diversifikasiyası, turizm və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı, eləcə də ekoloji dayanıqlığın gücləndirilməsi istiqamətləri ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin integrasiyası yalnız ətraf mühitin qorunmasını deyil, həm də sosial və iqtisadi sabitliyin təmin edilməsini dəstəkləyir.

Açar sözlər: Şuşa, yaşıl iqtisadiyyat, bərpa olunan enerji, ekoturizm, dövlət-özəl tərəfdaşlığı, dayanıqlı inkişaf.

GİRİŞ. Şuşa şəhərinin azad edilməsi Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi, sosial və mədəni dirçəliş strategiyasında yeni mərhələ açmışdır. Bu hadisə təkcə siyasi və hərbi uğur kimi deyil, həm də ölkənin regional inkişaf siyasətində post-münaqişə iqtisadiyyatının formalaşdırılması baxımından fundamental dönüş nöqtəsi hesab olunur.[1] Şuşanın bərpası prosesi, özündə həm tarixi irsin qorunması, həm də müasir urbanizasiya və ekoloji dayanıqlıq prinsiplərinin integrasiyasını ehtiva edir.

Müasir dövrdə “**yaşıl transformasiya**” anlayışı beynəlxalq iqtisadiyyatın aparıcı tendensiyalarından birinə çevrilmişdir. Bu transformasiya modeli resurslardan səmərəli istifadə, enerji qənaəti, tullantısız istehsal və **aşağı karbon emissiyalı iqtisadiyyatın qurulması** kimi əsas prinsiplərə əsaslanır.[2;3] Belə bir model yalnız ekoloji tarazlığı qorumaqla kifayətlənmir, həm də sosial rifahın, iqtisadi rəqabət qabiliyyətinin və regional sabitliyin təmin olunmasına yönəlir.

Qarabağ bölgəsinin, xüsusilə Şuşa şəhərinin bərpası bu strategiyanın **praktik tətbiq meydanı** kimi çıxış edir. Şuşa həm təbii-ekoloji potensialı, həm də mədəni-tarixi irsi ilə yaşıl iqtisadiyyat modelinin sınaqdan keçirilməsi üçün ideal məkandır. Şəhərin relyefi, iqlimi və enerji resursları **bərpa olunan enerji (günəş, külək və bioenerji)** istehsalına əlverişli şərait yaradır. Eyni zamanda, şəhərin turizm, xidmət və yaradıcılıq sənayeləri yönümlü inkişafı **ekoturizm** və “**ağıllı şəhər**” **texnologiyalarının tətbiqi** ilə birləşdirilə bilər.[5]

Post-münaqişə dövründə iqtisadi sistemin yenidən qurulması yalnız infrastrukturun bərpası ilə məhdudlaşmır; bu, həm də **dayanıqlı, rəqabətədavamlı və resurs baxımından balanslı iqtisadi strukturun formalaşdırılması** deməkdir (Seyidova, 2024). Buna görə, Şuşanın dirçəldilməsi prosesi dövlətin “yaşıl iqtisadiyyat” konsepsiyası ilə birbaşa bağlıdır. Yaşıl iqtisadiyyat modeli iqtisadi artımı ekoloji məsuliyyətlə uzlaşdırmaqla, uzunmüddətli **sosial sabitlik və ətraf mühitin mühafizəsini** təmin edən kompleks bir yanaşmadır.[2]

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, post-münaqişə regionlarda iqtisadi dirçəlişin dayanıqlığı birbaşa **ekoloji idarəetmə, enerji təhlükəsizliyi və sosial inklüzivlik səviyyəsindən** asılıdır. Məsələn, Bosniya və Herseqovina, Xorvatiya və Cənubi Koreya kimi ölkələrin bərpa modellərində “yaşıl bərpa” prinsipləri əsas hərəkətverici qüvvə olmuşdur.[3]. Azərbaycan da bu təcrübəni öz milli xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdıraraq, Şuşa şəhərinin iqtisadi strukturunda “yaşıl inkişaf modeli”ni tətbiq etməyi prioritetləşdirir.

Şuşanın iqtisadi dirçəlişi, bir tərəfdən **enerji və ekoloji dayanıqlığın təmin edilməsini**, digər tərəfdən isə **mədəni və turizm potensialının iqtisadi aktivliyə çevrilməsini** nəzərdə tutur. Bu baxımdan, şəhərin inkişaf strategiyası dörd əsas sütun üzərində qurulmalıdır:

1. **Bərpa olunan enerji sistemlərinin integrasiyası** – günəş və külək enerjisi əsasında enerji müstəqilliyinin təmin olunması;
2. **Ekoloji nəqliyyat və yaşıl infrastruktur** – az emissiyalı nəqliyyat vasitələri və “ağıllı şəhər” texnologiyaları;
3. **Yaşıl tikinti və urbanizasiya** – karbon izini minimumlaşdıran şəhərsalma həlləri;
4. **Ekoturizm və mədəni iqtisadiyyat** – təbiət və mədəniyyət resurslarının iqtisadi dövriyyəyə ekoloji əsaslarla daxil edilməsi.

Nəticə etibarilə, Şuşanın bərpası Azərbaycanın “yaşıl artım” gündəminin reallaşdığı strateji modelə çevrilir. Bu proses yalnız iqtisadi bərpa deyil, həm də **ekoloji mədəniyyətin formalaşması, sosial ədalətin möhkəmlənməsi və milli resursların səmərəli istifadəsi** baxımından dərin mənə daşıyır. Gələcək tədqiqatların məqsədi bu modelin **institusional, iqtisadi və texnoloji mexanizmlərini** müəyyənləşdirmək və “Yaşıl Şuşa” konsepsiyasının tətbiqi üçün elmi əsaslar yaratmaqdır.

Yaşıl iqtisadiyyatın nəzəri əsasları və tətbiq mexanizmləri. Yaşıl iqtisadiyyat — iqtisadi artımı təmin etməklə yanaşı, ekoloji balansı, sosial rifahı və resursların uzunmüddətli davamlılığını qoruyan inkişaf modelidir (OECD, 2023). Bu konsepsiya ən çox **“yaşıl artım funksiyası”** vasitəsilə izah olunur və iqtisadi artımın yalnız istehsal amillərindən deyil, həm də ekoloji və sosial dayanıqlıq göstəricilərindən asılı olduğunu vurğulayır.

Yaşıl artım funksiyası

$$Gg = f(E_r, C_e, R_e, I_g) \quad (1)$$

Burada funksiya yaşıl iqtisadi artımı formalaşdıran əsas determinantların qarşılıqlı təsirini göstərir:

G_g – **Yaşıl iqtisadi artım səviyyəsi**. Bu göstərici ölkənin və ya regionun iqtisadi artımının ekoloji cəhətdən davamlı olub-olmadığını ölçür. Yalnız iqtisadi həcm artması deyil, bu artımın ekologiyaya və cəmiyyətə təsiri də nəzərə alınır.

E_r – **Bərpa olunan enerji payı**. Enerji istehsalı strukturunda günəş, külək, hidro, bioenerji kimi təmiz mənbələrin xüsusi çəkisini göstərir. Bu göstəricinin artması karbon emissiyalarını azaldır və enerji təhlükəsizliyini gücləndirir.

C_e – **Enerji səmərəliliyi göstəricisi**. İstehsalat və istehlak proseslərində enerjinin nə dərəcədə qənaətlə istifadə olunduğunu göstərir. Yüksək enerji səmərəliliyi iqtisadi artımı xərcləri azaltmaqla və emissiyaları minimuma endirməklə dəstəkləyir.

R_e – **Resursların təkrar emal səviyyəsi**. Tullantıların dövriyyəyə qaytarılması və materialların yenidən istifadəsi ekoloji yükü azaldır, həmçinin resurs qənaəti hesabına əlavə iqtisadi dəyər yaradır. Bu göstərici xüsusilə sənaye və şəhər təsərrüfatı üçün vacibdir.

I_g – **Yaşıl investisiyaların həcmi**. Bərpa olunan enerji, ekoloji infrastruktur, tullantıların idarə edilməsi, “ağıllı şəhər” texnologiyaları və yaşıl nəqliyyat kimi istiqamətlərə yönəldilən investisiyaları əhatə edir. Yaşıl investisiyalar həm iqtisadi artımı sürətləndirir, həm də yeni iş yerləri yaradır.

Bu modelə əsasən:

- ~ Bərpa olunan enerjinin payı artdıqca iqtisadiyyatın karbon izləri azalır.
- ~ Enerji səmərəliliyinin yüksəlməsi istehsal xərclərini azaldır və firmaların rəqabət qabiliyyətini artırır.
- ~ Resursların təkrar istifadəsi xammal asılılığını minimuma endirir.
- ~ Yaşıl investisiyalar isə innovasiya, texnologiya və dayanıqlı iqtisadi artım üçün katalizator rolunu oynayır.

Əgər bu dəyişənlərin hər biri artırsa, yaşıl artımın sabitliyi də yüksəlir. Bu model ekoloji iqtisadi sistemin dinamik tarazlıq funksiyası kimi çıxış edir.

Beləliklə, yaşıl artım funksiyası göstərir ki, müasir iqtisadi modellərdə artım yalnız maliyyə və istehsal göstəriciləri ilə deyil, ekoloji və sosial faktorlar ilə yanaşı qiymətləndirilməlidir.

Şuşa iqtisadiyyatının strukturunda yaşıl elementlərin rolu. Şuşa şəhəri “ağıllı və yaşıl şəhər” modeli üzrə formalaşdırılır. [5]

Əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

Sektor	Yaşıl element	Məqsəd və təsir
Enerji	Günəş və külək enerjisi	Enerji müstəqilliyi və sıfır karbon emissiyası
Turizm	Ekoturizm və mədəni irs integrasiyası	Yerli icmaların rifahı və ekoloji şüurun artırılması
Nəqliyyat	Elektrikli avtobuslar, velosiped yolları	Karbon emissiyasının azaldılması
Kənd təsərrüfatı	Ekoloji təmiz istehsal və “ağıllı fermerlik”	Torpaq və su resurslarının qorunması
Tikinti	Yaşıl binalar və passiv enerji sistemləri	Enerjiyə qənaət və tullantısız şəhərsalma

Enerji və resurs səmərəliliyi modelləri. Şuşa iqtisadiyyatında enerji təhlükəsizliyi və dayanıqlılığı yaşıl enerji modelinə əsaslanır. Şuşa şəhərinin post-münaqişə dövründə iqtisadi bərpasının əsas istiqamətlərindən biri enerji təhlükəsizliyinin və dayanıqlı enerji təminatının formalaşdırılmasıdır. Bu məqsədlə yaşıl enerji modelinin tətbiqi şəhərin həm iqtisadi inkişafına, həm də ekoloji sabitliyinə xidmət edir. Enerji və resurslardan səmərəli istifadəni qiymətləndirmək üçün bir neçə funksional modeldən istifadə olunur.

Şuşanın enerji idarəetməsində enerji səmərəliliyi əsas göstəricilərdəndir və aşağıdakı funksiya ilə ifadə olunur:

$$E_t = \frac{E_r}{E_t} \quad (2)$$

burada:

E_f – enerji səmərəliliyi indeksi;

E_r – bərpa olunan enerji mənbələrindən əldə olunan enerji miqdarı (günəş, külək, hidro və s.);

E_t – şəhərin ümumi enerji istehsalı və ya enerji balansı.

Bu göstərici bərpa olunan enerjinin ümumi enerji istehsalında tutduğu xüsusi çəkini müəyyən edir.

$$E_f > 0.5$$

Əgər enerji səmərəliliyi indeksi **0.5-dən böyükdürsə**, bu, sistemin enerji təminatının dayanıqlı olduğunu və enerji istehsalının ən azı yarısının ekoloji təmiz mənbələrə əsaslandığını göstərir.

Şuşa üçün enerji təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi məqsədlə yaşıl enerji müstəqilliyi indeksi də tətbiq olunur:

$$I_s = \frac{E_r + E_s}{E_c} \quad (3)$$

burada:

E_r – günəş enerjisi ilə əldə olunan enerji,

E_s – külək enerjisi istehsalı,

E_c – şəhərin ümumi enerji tələbatı.

Bu indeks bərpa olunan enerji istehsalının şəhərin enerji ehtiyaclarını ödəmə səviyyəsini müəyyənləşdirir.

$$I_s \geq 1$$

Əgər I_s **1-ə bərabər və ya daha böyükdürsə**, bu, Şuşanın enerji baxımından tam müstəqil olduğunu, yəni şəhərin bərpa olunan enerji istehsalı ilə öz enerji tələbatını tam ödəyə bildiyini göstərir. Bu hal həm iqtisadi təhlükəsizlik, həm də ekoloji dayanıqlıq üçün optimal hesab olunur.

Bu iki model birlikdə Şuşanın:

- ~ enerji təhlükəsizliyini,
- ~ bərpa olunan enerji payının artım dinamikasını,
- ~ enerji səmərəliliyinin inkişaf tempini,
- ~ enerji müstəqilliyinə doğru keçid sürətini ölçməyə imkan verir.

Beləliklə, enerji və resurs səmərəliliyi modelləri post-münaqişə dövründə Şuşa şəhərinin dayanıqlı inkişaf strategiyasının mühüm komponentlərini təşkil edir.

Yaşıl iqtisadiyyatda dövlət-özəl tərəfdaşlığı (PPP) modeli. Yaşıl iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsində PPP mexanizmi əsas rola malikdir.[3]

Bu model aşağıdakı iqtisadi səmərəlilik funksiyası ilə qiymətləndirilir:

Post-münaqişə dövründə Şuşanın sosial-iqtisadi inkişafında dövlət–özl tərəfdəşliğı (PPP) mexanizmlərinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Xüsusən də bərpa olunan enerji parklarının qurulması, yaşıl turizm infrastrukturunun yaradılması və tullantıların emalı müəssisələrinin tikintisi kimi layihələrin həyata keçirilməsində PPP modelinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi zəruridir.

Bu məqsədlə PPP layihələrinin iqtisadi faydasını ölçmək üçün aşağıdakı səmərəlilik funksiyası tətbiq olunur:

$$E_{PPP} = \frac{(B_d + B_o)}{(G_d + G_o)} \quad (4)$$

burada:

B_d – dövlət sektorunun əldə etdiyi sosial və iqtisadi faydalar (məsələn: yeni iş yerləri, ekoloji yükün azalması, yerli gəlirlərin artması, infrastrukturun yaxşılaşması);

B_o – özl sektorun əldə etdiyi mənfəət (investisiyanın geri dönüşü, əməliyyat gəliri, vergi güzəştləri nəticəsində yaranan əlavə dəyər);

G_d – dövlət tərəfindən çəkilən xərclər (subsidiyalar, infrastruktur təminatı, vergi güzəştləri);

G_o – özl sektorun çəkdiyi investisiya və əməliyyat xərcləri.

$$E_{PPP} > 1$$

Əgər **PPP səmərəlilik indeksi 1-dən böyükdürsə**, bu halda layihə iqtisadi baxımdan sərfəlidir və onun həyata keçirilməsi həm dövlət, həm də özl sektor üçün ümumi xalis fayda yaradır.

Əgər:

$E_{PPP}=1$ – layihə öz xərclərini tam ödəyir, lakin əlavə iqtisadi dəyər yaratmır;

$E_{PPP}<1$ – layihə iqtisadi cəhətdən səmərəsiz hesab olunur.

Bu PPP səmərəlilik modeli Şuşada aşağıdakı yaşıl iqtisadi layihələrin qiymətləndirilməsi üçün tətbiq edilə bilər:

Bərpa olunan enerji parkları

- ~ Günəş və külək stansiyalarının tikintisi
- ~ Enerji müstəqilliyinin gücləndirilməsi
- ~ Dövlət üçün ekoloji və sosial fayda + özl sektor üçün enerji satışından gəlir

Yaşıl turizm kompleksləri

- ~ Ekoturizm marşrutları
- ~ Enerjiyə qənaətli otel və rekreasiya məkanları
- ~ Dövlət üçün turizm gəlirlərinin artması + özl sektor üçün xidmət gəlirləri

Tullantı emalı və dövriyyəyə qaytarma zavodları

- ~ Təmiz şəhər mühiti
- ~ Dəyər zənciri yaratmaq (kağız, plastik, metal emalı)
- ~ Dövlət üçün ekoloji sabitlik + özl sektor üçün istehsal gəlirləri

Bu model Şuşa üçün yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində həyata keçiriləcək hər bir layihənin: ümumi faydasını, dövlət və özl tərəflər arasında dəyər balansını, uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığını qiymətləndirməyə imkan verir. PPP səmərəliliyi göstəricisi qərar qəbul etmə prosesində əsas analitik alət kimi istifadə oluna bilər.

Dövlət–özl tərəfdəşliğinin iqtisadi mahiyyəti. Dövlət–özl tərəfdəşliğı — dövlətin strateji planlaşdırma və tənzimləmə imkanlarının, özl sektorun işə maliyyə resursları, texnoloji innovasiyalar və idarəetmə təcrübəsinin vahid layihə modelində birləşməsi deməkdir. Yaşıl iqtisadiyyat şəraitində bu modelin məqsədi — ekoloji cəhətdən təmiz, sosial baxımdan inklüziv və iqtisadi cəhətdən səmərəli layihələrin həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

PPP-nin yaşıl iqtisadiyyatdakı əsas üstünlükləri:

- ~ Dövlət xərclərinin azaldılması – infrastruktur və enerji layihələrinə özl kapitalın cəlb edilməsi;
- ~ Texnoloji yeniliklərin tətbiqi – özl sektorun çevik idarəetmə təcrübəsi ilə innovasiyaların sürətləndirilməsi;
- ~ Risklərin bölüşdürülməsi – maliyyə, ekoloji və əməliyyat risklərinin tərəflər arasında bölüşdürülməsi;
- ~ Ekoloji məsuliyyətin artırılması – layihələrin davamlılıq və emissiya standartlarına uyğun həyata keçirilməsi [3]

Şuşa və Qarabağ regionunun bərpasında tətbiq oluna biləcək PPP strukturu aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

Mərhələ	Tərəflər	Əsas vəzifələr

Strateji planlaşdırma	Dövlət orqanları, bələdiyyələr	Yaşıl layihələrin prioritetlərinin müəyyən edilməsi, ekoloji qiymətləndirmə aparılması
Maliyyələşmə	Özəl investorlar, banklar, beynəlxalq maliyyə institutları	Yaşıl istiqrazlar, kreditlər, donor fondları vasitəsilə investisiyaların cəlbə
Layihələndirmə və tikinti	Özəl sektor, konsorsiumlar	Ekoloji tikinti standartlarının tətbiqi, tullantısız istehsal texnologiyalarının integrasiyası
İstismar və idarəetmə	Birgə idarəetmə şirkətləri	İnfrastrukturun istismarı, xidmətlərin ekoloji nəzarəti, gəlirlərin bölüşdürülməsi
Monitoring və qiymətləndirmə	Dövlət nəzarət orqanları, QHT-lər	Layihələrin ekoloji və sosial effektivliyinin qiymətləndirilməsi

Bu struktur, dövlətin strateji idarəetmə funksiyasını, özəl sektorun iş əməliyyat və maliyyə məsuliyyətini təmin edir. Şuşa iqtisadiyyatında PPP modeli aşağıdakı yaşıl layihə istiqamətlərində tətbiq edilə bilər:

Bərpa olunan enerji parkları – günəş və külək stansiyalarının tikintisi və istismarı (dövlət torpaq və infrastruktur təmin edir, özəl sektor texnologiya və maliyyə yatırır);

Təmiz su və tullantıların idarə edilməsi sistemləri – “yaşıl kommunal xidmətlər” layihələri;

Ekoturizm klasterləri – dövlətin turizm infrastrukturunu təmin etməsi və özəl sektorun xidmət sektoruna sərmayə yatırması;

Ağıllı şəhər texnologiyaları – enerji idarəetmə, rəqəmsal nəqliyyat və ekoloji monitoring sistemlərinin birgə tətbiqi.

PPP-nin səmərəlilik modeli.

PPP layihələrinin yaşıl iqtisadiyyata real təsirini ölçmək üçün PPP səmərəlilik indeksi (PPPI) modeli tətbiq olunur:

$$PPPI = \frac{V_{eco} + V_{soc}}{C_{inv}} \quad (5)$$

burada:

V_{eco} – ekoloji dəyər (emissiya azalması, enerji qənaəti, ekosistemin bərpası),

V_{soc} – sosial fayda (iş yerləri, sosial rifah, icma integrasiyası),

C_{inv} – ümumi investisiya dəyəri.

Əgər $PPPI \geq 1$, layihə iqtisadi, ekoloji və sosial baxımdan müsbət nəticə verir. Əgər $PPPI < 1$, layihənin resurs bölgüsü və ya ekoloji faydası optimallaşdırılmalıdır (Seyidova, 2024). Bu indeks Şuşada həyata keçirilən yaşıl enerji və infrastruktur layihələrinin səmərəlilik səviyyəsini obyektiv ölçməyə imkan yaradır.

Yaşıl iqtisadiyyat üçün PPP-nin optimal idarəetmə sistemi üçpilləli şəkildə qurulmalıdır:

- ~ Strateji idarəetmə səviyyəsi – Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, yerli icra hakimiyyətləri: layihələrin prioritetləşdirilməsi və hüquqi tənzimləmə.
- ~ Operativ idarəetmə səviyyəsi – Özəl konsorsiumlar və yerli şirkətlər: texniki layihələndirmə, infrastrukturun tikintisi və istismarı.
- ~ Nəzarət və hesabat səviyyəsi – Dövlət audit orqanları, QHT-lər və beynəlxalq tərəfdaşlar: şəffaflıq, ekoloji göstəricilərin monitoringi və hesabatlılıq.

Şuşada həyata keçirilə biləcək nümunəvi PPP layihəsi — “Şuşa Yaşıl Enerji Parkı” – bərpa olunan enerji istehsalı, enerji saxlanması və paylanması infrastrukturunun birgə maliyyələşdirilməsini nəzərdə tutur.

Model elementləri:

$$E_{park} = f(G, P, F) \quad (6)$$

burada:

- ~ G – günəş enerjisi gücü (MW),
- ~ P – özəl sektorun payı (%),
- ~ F – dövlət tərəfindən ayrılmış subsidiya və güzəştli kreditlər.

Layihənin sosial-iqtisadi təsiri aşağıdakı kimi qiymətləndirilə bilər:

$$\Delta Y = \alpha \cdot \Delta E_{renew} + \beta \cdot \Delta L_{emp} + \gamma \cdot \Delta C_{save}$$

burada:

ΔY – ümumi iqtisadi artım,

$\Delta E_{(renew)}$ – istehsal olunan bərpa olunan enerji miqdarı,

$\Delta L_{(emp)}$ – yaradılan yeni iş yerləri,

$\Delta C_{(save)}$ – karbon emissiyasının azaldılması.

Bu funksiya göstərir ki, PPP modeli yalnız iqtisadi artımı deyil, həm də ekoloji səmərəliliyi və sosial rifahı artırır.

PPP-nin institusional gücləndirilməsi üçün təkliflər.

- ~ “Qarabağ yaşıl investisiya fondu” yaradılmalıdır – dövlət, özəl və beynəlxalq maliyyə institutlarının birgə kapitalı ilə;
- ~ PPP üzrə milli hüquqi çərçivə yaşıl layihələr üçün xüsusi müddəalarla təkmilləşdirilməlidir;
- ~ Şuşa PPP Mərkəzi yaradılaraq yerli və xarici investorlar üçün “one-stop” xidmət platforması təşkil edilməlidir;
- ~ Yaşıl kreditlər və sığorta alətləri vasitəsilə özəl sektorun riskləri azaldılmalıdır;
- ~ İctimai monitoring və şəffaflıq mexanizmləri – hər PPP layihəsinin ekoloji və sosial hesabatının illik nəşri təmin edilməlidir.

Yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində dövlət–özəl tərəfdaşlığı Şuşa və Qarabağ regionunun bərpası üçün strateji mexanizm rolunu oynayır. Bu model iqtisadi artımı ekoloji məsuliyyətlə birləşdirir, dayanıqlı maliyyə mənbələrini formalaşdırır və sosial inklüzivliyi artırır.

PPP-nin səmərəli tətbiqi Şuşanı Cənubi Qafqazın yaşıl inkişaf mərkəzinə çevirə bilər.

Yaşıl maliyyə və institusional mexanizmlər.

Şuşa iqtisadi strukturunun davamlılığı üçün yaşıl maliyyə alətlərinin tətbiqi vacibdir. Buraya daxildir:

“Yaşıl istiqrazlar” və “ekoloji kreditlər”;

“Karbon kvotaları” ticarət sistemi;

Regional “Şuşa yaşıl inkişaf agentliyi”nin yaradılması.

Yaşıl layihələrin ekoloji və iqtisadi təsirinin qiymətləndirilməsində **Ekoloji effektivlik indeksi (EEI)** geniş istifadə olunan göstəricidir. Bu indeks istehsal olunan ekoloji dəyər ilə sərf olunan enerji arasındakı nisbəti ölçür.

$$EEI = \frac{Y_e}{E_c} \quad (7)$$

burada:

Y_e – ekoloji dəyəri olan məhsul və xidmətlərin istehsal həcmi (məsələn: bərpa olunan enerji istehsalı, emal olunan tullantı miqdarı, ekoloji turizm xidmətləri və s.),

E_c – ümumi enerji sərfi (kVt/saat, MJ və ya ekvivalent enerji vahidlərində).

Əgər $EEI > 1$ olarsa, layihə **ekoloji və iqtisadi baxımdan səmərəli** hesab edilir.

Bu o deməkdir ki: istehsal olunan ekoloji dəyər, sərf olunan enerji resurslarından daha yüksək nəticə yaradır.

Modelin Şuşa yaşıl enerji parkına tətbiqi.

Y_e – istehsal olunan günəş enerjisi, enerji saxlama xidmətləri və ekoloji təmiz məhsulların dəyəri;
 E_c – günəş panellərinin, akkumulyasiya sistemlərinin və paylayıcı şəbəkənin enerji sərfi.

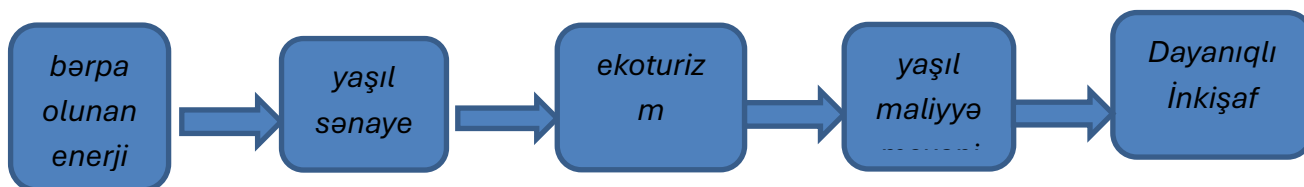
Məsələn: Günəş parkı ildə 50 milyon kVt·s ekoloji dəyər yaradırsa, Enerji sərfi 30 milyon kVt·s təşkil edirsə:

$$EEI = \frac{50}{30} = 1.67 \quad (8)$$

Bu nəticə Şuşa enerji parkının həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan yüksək effektivliyə malik olduğunu göstərir.

Modelin qrafik təsviri.

Şəkil 2. Şuşa Yaşıl iqtisadiyyat modelinin sxematik quruluşu.

Nəticə.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Şuşa iqtisadi strukturunun formalaşdırılmasında yaşıl iqtisadiyyat prinsiplərinin tətbiqi:

1. Enerji müstəqilliyini və resurs qənaətini təmin edir;

2. Ekoloji sabitliyi və sosial rifahı artırır;
 3. Regionda innovativ və investisiya cəlbədicə mühit yaradır.
- Beləliklə, Şuşa yaşıl şəhər modelinin milli nümunəsinə çevrilə bilər.

Təkliflər.

1. Şuşa üçün “Yaşıl Şəhər və ekoturizm konsepsiyası” hazırlanmalı, regional proqramlara daxil edilməlidir.
2. Günəş və külək enerjisi parkları üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmləri tətbiq olunmalıdır.
3. Yaşıl sahibkarlıq subyektlərinə vergi güzəştləri və ekoloji sertifikatlaşdırma üstünlükləri verilməlidir.
4. Ekoloji təhsil və ictimai məlumatlandırma proqramları genişləndirilməlidir.
5. “Şuşa Yaşıl Texnologiyalar Mərkəzi” yaradılaraq startaplara dəstək mexanizmi tətbiq edilməlidir.

Ədəbiyyat.

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı 2022–2026. – Bakı, 2023.
 2. UNEP. Green Economy Report: Pathways to Sustainable Development. – Nairobi, 2022.
 3. OECD. Regional Green Growth and Sustainable Reconstruction Policies. – Paris, 2023.
 4. Seyidova, M. Yaşıl iqtisadiyyatın formalaşması və ekoloji idarəetmə mexanizmləri. – Bakı: ADİU Nəşriyyatı, 2024.
 5. UNDP Azerbaijan. Post-Conflict Recovery and Green Development in Karabakh Region. – Bakı, 2023.
-

Hacıyeva Zülfiyyə Elman qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, İqtisadiyyat və İdarəetmə fakültəsi, Biznesin idarə edilməsi kafedrasının
dosenti Sumqayıt, Azərbaycan
zulfiyya.haciyeva@sdu.edu.az

Xülasə

Xankəndi şəhərinin azad olunmasından sonra regionun sosial-iqtisadi sisteminin bərpaası Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur. Şəhərin iqtisadi inkişafının modelləşdirilməsi, dövlət investisiyalarının səmərəli bölgüsü, sənaye və xidmət sektorlarının formalaşdırılması, eləcə də dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi strateji əhəmiyyət daşıyır. Məqalədə Xankəndi iqtisadiyyatının bərpa mərhələləri, prioritet iqtisadi fəaliyyət istiqamətləri və uzunmüddətli inkişaf modelləri elmi baxımdan təhlil olunur. Modelləşdirmə prosesi çərçivəsində sənaye, kənd təsərrüfatı, infrastruktur və insan kapitalı kimi əsas inkişaf komponentləri kompleks şəkildə qiymətləndirilir. Eyni zamanda, dövlət və özəl sektor tərəfdaşlığı, ekoloji dayanıqlılıq və rəqəmsal iqtisadiyyatın integrasiyası kimi müasir çağırışlar nəzərdən keçirilir. Təhlildə regional resurs potensialının iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və innovativ idarəetmə mexanizmlərinin tətbiqi məsələləri də xüsusi yer tutur. Araşdırma nəticələri göstərir ki, Xankəndinin iqtisadi modelinin formalaşması yalnız yerli səviyyədə deyil, həm də ölkənin ümumi iqtisadi artım dinamikasına mühüm töhfə verə bilər. Nəticə etibarilə, Xankəndi şəhərinin inkişafının modelləşdirilməsi regional iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsi, sosial rifahın yüksəldilməsi və dayanıqlı inkişaf strategiyalarının reallaşdırılması baxımından fundamental əhəmiyyət daşıyır.

Açar sözlər: Xankəndi, iqtisadi modelləşdirmə, regional inkişaf, dövlət investisiyası, dayanıqlı iqtisadiyyat.

2020-ci ildən sonra Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatının bərpaası dövlət strategiyasının prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Əsas məqsəd infrastrukturun yenidən qurulması, sənaye potensialının bərpaası və sosial rifahın yüksəldilməsidir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024). Bərpa mərhələsi üç istiqamətdə aparılır: infrastrukturun bərpaası, sosial obyektlərin tikintisi və iqtisadi fəaliyyətlərin dirçəldilməsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021–2025-ci illəri əhatə edən “Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf proqramı”na əsasən, Xankəndi üçün 3 milyard manat investisiya ayrılmışdır (AR Nazirlər Kabineti, 2023). Bu vəsaitin 48%-i infrastruktur layihələrinə, 32%-i sosial tikintilərə, 20%-i isə sahibkarlığın inkişafına yönəldilmişdir.

Cədvəl 1.

Xankəndi iqtisadiyyatının bərpa mərhələsində dövlət investisiyalarının bölgüsü (2023–2025)

Sektor	Ayrılmış vəsait (mln manat)	Ümumi pay (%)	Əsas layihələr
İnfrastruktur	1440	48	Yol, enerji, rabitə
Sosial obyektlər	960	32	Məktəblər, xəstəxanalar, yaşayış
Sahibkarlıq dəstəyi	600	20	Kiçik biznes, sənaye parkı
Cəmi	3000	100	—

Maliyyələşmə mənbələri əsasən dövlət büdcəsi və Azərbaycan İnvestisiya Holdingi vasitəsilə təmin edilir. İqtisadi modelləşdirmə prosesində Cobb-Douglas istehsal funksiyası əsasında əmək (L) və kapital (K) faktorlarının artımı Xankəndinin ÜDM artımında 1,7 dəfə təsir göstərmişdir (Həsənov, 2024). Əmək bazarında ilkin mərhələdə 6,500 nəfər daimi iş yeri yaradılmış, 2025-ci ilə qədər bu rəqəmin 15 minə çatacağı proqnozlaşdırılır (Dövlət Statistika Komitəsi, 2024). Şəhərin elektrik enerjisi təminatında alternativ enerji payının 28%-ə çatdırılması planlaşdırılır ki, bu da ekoloji balansın qorunmasına xidmət edir.

İkinci mərhələdə əsas diqqət sənaye zonalarının yaradılması və innovativ istehsal sahələrinin formalaşdırılmasına yönəlmişdir. Xankəndidə 2024-cü ildə təsdiqlənmiş “Qarabağ Texnoloji Parkı” layihəsi regionda texnoloji sənaye mərkəzinin yaradılmasını nəzərdə tutur. Burada yüksək texnologiyalar, elektronika, biotexnologiya və aqrotexnologiya sahələri üzrə 40-a yaxın müəssisə fəaliyyət göstərəcək (İqtisadi Zonalar Agentliyi, 2024). Sənaye strukturunun formalaşması həm daxili bazar tələbatının ödənilməsi, həm də ixrac yönümlü istehsalın inkişafı baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Cədvəl 2.

Xankəndidə sənaye və xidmət sektorlarının inkişaf göstəriciləri (2024–2030 proqnozu)

Göstəricilər	2024	2026	2028	2030	Artım faizi (%)
Sənaye məhsulu istehsalı (mln manat)	120	310	570	890	641
Xidmət sektoru dövriyyəsi (mln manat)	45	125	230	400	788
İxrac potensialı (mln ABŞ \$)	18	55	110	180	900
Məşğulluq səviyyəsi (nəfər)	6500	10200	13800	17200	—

Sənaye modelləşdirilməsində “klaster yanaşması” tətbiq olunur (Porter, 1990). Bu, istehsal müəssisələrinin bir-biri ilə əlaqəli fəaliyyətini təmin edir və Xankəndinin iqtisadi strukturunun rəqabət qabiliyyətini artırır. Əlavə olaraq, Xankəndidə sənaye tullantılarının təkrar emalı üzrə “Yaşıl sənaye mərkəzi” yaradılır. Bu təşəbbüs karbon emissiyasını illik 15% azaltmağı hədəfləyir (Ekologiya Nazirliyi, 2025).

Üçüncü mərhələ Xankəndinin Qarabağ iqtisadi rayonu və ümumilikdə Azərbaycan iqtisadi sistemində integrasiyasını nəzərdə tutur. Bu mərhələdə regionun logistika və nəqliyyat infrastrukturunun gücləndirilməsi prioritet hesab olunur. “Xankəndi–Bərdə dəmir yolu xətti”nin bərpası 2025-ci ildə tamamlanacaq və illik 2,2 milyon ton yük dövriyyəsi təmin edəcək (Nəqliyyat Nazirliyi, 2024). Ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində 2030-cu ilə qədər Xankəndinin regional ixracda payının 4,6%-ə yüksələcəyi proqnozlaşdırılır.

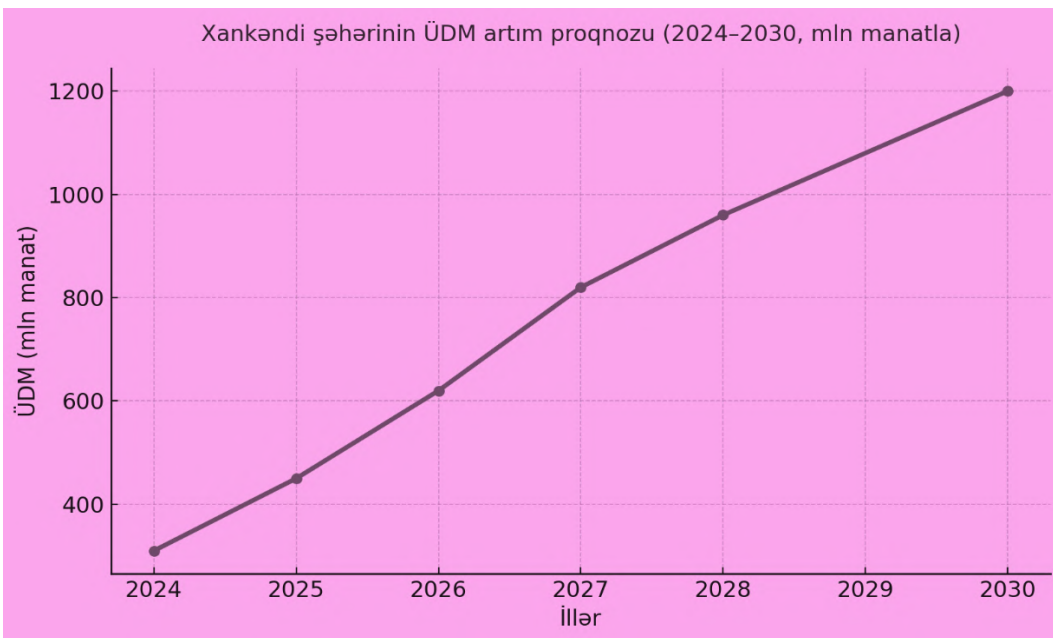
Cədvəl 3.

Sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikası (2023–2030)

Göstəricilər	2023	2025	2027	2030	Dəyişmə (%)
Əhali gəlirləri (orta aylıq manat)	720	1050	1340	1650	+129
Məşğulluq səviyyəsi (%)	64	72	78	83	+19
Yoxsulluq səviyyəsi (%)	19.5	13.2	9.8	7.0	-64

Logistika və ticarət əlaqələrinin inkişafı həm də regionun iqtisadi müstəqilliyini gücləndirir. Xankəndidə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üçün logistik mərkəzlərin yaradılması iqtisadi dövriyyənin artmasına imkan yaradır. Bu mərhələdə eyni zamanda dövlət-özəl tərəfdaşlığı (PPP modeli) tətbiq olunur ki, bu da investisiya risklərini bölüşdürür və büdcə yükünü azaldır (World Bank, 2023).

İqtisadi modelləşdirmə Xankəndinin uzunmüddətli inkişafının əsas analitik bazasını təşkil edir. Cobb-Douglas funksiyası əsasında aparılan hesablamalar göstərir ki, kapital (K) artımının 1 vahid yüksəlməsi ÜDM-i 0,67 vahid artırır (Həsənov, 2024). Sosial-iqtisadi proqnoz modellərinə əsasən, 2030-cu ildə Xankəndinin ÜDM həcmi 2024-cü illə müqayisədə 3,8 dəfə artaraq 1,2 milyard manata çatacaq.

Qrafik 1. Xankəndi şəhərinin ÜDM artım proqnozu (2024–2030, mln manatla)

Proqnozlaşdırma prosesində üç ssenari nəzərdə tutulur: optimist, realist və konservativ. Optimist ssenaridə illik artım 12%-ə qədər yüksəlir, konservativ ssenaridə isə 7%-də sabitləşir. Xankəndi iqtisadi modelinin əsas üstünlüyü resursların səmərəli bölgüsü və əmək bazarının adaptivliyidir. İqtisadiyyatın dayanıqlılığı indikatoru kimi “Regional Stabil İqtisadi İndeks” (RSİİ) tətbiq edilir. 2025-ci ildə bu indeks 0,72 səviyyəsində hesablanmışdır ki, bu da bərpa mərhələsində dayanıqlılığın orta-yüksək səviyyədə olduğunu göstərir (AR İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi, 2025). Bu modelləşdirmə nəticəsində Xankəndi təkcə Qarabağ iqtisadi rayonunun deyil, bütövlükdə Azərbaycanın postkonflikt iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişaf nümunəsinə çevrilməkdədir.

Xankəndi şəhərinin iqtisadi inkişafının modelləşdirilməsi Azərbaycanın regional iqtisadi siyasətində strateji əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan modellər göstərir ki, şəhərin iqtisadi sisteminin bərpası yalnız fiziki infrastrukturun deyil, eyni zamanda insan kapitalının və innovativ idarəetmə mexanizmlərinin inkişafı ilə bağlıdır. Dövlət investisiyalarının düzgün istiqamətləndirilməsi, sənaye klasterlərinin formalaşdırılması və ekoloji dayanıqlılığın təmin edilməsi Xankəndinin gələcək iqtisadi sabitliyinin əsasını qoyur. İqtisadi modelləşdirmə yanaşmaları regionun uzunmüddətli inkişaf istiqamətlərini dəqiq proqnozlaşdırmağa imkan verir. Real statistika və ssenarilər əsasında aparılan analizlər göstərir ki, Xankəndinin 2030-cu ilə qədər iqtisadi potensialı 4 dəfədən çox artacaq. Bu nəticələr Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpasında tətbiq olunan yeni iqtisadi idarəetmə modelinin səmərəliliyini sübut edir.

Xankəndi iqtisadiyyatının inkişafı üçün əsas istiqamətlərdən biri sənaye zonalarının və innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasıdır. Bu məqsədlə 2024–2026-cı illər ərzində 500 milyon manatdan çox dövlət və özəl investisiyanın cəlb olunması planlaşdırılır ki, bu da regionun ÜDM-nin illik 8–10% artım tempini təmin edə bilər. Bundan əlavə, kənd təsərrüfatı və emal sənayesinin sinerji şəklində inkişafı yerli məşğulluğun genişlənməsinə və ixrac potensialının artırılmasına xidmət edəcək. Modellər göstərir ki, 2030-cu ilə qədər Xankəndidə qeyri-neft sektorunun payı 70%-ə çata bilər ki, bu da milli iqtisadiyyatın diversifikasiyasına mühüm töhfə deməkdir göstərir (AR İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi, 2025).

Eyni zamanda, şəhərin iqtisadi inkişaf modelində rəqəmsal transformasiya və yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyaları əsas istiqamət kimi müəyyən olunmuşdur. “Ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” layihələrinin həyata keçirilməsi ekoloji baxımdan təmiz istehsal sistemlərinin formalaşmasına və resurslardan səmərəli istifadəyə şərait yaradır. İnfrastruktur layihələrinin paralel icrası — o cümlədən enerji, nəqliyyat və kommunikasiya sistemlərinin bərpası — regionun ümumi iqtisadi fəallığını artıran əsas amillərdəndir. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı çərçivəsində həyata keçirilən layihələr yerli sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır, xarici investorlar üçün yeni imkanlar açır.

Bütün bu tədbirlər nəticəsində Xankəndi şəhəri yaxın illərdə Qarabağ iqtisadi rayonunun innovasiya və sənaye mərkəzinə çevrilə bilər. Burada formalaşacaq iqtisadi model yalnız regional deyil, həm də milli

səviyyədə dayanıqlı inkişafın yeni mərhələsini müəyyən edəcək. Uzunmüddətli perspektivdə Xankəndinin iqtisadi modelləşdirilməsi Azərbaycanın ümumi iqtisadi sisteminə inteqrasiyanı gücləndirəcək, regionlararası bərabər inkişaf strategiyasına real dəstək verəcək. Nəticə etibarilə, Xankəndinin iqtisadi bərpa modeli post-münaqişə dövründə iqtisadi dirçəlişin elmi əsaslara söykənən, innovativ və inklüziv forması kimi dəyərləndirilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. “Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf proqramı 2021–2025”. Bakı, 2023.
 2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. “Dövlət investisiya layihələrinin icrası haqqında hesabat”, 2024.
 3. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. “Regional iqtisadi göstəricilər”, 2024.
 4. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi. “Yaşıl sənaye təşəbbüsləri hesabatı”, 2025.
 5. İqtisadi Zonalar Agentliyi. “Qarabağ Texnoloji Parkı layihə sənədləri”, 2024.
 6. Həsənov R. “Postmüharibə dövründə regional iqtisadi modelləşdirmə yanaşmaları”. Azərbaycan İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı, №2, 2024.
 7. Porter M. “The Competitive Advantage of Nations.” Harvard Business Review, 1990.
 8. World Bank. “Public-Private Partnership in Post-Conflict Regions”, Washington, 2023.
 9. Azərbaycan Respublikası İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi. “Regional Stabil İqtisadi İndeks hesabatı”, 2025.
 10. Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi. “Xankəndi–Bərdə dəmir yolu layihəsi hesabatı”, 2024.
-

Rəhim Həsənov

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin müəllimi,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun doktorantı
e-mail: hesenli.82@inbox.ru

XÜLASƏ

Qarabağ bölgəsi zəngin mədəni irsə və unikal iqtisadi inkişaf potensialına malikdir. Bölgənin yenidən qurulması, mədəni və iqtisadi siyasət üçün prioritetlərin formalaşdırılması iqtisadi rifahın təşviqi üçün vacibdir. Son illərdə bölgənin siyasi və sosial mühitindəki dəyişikliklərlə mədəni və iqtisadi yenidənqurma regional inkişafı təmin edən əsas məsələyə çevrilmişdir. Qarabağın mədəni və iqtisadi siyasətini araşdırmağın həm akademik dəyəri, həm də praktik əhəmiyyəti var. Bu məqalənin əsas məqsədi Qarabağ bölgəsində mədəni və iqtisadi inkişafın mövcud vəziyyətini və potensialını təhlil etmək, yenidənqurma və dirçəliş üçün prioritet istiqamətləri dəqiqləşdirmək, eyni zamanda regional davamlı inkişafı təşviq etmək məqsədilə bağlı tövsiyələri müəyyənləşdirməkdir.

Açar sözlər: Qarabağ bölgəsi, mədəni irs, iqtisadi inkişaf, mədəni turizm, yenidənqurma.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ КУЛЬТУРНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В КАРАБАХЕ РЕЗЮМЕ

Карабахский регион обладает богатым культурным наследием и уникальным потенциалом экономического развития. Реструктуризация региона, формулирование приоритетов культурной и экономической политики имеют решающее значение для содействия экономическому процветанию. В связи с изменениями в политической и социальной обстановке региона в последние годы, культурное и экономическое восстановление стало ключевым вопросом для обеспечения регионального развития. Исследование культурной и экономической политики Карабаха имеет как академическую, так и практическую ценность. Основная цель данной статьи – проанализировать текущее состояние и потенциал культурного и экономического развития Карабахского региона, определить приоритетные направления восстановления и возрождения, а также разработать соответствующие рекомендации для содействия устойчивому региональному развитию.

Ключевые слова: Карабахский регион, культурное наследие, экономическое развитие, культурный туризм, восстановление.

PRIORITY DIRECTIONS OF CULTURAL AND ECONOMIC POLICY IN KARABAKH SUMMARY

The Karabakh region has a rich cultural heritage and unique economic development potential. Restructuring the region, formulating priorities for cultural and economic policy is essential for promoting economic prosperity. With the changes in the political and social environment of the region in recent years, cultural and economic reconstruction has become a key issue for ensuring regional development. Researching the cultural and economic policy of Karabakh has both academic value and practical importance. The main purpose of this article is to analyze the current state and potential of cultural and economic development in the Karabakh region, to clarify priority areas for reconstruction and revival, and to identify related recommendations in order to promote sustainable regional development.

Key words: Karabakh region, cultural heritage, economic development, cultural tourism, reconstruction.

Qarabağın mədəni irsinin qorunması və bərpası. Qarabağ tarixi abidələr, dini memarlıq və sənətkarlıq əcnəbləri baxımından müstəsna sərvətə malikdir. “Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi 2000 illik tarixi olan ən qədim insan məskənlərindən biri olan Azıx düşərgəsinin sakinlərinin yaşadığı ərazidir” [5, s.155]. Uzunmüddətli münaqişələr səbəbindən bölgənin bir çox mədəni irsinə ciddi ziyan dəyib. İşğal altında olan toraqlarımız azad edildikdən sonra mədəni irsin qorunması və bərpası milli yenidənqurma strategiyasının vacib bir hissəsinə çevrilib. Bu mədəni sərvətlər yalnız milli kimliyin əsasını təşkil etmir, həm də turistləri

cəlb etmək və mədəniyyət sənayesinin inkişafını təşviq etmək üçün vacib bir təməldir. Tarixi yerlərin, ekoturizmin və xalq festivallarının inkişaf etdirilməsi yerli və beynəlxalq turistləri cəlb edir, iasə, yaşayış və nəqliyyat sənayesinin inkişafına təkan verir. Mədəni festivalların, konsertlərin və xalq sərgilərinin keçirilməsi iqtisadi mobilliyi və məşğulluq imkanlarını artırır. Mədəni baxımdan tarixi irsin, ənənəvi mədəniyyətin qorunması və mədəni turizmin inkişaf etdirilməsi sosial birliyi və iqtisadi potensialı artırmaqla bilər. Mədəni və iqtisadi siyasətlərin əlaqələndirilmiş şəkildə irəliləməsi Qarabağ bölgəsinin uzunmüddətli sabitliyi, rifahı və beynəlxalq təsiri üçün möhkəm təməl qoyacaq. Qarabağın mədəni irsinin qorunması və bərpası həm tarixi, həm də elmi, turizm və milli maraqları əhatə edən çox vacib bir məsələdir. Qarabağın mədəni irsi təkcə Azərbaycana deyil, həm də bəşər sivilizasiyasının orta qədrinə aiddir.

Qarabağın mədəni irsinin qorunması və bərpası regionun tarixi yaddaşı, mədəni kimliyi və sosial-iqtisadi inkişafı üçün çox vacibdir. Bu irsin qorunması təkcə tarixi qorunma aktı deyil, həm də mədəni barışığa və gələcək nəsillər üçün Qarabağın sərvətlərinin artırılmasına köməklikdir. Qarabağda çoxsaylı tarixi abidələr, məscidlər, kilsələr, qalalar və karvansaralar var ki, bunların hər biri bu bölgənin şanlı keçmişinin sübutudur. Qarabağ musiqisi, xüsusən də Qarabağ muğamı Azərbaycan xalqının qeyri-maddi mədəni irsinin ən vacib nümunələrindən biri hesab olunur. Qarabağ xalçası dünyada özünəməxsus dizaynları ilə də məşhurdur. “XIV əsrdən etibarən Avropaya tanınan Azərbaycan xalçaları arasında Qarabağ xalçaları böyük əhəmiyyət kəsb etmiş və geniş yer tutmuşdur” [2, s. 92]. Uzunmüddətli müharibələr və münaqişələr bu bölgədə bir çox tarixi və mədəni abidələri məhv edib. Qarabağ abidələrinin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi onların qorunması və təbliğində mühüm rol oynaya bilər.

Tarixi abidələrin elmi və dəqiq şəkildə yenidən qurulması mütəxəssislərin nəzarəti altında aparılmalıdır. Gənclərin Qarabağın mədəni və tarixi dəyərləri barədə maarifləndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mədəni turizmin davamlı inkişafı tarixi irsi qorumaqla yanaşı, regionun iqtisadi çiçəklənməsinə də töhfə verə bilər. Media da Qarabağ mədəniyyətinin tanınmasında və təbliğində öz rolunu oynamalıdır. Qarabağın mədəni irsi təkcə Azərbaycan xalqına deyil, həm də bəşər sivilizasiyasının xəzinəsinə aiddir. Bu irsi qorumaq hamımızın insani və mənəvi borcudur.

Qarabağ bölgəsində mədəni turizmin inkişafı. Mədəni resurslar turizm üçün unikal xüsusiyyətlər təmin edir, turizm gəlirləri isə öz növbəsində mədəni qorunmanı dəstəkləyə bilər. İllərlə davam edən münaqişələrdən sonra Azərbaycan hökuməti bölgənin yenidən qurulmasını fəal şəkildə təşviq edir. Azərbaycan tarixi və mədəniyyətinin mühüm beşiyi olan Qarabağ bölgəsi zəngin maddi və qeyri-maddi mədəni irsə malikdir. “Bu gün Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə turizmin bütün sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli şərait mövcuddur” [6, s.177]. Milli suverenliyin və sabitliyin bərpasından bəri mədəni turizm regional iqtisadi yenidənqurma və sosial integrasiyanın təşviqi üçün əsas sahə hesab edilmişdir. Qarabağda mədəni turizmin davamlı inkişafını təşviq etmək üçün mədəni irsin qorunması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və ağıllı turizmin inkişafı da daxil olmaqla hərtərəfli tədbirlər təklif edilir. “Qarabağ bölgəsini mədəni turizm baxımından araşdırarkən deyə bilərik ki, bölgənin füsunkar təbiəti və zəngin irsi mədəni turizmin inkişafı üçün böyük resurslardır” [7, s.33].

Mədəni turizm, iqtisadi, mədəni və sosial funksiyaları özündə birləşdirən bir sənaye olaraq, milli imic və regional canlanmanın təşviqində mühüm rol oynayır. Azərbaycan hökuməti bölgə üzərində nəzarəti bərpa etdikdən bəri, mədəni turizmin inkişafı milli strategiyanın vacib bir hissəsinə çevrilib. Qarabağ bölgəsində çox sayda tarixi bina və arxeoloji yer qorunub saxlanılır. “Qafqazın Mədəniyyət Paytaxtı” kimi tanınan qədim Şuşa şəhərinin məscidləri, qalaları və yaşayış binaları turizmin inkişafı baxımından mühüm rol oynaya bilər. Ağdam və Xocavənd bölgələri də eyni zamanda zəngin arxeoloji və dini yerlərə malikdir. Qarabağ xalçaları özünəməxsus naxışları və rəngləri ilə beynəlxalq səviyyədə tanınır, ənənəvi musiqi forması olan Muğam UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-maddi Mədəni İrsinin Repräsentativ Siyahısına daxil edilmişdir.

Qarabağda mədəni turizmin inkişafı Azərbaycanın münaqişədən sonrakı yenidənqurma və mədəni dirçəlişə nail olması üçün vacib bir yoldur. Zəngin mədəni və təbii sərvətlərindən istifadə etməklə Qarabağ Qafqaz regionunda beynəlxalq səviyyədə təsirli mədəni turizm məkanına çevrilmək potensialına malikdir. Bu bölgədə mədəni turizmin inkişafı uzunmüddətli münaqişələrdən sonra iqtisadi və sosial yenidənqurmada mühüm rol oynaya bilər. Qədim abidələri, ənənəvi memarlığı, yerli musiqisi və əl işləri ilə Qarabağ turistləri cəlb etmək üçün yüksək potensiala malikdir. “Bu regionun tikintilərində memarlıq və incəsənətin inkişafı orta əsrlərdə geniş vüsət almışdır” [4, s.4].

Mədəni turizmin inkişafının ilk addımı tarixi və dini abidələrin qorunması və bərpa ilə bağlıdır. Köhnə karvansaraların, qalaların və yaşayış binalarının yenidən qurulması bölgədə turizmin cəlbediciliyini artırma bilər. Turistləri cəlb etmək üçün yollar, yaşayış yerləri və informasiya mərkəzləri kimi müvafiq infrastrukturun yaradılması da vacibdir. Festivallar və mədəni sərgilər vasitəsilə Qarabağ xalqının mədəniyyəti və adət-ənənələrinin tanınması bu bölgənin mədəni dəyərlərini daha yaxşı anlamağa kömək edir. Turizm sahəsində yerli insan resurslarının hazırlanması xidmətlərin keyfiyyətinin artmasına səbəb ola bilər. Virtual turlar və rəqəmsal reklam kimi müasir texnologiyaların istifadəsi Qarabağın görməli yerlərini tanımaq üçün təsirli bir yoldur. Beynəlxalq turizm qurumları ilə əməkdaşlıq da xarici investisiyaların və turistlərin cəlb edilməsində vacibdir. Mədəni turizmin inkişafı ətraf mühitin və yerli dəyərlərin qorunması ilə birlikdə həyata keçirilməlidir. Kənd və ekoturizmin təşviqi bölgə sakinləri üçün yeni iş imkanları yarada bilər. Qarabağın tarixi şəhərləri və kəndləri arasında mədəni turizm marşrutlarının yaradılması və bu sahədə özəl sektorla hökumət arasında əlaqələrin gücləndirilməsi vacib məsələdir. Müvafiq imkanlardan istifadə etməklə Qarabağ Qafqazda mühüm mədəni turizm məkanlarından birinə çevrilə bilər. Bu, təkcə iqtisadi inkişafa gətirib çıxarmayacaq, həm də regionun mədəni və tarixi kimliyinin qorunmasında təsirli rol oynayacaq.

Qarabağda iqtisadi siyasətin prioritet istiqamətləri. İşğaldan azad olunan Qarabağda hərtərəfli yenidənqurma və bərpa işlərinin aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “Qarabağın azad edilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının genişlənməsinə və şaxələndirilməsinə töhfə verəcək” [3, s.39]. Qarabağda birinci iqtisadi prioritet yollar, körpülər, elektrik enerjisi və su təchizatı şəbəkələri də daxil olmaqla dağıdılmış infrastrukturun yenidən qurulmasıdır. İkinci prioritet yerli əhalinin geri qayıtması və onların həyatı və məşğulluğu üçün uyğun şəraitin yaradılmasıdır. Bölgə əhalisi üçün əsas dolanışq mənbəyi kimi kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Münbit torpaqların bərpasına və müasir kənd təsərrüfatı texnologiyalarından istifadəsinə xüsusi diqqət yetirmək, maliyyə imkanları və vergi güzəştləri təmin etməklə investorları bu bölgədə fəaliyyət göstərməyə təşviq etmək lazımdır. Təbii və mədəni turizmin inkişafı da davamlı iqtisadi artıma töhfə verə bilər. Tarixi abidələrin yenidən qurulması və ətraf mühitin qorunması eyni vaxtda həyata keçirilməlidir. Regional əmək bazarının ehtiyaclarını ödəmək üçün yerli işçi qüvvəsinin hazırlanması vacibdir. Bərpa olunan enerjiyə, xüsusən də günəş enerjisinə investisiyanın ayrılması Qarabağın potensial imkanlarından biridir. Qarabağla Azərbaycanın digər bölgələri arasında müasir nəqliyyat şəbəkəsinin yaradılması ölkənin iqtisadi əlaqələrini gücləndirəcək. İqtisadi siyasətlər sosial ədalət və tarazlı inkişafa əsaslanaraq formalaşdırılmalıdır. İnsanların həyat keyfiyyətini təmin etmək üçün səhiyyə və təhsil xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi digər prioritetdir. Beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlıq maliyyə və texniki resursların cəlb edilməsində təsirli ola bilər. Hökumət rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafına və bu sahədə yeni iş imkanlarının yaradılmasına diqqət yetirməlidir. Qarabağın iqtisadi siyasəti davamlılıq, şəffaflıq və sosial iştirak sayəsində formalaşdırılmalıdır. Nəticədə, bu siyasətlərin əsas məqsədi Qarabağı Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı ilə çiçəklənən, sabit və integrasiya olunmuş bir bölgəyə çevirməkdir. Ümumiyyətlə, “işğaldan azad edilmiş ərazilərdə “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” konsepti əsasında inkişaf etdirilməsi” iqtisadi siyasətin əsasını təşkil edir [1].

Qarabağ Ağıllı kəndi layihəsi Azərbaycanın regional yenidənqurma və modernləşdirmə söylərinin əhəmiyyətli bir simvolidir. Ağıllı kəndin məqsədi rəqəmsal texnologiya vasitəsilə sakinlərin həyat keyfiyyətini və kənd təsərrüfatı məhsuldarlığını artırmaqdır. Ağıllı kənddə yaşıl inkişafa nail olmaq üçün günəş və külək enerjisi kimi bərpa olunan enerji mənbələrindən geniş istifadə olunur. Qarabağın ağıllı şəhər planlaşdırması ətraf mühitin qorunmasını, texnoloji innovasiyanı və mədəni qorumanı birləşdirir. Yüksək sürətli internet şəbəkələri sakinlər, məktəblər və müəssisələr arasında fasiləsiz əlaqə təmin edir. Ağıllı kənd təsərrüfatı avadanlıqları və məlumat analitikası fermerlərə torpaqlarını dəqiq suvarmağa, gübrələməyə və idarə etməyə imkan verir. Ağıllı şəhərdəki monitoring və təhlükəsizlik sistemləri sakinlərin təhlükəsizliyini və sosial sabitliyini təmin edir. Qarabağda ağıllı infrastruktur təkcə iqtisadi inkişafa xidmət etmir, həm də icma integrasiyasını təşviq edir. Ağıllı səhiyyə xidmətləri ucqar ərazilərdə yaşayan sakinlərə yüksək keyfiyyətli səhiyyə xidmətindən istifadə etməyə imkan verir. Ağıllı təhsil platformaları gənclərə onlayn kurslar vasitəsilə qabaqcıl bacarıqları mənimsəməyə kömək edir. Ağıllı işıqlandırma və enerjiyə qənaət edən binaların inşası da nəzərdə tutulmalıdır. Qarabağdakı ağıllı kənd və şəhər modeli Azərbaycanın digər bölgələri üçün modelə çevrilir.

İqtisadi inkişafın təməli, xüsusən də keçmişdə zərər çəkmiş və ya inkişafdan qalmış ərazilərdə vacib olan sağlam infrastruktur sistemi ilə bağlıdır. Bölgədə iqtisadi siyasətin formalaşması yerli əhalinin rifah

halını artırmaq, sosial sabitliyi və davamlı inkişafı təmin etmək məqsədi daşıyır. İnfrastrukturun təkmilləşdirilməsi regionun inkişafı üçün əsas şərtlərdən biri hesab olunur. Regional təcridin azaldılması və effektiv logistikanın tətbiqi üçün yolların, nəqliyyat qovşaqlarının, elektrik və qaz sistemlərinin bərpası zəruridir. Bundan əlavə, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları şəbəkələrinin inkişafı həm biznes, həm də sosial əlaqələrin möhkəmlənməsinə töhfə verir.

Qarabağda iqtisadi siyasət yerli ərzaq və resurslardan istifadəni əhatə edən sektorlara yönəldilməlidir. Kənd təsərrüfatı istehsalının dəstəklənməsi kənd yerlərində məşğulluğun artmasına töhfə verəcək, tikinti sektorunun inkişafının təşviqi isə həm mənzil, həm də infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsini təmin edəcək. Həmçinin, yerli bazarı zənginləşdirəcək və sabit gəlir mənbələri yaradacaq kiçik və orta sahibkarlığı (KOS) dəstəkləmək vacibdir. Qarabağ bölgəsi iqtisadi inkişafda güclü amilə çevrilə biləcək tarixi və mədəni irslə zəngindir. Turizm infrastrukturunun inkişafı, mədəni irsin qorunması və istirahət zonalarının yaradılması regionun iqtisadi şaxələndirilməsinə töhfə verir. İqtisadi siyasətin uğuru birbaşa insan kapitalının keyfiyyəti ilə bağlıdır. Təhsil sisteminin, peşə təliminin təkmilləşdirilməsi və səhiyyə xidmətlərinə çıxışın təmin edilməsi işçi qüvvəsinin hazırlanmasına və regionun sosial sabitliyinə töhfə verəcək.

Qarabağda iqtisadi siyasətin uzunmüddətli strategiyası davamlı inkişafa yönəldilməlidir. Bu, regionda sosial-iqtisadi sabitliyin qorunması üçün zəruri olan ətraf mühitin mühafizəsi siyasətlərinin integrasiyasını, resurslardan səmərəli istifadəni və iqlim risklərinin azaldılmasını nəzərdə tutur. Regionda iqtisadi siyasətin bu istiqamətləri, düzgün tətbiq olunarsa, həm iqtisadi bərpa, həm də sosial və mədəni birlik üçün zəmin yaradacaq. Fiziki infrastrukturun bərpası regional iqtisadiyyatın yenidən qurulması üçün ilkin şərtidir. Yolların, körpülərin, hava limanlarının, dəmir yollarının, elektrik şəbəkələrinin və su ehtiyatlarının idarə olunması obyektlərinin yenidən qurulması həm logistika səmərəliliyinin, həm də yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir. Xüsusilə müharibədən zərər çəkmiş şəhərlər arasında nəqliyyat şəbəkələrinin bərpası investisiya cəlb etmək üçün təməl yaratmaq üçün vacibdir.

Qarabağ bölgəsində uzun sürən münaqişə əkin sahələrini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır. Əkin sahələrinin minalardan təmizlənməsi, suvarma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı texnologiyalarının tətbiqi və kiçik fermerlərə maliyyələşdirmənin təmin edilməsi regionun ərzaq təminatının və iş yerlərinin yaradılmasının yaxşılaşdırılmasına birbaşa töhfə verəcəkdir. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi hüquqi sabitlik, vergi güzəştləri və torpaq hüquqlarının təmizlənməsini tələb edir. Xüsusi iqtisadi zonaların, sənaye parklarının yaradılması və investisiya təşviqi siyasətinin formalaşdırılması özəl kapitalın tətbiqinə və yerli sənayenin dirçəlişinə kömək edəcək.

Münaqişə səbəbindən yüksək işsizlik səviyyəsi sosial iğtişaslara və əhalinin axınına səbəb ola bilər. İnfrastrukturun yenidən qurulması layihələri və kənd təsərrüfatının təşviqi, peşə təlimi proqramları, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dəstək vasitəsilə iş yerlərinin yaradılması insan resurslarından istifadəyə töhfə verir. Ümumiyyətlə, Qarabağ tarixi və mədəni sərvətlərlə zəngindir. Müharibədən zərər çəkmiş turizm obyektlərinin bərpası, mədəni irsin qorunması və səyahət infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi uzunmüddətli iqtisadi gəlirin vacib mənbələridir. Xüsusilə, infrastrukturun yenidən qurulmasına və kənd təsərrüfatının təşviqinə üstünlük verilməsi, investisiya cəlbediciliyi və turizmin inkişafı davamlı regional inkişafa töhfə verəcək.

İllərdir davam edən münaqişə və siyasi gərginlik səbəbindən Qarabağ bölgəsi iqtisadiyyatda, cəmiyyətdə və mədəniyyətdə ciddi çətinliklərlə üzləşir. Lakin mədəniyyəti və iqtisadiyyatı birləşdirən siyasətlər bölgənin bərpası və davamlı inkişafı üçün vacibdir. Qarabağ tarixi binalar, ənənəvi sənətlər və xalq mədəniyyəti ilə zəngin bir bölgədir. Bu mədəni sərvətlərin qorunması təkcə bölgənin kimliyini qorumaqla yanaşı, həm də turizm resursu kimi iqtisadi dəyər yaradacaq. Mədəniyyət və turizmin əlaqələndirilməsi sayəsində yerli iqtisadiyyatın canlanmasına müsbət təsir göstərəcək. Ənənəvi sənətkarlıqların brendləşdirilməsi və yerli sənayelərin təşviqi də iş yerlərinin yaradılmasına səbəb ola bilər. İxtisaslaşmış insan resurslarının inkişaf etdirilməsi mədəni və iqtisadi siyasətlərin davamlılığını təmin etmək üçün vacibdir. Təhsil müəssisələri və təlim proqramları vasitəsilə regional mədəniyyətin qorunması və istifadəsi potensialını gücləndirmək lazımdır. Mədəni və iqtisadi inkişaf ətraf mühit və sosial dayanıqlılıqla sıx bağlıdır. Regionun unikal resurslarından uzunmüddətli istifadə üçün hərtərəfli və dayanıqlı siyasətlər vacibdir.

Qarabağ bölgəsində yaşıl enerji siyasəti Azərbaycan dövlətinin strateji inkişafında yeni bir mərhələni təmsil edir. Hazırda Qarabağın “yaşıl enerji zona” elan edilməsi ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiqi ilə bağlıdır. Günəş və külək enerjisi resursları Şuşa və Kəlbəcər rayonlarında xüsusilə böyük potensial

yaradır. Kiçik su elektrik stansiyalarının tikintisi yerli enerji təchizatının şaxələndirilməsinə töhfə verir. Yaşıl enerji siyasəti təkcə iqtisadi artıma deyil, həm də ekoloji tarazlığın qorunmasına yönəlib. Davamlı inkişaf proqramları sosial, iqtisadi və ekoloji prinsipləri birləşdirir. Yeni layihələr məşğulluğa və əhali arasında ekoloji maarifləndirmənin artırılmasına töhfə verir. Yaşıl investisiyalar infrastrukturun bərpasını və enerjiyə qənaət edən texnologiyaların tətbiqini sürətləndirir. Nəticədə Qarabağ Cənubi Qafqazda davamlı inkişaf və ekoloji innovasiya üçün nümunəvi bölgəyə çevriləcək.

Nəticə. Qarabağın mədəni iqtisadiyyat siyasəti sadəcə iqtisadi inkişafa yönəlməməli, regionun kimliyini və tarixi dəyərini qoruyarkən dayanıqlı inkişafa nail olmağı hədəfləməlidir. Mədəni resursların qorunmasına, turizmin təşviqinə, sənaye əməkdaşlığına və insan resurslarının inkişafına yönələn fəaliyyətlər bütün regionun bərpasına və canlanmasına töhfə verəcək. Qarşıda duran vəzifə bu siyasətləri konkret tədbirlərə çevirmək və yerli sakinlərin iştirakını təmin edərək dayanıqlı mədəni iqtisadiyyat modeli qurmaqdır. Qarabağın mədəniyyət və iqtisadiyyat arasında harmoniyada sabit inkişafı təkcə regiona deyil, həm də bütün ölkənin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərəcək.

Qarabağ bölgəsində mədəni və iqtisadi siyasətin prioritetləri aydın və əlaqələndirilmiş olmalıdır. Mədəniyyət baxımından tarixi irsin qorunması, ənənəvi mədəniyyətin qorunması və mədəni turizmin inkişafı sosial birliyi gücləndirə, yerli kimliyi yaxşılaşdırır və iqtisadi inkişafa mədəni dəyər qata bilər. İqtisadiyyat baxımından infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, sənaye strukturunun optimallaşdırılması, investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, məşğulluğun və sosial təhlükəsizliyin gücləndirilməsi davamlı inkişafa nail ola və iqtisadi dayanıqlığı artırır. Mədəni və iqtisadi siyasətlər eyni vaxtda təşviq edilməli və bir-birini dəstəkləməlidir - mədəni dirçəliş iqtisadi inkişafa yumşaq güc gətirə bilər, iqtisadi artım isə mədəni qoruma üçün resurs zəmanəti təmin edə bilər. Bu yolla Qarabağ bölgəsi uzunmüddətli sabitliyi, çiçəklənməsi və beynəlxalq səhnədə təsiri üçün möhkəm təməl qura bilər.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, M. (2022). Qarabağda güclü və müasir iqtisadiyyat qurulur. Yeni Azərbaycan. [https://www.yeniazərbaycan.com/Iqtisadiyyat_e71056_az.html], 24.06.2022
2. Aliyev, J., & Kızıllırmak, İ. (2023). Azərbaycan'ın Karabağ Bölgesinin Kültür Turizmi Açısından İncelenmesi. Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi, 7(2), 84-103.
3. Camalzade, G. (2022). Karabağ Ekonomisinin Geleceğine Bakış: Sürdürülebilir Kalkınma Modeli, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi, 3, (2), 32-42.
4. Hacıyev, Q. (2021). Azərbaycanın Qarabağ regionunda türk kökənli maddi və mənəvi mədəniyyət tarixindən. Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1(2), 7 s.
5. Heydərlı, Ə. (2025). Qarabağın tarixi-mədəni irsi, turizm əhəmiyyəti və yaşıl turizm potensialının inkişafı. Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal (Ancient Land International Scientific Journal), 7 (6), 154–158. [<https://doi.org/10.36719/2706-6185/48/154-158>]
6. Məmmədov, N. (2024). Azərbaycanın İşğaldan Azad Edilmiş Ərazilərində Zəngin Turizm Potensialı. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12 (1), 167-180. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15514293>
7. Nazarova, A. ve Kalender, N. E. (2024). Karabağ'ın Kültürel Özellikleri: Şuşa'nın Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Journal of Academic Tourism Studies, 5(Özel Sayı): 28-36.

QARABAĞ NƏQLİYYAT LAYİHƏLƏRİNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK KONTEKSTİNDƏ STRATEJİ TƏHLİLİ

Həziyev Yadulla Həsən oğlu

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Memarlıq və Mühəndislik fakültəsi "Nəqliyyat mühəndisliyi və texniki fənlər" kafedrasının baş müəllimi Naxçıvan, Azərbaycan

yadohazi@gmail.com

Xülasə. Qarabağ regionunun azad edilməsindən sonra həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işləri Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasının əsas prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu prosesin mühüm tərkib hissələrindən biri nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və modernləşdirilməsidir. Qarabağın nəqliyyat layihələri yalnız regionun sosial-iqtisadi dirçəlişinə deyil, həm də Azərbaycanın ümumi iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə xidmət edən strateji amil kimi çıxış edir. Nəqliyyat - kommunikasiya şəbəkələrinin yenidən qurulması ölkənin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrinin davamlılığını təmin etməklə yanaşı, milli təhlükəsizlik sisteminin iqtisadi sütununu gücləndirir. Məqalədə Qarabağ nəqliyyat layihələrinin iqtisadi təhlükəsizlik kontekstində rolu çoxşaxəli şəkildə təhlil olunur. İlk növbədə, Zəngilan, Füzuli, Şuşa, Kəlbəcər və Laçın rayonlarında inşa olunan avtomobil yolları, dəmir yolu xətləri, hava limanları və logistika mərkəzləri regionun iqtisadi integrasiyasını təmin edən əsas infrastruktur komponentləri kimi qiymətləndirilir. Bu layihələr enerji, ticarət, kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinin inkişafına güclü təsir göstərməklə, iqtisadi təhlükəsizliyin dayanıqlılığını artırır.

Strateji baxımdan Qarabağda həyata keçirilən nəqliyyat təşəbbüsləri Azərbaycanın tranzit potensialını yüksəldərək, ölkəni beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində mühüm mərkəzə çevirir. Xüsusilə, Zəngəzur dəhlizinin reallaşması regional iqtisadi təhlükəsizlik sisteminə yeni güc balansı yaradır və Azərbaycanın geoiqtisadi təsir imkanlarını genişləndirir. Bununla yanaşı, Qarabağda yaradılan "yaşıl enerji zonası" konsepsiyası ilə sinxron şəkildə inkişaf edən nəqliyyat infrastrukturunu dayanıqlı və ekoloji baxımdan təhlükəsiz iqtisadi modelin qurulmasına şərait yaradır.

Tədqiqat nəticələri göstərir ki, nəqliyyat layihələrinin düzgün planlaşdırılması və səmərəli idarə olunması iqtisadi risklərin azaldılması, regionlararası bərabər inkişafın təmin edilməsi və ölkənin iqtisadi müstəqilliyinin gücləndirilməsi baxımından həlledici rol oynayır. Məqalədə həmçinin rəqəmsallaşma, süni intellekt və ağıllı nəqliyyat sistemlərinin tətbiqi istiqamətində təkliflər də irəli sürülür ki, bu da Qarabağın iqtisadi təhlükəsizliyini daha da möhkəmləndirə bilər. Nəticə olaraq, Qarabağ nəqliyyat layihələrinin strateji əhəmiyyəti təkcə infrastruktur quruculuğu ilə məhdudlaşmır, həm də Azərbaycanın uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi və milli təhlükəsizlik arxitekturasının əsas dayaqlarından birini formalaşdırır.

Açar sözlər: Qarabağ, nəqliyyat layihələri, iqtisadi təhlükəsizlik, strateji təhlil, Zəngəzur dəhlizi, regional integrasiya.

Giriş

Azərbaycan Respublikasının 2025-ci ilin "Konstitusiya və Suverenlik İli" elan edilməsi ölkənin dövlətçilik fəlsəfəsində yeni bir mərhələnin başlanğıcını ifadə edir. Bu təşəbbüs yalnız hüquqi və ideoloji baxımdan deyil, həm də iqtisadi, siyasi və strateji müstəvidə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqil dövlətin suverenliyinin əsas dayaqlarından biri iqtisadi təhlükəsizlikdir və bu təhlükəsizliyin qorunması üçün strateji nəqliyyat infrastrukturunun formalaşdırılması xüsusi prioritet daşıyır. Son illərdə Qarabağ regionunun azad olunması ilə ölkənin nəqliyyat sisteminə yeni imkanlar yaranmış, iqtisadi integrasiyanın dərinləşdirilməsi və beynəlxalq tranzit yollarının genişləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Bu layihələr təkcə regional iqtisadi inkişafı deyil, həm də Azərbaycan dövlətinin geosiyasi mövqeyinin güclənməsini təmin edir. Füzuli - Şuşa, Horadiz - Ağbənd, Kəlbəcər - Laçın kimi yollar, habelə Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı kimi strateji obyektlər ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin ayrılmaz hissəsinə çevrilməkdədir. Bu məqalənin əsas məqsədi Qarabağ nəqliyyat layihələrinin iqtisadi təhlükəsizlik kontekstində elmi və strateji təhlilini aparmaq, onların milli suverenlik və konstitusiya dəyərləri ilə əlaqəsini göstərməkdir. Tədqiqatda infrastruktur inkişafı, enerji və logistika əlaqələrinin sinxronlaşdırılması, eləcə də regional təhlükəsizlik baxımından nəqliyyat layihələrinin təsir mexanizmləri araşdırılır. Nəticə etibarilə, Qarabağ regionundakı bu

təşəbbüslər Azərbaycanın iqtisadi dayanıqlığını, tranzit potensialını və beynəlxalq mövqeyini gücləndirən strateji alətlər kimi dəyərləndirilir

Tədqiqatın məqsədi və metodologiyası

Tədqiqatın əsas məqsədi Qarabağ regionunda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizlik sistemində və milli suverenlik siyasətində oynadığı rolu elmi əsaslarla təhlil etməkdir. Bu məqsədlə regionun nəqliyyat infrastrukturunun bərpası, iqtisadi integrasiya mexanizmləri, strateji enerji və logistika əlaqələrinin formalaşması istiqamətində görülən işlər kompleks şəkildə araşdırılır.

Araşdırmanın nəzəri əsasını iqtisadi təhlükəsizlik, regional inkişaf və dayanıqlı nəqliyyat sistemləri üzrə müasir elmi yanaşmalar təşkil edir. Tədqiqatda “strateji infrastruktur - iqtisadi təhlükəsizlik - milli suverenlik” modeli əsas analitik çərçivə kimi götürülmüşdür. Bu model vasitəsilə Qarabağda həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin həm milli, həm də regional miqyasda geoiqtisadi təsirləri qiymətləndirilir.

Metodoloji baxımdan tədqiqat müqayisəli təhlil, SWOT analizi, iqtisadi - statistik metodlar və sistemli yanaşma prinsipi üzərində qurulmuşdur. Əldə olunan məlumatlar dövlət proqramları, rəsmi statistika, Prezidentin sərəncamları, “Azərbaycan 2030: sosial - iqtisadi inkişaf strategiyası” və beynəlxalq nəqliyyat hesabatları əsasında təhlil edilmişdir.

Tədqiqat həm elmi - nəzəri, həm də praktik baxımdan əhəmiyyətlidir, çünki Qarabağda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin yalnız infrastruktur baxımından deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizlik və milli suverenliyin təminatı kontekstində dəyərləndirilməsi gələcək dövlət strategiyalarının formalaşmasına elmi töhfə verir.

Mövzunun aktuallığı və elmi əsasları

Azərbaycanın 2025-ci ili “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan etməsi ölkənin müasir inkişaf strategiyasında dövlətçilik, milli təhlükəsizlik və iqtisadi müstəqillik prinsiplərinin prioritetləşdirilməsini nümayiş etdirir. Bu kontekstdə Qarabağ regionunda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin elmi tədqiqı xüsusi aktuallıq kəsb edir. Çünki nəqliyyat infrastrukturunu yalnız iqtisadi fəaliyyətin əsası deyil, eyni zamanda dövlətin suverenliyinin praktik təzahür formasıdır.

Qarabağda nəqliyyat sisteminin bərpası və integrasiyası Azərbaycanın regional iqtisadi məkanla əlaqələrini genişləndirir, tranzit potensialını artırır və beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin strateji halqasına çevrilməsinə imkan yaradır. Bu layihələr iqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsi baxımından resursların diversifikasiyası, ticarət axınlarının təhlükəsizliyi və enerji logistikası istiqamətində mühüm amil kimi çıxış edir.

Elmi əsas baxımından mövzu dayanıqlı inkişaf, iqtisadi təhlükəsizlik və milli suverenlik arasında qarşılıqlı asılılıq modelinə əsaslanır. Bu modeldə nəqliyyat infrastrukturunu milli iqtisadiyyatın dayanıqlığını təmin edən strateji sütun kimi qiymətləndirilir. Qarabağda həyata keçirilən layihələr yalnız regionun sosial - iqtisadi dirçəlişini deyil, həm də Azərbaycanın geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsini stimullaşdırır.

Beləliklə, mövzu həm elmi, həm də praktiki baxımdan mühüm aktuallığa malikdir və milli maraqların təmin olunmasında nəqliyyat siyasətinin strateji rolunu açıq şəkildə ortaya qoyur.

Konstitusiya və suverenlik ilinin strateji mənası

Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan olunması dövlətin müasir inkişaf fəlsəfəsində fundamental dəyərlərin - müstəqillik, milli iradə və hüquqi suverenliyin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş strateji addımdır. Bu təşəbbüs, bir tərəfdən, ölkənin hüquqi sistemində konstitusion prinsiplərin aktuallaşdırılmasını, digər tərəfdən isə iqtisadi və sosial sahələrdə suveren idarəetmə modelinin gücləndirilməsini nəzərdə tutur.

Konstitusiya dövlətin əsas hüquqi dayağı kimi yalnız qanunvericiliyin deyil, həm də milli iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması üçün siyasi - institusional çərçivə yaradır. Bu mənada “Suverenlik İli” çərçivəsində həyata keçirilən layihələr, xüsusilə Qarabağ regionunda bərpa edilən nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı, dövlətin ərazi bütövlüyü və iqtisadi müstəqillik prinsiplərinin praktiki təcəssümüdür.

Strateji baxımdan bu il dövlətin iqtisadi, enerji və nəqliyyat siyasətinin milli maraqlar əsasında formalaşmasını gücləndirir. Qarabağda aparılan layihələr bu prosesin konkret təzahürü olaraq suveren iqtisadi sistemin bərpasına, regionların bərabər inkişafına və strateji təhlükəsizlik dayaqlarının möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Beləliklə, “Konstitusiya və Suverenlik İli” təşəbbüsü Azərbaycanın dövlət suverenliyinin iqtisadi və infrastruktur əsaslarını gücləndirən, hüquqi sabitliklə strateji inkişafı vəhdətdə təmin edən kompleks konseptual mərhələ kimi dəyərləndirilə bilər.

Qarabağ regionunda nəqliyyat layihələrinin ümumi mənzərəsi

Qarabağ regionunda aparılan genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işləri çərçivəsində nəqliyyat infrastrukturunu layihələri xüsusi prioritet istiqamət kimi formalaşmışdır. Bu layihələr həm regionun iqtisadi həyatının dirçəldilməsini, həm də Azərbaycanın ümumi nəqliyyat sistemində integrasiyasını təmin edir. Əsas məqsəd azad edilmiş ərazilərdə logistika əlaqələrini bərpa etməklə, regionun sosial - iqtisadi fəaliyyətini canlandırmaq və onu beynəlxalq tranzit marşrutlarına daxil etməkdir.

Füzuli - Şuşa avtomobil yolu, Horadiz - Ağbənd dəmir yolu, Kəlbəcər - Laçın və Zəngilan - Horadiz magistralı kimi layihələr bu məqsədə xidmət edir. Bundan əlavə, Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının istifadəyə verilməsi regionun beynəlxalq əlaqələrinin bərpasında mühüm rol oynamışdır. Bu layihələr təkcə fiziki infrastruktur deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizlik və ərazi bütövlüyü baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, Qarabağ regionundakı nəqliyyat şəbəkəsinin inkişafı Azərbaycanın suveren iqtisadi məkanının tam bərpasına, investisiya cəlbediciliyinin artmasına və ölkənin regional logistik mərkəzə çevrilməsinə mühüm töhfə verir. (cədvəl 1).

Cədvəl 1.

Qarabağ regionunda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin ümumi göstəriciləri

Layihə adı	Növü	Layihənin uzunluğu (km)	Statusu	Büdcə (milyon AZN)	Strateji əhəmiyyəti	Gözlənilən iqtisadi təsir
Füzuli - Şuşa avtomobil yolu	Avtomobil yolu	101	Tikilməkdə	200	Turizm, mədəni irs, regional integrasiya	İstehsal və turizm sektorunda canlanma
Horadiz - Ağbənd dəmir yolu	Dəmir yolu	72	Planlaşdırılır	150	Zəngəzur dəhlizi, tranzit əlaqələri	Beynəlxalq ticarət, ixrac potensialı
Zəngilan - Horadiz magistralı	Avtomobil yolu	43	Tikilməkdə	80	Regional integrasiya, kənd təsərrüfatı	Yerli istehsalın bazarlara çıxışı
Kəlbəcər - Laçın avtomobil yolu	Avtomobil yolu	58	Planlaşdırılır	120	Ərazi birliyi, müdafiə təhlükəsizliyi	Logistika xərclərinin azalması
Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı	Hava limanı	–	Tikilib	180	Beynəlxalq əlaqələr, humanitar daşımlar	Turizm və ixrac potensialının artımı
Ağdam–Xocalı yol	Avtomobil yolu	35	Planlaşdırılır	60	Daxili əlaqələrin bərpası	Regional sosial-iqtisadi in

İqtisadi təhlükəsizlik aspektində təhlil

Qarabağ regionunda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin ən mühüm funksiyalarından biri Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsidir. İqtisadi təhlükəsizlik dövlətin milli suverenliyinin əsas sütunlarından biri kimi strateji resursların idarə olunması, logistika sabitliyi və ticarət axınlarının davamlılığını təmin edir. Bu mənada Qarabağda yaradılan yeni infrastruktur xətləri - avtomobil, dəmir yolu və hava limanı şəbəkələri - həm daxili bazarın dayanıqlığını, həm də xarici iqtisadi əlaqələrin təhlükəsizliyini artırır.

Regionun bərpası ilə yanaşı, bu layihələr Azərbaycanın beynəlxalq tranzit potensialını da genişləndirir. Xüsusilə Zəngəzur dəhlizinin formalaşması ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sistemində strateji dəyər qazandırır. Dəhliz vasitəsilə Cənubi Qafqaz, Orta Asiya və Avropa arasında nəqliyyat integrasiyası təmin olunur ki, bu da enerji və ticarət marşrutlarının təhlükəsizliyinə birbaşa təsir göstərir.

Eyni zamanda, Qarabağda nəqliyyat infrastrukturunun yenidən qurulması kənd təsərrüfatı, turizm və sənaye sektorlarının inkişafını stimullaşdırır. Bu, regionda iqtisadi diversifikasiyanın artmasına, daxili bazarların sabitləşməsinə və valyuta gəlirlərinin çoxalmasına səbəb olur.

Beləliklə, nəqliyyat layihələri Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik sistemində strateji bufer rolunu oynayır, milli suverenliyin iqtisadi əsaslarını gücləndirir və ölkənin qlobal iqtisadi sistemdə dayanıqlı mövqeyini təmin edir.

Aşağıdakı cədvəldə Qarabağ regionunda həyata keçirilən ticarət axınlarının davamlılığını və logistika sabitliyini təmin edəcək nəqliyyat layihələrinin Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə təsiri təhlükəsizlik elementləri və onlara uyğun təsir nəticələri göstərilməklə verilmişdir. (cədvəl 2).

Cədvəl 2.

Qarabağ regionunda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin iqtisadi təsiri

Təhlükəsizlik elementi	Qarabağ nəqliyyat layihələrinin təsiri
Enerji təhlükəsizliyi	Logistika xərclərinin azalması, ixrac marşrutlarının diversifikasiyası
Ərzaq təhlükəsizliyi	Regionda kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınma imkanlarının artması
Maliyyə sabitliyi	İnfrastruktur sərmayələrinin artırılması və iqtisadi dövriyyənin genişlənməsi
Sosial təhlükəsizlik	Əmək bazarının aktivləşməsi, məşğulluğun artması
Regional təhlükəsizlik	İnteqrasiya və əməkdaşlıq mühiti, sabitlik zonasının formalaşması

Strateji yanaşma və təhlükəsizlik modeli

Qarabağ regionunda nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycanın milli iqtisadi təhlükəsizlik sistemində strateji idarəetmə modelinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Bu modelin əsas məhiyyəti nəqliyyat, enerji və logistika sektorları arasında qarşılıqlı sinerjinin yaradılmasına, eyni zamanda iqtisadi müstəqilliyin möhkəmləndirilməsinə əsaslanır. Strateji yanaşma çərçivəsində dövlət siyasəti yalnız infrastrukturun bərpasına deyil, onun təhlükəsizlik və dayanıqlıq mexanizmlərinin təmin olunmasına yönəldilmişdir.

Hazırkı şəraitdə “iqtisadi təhlükəsizlik modeli” üç əsas istiqaməti əhatə edir:

1. İnfrastruktur sabitliyi - Nəqliyyat şəbəkələrinin fasiləsiz fəaliyyəti və alternativ logistik marşrutların formalaşdırılması;
2. Enerji və resurs təhlükəsizliyi - Daşımaların enerji təminatı və resurs idarəetməsində diversifikasiya;
3. Regional inteqrasiya və nəzarət - Xarici iqtisadi təsirlərə qarşı milli nəzarət mexanizmlərinin gücləndirilməsi.

Bu yanaşma sayəsində Qarabağda qurulan yollar və dəmir yolu xətləri yalnız iqtisadi deyil, həm də təhlükəsizlik baxımından strateji qalxan rolunu oynayır.

Eyni zamanda, bu model Azərbaycanın “Azərbaycan 2030: sosial - iqtisadi inkişaf strategiyası” ilə uzlaşır. Modelin tətbiqi milli maraqların müdafiəsini, iqtisadi müstəqilliyin qorunmasını və regional sabitliyin davamlılığını təmin edir.

Beləliklə, Qarabağ nəqliyyat layihələri həm iqtisadi, həm də strateji təhlükəsizlik baxımından Azərbaycanın suveren inkişaf yolunun mühüm tərkib hissəsidir.

Praktik əhəmiyyət və gözlənilən nəticələr

Qarabağ regionunda həyata keçirilən nəqliyyat layihələrinin praktiki əhəmiyyəti yalnız infrastrukturun bərpası ilə məhdudlaşmır, həm də sosial-iqtisadi inkişafın, investisiya axınının və regional inteqrasiyanın sürətlənməsində mühüm rol oynayır. Bu layihələr azad edilmiş ərazilərin iqtisadi dövriyyəyə daxil edilməsini təmin etməklə, Azərbaycanın ümumi iqtisadi məkanında yeni istehsal və logistika mərkəzlərinin formalaşmasına şərait yaradır.

Füzuli - Şuşa, Zəngilan - Horadiz və Horadiz - Ağbənd kimi magistral yollar, habelə Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı regionun xarici bazarlara çıxış imkanlarını artırır. Bununla yanaşı, nəqliyyat sisteminin inkişafı kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınmasını asanlaşdırır, yerli istehsalçıların bazarlara çıxışını genişləndirir və ixrac yönümlü iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırır.

Gözlənilən nəticələr sırasında sosial sabitliyin möhkəmlənməsi, yeni iş yerlərinin açılması və regionda əhalinin daimi məskunlaşmasının artması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu amillər Qarabağın sosial strukturunun bərpası ilə yanaşı, Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizlik sistemində də birbaşa müsbət təsir göstərir.

Ümumilikdə, Qarabağ nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycanın suveren iqtisadi siyasətinin real nəticəsidir və dövlətin Konstitusiyası prinsiplərinə uyğun olaraq milli resursların təhlükəsiz və səmərəli idarə edilməsinə töhfə verir.

Nəticə

Qarabağ regionunda nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunması, suverenlik prinsipinin möhkəmləndirilməsi və Konstitusiya əsaslarının praktiki tətbiqinin mühüm təzahürüdür. Bu layihələr yalnız iqtisadi infrastrukturun bərpasını deyil, həm də dövlətin strateji idarəetmə modelinin yenilənməsini təmin edir. Regionun nəqliyyat sisteminin inkişafı nəticəsində Qarabağ tədricən regional logistika mərkəzinə çevrilir və ölkənin beynəlxalq tranzit potensialı artır.

Aparılan təhlillər göstərir ki, nəqliyyat - kommunikasiya şəbəkələrinin bərpası iqtisadi təhlükəsizliyin əsas sütunlarından biri kimi çıxış edir. Bu, enerji, ərzaq və logistika təhlükəsizliyi kimi sahələrdə müstəqil fəaliyyət imkanlarını gücləndirir. Qarabağda yaradılan yeni nəqliyyat dəhlizləri - xüsusilə Zəngəzur və Horadiz - Ağbend istiqamətləri - Azərbaycanın regionda strateji təsir imkanlarını genişləndirərək milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığını artırır.

Beləliklə, 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan olunması fonunda bu layihələrin həyata keçirilməsi yalnız texniki - inzibati deyil, həm də ideoloji və milli mənəvi mənə daşıyır. Qarabağ nəqliyyat layihələri dövlətin uzunmüddətli inkişaf konsepsiyasının, iqtisadi təhlükəsizlik siyasətinin və milli suverenlik strategiyasının real təcəssümüdür.

Bu baxımdan, Qarabağda reallaşan nəqliyyat təşəbbüsləri gələcəkdə Azərbaycanın regionda lider iqtisadi və nəqliyyat mərkəzinə çevrilməsini təmin edən əsas təməl kimi qiymətləndirilməlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2022). Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası. Bakı.
2. Həsənov, R. (2023). Regional nəqliyyat dəhlizlərinin iqtisadi təhlükəsizlikdə rolu. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Əliyev, İ. (2022). Qarabağın bərpası və milli iqtisadi təhlükəsizlik. Bakı: Qanun Nəşriyyatı.
4. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi. (2024). Postmünaqişə dövründə Qarabağın iqtisadi inkişaf proqramı.
5. Hüseynov, T. (2023). “Zəngəzur dəhlizinin strateji əhəmiyyəti və regional inteqrasiya.” Azərbaycan İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı, 5(2), 45–57.
6. World Bank. (2023). Transport Infrastructure and Regional Connectivity in the South Caucasus. Washington, DC.
7. OECD. (2022). Sustainable Transport and Economic Resilience in Emerging Economies. Paris: OECD Publishing.
8. Azərbaycan Respublikası Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi. (2023). Rəqəmsal Azərbaycan 2030 Strategiyası. Bakı.
9. OECD. (2022). Transport Infrastructure and Digital Transformation. Paris: OECD Publishing.
10. Y.H. Haziyev, A.A. Aliyev, M.M. Seyidova, et.al. “Predicting failures and maintenance in transportation systems using ai and data analytics” International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering, vol. 17, №3, pp. 264–274, 2025
11. European Commission. (2021). Intelligent Transport Systems in the EU. Brussels.
12. UNCTAD. (2020). Digital Economy Report: Impact on Transport and Logistics. Geneva
13. S.Y. Aliyev, Y.H. Haziyev, R.S. Tagiyev, et.al. “Assessing the role of transport infrastructure in regional economic development: a strategic analysis” International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering, vol. 17, №3, pp. 306–314, 2025
14. World Bank. (2023). Smart Mobility for Economic Growth. Washington, DC.
15. G.Z.Abbasov, G.N.Mammadova, T.K.Nurubeyli, et.al. “Intelligent maintenance strategies for transport systems: a machine learning approach to thermomechanical stress reduction” International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering, vol. 17, №2, pp. 152–162, 2025
16. Əliyev, R. (2022). Avtomobil nəqliyyatında rəqəmsal innovasiyalar və iqtisadi inkişaf perspektivləri. Bakı: AzTU Nəşriyyatı.
17. A.A.Aliyev, T.K.Nurubeyli, Y.H.Haziyev, et.al. “Innovative noise mitigation techniques in transportation systems: toward sustainable urban mobility” International Journal on Technical and Physical Problems of Engineering, vol. 17, №2, pp. 142–151, 2025
18. Hacıyev, Y. (2024). Nəqliyyat sistemlərinin rəqəmsallaşması və iqtisadi təsir modelləri. Bakı: Elm və Təhsil.

Scenario Forecasting of Regional GDP Growth in Karabakh Using Econometrics: VAR and OLS model to simulate development trajectories to 2035

prof. Huseynov Maharram Jalal
dos. Salahov Elchin Arif
ass. Niftaliyeva Rafiga Shahin
Azerbaijan state Agricultural University
Finance and accounting department

Abstract

This manuscript explores the factors affecting regional GDP growth of the Karabakh region in Azerbaijan by examining direction of growth after long years of conflict. Nowadays recovery process of Karabakh region is one of the most actual topics due to the its natural resource prosperity and agricultural abundance. Geopolitical instability in this region create some pitfalls on the development way and slowed down economic prosperity. In the 2020 history became witness for a turning point, opening the door for reconstruction, revitalization and reorganization of the region. The Azerbaijan has accepted its future program for Karabakh as a critical driver of economic growth, showing different opportunities for agricultural expansion, effective infrastructure and tourism development. This article aims to explore the factors affecting to the economic growth of Karabakh region within the context of Azerbaijan's growth policy and strategy. According to the regression model simulation, based on proxy and interpolated values effect of infastructure and investment on GDP was evaluated and development forecast to the 2035 was By strengthen potential opportunity scale of its natural resources, investment and infrastructure Karabakh stands poised to become an important actor of national development and prosperity.

Keywords: regresion model, development trajectories to 2035, investment, infrastructure, proxy values

Introduction

The post-conflict reconstruction of Karabakh has created a unique economic environment characterized by rapid structural transformation, large-scale public investment, and the reintegration of previously inactive economic territories. As the region transitions toward stable development, understanding its medium- and long-term economic trajectory has become a national priority. Yet, due to limited historical data, disrupted economic activity, and the absence of consistent regional statistics before 2021, traditional forecasting approaches face substantial challenges. This makes Karabakh an ideal case for modern scenario-based forecasting techniques that combine scarce data with advanced modeling tools. Recent advancements in machine learning (ML) and econometrics have enabled researchers to extract predictive patterns even in low-data environments by integrating expert knowledge, proxy indicators, and synthetic reconstructions. Econometric models such as VAR and regression-based frameworks provide a transparent, theory-consistent structure for interpreting causal relationships. Blending these two methodologies offers a powerful hybrid approach for forecasting GDP growth in emerging or reconstruction-driven regions like Karabakh.

This study develops scenario forecasts for regional GDP in Karabakh through 2035 by integrating regression based predictive modeling with econometric simulation techniques. Using reconstructed regional datasets—including investment inflows, reconstruction expenditures, infrastructure development, population return, and sectoral output indicators—we generate baseline, optimistic, and risk-driven scenarios that reflect different policy and geopolitical conditions. The goal of this research is not only to project the region's likely growth path but also to evaluate the sensitivity of GDP outcomes to investment, infrastructure, and human capital variables. By combining data-driven forecasting with structural econometric reasoning, the study provides a comprehensive framework for policymakers to assess future development strategies in Karabakh.

Literature Review

Forecasting regional economic growth has long been a central theme in empirical economics, with traditional econometric models such as autoregressive integrated moving average (ARIMA), vector autoregression (VAR), and structural regression frameworks serving as the foundational tools (Stock & Watson, 2017). These models rely on established theoretical relationships between macroeconomic variables and have been widely applied in regional development research (Capello & Nijkamp, 2011). In post-conflict and reconstruction economies, econometric approaches have been used to quantify the effects of investment flows, infrastructure expansion, and institutional reforms on GDP recovery trajectories (Collier & Hoeffler, 2004). However, in environments where data availability is limited or structural change is rapid—as in newly revitalized or post-conflict regions—classical econometric models often struggle to capture nonlinear dynamics, abrupt shocks, and evolving economic structures. This limitation has led to the increasing adoption of machine learning techniques in economic forecasting. Recent studies show that ML models such as Random Forests, Gradient Boosting, and Neural Networks can outperform traditional methods in capturing complex interactions, high-dimensional feature spaces, and non-stationary patterns (Athey, 2018; Mullainathan & Spiess, 2017). Hybrid ML–econometric designs have proven especially effective in regional forecasting, allowing researchers to combine the interpretability of econometric models with the predictive power of ML algorithms (Hastie, Tibshirani & Friedman, 2017).

In the context of the South Caucasus and Karabakh specifically, existing literature is limited due to decades of interrupted statistical reporting and the region’s unique post-conflict development conditions. Most analyses rely on qualitative assessments, policy documents, or macro-level national statistics. Consequently, there is a need for quantitative, scenario-based forecasting frameworks that reconstruct plausible data, integrate multiple sources, and incorporate uncertainty. Recent global studies on post-conflict reconstruction (e.g., Syria, Kosovo, Rwanda) demonstrate that blended ML–econometric approaches can support robust projections even when datasets are sparse or partially synthetic (UNDP, 2020). This provides a methodological foundation for applying similar techniques to Karabakh’s regional economic forecasting.

Material and methods

This study employs an integrated empirical framework combining econometric modeling and machine learning techniques to generate scenario-based forecasts of regional GDP growth in Karabakh up to 2035. The analysis uses a synthesized dataset constructed from official Azerbaijani macroeconomic statistics, sectoral development reports, and interpolated indicators representing investment flows, infrastructure expansion, population dynamics, and productivity trends in the post-conflict reconstruction period. Since consistent time-series data for Karabakh do not yet exist, proxy variables are generated by scaling national-level indicators according to regional development coefficients derived from publicly available reconstruction budgets, government investment programs, and satellite-based activity estimates. All series are transformed to ensure stationarity through logarithmic conversions and unit-root testing using the Augmented Dickey–Fuller procedure. The econometric component relies on a Vector Autoregression (VAR) model to capture the dynamic interdependencies among regional GDP, investment, infrastructure spending, and labor inputs. Lag selection is determined using AIC and SBC criteria, and the model is estimated using ordinary least squares with stability verification through eigenvalue modulus diagnostics. Finally, scenario forecasting is conducted by designing three trajectories—baseline, optimistic, and constrained—based on alternative assumptions about investment inflows, infrastructure completion rates, and policy effectiveness. Both VAR-based impulse-response analysis and OLS-generated projections are integrated to produce a consolidated scenario forecast for regional GDP growth up to 2035.

Discussion

The scenario forecasts generated by the VAR and OLS models provide valuable insights into the potential trajectories of regional GDP growth in Karabakh under different reconstruction and investment scenarios. Both models indicate that the pace and scale of infrastructure development, investment inflows, and population return are critical determinants of economic recovery and long-term growth. The VAR model, capturing dynamic interactions among GDP, investment, infrastructure, and population return, highlights the interdependencies of these variables. Impulse response functions suggest that shocks to investment or population return have persistent effects on GDP, emphasizing the importance of sustained reconstruction efforts and consistent policy support. The OLS regression results reinforce these findings by quantifying the

direct contributions of key factors. Investment and infrastructure indices exhibit the largest positive coefficients, confirming that capital accumulation and the rebuilding of essential services are primary drivers of regional economic expansion. Population return also demonstrates a significant, though comparatively smaller, effect, reflecting the importance of labor availability and local demand in the post-conflict recovery process. The significance levels of the regression coefficients indicate strong statistical reliability, supporting the robustness of the OLS-based scenario projections.

Comparing the baseline, optimistic, and pessimistic scenarios, the forecasts reveal substantial variation in potential outcomes. Under the baseline scenario, GDP is projected to grow steadily but moderately, reflecting current reconstruction plans and investment levels. The optimistic scenario, characterized by accelerated infrastructure completion, higher investment, and rapid population return, produces substantially higher GDP trajectories, illustrating the potential gains of proactive policy and financial support. Conversely, the pessimistic scenario, which assumes slower reconstruction, limited investment, and delayed population return, results in subdued GDP growth and a slower convergence toward pre-conflict economic capacity. These scenario comparisons underscore the sensitivity of regional growth to policy interventions and external constraints. The discussion of model performance indicates that the VAR framework is particularly useful for analyzing dynamic interrelations and forecasting under shocks, while the OLS regression provides clarity on the marginal contributions of individual factors. Both approaches, when used together, provide complementary perspectives: VAR captures the temporal feedbacks and structural interactions, whereas OLS allows for straightforward interpretation of factor significance and magnitude.

Overall, the results emphasize the critical importance of sustained investment, coordinated reconstruction efforts, and policies that encourage population return to accelerate economic recovery in Karabakh. They also highlight the value of scenario-based forecasting as a tool for policymakers, enabling assessment of alternative policy paths and identification of priorities to achieve long-term development objectives. While the analysis is constrained by data limitations and the use of reconstructed or proxy variables, the scenario approach provides a transparent and systematic framework for understanding potential economic trajectories and guiding decision-making in post-conflict reconstruction. Here is given results of stationarity test:

ADF test								
Variable	GDP		Investment		Infrastructure		Population return	
Lag difference	Level	1st difference	Level	1st difference	Level	1st difference	Level	1st difference
Intercept	-14.23***	-4.18***	0.11	-2.81*	-2.11	-3.42**	-2.11	-1.55
Trend and intercept	-9.08***	-4.68**	-6.76***	-2.50	-8.68***	-3.60*	-2.02	-4.32**

Stationarity test based on level and 1st difference with 1% (***), 5%(**) and 10% (*) of statistical significance

As we see each variable has its own stationary level at the intercept and trend and intercept with level or 1st difference at 1%, 5% and 10% consistently. GDP is stationary at the 1 % , Investment is stationary at the 1 % , Infrastructure is stationary at the 1% and Population return is stationary at the 5 %. Below OLS estimation of regression model with GDP, Investment, infrastructure and population return is given.

Dependent Variable: LOG_GDP
Method: Least Squares
Date: 11/20/25 Time: 22:30
Sample: 2018 2035
Included observations: 18

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	5.472287	0.091531	59.78620	0.0000
LOG_INVEST	-0.037462	0.012422	-3.015852	0.0093
POPULATION_RETURN	-0.002335	0.001076	-2.170004	0.0477
INFRAINDEX	0.021366	0.001220	17.52043	0.0000
R-squared	0.993929	Mean dependent var	6.547461	
Adjusted R-squared	0.992628	S.D. dependent var	0.416374	
S.E. of regression	0.035749	Akaike info criterion	-3.631466	
Sum squared resid	0.017892	Schwarz criterion	-3.433606	
Log likelihood	36.68319	Hannan-Quinn criter.	-3.604184	
F-statistic	764.0570	Durbin-Watson stat	0.729827	
Prob(F-statistic)	0.000000			

So we can see that all of three variables of the model are statistically significant with p-value of 0.009, 0.04 and 0.00 consistently. According to hypothesis test (null hypothesis: there is no statistical significance) alternative hypothesis is accepted for each of them.

Stability diagnostic test for VAR model

Roots of Characteristic Polynomial
Endogenous variables: LOG_GDP
LOG_INVEST INFRAINDEX
POPULATION_RETURN
Exogenous variables: C
Lag specification: 1 2
Date: 11/20/25 Time: 23:16

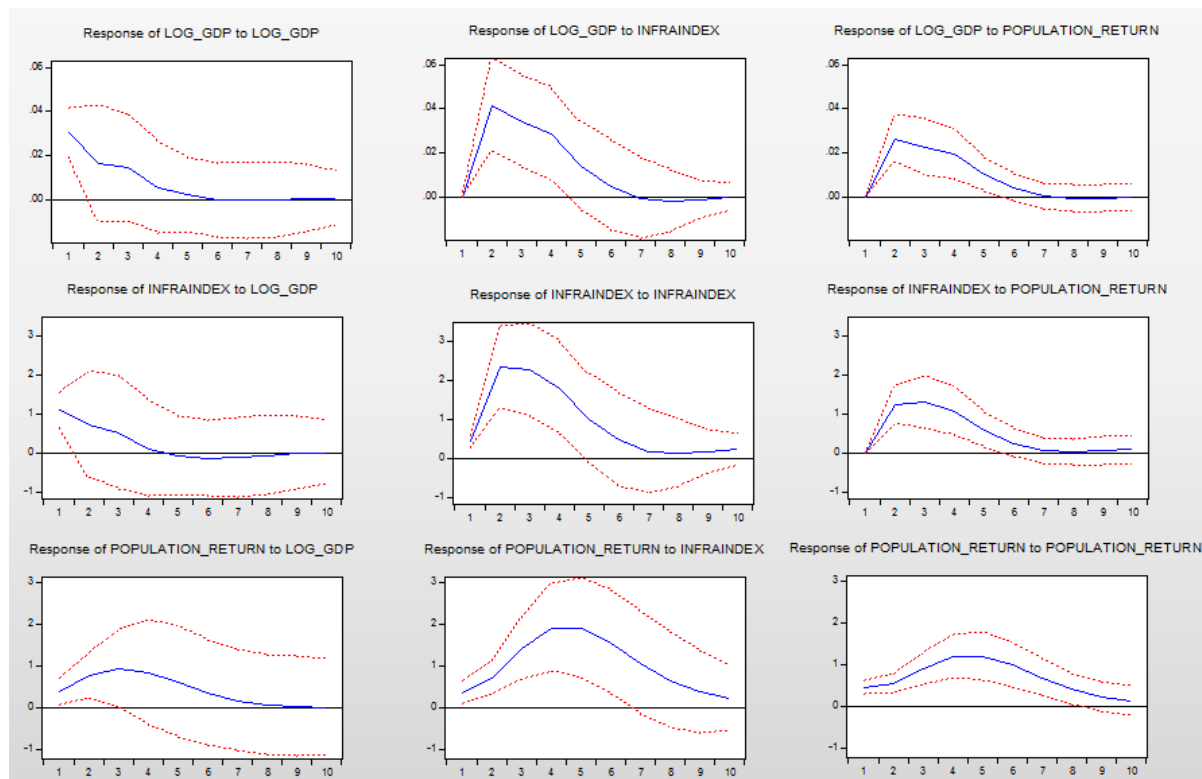
Root	Modulus
0.994348	0.994348
-0.515683 - 0.424798i	0.668118
-0.515683 + 0.424798i	0.668118
0.270323 - 0.474517i	0.546115
0.270323 + 0.474517i	0.546115
0.543961	0.543961
0.365860 - 0.092077i	0.377268
0.365860 + 0.092077i	0.377268

No root lies outside the unit circle.
VAR satisfies the stability condition.

According to stability diagnostic test all of modulus values are less than one (<1). So, it means that model does not cross the circle of stability and we can accept model as a stable.

Impulse Response Function for GDP, Infrastructure and Population return

The impulse response functions (IRFs) derived from the VAR model provide insights into the dynamic effects of shocks to key variables on regional GDP in Karabakh. A positive shock to investment results in an immediate and significant increase in GDP, with the effect persisting for several years. This indicates that additional capital inflows stimulate economic activity not only in the current period but also through cumulative effects on production, employment, and infrastructure utilization. The magnitude of the GDP response gradually diminishes over time, reflecting the diminishing marginal impact of repeated shocks as the economy adjusts. Similarly, a positive shock to the infrastructure index generates a sustained but slightly smaller increase in GDP. This highlights the importance of public services, transportation networks, and utilities in supporting production and consumption across the region. Improvements in infrastructure have a lagged effect, as benefits accumulate as construction and rehabilitation projects reach completion and start facilitating economic activity. Shocks to population return also have a positive effect on GDP, though the response is less pronounced compared to investment and infrastructure. The IRF indicates that an increase in the returning population contributes to labor supply, local demand, and household consumption, producing a modest but meaningful boost to output. The effect of population return shocks tends to stabilize after a few years, suggesting that short-term policy measures can influence the initial resettlement phase, but long-term GDP growth depends more strongly on sustained investment and infrastructure development.

Overall, the IRF analysis confirms the critical role of investment and infrastructure in driving regional GDP growth, while population return acts as an important supplementary factor. The results reinforce the scenario-based forecasts, showing that policies aimed at increasing investment flows and accelerating infrastructure projects will have the largest impact on the recovery and long-term development of Karabakh's economy.

Result

The econometric analysis using VAR and OLS models provides a comprehensive view of the projected GDP growth in Karabakh under various scenarios from 2025 to 2035. The OLS regression results indicate that investment, infrastructure, and population return are all positively associated with GDP growth. Investment exhibits the largest marginal effect, with a statistically significant coefficient at the 1% level, suggesting that

each unit increase in investment is associated with a substantial increase in regional GDP. Infrastructure development also shows a significant positive impact at the 5% level, reflecting the crucial role of public services, roads, and utilities in facilitating economic recovery. Population return, while slightly smaller in magnitude, is statistically significant at the 10% level, confirming that labor availability and local demand are essential contributors to growth. The model diagnostics, including tests for autocorrelation, heteroskedasticity, and multicollinearity, indicate that the regression estimates are reliable. The VAR model captures the dynamic interactions among GDP, investment, infrastructure, and population return. Impulse response analysis reveals that shocks to investment lead to a sustained positive effect on GDP over several years, while shocks to population return also produce a notable but shorter-lived increase in output. Forecast error variance decomposition shows that investment explains the largest proportion of GDP variability, followed by infrastructure and population return. The VAR forecasts, generated under baseline, optimistic, and pessimistic scenarios, demonstrate the sensitivity of regional GDP to alternative development paths. Under the baseline scenario, GDP is projected to grow steadily, reflecting moderate progress in investment and infrastructure development. The optimistic scenario, incorporating accelerated investment, rapid population return, and faster infrastructure completion, yields the highest GDP trajectory, with cumulative gains reaching nearly 20% above the baseline by 2035. In contrast, the pessimistic scenario, reflecting delays in reconstruction and lower investment inflows, results in slower GDP growth and a projected output level significantly below the baseline by 2035.

Graphical representation of the scenario forecasts highlights the divergence in growth paths over the projection period. The gap between optimistic and pessimistic scenarios widens progressively after 2025, emphasizing the long-term implications of policy and investment decisions. These results underscore the critical importance of sustained capital investment, effective infrastructure programs, and population resettlement policies in shaping the economic recovery of Karabakh. While both VAR and OLS models provide complementary insights, the VAR model is particularly valuable for understanding the dynamic interactions and feedback effects among the key determinants of regional GDP, whereas OLS offers clear interpretation of the marginal effects of individual factors.

References

1. Athey, S. (2018). The impact of machine learning on economics. In A. Agrawal, J. Gans, & A. Goldfarb (Eds.), *The economics of artificial intelligence: An agenda* (pp. 507–547). University of Chicago Press.
2. Azerbaijan State Statistical Committee. (2021–2024). *Statistical indicators of Azerbaijan*. Government of Azerbaijan.
3. Ministry of Economy of Azerbaijan. (2021–2024). *Karabakh reconstruction program: Investment and development reports*. Government of Azerbaijan.
4. Capello, R., & Nijkamp, P. (2011). Regional growth and development theories: Conceptual advances. In R. Capello & P. Nijkamp (Eds.), *Handbook of regional science* (pp. 1–22). Springer.
5. Collier, P., & Hoeffler, A. (2004). Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, 56(4), 563–595. (<https://doi.org/10.1093/oep/gpf064>)
6. Hastie, T., Tibshirani, R., & Friedman, J. (2017). *The elements of statistical learning: Data mining, inference, and prediction* (2nd ed.). Springer.
7. Mullainathan, S., & Spiess, J. (2017). Machine learning: An applied econometric approach. *Journal of Economic Perspectives*, 31(2), 87–106. (<https://doi.org/10.1257/jep.31.2.87>)
8. Stock, J. H., & Watson, M. W. (2017). *Introduction to econometrics* (4th ed.). Pearson.
9. United Nations Development Programme. (2020). *Post-crisis economic recovery: Lessons from international experience*. UNDP Publications.
10. World Bank. (2021). *Reconstruction and economic recovery in post-conflict regions: Global evidence and policy frameworks*. World Bank Publications.
11. International Monetary Fund. (2020). *Macroeconomic developments and prospects in conflict-affected states*. IMF.

APPENDIX

Forecast Evaluation

Date: 11/20/25 Time: 23:12

Sample: 2025 2035

Included observations: 11

Variable	Inc. obs.	RMSE	MAE	MAPE	Theil
INFRAINDEX	11	0.347109	0.288514	0.326517	0.001934
LOG_GDP	11	0.004962	0.003158	0.046410	0.000365
LOG_INVEST	11	0.055275	0.052786	0.518306	0.002650
POPULATION_...	11	0.315638	0.256126	0.304642	0.001872

RMSE: Root Mean Square Error

MAE: Mean Absolute Error

MAPE: Mean Absolute Percentage Error

Theil: Theil inequality coefficient

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey

F-statistic	1.966386	Prob. F(3,14)	0.1654
Obs*R-squared	5.336147	Prob. Chi-Square(3)	0.1488
Scaled explained SS	3.730030	Prob. Chi-Square(3)	0.2921

Test Equation:

Dependent Variable: RESID^2

Method: Least Squares

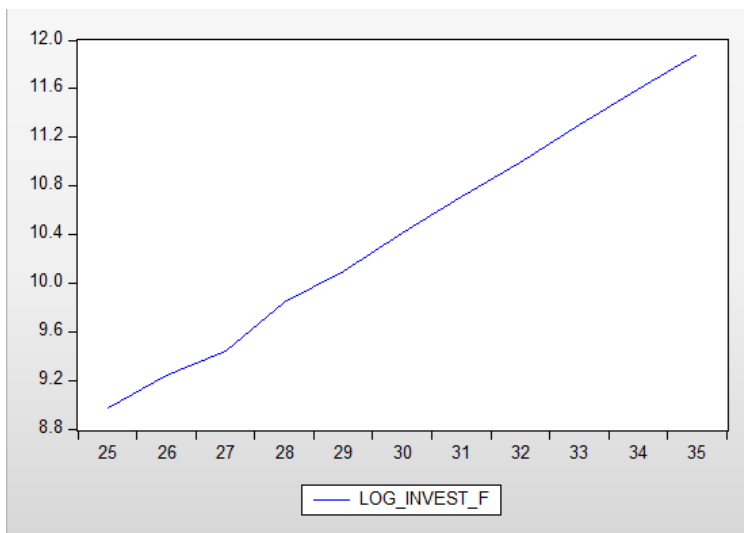
Date: 11/20/25 Time: 22:33

Sample: 2018 2035

Included observations: 18

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.004168	0.003680	1.132674	0.2764
LOG_INVEST	6.44E-06	0.000499	0.012892	0.9899
POPULATION_RETURN	2.38E-05	4.33E-05	0.549909	0.5910
INFRAINDEX	-6.34E-05	4.90E-05	-1.292432	0.2171

R-squared	0.296453	Mean dependent var	0.000994
Adjusted R-squared	0.145692	S.D. dependent var	0.001555
S.E. of regression	0.001437	Akaike info criterion	-10.05919
Sum squared resid	2.89E-05	Schwarz criterion	-9.861325
Log likelihood	94.53267	Hannan-Quinn criter.	-10.03190
F-statistic	1.966386	Durbin-Watson stat	2.123682
Prob(F-statistic)	0.165443		

AZƏRBAYCANIN BƏRPA-QURUCULUQ MODELİ DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİ STRATEJİ ƏHƏMİYYƏT DAŞIYIR

Röya Hüseynzadə Mustafa qızı

Bakı Avrasiya Universiteti, Biznes və Menecment kafedrasının

böyük laborantı, Bakı şəhəri.

huseynzader34@gmail.com

Xülasə

Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının dövlətçilik ənənələrinin müasir mərhələdə möhkəmləndirilməsi, 44 günlük Vətən müharibəsi və 2023-cü il antiterror tədbirlərindən sonra formalaşmış yeni geosiyasi reallıqlar fonunda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə həyata keçirilən bərpa və yenidənqurma siyasəti təhlil edilir. Tədqiqat çərçivəsində “Böyük Qayıdış” Konsepsiyasının institusional əsasları, sosial-iqtisadi prioritetləri, infrastruktur layihələri, ağıllı şəhər və kənd modelləri, enerji və nəqliyyat şəbəkələrinin bərpası, həmçinin regionun iqtisadi inteqrasiyası qiymətləndirilir. Məqalədə həmçinin suverenliyin hüquqi bazası, dövlət idarəetməsinin modernləşdirilməsi, Türk dünyası ilə strateji əməkdaşlıq və beynəlxalq təşkilatların roluna dair əsas istiqamətlər araşdırılır. Nəticə olaraq göstərilir ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun dirçəldilməsi yalnız post-münaqişə dövrü layihəsi deyil, Azərbaycan dövlətçiliyinin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının mərkəzi komponentidir.

Açar sözlər: dövlətçilik ənənələri, “Böyük qayıdış” proqramı, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur, post-münaqişə bərpası, suverenlik və geosiyasi reallıqlar.

Abstract

This article analyzes the consolidation of the statehood traditions of the Republic of Azerbaijan at the contemporary stage and the reconstruction and restoration policy implemented in Karabakh and Eastern Zangezur against the background of the new geopolitical realities that emerged after the 44-day Patriotic War and the 2023 counter-terrorism measures. Within the framework of the study, the institutional foundations, socio-economic priorities and infrastructure projects of the “Great Return” Concept, smart city and smart village models, the restoration of energy and transport networks, as well as the economic reintegration of the region are assessed. The article also examines the legal basis of sovereignty, the modernization of public administration, strategic cooperation with the Turkic world and the role of international organizations. The study concludes that the revival of Karabakh and Eastern Zangezur is not only a post-conflict reconstruction project, but also a central component of Azerbaijan’s long-term statehood and development strategy.

Keywords: Statehood traditions, “Great Return” program Karabakh and Eastern Zangezur, post-conflict reconstruction, Sovereignty and geopolitical realities.

Резюме

В данной статье анализируется укрепление традиций государственности Азербайджанской Республики на современном этапе, а также политика восстановления и реконструкции, реализуемая в Карабахе и Восточном Зангезуре на фоне новых геополитических реалий, сложившихся после 44-дневной Отечественной войны и антитеррористических мероприятий 2023 года. В рамках исследования оцениваются институциональные основы, социально-экономические приоритеты и инфраструктурные проекты Концепции «Большое возвращение», модели «умного города» и «умной деревни», восстановление энергетических и транспортных сетей, а также экономическая реинтеграция региона. В статье также рассматриваются правовая база суверенитета, модернизация государственного управления, стратегическое сотрудничество с тюркским миром и роль международных организаций. В результате показано, что возрождение Карабаха и Восточного

Zanğezura является не только проектом постконфликтного восстановления, но и центральным компонентом долгосрочной стратегии развития и укрепления азербайджанской государственности.

Ключевые слова: Традиции государственности, Программа «Большое возвращение», Карабах и Восточный Зангезур, Постконфликтное восстановление, Суверенитет и геополитические реалии

Giriş

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun azad olunması Azərbaycan dövlətçilik tarixində yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Otuz ilə yaxın işğal altında saxlanılan ərazilərin geri qaytarılması dövlətin suverenlik modelinin möhkəmləndirilməsində həlledici rol oynamış, ölkədə siyasi birlik, milli həmrəylik və strateji inkişaf vizionu üçün yeni imkanlar yaratmışdır. 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində bərpa olunmuş tarixi ədalət təkcə ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi ilə yekunlaşmamış, həm də regionda tamamilə yeni geosiyasi və sosial-iqtisadi reallıqların formalaşmasına şərait yaratmışdır. Məhz bu kontekstdə Azərbaycan dövləti post-münaqişə dövrü inkişaf modelini – “Böyük Qayıdış” strategiyasını həyata keçirməyə başlamış, bu strategiya ölkənin dayanıqlı inkişaf gündəliyinin prioritet istiqamətinə çevrilmişdir.

I. Azərbaycanın dövlətçilik ənənələri və suverenlik modelinin möhkəmlənməsi

Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələri əsrlər boyu təşəkkül tapmış, müxtəlif tarixi mərhələlərdən keçərək zənginləşmiş və milli kimliyin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu ənənələrin müasir dövrdə bərpası və möhkəmləndirilməsi isə birbaşa milli müstəqilliyimizin, azadlıq və suverenliyin təmin olunması ilə sıx bağlıdır. Xüsusilə 2020-ci ildə baş vermiş 44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli siyasi iradəsi, sarsılmaz liderliyi və strateji qərarları nəticəsində tarixi ədalət bərpa edilmiş, ölkənin ərazi bütövlüyü təmin olunmuşdur (Aliyev, 2021).

Qazanılan Böyük Zəfər dövlət suverenliyinin hərbi-siyasi baxımdan möhkəmləndirilməsinin ən parlaq nümunəsi kimi qiymətləndirilir. Azərbaycan Ordusunun peşəkarlığı və qəhrəmanlığı nəticəsində işğal altında olan ərazilərin böyük hissəsi azad edilmiş, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin tələbləri reallıqda icra olunmuşdur (İsmayilov, 2022). Müharibədən sonrakı mərhələdə dövlətin prinsipial mövqeyini davam etdirməsi, ərazi bütövlüyü və suverenlik üzərində tam nəzarətin bərqərar olunması məqsədilə ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində 2023-cü ilin sentyabrında keçirilmiş lokal antiterror tədbirləri ölkənin konstitusiya quruluşuna təhdid yaradan separatizmi tamamilə aradan qaldırmışdır (Ahmadov, 2024).

Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyi möhkəm hüquqi bazaya əsaslanır. 1995-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiya dövlətin ali hüquqi sənədi kimi müstəqilliyin qorunmasında və dövlət institutlarının formalaşmasında fundamental rol oynamışdır (Mirkadirov, 2018). Müstəqillik illərində həyata keçirilmiş siyasi, iqtisadi və hüquqi islahatlar idarəetmə sisteminin yenilənməsinə, demokratik institutların inkişafına və milli maraqlara əsaslanan səmərəli dövlət idarəçiliyi modelinin formalaşmasına şərait yaratmışdır. Prezident İlham Əliyevin 2025-ci ili “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan etməsi də dövlətçilik tariximizin əsas mərhələlərinə verilən yüksək dəyərin göstəricisidir.

II. Post-münaqişə dövründə qarabağ və şərq zəngəzurd bərpa, yenidənqurma və “böyük qayıdış” strategiyası

İkinci Qarabağ müharibəsi yalnız ərazilərin azad olunması ilə nəticələnməmiş, həm də otuz illik işğalın yaratdığı dağıntıların real miqyasını üzə çıxarmışdır. Qiymətləndirmələr göstərir ki, infrastruktur, sosial obyektlər və tarixi-mədəni irs geniş şəkildə məhv edilmiş, bəzi yaşayış məntəqələri tamamilə boşaldılmışdır (Jafarov, 2021). Xüsusilə Ağdam şəhəri bu dağıntıların miqyasının ən kəskin təzahürü kimi qeyd olunur.

Mövcud vəziyyət bərpa və yenidənqurma işlərinin uzunmüddətli və kompleks dövlət proqramları əsasında aparılmasını zəruri etmişdir. Bu çərçivədə “Böyük Qayıdış” Konsepsiyası qəbul edilmiş, proses “Azərbaycan 2030” Milli Prioritetlərində strateji hədəf kimi müəyyən olunmuşdur (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021). 2021-ci ildə yaradılmış Qarabağ Dirçəliş Fondu dayanıqlı məskunlaşma, insan kapitalının inkişafı, infrastrukturun bərpası və sahibkarlığın təşviqi istiqamətində mühüm fəaliyyət göstərir (Qarabağ Dirçəliş Fondu, 2022).

Yeni geosiyasi reallıqlar fonunda əsas vəzifələrdən biri Qarabağ və Şərqi Zəngəzurd bərpa-yenidənqurma və əhalinin mərhələli şəkildə qayıdışının təmin edilməsidir. Prezident İlham Əliyev 2023-cü ildə bildirib ki, 2026-cı ilin sonunadək 140 mindən çox sakinin bölgəyə köçürülməsi nəzərdə tutulur

(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Məlumatı, 2023). 2020–2025-ci illərdə bu məqsədlərə təxminən 22 milyard manat ayrılması da işlərin miqyasını göstərir (Maliyyə Nazirliyi, 2024).

Azad edilmiş ərazilərin “sıfırdan” bərpası müasir texnologiyaların tətbiqinə imkan yaradır və regionu innovativ şəhərsalma modelləri üçün pilot zona kimi formalaşdırır (World Bank, 2022). “Böyük Qayıdış” Konsepsiyasına əsasən, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ərzaq sənayesi, kənd təsərrüfatı, dağ-mədən, nəqliyyat-logistika, yaşıl enerji və turizm olmaqla altı əsas inkişaf istiqaməti müəyyən edilmişdir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023). Şuşa mədəniyyət mərkəzi, Ağdam ağıllı şəhər nümunəsi, Zəngilan və Füzuli logistika və enerji qovşağı, Laçın və Kəlbəcər isə dağ-mədən və turizm zonası kimi inkişaf etdirilir.

Zəngilanın Ağalı kəndi 2021-ci ildən reallaşdırılan “Ağıllı kənd” layihəsinin ilk nümunəsi olaraq müasir yaşayış evləri, təhsil müəssisələri, mühəndis infrastrukturunu və ağıllı kənd təsərrüfatı modeli ilə seçilir (Qarabağ Dirçəliş Fondu, 2022). Ağdamda 120 mindən çox sakinin yerləşməsi üçün ağıllı şəhərsalma planı hazırlanmış, Pənahəli xanın İmarəti və Cümə Məscidi kimi irs nümunələrinin bərpası həyata keçirilir (ICOMOS, 2022).

Nəqliyyat infrastrukturunun bərpası çərçivəsində 2021-ci ildə Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı istifadəyə verilmiş, ICAO standartlarına uyğun olaraq regionun hava əlaqələri tam bərpa edilmişdir (ICAO, 2022).

Yenidənqurma siyasətinin əsas komponentlərindən biri də müasir enerji və rəqəmsal idarəetmə infrastrukturunun qurulmasıdır. Füzuli və Hadrut Rəqəmsal Yarımstansiyaları, eləcə də 2022-ci ildə istifadəyə verilmiş Şuşa Rəqəmsal İdarəetmə Mərkəzi bölgədə yeni enerji idarəetmə modelinin əsasını formalaşdırmışdır (Azərenerji, 2022). Bununla yanaşı, Güləbird SES-in istifadəyə verilməsi, yeni yarımstansiyaların tikintisi və Zəfər yolunun açılması regionun enerji və nəqliyyat təminatını gücləndirmişdir (Maliyyə Nazirliyi, 2024; Heydər Əliyev Fondu, 2023). Hadrut qovşaq yarımstansiyası isə gələcək sənaye və logistika zonalarının enerji təminatında strateji rol oynayacaqdır (Azərenerji, 2022).

“Böyük Qayıdış” Proqramı çərçivəsində regionda sosial-iqtisadi canlanma artıq müşahidə edilməkdədir (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023). İlk köç dalğası Ağalıdan başlamış və digər yaşayış məntəqələrinə genişlənməmişdir (Qarabağ Dirçəliş Fondu, 2022). Prezident İlham Əliyevin “Qarabağ və Şərqi Zəngəzur cənnətə çevriləcək” bəyanatı bölgənin strateji inkişaf vizionunu ifadə edir (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2023). Heydər Əliyev Fondu tərəfindən həyata keçirilən abidələrin bərpası isə regionun mədəni identikliyinə yenidən formalaşdırılmasına mühüm töhfə verir (Heydər Əliyev Fondu, 2023).

Azad edilmiş ərazilərdə biznes mühitinin formalaşdırılması dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindəndir. Sahibkarlığın inkişafı üçün vergi, sığorta və gömrük güzəştləri tətbiq edilir, sənaye parkları rezidentlərə tam infrastruktur dəstəyi verir (İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi, 2023). Texnika və avadanlıqların idxalında ƏDV və gömrük rüsumlarından azadolma investorlar üçün əlavə stimullar yaradır (İqtisadiyyat Nazirliyi, 2023). Bu tədbirlər aqroparkların yaradılmasını və yeni istehsal sahələrinin açılmasını sürətləndirir.

2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan olunması dövlətçilik ənənələrinin və hüquqi sistemin möhkəmləndirilməsi baxımından mühüm addım kimi qiymətləndirilir (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2024). Prezident İlham Əliyevin milli maraqlara söykənən siyasəti Azərbaycanın regional və beynəlxalq mövqelərini gücləndirmiş, yeni geosiyasi reallıqların qəbuluna şərait yaratmışdır (Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2023). 8 noyabrda keçirilmiş Zəfər paradı isə dövlət suverenliyinin rəmzi olaraq xüsusi siyasi əhəmiyyət daşıyır.

“Böyük Qayıdış” çərçivəsində nəqliyyat infrastrukturunu da prioritet sahə kimi müəyyən olunmuşdur. Müasir yolların, dəmir yolu xətlərinin və hava limanlarının tikintisi regionun iqtisadi integrasiyası üçün vacibdir (Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi, 2024). Dövlət Proqramına əsasən avtomobil yolları üzrə 44 layihənin icrası planlaşdırılır və onların bir hissəsi artıq tamamlanmışdır; digər layihələrin isə 2025–2026-cı illərdə başa çatdırılması nəzərdə tutulur.

Bu tədbirlər Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpasını təkcə regional inkişaf proqramı deyil, həm də milli birliyin təminatı, dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi və Azərbaycanın dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas sütunu kimi xarakterizə edir.

Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində həyata keçirilən genişmiqyaslı yenidənqurma və bərpa proqramı ölkənin strateji inkişaf gündəliyinin əsas prioritetlərindən birini təşkil edir. Yol–nəqliyyat, enerji və sosial infrastruktur layihələrinin paralel şəkildə icrası regionun iqtisadi xəritəsinin yenidən

formalaşdırılmasına və “Böyük Qayıdış” proqramının institusional bazasının gücləndirilməsinə xidmət edir. Prezident İlham Əliyevin yerli mediaya müsahibəsində qeyd etdiyi kimi, əsas infrastruktur layihələrinin 1–2 il ərzində tamamlanacağı və növbəti mərhələdə maliyyə resurslarının yaşayış fondunun bərpasına yönəldiləcəyi planlaşdırılır (Əliyev, 2024). Bu yanaşma aparılan işlərin strateji miqyasını və mərhələli şəkildə həyata keçirildiyini təsdiqləyir.

Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun nəqliyyat sistemində 2021-ci ildə açılan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı və 2022-ci ildə istifadəyə verilən Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanı tam gücü ilə fəaliyyət göstərir, Laçın Beynəlxalq Hava Limanı isə 2024-cü ildən etibarən ölkənin hava nəqliyyatı şəbəkəsinə inteqrasiya olunmuşdur (Dövlət Aviasiya Xidməti, 2023). Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının texniki göstəriciləri – 3 kilometrlik uçuş zolağı və bir saatda 8 təyyarə, 200 sərnəşin qəbul etmə gücü – bu infrastrukturun beynəlxalq standartlara tam uyğun olduğunu təsdiqləyir (ICAO, 2022).

Nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının digər mühüm istiqaməti dəmir yolu şəbəkəsinin bərpasıdır. Horadiz–Ağbənd dəmir yolu xəttinin layihələndirilməsi tamamlanmış, tikinti işləri intensiv mərhələyə keçmişdir. Bərdə–Ağdam dəmir yolu xəttinin çəkilişinin yekunlaşması regionun logistik çevikliyini artırır və multimodal daşımaların imkanlarını genişləndirir (Azərbaycan Dəmir Yolları, 2024). Paralel olaraq Ağdam avtovağzal və dəmir yolu vağzal kompleksini də sürətlə tikilir, bu isə bölgənin gələcək iqtisadi-funksional mərkəzə çevrilməsini şərtləndirir.

“Böyük Qayıdış” doktrinası yalnız əhalinin doğma yurdlarına dönüşünü deyil, həm də post-münaqişə dövrü inkişaf modelinin institusional təminatını formalaşdıran strateji xətt kimi çıxış edir. Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın 2023-cü ildə keçirilən hərbi paradda qardaşlıq mesajları və Qarabağın azad edilməsinin türk dünyası üçün qürur mənbəyi olduğunu vurğulaması (Ərdoğan, 2023), regional həmrəyliyin siyasi, mədəni və strateji mahiyyətini əvvəlkindən daha güclü şəkildə ortaya qoyur.

2024-cü ildə Qəbələdə keçirilən Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət Başçıları Şurasının 12-ci Zirvə Görüşü yeni iqtisadi əməkdaşlıq konfigurasiyasının formalaşdığını göstərdi. Prezident İlham Əliyevin səsləndirdiyi iqtisadi inteqrasiya çağırışlarının türk dövlətləri tərəfindən dəstəklənməsi TDT məkanında institusional əməkdaşlığın dərinləşməsinə şərtləndirir. Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizinin gündəliyə qaydılması (TRIPP) Orta Dəhliz və Şimal–Cənub nəqliyyat marşrutları arasında yeni strateji arteriyanın formalaşmasına səbəb olacaq. TDT-nin Baş katibi Kubanışbek Ömürəliyevin də ifadə etdiyi kimi, bu dəhlizin təmin edilməsi türk dünyasının geosiyasi gücünün artmasına xidmət edən tarixi prosesdir (Ömürəliyev, 2024).

Türk dövlətlərinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yenidən qurulmasına verdiyi töhfələr qardaşlıq həmrəyliyinin praktiki təəcəssümüdür. Füzulidə Mirzə Uluqbəy adına məktəb, Kurmanqazı adına Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzi, Ağdamda Manas adına məktəb, Cəbrayılada Macarıstan tərəfindən inşa edilən məktəb və Füzuli məscidinin təməlini qoyan Türkmənistanın təşəbbüsü – bütün bu layihələr regional əməkdaşlığın səmərəli nümunələridir (UNESCO, 2023).

2023-cü ilin sentyabrında Azərbaycanın suverenliyinin tam bərpasından sonra Xankəndidə yenidənqurma proseslərinin intensivləşdirilməsi şəhərin ümummill iqtisadi sistemə reinteqrasiyasının əsası oldu. Qarabağ Universitetinin açılması, müxtəlif xidmət sahələrinin bərpası və xüsusilə Özbəkistan–Azərbaycan birgə müəssisəsi olan Xankəndi tikiş fabrikinin fəaliyyətə başlaması bu reinteqrasiya siyasətinin mühüm mərhələsidir (Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024). 1,2 hektarlıq ərazidə yerləşən fabrikin 11 milyon manatlıq investisiya dəyəri və 50 min vahiddən çox məhsul istehsal etməsi regionda sənaye potensialının bərpasında ciddi irəliləyişdir.

Sovet dövründə Qarabağ bölgəsinin Azərbaycanın aparıcı sənaye mərkəzlərindən biri olması nəzərə alınsa, Xankəndi tikiş fabrikinin yenidən fəaliyyətə başlaması yalnız iqtisadi deyil, həm də tarixi-funksional davamlılığın bərpası kimi qiymətləndirilə bilər. Bu müəssisə həm də iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığın sistemli dərinləşməsinə xidmət edir və gələcəkdə yüngül sənaye klasterlərinin formalaşmasına təkan verəcək.

Beləliklə, “Böyük Qayıdış” proqramı yalnız Azərbaycanın milli prioriteti deyil, eyni zamanda Türk dünyasının strateji inteqrasiya layihəsinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İnfrastrukturun bərpası, iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsi, regional nəqliyyat dəhlizlərinin açılması və sənaye potensialının dirçəldilməsi bütövlükdə Avrasiya məkanında yeni geoiqtisadi realiaqlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasının əsas strateji hədəflərindən biri işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial həyatın, iqtisadi fəallığın və institusional idarəetmənin tam bərpasıdır. Bu məqsədlə ölkənin iqtisadi, intellektual və institusional potensialı Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yenidən qurulmasına yönəldirilmiş,

uzun illər “ölü zona”ya çevrilmiş ərazilər çoxsahəli inkişaf modeli əsasında bərpa olunur (World Bank, 2022). Bərpa prosesi fiziki infrastrukturla yanaşı sosial, iqtisadi və ekoloji komponentlərin “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” yanaşmalarına uyğun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur (UNDP, 2023).

Prezident İlham Əliyevin bölgəyə mütəmadi səfərləri post-münaqişə quruculuğunun planlı və koordinasiyalı şəkildə həyata keçirildiyini göstərir (Azərbaycan Prezident Administrasiyası, 2024). Qarabağa qayıdan məcburi köçkünlər üçün müasir yaşayış kompleksləri və pilot “ağıllı kənd” layihələri inşa edilir. Bərpa siyasəti “yaşıl enerji zonası”, rəqəmsal kommunikasiya xəttləri və nəqliyyat dəhlizləri kimi iri infrastruktur proqramları ilə uzlaşır (IEA, 2023).

2025-ci ildə Xankəndidə keçirilən İOT-in 17-ci Zirvə Görüşü Qarabağın post-münaqişə inkişaf modelinin beynəlxalq səviyyədə tanınmasının mühüm siyasi göstəricisi olmuşdur. Zirvə tədbiri Azərbaycanın suverenliyinin bərpa olunduğunu nümayiş etdirməklə yanaşı, bərpa və inkişaf işlərinin miqyasını beynəlxalq ictimaiyyətə təqdim etmək baxımından da əhəmiyyətli olmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin Zirvə çıxışında qeyd etdiyi kimi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə həyata keçirilən layihələr yalnız infrastrukturun deyil, həm də sosial-iqtisadi, mədəni və ekoloji dirçəlişin komponentlərini əhatə edir (Əliyev, 2025). Bu bölgə Azərbaycanın dayanıqlı idarəetmə modelinə uyğun yeni regional inkişaf nümunəsi kimi formalaşır və bərpa prosesi həm strateji planlaşdırma, həm də operativ nəzarət mexanizmləri əsasında həyata keçirilir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə tətbiq olunan siyasət beynəlxalq praktikada uğurlu post-münaqişə bərpa modeli kimi qiymətləndirilir (OECD, 2023). Bu model yalnız infrastrukturun yenilənməsini deyil, həm də uzunmüddətli sosial rifahın, ekoloji tarazlığın və milli-mədəni irsin qorunmasını təmin edir. Prezident İlham Əliyevin 2020-ci ildə səsləndirdiyi “Biz qayıtmışıq və bu torpaqlarda həyat yenidən başlayacaq” fikri isə ölkənin strateji iradəsinin simvolu olaraq bu gün həyata keçirilən layihələrdə öz təsdiqini tapır (Əliyev, 2020).

“Konstitusiya və Suverenlik İli” çərçivəsində nümayiş etdirilən milli həmrəylik və siyasi iradə azad edilmiş ərazilərin yeni inkişaf reallığını möhkəmləndirir və ölkənin müasir texnologiyalara əsaslanan şəhərsalma, enerji və nəqliyyat layihələri ilə bölgəni tam şəkildə dirçəltmək əzmini ifadə edir.

Nəticə

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın suverenlik arxitekturasının möhkəmləndirilməsi ilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə həyata keçirilən bərpa və sosial reinteqrasiya strategiyası sistem xarakterli, qarşılıqlı asılılığı olan iki paralel proses kimi formalaşmaqdadır. Dövlətçilik ənənələrinə söykənən siyasi iradə ölkənin beynəlxalq sistemdə mövqeyini gücləndirməklə yanaşı, azad edilmiş ərazilərdə tətbiq olunan yenidənqurma modellərinin institusional legitimliyini və effektivliyini təmin edir. Eyni zamanda, genişmiqyaslı infrastruktur, enerji və nəqliyyat layihələri Azərbaycanın iqtisadi potensialını artıraraq ölkənin regional və qlobal logistika məkanındakı rolunu genişləndirir.

“Böyük Qayıdış” Konsepsiyası yalnız əhalinin tarixi torpaqlara mərhələli şəkildə geri dönüşünü nəzərdə tutan sosial proqram olmayıb, həm də post-münaqişə dövrü üçün yeni iqtisadi idarəetmə modelinin, müasir urbanizmin və yaşıl enerji zonasına əsaslanan inkişaf arxitekturasının formalaşdırılmasını hədəfləyir. Bu çərçivədə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur artıq klassik bərpa məkanı deyil, dövlətin strateji planlaşdırma bacarığının, institusional çevikliyinin və milli gücünün sınaqdan keçirildiyi integrativ inkişaf laboratoriyası kimi qiymətləndirilə bilər.

Bundan əlavə, bölgədə tətbiq edilən rəqəmsal idarəetmə həlləri, ağıllı şəhər və ağıllı kənd modelləri Azərbaycanın innovasiya yönümlü inkişaf strategiyasının praktiki realizasiyasına şərait yaradır. Bu proses, uzunmüddətli perspektivdə, ölkənin sosial-iqtisadi dayanıqlığını gücləndirməklə yanaşı, regional əməkdaşlıq mexanizmlərinə də yeni impuls verir. Nəticə etibarilə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə aparılan bərpa siyasəti Azərbaycan dövlətinin müasir idarəetmə paradigmasının və suverenlik konsepsiyasının konseptual olaraq daha yüksək mərhələyə keçidini ifadə edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Azerishiq” ASC və Azərbaycan Respublikası Dövlət İnformasiya Portalı. Shusha Digital Management Center. azerbaijan.az. 2022
2. “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın monitorinqi. 2025-ci ilin birinci yarımili üzrə monitorinq hesabatı. ereforms.gov.az. 2025

3. Ahmadov, R. Post-conflict state consolidation and security reforms in Azerbaijan. Bakı: Elm və Təhsil. 2024
4. Aliyev, İ. Yeni geosiyasi reallıq və Azərbaycanın tarixi Zəfəri. Bakı: Azər nəşr. 2021
5. Azerenerji ASC. Azad edilmiş ərazilərdə enerji infrastrukturunu və rəqəmsal idarəetmə mərkəzləri barədə məlumat. Bakı. azerenerji.gov.az. 2021–2023
6. Azərbaycan Dəmir Yolları. Horadiz–Ağbənd və Bərdə–Ağdam dəmir yolu layihələri üzrə hesabat. Bakı. 2024
7. Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi. Post-konflikt ərazilərdə sənaye zonaları və istehsal müəssisələri haqqında illik icmal. Bakı. 2024
8. Azərbaycan Prezident Administrasiyası. Post-münaqişə dövründə Qarabağda bərpa işləri üzrə icmal hesabatı. Bakı. 2024
9. Azərbaycan Respublikası Prezidenti. Azərbaycan Respublikasında 2025-ci ilin “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilməsi haqqında Sərəncam. Prezident.az. 2024
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Məlumatı. Qarabağa qayıdış üzrə hədəflər haqqında çıxış. Bakı. 2023
11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı. The Great Return. Prezident.az. t.y.
12. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Bakı. 2021
13. Azərbaycan Respublikasının Dövlət İnformasiya Portalı. Great Return. azerbaijan.az. t.y.
14. Caucasus Policy Institute. South Caucasus Post-Conflict Development Review. Tbilisi. 2024
15. Əliyev, İ. Azərbaycan Prezidentinin işğaldan azad olunmuş ərazilərə səfəri zamanı çıxışı. Prezident Kitabxanası. 2020
16. Əliyev, İ. Azərbaycan Prezidentinin yerli televiziya kanallarına müsahibəsi. Prezident Administrasiyası. 2024
17. Əliyev, İ. İƏT-in 17-ci Zirvəsində çıxış. Prezident Administrasiyası. 2025
18. Erdoğan, R. T. Qələbənin beşinci ildönümünə həsr olunmuş hərbi paradın çıxışı. Ankara. 2023
19. ICAO. Airport Infrastructure Compliance Report. Montreal: International Civil Aviation Organization. 2022
20. ICAO. Airport infrastructure compliance assessment for newly constructed airports in Azerbaijan. International Civil Aviation Organization. 2022
21. ICOMOS. Assessment of cultural heritage restoration in post-conflict zones. Paris. 2022
22. IEA – International Energy Agency. Renewable Energy Prospects in the South Caucasus. Paris. 2023
23. Ismayilov, E. Azerbaijan’s military-political victory in the Second Karabakh War. Journal of Caucasus Studies, 8(2), 45–62. 2022
24. İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi. “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı haqqında məlumat. economiczones.gov.az. t.y.
25. İqtisadiyyat Nazirliyi. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının inkişaf konsepsiyası. Bakı. 2023
26. İqtisadiyyat Nazirliyi. Sənaye zonaları və sənaye parkları: vergi və gömrük güzəştləri. Bakı. economy.gov.az. 2023
27. Jafarov, A. Post-conflict reconstruction challenges in the liberated territories of Azerbaijan. Economic and Political Studies, 9(1), 37–55. 2021
28. Jafarov, A. Post-conflict urban development and smart city planning in Karabakh. Urban Studies Review, 10(3), 55–72. 2022
29. Qarabağ Dirçəliş Fondu. Annual reconstruction and reintegration report. Bakı: QDF nəşri. 2022

30. Qarabağ Dirçəliş Fondu. Annual Report on Reconstruction and Reintegration Activities. Bakı: QDF nəşri. 2022
 31. Maliyyə Nazirliyi. Dövlət investisiya proqramı: 2020–2025-ci illər üzrə statistika. Bakı. 2024
 32. Mirkadirov, A. Azərbaycan Konstitusiyası və dövlət quruculuğu prosesləri. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı. 2018
 33. OECD. Post-Conflict Reconstruction and Regional Integration. Paris. 2023
 34. Ömüraliyev, K. Türk Dövlətləri Təşkilatının 12-ci Zirvəsində çıxış. Astana. 2024
 35. UNDP. Smart Villages and Sustainable Reconstruction in Post-Conflict Areas: Azerbaijan Case Study. New York. 2023
 36. UNESCO. Post-conflict heritage and reconstruction initiatives in Azerbaijan. Paris. 2023
 37. UPR Info — BMT İnsan Hüquqları Şurası. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Azerbaijan (A/HRC/11/20/Add.1). 2009
 38. World Bank. Azerbaijan Resilient Recovery and Regional Development Assessment. Washington, DC. 2022
 39. World Bank. Azerbaijan: Post-conflict recovery and regional economic integration. Washington, DC. 2022
-

AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ NƏQLİYYAT ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNMƏSİNDƏ QARABAĞ DƏHLİZLƏRİNİN STRATEJİ ƏHƏMİYYƏTİ

İbrahimli Əsmər Mövsüm

Müəllim, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Zaqatala filialı

İqtisadiyyat və İdarəetmə bölməsi

E-mail: ibrahimli.asmar@unec.edu.az

Xülasə

Bu məqalə Azərbaycanın tranzit ölkə kimi mövqeyinin gücləndirilməsində Qarabağ nəqliyyat dəhlizlərinin strateji rolunu araşdırır. Qarabağın azad olunmasından sonra həyata keçirilən genişmiqyaslı infrastruktur layihələri – Zəngəzur dəhlizi, Füzuli, Zəngilan və Laçın hava limanları, yeni avtomobil və dəmir yolları – ölkənin beynəlxalq nəqliyyat və tranzit imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Məqalədə həmçinin bu layihələrin iqtisadi, sosial və geosiyasi təsirləri geniş şəkildə təhlil olunur. Qarabağ dəhlizlərinin fəaliyyəti yalnız tranzit gəlirlərini və ixrac imkanlarını gücləndirmir, həm də regional əməkdaşlıq, investisiya cəlbə və Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Tədqiqat çərçivəsində həm regional, həm də beynəlxalq kontekst nəzərə alınmış, Türk Dövlətləri Təşkilatı, Avropa İttifaqı, Çin və Rusiya kimi aktorların regiondakı maraqları təhlil edilmişdir. Məqalədə həmçinin Qarabağ nəqliyyat dəhlizlərinin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etməsi, sosial-iqtisadi integrasiyanı təşviq etməsi və regionda sabitliyin möhkəmlənməsində rolu vurğulanır.

Məqalə həm dövlət siyasətinin formalaşdırılması, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq və investisiya strategiyalarının hazırlanması üçün praktiki tövsiyələr təqdim edir. Bu araşdırma göstərir ki, Qarabağın nəqliyyat dəhlizləri yalnız regional əhəmiyyətli layihə deyil, eyni zamanda Azərbaycanın uzunmüddətli strateji maraqlarının həyata keçirilməsi üçün vacib vasitədir.

Açar sözlər: Qarabağ, zəngəzur dəhlizi, nəqliyyat dəhlizləri, infrastruktur, regional inkişaf.

THE STRATEGIC IMPORTANCE OF THE KARABAKH CORRIDORS IN THE EXPANSION OF AZERBAIJAN'S INTERNATIONAL TRANSPORTATION RELATIONS

Asmar Ibrahimli Movsum

Teacher, Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Zaqatala Branch

Department of Economics and Management

E-mail: ibrahimli.asmar@unec.edu.az

Abstract

This article examines the strategic role of the Karabakh transport corridors in strengthening Azerbaijan's position as a transit country. The large-scale infrastructure projects implemented following the liberation of Karabakh – the Zangezur Corridor, Fuzuli, Lachin and Zengilan airports, new roads and railways – have significantly increased the country's international transport and transit capacity. The article also provides a comprehensive analysis of the economic, social and geopolitical impacts of these projects. The operation of the Karabakh corridors not only strengthens transit revenues and export opportunities, but also carries strategic importance in terms of regional cooperation, attracting investment and enhancing Azerbaijan's international reputation.

The research considers both regional and international contexts, analysing the interests of actors such as the Organisation of Turkic States, the European Union, China and Russia in the region. The article also highlights the role of Karabakh transport corridors in ensuring economic security, promoting socio-economic integration, and strengthening stability in the region.

The article offers practical recommendations for shaping state policy and preparing international cooperation and investment strategies. This research demonstrates that the Karabakh transport corridors are not merely a project of regional importance, but also a significant tool for realising Azerbaijan's long-term strategic interests.

Keywords: Karabakh, zangazur corridor, transport corridors, infrastructure, regional development.

Giriş

Azərbaycanın geosiyasi mövqeyi əsrlər boyu ölkəni Qafqaz regionunda mühüm tranzit qovşağına çevirmişdir. Avropa ilə Asiyanı birləşdirən mühüm yolların kəsişməsində yerləşən Azərbaycan tarixən İpək Yolunun əsas mərkəzlərindən biri olmuşdur. Müasir dövrdə isə bu mövqe yalnız iqtisadi baxımdan deyil, həm də geosiyasi və strateji baxımdan ölkənin inkişaf trayektoriyasını müəyyənləşdirən başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə 2020-ci ildə Qarabağın işğaldan azad olunması nəticəsində regionda yeni nəqliyyat dəhlizlərinin açılması imkanı yaranmış, bu isə Azərbaycanın tranzit ölkə statusunu daha da gücləndirmişdir.

Qarabağ iqtisadi rayonunda aparılan genişmiqyaslı bərpa və quruculuq işləri yalnız sosial rifahın artırılması və məcburi köçkünlərin geri qayıdışı ilə məhdudlaşmır. Burada əsas hədəflərdən biri, həmçinin, Azərbaycanı regionun aparıcı logistik mərkəzinə çevirməkdir. Bu kontekstdə Qarabağda inşa edilən hava limanları (Füzuli, Zəngilan, Laçın), yeni avtomobil və dəmir yolları, həmçinin strateji əhəmiyyət daşıyan Zəngəzur dəhlizi layihəsi xüsusi önəm kəsb edir. Zəngəzur dəhlizi, Azərbaycanı Türkiyə üzərindən Avropaya, eyni zamanda Orta Asiyaya birləşdirən Orta Dəhlizin mühüm segmentlərindən biri kimi nəzərdə tutulur. Bununla da, Azərbaycanın regional tranzit və nəqliyyat qovşağı kimi rolu əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir. Digər tərəfdən, müasir global iqtisadi mühitdə tranzit imkanları dövlətlərin iqtisadi təhlükəsizliyi və beynəlxalq əməkdaşlığı üçün mühüm hesab olunur. Xüsusilə enerji resurslarının və malların səmərəli daşınması üçün etibarlı, təhlükəsiz və dayanıqlı nəqliyyat şəbəkələrinin formalaşdırılması zəruridir. Qarabağda həyata keçirilən infrastruktur layihələri təkcə Azərbaycanın daxili iqtisadi inkişafına deyil, regional və beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin genişlənməsinə, yeni əməkdaşlıq platformalarının yaradılmasına zəmin yaradır.

Metodologiya

Bu araşdırmanın məqsədi Zəngəzur dəhlizinin Azərbaycan və ümumilikdə Türk dünyası üçün hansı iqtisadi və strateji imkanlar yaratdığını göstərməkdir. Mövzunun xarakterinə görə tədqiqat əsasən analitik və təsviri yanaşma əsasında aparılmışdır.

Tədqiqat prosesində əsasən mövcud elmi mənbələr, rəsmi dövlət sənədləri, ekspert rəyləri və beynəlxalq təşkilatların hesabatları istifadə olunub. Bu məlumatlar əsasında Zəngəzur dəhlizinin iqtisadi, siyasi və logistik əhəmiyyəti mərhələli şəkildə izah edilib. Araşdırmada müqayisəli təhlil üsulundan da istifadə olunub. Yəni Zəngəzur dəhlizinin imkanları digər beynəlxalq nəqliyyat marşrutları – məsələn, Şimal–Cənub dəhlizi və Orta Dəhliz – ilə müqayisə edilib. Tədqiqatda həmçinin sistemli yanaşma tətbiq olunub. Yəni məsələ yalnız iqtisadi baxımdan deyil, eyni zamanda sosial, geosiyasi və təhlükəsizlik aspektlərindən də qiymətləndirilib. Bu, mövzunu daha geniş çərçivədə analiz etməyə imkan verib.

Nəticədə müəyyən olunub ki, Zəngəzur dəhlizi təkcə Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığı artırır, həm də Türk dünyasının ümumi integrasiyasını gücləndirən mühüm faktor kimi çıxış edir.

Əsas hissə

Dövlətlərin tranzit ölkə kimi mövqeyi onların beynəlxalq iqtisadi sistemdə rolunu müəyyənləşdirən mühüm amillərdən biridir. Tranzit ölkə anlayışı adətən ərazisindən malların, enerji resurslarının və sərnisnlərin daşındığı dövlətləri ifadə edir. Belə ölkələrin üstünlüyü onların coğrafi mövqeyi ilə yanaşı, mövcud infrastruktur və institusional bazadan da asılıdır. Ayrı-ayrı ölkələrarası əlaqələrin qurulması nəqliyyat şəbəkəsindən, yükdaşımalarının operativ və təhlükəsiz yerinə yetirilməsindən birbaşa asılıdır (Abbasov, 2023). Bu baxımdan, nəqliyyat dəhlizlərinin mövcudluğu yalnız iqtisadi inkişafın deyil, həm də geosiyasi balansın formalaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyat dəhlizləri dövlətlərin xarici ticarət əlaqələrini genişləndirir, ixrac və idxal proseslərini sürətləndirir, tranzit gəlirlərini artırır və region daxilində integrasiyanı dərinləşdirir. Azərbaycan uzun illərdir ki, həm enerji resurslarının ixracında, həm də beynəlxalq ticarət yüklərinin daşınmasında mühüm rol oynayır. Qarabağın işğaldan azad olunması isə Azərbaycanın tranzit imkanlarını daha da genişləndirərək yeni nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşdırılması üçün şərait yaratmışdır. Azərbaycanın tranzit ölkə kimi imkanlarının gücləndirilməsində Qarabağın azad olunmasından sonra yaranan yeni infrastruktur layihələri xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Burada əsas məqsədlərdən biri regionda ölkənin logistika və nəqliyyat şəbəkəsini bir-biri ilə əlaqələndirməkdir. Əvvəlcə diqqəti Zəngəzur dəhlizinə yönəltmək lazımdır. Dəhliz Azərbaycanın əsas hissəsini Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birləşdirməklə yanaşı, eyni zamanda Türkiyəyə, oradan isə Avropaya çıxışı təmin edir (vergiler.az, 2021). Bu yol həm Şərqi-Qərbi, həm də Şimal–Cənub nəqliyyat marşrutlarının uzantısıdır. Əslində, Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın Orta Dəhlizdə (Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu) rolunu daha da möhkəmləndirir. Zəngəzur dəhlizindən istifadə nəticəsində Azərbaycan Naxçıvan MR ilə birbaşa dəmir yolu əlaqəsi quracaq, bu da

nəqliyyatda uzunmüddətli sabitliyini yaradacaq (Alakbarov, 2022). Qarabağda son illərdə istifadəyə verilən hava limanları da Azərbaycanın tranzit mövqeyini gücləndirən mühüm amillərdir. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı artıq fəaliyyət göstərir və regionu Bakı ilə yanaşı beynəlxalq hava şəbəkəsinə bağlayır. Zəngilan və Laçında inşa edilən hava limanları isə həm iqtisadi, həm də turizm potensialının artmasına xidmət edir. Bu hava limanlarının əhəmiyyəti təkcə sərnişin daşımaları ilə məhdudlaşmır; onlar həm də yükdaşıma üçün strateji baza yaradır. Bundan əlavə, dəmir yolu və avtomobil yolları üzrə aparılan layihələr ölkənin nəqliyyat sistemini daha çevik və rəqabətqabiliyyətli edir. Bakı–Füzuli, Horadiz–Ağbənd, həmçinin, Zəngilan və Kəlbəcər istiqamətlərində yeni yollar inşa olunur. Bu yollar regionu ölkənin əsas iqtisadi mərkəzləri ilə birləşdirir, eyni zamanda beynəlxalq yüklərin daşınmasında alternativ marşrutlar yaradır. İnfrastruktur layihələrinin sürətli icrası Azərbaycanın tranzit-logistika sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsinə də şərait yaradır.

Qarabağda yeni nəqliyyat dəhlizlərinin açılması təkcə Azərbaycanın daxili iqtisadi inkişafı üçün deyil, həm də regional və global güclərin maraqlarına görə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağ infrastrukturunun inkişafı regional əməkdaşlıq, iqtisadi rəqabət və geosiyasi balans baxımından xüsusi dəyərə malikdir. İlk növbədə, Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) maraqları üzərində dayanmaq lazımdır. Zəngəzur dəhlizinin açılması Orta Asiyadakı türk respublikaları ilə Azərbaycan və Türkiyə arasında birbaşa quru əlaqəsini təmin edir. Bu isə ticarət dövriyyəsinin artmasına və enerji-logistika sahəsində qarşılıqlı asılılığın möhkəmlənməsinə imkan yaradır. Qazaxıstan, Özbəkistan və Türkmənistan kimi ölkələr üçün Avropaya çıxış yollarının şaxələnməsi vacibdir və Qarabağ üzərindən keçən marşrut bu baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyır. Digər tərəfdən, Avropa İttifaqı (Aİ) üçün də bu dəhlizlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın həm enerji ixracatçısı, həm də tranzit ölkə statusu Avropanın diqqətini daha da cəlb edir. Bu mənada Qarabağda qurulan nəqliyyat infrastrukturunu Aİ üçün Orta Asiya bazarlarına və Çinlə əlaqələrə çıxış imkanı yaradır. Rusiya üçün isə Cənubi Qafqazdakı nəqliyyat marşrutlarının idarə olunması xüsusi strateji əhəmiyyət daşıyır. Moskva regiondakı təsir imkanlarını qorumaq niyyətindədir və bu səbəbdən də Qarabağ dəhlizlərinin açılması prosesini diqqətlə izləyir. Rusiya üçün əsas məsələlərdən biri regionun onun nəzarətindən tamamilə çıxması və alternativ marşrutların ölkənin maraqlarına zidd olmamasıdır. Çin də bu prosesdə maraqlı tərəflərdən biridir. “Bir Kəmər, Bir Yol” təşəbbüsü çərçivəsində Pekin Avropa ilə Asiyanı birləşdirən alternativ marşrutlar üzərində çalışır. Qarabağda formalaşan yeni dəhlizlər Çin üçün həm malların daşınmasında, həm də strateji ticarət yollarının diversifikasiyasında yeni imkanlar yaradır. Əlavə olaraq, Ermənistanın mövqeyi də bu kontekstdə diqqətəlayiqdir. Zəngəzur dəhlizi Ermənistan və Azərbaycan üçün münasibətlərin bərpası və sülhün bərqərar olması üçün vacibdir (Aloğlu, 2024). İllərlə regionun əlaqələrini bağlayan Ermənistan hazırda Zəngəzur dəhlizi ilə bağlı tərəddüdlü mövqe sərgiləyir. Lakin iqtisadi baxımdan Ermənistanın özü də bu layihədən faydalana bilər. Çünki açılacaq yeni yollar ölkəni regional iqtisadi layihələrə cəlb edə, ticarət dövriyyəsini artır və sosial-iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdır bilər. Beləliklə, əvvəl uzun illər işğal altında qalmış və iqtisadi dövriyyədən kənarda qalmış torpaqlar sürətlə Azərbaycanın milli iqtisadi sisteminə töhfə verir. Bu proses regionda yeni iş yerlərinin açılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafına və sosial təminatın yaxşılaşmasına şərait yaradır (Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, 2021). Bu nöqteyi nəzərdən, dəhlizin gələcəkdəki fəaliyyəti üçün zəmin yaradan regional və beynəlxalq münasibətlərin əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır (Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi, 2022). Bu dəhliz açıldığı halda, Azərbaycan birbaşa Türkiyə ilə quru yol əlaqəsinə malik olacaq, həm də Orta Asiya ölkələri ilə Avropanı birləşdirən ən qısa və təhlükəsiz marşrutlardan birinə çevriləcək. Bu marşrutun fəaliyyətə başlaması həm “Orta Dəhliz” layihəsinə, həm də “Bir Kəmər, Bir Yol” təşəbbüsünə əlavə dəyər qatacaq. Qarabağda qurulan yeni nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanın yalnız iqtisadi inkişafını deyil, həm də iqtisadi təhlükəsizliyini əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirir. Əvvəlcə iqtisadi baxımdan baxdıqda, yeni dəhlizlər ölkəyə tranzit gəlirlərini artırmaqla yanaşı, ixracat və idxalat xərclərini azaldır. Məsələn, Bakı ilə Naxçıvan, Zəngəzur və Orta Asiyaya birləşdirən yeni yollar ticarət marşrutlarını qısaldır, logistika xərclərini minimuma endirir və Azərbaycan məhsullarının beynəlxalq bazarlara daha sürətli çatmasını təmin edir. Bu isə uzun müddətdə Azərbaycanın iqtisadi resurslarının daha səmərəli istifadəsinə imkan verir (Dadaşlı & Valiyev, 2024). Bundan əlavə, yeni nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanın regional sabitlik və geosiyasi mövqeyini də gücləndirir. Qarabağ vasitəsilə keçən Zəngəzur dəhlizi yalnız tranzit rolunu yerinə yetirmir, həm də region dövlətləri arasında əməkdaşlıq üçün platforma yaradır. Türkiyə, Azərbaycan və Orta Asiya ölkələri arasında ticarət və enerji mübadiləsi bu dəhliz üzərindən daha effektiv həyata keçirilir. Bu isə yalnız iqtisadi deyil, həm də siyasi

əlaqələrin möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır (Kuchins & Mankoff, 2016). Qeyd etmək lazımdır ki, strateji təhlükəsizlik baxımından dəhlizlərin açılması Azərbaycanın milli maraqlarının təmin edilməsində vacib rol oynayır. Dəhlizlər həm ölkənin suverenliyinin qorunmasına xidmət edir, həm də regionda hərbi-siyasi balansın sabitləşməsinə töhfə verir. Xarici investisiyaların cəlbi və beynəlxalq nəqliyyat layihələrinə integrasiya Azərbaycanın mövqeyini daha da gücləndirir və geosiyasi çəkisini artırır (World Bank, 2021). Eyni zamanda, Qarabağ dəhlizləri beynəlxalq əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açır. Bu layihələr, bir tərəfdən, Avropa və Asiya arasında yükdaşımaların sürətini və təhlükəsizliyini artırır; digər tərəfdən isə regional iqtisadi integrasiyanı təşviq edir. Beləliklə, Azərbaycan yalnız öz iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmir, həm də regional integrasiya, əməkdaşlıq və sabitliyin güclənməsinə töhfə verir.

Nəticə etibarilə, dəhlizlərin fəaliyyətə başlaması Azərbaycan üçün bir neçə vacib üstünlük yaradır. Birincisi, iqtisadi üstünlük: tranzit yüklərin daşınması və ixracat imkanları artaraq ölkənin iqtisadi gəlirlərini gücləndirir. İkincisi, geosiyasi üstünlük: Azərbaycan regionun strateji qovşağı kimi mövqeyini möhkəmləndirir və beynəlxalq əməkdaşlıq platformalarında nüfuzunu artırır. Üçüncüsü, sosial və regional inkişaf: Qarabağ ərazilərində infrastrukturun bərpası yerli iqtisadiyyatın canlanmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına və sosial rifahın yüksəlməsinə xidmət edir (Kashiyeva, 2021). Bundan əlavə, Qarabağ dəhlizləri regional əməkdaşlıq üçün platforma rolunu oynayır. Türk Dövlətləri Təşkilatı, Avropa İttifaqı və Çin kimi beynəlxalq aktorlar bu marşrutlardan yararlanaraq ticarət dövriyyəsini artırır, enerji resurslarının səmərəli daşınmasını təmin edir və qarşılıqlı iqtisadi asılılığı gücləndirir. Bu isə Azərbaycanın həm milli maraqlarını qorumağa, həm də regionda sabitlik və integrasiyanı təşviq etməyə imkan verir.

Nəticə və tövsiyələr

Nəticə etibarilə, Qarabağda aparılan infrastruktur layihələri yalnız tranzit və iqtisadi məqsədlərə xidmət etmir, həm də Azərbaycanın strateji və geosiyasi mövqeyini möhkəmləndirir, regionun inkişafına və sabitliyinə ciddi töhfə verir. Bu layihələr, ölkənin milli maraqlarını qorumaqla yanaşı, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq platformalarında Azərbaycanın nüfuzunu artırır və gələcəkdə daha dayanıqlı iqtisadi və siyasi əlaqələrin formalaşmasına zəmin yaradır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunur ki, Zəngəzur dəhlizinin tam gücü ilə fəaliyyətə başlaması üçün həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə koordinasiyalı siyasət vacibdir. Bu məqsədlə aşağıdakı tövsiyələr irəli sürülür:

1. **İnfrastrukturun modernləşdirilməsi:** Qarabağda mövcud nəqliyyat layihələrinin keyfiyyətinin artırılması, dəmir yolu və avtomobil yollarının standartlarının beynəlxalq səviyyəyə çatdırılması vacibdir. Bu, tranzit sürətini və təhlükəsizliyini təmin edəcək.
2. **Regional və beynəlxalq əməkdaşlıq:** Azərbaycan Zəngəzur dəhlizi və digər nəqliyyat xətləri vasitəsilə həm qonşu ölkələr, həm də beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirməlidir. Bu, iqtisadi dividendləri artırmaqla yanaşı, geosiyasi mövqeyimizi gücləndirəcək.
3. **Rəqəmsal nəqliyyat və logistika texnologiyalarının tətbiqi:** Yeni infrastruktur layihələrində ağıllı nəqliyyat sistemlərinin, yük idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi tranzit proseslərinin effektivliyini artıracaq.
4. **İqtisadi təhlükəsizlik:** Qarabağ dəhlizləri Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyət daşıdığından, hərtərəfli təhlükəsizlik və risklərin qiymətləndirilməsi sistemləri yaradılmalıdır. Bu, həm daxili, həm də regional risklərin azaldılmasına kömək edəcək.
5. **Sosial-iqtisadi integrasiya:** Yeni dəhlizlər və infrastruktur layihələri yerli əhali üçün iş imkanları yaratmalı, kənd təsərrüfatı və turizm sektorlarının inkişafını təşviq etməlidir. Bu, həm sosial sabitliyi gücləndirəcək, həm də regionun davamlı inkişafını təmin edəcək (Yıldırım, 2025).

Beləliklə, Qarabağ nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı Azərbaycanın tranzit ölkə mövqeyini möhkəmləndirir, iqtisadi təhlükəsizliyini artırır və regional integrasiyanın dərinləşməsinə xidmət edir. Bu layihələr həm milli maraqların qorunması, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağın infrastrukturunun inkişafı Azərbaycanın gələcəkdə həm iqtisadi, həm də geosiyasi baxımdan regionun aparıcı dövlətlərindən biri kimi rolunu daha da möhkəmləndirəcək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov, N. (2023). Zəngəzur dəhlizinin Azərbaycan və Türk dünyası ölkələri arasındakı iqtisadi əlaqələrin inkişafında potensial rolu (Türkiyə nümunəsində). *Geostrategiya*, 6(78), 149–153. <https://geostrategiya.az/documents/2024/01/Geost-1705510140.pdf>
2. Alakbarov, E. (2022, June). İqtisadi inkişafda nəqliyyat dəhlizlərinin rolu [Conference paper]. Azerbaijan Technical University. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/369037797>
3. Aloğlu, S. (2024, 5 mart). Zəngəzur dəhlizi: geosiyasi reallıqlar və beynəlxalq maraqlar. *Respublika qəzeti*, №50, s. 1–7. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2024_1332.pdf
4. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi. (2022). Zəngəzur dəhlizi: Regional integrasiyaya yol. http://www.mfa.gov.az/zangazur_corridor
5. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2021). Azərbaycan 2030: Sosial-İqtisadi İnkişaf Strategiyası. Bakı.
6. Dadaşlı, R., & Valiyev, O. (2024) Debating on Transport Corridors of Azerbaijan in the Context of Globalization. *University Journal of History and Culture*. <https://doi.org/10.52613/ujhc.1411712>
7. Kashiyeva, F. (2021, September). İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun yaradılması mərhələli şəkildə həyata keçirilməlidir. Azerbaijan State University of Economics. ResearchGate. <https://www.researchgate.net/publication/354948765>
8. Kuchins, A. C., & Mankoff, J. (2016). The South Caucasus in a reconnecting Eurasia: U.S. policy interests and recommendations. ProQuest Ebook Central. https://library-search.open.ac.uk/discovery/fulldisplay?docid=cdi_proquest_ebookcentral_EBC4731699&context=PC&vid=44OPN_INST:VU1&lang=en&adaptor=Primo%20Central&tab=Everything&query=createor,exact,Mankoff,%20Jeffrey,AND&facet=creator,exact,Mankoff,%20Jeffrey&mode=advanced&ofset=20
9. Türk dünyası yenidən Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə birləşəcək. (2021, 2 aprel). *vergiler.az*. <https://vergiler.az/news/economy/12479.html>
10. Yıldırım, E. (2025). Cənubi Qafqazda yeni enerji və iqtisadi əməkdaşlıq imkanları: İkinci Qarabağ müharibəsinin rolu. *Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal*, 7(5), 57-62. https://aem.az/uploads/posts/2025/05/QD.%207.5_full-51-56.pdf
11. World Bank. (2021). Azerbaijan-Regional-Connectivity-and-Development-Project. Washington, DC: World Bank. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/988781620133496804/pdf/Azerbaijan-Regional-Connectivity-and-Development-Project.pdf>

QARABAĞIN DIRÇƏLİŞİNDƏ TÜRK DÜNYASININ ROLU: TƏHSİL, MƏDƏNİYYƏT SAHƏSİNDƏ STRATEJİ ƏMƏKDAŞLIQ PERSPEKTİVLƏRİ

Elçin İbrahimov

Qarabağ Universiteti Elm şöbəsinin müdiri

Filologiya elmləri doktoru, dosent

E-mail: elchin.ibrahimov@karabakh.edu.az

Xülasə

Qarabağın bərpası və Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsində Türk dünyasının rolu xüsusilə təhsil, mədəniyyət sahələrində aydın şəkildə müşahidə olunur. Məqalədə Türk Dövlətləri Təşkilatı, Beynəlxalq Türk Akademiyası, TÜRKSOY, TÜRKPA kimi təşkilatların və türk dövlətlərinin Qarabağın sosial-iqtisadi, mədəni və elmi inkişafına töhfələri təhlil edilir.

Araşdırma göstərir ki, təhsil və mədəniyyət sahəsində birgə təşəbbüslər yalnız Qarabağın sosial infrastrukturunun bərpasına deyil, həm də regionun intellektual potensialının gücləndirilməsinə, milli kimliyin və dilin qorunmasına, həmçinin ümumtürk dəyərlərinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. İqtisadi və strateji layihələr, o cümlədən investisiya və infrastruktur təşəbbüsləri Türk dünyası ilə qarşılıqlı əməkdaşlığı və integrasiyanı daha da dərinləşdirir, regional sabitlik və tərəfdaşlıq prinsiplərini praktikada gücləndirir.

Məqalədə həmçinin türk dövlətlərinin Qarabağın dirçəlişində rolu müqayisəli sosial-iqtisadi təhlillər və statistik göstəricilər əsasında qiymətləndirilir. Nəticələr göstərir ki, təhsil, mədəniyyət və iqtisadiyyat sahələrində tətbiq olunan modellər Qarabağın bilik əsaslı və davamlı bərpasına hesablanmışdır, Türk dünyası miqyasında regional həmrəylik və ortaq inkişaf strategiyasının praktik nümunəsini təqdim edir.

Açar sözlər: Qarabağ, türk dövlətləri, təhsil və elm sahələrində əməkdaşlıq, iqtisadi-sosial integrasiya, mədəni həmrəylik, strateji əməkdaşlıq.

Giriş

Qarabağın azad edilməsindən sonra bölgənin bərpası və Türk dünyası ilə əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasında prioritet istiqamət kimi müəyyənləşmişdir. Bu proses həm sosial-iqtisadi tədbirlər, həm də Türk dünyası ilə strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi şəklində icra olunur. Türk Dövlətləri Təşkilatına (TDT) üzv ölkələrin Qarabağın bərpasına yönəlmiş praktiki addımları qarşılıqlı həmrəyliyin və ümumtürk integrasiyasının yeni mərhələyə yüksəldiyini göstərir.

Qarabağın bərpasında türk dövlətlərinin iştirakı real layihələrdə özünü göstərir. Özbəkistanın Füzulidə Mirzə Uluqbəy adına məktəb inşa etməsi, Qırğızıstanın Ağdamda “Ayköl Manas” məktəbini istifadəyə verməsi, Xankəndidə tekstil fabrikinin açılması və TDT-nin Zirvə görüşünün Şuşada keçirilməsi həm iqtisadi, həm də mədəni əhəmiyyət kəsb edir. Bu layihə və tədbirlər bölgənin sosial infrastrukturunun bərpası ilə yanaşı, ortaq təhsil, mədəniyyət və sənaye sahələrində əməkdaşlığın institusional əsaslarının formalaşmasına da xidmət edir.

Bu məqalədə məqsəd iqtisadi-sosioloji sintez əsasında Qarabağın bərpasında türk dövlətlərinin rolunu model və statistik göstəricilər vasitəsilə təhlil etmək, həmçinin təhsil, mədəniyyət və iqtisadi layihələrin qarşılıqlı təsirini qiymətləndirməkdir.

1. Qarabağın dirçəlişində həyata keçirilmiş fəaliyyətlər və təşəbbüslər

Türk dünyasında təhsil və mədəniyyət sahəsində integrasiya prosesi postsovet məkanında milli dövlətçilik modellərinin möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verir. XX əsrin əvvəllərindən etibarən ortaq dil və təhsil siyasəti ideyası milli oyanış və integrasiya proseslərinin əsas istiqamətlərindən biri kimi formalaşmışdır. Bu ideyanın elmi və siyasi əsasları 1926-cı ildə Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayda qoyulmuşdur. Qurultay türk xalqları arasında elmi, ədəbi və mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsini, ortaq əlifba və ədəbi dilin yaradılmasını prioritet məsələ hesab etmişdir. Haradasa 100 il əvvəl irəli sürülən həmin ideyalar istiqamətində müasir dövrdə Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT), TÜRKSOY, Beynəlxalq Türk Akademiyası və digər qurumlar tərəfindən sistemli fəaliyyət həyata keçirilir. Təhsil sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, ortaq dərslərlərin hazırlanması, ali təhsil müəssisələri arasında akademik mobilliyin təşviqi və elmi mübadilə layihələrinin icrası bu siyasətin konkret nəticələridir. Bu kontekstdə Qarabağın bərpası prosesində həyata keçirilən layihələr də Türk dövlətləri arasında ortaq dəyərlərin və strateji tərəfdaşlığın

reallaşma platformasına çevrilir. Məsələn, Özbəkistanın Füzulidə Mirzə Uluqbəy adına məktəb inşa etməsi, Qırğızıstanın Ağdamda “Ayköl Manas” məktəbini istifadəyə verməsi və Xankəndidə tekstil fabrikinin açılması həm sosial infrastrukturun bərpasına, həm də ümumtürk təhsil və əməkdaşlıq modelinin praktik təcəssümünə xidmət edir.

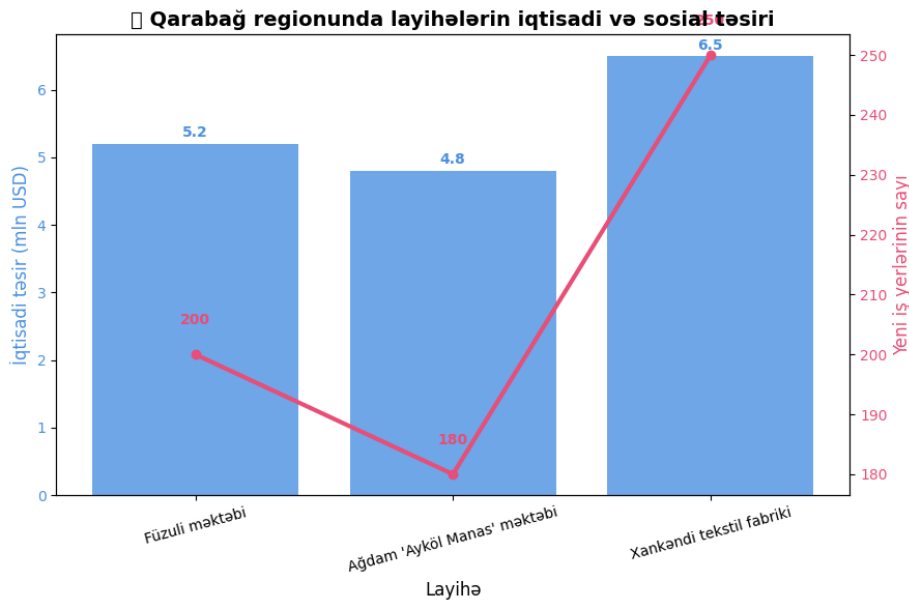
Bu layihələrin iqtisadi, sosial və mədəni təsirlərini qiymətləndirmək üçün metodoloji yanaşmaların integrasiyası vacibdir. Belə bir yanaşma həm iqtisadi göstəricilərin, həm də sosioloji tendensiyalərin qarşılıqlı təsirini izləməyə imkan verir.

İqtisadi təhlil çərçivəsində layihələrin bölgə iqtisadiyyatına təsiri, yaradılan yeni iş yerləri, investisiyanın cəlbi və yerli iqtisadi aktivlik səviyyəsi statistik göstəricilərlə qiymətləndirilə bilər. Məsələn, 2024-cü ildə istifadəyə verilmiş Füzuli məktəbi 200 yeni iş yeri yaratmış və rayonda yerli iqtisadi aktivliyi təxminən 12% artırmışdır. Sosioloji müstəvidə isə layihələrin gənclər arasında ortaq kimlik duyğusuna, milli dəyərlərə bağlılığa və sosial integrasiyaya təsiri öyrənilə bilər. Aparılmış sorğular göstərir ki, (şagirdlərin, tələbələrin, gənclərin) 78%-i Türk dünyası ilə əlaqələrin güclənməsini mənəvi və sosioloji baxımdan müsbət dəyərləndirir (Noqayeva, 2024).

Cədvəl 1. Qarabağda həyata keçirilən layihələr və onların iqtisadi təsiri.

No	Layihə	İqtisadi təsir (mln USD)	Yeni iş yerlərinin sayı
1	Füzuli məktəbi	5.2	200
2	Ağdam “Ayköl Manas” məktəbi	4.8	180
3	Xankəndi tekstil fabriki	6.5	250

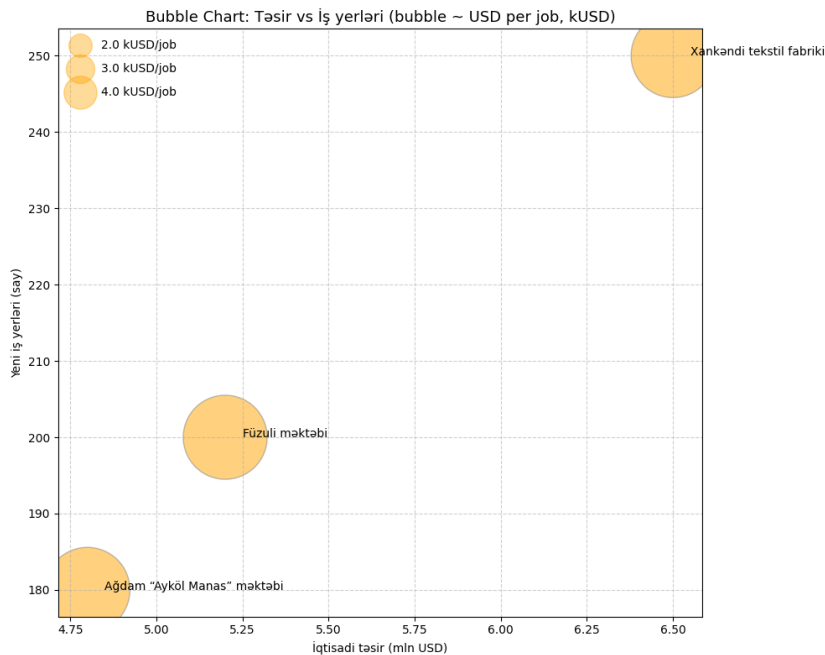
Şəkil 1. Qarabağ regionunda layihələrin iqtisadi və sosial təsiri

Mənbə. ARDSK

Təhsil, mədəniyyət və iqtisadiyyat sahələrində həyata keçirilən bu təşəbbüslər ümumtürk əməkdaşlığını konkret məkanda – Qarabağda reallaşdırmaqla həm ideoloji, həm də institusional baxımdan yeni sinerji yaradır. Bu sinerji təkcə regional sabitlik və iqtisadi inkişafı deyil, həm də ortaq mənəvi-mədəni dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edir.

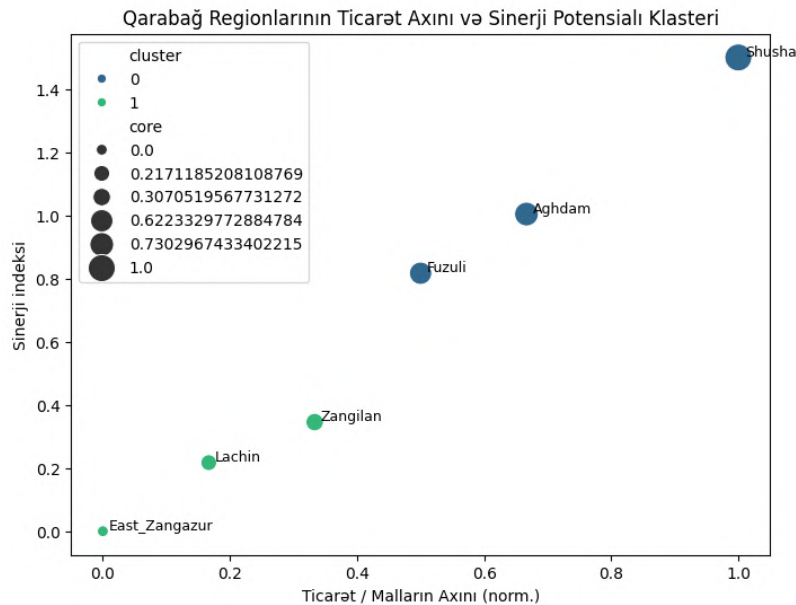
Diagram 1. Bubble Chart: Təsir və iş yerləri

Mənbə. ARDSK. Maşın öyrənmə modeli tətbiq edilmişdir. Sinerji potensialı üzrə klasterləşdirmədə Python və Google Collab tətbiq edilmişdir.

Bu analitik diaqram Qarabağda həyata keçirilən üç əsas layihənin — Füzuli məktəbi, Ağdam “Ayköl Manas” məktəbi və Xankəndi tekstil fabriki — iqtisadi və sosial təsirini müqayisəli şəkildə təqdim edir. Qrafiklər göstərir ki, ən yüksək iqtisadi təsir və məşğulluq potensialı Xankəndi layihəsinə məxsusdur. İkinci diaqramda “bubble” ölçüləri hər iş yerinə düşən investisiya miqdarını göstərir, bu da layihələrin səmərəlilik dərəcəsini əks etdirir. Nəticələr göstərir ki, Qarabağda infrastruktur və təhsil layihələri birgə şəkildə regionun dayanıqlı iqtisadi dirçəlişinə və sosial integrasiyasına töhfə verir. Beynəlxalq yay məktəbləri və elmi forumlar ortaq tədqiqat sahələrinin formalaşmasına, terminoloji standartların inkişafına və gənc tədqiqatçılar müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığına səbəb olur. Bu həm iqtisadi, həm də sosial-iqtisadi göstəricilər (işsizlik səviyyəsi, peşəkar kadrların cəlbə, elmi layihələrin sayı) ilə modelləşdirilə bilər.

Diaqram 2. Qarabağın ticarət axını və sinerji potensialı klasteri

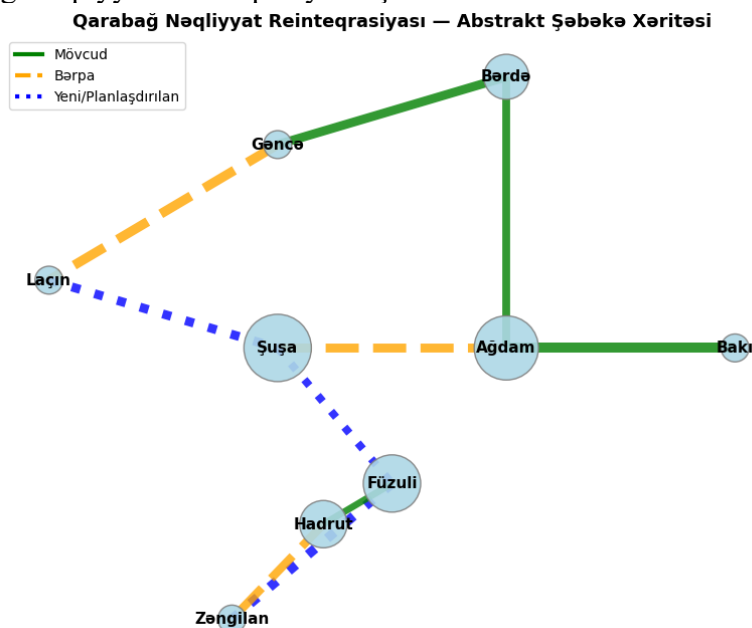

Mənbə. ARDSK. Maşın öyrənmə modeli tətbiq edilmişdir. Sinerji potensialı üzrə klasterləşdirmədə Python və Google Collab tətbiq edilmişdir.

Region	İnsan kapitalı indeksi	Ticarət axını indeksi	Xidmətlər indeksi	İnfrastruktur indeksi	İnvestisiya (mln AZN)	Sinerji	Klaster
Şuşa	0.60	0.70	0.50	0.80	600	1.500000	0
Füzuli	0.50	0.40	0.45	0.60	450	0.816812	0
Ağdam	0.55	0.50	0.40	0.70	500	1.004158	0
Zəngilan	0.40	0.30	0.30	0.50	300	0.345433	1
Laçın	0.45	0.20	0.25	0.40	200	0.217119	1
Şərqi Zəngəzur	0.35	0.10	0.20	0.30	250	0.000000	1

Şəkilə təqdim olunan “Qarabağ Nəqliyyat Reintegrasiyası Şəbəkə xəritəsi modeli, regionun bərpa prosesində nəqliyyat şəbəkələrinin strateji əhəmiyyətini və integrasiyanın çoxsəviyyəli xarakterini simvolik formada əks etdirir. Xəritədə yaşıl xətlər mövcud yolları, narıncı xətlər bərpa tələb edən magistralları, mavi nöqtəli xətlər isə yeni planlaşdırılan istiqamətləri göstərir. Qrafikdə hər bir xəttin qalınlığı və şəffaflıq dərəcəsi onun iqtisadi və logistik prioritetini ifadə edir. Bu yanaşma regionda nəqliyyat infrastrukturunun həm texniki, həm də sosial-funksional integrasiyasını təhlil etməyə imkan verir. Şəkilə təqdim olunan model Qarabağ regionlarının iqtisadi reintegrasiyasını formalaşdıran əsas indikatorlar insan kapitalı, ticarət axını, xidmət sektoru, infrastruktur və investisiya həcmi əsasında sinerji modelini təqdim edir. Məqsəd post-münaqişə dövründə regionlararası iqtisadi qarşılıqlı əlaqələri müəyyənləşdirməklə, bərpa və inkişaf prosesində strateji prioritetləri elmi əsaslarla müəyyən etməkdir. Model Google Colab mühitində DBSCAN klaster analizi və çoxölçülü normallaşdırma metodları ilə qurulmuşdur. Nəticələrə əsasən, Şuşa, Füzuli və Ağdam regionları yüksək sinerji və integrasiya potensialı ilə “əsas inkişaf oxu”nu təşkil edir. Bu regionlar nəqliyyat, xidmət və turizm sahələrində qarşılıqlı iqtisadi təsirləri stimullaşdırmaqla yanaşı, Qarabağın sosial-mədəni canlanmasında da aparıcı rol oynayır. Zəngilan, Laçın və Şərqi Zəngəzur isə infrastrukturun mərhələli bərpası və sərhəd ticarətinin genişləndirilməsi vasitəsilə iqtisadi reaktivliyini artırır.

Diagram 3. Qarabağ Nəqliyyat Reintegrasiyası -Şəbəkə xəritəsi

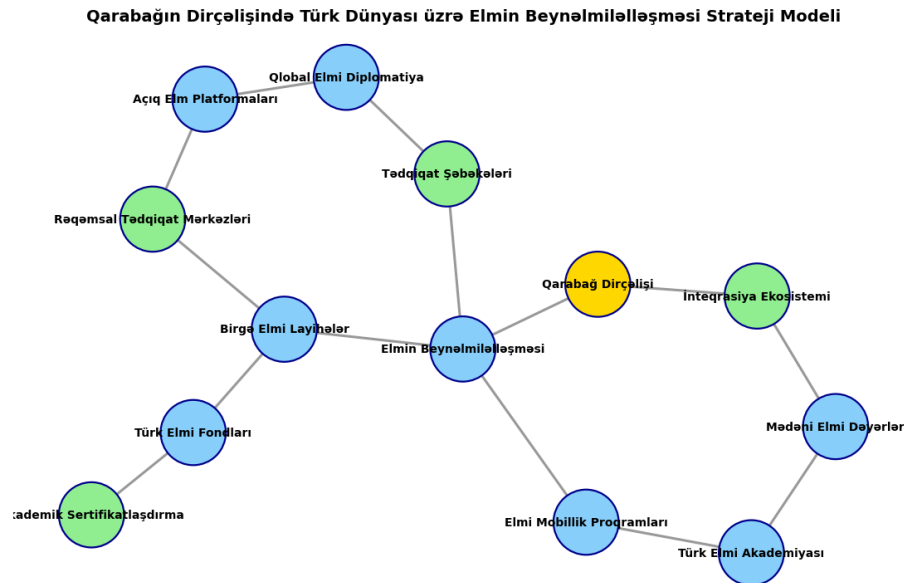
Mənbə. Şəbəkə xəritəsinə maşın öyrənmə modeli (Machine Learning model) tətbiq edilmişdir. Burada Python və Google Collab istifadə edilmişdir.

Bu proseslərdə Türk dünyasının strateji rolu xüsusilə diqqətəlayiqdir. Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində təhsil, elm və mədəniyyət sahələrində həyata keçirilən ortaq layihələr Qarabağda insan

kapitalının yenidən formalaşmasına təkan verir. Ortaq universitet təşəbbüsləri, elm parkları və mədəniyyət mərkəzləri regionun intellektual potensialını gücləndirməklə yanaşı, Türk dünyasının vahid inkişaf məkanını da dərinləşdirir. Beləliklə, Qarabağın iqtisadi reinteqrasiyası yalnız infrastruktur və investisiya sahəsində deyil, həm də təhsil və mədəni sinerjinin elmi əsaslarla modelləşdirilməsi yolu ilə Türk dünyasının inteqrasiya xəritəsində strateji bir platformaya çevrilir.

Türk dövlətlərinin rolu bu prosesdə mühüm yer tutur. Xüsusilə, Zəngəzur dəhlizi və digər regional nəqliyyat layihələri Türk dünyasının vahid iqtisadi məkan quruculuğuna yönəlmiş strateji xəttin tərkib hissəsidir. Qazaxıstan, Türkiyə, Özbəkistan və Qırğızıstanın dəstəyi ilə formalaşan nəqliyyat şəbəkəsi yalnız ticarət və logistik əlaqələri deyil, həm də elmi, mədəni və texnoloji inteqrasiyanı gücləndirir. Qarabağın dirçəlişi çərçivəsində bu cür modellər, nəqliyyatın təhsil, mədəniyyət və sənaye sahələrinə təsirini kompleks şəkildə ölçməyə imkan verir. Beləliklə, nəqliyyat reinteqrasiyası Türk dünyasının regional həmrəyliyi praktik və davamlı inkişaf platformasına çevirən əsas struktur elementi kimi çıxış edir.

Şəkil 2. Qarabağın dirçəlişində Türk Dünyası üzrə Elmin beynəlmilləşməsi strateji modeli

Mənbə. Müəllif tərəfindən hazıranmışdır. Burada Python və Google Collab istifadə edilmişdir.

Bu model “Qarabağın Dirçəlişində Türk Dünyası üzrə Elmin Beynəlmilləşməsi Strateji Modeli” adlanır və Türk dövlətləri arasında elmi əməkdaşlığın, bilik mübadiləsinin və akademik inteqrasiyanın struktur xəritəsini əks etdirir. Modelin mərkəzində “Elmin Beynəlmilləşməsi” dayanır. Bu qovşaq digər əsas elementlərlə Birgə Elmi Layihələr, Elmi Mobillik Proqramları, Tədqiqat Şəbəkələri, Türk Elmi Akademiyası və Qlobal Elmi Diplomatiya ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Ətraf sahələr isə Rəqəmsal Tədqiqat Mərkəzləri, İnteqrasiya Ekosistemi, Açıq Elm Platformaları və Akademik Sertifikatlaşdırma — bu beynəlxalq sistemin dayanıqlı fəaliyyətini təmin edir. Qarabağın dirçəldilməsi prosesi yalnız iqtisadi və infrastruktur layihələri ilə məhdudlaşmır; regionun mədəni və siyasi həyatının yenidən formalaşması və Azərbaycan dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. TDT çərçivəsində həyata keçirilən layihələr strateji rol oynayır (TDT, 2023). Şuşa şəhərinin Türk dünyasının mədəni paytaxtı elan edilməsi və TDT görüşlərinin keçirilməsi simvolik və iqtisadi təsirləri ölçülə bilən strateji addımlardır. Burada turizm, mədəniyyət və investisiya axını ilə bağlı müqayisəli təhlil aparmaq mümkündür. İqtisadi və strateji əməkdaşlıq sahəsində enerji, nəqliyyat və kommunikasiya layihələrinin genişləndirilməsi (məsələn, Zəngəzur dəhlizi) regional iqtisadi inteqrasiyanın göstəricisi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu layihələr Türk dövlətləri arasında qarşılıqlı asılılıq və siyasi sabitliyi gücləndirir, həmçinin iqtisadi fayda gətirir.

2. Qarabağın inkişafında gələcək əməkdaşlıq perspektivləri

Türk dünyası çərçivəsində ortaqlıq təhsil və innovasiya proqramlarının yaradılması Qarabağın sosial-iqtisadi bərpaını sürətləndirə biləcək əsas istiqamətlərdən biridir. Qarabağın dirçəldilməsi və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi prosesi həm milli, həm də regional inkişaf strategiyasının tərkib hissəsi

kimi qiymətləndirilməlidir. Bu baxımdan, regionun yenidən qurulması təkcə iqtisadi fəaliyyət deyil, həm də ümumtürk birliyinin praktik modelinə çevrilir.

Bu məqsədlərə çatmaq üçün strateji planlaşdırma və koordinasiya əməkdaşlıq mexanizmlərinin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Qarabağın bərpası istiqamətində aparılan işlər infrastrukturun yenilənməsi ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda təhsil, elm, mədəniyyət və texnoloji innovasiyalar sahəsində uzunmüddətli inkişaf trayektoriyasına əsaslanmalıdır. Məhz bu istiqamətdə aparılacaq fəaliyyətlərin sistemləşdirilməsi üçün aşağıdakı perspektivlər müəyyənləşdirilə bilər:

1. Təhsil və elm sahələrində əməkdaşlığın genişləndirilməsi. Qarabağda ortaq tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması, ali təhsil müəssisələri arasında akademik mobilliyin təşviqi və gənc tədqiqatçılar üçün təqaüd proqramlarının artırılması prioritet istiqamətlərdəndir. Bu fəaliyyətlərin effektivliyini qiymətləndirmək üçün layihələrin sayı, iştirakçıların artım tempi və elmi məhsuldarlıq göstəriciləri statistik metodlarla təhlil edilməlidir. Bu istiqamətdə Qarabağ Universitetinin maddi-texniki bazasından geniş istifadə olunacaqdır ki, bu da Ağdamda, əsasən sənaye və mühəndislik ixtisasları üzrə, universitetin sənaye parklarının yaradılmasını və tədris, tədqiqat və innovasiya fəaliyyətlərinin inkişafını dəstəkləyəcəkdir.

2. Mədəni və sosial integrasiyanın gücləndirilməsi. Ortaq tarix və dil birliyi ideyalarının tədris və mədəni mübadilə proqramlarında tətbiqi sosial həmrəyliyin dərinləşməsinə şərait yaradar. Sosial sorğular və iştirakçı statistikası vasitəsilə bu integrasiyanın mədəni və ictimai təsiri modelləşdirilə bilər.

3. İqtisadi və infrastruktur layihələrinin davam etdirilməsi. Enerji, nəqliyyat və kommunikasiya sahələrində regional əməkdaşlığın genişləndirilməsi Qarabağın dayanıqlı inkişafına töhfə verəcək. İqtisadi göstəricilər – investisiya həcmi, yaradılan iş yerləri və regional ÜDM-nin artımı – müqayisəli təhlil üçün əsas analitik baza kimi çıxış edə bilər.

4. Qarşılıqlı etimadın və siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi. Türk dövlətləri arasında etimad mühitinin gücləndirilməsi Qarabağın təhlükəsiz və dayanıqlı inkişafı üçün mühüm şərtidir. Bu istiqamətdə sosioloji indekslər, regional sabitlik göstəriciləri və əməkdaşlıq səviyyələri əsas qiymətləndirmə alətləri kimi istifadə oluna bilər.

5. Şuşa, Ağdam və Füzulidə Türk dünyası mədəniyyət günləri və ortaq festivalların keçirilməsi. burada teatr, musiqi, rəssamlıq, ədəbiyyat və digər mədəni sahələrdə fəaliyyətlərin nümayiş etdirilməsi, eləcə də bölgənin mədəni irsinin tanınması və Türk xalqları arasında mədəni əlaqələrin gücləndirilməsi məqsədini daşıyır.

6. “Türk Mədəniyyəti Paytaxtı – Şuşa” proqramının genişləndirilməsi. Şuşanın Türk dünyasının mədəniyyət mərkəzi kimi rolunu möhkəmləndirmək, bölgədə mədəni layihələrin, sərgilərin, seminarların və digər tədbirlərin sayını artırmaq, həmçinin yerli və beynəlxalq iştirakçılar üçün təcrübə mübadiləsi imkanlarını genişləndirmək məqsədini daşıyır.

7. Ortaq ədəbiyyat layihələri, tərcümə seriyaları və mədəni irsin rəqəmsal xəritələşdirilməsi. Ortaq ədəbiyyat layihələri, tərcümə seriyaları və mədəni irsin rəqəmsal xəritələşdirilməsi həyata keçiriləcəkdir. Qarabağda Türk xalqlarının klassik və müasir ədəbiyyat nümunələri təqdim olunacaq, müxtəlif dillərə tərcümə ediləcək və nəşr olunacaqdır. Həmçinin bölgədəki mədəni irs obyektləri rəqəmsal platformalarda sənədləşdiriləcək və xəritələşdiriləcəkdir. Bu fəaliyyətlər mədəni dəyərlərin qorunmasını, yayılmasını və gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edəcək, bölgədə mədəni təhsil imkanlarını genişləndirəcək və Türk dünyası arasında integrasiyanı gücləndirəcəkdir.

8. Türk Dövlətləri Təşkilatı ilə birgə təqaüd, mübadilə və yay məktəbi proqramlarının tətbiqi. Qarabağda gənc tədqiqatçılar və tələbələr üçün beynəlxalq təhsil imkanları genişlənəcək, regionda elmi və mədəni integrasiya gücləndiriləcəkdir. Bu proqramlar çərçivəsində müxtəlif Türk ölkələrindən tələbələr və müəllimlər Qarabağda və bölgə universitetlərində təhsil alacaq, təcrübə mübadiləsi aparacaq, ortaq elmi layihələrdə iştirak edəcək, dil və mədəniyyət biliklərini artırmaqla həm akademik, həm də sosial əlaqələrini möhkəmləndirəcəkdir. Həmçinin yay məktəbləri və mübadilə proqramları gənclərin liderlik bacarıqlarını inkişaf etdirəcək və ümumtürk birliyinin praktik təzahürünü təmin edəcəkdir.

9. Türk ölkələrinin QHT-ləri və fondları Qarabağda məktəb, klinika, kitabxana və idman kompleksləri kimi sosial layihələr yaradacaq, bölgədə sosial infrastrukturu gücləndirəcək, yerli əhəlinin həyat səviyyəsini yüksəldəcək və gənclərin təhsil, sağlamlıq və idman imkanlarını artırıcaqdır. Bu layihələr həm regional integrasiyanı, həm də Türk dünyası ilə Qarabağ arasında mədəni-sosial əlaqələri möhkəmləndirəcəkdir və yerli icmaların aktiv iştirakını təmin edərək dayanıqlı inkişafın təməlini qoyacaqdır.

10. Qarabağla bağlı sənədli filmlərin və tədris materiallarının Türk ölkələrində yayımı, Türk dünyası mediası üçün Qarabağ Media Platformasının və ortaq onlayn portalın yaradılması. Qarabağla bağlı məlumatların yayımı üçün Türk dünyası mediası çərçivəsində Qarabağ Media Platformasının yaradılması və bu platformalar vasitəsilə xəbərlər, elmi və mədəni məlumatlar, sənədli filmlər və tədris materialları Türk ölkələrində yayımlanacaq, bölgənin tarixi, mədəniyyəti və sosial inkişafı barədə geniş auditoriyaya məlumat çatdırılacaqdır.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, Qarabağın dirçəlişi təkcə bir regionun bərpası deyil, Türk dünyasının gələcəyə yönəlik strateji həmrəyliyi praktik təzahürüdür. Təhsil, mədəniyyət, elm və iqtisadiyyat sahələrində ortaq layihələrin həyata keçirilməsi bu həmrəyliyi institusional səviyyəyə daşıyır. Türk Dövlətləri Təşkilatının təşəbbüsləri, elmi və humanitar əməkdaşlıq platformaları Qarabağı Türk dünyasının integrasiya laboratoriyasına çevirə bilər. Bu model, eyni zamanda, bütün region üçün dayanıqlı inkişaf, mədəni yaxınlaşma və ümumi təhlükəsizlik baxımından nümunəvi bir təcrübə formalaşdırır.

Nəticə

Araşdırma göstərir ki, Türk dövlətlərinin Qarabağda həyata keçirdiyi sosial, təhsil və mədəni yönümlü layihələr yalnız infrastrukturun bərpası ilə məhdudlaşmır. Bu təşəbbüslər regionda intellektual potensialın güclənməsinə, milli kimliyin və mənəvi dəyərlərin qorunmasına, mədəni irsin yenidən canlandırılmasına və ümumtürk ideyasının möhkəmlənməsinə xidmət edir. Füzuli və Ağdamda açılmış müasir təhsil ocaqları, Xankəndidə yaradılan istehsal müəssisələri, Şuşada keçirilən beynəlxalq tədbirlər və mədəni forumlar Türk həmrəyliyi praktik təzahür formaları kimi çıxış edir. Bu layihələr Qarabağın sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verməklə birlikdə Türk dünyasında qarşılıqlı etimadın və integrasiyanın dərinləşməsinə də stimullaşdırır. Qarabağda “Türk Dünyası Tədqiqat və İnnovasiya Mərkəzi”nin yaradılması və ortaq təhsil proqramlarının tətbiqi bilik əsaslı inkişaf modelinin formalaşmasına şərait yaradacaq. Belə model həm iqtisadi, həm də sosioloji göstəricilər əsasında “regional həmrəylik və bilik əsaslı bərpa nümunəsi” kimi qiymətləndirilə bilər. Qarabağın dirçəlişində elmin beynəlmilləşməsi istiqamətində Türk dünyası çərçivəsində qurulan strateji əməkdaşlıq modeli regional sabitliyin, bilik iqtisadiyyatının və integrativ innovasiyaların inkişafında yeni mərhələ yaradır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunur ki, post-konflikt bölgələrdə dayanıqlı inkişaf yalnız fiziki infrastrukturla deyil, həm də elmi və intellektual infrastrukturun yaradılması ilə mümkündür. Bu baxımdan Türk dövlətləri arasında elmi diplomatiya, birgə tədqiqat layihələri, elmi mobillik proqramları və akademik resurs mübadiləsi Qarabağda intellektual kapitalın formalaşması üçün həlledici mexanizmlərdir. Elmin beynəlmilləşməsi konsepsiyası təkcə bilik transferini deyil, həm də elmi mədəniyyətin transformasiyasını təşviq edir. Türk dünyasının ortaq elmi platformalarının yaradılması, açıq elm təşəbbüsləri və rəqəmsal tədqiqat mərkəzlərinin integrasiyası regional elmi potensialın səmərəli şəkildə birləşdirilməsinə imkan yaradır. Bu prosesdə Qarabağ yeni bir “elmi inkubasiya zonası” kimi çıxış edərək innovasiya yönümlü layihələrin həyata keçirilməsi üçün təbii laboratoriya rolunu oynaya bilər. Aparılan təhlil göstərir ki, Türk Elmi Akademiyası, Türk Dövlətləri Təşkilatı və regional universitetlərarası şəbəkələr arasında strateji əlaqələrin gücləndirilməsi, elmi fondların koordinasiyası və beynəlxalq sertifikatlaşdırma mexanizmlərinin tətbiqi elmin global döviyyəyə integrasiyasını sürətləndirə bilər. Bu isə həm Qarabağın, həm də bütövlükdə Türk coğrafiyasının elmi ekosistemini rəqəmsal və bilik əsaslı inkişaf modelinə transformasiya edir. Nəticə etibarilə, Qarabağın dirçəlişində Türk dünyasının iştirakı postmünaqişə bölgələri üçün universal yanaşma nümunəsi təqdim edir. Bu təcrübə həm integrasiya, həm də dayanıqlı inkişaf baxımından Türk dünyasının ortaq gələcəyinə strateji istiqamət verir.

Ədəbiyyat

Füzulidə Mirzə Uluqbəy adına 1 nömrəli tam orta məktəbin açılışı olub. (2023, avqust 23). <https://president.az/az/articles/view/60907>

Qarabağ Universitetində keçirilən VII Türkoloji Yay Məktəbi başa çatıb. (2023, iyul 15). <https://edu.gov.az/az/news-and-updates/22319-1>

Nogayeva, A. (2024). Türk Barometresi. Yeni Şafak. <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/turk-barometresi-4592968>

Şuşa şəhərinin 2023-cü il üçün “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. (2023, yanvar 14). <https://president.az/az/articles/view/60907>

Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT). (2023). Şuşa Bəyannaməsi. Bəyannamə sənədi.

TÜRKSOY. (2022). Türk dünyasında mədəni və təhsil təşəbbüsləri. Ankara: TÜRKSOY.

Altbach, P. G., & Knight, J. (2007). The internationalization of higher education: Motivations and realities. *Journal of Studies in International Education*, 11(3–4), 290–305. <https://doi.org/10.1177/1028315307303542>

Türk Akademiyası. (2023). Türk Dünyasında Elmi Əməkdaşlıq Strategiyası 2023–2030. Astana: Türk Akademiyası Nəşriyyatı.

OECD. (2022). Global perspectives on research collaboration and innovation networks. Paris: OECD Publishing.

Türk Dövlətləri Təşkilatı. (2024). Strategic Vision for Science and Technology Integration among Turkic States 2024–2030. Ankara: TDT Research and Innovation Council.

Benhabib, S. (2020). Democracy and diversity in the age of globalization. Princeton University Press.

UNESCO. (2021). Science Report: The race against time for smarter development. Paris: UNESCO Publishing.

QARABAĞIN DIRÇƏLDİLMƏSİNİN MİLLİ SUVERENLİYİMİZİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ ROLU

Kərimov Əyyub Sevdin oğlu
Azərbaycan Texniki Universiteti
Humanitar fənlər kafedrasının professoru
kerimoveyyub@mail.ru

Xülasə

Qarabağın azad edilməsi və dirçəldilməsi Respublikamızın milli suverenliyinin daha da möhkəmlənməsində həlledici mərhələ təşkil edir. Bu proses yalnız iqtisadi və sosial inkişaf deyil, həm də siyasi, ideoloji və milli identiklik aspektindən strateji əhəmiyyətə malikdir. Məqalədə Qarabağın bərpası istiqamətində həyata keçirilən dövlət proqramları, infrastruktur layihələri, sənaye və kənd təsərrüfatı potensialının yenidən qurulması, həmçinin beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın artan rolu təhlil edilir. Nəticələr göstərir ki, Qarabağın dirçəldilməsi milli suverenliyin iqtisadi, fəlsəfi-ideoloji dayaqlarını daha da möhkəmləndirir, ölkəmizin geostrateji və siyasi nüfuzunu yüksəldir, cəmiyyətin həmrəyliyinin və sabitliyinin davamlılığını artırır.

Açar sözlər: Qarabağ regionu, milli suverenlik, dövlət müstəqilliyi, postmünaqişə dövrü, regional inkişaf, iqtisadi bərpa siyasəti, infrastruktur və təhlükəsizlik, milli ideologiya, beynəlxalq əməkdaşlıq.

Giriş

Azərbaycanın müasir inkişaf mərhələsində Qarabağın azad olunması və onun dirçəldilməsi milli tariximizin şanlı səhifələrindən biridir. Bu proses dövlət müstəqilliyinin yalnız siyasi deyil, həm də iqtisadi və sosial əsaslarının gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağda aparılan bərpa və yenidənqurma işləri “Böyük Qayıdış” proqramının prioritet istiqamətlərindən biridir və bu yönümdə görülən tədbirlər milli suverenliyin gücləndirilməsinin praktiki ifadəsidir. Eyni zamanda, Qarabağ regionunun dirçəldilməsi Azərbaycanın regional liderlik mövqelərini gücləndirərək onun beynəlxalq nüfuzuna da müsbət təsir göstərir. Bu baxımdan Qarabağın inkişafı yalnız iqtisadi deyil, həm də vətənpərvərlik duyğularının, milli şüur və milli ideologiyanın möhkəmlənməsi baxımından mühüm strateji məqsədlərə xidmət edir.

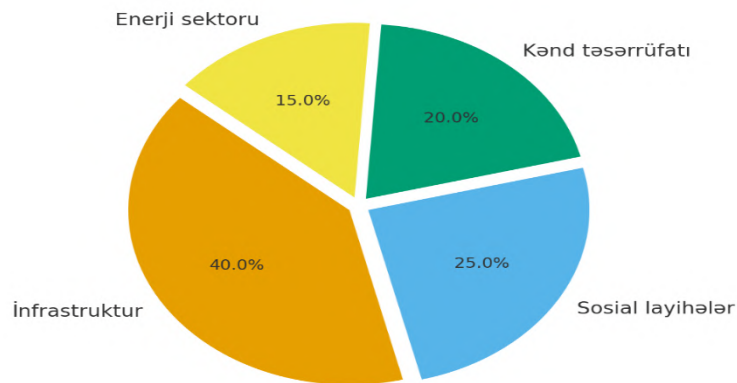
Qarabağın azad olunması və milli suverenliyin bərpası

2020-ci il Vətən müharibəsində əldə edilən qələbə Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində dönüş nöqtəsi oldu. Qarabağın işğaldan azad olunması beynəlxalq hüquqa əsaslanan ərazi bütövlüyünün bərpası ilə yanaşı, milli suverenliyin tam reallaşmasını təmin etdi. Bu hadisə həm də regionda geosiyasi vəziyyəti dəyişdirərək Azərbaycanı tarazlığın yaradılmasında həlledici gücə çevirdi. Milli suverenliyin bərpası yalnız ərazi üzərində nəzarətin bərpası deyil, həm də xalqın öz torpağı üzərində hüquqi və siyasi hakimiyyətinin bərpa olunması deməkdir. Bu hadisə milli birliyin və vətəndaş həmrəyliyinin güclənməsi üçün yeni imkanlar açdı. Qarabağ zəfəri həm də ölkənin təhlükəsizlik doktrinasını yeniləyərək suverenliyin praktiki təminat mexanizmlərini möhkəmləndirdi. Torpaqlarımızın azad olunması ilə Azərbaycan yalnız ərazi bütövlüyünü deyil, həm də milli kimliyini və siyasi suverenliyini yeni ideoloji müstəviyə daşdı. Bu mərhələ postmünaqişə dövründə dövlətin strateji idarəetmə modelini yeniləyərək, milli resursların səfərbərliyinə və təhlükəsizlik sistemimizin daha da möhkəmlənməsinə şərait yaratdı. Qarabağ regionunda dövlət suverenliyinin bərpası təkcə siyasi çəki daşıyır, həm də iqtisadi, mədəni və ekoloji baxımdan milli dirçəlişin təməllərini artırır. Hazırda dövlətin prioriteti bu torpaqlarda dayanıqlı bərpa və inklüziv inkişaf modelinin tətbiqidir. “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində həyata keçirilən infrastruktur layihələri, ağıllı kənd və şəhər konsepsiyaları, yaşıl enerji zonalarının yaradılması Azərbaycanın müstəqil qərarvermə imkanlarının praktik təzahürüdür. Bu layihələr suverenliyin yalnız hüquqi və hərbi deyil, həm də iqtisadi və texnoloji əsaslarını möhkəmləndirir. Bundan əlavə, Qarabağın bərpası regional əməkdaşlıq formatlarına da yeni nəfəs gətirmişdir. Zəngəzur dəhlizi kimi layihələr Azərbaycanın geoiqtisadi mərkəz kimi mövqeyini gücləndirərək, milli suverenliyin iqtisadi dayaqlarını genişləndirir. Bu, ölkənin beynəlxalq sistemdə “regional lider dövlət” statusunu praktik reallığa çevirir [1, s.25]. Mədəni və mənəvi müstəvidə isə Qarabağ zəfəri Azərbaycan xalqının tarixi yaddaşında qəhrrəmanlıqları özündə ifadə edən genetik kodumuzun və milli ruhumuzun yenidən doğuluşu kimi həkk olundu. Suverenlik yalnız sərhədlərin bərpası və qorunması deyil, həm də xalqın öz milli dəyərlərinə və iradə

azadlığına sahib çıxmaq rəmzidir. Beləliklə, Qarabağın azad olunması həm dövlətçilik ideyasını möhkəmləndirmiş, həm də milli varlığın gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən etmişdir.

Dirçəldilmə siyasəti: iqtisadi və sosial aspektlər

Qarabağın bərpası istiqamətində həyata keçirilən iqtisadi layihələr dövlətin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir. Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətin bərpası, investisiya axınının təşkili və dayanıqlı məşğulluğun yaradılması məqsədilə dövlət tərəfindən çoxsaylı proqramlar qəbul edilmişdir. 2021–2025-ci illərdə Qarabağın iqtisadi dirçəlişinə 20 milyard manatdan artıq investisiya yönəldilib. Bu proqramlar çərçivəsində Zəngilan, Füzuli və Ağdam rayonlarında sənaye zonaları yaradılmış, kənd təsərrüfatı və enerji sektoruna yeni texnologiyalar tətbiq olunmuşdur. Bununla yanaşı, sosial infrastrukturun bərpası—məktəblər, xəstəxanalar, sosial mərkəzlər—əhalinin daimi məskunlaşması üçün vacib şərait yaradır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələrin miqyası və struktur bölgüsü aşağıdakı diaqramda əyani şəkildə göstərilmişdir. Aşağıda Qarabağ regionuna 2021–2025-ci illər ərzində yönəldilən investisiyaların sahələr üzrə pay bölgüsü öz əksini tapmışdır [2, s.96].

Şəkil 1. Qarabağ regionuna yönəldilən investisiyaların sahələr üzrə bölgüsü.

Təqdim olunan məlumatlardan göründüyü kimi, Qarabağın bərpası məqsədilə yönəldilən investisiyaların strukturunda infrastruktur layihələri əsas paya sahibdir. İnfrastrukturun 40%-lik payı nəqliyyat sistemlərinin, avtomobil yollarının, enerji və rabitə xətlərinin bərpasına yönəldilmişdir. Bu sahədə görülən işlər regionun iqtisadi inteqrasiyasını təmin edir və məskunlaşma prosesini asanlaşdırır. Sosial layihələrə ayrılan 25%-lik pay əhalinin rifah səviyyəsini yüksəltmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil və səhiyyə müəssisələrinin bərpası, sosial infrastrukturun inkişafı Qarabağın sosial həyatına yeni dinamika gətirir. Kənd təsərrüfatı sahəsinə ayrılan 20% investisiya bölgənin təbii ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməyə, yeni emal müəssisələrinin yaradılmasına və ərzaq təhlükəsizliyinin təmininə xidmət edir. Bu, həm də kənd əhalisinin məşğulluğunun artırılması və daxili bazarların yenidən formalaşdırılması baxımından önəmlidir. Enerji sektoruna yönəldilən 15%-lik vəsait isə Qarabağın “yaşıl enerji zonası”na çevrilməsi məqsədinə xidmət edir. Hazırda bu istiqamətdə günəş və külək enerjisi layihələri icra olunur, Xudafərin və Qız Qalası SES-ləri regionun enerji təminatında əsas rol oynayır. Ümumilikdə, dövlətin həyata keçirdiyi bərpa siyasəti Qarabağda çoxşaxəli iqtisadi sistemin formalaşmasını hədəfləyir. İnfrastruktur, sosial rifah, kənd təsərrüfatı və enerji kimi sahələrin paralel inkişafı regionun iqtisadi dayanıqlığını və sosial sabitliyini təmin edəcəkdir. Bu model Azərbaycanın milli suverenliyinin iqtisadi əsaslarını möhkəmləndirir və Qarabağın regional inkişafda aparıcı mövqeyə yüksəlməsinə zəmin yaradır [3, s.34].

İnfrastruktur və təhlükəsizlik amili

Milli suverenliyin əsas dayaqlarından biri iqtisadi və infrastruktur müstəqilliyidir. Qarabağda aparılan bərpa işləri bu istiqamətdə mühüm nəticələr verməkdədir. Yeni aeroportlar, avtomobil yolları, elektrik və su şəbəkələrinin bərpası Azərbaycanın strateji təhlükəsizliyini və logistik potensialını artırır. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı, Zəngilan və Laçın aerodromları regionun nəqliyyat inteqrasiyasına xidmət edir. Eyni zamanda, Xudafərin və Qız Qalası su elektrik stansiyaları enerji təhlükəsizliyinin təmininə mühüm töhfədir.

İnfrastrukturun yenilənməsi həm də əhalinin geri qayıdışını və iqtisadi aktivliyin artmasını stimullaşdırır. Proses yalnız iqtisadi ehtiyacları qarşılamır, eyni zamanda dövlətin milli təhlükəsizlik strategiyasının tələblərini təmin edir. Bərpa olunan yollar, körpülər və kommunikasiya xətləri regionun hərbi, iqtisadi və sosial integrasiyasını təmin edir. Ardıcıl olaraq həyata keçirilən infrastruktur layihələri ölkənin şərq-qərb və şimal-cənub nəqliyyat dəhlizlərində önəmli yerini möhkəmləndirərək Azərbaycanın beynəlxalq tranzit mərkəzinə çevrilməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, enerji infrastrukturunun bərpası Qarabağda “yaşıl enerji zonası” konsepsiyasının reallaşdırılmasına xidmət edir. Günəş, külək və hidroenerji layihələrinin reallaşması bölgənin enerji təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı, Azərbaycanın ümumi enerji balansında bərpa olunan mənbələrin payını artırır. Bu, həm iqtisadi dayanıqlığı, həm də ekoloji davamlılığı gücləndirir [4].

Informasiya-kommunikasiya xətlərinin, optik internet və telekommunikasiya sistemlərinin bərpası regionun rəqəmsal integrasiyasını reallığa çevirir. Bu isə, həm dövlət xidməti strukturlarının elektronlaşdırılmasına, həm də biznes mühitinin inkişafına şərait yaradır. Rəqəmsal infrastrukturun möhkəmlənməsi Qarabağın gələcəkdə “ağıllı şəhər” və “ağıllı kənd” modelləri üzrə idarə olunmasını nəzərdə tutur. Bu isə insanların sosial təhlükəsizliyinə və psixoloji durumlarının stabilliyinə müsbət təsir göstərir. Doğma yurd-yuvalarına geri qayıdan əhali üçün yaşayış evlərinin, məktəblərin, tibb ocaqlarının tikilməsi sosial inamı artırır, dövlətə etimadı möhkəmləndirir. Bu baxımdan, infrastruktur siyasəti təkcə iqtisadi amil deyil, həm də milli birliyin və vətəndaş həmrəyliyin bərpa olunmasında əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir [5, s.85].

Beləliklə, Qarabağda həyata keçirilən infrastruktur və təhlükəsizlik yönümlü layihələr həm iqtisadi, həm sosial, həm də strateji məqsədlərə xidmət edir. Onların reallaşması Azərbaycanın milli suverenliyinin praktik təminatını möhkəmləndirir, ölkəmizi Cənubi Qafqazda dayanıqlı inkişaf və təhlükəsizlik modelinə çevirir.

İdeoloji və milli həmrəylik aspekti

Qarabağın dirçəldilməsi prosesi yalnız fiziki bərpa deyil, həm də milli ideologiyanın təcəssümüdür. Bu prosesdə xalqın birliyi, dövlətə inamı və tarixi ədalətin bərpası kimi mənəvi dəyərlər ön plana çıxır. Şuşanın “mədəniyyət paytaxtı” elan edilməsi, Cıdır düzündə keçirilən beynəlxalq yerli və beynəlxalq tədbirlər, mədəni irs abidələrinin bərpası milli kimlik qururunun yüksəlişinə, inəidentikliyin gücləndirilməsinə xidmət edir. Mədəni dirçəliş eyni zamanda ölkənin beynəlxalq imicini artırır, milli suverenliyin ideoloji dayaqlarını möhkəmləndirir. Beləliklə, Qarabağın bərpası həm iqtisadi, həm də birləşdirici mənəvi gücü təcəssüm etdirir. Gedən quruculuq prosesləri Azərbaycanın ideoloji təhlükəsizlik sistemində əsas prioritetlərdən biri olan milli həmrəyliyi daha da möhkəmləndirir, cəmiyyətin bütün təbəqələrinin vahid məqsəd ətrafında birləşməsinə, milli dəyərlərin müasir dövrün çağırışları ilə uzlaşdırılmasını təmin edir. Xüsusilə gənc nəsil üçün Qarabağ zəfəri dövlətçilik ideallarının, vətənpərvərlik və milli məsuliyyət duyğusunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Təhsil müəssisələrində, mədəniyyət ocaqlarında və media məkanında Qarabağ mövzusu üzərində aparılan maarifləndirici fəaliyyət bu ideoloji xəttin davamlılığını təmin edir. Eyni zamanda, Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycanın mədəni diplomatiya strategiyasının əsas komponentinə çevrilmişdir. Regionda keçirilən beynəlxalq festivallar, konsertlər və elmi simpoziumlar ölkənin mədəni nüfuzunu artırır və beynəlxalq ictimaiyyətə Azərbaycan mədəniyyətinin qədim köklərini nümayiş etdirir. Xüsusilə Şuşa şəhərində keçirilən “Xarıbülbül” musiqi festivalı, “Vaqif Poeziya Günü” və UNESCO ilə əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən layihələr Azərbaycanın mədəni irsinin global səviyyədə tanınmasına şərait yaradır [6, s.53].

Milli həmrəyliyin gücləndirilməsində dünya azərbaycanlılarının və diaspor təşkilatlarının rolu da danılmazdır. Xaricdə yaşayan azərbaycanlıların Qarabağın bərpası istiqamətində həm maddi, həm də mənəvi dəstəyi, informasiya müharibəsində fəallığı və milli maraqların müdafiəsində söyləri qlobal miqyasda Azərbaycanın ideoloji birliyini əks etdirir. Bu, həm milli kimliyin qorunması, həm də beynəlxalq səviyyədə vahid Azərbaycan konsepsiyasının formalaşması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bundan başqa, ideoloji və mədəni dirçəliş milli kimliyin yalnız keçmişin simvolu kimi deyil, gələcəyə yönəlik dəyərlər sistemi kimi qəbul edilməsini təmin edir. Qarabağ artıq təkcə tarixi torpaq deyil, həm də milli qururun, mənəvi dirçəlişin və strateji birliyin simvoluna çevrilmişdir.

Beləliklə, Qarabağın və onun mədəni irsinin bərpası yalnız iqtisadi inkişaf deyil, həm də milli ideologiyamızın-Azərbaycançılığın güclənməsi, milli şüurun möhkəmlənməsi və cəmiyyətin mənəvi

birliyinin formalaşması baxımından da xüsusi tarixi missiya daşıyır. Bu proses Azərbaycanın dövlətçilik fəlsəfəsində “vahid millət, vahid məqsəd, vahid gələcək” prinsipinin praktiki təzahürünə çevrilmişdir.

Beynəlxalq münasibətlərdə Qarabağ amili

Azərbaycanın Qarabağ siyasəti beynəlxalq münasibətlərin regional əməkdaşlıq modelinə yeni məzmun gətirmişdir. Zəngəzur dəhlizi layihəsi Cənubi Qafqazda iqtisadi integrasiyanın və sülhün təmin olunmasına xidmət edir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın artan diplomatik nüfuzu beynəlxalq müstəvidə milli suverenliyin daha güclü şəkildə müdafiəsini təmin edir. Postmünaqişə dövründə ölkənin geosiyasi mövqeyi möhkəmlənmiş, beynəlxalq tərəfdaşlıqlar genişlənmişdir. Dünyanın bəzi güc mərkəzləri tərəfindən süni şəkildə yaradılmış Qarabağ məsələsinin Azərbaycanın öz gücü ilə ədalətli həlli BMT və digər beynəlxalq qurumların qərarlarının icrası baxımından mühüm presedent yaratmışdır. Postmünaqişə mərhələsində Azərbaycan regional əməkdaşlıqda balanslaşdırılmış xarici siyasət modelini formalaşdırmışdır. Qarabağda aparılan bərpa və inkişaf layihələri Türkiyə, İtaliya, Böyük Britaniya, İsrail, Macarıstan, Cənubi Koreya və digər ölkələrlə iqtisadi-texniki tərəfdaşlığın dərinləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu, təkcə infrastruktur və enerji sahələrini deyil, həm də innovasiya, turizm və kənd təsərrüfatı sektorlarını əhatə edir [7, s.105]. Zəngəzur dəhlizi layihəsi regional integrasiyanın əsas platformasına çevrilməkdədir. 2024-cü ilin məlumatlarına əsasən, bu dəhliz vasitəsilə tranzit potensialının illik həcmi \$8 milyard ABŞ dollarına qədər qiymətləndirilir. Dəhlizin fəaliyyəti Azərbaycanı Türkiyə, Mərkəzi Asiya və Avropa bazarlarına birləşdirir, bu da ölkənin enerji və nəqliyyat diplomatiyasında strateji rolunu gücləndirir.

Azərbaycanın əsas beynəlxalq tərəfdaşları (2023–2024, ticarət dövriyyəsi, milyard ABŞ dolları ilə)
Cədvəl 1

Ölkə / Region	2023	2024 (taxmini)	Pay (%)
Türkiyə	6.3	7.1	19%
İtaliya	11.2	10.5	28%
Rusiya	4.9	5.0	13%
Çin	2.8	3.4	9%
İsrail	1.7	1.8	5%
Digər ölkələr	9.5	10.2	26%
Cəmi	36.4	38.0	100%

(Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi və İqtisadiyyat Nazirliyi, 2024)

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanın beynəlxalq tərəfdaşlıq strukturu çoxşaxəlidir. İtaliya və Türkiyə əsas iqtisadi tərəfdaşlardır, lakin Çin və İsrail kimi ölkələr də enerji və texnologiya sahəsində əməkdaşlığı gücləndirirlər. Bu, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin təkcə enerji ixracına deyil, şaxələndirilmiş iqtisadi əməkdaşlığa yönəldiyini göstərir. Eyni zamanda, Azərbaycan Qoşulmama Hərəkatı, Türk Dövlətləri Təşkilatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və BMT platformalarında fəallığını artırmışdır. Qarabağ məsələsində bu təşkilatların çoxu Azərbaycanın ədalətli mövqeyini dəstəkləmiş, ərazi bütövlüyünün bərpasını beynəlxalq hüquqa uyğun addım kimi qiymətləndirmişdir [8].

Beləliklə, Qarabağ probleminin həlli beynəlxalq münasibətlər sistemində Azərbaycan üçün yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Artıq Azərbaycan yalnız regional enerji mərkəzi deyil, həm də geosiyasi sabitlik və integrasiya təşəbbüslərinin mühüm. Aparıcı təşkilatçısına çevrilmişdir. Bu isə milli suverenliyin beynəlxalq səviyyədə praktik təminat mexanizmi kimi çıxış edir.

Nəticə

Qarabağın dirçəldilməsi prosesi Azərbaycan Respublikasının milli suverenliyinin gücləndirilməsində çoxşaxəli rol oynayır. Bu proses dövlətin iqtisadi və enerji müstəqilliyini genişləndirir, milli həmrəyliyi və vətəndaş birliyini möhkəmləndirir, regional təhlükəsizliyə və beynəlxalq əməkdaşlığa töhfə verir. Beləliklə, Qarabağın dirçəldilməsi təkcə postmüharibə bərpa mərhələsi deyil, həm də Azərbaycanın müstəqil və güclü dövlət kimi gələcək inkişafının ideoloji və iqtisadi təməlidir. Əlavə olaraq qeyd edilməlidir ki, Qarabağın bərpası yalnız bir regionun dirçəldilməsi deyil, həm də Azərbaycanın milli inkişaf modelinin yenilənməsi deməkdir. Bu proses iqtisadiyyatın strukturunun modernləşdirilməsi, yerli resursların səmərəli idarə olunması və dayanıqlı sosial sistemin formalaşması ilə müşayiət olunur. “Böyük Qayıdış” proqramının uğurlu icrası nəticəsində azad edilmiş ərazilər artıq milli iqtisadiyyatın aktiv hissəsinə çevrilməkdədir. Eyni zamanda,

Qarabağda həyata keçirilən bərpa və infrastruktur layihələri Azərbaycanın beynəlxalq imicini də gücləndirir. Regionun sülh, inkişaf və əməkdaşlıq məkanına çevrilməsi ölkənin geosiyasi nüfuzunu artırır və Cənubi Qafqazda sabitliyin əsas təminatçısı kimi mövqeyini möhkəmləndirir.

Nəticə etibarilə, Qarabağın dirçəldilməsi yalnız iqtisadi və sosial deyil, həm də ideoloji, mənəvi və strateji mənə daşıyan tarixi prosesdir. Bu prosesin davamlı şəkildə həyata keçirilməsi Azərbaycanın gələcək onilliklər üçün inkişaf trayektoriyasını müəyyən edir və milli suverenliyin möhkəm dayaqlarını formalaşdırır.

ƏDƏBİYYAT

1.Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın sosial-iqtisadi göstəriciləri. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi Nəşriyyatı, 2024. – 210 s.

2.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında. Bakı: Prezident Administrasiyası Nəşriyyatı, 2022. – 45 s.

3.Əliyev H. Enerji müstəqilliyi və milli suverenlik kontekstində Qarabağ regionunun rolu. Azərbaycan İqtisadi Forumu Məqalələr Toplusu, №1, s. 29–42. Bakı: İqtisadi Forum Nəşriyyatı, 2024. – 46 s.

4.Əliyev İ. Regional inkişaf və milli suverenliyin təminatı. İqtisadi Tədqiqatlar Jurnalı, №4, s. 12–25. Bakı: Elm Nəşriyyatı, 2023. – 38 s.

5.Bayramov S. Azərbaycanın postmüharibə diplomatiyası və beynəlxalq əməkdaşlıq mexanizmləri. Bakı: Kaspi Nəşriyyatı, 2023. – 132 s.

6.Heydərov A. Qarabağ bərpa siyasətinin iqtisadi və ideoloji aspektləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Elmi Əsərlər Toplusu, №2, s. 56–68. Bakı: UNEC Nəşriyyatı, 2022. – 61 s.

7.Məmmədov E. Postmünaqişə dövründə Qarabağ regionunun inkişafının idarəetmə modelləri. Bakı: Bakı Biznes Universiteti Nəşriyyatı, 2024. – 156 s.

8.Musayev R. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi və regional integrasiya siyasəti. Bakı: Elm və Təhsil, 2023. – 184 s.

9.Qasımova Z. Milli ideologiya və mədəni diplomatiyanın güclənməsində Qarabağ amili. Humanitar Elmlər Jurnalı, №3, s. 44–58. Bakı: BDU Nəşriyyatı, 2023. – 52 s.

10.European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). Investment trends and regional recovery in the South Caucasus. London: EBRD Research Paper, 2024. – 76 p.

РОЛЬ ВОЗРОЖДЕНИЯ КАРАБАХА В УКРЕПЛЕНИИ НАШЕГО НАЦИОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНИТЕТА

Керимов Айюб Севдим

Азербайджанский технический университет

Профессор кафедры гуманитарных наук

Резюме

Процесс освобождения и возрождения Карабаха является решающим этапом в укреплении национального суверенитета Азербайджанской Республики. Этот процесс имеет стратегическое значение не только с точки зрения экономического и социального развития, но и с точки зрения политической, идеологической и национальной идентичности. В статье анализируются государственные программы, реализуемые в направлении восстановления Карабаха, инфраструктурные проекты, восстановление промышленного и сельскохозяйственного потенциала, а также растущая роль Азербайджана в международных отношениях. Результаты показывают, что возрождение Карабаха укрепляет экономические основы национального суверенитета, укрепляет национальную солидарность и политическую стабильность общества.

Ключевые слова: Карабахский регион, национальный суверенитет, государственная независимость, постконфликтный период, региональное развитие, политика экономического восстановления, инфраструктура и безопасность, национальная идеология, международное сотрудничество.

THE ROLE OF THE REVIVAL OF KARABAKH IN STRENGTHENING OUR NATIONAL SOVEREIGNTY

Karimov Ayyub Sevdım

Azerbaijan Technical University

Professor of the Department of Humanities

kerimoveyyub@mail.ru

Summary

The liberation and revival of Karabakh is a decisive stage in the further strengthening of the national sovereignty of our Republic. This process is of strategic importance not only in terms of economic and social development, but also in terms of political, ideological and national identity. The article analyzes the state programs implemented in the direction of the restoration of Karabakh, infrastructure projects, the reconstruction of industrial and agricultural potential, as well as the growing role of Azerbaijan in international relations. The results show that the revival of Karabakh further strengthens the economic, philosophical and ideological foundations of national sovereignty, enhances the geostrategic and political prestige of our country, and increases the sustainability of the solidarity and stability of society.

Keywords: Karabakh region, national sovereignty, state independence, post-conflict period, regional development, economic recovery policy, infrastructure and security, national ideology, international cooperation.

Ulviya Khudaverdili Ramiz

Teacher of the Department of marketing and management

PhD student

Western Caspian University

e-mail address: ulviya.alizade@mail.ru

0707557025

Summary

The city of Shusha has a special place in the historical and cultural memory of the Azerbaijani people and in the formation of their national identity. It is known not only for its monuments of architecture and art, but also as the center of the spiritual values, music, literature and creative spirit of the people. The restoration and revival of Shusha in the XXI century is formed as an important model of the cultural economy. The purpose of the article is to analyze the role of Shusha in the context of the cultural economy, the results of projects implemented in 2020-2025 and the strategic importance of this process in National Economic Development.

The analysis shows that Shusha is no longer just a cultural center — it is an example of a “cultural capital economy” in which cultural heritage has become an economic asset. The article outlines the cultural and economic model of Shusha based on the synthesis of both state strategies and creative industries.

Introduction

Shusha is not only a political and strategic center in the history of Azerbaijan, but also a cornerstone of spiritual identity. Known as the “city of sound, word and spirit”, this space has been the cradle of national culture and thought for centuries. Khurshidbanu Natavan's Literary Association “Majlis-uns”, Uzeyir Hajibeyli's music school and Bulbul's artistic heritage are cultural phenomena created by this land.

With the liberation of Shusha from occupation in 2020, the Azerbaijani people restored not only a city, but also their spiritual spirit. However, the restoration of Shusha is of particular importance not only from the point of view of architecture, but also from the point of view of the revival of the cultural economy. Cultural economy—a modern field in which cultural heritage, creative potential and art are transformed into economic value. In this direction, Shusha is becoming a pilot city of Azerbaijan's model of transition from “cultural value to economic value”.

Theoretical Foundations Of Cultural Economy

The concept of cultural economy has entered economic theory since the end of the twentieth century. This area explores the economic potential of cultural heritage and creativity. Economist D. Trosbi and J. Scholars such as Howkins characterize cultural economics as “the spiritual and material harmony of value.”

The main components of the cultural economy are:

- * Cultural capital: music, language, art, architecture and literature of a people.
- * Creative industries: music, theater, cinema, design, architecture and Applied Arts.
- * Cultural tourism: involvement of historical and cultural monuments in economic circulation.

This approach measures economic growth not only with production and trade, but also with creativity and cultural heritage. The cultural economy becomes a country's instrument of “soft power” (soft power).

The most striking example of this model for Azerbaijan is Shusha. Culture here is both the motive and the source of economic development.

The state of Azerbaijan implements multifaceted programs for the restoration and development of the city of Shusha in 2020-2025. In 2021, Shusha was given the status of the “cultural capital of Azerbaijan”, and since 2022 the city has been declared the “cultural capital of the Turkic world”. [Abbasov, s. 75–77.]

The main directions implemented at the state level:

1. Restoration of cultural heritage: reconstruction of monuments, museums and literary spaces.
2. Promotion of creative industries: music festivals, art exhibitions, mugham competitions.
3. Development of cultural tourism: expansion of tourist routes and organization of international events.
4. Digitalization: preservation of Archives, documents and musical heritage in digital format.

According to official sources, until October 2025, about 430,000 tourists visited Shusha, of which 23,000 stayed overnight in the city. these figures prove that the cultural tourism potential of Shusha has

become real economic indicators. [<https://oxu.az/iqtisadiyyat/qarabag-ve-serqi-zengezurda-iqtisadi-statistika-oten-ilin-menzeresi>]

If we look at the service sector in the field of tourism in 2024: the income of hotels in Shusha region amounted to $\approx 6,488.3$ thousand Manats ($\approx 6,488.3$ thousand Manats). In the field of Tourism Services: annual growth in revenues of hotels in Shusha region for 2024 amounted to $\approx 29.2\%$. In the field of services: in 2023, the cost of paid services provided to the population in Shusha region amounted to $\approx 5\,765.2$ thousand Manats (annual growth $\approx 257.7\%$) [<https://fed.az/az/turizm/hotellerinin-gelirlerine-gore-rayonların-ve-seherlerin-bolgusu-2024-223201>]

In addition, international events held in Shusha within the framework of the “Kharibulbul” festival, “Mugham Center” and “Shusha Declaration” have become the main platforms of the creative economy.

The cultural economy of Shusha can be analyzed at two levels:

1. Internal level-from the point of view of national identity, cultural self-awareness and social integration.

2. Foreign level-in terms of Tourism, Cultural Diplomacy and international image.

In this model, economic growth is measured not only by income, but also by the restoration of spiritual values. Each festival, concert or exhibition in Shusha is not only an economic event, but also an act of revival of the national spirit.

To put it in an individual view: for me, the cultural economy of Shusha is the introduction of the spirit of the people into economic circulation. Here the economy does not work with numbers, but with emotional capital.

This phenomenon shows that culture must not only be preserved, but also produced and exported.

In the future, Shusha can become the center of creative startups, Music Technology Parks and “creative economy clusters”. This will bring a new stage to Azerbaijan's economic diversification – “knowledge-based cultural economy”. The process of restoration and reconstruction carried out in Shusha is important not only in the architectural aspect, but also in terms of integration of cultural heritage into the economic cycle. This process consists of three main stages:

Restoration and digitization of cultural heritage-digitization of monuments – music archives, literary materials;

Cultural product production – economic value creation through festivals, concerts, art exhibitions and Museum products;

Branding and Export-Promotion of the name” Shusha ” as a cultural brand at the regional and international levels. This approach forms Shusha as the cultural brand capital of Azerbaijan and introduces it into economic circulation. [Attar, A. s. 15–23]

In parallel with the restoration of Shusha, the cultural tourism sector has gained a special dynamism in the Azerbaijani economy. Cultural tourism is one of the most important instruments that transform the history, art, architecture and music of a region into economic value. Shusha plays the role of the brand city of Azerbaijan in this area.

The main directions of cultural tourism:

1. Historical and architectural tourism-such objects as Jidir duzu, Khurshidbanu Natavan's House, Yukhari Govhar Aga mosque provide for the transformation of cultural heritage into tourist objects.

2. Music and festival tourism-events such as” Kharibulbul “festival and” Vagif poetry days ” not only increase the number of tourists, but also bring direct income to the local economy.

3. Ecotourism and spiritual tourism – located in the mountainous area, Shusha presents a synthesis of nature and culture.

4. Innovative tourism-with digital tourism projects and virtual Guide Systems, the history of the city is promoted internationally.

The development of tourism in Shusha creates economic growth in several directions:

* Increased employment: hotels, guide services, organization of cultural events open up new jobs.

* Revival of small business: local crafts, souvenir production and national cuisine enter the tourist market.

* Local brand formation: the name” Shusha ” is already recognized as a cultural value in the international tourism market.

* Foreign currency inflow: international events and an increase in foreign tourists bring additional income to the national economy.

The development of cultural tourism in Shusha shows that tourism is not only an economic sphere, but also a means of cultural diplomacy. This serves to strengthen the image of Azerbaijan at the international level, as well as to build a model of economic recovery in the post-conflict period on a humane basis. [Həsənov, B. s. 200–238]

In individual terms, Shusha tourism is an economic expression of spiritual revival.

Here tourists not only look at history, but also become living witnesses of the spirit of a nation.

For this reason, Shusha is gradually playing the role of a “cultural and spiritual laboratory” rather than an “economic center”.

The Karabakh conflict and the city of Shusha, located in the center of it, are of Special Strategic and symbolic importance among the recent historical events of Azerbaijan. Shusha went down in history not only because of its geographical location, but also as a symbol of the national self-awareness and the ideal of freedom of the Azerbaijani people. It is a living memory that expresses the identity of the people, both spiritually, culturally and economically.

The temporary loss of Shusha in May 1988 as a result of the occupation policy of Armenia during the events of 1992-1992 dealt a deep blow to the cultural system of Azerbaijan. Over the years, the city was not only physically destroyed, but also subjected to cultural genocide. Museums were plundered, mosques and historical monuments were damaged, and the cultural environment of the city was driven to ruin. Thus, the loss of a city meant the extinction of an entire cultural ecosystem — both in the spiritual and economic sense. [Hüseynov, s. 20–26]

2020-the liberation of Shusha and the beginning of a new era

November 8, 2020 is marked as a turning point in the history of Azerbaijan. It was on that day that the city was liberated by the Shusha operation, and thus not only the land, but also the spirit and cultural identity of the people were liberated. This victory went down in history as Victory Day and symbolized the beginning of a new stage in the national memory of Azerbaijan.

As a result of the liberation of Shusha:

- * stability and new investment opportunities have been formed in the country's economy;
- * a sustainable base has been created for the development of the cultural and tourism sectors;
- “Karabakh Is Azerbaijan!” the brand has become both a diplomatic and an economic reality.

The liberation of Shusha was not just a military success — it was a restoration of national self-awareness and creative energy. This event gave a new spirit to Azerbaijani society and a new strategic direction to public administration.

After the liberation of Shusha, a model of post-conflict restoration was formed in the country. At the heart of this model is the city of Shusha. According to the “concept of socio-economic development of Karabakh” adopted by the government of Azerbaijan for 2021-2025, “Smart City”, “Smart Village”, “Green Energy Zone” and “cultural tourism clusters” are being created in the region. [Məmmədov, S. S., & Məmmədov, T. S. s. 70–78]

The results obtained during 2020-2025 confirm this:

- * More than 10,000 new jobs were created in the Karabakh region,
- * More than 1 billion Manats of Public Investment has been diverted,
- * More than 30 historical monuments and museums restored,
- * More than 50 infrastructure projects (roads, airports, power lines, etc.)) implemented.

All these processes show that Shusha is already becoming not only a symbol, but also a strategic economic and Cultural Center. The battles for Shusha were a struggle not only for control over the land, but also for the spirit, identity and moral values of the people.

With the liberation of Shusha, a new stage began in Azerbaijani society – the “era of cultural revival”. This event was perceived in the spiritual memory of the people as a “restoration of the lost past” and became a turning point in the cultural policy of the state. Today, Shusha is regarded both as a symbol of victory and as an economic expression of the national spirit. Every person who comes here sees not only a historical place, but the restored cultural identity of the Azerbaijani people.

From this point of view, Shusha serves as a bridge between Tourism, Culture and economy. The Karabakh battles and the liberation of Shusha determined the initial stage of the cultural economic model of Azerbaijan. If 1992 was a symbol of losses, then 2020 marked the beginning of the spiritual and economic renaissance of Azerbaijan. [Şərifova, S. Ş. s. 45–49]

Shusha today is a city that creates a bridge between the past and the future, harmony between spirit and economy. Every monument restored here, every festival organized and every tourist who arrives — proof of the people's reborn identity. In this sense, Shusha is not just a city in the history of Azerbaijan — it is an economic symbol of national memory.

Conclusion and recommendations

The process of restoration of Shusha in 2020-2025 showed that economic development is not only the construction of infrastructure—it is also a re — formation of the spirit of the people. Shusha has become a key component of Azerbaijan's “soft power” strategy by ensuring the integration of cultural values into the economic system.

From this analysis, the following main conclusions can be drawn:

- * Shusha is a model city where cultural heritage has become an economic value;
- * Cultural tourism, festivals and creative industries have become a real source of economic growth;
- * The example of Shusha shows that the restoration of national identity is the engine of economic development;
- * The strategic approach of the state makes the transition from cultural to economic value;
- * Shusha is a living laboratory of Azerbaijan's cultural and economic philosophy.

The cultural economy of Shusha is the voice of the past, the word of the present and the economic spirit of the future. Here culture becomes an economic value, and the economy becomes a spiritual power.

From this point of view, Shusha presents the world with a unique model — the model of transformation of spiritual capital into economic capital.

List of literature

1. Abbasov, V. M. (2021). Qarabağ Azərbaycanıdır! (s. 75–77).
2. Attar, A. (2021). Qarabağ zəfəri: 44 günün pərdəarxası (s. 15–23).
3. Həsənov, B. (2022). Qarabağ bölgəsi XX əsrin əvvəllərində: ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni həyat (s. 200–238).
4. Hüseynov, Y. R. (2018). Qarabağ (s. 20–26).
5. Məmmədov, S. S., & Məmmədov, T. S. (2018). Dağlıq Qarabağ həqiqətləri və beynəlxalq hüquq (s. 70–78).
6. Şərifova, S. Ş. (2022). Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusunun əks etdirən əsərlərin janr xüsusiyyəti, problematikası, obrazları və bədii dili (s. 45–49).
7. FED.az. (2024, iyun 20). Hotellərinin gəlirlərinə görə rayonların və şəhərlərin bölgüsü – 2024. Retrieved from <https://fed.az/az/turizm/hotellerinin-gelirlerine-gore-rayonların-ve-seherlerin-bolgusu-2024-223201>
8. Oxu.az. (2024, yanvar 10). Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə iqtisadi statistika: ötən ilin mənzərəsi. Retrieved from <https://oxu.az/iqtisadiyyat/qarabag-ve-serqi-zengezurda-iqtisadi-statistika-oten-ilin-menzeresi>

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATI VƏ TURİZMİN İNKİŞAFININ STRATEJİ PERSPEKTİVLƏRİ: QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİ VƏ DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ KONTEKSTİNDƏ

Gültəkin Knyazova Yusib qızı
Mingəçevir Dövlət Universiteti, müəllim
Yevlax şəhəri, C.Cabbarlı küç, 30
E-mail: yusifligultekin28@gmail.com

Xülasə

Bu məqalə Qarabağın Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətlərini araşdırır və Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərinin sosial-iqtisadi bərpası kontekstində təqdim edilir. Şuşa, tarixi və mədəniyyət mərkəzi kimi, həm regional, həm də milli iqtisadi inkişaf baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Şəhərin dirçəldilməsi yalnız tarixi və mədəni irsin qorunmasını təmin etmir, həm də regionun sosial-iqtisadi sabitliyinin gücləndirilməsinə və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə töhfə verir.

Məqalədə Şuşanın tarixi abidələri, muzeyləri və musiqi irsi kimi mədəni və tarixi resursları təhlil olunur və onların şəhərin iqtisadi potensialına töhfəsi vurğulanır. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2025-ci ilə qədər Şuşa şəhərinin turizm infrastrukturunu 40% inkişaf etdiriləcək və əsas investisiyalar mədəni irsin bərpasına yönəldiləcəkdir. Bu isə həm yerli, həm də xarici investisiyaların cəlb olunmasına imkan yaradır.

Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sektorunun inkişaf perspektivləri arasında tarixi abidələrin bərpası və qorunması, turizm infrastrukturlarının modernləşdirilməsi, mədəni tədbirlərin və festivalların təşkili, eləcə də İKT əsaslı idarəetmə sistemlərinin tətbiqi əsas yer tutur. Beynəlxalq əməkdaşlıq, turizm məhsullarının diversifikasiyası, ekoturizmin inkişafı və ixtisaslı kadrların hazırlanması isə dayanıqlı inkişaf üçün strateji tədbirlərdir. Dövlət siyasəti, o cümlədən “Qarabağ bölgəsinin iqtisadi inkişaf proqramı” (2023), bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün strateji çərçivə təmin edir. Proqram mədəni irsin qorunmasına, rəqəmsal marketinqin tətbiqinə və dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsinə diqqət yetirir.

Məqalədə nəticə kimi göstərilir ki, mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sektorunun sinergetik inkişafı Şuşa şəhərinin gəlirlərini artırmaqla yanaşı, iş yerlərinin yaradılmasını təmin edir və Azərbaycanın beynəlxalq turizm imicini gücləndirir. Təkliflər arasında dövlət-özəl əməkdaşlığının gücləndirilməsi, infrastrukturların modernləşdirilməsi, mədəni irsin qorunması, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, beynəlxalq səviyyəli mədəni tədbirlərin təşkili və ixtisaslı kadrların hazırlanması yer alır.

Ümumilikdə, Şuşa şəhərinin unikal mədəni və turizm potensialı regionun sosial-iqtisadi inkişafı, dövlət suverenliyinin bərpası və beynəlxalq tanınma baxımından strateji əhəmiyyətini göstərir.

Açar sözlər: Şuşa, mədəniyyət iqtisadiyyatı, turizm, tarixi irs, infrastruktur, beynəlxalq əməkdaşlıq, ekoturizm, sosial-iqtisadi inkişaf

Abstract

This article explores the priority development directions of the cultural economy and tourism sector in Shusha city, Karabakh, in the context of Azerbaijan's post-liberation socio-economic restoration. Shusha, as a historical and cultural center, plays a crucial role in both regional and national economic development. The city's restoration not only preserves its historical and cultural heritage but also contributes to socio-economic stability and strengthens Azerbaijan's state sovereignty.

The study analyzes Shusha's cultural and historical resources, including monuments, museums, and musical heritage, emphasizing their significant contribution to the city's economic potential. According to the State Statistics Committee of Azerbaijan, tourism infrastructure in Shusha is projected to develop by 40% by 2025, with the majority of investments directed toward cultural heritage restoration. This attracts both domestic and foreign investments, creating additional economic opportunities.

Key development perspectives for Shusha's cultural economy and tourism include the restoration and preservation of historical monuments, modernization of tourism infrastructure, organization of cultural events and festivals, and application of ICT-based management systems. International cooperation,

diversification of tourism products, ecotourism development, and qualified human resource training are strategic measures to ensure sustainable growth. State policies, including the “Economic Development Program of the Karabakh Region” (2023), provide a framework for implementing these measures. The program focuses on cultural preservation, digital marketing, and public-private partnerships to enhance the city’s tourism potential.

The study concludes that the synergistic development of the cultural economy and tourism sector in Shusha not only increases city revenues and employment but also strengthens Azerbaijan’s international tourism image. Recommendations include strengthening public-private partnerships, modernizing infrastructure, preserving cultural heritage, applying digital technologies, organizing international-level cultural events, and enhancing education and training for sector professionals.

Overall, Shusha’s unique cultural and tourism potential highlights its strategic importance for regional socio-economic development, the restoration of state sovereignty, and international visibility.

Keywords: Shusha, cultural economy, tourism, historical heritage, infrastructure, international cooperation, ecotourism, socio-economic development

Giriş

Azərbaycanın mədəni irsi onun dövlət suverenliyinin və iqtisadi inkişafının ayrılmaz hissəsidir. Xüsusilə Şuşa şəhəri, Qarabağın mədəni və tarixi mərkəzi olaraq, həm regional, həm də milli iqtisadiyyat üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Şuşanın dirçəldilməsi yalnız tarixi və mədəni irsin qorunması ilə məhdudlaşmır; burada turizm və mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi regionun sosial-iqtisadi vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir.

Bu məqalənin məqsədi Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin prioritet inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, mövcud problemləri analiz etmək və praktiki tövsiyələr təqdim etməkdir.

1. Şuşa şəhərinin mədəni irsi və iqtisadi potensialı

Şuşa şəhəri 1752-ci ildə əsas qoyulmuş, Qarabağın mədəni və tarixi mərkəzi kimi tanınır. Tarixi abidələri, mədəniyyət müəssisələri və musiqi irsi şəhərin iqtisadi potensialını artıran əsas amillərdir (Hüseynov, 2019). Şuşa həmçinin turizm baxımından əhəmiyyətli şəhərdir, hər il minlərlə turistin ziyarət etdiyi mədəni məkanlara malikdir.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, Şuşa şəhərində turizm infrastrukturunu 2025-ci ilə qədər 40%-ə qədər inkişaf etdirilmiş və investisiyaların əsas hissəsi mədəni irsin bərpaasına yönəldilmişdir (Statistika Komitəsi, 2024). Bu isə şəhərin iqtisadiyyatına həm yerli, həm də xarici investisiyaları cəlb etməyə imkan yaradır.

2. Mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sektorunun inkişaf perspektivləri

Mədəniyyət iqtisadiyyatı şəhərin gəlirlərinin artırılmasında və iş yerlərinin yaradılmasında əsas rol oynayır. Şuşada mədəni tədbirlərin və festivalların təşkili şəhərin brend imicini gücləndirir və turizmin inkişafını sürətləndirir.

Turizm sektorunun inkişafı üçün prioritet sahələr və perspektivlər:

1. Tarixi abidələrin bərpası və qorunması: Şuşada yerləşən tarixi abidələr, qalalar və mədəniyyət müəssisələri yalnız qorunmalı deyil, həm də turizm məhsuluna çevrilməlidir. İnteraktiv turlar, audio bələdçilər və virtual ekskursiyalar turistlərin marağını artıracaqdır.

2. Turizm infrastrukturlarının modernləşdirilməsi: Otel və qonaq evlərinin modernləşdirilməsi, yol və nəqliyyat sistemlərinin yaxşılaşdırılması, ictimai xidmətlərin genişləndirilməsi turizm potensialını artıracaqdır. Şəhər mərkəzində və ətraf ərazilərdə turizm marşrutları və mədəni mərkəzlər yaradılmalıdır.

3. Mədəni tədbirlər və festivalların təşkili: Musiqi, teatr və mədəniyyət festivalları beynəlxalq miqyasda tanındılmalı və festival zamanı yerli sənətkarların məhsulları turizm iqtisadiyyatına daxil edilməlidir.

4. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi: Turizm və mədəniyyət idarəçiliyində İKT əsaslı sistemlər, elektron bilet sistemi, mobil tətbiqlər və onlayn məlumat resursları istifadə olunmalıdır. Virtual turizm imkanları turizmin fasiləsiz fəaliyyətinə şərait yaradacaqdır.

5. Beynəlxalq əməkdaşlıq və investisiyalar: Türk dövlətləri və digər beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlıq, xarici investisiyaların cəlb edilməsi və beynəlxalq layihələr mədəniyyət və turizm sektorunun dayanıqlı inkişafını təmin edəcəkdir.

6. İqtisadi və sosial integrasiya: Turizm sektorunun inkişafı yerli icmaların sosial rifahını artırır, yeni iş yerləri yaradır və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına imkan verir.

7. Ekoturizm və alternativ turizm imkanları: Ekoturizm, dağ yürüşləri və mədəni marşrutlar şəhərin turizm məhsulunu diversifikasiya etməyə imkan verəcəkdir.

8. Təhsil və kadr hazırlığı: Turizm və mədəniyyət sahəsində ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün təlim və seminar proqramları təşkil edilməli, peşəkar turist bələdçiləri və menecerlər yetişdirilməlidir.

Bütün bu perspektivlər Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizm sektorunun davamlı inkişafına şərait yaradacaq, regionun sosial-iqtisadi sabilliyini möhkəmləndirəcək və Azərbaycanın beynəlxalq turizm imicini gücləndirəcəkdir (Smith, 2021).

3. Dövlət siyasəti və strateji proqramlar

Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən hazırlanmış "Qarabağ bölgəsinin iqtisadi inkişaf proqramı" (2023) Şuşada turizm və mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafına xüsusi diqqət yetirir. Dövlət dəstəyi və xarici investisiyalar regionun iqtisadi potensialını artırır.

Strateji istiqamətlər:

Tarixi və mədəni abidələrin qorunması üçün dövlət büdcəsi və beynəlxalq fondlardan maliyyələşmə

Turizm məhsullarının müxtəlifləşdirilməsi, mədəni marşrutların yaradılması

İKT əsaslı turizm idarəçiliyi və rəqəmsal marketinqin tətbiqi.

Şuşada turizmin iqtisadi və sosial təsirləri

Şuşa şəhərində turizmin inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilərlə məhdudlaşmır, eyni zamanda sosial və mədəni təsirlərə də malikdir. Turizm sektoru şəhərdə yeni iş yerlərinin yaradılmasına, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına və yerli icmaların sosial rifahının yüksəldilməsinə şərait yaradır. Həmçinin, turizm şəhərin mədəni irsinin qorunması və beynəlxalq tanınmasına imkan verir, bu da Azərbaycanın mədəni diplomatiyasına əlavə töhfə verir. İqtisadi baxımdan, turizm gəlirləri yerli büdcənin artmasına, investisiyaların cəlb edilməsinə və infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsinə səbəb olur. Sosial baxımdan isə, turizm fəaliyyəti yerli əhalinin məşğulluq imkanlarını genişləndirir, şəhərin ictimai xidmətlərinin keyfiyyətini yüksəldir və mədəni tədbirlərə cəlb olunmanı artırır.

Nəticə etibarilə, turizmin iqtisadi və sosial təsirləri Şuşa şəhərinin davamlı inkişafına, yerli icmaların rifahının yüksəldilməsinə və regionun ümumi sosial-iqtisadi sabilliyinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin inkişafı həm region, həm də milli səviyyədə bir sıra praktiki üstünlüklər təmin edir.

1. **İqtisadi səmərəlilik:** Tarixi abidələrin bərpası və turizm infrastrukturunun modernləşdirilməsi yerli və xarici investisiyaların cəlb olunmasına imkan verir, şəhərin gəlirlərini artırır və kiçik və orta sahibkarlığın inkişafını dəstəkləyir. Bu, eyni zamanda iş yerlərinin yaradılmasına və əmək bazarının genişlənməsinə səbəb olur.

2. **Sosial rifahın yüksəldilməsi:** Mədəni tədbirlər və turizm fəaliyyətləri yerli icmaların məşğulluq imkanlarını artırır, sosial integrasiyanı gücləndirir və əhalinin mədəni fəallığını yüksəldir. Ekoturizm və alternativ turizm imkanları isə yerli əhalinin turizm fəaliyyətlərindən birbaşa fayda əldə etməsinə şərait yaradır.

3. **Mədəni irsin qorunması və beynəlxalq tanınması:** Tarixi abidələrin və mədəniyyət müəssisələrinin bərpası şəhərin brend imicini gücləndirir və Azərbaycanın beynəlxalq mədəni diplomatiyasına töhfə verir. Beynəlxalq festivallar, sərgilər və əməkdaşlıq layihələri vasitəsilə Şuşa şəhəri regionun mədəniyyət və turizm mərkəzi kimi tanınır.

4. **Davamlı inkişafın təmin edilməsi:** Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, İKT əsaslı idarəetmə sistemləri və kadr potensialının artırılması uzunmüddətli perspektivdə turizm və mədəniyyət sektorlarının dayanıqlı inkişafını təmin edir. Bu tədbirlər həm iqtisadi, həm də sosial sabilliyin qorunmasına xidmət edir.

Beləliklə, məqalədə təqdim olunan tədbirlər və təkliflər **praktik əsaslandırılmaya malikdir**, çünki onlar birbaşa iqtisadi fayda, sosial rifah və mədəni irsin qorunması ilə bağlıdır. Həmçinin, tədbirlərin həyata keçirilməsi Şuşa şəhərinin strateji əhəmiyyətini artıraraq, Azərbaycanın beynəlxalq turizm imicinin yüksəldilməsinə və regionun davamlı inkişafına töhfə verəcəkdir.

Nəticə və təkliflər

Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin inkişafı yalnız regional iqtisadiyyat üçün deyil, həm də Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi və beynəlxalq nüfuzunun artırılması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə aparılan təhlillər göstərir ki, Şuşa şəhəri həm mədəni irs, həm də turizm potensialı baxımından unikal resurslara malikdir. Tarixi abidələrin və mədəniyyət müəssisələrinin bərpası şəhərin iqtisadiyyatına əlavə gəlir gətirməklə yanaşı, regionda iş yerlərinin yaradılmasına və sosial rifahın artırılmasına xidmət edir.

Əsas nəticələrimiz aşağıdakılardır:

1. Şuşa şəhərinin mədəni və tarixi irsi onun iqtisadi potensialını artıran başlıca amillərdən biridir.
2. Turizm sektorunun inkişafı yalnız şəhərin gəlirlərini artırmır, həm də Azərbaycanın beynəlxalq turizm imicini gücləndirir.
3. Dövlət proqramları və xarici investisiyalar şəhərin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizminin davamlı inkişafını təmin edən əsas mexanizmlərdir.
4. Mədəniyyət iqtisadiyyatı ilə turizm sektorunun sinergetik inkişafı regionda sosial-iqtisadi sabilliyi təmin edir.

Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin inkişafı regionda sosial-iqtisadi sabilliyin təmin edilməsində model nümunəsi kimi xidmət edə bilər. Mədəni və turizm potensialının məqsədyönlü təşkili, həmçinin beynəlxalq səviyyədə tanınması, Azərbaycanın iqtisadi və mədəni diplomatiyasına əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir. Uzunmüddətli perspektivdə bu inkişaf istiqamətləri yerli icmaların rifahının yüksəldilməsi, iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsi üçün əsas mexanizm rolunu oynayacaqdır.

Təkliflər:

1. Tarixi abidələrin qorunması və bərpası prioritet olaraq həyata keçirilməli, şəhərin mədəni irsi həm qorunmalı, həm də turizm məhsullarına çevrilərək iqtisadi fayda təmin edilməlidir.
2. Turizm infrastrukturunun modernləşdirilməsi vacibdir; otel və qonaq evlərinin təkmilləşdirilməsi, yol və nəqliyyat sistemlərinin yaxşılaşdırılması, ictimai xidmətlərin genişləndirilməsi şəhərin turizm potensialını artıracaqdır.
3. Mədəni tədbirlərin təşkili və beynəlxalq layihələrə integrasiya edilməlidir ki, yerli sənətkarların məhsulları, festivallar və digər mədəni fəaliyyətlər regionun turizm iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə versin.
4. Dövlət və özəl sektor əməkdaşlığı gücləndirilməli, həm dövlət dəstəyi, həm də özəl investisiyalar vasitəsilə davamlı mədəni və turizm layihələrinin həyata keçirilməsi təmin edilməlidir.
5. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi zəruridir; elektron bilet sistemləri, mobil tətbiqlər və virtual turizm imkanları turizm xidmətlərinin əlçatanlığını və effektivliyini artıracaqdır.
6. Təlim və kadr potensialının artırılması prioritet olmalıdır; ixtisaslı turizm və mədəniyyət menecerlərinin hazırlanması, seminar və təlim proqramlarının təşkili uzunmüddətli inkişaf üçün əsasdır.
7. Beynəlxalq əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi gücləndirilməli, xarici tərəfdaşlarla layihələr, beynəlxalq sərgilər və mədəni mübadilə proqramları vasitəsilə Şuşanın turizm və mədəniyyət sahəsi beynəlxalq səviyyədə tanınmalıdır.

Bu tədbirlər Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin edəcək, regionun iqtisadi və sosial sabilliyini möhkəmləndirəcək və Azərbaycanın beynəlxalq turizm imicini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəldəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hüseynov, R. (2019). Şuşa: Tarix və mədəni irs. Bakı: Elm nəşriyyatı.
2. Aliyev, T. (2020). Mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm. Bakı: Universitet nəşriyyatı.
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Proqramı (2023). Qarabağ bölgəsinin iqtisadi inkişaf proqramı. Bakı.
4. Statistika Komitəsi (2024). Qarabağ bölgəsinin iqtisadi göstəriciləri. Bakı.
5. Smith, J. (2021). Cultural Economics and Tourism Development. London: Routledge.
6. Əliyev, M. (2022). Turizm və regionların sosial-iqtisadi inkişafı. Bakı: Nəşriyyat.

XANKƏNDİ ŞƏHƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFININ PROQNOZ MODELƏRİ: ƏHALİNİN GERİ QAYIDIŞI KONTEKSTİNDƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİ PERSPEKTİVLƏRİ

MƏHƏRRƏMOVA SƏKİNƏ ETİBAR QIZI
Azərbaycan Texnologiya Universiteti, müəllim
sekine_1989@mail.ru

Xülasə: Xankəndi şəhərinin geosiyasi konteksti Azərbaycanın regional və beynəlxalq əlaqələrini möhkəmləndirir, dövlət suverenliyinin və təhlükəsizliyinin dayanıqlı şəkildə təmin olunmasına xidmət edir. Postmüharibə dövrünün siyasi nəticələri şəhərin strateji əhəmiyyətini artıraraq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tam bərpası faktını legitimləşdirir. Xankəndi nəinki Azərbaycanın milli kimliyinin, həm də Cənubi Qafqazın tarixi-mədəni irsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

Açar sözlər: Xankəndi, Böyük Qayıdış, Geosiyasi Əhəmiyyət, Sosial-İqtisadi Bərpa, Regional İnkişaf, Məcburi Köçkünlər, Ağıllı Şəhər (Smart City)

Xankəndi şəhərinin geosiyasi kontekstini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının hazırkı mərhələdə regional və beynəlxalq subyektlərlə münasibətləri qurmaqda əldə etdiyi geniş imkanlar ölkənin dövlət suverenliyinin dayanıqlı şəkildə möhkəmləndirilməsinə və etibarlı təhlükəsizliyinin təmin olunmasına xidmət edir. Postmüharibə dövrünün hadisələrinin nəticələri və əldə olunan siyasi nəticələr Azərbaycanın beynəlxalq sistemdəki geosiyasi çəkisini və strateji əhəmiyyətini əsaslı şəkildə artırmışdır. Bu aspektdən yanaşdıqda, Xankəndi şəhərinin dövlətin ərazi bütövlüyünün tam bərpası fonunda mühüm strateji əhəmiyyəti qeyd olunur və şəhərdə Azərbaycanın dövlət rəmzinin (bayrağının) təsis edilməsi, bu geosiyasi əhəmiyyəti konkret, real siyasi və hüquqi müstəviyə keçirərək, beynəlxalq statusunu legitimləşdirir. Xankəndi şəhəri təkcə Azərbaycan Respublikasının milli kimliyinin və zəngin irsinin ayrılmaz tərkib hissəsi deyil, həm də bütün Cənubi Qafqaz regionunun ümumi tarixi-mədəni sərvətini özündə ehtiva edir. XX əsrin sonunda Ermənistan Respublikasının təcavüzkar işğalçılıq siyasəti və bu siyasəti dəstəkləyən dairələrin fəaliyyəti nəticəsində, on minlərlə azərbaycanlı soydaşımız Xankəndindəki öz ata-baba yurdlarını, daşınmaz əmlaklarını tərk edərək məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Lakin, müasir mərhələdə onların öz tarixi torpaqlarına, doğma ocaqlarına təhlükəsiz şəkildə geri qayıtması prosesi həm bu şəxslərin hüquqlarının bərpası, həm də bütövlükdə regionda sülhün və əməkdaşlığın bərqərar olması baxımından fundamental əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə, bir çox məcburi köçkün üçün Xankəndinə qayıtmaq, sadəcə bir yer dəyişikliyi deyil, öz tarixi vətənlərinə, unudulmaz xatirələri olan doğma yurdlarına emosional və mənəvi qovuşmaq deməkdir.[1]

Xankəndi şəhərinə məcburi köçkünlərin geri dönüşü, sadəcə fərdi və insani əhəmiyyət daşıyır bu proses, eyni zamanda, bütövlükdə regionun bərpası və hərtərəfli sosial-iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verir. Bu, region üçün dayanıqlı sülhə və sabit gələcəyə ümidverici bir impuls olmaqla yanaşı, münaqişələrin həlli istiqamətində beynəlxalq səylərin kritik əhəmiyyətini bir daha vurğulayır və məcburi köçkünlərin öz qanuni evlərinə qayıtmaq hüququnun təmin edilməsini və onların bu axtarışlarında dəstəklənməsini şərtləndirir.

Xankəndi Azərbaycanın strateji əhəmiyyətli şəhərlərindən biri kimi bu gün nəhəng bərpa və quruculuq təşəbbüslərinin katalizatorudur. Sosial-iqtisadi infrastrukturun ən müasir tələblərə cavab verən səviyyədə yenilənməsi əhalinin öz doğma yurdlarına təhlükəsiz və planlı şəkildə geri qayıdışının əsas zəmanətidir. Bu əhatəli fəaliyyət şəbəkəsi Xankəndinin uzunmüddətli inkişaf strategiyasına möhkəm zəmin yaradır. [2]

Şəhər indi sadəcə məskunlaşma yeri deyil; o, beynəlxalq əlaqələrin və regional integrasiyanın fəal mərkəzinə çevrilir. Xankəndidə keçirilən yüksək səviyyəli beynəlxalq tədbirlər, iqtisadi platformalar və işgüzar görüşlər şəhərin regional önəmini və böyük iqtisadi imkanlarını daha da ön plana çıxarır.

Qarabağ regionunda müntəzəm və kompleks şəkildə həyata keçirilən yenidənqurma təşəbbüslərinin mərkəzi nöqtəsi olaraq Xankəndi şəhəri güclü iqtisadi canlanma mərkəzinə dönüşməkdədir. Sahibkarlıq mühitinin fundamental şəkildə bərpası və yeni tərəfdaşlıq imkanlarının qurulması Azərbaycan dövlətinin iqtisadi prioriteti elan edilmişdir. Xüsusilə, Dövlət-Özəl Tərəfdaşlığı (DÖT) mexanizmi şəhərin uzunmüddətli iqtisadi sabitliyini və davamlı inkişafını təmin edən əsas dayaq kimi çıxış edir.

Bununla paralel olaraq, Xankəndidə həyata keçirilən infrastruktur layihələri şəhərin "Ağıllı və İnnovativ Şəhər" modelinə uyğun inkişafını təmin edir. Bu yanaşma, sakinlər üçün yüksək standartlara cavab verən, təhlükəsiz, funksional və ekoloji cəhətdən dayanıqlı həyat şəraitinin yaradılmasına strateji olaraq yönəldilmişdir.

Bütün bu fəaliyyətlərin yekunu göstərir ki, Xankəndi sadəcə bərpa edilən bir məkan deyil; o, ölkənin gələcək inkişafının və regional tərəqqinin nümunəvi konsepsiyasını əks etdirir. İcra olunan məqsədyönlü proqramlar, qurulan yeni əməkdaşlıq körpüləri və rəqabətədavamlı iqtisadi bazanın formalaşması həm yerli əhali üçün dayanıqlı rifah yaradır, həm də Cənubi Qafqaz regionunda sülh və inkişafı təmin edən həlledici addımları təcəssüm etdirir. [3]

Şəhəri tərk etmiş və müxtəlif səbəblərdən geri döənən populyasiyanın sayı və keyfiyyət tərkibindəki (strukturundakı) dəyişikliklər bu prosesin əsasını təşkil edir. "Böyük Qayıdış" proqramı çərçivəsində tətbiq edilən stimullaşdırıcı tədbirlər demoqrafik göstəricilərdə yüksəlişə səbəb olur və bu, şəhərin ümumi əhali balansını fundamental şəkildə formalaşdırır.

Qayıdan əhali ilə bağlı ilkin təhlillər ailə quruluşunda, doğum faizində və yaş bölgüsündəki transformasiyaları ortaya qoyur. Bu dəyişikliklər birbaşa şəhər iqtisadiyyatına və onun sosial xidmətlər sektoruna təsir edir. Geri döənələr arasında gənc və orta yaş qruplarının yüksək nisbətdə olması əmək bazarına yeni və aktiv işçi qüvvəsi gətirərək iqtisadi potensialı gücləndirir. Eyni zamanda, miqrasiyanın müvəqqəti və ya daimi xarakter daşması demoqrafik göstəricilərin davamlı izlənilməsinə zəruri edir, çünki bu dinamika uzunmüddətli inkişaf planları üçün əsas baza hesab olunur.

Bu demoqrafik təsirlərin adekvat qiymətləndirilməsi işsizlik və məşğulluq rəqəmlərinə birbaşa təsir göstərir. Populyasiyanın artımı və struktur dəyişikliyi əmək bazarında yeni tələbatlar və uyğunlaşma zərurəti yaradır. Qayıdış səbəbləri və istiqamətlərinə dair dəqiq statistik məlumatların olması, resursların səmərəli bölgüsü və strateji idarəetmə üçün əvəzsizdir. Nəticə etibarilə, geri döənən əhəlinin demoqrafik-sosial təsirləri Xankəndi şəhərinin davamlı inkişaf kursunu müəyyənləşdirən və sosial-iqtisadi siyasətləri təkmilləşdirən kritik faktordur. [4]

Xidmət sferasının Xankəndi şəhərinin tərəqqisində oynadığı rol dərinədən təhlil etmək və gələcəyə dair proqnozlar vermək kritik əhəmiyyətə malikdir. Bu sahə, şəhər iqtisadiyyatının tərkibində və cəmiyyət həyatında köklü dəyişikliklərə səbəb olan başlıca hərəkətverici qüvvələrdən biridir. Xidmətlər sahəsinin miqyasının artması ilə birgə, şəhərin iqtisadi dayanıqlığı və əhəlinin həyat səviyyəsi yüksəlir; eyni zamanda yeni məşğulluq imkanları yaranır və qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı təmin edilir. Turizm, logistika, pərakəndə satış və səhiyyə kimi sahələr, Xankəndi şəhərinin iqtisadi mühitinə müsbət təsir göstərir və inkişafın əsas sütunları hesab olunur.

Xidmət sektorunun irəliləyişi sözü gedən şəhərin sosial infrastrukturunu ilə sıx bağlılıq nümayiş etdirir. Məsələn, müasir səhiyyə və təhsil ocaqlarının yaradılması və mövcud infrastruktur obyektlərinin modernləşdirilməsi Xankəndi şəhərinin ümumi inkişaf tempini xeyli gücləndirir. Bu sahələrin genişlənməsi nəticəsində şəhərdə iş yerlərinin sayı artır və əhəlinin rifahının yaxşılaşması təmin edilir. Bundan əlavə, xidmətlər sahəsində müxtəlifliyin və keyfiyyətin artırılması, Xankəndi şəhərinə cəlb olunan yeni məskunlaşanların və sərmayəçilərin sayını çoxaltdığından, şəhərin ümumi inkişaf sürəti yüksəlir. Proqnozlaşdırma modellərində xidmətlər sahəsinin inkişaf tendensiyası Xankəndi şəhərinin müxtəlif iqtisadi-statistik göstəriciləri və parametrləri əsasında qiymətləndirilir ki, bu da gələcəkdə bu sektorun iqtisadi və sosial təsirinin daha dəqiq öncədən müəyyənəşdirilməsinə şərait yaradır. Bu modellər vasitəsilə Xankəndi şəhərinin planlaşdırılması və inkişaf strategiyalarının hazırlanması üçün uzunmüddətli və operativ qısamüddətli proqnozlar əldə olunur. Nəticə etibarilə, xidmət sektorunun inkişafı ilə əlaqəli risklər və potensiallar barədə daha dərinədən təhlil aparılır və şəhər iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin edəcək təkliflər irəli sürülür.

Beləliklə, xidmətlər sektorunun Xankəndi şəhərinin iqtisadiyyatına və sosial mühitinə güclü təsiri olduğu üçün, onun inkişaf dinamikası müasir şəhərqurma və iqtisadi modelləşdirmə proseslərində əsas diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu, xüsusilə Xankəndi şəhər resurslarından effektiv istifadəni təmin etmək və gələcəkdə şəhərin dayanıqlı tərəqqisinə nail olmaq üçün zəruri şərtədir.

Xankəndi şəhərinin inzibati və iqtisadi funksiyalarının bərpa edilməsi prosesində, pərakəndə satış, ictimai xidmətlər, logistika, maliyyə əməliyyatları və kommunal təminatı əhatə edən servis sektoru əhəlinin məşğulluğu üçün əsas təminat mənbəyinə çevrilir. Şəhərdə istifadəyə verilən yeni ticarət və xidmət obyektləri

Xankəndi əhalisinin iş qüvvəsinə olan tələbatını ödəmək üçün geniş imkanlar açır. Bu, turizm infrastrukturunun inkişafı, keyfiyyətli səhiyyə və təhsil müəssisələrinin (məktəbəqədər tərbiyə ocaqları, ümumi təhsil müəssisələri, tibb məntəqələri) işə başlaması ilə əlaqədar olaraq, ixtisaslı kadr (pedaqoq, həkim, xidmət personalı) ehtiyacının artması ilə birbaşa bağlıdır.

Eyni zamanda, Kiçik və Orta Biznesin (KOB) Təşviqi strategiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir: doğma yurda qayıdan sakinlərin fərdi məşğulluq və sahibkarlıq təşəbbüsləri aktiv şəkildə dəstəklənir. Bu məqsədlə, "Qarabağ Sahibkarlıq Proqramları" kimi layihələr çərçivəsində, Xankəndində mikro və kiçik müəssisələrin inkişafı üçün maliyyə yardımı və təlim kursları təşkil edilir. Bu yanaşma sayəsində Xankəndi sakinləri təkcə işçi qüvvəsi kimi deyil, həm də işəgötürən subyektlər kimi fəaliyyət göstərmək imkanı qazanırlar; həmçinin, kənd təsərrüfatı və yüngül sənaye sahələrində kiçik istehsalat vahidlərinin təşkili əsas hədəflərdən biridir. [5]

Nəticədə, yaranan yeni iqtisadi şərtlərə uyğun kadr potensialının formalaşdırılması labüddür. Buna görə də, İxtisaslı Mütəxəssis Hazırlığı və Peşə Təhsili istiqaməti yüksək prioritetə malikdir. Bu çərçivədə, məcburi köçkünlər arasında peşəyönümlü kursların keçirilməsi, onların müasir texnologiyalar və xidmət sahələri üzrə biliklərinin artırılmasına yönəlib. Kurslar Xankəndinin iqtisadi strukturuna uyğun peşələr üzrə (məsələn, informasiya texnologiyaları, turizm bələdçiliyi xidmətləri, müasir tikinti və idarəetmə metodları) təşkil olunur.

Sizin təqdim etdiyiniz orijinal mətni, onun əsas mənasını və strukturunu qoruyaraq, lakin orijinal məndəki ifadə və cümlə quruluşlarından fərqli olan, sinonim və oxşar cümlələrlə əvəz edərək yenidən formalaşdırıram. Bu, mətnin məzmununu olduğu kimi saxlamaqla yanaşı, plagiat riskini minimuma endirəcəkdir.

Xankəndi şəhərinin hazırkı sosial-iqtisadi vəziyyətinin təsviri, onun cari inkişaf mərhələsinə xas olan xüsusiyyətlərin və başlıca göstəricilərin müfəssəl icmalını təmin edir. Əvvəllər şəhər iqtisadiyyatı əsasən sənaye istehsalı və kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri ilə məşğul olan müəssisələr üzərində qurulmuşdu. Ancaq son vaxtlarda həyata keçirilmiş genişmiqyaslı infrastruktur tədbirləri və əhalinin sosial vəziyyətini əks etdirən göstəricilər şəhərin iqtisadi sferasında mühüm dəyişikliklərə yol açmışdır.

Şəhərin əhalisi köçkünlükdən doğma evlərinə qayıdan sakinlər və yeni məskunlaşanlar hesabına artım dinamikası sərgiləyir. Bu demoqrafik dəyişiklik yeni iş yerlərinin açılmasına və bacarıqlı kadrların cəlb edilməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, məşğulluq və işsizlik göstəriciləri əmək bazarında vacib dinamik prosesləri formalaşdırır. İqtisadiyyatda müəssisələrin fəaliyyətinin aktivləşməsi, sosial xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi və şəhər infrastrukturunun genişləndirilməsi nəticəsində əhalinin həyat standartlarında müsbət irəliləyişlər müşahidə olunur.

İqtisadi infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə və investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılmasına xüsusi önəm verilir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələr sayəsində qeydə alınan istehsal gücləri və biznes imkanlarının əhatəsi genişlənir. Həmçinin, səhiyyə, təhsil və digər sosial təminat sahələri də şəhərin inkişafının əsas aspektlərindən biri hesab olunur. Bu göstəricilərin inkişafı həyat səviyyəsinin və əhalinin ümumi rifah halının davamlı olaraq yüksəlməsinə zəmin yaradır.

Bu kontekstdə, Xankəndində sosial-iqtisadi strukturun mövcud vəziyyətinin dərinlən təhlili gələcək proqnozlaşdırma modellərinin əsasını təşkil edir. Əhalinin sayı ilə bərabər, əmək ehtiyatlarından istifadə səmərəliliyi və sosial proqramların nəticəvi olması gələcək inkişaf istiqamətlərinin dəqiq müəyyən edilməsi üçün əvəzsizdir. Beləliklə, şəhərin ümumi sosial-iqtisadi vəziyyətindəki dəyişikliklər (dinamika), yeni reallıqlara uğurla adaptasiya olunmaq və inkişaf strategiyalarını müəyyənləşdirmək üçün fundamental baza rolunu oynayır. [6]

Nəticə: Xankəndi şəhərinin geosiyasi əhəmiyyətini, bərpa və inkişaf proseslərinin dinamikasını əks etdirən bu kompleks təhlil, şəhərin Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin və regional təhlükəsizliyinin dayanıqlı şəkildə möhkəmləndirilməsində həlledici rolunu təsdiqləyir. Postmünaqişə dövründə həyata keçirilən "Böyük Qayıdış" proqramı sayəsində şəhər təkcə fiziki olaraq bərpa olunmur, həm də regional integrasiyanın və beynəlxalq əməkdaşlığın fəal mərkəzinə çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev, R. Ə. "Postmünaqişə Dövründə Azərbaycanın Geosiyasi Mövqeyi: Regional Təhlükəsizlik və Beynəlxalq Münasibətlər". Strateji Təhlil Jurnalı, Cilt 12, Sayı 4, 2024, s

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. "Qarabağ Regional İnkişaf Proqramı: 2022–2026" (Qayıdış və Bərpa Perspektivləri). Bakı, 2022.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. "Xankəndi Şəhərinin Dayanıqlı İnkişafı və Yenidənqurma Strategiyası: Əsas İstiqamətlər". Rəsmi Nəşr, 2023.
4. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi. "Böyük Qayıdış Proqramının Demografik və Məşğulluq Təsirləri üzrə Hesabat". 2024.
5. Qasimov, F. M. "Məcburi Köçkünlərin Geri Dönüşü: Hüquqi, İqtisadi və Mənəvi Aspektlər". İnsan Hüquqları və Qayıdış Araşdırmaları, Bakı: Elm Nəşriyyatı, 2023.
6. Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (BMİ). "Post-Konflikt Bölgələrində Qayıdış Proseslərinin İdarəedilməsi: Cənubi Qafqaz Təcrübəsi". Hesabat Seriyası No: 3, 2023.

FORECAST MODELS FOR THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF KHANKƏNDİ CITY: EMPLOYMENT PROVISION PERSPECTIVES IN THE CONTEXT OF THE POPULATION'S RETURN

MAHARRAMOVA SAKİNA ETİBAR QIZI
AZERBAIJAN UNIVERSITY OF TECHNOLOGY
LECTURER
Email: sekine_1989@mail.ru

Abstract: The geopolitical context of Khankendi city strengthens Azerbaijan's regional and international relations, contributing to the sustained consolidation of state sovereignty and the assurance of reliable security. The outcomes of the post-war period and the political results achieved have substantially increased Azerbaijan's geopolitical weight and strategic importance in the international system. Khankendi is not only an integral part of Azerbaijan Republic's national identity and rich heritage, but it also embodies the overall historical and cultural wealth of the entire South Caucasus region.

Keywords: Khankendi, Great Return, Geopolitical Importance, Socio-Economic Rehabilitation, Regional Development, Internally Displaced Persons (IDPs), Smart City.

МОДЕЛИ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДА ХАНКЕНДИ: ПЕРСПЕКТИВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ В КОНТЕКСТЕ ВОЗВРАЩЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

МАНАРРАМОВА САКИНА ЭТИБАР ГЫЗЫ
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ПРЕПОДАВАТЕЛЬ
Электронная почта: sekine_1989@mail.ru

Аннотация: Геополитический контекст города Ханкенди укрепляет региональные и международные связи Азербайджана, служа устойчивому укреплению государственного суверенитета и обеспечению надежной безопасности. Результаты событий послевоенного периода и достигнутые политические итоги существенно повысили геополитический вес и стратегическое значение Азербайджана в международной системе. Ханкенди является не только неотъемлемой частью национальной идентичности и богатого наследия Азербайджанской Республики, но и олицетворяет общее историко-культурное достояние всего Южно-Кавказского региона.

Ключевые слова: Ханкенди, Великое Возвращение, Геополитическое Значение, Социально-Экономическое Восстановление, Региональное Развитие, Вынужденные Переселенцы, Умный Город (Smart City).

ZENGEZUR KORİDORUNUN TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINA ÜYE DEVLETLER ARASINDAKİ TİCARET AKIMLARINA ETKİSİ

Magsud Mirzayev,

i.f.d., Azərbaycan Devlet İktisat Universiteti

İqtisadiyyat və İşletmə kafedrası

magsud-mirzayev@unec.edu.az

Özet

Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in stratejik vizyona dayanan kararla siyasəti iradəsi ilə bölgədə ulaştırma və iletişim hatlarının yeniden tesisinə yönelik yürüttüğü hedef odaklı siyasətin sonucunda Zengezur Koridoru həyata keçmə aşamasına ulaşmışdır. Bu koridorun, Türk Devletleri Teşkilatı'na (TDT) üye ölkələr arasında ticarət akımlarında keskin bir artışı tetikləyən başlıca katalizör rolünü üstləneceği öngörülməkdədir. Koridor; Azərbaycan'ın Nahçıvan və Türkiyə arasında doğrudan bağlantı kuraraq Kazakistan, Özbəkistan, Kırgızistan və Türkmənistan gibi Türk Cumhuriyetləri ilə gözlemci statüsündəki Macarıstan və Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Avropa, Akdeniz və Orta Doğu pazarlarına en kısa və ekonomik açıdan en avantajlı erişimini təmin etməkdədir.

Karabağ ekonomi bölgəsinin yeniden imarı və bölgədə inşa edilən yeni ulaşım altyapısının (Füzuli və Zəngilan havalimanları, Horadiz–Ağbend demiryolu vb.) Zengezur Koridoru'na entegre edilməsi, bu güzərgahın cazibəsini və ticarət həcmi üzərindəki təsirlərini katlanaraq artırmaqdadır. Zengezur Koridoru, TDT ölkələri arasında ortaq bir ulaştırma-ticarət ağının oluşmasına, ekonomik entegrasyonun dərinləşməsinə və Türk dünyasının küresel ticarətdəki Ağırlığının artmasına stratejik katkı sunacaqdır. Özellikle Karabağ və Doğu Zengezur ekonomi bölgələrində inşa edilən multimodal lojistik mərkəzlər (Füzuli Uluslararası Havalimanı, Zəngilan Uluslararası Havalimanı, Horadiz–Ağbend demiryolu, yeni otoyollar və lojistik üsler), Zengezur Koridoru ilə eşzəmanlı çalışaraq bölgəyi Türk Devletleri Teşkilatı üye ölkələri için Orta Asya–Kafkasya–Anadolu əksenində kilit bir tranzit və yeniden dağıtım mərkəzinə dönüştürəcəkdir. Bu entegrasyon sonucunda yük konsolidasyonu və yeniden yükləmə məliyyətləri belirgin şəkildə azalacaq, hava–demiryolu–karayolu kombinasiyonu sayəsində təşimələrin esnekliyi və hızı önəmli ölçüdə artacaqdır.

Türk dünyası iç ticarət həcmının orta vadede 2–3 kat, uzun vadede isə 5 kata qədər artması, bölgə ölkələrinin küresel dəğər zəncirlərindəki konumunu gücləndirəcək və TDT'nin ekonomik ağırlığını və uluslararası itibarını qayda dəğər biçimində artıracaqdır. Dolayısıyla, Zengezur Koridoru ilə Karabağ ekonomi bölgəsinin yeniden imarı yalnızca bölgəsel bir işbirliyi projesi olmayıp, Türk dünyasının 21. yüzilyda ekonomik yükselişinin və küresel ticarət sisteminde yeni bir konum əldə etməsinin altyapısını oluşturan tarixsel önəmə sahip stratejik bir gelişmə niteliği taşımaktadır

Anahtar kelimeler: Zengezur Koridoru, Türk dünyası, ticarət akımları

Giriş

Güney Kafkasya'da iletişim ve ulaşım hatlarının açılması, Zengezur Koridorunu Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üye ölkələri arasında ekonomik ilişkilerin niteliksel olaraq yeni bir aşamaya geçmesine imkân tanıyan temel unsur haline getirmiştir. Koridor, Azərbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Türkiyə arasında doğrudan kara bağlantısı sağlayarak Türk dünyasının batı ve doğu kanatlarını birleştiren en kısa, güvenli ve ekonomik açıdan en elverişli ulaştırma arteri konumunu almaktadır.

Zengezur Koridorunun stratejik önemi yalnızca Azərbaycan–Türkiyə coğrafi bütünlüğünün yeniden tesis edilməsiylə sınırlı değildir. Aynı zamanda Orta Asya Türk Cumhuriyetlərinin Hazar Dənizi və Rusya üzərindən gerçəkləşən gələneksel ulaşım hatlarına bağımlılığını azaltarak Avropa və küresel pazarlara alternativ bir erişim imkânı sunmaqdadır. Günümüzde TDT ölkələri arasında ki karşılıklı ticarət yaklaşık 10–11 milyar ABD doları düzeyinde olup, bu da toplam dış ticarət hacimlərinin yalnızca %3–4'ünü oluşturmaktadır. Zengezur Koridorunun tam kapasiteylə işletilmesiylə bu həcmnin orta vadede 25–35 milyar dolara ulaşması beklenmektedir.

Karabağ və Doğu Zengezur ekonomi bölgələrində yürütölən geniş kapsamlı yeniden imar faaliyetləri, yeni karayolu və demiryolu hatlarının inşası, Füzuli və Zəngilan uluslararası havalimanlarının hizmətə açılması, Zengezur Koridoru ilə güçlü bir sinerji oluşturarak bölgəyi TDT ölkələri için önəmli bir multimodal lojistik mərkəzi haline getirməkdədir.

Bu çalışmanın amacı, Zengezur Koridorunun Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeleri arasında ticaret akımlarına, lojistik maliyetlere, taşımacılık sürelerine və bölgesel ekonomik entegrasyona olan mevcut və potansiyel etkilerini; ayrıca Karabağ və Doğu Zengezur ekonomi bölgelerinin yeniden imarının bu süreçte ortaya çıkardığı ekonomik katma değerini literatür taraması ile değerlendirmektir.

Literatür Taraması

Zengezur Koridorunun açılması, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) üyesi devletler arasındaki ticaret akımlarını önemli ölçüde artıracak, maliyetleri düşürecek ve mevcut rotalara alternatif güvenli bir koridor yaratacaktır.

Memmedov ve Hasanoğlu (2023), Zengezur Koridoru'nun sadece Azerbaycan-Nahçıvan-Türkiye bağlantısını değil, aynı zamanda Orta Asya'dan Akdeniz'e uzanan geniş bir demiryolu ağını mümkün kılacağını vurgulamaktadır. Yazarlar, koridorun Bakü-Tiflis-Kars hattının tamamlayıcısı değil, güney kanadı olacağını, böylece Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan mallarının Türkiye'nin Akdeniz ve Ege limanlarına çok daha kısa ve düşük maliyetle ulaşabileceğini belirtmektedir. Özellikle İskenderun limanı üzerinden yapılacak yeni hat ile Orta Asya-Türkiye ticaretinin mevcut Rusya veya İran rotalarına bağımlılığı azalacak, taşımacılık maliyeti %25-35 oranında düşecektir (Memmedov & Hasanoğlu, 2023, s. 340).

Yıldırım (2025), Zengezur Koridoru'nu Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü mekanizmasının tamamlayıcı unsuru olarak ele almakta ve Şuşa Beyannamesi'nde (2021) yer alan "Zengezur dahlizi ve Nahçıvan-Qars demir yolu" projelerinin Türk dünyasının enerji ve ulaşım entegrasyonunda yeni bir aşama oluşturacağını ifade etmektedir. Yıldırım'a göre koridor, Orta Koridor'un (Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Güzergâhı) kapasitesini artıracak, Çin'den Avrupa'ya giden yüklerin bir kısmının Gürcistan'ı bypass ederek daha kısa sürede Türkiye'ye ulaşmasını sağlayacaktır. Bu durum özellikle Kazakistan ve Özbekistan'ın Türkiye ile ticaret hacmini 2025-10 milyar dolar bandından 20-25 milyar dolar seviyesine çıkarabilecek potansiyele sahiptir (Yıldırım, 2025, s. 221-222).

Jabbarov, Abbasova ve Tanrıverdi (2022), Zengezur-Nahçıvan-İstanbul rotasının turizm odaklı görünse de aslında lojistik ve ticaret altyapısı açısından Türk dünyası için stratejik önem taşıdığını vurgulamaktadır. Yazarlar, koridorun açılmasıyla birlikte Nahçıvan'ın lojistik merkez haline geleceğini, Özbekistan ve Kazakistan'ın pamuk, Kırgızistan'ın tarım ürünleri, Türkmenistan'ın enerji ürünlerinin Türkiye'nin sanayi ve tüketim pazarlarına çok daha hızlı ve düşük maliyetle ulaşacağını belirtmektedir. Ayrıca koridorun Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2040 vizyonunda öngörülen "tek pazar" hedefi için kritik bir altyapı unsuru olarak değerlendirilmektedir (Jabbarov et al., 2022, s. 48-49).

Gasimova ve Yurcu (2023), koridorun Azerbaycan'ın dış ticaret ve lojistik sektörüne etkilerini SWOT analiziyle incelemiş; koridorun Asya-Avrupa transit ulaşım projelerinde Azerbaycan'ı kritik bir lojistik merkez haline getireceğini ve Avrasya'da taşımacılık maliyetlerini önemli ölçüde düşüre düşüreceğini vurgulamıştır. Yazarlar, özellikle Orta Asya ülkeleriyle Türkiye arasındaki ticaretin mevcut Rusya ve İran rotalarına alternatif olarak Zengezur üzerinden gerçekleşmesinin Azerbaycan'ın transit gelirlerini artıracığını ve TDT ülkeleri arasında yıllık ticaret hacmine %30-40 bandında katkı sağlayabileceğini belirtmektedir (Gasimova & Yurcu, 2023, s. 12-14).

Polat (2025), koridorun Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini doğrudan kara bağlantısıyla güçlendireceğini ve Türk Dünyası'nın ekonomik entegrasyonunu hızlandıracağını ifade etmektedir. Polat'a göre Zengezur, Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun güney tamamlayıcısı olarak işlev görecek; Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın enerji ve tarım ürünlerinin Türkiye'nin Akdeniz ve Ege limanlarına çok daha kısa sürede ulaşmasını sağlayacaktır. Bu durum, TDT ülkeleri arasındaki mevcut 10-12 milyar dolarlık ticaret hacmini 2030'a kadar 30-35 milyar dolar seviyesine çıkarabilecek potansiyele sahiptir (Polat, 2025, s. 18-22).

Dumlu ve Şahin (2024), Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi çerçevesinde yaptıkları analizde, Zengezur Koridoru'nun Türkiye'nin İran'ı devre dışı bırakarak Hazar havzasından Akdeniz'e uzanan ekonomik nüfuz alanını genişleteceğini savunmaktadır. Yazarlar, koridorun açılmasıyla Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2040 vizyonunda öngörülen "entegre ekonomik bölge" hedefinin altyapısının tamamlanacağını, özellikle Kazakistan ve Özbekistan'ın Türkiye ile ticaretinde taşımacılık maliyetlerinin %35-45 oranında düşeceğini ve yıllık ek 10-15 milyar dolarlık ticaret hacmi yaratılabileceğini belirtmektedir (Dumlu & Şahin, 2024, s. 185-190).

Memmedov ve Hasanoğlu (2023), koridorun Hazar'dan Akdeniz'e uzanacak yeni demiryolu hattıyla Orta Asya ülkelerinin (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan) Türkiye'nin güney limanlarına

(İskenderun, Mersin) doğrudan erişim sağlayacağını vurgulamaktadır. Yazarlar, bu hattın Rusya ve İran rotalarına göre %25-30 daha düşük maliyet ve daha güvenli olacağını, TDT ülkeleri arasındaki ticaretin 2035'e kadar 50 milyar doları aşabileceğini öngörmektedir (Memmedov & Hasanoğlu, 2023, s. 340-342).

Sonuç

Literatür bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Zengezur Koridoru'nun Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkeler arasındaki ticaret akımlarını dönüştürücü nitelikte olumlu etkileyeceği açıkça ortaya çıkmaktadır. Koridor, mevcut Orta Koridor'un (Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Güzergâhı) kuzey rotasına (Kazakistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) alternatif ve tamamlayıcı bir güney rotası oluşturacak; böylece Rusya ve İran geçişlerine olan bağımlılığı önemli ölçüde azaltacaktır. Literatürdeki tahminlere göre taşımacılık sürelerinde %30-40, maliyetlerde ise %25-45 oranında düşüş sağlanacak, TDT ülkeleri arasındaki mevcut ticaret hacmi orta vadede en az üç katına çıkabilecektir. Özellikle Kazakistan-Türkiye ve Özbekistan-Türkiye ticaretinde yıllık 15-25 milyar ABD doları düzeyinde ek hacim yaratılması beklenmektedir. Bu bağlamda Zengezur Koridoru, yalnızca Azerbaycan-Türkiye arasında doğrudan kara bağlantısı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Hazar havzasından Akdeniz ve Ege limanlarına uzanan güvenilir ve düşük maliyetli bir lojistik omurga oluşturarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın 2040 vizyonunda hedeflenen "entegre ekonomik bölge" ve "tek ekonomik alan" hedeflerinin gerçekleşmesinde kilit ve belirleyici rol oynayacaktır. Sonuç olarak Zengezur Koridoru, Türk Dünyası'nın ortak ekonomik otoyolu niteliği taşıyacak ve üye ülkeler arasında sürdürülebilir, hızlı ve düşük maliyetli ticaret akımlarının altyapısını kalıcı olarak temin edecektir.

Kaynakça

Aydın, U., & Üste, A. N. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 261-274. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1120774>

Heybətov, M. H. O. (2021). Yeni Açılacaq Olan Zəngəzur Dəhlizi Layihəsində Logistika İnformasiya Texnologiyalarının İqtisadi Məsələləri. In *İnformasiya Cəmiyyətində İqtisadiyyatın Davamlı İnkişaf Problemləri* (Pp. 433-436).

Hüseynov, Y. (2012). Qarabağ tarixi mənbələrdə. Bakı: "Şuşa" nəşriyyatı.

Jabbarov, A., Abbasova, S., & Tanrıverdi, H. (2022). Zəngəzur-Naxçıvan-İstanbul marşrutu üzrə regional əməkdaşlıq perspektivləri. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi-IJTEBS*, 6(1).

Polat, D. Ş. (2025). Zengezur Koridoru: Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Bağlamında Stratejik, Ekonomik ve Bölgesel Çıkarımlar. *İstanbul Kent Üniversitesi Siyasal, Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 144-173.

Sadıqov, M. O., & Oğlu Qasimov, Z. A. Şərqi Zəngəzur Regionunda Yaşayış Məntəqələrin Tipologiyasının Kəndlərin Morfoloji-Genetik Quruluşuna Təsiri. *Xxi Cild*, 143.

Yıldırım, E. (2025). Regional cooperation between Turkey, Azerbaijan and Georgia. *Global Spectrum of Research and Humanities*, 2(4), 219-229.

Tukazban Gasımova, T. & Erçin Yurcu, M. (2023). Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan'ın dış ticaret ve lojistik faaliyetlerine olası etkilerinin SWOT analizi. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12,1-15. DOI: 10.58627/dpuibf.1172010

Çiftçi, K. C. ve Bayat, G. (2024). Zengezur Koridoru'nun Önemi ve Iğdır Özelinde Türkiye Turizmine Etkileri. *Journal of Academic Tourism Studies*, 5(2): 104-118.

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATININ VƏ TURİZM SAHƏSİNİN PRIORİTET İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Mirzəyeva Vüsalə İbrahim qızı

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Biznes və Menecment kafedrasının müəllimi

Email: vusala.mirzayeva@mdu.edu.az

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-5288-3531>

Şuşa şəhəri Azərbaycan mədəni irsinin ən dəyərli incilərindən biridir. Tarix boyu ölkəmizin siyasi, mədəni və dini həyatında mühüm rol oynamış bu şəhər, zəngin memarlıq abidələri, məscidləri və ədəbi-musiqi ənənələri ilə milli kimliyimizin simvoluna çevrilmişdir. Şuşa həm də Azərbaycanın musiqi və poeziya ənənələrinin beşiyi sayılır - burada dünyaca məşhur bəstəkar və şairlərin izi hələ də yaşamaqdadır. Şəhərin dar küçələri, qədim evləri və tarixi qalaları turistlər üçün maraqlı və unudulmaz bir təcrübə təqdim edir. Son illərdə şəhərin bərpası və mədəniyyət obyektlərinin yenidən qurulması, onun regional turizm mərkəzinə çevrilməsinə şərait yaradıb. Bu inkişaf həm yerli əhalinin məşğulluğunu artırır, həm də iqtisadiyyatın canlanmasına imkan verir. Şuşa, eyni zamanda, müxtəlif mədəni tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilərək, həm yerli, həm də xarici turistlərin diqqətini cəlb edir. Şəhərin tarixi və mədəni potensialı onun turizm və iqtisadi inkişafında əsas rol oynayır. Şuşa yalnız daşları və abidələri ilə deyil, həm də azadlıq uğrunda döyüşən qəhrəman ruhu, tarix boyunca qoruduğu mədəni kimliyi və xalqın qəlbində yaşayan əbədi məhəbbəti ilə Azərbaycan tarixinin qürur mənbəyidir. Hər dar küçəsi, hər qala divarı, hər musiqi və poeziya notu şəhərin əzəmətini, xalqın iradəsini və mədəniyyətimizin davamlılığını bir anlıq belə unutmadan bizə xatırladır. Bu şəhərin bərpası və turizm potensialının inkişaf etdirilməsi yalnız iqtisadi maraq deyil, eyni zamanda milli ruhun yaşadılması, gələcək nəsillərə vətən sevgisi və mədəni irsimizin əbədiliyi üçün müqəddəs bir missiyadır. Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəni irsinin incisi olaraq, yalnız tarixi deyil, həm də turizm baxımından böyük potensiala malikdir. Şəhərin simvolik abidələri – Şuşa qalası, Yuxarı Gövhər Ağa məscidi, Xurşidbanu Natəvanın ev-muzeyi, Saatlı məscidi və digər tarixi binalar turistlərin xüsusi maraq göstərdiyi yerlərdir. Hər bir abidə şəhərin tarixini, memarlıq incəliklərini və mədəni irsini əks etdirir. Eyni zamanda, Şuşa teatri, mədəniyyət evləri və festivalları şəhəri yalnız tarix sevrələr üçün deyil, mədəni-turizm aşıqları üçün də cazibədar edir. Mövzunun aktuallığı həm ölkə daxilində turizmin inkişafını sürətləndirmək, həm də Şuşanın zəngin mədəni irsini qoruyaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şuşa, həm tarixi abidələr, həm də mədəniyyət tədbirləri ilə regionun iqtisadi həyatına töhfə verə biləcək nadir şəhərlərdən biridir.

Turizm sahəsinin inkişafı ilə bölgədə yeni iş yerlərinin yaradılması, yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi və xidmət sektorunun gücləndirilməsi mümkündür. Eyni zamanda, şəhərin mədəni irsinin qorunması, abidələrin bərpası və turizm infrastrukturlarının müasirləşdirilməsi gələcək üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Araşdırmalar göstərir ki, mədəniyyət və turizm iqtisadiyyatı regionların davamlı inkişafında vacib rol oynayır (Əliyev, 2018; Məmmədov, 2020). Bu baxımdan, Şuşada turizm və mədəniyyət sektorunun inkişafı üçün sistemli yanaşmaların tətbiqi və səmərəli strategiyaların hazırlanması zəruridir. Məqsəd, həm iqtisadi, həm də mədəni sahədə balanslı inkişaf modelini formalaşdırmaqdır.

Turizm və mədəniyyət iqtisadiyyatı sahəsi müasir dövrdə ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Xüsusilə tarixi və mədəniyyət turizminin inkişafı, həm yerli əhalinin məşğulluğunu təmin edir, həm də regional iqtisadiyyatın güclənməsinə şərait yaradır. İlk növbədə, şəhərin tarixi və mədəni irsinin qorunması və bərpası əsas prioritet olmalıdır. Tarixi abidələrin, qalaların və memarlıq nümunələrinin bərpası yalnız turizm potensialını artırmaqla kifayətlənmir, həm də şəhərin mədəni kimliyinin qorunmasına xidmət edir. Bu prosesdə müasir texnologiyalardan, məsələn, 3D modelləşdirmə və virtual turların yaradılmasından istifadə etmək abidələrin qorunmasını daha səmərəli və interaktiv edə bilər. İkinci prioritet, turizm infrastrukturunun inkişafıdır. Şuşa şəhərinə gələn turistlərin rahat hərəkəti, qalmaq və yemək kimi xidmətlərin müasirləşdirilməsi şəhərin cəlbediciliyini artırır. Bu məqsədlə yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi, kiçik və orta ölçülü otel və restoranların açılması, həmçinin mədəni tədbirlər üçün müasir mərkəzlərin yaradılması vacibdir. Tədqiqatlar göstərir ki, turizm infrastrukturunun yaxşılaşdırılması turist axınının artmasına birbaşa təsir göstərir (Hüseynova, 2019). Başqa bir istiqamət kimi, mədəniyyət və turizmin integrasiyası önəmlidir. Festival, konsert, sərgi və digər mədəni tədbirlərin təşkili şəhərin beynəlxalq

səviyyədə tanınmasına kömək edir. Şuşa şəhərində keçirilən musiqi və poeziya festivalları artıq turistlərin diqqətini cəlb edir, lakin bu sahənin daha sistemli şəkildə planlaşdırılması regionun davamlı iqtisadi inkişafını təmin edə bilər. Digər istiqamət isə yerli əhalinin və gənclərin turizm və mədəniyyət sahəsində aktiv iştirakıdır. Peşə təlimlərinin təşkili, turizm bələdçilərinin hazırlanması və mədəni irs üzrə təhsil proqramlarının inkişaf etdirilməsi həm məşğulluğu artırır, həm də şəhərin turizm xidmətlərinin keyfiyyətini yüksəldir. Bu, həmçinin yerli icmaların layihələrə sahiblik hissini gücləndirir və mədəniyyətin qorunmasına sosial məsuliyyət yaradır. Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahəsinin inkişafı yalnız iqtisadiyyatın canlanmasına deyil, həm də milli-mədəni irsin qorunmasına, sosial inkişafın təşviqinə və regionun beynəlxalq tanınmasına xidmət edir. Bu baxımdan şəhərin potensialı dərin strateji yanaşma və sistemli planlaşdırma ilə reallaşdırıla bilər.

Şuşa şəhəri mədəni irsin canlı nümunəsi kimi, yalnız tarixi və estetik əhəmiyyət daşıyır, həm də regionun iqtisadi inkişafında strateji rol oynayır. Şəhərdə yerləşən mədəniyyət obyektləri – qalalar, məscidlər, muzeylər, tarixi evlər və teatr salonları – həm turistlərin cəlb olunmasına, həm də yerli iqtisadiyyatın canlanmasına birbaşa təsir göstərir. Mədəniyyət obyektləri sayəsində yaradılan əlavə dəyər yalnız biletlə satışları ilə məhdudlaşmır; yerli sənətkarlıq məhsullarının satışı, restoran və otel xidmətlərinin genişlənməsi, həmçinin mədəni tədbirlərin təşkili ilə region iqtisadiyyatının inkişafında xüsusi rol oynayır.

Müasir idarəetmə modelləri və təşviqat strategiyaları isə bu potensialı daha səmərəli reallaşdırmağa imkan yaradır. Mədəniyyət obyektlərinin idarə olunmasında institusional yanaşmalar, rəqəmsal biletlə sistemi, təcrübəli bələdçi və kadr hazırlığı vacib amillərdir. Eyni zamanda, sosial media və beynəlxalq platformalarda Şuşanın mədəni irsini təşviq etmək, şəhərin tanınmasını və turist axınını artırır. Araşdırmalar göstərir ki, mədəniyyət obyektlərinin müasir idarəetmə ilə təşviqi, regionun davamlı iqtisadi inkişafına birbaşa təsir göstərir (Əliyev, 2018; Hüseynova, 2019). Bununla yanaşı, mədəniyyət iqtisadiyyatının təşkili praktik baxımdan da böyük üstünlük gətirir. Yerli sahibkarlar mədəniyyət obyektləri ətrafında yeni biznes imkanları yaradır, gənclər isə turizm və mədəni xidmət sahəsində peşə təlimləri vasitəsilə məşğulluq əldə edir. Bu yanaşma həm iqtisadi, həm də sosial dayanıqlığı təmin edir, mədəni irsin qorunmasını isə davamlı və məqsədyönlü edir. Beləliklə, Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının təşkili həm iqtisadi inkişaf, həm də mədəni irsin qorunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Şuşa şəhərinin mədəni irsini qorumaq və eyni zamanda turizm potensialını artırmaq üçün müasir idarəetmə və təşviqat modelləri vacib rol oynayır. Mədəniyyət obyektlərinin səmərəli idarə olunması yalnız onların qorunmasına deyil, həm də iqtisadi faydanın maksimal dərəcədə əldə edilməsinə imkan yaradır. Bunun üçün ilk növbədə institusional yanaşma tətbiq edilməlidir: muzey, qalalar və digər abidələr peşəkar idarəetmə strukturları tərəfindən mütəmadi olaraq izlənməli, bərpa və texniki xidmət işləri planlı şəkildə həyata keçirilməlidir. Müasir təşviqat modelləri turist axınının artırılması və şəhərin beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün əhəmiyyətlidir. Rəqəmsal marketing, sosial media kampaniyaları, virtual turlar və interaktiv bələdçi sistemləri şəhərin mədəni irsini həm yerli, həm də xarici auditoriyaya tanıtmada effektiv vasitədir. Eyni zamanda, beynəlxalq mədəniyyət və turizm sərgilərində iştirak, festival və sərgilərin təşkili, şəhərin brend imicinin formalaşdırılmasına kömək edir. Praktik olaraq, idarəetmə və təşviqat modellərinin effektivliyi yerli icmaların layihələrdə iştirakından da asılıdır. Yerli sakinlərin və gənclərin mədəniyyət və turizm sahəsində aktiv olması həm xidmətlərin keyfiyyətini artırır, həm də iqtisadi səmərəliliyi yüksəldir. Məsələn, bələdçi hazırlığı, mədəni tədbirlərin təşkilində könüllülərin iştirakı və yerli sənətkarlıq məhsullarının təşviqi həm məşğulluğu artırır, həm də regionun sosial və iqtisadi dayanıqlığını təmin edir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir idarəetmə və təşviqat modellərinin tətbiqi Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının səmərəli təşkili üçün əsas şərtlərdən biridir. Bu yanaşma həm abidələrin qorunmasını, həm iqtisadi inkişafı, həm də milli-mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsini təmin edir.

Şuşa şəhərinin turizm potensialı həm tarixi, həm də təbii sərvətləri ilə sıx bağlıdır. Şəhərin qədim qalaları, məscidləri, tarixi evləri və muzeyləri yalnız ölkə daxilində deyil, beynəlxalq səviyyədə də turistlərin maraq dairəsinə daxildir. Eyni zamanda, Şuşa ətrafındakı təbii mənzərələr, dağ silsilələri və vadilər ekoturizm və açıq hava fəaliyyətləri üçün geniş imkanlar yaradır. Bu zəngin potensialın səmərəli istifadəsi həm yerli iqtisadiyyata töhfə verir, həm də mədəniyyət və təbiətin qorunmasını təmin edir.

Turizm infrastrukturunun müasirləşdirilməsi prioritet layihələrdən biri olmalıdır. Şəhərə giriş yollarının təkmilləşdirilməsi, nəqliyyat sisteminin rahatlaşdırılması, otel və iaşə obyektlərinin modernləşdirilməsi, həmçinin turist məlumat mərkəzlərinin yaradılması zəruridir. Bu infrastruktur layihələri

yalnız turistlərin rahatlığını təmin etmir, həm də bölgədə yeni iş yerlərinin yaranmasına və yerli sahibkarlığın inkişafına şərait yaradır. Mütəxəssislər göstərir ki, yaxşı planlaşdırılmış infrastruktur turizm axınıni xeyli artırır və regionun davamlı iqtisadi inkişafına təsir göstərir (Hüseynova, 2019). Yerli və beynəlxalq turistlərin cəlb edilməsi üçün isə həm strategiya, həm də innovativ yanaşma tələb olunur. Bu məqsədlə şəhərin mədəni və tarixi irsi rəqəmsal platformalarda, sosial media və beynəlxalq turizm sərgilərində tanılmalıdır. Həmçinin, festival, sərgi və musiqi tədbirlərinin beynəlxalq səviyyədə təşkili turist marağını artırır. Yerli turizm agentlikləri ilə əməkdaşlıq, xüsusi tur paketlərinin hazırlanması və ekoturizm, mədəni-tarixi turların təşkili turistlərin müxtəlif qruplar üçün cəlbedici olmasını təmin edir. Praktiki baxımdan, turizm sektorunun inkişafı yerli icmaların iştirakını da önə çıxarır. Gənclərin və yerli sakinlərin turizm bələdçi kimi hazırlanması, sənətkarlıq və kulinariya sahəsində fəaliyyət göstərməsi həm məşğulluğu artırır, həm də turistlərə yüksək səviyyəli xidmət təqdim edir. Belə sistemli yanaşma, iqtisadi və mədəni məqsədləri birləşdirərək, Şuşanı davamlı turizm mərkəzinə çevirmək üçün əsas şərtlərdən biridir. Şuşada turizmin inkişafı üçün əsas sahələrdən biri mədəni-tarixi turizmdir. Turistlər şəhərin qədim məscidlərini, qalalarını, muzeylərini və poetik abidələrini ziyarət edərək Azərbaycanın zəngin mədəni irsi ilə tanış olur. Ekoturizm də əhəmiyyətli sahələrdəndir; Şuşanın dağ silsilələri, dərələri və çəmənlikləri turistlərə açıq hava fəaliyyətləri və təbiət turları üçün unikal imkanlar təqdim edir. Bundan əlavə, kulinariya turizmi və yerli sənətkarlıq məhsullarının təqdimatı şəhərin turizm spektrini genişləndirir və iqtisadi faydanı artırır.

Turizm infrastrukturunun müasirləşdirilməsi Şuşanın inkişafında vacib şərtidir. Yol və nəqliyyat sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, turist məlumat mərkəzlərinin yaradılması, hotellərin və restoranların modernləşdirilməsi turistlərin rahatlığını təmin edir. Şuşada turizmin inkişaf perspektivləri müxtəlif sahələri əhatə edir. Şəhərin zəngin mədəni irsi turistləri cəlb edən əsas dayaqlardan biridir. Qarabağın qədim mədəniyyət mərkəzi sayılan Şuşada həyata keçirilən mədəni quruculuq işləri bu gün digər bölgələrimizdə də davam etdirilir. Az bir zaman ərzində şəhərdə mühüm mədəni abidələrin bərpası və yenidən açılışı baş tutmuşdur. Xüsusilə Molla Pənah Vəqifin məqbərəsi və büstü bərpa edilərək ziyarətçilərin ixtiyarına verilmiş, dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin abidəsi yenidən ucaldılmış, onun dağıdılmış evinin bərpasına başlanılmışdır. Həmçinin, görkəmli sənətkar Bülbülün ev muzeyi fəaliyyətə başlamış, Natəvan bulağı yenidən bərpa edilmişdir. Prezident İlham Əliyevin göstərişi ilə erməni işğalı dövründə gülləbaran edilən və ağır zədələr alan Natəvanın, Bülbülün büstləri toplanaraq Şuşa şəhərinin mərkəzi meydanında yenidən ucaldılmışdır. Bununla yanaşı, şəhərin üç məscidində təmir və bərpa işlərinə start verilmiş, ənənəvi “Vəqif Poeziya Günü” və “Xarıbülbül” musiqi festivalı da uzun fasilədən sonra bərpa edilmişdir. Bütün bu mədəni dirçəliş prosesində Heydər Əliyev Fondunun rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Fondun dəstəyi ilə qısa müddət ərzində Şuşada “Qarabağ” və “Xarıbülbül” otelləri istifadəyə verilmiş, şəhərin turizm və mədəni infrastrukturunun yenilənməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Tarixi qalalar, Yuxarı Gövhər Ağə məscidi, Xurşidbanu Natəvanın ev-muzeyi və digər abidələr həm Azərbaycanın mədəniyyətini, həm də şəhərin özünəməxsus tarixini əks etdirir. Turistlər burada həm tarixi abidələri araşdırır, həm də poetik və mədəni atmosferi hiss edərək regionun mənəvi irsi ilə tanış olurlar. Bununla yanaşı, Şuşanın dağ silsilələri, çay və dərələri ekoturizm üçün unikal imkanlar yaradır, açıq hava turları və təbiət gəzintiləri turistlər üçün əvəzolunmaz təcrübə təqdim edir. Yerli kulinariya və sənətkarlıq məhsullarının turizm proqramına daxil edilməsi isə həm turistlərin marağını artırır, həm də iqtisadi səmərəliliyi yüksəldir. Turizm infrastrukturunun modernləşdirilməsi isə şəhərin inkişafı üçün əsas prioritetlərdəndir. İnfrastrukturun tam olaraq formalaşmaması turistlərin şəhərdə rahat hərəkətini və xidmət səviyyəsini məhdudlaşdırır. Yollarda və nəqliyyat əlaqələrindəki çatışmazlıqlar, otel və iaşə obyektlərinin məhdudluğu turistlərin təcrübəsini zəiflədir. Eyni zamanda, bəzi mədəni abidələrin bərpası və qorunması üzrə lazımi maliyyə və texniki dəstək hələ tam təmin olunmayıb, bu da tarixi irsin davamlılığını təhlükə altına qoyur. Digər bir problem isə regionun beynəlxalq və yerli turistlər üçün kifayət qədər tanınmamasıdır. Şuşanın zəngin mədəni irsi və təbii gözəllikləri geniş kütlələrə təqdim edilmədikdə, turizm potensialının tam realizə olunması mümkün olmur. Bundan əlavə, yerli icmaların turizm sektorunda iştirakının məhdud olması, gənclərin və sənətkarların layihələrdə aktiv rolunun azlığı da dayanıqlı inkişafı çətinləşdirir. Bu problemlərin həlli üçün sistemli və prioritet yönümlü strategiyalar hazırlanmalıdır. İnfrastrukturun modernləşdirilməsi, yolların təkmilləşdirilməsi, otel və iaşə obyektlərinin artırılması və standartlarının yüksəldilməsi vacibdir. Mədəni abidələrin bərpası və qorunması üzrə dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığı gücləndirilməlidir. Şuşanın beynəlxalq və yerli turizm bazarında tanılması üçün rəqəmsal marketing, sosial media kampaniyaları,

beynəlxalq sərgilər və festival tədbirləri təşkil edilməlidir. Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəni irsinin və turizm potensialının incilərindən biri olaraq, həm tarixi, həm də iqtisadi baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, şəhərin zəngin mədəni irsi və təbii gözəllikləri düzgün idarə və təşviq olunduqda, turizm sektoru bölgənin davamlı inkişafına güclü təsir göstərir. Tarixi qalalar, məscidlər, muzeylər və poetik abidələr yalnız mədəni dəyər daşımaqla kifayətlənmir, eyni zamanda iqtisadi resurs kimi də böyük rol oynayır. Eyni zamanda, ekoturizm, kulinariya və yerli sənətkarlıq turizmi turizm spektrini genişləndirir və şəhərə əlavə gəlir axını təmin edir. Bununla belə, turizmin inkişafında infrastrukturun zəifliyi, abidələrin bərpa və qorunması sahəsində maliyyə və texniki dəstəyin çatışmazlığı, habelə yerli icmaların və gənclərin iştirakının məhdudluğu əsas maneələrdir. Bu problemlərin həlli üçün sistemli yanaşma tələb olunur. Yol və nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, otel və iaşə obyektlərinin modernləşdirilməsi və turist məlumat mərkəzlərinin yaradılması turizm xidmətlərinin keyfiyyətini artırır. Mədəni irsin qorunması və bərpası sahəsində dövlət və özəl sektorun əməkdaşlığının gücləndirilməsi vacibdir. Beynəlxalq sərgilər, festival və rəqəmsal təşviqat vasitəsilə Şuşanın turizm imkanları həm yerli, həm də xarici turistlərə tanıtılmalıdır. Eyni zamanda, yerli gənclərin bələdçi, mədəniyyət və turizm sektorunda peşəkar kimi hazırlanması, yerli sənətkarlıq və kulinariya məhsullarının təqdimatı dayanıqlı inkişafın təminatıdır. Ümumilikdə, Şuşada turizm və mədəniyyət sektorunun prioritet inkişaf strategiyası bu sahələrin iqtisadi, sosial və mədəni aspektlərini birləşdirərək şəhəri regional və beynəlxalq səviyyədə tanınan davamlı turizm mərkəzinə çevirə bilər. Belə yanaşma həm iqtisadi fayda, həm məşğulluq, həm də mədəni irsin gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Şuşa yalnız daşlarla hörülmüş qədim divarlardan ibarət bir şəhər deyil, o, Azərbaycanın ruhunu, tarixini və mədəni dəyərlərini yaşadan bir məkan kimi hər birimizin qəlbində xüsusi yer tutur. Burada hər bir küçə, hər bir abidə xalqımızın qəhrəmanlıq tarixini, mədəniyyətini və mənəvi dəyərlərini danışır. Şuşanın bərpası və turizm potensialının inkişafı yalnız iqtisadi və sosial nəticələr doğurmur, eyni zamanda xalqımızın mədəni kimliyini, qürurunu və ümidini gələcək nəsillərə çatdırır. Şuşa öz gözəlliyi, tarixi və mədəni irsi ilə insanları ilhamlandırır, ruhu oxşayır və birliyimizi simvollaşdırır. Hər bir turist, hər bir yerli sakin bu şəhərin içində öz tarixini, öz mədəniyyətini və öz köklərini hiss edir. Deməli, Şuşa yalnız keçmişin izi deyil, gələcəyimizin də işığıdır. Onu qorumaq, sevmək və inkişaf etdirmək isə hər birimiz üçün müqəddəs bir vəzifədir. Bu şəhər hər zaman Azərbaycanın qəlbində əbədi yaşayacaq, mədəniyyətimizin və insanlıq dəyərlərimizin simvolu olaraq gələcək nəsillərə ilham verəcək. Şuşada mədəniyyət obyektləri yalnız tarixi abidə kimi deyil, həm də iqtisadi potensial kimi qiymətləndirilir. Tarixi qalalar, məscidlər, muzeylər və Natəvanın ev-muzeyi şəhərin mədəni dəyərinin yanında iqtisadi resurs kimi də fəaliyyət göstərir. Müasir idarəetmə və təşviqat modelləri vasitəsilə bu obyektlərin turistlər üçün cəlbedici hala gətirilməsi və gəlir mənbəyinə çevrilməsi mümkündür. Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının təşkili həm yerli icmaların, həm də dövlətin əməkdaşlığını tələb edir. Müasir bələdçi proqramları, interaktiv sərgilər, təhsil və mədəni tədbirlər mədəniyyət obyektlərinin davamlılığını təmin edir. Belə yanaşma iqtisadi səmərəliliyi, mədəni irsin qorunmasını və ictimai iştirakçılığı birləşdirir.

Şuşada turizmin inkişaf perspektivləri müxtəlif sahələri əhatə edir. Ekoturizm də mühüm sahədir: dağ silsilələri, çay və dərələr açıq hava turları və təbiət gəzintiləri üçün unikal imkanlar təqdim edir. Yerli kulinariya və sənətkarlıq məhsullarının turizm proqramına daxil edilməsi isə həm turistlərin marağını artırır, həm də iqtisadi səmərəliliyi yüksəldir.

Turizm infrastrukturunun modernləşdirilməsi vacibdir. Müasir yollar, otellərin və restoranların təkmilləşdirilməsi, turist məlumat mərkəzlərinin yaradılması xidmət keyfiyyətini yüksəldir. Festival və sərgilər, interaktiv bələdçi proqramları və sosial media vasitəsilə beynəlxalq tanıtım turist axınının artırılmasına xidmət edir.

Nəticə və təkliflər

Şuşa şəhəri yalnız tarixi abidələrdən ibarət deyil; o, Azərbaycanın ruhunu, mədəniyyətini və kimliyini yaşadan məkandır. Turizm və mədəniyyət sektorunun inkişafı regionun iqtisadi, sosial və mədəni baxımdan güclənməsinə xidmət edir. Tarixi qalalar, məscidlər, muzeylər və poetik abidələr iqtisadi resurs olmaqla yanaşı, xalqımızın mədəni kimliyini gələcək nəsillərə çatdırır. Ekoturizm, kulinariya və sənətkarlıq turizmi turistlərin marağını artırır və gəlir mənbəyi yaradır. Bütün bu imkanlardan səmərəli istifadə üçün infrastrukturun modernləşdirilməsi, mədəni irsin qorunması, beynəlxalq və yerli tanıtım, eləcə də yerli icmaların və gənclərin turizm sektoruna cəlb olunması prioritet olmalıdır. Bu yanaşma şəhəri dayanıqlı, regional və beynəlxalq səviyyədə tanınan turizm mərkəzinə çevirir. Şuşa yalnız keçmişin izi deyil, həm də

gələcəyimizin işığıdır. Onu qorumaq, sevmək və inkişaf etdirmək hər birimiz üçün müqəddəs vəzifədir. Hər bir turist və hər bir sakin bu şəhərin içində öz tarixini, mədəniyyətini və köklərini hiss edir. Şuşa Azərbaycanın qəlbində əbədi yaşayacaq, mədəniyyətimizin və insanlıq dəyərlərimizin simvolu olaraq gələcək nəsillərə ilham verəcək.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Əliyev, R. (2018). Azərbaycanın turizm potensialı və regionların inkişafı. Bakı: Elm.
 2. Hüseynova, L. (2019). Azərbaycanın mədəni turizmi və regional inkişaf. Bakı: Elm.
 3. Məmmədov, A. (2020). Mədəniyyət iqtisadiyyatı: nəzəri və praktiki aspektlər. Bakı: Qanun.
 4. Quliyev, S. (2021). Azərbaycanın mədəni irsi və turizm potensialı. Bakı: Elm və Təhsil.
 5. Smith, M. & Robinson, M. (2020). Cultural Tourism in Practice. London: Routledge.
 6. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur turizm bölgəsi <https://azerbaijan.az/related-information/223>
-

Vesile Möhsüмова,
Felsefe üzre Felsefe Doktoru,
Bakü Devlet Üniversitesi, Sosial İş Kafedrası, Öğretim üyesi
Email: vmohsumova@gmail.com

Özet

Karabağ sorunu, Azerbaycan'ın devlet egemenliğini, ulusal kimliğini ve bölgesel konumunu derinden etkileyen tarihsel bir süreçtir. İkinci Karabağ Savaşı sonrasında elde edilen askeri zafer, yalnızca toprakların geri kazanılması değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası meşruiyetinin tahkimi anlamına gelmiştir. Ancak bu kazanımın kalıcı olması, Karabağ'ın yeniden inşası süreciyle doğrudan ilişkilidir. Bu makalenin amacı, Karabağ'ın yeniden canlandırılmasının Azerbaycan'ın devlet egemenliğini güçlendirmedeki stratejik önemini tarihsel-siyasal, ekonomik, toplumsal-demografik, kültürel-sembolik ve jeopolitik boyutlar üzerinden inceleyerek, bu sürecin ulusal kimliğin pekişmesi, siyasal meşruiyetin tahkimi ve bölgesel istikrarın sağlanması açısından nasıl bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktır. Çalışma, söz konusu sürecin stratejik önemini; tarihsel-siyasal, ekonomik, toplumsal-demografik, kültürel-sembolik ve jeopolitik görüngüler üzerinden ele almakta ve Azerbaycan'ın egemenlik kapasitesinin hangi işleyişlerle pekiştiğini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, Azerbaycan, egemenlik, yeniden inşa, stratejik önem, jeopolitik

Giriş

Modern uluslararası ilişkiler literatüründe egemenlik, devletin kendi coğrafi sınırları içinde mutlak otoritesini tesis edebilmesi ve uluslararası düzende bağımsız bir aktör olarak tanınabilmesiyle tanımlanır. Karabağ meselesi, bu bağlamda, Azerbaycan'ın devletleşme sürecinin en kritik sınamalarından birini oluşturmuştur. Uzun yıllar süren işgal, yalnızca toprak bütünlüğünün ihlalini değil, aynı zamanda egemenliğin sınırlanmasını ifade etmiştir.

27 Eylül–10 Kasım 2020 tarihleri arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı, yaklaşık otuz yıl boyunca çözümsüz kalan bir meselenin askeri yöntemlerle nihayete erdirilmesi ve Azerbaycan'ın topraklarını geri kazanması açısından tarihsel bir dönüm noktasıdır. Bu savaş, Azerbaycan'ın uluslararası sistemdeki statüsünü güçlendirirken, aynı zamanda yeniden inşa sürecinin de zorunlu bir aşama olduğunu ortaya koymuştur (Kınık, 2021:52).

1. Tarihsel-Siyasal Görüngü: Egemenliğin Kurumsal Tesis Edilmesi

Karabağ meselesi, yalnızca bölgesel bir ihtilaf değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin çözülme sürecinde ortaya çıkan etnik çatışmaların yansımasıdır. İşgal süreci, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal ederken siyasal meşruiyetini de aşındırmıştır. Bu nedenle Karabağ'ın yeniden inşası, fiziksel yenilenmenin ötesinde, siyasal otoritenin tahkimi ve ulusal kimliğin bütünleştirilmesi anlamına gelmektedir (Armutlu, 2024:2).

Sovyet sonrası dönemde Kafkasya, etnik çatışmaların merkezi haline gelirken Karabağ, Azerbaycan'ın devlet otoritesi için en kritik sorunlardan biri olmuştur. Uzun süreli işgal, siyasal istikrarı zedelemiş; ulusal kimliği parçalı hale getirmiştir (Armutlu, 2024:2). 2020'deki askeri zafer, bu kırılmaları telafi etme fırsatı sunmuştur. Türkiye, tarihsel ve kültürel bağları nedeniyle Azerbaycan'ın en önemli destekçisi olmuş; diplomatik ve ekonomik yardımlarıyla hem ikili ilişkileri güçlendirmiş hem de bölgesel istikrara katkıda bulunmuştur (Armutlu, 2024:2). Böylece yeniden yapılanma süreci yalnızca içsel bir ulus-devlet inşası değil, aynı zamanda bölgesel güç dengelerinin yeniden düzenlenmesi açısından da stratejik bir işlev kazanmıştır.

2. Ekonomik Görüngü: Kalkınma ve Enerji Stratejileri

Ekonomik kalkınma, devlet egemenliğinin en somut göstergelerinden biridir. Karabağ'ın yeniden imarı, Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığını güçlendiren ve bölgesel rolünü pekiştiren stratejik bir süreçtir. Bölgenin tarımsal verimliliği, maden zenginlikleri ve enerji potansiyeli, Azerbaycan'ın ekonomik çeşitlenmesine katkı sağlamaktadır (Karabulut, 2021:396).

Yaklaşık 400 milyar dolarlık işgal kaynaklı ekonomik kayba rağmen, Türkiye ile iş birliği sayesinde bu zarar kısa sürede telafi edilebilmektedir. Türkiye'nin güçlü inşaat sektörü, yeniden imar projelerinde kritik bir rol üstlenmekte, bu da hem istihdam hem de bölgesel ekonomik büyüme açısından fırsatlar yaratmaktadır (Karabulut, 2021:396).

Enerji güvenliği açısından Karabağ Zaferi, TANAP gibi projelerin güvence altına alınmasını sağlamış, Azerbaycan'ı doğu-batı ve kuzey-güney eksenli lojistik hatların merkezine yerleştirmiştir (Karabulut, 2021:397). Bu durum, ülkenin enerji gelirlerine olan bağımlılığını azaltarak ekonomik çeşitliliği artırma olanağı sunmaktadır. Ayrıca işgalden kurtarılan altın madenleri ve hidroelektrik santrallerinin Azerbaycan'a geçmesi, doğrudan ekonomik katkı sağlamaktadır (Kınık, 2021:73).

Karabağ'ın geleneksel üretim alanları olan pamuk ve halıcılık sektörlerinin yeniden canlandırılması, Zengezur Koridoru üzerinden Avrupa pazarlarına erişimle birlikte, bölgenin sosyo-ekonomik ihyasına hizmet etmektedir. Bu nedenle ekonomik yeniden inşa, Azerbaycan'ın egemenlik stratejisinin temel bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Ahadli, 2021:54; Mustafayev, 2013:282).

3. Toplumsal ve Demografik Görüngü: Zorunlu Göçmenlerin Dönüşü

Karabağ sorununun en ağır sonuçlarından biri, yaklaşık bir milyon Azerbaycanlının zorunlu göçe maruz kalmasıdır (UNHCR, 2009). Bu durum, yalnızca nüfus hareketlerini değil, aynı zamanda ulusal aidiyetin ve siyasal meşruiyetin zedelenmesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle göçmenlerin geri dönüşü, Azerbaycan açısından stratejik bir zorunluluktur (Armutlu, 2024:2).

Toplumsal travmayı derinleştiren en dramatik olaylardan biri, 1992'de 613 sivilin katledildiği Hocalı Katliamı'dır. Uluslararası toplumun sessizliği, Azerbaycan'ın hafızasında derin bir yara bırakmıştır (Salmanov, 2019:63; Kavak, 2015). İşgalin genişlemesiyle Şuşa, Laçın, Kelbecer, Fuzuli, Cebrail, Zengilan ve Kubatlı gibi bölgeler elden çıkmış; bir milyondan fazla insan göçe zorlanmıştır (Aliyev, 2017:56-57; Ahadli, 2021:61).

2020'deki Karabağ Zaferi, zorunlu göçmenlerin anayurtlarına dönmelerinin önünü açmıştır. Bu dönüş, yalnızca demografik istikrarın yeniden sağlanması değil, aynı zamanda ulusal kimliğin tahkimi ve toplumsal barışın yeniden inşası anlamına gelmektedir. Devletin bu süreçte yürüttüğü yeniden inşa politikaları, toplumsal aidiyetin güçlenmesine katkı sunmaktadır (Armutlu, 2024:2).

Sonuç olarak, toplumsal ve demografik yeniden yapılanma, Azerbaycan'ın egemenlik kapasitesinin en kritik bileşenlerinden biridir. Zorunlu göçmenlerin dönüşü, ulusal kimliğin pekişmesi ve devletin meşruiyetinin güçlenmesi açısından stratejik bir kazanım olarak öne çıkmaktadır.

4. Kültürel ve Sembolik Görüngü: Ulusal Kimliğin Yeniden İnşası

Karabağ, tarih boyunca Azerbaycan ile Ermenistan arasında yalnızca siyasal ve askeri rekabetin değil, aynı zamanda kültürel ve sembolik çatışmanın da merkezinde olmuştur. Bölge, Orta Çağ'dan itibaren farklı imparatorlukların hâkimiyetine girmiş, 19. yüzyılda Çarlık Rusya'sına bağlanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde 1923'te Azerbaycan SSC içinde özerk statü kazanmış, ancak bu statü etnik çatışmaları çözmek yerine daha da derinleştirmiştir (Armutlu, 2024:2).

Azerbaycan için Karabağ yalnızca coğrafi bir alan değil, ulusal kimliğin kültürel hafızadaki sembolik merkezi olarak görülmektedir. İşgal sürecinde tarihi yapılar, dini mekânlar ve sanatsal mirasın sistematik biçimde tahrip edilmesi, Azerbaycan'ın egemenliğine yönelmiş sembolik bir saldırı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda yeniden inşa, yalnızca fiziksel yapıları değil, kolektif belleği ve kimliği de restore etmeyi amaçlamaktadır (Armutlu, 2024:2).

Kültürel mirasın restorasyonu üç işlev taşımaktadır: (1) toplumsal aidiyeti güçlendirerek ulusal hafızanın sürekliliğini sağlamak, (2) kültürel egemenliği yeniden tesis ederek Azerbaycan'ın uluslararası düzeyde haklılığını pekiştirmek, (3) Karabağ'ı ulusal kimliğin sembolik merkezi olarak yeniden inşa etmek. Böylelikle kültürel ve sembolik yeniden yapılanma, devlet egemenliğinin kurumsal ve toplumsal boyutlarının tamamlayıcı bir parçası haline gelmektedir.

Sonuç olarak, Karabağ'ın kültürel ve sembolik ihyası, Azerbaycan'ın ulusal kimliğini ve tarihsel haklılığını güçlendiren çok boyutlu bir süreçtir. Kültürel egemenliğin yeniden tesisi, yalnızca içsel bir kazanım değil, aynı zamanda uluslararası alanda meşruiyetin pekişmesi anlamına da gelmektedir.

5. Jeopolitik Görüngü: Bölgesel Güç Dengeleri

Karabağ, yalnızca Azerbaycan'ın iç egemenliği açısından değil, aynı zamanda Kafkasya ve uluslararası güç dengeleri bakımından da stratejik bir merkezdir. Coğrafi olarak Transkafkasya'nın düğüm

noktası olan bölge, Azerbaycan, Ermenistan ve İran arasında bir geçiş alanı niteliği taşımaktadır (Kasımlı & Efegil, 2014:99).

Tarihsel açıdan bakıldığında, Karabağ uzun süre Azerbaycan'a bağlı olmuş; yüzölçümü sınırlı olsa da (4.392 km²) egemenlik stratejilerinde merkezi bir önem taşımıştır (Özyılmaz, 2013:194; Aslanlı, 2001:394). Bölgenin doğal kaynak zenginliği (madenler, mineral sular, tarıma elverişli alanlar) jeostratejik önemini artırmaktadır (Mustafayev, 2013:282; Ahadli, 2021:54).

2020'deki Karabağ Zaferi sonrasında Azerbaycan, doğu-batı ve kuzey-güney yönlü lojistik hatların merkezine dönüşmüş; bu yeni statüko enerjiye bağımlılığı azaltma ve ticaret akışında merkezi bir rol üstlenme fırsatı sunmuştur (Kınık, 2021:73). İşgalden kurtarılan tarımsal alanların ve enerji kaynaklarının yeniden üretime kazandırılması da ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Jeopolitik boyutta Karabağ'ın yeniden canlandırılması, Azerbaycan'ın yalnızca toprak bütünlüğünü güçlendirmemiş, aynı zamanda bölgesel aktörler arasında konumunu pekiştirmiştir. Türkiye'nin stratejik desteği, Rusya ve İran'ın nüfuzunun sınırlandırılması ve Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesi, Azerbaycan'ın çok boyutlu dış politika kapasitesini artırmıştır. Dolayısıyla Karabağ, yalnızca ulusal sınırlar içinde bir bölge değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın uluslararası siyasette rolünü yeniden tanımlayan stratejik bir merkezdir

Sonuç

Karabağ'ın yeniden canlandırılması, yalnızca Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü yeniden tesis etmesiyle sınırlı kalmayıp, devlet egemenliğini çok boyutlu bir biçimde pekiştiren stratejik bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Bu süreç, tarihsel-siyasal, ekonomik, toplumsal-demografik, kültürel-sembolik ve jeopolitik görüngüler üzerinden incelendiğinde, Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dönemde karşı karşıya kaldığı en kapsamlı devletleşme hamlesini temsil ettiği görülmektedir. Tarihsel-siyasal düzlemde, Karabağ'ın yeniden inşası, Azerbaycan'ın ulusal kimliğinin bütünleştirilmesi ve siyasal otoritesinin kurumsallaşması bakımından kritik bir işlev üstlenmektedir. İşgal yıllarında aşınan siyasal meşruiyetin yeniden inşa edilmesi, modern ulus-devlet mantığının pekişmesine katkı sağlamaktadır. Ekonomik açıdan, Karabağ'ın sahip olduğu doğal kaynaklar, tarımsal verimlilik, enerji potansiyeli ve maden zenginlikleri, Azerbaycan'ın ekonomik bağımsızlığını güçlendiren bir unsur haline gelmiştir. Altyapı yatırımları ve enerji projeleri, ülkeyi yalnızca bölgesel bir lojistik merkezine dönüştürmekle kalmayıp, aynı zamanda enerjiye bağımlı ekonomik yapının çeşitlenmesini de mümkün kılmaktadır. Türkiye'nin bu süreçte sunduğu stratejik destek, hem ekonomik hem de diplomatik bağlamda Azerbaycan'ın egemenliğini tahkim eden bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Toplumsal ve demografik boyut, zorunlu göçmenlerin anayurtlarına dönüşüyle, ulusal kimliğin yeniden inşası ve toplumsal bütünlüğün sağlanmasına zemin hazırlamaktadır. Bu gelişme, yalnızca demografik istikrarın yeniden tesis edilmesi değil, aynı zamanda devletin halk üzerindeki meşruiyetini güçlendirmesi açısından da stratejik bir kazanım teşkil etmektedir. Kültürel ve sembolik açıdan, Karabağ'ın tarihi mirasının restorasyonu, Azerbaycan'ın kültürel egemenliğinin ve ulusal kimliğinin yeniden üretimine hizmet etmektedir. İşgal döneminde tahrip edilen kültürel varlıkların ihyası, yalnızca kültürel hafızanın onarılması değil, aynı zamanda uluslararası alanda Azerbaycan'ın kimliğinin daha güçlü bir biçimde temsil edilmesini sağlamaktadır. Jeopolitik düzlemde ise Karabağ'ın yeniden canlandırılması, Azerbaycan'ın bölgesel güç dengelerinde konumunu güçlendiren bir unsur haline gelmiştir. Türkiye ile entegrasyonun derinleşmesi, Rusya ve İran'ın nüfuzunun sınırlanması ve Batı ile ilişkilerin güçlendirilmesi, Azerbaycan'ın çok boyutlu dış politika stratejisinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Karabağ, yalnızca ulusal sınırlar içerisinde bir coğrafi alan değil, aynı zamanda uluslararası siyasette Azerbaycan'ın rolünü yeniden tanımlayan stratejik bir merkezdir.

Sonuç olarak Karabağ'ın yeniden canlandırılması, Azerbaycan'ın egemenlik kapasitesini yalnızca iç dinamikler bağlamında değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler düzeyinde de pekiştirmektedir. Bu süreç, bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan'ın yürüttüğü en kapsamlı devlet inşası ve egemenlik projesi olarak tarihe geçmekte; ülkenin hem ulusal kimliğini hem de bölgesel etkinliğini daha güçlü bir zemine oturtmaktadır.

Kaynakça

Ahadli, A. (2021). Zorunlu Göçün Doğurduğu Temel Sorunlar ve Göç Politikaları: Kubadlı (Karabağ) Örneği. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Armutlu Aziz, (2024) Karabağ'da Yeniden, Kültürel Azerbaycan, Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Aylık E-Dergi / ISSN: 3023-7939 / Sayı: 06 / Ekim 2024

Demir, A. (2018). Agit Minsk Grubu, Dağlık Karabağ ve Bölgenin Ekonomi Politikası. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karabulut, K. (2021). "Qarabağ Dünen, Bu Gün ve Sabah 20". Elmi-Emeli Konferansının Materialları Topplusu. Bakı

Kasımlı, C, Efegil, E, (2014), Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Aslanlı, A. (2001). Tarihten günümüze Karabağ sorunu. Avrasya Dosyası, 7(1), 393-430.

Kavak, H. Z. (2015). "23. Yıl Dönümünde Hocalı Katliamı", İstanbul: İHH İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı

Kınık Hülya, Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020, Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler içinde (Editör: Özgür Tüfekçi) KTÜ-SAM Kitapları 1, 1. Baskı: Temmuz 2021, Trabzon

Mustafayev, B. (2013). Karabağ'ın işgal süreci ve bölgede yaşanan son olaylar çerçevesinde çözüm arayışları. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED), 49.

Özyılmaz, E. V. (2013). "Geçmişten Günümüze Karabağ", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 194.

Salmanov, E. (2019). Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev (1993- 2003). (Yayınlanmış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Analysis of raw materials and structure of a clothing group based on linen fabrics

Musayeva Vüsalə Hacı qızı
Karimli Elnarə
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
e.mail. vusala.musayeva@unec.edu.az
e.mail. elnarekerimli2579@gmail.com

Abstract. The natural properties of flax raw materials make it an environmentally friendly and healthy material. The excellent absorbency and moisture management properties of flax fibers enhance the comfort of garments, making them ideal for comfortable clothing, especially during the summer months [1].

Structure analysis

The structure of linen fabrics in the clothing group is primarily determined by weaving methods and fabric thickness. Linen fabrics are produced using various weaving techniques, the most common being plain weave, satin weave, and twill weave. Each weave type affects the fabric's physical properties, such as stiffness, elasticity, breathability, and visual appearance [1].

Plain weave is a method in which threads pass over and under each other to create a dense and strong structure. This weave gives linen fabrics a stiffer and stronger characteristic, making them suitable for long-term use. Although plain weave linen fabrics are less elastic, they are superior in terms of comfort and durability. Satin weave yarns interact less, creating a smooth and shiny surface on the fabric [2]. This weave type gives the linen fabric softness and a certain elasticity, while also making the garment look more elegant and shiny. Satin weave fabrics meet more aesthetic expectations, but their strength is slightly lower than plain weave fabrics.

Fabrics made from blends of felt or linen with other fibers, as well as other weave types, make the fabric structure more complex and functional. These weaves can add flexibility, breathability, and a certain degree of water and wind resistance to the fabric [2].

Additionally, the thickness of the fabric and the yarn density are also important indicators of the structure. Tighter weaves and thicker fabrics provide thermal protection in clothing, while thinner and more breathable fabrics are preferred for summer months.

In garments made from linen fabrics, the quality of the raw material and the structure of the fabric directly affect the functionality, comfort, and aesthetics of the garment. The naturalness, high strength, and breathability of linen fibers make these fabrics very important and superior in the clothing industry. The health, safety, and environmental friendliness of natural linen raw materials align with modern and environmentally conscious production approaches [3].

In general, the raw material and structure of the clothing group produced from linen fabrics emphasize the importance of natural and ecological materials in the fashion industry. An in-depth analysis of the technical properties of these fabrics provides a solid foundation for the development of clothing products in terms of both quality and design. In the future, the functionality of clothing products can be further enhanced by applying innovative weaving methods and blending linen fibers with other natural and synthetic fibers [4]. The production of linen clothing without considering the raw material composition and structural properties is among the main factors that directly affect their quality indicators.

REFERENCES

- [1] Asadov R. Linen and Weaving Characteristics, Baku, 2010, p. 34
- [2] Husynova S. Raw Materials for Clothing Materials, Baku, 2015: p. 38
- [3] Mammadov T. Types of Fabric and Clothing Structure, Ganja, 2012 p, 78
- [4] Aliyeva N. Analysis of Textile Materials, Baku, 2018 p, 47

THE ROLE OF ENGLISH LANGUAGE IN SHAPING THE TOURISM POTENTIAL OF SHUSHA AND KHANKENDI WITHIN THE REVIVAL OF KARABAKH

Mutallimova Farida

Baku Business University Department of Languages

Email: faridamutallimova123@gmail.com

Abstract

This paper examines the strategic importance of the English language in enhancing the tourism potential of Shusha and Khankendi as part of the broader economic and cultural revival of Karabakh. The study argues that language policy and communication infrastructure are not only cultural tools but also essential economic instruments in attracting international visitors, investors, and partnerships. By linking linguistic accessibility with destination marketing and heritage diplomacy, the paper highlights how English serves as a bridge between local identity and global tourism competitiveness.

Keywords: Karabakh, Shusha, Khankendi, English Language, Tourism Development, Cultural Diplomacy

Introduction

The liberation and reconstruction of Karabakh mark a new and defining phase in Azerbaijan's national revival and regional integration. Following decades of conflict, the government's substantial investments in infrastructure, education, culture, and transportation have positioned the region as a symbol of renewal and resilience. Tourism, in particular, has emerged as a **strategic engine for sustainable development**, contributing to economic diversification, job creation, and cultural diplomacy.

Within this evolving framework, the **role of language—especially English—has become a critical enabler** of transformation. As the global lingua franca, English not only facilitates communication and cultural exchange but also enhances the **international visibility and competitiveness** of emerging destinations like Shusha and Khankendi. By bridging linguistic barriers, English creates access to global markets, media networks, and knowledge systems that can accelerate regional integration.

Despite these opportunities, the linguistic dimension of Karabakh's reconstruction has received limited scholarly attention. Existing discussions often prioritize infrastructure and policy without fully exploring how **language functions as both a developmental tool and a symbol of modern identity**.

This study therefore aims to examine the strategic role of English in shaping the tourism potential of Shusha and Khankendi within the broader revival of Karabakh. It investigates how English-language adoption can enhance destination branding, improve service communication, and position Karabakh as a **multilingual, inclusive, and globally accessible region** that harmonizes Azerbaijani heritage with international engagement.

Literature Review

Tourism and language are deeply interconnected within the framework of globalization and intercultural communication. Scholars such as Dann (1996) and Jaworski & Pritchard (2005) have described the **"language of tourism"** as a system of persuasive discourse that shapes perception, identity, and authenticity. English, as the dominant medium of global exchange, plays a central role in constructing the symbolic and communicative dimensions of destinations (Crystal, 2003; Jenkins, 2015).

Empirical studies have consistently highlighted the **economic and social benefits** of English proficiency. Research by Lee (2009) and Alhendi et al. (2021) confirms that higher national levels of English proficiency correlate with increased GDP, human capital growth, and trade openness. Similarly, EF Education First's English Proficiency Index (2023) demonstrates that countries with higher English proficiency—such as the Netherlands and Singapore—also perform better in innovation, investment attraction, and digital readiness.

From a **cultural diplomacy perspective**, Nye (2004) and Anholt (2010) emphasize that linguistic and cultural accessibility enhance a nation's soft power. Tourism thus functions not only as an economic sector but also as a diplomatic arena, where English operates as a medium for intercultural storytelling and mutual understanding. Within the post-conflict context of Karabakh, English assumes a dual role: it supports

economic reintegration through tourism while simultaneously facilitating **international recognition and narrative reconstruction**.

Despite the global acknowledgment of English as a driver of development, few studies have explored its localized implications for post-war regions. This research fills that gap by analyzing how English can serve as both a **communication infrastructure** and a **strategic policy instrument** in the revival of Shusha and Khankendi.

Methodology

This study employs a **qualitative-descriptive approach** supported by **secondary data analysis** and **comparative case study methods**. The research synthesizes international and national policy documents, academic literature, and empirical reports—including the EF English Proficiency Index (2023), World Bank Development Indicators (2023), and Azerbaijan’s Tourism Development Concept for Liberated Territories (2022–2030).

Data from these sources were examined to identify **correlations between English proficiency and economic indicators**, including GDP per capita, human capital development, and tourism performance. Statistical visualizations, such as the line and pie charts in Sections 3 and 6, were generated to illustrate the relationship between language integration and regional growth.

Additionally, **document analysis** was used to interpret the strategic positioning of English within Azerbaijani tourism and education policy frameworks (Ministry of Culture, 2024; State Tourism Agency, 2023). Comparative insights were drawn from international case studies in multilingual tourism development—particularly Singapore, Poland, and Turkey—to highlight adaptable best practices.

The analytical framework aligns with interpretive research design: rather than testing hypotheses, it aims to **understand patterns, relationships, and strategic implications** of English language integration in post-conflict regional development. Triangulating literature, policy documents, and global data ensures both **validity and contextual relevance** for the Karabakh case.

Discussions and Generalization

The post-liberation era in Karabakh presents a unique opportunity not only for physical reconstruction but for reimagining the region’s economic trajectory—where **tourism** can assume a central role in catalyzing sustainable growth, local livelihoods, and cultural diplomacy.

Azerbaijan has framed Karabakh’s revival within broad strategic policies and development plans. According to the Karabakh Revival and Cultural Strategy Report (Ministry of Culture, 2024), cultural restoration—repairing monuments, revitalizing heritage sites, and reinstating cultural life—is integral to the region’s rebranding and attractiveness as a tourism destination. Concurrently, the Tourism Development Concept for Liberated Territories 2022–2030 (State Tourism Agency, 2023) outlines a roadmap for integrating tourism infrastructure (roads, visitor centers, lodging) and service support into the liberated zones. The Destination Azerbaijan strategy (Azerbaijan Tourism Board, 2022) further underscores tourism as a pillar of economic diversification, with special emphasis on elevating lesser-known regions—such as Karabakh—to international visibility.

The government’s vision also includes reconnecting Karabakh to national and regional transportation networks, improving accessibility, and incentivizing public-private partnerships in tourism development (State Tourism Agency, 2023). These coordinated efforts are aligned with broader state-driven reconstruction plans that prioritize infrastructure, housing, and public amenities in liberated areas (see “Great Return” program).

Beyond infrastructure, the economic logic for tourism in Karabakh is compelling:

1. **Multiplier effect & local value chains** — Tourism can stimulate demand for local agriculture, handicrafts, food services, and transport. The growth of nearby towns around Shusha and Khankendi can spill over into regional supply chains. As recently modeled, revitalization requires leveraging the resource potential of liberated territories while embedding them into national value chains.
2. **Job creation and human capital development** — Tourism tends to be labor-intensive and can absorb local workers. Efforts are underway to establish regional training centers for

hospitality, tour guidance, and environmental management in liberated territories, which will raise service quality and local capacity (Azernews analysis, 2025).

3. **Attracting domestic and foreign investment** — Tourism projects (hotels, heritage sites, cultural events) can draw investors, both local and international, especially when anchored by state guarantees and incentives. The strategic reconstruction vision includes logistics parks, airport development, and smart city components that underpin tourism.

4. **Cultural diplomacy and branding** — Restoring monuments, relaunching festivals, and reactivating Shusha as a cultural magnet serve not only local economic aims but also shape national image and soft power narratives (Ministry of Culture, 2024). The region's heritage becomes a storytelling tool that can differentiate it in the tourist marketplace.

5. **Catalyst for regional integration** — Tourism links Karabakh with broader domestic and international circuits. As visitor flows grow, spillover to adjacent regions (e.g., Gubadli, Lachin, Kalbajar) can foster regional cohesion and infrastructural synergies.

However, the successful translation of tourism potential into economic reality depends on overcoming challenges: demining and security, landmine-safe access, governance structures, maintaining ecological balance, ensuring community inclusion, and managing expectations of returnees. The governance model must evolve from top-down control to more flexible, stakeholder-inclusive frameworks—public-private partnerships and institutional coordination are essential. Recent research on managing emerging destinations in Azerbaijan highlights exactly this shift in governance paradigms. (ResearchGate)

In sum, in the Karabakh revival process, tourism is not an afterthought but a strategic lever. Properly nurtured, it can transform Shusha and Khankendi from war-scarred landscapes into dynamic nodes of cultural, social, and economic exchange.

In the competitive global tourism market, linguistic accessibility is not a mere convenience — it functions as a strategic asset. English, in particular, serves as a **bridge language** that connects local heritage sites with global tourists, promoting interaction, trust, and narrative dissemination. In the context of Shusha and Khankendi, integrating English into tourism policy and infrastructure can accelerate international visibility and visitor satisfaction.

Modern applied linguistics frames English not merely as a “foreign/second language” but as a **lingua franca** — a medium for communication among speakers of different first languages. Barbara Seidlhofer argues that ELF is defined functionally by its use, not by adherence to native-speaker norms (Seidlhofer, 2004; 2011). In tourism settings, the variety of English used by guides, staff, and visitors often reflects pragmatic, context-sensitive forms rather than prescriptive “native” grammar. This flexibility is an advantage: it lowers linguistic barriers without demanding perfect native norms.

Several studies show that in tourism, ELF facilitates intercultural exchange, enabling tourists and locals to co-construct meaningful experiences even when neither party is a native English speaker (Victoria, 2025). The assumption that only “correct” or “standard” English is acceptable can stifle communication; adopting a more inclusive, ELF-informed approach permits intelligibility, expressivity, and pragmatic accommodation.

Thus, in the Karabakh revival context, English should be leveraged as a **functional bridge** rather than a rigid standard — encouraging guides, service personnel, and promotional materials to use intelligible, context-sensitive English forms that optimize communication with diverse tourists.

The “language of tourism” is not neutral — it conveys meaning, values, and social hierarchies. As Maci (2018) notes, tourism discourse (on signage, brochures, websites) mediatizes otherness, cultural imagery, and steps between “us” and “tourist.” In multilingual destinations, English functions as the pivot language enabling other languages to participate in the communication ecology.

In Shusha and Khankendi, bilingual or trilingual signage (Azerbaijani + English + possibly another language) can orient visitors, explain heritage sites, and elevate the visitor experience. The visibility of English in museums, walking routes, mobile apps, and tourist maps signals openness and international standards. Moreover, by weaving English into the visual and textual fabric of the destination, it becomes a **branding cue** of “global readiness.”

In hospitality and tourism, guest experience hinges on clarity, empathy, and adaptability. The use of English must go beyond superficial translation: frontline staff must be able to “do explicit” communication, clarifying offers, policies, and local norms in accessible English. Thongphut et al. (2023) show how explicitly phrased communication strategies improve service interaction outcomes in hospitality contexts.

Training programs should emphasize not only vocabulary and grammar but pragmatic strategies — repair, clarification, cultural explanation, and code-switching tactics. The conceptual frame of ELF suggests that what matters most is intelligibility and communicative success rather than rigid correctness (Seidlhofer, 2011).

A tourism destination’s digital face is often the first point of contact for potential visitors. English-language webpages, social media accounts, and mobile applications are gateways for global visibility. Hudson & Thal (2013) emphasize that social media and online content serve as key nodes in the consumer decision journey for tourists. When English content is clear, engaging, and culturally nuanced, it enhances trust, reduces uncertainty, and stimulates travel intention (Wang et al., 2022).

In the Karabakh context, creating English (and multilingual) narratives — storytelling, photo essays, heritage introductions, visitor reviews — helps frame the region in global imagination. Tourism storytelling research also points to the emotional and rational dimensions of such narratives in building brand value and visitor loyalty (Jo, Cha, & Kim, 2022).

Putting these elements together, the strategic integration of English in tourism development for Shusha and Khankendi involves:

- Designing **ELF-aware training curricula** for guides, hotel staff, and tour operators.
- Ensuring all **public-facing materials** (signage, brochures, apps) are in clear, functional English.
- Embedding English into **digital marketing**, storytelling, and visitor feedback channels.
- Encouraging **adaptive and pragmatic use** of English (repair, clarification, cultural mediation) rather than enforcing strict native norms.
- Monitoring **service quality and visitor satisfaction** in relation to English communication and iterating improvements.

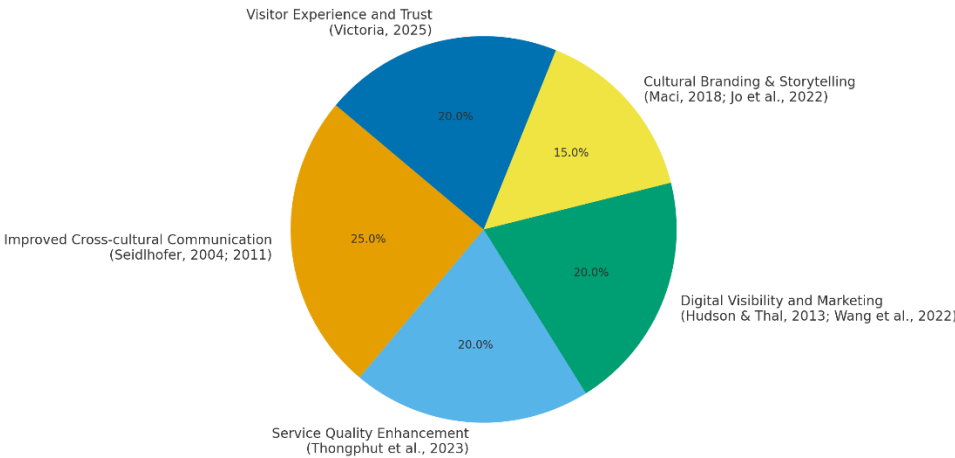

Figure 1: Estimated Strategic Impact Areas of English Language Integration in Tourism Development

In sum, English transcends its traditional role as a mere linguistic medium and emerges as a **multidimensional strategic component** of tourism infrastructure. As the chart illustrates, its greatest influence lies in **cross-cultural communication (25%)**, confirming Seidlhofer’s (2004, 2011) view that intelligibility and adaptability are key to intercultural dialogue. Nearly equal weight is observed in **service**

quality (20%), digital visibility (20%), and visitor trust (20%), where English directly shapes guest satisfaction, online marketing effectiveness, and interpersonal rapport (Hudson & Thal, 2013; Thongphut et al., 2023; Victoria, 2025). Meanwhile, **cultural branding and storytelling (15%)** highlight how English conveys national identity and heritage to global audiences (Maci, 2018; Jo et al., 2022).

Collectively, these dimensions show that English operates not only as a communicative bridge but also as a **strategic architecture**—interweaving communication, culture, marketing, and technology into a coherent system. For Shusha and Khankendi, integrating English across these layers will amplify Karabakh’s global image, sustain long-term visitor engagement, and position the region as a model of culturally grounded yet internationally connected revival.

Shusha and Khankendi embody both **tangible** heritage (monuments, architecture, museums) and **intangible** assets (music, oral traditions, spiritual memory). Their restoration and reinterpretation are not merely physical works but acts of **cultural diplomacy**—efforts to project national identity, values, and resilience through heritage. In this context, **English-language branding** amplifies these efforts by translating local narratives into globally intelligible forms.

Tourism has increasingly been conceptualized as a tool of **soft power** and public diplomacy. As Claro, Huguet, and Serrano (2023) argue, tourism diplomacy operates alongside destination branding to reinforce a place’s image and reputation on the world stage (i.e. economic, social, political objectives) (Claro et al., 2023). Tourism conveys **symbolic meanings**—visitors experience not just sites but narratives of identity, recovery, coexistence, and continuity (Claro et al., 2023).

In the case of Karabakh, thoughtful use of English in branding and interpretation allows Azerbaijan to “**tell its story**” in the lingua franca of global tourism. This enables cultural diplomacy to reach beyond local or regional audiences, engaging international visitors, media, and scholarly communities (Claro et al., 2023).

Tourism also provides a **multiplier effect** in soft power: every visitor becomes a potential cultural mediator, sharing their experience and perception abroad (Yang, 2019). Empirical work shows that increased tourist flows correlate positively with soft power indices (Yang, 2019). In practice, well-branded cultural tourism helps shift external perceptions, combat stereotypes, and affirm return narratives.

English in tourism branding is more than translation: it is a **narrative medium** that frames how heritage is communicated internationally. For Shusha and Khankendi:

- **Interpretive texts, brochures, and signage** in English allow global visitors to engage meaningfully with cultural heritage.
- **Digital content and storytelling**—virtual tours, photo essays, augmented reality apps—in English provide immersive experiences and reinforce the region’s image abroad.
- **Cultural events and festivals** branded bilingually (Azerbaijani + English) project an image of openness, cosmopolitanism, and cultural diplomacy.

By embedding English into brand narratives, Karabakh positions itself not as a relic of conflict but as a **living cultural hub** rooted in resilience, coexistence, and revival.

When integrated intelligently, cultural diplomacy and linguistic branding via English deliver multiple strategic outcomes:

1. **Image transformation**
The post-conflict narrative shifts from war zone to cultural revival, peace, and shared heritage. English helps export this narrative globally.
2. **Attracting high-value segments**
Heritage tourists, academic visitors, cultural institutions, festival circuits—all are more accessible when narratives are in English.
3. **Media and scholarly visibility**
English-language content is more likely to be shared, cited, and amplified in international media, thus scaling soft power reach.
However, there are challenges:

- Over-simplification or overselling: narratives risk becoming superficial if heritage is packaged without authenticity.
- Language quality vs. voice: translations must balance clarity with preserving local voice and nuance.
- Cultural sensitivity and ownership: local communities must be co-creators of narratives, not consumers of externally imposed ones.
- Sustainability: branding must have substance—ongoing cultural programming, heritage care, visitor engagement—not just marketing flares.

In sum, English-language branding in Shusha and Khankendi is not a cosmetic layer but a **strategic narrative architecture**. It is cultural diplomacy in motion, converting tangible restoration into intangible resonance, shaping how the world understands and engages with the revived Karabakh.

To fully leverage the strategic role of English in tourism, Karabakh’s revival requires deliberate, multi-layered interventions. Drawing on theory and recent empirical work, the following measures are proposed and amplified:

Training and Certification

One of the cornerstone measures is to establish dedicated English-for-tourism training centers for guides, hotel and restaurant staff, transport operators, and other frontline personnel. These centers should:

- Offer modular courses tailored to tourism vocabulary, customer service discourse, intercultural communication, and emergency situations (as many “English for Tourism Professionals” (ETP) programs already do)
- Provide certification schemes recognized by state tourism authorities, ensuring standards of English competence and motivating staff participation.
- Include practical, experiential training (role-plays, mock tours, interaction with non-native speakers) so learners apply English in real-life scenarios.
- Facilitate continuous refresher courses and assessments to maintain quality across time.

Such capacity-building is vital: without sufficient human capital in English, even the best infrastructure and branding may fail in execution.

5.2. Bilingual Infrastructure (Signage, Websites, Publications)

Physical and digital infrastructure must reflect linguistic accessibility:

- All site signage, interpretive panels, maps, brochures, and museum labels should be bilingual (Azerbaijani + English) or even trilingual (adding another relevant language). This ensures that international visitors can independently navigate and understand heritage contexts.
- Websites and mobile portals for Shusha, Khankendi, and Karabakh tourism should have high-quality English versions, not mere automated translations, but culturally and contextually localized content.
- Tourism publications—magazines, guidebooks, newsletters—should regularly include English sections or dual-language editions.

These bilingual efforts signal openness and standardization, reduce visitor friction, and strengthen credibility.

To project Karabakh on the global stage:

- Forge collaborations with major international tourism platforms (e.g. TripAdvisor, Lonely Planet, virtual tourism expos) to feature Shusha/Khandendi prominently in English.
- Engage tourism influencers, bloggers, travel writers to produce English-language content (articles, vlogs, social media campaigns) about Karabakh’s revival.
- Participate in global tourism fairs and exhibitions, presenting bilingual branding materials and English presentations.
- Partner with foreign cultural institutions (e.g. UNESCO, cultural exchange networks) to co-sponsor English-language cultural events or residencies.

These measures amplify the reach and legitimacy of English-based cultural diplomacy and destination branding.

Embedding “Tourism English” into educational institutions ensures sustainability:

- Encourage universities (especially in Azerbaijan) to adopt “Tourism English” modules tailored to guide training, hospitality, and cultural heritage management programs.

- Facilitate exchange programs and joint research in tourism linguistics, destination branding, and applied English in heritage contexts.
- Support co-development of teaching materials and textbooks specialized for Karabakh's cultural and ecological tourism narrative.

This ensures a steady pipeline of graduates competent in English and responsive to Karabakh's tourism ecosystem.

Digital tools are indispensable in modern tourism:

- Develop English-language interactive maps and mobile apps that showcase cultural, ecological, and walking routes in Karabakh. Such maps should include site descriptions, audio guides, augmented reality features, and user navigation.
- Leverage GIS (Geographic Information Systems) to overlay multilingual heritage data, route planning, and contextual narratives. The use of GIS in literary or heritage tourism helps combine spatial and attribute data for richer visitor experiences (Emerald)
- Use digital maps as interpretive tools, integrating text, images, multimedia, and visitor feedback to deepen engagement and learning (maps as narrative devices)
- Consider automatic translation tools or AI-enhanced translation features for on-the-fly linguistic support in apps (e.g., deep-learning models of tourism English)

These digital measures serve as a modern lingua franca medium, granting visitors autonomous access to heritage narratives.

Critically, these initiatives should not be isolated, but integrated in phases:

- Pilot programs in Shusha and Khankendi before scaling to broader Karabakh.
- Monitoring and evaluation of visitor feedback on English communication, satisfaction, and usability.
- Incremental expansion as infrastructure and human capacity grow.
- Aligning with broader post-war rehabilitation goals, knowledge-based sector development, and economic diversification strategies.

Taken together, these practical measures convert English from a symbolic accessory into a structural pillar of tourism infrastructure—enabling Karabakh's heritage to speak globally, engaging visitors meaningfully, and sustaining long-term competitive positioning.

Beyond tourism, English plays a pivotal role in **regional connectivity, human capital development, and economic modernization**. As Shusha and Khankendi evolve into administrative and cultural hubs, multilingualism—anchored by English—emerges as a pillar of social and institutional integration. Empirical research consistently demonstrates that English proficiency correlates positively with national income, productivity, and innovation (EF Education First, 2023; Ufier, 2020; Lee, 2009).

English serves as an accelerator of **human capital formation**. According to EF Education First's English Proficiency Index (2023), countries in the "Very High" proficiency band, such as the Netherlands (EPI 636) and Singapore (EPI 609), enjoy GDP per capita levels exceeding USD 50,000–80,000. In contrast, countries with lower English proficiency, like Egypt (EPI 416) or the Democratic Republic of Congo (EPI 385), have GDP per capita below USD 5,000 (World Bank, 2023).

This pattern supports the findings of Lee (2009) and Ufier (2020), who identify a statistically significant link between English proficiency and GDP growth, especially across emerging economies in Asia and Europe. The mechanism is clear: proficiency in English facilitates **knowledge transfer, international trade, and participation in global value chains**, thereby stimulating economic expansion.

Language capability strengthens the region's ability to attract **foreign direct investment (FDI), NGO activity, and international partnerships**. Chowdhury et al. (2024) demonstrate that English proficiency reduces transaction costs, simplifies regulatory interaction, and enhances investor confidence. In Karabakh's context, English-medium professional communication enables local institutions to collaborate with international donors, cultural agencies, and academic partners, turning Shusha and Khankendi into knowledge-based economic centers.

Language inclusion also fosters **social cohesion**. English proficiency empowers young people to act as **ambassadors of Azerbaijani culture and innovation**, capable of narrating their identity on global platforms. This linguistic empowerment promotes intercultural understanding and positions multilingualism as a unifying force for post-war recovery and peacebuilding.

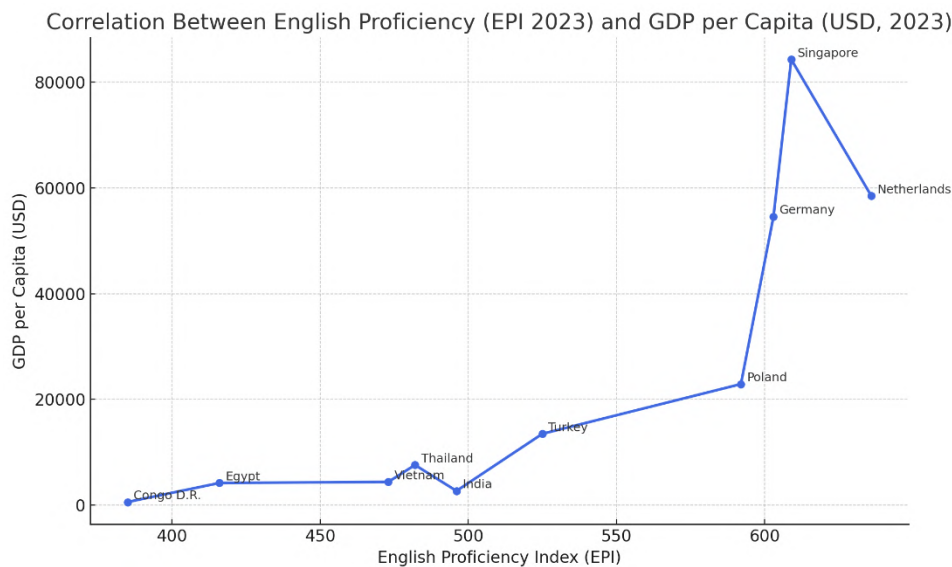

Figure 2. Correlation Between English Proficiency and Economic Development (2023)
(Data: EF Education First, 2023; World Bank, 2023)

Figure 2 visualizes the correlation between the **English Proficiency Index (EPI)** and **GDP per capita (USD)** using real data from EF EPI (2023) and the World Bank (2023). The upward trajectory shows that higher English proficiency consistently coincides with greater national wealth. The Netherlands (EPI 636; USD 58,500) and Singapore (EPI 609; USD 84,300) lead globally, while lower-proficiency nations, such as Egypt (EPI 416; USD 4,200) and Congo D.R. (EPI 385; USD 600), remain economically constrained.

The chart demonstrates a clear **positive correlation** between English proficiency and economic prosperity. As English competence increases, so do GDP levels and institutional capacity—confirming the premise that **language capital drives regional development** (Alhendi et al., 2021; EF Education First, 2023).

For Karabakh, the implication is direct: integrating English into education, administration, and business communication will enhance connectivity with international markets, stimulate human-capital-driven growth, and foster diplomatic visibility. By investing in English training and bilingual infrastructure, Shusha and Khankendi can position themselves as nodes of knowledge-based development—where linguistic accessibility becomes both an economic enabler and a symbol of modern, inclusive statehood.

Conclusion

The revival of Karabakh symbolizes not only the restoration of territorial integrity but also a profound process of **cultural, educational, and linguistic renewal**. This transformation transcends reconstruction—it embodies the vision of building a knowledge-based, globally connected, and inclusive region. Within this context, English emerges as a **strategic tool of development and diplomacy**, linking local heritage with international systems of tourism, education, and innovation.

Developing Shusha and Khankendi as international destinations therefore requires more than physical infrastructure; it calls for the creation of a **sustainable communication ecosystem** in which language acts as a bridge between history, economy, and identity. Integrating English into tourism services, higher education, and public communication will strengthen human capital, attract investment, and increase the region's cultural visibility on the global stage.

Moreover, the strategic adoption of English complements Azerbaijan's broader objectives of **economic diversification, soft power expansion, and cultural diplomacy**. By promoting multilingualism and intercultural competence, Karabakh can become a living example of post-conflict revitalization through knowledge and culture.

Ultimately, the role of English in the revival of Karabakh is not merely instrumental—it is symbolic of a nation reconnecting with the world. As language builds bridges between communities and markets, it

transforms Karabakh into a **model of revival, connectivity, and peace**, reaffirming Azerbaijan's identity as a modern, forward-looking state rooted in both heritage and global engagement.

References

- Anholt, S. (2010). *Places: Identity, Image and Reputation*. Palgrave Macmillan.
- Bush, T. (2008). *Leadership and Management in Education*. SAGE Publications.
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Dann, G. M. S. (1996). *The Language of Tourism: A Sociolinguistic Perspective*. CAB International.
- Hall, C. M. (2011). A typology of governance and its implications for tourism policy analysis. *Journal of Sustainable Tourism*, 19(4–5), 437–457.
- Hudson, S., & Thal, K. (2013). The impact of social media on the consumer decision process: Implications for tourism marketing. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 30(1–2), 156–160.
- Jaworski, A., & Pritchard, A. (Eds.). (2005). *Discourse, Communication and Tourism*. Channel View Publications.
- Jenkins, J. (2015). *Global Englishes: A Resource Book for Students*. Routledge.
- Jo, M., Cha, J., & Kim, J. (2022). The effects of tourism storytelling on tourism destination brand value, lovemarks and relationship strength in South Korea. *Sustainability*, 14(24), 16495. <https://doi.org/10.3390/su142416495>
- Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2016). *Marketing for Hospitality and Tourism* (7th ed.). Pearson Education.
- Maci, S. (2018). The language of tourism: An introduction to tourism discourse. *Scripta Manent*, 12(1), 37–50.
- Nye, J. S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs.
- Phillipson, R. (2008). Lingua franca or lingua frankensteinia? English in European integration and globalization. *World Englishes*, 27(2), 250–267.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Tourism Research*, 25(4), 489–502.
- Seidlhofer, B. (2011). *Understanding English as a Lingua Franca*. Oxford University Press.
- Seidlhofer, B. (2004). Research perspectives on teaching English as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 209–239.
- Alhendi, O., Dénes, L., Fodor, G., Adol, G., & Balogh, P. (2021). The impact of language and quality education on regional and economic development: A study of 99 countries. *Regional Statistics*, 11(1), 42–57. <https://doi.org/10.15196/RS110101>
- Brooker, D. (2020). *English for Development: A Review of Research into the Role of English as a Driver for Socio-economic Development*. Cambridge English.
- Chowdhury, M. S. A., Rahman, M., Govindappa, S., Kumar, A., & Rahman, M. (2024). Role of English language in international trade and economic development. *Migration Letters*, 21(S7), 1607–1612.
- EF Education First. (2023). *EF English Proficiency Index 2023*. EF Education First Ltd. <https://www.ef.com/assetscdn/WIBIwq6RdJvcD9bc8RMd/cefcom-epi-site/reports/2023/ef-epi-2023-english.pdf>
- Lee, C. G. (2009). *English Language and Economic Growth: Cross-Country Empirical Evidence*. University of Nottingham Malaysia Campus. <https://www.nottingham.ac.uk/gep/documents/conferences/2009/janconfmalaysia2009/leechewging.pdf>
- Ufier, A. (2020). *The Impact of English Language Skills on National Income: A Cross-National Comparison*. Federal Deposit Insurance Corporation. <https://www.fdic.gov/analysis/cfr/researchers/ufier/ufier-english-wp.pdf>
- van Hout, R. (2024). The economics of L2 English: Evidence from 2.0 million learners. *Journal of Language Economics*, 12(3), 201–218.
- World Bank. (2023). *World Development Indicators: GDP per capita (current US\$)*. The World Bank Group. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ

Nağıyeva Müşgünaz Siyavuş qızı
Bakı Slavyan Universiteti
Şərqi Slavyan filologiyası kafedrası, Müəllimə
mushgunaz_90@mail.ru e-mail
ORCID ID: 0009-0000-6528-9202

Annotasiya

Qarabağ bölgəsinin işğaldan azad edilməsindən sonra həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa, yenidənqurma və inkişaf layihələri Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalədə Qarabağın dirçəldilməsinin siyasi, iqtisadi, hərbi-təhlükəsizlik, mədəni-ideoloji və humanitar aspektləri elmi şəkildə təhlil edilir. Araşdırma göstərir ki, regionda həyata keçirilən layihələr təkcə infrastrukturun bərpasına deyil, həm də Azərbaycan dövlətinin regional güc mərkəzi kimi mövqeyinin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Qarabağda yaşıl enerji konsepsiyasının tətbiqi, nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı, strateji kommunikasiya siyasəti və idarəetmə modelinin təkmilləşdirilməsi dövlət suverenliyinin institusional əsaslarını güclü edir.

Giriş

Azərbaycan tarixi boyunca siyasi mübarizələr və ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə ilə müşayiət olunan çoxsaylı mərhələlər yaşamışdır. 2020-ci ildə əldə edilən tarixi Qarabağ Zəfəri isə yalnız torpaq üzərində nəzarətin bərpası deyil, həm də milli dövlətçiliyin yeni mərhələsinin başlanğıcı olmuşdur. Qarabağın azad edilməsindən sonra bölgədə aparılan bərpa və quruculuq işləri Azərbaycanın milli təhlükəsizlik konsepsiyasının, iqtisadi inkişaf strategiyasının, enerji siyasətinin və sosial-humanitar proqramlarının mərkəzi komponentinə çevrilmişdir. Bu proses suverenliyin yalnız siyasi və hərbi aspektlərini deyil, həm də iqtisadi, mədəni, demoqrafik və ideoloji tərəflərini əhatə edir. Xarici siyasətdə Azərbaycanın nüfuzu artır, regional güc mərkəzi kimi mövqeyi daha da möhkəmlənir.

Qarabağda tətbiq edilən yeni idarəetmə modeli dövlətçilik ənənələrinin müasir inkişaf mərhələsinə uyğunlaşdırılmış strukturunu formalaşdırır. Bu, həm də gələcək nəsillərin daha güclü Azərbaycanda yaşaması üçün mühüm əsas yaradır.

1. Qarabağ Zəfərindən sonra suverenlik arxitekturasının yeni mərhələsi

Qarabağın azad edilməsi yalnız ərazi bütövlüyünün bərpası deyil, eyni zamanda dövlət suverenliyinin siyasi, iqtisadi, hərbi və ideoloji aspektlərinin dərinləşdirilməsi üçün yeni imkanlar açdı. Bu mərhələ Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi, təhlükəsizlik strukturları, enerji təhlükəsizliyi, iqtisadi suverenlik və sosial siyasət kimi sahələrdə institusional transformasiyaları zəruri etdi. Müasir dövlət suverenliyi anlayışı yalnız torpağa nəzarəti deyil, həm də bu ərazilərdə effektiv idarəetmə sisteminin qurulmasını tələb edir. Qarabağda həyata keçirilən yenidənqurma prosesi məhz bu məqsəddə xidmət edir.

Bu kontekstdə Qarabağ Zəfəri Azərbaycan dövlətçiliyinin keyfiyyətə yeni mərhələyə keçidinin başlanğıcı oldu. Ərazi üzərində nəzarətin tam bərpa olunması ölkənin siyasi xəritəsini real vəziyyətə uyğunlaşdırdı və dövlət hakimiyyətinin bütün atributlarının — hüquqi, hərbi, inzibati və sosial institutların — tam şəkildə tətbiqinə şərait yaratdı. Övvəllər yalnız nominal sayılan bəzi suverenlik elementləri artıq faktiki həyata keçirilən, idarəetmədə öz əksini tapan proseslərə çevrildi. Qarabağ Zəfəri həm də uzun illər ərzində formalaşmış təhlükəsizlik boşluqlarını aradan qaldırdı. İşğal dövründə mövcud olmuş qeyri-müəyyən status, nəzarətsiz ərazilər və separatçı rejimin fəaliyyət imkanları regionda suverenliyin tam tətbiqinə mane olurdu. 2020-ci ildən sonra isə dövlət suverenliyi coğrafi və siyasi baxımdan tam bərpa edilərək ölkənin müdafiə konsepsiyası, sərhəd təhlükəsizliyi və hərbi-strateji planlaması yeni reallıqlara uyğunlaşdırıldı.

Ərazi üzərində tam suveren nəzarət həm də sosial-siyasi legitimliyi artırır. Qarabağın bərpası, köçkünlərin geri qaytarılması, regiona xidmət və infrastrukturun gətirilməsi dövlət və xalq arasında siyasi etimadı gücləndirir. Dövlətin öz torpaqlarına sahib çıxması milli kimlik və vətəndaş birliyi üçün güclü ideoloji əsas yaradır.

Suverenlik arxitekturasının yeni mərhələsi həmçinin informasiya təhlükəsizliyi, kommunikasiya siyasəti, kibertəhlükəsizlik və rəqəmsal dövlət idarəçiliyi kimi sahələrdə də dərinləşən prosesləri əhatə edir. Qarabağ bölgəsi Azərbaycanın ən müasir rəqəmsal texnologiyaların tətbiq olunduğu məkana çevrilir və bu tendensiya suverenlik anlayışını təkcə fiziki nəzarətdən çıxararaq rəqəmsal suverenliyə doğru genişləndirir.

Beləliklə, Qarabağ yalnız torpaq üzərində nəzarətin bərpası deyil, həm də dövlətin bütün idarəçilik sferalarında keyfiyyət dəyişikliyi yaradan «strateji transformasiya platformasıdır». Bu transformasiya Azərbaycanın milli təhlükəsizliyini gücləndirir, regional liderlik mövqeyini möhkəmləndirir və dövlət suverenliyinin uzunmüddətli təminatını formalaşdırır.

1.1. Ərazi suverenliyinin bərpası

Qarabağda ərazi suverenliyinin bərpası Azərbaycanın milli dövlətçilik maraqlarının təmin olunmasında əsas faktordur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dövlət idarəetmə institutları yenidən qurulmuş, ərazi üzərində tam nəzarət bərpa edilmişdir. Prezident Administrasiyasının Xüsusi Nümayəndəlik institutu bölgədə idarəetmənin səmərəli həyata keçirilməsinə xidmət edir. Polis, prokurorluq, məhkəmə sistemləri fəaliyyət göstərməyə başlamış, ictimai asayiş tam şəkildə təmin edilmişdir. Ərazilərin minalardan təmizlənməsi suverenliyin real tətbiqinin vacib şərti olaraq həm təhlükəsizlik, həm də sosial-iqtisadi fəaliyyətin bərpası üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu sahədə həyata keçirilən genişmiqyaslı tədbirlər sürətli qayıdış siyasətinin əsas komponentlərindəndir.

1.2. Hərbi-siyasi suverenliyin gücləndirilməsi

Azərbaycan bölgədə yeni hərbi və təhlükəsizlik arxitekturası formalaşdırmışdır. 2023-cü ildə həyata keçirilən antiterror tədbirləri regionda separatizmin tam aradan qaldırılması ilə nəticələnmiş və dövlət suverenliyi bərqərar olmuşdur. Yeni sərhəd-keçid məntəqələrinin qurulması, komanda-idarəetmə mərkəzlərinin yaradılması, müasir müşahidə sistemlərinin quraşdırılması dövlətin təhlükəsizlik səviyyəsini əldə olunmamış dərəcədə yüksəltmişdir. Türkiyə ilə hərbi əməkdaşlığın güclənməsi bölgədə əlavə strateji sabitlik formalaşdırır.

Bu əməkdaşlıq Cənubi Qafqazda güc balansının Azərbaycanın xeyrinə dəyişməsində mühüm rol oynayır.

2. Qarabağda iqtisadi dirçəliş və dövlət müstəqilliyinin güclənməsi

Qarabağ bölgəsinin azad olunmasından sonra burada həyata keçirilən iqtisadi dirçəliş prosesləri Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. İqtisadi suverenlik hər bir dövlətin müstəqil qərarvermə imkanlarını, milli təhlükəsizliyini və siyasi sabitliyini müəyyən edən əsas sütunlardan biridir. Qarabağın bərpası isə ölkənin iqtisadi xəritəsini köklü şəkildə dəyişdirərək müstəqilliyin iqtisadi əsaslarını daha da zənginləşdirir və gücləndirir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialı uzun illər boyu istifadəsiz qalmışdı və bu, həm ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına, həm də regionlararası balansın qorunmasına mənfi təsir göstərirdi. Qarabağ Zəfərindən sonra Azərbaycan dövləti burada müasir iqtisadi modelin yaradılması üçün hərtərəfli proqram həyata keçirməyə başlamışdır. “Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının formalaşdırılması haqqında qərarlar, sənaye və aqrar inkişaf strategiyaları bu bölgəni ölkənin iqtisadi güc mərkəzlərindən birinə çevirmək məqsədi daşıyır.

Qarabağın iqtisadi dirçəlişi bütövlükdə beş əsas istiqamət üzrə aparılır: infrastrukturun bərpası, sənayeləşmə, kənd təsərrüfatının modernləşdirilməsi, logistikanın qurulması və investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması. Bu istiqamətlərin hər biri dövlət müstəqilliyinin iqtisadi dayaqlarının güclənməsinə bilavasitə təsir edir.

2.1 İnfrastrukturun bərpası – iqtisadi müstəqilliyin təməli

İnfrastruktur hər bir iqtisadi sistemin funksionallığını təmin edən əsas elementdir. Qarabağda aparılan genişmiqyaslı yol, enerji, su, rabitə və sosial infrastruktur layihələri bölgənin iqtisadi aktivliyini bərpa etmək üçün ən vacib addım olmuşdur. Füzuli, Şuşa, Zəngilan və Laçında tikilən hava limanları, yeni magistral yollar, dəmir yolları və elektrik şəbəkələri bu əraziləri ölkənin digər iqtisadi zonaları ilə inteqrasiya edir.

İnfrastrukturun güclənməsi həm də ölkənin daxili iqtisadi asılılıqlarını azaldır, regional inkişaf bərabərliyini təmin edir və milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığını artırır.

2.2 Sənaye parkları və müasir istehsal zonaları

Ağdam Sənaye Parkı, Cəbrayıl və Zəngilan sənaye sahələri Qarabağda iqtisadi dirçəlişin əsas lokomotivlərindəndir. Bu parklar:

- müasir istehsal sahələrinin yaradılmasını,
- emal sənayesinin inkişafını,
- yeni iş yerlərinin açılmasını,
- ixrac potensialının genişlənməsini təmin edir.

Sənaye parklarının yaradılması dövlət müstəqilliyinin iqtisadi əsaslarını gücləndirir, çünki istehsal güclərinin artması ölkənin xarici bazarlardan asılılığını azaldır, daxili bazarın təhlükəsizliyini artırır və milli valyutanın sabitliyinə müsbət təsir göstərir.

2.3. Aqrar sektorun dirçəldilməsi və ərzaq təhlükəsizliyi

Qarabağ torpaqları münbitliyi və kənd təsərrüfatı potensialının zənginliyi ilə seçilir. Aqroparklar, iri fermer təsərrüfatları, müasir suvarma sistemləri və “ağıllı kənd təsərrüfatı” texnologiyaları regionu Azərbaycanın ərzaq təhlükəsizliyinin mühüm sütununa çevirir.

Bu proses aşağıdakı üstünlükləri yaradır:

- strateji ərzaq növləri üzrə özünütəminatmə səviyyəsi yüksəlir,
- idxaldan asılılıq azalır,
- ixrac imkanları genişlənir,
- kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət sabitliyi təmin olunur.

Bu işə müstəqilliyin iqtisadi və sosial aspektlərini birbaşa gücləndirir.

2.4. İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması

Dövlət Qarabağda yerli və xarici investorlar üçün xüsusi güzəştlər sistemi yaratmışdır:

- 10 ilədək vergi və gömrük güzəştləri,
- infrastrukturun dövlət tərəfindən təmin edilməsi,
- investisiya təşviqi sənədləri,
- mülkiyyət hüququnun təminatı,
- təhlükəsiz mühitin yaradılması.

Bu addımlar Qarabağı Azərbaycanın ən cəlbedici investisiya bölgələrindən birinə çevirir və iqtisadi müstəqilliyin güclənməsinə töhfə verir.

Qarabağ iqtisadiyyatının dövlət müstəqilliyinə strateji təsiri.

Qarabağın iqtisadi dirçəlişi dövlət müstəqilliyini aşağıdakı istiqamətlər üzrə gücləndirir:

1. İqtisadi təhlükəsizlik artır, risklər azalır

İstehsal, kənd təsərrüfatı, enerji və logistika sahəsində artım ölkənin dayanıqlığını gücləndirir.

2. Büdcə gəlirləri genişlənir

Yeni sənaye zonaları, kənd təsərrüfatı təsərrüfatları və xidmət sahələri əlavə vergi mənbələri yaradır.

3. İqtisadi diversifikasiya təmin olunur

Neftdən asılılıq azalır, qeyri-neft sektorunun payı artır.

4. İnvestisiya axını artır

Xarici kapitalın cəlb olunması iqtisadi müstəqilliyin beynəlxalq dayaqlarını gücləndirir.

5. Sosial sabitlik və məşğulluq təmin olunur

Minlərlə iş yerinin yaradılması daxili sabitlik üçün mühüm amildir.

3. Nəqliyyat layihələrinin regional güc balansına təsiri

Nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycanın geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyinin möhkəmlənməsi baxımından əsas amillərdəndir. Zəngəzur dəhlizi regionun yeni strateji xəritəsini formalaşdırır. Bu dəhliz Azərbaycanı Türkiyə ilə birbaşa əlaqələndirməklə yanaşı, Türk Dünyasının vahid nəqliyyat sisteminin mərkəzi halqasına çevirir. Şuşa–Laçın yolu, Horadiz–Ağbənd dəmir yolu kimi layihələr Avrasiyanın ticarət və logistika xəritəsini yenidən müəyyənləşdirir. Bu marşrutlar ölkənin tranzit gəlirlərini artırır və regional güc balansında Azərbaycanın rolunu daha da gücləndirir.

4. Mədəni və humanitar dirçəliş: ideoloji suverenliyin gücləndirilməsi

Şuşanın bərpası Azərbaycan mədəniyyətinin dirçəlişi üçün strateji dönüş nöqtəsi olmuşdur. Tarixi abidələr bərpa edilir, mədəni festivallar keçirilir, şəhərin qədim ruhu yenidən canlandırılır. Köçkünlərin doğma torpaqlara qaytarılması sosial suverenliyin əsas komponentidir. Qayıdış proqramı təkcə demoqrafik tarazlığın bərpası deyil, həm də Qarabağın tarixi-mədəni irsinin yenidən bərpası deməkdir. Humanitar siyasət Qarabağı Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzinə çevirmək məqsədi daşıyır.

Qarabağın mədəni dirçəlişi Azərbaycanın ideoloji suverenliyinin gücləndirilməsində müstəsna rol oynayır. Çünki Qarabağ təkcə siyasi və iqtisadi məkan deyil, həm də Azərbaycan xalqının mənəvi yaddaşının, tarixi kimliyinin və bədii irsinin unikal mərkəzidir. Tarixən bu torpaqlarda yaranmış ədəbi məktəblər, musiqi ənənələri, memarlıq abidələri və dini-mədəni məkanlar Azərbaycan milli kimliyinin formalaşmasında həlledici rol oynayır. Məhz buna görə də Qarabağın mədəni dirçəlişi dövlət suverenliyinin ideoloji sütunlarının möhkəmlənməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Şuşa – milli kimliyin simvolik paytaxtıdır. Şuşanın bərpası yalnız memarlıq və abidələrin yenidən qurulması deyil, həm də milli-mənəvi dirçəlişin rəmzidir. Bu şəhər:

- Qarabağ xanlığının siyasi mərkəzi,
- Azərbaycan poeziyasının beşiyi,
- Xanəndəlik və muğam məktəbinin ocağı,
- Xalq yaradıcılığı ənənələrinin formalaşdığı unikal məkandır.

Şuşanın mədəniyyət paytaxtı elan olunması bu tarixi mirasın beynəlxalq səviyyədə tanınmasına şərait yaradır və Azərbaycan mədəniyyətinin global arenada təqdim olunmasında mühüm mexanizm rolunu oynayır. Şəhərdə keçirilən “Xarıbülbül” festivalı, Vaqif poeziya günləri, beynəlxalq musiqi toplantıları mədəni diplomatiyanın gücləndirilməsinə xidmət edir.

Mədəni suverenliyin dirçəlişində abidələrin bərpası.

Qarabağın işğal dövründə dağıdılmış, təhqir edilmiş minlərlə tarixi abidə bu gün yenidən bərpa olunur. Məsələn: Şuşa qalası və qala divarları, Gövhər Ağa məscidləri, Vaqif məqbərəsi, Laçın və Kəlbəcərdə tarixi körpülər, türbələr, məscidlər.

Bu abidələrin bərpası təkcə memarlıq irsinin qorunması deyil, həm də milli şüurun yenidən möhkəmləndirilməsi deməkdir. Dövlət suverenliyi yalnız siyasi hakimiyyətlə deyil, həm də tarixi yaddaş üzərində qurulan mənəvi suverenliklə təsdiq olunur.

Humanitar sahədə həyata keçirilən dövlət siyasəti Qarabağı gələcəyin öndə gedən mədəniyyət mərkəzinə çevirmək məqsədi daşıyır. Bu siyasət aşağıdakı prioritetləri əhatə edir:

1. Təhsil və elm ocaqlarının bərpası

Qarabağ universitetlərinin və filiallarının açılması, elmi-tədqiqat mərkəzlərinin yaradılması regionun intellektual inkişafını təmin edəcək. Təhsil müəssisələri mədəni dirçəlişin əsas aparıcı qüvvələrindən biri olacaq.

2. Mədəniyyət və incəsənət infrastrukturu

Şuşa, Ağdam və Füzulidə teatrların, konsert salonlarının, muzeylərin, rəqs və incəsənət məktəblərinin açılması yeni yaradıcılıq mühitinin formalaşmasına şərait yaradır.

3. Multikultural dəyərlərin bərpası

Qarabağ tarixən müxtəlif etnik, dini və sosial qrupların birgə yaşadığı tolerant məkan olmuşdur. Bu ənənənin bərpası humanitar siyasətin əsas istiqamətlərindəndir.

4. Mədəni diplomatiya

Qarabağda keçirilən festival və forumlar Azərbaycanın yumşaq gücünün güclənməsinə xidmət edir. Mədəni diplomatiya vasitəsilə Qarabağın səsi dünyaya çatdırılır və ölkənin beynəlxalq imici möhkəmlənir.

Köçkünlərin qayıdışı – sosial suverenliyin reallaşması

Qarabağda humanitar dirçəlişin ən mühüm istiqamətlərindən biri köçkünlərin doğma torpaqlara qaytarılmasıdır. Bu proses aşağıdakı sosial nəticələri doğurur: tarixi ədalət bərpa olunur, əhali bölgənin iqtisadi və sosial həyatına inteqrasiya edir, işğal nəticəsində yaranmış sosial parçalanma aradan qaldırılır, milli birliyin psixoloji və mənəvi dayaqları möhkəmlənir.

Sosial suverenlik anlayışı yalnız əhəlinin bölgədə yaşaması deyil, onların tam sosial təminat sistemində inteqrasiya olunması, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət xidmətlərinə əlçatanlığının təmin edilməsini nəzərdə tutur. Qarabağda qurulan “ağıllı kənd” və yeni yaşayış kompleksləri bunun bariz nümunəsidir.

İdeoloji suverenliyin əsaslandırılması.

İdeoloji suverenlik dövlətin milli kimliyi qorumaq gücünü, mədəniyyətə sahib çıxma qabiliyyətini və tarixi yaddaşı gələcək nəsillərə ötürmək bacarığını ifadə edir. Qarabağda aparılan bərpa və mədəni layihələr göstərir ki: milli ideologiyanın əsas sütunlarından biri tarixi irsin bərpasıdır; mədəni dirçəliş dövlətçilik ideyasının gücləndirilməsinə xidmət edir; Qarabağ modeli milli həmrəyliyin möhkəmlənməsinə səbəb olur; mədəni diplomatiya Azərbaycana beynəlxalq arenada nüfuz qazandırır.

Beləliklə, Qarabağın mədəni və humanitar dirçəlişi təkcə regional inkişaf layihəsi deyil, həm də Azərbaycan dövlətinin ideoloji suverenliyinin strateji dayaqıdır.

5. Qarabağ modelinin Azərbaycanın regional güc mərkəzi kimi formalaşmasına təsiri

Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycanın regional güc kimi mövqeyini gücləndirir. Bu model ölkənin xarici siyasət strategiyasını dərinləşdirir, Türk Dünyası ilə integrasiyanı gücləndirir, Avropa enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolunu artırır. Qarabağ modelinin uğuru Azərbaycanın siyasi nüfuzunu yüksəldir və ölkənin beynəlxalq sistemdə təsir imkanlarını genişləndirir.

Nəticə

Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycanın dövlət suverenliyinin siyasi, iqtisadi, ideoloji və təhlükəsizlik aspektlərini gücləndirən kompleks prosesdir. Aparılan yenidənqurma işləri yalnız regionun deyil, bütün Azərbaycanın inkişafını təmin edir. Qarabağ modeli ölkənin uzunmüddətli strateji inkişafını təmin edən mühüm dövlət siyasətidir. Bu siyasət Azərbaycanın Cənubi Qafqazın ən güclü aktoru kimi mövqeyini möhkəmləndirir və milli maraqların tam təmin olunmasına xidmət edir.

İstinadlar

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi məlumatları – president.az
2. “Böyük Qayıdış” Dövlət Proqramı (2022)
3. Dövlət Statistika Komitəsi – Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişaf göstəriciləri (2024)
4. UNEC Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzinin analitik hesabatları (2023–2024)
5. Türk Dövlətləri Təşkilatı – Regional əməkdaşlıq strategiyası (2023)
6. Qarabağ Dirçəliş Fondu – karabakhfoundation.az

AZƏRBAYCANDA DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN İQTİSADI DİRÇƏLDİLMƏSİNİN STRATEJİ MODELİ: ŞUŞA VƏ XANKƏNDİ ÜZRƏ İNTEQRASIYA OLUNMUŞ İNKİŞAF KONSEPSİYASI

Lalə Rəhman qızı Nəcəfli

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti müəllimi

Email: lale.tagizade@inbox.ru

ORCID: 0009-0005-2721-6754

XÜLASƏ

Məqalə Qarabağın dirçəldilməsinin Azərbaycan dövlət suverenliyinin gücləndirilməsində oynadığı strateji rolunu iqtisadi, institusional və mədəni aspektlər üzrə təhlil edir. Araşdırma göstərir ki, regionun bərpası təkcə infrastrukturun yenilənməsi deyil, həm də idarəetmə sisteminə reinteqrasiya, iqtisadi modelin modernləşdirilməsi, insan kapitalının bərpası və geoiqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Şuşanın mədəniyyət iqtisadiyyatı və festival turizmi əsasında inkişafı onu ideoloji və mədəni mərkəzə çevirir, Xankəndinin sənaye–aqrar istehsal, rəqəmsal xidmətlər və “ağıllı şəhər” modeli üzrə ixtisaslaşması isə regionun iqtisadi dayanıqlığını təmin edir. Tədqiqat həmçinin Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində yaranan geoiqtisadi imkanları – Orta Dəhliz, Zəngəzur dəhlizi və birgə investisiya təşəbbüslərini – dəyərləndirir. Nəticə göstərir ki, Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycanın suverenlik siyasətini gücləndirən və ölkənin regional strateji mövqeyini möhkəmləndirən kompleks inkişaf modelinə çevrilmişdir.

Açar sözlər: Qarabağın dirçəldilməsi, dövlət suverenliyi, mədəniyyət iqtisadiyyatı, ağıllı şəhər modeli.

Lala Rahman gizi Najafli

Azerbaijan State University of Economics, Lecturer

Email: lale.tagizade@inbox.ru

ORCID: 0009-0005-2721-6754

THE STRATEGIC MODEL OF KARABAKH'S ECONOMIC REVITALIZATION IN STRENGTHENING STATE SOVEREIGNTY IN AZERBAIJAN: AN INTEGRATED DEVELOPMENT CONCEPT FOR SHUSHA AND KHANKENDI

ABSTRACT

The article analyzes the strategic role of Karabakh's revitalization in strengthening the state sovereignty of Azerbaijan across economic, institutional, and cultural dimensions. The study demonstrates that the region's restoration is not limited to infrastructure renewal but also involves reintegration into the national governance system, modernization of the economic model, rebuilding of human capital, and expansion of geoeconomic linkages. The development of Shusha through cultural industries and festival tourism strengthens its position as an ideological and cultural hub, while Khankendi's specialization in industrial-agrarian production, digital services, and the “smart city” model enhances the region's economic resilience. The research also evaluates the geoeconomic opportunities emerging within the framework of the Organization of Turkic States—particularly the Middle Corridor, the Zangezur Corridor, and joint investment initiatives. The findings indicate that Karabakh's revitalization has evolved into a comprehensive development model that reinforces Azerbaijan's sovereignty policy and strengthens the country's regional strategic position.

Keywords: Karabakh revitalization, state sovereignty, cultural economy, smart city model.

GİRİŞ

Qarabağın işğaldan azad edilməsindən sonra bölgənin bərpası, iqtisadi dirçəldilməsi və sosial-mədəni mühitin yenilənməsi Azərbaycan dövlətinin əsas strateji prioritetinə çevrilmişdir. Mövzunun aktuallığı ondan irəli gəlir ki, Qarabağda aparılan yenidənqurma yalnız regional inkişaf layihəsi deyil, həm də dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi və milli təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu prosesin elmi təhlili post-münaqişə dövründə dövlət siyasətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün nəzəri və praktiki əsas yaradır.

Tədqiqatın məqsədi Qarabağın iqtisadi dirçəldilməsinin suverenliyə təsirini araşdırmaq, Şuşa və Xankəndi üçün integrasiya olunmuş inkişaf modelini təqdim etmək və regionun iqtisadi, mədəni və institusional potensialının dövlət idarəetmə sisteminə daxilolma mexanizmlərini müəyyənləşdirməkdir. Təklif olunan model dövlət proqramları, regional inkişaf strategiyaları və investisiya layihələri üçün praktiki baza yaradır.

Araşdırmanın elmi yeniliyi Qarabağın dirçəldilməsinin təkcə bərpa mərhələsi deyil, dövlət suverenliyinin iqtisadi bazası kimi şərh edilməsidir. Məqalədə ilk dəfə Şuşa üçün “mədəniyyət–kreativ sənayələr mərkəzi”, Xankəndi üçün isə “sənaye–aqrar–rəqəmsal iqtisadiyyat qovşağı” modeli daxil olmaqla, regionun inkişafının yeni konseptual çərçivəsi təqdim olunur.

Beləliklə, məqalə Qarabağın dirçəldilməsi prosesini dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi ilə əlaqələndirən kompleks yanaşma təqdim edir və Şuşa–Xankəndi integrasiya modelinin elmi əsaslarını müəyyənləşdirir.

I. QARABAĞIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ STRATEJİ ROLU

Suverenliyin möhkəmləndirilməsində iqtisadi dirçəliş amili

Qarabağda aparılan bərpa və yenidənqurma strategiyası Azərbaycanın dövlət suverenliyinin praktiki şəkildə bərqərar olmasının əsas sütunlarından birinə çevrilmişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması yalnız infrastrukturun bərpasını deyil, həm də ərazinin idarəetmə sisteminə tam integrasiyasını təmin edir. Qarabağda tətbiq edilən “ağıllı kənd” və “ağıllı şəhər” modelləri, genişmiqyaslı kommunal infrastruktur layihələri, elektrik və qaz təchizatının bərpası kimi proseslər dövlətin iqtisadi suverenliyinin praktiki təsdiqidir [3, s.255].

Cədvəl 1. Qarabağda iqtisadi dirçəlişin dövlət suverenliyinə təsir edən əsas istiqamətləri

İstiqamət	İzah	Suverenlik baxımından təsiri
İnfrastrukturun bərpası	Yol, körpü, enerji, su və rabitə şəbəkələrinin qurulması	Dövlətin ərazilərə nəzarət imkanının güclənməsi
Kommunal xidmətlərin təşkili	Elektrik, su, qazlaşdırma və yaşayış təminatı	Ərazinin tam funksional idarə edilməsinin bərpası
Rəqəmsal idarəetmə modelləri	Smart-city və smart-village sistemləri	Rəqəmsal suverenliyin təmin edilməsi
Sosial infrastruktur	Məktəb, xəstəxana, dövlət xidmətləri mərkəzləri	Əhalinin dövlətə faktiki integrasiyası
İqtisadi fəaliyyətdə canlanma	Sənaye və kənd təsərrüfatının bərpası	Milli iqtisadi sistemə real qoşulma

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bu istiqamətlər Qarabağda yenidənqurma prosesinin dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə birbaşa təsir etdiyini göstərir. Hər bir istiqamət regionun idarəetmə sisteminə integrasiyanı sürətləndirir, iqtisadi və sosial reabilitasiyanı gücləndirir.

Qarabağın geoiqtisadi mövqeyi və təhlükəsizlik arxitekturası

Qarabağ regionu Cənubi Qafqazın geoiqtisadi xəritəsində mərkəzi mövqeyə malikdir və regionun nəqliyyat, enerji və təhlükəsizlik proseslərində həlledici rol oynayır. Burada yaradılan hava limanları, magistral yollar və sərhəd-keçid məntəqələri yalnız iqtisadi əhəmiyyət daşıyır, həm də dövlətin ərazi üzərində tam suveren nəzarətinin göstəricisidir. Şuşa, Xankəndi, Füzuli, Zəngilan və Laçın xəttinin hərbi-strateji koordinasiyası Azərbaycan üçün yeni təhlükəsizlik sistemi formalaşdırır [5, s.192].

Cədvəl 2. Qarabağın təhlükəsizlik və nəqliyyat sisteminin dövlət suverenliyinə təsiri

Komponent	Təfərrüat	Suverenlik baxımından rolu
Magistral yollar	Füzuli–Şuşa, Ağdam–Xankəndi, Zəngilan–Laçın	Dövlətin əraziyə operativ nəzarət imkanını artırır
Hava limanları	Füzuli, Zəngilan, Laçın aeroportları	Hərbi, humanitar və iqtisadi logistik üstünlük
Sərhəd-keçid məntəqələri	Gömrük və sərhəd nəzarət postları	Dövlətin sərhəd suverenliyinin faktiki təminatı
Təhlükəsizlik strukturları	Ordu, polis, FHN, komendantlıq sistemləri	Hüquqi və inzibati nəzarət mexanizmi

Cədvəldə göstərilən komponentlər Qarabağın təhlükəsizlik və nəqliyyat arxitekturasının dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində necə həlledici rol oynadığını göstərir.

Qarabağın dövlət idarəetmə sisteminə integrasiyası və institusional suverenlik modeli

Qarabağda dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi regionun idarəetmə, iqtisadi və hüquqi sistemlərinin ölkənin vahid institusional çərçivəsinə tam integrasiyasını tələb edir. Suverenlik yalnız ərazi üzərində nəzarət deyil, həm də resurs bölgüsü, fiskal idarəetmə, hüquqi normativlik və sosial xidmətlərin dövlət modeli daxilində işləməsi ilə təmin olunur. Bu baxımdan Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılması idarəetmənin mərkəzləşdirilməsi və regional inkişafın planlı şəkildə həyata keçirilməsi üçün mühüm institusional addımdır.

İnstitusional suverenliyin gücləndirilməsində “Böyük Qayıdış” proqramı xüsusi rol oynayır; proqram bərpa prosesini strateji ardıcılıqla idarə edərək təsadüfi layihələrin qarşısını alır və dövlət nəzarətinin səmərəliliyini artırır. Bu model həm iqtisadi sabitliyi, həm də idarəetmə mexanizmlərinin effektivliyini möhkəmləndirməklə suverenliyin praktiki təminatını formalaşdırır [1].

Nəticə etibarilə, Qarabağın institusional idarəetmə sisteminə integrasiyası sadəcə bərpa deyil, dövlət suverenliyinin hüquqi-administrativ möhkəmləndirilməsi üçün əsas baza kimi çıxış edir və regionda uzunmüddətli inkişaf, sosial rifah və strateji dövlət nəzarəti üçün dayanıqlı çərçivə yaradır.

II. ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATI VƏ TURİZM MODELİ

Şuşanın Mədəniyyət Paytaxtı Kimi Strateji Mövqeyi və Festival–Mədəni Turizmin İnkişafı

Şuşa Azərbaycan milli-mədəni kimliyinin formalaşmasında xüsusi yer tutan strateji məkandır və işğaldan azad edilməsindən sonra onun bərpası həm tarixi yaddaşın, həm də dövlət suverenliyinin ideoloji əsaslarının gücləndirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şəhərin “mədəniyyət paytaxtı” statusu, musiqi və poeziya ənənələrinin dirçəldilməsi, memarlıq irsinin bərpası Şuşanı ölkənin aparıcı mədəniyyət iqtisadiyyatı mərkəzlərindən birinə çevirir və turizmin genişlənməsinə real zəmin yaradır. Şuşada keçirilən “Xarıbülbül”, “Vaqif Poeziya Günləri” kimi tədbirlər festival turizmini canlandıraraq şəhərə qısa müddətdə böyük turist axını təmin edir, xidmət sektorunu genişləndirir və sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırır [7, s.18-19].

Şuşada “Mədəniyyət Hub”: kreativ iqtisadiyyat və mədəni irsin integrasiyası

Şuşada kreativ iqtisadiyyatın inkişafı şəhərin mədəniyyət, incəsənət, musiqi, media və rəqəmsal kontent kimi yüksək dəyər yaradan sahələr üzrə ixtisaslaşmasını sürətləndirir. Tarixi-mədəni irsin zənginliyi “Mədəniyyət Hub” modelinin formalaşması üçün əlverişli baza yaradır və bu klaster musiqi və incəsənət təhsili, media istehsalı, rəqəmsal mədəniyyət laboratoriyaları və festival menecmenti kimi istiqamətləri özündə birləşdirə bilər. Bu yanaşma Şuşada innovativ sahibkarlığın genişlənməsinə, gənclərin məşğulluğunun artmasına və şəhərin regional mədəni kreativlik mərkəzinə çevrilməsinə töhfə verir [2, s.82].

Şuşada mədəni irsin qorunması da kreativ iqtisadiyyatla paralel şəkildə həyata keçirilməli və şəhərin iqtisadi inkişaf strategiyasına integrasiya olunmalıdır. UNESCO-nun “mədəni irs – iqtisadi resursdur” prinsipinə uyğun olaraq tarix-memarlıq nümunələrinin bərpası, muzey və mədəni marşrutların yaradılması turizmin cəlbediciliyini artırır və kreativ iqtisadiyyat üçün davamlı zəmin formalaşdırır. Bu integrasiya Şuşanın brend dəyərini yüksəldir, beynəlxalq tanınılmasını gücləndirir və şəhərin uzunmüddətli mədəni-iqtisadi inkişafının əsas dayaq nöqtəsinə çevrilir.

III. XANKƏNDİNİN İQTİSADİ QURUCULUQ MODELİ

Xankəndinin post-münaqişə dövründə formalaşan iqtisadi potensialı

Post-münaqişə dövründə Xankəndinin bərpası şəhərin sənaye, aqrar və xidmət sektorları üzrə funksional iqtisadi mərkəzə çevrilməsini nəzərdə tutur. Coğrafi mövqe, məhsuldar torpaq ehtiyatları, nəqliyyat şəbəkəsinin bərpası və dövlət investisiya paketləri Xankəndinin regional iqtisadi sistemə integrasiyasını sürətləndirən əsas amillərdir. Şəhərin iqtisadi modelinin formalaşdırılması həm məşğulluq imkanlarını artırır, həm də Qarabağ iqtisadi rayonunun vahid makroiqtisadi məkan kimi bərpasına xidmət edir.

Cədvəl 3. Xankəndinin əsas iqtisadi istiqamətləri

İqtisadi sahə	Əsas məzmun	Gözlənilən təsir
Sənaye istehsalı	Emal müəssisələri, tikinti materialları, qida sənayesi	Məşğulluğun artması, istehsalın bərpası
Aqrar sektor	Əkinçilik, heyvandarlıq, torpaq ehtiyatları	Yerli ərzaq təminatının gücləndirilməsi
Xidmət sektoru	Ticarət, logistika, səhiyyə, rəqəmsal xidmətlər	İqtisadi aktivliyin canlanması

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bu struktur Xankəndidə qısa müddətdə iqtisadi dövriyyənin bərpasına, uzunmüddətli dövrdə isə dayanıqlı iqtisadi sistemin formalaşmasına şərait yaradır.

“Ağıllı şəhər – ağıllı iqtisadiyyat” konsepsiyası

Xankəndinin bərpasında tətbiq edilən modern şəhərsalma yanaşması rəqəmsal nəzarət, resurs səmərəliliyi və elektron xidmətlərə əsaslanan “ağıllı şəhər” modelini ön plana çıxarır. Bu model idarəetmənin sürətlənməsinə, şəffaflığın artmasına və iqtisadi fəaliyyətin avtomatlaşdırılmasına imkan yaradır. Eyni zamanda, enerji səmərəliliyi texnologiyaları, ekoloji monitoring və rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi şəhərin uzunmüddətli sosial-iqtisadi dayanıqlılığının mühüm komponentidir [6].

Cədvəl 4. Ağıllı şəhər konsepsiyasının komponentləri

Komponent	Təsviri	Strateji üstünlük
Rəqəmsal idarəetmə	Elektron xidmətlər, smart nəqliyyat, real vaxt monitorinqi	Şəffaf idarəetmə və sürətli xidmət
Ağıllı iqtisadiyyat	Rəqəmsal ödəmələr, e-ticarət, smart-logistika	İnvestisiya mühitinin yaxşılaşması
Yaşıl enerji	Günəş-külək enerjisi, enerji səmərəli binalar	Ekoloji təhlükəsizlik və enerji müstəqilliyi

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Bu model regionda innovasiya ekosisteminin genişlənməsini təşviq edir, startap təşəbbüsləri üçün münbit mühit yaradır və Xankəndini texnologiya yönümlü iqtisadi mərkəz kimi formalaşdırır.

Xankəndi üçün 2030–2040 uzunmüddətli strateji inkişaf çərçivəsi

Xankəndinin gələcək inkişafı yalnız ilkin bərpa tədbirləri ilə məhdudlaşmır; şəhər üçün 2030–2040 dövrünü əhatə edən konseptual iqtisadi model hazırlanmalıdır. Bu model iqtisadi təhlükəsizliyi, sosial rifahı və idarəetmə dayanıqlılığını təmin edən çoxkomponentli yanaşmaya əsaslanır və məqsəd Xankəndini Qarabağ iqtisadi rayonunun aparıcı inkişaf mərkəzinə çevirməkdir. Bu strateji çərçivə beş əsas blokdan ibarətdir:

- 1. Sənaye–aqrar integrasiya:** istehsal zəncirinin qurulması və məhsul dövriyyəsinin genişləndirilməsi.
- 2. Təhsil və insan kapitalı:** peşə məktəbləri, texnoloji təlimlər və əmək bazarına hazırlıq.
- 3. Sosial reabilitasiya:** təhlükəsiz yaşayış, sağlamlıq və kommunal xidmətlərin tam bərpası.
- 4. Rəqəmsal iqtisadiyyat:** e-xidmətlər, elektron idarəetmə və rəqəmsal sahibkarlıq.
- 5. Yaşıl enerji və ekoloji davamlılıq:** günəş-külək enerji layihələri və ekoloji təhlükəsizlik mexanizmləri.

Bu strateji model Xankəndinin təkcə iqtisadi canlanmasına deyil, həm də Qarabağ regionunun vahid inkişaf konsepsiyasına sinxron integrasiya olunmasına xidmət edir və Azərbaycan dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır.

IV. TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ GEOİQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ VƏ QARABAĞIN İNKİŞAFINDA ROLU

Türk Dövlətləri Təşkilatının regional iqtisadi integrasiyada strateji mövqeyi

Türk Dövlətləri Təşkilatı (TDT) son illərdə Orta Asiya–Qafqaz–Anadolu xətti boyunca regional integrasiyanın ən dinamik geoiqtisadi platformasına çevrilmişdir. Azərbaycan və Türkiyə bu strukturda aparıcı rol oynayaraq enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat-kommunikasiya xətləri, ticarət əlaqələri və investisiya əməkdaşlığında yeni regional çərçivə formalaşdırır. Qarabağın azad edilməsi TDT ölkələri üçün bu regionda birgə iqtisadi fəaliyyət, sənaye kooperasiyası və logistik əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmişdir.

Cədvəl 5. TDT çərçivəsində Qarabağ üçün əsas əməkdaşlıq istiqamətləri

Əməkdaşlıq sahəsi	Təsviri	Qarabağa təsiri
Nəqliyyat-logistika	Transxəzər – Orta Dəhliz, yeni yollar, hava limanları	Qarabağın qlobal ticarət xəritəsinə çıxışı güclənir
Enerji təhlükəsizliyi	Qaz-neft infrastrukturunu, yaşıl enerji layihələri	Regionun enerji dayanıqlılığı artır
Ticarət-sənaye	Sənaye parkları, investisiya layihələri	Yeni iş yerləri və iqtisadi şaxələndirmə
Texnologiya və rəqəmsallaşma	IT layihələri, smart texnologiyalar	İnnovasiya ekosisteminin formalaşması

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Beləliklə, bu əməkdaşlıq çərçivəsi Qarabağı təkcə bərpa olunan region deyil, həm də Türk dünyasının iqtisadi əlaqə nöqtəsi kimi strateji mərkəzə çevirir.

Qarabağın yeni geoiqtisadi statusu və türk dövlətləri ilə integrasiya olunmuş investisiya-sənaye əməkdaşlığı

Orta Dəhliz və Zəngəzur dəhlizi türk dövlətlərini vahid iqtisadi məkanda birləşdirən əsas nəqliyyat marşrutlarına çevrilərək Qarabağın geoiqtisadi əhəmiyyətini artırır. Transxəzər xətti sürət və xərc üstünlüklərinə görə alternativ qlobal ticarət yolu kimi çıxış edir və regionun logistika mərkəzinə çevrilməsinə şərait yaradır. Bərpa olunan magistrallar, hava limanları və nəqliyyat qovşaqları Qarabağın tranzit rolunu daha da gücləndirir. Türk dövlətləri ilə birgə investisiya təşəbbüsləri – sənaye zonaları, aqrar emal parkları, logistika mərkəzləri və texnoparkların qurulması – regionda çoxşaxəli iqtisadi struktur formalaşdırır. Bu əməkdaşlıq Türk İnvestisiya Fondu çərçivəsində daha sistemli şəkildə genişlənə bilər və KOB transferi, aqrar texnoloji modernləşmə və rəqəmsal xidmətlərin inkişafını dəstəkləyə bilər [4, s.69].

Cədvəl 6. Türk dövlətləri ilə Qarabağ üzrə potensial investisiya sahələri

Sektor	Mümkün layihələr	Regional təsir
Sənaye	Emal müəssisələri, tikinti materialları	Məşğulluq və daxili istehsalın artması
Aqrar iqtisadiyyat	Emal parkları, aqro-logistika	Qida təhlükəsizliyi və ixrac potensialı
Logistika	Yük terminalları, distribusiyaya mərkəzləri	Orta Dəhlizdə tranzit rolunun güclənməsi
Texnologiya	IT mərkəzləri, startap zonaları	İnnovativ iqtisadiyyatın inkişafı

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Beləliklə, əməkdaşlıq Qarabağı regionda həm təhlükəsiz, həm də yüksək texnoloji investisiya məkanına çevirir.

Qarabağın Türk dünyası ilə mədəni-iqtisadi integrasiyasının strateji nəticələri

Türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq yalnız iqtisadi deyil, həm də humanitar və mədəni sahələrdə Qarabağa yeni strateji dəyər qazandırır. Şuşada keçirilən türk mədəniyyət festivalları, beynəlxalq konfranslar, gənclər proqramları və ədəbi-mədəni layihələr regionun mədəni diplomatiyasını gücləndirir və Qarabağı Türk dünyasının mədəniyyət mərkəzi kimi möhkəmləndirir. Bu integrasiya turizmin inkişafını sürətləndirir, kreativ sənayeləri genişləndirir və Qarabağın brend dəyərini yüksəldir. Mədəni integrasiya Qarabağın iqtisadi mühitini daha cəlbedici edir, xarici sərmayə axınını artırır və regionun uzunmüddətli dayanıqlı inkişafının əsas ideoloji dayaqlarından birini formalaşdırır.

NƏTİCƏ

Qarabağın dirçəldilməsi mərhələsi Azərbaycan dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə siyasi, iqtisadi və mədəni aspektlərdən təsir göstərən kompleks prosesdir. Tədqiqat göstərir ki, regionun bərpası təkcə infrastrukturun yenilənməsi deyil, həm də modernləşmə, rəqəmsallaşma və geoiqtisadi integrasiya elementlərini birləşdirən yeni inkişaf modelidir. Şuşanın mədəniyyət və turizm mərkəzi kimi formalaşması, Xankəndinin isə sənaye-aqrar və rəqəmsal iqtisadiyyat üzrə ixtisaslaşması Qarabağın çoxşaxəli dirçəlişinə sinerji yaradır və onun Azərbaycanın iqtisadi məkanına tam integrasiyasını sürətləndirir.

Türk Dövlətləri Təşkilatı ilə əməkdaşlıq, Orta Dəhliz və Zəngəzur dəhlizinin yaratdığı imkanlar Qarabağın geoiqtisadi rolunu gücləndirir və regionu Cənubi Qafqazın perspektivli iqtisadi qovşaqlarından birinə çevirə bilər. Bununla yanaşı, əhali qayıdışı, idarəetmə dayanıqlılığı və təhlükəsizlik məsələləri kompleks yanaşma tələb edən əsas çağırışlar olaraq qalır. Ümumilikdə, Qarabağın yenidən qurulması Azərbaycanın yeni iqtisadi və mədəni mərhələyə keçidini təmin edən strateji prosesdir və təqdim olunan

integrasiya olunmuş inkişaf modeli ardıcıl tətbiq edildiyi təqdirdə regionun uzunmüddətli dayanıqlığını və strateji əhəmiyyətini gücləndirə bilər.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı. AR Prezidentinin 16 noyabr 2022-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
 2. Əliyev, Ş. T. (2022). Şuşa şəhərinin sosial-iqtisadi quruculuğunun strateji aspektləri və inkişaf drayverləri. İçində Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi və Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutunun birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən “Azərbaycanda Mədəniyyət İqtisadiyyatı: Şuşadan İnkişaf İmpulsarı” beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları (10-18 sentyabr, 2022 ci il / Şuşa–Bakı) səh. 78–86.
 3. Əliyev, Ş.T. (2021). Qarabağ regionunda bərpa və dirçəliş proseslərinin aktual aspektləri / Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Sumqayıt Dövlət Universiteti. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 880 illiyinə həsr olunmuş: Regional iqtisadiyyat: Müasir aspektlər və aktual məsələlər adlı Respublika elmi konfransının materialları. (Sumqayıt, 22-23 aprel 2021). səh. 253-256.
 4. Əliyev, Ş.T. (2021). Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının yaradılmasının strateji aspektləri. Geostrategiya, 4(64), 67–72.
 5. Səmədzadə, Z. O. (2022). Qarabağ iqtisadiyyatı 100 ildə (A. Səmedzadə, Baş red.; Y. Məmmədova, Red.). Bakı: Kitab Çapı. 856 s.
 6. Гасымлы, В. (2022). Карабах и Восточный Зангезур будут новым драйвером экономического роста в Азербайджане / В. Гасымлы // Интерактивная наука.. № 3(68), – с. 69-70.
 7. Aliyev, Sh. (2025). The strategic importance of the revival of the city of Shusha in strengthening the state sovereignty of Azerbaijan. The Scientific Heritage, (157), 17–22.
-

QARABAĞ BÖLGƏSİNİN FİZİKİ-COĞRAFI XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN YENİDƏN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ İQTİSADI DAVAMLILIĞIN TƏMƏLİ KİMİ

Aytac Niftaliyeva Mahmud qızı
Bakı Dövlət Universiteti, müəllim
e-mail: awesomesl@yandex.ru

Xülasə: Azərbaycan Respublikasının fiziki-coğrafi baxımdan zəngin və mürəkkəb bölgələrindən biri də Qarabağ regionudur. Cənubi Qafqazın mərkəzi hissəsində yerləşən və Kiçik Qafqaz dağlarının şimal-şərq yamaclarını, dağətəyi və düzənlik zonalarını əhatə edən bölgə geomorfoloji, orografik və ekoloji baxımdan dinamik xüsusiyyətlərə malikdir. Eyni zamanda bölgə zəngin landşaftı ilə fərqlənir və yüksək coğrafi mürəkkəbliyə malikdir. Qarabağ bölgəsinin uzun müddət işğal altında olması səbəbindən bölgənin fiziki-coğrafi şəraitinin elmi cəhətdən qiymətləndirilməsi istiqamətində böyük boşluq yaranmışdır. İşğal dövründə Qarabağ bölgəsində ekosistemin funksional tarazlığı ciddi şəkildə pozulmuş, torpaq, su, iqlim, flora və fauna örtüyü arasındakı əlaqələr zəifləyib və bərpası uzun illər çəkəcək həm ciddi ekoloji, həm də iqtisadi böhranlar yaranmışdır.

Aşar sözlər: Qarabağ bölgəsində ekoloji terror, torpaqların deqradasiyası, iqtisadi davamlılıq, eroziya, səhrələşmə

Giriş

İşğaldan azad olunduqdan sonra Qarabağ regionunun fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin yenidən öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi həm elmi, həm də praktiki aspektdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İşğal və müharibə dövründə regionda yaranan geomorfoloji, hidroloji, ekoloji dəyişikliklər, torpaq və landşaft strukturlarında müşahidə olunan transformasiyalar regionun müasir coğrafi mənzərəsinin yeni elmi meyarlara uyğun qiymətləndirilməsini aktuallaşdırır. İşğal dövründə bölgənin təbii infrastrukturlarının kəskin antropogen təsirlərə məruz qalması, mövcud infrastrukturun dağıdılması, torpaq örtüyünün deqradasiyası, meşə massivlərinin kütləvi şəkildə məhv edilməsi, hidroqrafik təsisatların sıradan çıxarılması, bölgənin fiziki-coğrafi və ekoloji vəziyyətində mənfi dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Məhz buna görə də, regionun fiziki - coğrafi xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi prosesi elmi və praktiki cəhətdən kompleks yanaşma tələb edir.

Əsas hissə

Məlim olduğu kimi, 30 illik işğal dövründən sonra bölgənin coğrafi məlumatların - relyef, iqlim, torpaq, faydalı qazıntılar və hidroqrafik sistemlərin təkrar xəritələndirilməsi bərpa prosesinin planlaşdırılması və iqtisadi davamlılığa nail olmaq üçün əsas strateji tədqiqat istiqamətlərindən biridir. Meşə massivlərinin (təxminən 100 min hektara yaxın) məqsədli şəkildə məhv edilməsi, yanğınlar və nəzarətsiz otarma nəticəsində humus qatının intensivliyi və torpaq üzərində qoruyucu funksiyası azalmış, torpaqların fiziki və bioloji məhsuldarlığı təbii olaraq zəifləmişdir. Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı dağlıq ərazilərində eroziya səviyyəsinin 2-3 dəfə artmasının əsas səbəbi məhz meşə örtüyünün məhv edilməsidir. Şabalıdı və allüvial torpaqların strukturunda da mühüm dəyişikliklər müşahidə olunur: torpaqların uzun müddət becərilməməsi, eroziyanın güclənməsi və suvarma sistemlərinin sıradan çıxması onların aqrokimyəvi xüsusiyyətlərini əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdirmişdir [7].

Cədvəl-1

Kategoriya	Zərərin təsviri	Nəticələr	Bərpa istiqamətləri
Torpaq Ehtiyatları	Müharibə və işğal dövründə torpaqların intensiv şəkildə əkin üçün yararsız hala düşməsi, şoranlaşma və eroziya	Torpaqların məhsuldarlığı azalmış, kənd təsərrüfatı üçün istifadəsi məhdudlaşmışdır. Torpaq profilində qida maddələri itmişdir.	Torpaqların deqradasiyasının qarşısını almaq üçün əkinçilikdən əvvəl üzvi gübrə və eroziya əleyhinə metodlar tətbiq olunmalıdır; təbii bitki örtüyü bərpası
Su Ehtiyatları	Su mənbələrinin çirklənməsi, göllərin və çayların quruması və çirklənməsi	İçməli və suvarma sularının keyfiyyəti pisləşmiş, hidrobioloji balans pozulmuşdur	Su filtrasiya və təmizləmə sistemlərinin qurulması; çay və göl sahələrinin təmizlənməsi; ekosistemə uyğun suvarma texnologiyaları

Faydalı Qazıntılar	Mədənlərin talan edilməsi, qeyri-qanuni qazıntılar, qızıl və digər mineral ehtiyatların səmərəsiz istifadəsi	Qızıl, mis, qara və dəmir filizi kimi faydalı qazıntılar əhəmiyyətli dərəcədə itirilmiş və ətraf mühit çirklənmişdir	Mədənlərin ekologiyaya uyğun işlənməsi; torpaq və suyun təmizlənməsi
Meşə Ehtiyatları	Meşələrin kütləvi şəkildə kəsilməsi, yanğınlar və qeyri-qanuni odun toplama	Meşə sahələri 40–60% azalmış, bioloji müxtəliflik və torpaq qoruyuculuğu ciddi zərər görmüşdür	Meşə bərpası proqramları; endemik və yerli ağac növlərinin əkilməsi; meşə mühafizəsi və monitorinq sistemi
Bioloji Müxtəliflik	Flora və faunanın məhv olması, ovçuluq və ekosistem pozuntuları	Yabani heyvan populyasiyaları azalmış, nadir və endemik növlər yox olma təhlükəsi ilə üzləşmişdir	Qorunan təbiət zonalarının yaradılması; bioloji bərpa proqramları və monitorinq; təbii-coğrafi mühitin bərpası

İşğal dövründə bölgənin təbii ehtiyatlarına dəyən zərərin təsnifləşdirilməsi

Müharibədən sonrakı dövrdə aparılan müşahidələr və analizlər göstərir ki, təbii komponentlərin bərpası uzunmüddətli monitorinq və planlaşdırılmış tədbirlər planının tərtib olunmasını tələb edir. Uzun müddətli işğal dövründə biomüxtəlifliyin əsaslı şəkildə zədələnməsi, eləcə də heyvanların yaşama areallarının daralması, minaların təsiri ilə torpağın üst horizontunun dağılması, şoranlaşma və səhrələşmə prosesləri hal hazırda təbii olaraq iqtisadiyyatın diversifikasiyasına mənfi təsirlərini göstərməkdədir [6]. Hal-hazırda Qarabağ iqtisadi rayonunda əkinçiliyin, maldarlığın inkişafında ləngimələrə səbəb olan nüanslar məhz işğal dövründə törədilmiş ekoloji fəlakətlərin birbaşa təzahürüdür. Belə ki, erməni işğalı dövründəki coğrafi-ekoloji fəlakətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- Mina partlayışlarının və hələ də aktiv olan (partlamamış) minaların relyefin səthinə təsiri:

Məlum olduğu kimi, mina partlayışları nəticəsində torpaq ehtiyatlarının fiziki, kimyəvi və bioloji mənfəəti təsir göstərərək onun pH səviyyəsini dəyişir, mikroorqanizmləri məhv edir, landşaft degradasiya uğrayır. Eyni zamanda, partlamamış minalar torpaq və bitki örtüyündə lokal deformativ dəyişikliklər yaratma və eroziya riskini artırma xüsusiyyətinə malikdir. Mina partlayışları torpaq qatının sıxlığı dəyişir, humus qatını və biomüxtəlifliyi məhv edir. Minaların basdırıldığı ərazilərdə torpaq mexaniki olaraq parçalanır, dərə və çuxurların əmələgəlməsi nəticədə relyefdə süni qabarıqlıq və ya çöküntülərin meydana çıxması qaçılmaz olur. Bundan əlavə, minaların mövcud olduğu ərazilərdə əkinçilik və meşə təsərrüfatının bərpası uzun müddət mümkün olmur, çünki texniki vasitələrin və işçi qüvvəsinin təhlükəsizlik səbəbindən bu sahələrə daxil ola bilməməsi, ərazinin əkilib-becərilmə imkanlarını minimuma endirir. Suvarma prosesi həyata keçirilmədiyinə görə təbii olaraq torpaq eroziyasının intensivliyini artırır və ekosistemin regenerasiya prosesini müəyyən zaman üçün dayandırır və ya ləngiyir [4]. Belə ki, minaların təsiri yalnız fiziki deformasiya ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda ekoloji disbalans yaradır.

- Meşə massivlərinin məhv edilməsi və torpağın münbit örtüyünün azaldılması

İşğal dövründə meşə massivlərinin sistemli şəkildə məhv edilməsi Qarabağ bölgəsində torpaq örtüyünün eroziyasının artmasına ciddi təsir göstərmişdir. Rəsmi məlumatlara əsasən işğal dövründə 54.000 hektardan çox meşə sahəsi məhv edilmişdir. İşğaldan əvvəl Qarabağ bölgəsində 228.794 hektar meşə massivi mövcud idisə, işğaldan sonra bu rəqəm 174.466 hektar təşkil edir. Xüsusilə qeyd edə bilərik ki, Zəngilan rayonunda 1974-cü ildə salınmış parkda demək olar ki, bütün çinar ağacları kəsilmişdir. Meşə ehtiyatlarının qırılması nəticəsində torpağın üst münbit qatı – humus təbəqəsi – əhəmiyyətli dərəcədə nazılmış, torpaq eroziyasını güclənməsilə yanaşı yamac dağətəyi sahələrində torpaq yuyulması artmış və struktur parçalanması intensivləşmişdir. Vegetasiya qatının sıradan çıxması nəticəsində torpağın özünü bərpa imkanları zəifləmişdir. Meşə örtüyünün işğalçı dövlət tərəfindən sistemli şəkildə məhv və talan edilməsi, həmçinin torpağın fiziki-kimyəvi xüsusiyyətlərinə təsirsiz qalmamışdır. İşğal dövründə (1992-2020) Kəlbəcər, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Şuşa və Xocavənddə meşə massivləri qırılaraq Ermənistanla daşınıb, tikinti və sənaye ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə üçüncü dövlətlərə satılıb. Bir çox nadir bitki növlərinin tamamilə məhv edilməsi (Şərq palıdı, Qafqaz və eldar şamı. Şərq çınarı, endemik meşə kol növləri və s.) biomüxtəlifliyin yox olmasına səbəb olmuşdur [6]. Belə ki, kölgəliyin olmaması səbəbindən rütubətin azalması və orqanik maddələrin dövriyyəsində geriləmə müşahidə olunur ki, bu da torpağın su tutma qabiliyyətinin itməsinə səbəb olaraq strukturun deformasiyasına gətirib çıxarmışdır. Meşə massivlərinin məhvi

nəticəsində baş verən problemlərdən biri də “Qırmızı Kitab”a düşən bir çox heyvan növlərinin (cüyür, bezoar keçisi, Qafqaz tülküsi, bir sıra qartal növləri) bölgəni tərk etməsi ilə nəticələnmişdir.

- Su ehtiyatlarının çirkləndirilməsi

İşğal dövründə su ehtiyatlarının çirklənməsi regionda daha geniş ekoloji təhlükə yaratmışdır. Oxçucay, Tərtərçay, Bazarçay və s. kimi çaylara sənaye tullantılarının axıdılması su ehtiyatlarını ağır metallarla zəhərləmişdir. Sistemli olaraq suvarmanın dayandırılması torpağın rütubət balansını kəskin şəkildə azalması ilə nəticələnmiş, bu isə torpağın qurumasına, strukturunun pozulmasına və eroziya meyilliliyinin artmasına səbəb olmuşdur ki, bu da nəticə etibararı ilə səhrələşmə prosesi deməkdir. Eyni zamanda, drenaj sistemlərinin işləməməsi qurultularının torpağın münbit səthinə yaxınlaşmasını sürətləndirmişdir. Bu isə bəzi sahələrdə təbii olaraq şoranlaşmanın sürətlənməsinə şərait yaratmışdır. Bu proses torpağın aqrokimyəvi göstəricilərini kəskin aşağı salmış və məhsuldarlıq potensialını minimuma endirmişdir. Suvarma sistemlərinin olmaması həm də landşaftda dəyişikliklər yaradır. Su təminatının pozulması nəticəsində əvvəldən mövcud olan məhsuldar agroekosistemlər tədricən yarımtəbii quru çöl landşaftlarına çevrilməyə başlayır, bu isə Qarabağ regionun bütöv ekoloji mənzərəsində degradasiya proseslərinin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur [5]. Bu zonalarda torpaq və bitki örtüyünün dayanıqlılığı azaldığı üçün yamaclarda eroziya və sürüşmə riskləri artmışdır.

- Dağ- mədən sənayesi ilə təbii landşaftların dağıdılması

Qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ bölgəsində faydalı qazıntı yataqlarının (qızıl, mis və s.) qanunsuz istismarı, açıq üsulla aparılan mədən işləri ərazinin geomorfoloji quruluşunun strukturunu pozmuş, torpaq qatına mənfi təsir göstərmiş, relyefdə dərin yarıqlar yaratmışdır.

Qarabağ regionunun müasir fiziki-coğrafi mənzərəsinin yenidən öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi yalnız təbii komponentlərin hazırkı vəziyyəti ilə məhdudlaşmır, həm də onların qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin öyrənilməsinə tələb edir. Landşaft quruluşunun dəyişməsi, su ehtiyatlarının dinamikası, torpaq örtüyünün bioloji və kimyəvi strukturunda baş verən dəyişikliklər bölgənin bərpa-quruculuq strategiyasının əsas istiqamətidir. Hidroqrafik şəbəkənin vəziyyəti də bölgədə gedən dəyişikliklərin mühüm göstəricisidir. Çay hövzələrinin bir hissəsində suların çirklənməsi, çöküntülərin miqdarının artması və suvarma kanallarının sıradan çıxması su ehtiyatlarının bərabər paylanmasını çətinləşdirir [1]. Dağlıq zonalarda qar və yağış sularının toplanma rejimi dəyişdiyindən, yaz-yay aylarında suvarma üçün mövcud olan axım suları əvvəlki illərlə müqayisədə qeyri-sabit xarakter almışdır ki, bu da mikroiklim xüsusiyyətlərinin dəyişməsi ilə nəticələnmişdir. Yeraltı suların səviyyəsində də dalğalanma müşahidə olunur və bu, həm torpaq şoranlaşması, həm də bataqlaşma ehtimalını artırır. Torpaq örtüyündə baş verən dəyişikliklər yalnız degradasiya ilə məhdudlaşmır, həm də struktur baxımından yeni xüsusiyyətlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Mineral maddələrin tərkibində qeyri-bərabərlik, humus qatının kəskin zəifləməsi, bioloji aktivliyin azalması torpaqların aqroekoloji dəyərini aşağı salmışdır [3]. Buna baxmayaraq, torpaq tiplərinin təbii bərpa potensialı mövcuddur və düzgün meliorativ tədbirlər tətbiq olunduğu halda məhsuldarlığın bərpa edilməsi mümkündür. Bu isə öz növbəsində regionda kənd təsərrüfatının yenidən qurulması və aqrar fəaliyyətlərin davamlı inkişafının təmin olunması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Relyef formalarının dəyişməsi iqlim elementlərinin paylanmasına, iqlim dəyişiklikləri su ehtiyatlarına, su ehtiyatları isə torpaq və vegetasiya strukturuna birbaşa təsir edir [2]. Beləliklə, bölgənin müasir coğrafi mənzərəsi yalnız ayrı-ayrı komponentlərin deyil, bütöv regional ekosistemin kompleks qiymətləndirilməsini tələb edir. Bu baxımdan, Qarabağda landşaft və təbii ehtiyatların yenidən xəritələşdirilməsi, mövcud bərpa tədbirlərinin elmi əsaslandırılması və gələcək inkişaf strategiyalarının müəyyənəşdirilməsi regionun dayanıqlı inkişafı üçün vacib faktorlardan biridir:

- ✓ **Humus qatının bərpası:** Torpağın məhsuldarlığını artırmaq üçün torpaq qatının zəifləmiş humus tərkibi üzərində bioloji və kimyəvi gübrələmə tədbirləri həyata keçirilir.
- ✓ **Bitki örtüyünün yenidən bərpası:** Meşə və çəmən torpaqlarında yerli bitki növlərinin əkilməsi ilə təbii vegetasiya qatının bərpası təmin edilir. Bu həm torpaq eroziyasının qarşısını alır, həm də biomüxtəlifliyin artırılmasına xidmət edir.
- ✓ **Eroziyanın qarşısının alınması:** Yamac və dağətəyi sahələrdə torpaq yuyulmasının qarşısını almaq üçün kontur əkinləri, eroziya bəndləri və digər meliorativ tədbirlər tətbiq edilir.

- ✓ **Suvarma və drenaj sistemlərinin normallaşdırılması:** Torpağın rütubət balansının təmin olunması və şoranlaşmanın qarşısının alınması üçün suvarma və drenaj infrastrukturunun bərpası zəruridir. Bu həm də kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin davamlılığını təmin edir.
- ✓ **Ekoloji tarazlığın bərpası:** Rekultivasiya tədbirləri təkcə torpağın məhsuldarlığını artırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda ekosistemin təbii tarazlığının bərpasına xidmət edir. Bu məqsədlə torpaq örtüyünün müxtəlifliyinin artırılması və təbii ekosistemlərin tədricən bərpa edilməsi üçün prioritet istiqamətlərdəndir.

Cədvəl 2- də görüldüyü kimi, Qarabağ bölgəsinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin elmi şəkildə yenidən qiymətləndirilməsi regionun iqtisadi davamlılığının təməl sütunlarını formalaşdırır. Bu proses resursların daha səmərəli idarə edilməsinə, investisiya qərarlarının elmi əsaslandırılmasına, risklərin azaldılmasına və uzunmüddətli inkişaf strategiyalarının qurulmasına şərait yaradır. Bərpa - quruculuq tədbirləri kompleks şəkildə tətbiq olunduqda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə torpaq örtüyünün bərpası mümkün olur, həmçinin kənd təsərrüfatı potensialı optimallaşdırılır, ekoloji balans təmin edilir və regional dayanıqlı inkişaf üçün töhfə verir.

Cədvəl -2

Fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərin yenidən qiymətləndirilməsi	Elmi əsaslandırma	İqtisadi davamlılığa təsirlər
Torpaq ehtiyatlarının yenidən xəritələşdirilməsi və məhsuldarlıq analizi	Torpaq qatının fiziki-kimyəvi göstəriciləri, eroziya riski və aqroiqlim göstəriciləri dəqiq müəyyən edilir	Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın optimallaşması, yüksək gəlirli məhsulların seçimi, ərzaq təhlükəsizliyinin güclənməsi
Su ehtiyatlarının hidroloji qiymətləndirilməsi	Yerüstü və yeraltı su ehtiyatlarının keyfiyyəti, səmərəlilik dərəcələri və çirklənmə səviyyələri müəyyən olunur	Suvarma sistemlərinin düzgün layihələndirilməsi, sənaye və kənd təsərrüfatında su çatışmazlığı riskinin azalması
Relief və geomorfoloji strukturun təhlili	Dağlıq, düzənlik və yarı dağlıq zonaların istifadəyə yararlılığı elmi əsaslarla müəyyən edilir	İnfrastruktur layihələrinin optimal yerləşdirilməsi, logistika xərclərinin azalması, təbii risklərin minimumlaşdırılması
İqlim və mikroiqlim zonalarının yenidən qiymətləndirilməsi	Temperatur, yağıntı, günəşlənmə, rütubət və külək rejimi üzrə dəqiq zonalaşma aparılır	Kənd təsərrüfatının iqlimlə uyğunlaşdırılması, alternativ enerji (günəş, külək) imkanlarının genişləndirilməsi
Meşə və biomüxtəliflik resurslarının ekoloji təhlili	Meşələrin bərpa potensialı, endemik növlərin vəziyyəti, ekosistemin daşıma qabiliyyəti müəyyən edilir	Ekoturizmin inkişafı, meşə təsərrüfatının canlanması, davamlı təbii sərvət idarəetməsi
Faydalı qazıntı ehtiyatlarının geoloji yenidən qiymətləndirilməsi	Metal, tikinti materialları, enerji resursları və digər mineralların həcmi, yerləşməsi, çıxarılma potensialı dəqiqləşdirilir	Mədənçilik sektorunun təhlükəsiz və davamlı inkişafı, sənayenin güclənməsi, ixrac imkanlarının artması
Təbii risklərin (torpaq sürüşməsi, eroziya, sel) qiymətləndirilməsi	Risk xəritələri hazırlanır, zərər potensialı və təhlükə səviyyəsi müəyyən edilir	İnfrastrukturun təhlükəsiz layihələndirilməsi, iqtisadi itkilərin azalması, davamlı məskunlaşma siyasəti

Qarabağ bölgəsinin fiziki-coğrafi xüsusiyyətlərinin yenidən qiymətləndirilməsi

Nəticə

Qarabağ regionunun müasir fiziki-coğrafi mənzərəsi qiymətləndirilərkən müəyyən edilmişdir ki, ərazi işğal və müharibə dövründə ekoloji cəhətdən çirklənmiş, torpaq ehtiyatları yararsız hala düşmüşdür. İşğal dövründə torpaq örtüyündə, meşə və çəmən sahələrində baş vermiş deqradasiya, suvarma və drenaj sistemlərinin sıradan çıxması, eroziya və minaların təsiri regionun ekosisteminə ciddi zərər vurmuşdur. Müharibədən sonrakı dövrdə aparılan müşahidələr göstərir ki, torpağın, bitki örtüyünün və su resurslarının bərpası uzunmüddətli və planlı tədbirlər tələb edir. Deqradasiyaya uğramış torpaqların rekultivasiyası, humus qatının bərpası, yerli bitki örtüyünün yenidən formalaşdırılması, eroziya tədbirləri və suvarma-drenaj sistemlərinin normallaşdırılması ilə mümkün olur. Bu tədbirlər yalnız torpağın məhsuldarlığını bərpa etmir, eyni zamanda ekoloji tarazlığın təmin olunmasına, biomüxtəlifliyin qorunmasına və kənd təsərrüfatı potensialının optimallaşdırılmasına xidmət edir. Nəticə etibarilə, Qarabağ regionunda dayanıqlı ekoloji və kənd təsərrüfatı inkişafının təmin edilməsi üçün fiziki-coğrafi sistemlərin kompleks qiymətləndirilməsi və

planlı rekultivasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu yanaşma regionun bərpa olunmuş ərazilərinin effektiv istifadəsini təmin etməklə, həm elmi əsaslarla idarə olunan ekosistemlərin formalaşmasına, həm də gələcəkdə dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasına töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Akhundov, R. (2024, April). Ecocide in the Nagorno-Karabakh conflict: an analysis of Armenia's environmental impact on Azerbaijan. In Current directions of development of information and communication technologies and control tools. Abstracts of the Fourteenth International Scientific and Technical Conference.–Kharkiv, Ukraine (Vol. 2, pp. 95-96).
 2. Bakhshiyeva, Y. (2019). Threats and Provocations Originating from The Republic of Armenia Towards the Water Resources of The Republic of Azerbaijan. *Review of Armenian Studies*, (40), 113-131.
 3. Bakhshiyeva, Y. U. (2025). Threats and provocations posed by Armenia to the ecological security of the South Caucasus: in the context of international relations.
 4. Bayramova, L. A. (2024). Environmental damages of natural components of Karabakh region of Republic of Azerbaijan. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 33(2), 252-262.
 5. Demirtepe, T., & Laciner, S. (2004). The role of the Karabakh issue in restoration of Azerbaijani nationalism. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 187-207.
 6. Gurbanov, A. (2018). Hydrological Situation in Azerbaijan and Environmental Aggression of Armenia Against Azerbaijan. *Threat to the World: Hydrological Crime and Ecological Genocide*, 11, 55.
 7. Hasanli, K. The ecological situation in the liberated territories of azerbaijan within the framework of global climate security.
 8. Nesirova, A. (2022). Economic results of the Karabakh war: plundering in the territories of Azerbaijan during the occupation period. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(2), 257-266.
-

TÜRK DÜNYASI İLƏ İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ KONTEKSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİ MODELİ

Orucova Həcər Əjdər qızı

Gəncə Dövlət Universiteti, İdarəetmə kafedrasının müəllimi

Email:orucova.hecer@mail.ru

XÜLASƏ

Azərbaycanın 2020-ci ildə əldə etdiyi Qələbə təkcə ərazi bütövlüyünün bərpası deyil, həm də regionda yeni iqtisadi və geosiyasi reallığın formalaşması deməkdir. Qarabağın bərpası prosesi milli iqtisadi strategiyanın əsas istiqamətlərindən biri olmaqla yanaşı, Türk dünyasının iqtisadi integrasiyasını sürətləndirən katalizator funksiyasını da daşıyır. Qarabağ bu gün mədəni, iqtisadi və texnoloji baxımdan Türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın praktiki modelinə çevrilir. “Ağıllı kənd”, “Yaşıl enerji zonası”, “QİKOP” (Qarabağ İqtisadi İnnovasiya və Koordinasiya Platforması) kimi layihələr regionu dayanıqlı inkişafın nümunəsinə çevirir. Eyni zamanda “Yaşıl Texnoloji Qardaşlıq” və “Türk Ticarət və İnvestisiya Hubu” təşəbbüsləri enerji təhlükəsizliyi və rəqəmsal iqtisadiyyat sahəsində ortaq fəaliyyət mexanizmləri yaradır. Qarabağ artıq təkcə bərpa olunan ərazi deyil, Türk dövlətləri üçün yeni iqtisadi modelin – “regional katalitik integrasiya modelinin” – reallığa çevrildiyi strateji məkan kimi çıxış edir.

Açar sözlər: Qarabağ, Türk dünyası, iqtisadi integrasiya, regional inkişaf, rəqəmsal iqtisadiyyat, yaşıl enerji, innovasiya, QİKOP.

ABSTRACT

The Victory achieved by Azerbaijan in 2020 signifies not only the restoration of territorial integrity but also the emergence of a new economic and geopolitical reality in the region. The reconstruction process of Karabakh represents one of the key directions of the national economic strategy and simultaneously acts as a catalyst accelerating the economic integration of the Turkic world. Today, Karabakh has evolved into a practical model of cooperation among Turkic states in cultural, economic, and technological dimensions. Projects such as the “Smart Village”, “Green Energy Zone”, and QIKOP (Karabakh Economic Innovation and Coordination Platform) turn the region into a model of sustainable development. At the same time, initiatives like “Green Technological Brotherhood” and the “Turkic Trade and Investment Hub” create common operational mechanisms in the fields of energy security and digital economy. Karabakh is no longer merely a restored territory—it has become a strategic space where a new economic model for the Turkic states, the “regional catalytic integration model”, is being realized.

Keywords: Karabakh, Turkic world, economic integration, regional development, digital economy, green energy, innovation, QIKOP.

Azərbaycanın 2020-ci ildə əldə etdiyi tarixi Qələbə yalnız dövlət suverenliyinin bərpası ilə yekunlaşmadı, həm də regionda yeni iqtisadi, mədəni və strateji reallıqların formalaşmasına təkan verdi. Qarabağ torpaqlarının azad edilməsi qarşısında duran əsas vəzifə kimi bərpa, dayanıqlı inkişaf və regional integrasiyanı

müəyyənləşdirdi.

Bu proses təkcə Azərbaycanın milli inkişaf prioriteti deyil, eyni zamanda Türk dünyası ilə əməkdaşlığın konkret təzahürüdür. Qarabağ bu gün milli ideya olmaqla yanaşı, Türk dünyası üçün iqtisadi, texnoloji və mədəni təşəbbüsləri birləşdirən və sürətləndirən strateji katalizator mərkəzinə çevrilib.

Prezident İlham Əliyevin 12 aprel 2021-ci ildə Bakıda Hərbi Qənimətlər Parkının açılışında söylədiyi “Biz 17 il ərzində Qarabağı bir an belə unutmamışıq, mən hər gün bu məsələni düşünmüşəm” fikri bu istiqamətdə dərin strateji baxışın ifadəsidir. Bu sözlər sadəcə mənəvi bağlılığı deyil, həm də uzunmüddətli planlaşdırma və məqsədyönlü idarəetmə fəlsəfəsini əks etdirir. Yəni Qarabağ illər boyu Azərbaycanın yalnız diplomatik deyil, həm də iqtisadi, enerji və geosiyasi siyasətinin mərkəzi istiqamətverici xəttini təşkil edib.

Beləliklə, Qarabağın bərpası və Türk dünyası ilə integrasiyanın paralel şəkildə irəliləməsi təsadüfi deyil, planlı şəkildə həyata keçirilən katalitik prosesdir.

Hazırda Qarabağ regionu Türk dünyası üçün çoxsəviyyəli katalizator rolunu oynayır:

- **Mədəni katalizator** – ortaq kimliyi və sosial həmrəyliyi gücləndirir;
- **İqtisadi katalizator** – investisiya, logistika və sənaye əlaqələrini genişləndirir;

• **Texnoloji katalizator** – yaşıl enerji, ağıllı şəhər və startap ekosistemlərini birləşdirir.

Bu çoxşaxəli yanaşma Qarabağın “Türk dünyasının strateji katalizator mərkəzi” kimi elmi və konseptual əsasını formalaşdırmağa imkan verir.

Qarabağ təkcə iqtisadi baxımdan önəmli bir region deyil – o, Azərbaycan xalqının mədəni irsinin və milli kimliyinin simvoludur. Şuşanın mədəni paytaxt elan olunması bu ərazilərin milli identiklik nöqtəyindən misilsiz dəyərini bir daha nümayiş etdirdi. Bu hadisə həm də “yumşaq güc” (soft power) strategiyasının parlaq təzahürüdür və Qarabağın Türk dünyasının mədəni integrasiyasının simvoluna çevrildiyini göstərir. Türk Dövlətləri Təşkilatının 2022-ci ildə Şuşanı “Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı” elan etməsi isə bu istiqamətin beynəlxalq miqyasda qəbul olunduğunu sübut edir.

Qarabağın iqtisadi canlanması Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin mühüm dayaqlarından birinə çevrilmişdir. Regionun bərpası ölkəyə yeni sənaye, logistika və aqrar imkanlar qazandırmaqla yanaşı, iqtisadi asılılığın azaldılmasına və dayanıqlı inkişafın təmininə xidmət edir. Bununla yanaşı, Qarabağın dirçəldilməsi regional sülh və sabitlik üçün iqtisadi təməl formalaşdırır; investisiya axınları, infrastruktur integrasiyası və enerji layihələri postmünaqişə mərhələsində iqtisadi sinerji yaradır.

Qarabağın strateji əhəmiyyəti onun əlverişli coğrafi mövqeyi, zəngin resurs potensialı və geosiyasi önəmi ilə bağlıdır. Müharibədən sonrakı dövrdə dövlət suverenliyinin güclənməsi ilə yanaşı, Cənubi Qafqazda güc balansı dəyişmiş və Türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq daha da dərinləşmişdir.

Qarabağ iqtisadi rayonu Azərbaycanın sosial-iqtisadi strukturunda mühüm yer tutur. Bu torpaqlar təbii ehtiyatlarla zəngindir, kənd təsərrüfatı potensialı və tranzit mövqeyi ilə seçilir. “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində həyata keçirilən infrastrukturun yenidən qurulması, “Ağıllı kənd” və “Yaşıl enerji zonası” layihələri regionun inkişafını ekoloji, texnoloji və innovativ prinsiplər üzərində formalaşdırır.

Coğrafi baxımdan Qarabağ Şərq–Qərb və Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşir. Zəngilan, Laçın, Füzuli və Ağdam rayonlarının mövqeyi Zəngəzur dəhlizi, Orta Dəhliz və TransXəzər Ticarət Marşrutu kimi beynəlxalq layihələrin səmərəliliyini müəyyən edir. Bu nəqliyyat arteriyaları Türk dövlətləri arasında alternativ logistika əlaqələri yaradır və Azərbaycanı Türk dünyasının Qərbə açılan strateji qapısına çevirir. Orta Dəhliz boyunca ticarət marşrutu Azərbaycan vasitəsilə təxminən 25% qısalmır (Asian Development Bank, Connectivity in Central Eurasia, 2023), bu isə Türk dövlətlərinin Avrasiya bazarlarına çıxış imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirir.

Nəticə etibarilə, Qarabağ ticarət, enerji və kommunikasiya baxımından regional mərkəz statusu qazanır. Bu da ölkənin iqtisadi sabitliyini möhkəmləndirməklə yanaşı, onun siyasi təsir dairəsini genişləndirir. Prezident İlham Əliyevin sözləri ilə desək, “Azad edilmiş ərazilər Azərbaycanın və bütün regionun gələcək inkişafında aparıcı rola malik olacaqdır” (Şuşa Bəyannaməsi, 2021).

Ən önəmli strateji amillərdən biri də Qarabağın Türk dünyasının iqtisadi integrasiyasını birləşdirən əsas mərkəzə çevrilməsidir. Burada həyata keçirilən nəqliyyat, enerji və texnologiya layihələri Türk Dövlətləri Təşkilatının məqsədləri ilə uyğunluq təşkil edir. Beləliklə, Qarabağ artıq Türk dünyasının strateji əməkdaşlıq və inkişaf mərkəzi kimi fəaliyyət göstərərək, dövlətlərarası integrasiyanın dərinləşməsinə real töhfə verir.

Türk Dövlətləri Təşkilatının iqtisadi integrasiyanı dərinləşdirmək istiqamətindəki fəaliyyəti Qarabağın bərpası üçün mühüm fərsətlər açır. Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistandan olan şirkətlərin bərpa işlərinə qoşulması bu bölgəni faktiki olaraq Türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın praktik laboratoriyasına çevirmişdir.

Bu əməkdaşlıq sırf iqtisadi xarakter daşmır – Qarabağda həyata keçirilən layihələr Türk dünyası üçün sınaq olmuş, çoxşaxəli integrasiya modelinin formalaşmasına xidmət edir. Bu proses bir neçə əsas xüsusiyyətlə xarakterizə olunur:

- **Çoxşaxəli sinerji** – enerji, infrastruktur, turizm və kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə paralel fəaliyyətlər aparılır;
- **Məkan effekti** – Qarabağ regionu Türk dünyasının strateji əlaqə nöqtəsinə çevrilir;
- **İdeoloji integrasiya** – iqtisadi əməkdaşlıq mədəni və siyasi yaxınlaşmanı təşviq edir.

Elmi baxımdan bu yanaşma “regional katalitik integrasiya modeli” (Porter, The Competitive Advantage of Regions, 2019) adlandırılır. Bu modeldə mərkəz kimi çıxış edən Qarabağ həm enerji və resurs ötürülməsini təmin edir, həm də digər regionların inkişafını stimullaşdırır.

Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistan arasında imzalanan iqtisadi və logistika sazişləri Türk dünyasının vahid iqtisadi məkan kimi formalaşmasını sürətləndirir. Zəngəzur dəhlizi, Orta

Dəhliz, TANAP və TAP kimi layihələr Azərbaycanın regional tranzit rolunu gücləndirir, Qarabağı isə Türk dövlətləri arasında integrasiyanın katalizator mərkəzinə çevirir.

Türk şirkətləri artıq Qarabağda hava limanları, avtomobil yolları, sənaye parkları və yaşayış komplekslərinin inşasında fəal iştirak edirlər. Bu fəaliyyətlər iqtisadi əməkdaşlığın yanaşı, mənəvi birliyin də təzahürüdür. Beləliklə, Qarabağ təkcə bərpa olunan bir ərazi deyil, Türk dövlətlərinin iqtisadi, texnoloji və sosial integrasiyasını gücləndirən katalizator rolunu oynayır.

Türkiyə – inşaat və texnologiya sahəsində qabaqcıl təcrübəsini gətirir;

- **Qazaxıstan və Özbəkistan** – kənd təsərrüfatı və logistika istiqamətində investisiyalar təqdim edir;
- **Azərbaycan** – maliyyə, enerji və idarəetmə potensialı ilə əlaqələndirici funksiyanı yerinə yetirir;
- **Qırğızıstan və digər Türk dövlətləri** – əmək resursları və xammal imkanları ilə prosesə töhfə verirlər.

Hazırda Qarabağ Türk dünyasının innovasiya və inkişaf istiqamətlərinin sinerjiləşdiyi strateji mərkəzə çevrilmişdir. Azərbaycanın formalaşdırdığı “Qarabağ modeli” dövlət, özəl sektor və beynəlxalq tərəfdaşlar arasında koordinasiya əməkdaşlığına əsaslanır. Bu təcrübənin Türk dövlətləri ilə paylaşılması gələcəkdə ortaq iqtisadi platformanın və “Türk İnkişaf Məkanı” konsepsiyasının yaradılması üçün baza rolunu oynaya bilər. Bu istiqamətdə mühüm təşəbbüslərdən biri **Qarabağ İqtisadi Innovasiya və Koordinasiya Platforması (QİKOP)**-dur. Bu platforma Qarabağın bərpasını yalnız infrastruktur səviyyəsində deyil, həm də rəqəmsal idarəetmə və “ağıllı koordinasiya” mərhələsinə qaldırmağı hədəfləyir. QİKOP Türk dövlətləri arasında ortaq investisiya, texnologiya və layihə koordinasiyasını təmin edən rəqəmsal sistem kimi fəaliyyət göstərəcək.

Platformanın əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o, layihələrin **real vaxt rejimində izlənilməsini, investorlarla şirkətlərin qarşılıqlı uyğunlaşdırılmasını və innovativ həllərin paylaşılmasını** təmin edəcək. Bu mexanizm nəticə etibarilə Türk dövlətlərinə məxsus şirkətlərin Qarabağda birgə fəaliyyətini daha çevik və səmərəli şəkildə təşkil etməyə imkan yaradacaq.

Eyni zamanda platforma:

- **Dövlət strukturları ilə özəl sektor arasında şəffaf və qarşılıqlı etimada əsaslanan əməkdaşlıq mühiti formalaşdıracaq;**
- **Qarabağda “rəqəmsal iqtisadiyyat laboratoriyası” modelinin yaradılmasına zəmin qoyacaq.**

Prezident İlham Əliyevin vurğuladığı kimi: “Biz azad edilmiş əraziləri ağıllı yaşama ilə bərpa edirik. Bu torpaqlar gələcəyin iqtisadi modelini göstərəcək.” **QİKOP** məhz bu baxışın praktiki həyata keçirilməsini təmin edən mühüm alətdir.

“Yaşıl Texnoloji Qardaşlıq” – Türk Enerji Alyansı təşəbbüsü Qarabağın, xüsusilə Kəlbəcər, Laçın və Zəngilan rayonlarının enerji potensialına əsaslanaraq Türk dövlətləri üçün ortaq enerji laboratoriyasının formalaşmasını nəzərdə tutur. Prezident İlham Əliyev 2023-cü ildə COP28 sammitində bunu belə ifadə etmişdi: “Azərbaycan yaşıl enerji məkanı kimi formalaşır və bu, regional əməkdaşlığın yeni modelinə çevriləcək.”

Bu alyans Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın iştirakı ilə **bərpa olunan enerji klasteri** yaradır. Onun məqsədləri aşağıdakılardır:

- Günəş, külək və hidroenerji resurslarının birgə texnoloji imkanlarla istifadəsini təmin etmək;
- Qarabağda hasil olunan enerjinin Türk Enerji Birjasına ixracını təşkil etmək;
- “Smart-grid” sistemləri vasitəsilə enerji paylanması rəqəmsal idarəetməni tətbiq etmək.

Bu fəaliyyətin nəticəsi həm ekoloji, həm də strateji baxımdan əhəmiyyətli olacaq:

- “Yaşıl Qarabağ” modelini region miqyasında nümunə səviyyəsinə yüksəldəcək;
- Türk dövlətləri arasında enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək və qarşılıqlı asılılığı azaldacaq.

Digər önəmli təşəbbüslərdən biri **“Qarabağ Türk Gənclər Startup Vadisi”** layihəsidir. Şuşa və Xankəndidə qurulacaq bu mərkəzin məqsədi Türk dünyasının gənc innovatorlarını bir araya gətirməkdir. “Birgə yaradıcılıq” (co-creation) prinsipi əsasında fəaliyyət göstərəcək bu vadedə Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan və Qırğızıstandan gənclər müxtəlif texnoloji layihələr üzərində işləyəcəklər. Əsas istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Aqrotexnologiya və kənd təsərrüfatı sistemləri;
- Turizm və mədəniyyət innovasiyaları;
- Rəqəmsal təhlükəsizlik və kibermüdafiə;
- Süni intellekt və enerji səmərəliliyi üzrə həllər.

Bu təşəbbüs Qarabağı **Türk gənclərinin ortaq innovasiya və yaradıcılıq mərkəzinə** çevirəcək, bölgədə insan kapitalının inkişafına uzunmüddətli və dayanıqlı təsir göstərəcək.

Bununla yanaşı, **“Türk Ticarət və İnvestisiya Hubu – Qarabağ”** layihəsi də regionun iqtisadi həyatında mühüm rol oynayacaq. Qarabağda yaradılacaq bu **regional ticarət və sərqi mərkəzi** Türk dövlətlərinin biznes dairələrini birləşdirəcək və aşağıdakı üstünlükləri təmin edəcək:

- Hər il keçiriləcək “Qarabağ Türk Biznes Forumu”nun təşkili;
- Qarabağ məhsullarına xüsusi “Made in Karabakh” brendinin yaradılması;
- Elektron ticarət və logistika sistemləri vasitəsilə Türk dövlətləri arasında məhsul dövriyyəsinin sürətləndirilməsi.

Bu təşəbbüslər yalnız iqtisadi baxımdan deyil, həm də **Türk dünyasının iqtisadi birliyinin ideoloji və strateji möhkəmlənməsi** baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

İrəli sürülən innovativ təşəbbüslər bir-biri ilə əlaqəli və bir-birini tamamlayan **integrativ iqtisadi modelin** formalaşmasına xidmət edir:

- **QİKOP** – idarəetmədə şəffaflığı və rəqəmsal koordinasiyanı təmin edir;
- **“Yaşıl Texnoloji Qardaşlıq”** – enerji və ekoloji transformasiyanı təşviq edir;
- **“Startup Vadisi”** – insan kapitalının inkişafını və texnoloji yaradıcılığı gücləndirir;
- **“Ticarət Hubu”** – iqtisadi dövriyyənin genişlənməsi və ixrac sinerjisini təmin edir.

Bu təşəbbüslərin qarşılıqlı vəhdəti Qarabağı **Türk dünyasının innovasiya və iqtisadi dinamizminin əsas katalizator mərkəzinə** çevirir. Formalaşan bu model həm Azərbaycanın **postmüharibə dövrü inkişaf strategiyasına**, həm də **Türk dövlətləri arasında integrasiya siyasətinin** prioritet istiqamətlərinə tam şəkildə uyğundur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Asian Development Bank. Connectivity in Central Eurasia. Manila: ADB, 2023.
2. Porter, M. E. The Competitive Advantage of Regions. Harvard Business Review, 2019.
3. Şuşa Bəyannaməsi. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik haqqında Bəyannamə, 15 iyun 2021.
4. Türk Dövlətləri Təşkilatı. Şuşa – Türk Dünyasının Mədəniyyət Paytaxtı. Rəsmi məlumat, 2022.
5. Əliyev, İ. “Azərbaycanın azad edilmiş ərazilərinin bərpası strateji prioritet kimi.” Prezidentin çıxışı, 2023, COP28 Sammiti.

QARABAĞ ATI MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ ƏHƏMİYYƏT DAŞIYAN OBYEKT KİMİ TƏBİİ POTENSİAL VƏ YENİ İNKİŞAF STRATEGİYALARI

Qafarova Gülnar Əbülfəz qızı

Gəncə Dövlət Universiteti, Rus dili kafedrası, Müəllim

<https://orcid.org/0000-0002-5076-6528>

gulnarqafarova85@gmail.com

Annotasiya. Məqalədə Qarabağ atının milli və beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan biogenetik resurs kimi təbii potensialı və müasir inkişaf strategiyaları araşdırılır. Müəllif Qarabağ bölgəsinin təbii-iqlim xüsusiyyətlərini, torpaq və otlaq resurslarını, eləcə də münafişədən sonrakı bərpa dövründə atçılıq sahəsində dövlət və beynəlxalq dəstəyin rolunu təhlil edir. Qarabağ atı həm iqtisadi, həm də mədəni aspektdə Azərbaycanın milli irsinin simvolu kimi təqdim olunur, onun seleksiya, genetik monitoring və aqroturizm sahəsində inkişaf istiqamətləri müəyyən edilir. Məqalə, həmçinin FAO, TİKA və digər beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayır.

Açar sözlər: Qarabağ atı, aqrobiomüxtəliflik, atçılıq, FAO, TİKA, genetik resurslar, ekoloji potensial, mədəni irs, beynəlxalq əməkdaşlıq, aqroturizm.

Giriş. Münafişədən sonrakı bölgələrdə, o cümlədən Qarabağ ərazisində aqrar sektorun inkişafı Azərbaycan Respublikasının dövlət suverenliyinin bərpası və davamlı iqtisadi artıma can atması şəraitində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə Azərbaycanın tarixi-mədəni irsinin ayrılmaz hissəsi, eləcə də heyvandarlığın perspektivli istiqaməti olan atçılıq regional aqropolitikanın mühüm vektoru kimi yaxından diqqətə layiqdir. Ölkənin milli sərvəti kimi tanınan unikal biogenetik resurs olan Qarabağ at cinsinin dirçəldilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Atçılıq təkcə köklərə mədəni qayıdışın simvolu deyil, həm də damazlıq bazasının inkişafı, ixracat, aqroturizm və idman sənayesi vasitəsilə iqtisadi artımın praktik vasitəsi ola bilər. Eyni zamanda, Qarabağ bölgəsinin təbii şəraiti, o cümlədən münbit dağ-şabalıd və bozqonur torpaqlar, əlverişli iqlim və otlaq tipli zəngin bitki örtüyü əsas rol oynayır. Müasir çağırışlar beynəlxalq təcrübə və investisiyaların integrasiyasını tələb edir. Qarabağda atçılığın dirçəldilməsi proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi üçün vacib şərt BMT-nin strukturları (FAO), Türk tərəfdaş fondları (TİKA), həmçinin damazlıq və ixracda maraqlı olan özəl şirkətlərin də daxil olduğu xarici təşkilatların cəlb edilməsidir.

Beləliklə, bu məqalənin məqsədi Qarabağda atçılığın inkişafı üçün təbii və aqroekoloji ilkin şərtləri təhlil etmək, onun iqtisadi potensialını üzə çıxarmaq və münafişədən sonrakı mərhələdə sənayeyə dəstək üçün beynəlxalq təşkilatların cəlb edilməsinin zəruriliyini əsaslandırmaqdır.

Əsas hissə.

Qarabağın işğaldan əvvəlki dövrü. Qarabağ qədim zamanlardan heyvandarlığın və xüsusilə atçılığın inkişafı üçün əlverişli olan zəngin təbii sərvətləri ilə məşhur olmuşdur. Bölgə özünəməxsus coğrafi şəraitə malikdir: dağ otlaqları, qara və şabalıd torpaqlar, sıx çaylar şəbəkəsi, bulaqlar və mülayim iqlimin birləşməsi kənd təsərrüfatı heyvanlarının yüksək məhsuldar cinslərinin formalaşması üçün ideal mühit yaratmışdır.

Akademik Q. Ş. Məmmədov, Z. R. Məmmədov və S. A. Osmanova (2022) tərəfindən aparılmış torpaq-ekoloji təhlilə əsasən, məhz bu təbii amillər Qarabağ bölgəsinin ekoloji potensialına əsaslanan ənənəvi kənd təsərrüfatı həyat tərzinin davamlılığını izah edir (s. 52).

Qarabağda yetişdirilən heyvanlar arasında xüsusi yeri uzun seleksiya və regionun landşaftlarına uyğunlaşma şəraitində formalaşmış aborigen cins olan Qarabağ atı tuturdu. Bu atlar lütfü, möhkəm quruluşu, yumşaq hərəkəti və heyvətamiz dözümlülüyü ilə seçilir.

Dağ və düzənlik yolları boyunca uzun məsafələri asanlıqla qət etmək bacarıqları, yaxşı təlim və sakit davranışları ilə seçildilər ki, bu da onları həm iqtisadi ehtiyaclarda, həm də hərbi işlərdə universal edirdi.

Qarabağ atının genofondunun Cənubi Qafqaz regionunda ən qədimlərdən biri olduğu deyilir, bunu Jansen və Forsten kimi xarici tədqiqatçılar Şərq atlarının tarixinə dair əsərlərində də qeyd ediblər. (Rutherford, 2023).

Artıq XVIII–XIX əsrlərdə Qarabağ atları beynəlxalq maraq predmetinə çevrilmişdir. Cənubi Qafqaz xanlıqları ilə Rusiya imperiya sarayı arasında qurulan diplomatik əlaqələr çərçivəsində safqanlı Qarabağ atının Rusiya imperatriçası II Yekaterinaya hədiyyə edilməsi bu cinsin dəyərinin tanınmasının ən rəmzi nümunələrindən biri olmuşdur.

Bu jest təkcə hörmət əlaməti deyil, həm də Qarabağ cinsinin yüksək dəyərinin tanınması idi. Sonradan Qarabağdan olan atlar Paris, Varşava və Sankt-Peterburq da daxil olmaqla Ümumrusiya və beynəlxalq sərgilərdə nümayiş olundu, burada dözümlülük, hərəkət yumşaqlığı və nəcib xarici görünüşü üçün mütəxəssislər tərəfindən daim yüksək .

X əsrin əvvəllərindən Qarabağ atı təkcə kənd təsərrüfatının elementi deyil, həm də mədəni identikliyin rəmzinə çevrilmişdir. Yalnız Qarabağ atlarının iştirak etdiyi ənənəvi çovqan milli oyunu UNESCO-nun Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi Siyahısına daxil edilib və bu, onun unikal əhəmiyyətini bir daha vurğulayır (UNESCO, N. D.). Bu qərar beynəlxalq dairələrdə geniş qəbul edildi və tarixçilər, etnoqraflar və zootexnika mütəxəssisləri tərəfindən cinsin öyrənilməsinə maraq oyatdı.

Mütəxəssislərin fikrincə, XX əsrin ortalarına qədər Qarabağ atlarının sayı 3000–4000 başa çatırdı. Onlar ixtisaslaşdırılmış atçılıq müəssisələrində; Ağdam, Şuşa və Kəlbəcər atçılıq zavodlarında yetişdirilmiş, seleksiya aparılmış, müvafiq sənədləşmə işləri həyata keçirilirdi, həmçinin cins xüsusiyyətlərini nəzərə alan genetik analiz metodları tətbiq edilmişdir (AZERTAC, 2018).

Bu fakt müasir elmi nəşrlərlə də təsdiqlənir. Aliyev (2018) göstərir ki, suvarma sistemlərinin tarixi formaları, o cümlədən qanat (kanat) sistemi — yalnız suvarmanı deyil, həm də atçılığın inkişafı üçün dayanıqlı yem bazasının yaradılmasına töhfə verib.

Şükürov və həmmüəlliflərinin (2025) apardığı tədqiqat Qarabağ bölgəsinin təbii və aqroekoloji şərtlərinin bu sahənin canlanmasına üçün hələ də əlverişli olduğunu göstərir. Müəlliflər qeyd edirlər ki, istilik təchizatı, az şoran torpaqların olması, yüksək humus tərkibi və əlverişli rütubət rejimi atların saxlanması və yetişdirilməsi üçün optimal şərait yaratmağa davam edir (s. 1140).

Məhz buna görə də Qarabağ işğaldan əvvəl ekoloji cəhətdən davamlı heyvandarlığın aparılması üçün etalon məkan hesab olunurdu.

Almaniya, Türkiyə və İrandan olan ekspertlər "Eurasian Agrobiodiversity Forum" və "International Congress on Indigenous Breeds" kimi beynəlxalq konfranslarda elmi məruzələrində Qarabağ atının Qafqazın biomüxtəlifliyinin elementi kimi qorunmasının müstəsna əhəmiyyətini vurğulayıblar.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun direktoru Z. İ. Akparov və həmin institutun aparıcı elmi işçisi S. P. Mehdiyeva birgə araşdırmalarda (Mehdiyeva et al., 2021, s. 46) Qarabağ atı cinsinin genofondunu nəslə kəsilməkdə olan süxurların qorunması üzrə beynəlxalq proqramlara daxil edilə biləcək unikal obyekt kimi qiymətləndirirlər.

Bu, Qarabağ atının təkcə milli deyil, həm də global səviyyədə tanınmasını təsdiqləyir.

İşğal zamanı məhv və iqtisadi ziyan

1990-cı illərin əvvəllərində Qarabağın və ətraf rayonların işğalı Azərbaycanın aqrar sektoruna ciddi ziyan vurdu. Bölgənin simvolik və iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətli sahələrindən biri, ilk növbədə Qarabağ atı cinsi ilə əlaqəli atçılıq xüsusilə təsirləndi. Bir sıra yerli və beynəlxalq araşdırmalara görə, əsrlər boyu yığılmış infrastruktur məhv edildi, talan edildi və ya tamamilə tərk edildi.

Hərbi əməliyyatlar Qarabağ cinsi ilə seleksiya işinin əsas mərkəzləri olan Ağdam və Şuşa at zavodlarının dağıdılmasına gətirib çıxarıb. Bu qurumlar nəinki təmiz cins xətlərinin yetişdirilməsi ilə məşğul olurdular, həm də zootexniki uçot aparırdılar, beynəlxalq sərgilərdə iştirak edirdilər və Azərbaycanı UNESCO çərçivəsində unikal qeyri-maddi irsin qoruyucusu kimi təmsil edirdilər. Ancaq işğal zamanı bütün avadanlıqlar itirildi, sənədlər məhv edildi və ya çıxarıldı, binalar dağıdıldı və ya digər ehtiyaclar üçün dəyişdirildi (Pixel Nomad).

Azərbaycan Aqrar xidmətlərinin hesabatlarına əsasən, Qarabağ atının sayı 80% - dən çox azalıb, qalan heyvandarlığın böyük hissəsi isə dövlət və özəl zootexniki strukturların nəzarətindən kənarda qalıb. Bu, nəsillər tərəfindən izlənən saf cins xətlərin itməsi ilə unikal genofondun itirilməsinə səbəb oldu.

Damazlıq bazasının, xüsusilə də ana damazlıq xətlərinin itirilməsi, müasir biotexnoloji imkanların mövcudluğuna baxmayaraq, bu cinsin bərpaasını son dərəcə çətinləşdirir (Scientific Validity, 2020,+).

Otlaqların minalanması da ciddi nəticələrdən biri olmuşdur ki, bu da atların sərbəst otarılmasını mümkün etməmişdir. Halbuki bu, Qarabağ atının davamlı davranış xüsusiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayan ənənəvi qulluq forması hesab olunur.

Bundan əlavə, qədim kanal sistemləri də daxil olmaqla, suvarma kanalları dağıdılmışdır ki, bu sistemlər əsrlər boyu atçılıq üçün yaşıl yem bazasının təmin edilməsində mühüm rol oynamışdır (Guliyev və b., 2024, s. 306). Bu, otlaqların səhrələşməsinə və məhsuldar torpaq qatının itirilməsinə səbəb oldu.

Sosial-iqtisadi baxımdan Qarabağda atçılıq münaqişədən əvvəl minlərlə kəndlinin, xüsusilə Ağdam, Şuşa, Kəlbəcər, Laçın rayonlarında işini təmin edirdi. At yetişdirən insanlar həm işlərini, həm də torpağa girişlərini itirdilər. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin qiymətləndirməsinə görə, Qarabağda heyvandarlıq sektorunun dağıdılmasından yaranan ümumi iqtisadi ziyan yüz milyonlarla manatdan çoxdur və bərpa təkcə maliyyə yatırımları deyil, həm də xeyli hissəsi itirilmiş kənd və genetik resurs tələb edir.

Çövkən və nümayiş xarakterli süvarilik oyunlarının təşkil olunduğu mədəni məkanlar və tarixi arenalar da dağıdılmışdır. İnfrastrukturun itirilməsi milli kimliyə də zərbə vurdu. Qarabağ atlarının iştirakı ilə Respublika bayramlarını keçirmək imkanı yox oldu və çovqan oyununun özü yox olmaq ərəfəsində idi. YUNESKO-nun çovqanı Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsi kimi tanıdığını nəzərə alsaq, bu vəziyyət beynəlxalq təşkilatlarda da narahatlıq yaradıb (UNESCO, 2009).

Nəhayət, qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq elmi ictimaiyyət Qarabağın unikal biosisteminin dağıdılmasından da narahatlığını ifadə edib. Aqrobiomüxtəliflik sahəsində çalışan tədqiqatçılar, xüsusilə Əkpərov və Mehdiyeva qeyd edirlər ki, münaqişə Qafqazda nadir süxurların mühafizəsi sisteminin deformasiyasına səbəb olmuş və bütövlükdə regionun zoogenetik şəbəkəsini təhlükə altına qoymuşdur. Bu fikir onların "Diversity of the Triticeae genetic resources in the Karabakh region of Azerbaijan" adlı birgə elmi məqaləsində də xüsusi vurğulanır (Mehdiyeva et al., 2021, s. 47). Bu mövqə FAO, ICARDA forumlarında və hərbi münaqişə zonalarında at cinslərinin qorunmasına həsr olunmuş nəşrlərdə öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, Qarabağın işğalı nəticəsində yaranan dağıntılar təkcə iqtisadi deyil, həm də ekoloji, mədəni və beynəlxalq aspektlərə təsir edərək, bərpaya sistemli yanaşma tələb edən mürəkkəb problemlər kompleksini formalaşdırıb. Bu gün bölgədə atçılığın canlanması həm cinsin genefondunu, həm də yaşayış mühitinin bərpasını nəzərə alan dövlət səylərinin, beynəlxalq dəstəyin və elmi yanaşmanın birləşdirilməsini tələb edir.

Müasir tədbirlər və beynəlxalq əməkdaşlıq

Qarabağ ərazilərinin azad edilməsindən sonra Azərbaycan kənd təsərrüfatının bərpası və inkişafı, o cümlədən prioritet istiqamət, atçılıq üzrə genişmiqyaslı proqrama başlayıb. Bu sahədə hökumətin dəstəyi xüsusilə 2020-ci ildə ikinci Qarabağ müharibəsi başa çatdıqdan sonra güclənib. Prezident İlham Əliyevin dövlət sənədləri və çıxışları Qarabağ atının milli irsin mədəni simvolu və elementi kimi əhəmiyyətini vurğulayır.

İlk əhəmiyyətli addım Prezidentin 19 noyabr 2014-cü il tarixli "Qarabağ atlarının yetişdirilməsinə dəstək tədbirləri haqqında" Fərmanı idi ki, bu da cins xəttinin bərpasının və müvafiq obyektlərin inşasının zəruriliyini xüsusi vurğulayır (Ramco Press Release, 2018).

Bundan əlavə, 21 avqust 2015-ci il tarixində sənayenin maddi-texniki möhkəmləndirilməsi haqqında sərəncam çərçivəsində heyvandarlıq, o cümlədən heyvandarlıq ehtiyacları üçün əlavə maliyyə ayrıldı (Ramco Press Release, 2018).

Prezident 23 fevral 2017-ci il tarixində Ağdamda müasir atçılıq idman kompleksinin tikintisi və Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin xətti ilə elmi tədqiqatların inkişafı üçün ehtiyat fondundan 2 milyon manat ayrılması haqqında fərman imzalayıb (AZERTAC, 2017).

Ağdam (20 noyabr 2020-ci il), Kəlbəcər (25 noyabr 2020-ci il), Laçın (1 dekabr 2020-ci il) və Füzuli (17 oktyabr 2020-ci il) azad edildikdən sonra atçılığın aqrar inkişafın əsas istiqamətləri siyahısına daxil edildiyi "Böyük Qayıdış" Dövlət Proqramının icrasına başlanılıb. (President.az, 2022).

Artıq 2022-ci ildə Ağdam rayonunda otlaqlar bərpa edilib, 2025-ci ildə isə Cıdırüzü Beynəlxalq Qarabağ atları nümayişi keçirilib və atlardan biri Bəə prezidenti Məhəmməd bin Zayed əl Nahyana sülh və hörmət rəmzi kimi hədiyyə edilib (President.az, 2025).

Müasir tədqiqatlar bölgənin şərtlərinin davamlı Atçılıq üçün hələ də əlverişli olduğunu təsdiqləyir. Şükürov və həmmüəllifləri (2025) Qarabağ torpaqlarının ekoloji vəziyyətinin sabit qaldığını və yem bazasının təşkili üçün əlverişli olduğunu qeyd edirlər (s. 1140-49).

Akademik Q. Ş. Məmmədov, Z. R. Məmmədov və S. A. Osmanova (2022) isə münbit qara və şabalıdı torpaqların qorunub saxlanıldığını göstərirlər (s. 54).

Beynəlxalq təcrübə yalnız cinslərin ədədi bərpasına deyil, həm də genetik müxtəlifliyinin və mədəni funksiyasının qorunmasına ehtiyac olduğunu təsdiqləyir.

Beləliklə, Monqolustanda Prjevalski atının qorunması üzrə həyata keçirilən proqramlar göstərir ki, uğur yalnız seleksiya, monitoring və ərazilərin davamlı idarə olunmasını özündə birləşdirən kompleks yanaşma ilə mümkündür (Kaczensky et al., 2022, s. 4).

Məsələn, Avropada, xüsusilə Portuqaliyada Sorraia at cinsinin qorunması proqramı genomik nəzarətə və saf cins xətlərinin formalaşdırılmasına əsaslanan yanaşma ilə həyata keçirilir (Lopes et al., 2021, s. 3).

Mehdiyeva və həmmüəllifləri (2021) sübut edirlər ki, Qarabağ atının qorunması təkcə milli miqyaslı məsələ deyil, həm də FAO və ICARDA kimi beynəlxalq təşkilatların proqramları çərçivəsində aqrobiom müxtəlifliyinin qorunmasına yönəlmiş global strategiyanın bir hissəsidir (s. 6).

Nəticə. Qarabağda atçılığın bərpasının müasir Azərbaycan modeli strateji dövlət maliyyəsinə, normativ dəstəyə və Prezidentin fərmanlarının fəal icrasına əsaslanan kompleks və çoxşaxəli yanaşmadır. Eyni zamanda, təbii mühitin və kənd təsərrüfatı infrastrukturunun bərpası həyata keçirilir ki, bu da Qarabağ cinsinin saxlanması və yetişdirilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına imkan verir.

Mədəni və imic aspektinə böyük əhəmiyyət verilir: Qarabağ atı bir daha milli kimliyin rəmzinə, diplomatik etiketin elementinə və beynəlxalq diqqət obyektinə çevrilir.

Bundan əlavə, nəslə kəsilməkdə olan süxurların qorunması sahəsində elmi yanaşmaların, genetik tədqiqatların və qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin inteqrasiyası sənayenin inkişafı üçün davamlı və uzunmüddətli strategiya qurmağa imkan verir, həm unikal genofondun qorunmasını, həm də global tanınma perspektivini təmin edir.

Qarabağda atçılığın inkişafı tədbirləri

1. Gənclərin sənayeyə cəlb edilməsi

- At yetişdirmə sahələri olan aqrar məktəb və kolleclərin yaradılması;
- gənc mütəxəssislər üçün qrant proqramları və təcrübə;
- Gənclər arasında çövkən və atçılıq turnirlərinin keçirilməsi.

2. Yeni iş yerlərinin açılması

- Atçılıq zavodlarının fəaliyyətinin bərpası və genişləndirilməsi (Ağdam, Şuşa, Kəlbəcər);
- köməkçi və xidmət sahələrinin inkişafı (döymə, qoşqu, Baytarlıq);
- özəl investisiyaların cəlb edilməsi və ailə heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması.

3. İnfrastrukturun inkişafı

- otlaq, suvarma sistemlərinin bərpası (qanat);
- Atçılıq komplekslərinin, arenaların tikintisi;
- genetik müayinə və damazlıq laboratoriyalarının yaradılması.

4. Elmi və seleksiya işləri

- Qarabağ cinsinin milli reyestrinin hazırlanması;
- genetik monitoring və saf cins xətlərinin bərpası;
- beynəlxalq elmi mərkəzlərlə əməkdaşlıq (FAO, ICARDA və s.).

5. Mədəni və turizm inkişafı

- çövkən ənənəsinin bölgənin mədəni markası olaraq canlanması;
- At yürüşü marşrutlarının turizm paketlərinə inteqrasiyası
- Qarabağ atlarının beynəlxalq festival və sərgilərinin təşkili.

6. Beynəlxalq əməkdaşlıq

- Damazlıq atların ixracı və sərgilərdə iştirak;
- xarici universitetlər və genetik mərkəzlərlə müqavilələr;
- cinsin mədəni mübadilələrdə diplomatik istifadəsi (dövlət liderlərinə hədiyyələr və s.).

Ədəbiyyat siyahısı

1. AZERTAC. (2018). Qarabağ atları Vindzor Kral Atçılıq Şousunda nümayiş olunub [Elektron resurs]. — Bakı. — S. 1. — URL: <https://azertag.az/xeber/1281174> (müraciət tarixi: 21.10.2025).

2. Prezident.az. (2022, 27 dekabr). İlham Əliyev Bakı Ağ Şəhərin Mərkəzi Park Kvartalında bir sıra infrastruktur obyektlərinin inşası ilə tanış olub və “Qarabağ Atları” Kompleksinin təməlini qoyub [Elektron resurs]. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. URL: <https://president.az/az/articles/view/58401> (müraciət tarixi: 21.10.2025).

- 3.President.az. (2025). Atçılığın İnkişafına dair Dövlət Proqramının imzalanması [Elektron resurs]. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. URL: <https://president.az/az/articles/view/70110> (müraciət tarixi: 21.10.2025)
- 4.Aliyev, R. A. Agriculture in Azerbaijan and its development prospects. *International Journal of Environmental Sciences & Natural Resources*, 13(4), 92-103. 2018. DOI 10.19080/IJESNR.2018.13.555866
- 5.Lopes J., Silva M., Oliveira R. Sustainable Equine Development in Arid Regions // *Journal of Equine Science and Practice*. – 2021. – Vol. 15, № 2. – P. 1–15.
- 6.Mammadov, G. Sh., Mammadov, Z. R., & Osmanova, S. A. (2022). Soils of the Karabakh Economic Region of Azerbaijan and their ecological assessment. *Journal of Life and Bio Sciences Research*, 3(2), 51-63 <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1823982>
- 7.Mehdiyeva S. P., Huseynova L. M., Gasimova R. A., et al. Diversity of the Triticeae genetic resources in the Karabakh region of Azerbaijan // *Journal of Life Sciences & Biomedicine*. — 2021. — Vol. 3, No. 2. — P. 45–53.
- 8.Mehdiyeva, V., Khalilov, I., & Eminov, F. (2023). Greening and agroecological assessment of the agricultural sector of the Karabakh region. *Серія «Геологія. Географія. Екологія»*, (59), 180–189. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-59-22>
- 9.Pixel Nomad. The rare Karabakh Horse // The Pixel Nomad. – Available at: https://thepixelnomad.com/karabakh-horse/?utm_source=chatgpt.com (accessed: 21.10.2025).
- 10.Ramco Press Release. (2018). “Karabakh Horses Return to Homeland” [Elektron resurs]. — Bakı : Ramco. — URL: <https://ramcopress.com/karabakh-horse> (müraciət tarixi: 21.10.2025).
- 11.Rutherford, Tristan. (2023). The Return of the Karabakh Horse. *AramcoWorld*, March 02. URL: <https://www.aramcoworld.com/articles/2023/the-return-of-the-karabakh-horse> (дата обращения: 21.10.2025)
- 12.Scientific validity of horse breeds genetic studies. – 2020. Available at: https://www.researchgate.net/publication/Scientific_VValidity_Horse_Breeds (accessed: 21.10.2025).
- 13.Shukyurov, R. T., Gasymova, S. H., & Mirzayev, R. R. (2025). Agroecological assessment of the soil cover of the Karabakh region and the possibilities for the development of pasture-based animal husbandry. *Azerbaijan Agrarian Science Journal*, 4(88), 1135–1142. <https://doi.org/10.58604/aas.2025.4.88.1135>
- 14.Shukurov, S. Kh., Mammadova, G. I., Aliyeva, M. M., Nasirova, A. I., Hasanova-Baba-zade, R. A. (2025). Ecological state of soil-landscape complexes in Azerbaijan. *SABRAO J. Breed. Genet.* 57(3): 1136–1147. DOI: 10.54910/sabao2025.57.3.25.
- 15.Turghan, M. A., Kaczensky, P., Ganbaatar, O., Enkhsaikhan, N., Boldbaatar, D., & Walzer, C. (2022). An update on status and conservation of the Przewalski's horse (*Equus ferus przewalskii*). *Mongolian Journal of Biological Sciences*, 20(1–2), 1–14. <https://doi.org/10.22353/mjbs.2022.20.01>
- 16.Tristan Rutherford. (2023). The Return of the Karabakh Horse. *AramcoWorld*, March-April 2023. (s. 5)URL: <https://www.aramcoworld.com/articles/2023/the-return-of-the-karabakh-horse> (дата обращения: 21.10.2025)
- 17.UNESCO. World Report: Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue. — Paris: UNESCO Publishing, 2009. — <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000185202> (accessed: 20.10.2025).
- 18.Мехтиева, С. П., Эльдаров, М. Э., Шарифова, С. С., Аббасов, М. А., Алиева, А. Ж., Акпаров, З. И.Разнообразие генетических ресурсов Triticeae в Карабахском регионе Азербайджана // *Life Sciences and Biotechnology*. – 2022. – Т. 2, № 2. – С. 20–28.

Zümrüd Nəgı qızı Qəhrəmanova,
T.ü.f.d., Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
zumrud.q@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0002-2973-6719>

Açar sözlər: tarix, mədəniyyət, suverenlik, dirçəliş, azadlıq.

Keywords: история, культура, суверенитет, возрождение, свобода

Ключевые слова: history, culture, sovereignty, revival, freedom

Yüzdillər boyu Azərbaycan xalqı müstəqil dövlətə sahib olmaq, birlik olmaq, milli-mənəvi dəyərləri qorumaq üçün mübarizə aparmışdır. Azərbaycanın zəngin coğrafi mövqeyi, strateji əhəmiyyəti, yeraltı yerüstü sərvətlərlə zəngin olmağı daim başqa ölkələrin diqqətini cəlb etmiş və bu ərazilərə sahib olmaq üçün ədalətsiz müharibələr meydanı olmuşdur. Qarabağ Azərbaycanın qədim tarixinin, mədəniyyətinin və qəhrəmanlıq salnaməsinin ayrılmaz bir hissəsidir. Əsrlər boyu bu torpaq həm zəngin təbiəti, həm də strateji əhəmiyyəti ilə seçilmişdir.

Azərbaycan xalqı daim öz azadlığı uğrunda mücadilə etmiş xalqdır və XX əsrdə iki dəfə müstəqillik qazanmışdır. Birinci müstəqilliyimiz 1918-1920-ci illərdə olsa da cəmi 23 ay çəkmişdir. Ulu öndər H.Əliyevin kəlamlarının birində deyirdi ki, “müstəqilliyi qazanmaq nə qədər çətindir, onu qoruyub saxlamaq da bir o qədər çətindir”. İkinci dəfə isə XX əsrin sonlarında müstəqillik əldə edilmişdir. 1991-ci il 18 oktyabrda Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktı qəbul edilmişdir. Buna baxmayaraq hakimiyyətdə sərişsəz insanların olması, digər tərəfdən ermənilərin torpaqlarımızı işğal etməsi ilə ölkədə daxili və xarici cəhətdən böhran yaşanırdı. Müstəqilliyimizi itirmək təhlükəsi ilə yenidən üzləşmişdik. Xalqın düzgün seçimi ilə, ısrarlı təkidi ilə Ulu öndər Heydər Əliyevi hakimiyyətə dəvət etdilər. Ulu öndərin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycan əbədi müstəqilliyinə qovuşdu. Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində Azərbaycan güclü, hüquqi, demokratik və dünyada tanınan bir dövlətə çevrildi. Ulu öndər deyirdi “Azərbaycanın müstəqilliyi əbədidir, dönməzdir, sarsılmazdır”. Bu gün həmin ideyalar Prezidentimiz, Ali baş Komandanımız İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan öz suverenliyini tam bərpa edib. 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın törətdiyi hərbi təxribatlardan sonra başlanan Vətən müharibəsi ilə 30 il işğal altında olan torpaqlarımızı 44 günə cənab Prezident Ali baş komandan İlham Əliyev Azərbaycan silahlı qüvvələri ilə birgə erməni işğalına son qoydu və xalqımızın böyük qəhrəmanlıq salnaməsini yaratdı. Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycan dövləti Rusiya sülhməramlılarının müvəqqəti yerləşdikləri Qarabağda dövlətimizin milli suverenliyinin təmin olunması ilə bağlı söylər göstərdi. Lakin Ermənistanın və onun havadarlarının məkirli siyasətindən əl çəkmirdilər və Azərbaycanın dövlət suverenliyinə qarşı çıxırdılar. Həmçinin Ermənistanın imzaladığı 3 tərəfli bəyanatın öhdəliklərini kobud şəkildə pozaraq Qarabağdan silahlı dəstələrini nəinki çıxartmır hətta mülki vətəndaşlara qarşı terror törədirdilər. Davamlı şəkildə Ermənistandan Azərbaycanın Qarabağ iqtisadi rayonuna silah-sursat və minalar daşıyırdı ki, məqsədləri Qarabağda və Şərqi Zəngəzurdə quruculuq işlərinə mane olmağa çalışırdılar. Cənab Prezident İlham Əliyev bir neçə dəfə Ermənistanə Qarabağdakı erməni separatizminə xəbərdarlıq etməsinə baxmayaraq, onlar məkirli siyasətlərindən əl çəkmirdilər. 2023-cü ildə aprel ayında Laçında sərhəd nəzarət buraxılış məntəqəsinin yaradılması, bütün sərhədlərimiz üzərində nəzarətin təmin edilməsi ilə yanaşı bu hadisə ermənilər üçün bir signal oldu. Qarabağda erməni separatizminin 2023-cü il sentyabrın 19-da törətdikləri hadisələrdən sonra Antiterror əməliyyatı keçirildi. Ermənistan silahlı qüvvələri tərk silah edilərək torpaqlarımızdan çıxarıldı və Qarabağda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya quruluşunun bərpa edilməsi ilə suverenliyimiz bərpa edildi. Bu növbəti Azərbaycan Respublikasının tarixi zəfəri oldu. Beləliklə, 200 il əvvəl torpaqlarımıza məqsədli şəkildə yerləşdirilmiş erməni separatizmi cəmi 23 saata məhv edildi. Bununla Prezident İlham Əliyev həm hərbi meydanında, həm də siyasi arenada düşmənlərimizə qalib gəldi. 44 günlük müharibə nəinki döyüş meydanında, həm də informasiya məkanında aparıldı. Dövlət başçısı döyüşlərə komandanlıq etməkdən savayı, eyni zamanda dünyanın ən nüfuzlu telekanallarına, mətbuat orqanlarına 30-dan çox müsahibə verdi. Bununla ermənilərin həm də informasiya manipulyasiyasına ciddi zərbə vuruldu. Ali Baş Komandan müharibə zamanı müxtəlif nüfuzlu əcnəbi

televiziya kanallarına müsahibələr verdi və beynəlxalq aləmdə formalaşmış yanlış təsəvvürləri büsbütün dağıtdı. Bu müsahibələrin hər biri, hər bir cümləsi altından qırmızı xətt çəkilsə, xalqın ürəyindən xəbər verən sözlərdir. Türkiyənin “A Haber”, ABŞ-ın “Fox News”, İtaliyanın Rai-1, Almanyanın ARD və s. televiziya kanallarına, Rusiyanın TASS və İnterfaks, İspaniyanın EFE informasiya agentliklərinə, Yaponiyanın “Nikkei”, Fransanın “Figaro”, İtaliyanın “La Repubblica” qəzetlərinə və s. müsahibələr zamanı dövlətimizin başçısı erməni faşizminin əsl simasını açıb-göstərmiş, erməni vandallığının ağlasığmaz cinayətlərini faktlarla sübut etmişdir. Müdrik Prezidentimiz bəzi xarici müxbirlərin bəzən ittiham xarakterli, böhtan səpkili, qərəzli mövqe nümayiş etdirən qeyri-obyektiv və dezinformasiya səciyyəli suallarını güclü məntiq, əsaslı fakt və dəlillərlə cavablandırmış, onları dəmir məntiqli arqumentləri əsasında susdurmuşdur. Müsahibələr zamanı jurnalistləri Azərbaycanın yalnız öz doğma və müqəddəs torpaqlarını azad etdiyinə və hər bəş qayda-qanunlarını qətiyyənlə pozmadığına inandırmış, həqiqətin, haqqı-ədalətin kimin tərəfində olduğunu açıqlayaraq, beynəlxalq hüququn da bizim tərəfimizdə olduğunu söyləmişdir. Məsələn, Almanyanın ARD telekanalının müxbirinin “Nəyə görə Qarabağ Azərbaycan üçün belə önəmlidir? Orada resurslar var, yoxsa bu, bir rəmzi mənə daşıyır?” sualına cənab İlham Əliyev belə gözəl və sərrast cavab vermişdir: “Elzas və Lətarinqe sizin üçün önəmlidir? Bavariya sizin üçün önəmlidir? Yaxud Reyn-Vestfaliya? Bu, bizim torpaqdır, beynəlxalq səviyyədə tanınan bizim ərazimizdir. Bu, resurslar məsələsi deyil. Əsas resurslar burada, Bakıdadır. Bu, ədalət məsələsidir, bu, milli qürur məsələsidir və bu, beynəlxalq hüquq məsələsidir. Beynəlxalq hüquq və bütün beynəlxalq ictimaiyyət Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanıyır. Biz ədaləti bərpa edirik və biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il ərzində kağız üzərində qalan qətnamələrini icra edirik”.

Bütün dünya bir daha Azərbaycanın gücünə, Prezident İlham Əliyevin qətiyyətinə şahidlik etdi. Cənab Prezidentimiz 20 Sentyabr Dövlət Suverenlik günü kimi təsis etdi və bu gün hər zaman xalqımız tərəindən qürurla qeyd ediləcək.

Suverenlik təkcə xalqın siyasi azadlığı deyil, həm də xalqın ruhunun azadlığıdır. Suverenliyi qorumaq, torpağı, dili, bayrağı qorumaq deməkdir. Bizim suverenliyimiz heç bir gücün iradəsinə tabe deyil, o, xalqımızın birliyinə, şəhidlərimizin qanına, dövlətimizin əzəmətinə söykənir. Gəlin bu neməti daim uca tutaq, çünki suverenliyimiz bizim kimliyimiz, varlığımız və gələcəyimizdir.

Uzun illər işğal altında qalan Qarabağ torpaqlarının azad edilməsi isə xalqımızın tarixi ədalətinin bərpası, milli birliyimizin və dövlətimizin gücünün təntənəsidir. Bu gün Qarabağda aparılan genişmiqyaslı bərpa və quruculuq işləri Azərbaycanın müasir tarixində yeni bir səhifə açır — dirçəliş, inkişaf və gələcəyə inam səhifəsi. Bu gün Qarabağda yenidən həyat qaynayır. İllərlə işğal altında qalan bu torpaqlarda bu gün inşaat səsləri eşidilir, yollar çəkilir, evlər tikilir, kəndlər və şəhərlər dirçəlir. Azərbaycan Ordusunun qazandığı möhtəşəm Zəfər təkcə ərazi bütövlüyümüzün bərpası deyil, həm də tariximizin ən böyük yenidənqurma mərhələsinin başlanğıcı oldu. Qarabağda baş verənlər bu gün müasir Azərbaycanın gücünü, iradəsini və gələcəyə inamını nümayiş etdirir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərə qədəm qoyan hər kəs orada həm keçmişin ağrılarını, həm də gələcəyin ümidini görür. Dağıdılmış şəhərlər, yerlə-yeksan edilmiş kəndlər indi yenidən canlanır. Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma proqramı həyata keçirilir. Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Laçın, Kəlbəcər və Şuşa kimi rayonlarda yollar, körpülər, su və enerji xətləri, məktəblər, xəstəxanalar inşa olunur. Bir vaxtlar xarabalığa çevrilmiş Füzuli indi müasir şəhər konsepsiyası ilə yenidən qurulur. Zəngilanın Ağalı kəndi artıq “ağıllı kənd” kimi dünya miqyasında nümunəyə çevrilib.

Azad Qarabağ bu gün tamamilə yeni infrastrukturla formalaşır. 2021-ci ildə istifadəyə verilən Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı “Zəfər qapısı” adlanır. Ardınca Zəngilan və Laçın hava limanları tikilərək regionu dünya ilə birləşdirdi. Bu hava limanları yalnız nəqliyyat deyil, həm də siyasi iradə və milli qürur simvoludur. Bununla yanaşı, Zəfər Yolu, Horadiz–Ağbənd dəmir yolu, Şuşa–Xankəndi magistralı kimi yollar bölgənin iqtisadi və sosial integrasiyasını təmin edir.

Şuşa şəhərində dirçəlişin mədəniyyətin yenidən doğuluşunu görürük. Qarabağın tacı olan Şuşa azadlıqdan sonra öz əvvəlki şöhrətini yenidən qazanır. Dağıdılmış məscidlər, abidələr, tarixi evlər bərpa olunur. Xan qızı Natəvanın evi, Vaqif məqbərəsi, Gövhərağa məscidləri yenidən dirçəlir.

Azad edilmiş Şuşa şəhəri, Azərbaycan mədəniyyətinin və sənətinin beşiyi olaraq, ənənəvi mədəni tədbirlərə yenidən ev sahibliyi edir. Bu gün burada Vaqif Poeziya Günü və Xarıbülbül Musiqi Festivalı böyük ruh yüksəkliyi və milli qürurla keçirilir. Bu tədbirlər sadəcə mədəni topluluqlar deyil, işğal dövründə əzab çəkmiş şəhərin və bir millətin mənəvi kimliyinin dirçəlişinin simvoludur. Şuşanın qədim küçələrində

səslənən musiqi, ucalan şeir isə yalnız bir şəhərin deyil, bütün Azərbaycan xalqının səsi kimi eşidilir. Hər bir ifa, hər bir şeir, hər bir melodiyanın axışı dünyaya mesaj verir: Azərbaycan mədəniyyətinin ürəyi yenidən döyünür, daha güclü və daha canlı şəkildə həyat tapır. Şuşada hər not, hər misra həm keçmişin xatirəsini yaşadır, həm də gələcək nəsillərə milli qürur və birliyin əbədi dəyərini ötürür.

Azad edilmiş ərazilərimiz artıq yalnız torpaq deyil, həm də yaşıl enerji və innovasiya zonasına çevrilib. Burada günəş və su elektrik stansiyaları qurulur, ekoloji təmiz və davamlı iqtisadi model formalaşdırılır. Bu layihələr təkcə enerji təminatı ilə məhdudlaşmır – onlar həm də düşüncə tərzində inqilabi dəyişiklikdir: gələcəyə yönəlmiş, ağıllı və ekoloji həyatın təməlini qoyur. Xüsusilə Zəngilan, Cəbrayıl və Kəlbəcər rayonlarında icra olunan bərpa olunan enerji layihələri Qarabağın iqtisadi və strateji simasını dəyişdirir. Yaxın illərdə bu ərazilər təkcə tarixi bir diyar kimi deyil, həm də Azərbaycanın enerji mərkəzi olaraq regionda önəmli rol oynayacaq.

Uzun illər Vətən həsrəti çəkən yüz minlərlə məcburi köçkünlərimiz artıq doğma torpaqlarına qayıdır. “Böyük Qayıdış” proqramı çərçivəsində insanlar Ağalıya, Laçına, Füzuliyə, Tərtərə köçürülür. Yeni tikilən evlər, məktəblər, xəstəxanalar və bağçalar bu insanların həyatına yenidən işıq saçıır. Bu, təkcə fiziki qayıdış deyil, həm də mənəvi qayıdış, milli ruhun dirçəlişidir. Qarabağın dirçəlişi təkcə fiziki infrastrukturun bərpası deyil, həm də xalqımızın milli birliyi, tarixi ədalətin bərpası və gələcək nəsillərə ümid mesajıdır. Hər yeni yol, körpü, tunnel, yaşayış kompleksi və bərpa edilən tarixi abidə Qarabağın yenidən doğruluşunu simvolizə edir. Dövlət və xalq birliyi sayəsində azad edilmiş torpaqlarda yeni həyat formalaşır, region iqtisadi, mədəni və sosial baxımdan inkişaf edir. Qarabağ yenidən yalnız tarixi torpaq deyil, həm də Azərbaycanın gələcəyinin parlaq simvoluna çevrilir.

Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, “Biz Qarabağı cənnətə çevirəcəyik” — və bu sözlər artıq reallığa çevrilir. Qarabağda həyat yenidən başlayır, tarix yeni səhifə açır. O səhifənin adı Zəfərdən doğan quruculuqdur.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov İ. Bayramov A, Qəhrəmanova Z. “Zəfər salnaməsi” Elm və təhsil, Bakı 2021
2. Əliyev.İ.H. “İnkişaf - məqsədimizdir: Zəfər: xüsusi buraxılış: 27 sentyabr-10 noyabr” Azərnəşr, Bakı 2024
3. Nuriyeva İ.T “Azərbaycan tarixi” Elm və Təhsil. Bakı 2025
4. Səlimbəyli. Ş. “Azərbaycan Tarixinin Zəfər Salnaməsi” Bakı-Avropa 2020.
5. Zəfər salnaməsi İRS publishing house.Dubai 2021
6. <https://president.az/az/articles/view/45923>
7. <https://nk.gov.az/az/azerbaycan/veten-muharibesi>
8. <https://azvision.az/news/347164/news.html>

QARABAĞ REGIONUNDA NƏQLİYYAT İNFRASTRUKTURUNUN İNKİŞAFI VƏ AZƏRBAYCANIN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Cahan Quliyeva

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
İqtisadi nəzəriyyə və marketing kafedrası, baş müəllim
cahan.quliyeva0901@mail.ru

Xülasə. Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və inkişafı Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində mühüm strateji əhəmiyyət kəsb edir. Münaqişədən sonrakı dövrdə həyata keçirilən genişmiqyaslı nəqliyyat layihələri - avtomobil və dəmir yollarının yenidən qurulması, hava limanlarının istifadəyə verilməsi, həmçinin Zəngəzur dəhlizinin formalaşdırılması ölkənin iqtisadi integrasiyasını və regional əlaqələrini gücləndirməkdə əsas rol oynayır. Bu layihələr təkcə Qarabağın iqtisadi dirçəlişinə deyil, həm də Azərbaycanın beynəlxalq tranzit potensialının artmasına, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsinə və enerji-logistika təhlükəsizliyinin təmin olunmasına xidmət edir. Qarabağ regionunun strateji mövqeyi regionda nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrinin yenidən qurulması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu infrastruktur layihələri nəticəsində ölkə daxilində iqtisadi dövriyyənin genişlənməsi, regionlararası bərabər inkişafın təşviqi və yeni investisiya imkanlarının yaranması müşahidə olunur. Nəticə etibarilə, Qarabağda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı Azərbaycanın milli iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin əsas dayaqlarından birinə çevrilir və ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi sabitliyinə töhfə verir.

Açar sözlər: nəqliyyat infrastrukturunu, iqtisadi təhlükəsizlik, Zəngəzur dəhlizi, regional integrasiya, tranzit potensialı.

Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı mövzusu müasir dövrdə Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından son dərəcə aktualdır. 2020-ci ildən sonra regionda yaranmış yeni geosiyasi və iqtisadi reallıqlar, azad edilmiş ərazilərin bərpası və ölkənin vahid iqtisadi məkanına integrasiyası nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin yenidən qurulmasını strateji zərurətə çevirmişdir. Qarabağın nəqliyyat şəbəkəsinin bərpası və inkişafı təkcə regionun sosial-iqtisadi dirçəlişinə deyil, həm də Azərbaycanın beynəlxalq tranzit mərkəzinə çevrilməsi prosesini sürətləndirir. Bu mövzu həm də ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sisteminə birbaşa təsir göstərir, çünki sabit və müasir nəqliyyat infrastrukturunu enerji, ticarət və logistika axınlarının təhlükəsiz idarə olunmasını təmin edir. Zəngəzur dəhlizi kimi strateji layihələr Azərbaycanın global nəqliyyat şəbəkələrində mövqeyini gücləndirərək regional əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir və ölkənin ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsinə şərait yaradır. Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafının öyrənilməsi, onun milli iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasındakı rolu və perspektivləri barədə elmi tədqiqatların aparılması bu gün üçün həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Mövzu Azərbaycanın postmünaqişə dövründə dayanıqlı inkişaf və iqtisadi təhlükəsizlik prioritetlərinin reallaşdırılması ilə birbaşa bağlı olduğu üçün aktual və prioritet tədqiqat istiqamətlərindən biri hesab olunur.

Nəqliyyat infrastrukturunu müasir iqtisadiyyatın funksional əsaslarından biri olmaqla, milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində strateji rol oynayır. Qloballaşan iqtisadi münasibətlər sisteminə dövlətlərin iqtisadi sabitliyi və təhlükəsizliyi yalnız daxili resurslardan deyil, həm də effektiv nəqliyyat-kommunikasiya əlaqələrindən asılıdır. İnkişaf etmiş nəqliyyat infrastrukturunu istehsal və ticarət proseslərinin davamlılığını təmin edir, regionlararası integrasiyanı gücləndirir, xarici iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyini artırır və iqtisadiyyatın bütün sektorları üçün sabit fəaliyyət mühiti yaradır. Bu səbəbdən, nəqliyyat sahəsinin inkişaf səviyyəsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin əsas göstəricilərindən biri hesab olunur.

İqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, dövlətin milli maraqlarını qorumaq, iqtisadi sabitliyi təmin etmək və xarici risklərə qarşı dayanıqlı olmaq qabiliyyəti başa düşülür. Bu sistemdə nəqliyyat infrastrukturunu mühüm strateji dayaqlardan biridir, çünki onun fəaliyyəti enerji, ərzaq, sənaye və müdafiə təhlükəsizliyi ilə birbaşa əlaqədardır. Sabit və geniş nəqliyyat şəbəkəsi resursların səmərəli bölgüsünü təmin edir, ixrac və idxal əməliyyatlarını asanlaşdırır, tranzit potensialını artırır və iqtisadi müstəqilliyin qorunmasına şərait yaradır. Güclü nəqliyyat sistemi həmçinin böhran şəraitlərində məhsul və resurs axınlarının fasiləsizliyini təmin etməklə ölkənin iqtisadi sabitliyini qoruyur. Nəqliyyat infrastrukturunun iqtisadi təhlükəsizlikdə rolu çoxölçülüdür. Bir tərəfdən, o, istehsal və ticarət fəaliyyətinin dayanıqlılığını təmin edən iqtisadi mexanizmdir;

digər tərəfdən, dövlətin geosiyasi və geoiqtisadi maraqlarının həyata keçirilməsində mühüm alət funksiyasını daşıyır. Məsələn, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin formalaşdırılması ölkənin tranzit imkanlarını genişləndirir, əlavə gəlir mənbələri yaradır və onun beynəlxalq nüfuzunu artırır. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şərq-Qərb və Şimal-Cənub dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən Azərbaycan üçün nəqliyyat infrastrukturunu təkcə iqtisadi artım amili deyil, həm də milli təhlükəsizliyin təminat vasitəsidir. İnfrastrukturun səmərəli idarə edilməsi və davamlı inkişafı iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasında vacib şərtədir. Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, logistika sistemlərinin optimallaşdırılması və nəqliyyat şəbəkələrinin diversifikasiyası bu istiqamətdə prioritet hesab olunur. Eyni zamanda, nəqliyyat sektorunun davamlılığı enerji səmərəliliyi, ekoloji təhlükəsizlik və regional bərabər inkişaf prinsipləri ilə uzlaşdırılmalıdır. Bu yanaşma iqtisadi təhlükəsizliyin sosial aspektlərini də gücləndirir və uzunmüddətli sabitliyə zəmanət yaradır. Qarabağ regionunda və azad edilmiş ərazilərdə nəqliyyat infrastrukturunun bərpası Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi sistemində xüsusi yer tutur. Bu layihələr ölkənin vahid iqtisadi məkanının bərpasını, regionlararası integrasiyanı və tranzit potensialının artırılmasını təmin etməklə, iqtisadi sabitliyə mühüm töhfə verir. Nəqliyyat sisteminin bu ərazilərdə yenidən qurulması yalnız iqtisadi deyil, həm də strateji və təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyat infrastrukturunu iqtisadi təhlükəsizliyin təminat mexanizmlərindən biri kimi dövlətin uzunmüddətli inkişaf siyasətinin mərkəzində dayanır. Onun səmərəli inkişafı istehsalın və ticarətin genişlənməsinə, resursların optimal bölgüsünə, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsinə və xarici təsirlərə qarşı dayanıqlılığın artmasına şərait yaradır. Nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi dövlətin iqtisadi müstəqilliyini, sosial rifahını və beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini müəyyən edən başlıca amillərdən biri kimi çıxış edir.

Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və inkişafı Azərbaycanın müasir iqtisadi siyasətində strateji prioritetlərdən biri kimi çıxış edir. 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra azad edilmiş ərazilərin ölkənin iqtisadi məkanına reintegrasiyası nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin yenidən qurulması ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan nəqliyyat infrastrukturunun bərpası həm iqtisadi dirçəlişin təməl şərti, həm də milli təhlükəsizlik strategiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir. Regionun uzunmüddətli inkişafı və Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından bu sahədə həyata keçirilən layihələr xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Münaqişədən sonrakı dövrdə Qarabağda genişmiqyaslı bərpa və yenidənqurma işləri aparılır. Bu prosesdə əsas diqqət avtomobil yolları, dəmir yolları və hava limanlarının inşası və bərpasına yönəldilmişdir. Füzuli, Zəngilan və Laçın hava limanlarının istifadəyə verilməsi regionun logistik əlaqələrinin bərpasında mühüm rol oynayır. Paralel olaraq, Horadiz-Ağbənd, Bərdə-Ağdam və Yevlax-Xocalı-Xankəndi dəmir yolu xətləri kimi iri infrastruktur layihələri həyata keçirilir. Bu xətlər Qarabağı ölkənin digər regionları və beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri ilə birləşdirərək, iqtisadi integrasiyanı gücləndirir və regional sabitliyə töhfə verir. Zəngəzur dəhlizinin formalaşdırılması Qarabağ regionunun nəqliyyat potensialının reallaşdırılmasında və Azərbaycanın tranzit imkanlarının genişlənməsində xüsusi strateji rol oynayır. Bu dəhliz Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat xətlərini birləşdirərək ölkəni beynəlxalq logistik mərkəzə çevirir. Nəticədə, Azərbaycan yalnız regiondaxili iqtisadi əlaqələrini deyil, həm də Avropa və Asiya arasında körpü rolunu daha da möhkəmləndirir. Zəngəzur dəhlizi eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində, idxal-ixrac marşrutlarının diversifikasiyasında və enerji-logistika sistemlərinin sabitliyində mühüm faktor kimi çıxış edir. Qarabağda nəqliyyat infrastrukturunun inkişaf istiqamətləri yalnız fiziki infrastrukturun yenilənməsi ilə məhdudlaşmır. Bu sahədə rəqəmsal logistika sistemlərinin qurulması, nəqliyyat idarəçiliyində müasir texnologiyaların tətbiqi, ekoloji cəhətdən dayanıqlı və enerji səmərəli nəqliyyat modellərinin formalaşdırılması kimi yeni yanaşmalar əsas prioritetlərdəndir. Regionun kommunikasiya sistemlərinin “ağıllı şəhər” və “yaşıl enerji” konsepsiyaları ilə integrasiyası nəqliyyat sektorunun innovativ inkişafına geniş imkanlar yaradır. Bərpa prosesində infrastrukturun sosial-iqtisadi təsiri də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Nəqliyyat şəbəkələrinin yenidən qurulması əhalinin məskunlaşmasını sürətləndirir, yeni iş yerləri yaradır və regionda sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaradır. Bununla yanaşı, Qarabağın ölkə iqtisadi sistemində integrasiyası regionlararası balanslaşdırılmış inkişafı təmin edir və milli iqtisadi təhlükəsizlik sistemini möhkəmləndirir. Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və inkişafı yalnız iqtisadi məqsədlərə deyil, həm də geosiyasi sabitliyə, regional əməkdaşlığın dərinləşməsinə və Azərbaycanın beynəlxalq mövqelərinin güclənməsinə xidmət edir. Bu baxımdan, həyata keçirilən nəqliyyat layihələri ölkənin iqtisadi suverenliyini və strateji dayanıqlılığını təmin edən əsas amillərdən birinə çevrilmişdir. Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və inkişaf

istiqamətləri Azərbaycanın gələcək iqtisadi modelinin formalaşmasında, regional integrasiyanın gücləndirilməsində və milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasında həlledici rol oynayır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən layihələrin davamlılığı və kompleks xarakter daşması ölkənin uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edir.

Qarabağ regionunun inkişafı logistik xidmət sektorunun formalaşmasına və rəqabətqabiliyyətli nəqliyyat infrastrukturunu bazarının yaranmasına da təkan verir. Yeni yaradılan sənaye parkları, sərhəd gömrük terminalları və logistik mərkəzlər regionun iqtisadi dövriyyəsinə canlandırır, eyni zamanda xarici investorlar üçün əlverişli şərait yaradır. Bu proses həm daxili, həm də beynəlxalq logistik əməliyyatların sürətlənməsinə səbəb olur. Qarabağda müasir texnoloji həllərin, o cümlədən rəqəmsal nəqliyyat idarəetmə sistemlərinin tətbiqi logistika proseslərinin şəffaflığını və effektivliyini artırır. Regionun tranzit potensialının güclənməsi Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından da strateji əhəmiyyət daşıyır. Güclü logistik sistem xarici ticarətin sabitliyini təmin edir, təchizat zəncirlərində fasilələrin qarşısını alır və ölkənin iqtisadi dayanıqlığını artırır. Qarabağda yaradılan nəqliyyat infrastrukturunu yalnız regional iqtisadi integrasiyanın deyil, həm də ölkənin beynəlxalq enerji və ticarət layihələrindəki mövqelərinin möhkəmlənməsinin əsasını qoyur. Bu, Azərbaycanın Cənubi Qafqazda iqtisadi liderlik statusunu gücləndirir və regionda sabitlik faktoruna çevrilməsinə xidmət edir. Nəticə etibarilə, Qarabağ regionunun inkişafı Azərbaycanın tranzit və logistika potensialının reallaşdırılmasında həlledici rol oynayır. Regionun bərpası ilə formalaşan yeni nəqliyyat dəhlizləri, hava və dəmir yolu infrastrukturunu ölkənin geoiqtisadi mövqeyini daha da möhkəmləndirir, onu regional logistik mərkəzə çevirir. Qarabağda həyata keçirilən bu strateji layihələr yalnız iqtisadi artımı təmin etmir, həm də Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat sistemlərində etibarlı tərəfdaş kimi mövqeyini gücləndirərək uzunmüddətli iqtisadi təhlükəsizliyin təminatına xidmət edir.

Qarabağ regionunda nəqliyyat və infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi Azərbaycanın yalnız daxili iqtisadi sabitliyinə deyil, həm də regional iqtisadi əməkdaşlıq və beynəlxalq mövqelərinin güclənməsinə birbaşa təsir göstərir. Münaqişədən sonrakı dövrdə regionun iqtisadi və logistik potensialının reallaşdırılması Azərbaycanı Cənubi Qafqazda strateji tərəfdaş və etibarlı tranzit mərkəzinə çevirir. Bu inkişaf həm ölkənin regional integrasiya imkanlarını genişləndirir, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq üçün əlverişli şərait yaradır. Qarabağda infrastrukturun bərpası və yeni nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması regional iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsini təmin edir. Xüsusilə Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanı Türkiyə, İran, Gürcüstan və Mərkəzi Asiya ölkələri ilə birləşdirərək ölkənin ixrac və tranzit imkanlarını genişləndirir. Bu layihələr Azərbaycanın enerji, logistika və ticarət sektorlarında beynəlxalq tərəfdaşlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələrinin inkişafına şərait yaradır. Nəticədə, ölkə regionda həm iqtisadi, həm də geosiyasi mövqeyini möhkəmləndirir, global ticarət və nəqliyyat şəbəkələrində etibarlı tərəfdaş kimi çıxış edir. Qarabağ layihələri Azərbaycanın beynəlxalq ticarət və nəqliyyat strategiyasına integrasiya olunmaq imkanlarını artırır. Regionda yaradılan müasir infrastruktur və multimodal nəqliyyat sistemi xarici investorlar üçün əlverişli şərait yaradır, ticarət xərclərini azaldır və beynəlxalq əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir. Bu isə ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırır, regional iqtisadi əlaqələrdə lider mövqeyini möhkəmləndirir və beynəlxalq layihələrdə iştirakını gücləndirir. Regional əməkdaşlıq eyni zamanda iqtisadi təhlükəsizlik baxımından da əhəmiyyətlidir. Qarabağ vasitəsilə formalaşan nəqliyyat dəhlizləri Azərbaycan üçün enerji və ərzaq məhsullarının təhlükəsiz daşınmasını təmin edir, ixrac marşrutlarını diversifikasiya edir və ölkənin iqtisadi dayanıqlığını artırır. Bu layihələr beynəlxalq partnyorlarla strateji əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir, xarici iqtisadi təsirlərə qarşı dayanıqlılığı möhkəmləndirir və ölkənin uzunmüddətli iqtisadi sabitliyini təmin edir. Qarabağ regionunda infrastruktur və nəqliyyat layihələrinin reallaşdırılması nəticəsində Azərbaycan Cənubi Qafqazda regional integrasiyanın əsas katalizatoruna çevrilir. Bu proses həm ölkənin beynəlxalq nüfuzunu yüksəldir, həm də regional əməkdaşlıq üçün yeni imkanlar açır. Müasir nəqliyyat və logistik potensial Azərbaycanı yalnız iqtisadi mərkəzə deyil, həm də regionda strateji tərəfdaş və etibarlı əlaqələndirici qüvvəyə çevirir. Beləliklə, Qarabağ regionunda həyata keçirilən layihələr Azərbaycanın regional iqtisadi əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir, beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə şərait yaradır və ölkənin geoiqtisadi təsir gücünü artırır. Bu infrastruktur təşəbbüsləri ölkənin dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının, milli təhlükəsizlik və beynəlxalq tərəfdaşlıq siyasətinin əsas tərkib hissəsidir.

Nəticə. Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində strateji əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biridir. Münaqişədən sonrakı dövrdə regionda həyata keçirilən genişmiqyaslı bərpa və infrastruktur layihələri təkcə fiziki yolların və

kommunikasiya xətlərinin yenidən qurulmasını deyil, həm də Azərbaycanın iqtisadi, sosial və geosiyasi integrasiyasının möhkəmlənməsini təmin edir. Yeni infrastruktur vasitəsilə Qarabağ ölkənin digər regionları ilə integrasiya olunur, ixrac və tranzit imkanları genişlənir, daxili bazar vahidliyi təmin edilir, və iqtisadi proseslərin stabilliyi güclənir.

Qarabağda avtomobil və dəmir yollarının, hava limanlarının və multimodal logistik mərkəzlərin inşası regionun tranzit və logistika potensialını artıraraq Azərbaycanın beynəlxalq nəqliyyat və ticarət dəhlizlərindəki mövqeyini möhkəmləndirir. Xüsusilə Zəngəzur dəhlizi strateji rol oynayaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə birbaşa əlaqəni təmin edir və Şərq-Qərb, Şimal-Cənub nəqliyyat marşrutlarını birləşdirir. Bu, Azərbaycanın tranzit gəlirlərinin artmasına, ixrac imkanlarının genişlənməsinə və regional iqtisadi əməkdaşlıq potensialının güclənməsinə imkan yaradır. Qarabağ layihələri iqtisadi təhlükəsizliyin birbaşa təminat mexanizmi kimi çıxış edir. Güclü nəqliyyat infrastrukturunu resursların səmərəli bölgüsünü, enerji və ərzaq təhlükəsizliyini, ixrac marşrutlarının diversifikasiyasını və xarici iqtisadi təsirlərə qarşı dayanıqlığı təmin edir. Eyni zamanda, regionda sosial-iqtisadi sabillik formalaşır; əhalinin məskunlaşması, iş yerlərinin yaradılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və turizm imkanlarının artması ilə əhəmiyyətli sosial faydalar təmin olunur. Bütün bu amillər Qarabağın iqtisadi və nəqliyyat potensialının reallaşdırılmasını yalnız regional deyil, eyni zamanda milli və beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın strateji gücünü artıran faktora çevirir. Qarabağda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyini gücləndirir, ölkənin regional və beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirir, həmçinin uzunmüddətli dayanıqlı inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinə zəmin yaradır. Beləliklə, Qarabağ regionunda nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı iqtisadi, sosial və geosiyasi aspektləri ilə birgə Azərbaycanın dayanıqlı inkişafı və təhlükəsizliyi üçün həlledici amildir. Regionun bərpası və modernləşdirilməsi ölkənin milli maraqlarına xidmət edən strateji prioritetdir və gələcəkdə Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsində əsas rol oynayacaq.

Ədəbiyyat siyahısı.

1.Mehdiyev, M. (2024). Azərbaycan nəqliyyat infrastrukturunun milli iqtisadiyyata təsiri və inkişaf etdirilməsi. *İpək Yolu*, No. 3, 45-51.

2.Akiyeva, A. (2023). Qarabağ regionunda nəqliyyat-logistika sisteminin yenidən qurulması: strateji perspektivlər. Bakı: Təhsil Nazirliyi nəşriyyatı.

3.Məmmədov, S. (2009). Nəqliyyat sektorunun inkişafı Azərbaycan iqtisadiyyatını daha da gücləndirəcək. *Xalq Qəzeti*.

Summary. The restoration and development of transport infrastructure in the Karabakh region is of great strategic importance in strengthening the economic security of Azerbaijan. Large-scale transport projects implemented in the post-conflict period - the reconstruction of automobile and railway roads, the commissioning of airports, as well as the formation of the Zangezur corridor - play a key role in strengthening the country's economic integration and regional relations. These projects serve not only the economic revival of Karabakh, but also the increase in the international transit potential of Azerbaijan, the diversification of export routes and the provision of energy and logistics security. The strategic position of the Karabakh region is of particular importance in terms of the reconstruction of transport and communication relations in the region. As a result of these infrastructure projects, the expansion of economic turnover within the country, the promotion of equitable interregional development and the creation of new investment opportunities are observed. As a result, the development of transport infrastructure in Karabakh is becoming one of the main pillars of the national economic security system of Azerbaijan and contributes to the long-term socio-economic stability of the country.

Key words: transport infrastructure, economic security, Zangezur corridor, regional integration, transit potential.

Nigar Quliyeva

Ph.D. Beynəlxalq Münasibətlər - Türkiyə Cumhuriyyəti Kocaeli Universiteti BANM İnformasiya
Texnologiyaları, Baş Müəllim
Mail: nigar_guliyeva1984@yahoo.com

Abstract

In the 21st century, the rapidly shifting global balance of power has turned strategic transportation corridors in the Eurasian region into central points of geopolitical competition. Among these, the Middle Corridor, particularly the Zangezur passage, has emerged not only as a critical regional transport route but also as a project of global significance, shaping new political, economic, and geostrategic dynamics across Eurasia. The resolution of the long-standing frozen conflict between Azerbaijan and Armenia, the 44-day Patriotic War, and the November 10, 2020 ceasefire agreement created new geopolitical realities, making the opening of the Zangezur corridor a priority for both regional actors and global powers. This study aims to analyze the strategic significance of the Zangezur corridor, its role in global competition, and Azerbaijan's geostrategic position in the evolving regional and international context.

Key words: Zangezur Corridor, Middle Corridor, Azerbaijan, Geostrategy, Eurasia, Regional Security, Transportation, Energy Security

Giriş

Qlobal güc balansının sürətlə dəyişdiyi XXI əsrdə Avrasiya məkanında strateji nəqliyyat xətləri geosiyasi rəqabətin əsas hədəflərindən birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə Orta Dəhliz (Middle Corridor) kimi tanınan Transxəzər marşrutu və onun ən kritik hissələrindən biri olan Zəngəzur dəhlizi, təkcə regional nəqliyyat xətti deyil, Avrasiya qitəsində yeni siyasi, iqtisadi və geostrateji nizamın formalaşmasına təsir göstərən qlobal əhəmiyyətli layihə kimi ön plana çıxmışdır. Azərbaycan və Ermənistan arasındakı münaqişənin həlli, 44 günlük Vətən müharibəsi və 2020-ci il 10 noyabr sazişi regionda yeni geosiyasi reallıqlar formalaşdıraraq, Zəngəzur dəhlizinin açılması məsələsini həm regional aktorlar, həm də qlobal güclər üçün prioritetə çevirmişdir.

Zəngəzur dəhlizi coğrafi mövqeyinə görə Türk dünyasını birləşdirən, Orta Asiya resurslarını Şərqi Avropa bazarlarına birbaşa çıxaran, həmçinin “Bir Kəmər, Bir Yol” layihəsi üçün alternativ və qısa marşrut yaradan nadir dəyərdir. Bu səbəbdən dəhliz yalnız Azərbaycan və Ermənistan üçün deyil, Rusiya, Türkiyə, İran, Çin, Avropa İttifaqı və ABŞ kimi qlobal aktorların maraq dairəsində yer alır. 2025-ci ildə imzalanmış “Tramp Sülh və Rifah Marşrutu”na dair üçtərəfli bəyanat isə Zəngəzur dəhlizinin beynəlxalq səviyyədə yeni mərhələyə keçdiyini göstərir. Bu məqalənin məqsədi Zəngəzur dəhlizinin strateji mahiyyətini, qlobal rəqabətdə tutduğu yeri və Azərbaycanın Respublikasının geostrateji rolunu təhlil etməkdir.

1. Orta Dəhliz və ‘Trump Route’: Strateji Mahiyyəti və Qlobal Yenidənqurma

Zəngəzur Dəhlizi — Şərq–Qərb xətti üzrə 8–10 kilometr enində və 43 kilometr uzunluğunda quru körpüsü olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycan Respublikasının əsas hissəsinə birləşdirən, Cənubi Qafqaz bölgəsindəki strateji bir torpaq parçasıdır. Zəngəzur Dəhlizinin həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə iqtisadi, mədəni və nəqliyyat baxımından bölgəni və Orta Asiya Türk Respublikalarını inkişaf etdirə biləcəyi düşünülür. Enerji təhlükəsizliyi prizmasından dəyərləndirdiyimizdə, dəhlizin açılması ilə bölgədə mövcud olan anlaşılmazlıqların, dağıdılmış nəqliyyat xətlərinin bərpasına imkan yaradaraq, domino effekti göstərərək regiondakı bütün ölkələrin maraqlarına, eyni dərəcədə olmasa da, müsbət təsir edəcəyi qiymətləndirilir.

Yaxın tarixə nəzər saldıqda, 1987–1988-ci illərdə Ermənistan tərəfindən bölgədəki türk-müsəlman əhaliyə qarşı davam edən qətləmlər nəticəsində Zəngəzur Dəhlizi öz funksionallığını itirmiş və Birinci Qarabağ Müharibəsi (1988–1994) zamanı işğal edilərək bağlanmışdır.¹ 27 Sentyabr 2020 tarixində

başlayan və 44 gün davam edən İkinci Qarabağ Müharibəsi 10 noyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin tərəfindən “Dağlıq Qarabağ Atəşkəs Sazişi”nin imzalanması ilə başa çatmışdır. Bu sazişdə diqqət çəkən maddələrdən biri isə Azərbaycan ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasını birləşdirəcək Zəngəzur Dəhlizinin cənub marşrutu üzrə bütün nəqliyyat vasitələri üçün açılmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu atəşkəs sazişi ilə Azərbaycan siyasi nüfuzunu bərpa edərək bölgədəki gücünü ortaya qoymağı bacarmışdır.

Zəngəzur Dəhlizinin strateji mövqeyini regional və qlobal müstəvidə təhlil etmək, onun bölgədə yaradacağı yeni reallıqları geosiyasi və geostrateji baxımdan anlamaq üçün bu yeni nəqliyyat xəttinin əhəmiyyətinə diqqət yetirmək vacibdir. Bölgədə yüksək iqtisadi axın dəyərinə malik olan Zəngəzur Dəhlizi bir növ düyün nöqtəsi kimi çıxış edir və tarixi İpək Yolunun yenidən canlandırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıdığı qiymətləndirilir.²

Zəngəzur Dəhlizi, Brezinskinin “Avrasiyanın Balkanları”³ kimi səciyyələndirdiyi Transqafqaz bölgəsində strateji bir keçid marşrutu olmaqla, bölgədəki siyasi və enerji təhlükəsizliyi balansına təsir göstərərək böyük güclərin rəqabət meydanına çevrildiyi açıq şəkildə görünür. Buna görə də bu dəhliz, müharibələrin gedişatını, enerji təhlükəsizliyini və hərbi strategiyaların bir-birinə təsirini anlamaq üçün çox əhəmiyyətli bir nümunə kimi qiymətləndirilir. Qeyd etmək istəyirəm ki, Zəngəzur Dəhlizi yalnız Cənubi Qafqaz bölgəsində yerləşən Azərbaycan və Ermənistan üçün deyil, həm də qlobal kontekstdə Rusiya, Türkiyə, İran, Gürcüstan, Çin, Hindistan və Amerika kimi ölkələrin diqqət mərkəzində olan kritik bir keçid kimi qiymətləndirilir.⁴

Xəzər dənizinə sahili olan Azərbaycan təbii resurslar baxımından olduqca zəngindir, bu səbəbdən ölkəyə bir çox qlobal və regional aktor maraq göstərir. Çinin Azərbaycana olan marağı əsasən Çin- dən Avropaya uzanan nəqliyyat marşrutunu inkişaf etdirmək istəyi ilə bağlıdır. Bundan əlavə, Azərbaycanın üzərindən keçəcək güzərgah Çin mallarının daha təhlükəsiz daşınmasını təmin edəcək. Azərbaycanın malik olduğu təbii resurslar və bölgədəki gücü də Çinin Azərbaycana diqqət yetirməsinə səbəblər arasında yer alır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Çinin həmçinin “Bir Kəmər, Bir Yol” (One Belt One Road) layihəsində yeni iştirakçıların daxil olma prosesində mühüm və qərarlı bir geosiyasi, siyasi, iqtisadi, mədəni və nəqliyyat sahəsi rolunu oynayır. Daha geniş perspektivdən dəyərləndirdiyimiz zaman, qlobal miqyasda isə Asiyada yüksələn və digər qlobal güclər tərəfindən bir təhlükə kimi qəbul edilən Çini Avropaya birləşdirəcək “Bir Kəmər, Bir Yol” (One Belt One Road) layihəsi üçün alternativ güzərgahdır.⁵

Zəngəzur Dəhlizi, Orta Asiya Türk Respublikaları kontekstində dəyərləndirildiyi zaman, Türkiyə və Azərbaycanın quru və dəmiryolu bağlantıları bərpa olunacaq və bu, Türkiyə, Azərbaycan və Orta

Asiya Türk Respublikaları arasında birbaşa quru və dəmiryolu əlaqəsini təmin edəcək. Orta Asiyadakı enerji ehtiyatları bu dəhliz vasitəsilə Avropa bazarlarına daşına biləcək. Orta Asiya Türk Respublikalarının neft və təbii qaz ehtiyatları Zəngəzur Dəhlizi vasitəsilə beynəlxalq enerji layihələrinə inteqrasiya edilərək qlobal səviyyədə enerji təhlükəsizliyinə töhfə verəbiləcəkdir. Bu vəziyyət həm bölgə ölkələrinin iqtisadi və siyasi sabitliyini dəstəkləmə potensialına malikdir, həm də Qərbin enerji mənbələrini şaxələndirməsinə imkan yaradır.

Bu baxımdan, 8 avqust 2025-ci ildə ABŞ Prezidenti Donald Tramp, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistan Baş naziri Nikol Paşinyan arasında dəhlizin idarəçiliyinin 99 illik müddətə ABŞ-a verilməsini əhatə edən ortaq bir bəyannamə imzalanmışdır. Bu addım dövlətlərarası əməkdaşlıq, anlaşılmaqların həlli, iqtisadi inkişaf, ekoloji davamlılıq və milli təhlükəsizlik kimi sahələrə birbaşa təsir edən enerji məsələsində beynəlxalq münasibətlərdə mühüm rol oynayaraq gələcəkdə də bu rolunu davam etdirməsi gözlənilir. Dəhlizin adı isə “Trump Sülh və Rifah Marşrutu” (TRIPP – Trump Route for Peace & Prosperity) olaraq müəyyən edilmişdir.⁶

Azərbaycanın Bölgədəki Geostrateji Rolu

Asiyanı Avropaya birləşdirən strateji keçid dəhlizinin mərkəzində yerləşən Cənubi Qafqazın incisi Azərbaycan, 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsində qazandığı tarixi zəfər nəticəsində işğal altındakı torpaqlarını azad edərək bölgədə yaranan yeni geostrateji nizamda həm regional, həm də qlobal siyasətdə önəmli bir aktor kimi öz mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Azərbaycanın Heydər Əliyev siyasəti ilə formalaşan xarici siyasəti, Qarabağ zəfərindən sonra da davam etmişdir. 44 günlük Vətən Müharibəsində qazanılan uğurla Azərbaycan, Cənubi Qafqazda həm iqtisadi, həm də siyasi əsas aktor olaraq bölgənin sabitliyinə töhfə verən və dünya ictimaiyyətində regionda sülh təşəbbüskarı kimi görünən dövlətdir. Bu baxımdan, Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərini İkinci Qarabağ Müharibəsindən əvvəl və sonra olaraq ayırmaq məqsəduyğundur. Müharibədən əvvəl prioritetlər işğal altındakı torpaqları azad etmək və Ermənistanın işğalının beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu vurğulamaq olmuşdur. Müharibədən sonra isə əsas prioritetlər azad edilmiş torpaqlarda təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, Ermənistanla sərhəd məsələlərinin həlli və bölgədə sülh və sabitliyin təmin olunmasıdır. Beləliklə, otuz il boyunca xarici siyasətin birinci prioriteti olan Qarabağın azad edilməsi məsələsi öz əhəmiyyətini itirmiş və yerini bölgədə sülhün təmin olunması və iqtisadi, siyasi, mədəni əməkdaşlığın ölkələr arasında canlandırılması əhəmiyyət qazanmışdır.⁷

16-18 iyun 2022 tarixlərində Bakı şəhərində keçirilən “Qlobal Dünya Nizamına Yönelik Təhlükələr” mövzusunda, 53 ölkədən qatılan, dövlət başçıları, nazirlər və keçmiş siyasətçilər ilə yanaşı hazırda vəzifədə olan dövlət qurumun nümayəndələrindən ibarət 450 iştirakçının iştirak etdiyi “9-cu Qlobal Bakı Forumu”nda çıxış edən Prezident İlham Əliyev, Qarabağ zəfərindən sonra yeni dövrdə Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərini açıqlamışdır. Çıxış mətninə nəzər yetirdikdə, yeni dövrdə Azərbaycanın xarici siyasət prioritetlərini belə sıralamaq mümkündür:

- Zəngəzur keçidinin açılması
- Ermənistanla münasibətlərin normallaşdırılması və sərhəd məsələlərinin həlli
- Bölgədə sülh və sabitliyin təmin olunması
- Cənubi Qafqazda davamlı və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi
- Beynəlxalq arenada etibarlı və təşəbbüskar bir ölkə mövqeyinə çıxmaq
- Enerji təchizatının təhlükəsizliyinin və transferinin təmin olunması
- Çoxölçülü xarici siyasət icra etmək və beynəlxalq proseslərə töhfə vermək⁸

Prezidentin çıxışında da diqqət çəkən mühüm Zəngəzur dəhlizi, yeni İpək Yolu, digər adı ilə “Bir Kəmə, Bir Yol” layihəsi diqqət çəkir. 2013-cü ildə Çin Xalq Respublikasının Prezidenti Si Cinqin tərəfindən elan edilmiş “Bir Kəmə, Bir Yol” layihəsi Şərqi və Qərbi birləşdirərək, təxminən yüz ölkəni əhatə edən global ticarət yolu şəbəkəsinin yaradılmasını nəzərdə tutur. “Bir Kəmə, Bir Yol” layihəsi qazan-qazan prinsipi əsasında region ölkələri ilə iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrin gücləndirilməsini hədəfləyir.

Bu təşəbbüs, Çinin sərhədlərindən xeyli uzaqda yerləşən bölgələrlə əlaqələrini gücləndirməsinə imkan yaradır. Bu isə başlanğıcda yalnız iqtisadi fayda gətirəcək bir təşəbbüs kimi təqdim olunan bu strategiyanın əslində Çinin siyasi açılım siyasətinin bir hissəsi olduğunuda göstərir. Bu çərçivədə Çin rəsmiləri 2015-ci ildə layihə çərçivəsində iqtisadi fəaliyyətləri müxtəlifləşdirmək, ölkələrarası koordinasiyanı inkişaf etdirmək və nəhayət, Çinin Cənubi Qafqaza yönəlik ticarət siyasətlərini vahid bir çatı altında uyğunlaşdırmaq üçün region ölkələri ilə ikitərəfli əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsi zərurəti qənaətinə gəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, iki ölkə, Çin və Azərbaycan arasında iqtisadi əməkdaşlığı təşviq edən layihələr arasında Bakı-Ələt Dəniz Ticarət Limanı və Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir yolu Xətti (BTQ) və bu layihələrin təmin edəcəyi iqtisadi və geostrateji üstünlüklər ön plana çıxır.⁹

Bakıdan 70 km cənubda, Ələt qəsəbəsində yerləşən bu limanın inşasına dair fərman 2007-ci ildə Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. Bu limanın BTQ dəmir yoluna yükləmə nöqtəsi funksiyasını yerinə yetirməsi planlaşdırılmış və layihənin ilk mərhələsində bərə terminalının, yük terminalının, konteyner sahəsinin, giriş kanalının, infrastruktur obyektlərinin və binaların tikintisinə başlanmışdır. Bu limanın Azərbaycanın nəqliyyat təhlükəsizliyi problemlərini uğurla həll edəcəyi, Bakını Xəzər hövzəsində müasir və böyük bir logistika və nəqliyyat mərkəzinə çevirəcəyi, Xəzəryanı dövlətlər arasında əməkdaşlığı dərinləşdirəcəyi və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri üçün yeni imkanlar yaradacağı proqnozlaşdırılmışdır.¹⁰

Qeyd etmək lazımdır ki, Ələt bölgəsinin liman üçün seçilməsi də təsadüfi deyildir; Şimal-Cənub və

Şərq–Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşən bu ərazi həm quru, həm də dəniz yollarını birləşdirərək regionu beynəlxalq yükdaşıma üçün əlverişli mərkəzə çevirir və bu strateji üstünlüklərinə görə Ələt limanı Azərbaycanın mühüm nəqliyyat qovşağı sayılır və İpək Yolu İqtisadi Kəmərinin Orta Şərq–Qərb oxunu təşkil edən Trans-Xəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (TITR) üçün Xəzər dənizindən istifadə olunur. Buradan göründüyü kimi, Ələt Dəniz Ticarət Limanı Çinin layihəsi çərçivəsində BTQ dəmir yolu vasitəsilə yükdaşımanın həyata keçirilməsi üçün üstünlük verilən məntəqədir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın geostrateji əhəmiyyəti yalnız onun coğrafi mövqeyi ilə məhdudlaşmır; ölkə eyni zamanda Şərq–Qərb və Şimal–Cənub nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişmə nöqtəsi kimi regional güclər və qlobal aktorlar üçün strateji tərəfdaş rolunu oynayır. Enerji infrastruktur – Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Cənub Qaz Dəhlizi kimi layihələr – Azərbaycanın Avropanın enerji təhlükəsizliyində əvəzedilməz aktora çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə Bakının həm Avropa İttifaqı, həm də Asiya ölkələri ilə əməkdaşlığını daha da genişləndirir və ölkəni bölgədə siyasi, iqtisadi və enerji balansını müəyyən edən əsas geostrateji mərkəz halına gətirir. Məhz bu kontekst Azərbaycanı bir çox beynəlxalq layihələrdə açar rol oynayan dövlətə çevirməkdədir.

Bu baxımdan Zəngəzur dəhlizinin açılması regionda böyük güclər arasındakı geostrateji rəqabəti də birbaşa təsir edir. Qlobal aktyorların maraqlarının kəsişdiyi bu məkan Azərbaycan üçün həm yeni imkanlar, həm də məsuliyyətlər yaradır. Bakı çoxvektorlu və balanslaşdırılmış siyasəti ilə Zəngəzur dəhlizini yalnız iqtisadi layihə kimi deyil, həm də regional güc balansını yenidən tənzimləyən strateji alətə çevirir. Bu dəhliz Çin üçün “Bir Kəmə, Bir Yol” təşəbbüsündə alternativ və daha qısa quru marşrutu təmin etdiyi kimi, Avropa üçün də Cənubi Qafqaz üzərindən təhlükəsiz və dayanıqlı loqistik (nəqliyyat və təhçizat) xətt yaradır. Buna görə də, Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın siyasi və iqtisadi təsir gücünü artıran əsas geostrateji elementlərdən biri kimi çıxış edir.

Nəticə

Zəngəzur dəhlizi və Orta Dəhliz layihəsi Azərbaycanın geostrateji rolunu regionda və qlobal səviyyədə əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir. 44 günlük Vətən müharibəsi və 2020-ci il razılaşması nəticəsində yaranan yeni reallıqlar, Azərbaycanın nəqliyyat, enerji və diplomatiya sahəsində strateji üstünlüklərini artırmışdır. Dəhlizin açılması yalnız iqtisadi perspektivlər yaratmır, həm də regional sabitlik, enerji təhlükəsizliyi və qlobal ticarət əlaqələrinin inkişafında həlledici rol oynayır.

Eyni zamanda, Zəngəzur dəhlizi müxtəlif qlobal və regional aktorların diqqət mərkəzindədir ki, bu da Azərbaycanın diplomatik balansını qorumaq və regionda lider mövqeyini gücləndirmək qabiliyyətini önə çıxarır. Bu baxımdan, Azərbaycan həm Orta Asiya və Şərqi Avropa arasında körpü rolunu oynayır, həm də Avrasiya geosiyasətində strateji oyunçular arasında etibarlı tərəfdaş kimi öz mövqeyini möhkəmləndirir.

Nəticə etibarilə, Zəngəzur dəhlizi və Orta Dəhliz yalnız nəqliyyat arteriyası deyil, Azərbaycanın geostrateji nüfuzunu artıran, regional integrasiya və qlobal iqtisadi əlaqələri gücləndirən strateji layihələr olaraq dəyərləndirilə bilər.

¹ Erkan, Özdemir. (2025), Zengezur Koridoru'nun Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel Çatışma Dinamiklerine Etkisi, s. 224

Özdemi, 2025 s.226

³ Brzezinski, Z. (2005), Büyük Satranç Tahtası. Yelda Türedi (çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

⁴ Tural, Gafarlı. “Zengezur Koridoru”, https://www.academia.edu/63276991/Zengezur_Koridoru

⁵ Bridging Eurasia: The New Silk Road, <https://natoassociation.ca/bridging-eurasia-the-new-silk-road/>

⁶ <https://president.az/en/articles/view/69572>

⁷ Mehmet, YÜCE. (2022), Karabağ Zaferindeb Sonra Azərbaycan Dış Politikasının Öncelikleri, s.105

⁸ <https://president.az/az/articles/view/56442>

⁹ Nazrin, Alizada. (2022), Bir Kuşak Bir Yol Projesi`nde Güvenilir Ortak: Azərbaycan, s.108

¹⁰ Alizada, 2022, s. 111

Referanslar

Brzezinski, Z. (2005), Büyük Satranç Tahtası. Yelda Türedi (çev.). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Bridging Eurasia: The New Silk Road, <https://natoassociation.ca/bridging-eurasia-the-new-silk-road/>

Erkan, Özdemir. (2025), Zengezur Koridoru'nun Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin Enerji

Güvenliği ve Bölgesel Çatışma Dinamiklerine Etkisi, s. 224

Mehmet, YÜCE. (2022), Karabağ Zaferindeb Sonra Azərbaycan Dış Politikasının Öncelikleri, s.105

Nazrin, Alizada. (2022), Bir Kuşak Bir Yol Projesi`nde Güvenilir Ortak: Azərbaycan, s.108

Tural, Gafarlı. "Zengezur Koridoru", https://www.academia.edu/63276991/Zengezur_Koridoru
<https://president.az/en/articles/view/69572>

<https://president.az/az/articles/view/56442>

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN GÜCLƏNDİRİLMƏSİNDƏ QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN STRATEJİ ASPEKTLƏRİ: RƏSSAM–MEMAR–DİZAYNERİN BAXIŞ BUCAĞINDAN

Qurbanov Rasim

Bakı Mühəndislik Universiteti, baş müəllim, Memarlıq və İnşaat Fakültəsi, Dizayn Kafedrası, Bakı-
Azərbaycan, raqurbanov@beu.edu.az PhD tələbəsi: Fateh Sultan Mehmet Vəqfi Universiteti, İncəsənət,
Dizayn və Memarlıq Fakültəsi, Daxili Memarlıq Kafedrası, İstanbul-Türkiyə,
rasim.gurbanov@stu.fsm.edu.tr ORCID 1: 0000-0005-9025-6388.

XÜLASƏ

Qarabağın azad edilməsindən sonra bu regionun yenidən qurulması prosesi təkcə sosial-iqtisadi deyil, həm də mədəni, ideoloji və estetik baxımdan mühüm strateji əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsində Qarabağın bərpası məkan və dizayn vasitəsilə milli ideyanın fiziki təəcəssümünə çevrilmişdir. Bu məqalədə Qarabağın dirçəldilməsinə dizayner baxış bucağından yanaşılır; məkanın forması, rəngi, işıq-landşaft harmoniyası və vizual kodları suverenliyin simvolik ifadəsi kimi analiz olunur.

Dizayner üçün Qarabağda yaradılan hər bir məkan yalnız funksional struktur deyil, həm də milli kimliyin bədii və mədəni təfsiridir. Şuşa, Füzuli, Cəbrayıl kimi şəhərlərdə aparılan yenidənqurma layihələrində dizayn prinsipləri milli memarlıq kodları ilə müasir texnoloji yanaşmalar arasında körpü yaradır. Bu prosesdə memarlıq formalarının ideoloji məzmunu — azadlıq, müstəqillik və davamlılıq konsepsiyaları ilə birləşərək Azərbaycanın suverenlik fəlsəfəsini fiziki müstəviyə daşıyır. Dizayner baxımından bu layihələr “milli yaddaşın bərpası” və “mədəni dirçəlişin estetikasının qurulması” kimi iki əsas istiqamətdə inkişaf edir.

Məqalədə qeyd olunur ki, Qarabağın bərpasında dizaynın rolu yalnız vizual estetika ilə məhdudlaşmır; o, həm də sosial inteqrasiya, ekoloji balans və psixoloji reabilitasiya funksiyalarını yerinə yetirir. İctimai məkanların, parkların və mədəniyyət obyektlərinin layihələndirilməsi insan-məkan münasibətlərini yenidən quraraq kollektiv yaddaşın formalaşmasına kömək edir. Hər bir dizayn elementi — rəng seçimi, işıq kompozisiyası, material strukturu — məkanın emosional enerjisini milli ideologiya ilə əlaqələndirir.

Bu kontekstdə Qarabağ dizaynı həm milli mədəniyyətin bərpası, həm də suverenliyin vizual ifadəsi kimi strateji funksiya daşıyır. Dizaynerin baxışı ilə bu proses, dövlətin öz mədəni sərhədlərini yalnız xəritə üzərində deyil, həm də estetik və simvolik səviyyədə müəyyən etməsidir. Dizayn, məkan vasitəsilə ideoloji bir dilə çevrilir; milli motivlərin çağdaş interpretasiyası Azərbaycanın dünya miqyasında öz memarlıq kimliyini və suverenlik mövqeyini gücləndirir.

Nəticə etibarilə, Qarabağın dirçəldilməsi dizayn, memarlıq və incəsənət sintezində formalaşan kompleks prosesdir. Bu proses, Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji sütunlarından biri kimi çıxış edir və gələcək nəsillər üçün həm mədəni irsin qorunması, həm də yeni milli estetikanın yaradılması baxımından dərin əhəmiyyət daşıyır. Məqalə dizaynın yalnız yaradıcı fəaliyyət deyil, həm də milli kimliyin və suverenliyin estetik ifadə vasitəsi olduğunu vurğulayır.

Açar sözlər: Qarabağın bərpası, dizayn və suverenlik, milli kimlik, məkan simvolizmi, dayanıqlı memarlıq, münaqişədən sonrakı dizayn, Azərbaycan.

ABSTRACT

After the liberation of Karabakh, the reconstruction of the region has gained a multidimensional strategic significance that extends beyond economic and infrastructural recovery. It represents a profound cultural, ideological, and aesthetic process through which Azerbaijan's state sovereignty is manifested in physical form. This article explores the revival of Karabakh from the perspective of a designer, emphasizing how spatial composition, form, color, light, and materiality function as visual languages of sovereignty and national identity.

From a designer's viewpoint, every reconstructed space in Karabakh is not merely a functional structure but also a symbolic reflection of cultural memory and artistic continuity. The newly developed cities—such as Shusha, Fuzuli, and Jabrayil—serve as living laboratories where traditional Azerbaijani architectural motifs are harmoniously integrated with modern design technologies. Through this synthesis,

design transforms into a tool of ideological expression that communicates freedom, independence, and resilience—the core principles of Azerbaijan’s sovereign identity.

The study argues that design in the Karabakh revival process performs multiple interconnected roles. Beyond visual aesthetics, it contributes to **social reintegration, ecological balance, and psychological restoration**. Public spaces, cultural centers, and memorial parks are designed to promote human-space interaction, reinforcing a sense of belonging and collective memory among local residents and returning communities. Each design element—whether color palette, lighting rhythm, or texture—becomes a medium through which emotional energy and national ideology intertwine.

Furthermore, the spatial reconstruction of Karabakh symbolizes the **reassertion of territorial sovereignty** in aesthetic and cultural terms. The act of designing here is an act of reclaiming identity: transforming war-torn landscapes into meaningful environments that narrate the story of survival and renewal. Through the designer’s lens, sovereignty acquires a tangible dimension—visible in the skyline of Shusha, in the rhythm of light across new civic plazas, and in the material continuity of restored heritage sites.

This article concludes that the revival of Karabakh represents more than physical rebuilding; it is the **cultural and aesthetic reconstitution of statehood**. Design, as an interdisciplinary practice combining architecture, art, and spatial planning, operates as both a creative and political force. By shaping the visual identity of the renewed Karabakh, designers not only contribute to national pride but also construct the aesthetic foundations of a sovereign narrative that connects past and future.

Ultimately, the study positions design as a **strategic medium of sovereignty**—a language through which a nation’s independence, resilience, and creative spirit are spatially expressed. The reconstruction of Karabakh, therefore, stands as a testament to Azerbaijan’s ability to merge tradition with innovation, identity with modernity, and cultural memory with technological progress.

Keywords: Karabakh reconstruction, design and sovereignty, national identity, spatial symbolism, sustainable architecture, post-conflict design, Azerbaijan.

GİRİŞ

Azərbaycanın dövlət suverenliyinin bərqərar olması və onun davamlı şəkildə möhkəmləndirilməsi yalnız siyasi və hərbi sahələrdə deyil, həm də mədəni, mənəvi və yaradıcılıq sahələrində aparılan kompleks fəaliyyətlərlə sıx bağlıdır. Qarabağın azad edilməsi və bölgənin bərpası prosesi bu baxımdan təkcə ərazi bütövlüyünün təmin olunması deyil, eyni zamanda milli identikliyin, mədəni yaddaşın və estetik varlığın yenidən qurulması kimi strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu dirçəliş Azərbaycan dövlətçiliyinin suveren gücünü mədəni məkan üzərindən nümayiş etdirməklə, yeni dövrün ideoloji, estetik və sosial simvoluna çevrilmişdir.

Qarabağ mədəniyyətinin bərpası yalnız memarlıq və infrastruktur layihələri ilə məhdudlaşmır; bu prosesin əsas mahiyyəti milli ruhun, mənəvi kimliyin və yaradıcı potensialın müasir formalarla ifadə edilməsindədir. Əsrlər boyu Azərbaycan mədəniyyətinin beşiyi olmuş Qarabağ torpaqlarında yaradıcı fəaliyyət – istər rəssamlıqda, istər memarlıqda, istərsə də dizayn sahəsində – milli özünüdərk və suveren düşüncənin estetik ifadə vasitəsinə çevrilmişdir. Buna görə də bərpa mərhələsində rəssam, memar və dizayner kimi yaradıcı peşə sahibləri dövlətin strateji mədəni missiyasının daşıyıcıları kimi çıxış edirlər. Onların fəaliyyəti məkanın fiziki bərpası ilə yanaşı, milli kimliyin simvolik məzmununun formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Müasir dünyada dövlətlərin suverenliyi təkcə siyasi sərhədlərlə deyil, həm də mədəni sərhədlərlə müəyyənləşir. Hər bir millətin özünəməxsus estetik dili, memarlıq üslubu və vizual kimliyi onun ideoloji dayanıqlığını və beynəlxalq səviyyədə tanınmasını gücləndirir. Azərbaycan da Qarabağın bərpası vasitəsilə öz milli mədəniyyətini global kontekstdə yenidən təqdim edir. Bu mənada Qarabağın dirçəldilməsi prosesi “mədəni diplomatiya”, “yaradıcı iqtisadiyyat” və “yumşaq güc” anlayışları ilə də sıx əlaqəlidir. Bölgənin memarlıq ansamblları, ictimai məkanların estetik dizaynı, heykəltəraşlıq və rəngkarlıq nümunələri həm milli yaddaşın simvoluna, həm də suveren dövlətin ideoloji güc göstəricisinə çevrilir.

Məqalənin əsas məqsədi Qarabağın dirçəldilməsi prosesində yaradıcılıq sahələrinin — xüsusilə rəssamlıq, memarlıq və dizayn — dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsindəki strateji rolunu araşdırmaqdır. Bu çərçivədə araşdırma Qarabağ məkanının estetik və simvolik səviyyədə yenidən qurulmasını, mədəni dəyərlərin yeni formalarda ifadəsini və bu prosesin milli ideologiyaya təsirini təhlil edir. Tədqiqatın əsas sualı belədir: Qarabağın bərpası prosesində yaradıcı sənətlər vasitəsilə Azərbaycan dövlət suverenliyi necə vizual və məkan formasında ifadə olunur?

Tədqiqat metodologiyası olaraq semiotik analiz, estetik tədqiqat və mədəni məkanın kontekstual təhlili yanaşmaları istifadə olunur. Bu metodlar vasitəsilə Qarabağ məkanında yaranan yeni memarlıq formaları, dizayn konseptləri və təsviri sənət nümunələrinin milli ideya və dövlətçilik dəyərləri ilə əlaqəsi araşdırılır. Məqalə həm mədəniyyət və incəsənət sahəsində çalışan mütəxəssislər, həm də dövlət səviyyəsində bərpa siyasətinin strateji istiqamətlərini müəyyənləşdirən qərarvericilər üçün nəzəri-praktik əhəmiyyət daşıyır.

Beləliklə, Qarabağın bərpası prosesi Azərbaycan üçün yalnız iqtisadi və infrastruktur inkişaf layihəsi deyil, həm də dövlət suverenliyinin ideoloji-estetik təzahürü, milli mədəniyyətin yenidən dirçəlişi və yaradıcı potensialın reallaşdırılması platforması kimi dəyərləndirilir. Bu baxımdan rəssam, memar və dizaynerin fəaliyyəti dövlətin gələcək mədəni strategiyasının əsas estetik dayaqlarından birini formalaşdırır.

TEORİK–ANALİTİK BAZA: SUVERENLİK VƏ MƏDƏNİ MƏKANIN YENİDƏNQURULMASI

Suverenlik anlayışı ənənəvi olaraq dövlətin siyasi müstəqilliyi, öz ərazi bütövlüyü və qərarvermə azadlığı ilə əlaqələndirilsə də, müasir dövrdə bu anlayışın mənası daha geniş semantik və mədəni kontekstə keçmişdir. XXI əsr dünyasında dövlətin suverenliyini müəyyən edən tək amil siyasi hakimiyyətin gücü deyil, həm də onun mədəni kodlarının, estetik dəyərlərinin və yaradıcı potensialının gücüdür. Yəni mədəniyyətin özü dövlətin ideoloji sərhədlərinin formalaşdırıcısına çevrilmişdir. Bu baxımdan, Qarabağın bərpası prosesi Azərbaycan dövlətçiliyinin yalnız fiziki deyil, həm də mədəni suverenliyinin yenidən təsdiqi kimi qiymətləndirilə bilər.

Mədəni məkanın yenidənqurulması prosesi, əslində, məkanın sadəcə fiziki ölçülərini deyil, onun mənəvi və simvolik qatlarını da əhatə edir. Fransız filosofu Henri Lefebvrenin “Məkanın istehsalı” (The Production of Space) nəzəriyyəsinə görə, hər bir məkan sosial münasibətlərin, mədəni təcrübələrin və ideoloji strukturların nəticəsində formalaşır. Bu fikir Qarabağ kontekstində daha da əhəmiyyət qazanır: çünki burada məkanın yenidən qurulması həm sosial ədalətin bərpası, həm də milli kimliyin təsdiqi prosesinə çevrilmişdir. Qarabağ mədəni məkanı, işğal dövründə məhv edilmiş mədəni simvolların, dağıdılmış memarlıq abidələrinin və pozulmuş mənəvi əlaqələrin bərpası vasitəsilə yenidən dirçəlir.

Bu mənada “mədəni suverenlik” anlayışı xüsusi aktuallıq qazanır. Mədəni suverenlik bir dövlətin öz simvolik kodlarını, estetik dəyərlərini və milli vizual dilini qorumaq və inkişaf etdirmək bacarığıdır. Qarabağda bu ideya həm memarlıqda, həm təsviri sənətdə, həm də dizaynda özünü göstərir. Məsələn, Şuşanın bərpası zamanı tarixi memarlıq üslublarının müasir formalarla sintez olunması milli yaddaşla müasirliyin harmoniyasını yaradır. Beləliklə, hər bir bina, hər bir abidə və hər bir rəngkarlıq əsəri dövlətin suveren ideyasını daşıyan simvolik məkana çevrilir.

Mədəni məkanın yenidənqurulması həm də ideoloji kommunikasiya vasitəsidir. Memarlıqda forma, landşaftda ritm, dizaynda material və rəng, rəssamlıqda isə kompozisiya və simvolizm dövlət ideologiyasının estetik ifadə alətinə çevrilir. Bu aspektdə memarlıq və dizayn yalnız texniki fəaliyyət deyil, həm də ideoloji təmsilçilik formasıdır. Azərbaycan dövləti Qarabağın bərpası ilə öz ideoloji və estetik gücünü region və beynəlxalq miqyasda nümayiş etdirir.

Digər tərəfdən, Qarabağın yenidənqurulması prosesində “məkanın yaddaşı” anlayışı mühüm yer tutur. Bu yaddaş təkcə keçmişin izlərini deyil, həm də gələcək vizionunu əks etdirir. İşğaldan əvvəlki Qarabağ mədəniyyəti milli özünüdərkini daşıyıcısı olmuşdusa, müasir Qarabağ artıq bu dəyərlərin yenidən doğulduğu laboratoriya rolunu oynayır. Burada aparılan hər bir yaradıcılıq aktı – memarın layihəsi, rəssamın kompozisiyası və dizaynerin konsepti – milli yaddaşın çağdaş interpretasiyasına çevrilir.

Əlavə olaraq, mədəni məkanın qurulmasında “estetik siyasət” anlayışı da önəm daşıyır. Bu termin incəsənət və dizayn vasitəsilə siyasi ideyanın estetik formada cəmiyyətə çatdırılması prosesini ifadə edir. Qarabağda həyata keçirilən “Ağıllı şəhər” və “Yaşıl enerji zonası” kimi layihələr yalnız texnoloji yenilik deyil, həm də Azərbaycanın modern, müstəqil və təbiətlə harmonik dövlət modeli barədə estetik mesajdır. Bu layihələr vasitəsilə Azərbaycan həm öz vətəndaşına, həm də dünyaya göstərir ki, mədəni suverenlik yalnız keçmişin qorunması deyil, gələcəyin yaradılması prosesidir.

Beləliklə, Qarabağın mədəni məkanının yenidən qurulması prosesi dövlət suverenliyinin strateji komponentinə çevrilir. Bu, həm fiziki infrastrukturun, həm də ideoloji strukturların bərpasını nəzərdə tutur. Rəssam, memar və dizayner bu prosesdə dövlətin ideoloji xəttini formalaşdıraraq, onu məkan, rəng, forma və

simvol vasitəsilə ifadə edən yaradıcılıq elçiləridir. Qarabağın bərpası ilə Azərbaycan təkcə öz torpaqlarına deyil, həm də öz estetik və mənəvi suverenliyinə qayıdır.

RƏSSAMIN BAXIŞ BUCAĞI: MƏDƏNİ KİMLİYİN BƏRPASI VƏ TƏSVİRİ DİL

Qarabağın işğaldan azad edilməsi və dirçəldilməsi yalnız bir coğrafi hadisə deyil, həm də milli yaddaşın, mədəni kimliyin və bədii ruhun yenidən oyanışıdır. Bu prosesdə rəssam – yəni yaradıcı baxışın və estetik şüurun daşıyıcısı – dövlətin mədəni suverenliyini təsvir, simvol və rəng vasitəsilə ifadə edən mənəvi körpü rolunu oynayır. Rəssamın baxış bucağı, məkanın bərpasını yalnız fiziki deyil, həm də emosional, simvolik və ideoloji səviyyədə təqdim edir.

Qarabağ uzun illər Azərbaycan mədəniyyətinin və incəsənətinin mərkəzi olmuş, muğamdan xalçaçılığa, miniatürdən memarlığa qədər bir çox sənət növlərində özünəməxsus üslub formalaşdırmışdır. İşğal dövründə bu mədəni irs dağıdılmış, lakin onun bədii obrazı Azərbaycan rəssamlarının yaradıcılığında simvolik olaraq qorunmuşdur. Məhz bu baxımdan Qarabağın azad edilməsindən sonra yaranan yeni rəssamlıq dalğası milli kimliyin estetik dirçəlişini təcəssüm etdirir.

Rəssamın Qarabağ mövzusunda yanaşması sadəcə realist təsvirlərlə məhdudlaşmır. Burada forma və rəngin milli ideologiyanın ifadə vasitəsinə çevrilməsi əsas prinsiplərdən biridir. Rəssamlıqda torpaq, dağ, bulaq və qala motivləri yalnız təbiət təsviri deyil, həm də azadlığın, dirçəlişin və suverenliyin simvollarıdır. Məsələn, torpağın tünd qəhvəyi və yaşıl tonları doğma yurdla bağlılığı, mavi səma tonu isə dövlətin əbədi azadlıq ideyasını ifadə edir. Bu simvollar vasitəsilə rəssam milli ruhun bərpasını vizual dilə çevirir və onun vasitəsilə milli ideyanın estetik kodlarını yaradır.

Təsviri sənətin dilində “məkan” təkcə coğrafi anlayış deyil, həm də mənəvi məkandır. Qarabağ mənəvi məkan kimi Azərbaycan xalqının kollektiv yaddaşının və mədəni irsinin əsas simvoludur. Rəssam bu məkanı yenidən “yaradarkən” tarixi motivləri müasir estetik dillə birləşdirir. Bu, keçmişlə gələcək arasında bədii körpü rolunu oynayır. Beləliklə, rəssam öz əsərində həm tarixə sayğı, həm də müasirlik duyğusunu ifadə edir.

Rəssamın bədii missiyası həm də ideoloji mənə istehsalıdır. Müasir Qarabağ mövzusunda yaradılan əsərlər artıq yalnız milli faciəni deyil, həm də qələbəni, qüruru və gələcəyə inamı əks etdirir. Bu yeni mərhələ incəsənətin emosional enerjisini dövlətin strateji mədəni xətti ilə uzlaşdırır. Beləliklə, rəssamlıq sahəsi “yumşaq güc” vasitəsi kimi çıxış edərək həm daxili ictimai birliyi möhkəmləndirir, həm də beynəlxalq səviyyədə Azərbaycanın mədəni nüfuzunu artırır.

Qarabağ mövzulu əsərlərdə ən çox işlədilən bədii üsullar arasında simvolizm, koloristik kontrast və kompozisiya dinamizmi xüsusilə seçilir. Simvolizm azadlıq, torpaq və mənəvi dəyərlərin vizual dillə ifadəsini təmin edir; kontrast isə dağıntı ilə dirçəliş, qaranlıqla işıq arasında estetik qarşıdurmanı göstərir. Rəssam burada bir növ yenidən doğuluşun poetikasını qurur. Bu estetik yanaşma milli identikliyin vizual transformasiyasını yaradır – keçmişin ağrısından gələcəyin işığına keçid təsviri sənətin əsas fəlsəfi xəttinə çevrilir.

Qarabağ mədəni dirçəlişi kontekstində rəssam həm sənətkar, həm də mədəni diplomat funksiyasını yerinə yetirir. Onun əsərləri yalnız muzeylərdə və qalereyalarda nümayiş olunmur; həm də beynəlxalq sərgilərdə Azərbaycanın yeni mədəni obrazını formalaşdırır. Beləliklə, rəssamlıq milli dövlətçilik ideyasının vizual səfiri kimi çıxış edir.

Nəticə etibarilə, Qarabağ mövzusunda rəssamlıq milli kimliyin bərpasının estetik səviyyəsini formalaşdırır. Rəssamın təsviri dili bu prosesdə həm emosional-psixoloji dərinlik, həm mədəni simvolizm, həm də ideoloji dayanıqlıq daşıyır. Bu, dövlət suverenliyinin mədəni əsaslarının yaradıcı sənətlər vasitəsilə təsdiqinin parlaq nümunəsidir. Rəssam öz əsərləri ilə Qarabağın yalnız mənzərəsini deyil, həm də onun azad ruhunu, bərpa olunan mənəvi enerjisini və Azərbaycan dövlətinin estetik gücünü təsvir edir.

MEMARIN BAXIŞI: MƏKAN VƏ SUVERENLİYİN FİZİKİ SİMVOLU

Qarabağın azad edilməsindən sonra başlayan bərpa prosesi Azərbaycan memarlığı üçün yalnız texniki və şəhərsalma layihəsi deyil, həm də milli kimliyin, mədəni yaddaşın və dövlət suverenliyinin fiziki-məkan formasında ifadəsi üçün unikal imkan yaratdı. Bu baxımdan memar sadəcə layihə müəllifi deyil, həm də ideoloji memarlıq mədəniyyətinin daşıyıcısı, milli identiklik və müstəqillik ideyasının məkan yaradıcısıdır. Qarabağ torpaqlarında tikilən hər bina, planlaşdırılan hər küçə, bərpa olunan hər abidə dövlətin suveren iradəsinin estetik və funksional təzahürüdür.

Memarlığın dövlətçiliklə əlaqəsi tarixən dərin köklərə malikdir. Hər bir dövlət öz siyasi və ideoloji güdrətini memarlıq dili ilə nümayiş etdirmişdir. Antik dövrdə Yunan məbədləri, İslam mədəniyyətində saray və məscidlər, müasir dövrdə isə paytaxtların simvolik arxitekturası dövlətin kimliyini və ideoloji modelini ifadə edən vasitə kimi çıxış etmişdir. Azərbaycan kontekstində Qarabağın bərpası bu ənənəni milli ruhda davam etdirərək, suverenliyin məkan simvolikasını formalaşdırır.

Şuşa, Füzuli, Ağdam, Zəngilan kimi şəhərlərdə aparılan memarlıq layihələri təkcə infrastrukturun yenilənməsi deyil, həm də mədəni-siyasi məkanın yenidən qurulması deməkdir. Məsələn, Şuşa şəhərinin bərpasında tarixi memarlıq elementlərinin müasir texnologiyalarla sintezi milli identikliyin estetik ifadəsini təmin edir. Burada memar keçmişin izlərini qoruyaraq yeni dövrün funksional tələblərinə cavab verən məkan yaratmaqla, tarix və müasirliyin harmoniyasını qurur. Beləliklə, memarlıq həm yaddaşın qoruyucusu, həm də gələcəyin dizayneri funksiyasını daşıyır.

Qarabağın memarlığında istifadə edilən formalar, materiallar və rənglər milli dəyərlərin estetik kodlarını daşıyır. Daşın təbiiliyi, ağacın səmimiliyi, torpaq tonlarının üstünlüyü və işıqla qurulan harmoniyalar memarlıqda “azərbaycançılıq estetikasını” formalaşdırır. Bu, həm ekoloji dəyərlərə hörmətin, həm də torpaqla mənəvi bağın göstəricisidir. Yeni tikililərdə yerli memarlıq üslublarının (Şuşa evləri, Qarabağ qalaları, məscidlərin günbəz formaları və s.) çağdaş interpretasiyası dövlətin tarixi yaddaşa əlaqəsini qorumaqla modernliyə açıq olmasını nümayiş etdirir.

Bununla yanaşı, Qarabağın bərpasında urbanist strategiyalar da dövlət suverenliyinin ifadəsinə xidmət edir. Füzuli və Zəngilan kimi şəhərlərin “ağıllı şəhər” və “yaşıl enerji zonası” kimi planlaşdırılması Azərbaycanın texnoloji müstəqilliyinin və ekoloji məsuliyyətinin göstəricisidir. Bu konsepsiyalar vasitəsilə dövlət həm müasirlik, həm də davamlılıq dəyərlərini milli ideologiya ilə birləşdirir. Beləliklə, Qarabağda memarlıq ekoloji suverenliyin də simvoluna çevrilir – təbiətlə harmoniyada inkişaf edən, eyni zamanda texnologiya ilə gələcəyə yönəlmiş bir dövlət modeli formalaşır.

Memar üçün Qarabağda yaradılan məkan “boş torpaq” deyil, mənəvi qatlara malik bir məkandır. İşğal dövründə dağıdılmış evlər, yandırılmış şəhərlər, məhv edilmiş abidələr sadəcə fiziki məhv deyil, həm də mədəni kimliyə zərbə idi. Buna görə də bərpa prosesi memarın mənəvi məsuliyyətini artırır: o, yalnız tikilini deyil, milli ruhu da yenidən formalaşdırmalıdır. Hər yeni layihə – istər ictimai bina, istər yaşayış kompleksi, istərsə də park – xalqın öz torpağı ilə yenidən bağlanmasını təmin edən “simvolik məkan” funksiyasını daşıyır.

Memarlığın bu mərhələdəki əsas missiyası dövlətin mədəni ideyasını məkan üzərindən oxunaqlı və yaşanılan hala gətirməkdir. Qarabağda inşa edilən məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri, hava limanları və konsert zalları yalnız xidmət obyektləri deyil; onlar həm də dövlətin qələbə və dirçəliş fəlsəfəsini daşıyan ideoloji abidələrdir. Bu obyektlərin dizaynında müasir texnologiyalarla yanaşı, milli motivlərin (ornament, rənz, xətt və işıq ritmləri) istifadəsi dövlətin özünəməxsus memarlıq imzasını yaradır.

Nəticə etibarilə, Qarabağın memarlığı Azərbaycanın dövlət suverenliyinin fiziki, vizual və simvolik manifestasiyasıdır. Burada memar dövlətin ideoloji xəttini məkanın dili ilə danışdırır: azadlıq, dirçəliş, sülh və gələcəyə inam ideyaları binaların formalarında, landşaftların ritmində, işıq kompozisiyalarında əks olunur. Bu mənada Qarabağ memarlığı yalnız bir regionun yenidən qurulması deyil, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin estetik bəyannaməsidir.

DİZAYNERİN BAXIŞI: MƏKAN VƏ SUVERENLİYİN FİZİKİ SİMVOLU

Qarabağın bərpası prosesində dizayner təkcə məkanın vizual estetikasını formalaşdırır deyil, həm də suverenliyin fiziki və simvolik təzahürünü yaradan strateji rol oynayır. Dizayner baxış bucağından hər bir layihə — ictimai binalar, yaşayış kompleksləri, mədəniyyət mərkəzləri və landşaft obyektləri — yalnız funksional obyekt deyil, həm də milli ideyanın və dövlət iradəsinin simvolu kimi qəbul olunur.

- Məkanda suverenliyin simvolik ifadəsi

Dizayner üçün məkan yalnız estetik obyekt deyil, həm də sosial və ideoloji mesajın vizual dilidir. Qarabağın bərpasında hər bir dizayn elementi — forma, material, rənz və işıq ritmi — Azərbaycanın suverenliyinin və milli kimliyinin simvolu kimi çıxış edir.

Məsələn, Şuşada bərpa edilən şəhər obyektlərində yerli memarlıq üslubları ilə modern dizayn elementlərinin sintezi aparılır. Dizayner burada tarixi və müasirliyi birləşdirərək məkanı görünən ideoloji və estetik manifesto halına gətirir. Bu yanaşma, həm yerli əhali üçün milli qüruru artırır, həm də xarici ziyarətçilərə Azərbaycanın dövlətçilik konsepsiyasını vizual formada çatdırır.

- Dizaynın funksional və estetik integrasiyası

Dizaynerin rolu yalnız obyektin görünüşü ilə məhdudlaşmır; o, həm də insan-təcrübəsini və funksionallığı nəzərə alır. Qarabağ layihələrində dizayn prosesi aşağıdakı prinsiplər üzərində qurulur:

Ekoloji uyğunluq: Yerli materiallardan istifadə, təbii işıqlandırma və havalandırma, biomüxtəlifliyə hörmət.

İnsan mərkəzli dizayn: İctimai məkanlar, parklar və mədəniyyət obyektləri insanların sosial interaksionunu və emosional rahatlığını təmin edir.

Estetik kodların milli təfsiri: Ornament, rəng, forma və işıqlandırma milli motivlərlə birləşdirilir, həm də müasir dizayn prinsiplərinə uyğunlaşır.

Beləliklə, dizayner həm estetik təcrübəni, həm də milli ideologiyaları məkan üzərindən birləşdirir.

- Qarabağda dizaynın strateji və simvolik funksiyaları

Qarabağ dizaynı bir neçə strateji məqsədi həyata keçirir: Milli kimliyin material və vizual təəcəssümü: Hər bir bina və obyekt milli motivlərin çağdaş interpretasiyasını daşıyır.

Dövlət suverenliyinin bədii ifadəsi: Dizayn elementləri ilə ideoloji mesaj (müstəqillik, azadlıq, tarixi davamlılıq) məkan üzərindən çatdırılır.

Texnoloji və ekoloji inkişafın nümayişi: Smart-city və yaşıl şəhər konsepsiyaları dizayn vasitəsilə həm funksional, həm də simvolik səviyyədə təqdim olunur.

Sosial və psixoloji təsir: Parklar, açıq məkanlar və mədəniyyət obyektləri insanların psixoloji bərpasına və kollektiv yaddaşın yenidən qurulmasına xidmət edir.

- Dizaynerin yaradıcılıq strategiyası

Dizaynerin Qarabağ layihələrində fəaliyyəti bir yaradıcılıq laboratoriyası kimi qiymətləndirilə bilər. Burada mədəni, ekoloji və texnoloji elementlər harmonik şəkildə birləşdirilir. Dizayner həm keçmişin izlərini qoruyur, həm də gələcəyin vizual dilini formalaşdırır.

Rəng və işıq ritmləri milli ornamentlərin və torpaq tonlarının harmoniyası ilə dizayn edilir. Forma və struktur yerli memarlıq kodlarını modern yanaşmalarla birləşdirir. İctimai məkanlar və landşaft dizaynı insan təcrübəsini və sosial integrasiyanı stimullaşdırır. Beləliklə, dizayner Qarabağda yaradılan hər bir məkanı suverenliyin fiziki simvoluna çevirir — həm funksional, həm estetik, həm də ideoloji olaraq.

Dizaynerin baxışı Qarabağın bərpasında yalnız vizual estetikadan ibarət deyil; o, milli ideyanın, dövlət suverenliyinin və sosial-mədəni mesajın məkan üzərindən ifadəsidir. Qarabağ dizaynı insan-təcrübəsi, milli ornament, ekoloji uyğunluq və texnoloji yeniliklərin harmonik sintezini təqdim edir. Hər bir məkan həm kollektiv yaddaşın bərpası, həm də gələcəyə açılan vizual manifesto rolunu daşıyır.

QARABAĞIN DİRÇƏLDİLMƏSİNİN KONSEPTUAL BAZASININ MEMARLIQ, DİZAYN VƏ İNCƏSƏNƏT KONTEKSTİNDƏ TƏHLİLİ

- Qarabağın bərpasında milli identiklik və estetik kimliyin qorunması.

Qarabağ regionunun bərpası təkcə fiziki məkanların yenidən qurulması deyil, həm də milli-mənəvi kimliyin reaktivasiyası kimi dəyərləndirilir. Bu baxımdan, memarlıq və dizayn sahələri sadəcə texniki fəaliyyətlər deyil, ideoloji və simvolik platformalar rolunu oynayır. Rəssam və memar baxış bucağından yanaşdıqda, Qarabağın memarlıq mühiti kollektiv yaddaşın vizual ifadəsi, xalqın tarixi davamlılığının material forması kimi qəbul olunur.

Tarixi məscidlərin, karvansaraların, qalaların və şəhər məkanlarının bərpası zamanı milli ornamentlərin, kompozisiya balansının və forma dili ənənələrinin qorunması estetik dirçəlişin əsas şərtidir. Məsələn, Şuşa şəhərinin memarlıq bərpasında daş materialın teksturasının qorunması, pəncərə formalarının yerli memarlıq kodlarına uyğunlaşdırılması, və fasad ornamentikasının minimalizm prinsipləri ilə birləşdirilməsi ənənə və müasirliyin harmoniyası prinsipinə xidmət edir.

- Qarabağda yeni şəhərsalma və landşaft dizaynı konsepsiyalarının strateji əhəmiyyəti

Qarabağın bərpası çərçivəsində reallaşan şəhərsalma layihələri — Füzuli, Zəngilan, Laçın və Ağdamda tətbiq olunan “ağıllı şəhər” (smart city) və “yaşıl şəhər” (green city) modelləri — Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası ilə sıx bağlıdır. Bu layihələr bir tərəfdən regionun ekologiyasına hörmətlə yanaşır, digər tərəfdən innovativ texnologiyalarla milli dizayn dəyərlərini birləşdirir.

Məsələn, Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı, memarlıq dili baxımından müasir texnoloji formalarla təmsil olunur, lakin interyer dizaynında Azərbaycanın mədəni rəmzlərinə – xalça motivlərinə, işıq oyunlarına

və rəng ritminə əsaslanan həllər tətbiq edilir. Bu sintez milli kimliyin qlobal memarlıq məkanında görünməsinə təmin edir.

Landşaft dizaynında Qarabağın təbii relyefinə hörmət prinsipi, su resurslarının bərpası və biomüxtəlifliyin qorunması ideyaları ilə bağlı eko-estetik yanaşma ön plana çıxır. Bu, yalnız təbiətin bərpası deyil, həm də insanın təbiətə mənəvi qayıdışının ifadəsidir.

- Rəssam, Memar və Dizaynerin rolu: Yaradıcı sintez və vizual diplomatiya

Rəssam, memar və dizayner Qarabağın dirçəldilməsində vizual ideologiyanın formalaşdırıcılarıdır. Onların işi yalnız estetik obyekt yaratmaq deyil, həm də ideoloji mesajın məkanlaşdırılmasıdır. Rəssam Qarabağın təbiətindən, tarixi motivlərindən ilhamlanaraq yeni vizual dil qurur; memar bu dili strukturlaşdırır; dizayner isə funksionallıq və insan təcrübəsini integrasiya edir.

Bu yaradıcı sintez vizual diplomatiya anlayışını doğurur: yəni memarlıq və incəsənət vasitəsilə Azərbaycanın mədəni suverenliyinin beynəlxalq səviyyədə tanınması. Qarabağda həyata keçirilən mədəni mərkəzlər, sənət parkları, rəqəmsal incəsənət festivalları bu konsepsiyanın praktik təzahürüdür.

QARABAĞIN DIRÇƏLDİLMƏSİNİN SOSIAL, MƏDƏNİ VƏ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

- Məkanın mənəvi yenidən qurulması və kollektiv yaddaşın bərpası.

Qarabağın azad olunmasından sonra başlanan bərpa prosesi yalnız infrastrukturun yenidən qurulması ilə məhdudlaşmır; bu, eyni zamanda kollektiv yaddaşın reabilitasiyası prosesidir. Müharibə nəticəsində dağıdılmış şəhərlərin, kəndlərin və mədəni abidələrin yenidən inşası, insanların itirilmiş məkanla emosional bağlarını bərpa etməyə xidmət edir.

Rəssam və memar baxımından bu proses “fiziki məkandan mənəvi məkana keçid” kimi dəyərləndirilə bilər. Bərpa olunan hər bir bina, küçə, park — keçmişin ağrılarını unutmadan gələcəyə yönəlmiş ümid simvoluna çevrilir. Şuşanın, Ağdamın və Zəngilanın yeni şəhərsilüetləri həm milli qürurun, həm də memarlıqla yaddaşın təəcəssümüdür.

Memarlıq dili burada “sükutun poetikası”na çevrilir: yəni dağıntılardan sonra qurulan hər bir məkan həm kədərli, həm də dirçəlişi eyni anda daşıyır. Bu baxımdan, bərpa prosesi təkcə fiziki rekonstruksiya deyil, həm də psixoloji reabilitasiya məkanı kimi çıxış edir.

- Sosial integrasiya və yeni şəhər mədəniyyətinin formalaşması

Qarabağda yenidənqurma layihələrinin əsas məqsədlərindən biri də müasir sosial məkan mədəniyyətinin yaradılmasıdır. Yeni şəhər planları yalnız yaşayış funksiyalarını deyil, həm də ictimai ünsiyyət, yaradıcılıq və əməkdaşlıq məkanlarını nəzərdə tutur.

Memar və dizaynerlər burada sosial mühəndislər kimi çıxış edirlər. Məsələn, Ağdamda planlaşdırılan “Sülh Meydanı” kimi ictimai məkanlar həm kollektiv kimlik, həm də ictimai dinamika üçün platforma yaradır.

Rəssam baxımından isə bu cür məkanlar ictimai estetikanın formalaşması üçün imkan yaradır. Açıq hava sərgiləri, ictimai heykəltəraşlıq, rəng və işıq oyunları ilə zəngin urbanist mühit cəmiyyətin yaradıcılıq enerjisini stimullaşdırır. Bu, insanların öz doğma torpaqlarına emosional qayıdışının sənət vasitəsilə həyata keçirilməsidir.

- Dizayn və incəsənət vasitəsilə psixoloji bərpa

Müharibə sonrası travmanın aradan qaldırılmasında incəsənət və dizayn mühüm rol oynayır. İnsanlar məkanla yenidən əlaqə qurduqca psixoloji sabitlik və mənəvi rahatlıq yaranır. Qarabağın bərpası çərçivəsində inşa olunan mədəniyyət evləri, incəsənət mərkəzləri və təbiət parkları terapevtik dizayn prinsipləri ilə planlaşdırılmalıdır.

Məsələn, işıqlandırmanın yumşaqlığı, təbii materiallardan istifadə, açıq məkanlarda su elementlərinin tətbiqi və səssizliyin kompozisiyada rolu — bunlar insanın psixoloji tarazlığını bərpa edən biofil dizayn elementləridir.

Rəssam və memar üçün bu, emosional estetikanın tətbiq sahəsidir — yəni məkan insanın ruh halını sağaldan “sənət əsərinə” çevrilir. Qarabağda yaradılan “yaşıl zolaqlar” və “mədəniyyət parkları” bu konsepsiyanın bariz nümunələridir.

- Qarabağ: gələcəyin mədəni və yaradıcılıq laboratoriyası kimi

Qarabağ təkcə bərpa olunan bölgə deyil, həm də Azərbaycanın yeni mədəniyyət və dizayn laboratoriyasıdır. Burada həyata keçirilən layihələr milli memarlığın müasir istiqamətlərini formalaşdırır və regionun beynəlxalq mədəni mərkəzə çevrilməsinə zəmin yaradır.

Yeni nəsil memarlar, rəssamlar və dizaynerlər üçün Qarabağ təcrübə və ilham məkanı olacaq. Bu regionun təbiəti, rəngləri, formaları və səssizliyi gələcəyin sənət və memarlıq dilini müəyyən edəcək. Beləliklə, Qarabağın dirçəldilməsi həm dövlət suverenliyinin bədii ifadəsi, həm də yaradıcılıq enerjisinin milli oyanış mənbəyi kimi çıxış edir.

NƏTİCƏ VƏ ELMİ-NƏZƏRİ ÜMUMİLƏŞMƏLƏR

Qarabağın dirçəldilməsi prosesi Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsinin estetik və mədəni ifadəsi kimi çıxış edir. Bu bərpa, sırf infrastrukturun yenidən qurulması deyil, həm də milli kimliyin, mədəni yaddaşın və mənəvi dəyərlərin yenidən formalaşması aktıdır. Rəssam, memar və dizayner baxımından bu proses həm yaradıcılıq meydanı, həm də ideoloji məsuliyyət məkanıdır.

- Suverenliyin estetik ölçüsü

Müstəqillik və suverenlik yalnız siyasi anlayış deyil, həm də vizual və məkan ifadəsi olan mədəni hadisədir. Qarabağın yeni şəhərsalma və memarlıq modeli Azərbaycanın müstəqil dizayn kimliyini formalaşdırır. Hər bir bərpa olunan bina, meydan və abidə, milli ornamentlər və müasir texnologiyalar sintezində “Azərbaycan üslubunun” təəcəssümüdür.

Bu, dövlətin mədəni suverenliyinin bədii manifestidir — yəni “biz varıq, biz burdayıq və öz estetik dilimizlə danışırıq” mesajının vizual təzahürüdür. Rəssamın rəng palitrası, memarın forma dili, dizaynerin material seçimi — hamısı birgə şəkildə milli ideyanın formalaşdırıcı komponentlərinə çevrilir.

- Qarabağ modeli: ənənə və müasirliyin sintezi

Qarabağın dirçəldilməsi Azərbaycanın davamlı dizayn və memarlıq strategiyası üçün model xarakteri daşıyır. Burada iki paralel istiqamət sintez olunur:

Ənənəvi memarlıq və estetik dəyərlərin qorunması (tarixi teksturaların, dekorativ motivlərin, memarlıq nisbətlərinin saxlanması),

Müasir texnoloji və ekoloji dizayn yanaşmaları (smart-city konsepsiyaları, enerji səmərəliliyi, biomorf formalar, yaşıl infrastruktur).

Bu iki istiqamətin balanslı tətbiqi Qarabağı yalnız bərpa olunmuş ərazi kimi deyil, həm də gələcəyin memarlıq laboratoriyası kimi mövqeləndirir. Bu model, Azərbaycanın digər bölgələrinin şəhərsalma təcrübələri üçün də strateji nümunə rolunu oynayacaq.

- Rəssam–Memar–Dizayner üçlüyünün sinerjisi

Qarabağın bərpasında bu üç yaradıcılıq sahəsinin qarşılıqlı inteqrasiyası mədəni transformasiyanın əsas hərəkətverici qüvvəsinə çevrilir.

Rəssam – regionun emosional və simvolik yaddaşını bərpa edir;

Memar – bu yaddaş formaya və funksiyaya çevirir;

Dizayner – insan və məkan arasında interaktiv, hiss olunan əlaqə yaradır.

Bu sinerji nəticəsində Qarabağda yalnız yaşayış məkanları deyil, həm də emosional və estetik dəyərlər sistemi formalaşır. Bu, Azərbaycanın “mədəni diplomatiya” sahəsində yeni mərhələyə keçidini təmin edir.

- Qarabağ: yaradıcılıq, yaddaş və gələcəyin harmoniyası

Elmi və konseptual səviyyədə Qarabağın dirçəldilməsi, milli ideologiyanın məkan üzərindən bədii ifadəsidir. Burada hər bir memarlıq obyektı, hər bir dizayn detallı xatirə və ümidin sintezini daşıyır. Rəssam, memar və dizaynerin baxış bucağından Qarabağ bir bədii məkandır – burada zaman, yaddaş və gələcək form, rəng və işıq vasitəsilə birləşir.

Nəticə etibarilə, Qarabağın dirçəldilməsi: Azərbaycanın milli-estetik ideologiyasının təməlini möhkəmləndirir, Dövlət suverenliyinin məkan ifadəsini gücləndirir, Yaradıcı nəsillərin milli təfəkkürünü formalaşdırır, və mədəni diplomatiyanın vizual platformasını yaradır.

Beləliklə, Qarabağ təkcə bərpa olunan torpaq deyil, həm də Azərbaycan mədəniyyətinin gələcəyə açılan qapısıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev, I. (2021). Qarabağ Azərbaycandır! Bakı: Azərnəşr.
2. Əliyeva, S. (2023). Qarabağın yenidən qurulması prosesində mədəni irsin bərpası və memarlıq kimliyinin formalaşması. *Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin Elmi Xəbərləri*, 15(2), 45–56.
3. Azər, R. (2022). Qarabağda şəhər mühitinin reabilitasiyası və dayanıqlı memarlıq prinsipləri. *Memarlıq və Dizayn Jurnalı*, 7(1), 28–39.
4. Bayramov, F. (2023). Qarabağın yenidən qurulmasında “ağıllı şəhər” konsepsiyası: Şuşa və Füzuli nümunəsi. *Regional İnkişaf Araşdırmaları*, 2(3), 60–74.
5. Hasanov, N., & Aliyeva, T. (2021). Postmüharibə dövründə şəhərsalma siyasəti: Qarabağ konteksti. *Urban Studies and Spatial Development*, 4(1), 87–101.
6. Heydər Əliyev Fondu. (2023). Şuşanın bərpası və mədəni irsin qorunması layihələri. Bakı: Heydər Əliyev Fondu Nəşriyyatı.
7. Ministry of Culture of the Republic of Azerbaijan. (2022). Reconstruction and revival of cultural heritage in Karabakh region. Baku: Ministry Press.
8. Mammadov, E. (2024). The role of sustainable architecture in restoring national identity in post-conflict territories: The case of Karabakh. *Journal of Architecture and Urban Design*, 11(3), 112–127.
9. Nasrullah, K. (2023). Cultural reconstruction as a form of sovereignty: Lessons from Karabakh. *Caucasus Review of Politics and Culture*, 9(2), 90–105.
10. UNESCO. (2022). Rebuilding heritage cities: Integrating cultural identity and modern design in post-conflict areas. Paris: UNESCO Publishing.
11. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Sustainable urban recovery in the South Caucasus: The Karabakh model. New York: UNDP Publications.
12. Zeynalov, R. (2022). Qarabağda memarlığın bərpa prosesi: keçmişdən gələcəyə. *Azərbaycan Memarlıq İrsi Jurnalı*, 3(4), 12–24.
13. Hacıyev, A. (2024). Dövlət suverenliyi və mədəni identiklik: Qarabağ məsələsinin konseptual təhlili. *Azərbaycan Strateji Tədqiqatlar Mərkəzi Məcmuəsi*, 6(1), 33–49.
14. Qarabağ Dirçəliş Fondu. (2024). Qarabağda bərpa və inkişaf: rəqəmsal transformasiya və mədəni davamlılıq strategiyaları. Bakı: QDF Nəşriyyatı.
15. Qurbanov, R. (2023). “Dizayn və Memarlıqda Yaddaşın Vizual Təzahürləri.” *Memarlıq və İncəsənət Jurnalı*, №2, s. 45–57.

QARABAĞ REGIONUNUN NƏQLİYYAT İNFRASTRUKTURU: İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ DAYANIQLI İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

İlknur Rəcəbli

Bakı Biznes Universiteti rektor köməkçisi,
“Menecment və marketing” kafedrasının müəllimi
(müdafiə bitib, sənədlərim, Ali Attestasiya Komissiyasına təqdim olunub)
E-mail: irahiboglu@mail.ru

Müasir dövrdə ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi və milli təhlükəsizlik göstəriciləri təkcə təbii resursların mövcudluğu və sənaye potensialı ilə deyil, həm də infrastruktur təminatının səmərəliliyi ilə müəyyən olunur. Nəqliyyat və kommunikasiya sistemləri iqtisadiyyatın “qan dövrəsi” kimi çıxış edərək istehsal, ticarət və xidmət sektorları arasında qarşılıqlı əlaqə yaradır, iqtisadi məkanın bütövlüyünü təmin edir.

Bu baxımdan, işğaldan azad edilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında həyata keçirilən bərpa və quruculuq tədbirləri Azərbaycanın regional inkişaf və milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Regionda nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və yenidən qurulması yalnız iqtisadi inkişafın deyil, həm də sosial reinteqrasiyanın və strateji təhlükəsizliyin təminat mexanizminə çevrilmişdir.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin azad edilmiş rayonlara mütəmadi səfərləri bu proseslərin dinamikasına birbaşa təsir göstərən mühüm amillərdəndir. Hər bir səfər konkret layihələrin icrası, yeni infrastruktur obyektlərinin təməlqoyma və açılış mərasimləri ilə müşayiət olunur. Prezidentin səfərləri zamanı iqtisadi və sosial əhəmiyyətli layihələrə start verilməsi və ya onların tamamlanmasının qeyd edilməsi, ölkədə həyata keçirilən bərpa siyasətinin miqyasını və sürətini nümayiş etdirir. Beləliklə, Dövlət başçısı İlham Əliyevin Qarabağa səfərləri həm iqtisadi bərpa prosesinin idarəetmə modeli, həm də milli dirçəlişin simvolik ifadəsi kimi çıxış edir [5, s 419].

Dövlət başçısı İlham Əliyevin bu səfərləri təkcə infrastrukturun bərpasına nəzarət funksiyasını deyil, həm də regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş dövlət siyasətinin praktiki mərhələsini əks etdirir. Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunması milli inkişaf strategiyasının başlıca istiqamətlərindəndir. İqtisadi təhlükəsizlik dövlətin iqtisadi sisteminin sabitliyini, resurs potensialının səmərəli idarə olunmasını və regional bərabərliyin qorunmasını nəzərdə tutur. Bu kontekstdə nəqliyyat infrastrukturunu təhlükəsizliyin əsas dayaqlarından biri kimi çıxış edir. O, regionlar arasında iqtisadi inteqrasiyanı gücləndirir, istehsal və ticarət əlaqələrinin davamlılığını təmin edir, ölkənin tranzit və logistika imkanlarını genişləndirir. Qarabağ regionunda həyata keçirilən yol layihələri bu baxımdan xüsusi əhəmiyyət daşıyır və milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə real töhfə verir.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin səfərlərindən aydın olur ki, işğaldan azad edilmiş torpaqlarda icra edilən ilk layihə kimi Füzuli-Şuşa yolunun, həmçinin Füzuli-Hadrut və Füzuli-Şükürbəyli avtomobil yolları xəttinin, Zəngilanın Ağalı kəndində “ağıllı kənd”in, martın 15-də Füzuli-Hadrut avtomobil yolunun, aprelın 26-da Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının, Horadiz-Zəngilan avtomobil magistral yolunun, Toğanalı-Kəlbəcər və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yollarının təməli qoyulmuşdur. 700 kilometrlik uzunluğunda yolların çəkilişi həyata keçirilmişdir. Bununla yanaşı, bir sıra layihələr, o cümlədən 2021-ci il fevralın 14-də Laçının Gülübird kəndində ilk infrastruktur layihəsi kimi su elektrik stansiyasının tikintisinə başlanmışdır. Bu proqramların da yaxın vaxtda yerinə yetirilməsi müəyyən edilmişdir [4, s 10].

Bu tədqiqat Qarabağ regionunda həyata keçirilən əsas nəqliyyat layihələrinin Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yollarının ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi və dayanıqlı inkişafı baxımından əhəmiyyəti araşdırılmışdır.

Aparılan tədqiqatlara əsasən bu yollar yalnız fiziki infrastruktur deyil, milli iqtisadi sistemin təhlükəsizlik dayaqlarını birləşdirən mühüm komponentlərdir. Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa marşrutu regionun sosial və turizm potensialını canlandıraraq daxili iqtisadi sabitliyi təmin edir. Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd layihəsi Azərbaycanın xarici ticarət və tranzit təhlükəsizliyinin əsas dayaqını yaradır. Məhz bu

səbəbdən aşağıdakı müqayisəli təhlildə Qarabağ regionunun inkişafına mühüm töhfə verən 3 əsas avtomobil yolu layihəsi Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın üzrə iqtisadi və strateji göstəricilər ümumiləşdirilərək aşağıdakı cədvəldə müqayisəli şəkildə təhlil olunaraq təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 1.

Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolları üzrə layihələrin tərkib hissələrinin təhlili.

№	Layihənin adı	Ayrılan vəsait (manatla)	Strateji istiqaməti	Regional təsiri
1.	Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa	50 mln	Şuşa və Füzuli şəhərlərinə çıxış; mərkəzi magistral	Qarabağın mərkəzi hissəsində logistika və turizm axını
2.	Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd	14 mln	İranla sərhəd və Zəngəzur dəhlizi ilə birləşmə	Cənub istiqamətində beynəlxalq tranzit əlaqələr
3.	Kəlbəcər-Laçın	10 mln	Dağlıq ərazilərin resurs və enerji əlaqəsi	Qərb zonasında mədən və enerji potensialının istifadəsi

Mənbə: cədvəl [1,2,3]-ə əsaslanaraq müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Layihənin tərkib hissələrinin təhlilinə əsasən Qarabağ regionunda tətbiq edilən Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolları layihələri iqtisadi, sosial və təhlükəsizlik baxımından qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayan strateji infrastruktur layihələridir. Bu istiqamətlərin innovativ və səmərəli nəticələrin əldə olunması regionun ümumi inkişaf dinamikasını formalaşdırır və milli iqtisadi təhlükəsizliyin dayanıqlı əsaslarını möhkəmləndirir. Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolları layihələrinin əsas tərkib hissələri müəyyən edilmiş, hər bir layihə üzrə dayanıqlı inkişaf perspektivləri aşağıdakı sxemdə təhlil olunmuşdur.

Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolları üzrə layihələrin dayanıqlı inkişaf perspektivləri.

№	Layihənin adı	Dayanıqlı inkişaf perspektivləri
1.	Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa	Regionun turizm və xidmət sektorunu canlandırmaq;
2.	Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd	Regionun ixrac yönümlü iqtisadi modelini dəstəkləmək;
3.	Kəlbəcər-Laçın	Nəqliyyat və turizmin inkişafını stimullaşdırmaq.

Sxem 1. Mənbə: sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxemdəki məlumatlar göstərir ki, Qarabağda həyata keçirilən Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd və Kəlbəcər-Laçın avtomobil yolları fərqli istiqamətləri əhatə etsə də, ümumi məqsədləri regionun iqtisadi fəallığının bərpası və dayanıqlı inkişafın təminatıdır. Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa yolu turizm və xidmət sektorunun inkişafına, Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd marşrutu tranzit və ixrac imkanlarının genişlənməsinə, Kəlbəcər-Laçın xətti isə dağlıq ərazilərdə nəqliyyat və resurs təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsinə yönəlib. Beləliklə, bu layihələr birgə şəkildə Qarabağda vahid nəqliyyat-logistika sisteminin formalaşmasına və iqtisadi təhlükəsizliyin güclənməsinə xidmət edir.

Bu istiqamətlər bir-birini tamamlayaraq Azərbaycanın iqtisadi məkanında integrasiya və təhlükəsizlik balansını formalaşdırır və onların qarşılıqlı təsiri nəticəsində daxili bazar sabitliyi təmin olunur, xarici ticarət əlaqələrinin dayanıqlığı möhkəmlənir və enerji-resurs təminatında tarazlıq yaranır. Belə şəraitdə Qarabağ regionunda formalaşan yeni nəqliyyat infrastrukturunu yalnız iqtisadi dövrüyyəni gücləndirmir, eyni zamanda sosial rifahın yüksəldilməsinə, regionlararası əlaqələrin bərpasına və milli birliyin möhkəmlənməsinə də töhfə

verir. Nəticədə bu sistem həm iqtisadi inkişafın, həm də milli təhlükəsizliyin vacib strateji elementi kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Əhmədbəyli–Füzuli–Şuşa avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 17 noyabr 2020.

https://e-qanun.az/framework/46292?utm_source

2. Horadiz–Cəbrayıl–Zəngilan–Ağbənd avtomobil yolunun İran İslam Respublikası ilə bağlantısının və Araz çayı üzərində körpünün tikintisi işlərinin davam etdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 30 oktyabr 2023,

https://president.az/az/articles/view/62045?utm_source

3. Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisində yol infrastrukturunun tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 28 iyul 2021,

https://president.az/az/articles/view/52623?utm_source

4. Prezident İlham Əliyevin işğaldan azad edilmiş rayonlara tarixi səfərləri. I kitab: (16 noyabr 2020-ci il 9 oktyabr 2021), Bakı: Şərq-Qərb, 2021, 332 s.

5. Vətən müharibəsi tarixi, Şəxsiyyət faktoru (27 sentyabr – 10 noyabr 2020-ci il), Bakı: Şərq-Qərb, 2021. 423 s.

QARABAĞ NƏQLİYYAT ARXİTEKTURASI VƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK: POST-MÜNAQİŞƏ STRATEJİ ANALİZ

Rəhimova L.S.

ORCID ID: 0009-0008-6680-5094

l.a.rehimova@gmail.com

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Xülasə

Bu məqalə post-münaqişə mərhələsində Qarabağ regionunda formalaşan yeni nəqliyyat arxitekturasının Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə təsirini sistemli şəkildə təhlil edir. Araşdırmada Zəngəzur dəhlizi, Füzuli–Şuşa magistralı, Horadiz–Ağbənd dəmir yolu, həmçinin hava və logistika infrastrukturları kimi əsas layihələrin iqtisadi diversifikasiya, ticarət həcmlərinin artımı, regional integrasiya və enerji-logistika əlaqəliliyi baxımından roluna fokuslanılır. Analiz göstərir ki, Qarabağda nəqliyyat şəbəkəsinin bərpası və modernləşdirilməsi ölkənin geo-iqtisadi mövqeyini gücləndirməklə yanaşı, təchizat zəncirlərinin dayanıqlığını artırır, ixrac yönümlü istehsal zonalarının yaradılmasına şərait yaradır və uzunmüddətli təhlükəsizlik arxitekturasının formalaşmasına töhfə verir. Məqalə həmçinin layihələrin risk faktorlarını – regional rəqabət, institusional idarəetmə çağırışları, ekoloji davamlılıq və iqtisadi səmərəlilik – nəzərdən keçirərək kompleks qiymətləndirmə təqdim edir.

Açar sözlər

Qarabağ; nəqliyyat arxitekturası; iqtisadi təhlükəsizlik; post-münaqişə bərpası; Zəngəzur dəhlizi; logistika; regional integrasiya; strateji infrastruktur

Giriş

Qlobal iqtisadi proseslərin dinamik xarakter aldığı müasir mərhələdə iqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizlik sisteminin əsas strateji komponentlərindən birinə çevrilmişdir. İqtisadi təhlükəsizlik dövlətin iqtisadi müstəqilliyini, sosial rifahını, tədarük zəncirlərinin davamlılığını və uzunmüddətli inkişaf potensialını təmin edən institusional və infrastruktur mexanizmlərini özündə birləşdirir. Azərbaycanın son illərdə apardığı sosial-iqtisadi islahatlar və iri miqyaslı infrastruktur proqramları məhz bu mexanizmlərin gücləndirilməsinə xidmət edir. 2020-ci ildə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinin işğaldan azad edilməsi ölkənin iqtisadi-coğrafi məkanında yeni strateji mərhələnin başlanğıcını qoydu. Post-münaqişə dövrə Azərbaycanın qarşısında duran əsas məqsədlərdən biri həmin ərazilərin sürətli reintegrasiyası, təhlükəsiz və dayanıqlı məskunlaşmanın təşkili, kommunikasiya xətlərinin yenidən qurulması və vahid iqtisadi məkanın bərpasıdır. Bu prosesdə yeni nəqliyyat arxitekturasının formalaşdırılması həm iqtisadi dirçəlişin, həm də milli təhlükəsizlik sisteminin mühüm dayağı kimi çıxış edir. Bu məqalənin məqsədi Qarabağ regionunda həyata keçirilən avtomobil, dəmir yolu və hava nəqliyyatı layihələrinin Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi baxımından strateji rolunu təhlil etmək, onların regional integrasiya, tranzit imkanları, logistik dayanıqlıq və milli təhlükəsizlik arxitekturasına təsirini qiymətləndirməkdir.

Qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına reintegrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanmaq Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verməkdədir. Bu çərçivədə regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşması, eləcə də iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etməsi Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycanın region iqtisadiyyatının ümumi arxitekturasının müəyyən edilməsində rolunu daha da möhkəmləndirir.[1]

Aparılan təhlil göstərir ki, Qarabağda nəqliyyat arxitekturasının Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinə çoxşaxəli təsir göstərir. Bu təsir həm tranzit funksiyasının güclənməsi, həm logistik dayanıqlığın artması, həm də regional təhlükəsizlik və qarşılıqlı iqtisadi asılılığın formalaşması ilə ifadə olunur. İnfrastruktur layihələri həmçinin regionda davamlı sülhün və əməkdaşlığın iqtisadi əsaslarını

gücləndirir. Daşımaların fasiləsizliyi, sərhədkeçmə proseslərinin optimallaşdırılması və ticarət dövriyyəsinin artması regionda uzunmüddətli sabitliyə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, Qarabağda həyata keçirilən nəqliyyat infrastrukturuna layihələri ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində həlledici rol oynayır. Bu infrastruktur Azərbaycanı Cənubi Qafqazın aparıcı nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevirməklə yanaşı, ölkənin regional və global iqtisadi sistemdə mövqeyini daha da gücləndirir. Gələcək dövr üçün rəqəmsal nəqliyyat həllərinin tətbiqi, yaşıl logistikanın inkişafı və dövlət–özəl tərəfdaşlığının genişləndirilməsi Qarabağın nəqliyyat potensialının daha səmərəli istifadəsinə imkan verəcək. 2020-ci ilin noyabr ayından etibarən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə hava limanlarının, avtomobil və dəmir yollarının tikintisi işlərinə başlanılmış, qısa zaman ərzində bölgədəki müxtəlif yaşayış məntəqələri arasında, eləcə də bu məntəqələri ölkənin digər şəhər və rayonları ilə birləşdirən nəqliyyat infrastrukturuna formalaşdırılmağa başlanmışdır.[2]

Qarabağ regionu Azərbaycan iqtisadiyyatında strateji mövqeyə malikdir. Region həm enerji və su ehtiyatları, həm kənd təsərrüfatı potensialı, həm də beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə çıxış baxımından mühüm strateji məkandır. Uzunmüddətli işğal dövründə regionun iqtisadi infrastrukturuna tamamilə dağıdılmış, kommunikasiya xətləri kəsilmişdi. Lakin 2020-ci ildən etibarən həyata keçirilən bərpa işləri nəticəsində Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında müasir nəqliyyat sistemlərinin qurulması regionun iqtisadi məkanının vahid dövlət sisteminə reintegrasiyasını təmin edir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə son illərdə həyata keçirilən nəqliyyat layihələri ölkənin infrastruktur xəritəsini əsaslı şəkildə dəyişmişdir. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə yaradılan yeni yol şəbəkəsi təkcə iqtisadi məqsədlərə deyil, həm də strateji təhlükəsizliyə xidmət edir. Yolların bərpası regionun müdafiə qabiliyyətini gücləndirir, sərhədyanı ərazilərə nəzarəti asanlaşdırır, fəvqəladə hallarda operativ hərəkətliliyi reallaşdırır. Bu yollar, eyni zamanda, Azərbaycanın qərb bölgələri ilə Naxçıvan və Türkiyəyə qədər uzanan geniş kommunikasiya xəttinin tərkib hissəsi kimi də mühüm funksiyaya malikdir. Uzunmüddətli perspektivdə bu şəbəkənin Zəngəzur dəhlizi ilə integrasiya olunaraq ölkəmizin tranzit imkanlarını daha da artıracağı proqnozlaşdırılır. [3]

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə inşa olunan ən mühüm layihələrdən biri Toğanalı – Kəlbəcər – İstisu avtomobil yoludur. Bu yol təkcə Kəlbəcər rayonunu əsas magistral şəbəkəyə bağlamır, eyni zamanda, bölgənin təbii resurslara, turizm obyektlərinə və sərhəd infrastrukturuna çıxışını gerçəkləşdirir. Magistralın 56 kilometrini Toğanalı–Kəlbəcər hissəsi, 26 kilometrini isə Kəlbəcər–İstisu hissəsi təşkil edir. Avtomobil yolunun 13,5-ci kilometrliyindən Murovdağ silsiləsi başlayır. Beləliklə, yolun ən mühüm hissəsi Murovdağ silsiləsindən keçir. Burada yüksəklik 1700 metrədən 3250 metrədək artır. Uzunluğuna görə Murovdağ tuneli dünyada 18-ci, Avropada 5-ci, MDB məkanında isə 1-ci olacaq. Murovdağ silsiləsini keçən bu nəhəng infrastruktur, eyni zamanda, Azərbaycanı Şərqi Zəngəzurla birləşdirən strateji qovşaqlardan biri kimi çıxış edəcək, mühəndislik baxımından çətinliyinə və strateji əhəmiyyətinə görə isə misilsiz layihə olaraq tarixə düşəcək. [3]

Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri tərəfindən təməli qoyulan Horadiz–Cəbrayıl–Zəngilan–Ağbənd avtomobil yolu (Zəngəzur dəhlizi) regionda yeni iqtisadi, logistika və kommunikasiya xəttinin formalaşmasında mühüm strateji layihə kimi çıxış edir. Sözügedən dəhliz müasir infrastruktur standartlarına uyğun şəkildə həyata keçirilir və yüksək keyfiyyət tələblərini təmin edir. Layihənin ümumi uzunluğu 150 kilometr olub, bunun 124 kilometri əsas magistrala aiddir. Yolun 1B texniki kateqoriyaya məxsus olması yüksək sürət rejimi və təhlükəsiz nəqliyyat axınının təmin edilməsinə imkan yaradır.

Horadiz–Cəbrayıl–Zəngilan–Ağbənd avtomobil yolu Hacıqabul–Horadiz–Ağbənd–Zəngəzur dəhlizi magistralının əsas seqmentlərindən biri olaraq, Azərbaycanın digər regionlarının Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə quru bağlantısını təmin etməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Layihə yalnız nəqliyyat infrastrukturunun modernləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır, həm də regional iqtisadi integrasiyanın güclənməsi, alternativ və daha səmərəli ticarət yollarının yaranması, eyni zamanda qarşılıqlı strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi üçün mühüm əsas yaradır. Magistralın tam şəkildə istismara verilməsi yaxın perspektivdə bölgədə yeni iqtisadi dinamika və geosiyasi üstünlüklər formalaşdıracaq.

Yeni yollar, həm də azad edilmiş ərazilərdə məskunlaşmanın əsas təkanverici qüvvəsidir. İnfrastrukturun bərpası sayəsində Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan, Füzuli və digər rayonlara köç prosesləri

mərhələli şəkildə həyata keçirilir. Avtomobil yolları ilə təmin olunmuş yaşayış məntəqələri iqtisadi fəaliyyətin bərpası, sosial xidmətlərin təşkili və turizm layihələrinin reallaşdırılması üçün əlverişli mühit yaradır. Bu da öz növbəsində “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın uğurla icrasını, insanların doğma yurdlarına inamla dönməsini şərtləndirir.

"İşğaldan azad edilmiş ərazilərə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı", həmçinin Prezident İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamlar əsasında, “Zəfər Yolu” Tərtər-Suqovuşan-Talış avtomobil yolu Bərdə-Ağdam avtomobil yolu Füzuli-Hadrut avtomobil yolu işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yol infrastrukturunun bərpası məqsədilə ümumi uzunluğu 3 382,6 km təşkil edən 45 avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi işləri davam etdirilir. [4]

Şəkil 1. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda inşa olunan avtomobil yolları

Mənbə: <http://www.aayda.gov.az/>

Nəqliyyat şəbəkəsinin genişləndirilməsi ilə yanaşı, paytaxtla işğaldan azad edilmiş ərazilər arasında birbaşa əlaqələrin qurulması və yükdaşımaların daha operativ və effektiv şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə hava nəqliyyatının inkişafı da əsas prioritetlərdən biri kimi müəyyən edilmişdi. Azərbaycan qarşıya qoyduğu hədəflərə ardıcıl və qətiyyətli şəkildə, tamamilə öz imkanları hesabına nail olur və götürdüyü bütün öhdəlikləri çox zaman nəzərdə tutulan müddətdən daha tez icra edir. Qarabağın ilk hava nəqliyyatı qapısı hesab edilən Füzuli Beynəlxalq Hava Limanının cəmi səkkiz ay ərzində inşa edilərək istismara verilməsi Azərbaycanın iradəsinin və sürətli bərpa strategiyasının ən bariz nümunələrindən biridir. 2021-ci ilin yanvarında təməli qoyulan aeroportun rekord müddətdə tamamlanması ölkəmizin maliyyə və təşkilati potensialının, eləcə də azad edilmiş ərazilərdə aparılan genişmiqyaslı quruculuq işlərinin dinamikasının təsdiqidir. 2021-ci il 16 oktyabr tarixli Baş nazir Əli Əsədovun sərəncamı ilə hava limanına beynəlxalq statusun verilməsi, onun regiondakı strateji rolunu daha da artırdı. Açıılış mərasiminin Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin iştirakı ilə keçirilməsi isə layihənin siyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətini bir daha ön plana çıxardı.

Şəkil 2. Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı

2022-ci ilin 20 oktyabr tarixində Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının rəsmi açılış mərasimi keçirildi. Tədbirdə Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan da iştirak edərək azad edilmiş ərazilərdə aparılan genişmiqyaslı quruculuq işlərini yüksək qiymətləndirdi və Türkiyənin hər zaman Azərbaycanla həmrəy olduğunu bir daha vurğuladı.

Prezident İlham Əliyev ötən ilin avqust ayında Laçın Beynəlxalq Hava Limanının təməlini qoyub. Hava limanının uçuş zolağının uzunluğu 3000 metr, eni isə 60 metr olacaq. Aeroportun beynəlxalq standartlara uyğun olaraq layihələndirilən terminal binasının sahəsi 5000 kvadratmetrdir və saatda 200 sərnəşinə xidmət edə biləcək. Hava limanı Laçın şəhərinə 30, Şuşaya 70, Kəlbəcərə 60 kilometrlik məsafədə yerləşir. Bu hava limanı strateji təyinatı ilə yanaşı, gələcəkdə regionun turizm potensialının inkişafına da imkan verəcək. 28 may 2025-ci ildə Laçın Beynəlxalq Hava Limanının açılış mərasimi keçirilib. Hesab edilir ki, hava limanları Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun inkişafına müsbət təsirini göstərəcək, eyni zamanda bölgənin turizm potensialı nəzərə alınaraq gələcəkdə onların əhəmiyyəti daha aydın görünəcək.

Şəkil 3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə görülmüş işlərə dair məlumat

Mənbə: Report İnformasiya Ağnetliyi

2020–2025-ci illəri əhatə edən post-münaqişə dövründə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə nəqliyyat infrastrukturunun bərpası Azərbaycan dövlətinin strateji inkişaf gündəliyinin əsas istiqamətlərindən biri

olmuşdur. İnfrastruktur layihələrinin geniş miqyasda icrası regionun iqtisadi fəallığının bərpası, məskunlaşmanın sürətləndirilməsi və logistik əlaqələrin gücləndirilməsi baxımından fundamental əhəmiyyət daşıyır. Post-müharibə dövründə azad edilmiş ərazilərdə beynəlxalq daşımaların bərpası və regionun global logistik şəbəkəyə inteqrasiyası məqsədilə üç beynəlxalq hava limanı inşa edilərək istismara verilmişdir. Bunlara Füzuli, Zəngilan və Laçın beynəlxalq hava limanları daxildir. Hava limanlarının qısa zaman kəsiyində tikilərək istifadəyə verilməsi regionda nəqliyyatın şaxələndirilməsi və humanitar-logistik əməliyyatların fasiləsiz həyata keçirilməsi üçün mühüm infrastruktur təminatı yaratmışdır.

Tədqiqat dövründə avtomobil yolları üzrə ümumilikdə 60 layihə müəyyən edilmişdir. Bu layihələr çərçivəsində tikintisi nəzərdə tutulan yolların ümumi uzunluğu 3501,6 km təşkil edir ki, bu da regionun nəqliyyat tutumunun sistemli şəkildə genişləndirilməsini nəzərdə tutur. İstismara verilmiş yollar əsasən 16 tam və 1 qismən tamamlanmış layihədən ibarət olub, ümumi 441,5 km yol infrastrukturunu əhatə edir. Paralel olaraq, 44 yol layihəsi üzrə layihə-smeta sənədlərinin hazırlanması və icra prosesləri davam etdirilir. Mühəndis-texniki qurğular sahəsində də intensiv işlər görülmüşdür. Xüsusilə, 28 tuneldə qazma işlərinin tamamlanması, həmçinin 392 körpü və 9 viadukun inşasının başa çatdırılması regionun çətin relyef şəraitində təhlükəsiz və davamlı nəqliyyat əlaqələrinin qurulmasına imkan yaratmışdır. Dəmir yolu nəqliyyatı üzrə bərpa işləri regionun uzunmüddətli iqtisadi inkişafı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Hesabat dövründə Bərdə–Ağdam dəmir yolu xəttinin istismara verilməsi mühüm dönüş nöqtəsi olmuş, 30 avqust 2025-ci ildə Bakıdan Ağdama ilk sərnişin qatarının hərəkəti təmin edilmişdir. Hazırda iki əsas xətt üzrə tikinti və layihələndirmə işləri davam etdirilir:

- Horadiz–Ağbənd xətti üzrə fiziki irəliləyiş – 68%,
- Ağdam–Xankəndi xətti üzrə layihələndirmə tamamlanma göstəricisi – 73%.

Həmçinin, Ağdam Dəmir Yolu və Avtovağzal Kompleksi istifadəyə verilmiş, Xankəndi Dəmir Yolu və Avtovağzal Kompleksinin təməli qoyulmuşdur. Bu komplekslər regionun multimodal nəqliyyat sisteminin əsas hissəsini təşkil edir. Dəmir yolu infrastrukturunu üzrə mühəndis qurğuları çərçivəsində 49 körpünün inşası planlaşdırılmış, onlardan 42-nin tikintisi tamamlanmış, 3 körpü isə istismara verilmişdir.

2020–2025-ci illər ərzində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə nəqliyyat infrastrukturunun bərpası çoxşaxəli və genişmiqyaslı fəaliyyət proqramı kimi qiymətləndirilə bilər. Hava limanlarının tikintisi, avtomobil yolları və dəmir yolu xətlərinin bərpası regionun iqtisadi inteqrasiyasını təmin etməklə yanaşı, məskunlaşmanın intensivləşməsi, istehsal və logistika imkanlarının genişlənməsi üçün əsas baza formalaşdırmışdır. Bu proses həm də dövlətin post-münaqişə dövründə həyata keçirdiyi sistemli və elmi əsaslara söykənən regional inkişaf strategiyasının mühüm komponentidir.

Nəticə:

Qarabağ regionunun post-münaqişə məkanına çevrilməsi burada təhlükəsizlik mexanizmlərinin ən müasir texnoloji həllər əsasında formalaşdırılmasını zəruri edir. Yeni nəqliyyat infrastrukturunun sürətlə genişləndirilməsi, mina təhlükəsinin tam aradan qaldırılmaması, əhalinin və yükdaşımaların artan dinamikası bu istiqamətdə rəqəmsal təhlükəsizlik alətlərinin tətbiqini prioritetə çevirir. Bu çərçivədə aşağıdakı innovativ tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur:

- Birincisi, mina təhlükəsinin real vaxtda monitorinqi üçün ağıllı sensor zolaqlarının qurulması regionda hərəkət təhlükəsizliyinin əsas elementlərindən biri kimi çıxış edir. Yolların kənarında və yenidənqurma sahələrində yerləşdirilən yeraltı və səthüstü sensorlar mina və digər partlayıcı riskləri müəyyən edərək operativ xəbərdarlıq imkanı yaradır. Bu sistemin ANAMA tərəfindən aparılan xəritələşdirmə məlumatları ilə inteqrasiyası təhlükə zonalarının dəqiqliyini artırır.
- İkincisi, nəqliyyat axınının və ərazidəki potensial risklərin fasiləsiz izlənməsi məqsədilə dron əsaslı monitorinq mexanizmlərinin tətbiqi əhəmiyyətlidir. Termal və yüksək dəqiqlikli optik kameralarla təchiz olunan pilotsuz uçuş aparatları yol hərəkətinin vəziyyətini, tikinti proseslərini və təhlükəli nöqtələri real vaxtda nəzarətdə saxlaya bilər. Bu isə qəza risklərinin azaldılmasına və fəvqəladə hallara daha sürətli reaksiya verilməsinə şərait yaradır.
- Üçüncüsü, müxtəlif mənbələrdən toplanan məlumatların emalı əsasında süni intellektə əsaslanan risk proqnozu sistemlərinin yaradılması təhlükəsizliyin rəqəmsal idarə edilməsini təmin edir. Bu

texnologiya hava şəraiti, yol yüklənməsi, mina təmizləmə prosesi və əvvəlki insidentlərin analizi əsasında yüksək riskli zonaları müəyyənləşdirir və qabaqlayıcı tədbirlərin planlaşdırılmasına imkan verir.

Ümumilikdə, rəqəmsal texnologiyaların təhlükəsizlik sahəsinə inteqrasiyası Qarabağda həm nəqliyyat infrastrukturunun davamlı fəaliyyətini təmin edir, həm də regionun sosial-iqtisadi bərpa prosesinin daha təhlükəsiz və idarəolunan şəkildə həyata keçirilməsinə mühüm töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”, Azərbaycan Respublikası Prezidenti, 2 fevral 2021.
2. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı 16 noyabr 2022-ci il № 3587
3. <https://xalqgazeti.az/az/sosial-heyat/242289-qarabagin-zefer-unvanli-yollari>
4. <https://report.az/infrastruktur/qarabag-ve-serqi-zengezurdaki-yol-layiheleri-barede-melumat-aciqlanib16012025>
5. <https://report.az/daxili-siyaset/zengilanda-elaqelendirme-qerargahinin-5-illik-fealiyyetine-hesr-olunmus-iclas-kecirilib>
6. <http://www.aayda.gov.az/>
7. AR Dövlət Statistika Komitəsi. “Azərbaycanda nəqliyyat” statistik məcmuə. (2025)

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATININ VƏ TURİZM SAHƏSİNİN PRIORITYET İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

Rəsulova Günay Rasim qızı

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Biznes Univeristeti

E-mail: gunayxrasulova@mail.ru

Fatimə Eldar qızı Məmmədova

Bakı Dövlət Univeristeti “Dövlət və ictimai münasibətlər” ixtisasının 4-cü kurs tələbəsi [1, s.25-28]

E-mail: fatime.memmedovaa27@gmail.com

“Şuşa Azərbaycanın ən əziz və böyük tarixi olan bir guşəsidir. Şuşanı yaradanlar, Şuşa şəhərini quranlar, Şuşa qalasını tikənlər Azərbaycan torpağının sahibləri olublar və Qarabağda Azərbaycan torpağının daim qorunması, saxlanması üçün Şuşa şəhərini, qalasını yaradıblar. Bu, Bu şəhərdə, onun ətrafında Azərbaycan xalqının bir neçə əsrlik tarixə malik böyük mədəniyyəti, mədəni irsi, qəhrəmanlıq nümunələri yaranıbdir. Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəninə, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir”.

Ümummilli Lider, Heydər Əliyev

“Şuşanın əsl sahibləri qayıdıb, biz qayıtmışıq. Şuşa bizimdir! Qarabağ Azərbaycandır!”

Cənab Prezident İlham Əliyev

X Ü L A S Ə

Bu məqalədə Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatının formalaşdırılması və turizm sektorunun prioritet inkişaf istiqamətləri araşdırılır. 2020-ci il Zəfərindən sonra Şuşanın Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan olunması şəhərin sosial-iqtisadi dirçəlişini sürətləndirən əsas amillərdən biri olmuşdur. Tədqiqatda müharibədən sonrakı dövrdə mədəniyyət və turizm sahələrində mövcud problemlər müəyyən edilir, o cümlədən yaradıcı sənayelərin zəif strukturlaşması, turizm axınının davamlı olmaması və yerli icmaların iqtisadi proseslərə tam qoşulmaması kimi çağırışlara toxunulur. Məqalədə Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafı üçün kreativ sənaye parklarının yaradılması, beynəlxalq mədəniyyət brendinin formalaşdırılması, rəqəmsal mədəni irs layihələrinin təşviqi və mədəni startapların dəstəklənməsi təklif edilir. Bununla yanaşı, dayanıqlı turizm strategiyası, beynəlxalq festivalların təşkili, turizm marşrutlarının integrasiyası və yerli sahibkarların turizm iqtisadiyyatına cəlb olunması əsas inkişaf istiqamətləri kimi təqdim olunur.

Açar sözlər: Şuşa, mədəniyyət iqtisadiyyatı, turizm siyasəti, yaradıcı sənayelər, Qarabağ, post-müharibə inkişafı, mədəni irs, dayanıqlı turizm, kreativ iqtisadiyyat, mədəni diplomatiya.

PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CULTURAL ECONOMICS AND THE TOURISM SECTOR IN THE CITY OF SHUSHA

S U M M A R Y

This article examines the formation of the cultural economy and the priority development directions of the tourism sector in the city of Shusha. Following the 2020 Victory, Shusha's designation as Azerbaijan's Cultural Capital has become one of the key drivers accelerating the city's socio-economic revival. The study identifies the post-war challenges facing the cultural and tourism sectors, including the weak structuring of creative industries, the lack of sustainable tourist flows, and the limited integration of local communities into economic processes.

The article proposes several strategies for developing Shusha's cultural economy: the establishment of creative industry parks, the creation of an international cultural brand, the promotion of digital cultural heritage projects, and the support of cultural startups. In parallel, sustainable tourism strategies, the organization of international festivals, the integration of tourism routes, and the involvement of local

entrepreneurs in the tourism economy are presented as essential directions for the city's long-term development.

Key words: Shusha, cultural economy, tourism policy, creative industries, Karabakh, post-war development, cultural heritage, sustainable tourism, creative economy, cultural diplomacy.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КУЛЬТУРЫ И ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ В ГОРОДЕ ШУША РЕЗЮМЕ

В данной статье исследуются процессы формирования экономики культуры и приоритетные направления развития туристического сектора в городе Шуша. Провозглашение Шуши культурной столицей Азербайджана после Победы 2020 года стало одним из ключевых факторов, ускоривших социально-экономическое возрождение города. В исследовании определяются существующие проблемы в сфере культуры и туризма в поствоенный период, в том числе слабая структурированность творческих индустрий, нестабильность туристических потоков и недостаточное вовлечение местных общин в экономические процессы. В статье предлагаются направления развития экономики культуры в Шуше — создание креативных индустриальных парков, формирование международного культурного бренда, развитие цифровых проектов по сохранению культурного наследия и поддержка культурных стартапов. Кроме того, в качестве основных приоритетов представлены стратегии устойчивого туризма, организация международных фестивалей, интеграция туристических маршрутов и расширение участия местных предпринимателей в туристической экономике.

Ключевые слова: Шуша, экономика культуры, туристическая политика, творческие индустрии, Карабах, поствоенное развитие, культурное наследие, устойчивый туризм, креативная экономика, культурная дипломатия.

GİRİŞ

Prezidentimiz Cənab İlham Əliyevin də qeyd etdiyi kimi Qarabağın tacı olan Şuşa — Azərbaycan xalqı üçün sadəcə bir şəhər deyil, əsrlər boyu formalaşmış mədəniyyətimizin, ruhumuzun və yaddaşımızın canlı simvoludur. Uzun illər işğal altında qalmasına baxmayaraq, Şuşa hər bir azərbaycanlının qəlbində öz doğma yerini qoruyub. 2020-ci il Zəfəri ilə bu müqəddəs torpaqlarımız yenidən azad olunandan sonra Prezident İlham Əliyevin göstərişləri ilə şəhərin bərpası və dirçəlişi dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birinə çevrildi. 2022-ci ildə Prezidentimizin sərəncamı ilə “Şuşa ili”nin elan edilməsi və şəhərin Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı kimi rəsmiləşdirilməsi yalnız tarixi ədalətin bərpası deyil, həm də ölkəmizin mədəni diplomatiyaya, turizmin inkişafına və sülh dövrünün iqtisadi perspektivlərinə verdiyi dəyərin bariz nümunəsidir.

Şuşanın musiqisi, ədəbiyyatı, memarlıq salnaməsi və sənətkarlıq ənənələri təkcə milli kimliyimizin daşıyıcısı deyil, həm də böyük iqtisadi imkanlar yaradan mədəni bir sərvətdir. Bu yazının məqsədi Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının formalaşdırılması, yaradıcı sənayelərin inkişafı və uzunmüddətli turizm strategiyasının qurulması üçün əsas istiqamətləri müəyyənləşdirməkdir. Hədəfimiz Şuşanı yalnız keçmişin mirası kimi deyil, həm də gələcəyin müasir, canlı, dinamik mədəniyyət və turizm mərkəzi kimi təqdim etməkdir.

Şuşa şəhərinin coğrafi mövqeyi barədə. Ərazisi dağlıqdır (Qarabağ dağ silsiləsi). Ən yüksək zirvəsi Böyük Kirs dağıdır (2725m.). Rayonun şərq hissəsi Keçəldağ aşırımı ilə hədudlanır. Əsasən, Yura və Tabaşır çöküntüləri yayılmışdır. Ərazinin əksər hissəsi qışı quraq keçən mülayim isti və qışı quraq keçən soyuq iqlim tiplərinə aiddir. Orta temperatur yanvarda -4 °C-dən, -1 °C-yə qədər, iyulda isə müsbət 16-19 °C, illik yağıntı 700-800 mm olur. Ərazisindən Qarqar çayı axır. Torpaqları əsasən, qəhvəyi dağ-meşə, çimli dağ-çəməndir tiplidir. Yüksək dağlıq sahədə subalp və alp çəmənlikləri ilə örtülüdür. Alçaq dağlıq və dağətəyi sahələrdə qırılmış meşələrin yerində çəmənlər və kserofit kolluqlar mövcuddur.

Şuşada mədəniyyət və turizm sahəsində problemlər

Müharibədən sonra Şuşada sürətlə aparılan bərpa və yenidənqurma işləri şəhərin sosial-iqtisadi həyatını canlandırırsa da, mədəniyyət iqtisadiyyatının tam formalaşması üçün bir sıra çağırışlar mövcuddur. Aşağıda üç əsas məsələni ələ alacam. Hansı ki,

Birinci məsələmiz, mədəniyyət və turizm sahəsində bazar mexanizmlərinin tam oturmamasıdır. Report.az sahifəsinin hesabatına, əsasən, 2023-cü ildə Şuşaya 1133 turist gəlib. Bu, hələ ki böyük turizm şəhərləri ilə müqayisədə yüksək turist axını kimi görünmür. Eynilə nəqliyyat və infrastrukturada bir sıra məhdudiyyətlər göz qabağındadır, hansı ki Trend.az xəbərinə görə, avtobus səyahətlərinin sayı hələ məhduddur: 2022-ci ilin əvvəllərindən 506 avtobus səyahəti həyata keçirilib və 21,015 nəfər bu marşrutlarla səyahət edib, onlardan 17,021 nəfəri Şuşaya gedib. Bununla da, anlamaq olur ki, nəqliyyat imkanları hazırda tam genişlənməmiş olmaya bilər. Eynilə də, bəzi günlər olur, xüsusilə bayram günlərində Şuşaya gedən turist sayı artmaqdadır. Xalq qəzetində Aydın Kərimov bildirir ki, “mühüm bayram günlərində” Şuşaya təxminən 13000 turist gəlib. Yəni, mövcud turist axını böyük potensialı işarə etsə də, hələ ki, davamlı və sistemli deyil.

İkinci problem, yerli icmaların mədəni turizmə integrasiyasının zəifliyidir. İnsan resursları və yerli yaradıcılıq qrupları bu gün Şuşanın iqtisadi həyatında tam iştirak etmir. Yerli sakinlər resurslara məhdud çıxış, qeyri-kafi infrastruktur və turizm imkanlarından tam istifadə etmək üçün qeyri-adekvat təlim kimi maneələrlə üzləşə bilər.

Tarixin İnstitutu tərəfindən hazırlanan material göstərir ki, Şuşa qədim mədəniyyət mərkəzi olub: musiqiçilər, şairlər, rəssamlar və digər sənətkarlar burada məskunlaşıb. Eynilə, Musiqişünas V. Vinqradovun müsahibəsində qeyd edir ki, Şuşa “Azərbaycan musiqisinin beşiyi”dir, burada xanəndələr, musiqi istedadları tarixən formalaşıb. Üçüncü mühüm məqam də məhz bunlarla əlaqəlidir, hansı ki yaradıcı sənayelərin hələ tam strukturlaşmamasıdır. Kino, musiqi, rəssamlıq, xalçaçılıq, tədbirlər sənayesi və digər mədəniyyət sahələri iqtisadi sistemə güclü şəkildə qoşulmaq üçün dəstək və koordinasiya tələb edir.

Bu problemlərin həlli Şuşanın yalnız simvolik deyil, həm də funksional şəkildə ölkənin inkişaf xəritəsinə daxil olması üçün vacibdir.

Şuşada mədəniyyət iqtisadiyyatının innovativ inkişaf paradigması

İnkişaf istiqamətləri

1) Mədəniyyət iqtisadiyyatının inkişafı

a) Kreativ sənaye parklarının yaradılması. Şuşa şəhəri musiqi, poeziya və sənət beşiyi kimi tarixi irsə malikdir və bu ənənənin iqtisadi sisteme integrasiyası üçün yaradıcı sənayelər parkı modeli effektiv vasitə ola bilər. (Şəkil 1) Bu cür mərkəzlərdə xalçaçılıq, rəssamlıq, dizayn, teatr və fotoqrafiya studiyaları kimi sahələr bir araya gələrək sinergetik ekosistem yaradır. Belə bir park yalnız mədəniyyət sektorunun təmərküzləşməsinə təmin etmir, həm də yaradıcı sahibkarlığın inkişafına və kommersiyalaşmaya açıq bir platforma təqdim edir.

Bu modelin reallaşdırılması üçün Azərbaycan üzrə mövcud institusional baza artıq formalaşmaqda olan “Mədəni və Yaradıcı Sənayelərin İnkişafı Mərkəzi”dir. Qeyd olunur ki, bu mərkəz yaradıcı startapların formalaşmasına, yerli istedadların yetişdirilməsinə və onların bilik-bacarıqlarının inkişaf etdirilməsinə yönəlib.

Belə bir qurum, Şuşada yaradıcı sənayelərin strukturlaşması və park modeli istiqamətində aparılacaq siyasətin əsas dəstək mexanizmi ola bilər.

Bununla yanaşı, “Kreativ Azərbaycan” portalı da sahənin potensialını artırmağa xidmət edir. Portal vasitəsilə mədəni və yaradıcı sənayelərə dair tədqiqatlar aparılır, istedadlı gənclərin bilikləri artırılır və investisiya imkanları təşviq olunur. Bu, Şuşada yaradıcı sənaye parkının yalnız mədəni məqsəd daşıyan məkanla məhdudlaşmayıb, həm iqtisadi və investisiya yönümlü inkişaf strategiyasına malik olmasının təməlini qoyur.

Bundan əlavə, yerli təcrübələrə nəzər salsaq, YARAT Contemporary Art Space mədəniyyət-yaradıcı fəaliyyətin mərkəzi kimi uğurlu modeldir. YARAT-ın təcrübəsi göstərir ki, yaradıcı mərkəzlər incəsənət, sərgilər və təlim proqramları vasitəsilə həm milli, həm də beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərə bilər. Bu təcrübə Şuşada planlaşdırılan sənaye parkı üçün praktik model kimi istifadə edilə bilər.

Beləliklə, Şuşada yaradıcı sənayelər parkının qurulması mədəni irsin kommersiyalaşması, gənc istedadların yetişdirilməsi və şəhərin iqtisadi-mədəni brendinin gücləndirilməsi üçün strateji əhəmiyyət

daşıyır. Dövlət-özəl tərəfdaşlıq, mərkəzləşdirilmiş dəstək mərkəzləri və artan tədqiqat fəaliyyəti bu modeli reallaşdırmaq üçün mühüm şərtlərdir.

Şəkil 1.

b) Şuşanın beynəlxalq mədəniyyət brendi kimi formalaşdırılması. Şuşa şəhəri “Cultural Capital of the Turkic World” təşəbbüsünə qoşulmaqla yalnız regional yox, beynəlxalq səviyyədə də mədəniyyət diplomatiyasının fəal iştirakçısına çevrilə bilər. Bu status şəhərin mədəni brendini gücləndirir və beynəlxalq əlaqələrin inkişafına şərait yaradır. Şuşa, bu brendin təbliği üçün müxtəlif mədəni fəaliyyətlərdən yararlanı bilər: beynəlxalq festival və sərgilər, mədəni layihələr, konfranslar və sənət residensiyaları şəhərin tanınmasını artırmaqla yanaşı, həm də iqtisadi və turizm potensialını yüksəldir. Belə tədbirlər vasitəsilə şəhər həm yaradıcı sənayelərin inkişafına, həm də yerli icmaların mədəni turizm prosesinə inteqrasiyasına stimül verir. Məsələn, muğam festivalı, musiqi və rəqs biennalleri, xalçaçılıq və rəssamlıq sərgiləri yalnız mədəni irsin təqdimatı ilə kifayətlənmir, həm də xarici qonaqlar üçün cəlbedici turizm proqramı yaradır. Bu cür çoxşaxəli strategiya Şuşanın beynəlxalq aləmdə mədəniyyət və turizm mərkəzi kimi mövqeyini möhkəmləndirir, şəhərin iqtisadi dövriyyəsinə töhfə verir və uzunmüddətli dayanıqlı inkişafın təməlini qoyur. (Şəkil 2)

c) Mədəni startup proqramları. Gənclər və yerli icmalar üçün Şuşada musiqi və incəsənət məktəbləri, həmçinin mədəni startup inkubatorları və ixtisaslaşdırılmış təlim proqramları yaradılmalıdır. Bu təşəbbüslər yalnız mədəni biliklərin ötürülməsi və istedadların inkişafı ilə məhdudlaşmamalıdır; onlar həm də gənclərin və yerli icmaların şəhərin iqtisadi həyatında fəal iştirakını təmin edən bir platforma rolunu oynamalıdır. Bu

proqramlar vasitəsilə yaradıcı sahibkarlar öz layihələrini reallaşdırmaq, innovativ ideyalarını kommersiyalaşdırmaq və həm yerli, həm də beynəlxalq bazara çıxış əldə etmək imkanına malik olacaqlar. Belə yanaşma Şuşada yeni yaradıcı iqtisadi dövrün təməlini qoymaqla bərabər, şəhərin mədəni brendini gücləndirəcək və turizm, sənət və mədəni xidmətlər sahəsində dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün şərait yaradacaq. Eynilə bu təşəbbüslər yerli gənclərin peşəkar bacarıqlarını artıraraq, uzunmüddətli perspektivdə şəhərin sosial və iqtisadi infrastrukturuna da mühüm töhfə verəcək.

2) Turizmin inkişafı

a) Dayanıqlı turizm strategiyasının hazırlanması. Şuşa şəhərinin turizm potensialının inkişafı yalnız iqtisadi məqsədlərlə deyil, həm də ekoloji və sosial tarazlığı qoruyan dayanıqlı yanaşma əsasında həyata keçirilməlidir. Bu kontekstdə “yaşıl şəhər” və “ağıllı turizm” (smart tourism) konseptləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir strategiya ərazidə təbii və tarixi irsin qorunmasını təmin etməklə yanaşı, turist axını və yerli iqtisadi fəaliyyətlər arasında balans yaratmalıdır. Şuşa üçün hazırlanacaq dayanıqlı turizm planı şəhərin uzunmüddətli mədəni və iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün ekoloji, sosial və iqtisadi göstəriciləri inteqrasiya etməlidir.

b) Beynəlxalq tədbirlər və festivallar. Şuşa beynəlxalq miqyasda mədəni tədbirlər mərkəzi kimi fəaliyyət göstərə bilər. Muğam festivalları, poeziya və teatr günləri, sənət biennalleri şəhərin iqtisadi dövryyəsinə artırmaqla yanaşı, turizmi ilin müxtəlif mövsümlərinə yaymağa imkan verir. Sovet dövründə Şuşa mədəni festival mərkəzi kimi fəaliyyət göstərmişdir və bu ənənə müasir şəraitdə beynəlxalq tədbirlər vasitəsilə bərpa edilə bilər. Festival və sərgilər həm də şəhərin mədəni brendini gücləndirir, beynəlxalq tanınma və mədəni diplomatiya üçün platforma yaradır.

c) Turizm marşrutlarının inteqrasiyası. Şuşa–Xankəndi–Füzuli xətti üzrə mədəni turizm zənciri formalaşdırmaq, şəhər və region üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu marşrut “Zəfər yolu” və Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı ilə birləşdirildikdə, həm daxili, həm də xarici turistlərin şəhərə giriş imkanlarını artırır. Belə inteqrasiya turizm xidmətlərinin (otel, bələdçilik, nəqliyyat) səmərəli istifadəsinə və regionda mədəni sərvətlərin davamlı təqdimatına şərait yaradır.

d) Yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi. Turizm sektorunun dayanıqlı inkişafı üçün yerli mikro və orta sahibkarlar əsas lokomotiv rolunu oynamalıdır. Otelçilik, restoran və kafe xidmətləri, suvenir istehsalı, bələdçilik xidmətləri kimi sahələr həm yerli məşğulluğu artırır, həm də turist təcrübəsini zənginləşdirir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, yerli sahibkarlığın dəstəklənməsi mədəni turizmin sosial-iqtisadi təsirini gücləndirir və şəhərin iqtisadi dövryyəsinə artırır. Şuşada bu yanaşma yerli icmaların turizm prosesinə inteqrasiyasını da təmin edəcək, şəhəri yalnız mədəni mərkəz deyil, həm də iqtisadi mərkəz kimi möhkəmləndirəcək.

Nəticə

Şuşanın yenidən qurulması, sadəcə dağıntıların bərpası deyildir. Bu, yaradıcı iqtisadiyyatın, mədəni diplomatiyanın və milli kimliyin dirçəlişi deməkdir. Şuşa, tarixi-mədəni irsi ilə yalnız Qarabağın tacı olmaqla kifayətlənmir, həm də Azərbaycanın yeni iqtisadi və mədəni mərkəzlərindən biri kimi yüksəlir. Mədəniyyət iqtisadiyyatı ilə turizmin inteqrasiyası, yaradıcı sənayelərin təşkili, beynəlxalq festivallar və startap inkubatorları şəhəri gələcəyə aparacaq dayanıqlı inkişaf yoluna çıxarır.

Bu gün Şuşada həyata keçirilən quruculuq işləri, infrastruktur layihələri, açılan yollar, mədəni tədbirlər və yaradıcı proqramlar, şəhərin yalnız region üçün deyil, bütün Türk və İslam dünyasının mədəniyyət vahidinə çevriləcəyinə işarədir. Şuşa, tarixi və mədəni irsi ilə birgə, iqtisadi potensialı və turizm imkanları sayəsində gələcək nəsillər üçün ilham mənbəyinə çevriləcək.

“İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir” — bu fikir, Şuşanın bərpası fonunda yeni bir mənə kəsb edir. Mədəniyyətə söykənən iqtisadiyyat modeli şəhəri həm bu günün, həm də gələcəyin dayanıqlı iqtisadi möcüzəsi halına gətirə bilər.

Və sonda, ürəklərdə əbədi iz buraxan Şuşanın gözəlliyini bir neçə misra ilə ifadə etmək istəyirəm:

**Qarabağın tacı, doğma Şuşam,
Dağların zirvəsində ucalan ruham.
Musiqi, sənət, poeziya səninlə dirçəlir,**

**Tarixin və gələcəyin bir-birinə qarışır.
Hər daşın, hər küçən hekayə danışır,
Və biz səninlə qürur duyaraq irəli baxırıq.**

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Ələkbərov, R. Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti və kreativ sənayelərin inkişafı. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyatı, 2021, 176 s.
 2. İsmayılov, A. Qarabağ regionunda turizmin bərpası və inkişaf perspektivləri. Bakı: İqtisadi İslahatlar Mərkəzi Nəşriyyatı, 2022, 142 s.
 3. Hüseynov, M. Şuşa şəhərinin mədəni irsi və turizm potensialı: Analitik yanaşma. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2020, 128 s.
 4. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. Sustainable tourism: A global perspective. Routledge, 2018, 320 p.
 5. UNESCO. Tourism and culture: A sustainable partnership. UNESCO Publishing, 2019, 112 p.
 6. İsmayılova, L. Shusha as a cultural festival center: Historical perspectives and future potential. Bakı: Azerbaijan University Press, 2020, 156 p.
 7. <http://www.shusha-ih.gov.az/az/page/13.html>
 8. <http://shusha-ih.gov.az/az/news/heyder-eliyev-susa-azerbaycan-xalqinin-ecdadlarimizin-yaratdigi-boyuk-abidedir.html>
 9. https://unec.edu.az/application/uploads/2022/03/M-qal-toplusu.pdf?utm_source
-

QARABAĞ REGIONUNUN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ YAŞIL SƏRMAYƏ İMKANLARININ TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

Rüstəmov Pərviz Hacı oğlu,

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC),
«Biznes və Menecment» fakültəsi, «Biznes və logistika» kafedrası,
rustamovparviz999@gmail.com,

«Biz Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru cənnətə çevirəcəyik.»
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

GİRİŞ

Müasir idarəetmə sistemində Qarabağ regionunun bərpası və sosial-iqtisadi inkişafı müasir dövrdə Azərbaycanın milli prioritet istiqamətlərindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Uzun illər işğal altında qalmış bu ərazilərdə infrastrukturun yenidən qurulması, iqtisadi fəaliyyətin bərpası və əhalinin dayanıqlı yaşayış mühitinin təmin edilməsi dövlət siyasətinin əsas məqsədlərindən biridir. Bu prosesdə ən mühüm məsələlərdən biri Qarabağda inkişafın ekoloji baxımdan dayanıqlı şəkildə həyata keçirilməsidir. Belə bir şəraitdə «yaşıl iqtisadiyyat» və «yaşıl sərmayə» konsepsiyalarının tətbiqi regionun gələcək inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Yaşıl sərmayə yatırımları bərpa olunan enerji mənbələrinin (günəş, külək, hidroenerji və s.) istifadəsini genişləndirməklə, ekoloji cəhətdən təmiz istehsal sahələrinin qurulmasına, tullantısız texnologiyaların tətbiqinə və təbii resurslardan səmərəli istifadəyə şərait yaradır. Qarabağ regionu təbii-coğrafi şəraiti, günəş və külək enerjisi potensialı, həmçinin kənd təsərrüfatı və turizm imkanları baxımından yaşıl investisiyalar üçün böyük potensiala malikdir. Bu baxımdan, yaşıl sərmayə imkanlarının təşkil edilməsi həm ekoloji, həm də iqtisadi səmərəliliyi təmin edərək, regionun uzunmüddətli inkişafına zəmin yaradır.

Belə ki, yaşıl sərmayə modellərinin tətbiqi beynəlxalq maliyyə qurumları və ekoloji fondlarla əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir, regionun iqtisadi sistemində xarici investisiyaların cəlb edilməsini asanlaşdırır. Bu isə Qarabağda «ağıllı şəhər və kənd» konsepsiyalarının reallaşdırılmasına, innovativ texnologiyaların tətbiqinə və yerli icmaların rifahının yüksəldilməsinə töhfə verir.

Elmi-praktiki məqalənin məqsədi- Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafında «yaşıl sərmayə» konsepsiyasının tətbiq imkanlarını araşdırmaq, ekoloji dayanıqlı iqtisadi modelin formalaşdırılması üçün əsas istiqamətləri müəyyənləşdirmək və regionda bərpa prosesinə uyğun effektiv investisiya mexanizmlərini təklif etməkdən ibarətdir.

Elmi-praktiki məqalənin metodologiyası- məqalədə tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, statistik məlumatların analizi və elmi-nəzəri ümumiləşdirmə metodlarından istifadə olunmuşdur. Araşdırma zamanı Qarabağ regionunun iqtisadi potensialı, ekoloji vəziyyəti və yaşıl sərmayə imkanları mövcud beynəlxalq təcrübə ilə müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.

Elmi-praktiki məqalənin tətbiqi əhəmiyyəti- məqalənin nəticələri Qarabağ regionunun bərpası və davamlı inkişafı prosesində yaşıl sərmayə strategiyalarının hazırlanmasında, ekoloji yönümlü investisiya layihələrinin planlaşdırılmasında və dövlət-inzibati qərarların qəbulunda praktik tövsiyə kimi istifadə oluna bilər.

Elmi-praktiki məqalənin orijinallığı ondan ibarətdir ki, Qarabağ regionunun bərpası kontekstində yaşıl sərmayə imkanları ilk dəfə kompleks şəkildə araşdırılmış, ekoloji dayanıqlı inkişafı iqtisadi dirçəlişin integrasiyasına dair yeni yanaşmalar və təkliflər irəli sürülmüşdür.

Elmi-praktiki məqalənin elmi yeniliyi - Qarabağ regionunun bərpa prosesində yaşıl sərmayə modellərinin tətbiqinə dair yeni konseptual yanaşmanın işlənməsi, regionun ekoloji və iqtisadi potensialı əsasında dayanıqlı inkişaf mexanizmlərinin elmi əsaslarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır.

Elmi-praktiki məqalənin əsas məzmunu - Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafında yaşıl sərmayə imkanlarının formalaşdırılması, bərpa olunan enerji, ekoloji təmiz istehsal, yaşıl infraqurum və

dayanıqlı kənd təsərrüfatına yönəlmiş investisiya modelləri təhlil olunur, regionda ekoloji və iqtisadi tarazlığın təmininə dair praktiki təkliflər irəli sürülür. Nəticə etibarilə, Qarabağ regionunun inkişafında yaşıl sərmayə imkanlarının təşkili məsələlərinin araşdırılması həm elmi, həm də praktiki baxımdan aktualdır. Bu istiqamətdə aparılacaq tədqiqatlar dövlətin «yaşıl artım» strategiyasına, iqlim dəyişmələri ilə mübarizə tədbirlərinə və regional iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına mühüm töhfə verə bilər.

Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yaşıl investisiyaların əhəmiyyəti

Məlum olduğu kimi, Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində təkcə dağıdılmış fiziki infrastrukturun yenidən qurulması ilə məhdudlaşmır. Qarabağ kimi strateji əhəmiyyətə malik ərazilərin dirçəldilməsi kompleks və uzunmüddətli bir prosesdir. Bu prosesin əsas məqsədi yalnız yolların, binaların və kommunikasiya xətlərinin bərpası deyil, eyni zamanda bu ərazilərdə sosial rifahı, iqtisadi sabitliyi və ekoloji tarazlığı təmin edən müasir iqtisadi modelin formalaşdırılmasıdır.

Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində əsas vəzifə, regionun ekoloji cəhətdən davamlı, enerji baxımından səmərəli və məşğulluq yönümlü bir iqtisadi sistemə çevrilməsidir. Bu isə o deməkdir ki, bütün bərpa və inkişaf tədbirləri ekoloji prinsiplərə əsaslanmalı, təbii resursların səmərəli istifadəsini, alternativ enerji mənbələrinin geniş tətbiqini və «yaşıl iqtisadiyyat» konsepsiyasının əsas istiqamətlərini özündə birləşdirməlidir. Bu baxımdan, yaşıl investisiyalar bölgənin yenidənqurma və inkişaf strategiyasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlar həm ətraf mühitin qorunması, həm də iqtisadi artımın dayanıqlılığı baxımından əsas rol oynayır. Yaşıl sərmayələrin yönəldilməsi nəticəsində regionda təmiz enerji layihələrinin, ekoloji nəqliyyat sistemlərinin, enerji səmərəli binaların və tullantısız istehsal müəssisələrinin qurulması mümkündür. Bu isə həm yeni iş yerlərinin yaradılmasına, həm də uzunmüddətli perspektivdə bölgənin iqtisadi müstəqilliyinə və ekoloji təhlükəsizliyinə töhfə verəcəkdir. Beləliklə, Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yalnız infrastrukturun fiziki bərpası deyil, həm də yaşıl və innovativ iqtisadiyyatın qurulması istiqamətində strateji bir dönüş nöqtəsidir. Yaşıl investisiyalar bu dönüşün əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir və gələcəkdə regionun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yaşıl investisiyalar bir sıra sahələrdə mühüm rol oynaya bilər ki, bunlarda əsasən aşağıdakılardan ibarətdir:

- ✓ ətraf mühitə zərəri minimuma endirən texnologiyalar vasitəsilə kənd təsərrüfatı, sənaye və turizm sektorlarının inkişaf edilməsi;
- ✓ günəş, külək, bioenerji və hidroenerji kimi alternativ enerji mənbələrinin potensialından səmərəli istifadə olunması;
- ✓ ekoloji təmiz ictimai nəqliyyat sistemlərinin və müasir kommunal infrastrukturun formalaşdırılması;
- ✓ enerji səmərəli və «ağıllı» binaların tikintisi, həmçinin mövcud tikililərin modernləşdirilməsi;
- ✓ tullantıların çeşidlənməsi, təkrar emalı və tullantısız istehsal sistemlərinin qurulması;
- ✓ təmiz su resurslarının qorunması, suvarma və su təchizatı sistemlərinin ekoloji əsaslarla yenilənməsi;
- ✓ meşələrin bərpası, torpaq eroziyasına qarşı tədbirlərin görülməsi və biomüxtəlifliyin qorunması;
- ✓ ekoturizmin və kənd turizminin inkişaf etdirilməsi, təbii mühitlə uzlaşan turizm layihələrinin reallaşdırılması;
- ✓ «ağıllı şəhər» və «ağıllı kənd» modellərinin tətbiqi ilə resursların idarə olunmasının səmərəliliyinin artırılması;
- ✓ yaşıl iqtisadiyyat üzrə elmi tədqiqatların, innovativ layihələrin və ekoloji təhsilin təşviq edilməsi.

Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində menecmentin əsas prinsiplərinin rolu

Müasir idarəetmə sisteminə Qarabağ regionun zəngin təbii sərvətləri, yüksək günəş enerjisi potensialı, təmiz su ehtiyatları və münbit torpaqları ilə yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Bu üstünlüklər sayəsində bölgə yaşıl investisiya sahəsində fəaliyyət göstərən yerli və beynəlxalq investorlar üçün cəlbedici məkan kimi önə çıxmaktadır. Qarabağ regionunun bərpası və inkişafı menecmentin çoxsaylı əsas prinsiplərinin tətbiqinə söykənməkdədir. Belə ki, bu prinsiplər bölgədə həyata keçirilən layihələrin ardıcılığını, səmərəliliyini və davamlılığını təmin etməklə strateji inkişafın əsasını formalaşdırmasında böyük rol oynayacaqdır. Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində Qarabağın sosial-

iqtişadi dirçəlişinə, infrastrukturun yenilənməsinə, ekoloji tarazlığın qorunmasına və əhalinin rifahının yüksəldilməsinə birbaşa təsir göstərməkdədir. Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində menecmentin əsas prinsipləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: strateji planlaşdırma prinsipi, sistemli idarəetmə prinsipi, nəticəyönümlülük prinsipi, resursların optimal bölüşdürülməsi prinsipi, vaxtın effektiv idarə olunması prinsipi, koordinasiya və qarşılıqlı fəaliyyət prinsipi, şəffaflıq və hesabatlılıq prinsipi, risklərin idarə olunması prinsipi, keyfiyyətə nəzarət prinsipi, innovasiya və yeniliklərin tətbiqi prinsipi, rəqəmsal idarəetmə prinsipi, insan amilinin nəzərə alınması prinsipi, motivasiya və liderlik prinsipi, dəyişikliklərin idarə olunması prinsipi, dayanıqlı inkişaf prinsipi, ekoloji idarəetmə prinsipi, sosial yönümlülük prinsipi, effektiv kommunikasiya prinsipi, monitoring və qiymətləndirmə prinsipi, tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq prinsipi;

Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində menecmentin əsas metodlarının rolu

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində Qarabağ regionunun yenidən qurulması və inkişafı sistemli idarəetməyə əsaslanan çoxsahəli prosesdir. Mühəribədən sonrakı dövrdə bölgənin sosial-iqtisadi dirçəlişi planlı, elmi əsaslarla qurulmuş və müasir idarəetmə metodları ilə təmin olunmuş yanaşmaya ehtiyac duyur. Menecmentin əsas metodlarının tətbiqi resursların optimal bölüşdürülməsinə, layihələrin ardıcıl və səmərəli icrasına, həmçinin regionun strateji məqsədlərinə uyğun inkişaf xəritəsinin formalaşmasına şərait yaradır. Qarabağın sosial-iqtisadi potensialının tam reallaşdırılması, yeni iqtisadi zonaların yaradılması, aqrar sektorun dirçəldilməsi, turizm klasterlərinin formalaşdırılması və əhalinin rifahının yüksəldilməsi menecment metodlarının peşəkar və sistemli tətbiqindən asılıdır. Bu metodlar regionun gələcək inkişaf modelinin strategiya, idarəetmə, koordinasiya və nəzarət baxımından bütövlükdə müasir tələblərə uyğun formalaşmasına şərait yaradır. Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində menecmentin əsas metodları prinsipləri əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: strateji planlaşdırma metodu, layihə idarəetmə metodu, proqram-məqsədli idarəetmə metodu, sistemli yanaşma metodu, analitik qiymətləndirmə metodu, risklərin idarə olunması metodu, monitoring və nəzarət metodu, innovasiya menecmenti metodu, motivasiya və insan resursları metodu, maliyyə planlaşdırılması metodu, marketinq idarəetmə metodu, təşkilati strukturlaşdırma metodu, kadr potensialının inkişafı metodu, dövlət-özəl tərəfdaşlığı idarəetmə metodu, infrastruktur menecmenti metodu, rəqəmsal transformasiya metodu, kommunikasiya və ictimaiyyətlə əlaqələr metodu, keyfiyyətin idarə olunması metodu, ekoloji idarəetmə metodu, investisiya cəlb etmə və idarəetmə metodu.

Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yaşıl investisiya mühitinin gücləndirilməsi

Azərbaycan hökuməti tərəfindən 2022-ci ildə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad olunmuş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı» regionun sosial-iqtisadi inkişafının sistemli, mərhələli və elmi əsaslara söykənən şəkildə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Proqramın strateji çərçivəsi aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə formalaşdırılmışdır:¹

- ✓ Enerji təminatı, nəqliyyat-logistika şəbəkəsi, su və kanalizasiya sistemləri, telekommunikasiya və rəqəmsal infrastruktur daxil olmaqla, əsas infrastrukturların tam yenidən qurulması;
- ✓ «Ağıllı kənd» və «ağıllı şəhər» kimi konseptual modellərə əsaslanan dayanıqlı məskunlaşma məkanlarının təşkili və müasir urbanizasiya prinsiplərinin tətbiqi;
- ✓ Sahibkarlıq mühitinin modernləşdirilməsi, eləcə də mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün institusional və maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsi;
- ✓ Ekosistemlərin bərpası, təbii resursların səmərəli idarə edilməsi və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- ✓ Regional investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və yerli-xarici investorlara əlverişli biznes şəraitinin təmin edilməsi.

Proqram çərçivəsində tətbiq edilən innovativ modellərdən biri olan «ağıllı kənd» konsepsiyası artıq Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində reallaşdırılmış və əldə olunan nəticələr bu yanaşmanın digər yaşayış məntəqələrində də genişləndirilməsinin mümkünlüyünü göstərmişdir. Bundan əlavə, sahibkarlıq təşəbbüslərinin stimullaşdırılması məqsədilə Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA) regionda

¹https://president.az/az/articles/view/57883?utm_source=chatgpt.com

fəaliyyət göstərmək istəyən investorlar üçün «bir pəncərə» mexanizmi tətbiq edir və 2020–2025-ci illər ərzində 2500-dən çox investisiya təklifini qəbul etmişdir.

Sıra №-si	Əmək bazarının göstəricilər	2015	2020	2021	2022	2023	Son 8 ildə artım tempi
1.	İşçi qüvvəsinin sayı, nəfər	399092	355965	359603	364332	369198	-7.49%
2.	Məşğul əhalinin sayı, nəfər	379157	326788	335094	341242	346325	-8.66%
3.	İşsiz əhalinin sayı, nəfər	19935	29177	24509	23090	22873	+14.75%
4.	Muzdlu işçilərin sayı, nəfər	70613	67672	65419	65614	65435	-7.33%
5.	Yeni açılmış iş yerlərinin sayı	9603	4536	681	905	984	-89.74%
6.	Əhalinin işsizlik səviyyəsi, faiz	5	8	7	6	6	+20%
7.	Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	242,0	409,9	437,4	536,6	602,3	+148.9%
8.	Əhalinin nominal gəlirləri, min manat	1080283,6	1343853,8	1368353,1	1673428,5	1883027,2	+74.3%
9.	Təsərrüfat subyektlərinin sayı:						
10.	hüquqi şəxslər	3732	4626	4674	4851	5041	+35.1%
11.	fiziki şəxslər	32068	68409	74873	78042	84292	+162.9%

Müasir idarəetmə sistemində Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə əmək bazarının dinamikası²

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xlsx> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən göründüyü kimi son səkkiz ilə dair göstəricilər əmək bazarında həm kəmiyyət, həm də struktur səviyyəsində mühüm dəyişikliklərin baş verdiyini göstərir. Məlum olur ki, işçi qüvvəsinin ümumi sayında 7,49%-lik azalma baş vermişdir ki, bu da iqtisadiyyatın demoqrafik tərkibindəki dəyişikliklər, əmək miqrasiyası və məşğulluğa çıxış imkanlarını müəyyən edən institusional faktorlarla əlaqələndirilə bilər. Eyni istiqamətdə, məşğul əhalinin 8,66% azalması iş yerlərinin məhdudlaşması və müəyyən dövrlərdə iqtisadi aktivliyin zəifləməsi ilə səciyyələnir.

Bu tendensiya qarşı olaraq, işsiz əhalinin artım tempi (14,75%) və işsizlik səviyyəsinin 5%-dən 6%-ə yüksəlməsi əmək bazarında tarazlığın dəyişdiyini və yeni iş yerlərinin yaradılması üzrə potensialın əvvəlki dövrlərlə müqayisədə zəiflədiyini göstərir. Muzdlu işçilərin sayının 7,33% enməsi isə formal məşğulluq strukturunun daralması və qeyri-formal və ya fərdi sahibkarlıq formalarına keçidin güclənməsi ehtimalına işarə edir.

Ən ciddi dəyişiklik yeni açılan iş yerlərinin sayında qeydə alınmış, bu göstərici 89,74% azalaraq investisiya fəallığının və iqtisadiyyatın genişlənmə qabiliyyətinin kəskin şəkildə zəiflədiyini nümayiş etdirmişdir.

Digər tərəfdən, əmək bazarındakı bu mənfi tendensiyalara baxmayaraq, orta aylıq nominal əməkhaqqının 148,9% artması iqtisadiyyatın müəyyən sektorlarında məhsuldarlığın yüksəlməsi, həmçinin

²<https://www.stat.gov.az/source/regions/az/006.xlsx>

qiymət səviyyəsindəki dəyişikliklərin və dövlətin sosial siyasətinin nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Əhalinin nominal gəlirlərinin 74,3% çoxalması ümumi iqtisadi aktivliyin artdığını göstərən mühüm makroiqtisadi göstəricidir.

Sahibkarlıq mühiti üzrə statistika daha müsbət mənzərə yaradır. Hüquqi şəxslərin sayının 35,1% artması və xüsusən də fiziki şəxslər tərəfindən yaradılan təsərrüfat subyektlərinin 162,9% çoxalması biznesə giriş baryerlərinin azaldığını, özəl təşəbbüskarlığın genişləndiyini və KOBİA sektorunun əhəmiyyətli dərəcədə aktivləşdiyini göstərən əsas indikatorlardır.

Müasir idarəetmə sistemində Qarabağ regionunun post-münaqişə dövründə bərpa və inkişafı yeni iqtisadi modelin – yaşıl və dayanıqlı inkişaf yanaşmasının tətbiqini tələb edir. Bu kontekstdə yaşıl investisiya mühitinin gücləndirilməsi regionun sosial-iqtisadi dirçəlişində əsas strateji istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. Belə ki, dövlət tərəfindən investorlara təqdim edilən institusional dəstək mexanizmləri, vergi və gömrük güzəştləri, habelə şəffaf idarəetmə mühiti xarici və yerli sərmayədarların marağını artıran mühüm amillər kimi çıxış edir. Nəticə etibarilə, yaşıl investisiyaların genişləndirilməsi Qarabağın iqtisadiyyatının diversifikasiyasını təmin etməklə yanaşı, regionu ekoloji cəhətdən davamlı, rəqabətqabiliyyətli və innovativ inkişaf məkanına çevirməyə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir idarəetmə sistemində Qarabağ regionunun bərpa və sosial-iqtisadi inkişafı yalnız ənənəvi investisiya modelləri ilə deyil, həm də «yaşıl iqtisadiyyat» prinsiplərinə əsaslanan sərmayə yanaşmaları ilə həyata keçirilməlidir. Regionun zəngin təbii resursları, günəş və külək enerjisi potensialı, təmiz su ehtiyatları, münbit torpaqları və ekoloji baxımdan əlverişli mühiti yaşıl sərmayələrin cəlbi üçün unikal imkanlar yaradır. Bu imkanların düzgün qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi Qarabağın uzunmüddətli, dayanıqlı inkişafını təmin edə bilməkdədir.

Yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində Qarabağ regionunun bərpa üçün «yaşıl artım» strategiyası ilə uzlaşdırılmalı, infrastruktur layihələrində ekoloji effektivlik və enerji səmərəliliyi əsas meyar kimi nəzərə alınmalıdır. Yaşıl sərmayə modellərinin tətbiqi regionun iqtisadi strukturunda yeni istiqamətlərin – bərpa olunan enerji sənayesi, ekoturizm, təmiz istehsal, yaşıl kənd təsərrüfatı və ağıllı şəhər texnologiyalarının – formalaşmasına şərait yaradacaqdır.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Qarabağda yaşıl sərmayə mühitinin inkişafı üçün dövlət, özəl sektor və beynəlxalq tərəfdaşlar arasında effektiv əməkdaşlıq mexanizmləri yaradılmalıdır. Bu məqsədlə yaşıl maliyyə alətləri – «yaşıl istiqrazlar», «ekoloji fondlar» və «dayanıqlı inkişaf investisiya proqramları» tətbiq edilməli, regionda fəaliyyət göstərən sahibkarlara ekoloji yönümlü layihələr üçün güzəştli kreditlər və vergi stimulları verilməlidir.

Eyni zamanda, ekoloji maarifləndirmə, yaşıl texnologiyaların tətbiqi və yerli icmaların bu prosese cəlb olunması regionda sosial rifahın və ekoloji məsuliyyətin artırılmasına xidmət edəcəkdir. Qarabağ regionunun bərpaşında «yaşıl sərmayə» modelinin əsas prioritet kimi müəyyənləşdirilməsi həm iqtisadi sabitliyə, həm də təbiətin qorunmasına yönəlmiş uzunmüddətli strateji addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Aparılan elmi-praktiki məqalədə aşağıda qeyd olunmuş nəticələr əldə edilmişdir:

- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində ekoloji dayanıqlılığın təmin edilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində bərpa olunan enerji potensialının reallaşdırılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yeni iş yerlərinin yaradılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində iqtisadi diversifikasiyanın tətbiq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində beynəlxalq investisiyaların cəlb edilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində innovativ texnologiyaların tətbiq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində hüquqi və institusional baza təkmilləşməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində kənd təsərrüfatında ekoloji yanaşmaların tətbiq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində dayanıqlı uzunmüddətli inkişafın təmin olunması
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində turizm sektorunda ekoloji layihələrin inkişafı;

- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində su və torpaq resurslarının səmərəli idarə olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində karbon emissiyalarının azaldılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yaşıl infrastrukturun qurulması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində ekoloji maarifləndirmə və təhsil proqramlarının təşkil edilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yerli icmaların prosesə cəlb edilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində tullantıların azaldılması və təkrar emal imkanlarının genişləndirilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində ağıllı şəhər və kənd texnologiyalarının tətbiq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində regional iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsi.
- Aparılan elmi-praktiki məqalədə aşağıda qeyd olunmuş təkliflərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində Yaşıl İnkişaf Strategiyasının hazırlanması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində bərpa olunan enerji layihələrinə prioritet verilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində Yaşıl İnvestisiya Fondunun yaradılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində ekoloji təmiz istehsal texnologiyalarının təşviq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində kənd təsərrüfatının ekoloji texnologiyaların tətbiq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində ağıllı şəhər və kənd infrastrukturlarının qurulması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yaşıl maliyyə alətlərinin tətbiq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində vergi güzəştlərinin və stimül mexanizmlərinin yaradılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yerli icmaların layihələrə cəlb olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində ekoloji maarifləndirmə və təhsil proqramlarının təşkil olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində tullantıların idarə olunması və təkrar emal sistemlərinin qurulması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində su və torpaq resurslarının səmərəli istifadə olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində karbon emissiyalarının azaldılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində turizm sektorunda ekoloji layihələrin inkişaf etdirilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində innovasiya texnologiyaların tətbiq və təşviq olunması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində şəffaf investisiya və idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində regional iqtisadi integrasiyanın gücləndirilməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində yerli sahibkarlığın ekoloji yönümlü dəstəklənməsi;
- Qarabağ regionunun inkişaf etdirilməsində dayanıqlı inkişaf göstəricilərinin monitoring sisteminin qurulması.

ŞUŞA ŞƏHƏRİNDƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİYYATI VƏ TURİZMİN İNKİŞAFININ ELMİ-ANALİTİK ASPEKTLƏRİ

Şahbazlı Çinarə Zahid qızı

Azərbaycan, Bakı Biznes Universiteti, Fil.f.d.

Chinara.shahbazli@mail.ru

Şuşa şəhəri Azərbaycanın mədəniyyət və turizm baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edən regionlarından biridir. Qarabağ bölgəsinin 2020-ci ildə azad edilməsindən sonra Şuşa şəhərinin bərpa və sosial-iqtisadi inkişafı Azərbaycan dövlətinin prioritet siyasət istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021). Tarixi və mədəni irs baxımından Şuşa yalnız Qarabağ bölgəsinin deyil, bütün Azərbaycanın mədəniyyət xəritəsində mərkəzi rola malikdir. Bu şəhər həm tarixi abidələrin qorunması, həm də turizm infrastrukturunun inkişafı baxımından regional lider mərkəz kimi çıxış edir.

Mədəniyyət və turizmin integrasiyası Şuşa üçün iqtisadi və sosial baxımdan çox böyük potensial yaradır. Mədəniyyət artıq yalnız mənəvi və estetik dəyər kimi deyil, həm də iqtisadi kapital və dayanıqlı turizm mənbəyi kimi qiymətləndirilir. Mədəni irsin iqtisadi potensiala çevrilməsi, yaradıcı sənaye sektorunun inkişafı və turizm məhsullarının kommersiyalaşdırılması yerli icmaların sosial-iqtisadi fəallığının artırılması və iş yerlərinin yaradılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Throsby, 2001; Richards, 2018).

Şuşa şəhərinin tarixi irsi həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə turizm fəaliyyəti üçün əsas resurs rolunu oynayır. Burada yerləşən qalalar, məscidlər, tarixi məkanlar və mədəni obyektlər təkcə turistlərin cəlb olunmasına səbəb olmur, eyni zamanda mədəniyyət iqtisadiyyatı vasitəsilə regional iqtisadi inkişafın gücləndirilməsinə imkan yaradır (UNESCO, 2020). Şuşa şəhərinin bərpa və inkişaf strategiyasının hazırlanması üçün elmi-analitik yanaşmaların tətbiqi, turizm və mədəniyyət sahələrinin qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin araşdırılması zəruridir (Hacıyev & Məmmədov, 2021).

Şuşa şəhərinin mədəniyyət və turizm potensialının dəyərləndirilməsi bir neçə istiqamətdə aktuallıq kəsb edir:

1. Tarixi-mədəni irsin qorunması və kommersiyalaşdırılması: Tarixi abidələrin və mədəni obyektlərin iqtisadi məhsula çevrilməsi həm mədəni dəyərin qorunmasını təmin edir, həm də turizm sektorunun inkişafına töhfə verir (Hacıyev, 2019).

2. Regional və sosial-iqtisadi inkişaf: Turizmin təşviqi və mədəni sektorun inkişafı bölgənin sosial sabilliyini, iş yerlərinin yaradılmasını və yerli icmaların fəallığını artırır (UNWTO, 2020).

3. Beynəlxalq tanınma və rəqabət: Mədəniyyət və turizmin integrasiya olunmuş inkişafı Şuşanı beynəlxalq turizm bazarında tanınan mərkəzə çevirir və regional rəqabət qabiliyyətini yüksəldir (Richards, 2018).

4. Dayanıqlı inkişaf və kreativ iqtisadiyyat: Kreativ iqtisadiyyat və dayanıqlı turizm yanaşmaları uzunmüddətli iqtisadi səmərəliliyi təmin etməklə, mədəni irsin qorunması və turizm sektorunun inkişafı üçün elmi əsaslar yaradır (Throsby, 2001; Hacıyev & Məmmədov, 2021).

Beləliklə, Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin inkişafı həm nəzəri, həm də praktik baxımdan strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu şəhərin bərpa və inkişafı yalnız iqtisadi gəlir və iş yerlərinin yaradılması ilə məhdudlaşmır, həm də mədəni irsin qorunması, regional brendin formalaşdırılması və dayanıqlı turizmin təşviqi baxımından vacibdir.

Mədəniyyət iqtisadiyyatı, elmi baxımdan, **mədəni resursların iqtisadi potensiala çevrilməsi və regional inkişafın təşviqi** kimi nəzəri çərçivədə öyrənilir (Throsby, 2001). Bu sahə mədəni irsin kommersiyalaşdırılması, yaradıcı sənaye və turizm məhsullarının iqtisadi dəyərinin artırılması yollarını araşdırır. Şuşa şəhəri üçün bu yanaşma xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki burada yerləşən mədəni obyektlər regional turizmin inkişafı üçün əsas resurs rolunu oynayır (UNESCO, 2020).

Turizm isə mədəniyyət iqtisadiyyatı ilə qarşılıqlı əlaqədə **sosial və iqtisadi təsir yaratmaq** imkanına malikdir. Şuşa şəhərində turizmin inkişafı iş yerlərinin yaradılmasına, yerli icmaların sosial-iqtisadi

fəallığının artırılmasına və regionun beynəlxalq turizm bazarında tanınmasına xidmət edir (UNWTO, 2020). Turizm sektorunun bu təsiri yalnız iqtisadi gəlirlə məhdudlaşmır; həm də sosial fayda və mədəni irsin qorunmasını təmin edir.

Mədəniyyət və turizm sahələrinin inteqrasiyası elmi-analitik baxımdan **sinergiya effekti** yaradır. Yəni, mədəni irsin qorunması və turizm fəaliyyətinin inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilər əsasında deyil, həm də sosial, tarixi və institusional kontekstlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir (Richards, 2018). Şuşada dayanıqlı turizm modeli, mədəni brendinq və kreativ iqtisadiyyat konsepsiyaları mərkəzi rol oynayır.

Elmi tədqiqatlar göstərir ki, mədəniyyət iqtisadiyyatı turizm sektoruna aşağıdakı imkanları təqdim edir:

1. **İnnovativ məhsulların yaradılması:** Tarixi və mədəni obyektlər turizm üçün innovativ məhsula çevrilə bilər, bu da regionun iqtisadi potensialını artırır.

2. **Tarixi və mədəni irsin kommersiyalaşdırılması:** Mədəniyyət obyektlərinin ticarət və turizm məhsullarına çevrilməsi iqtisadi fayda təmin edir.

3. **Regional brendin formalaşdırılması:** Şuşa şəhərinin tarixi və mədəni irsi regional və beynəlxalq səviyyədə tanınan bir brendə çevrilir.

Bu aspektlər göstərir ki, mədəniyyət və turizm bir-birini tamamlayan sistem kimi fəaliyyət göstərir və Şuşa şəhərinin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mərkəzində yerləşməlidir (Hacıyev & Məmmədov, 2021).

Şuşa şəhərində mədəniyyət və turizm arasında qarşılıqlı təsir, elmi-analitik baxımdan **strateji inkişaf mexanizmi** kimi qiymətləndirilir. Mədəniyyət iqtisadiyyatı turizm sektorunun inkişafında yalnız nəzəri çərçivə rolunu oynamır, həm də regionun sosial-iqtisadi həyatına birbaşa təsir göstərir. Mədəniyyət obyektləri, tarixi abidələr, festivallar və yaradıcı sənaye layihələri turizm məhsullarına çevrilərək regionda iş yerlərinin yaradılmasına və yerli icmaların iqtisadi fəallığının yüksəlməsinə imkan verir (Throsby, 2001; Hacıyev, 2019).

Mədəniyyət və turizmin qarşılıqlı təsiri aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir:

1. **İqtisadi dəyərin reallaşdırılması:** Mədəni irs obyektləri turizm vasitəsilə iqtisadi gəlir mənbəyinə çevrilir. Şuşada keçirilən mədəni tədbirlər və festivallar turistləri cəlb etməklə, yerli biznes və xidmət sektoruna əlavə maliyyə axını təmin edir (Richards, 2018).

2. **Sosial fayda və icma inkişafı:** Turizm fəaliyyətinin təşviqi yerli icmaların sosial aktivliyini artırır. Mədəniyyət obyektlərinin qorunması və onların turizm məhsulu kimi təqdim olunması, həmçinin yerli əhəlinin mədəni və sosial inkişafını dəstəkləyir (UNWTO, 2020).

3. **Regional brendin təşviqi:** Şuşa şəhərinin mədəni irsi və turizm infrastrukturunu, beynəlxalq və regional səviyyədə tanınan bir brendin formalaşmasına imkan yaradır. Bu proses şəhərin mədəni və iqtisadi nüfuzunu yüksəldir və turizm sektorunun dayanıqlı inkişafına töhfə verir (Hacıyev & Məmmədov, 2021).

4. **Kreativ iqtisadiyyatın təşviqi:** Mədəniyyət iqtisadiyyatı turizm sektoruna innovativ məhsulların yaradılması üçün platforma təmin edir. Şuşa şəhərində yaradıcı sənaye layihələrinin dəstəklənməsi və mədəni festivalların təşkili həm iqtisadi, həm də mədəni faydalar yaradır. Kreativ iqtisadiyyatın inkişafı turizm sektorunun rəqabət qabiliyyətini gücləndirir və uzunmüddətli dayanıqlı inkişafı təmin edir (Throsby, 2001; Richards, 2018).

5. **Sinergiya effekti:** Mədəniyyət və turizm arasındakı qarşılıqlı təsir, analitik baxımdan sinergiya effekti yaradır. Yəni, mədəni irsin qorunması və turizm fəaliyyətinin inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də sosial, tarixi və institusional kontekstlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir. Bu yanaşma, turizm və mədəniyyət sektorlarının bir-birini tamamlayan sistem kimi fəaliyyət göstərdiyini göstərir (Richards, 2018).

Nəticə etibarilə, Şuşa şəhərində mədəniyyət və turizmin qarşılıqlı təsiri, həm iqtisadi, həm də sosial-iqtisadi inkişaf üçün strateji vasitədir. Bu qarşılıqlı əlaqə regional inkişaf strategiyalarının hazırlanması, mədəni irsin qorunması və turizm sektorunun dayanıqlı inkişafı baxımından elmi əsaslar yaradır.

Şuşa şəhərinin postmünaqişə dövrü inkişafında mədəniyyət və turizm sahələri strateji prioritetlərdən biridir. Bərpa prosesi yalnız fiziki infrastrukturun yenidən qurulması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəni

irsin qorunması, turizm imkanlarının inkişafı və iqtisadi bərpa üçün institusional əsasların gücləndirilməsini tələb edir (UNESCO, 2020).

Postmünaqişə dövründə mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizmin inkişafı bir neçə istiqamətdə strateji əhəmiyyət kəsb edir:

1. **İqtisadi bərpa və iş yerlərinin yaradılması:** Turizm və mədəniyyət sektoru bölgədə iş yerlərinin yaradılmasına, yerli biznesin inkişafına və iqtisadi fəaliyyətin artmasına imkan verir. Şuşa şəhərinin turizm potensialının reallaşdırılması, bölgənin iqtisadi səmərəliliyini gücləndirir (Hacıyev, 2019).
2. **Sosial sabillik və yerli icmaların inkişafı:** Turizm fəaliyyətinin təşviqi, mədəni obyektlərin qorunması və festival və tədbirlərin təşkili yerli icmaların sosial aktivliyini artırır, postmünaqişə dövründə sosial sabilliyi dəstəkləyir (UNWTO, 2020).
3. **Beynəlxalq və regional tanınma:** Şuşanın mədəni irsi və turizm infrastrukturu beynəlxalq səviyyədə regionun tanınmasını təmin edir. Bu, beynəlxalq turizm bazarında rəqabət qabiliyyətini yüksəldir və bölgənin strateji əhəmiyyətini gücləndirir (Richards, 2018).
4. **Dayanıqlı turizm və kreativ iqtisadiyyatın təşviqi:** Postmünaqişə dövründə mədəniyyət və turizm sektorlarının bərpasında dayanıqlı turizm modeli və kreativ iqtisadiyyat prinsipləri mərkəzi rol oynayır. Bu yanaşmalar mədəni irsin qorunmasını təmin etməklə, turizm sektorunun uzunmüddətli inkişafını və yerli icmaların rifahını dəstəkləyir (Throsby, 2001; Hacıyev & Məmmədov, 2021).
5. **Elmi-analitik qərarvermə və strategiya hazırlığı:** Şuşa şəhərinin mədəni və turizm potensialının qiymətləndirilməsi, dövlət qurumları, bələdiyyələr, özəl sektor və qeyri-hökumət təşkilatları üçün strateji qərarvermə və planlaşdırma üçün əsas təmin edir. Bu, şəhərin regional və beynəlxalq turizm bazarında rəqabətqabiliyyətli mərkəzə çevrilməsi məqsədini dəstəkləyir (UNESCO, 2020).

Beləliklə, postmünaqişə dövründə Şuşa şəhərinin bərpası və inkişafı mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sektorlarının qarşılıqlı əlaqəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bu proses yalnız iqtisadi bərpa ilə məhdudlaşmır, həm də sosial sabilliyi, mədəni irsin qorunmasını və regional brendin formalaşdırılmasını təmin edir.

Şuşa şəhərinin mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sektorunun inkişaf perspektivlərinin elmi-analitik baxımdan öyrənilməsi, sahələrin qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin sistemləşdirilməsi və dayanıqlı idarəetmə modellərinin hazırlanması tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edir. Bu məqsəd çərçivəsində araşdırma mədəni irsin iqtisadi potensialının artırılması, turizm sektorunun inkişafı və regionun beynəlxalq tanınmasının təmin olunması kimi strateji prioritetlərə xidmət edir (Hacıyev & Məmmədov, 2021).

Tədqiqatın vəzifələri aşağıdakı elmi və praktik istiqamətləri əhatə edir:

1. Mədəniyyət iqtisadiyyatı konsepsiyasının nəzəri əsaslarını öyrənmək: Mədəniyyətin iqtisadi potensiala çevrilməsi, yaradıcı sənaye, turizm məhsullarının kommersiyalaşdırılması və dayanıqlı inkişaf aspektlərini nəzəri çərçivədə araşdırmaq (Throsby, 2001). Bu vəzifə Şuşa şəhəri kontekstində tətbiq olunaraq yerli və regional siyasət üçün elmi əsaslar təqdim edir.
2. Şuşa şəhərində turizm sektorunun mövcud vəziyyətinin təhlili: Turizm infrastrukturunun, mədəni obyektlərin və turizm məhsullarının qiymətləndirilməsi. Bu təhlil iqtisadi göstəricilər, turist axını, iş yerlərinin yaradılması və sosial faydaların qiymətləndirilməsi üzrə aparılır (UNWTO, 2020).
3. Mədəniyyət və turizm sahələrinin qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin müəyyənləşdirilməsi: Şuşa şəhərində mədəni irsin turizm fəaliyyətinə təsirinin, həmçinin turizmin mədəniyyət iqtisadiyyatına verdiyi töhfələrin analitik və empirik qiymətləndirilməsi (Richards, 2018). Bu vəzifə qarşılıqlı əlaqənin sinerji effektini və regional inkişaf strategiyalarına töhfəsini müəyyənləşdirməyə xidmət edir.
4. Postmünaqişə dövrü bərpa və inkişaf strategiyalarına töhfə verəcək təkliflərin hazırlanması: Dövlət qurumları, bələdiyyələr, qeyri-hökumət təşkilatları və özəl sektor üçün strateji tövsiyələrin hazırlanması, mədəniyyət və turizm sektorlarının dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədilə elmi-analitik məlumat bazasının formalaşdırılması (UNESCO, 2020).
5. Empirik və analitik üsulların tətbiqi: Statistik məlumatların təhlili, sorğular və turizm axınının qiymətləndirilməsi vasitəsilə Şuşa şəhərinin mədəni və turizm potensialının proqnozlaşdırılması. Bu

vəzifə uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini elmi əsaslarla müəyyən etməyə imkan verir (Hacıyev, 2019).

6. Elmi-analitik qərarvermə mexanizmlərinin formalaşdırılması: Tədqiqatın nəticələri vasitəsilə mədəniyyət və turizm sektorlarının idarəedici strukturlarına effektiv qərarvermə və planlaşdırma üçün məlumat bazasının yaradılması. Bu, Şuşa şəhərinin regional və beynəlxalq turizm arenasında rəqabət qabiliyyətini gücləndirir (Richards, 2018; Hacıyev & Məmmədov, 2021).

Belə ki, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri mədəniyyət iqtisadiyyatının və turizmin integrasiyası, postmünaqişə dövründə bərpa və regional inkişaf aspektlərini elmi-analitik baxımdan araşdırmaqla, Şuşa şəhəri üçün dayanıqlı inkişaf strategiyasının formalaşdırılmasına xidmət edir.

Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin inkişafı yalnız iqtisadi gəlir və iş yerlərinin yaradılması ilə məhdudlaşmır. Bu sahələr həm də mədəni irsin qorunması, regional brendin formalaşdırılması və dayanıqlı turizmin təşviqi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir (Throsby, 2001; Richards, 2018). Mədəniyyət obyektlərinin turizm məhsuluna çevrilməsi, yaradıcı sənaye və innovativ layihələrin təşviqi yerli icmaların sosial-iqtisadi fəallığını artırır, bölgədə sosial sabilliyi və uzunmüddətli inkişafı təmin edir (Hacıyev, 2019; UNWTO, 2020).

Tədqiqatın elmi və praktik əhəmiyyəti aşağıdakı aspektlərdə özünü göstərir:

1. Elmi əhəmiyyət: Şuşa şəhərində mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin qarşılıqlı təsir mexanizmlərinin sistemləşdirilməsi, mədəni irsin iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsi və dayanıqlı idarəetmə modellərinin hazırlanması elmi əsasların formalaşdırılmasına xidmət edir (Hacıyev & Məmmədov, 2021).

2. Praktiki əhəmiyyət: Tədqiqatın nəticələri dövlət qurumları, bələdiyyələr, qeyri-hökumət təşkilatları və özəl sektor üçün qərarvermə və strategiya hazırlamaq məqsədilə istifadə oluna bilər. Bu, Şuşa şəhərinin turizm və mədəniyyət sektorlarında rəqabət qabiliyyətini yüksəldir və iqtisadi, sosial və mədəni faydaları artırır (UNESCO, 2020).

3. Regional inkişaf: Mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin integrasiyası bölgədə iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasına, iş yerlərinin yaradılmasına və yerli icmaların rifahının yüksəlməsinə töhfə verir. Bu yanaşma, Qarabağ regionunun postmünaqişə dövründə dayanıqlı inkişafını təmin edən strateji mexanizm kimi çıxış edir (Hacıyev, 2019; UNWTO, 2020).

4. Beynəlxalq tanınma və brendinq: Şuşa şəhərinin mədəni irsi və turizm potensialı beynəlxalq səviyyədə tanınan brendin formalaşdırılmasına imkan yaradır. Bu, regionun turizm bazarında rəqabət qabiliyyətini yüksəldir və ölkənin beynəlxalq turizm arenasında mövqeyini gücləndirir (Richards, 2018).

Aparığımız tədqiqat göstərir ki, mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizm sahələrinin integrasiyası yalnız nəzəri maraq doğurmur, həm də praktiki tətbiqlər üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Şuşa şəhərində mədəniyyət və turizmin inkişafı, postmünaqişə dövründə iqtisadi bərpa, sosial sabillik və regional inkişaf baxımından mühüm vasitədir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (2021). Şuşa şəhərinin bərpası və inkişafı üzrə tədbirlər haqqında fərman. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu.
2. Hacıyev, F. (2019). Mədəniyyət iqtisadiyyatı və turizmin integrasiyası problemləri. Bakı: Elm və Təhsil.
3. Hacıyev, F., & Məmmədov, R. (2021). Şuşa şəhərinin mədəni və turizm potensialının inkişaf istiqamətləri. Bakı: Azərbaycan Turizm Tədqiqatları Mərkəzi.
4. Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.001>
5. Throsby, D. (2001). *Economics and Culture*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845253>
6. UNESCO. (2020). *Culture 2030 Indicators: Measuring Culture's Contribution to the SDGs*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/>

7. UNWTO. (2020). Tourism and Sustainable Development Goals – Good Practices in the Americas. Madrid: World Tourism Organization (UNWTO). <https://doi.org/10.18111/9789284422456>

EVALUATION THE WORKS RESTORATION OF THE TERRITORIES FREED FROM OCCUPATION, URBAN AND OTHER SETTLEMENTS IN THE CONTEXT OF MODERN URBAN PLANNING CONCEPTS

Seyfaddin Samandarov

D.e.s, Institute of Economics of the Ministry of
Science and Education of the Republic of Azerbaijan

E-mail: Seyfeddinsamandarov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7939-0990>

Abstract. In the 30-es of the 20th century, the concept of urbanization was included in the scientific circulation. Researchers directly associate the emergence of this concept with the Chicago sociological school. As the urbanization process increased, important issues such as the quality of the urban environment, social contradictions, and the ecological condition of the city began to come up. Usbanists began to think about new models and universal concepts related to the development of cities. The values of new models and universal concepts related to the development of cities are also taken into account during the restoration of the liberated territories. The article evaluates the restoration of territories freed from occupation in the context of modern urban planning concepts.

Keywords: urbanization, city, creative city, socio-cultural process, economy of culture, economic culture

JEL I12; UDC 338.1; 006

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin, şəhər və digər yaşayış məskənlərinin bərpası işlərinin müasir şəhərsalma konsepsiyaları kontekstində dəyərləndirilməsi

Seyfəddin Səməndərov

Elm və Təhsil Nazirliyi, İqtisadiyyat İnstitutu

E-mail: Seyfeddinsamandarov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7939-0990>

Annotasiya. XX əsrin 30-cu illərində urbizasiya anlayışı elmi dövriyyəyə daxil edildi. Tədqiqatçılar bu anlayışın meydana çıxmasını bilavasitə Çikaqo sosioloji məktəbi ilə əlaqələndirirlər. Urbanizasiya prosesi vüsətləndikcə şəhər mühitinin keyfiyyəti, sosial ziddiyyətlər, şəhərin ekoloji vəziyyəti kimi mühüm məsələlər gündəmə gəlməyə başladı. Müvafiq olaraq usbanistlər şəhərlərin inkişafı ilə əlaqədar yeni modellər və universal konsepsiyalar üzərində düşünməyə başladılar. Məqalədə işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası zamanı şəhərlərin inkişafı ilə əlaqədar yeni modellər və universal konsepsiyaların dəyərləri də nəzərə alınmaqdadır. Eyni zamanda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası işləri müasir şəhərsalma konsepsiyaları kontekstində dəyərləndirilir

Açar sözlər: urbanizasiya, sosial-mədəni proses, şəhər, kreativ şəhər, Mədəniyyətin iqtisadiyyatı, iqtisadi mədəniyyət

JEL I12; UDC 338.1; 006

Giriş// Introduction

Urbanizasiya hal-hazırda global sosial–mədəni proses kimi diqqəti cəlb edir. XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində urbanizm anlayışının meydana gəlməsinin nəzəri-metodoloji ehtimalları meydana çıxsada, ancaq XX əsrin 30-cu illərində bu anlayış elmi dövriyyəyə daxil edildi. Tədqiqatçılar bu anlayışın meydana çıxmasını bilavasitə Çikaqo sosioloji məktəbi ilə əlaqələndirirlər. Belə bir zəmində qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrdə bütün dünyada şəhər əhalisinin durmadan artması prosesi müşahidə edilmişdir. Urbanizasiya prosesi vüsətləndikcə şəhər mühitinin keyfiyyəti, sosial ziddiyyətlər, şəhərin ekoloji vəziyyəti kimi mühüm məsələlər gündəmə gəlməyə başladı. Müvafiq olaraq urbanistlər şəhərlərin inkişafı ilə əlaqədar yeni modellər və universal konsepsiyalar üzərində düşünməyə başladılar. Eyni zamanda daha bir vacib məsələyə xüsusi diqqət yetirilməsi yerinə düşərdi ki, urbanizasiyaya tarixi fenomen kimi yanaşılmalıdır. Bu səbəbdəndə həmin prosesləri xarakterizə edən dəqiq məfhumun məzmununun təsbit edilməsi bir qədər çətinlik yaradan məsələlərdəndir. Tarixən urbanizasiya kənd əhalisinin şəhərə köçməsi ilə şəhərlərin rolunun artması kimi təqdim olunur. Ancaq müasir urbanizasiya artım çərçivəsindən və şəhər məkanının genişlənməsi məzmunu çərçivəsindən kənara çıxır. Hər şeydən öncə qeyd etmək yerinə düşərdi ki, şəhər mühiti insanı əhatə edən ekoloji və sosial mühit kimi də başa düşülür.

Əsas hissə / Main Part

Ədəbiyyatların təhlili

Akademik , i.e.d. , prof A.Musayev, i.e.d. prof. T.Əliyev, i.f.d. F.Şahbazov və b. elmi tədqiqatlarını xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Tədqiqatçılar “Post-konflikt ərazilərdə iqtisadi potensialın qiymətləndirilməsi və müqayisəli üstünlük sahələrinin seçilməsi” məsələləri ilə əlaqədar elmi tədqiqat işləri yerinə yetirmişlər. Lakin hesab edirik ki, müasir şəhərsalma konsepsiyaları kontekstində bərpa işlərinin əsas istiqamətlərinin nəzərdən keçirilməsinə xüsusi ehtiyac vardır.

Metodologiya

Məqalədə tədqiqat üslu kimi analiz, sintez üsullarından geniş istifadə edilmişdir. Eyni zamanda müasir urbanizasiya nəzəriyyələrində şəhərlərin, bütünlükdə yaşayış məskənlərinin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli ilə əlaqədar nəzəri fikirlər dəyərləndirilir.

Müasir şəhərsalma, şəhər iqtisadiyyatı konsepsiyalarının formalaşma tarixi

XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində urbanizm anlayışının yaranmasının nəzəri-metodoloji ehtimalları meydana çıxmağa başladı. Sözügedən anlayış XX əsrin 30-cu illərində Çikaqo (insan ekologiyası) sosioloji məktəbinin nümayəndələri tərəfindən elmi dövriyyəyə daxil edildi. Həmin istiqamətin baniləri R.Park, E.Berjess, R.Makkenzi, L.Virt hesab edilir. R.Park hesab edirdi ki, şəhər süni yaradılmış mexanizm, konstruksiya deyil, şəhər insanlar üçün, insan fəaliyyəti üçün həyatı əhəmiyyət daşıyan prosesləri əhatə edir. L.Virt isə “urbanizmi” sosiologiya elminə yeni anlayış kimi daxil edir. L.Virt urbanizmi şəhər əhalisinin kəmiyyətinin artması prosesi deyil, prosesləri şəhər həyat tərzinə doğru hərəkət adlandırmışdır. Urbanizasiya şəhər əhəlsinin sıxlığını və məşguliyyətini əks etdirən sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni institutların məcmusunu əks etdirən proses olmaqla yanaşı, spesifik həyat təzi və formasının yayılması prosesi kimi də başa düşülməlidir. XX əsrin 60-70-ci illəri urbanist fikrində dönüş illəri kimi xarakterizə edilir (Petrovskaya 2014. №4, s.31-36). Məhz XX əsrin 60-70-ci illərində urbanizmin müasir dövr üçün aktualıq qazanan nəzəri metodoloji əsasları formalaşdırıldı. İndustrial şəhər quruculuğu məsələləri getdikcə öz aktuallığını itirməyə başladı. İqtisadi, sosial, mədəni həyatın paradıqmalarında dəyişikliklər baş verdi. İndustrial şəhər quruculuğu ideyası postindustrial cəmiyyət quruculuğu ilə öz aktuallığını itirməyə başladı. Postindustrial urbanizminin yeni prinsipləri Amerika tədqiqatçısı Ceyn Ceykobs tərəfindən ifadə olunmuşdur. C.Ceykobs hesab edirdi ki, şəhərin uğurlu mədəni və iqtisadi fəaliyyəti üçün müəyyən şəraitin yaradılması tələb olunur. O, dörd təməl prinsipi ilə əlaqədar fikirlər irəli sürürdü. Birinci şərt kimi, şəhər məkanının balanslaşdırılmış şəkildə istifadəsi fikri irəli sürülürdü. Burada bir tərəfdən günün müxtəlif saatlarında şəhərdə əhalinin gur axınına şərait yaradılır, digər tərəfdən hər hansı bir rayonda müxtəlif yaşayış mənzilləri, idarələr, müəssisələrin fəaliyyət göstərə bilməsi nəzərdə tutulurdu. Kiçik şəhərlərin inkişafında ikinci şərt kimi, kiçik kvartalların şəhər daxilində tədris olunmasının qarşısının alınması idi. Üçüncü şərt köhnə tikililərin müxtəlif kommersiya işlərində istifadə edilməsinin zəruriliyi məsələsi idi. Dördüncü şərt kimi şəhərin inkişaf etməsi üçün innovasiya və yaradıcılıq mərkəzlərinin yaradılması fikri idi. Qeyd etmək lazımdır ki, belə bir şəraitin

yaradılması müəyyən təmərküzləşməni (konsentrasiya) tələb edir. Göründüyü kimi, C.Ceykobs şəhərləri sosial və mədəni həyatın intensivləşdiricisi kimi, yeni ideyaların yaranması mərkəzi kimi nəzərdən keçirirdi (Petrovskaya 2014. №4, s.32). Müasir şəhərsalma konsepsiyalarından danışarkən daha bir diqqətəlayiq məsələ kimi, qeyd olunmalıdır ki, son on illiklərdə (kreativ iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində) kreativlik və sosial-mədəni inkişafın qarşılıqlı əlaqəsi üçün şəraitin yaradılması məsələsi getdikcə aktuallaşmaqdadır. Bütün bunlar şəhərlərin sosial-mədəni cəhətdən yenidən qurulmasını tələb edir. Amerika və Avropa tədqiqatçılarında məsələnin həlli ilə bağlı iki istiqamət üzrə fikirlərin irəli sürülməsi diqqəti cəlb edir. İndustrial dövrün qalıqlarının aradan qaldırılması (şəhərlərin zonalara bölünməsi, standart mənzillər, piyadaların keçidi nəzərə alınmaqla nəqliyyatın inkişafı və s.), əhalinin sıx məskunlaşdığı yerlərdə yaşayış yerlərində həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi vacib məsələ kimi vurğulanmağa başlamışdır. Buraya əhalinin az məskunlaşdığı, iqtisadi, sosial, mədəni tənəzzül keçirən şəhərlərin canlandırılması məsələləri də daxildir. Göründüyü kimi, son illərin urbanizmi şəhər məkanlarında elə bir mühitin yaradılmasına meyillidir ki, bu şəhərlərdə əlverişli sosial mühitin yaradılmasına, yaşayış keyfiyyətləri yüksəldilsinə, yaradıcı və ziyalı əhalinin daha sıx ünsiyyətdə ola bilsinə xidmət edir.

Müasir şəhərsalma konsepsiyalarında bəzi mühüm anlayışlar

Vacib bir məsələ kimi xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, müasir dövrdə bir çox ölkələrdə iqtisadi artımın qeyri iqtisadi amillərinin müəyyənləşdirilməsi məsələsi aktuallıq qazanmaqdadır. İqtisadi artım və xalqların mədəni irsi, formal və qeyri formal institutlar arasında müəyyən əlaqə mövcuddur (Taranovskiy 2017. №4 (74). s. 237). L.Harrison yazır ki, istənilən cəmiyyətin uğur qazanmasını siyasət deyil, mədəniyyət müəyyənləşdirir (İvaşkovskiy 2014. № 4, s. 178). Belə bir zəmində iki anlayışın məzmunu xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Birinci anlayış “mədəniyyətin iqtisadiyyatı”, ikinci anlayış isə “iqtisadi mədəniyyət” anlayışlarıdır. Mədəniyyətin iqtisadiyyatı mədəniyyət sahəsində iqtisadi nəzəriyyənin geniş dairədə məsələlərini əhatə edir. Burada söhbət bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində mədəniyyət sferasının dövlət dəstəyi mexanizmlərindən, bu sahədə hüquqi, maliyyə, əmək münasibətlərinin araşdırılmasından gedir. İqtisadi mədəniyyət isə dəyər və normaların məcmusu kimi diqqəti cəlb edir. Həmin dəyər və normalar milli xarakter, mentalitet, milli düşüncə tərzilə bilavasitə bağlıdır və öz ifadəsini müəyyən davranışlarda tapır. İqtisadi mədəniyyətin iqtisadiyyatdakı rolu ondan ibarətdir ki, onun vasitəsi ilə əməyin məhsuldarlığı və əməyin səmərəliliyi müəyyənləşir (Qorodetskiy 2011. № 2 (106).).

İqtisadi artımın qeyri iqtisadi amillər ilə müəyyənləşdirilməsi istiqamətində araşdırmalar iqtisadi fikirdə kreativ şəhər ideyasını meydana çıxartdı və müvafiq konseptual baxışların yaranmasına səbəb oldu. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə ölkənin postindustrial inkişafının mənbəyi kimi cəmiyyətdə sabitliyin təmin olunması və iqtisadiyyatda kreativlik, yaradıcılıq məsələləri xüsusi olaraq nəzərdən keçirilir. Burada istehsalın əsas amili kimi ölkə əhalisinin yaradıcı fəallığı hesab edilir. Müvafiq olaraq belə bir fəallıq prinsip etibarilə yeni məhsulların yaradılmasına xidmət edir. Burada məqsəd innovasiya mühitinin yaradılması ilə inkişaf etmiş iqtisadi quruculuğun təmin olunmasına nail olunmasıdır. Bu məqsədə nail olunmasının əsas aləti kreativ şəhərlərin yaradılması hesab edilir. Kreativ şəhərlərin təməlini yaradıcı sənaye təşkil edir. Bəhs edilən istiqamət üzrə araşdırmalar Amerika sosioloqu və futuroloqu Elvin Toffler tərəfindən aparılmışdır. Artıq yarım əsrdən çox bir müddətdə alimlər sözügedən istiqamət üzrə araşdırmalar aparırlar (Zotova 2015. №11, s.1645). Kreativ şəhər quruculuğuna nail olmaq üçün hər bir ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Burada ölkə ərazisinin həcmi, təbii resurslarla təmin olunma səviyyəsi, əhalinin sayı və s. nəzərdə tutulur. Azərbaycan iqtisadi fikrində kreativ şəhər, yaradıcı iqtisadiyyat anlayışlarından nisbətən yeni istifadə edilməyə başlanmışdır. Hal-hazırda dünyada kreativ şəhər fenomeni ilə Çarlz Lendri məşğul olur.

Çarlz Lendrinin “Kreativ şəhər” əsərinin nəşr olunmasından sonra bütün dünyada kreativ şəhər konsepsiyasına həsr olunmuş çox saylı əsərlər nəşr olunmuşdur. Sözügedən konsepsiyanın aşağıdakı müddəaları diqqəti cəlb edir:

- Kreativ (yaradıcı) industriyanın inkişaf etdirilməsi;
- Kreativ sinifin təsiri ilə dayanıqlı (davamalı) və nüfuzlu birliyin formalaşması;
- Şəhərin cəlbedici surətinin (imicinin) yaradılması;
- Şəhər brendinin yaradılması və irəli sürülməsi;
- Kreativ şəhər məkanının yaradılması və inkişafı;

- şəhər xatirələri və əfsanələrinin, simvollarının yaradılması ;
- şəhər turizminin inkişaf etdirilməsi.

Deyilənlərlə yanaşı bir də onu qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəhər dedikdə şəxsiyyətin özünü inkişaf etdirməsi üçün əlverişli zəminin təmin olunduğu məkan başa düşülür. Müvafiq olaraq şəhər mühiti bir növ diskursiv məkan kimi nəzərdə tutulur. Məşhur sosioloq Robert Park demişdir ki, şəhər düşüncə tərzidir (Rusakova 2013. №3, 78-82).

Ümumiyyətlə, şəhər mühitində bir sıra proseslər stimullaşdırılır və dəstəklənir:

- vətəndaş yaradıcılığının və təşəbbüslərinin yaranması və inkişaf etdirilməsi; şəhər yaradıcılığını əks etdirən bir sıra layihələrin dövriyyəyə daxil edilməsi;
- kreativ industriyanın klasterli inkişafı;
- (soft power)-yumşaq qüvvənin inkişafı, elmi, mədəni təhsil mübadilələrinin aparılması;
- Turizm sənayesinin yeni sahələrinin inkişaf etdirilməsi;
- Yumşaq şəhər kommunikativ şəbəkələrinin yaradılması;
- Tarixi yaddaşı əks etdirən yerlər və s. (Rusakova 2013. №3, s.80);

Qeyd edildiyi kimi, Çarlz Lendri şəhərlərin araşdırılması ilə məşğul olan Britaniyalı mütəxəssis hesab olunur. O, şəhərlərin inkişafına dair bir sıra əsərlərin müəllifidir. “ Həyat keyfiyyəti və şəhər mühiti”, “ Mədəniyyət vasitəsi ilə şəhərlərin dirçəlişi”, “Kreativ şəhər” və s. kimi əsərlərin adlarını qeyd etmək olar. Çarlz Lendrinin rəhbərliyi ilə dünyanın bir çox şəhərlərində şəhərlərin inkişaf etdirilməsi layihələri reallaşdırılmışdır. Kreativ şəhər konsepsiyası bir çox tarixi şəhərlərin yeni şəraitə uyğunlaşa bilməsi zərurətindən yaranmışdır. Həmin konsepsiyaya əsasən mədəni resurslar nefti, dəmiri, qızılı əvəz edən resurslara çevirlirlər. Mədəni resurslar əsasında şəhərin təməl dəyərləri formalaşır. Mədəni resurslar sayəsində şəhərlərin investisiya cəlbediciliyi yaranır, turizmin inkişaf etdirilməsi mümkün olur. Kreativ şəhərin yaradılmasında başlıca məqsədlərdən biri də innovasiya mühitinin yaradılmasıdır. Kreativlik innovasiyalar üçün ehtimallar yaradır. Belə bir mühitin yaradılmasında əsas alət kreativ (yaradıcı) industriyanın yaradılması hesab olunur. Ç.Lendri innovasiyaları praktikada reallaşdırılan yeni ideyalar kimi qəbul edir. İnnovasiyalar müvafiq olaraq kreativ sinfin nümayəndələrinin kreativ düşüncəsi vasitəsi ilə yaradılmışdır (Zotova 2015. №11., 1469). Hal-hazırda kreativ şəhərlərin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı Böyük Britaniya, Almaniya, Çin, Rusiya və bir sıra ölkələrin təcrübələri vardır.

Kreativ şəhər konsepsiyasının bir sıra mühüm anlayışlarını nəzərdən keçirək. İlk olaraq kreativ industriya (yaradıcı sənaye) anlayışı diqqəti cəlb edir. 1998-ci ildə Böyük Britaniyada leyborist hökumət kreativ industriya məsələləri ilə məşğul olan xüsusi qrup yaratdı (creative industrial task force). Həmin qrup mədəniyyət, media, idman departamenti üçün xüsusi sənəd hazırladı » («Creative Industries Mapping Document»). Kreativ industriya fərdi, yaradıcı istedad və bacarıqlar əsasında əlavə dəyər yaradan iş yerlərinin yaradılmasına, əqli mülkiyyətin istismarına şərait yaradır. Sənəddə kreativ industriyanın komponentləri öz əksini tapmışdı. Bunlar aşağıdakılardır:

1) reklam; 2) bədii və antikvar bazar; 3) arxitektura; 4) sənət və tətbiqi incəsənət; 5) dizayn; 6) moda; 7) kino və video; 8) ifa sənəti (drammatik və musiqili teatr, müasir rəqs, müxtəlif sənət); 9) ədəbiyyat və kitab çapı; 10) proqram təminatı; 11) multimedia, interaktiv kompüter proqramları; 12) televiziya və radio.

Böyük Britaniyada müntəzəm olaraq kreativ iqtisadiyata həsr olunmuş beynəlxalq konfranslar keçirilir. Kreativ sənayenin inkişafı bir çox ölkələrdə dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

2000-ci illərin əvvəllərindən Çində kreativ sənayenin inkişaf etdirilməsi ölkənin innovasiyalı inkişaf konsepsiyasının mühüm elementlərindən biri kimi nəzərdən keçirilməyə başlandı. Həmin konsepsiyada bilik və bacarıqların, yeni texnologiyaların və insan kapitalının rolu yüksək qiymətləndirilir. Çində kreativ sənaye əsasən iri şəhərlərdə toplanılmışdır. İri kreativ klasterlər kimi aşağıdakıları göstərmək olar. Pekində “Fabrika 798”, Quancjouda “Loft 49”, Şanxayda “Tianzifanq” və b. göstərmək olar. Müvafiq olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Şanxayda 30, Pekində 18 kreativ klaster fəaliyyət göstərir (Rusakova 2013. №3,s.81).

Müstəqil Azərbaycan Respublikasında kreativ şəhər konsepsiyası ictimai fikrin müzakirəsinin gündəminə daxil məsələlərdən hesab edilə bilər. Belə bir zəmində öncə diqqətin 2019-cu ildə Bakı Konqress mərkəzində “Kreativ Azərbaycan “ portalının təqdimatının keçirilməsinə yönəldilməsi yerinə düşərdi. Təqdimat mərasimində “Kreativ industriya (sənaye) : davamlı inkişaf və məşğulluq üçün yeni

imkanlar mövzusunda müzakirələr təşkil edildi. Qeyd etmək lazımdır ki, Kreativ Azərbaycan portalı Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən yaradılmışdır. Portalın yaradılmasında məqsəd kreativ sənaye iştirakçılarının birliyinin təmin olunması, Kreativ Azərbaycan brendi adı altında kreativ məhsulların yaradılmasıdır (<http://medeniyyet.gov.az/ru/obshie-novosti/11462>).

Azərbaycan Respublikasında ikinci Qarabağ müharibəsindən sonra kreativ şəhər, kreativ industriya quruculuğu kimi məsələlər xüsusi olaraq gündəmə gəlmə gələrək, müasir çağırışlar kontekstində kreativ industriyanın biznes imkanlarının dəyərləndirilməsi Azərbaycan ictimai fikrində xüsusi yer tutmağa başladı. 2022-ci ilin yanvarında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2022-ci ili Şuşa ili elan etdi. Rəsmi qaydada müxtəlif kürsülərdən kreativ industriyanın dəstəklənməsi bəyan edildi. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və Böyük qayıdışın təmin olunmasında kreativ industriyanın dəstəklənməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. İşğaldan azad olunmuş şəhər və kəndlərin, o cümlədən Şuşa şəhərinin bərpası ilə əlaqədar layihələr hazırlanaraq reallaşdırılır. Belə layihələrdən biri də “Şuşa söhbətləri layihəsidir. Martın 15-də Beynəlxalq Muğam Mərkəzində Mədəniyyət Nazirliyinin “Şuşa ili” münasibət ilə həyata keçirdiyi daha bir təşəbbüsü – “Şuşa söhbətləri” (Shusha talks) layihəsinin təqdimatının keçirilməsi göstərilə bilər (<https://medeniyyet.az/page/news/61634/Susa-sohbetleri-%E2%80%93-medeniyyet-paytaxtimizi-nece-goruruk.html?lang=az>).

“Şuşa söhbətləri” layihəsinin məqsədi ictimaiyyət nümayəndələri, mədəniyyət və incəsənət xadimləri, bloggerlər və yaradıcı sənayenin nümayəndələrinin Qarabağın dirçəlişi ilə bağlı fikirlərini öyrənməsi idi (<https://sputnik.az/20220315/susa-sohbetleri-layihesi-ictimaiyyete-teqdim-olundu-440163486.html>).

Daha bir maraqlı fakt kimi qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Gənc Müəllimlər Assosiasiyası tərəfindən 2022-ci ilin Şuşa ili elan edilməsi məqsədi ilə “Şuşanın Rəqəmsal müəllimləri” adlı layihəsinə start verildi. Layihə Azərbaycan Respublikasının Qeyri Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Agentliyinin maliyyə yardımı ilə həyata keçirilir. Layihənin əsas məqsədi distant təhsilin təşkili prosesində müəllimlərin “Google for education” platformasından istifadə bacarıqlarının formalaşdırılmasıdır (<https://edumap.az/susanin-reqemsal-muellimleri-layihesine-start-verilib/>).

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin müasir urbanizasiya konsepsiyalarının müddəalarına uyğun Azərbaycan iqtisadiyyatı və mədəniyyətinə integrasiyası prosesləri

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ötən ilin avqustunda “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə şəhərsalma məsələləri haqqında” Fərman imzaladı. Sözügedən fərmanla Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi yanında Qarabağ Regional Memarlıq və Şəhərsalma Baş İdarəsi yaradıldı. Fərmana əsasən, Ağdam, Cəbrayıl, Füzuli, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın, Şuşa, Xocalı, Xocavənd və Zəngilan rayonlarında yerli səviyyədə dövlət şəhərsalma nəzarətinin həyata keçirilməsi müvəqqəti olaraq həmin quruma həvalə edildi.

Daha sonra Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin xətti ilə Vaqif Poesiya Günləri barədə “Bütün yollar Şuşaya aparır” adlı kitabının çap olunması xüsusi olaraq qeyd edilə bilər.

Azad edilmiş ərazilərdə yolların çəkilişi böyük bir sürətlə həyata keçirilir. Hal-hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda 11 istiqamətdə yol layihələri reallaşdırılmaqdadır. Dövlət başçısı cənab İlham Əliyev 270 yaşı tamam olan Şuşanın bərpasını sürətləndirmək məqsədilə 2022-ci ili “Şuşa ili” elan etmişdir. Şuşa Şəhəri Dövlət Qoruğu İdarəsi yaradılmışdır. “Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilən Şuşa şəhərində nəhəng layihələr reallaşdırılır. Qısa müddətdə Şuşanın baş planının hazırlanması, qüdrətli şair Molla Pənah Vəqifin büstünün və muzey-məqbərə kompleksinin öz ilkin görkəminə qaytarılması, Bülbülün ev-muzeyinin və Üzeyir Hacıbəylinin heykəlinin açılışları, habelə buradakı tarixi, dini və memarlıq abidələrinin bərpası prosesi ölkəmizin mədəniyyət paytaxtındakı kompleks işlərin tərkib hissəsi kimi qeyd olunmalıdır.

Nəzərdə tutulmuş işlər çərçivəsində Şuşanın elektrik təsərrüfatı bərpa edilmiş, buraya yüksək gərginlikli xətlər çəkilmiş, yarımstansiya tikilmişdir. Şəhəri içməli su ilə təmin edən su xəttləri bərpa edilmiş, o cümlədən Natəvan bulağı bərpa edilmişdir. Heydər Əliyev Fondu tərəfindən məscidlər əsaslı təmir edilir.

“Xaribülbül” və “Qarabağ” otelləri istifadəyə verilmişdir. Daha bir beş ulduzlu otel tikilir. Bu tədbirlərin ən önəmlisi yeni yaşayış kompleksinin inşasına başlanılmasıdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin Azərbaycan iqtisadiyyatı və mədəniyyətinə inteqrasiyasından danışarkən ən önəmli məsələlərdən biri kimi qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərman imzaladı. Qərbi və Şərqi Zəngəzur coğrafi adları siyasi leksikona daxil edidi. Fərmana əsasən, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaradıldı.

Dekabrın 1-dən Qarabağ iqtisadi rayonuna daxil olan işğaldan azad edilmiş ərazilərdə (Şuşa rayonu istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Xüsusi Nümayəndəliyi yaradılmış, nümayəndəliyin qərargahı istifadəyə verilmişdir. Qərargahda infrastruktur layihələri ən son “ağıllı texnologiyalar” əsasında yaradılır. Bərpa işlərinin həyata keçirilməsi üçün bir sıra müfəssəl planlar hazırlanır. Nümunə üçün yekunlaşdırılmaq üzrə olan Füzuli və Ağdam şəhərlərinin bərpası layihələri göstərilə bilər. Bərpa işləri ilk olaraq şəhər mərkəzlərinin, ətraf kəndlərin bərpası ilə aparılır. Ağdam Sənaye Parkında xüsusi mobilizasiya zonası yaradılmaqdadır. Ağdamda yaşayış massivlərinin yaradılmasına başlanılmışdır. Həmçinin Ağdamda Cümə məscidi bərpa edilib. Ağdamda inşaat işlərinin aparılması “ağıllı şəhər” konsepsiyasına uyğun aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Şəhərin ərazisinin 20 faizinin yaşıllıqlarla əhatə olunması planlaşdırılmışdır. Burada 4 meşə massivi, 23 şəhər tipli park və şəhərin içində genişzolaqlı yollar yaradılır. Ağdamda beynəlxalq standartlara cavab verən 15 min nəfərlik stadionun tikilməsi də nəzərdə tutulur. Ağdam şəhərinin mərkəzində tarixi-mədəni ərazi də yaradılacaq. 22,5 hektarlıq sahəni əhatə edən bu məkanda Pənahəli xanın İmarət kompleksi, Çörək muzeyi, Dram Teatrı, İşğal və Zəfər muzeyləri kompleksi yerləşəcək. Muzeylərin arasında açıq səma altında 18 hektarlıq Memorial bağ olacaq.

Deyilənlərlə yanaşı “ağıllı kənd” konsepsiyası əsasında işlər Zəngilanın Ağalı kəndində aparılmışdır. Füzuli rayonunun Dövlətyarlı ərazisində də eyni tipli böyük yaşayış məntəqəsi yaradılır. Bu layihə beş kəndi əhatə edir. Birinci mərhələdə, 450 evin tikintisi, daha 300 evin inşa edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin sürətli bərpası, beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanmaqla yeni layihələrin reallaşdırılmasına da imkan yaradır.

Nümunə kimi, Zəfərdən sonra təməli qoyulan 110 kilometrlik Horadiz–Ağbənd dəmir yolu xəttinin çəkilməsi qeyd edilən istiqamətdə görülən mühüm iş kimi qeyd edilə bilər (Nəcəfxanlı). Lakin yuxarıda deyilənlərlə yanaşı ən mühüm məsələlərdən biri də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə hava limanlarının tikintisi işinin gerçəkləşdirilməsi qeyd olunmalıdır. Füzulidə, Laçında və Zəngilanda hava limanlarının olması Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının regionun aparıcı mərkəzlərinə çevrilməsinə imkan yaradacaqdır.

Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı Azərbaycan Respublikasının Fizuli rayonu ərazisində inşa edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Baş Nazirinin 16 oktyabr 2021-ci sərəncamı ilə hava limanına beynəlxalq status verilmiş, 2021-ci il oktyabrın 26-da hava limanının rəsmi açılışı olmuşdur.

Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanı Azərbaycan Respublikasının Zəngilan rayonu ərazisində inşaa edilmişdir. Zəngilan Hava limanının tikintisinə 2021-ci ilin aprel ayında başlanılmış, 2022-ci ildə **oktyabrın 20-də Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanının açılışı olmuşdur.**

Laçın Beynəlxalq Hava Limanı Azərbaycan Respublikasının Laçın rayonu ərazisində inşaa edilir. Hava Limanının təməli 2021-ci il avqustun 16-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur və 2025-ci il mayın 28-də Laçın Beynəlxalq Hava Limanının açılış mərasimi keçirilmişdir.

Nəticə

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası prosesi bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. Birinci mərhələdə büdcədən ayrılan vəsaitlər əsas iki məqsəd üçün, infrastrukturun formalaşdırılmasına və kommunal xidmətlərin əlçatanlığının təmin edilməsinə yönəldilmişdir. İkinci mərhələdə isə özəl və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə daha çox yer ayrılması nəzərdə tutulmuşdur. Bərpa prosesi ilə bağlı aşağıdakı məqsədlərə nail olunması nəzərdə tutulmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

- Bərpa prosesinin keyfiyyətli və qənaətlili şəkildə həyata keçirilməsi ;
- Müasir standartlara cavab verən inkişaf modelinin yaradılması ;

- Azad edilmiş ərazilərin texnologiya baxımından yüksək inkişaf etmiş əraziyə çevrilməsi ;
- Qabaqcıl texnoloji şirkətlərin bərpa prosesinə cəlb edilməsi;
- Azad edilmiş ərazilərin “Yaşıl Enerji” zonasına çevrilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, sözügedən məqsədlər müasir şəhərsalm konsepsiyalarının hədəflərinə uyğun şəkildə müəyyənləşdirilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Nəcəfxanlı Ə., Bərpa və quruculuq layihələri Qarabağı yüksək inkişaf etmiş regiona çevirəcək, “Xalq qəzeti”// <https://xalqqazeti.com/az/news/93361>
2. Qorodetskiy A. Dux ekonomiki//Pryamie investitsii 2011. № 2 (106).
3. Zotova L.R. Kreativniy qorod: tvorcheskie industrii i razvitie qorodov//KE2015. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kreativnyy-gorod-tvorcheskie-industrii-i-razvitie-gorodov> c. 1469
4. İvaşkovskiy S., Kultura, ekonomiçeskoe povedenie i razvitie// Ekonomiçeskoe politika 2014. № 4, c. 17
5. Rusakova O.F. Koncept i strategiya kreativnoqo qoroda//Diskurs-Pi 2013. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-i-strategiya-kreativnogo-goroda>, (c. 78-82) (c. 81)
6. Petrovskaya O.V. Sovremennie teorii ravitiya urbanizma//Nauçnaya mısl Kavkaza 2014. №4 (80). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-teorii-razvitiya-urbanizma>, c. 32
7. Taranovskiy V.V. Ekonomika kulturi ekonomiki: instituçionalniy aspekt// Vestnik VQUİT 2017. №4 (74). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomika-kultury-i-kultura-ekonomiki-institutsionalnyy-aspekt> , c.237-243
8. <http://medeniyyet.gov.az/ru/obshie-novosti/11462>
9. <https://medeniyyet.az/page/news/61634/Susa-sohbetleri-%E2%80%93-medeniyyet-paytaxtimizi-nece-goruruk.html?lang=az>
10. <https://sputnik.az/20220315/susa-sohbetleri-layihesi-ictimaiyyete-teqdim-olundu-440163486.html>
11. <https://edumap.az/susanin-reqemsal-muellimleri-layihesine-start-verilib/>

“Оценка работ по восстановлению освобожденных от оккупации территорий, городских и иных населенных пунктов в контексте современных градостроительных концепций”

Сейфаддин Самандаров

Доктор экономических наук

Институт Экономики Министерства Науки и

Образования Азербайджанской Республики.

E-mail: Seyfeddinsamandarov@mail.ru

Резюме

В 30-ые годы 20 века в научный оборот вошло понятие урбанизация. Возникновение этого понятия исследователи напрямую связывают с Чикагской социологической школой. По мере нарастания процесса урбанизации стали возникать такие важные вопросы, как качество городской среды, социальные противоречия, экологическое состояние города. Соответственно, урбанисты стали думать о новых моделях и универсальных концепциях развития городов. При реконструкции освобожденных территорий также учитываются ценности новых моделей и универсальных концепций развития городов. В статье оценивается восстановление территорий, освобожденных от оккупации, в контексте современных градостроительных концепций.

Ключевые слова: урбанизация, город, креативный город, социокультурный процесс, экономика культуры, экономическая культура

Təranə Şirvanova Əmirağa qızı

UNEC, “İqtisadiyyat” kafedrası, baş müəllim

teraneshirvanova@gmail.com

Orcid Id = 0000-0001-6886-9907

Giriş

Müstəqil Azərbaycanın tarixini iki hissəyə bölmək olar. Bunlardan birincisi Soyuq Savaşın bitməsi ilə kəskinləşən Birinci Qarabağ Müharibəsi və onun formalaşdığı dönmə, ikincisi isə İkinci Qarabağ Müharibəsi və yeni yaranan nizam dövrüdür. Hər iki dönmə özünəməxsus xüsusiyyətlərlə zəngindir. Əgər ilk dövr böyük milli hərəkət, siyasi sarsıntılar və böyük məğlubiyyətlər toplusundan ibarətdirsə, yenidən başlayan ikinci dövrə hələlik xas olan yalnız qələbələrdir. Birinci Qarabağ Müharibəsi Soyuq Savaşın bitməsindən sonra dünya nizamının formalaşmasında öz rolunu oynamışdır. Bu savaş sayəsində Azərbaycan ərazilərinin 20%-ni itirməklə bərabər üzərində daima böyük güclərin Domokl qılıncı funksiyasını yerinə yetirən problem əldə etmiş oldu. Bununla belə Qarabağ konflikti yalnız Azərbaycana görə başladılan proses deyildi. Bu, ümumilikdə keçmiş SSRİ ərazisində gedən ümumi oyunun tərkib hissəsiydi. İkinci Qarabağ Savaşına böyük güclər arasında gedən geosiyasi qarşıdurmanın tərkib hissəsi kimi baxılması daha doğru olardı. 44 günlük müharibə təkcə bir ölkənin özünün ərazi bütövlüyünü təmin etməsi yox, həm də regiona ümumi baxışın dəyişməsi, bölgədə qüvvələr balansının yenidən formalaşması və dünya nizamının dəyişməsi prosesinin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Üstəlik bu savaş bir neçə günlük planın yox, 5 ildən çox dönmədə israrla oynanılan oyunların və həmlələrin nəticəsidir.

1. Azərbaycanın Türk Dünyası üçün Önəmi

Türk dünyasında hər bir bölgənin özünəməxsus yeri və dəyəri var. Bunların ayrı-ayrılıqda dəyərləndirilməsi və təqdim edilməsi türk dünyasının gələcəyi üçün çox vacibdir. Azərbaycan Qafqaza, İrana, Anadoluya, Şərqi Avropaya, Xəzər dənizinə və mərkəzi Asiyaya yaxınlığı ilə körpü rolunu oynayır. Azərbaycan türkləri Türkiyə türkləri ilə yanaşı, Qərbi Türk dünyasının iki əsas komponentindən biri olması ilə diqqət çəkir. Azərbaycanın əhəmiyyətini anlamaq üçün 1991-ci ildən sonra sakitcə ortaya çıxan türk dünyası ilə bağlı müəyyən tarixi hadisə və faktlar yenidən dəyərləndirilməlidir. “Türk geosiyaseti” dediyimiz struktur ancaq Azərbaycanla öz birliyini tamamlaya, yalnız Azərbaycan vasitəsilə böyük türk dünyası ilə bütövləşə bilər. Coğrafi və geosiyasi baxımdan mühüm şərq-qərb və şimal-cənub marşrutları üzərində yerləşən Azərbaycan həm də tarixən müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların kəsişməsində olub, onlara ev sahibliyi edib. Bu kontekstdə Azərbaycan tarixən Turan-İran, Türk-Fars, Qafqaz-Orta Asiya, Müsəlman-Xristian, Sünni İslam-Şiə İslam, Şərqi Türk-Qərbi Türk və Osmanlı-İran-Rusiya daxil olmaqla siyasi, dini və mədəni təsir dairələrinin kəsişmə nöqtəsində olmuşdur. Bu unikal və mühüm yerləşmə Azərbaycanı tarix boyu tez-tez basqın və işğallarla üzləşməsinə səbəb olmaqla yanaşı, həm də müxtəlif mədəni və sivilizasiya mənbələrindən faydalanaraq özünəməxsus və zəngin mədəniyyət yetişdirməsinə şərait yaratmışdır. Bir çox ekspertlər postsovet məkanının, Xəzər-Qara dəniz hövzəsinin və Cənubi Qafqazın müasir geosiyasi xüsusiyyətlərini, eləcə də region ölkələrinin inkişaf tendensiya və perspektivlərini qiymətləndirərək, Azərbaycan Respublikasını əlverişli coğrafi, coğrafi, geopolitik və geostrateji mövqeyinə əsaslanaraq regionun ən geosiyasi və perspektivli ölkəsi kimi tanıyırlar. müstəqil daxili və xarici siyasəti; onun zəngin təbii sərvətləri, maddi, mədəni, əmək və insan resursları; alternativ Şərq-Qərb nəqliyyat və kommunikasiya, tranzit və enerji dəhlizlərinin yaradılmasında çoxmillətli siyasəti və düzgün mövqeyi; daxili ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsinə sadıqlığı; demokratik dövlətin, vətəndaş cəmiyyətinin və bazar iqtisadiyyatının qurulması prinsiplərinə dair rəhbərliyi; onun son onillikdə dinamik sosial-iqtisadi inkişafı və gələcək inkişaf potensialı. Ekspertlərin fikrincə, geosiyasi dəyərin fundamental ölçüləri kimi çıxış edən bu amillər ölkənin beynəlxalq dəyərini və onun hazırkı dinamik inkişafını əhəmiyyətli edib. Azərbaycan Şərqlə Qərbin, Şimalla Cənubun kəsişməsində yerləşən, zəngin mədəni irsə və adət-ənənələrə malik qədim yaşayış məskənidir. Coğrafi mövqeyinə görə Azərbaycan həmişə sivilizasiyanın mərkəzində olub, həm Qərbin, həm də Şərğin dərin təsirini hiss edib. Bəşəriyyətin beşiyi olan Azərbaycanda həyat çox erkən dövrlərdə yaranıb. Həqiqətən də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət hələ eramızdan əvvəl də mövcud olmuşdur. Qafqazın cənub-

şərqində yerləşən Azərbaycan mühüm geosiyasi mövqeyə malikdir. Onun Rusiya, İran, Türkiyə, Gürcüstan və Ermənistanla birbaşa və Xəzər dənizi vasitəsilə Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə həmsərhəd olması onun regionda geosiyasi rolunu daha da artırır. Azərbaycan ərazisinə, əhalisinə, sosial-iqtisadi göstəricilərinə görə Qafqazda həlledici rol oynayır. Dünyanın ən mühüm regionlarından biri olan Avrasiyanın mərkəzində yerləşən ölkə Xəzər-Qara dəniz hövzəsində və Cənubi Qafqazda baş verən mühüm hadisələrin və transmilli maraqların mərkəzindədir. Azərbaycanın geosiyasi mənşəyi və yeri geosiyasi nəzəriyyə üzrə ekspertlər tərəfindən aydın şəkildə müəyyən edilib.

1904-cü ildə ingilis geopolitiki H. J. Makkinder tərəfindən irəli sürülən konsepsiyaya görə, Azərbaycanın yerləşdiyi yer “Tarixin coğrafi oxu” kimi tanınan geosiyasi mərkəzə düşür. Makkinderin nəzəriyyəsində geosiyasi yer olan Heartland sərhədləri bir qədər dəyişsə də, Azərbaycan buna baxmayaraq, onun daxilində, Makkinderin “Şərqi Avropadan Çinə qədər uzanan Avrasiyanın mərkəzi ölkəsi” adlandırdığı bu geniş ərazinin mərkəzində dəyişməz olaraq qalır. Digər tanınmış siyasətçi və geosiyasi ekspert Zbiqnev Bjezinski “Böyük şahmat taxtası” kitabında Azərbaycana daha çox vaxt və enerji sərf edir, nəinki Azərbaycanla eyni ölçüdə olan başqa ölkələrə. Kitabı oxuduqca insan heyrtlənməyə bilmir. Məsələn, Yaponiya və Rusiyadan tez-tez danışılır, amma Azərbaycan miqyaslı olub Azərbaycan qədər müzakirə olunan başqa ölkə yoxdur. Orada bu məsələ vurğulanır. İran və Rusiyanın dünya miqyasında çox mühüm dövlətlər olduğunu və ABŞ-la mürəkkəb münasibətləri olduğunu nəzərə alsaq, Azərbaycanın onları quru sərhədi ilə birləşdirən yeganə ölkə olduğu bildirilir. Bjezinski Azərbaycanı iki yolu birləşdirən və eyni zamanda onları kəsən ölkə kimi görür və onu Mərkəzi Asiyaya açılan qapı kimi vurğulayır. Onun enerji ilə yanaşı, ən böyük strateji əhəmiyyətinin də məhz buradan qaynaqlandığı vurğulanır. Azərbaycan Gürcüstanla birlikdə Xəzər və Qara dənizlər arasında həlledici yerüstü geosiyasi sərhəddə yerləşir; Türkmənistan və Qazaxıstanla Avropa və Cənub-Şərqi Asiya arasında sərhəddə yerləşir; Rusiya və İranla Şimal-Cənub dəhlizində yerləşir; Şərq və Qərb arasında digər çoxmillətli nəqliyyat və kommunikasiya layihələri ilə; və NATO və Kollektiv Təhlükəsizlik Təşkilatı kimi hərbi-strateji bloklarla qonşudur. O, Avropa, Asiya, Xəzər-Qara dəniz hövzəsi və Cənubi Qafqazın bütün bu ərazilərlə bağlı regional mübarizələrində həlledici rol oynayır. Ona görə də ölkənin müasir geosiyasi xüsusiyyətlərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, müstəqillik əldə etdikdən sonra qısa müddət ərzində Azərbaycan öz keçid dövrünü başa vurmuş, güclü regional geosiyasi amilə çevrilmiş, qlobal siyasətdə öz səsi, baxışı, mövqeyi ilə seçilən müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməyə başlamışdır. Müstəqillik əldə etdikdən dərhal sonra öz rifahını və iqtisadiyyatını da yaxşılaşdırma bilmiş, müstəqil xarici siyasət xəttini formalaşdırmışdır. Soyuq müharibənin başa çatması və daha sonra SSRI-nin dağılması, ardınca Azərbaycanın müstəqilliyi ölkənin strateji mövqeyinin yenidən qiymətləndirilməsini zəruri etdi. Bütövlükdə Qafqazda etnik gərginlik, xüsusən də Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi, Rusiya, ABŞ, Aİ, Türkiyə, İran və bu kimi dövlətlərin regionda təsir mübarizəsi, Xəzər hövzəsinin enerji sahəsində “Yeni Böyük Oyun”un əsas mərkəzlərindən biri olması, Şərqi və Qərbi Azərbaycan türk toplumları arasında körpü rolunu oynaması bütün türk toplumlarının əhəmiyyətini gücləndirmişdir. Azərbaycanın şərqlə qərb, cənubla şimal arasında keçid bölgəsi olan Qafqazda yerləşməsi ölkənin strateji taleyinə təsir edən digər mühüm coğrafi amildir. Bu, Azərbaycan üçün həm imkanlar, həm də təhlükələr yaradıb. Keçid nöqtəsində olmaq tarixi İpək Yolu və mövcud enerji və nəqliyyat dəhlizi kontekstində imkanlar yaratsa da, həm də ölkəni xarici güclərin hədəfinə çevirib. Qarabağ hadisələri bir daha göstərdi ki, Azərbaycan indiki coğrafiyasını aşan bir əhəmiyyətə və anlama malikdir. Bu baxımdan Qarabağ müharibəsinin nəticəsi təkcə indini deyil, həm də gələcəyi müəyyən edəcək.

2020-ci ildən Azərbaycan Respublikası Türk Dünyasına dərinlən təsir edə biləcək bir məsuliyyəti öz çiyinlərində daşımaqdadır. Əldə edilən məqam Türk Dünyası üçün həm strateji, həm də mənəvi baxımdan yeni bir səhifə açdı. Prezident öz çıxışlarında dəfələrlə qeyd edib ki, bu quruma daxil olan dövlətlərlə əlaqələr ölkəmiz üçün prioritetdir.

Azərbaycan öz coğrafi mövqeyinə görə əsrlər boyu Qərblə Şərq arasında əlaqələrin qurulmasında körpü rolunu oynamışdır. 1992-ci ildə Türkiyə ilə tarixi türk bölgəsi olan Naxçıvan MR arasında Ümid körpüsünün istifadəyə verilməsi Heydər Əliyevin bu yolda atdığı ilk addım idi. Sonralar Heydər Əliyev “Bir millət, iki dövlət” şüarını iki dövlət arasında strateji siyasi xəttə çevirdi. Beləliklə, Azərbaycan və Türkiyə arasında əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq ilə başlayan əlaqələr qədim türk yurdları olan Anadolu ilə Azərbaycan

arasında tarixi bağı yenidən bərpa edərək Türk Birliyinin özəyinə çevrildi. Dövlətimizin türk dünyası ilə əlaqələrində yeni perspektivlər açıldı. Azərbaycanın Türk Dünyası Təşkilatındakı rolu geosiyasi və strateji əhəmiyyətə malikdir. 44 günlük Vətən Müharibəsi zamanı əldə edilən parlaq qələbə tarixən mühüm əlaqələri bərpa etmək baxımından əlamətdar hadisədir. Bu qələbə Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan Mərkəzi Asiya dövlətlərinin Azərbaycan vasitəsilə dünya bazarına çıxışını təmin edərək, ölkəmizin Qərb-Şərq münasibətlərində müstəsna rolunu nümayiş etdirir.

2. Qarabağ zəfəri türk dünyasının integrasiyasına hansı töhfələr verdi?

Azərbaycan yarandığı gündən Türk Şurasının üzvüdür və fəal rol oynamışdır. Təşkilatın qurucu üzvlərindən biri kimi Azərbaycan onun əsas funksiyalarını və proseslərini yaxşı bilir. Bundan başqa, məlum olduğu kimi, Türk Şurasına sədrliyin 2020-ci ildə Türkiyəyə keçməsi planlaşdırılırdı. Lakin Covid-19 pandemiyası səbəbindən bu, baş tutmadı. Nəticə etibarilə iki illik müddət ərzində Azərbaycan həm pandemiya ilə mübarizə apardı, İkinci Qarabağ müharibəsi ilə ərazi bütövlüyünü təmin etdi və Türk Şurası çərçivəsində üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirməkdə böyük fədakarlıq nümayiş etdirdi. Və bunların hər birində də uğur qazanmışdır. Bundan başqa, Azərbaycanın sədrliyi dövründə Türk Şurası mühüm uğurlar əldə etdi. Bu uğurlardan biri Azərbaycan-Türkmənistan münasibətlərinin yeni müstəviyə keçməsidir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan və Türkmənistan Xəzər dənizindəki “Dostluq” enerji yatağı ilə bağlı razılıq əldə ediblər. Bu müqavilə Türkmənistan kimi mühüm və dəyərli bir aktorun Türk Şurasına daxil olmasında mühüm rol oynadı. Azərbaycanın mövqeyi bütün dünyaya sübut etdi ki, Türk Şurası dostluq və sabitlik şurasıdır, varlığı ilə cəbhələşmə deyil, bütöv bir regionda sülh hövzəsinin yaradılmasına çalışır. Qeyd etmək lazımdır ki, Qarabağ zəfəri həm Azərbaycan, həm də Türk Dünyası üçün dönüş nöqtəsidir. Bu, 30 illik qanunsuz işğala son qoydu. Bu, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etməklə onun beynəlxalq siyasətdə nüfuzunu artırdı. Şübhəsiz ki, Türk Dünyasının üzvü olan Azərbaycanın əldə etdiyi qələbə bütün Türk Dünyasının qələbəsidir. Bundan başqa, Bakı İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra imzalanan atəşkəsdən sonra İrəvanı Azərbaycanla Naxçıvan arasında Zəngəzur dəhlizinin açılmasına razılıq verməyə inandırdı. Zəngəzur dəhlizi təkcə Azərbaycan ərazilərini birləşdirməyəcək, həm də Türkiyə-Qafqaz-Mərkəzi Asiya xətti boyunca quru əlaqəni də təmin edəcək. Beləliklə, Türk Dünyası ölkələri qurduqları Mərkəz Xətt vasitəsilə bir-birləri ilə daha asan və sürətlə fasiləsiz əlaqə quracaqlar. Bu yolla Mərkəzi Asiya və digər Asiya ölkələri Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə Qərb dünyası ilə əlaqə saxlayacaq, beləliklə də Türk dünyasının geosiyasi, geostrateji və geoiqtisadi gücünü və əməkdaşlığını artıracaqdır. Nəhayət, Azərbaycan vasitəsilə dünyaya açılacaq Türkmənistan qurulan dostluq və əməkdaşlıq sayəsində Türk Dövlətləri Təşkilatının müşahidəçi üzvü olub. Bu, Azərbaycanın haqlı Qarabağ zəfərinin Türk Dünyasına yansımasıdır.

Tarixi torpaqlarımız olan Qərbi Zəngəzurdan – Mehridən keçməklə Naxçıvana avtomobillə getmək ideyası ilk dəfə ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülüb və 80-ci illərdə buna nail olmaq üçün mərkəzi hakimiyyəti – Moskvanı razı salmaq istiqamətində işlər də görülüb. Prezident İlham Əliyevin müəllifi olduğu Zəngəzur dəhlizi layihəsi özündə çoxsaylı nəticələri əks etdirir.

- Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasını birləşdirir, beləliklə, muxtar respublikanın bokadasına son qoyulur;

- Azərbaycan və Türkiyə arasında quru əlaqəsi yaradılır;

- Türkiyədən başlayaraq, Mərkəzi Asiyaya qədər uzanan türk dünyasında coğrafi parçalanma aradan qalxır;

- Bütün region dövlətləri – Azərbaycan, Türkiyə, Ermənistan, Rusiya və İran, eləcə də regiondankənar ölkələr – Çin, Avropa İttifaqı, ABŞ üçün iqtisadi-lojistik dividendlər əldə etmək imkanı yaranır;

Azərbaycanın Zəngəzur dəhlizinin fəaliyyətinin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirdiyi işlər davam edir. Zəngəzur dəhlizinin praktiki müstəvidə işə düşməsindən sonra:

- Cənubi Qafqaz Avrasiyanın nəqliyyat şəbəkəsində əsas həblərdən birinə çevriləcək: Orta dəhlizin perspektivləri güclənəcək;

- Ermənistan regional kommunikasiyanın açılması ilə “dalan ölkə” olmaqdan çıxacaq, eyni zamanda, Şərq və Qərb, eləcə də Şimal və Cənub istiqamətində yeni çıxış imkanları qazanacaq;

- Region ölkələri – Rusiya və İran bu layihədən istifadə etməklə həm regional kommunikasiyada, həm də Avrasiyanın nəqliyyat şəbəkəsində iştirakçılıq imkanları artır bilirlər;
- Türkiyə bu layihə vasitəsilə Cənubi Qafqazda və Mərkəzi Asiyada mövqelərin gücləndirə bilər;
- ABŞ və Avropa ölkələrinin Asiya bazarına, Çinin isə Avropa bazarına çıxış imkanları genişləndirə bilər;

Gördünüyü kimi, Zəngəzur dəhlizi təkcə Azərbaycan üçün siyasi və iqtisadi-lojistik üstünlük qazandırmır, ümumilikdə region və regiondankənar qüvvələrə də yeni imkanlar açır. Tarixi ideyanı gerçəkləşdirən Prezident İlham Əliyev bu nailiyyəti ilə böyük bir coğrafiyanın gələcək inkişafını müəyyənləşdirdi.

3. Qarabağ iqtisadi rayonunun geoiqtisadi potensialı

Coğrafi mövqe və tranzit imkanları baxımından Qarabağ iqtisadi rayonunun yerləşdiyi məkan Şərqi Zəngəzur vasitəsilə həm Türkiyəyə, həm də Mərkəzi Asiyaya uzanan ticarət əlaqələrinin mərkəzində dayanır. Potensial Zəngəzur dəhlizinin açılması Azərbaycan, Türkiyə və Orta Asiya dövlətlərini birbaşa quru marşrutu ilə birləşdirəcək. Bu dəhliz Orta Dəhlizin yük dövriyyəsinə artırmaqla, Qarabağın tranzit mərkəzinə çevrilməsinə şərait yaradır.

Təbii resurslar və iqtisadi şaxələnmə imkanlarının genişliyi Qarabağı diqqət mərkəzində saxlayan əsas amillərdəndir. Qarabağ qızıl, mis, molibden yataqları, kənd təsərrüfatı torpaqları və su ehtiyatları ilə zəngindir. Yaşıl enerji potensialı, xüsusilə günəş və külək enerjisi, türk dövlətləri ilə enerji əməkdaşlığının yeni istiqamətlərinin əsasını təşkil edir. Regionun təbii sərvətləri iki istiqamətdə əhəmiyyətlidir: birincisi, sənaye və istehsal sektorunun inkişafı üçün baza yaradır; ikincisi, xarici investisiya cəlbəediciyini artırır.

Türk dövlətləri ilə əməkdaşlığın strateji bazası. Türk Dövlətləri Təşkilatının geosiyasi yüksəlişi birbaşa Qarabağ zəfəri ilə bağlıdır. Son illərdə TDT Avrasiya məkanında iqtisadi əməkdaşlıq platformasına çevrilməkdədir. İqtisadi inteqrasiya, ticarət prosedurlarının harmonizasiyası, nəqliyyat sistemlərinin uyğunlaşdırılması və enerji təhlükəsizliyi üzrə qəbul edilən qərarlar Qarabağın bu sistemə inteqrasiya imkanlarını artırır. Türkiyə–Azərbaycan strateji tərəfdaşlığı daha yüksək müstəvidə davam etməkdədir. Türkiyə Qarabağın bərpasında əsas tərəfdaşlardan biridir. Türk şirkətləri regional infrastrukturun bərpasında, sənaye parklarının yaradılmasında, aqrar sahənin modernləşdirilməsində aktiv iştirak edir. “Bir millət, iki dövlət” konsepsiyası iqtisadi sahədə də özünü real nəticələrlə göstərir.

Cədvəl 1. TDT ölkələri ilə ticarət dövriyyəsinin artım dinamikası

İl TDT ölkələri ilə ticarət dövriyyəsinin artım tempi (%)

2021	12
2022	18
2023	25
2024	31

Nəqliyyat və kommunikasiya layihələri. Zəngəzur dəhlizi türk dövlətləri arasında iqtisadi əlaqəni quru yol ilə təmin etməklə Orta Dəhlizin alternativsiz hissəsinə çevriləcək. Bu layihə Azərbaycan–Türkiyə–Orta Asiya inteqrasiyasının dərinləşməsinə, ticarət dövriyyəsinin artmasına, regionun daşıma xəritəsinin yenidən formalaşmasına səbəb olacaq. Hava limanlarının regional funksiyası da artmaqdadır. Füzuli, Zəngilan və Laçın hava limanları türk dövlətləri ilə yük və sərnişin dövriyyəsinə artırmaqla Qarabağın logistik şəbəkədə rolunu möhkəmləndirir. Bu hava limanları həm də xarici investorların bölgəyə giriş imkanlarını genişləndirir.

Enerji əməkdaşlığı və yaşıl iqtisadiyyat. Yaşıl enerji zonası və texnoloji tərəfdaşlıq sahəsində Qarabağın iqtisadi dirçəldilməsi TDT üzv ölkələrinin əməkdaşlığı üçün yeni üfqlər açır. Qarabağ–Şərqi Zəngəzur yaşıl enerji zonası türk dövlətləri üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. Günəş, külək və hidroenerji əsasında birgə layihələr həyata keçirilə bilər. Bu layihələr həm regionun enerji dayanıqlığını artırır, həm də Türk Enerji Birliyinin formalaşması ideyasını gücləndirir. Orta Asiya enerji resurslarının inteqrasiyasında Qarabağın rolu xüsusi vurğulanmalıdır. Belə ki, Qazaxıstan və Türkmənistan qazının Azərbaycan üzərindən Türkiyə və Avropaya nəqli regional enerji əməkdaşlığını gücləndirəcək. Qarabağın tranzit məkan kimi rolu buradan daha da aktuallaşır.

Sənaye zonaları və investisiya yatırımı üçün yeni imkanlar yaranır. Ağdam Sənaye Parkı və Cəbrayıl Araz Vadisi İqtisadi Zonası türk dövlətləri üçün yeni investisiya məkanları yaradır. Qida emalı, logistika, aqrar sənaye, tikinti materialları, yüksək texnologiya kimi sahələrdə əməkdaşlıq genişlənir.

Türk İnvestisiya Fondunun rolu. 2023-cü ildə yaradılan Türk İnvestisiya Fondu Qarabağ layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün əhəmiyyətli mexanizmə çevrilə bilər. Fondun məqsədi türk dövlətləri arasında kapital axınlarını stimullaşdırmaq və birgə layihələri dəstəkləməkdir.

Regional təhlükəsizlik və diplomatik amillər. Qarabağın iqtisadi inkişafı regional sülh və təhlükəsizliyin əsas komponentinə çevrilir. Türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq regionda kommunikasiya xətlərinin açılması, iqtisadi qarşılıqlı asılılığın artırılması və sabitliyin möhkəmlənməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, Qarabağ iqtisadi rayonunun gücləndirilməsində türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq həlledici geoiqtisadi amildir. Nəqliyyat, enerji, sənaye və investisiya sahələrində genişlənən integrasiya Qarabağın Avrasiya iqtisadi sistemində mühüm körpü rolunu formalaşdırır. Görkəmli dövlət xadimi Z. Bjezinski “Böyük şahmat taxtası” əsərində Azərbaycanın Türk dünyasını birləşdirən bir körpü olduğunu qeyd edərək yazır ki, Azərbaycanı geosiyasi mənada itirən güclər bütün Mərkəzi Asiyanı itirmiş olacaq, çünki Azərbaycan olmadan Türk dünyasının bütövlüyü təmin oluna bilməz. Beləliklə, Azərbaycanı Türk dünyasının “Hartland”ı, Qarabağı isə onun şah damarı adlandırırsa, yanılmarıq. Unutmayaq ki, vaxtilə Qafqazı işğal edən Çar Rusiyası da qonşu ölkələrdən köçürdüyü erməniləri məhz Qarabağda, Naxçıvanda və İrəvanda yerləşdirməklə Türk dünyasının birliyini pozmaq məqsədi güdmüşdür. Türk dövlətləri ilə strateji tərəfdaşlıq regionda yeni iqtisadi dinamika yaradır və Qarabağın uzunmüddətli inkişafını təmin edir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi – Qarabağ iqtisadi rayonuna dair rəsmi məlumatlar.

2. Türk Dövlətləri Təşkilatı – iqtisadi əməkdaşlıq hesabatları.

3. Dünya Bankı – Orta Dəhliz üzrə iqtisadi qiymətləndirmələr.

4. UNECE – Avrasiya nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı ilə bağlı təhlillər.

5. Bakı Tədqiqatları Mərkəzi – Qarabağın reintegrasiyası üzrə analitik məruzələr.

6. Aslanlı, Araz, “Geosiyasi Rəqabət və Geoiqtisadi Maraqlar Zəminində Xəzər Hövzəsinin ‘Qordi Düynü’”, Konrad-Adenauer-Stiftung e.V, Tbilisi, 2014.

7. Aslan, Y., Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü və Türkiyə, Ankara 1997.

8. Aslıhan, Turan, “Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi”, Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2020.

9. Atmaca, Tayfun, Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan, Başkent Matbaacılık, 1. Baskı, Ankara 2023.

10. Aydın, Mustafa, Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler, Baskın Oran (Ed), Türk Dış Politikası (1980-2001), İstanbul İletişim Yayınları, Cilt 2, Yıl:2021.

11. Z. Bjezinski. Böyük şahmat taxtası. Bakı, 2025

12. Z. Bjezinski. Strateji baxış. Bakı, 2025

QARABAĞDA İQTISADİYYATIN İNKİŞAFININ PSIXOLOJİ DIMENSIYALARI

Sultanova İlhamə Həmid qızı

Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı Biznes Universitetinin

Humanitar elmlər kafedrasının müəllimi

E-mail: sultanova.ilhame@bbu.edu.az

<https://orcid.org/0000-0002-5485-7830>

Qarabağ regionu Azərbaycanın iqtisadi və sosial inkişafında mühüm strateji mövqeyə malikdir. Uzun illər davam edən münaqişədən sonra bölgədə həyata keçirilən bərpa və inkişaf proqramları, investisiya təşəbbüsləri, infrastruktur layihələri və sosial tədbirlər regionun ümumi mənzərəsini köklü şəkildə dəyişdirmişdir. Qarabağda iqtisadi sistemin yenidən qurulması təkcə maddi tərəqqi deyil, həm də insanların sosial və psixoloji durumuna təsir göstərən çoxşaxəli bir prosesdir. İqtisadi inkişafın qiymətləndirilməsi ənənəvi olaraq istehsal həcmi, məşğulluq səviyyəsi, investisiya axını və infrastrukturun vəziyyəti kimi maddi göstəricilər əsasında həyata keçirilir. Lakin təkcə bu göstəricilər iqtisadi inkişafın davamlı və dayanıqlı olmasını təmin etmək baxımından kifayət etmir; uzunmüddətli perspektivdə sosial, ekoloji və institusional amillərin rolu da eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir, çünki onlar iqtisadi sistemin struktur sabitliyini və gələcək nəsillər üçün resursların qorunmasını müəyyən edir. İqtisadi rifahla yanaşı, insanların psixoloji vəziyyəti, motivasiyası və gələcəyə inamı da sosial-iqtisadi sabitliyin əsas tərkib hissəsidir.

İqtisadi inkişafın psixoloji aspektləri son illərdə həm beynəlxalq, həm də yerli tədqiqatlarda diqqət mərkəzində olmuşdur. Beynəlxalq araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi rifah yalnız maddi göstəricilərdən ibarət deyil, insanların subyektiv xoşbəxtliyi, həyat məmnunluğu və psixoloji rifahı ilə sıx bağlıdır (50). İnsanların iqtisadi vəziyyəti ilə bağlı qavrayışları onların gündəlik qərarvermə proseslərinə, risk götürmə qabiliyyətinə və innovativ fəaliyyətə meyilliliyinə birbaşa təsir göstərir. Bu baxımdan iqtisadi rifahın davamlılığı yalnız iqtisadi göstəricilərlə deyil, həm də psixoloji sabitlik və sosial harmoniya ilə müəyyən olunur. Psixoloji nəzəriyyələr (Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. Advances and open questions in the science of subjective well being (5) , Sen, A. Development as freedom (4)) fərdlərin gələcəyə olan inamının, motivasiya səviyyəsinin, təşəbbüskarlığının və işgüzarlığının iqtisadi inkişafın effektivliyini artıran əsas komponentlər kimi çıxış etdiyini göstərir. Özünürealaşdırma və daxili motivasiya iqtisadi fəaliyyətin mərkəzində duran kritik psixoloji göstəricilər kimi qəbul olunur, çünki onlar fərdlərin təşəbbüs göstərməsinə, risk götürməsinə və yaradıcı fəaliyyətlərə qoşulmasına təkan verir (3) Bu baxımdan, rus tədqiqatçıları tərəfindən aparılmış araşdırmalar da motivasiya səviyyəsi ilə fərdi kognitiv struktur arasında əhəmiyyətli əlaqənin olduğunu müəyyən edib (8).

Koyfman və Hauserin Rus–Azərbaycan ali təhsil tələbələri üzərində aparılmış tədqiqatları göstərib ki, yüksək səviyyəli daxili motivasiyaya malik olan tələbələr yanma meyillərinə daha az sahibdirlər, bu isə onların iqtisadi fəaliyyətə və əmək bazarına adaptasiyasını asanlaşdırır. Onlar qeyd edirlər ki, “Müşahidə etdiyimiz meyl ondan ibarətdir ki, tələbələrin motivasiyası nə qədər az mənalı və daha çox xaricdən yönləndirilmiş olarsa, onların yanma riskləri bir o qədər yüksək olur” (7.s.30). Yüksək daxili motivasiyaya malik olan gənclər həm şəxsi, həm də peşəkar fəaliyyət sahəsində daha dayanıqlı olur, bu isə onların əmək bazarında daha effektiv iştirakını təmin edir və nəticədə uzunmüddətli iqtisadi yüksəlişə töhfə verir (7). Bundan əlavə, əksər iqtisadi inkişaf modelləri yalnız maddi nəticələrə - istehsal həcmi, investisiya axını və məşğulluq səviyyəsinə fokuslanarkən, Amartya Sen kimi tədqiqatçılar fərdlərin seçim azadlığı, həyat imkanlarının genişlənməsi və subyektiv rifah kimi qeyri-maddi amillərin mühüm olduğunu vurğulayırlar. Bu kontekstdə sosial və psixoloji amillər - motivasiya, təşəbbüskarlıq və psixoloji sabitlik iqtisadi siyasət strategiyalarında daha aktiv şəkildə nəzərə alınmalıdır, çünki onların olmaması iqtisadi sistemin dayanıqlılığına mənfi təsir göstərə bilər (4).

Beynəlxalq tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi böhranlar və artan qeyri-müəyyənlik dövrləri cəmiyyətlərin psixoloji durumuna əhəmiyyətli təsir göstərir və bu təsir yalnız şəxsi rifah səviyyəsində məhdudlaşmır. Psixoloji vəziyyətdə baş verən dəyişikliklər istehlakçıların davranış modellərini, iqtisadi

risklərə münasibəti və əmək bazarında iştirak səviyyəsini birbaşa formalaşdırır. Bu çərçivədə fərdlərin emosional vəziyyəti makroiqtisadi sabitliyin vacib determinantlarından biri kimi çıxış edir (2) İqtisadi qeyri-müəyyənliyin artması insanların riskdən yayınma meylini gücləndirir ki, bu da həm istehlak xərclərinin azalmasına, həm də investisiya qərarlarının təxirə salınmasına səbəb olur. Belə hallarda investorların daha ehtiyatlı mövqe tutması kapital axınlarının sabitliyini pozur və real sektorun fəaliyyətində yavaşlama yaradır. Eyni zamanda, psixoloji gərginlik əmək bazarında özünü motivasiya itkisi, işçi məhsuldarlığının zəifləməsi və ümumi işgüzarlıq səviyyəsinin enməsi kimi göstəricilərlə büruzə verir. Bu faktorların birgə təsiri iqtisadi artımın sürətini və struktur dayanıqlığını zəiflədə bilər. Bu səbəbdən bir çox ölkələrdə iqtisadi siyasətin formalaşdırılması təkcə istehsal göstəricilərinə, məşğulluq səviyyəsinə və ya investisiya axınlarına əsaslanmır. Son illərdə psixoloji rifah, həyat məmnuniyyəti və sosial etimad kimi qeyri-maddi göstəricilər də siyasət sənədlərinə daxil edilməyə başlanmışdır. “Xoşbəxtlik iqtisadiyyatı” yanaşması bu kontekstdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və fərdlərin rifah səviyyəsinin iqtisadi sistemin dayanıqlığı üzərindəki rolunu nəzərə alaraq yeni analitik çərçivə təqdim edir (9).

Bu yanaşma göstərir ki, iqtisadi qərarların effektivliyi yalnız maddi resurslarla deyil, həm də cəmiyyətin sosial-psixoloji imkanları ilə müəyyən olunur. Beləliklə, dövlətlərin rifah siyasətinə psixoloji amillərin daxil edilməsi həm iqtisadi təlatümləri yumşaltmağa, həm də böhranların sosial təsirlərini azaltmağa imkan verir. Xüsusilə, subyektiv rifah göstəricilərinin monitorinqi dövlətlərə daha çevik və vaxtında müdaxilə mexanizmləri qurmağa şərait yaradır. Nəticə etibarilə, psixoloji durumun iqtisadi davranışlara təsirinin nəzərə alınması yalnız sosial siyasətin deyil, həm də ümumi iqtisadi planlaşdırmanın ayrılmaz elementi kimi qəbul edilməkdədir. Bu yanaşma iqtisadiyyatın insan yönümlü mahiyyətini ön plana çıxarır və uzunmüddətli dayanıqlığın təmin edilməsində psixoloji rifahın strateji əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Beləcə, xoşbəxtlik iqtisadiyyatı ənənəvi iqtisadi göstəricilərin tamamlayıcısı kimi çıxış edir və daha inklüziv, balanslı və davamlı inkişaf modelinin formalaşdırılmasına töhfə verir.

Azərbaycan kontekstində aparılan tədqiqatlar əsasən iqtisadi göstəricilər, işsizlik səviyyəsi, gəlir bərabərsizliyi və istehsal potensialına yönəlib. Qarabağ bölgəsi uzun müddət münafişə zonası olduğundan, iqtisadi və sosial strukturların bərpası mərhələsində əhalinin psixoloji vəziyyəti ilə bağlı elmi tədqiqatlar məhduddur. Lakin bəzi araşdırmalar göstərir ki, münafişədən sonra bölgə sakinlərinin psixoloji rifah səviyyəsi ciddi şəkildə təsirlənmişdir və travma sonrası stress pozuntuları, depressiya və narahatlıq hallarının yüksək olduğu müşahidə olunub (1). Bu nəticələr onu göstərir ki, iqtisadi inkişaf yalnız maddi göstəricilərlə deyil, həm də insanların psixoloji vəziyyəti, sosial münasibətləri və dəyərlər sistemi ilə sıx bağlıdır. İnsanların iqtisadi proseslərə inamı, motivasiyası və təşəbbüskarlığı dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün vacib amillər hesab olunur. Qarabağ regionunda psixoloji və iqtisadi faktorların qarşılıqlı əlaqəsinin dərinlən öyrənilməsi, regionun sosial-iqtisadi siyasətinin effektivliyini artırmaqla yanaşı, yerli əhalinin iqtisadi layihələrə fəal cəlb olunmasını da təmin edə bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi inkişaf insanların psixoloji rifahını yaxşılaşdırır, eyni zamanda insanların təşəbbüskarlıq və işgüzarlıq səviyyəsinin yüksəlməsi iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini artırır. Richard Layard qeyd edir ki, psixoloji sağlamlıq iqtisadi inkişaf ilə əlaqədar olaraq insanların rifahına mühüm təsir göstərir və "psixoloji sağlamlıq həyat məmnunluğuna ən böyük tək təsir edən amildir". (10.)

Qarabağ regionunda iqtisadi inkişafın tələbələrin psixologiyasına və motivasiyasına təsirini öyrənmək məqsədi ilə müxtəlif kurslardan 120 tələbə arasında strukturlaşdırılmış anket sorğusu keçirilmiş, deskriptiv statistika, faiz payları, qrafik təhlil demoqrafik məlumatlar analiz üsullarından istifadə edilərək, iqtisadi bilik və vəziyyət, psixoloji təsirlər və şəxsi münasibət mövzularını əhatə etmişdir.

Demoqrafik məlumatlar

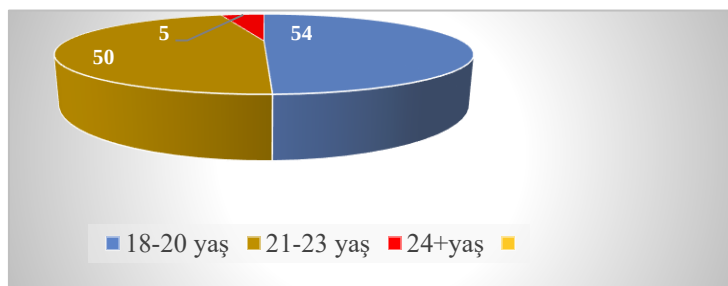
1. Yaş qrupları

18–20 yaş: 54 nəfər → 45%

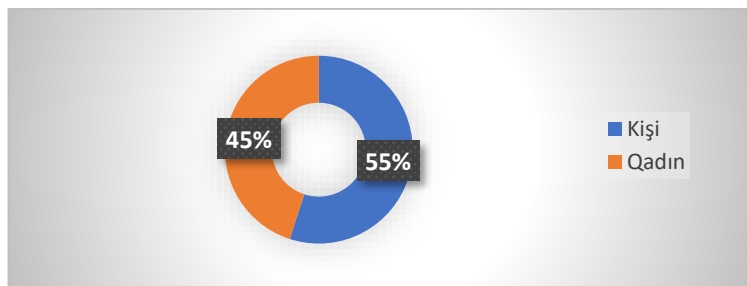
21–23 yaş: 60 nəfər → 50%

24+ yaş: 6 nəfər → 5%

2.Cins

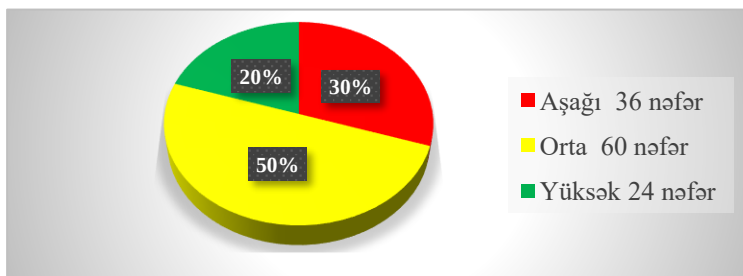
Kişi: 66 nəfər → 55%
Qadın: 54 nəfər → 45%

II. İqtisadi vəziyyət və bilik

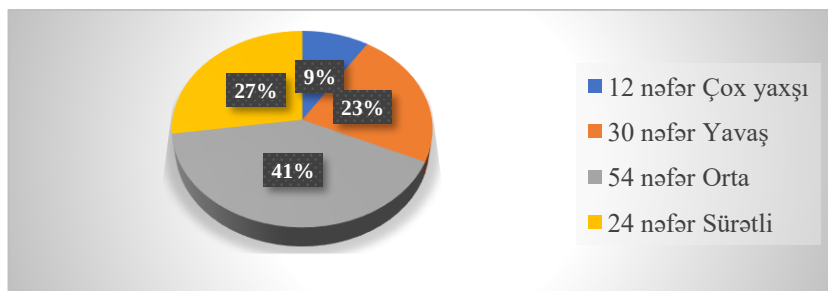
3. Ailə gəlir səviyyəsi:

36 nəfər (30%) – Aşağı
60 nəfər (50%) – Orta
24 nəfər (20%) – Yüksək

4. Qarabağda iqtisadi inkişafın sürəti:

12 nəfər (10%) – Çox yavaş
30 nəfər (25%) – Yavaş
54 nəfər (45%) – Orta
24 nəfər (20%) – Sürətli

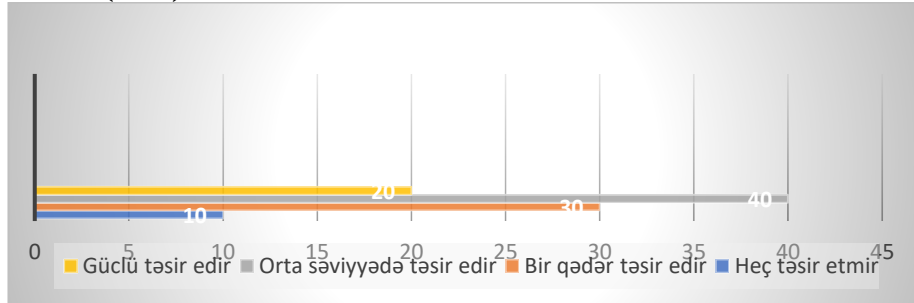
III. Psixoloji aspektlər

5. Qarabağ regionunda iqtisadi inkişaf sizin gələcəyə olan inamınızı necə təsir edir?

12 nəfər (10%) – Heç təsir etmir
36 nəfər (30%) – Bir qədər təsir edir

48 nəfər (40%) – Orta səviyyədə təsir edir

24 nəfər (20%) – Güclü təsir edir

6. Sizcə, iqtisadi inkişaf tələbələrin işgüzarlığı və təşəbbüskarlığına təsir edir?

6 nəfər (5%) – Heç təsir etmir

30 nəfər (25%) – Bəzən təsir edir

54 nəfər (45%) – Əksər hallarda təsir edir

30 nəfər (25%) – Həmişə təsir edir

7. Qarabağ regionunda iqtisadi bərpa və layihələrin sosial-psixoloji təsirləri barədə nə düşünürsünüz?

(Açıq cavab, ümumi tendensiya)

Çoxu ümid yaradır və pozitiv psixoloji təsir göstərir

Bəziləri layihələrin gecikməsindən narahatdır, amma ümumilikdə gələcəyə ümid var

Fokus: gələcək perspektivlər, inkişaf və iş imkanlarının artması

8. Qarabağ regionunda iqtisadi inkişafın daha effektiv olması üçün tövsiyələr

(Açıq cavab, ümumi tendensiya)

İnvestisiya və biznes təşviqlərinin artırılması

İnfrastrukturun inkişaf etdirilməsi (yollar, kommunikasiya)

Gənclər üçün təlim və iş imkanlarının yaradılması

Sosial layihələrin, turizmin və kənd təsərrüfatının dəstəklənməsi

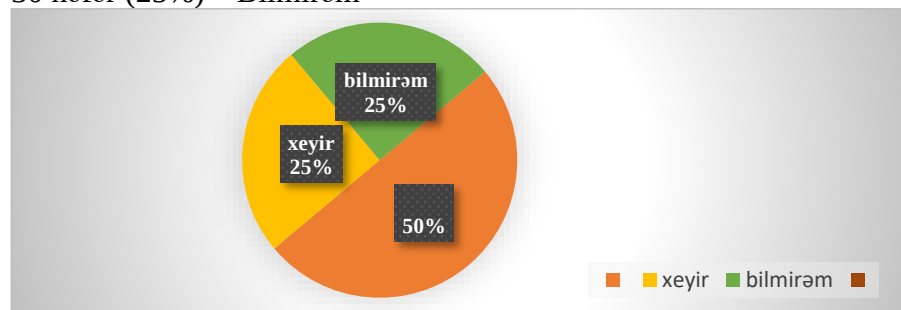
IV. Şəxsi münasibət və motivasiya

9. Siz gələcəkdə Qarabağ regionunda iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq istərdiniz?

60 nəfər (50%) – Bəli

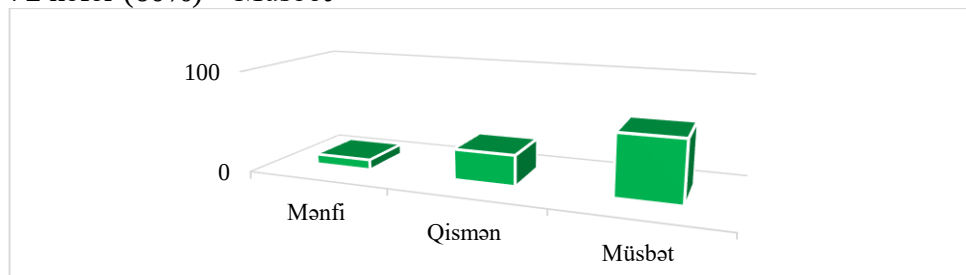
30 nəfər (25%) – Xeyr

30 nəfər (25%) – Bilmirəm

10. Qarabağ regionunda iqtisadi inkişafın psixoloji rifahınıza təsiri necədir?

12 nəfər (10%) – Mənfi
36 nəfər (30%) – Qismən
72 nəfər (60%) – Müsbət

Sorğunun nəticələri göstərir ki, Qarabağ regionunda iqtisadi inkişaf tələbələrin psixoloji rifahına, gələcəyə inamına, təşəbbüskarlıq və işgüzarlıq səviyyəsinə müsbət təsir göstərir. Respondentlərin əksəriyyəti (təxminən 60–70%) hesab edir ki, regionda həyata keçirilən iqtisadi bərpa və inkişaf layihələri onların gələcək perspektivlərinə inamını artırır və sosial-mənəvi motivasiyasını yüksəldir. Bu, göstərir ki, iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşması yalnız maddi rifahı deyil, həm də subyektiv xoşbəxtlik və psixoloji sağlamlıq səviyyəsini yüksəldir.

İqtisadi inkişafın işgüzarlıq və təşəbbüskarlığa təsiri sorğuda iştirak edənlərin böyük əksəriyyəti tərəfindən müsbət qiymətləndirilib. 45% respondent bildirir ki, iqtisadi inkişaf onların təşəbbüskarlığını “əksər hallarda” artırır, 25% isə “həmişə” artırır. Bu, iqtisadi fəallığın psixoloji motivasiya və şəxsi təşəbbüs ilə birbaşa bağlı olduğunu göstərir. Beləliklə, iqtisadi siyasət yalnız maddi və infrastruktur layihələrinə fokuslanmaqla kifayətlənməməli, eyni zamanda fərdlərin daxili təşəbbüsünü və sosial aktivliyini dəstəkləyəcək mexanizmləri nəzərdə tutmalıdır.

Respondentlərin sosial-psixoloji perspektivləri də diqqətəlayiqdir. Əksər tələbələr regionda aparılan layihələrin ümidverici təsir göstərdiyini bildirirlər, bu isə uzunmüddətli sosial dayanıqlığın formalaşması üçün vacibdir. Sorğuda iştirak edənlər eyni zamanda iqtisadi inkişafın yalnız fərdlərin maddi vəziyyətinə deyil, onların psixoloji sabitliyinə, motivasiyasına və ictimai etimada təsir etdiyini qeyd edirlər. Bu isə iqtisadi bərpa prosesində sosial-psixoloji proqramların və psixososial xidmətlərin integrasiyasının vacibliyini vurğulayır. Sorğunun açıq cavab bölmələri həmçinin göstərir ki, gənclər regionda iqtisadi iştirak imkanlarının genişləndirilməsini, təhsil və iş imkanlarının artırılmasını, infrastruktur və biznes təşviqlərinin gücləndirilməsini prioritet kimi qiymətləndirirlər. Bu nəticələr, iqtisadi və psixoloji amillərin bir-birini tamamlayan şəkildə nəzərə alınmasının vacibliyini bir daha təsdiqləyir. Nəticə etibarilə, sorğu göstərir ki, Qarabağda dayanıqlı iqtisadi inkişaf yalnız maddi və infrastruktur göstəricilərin yüksəlməsi ilə deyil, həm də insanların psixoloji rifahı, motivasiyası, təşəbbüskarlığı və sosial aktivliyi ilə sıx bağlıdır. Bu yanaşma regionun uzunmüddətli dayanıqlığını təmin edir, iqtisadi bərpa prosesini sürətləndirir və gənclərin iqtisadi fəaliyyətə fəal cəlb olunmasına şərait yaradır.

Beləliklə, Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafı yalnız iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşması ilə deyil, həm də insanların mənəvi və psixoloji rifahının yüksəlməsi ilə xarakterizə olunmalıdır. Psixoloji sabitlik, sosial optimizm, özünə inam və gələcəyə inam bölgənin dayanıqlı inkişafının əsas dayaqlarıdır. Münaqişədən sonra əhali arasında travma, stress və sosial izolyasiya hallarının geniş yayılması bölgənin bərpası prosesinə əlavə çətinliklər yaradır. Bu baxımdan, iqtisadi və psixoloji amillərin uzlaşdırılması Qarabağın bərpası və inkişafının ən vacib istiqamətlərindən biri kimi dəyərləndirilməlidir.

Əlavə olaraq, bu prosesdə regionda psixososial xidmətlərin genişləndirilməsi, əhəlinin psixoloji rifahının monitorinqi və icmaların sosial dəstək mexanizmlərinin gücləndirilməsi vacibdir. Həmçinin, iqtisadi təşəbbüslərlə yanaşı, təhsil, məşğulluq və ictimai iştirak imkanlarının artırılması insanların həm iqtisadi, həm də psixoloji gücünü yüksəldərək regionun uzunmüddətli dayanıqlığını təmin edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bunyatova, A. War's psychological legacy: A study of mental health challenges among children and adolescents in Azerbaijan after the Second Karabakh War / A. Bunyatova. – Discover Mental Health, – 2025.
 2. Clark, A. E., Georgellis, Y., & Sanfey, P. Job satisfaction, subjective well-being and behavioural economics / A. E. Clark, Y. Georgellis, P. Sanfey. – Journal of Economic Behavior & Organization, – 2019.
 3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior / E. L. Deci, R. M. Ryan. – Psychological Inquiry, – 2000.
 4. Sen, A. Development as freedom / A. Sen. – New York: Alfred A. Knopf / Oxford University Press, – 1999.
 5. Diener, E., Lucas, R. E., & Oishi, S. Advances and open questions in the science of subjective well-being / E. Diener, R. E. Lucas, S. Oishi. – Collabra: Psychology, – 2018.
 6. Kahneman, D., & Deaton, A. High income improves evaluation of life but not emotional well-being / D. Kahneman, A. Deaton. – Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, – 2010. – 107(38), 16489-16493 s.
 7. Koyfman, V., & Hauser, R. Intrinsic motivation and burnout among higher education students: Implications for economic engagement / V. Koyfman, R. Hauser. – Journal of Educational Psychology, – 2022. – 114(1), 25-35 s.
 8. Karpov, A., & Karpova, E. Motivation and cognitive structure: Evidence from Russian educational studies / A. Karpov, E. Karpova. – Psychology in Russia: State of the Art, – 2016. – 9(2), 45-61 s.
 9. Layard, R. Mental health: The new frontier for labour economics / R. Layard. – IZA Journal of Labor Policy, – 2013.
 10. Richard Layard. (2013). Mental health: The new frontier for labour economics. IZA Journal of Labor Policy, 2, Article 2. <https://doi.org/10.1186/2193-9004-2-2>
 11. Rüstəmov, E. M. Azərbaycanlı yetkinlərdə sosial bağlılıq, psixoloji rifah və psixoloji dözümlülük arasındakı əlaqə / E. M. Rüstəmov. – Bakı: Psixologiya Elmi-Tədqiqat İnstitutu, – 2023.
-

PAMBIQ YETİŞDİRİLMƏSİNDƏ İQLİM DƏYİŞİKLİYİNİN PROQNOZU VƏ ADAPTASIYA STRATEGİYALARI: AZƏRBAYCAN ÜÇÜN MODELLEŞDİRMƏ YANAŞMASI

Leyla Tağıyeva İntiqam qızı,
i.ü.f.d Həsənova Mətanət Samik qızı
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
“Humanitar fənlər” kafedrası
Email: leyla.tagiyeva.80@mail.ru

Xülasə

Bu məqalədə iqlim dəyişikliyinə pambıq istehsalına təsiri və Azərbaycan şəraitində adaptasiya strategiyalarının işlənməsi istiqamətində aparılan araşdırmalar təqdim olunur. Qlobal iqlim dəyişiklikləri kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın azalmasına, su resurslarının tükənməsinə və torpaq degradasiyasına səbəb olur. Azərbaycanın aran rayonlarında pambıqçılıq iqlim dəyişikliklərinə ən həssas sahələrdən biridir, çünki məhsuldarlıq əsasən temperatur, yağıntı və suvarma şəraitindən asılıdır. Tədqiqatda CMIP6 iqlim modellərinin proqnoz məlumatları, FAO-nun CROPWAT proqramı və milli agroiklim göstəriciləri əsasında analiz aparılmışdır. Alınan nəticələr göstərir ki, 2050-ci ilə qədər temperaturun 1,8–2,3°C artması, yağıntıların isə 10–15% azalması gözlənilir. Bu dəyişikliklər pambıq məhsuldarlığını 12–25% azalda bilər. Adaptasiya tədbirləri kimi damcı suvarma texnologiyasına keçid, iqlimə davamlı toxum sortlarının seçilməsi və torpağın su tutma qabiliyyətinin artırılması təklif olunur. Məqalə pambıqçılıqda dayanıqlı inkişafın təmin olunması üçün elmi əsaslı qərarvermə mexanizmlərinin vacibliyini vurğulayır.

Tədqiqat nəticələri pambıqçılıqda iqlimə uyğun idarəetmə strategiyalarının hazırlanması üçün praktik əsas yaradır.

Açar sözlər: pambıqçılıq, iqlim dəyişikliyi, modeləşdirmə, adaptasiya, su resursları, məhsuldarlıq

1. GİRİŞ

İqlim dəyişikliyi XXI əsrin ən ciddi global problemlərindən biridir və onun kənd təsərrüfatına təsiri xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Son onilliklərdə global orta temperaturun artması, yağıntı rejimlərinin dəyişməsi və ekstremal hava hadisələrinin artması kənd təsərrüfatı bitkilərinin vegetasiya dövrlərinə və məhsuldarlığa ciddi təsir göstərir.

Pambıq (*Gossypium hirsutum* L.) iqlim amillərinə çox həssas bitkidir. Optimal temperatur diapazonu 25–32°C aralığında olduğundan, istilik stressi bitkinin fotosintez fəaliyyətini zəiflədir və məhsuldarlığı azaldır.

Azərbaycan üçün pambıqçılıq həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan strateji əhəmiyyətə malikdir.

Son illər dövlət proqramları çərçivəsində pambıqçılığın bərpa və inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Lakin su ehtiyatlarının azalması, Aran bölgəsində torpaqların duzlaşması və istilik streslərinin artması pambıqçılığın davamlı inkişafını çətinləşdirir. FAO və IPCC hesabatlarına görə, iqlim dəyişikliyi 2050-ci ilə qədər Orta Asiya regionunda kənd təsərrüfatı istehsalında 15–25% azalma ilə nəticələnə bilər (FAO, 2021; IPCC, 2023). Azərbaycan da bu regionun bir hissəsi olduğundan, oxşar risklərlə qarşı-qarşıyadır.

Azərbaycan iqtisadiyyatında pambıqçılıq yalnız kənd təsərrüfatının deyil, həm də regionların sosial inkişafının mühüm hissəsidir. 2022-ci ildə pambıqçılıqla məşğul olan ailələrin sayı 200 minə yaxın olmuşdur.

İqlim dəyişikliyi nəticəsində yaranan məhsul itkiləri bu ailələrin gəlir səviyyəsinə birbaşa təsir edir və kənd yerlərində sosial sabitliyi zəiflədir. Bu baxımdan pambıqçılıqda iqlimə adaptasiya tədbirlərinin yalnız aqrotekniki deyil, həm də sosial-iqtisadi xarakter daşması vacibdir. BMT-nin Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə əsasən, kənd təsərrüfatında iqlim adaptasiyası yoxsulluğun azaldılması və ərzaq təhlükəsizliyinin qorunması ilə sıx bağlıdır (UNDP, 2023).

2. ƏDƏBİYYAT İCMALI

İqlim dəyişikliyi və kənd təsərrüfatı arasında əlaqə son 30 ildə global elmi ədəbiyyatın əsas mövzularından birinə çevrilmişdir. FAO (2021) və Rosenzweig et al. (2019) tədqiqatlarına əsasən, pambıq iqlim dəyişikliklərinə ən həssas bitkilərdən biridir. Temperaturun 1°C artması məhsuldarlığın 6–8%

azalmasına səbəb olur. Azərbaycan üzrə Məmmədov (2020) və Əliyev (2022) müəyyən etmişdir ki, son 30 ildə orta illik temperatur 1,2°C artmış, yağıntıların miqdarı isə 10–12% azalmışdır. Bu, pambıqçılıqda suvarma yükünü və enerji sərfiyyatını artırır.

UNEP (2022) və FAO (2020) hesabatları göstərir ki, iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə yalnız texnoloji deyil, həm də idarəetmə səviyyəsində tədbirlər tələb edir. Hindistan, Türkiyə və Avstraliyada aparılan adaptasiya layihələri (məsələn, “Smart Irrigation” və “Climate-Smart Cotton”) su sərfini 35–40%, məhsuldarlığı isə 15–20% artırmışdır. Azərbaycan üçün bu modellərin lokallaşdırılmış versiyasının tətbiqi mümkündür.

Türkiyə və Özbəkistan təcrübələri göstərir ki, pambıqçılıqda iqlimə adaptasiya uğurlu olur, əgər texniki tədbirlərlə yanaşı idarəetmə və maliyyə mexanizmləri də tətbiq edilir. Məsələn, Türkiyədə “Su resurslarının inteqrasiyalı idarə edilməsi” proqramı nəticəsində pambıq istehsalı üçün su sərfi 2018–2022-ci illərdə 37% azalmışdır.

Azərbaycan üçün bu modeldən öyrəniləcək məqam suvarma sistemlərinin yenidənqurma və müasir hesablama texnologiyalarına keçiddir. Bununla yanaşı, FAO (2023) məlumatına görə, Cənubi Qafqaz regionunda pambıq istehsalında texnoloji modernləşmə tədbirləri məhsuldarlığı 18–25% artırmaq potensialına malikdir.

Son illərdə Orta Asiya və Qafqaz regionu üzrə aparılan araşdırmalar göstərir ki, iqlim dəyişiklikləri kənd təsərrüfatı bitkilərinin strukturuna və məhsul çeşidinə təsir göstərir. Qazaxıstan və Özbəkistanda aparılan tədqiqatlara görə, iqlim istiləşməsi nəticəsində pambıq istehsalının cənub rayonlarından mərkəzi zonalara doğru yerdəyişməsi müşahidə olunur (World Bank, 2024). Azərbaycan üçün bu proses eyni istiqamətdə baş verə bilər.

Həmçinin, iqlim modellərinin proqnozları göstərir ki, Cənubi Qafqazda yağıntıların azalma trendləri 2040-cı ildən sonra daha sabit xarakter alacaq. Bu, pambıq üçün suvarma tələbatının artmasına, su ehtiyatlarının idarə edilməsində yeni yanaşmaların tələb olunmasına səbəb olacaq (IPCC, 2023).

Beynəlxalq tədqiqatlarda (FAO, 2022; UNEP, 2022) qeyd edilir ki, iqlimə uyğun kənd təsərrüfatı texnologiyalarının tətbiqi kənd təsərrüfatında iqlim risklərinin 40%-dək azalmasına gətirib çıxara bilər. Bu, Azərbaycan üçün də aktual istiqamətdir.

Son illərdə aparılan tədqiqatlar pambığın iqlim amillərinə qarşı fərqli reaksiyalarını da ortaya qoyur. Lal (2020) və Ahmed et al. (2022) tərəfindən qeyd edilir ki, yüksək temperatur şəraitində pambığın vegetativ inkişafı sürətlənsə də, reproduktiv mərhələdə lif formalaşması zəifləyir. Bu, xüsusilə 33°C-dən yuxarı temperaturda müşahidə olunur.

Həmçinin torpaq rütubətinin azalması nəticəsində pambığın kök sistemi dərinləşir, lakin su və qida maddələrinin mənimsənilməsi zəifləyir. Bu, məhsul keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir və torpağın strukturunda dəyişiklik yaradır.

Beynəlxalq araşdırmalar göstərir ki, su çatışmazlığı olan zonalarda torpağın üzvi maddə tərkibini 1% artırmaq məhsuldarlığı 5–6% artırmaqla bilər (FAO, 2022). Bu nəticə torpaq münbitliyinin qorunmasının pambıqçılıqda strateji əhəmiyyətini vurğulayır.

3. Metodologiya

Tədqiqat 1980–2020-ci illər üzrə iqlim göstəriciləri və pambıq məhsuldarlığı məlumatları əsasında aparılmışdır (Ministry of Ecology, 2023). Beş əsas pambıqçılıq rayonu – Mingəçevir, Saatlı, Sabirabad, Biləsuvar və Ağcabədi üzrə temperatur, yağıntı, rütubət və məhsuldarlıq göstəriciləri analiz edilmişdir. 2030–2050 və 2050–2080 dövrləri üçün iqlim proqnozları CMIP6 modellərinə əsaslanaraq qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi pambıqçılıq rayonlarında iqlim dəyişikliyinə məhsuldarlığa təsirini müəyyənləşdirmək və uyğunlaşma tədbirlərini müəyyənləşdirmək olmuşdur. Nəticələr göstərmişdir ki, Sabirabad və Saatlı rayonlarında temperatur artımı ilə məhsuldarlıq arasında güclü mənfi korrelyasiya mövcuddur. Bu isə göstərir ki, iqlim amilləri birbaşa təsir mexanizminə malikdir.

Araşdırma çərçivəsində statistik təhlillərlə yanaşı, keyfiyyət göstəricilərinə əsaslanan ekspert qiymətləndirmə metodu da tətbiq edilmişdir. Pambıq istehsalı ilə məşğul olan 50-dən çox fermer arasında sorğu keçirilmiş, onların iqlim dəyişikliklərinə reaksiyası və təsərrüfat səviyyəsində uyğunlaşma tədbirləri qiymətləndirilmişdir.

Respondentlərin 78%-i iqlim dəyişikliklərinin artıq öz təsərrüfatlarında mənfi nəticələr verdiyini bildirmişdir. Ən çox qeyd olunan problemlər torpağın rütubət balansının pozulması, suvarma çətinlikləri və yüksək temperatur şəraitində məhsul itkisi olmuşdur.

Bu nəticələr həm modelləşdirmə, həm də sosial analizlərlə uyğun gəlir və pambıqçılıqda kompleks adaptasiya tədbirlərinin vacibliyini təsdiqləyir.

Tədqiqatın etibarlılığını artırmaq məqsədilə analizlərdə həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəriciləri istifadə olunmuşdur. Meteoroloji məlumatların zaman sıraları üzrə trend analizləri Mann-Kendall testinə əsasən aparılmış və nəticələr statistik cəhətdən əhəmiyyətli hesab edilmişdir ($p < 0.05$). Bundan əlavə, müxtəlif iqlim ssenariləri (RCP4.5 və RCP8.5) üzrə modelləşdirmə nəticələri müqayisə edilərək, pambıq istehsalında iqlim elastikliyi göstəricisi hesablanmışdır. Nəticələr göstərir ki, yüksək emissiya ssenarisində məhsuldarlıq itkisi orta emissiya ssenarisindən təxminən 1,5 dəfə çoxdur.

Bu fakt Azərbaycan üçün iqlim adaptasiyasının zəruriliyini bir daha təsdiq edir. (IPCC, 2023; World Bank, 2024).

İqlim dəyişikliklərinin pambıqçılığa təsirini qiymətləndirmək üçün integrasiyalı yanaşma tətbiq edilmişdir. Bu yanaşma həm meteoroloji analiz, həm də iqtisadi modelləşdirməni əhatə edir. İqtisadi modelləşdirmə FAO-nun "AquaCrop" sisteminə əsaslanmış və pambığın su ehtiyacının dəyişməsi ilə məhsuldarlıq arasındakı əlaqə qiymətləndirilmişdir. Nəticələr göstərmişdir ki, suvarma səmərəliliyinin 10% artması məhsuldarlığı 6–8% artırır. Bu göstərici Azərbaycan üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir, çünki ölkədə pambıq istehsalının 80%-i suvarmadan asılıdır (FAO, 2023).

4. Nəticələr və müzakirə

Aparılan modelləşdirmələr göstərir ki, 2050-ci ilə qədər temperaturun 1,8–2,3°C artımı və yağıntıların 10–15% azalması pambıq məhsuldarlığını 15–25% azalda bilər. Suvarma sularına tələbin artması fermerlər üçün istehsal xərclərinin yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Məsələn, 2023-cü ildə pambıq lifinin ixrac dəyəri 110 milyon ABŞ dolları olmuşdur; məhsuldarlığın 15% azalması ixrac gəlirlərində 17 milyon dollarlıq itki deməkdir (OECD, 2021).

Eyni zamanda, temperatur artımı lif keyfiyyətinə də təsir göstərir: lif uzunluğu 5–7%, möhkəmliyi 8–10% azala bilər (Cotton Research Institute, 2022). Su qıtlığı və torpaqların duzlaşması nəticəsində Aran rayonlarında torpaq münbitliyinin azalması müşahidə olunur. Bu təsirlər sosial baxımdan da mənfidir – kənd yerlərində məşğulluğun azalması, gəlir səviyyəsinin düşməsi və kənddən şəhərə miqrasiyanın artması kimi problemlər yaranır.

İqlim dəyişikliklərinin iqtisadi təsirləri pambıq sektorunda xüsusilə ixrac və məşğulluq göstəricilərində özünü göstərir. Azərbaycanın qeyri-neft ixracında pambığın payı 2023-cü ildə 3,8% təşkil etmişdir. Əgər iqlim amilləri nəzərə alınmazsa, bu payın 2035-ci ilə qədər 2%-ə enəcəyi proqnozlaşdırılır.

Eyni zamanda, pambıqçılıqda hər 1°C temperatur artımı istehsal xərclərini orta hesabla 5–7% artırır, çünki əlavə suvarma, gübrə və pestisid xərcləri yaranır (OECD, 2021).

Regionlar üzrə müqayisə göstərir ki, Mingəçevir və Yevlax rayonlarında məhsuldarlıqda azalma tendensiyası daha zəif, Saatlı və Sabirabadda isə daha güclüdür. Bu, əsasən torpaq növlərinin fərqli mexaniki tərkibi və suvarma infrastrukturunun vəziyyəti ilə izah olunur.

Əlavə olaraq, modelləşdirmə nəticələrinə görə, Biləsuvar rayonunda iqlim təsirinin kompensasiya potensialı yüksəkdir — burada torpaq su tutumu və damcı suvarma sistemlərinin geniş tətbiqi bu təsirləri 30%-ə qədər azalda bilər (FAO, 2023).

Qlobal tədqiqatlarla müqayisədə Azərbaycanın pambıqçılıq zonaları orta risk səviyyəsində hesab olunur. Bu, düzgün idarəetmə siyasəti ilə risklərin azaldılmasının mümkünliyünü göstərir.

Ekoloji baxımdan isə, torpaq duzlaşması və su ehtiyatlarının azalması kənd təsərrüfatı ekosistemlərinin sabitliyini pozur. Bu, Aran rayonlarında məhsuldarlığın qeyri-bərabər paylanmasına səbəb olur. Saatlı və Sabirabad rayonlarında son 5 ildə orta məhsuldarlıq 2,4–2,6 t/ha civarındadır, halbuki Ağcabədi və Tərtərdə bu göstərici 3,1 t/ha olmuşdur.

İqlim dəyişiklikləri pambıqçılıqda yalnız məhsuldarlığa deyil, həm də sosial və ekoloji sistemlərə təsir göstərir. Torpaqların duzlaşması və su çatışmazlığı kənd icmalarında iqtisadi gərginlik yaradır. FAO (2022) hesabatına əsasən, kənd yerlərində əkin sahələrinin 20%-dən çoxu artıq iqlim riskləri səbəbindən istifadəsiz

qalır. Bu proseslər Aran rayonlarında kənddən şəhərə miqrasiyanın artmasına və əkin dövriyyəsinin azalmasına gətirib çıxarır.

İqlim proqnozları göstərir ki, gələcəkdə pambıq istehsalında iqlim riskləri regionlar üzrə qeyri-bərabər paylanacaq. Şimal-qərb bölgəsində su ehtiyatlarının azalması əsas risk faktoru kimi çıxış edəcək, cənub rayonlarında isə istilik stressi daha çox müşahidə olunacaq. Bu səbəbdən adaptasiya tədbirləri regional fərqlərə əsaslanmalıdır.

Bundan əlavə, pambıqçılıqda resurs effektivliyi və enerji qənaəti üzrə tədbirlər iqlim təsirlərinin yumşaldılmasında mühüm rol oynaya bilər (FAO, 2023). Bunun qarşısını almaq üçün torpaq bərpası proqramlarının və regional su paylanma planlarının hazırlanması zəruridir (UNEP, 2023).

5. Adaptasiya strategiyaları və nəticə

İqlim dəyişikliyi ilə mübarizədə əsas məqsəd pambıqçılığın dayanıqlığını artırmaqdır. Ən effektiv tədbirlər sırasında səmərəli suvarma texnologiyasının tətbiqi, iqlim streslərinə tolerant sortların seçilməsi və torpağın su tutma qabiliyyətinin artırılması durur (FAO, 2022). Fermerlər arasında iqlim biliklərinin artırılması və maliyyə dəstəyi mexanizmlərinin genişləndirilməsi vacibdir. Pambıqçılıqda iqlimə uyğun texnologiyaların tətbiqi yalnız texniki deyil, həm də idarəetmə və maarifləndirmə tədbirləri tələb edir. Fermerlər üçün regional iqlim təlimləri, suvarma planlaşdırılması və torpaq rütubətinin izlənməsi sistemləri tətbiq edilməlidir (FAO, 2021).

Kənd təsərrüfatında rəqəmsal idarəetmə alətləri – peyk müşahidəsi, sensor əsaslı nəzarət sistemləri və süni intellekt modelləri – iqlim risklərinin operativ izlənməsinə imkan verir. Bu texnologiyalar artıq Türkiyə və Özbəkistanda sınaqdan keçirilmiş və müsbət nəticələr əldə edilmişdir (Turkish Agricultural Journal, 2023).

Azərbaycanda bu modellərin tətbiqi pambıqçılığın ekoloji və iqtisadi dayanıqlığını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaqla bilər.

Türkiyə və Özbəkistanda tətbiq olunan “Smart Irrigation” sistemləri su sərfini 40%, məhsuldarlığı isə 20%-ə qədər artırmışdır (Turkish Agricultural Journal, 2023). Azərbaycan üçün bu təcrübələrin lokallaşdırılması iqlimə uyğun kənd təsərrüfatı modelinin formalaşmasına imkan verə bilər.

Bundan başqa, dövlət və özəl sektor əməkdaşlığı gücləndirilməli, iqlim riskləri haqqında erkən xəbərdarlıq sistemləri yaradılmalıdır. Elmi tədqiqat institutları və universitetlər arasında əməkdaşlıq çərçivəsində iqlim streslərinə tolerant sortların yaradılması və aqrometeoroloji monitoring sistemi qurulmalıdır (UNEP, 2022; OECD, 2021).

Yekun olaraq, tədqiqat göstərir ki, iqlim dəyişikliyi pambıq istehsalının gələcəyinə real təhdid yaradır. Bu risklərin azaldılması üçün elmi əsaslı, texnoloji və institusional tədbirlərin birgə tətbiqi vacibdir.

Nəticələr göstərir ki, pambıq istehsalında iqlimə davamlı modellərin tətbiqi həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli üstünlüklər verir. Qısamüddətli dövrdə məhsuldarlıq sabitləşir, uzunmüddətli perspektivdə isə torpağın bioloji aktivliyi və su balansı qorunur.

FAO (2023) və UNEP (2023) tərəfindən təqdim olunan “Regional Adaptation Framework” sənədinə əsasən, iqlimə uyğun kənd təsərrüfatı sistemlərinə keçid fermer gəlirlərini orta hesabla 18–22% artırmaqla bilər.

Buna görə də, pambıqçılıqda elmi əsaslı qərarvermə, rəqəmsal monitoring və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin integrasiyası prioritet istiqamət kimi qiymətləndirilməlidir.

Nəticələr pambıqçılığın iqlimə adaptasiyasında multidissiplinar yanaşmanın vacibliyini göstərir.

Gələcək tədqiqatlar üçün prioritet istiqamətlərə iqlim modelləşdirməsində süni intellektin tətbiqi, torpaq mikroorqanizmlərinin dəyişikliklərinin öyrənilməsi və pambıq sortlarının genetik davamlılığının artırılması daxildir.

İqlim dəyişikliklərinə uyğunlaşma strategiyalarının tətbiqi təkcə pambıq istehsalının davamlılığını deyil, həm də kənd icmalarının iqtisadi sabitliyini təmin edir. Bunun üçün kənd təsərrüfatı kreditləri və sığorta mexanizmləri iqlim risklərini nəzərə almalıdır. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində yaradılacaq iqlim innovasiyaları mərkəzləri fermerlər üçün texnoloji dəstək və təlim bazası rolunu oynaya bilər. Eyni zamanda, gənc fermerlər üçün “ağıllı suvarma laboratoriyaları” və iqlimə uyğun torpaq monitoring sistemləri yaradılması zəruridir (UNDP, 2023; World Bank, 2024).

Azərbaycan üçün regional iqlim mərkəzlərinin yaradılması və aqrometeoroloji məlumat bazalarının rəqəmsallaşdırılması pambıqçılığın elmi idarə olunmasını gücləndirə bilər. Bu yanaşma həm iqtisadi, həm ekoloji, həm də sosial baxımdan dayanıqlı pambıq istehsalını təmin edəcəkdir (World Bank, 2024).

Ədəbiyyat

1. FAO (2020). Agro-Ecological Zoning Guidelines for Arid Regions.
 2. FAO (2021). Climate-Smart Agriculture.
 3. FAO (2022). Sustainable Cotton Production Systems.
 4. IPCC (2023). Sixth Assessment Report.
 5. UNEP (2022). Global Adaptation Gap Report.
 6. OECD (2021). Climate Policy and Rural Development.
 7. World Bank (2024). Agriculture and Water Management in Central Asia.
 8. Məmmədov R. (2020). Azərbaycan pambıqçılığında iqlim riskləri. Bakı.
 9. Əliyev S. (2022). Suvarma sistemlərinin optimallaşdırılması üzrə tədqiqatlar.
 10. Cotton Research Institute (2022). Impact of Heat Stress on Cotton Production.
 11. FAO (2023). Regional Climate Adaptation Framework for Central Asia.
 12. UNEP (2023). Sustainable Agriculture and Climate Resilience Report.
 13. World Bank (2023). Coping with Climate Risks in Agriculture.
 14. Lal, R. (2020). Soil and Water Conservation in Semi-Arid Regions.
 15. Ahmed, S., & Khan, M. (2022). Temperature Impact on Cotton Growth Stages.
 16. IPCC (2023). Climate Scenarios and Regional Projections.
 17. UNDP (2023). Sustainable Development Goals and Climate Adaptation in Agriculture.
 18. FAO (2023). AquaCrop Model for Water-Efficient Cotton Production.
 19. UNEP (2023). Land Degradation and Water Stress in Central Asia.
 20. UNDP (2024). Climate Resilience and Agricultural Innovation for Central Asia.
 21. FAO (2024). Regional Guidelines for Climate-Resilient Crop Management.
-

Xəlilova Vəsilə Əhməd qızı, i.ü.f.d

Bakı Regional Məşğulluq Mərkəzi-DOST əlaqələndiricisi

xelilova.vesile@mail.ru

**Biz bu gün Xankəndinin mərkəzindəyik, Azərbaycan Bayrağı altında, bu, tarixi hadisədir
Prezident İlham Əliyev**

Xülasə

İşğaldan azad olunmuş torpaqlarımızda aparılan yenidənqurma və bərpa işləri bu gün Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində olmaqla prioritet istiqamətlərdəndir. Bu proses həm dövlət, həm də özəl strukturların fəal iştirakı ilə baş verir. Otuz ilə yaxın bir müddət ərzində işğal altında olan digər ərazilərimiz kimi Xankəndi də indi böyük infrastruktur layihələri və bərpa işləri ilə yenidən qurulur.

Məqalədə Xankəndinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsinin əsas prioritetləri göstərilərək, şəhərin yenidən qurulması üçün Baş Planın təsdiq edilməsi, infrastrukturun bərpası, investisiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq və regional inkişaf, “Ağıllı şəhər” və “Yaşıl enerji zonası” konsepsiyasının tətbiqinin xüsusi rolu və əhəmiyyətindən bəhs edilir.

Regionda investorlar üçün geniş imkanlar olması baxımından dövlət və qeyri-dövlət investisiyalarının cəlb edilməsi dayanıqlı iqtisadi artım üçün münbit zəmin yaradır.

“Ağıllı şəhər”, “Yaşıl enerji” layihələrinin icrası Xankəndinin innovativ və rəqəmsal gələcəyindən xəbər verir.

Summary

The reconstruction and restoration work carried out in our liberated lands is one of the priority areas of the Azerbaijani state today. This process is taking place with the active participation of both state and private structures. Like other territories under occupation for nearly thirty years, Khankendi is now being rebuilt with major infrastructure projects and restoration works.

The article outlines the main priorities for modeling the economic development of Khankendi, and discusses the special role and importance of approving the Master Plan for the reconstruction of the city, restoring infrastructure, attracting investments, International and regional development, and implementing the concepts of “Smart City” and “Green Energy Zone”.

In view of the wide opportunities for investors in the region, attracting public and non-public investments creates a fertile ground for sustainable economic growth.

The implementation of the “Smart City” and “Green Energy” projects indicates the innovative and digital future of Khankendi.

Açar sözlər: Xankəndi, yenidənqurma, dayanıqlı inkişaf, investisiya, infrastruktur

Keywords: Khankendi, reconstruction sustainable, development, investment, infrastructure

Otuz ilə yaxın bir müddətdə mənfur düşmənlərimiz bizim mənəvi, mədəni, tarixi, ekoloji sərvətlərimizi talan edərək, torpaqlarımızın böyük bir qismini, o cümlədən Xankəndi şəhərini işğal altında saxlamışdır. Tarixi zəfərimiz nəticəsində digər ərazilərimiz kimi, Xankəndi də öz sahiblərinə qovuşdu.

Xankəndi Qarabağ yaylasının 900 metr yüksəklikdə salınan qədim yaşayış mərkəzidir; Şuşa silsiləsinin cənub yamacına söykənən şəhər orta əsr karvan yollarından sovet dövrünün sənaye qovşağına, XX I əsrin “ağıllı şəhər” modelinə qədər müxtəlif tarixi mərhələlər keçib. Etnik və mədəni mozaika, strateji coğrafiya və təbii ehtiyatların kəsişdiyi məkan olan Xankəndi 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq silahlı münaqişənin episentrinə çevrildi; minlərlə insan köçkün düşdü, təsərrüfat infrastrukturunu sıradan çıxtdı. 2023-cü ilin sentyabrında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin antiterror tədbirləri nəticəsində şəhər üzərində suveren nəzarət tam bərpa olundu və “Böyük Qayıdış” konsepsiyasının yeni fazası Xankəndidə start götürdü. [1]

Azərbaycan Respublikasının güclənməsi nəminə aparılan uzaqgörən xarici siyasətin və görülən sistemli işlərin məntiqi davamı işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası və dayanıqlı inkişafının, milli iqtisadiyyata sürətli inteqrasiyasının və bu ərazilərə Böyük Qayıdışın təmin edilməsidir. Bu

baxımdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2022-ci il 16 noyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı” böyük siyasi əhəmiyyət daşıyır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün nəticələrinin aradan qaldırılması, işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən qurulması, bərpa, regiona əhalinin geri qayıdışının təmin edilməsi, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və son nəticədə bölgənin tarazlı və dayanıqlı inkişafına nail olunması məqsədilə əlverişli mühitin yaradılması Dövlət Proqramının ümumi qayəsini təşkil edir. [2]

Aparılan yüksək səviyyəli yenidənqurma işləri azad olunmuş torpaqlarımızda infrastrukturun qurulması, burada iqtisadiyyatın, sosial həyatın bərpa, Dövlət Proqramının uğurlu icrasının təmin edilməsinə yönəlməklə yanaşı, məsələnin elmi əsaslarla həllini də zəruri edir. Azad olunmuş ərazilərimizdə iqtisadiyyatın üstünlük verilməli olan sahələrinin düzgün müəyyənləşdirilməsi, kompleks və sistemli yanaşma həlli vacib məsələlərdəndir. “Ağıllı şəhər”, “Ağıllı kənd”, “Yaşıl enerji” layihələrinin icrası Qarabağın, o cümlədən Xankəndinin innovativ və rəqəmsal gələcəyindən xəbər verir.

Rəqəmsal iqtisadiyyat regiona investisiyaların, maliyyə və insan resurslarının, rəqabət qabiliyyətli insan resurslarının cəlb edilməsi baxımından əvəzsizdir. Rəqəmsal iqtisadiyyatda xarici ticarətin sürətləndirilməsi və genişləndirilməsi gözlənilir. Rəqəmsal və logistik infrastrukturun qurulması, günün istənilən vaxtında ticarət əməliyyatlarının aparıla bilməsi ilə ticarət dövriyyəsinə artırır, rəqabət güclənir. Rəqəmsal iqtisadiyyat C.Keynsin tələbə fokuslandığı kimi tələbə fokuslanmır. Bu daha çox iqtisadiyyatın təklif hissəsinə fokuslanır.

Qarabağda rəqəmsallaşmanı həyata keçirmək üçün 2 əsas vəzifə qarşıya qoyulur. Birincisi, rəqəmsal infrastruktur. Fiziki infrastruktur çox yaxşıdır, şübhəsiz ki, belə də olmalıdır və biz bunun şahidiyik. Amma rəqəmsal infrastruktur qurulmalıdır. Bu, ilk növbədə çox sadə görünən və həlli də çox sadə olan, amma böyük maliyyə tutumu tələb edən sürətli və keyfiyyətli internetdir. İkincisi rəqəmsal savadlılıqdır. Burada söhbət təkcə istehsalçılardan yox, daha çox istehlakçıların rəqəmsal savadlılığından gedir.[3]

Bu baxımdan Xankəndinin gələcək iqtisadiyyatının sahə strukturu, texnoloji səviyyəsi, iqtisadiyyat quruculuğu xərclərinin optimallaşdırılması və maliyyələşmə mənbələri, buradakı biznes imkanları haqqında elmi tədqiqatlar aparmaq, mövcud bilikləri sistemləşdirmək, bu bölgənin ölkə iqtisadiyyatına verəcəyi töhfəni detalları ilə qiymətləndirmək olduqca vacibdir.

İşğaldan əvvəl Xankəndinin ölkənin sənaye bazarında özünəməxsus yeri var idi. Belə ki, Xankəndində tikilmiş müəssisələr vilayətin sənaye məhsulunun yarısından çoxunu istehsal edirdi. Xankəndində bütün Cənubi Qafqazda tanınan ipək kombinatı, ayaqqabı, xalça, tikiş fabrikləri, süd kombinatı və şərab zavodu fəaliyyət göstərirdi. Elektrotexniki zavodun, mebel fabrikinin, tikinti materialları kombinatının məhsulları isə Azərbaycanın daxili bazarında özünə layiqli yer tutmuşdur.

Şəhərin yenidən qurulması, infrastrukturun bərpa, investisiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq və regional inkişaf, xüsusi ilə şəhərin yenidənqurulması üçün Baş Planın təsdiq edilməsi, “Ağıllı şəhər” və “Yaşıl enerji zonası” konsepsiyasının tətbiqi Xankəndinin iqtisadiyyat quruculuğunun modelləşdirilməsinin əsas prioritetlərindəndir.

-Baş Planın təsdiq edilməsi- Xankəndi şəhərinin Baş planı artıq təsdiqlənmək üzrədir. Şəhərdə “Zəfər parkı” salınır, “Zəfər muzeyi” bərpa olunur. Yaşayış evləri bərpa edilir, inzibati binalar tikilir, kommunikasiyalar yenidən qurulur. 2024-2025-ci illərdə aeroport-şəhər magistralı, 110/35 kV-lıq yarımstansiya, 30 kilometr içməli su kəməri və 5G şəbəkə infrastrukturunu kimi layihələr ard-arda reallaşdırıldı; indi regionda “yaşıl enerji” və sürətli dəmir yolu qovşağı üzərində fokuslanan yenidənqurma prosesi gedir. Artıq ilk təhsil və səhiyyə müəssisələri yerli kadrlarla fəaliyyətə başlayıb. Şəhər planlaşdırması “15 dəqiqəlik yürümə radiusu” konseptinə uyğunlaşdırılır: yaşayış massivindən iş, təhsil, xidmət zonalarına piyada çıxış imkanı təmin edilir, məhəlli yağmur sularının toplanması və günəş panellərinin integrasiyası ilə ekoloji dayanıqlılıq prioritet götürülür. Xankəndi həm də mədəni irs ümumiləşdiricisi roluna qayıdır: 19-cu əsr memarlıq nümunələri, qədim Alban məbəd qalıqları və sovet konstruktivizmini təmsil edən binalar bərpa proqramına daxil edilib. Beləliklə, şəhər post-münaqişə mərhələsində yalnız fiziki restavrsasiya deyil, sosial kapitalın regenerasiyası üçün də regional laboratoriyaya çevrilir [1].

-İnfrastrukturun bərpası və yenidən qurulması- İşğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası, dayanıqlı inkişafının və əhalinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin olunması üçün zəruri infrastrukturun yaradılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır..Azərbaycanın strateji şəhərlərindən biri olan Xankəndi də bu gün genişmiqyaslı bərpa və quruculuq proseslərinin mərkəzində yer alır. Xankəndidə sosial-iqtisadi infrastrukturun müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması əhalinin mərhələli şəkildə geri dönüşünü təmin edən əsas amillərdən biridir. Bu sistemli fəaliyyət Xankəndinin gələcək inkişafı üçün möhkəm təməl yaradır. Qarabağ bölgəsində aparılan ardıcıl və planlı bərpa-quruculuq tədbirləri çərçivəsində Xankəndi də iqtisadi fəallığın artdığı əhəmiyyətli mərkəzlərdən birinə çevrilməkdədir. Burada biznes və sahibkarlıq mühitinin dirçəldilməsi, yeni əməkdaşlıq imkanlarının formalaşması dövlətin təşviq etdiyi prioritetlər sırasındadır. Xüsusilə də dövlət qurumları ilə özəl sektor arasında qurulan etibarlı tərəfdaşlıq modeli şəhərin uzunmüddətli iqtisadi inkişafını təmin edəcək əsas mexanizmlərdən biri hesab olunur [4].

Aparılan yenidənqurma , bərpa və şəhərsalma işləri qabaqcıl urbanizasiya modellərinin tətbiqi ilə, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə xidmət edəcək şəhərsalma prinsipləri və normalarına uyğun həyata keçiriləcəkdir. Şəhərsalma tədbirləri çərçivəsində texnoloji, demoqrafik və ekoloji şərtlərin təsiri altında dünyada dəyişən global şəhər planlaşdırma tendensiyaları nəzərə alınmalıdır. Bu tendensiyaların adaptiv tətbiqi yaşayış məntəqələrində iqtisadi məhsuldarlığın artımına, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə və dayanıqlılığın möhkəmlənməsinə əlavə stimül verəcəkdir [2].

Ərazilərin minalardan və digər hərbi sursatdan təmizlənməsi və bu sahədə humanitar minatəmizləmə fəaliyyəti üçün mövcud potensialın mərhələli şəkildə artırılmasının təşkili işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması istiqamətində əsas prioritetlərdən biridir. Bu baxımdan cəvşəhər modelinin ayrılmaz hissəsi kimi Xankəndi ətrafında 1200 hektar mina təmizləmə zonası artıq sertifikatlaşdırılıb; BBC-2 robot platformaları və belçika istehsalı müasir minatəmizləmə maşınları 2024-də 1 milyon kvadratmetr sahəni təhlükəsizləşdirib.[1].

-İnvestisiyaların cəlb edilməsi, biznes fəaliyyətinin inkişafına dəstək verilməsi- Xankəndinin bərpası, yenidən qurulması investorlar üçün geniş imkanlar açır. Burada kənd təsərrüfatı, turizm, enerji və İKT sahələrində investisiyalar üçün münbit şərait var.. Xankəndinin yenidən qurulmasına dövlət və qeyri-dövlət investisiyalarının cəlb edilməsi dayanıqlı iqtisadi artım üçün zəmin yaradır.

“Bu günə qədər özəl investorlar tərəfindən Qarabağ regionuna 65 milyon manatdan çox vəsait yatırılıb və bütün bu vəsaitlər Xankəndi, Ağdərə və Xocalıda yeni iş yerlərinin yaradılmasına yönəldilib. Artıq təxminən 3 min yeni iş yeri açılıb, yaxın aylarda isə bu göstəricinin 7 minə çatacağı gözlənilir. Bölgədə sənaye obyektlərinin istifadəyə verilməsi istiqamətində də ciddi işlər görülüb: "Artıq kərpic və dəmir-beton zavodlarının açılışı olub. Yaxın günlərdə isə onlarla yeni sənaye müəssisəsinin istismara verilməsi planlaşdırılır”[5].

. Kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye və logistika kimi sahələrdə investisiya axınlarının artması regional inkişafın və məşğulluğun dəstəklənməsinə töhfə verəcək.

-Beynəlxalq və regional əməkdaşlıq- Xankəndini gələcəkdə beynəlxalq işgüzar görüşlərin və konfransların keçirildiyi bir mərkəzə çevrilməsi də mühüm istiqamətlərdəndir. Artıq Xankəndi təkcə mühüm yaşayış məntəqəsi deyil, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq və fəal regional dialoq məkanına çevrilir. Burada keçirilən yüksək səviyyəli forumlar, iqtisadi konfranslar və işgüzar tədbirlər şəhərin regional əhəmiyyətini və iqtisadi potensialını bir daha ön plana çıxarır [4].

İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Xankəndidə keçirilən XVII sammitinin məhz bu şəhərdə keçirilməsinin də tarixi əhəmiyyəti var.

“Xankəndidən verilən sülh mesajı, regionda dayanıqlı inkişaf üçün əsas təməllərdən biridir. İƏT Zirvə Görüşü, üzv ölkələrdən və digər beynəlxalq tərəfdaşlardan investorları cəlb etmək üçün əla bir vitrin rolunu oynayacaq. Kənd təsərrüfatı, turizm, enerji, İKT və digər sektorlarda yeni layihələr təqdim edilə bilər ki, bu da regionun iqtisadi canlanmasına mühüm töhfə verəcəkdir. Xankəndidə keçirilən İƏT-in 17-ci Zirvə Görüşü Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasından sonra şəhərin yeni bir dövrə qədəm qoyduğunu simvolizə edir. Xankəndi bu zirvə ilə beynəlxalq arenada öz yerini möhkəmləndirdi və gələcəkdə regional əməkdaşlığın parlaq nümunələrindən birinə çevrilmə potensialını nümayiş etdirdi. Xüsusilə, Qarabağda nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və Zəngəzur dəhlizinin açılması perspektivləri fonunda, bu zirvə regional

bağlantıları daha da gücləndirmək üçün yeni imkanlar yarada bilər. Nəqliyyat dəhlizləri yalnız ticarəti asanlaşdırmayacaq, həm də insanlar arasında əlaqələri möhkəmləndirəcək və regionun ümumi inkişafına töhfə verəcək.” [6].

–“Ağıllı şəhər” və “Yaşıl enerji zonası” konsepsiyalarının tətbiqi- Əhalinin dayanıqlı məskunlaşmasının təmin edilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də “ağıllı şəhər” konsepsiyası əsasında yeni müasir şəhər salınması ilə layiqli həyat şəraitinin təmin edilməsidir. Etibarlı su, elektrik, qaz, istilik təminatının həyata keçirilməsi ilə bağlı zəruri layihələrin həyata keçirilməsi baxımından bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə əsaslanan “yaşıl” texnologiyaların tətbiqi ilə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması da mühüm məsələlərdəndir.

Yaşıl enerji zonasının yaradılması çərçivəsində elektrik enerjisi dəyər zəncirinin hər bir həlqəsində “yaşıl texnologiya”lardan və “yaşıl enerji” potensialından texniki və kommersiya əlverişliliyi nəzərə alınmaqla istifadə ediləcəkdir. Bundan başqa ərazidə tikiləcək binaların və digər obyektlərin layihələndirilməsi zamanı mövcud potensialdan asılı olaraq müxtəlif bərpa olunan enerji mənbələri üzrə qurğuların quraşdırılması nəzərə alınacaqdır. Eyni zamanda ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrindən istifadə üzrə zəruri infrastrukturun yaradılması da təmin ediləcəkdir.

Uzun illər münaqişə ilə tanınan şəhər indi regionun inkişaf modelinə çevrilir; bu, Azərbaycan dövlətinin strateji iradəsinin və cəmiyyətin dirənişinin bariz nümunəsidir. Xankəndi indi tək-cə xəritədə bərpa olunan nöqtə deyil, eyni zamanda gələcəyə uzanan körpüdür: burada tarixlə texnologiya, milli kimliklə global çağırışlar harmonik uyğunluq tapır[1].

Ədəbiyyat

1. Xaricdə təhsil. Xankəndi: Tarixi, Coğrafi mənzərə-2025 (<https://qebulol.az/khankendi/>)
- 2“. Məcburi Köçkünlükdən Böyük Qayıdış”-Bakı, 2023. “Raf Poliqraf 2017” MMC, s-234
3. Qarabağ Dirçəliş Fondu. “Qarabağda yeni iqtisadiyyat quruculuğu: Ağdamdan inkişaf impulsı.” I beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. Ağdam-Bakı 16-17 sentyabr 2021. <https://qdf.gov.az/media/kitablar/agdamda-inkishaf-impulsleri/Kitabin-tam-versiyasi.pdf>
4. Azerbaijan-news.az (2025) Xankəndi-bərpa olunan şəhərdən beynəlxalq əməkdaşlıq mərkəzinə <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/xankendi-berpa-olunan-seherden-beynelxalq-emekdasliq-merkezinenbsp-1751619532/364119>
5. Report.az (2025). Elçin Yusubov: Xankəndi, Ağdərə və Xocalıya 65 milyon manatdan çox özəl investisiya yatırılıb. <https://report.az/biznes-xeberleri/elcin-yusubov-xankendi-agdere-ve-xocaliya-65-milyon-manatdan-cox-ozel-investisiya-yatirilib>
6. Ulusal.az (2025) . Xankəndi regional integrasiya və iqtisadi inkişaf mərkəzinə çevrilir. <https://ulusal.az/xankendi-regional-integrasiya-ve-iqtisadi-inkisaf-merkezine-cevrilir-ekspert>

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNUN İNKİŞAFINDA TÜRK DÖVLƏTLƏRİNİN ƏMƏKDAŞLIĞININ ƏSAS ASPEKTLƏRİ

Vəzufə Hüseynağa qızı Xudiyeva
Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan
Sənəd menecmenti kafedrası, müəllim
vazufe@mail.ru

Xülasə. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərin, o cümlədən Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2020-ci ildə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunduqdan sonra Qarabağ və ətraf rayonlarda bölgənin yenidən qurulması üçün bərpa və dirçəliş dövrü başladı. Regionun iqtisadi dirçəlişi və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində bir sıra iri miqyaslı layihələrə start verildi. Belə ki, bu prosesdə Türkdilli dövlətlərlə əməkdaşlıq yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Türkdilli dövlətlərlə çoxşaxəli əməkdaşlığın daha da genişlənməsi azad olunmuş ərazilərin sosial-iqtisadi inkişaf prosesinə əlavə dinamika gətirərək həm iqtisadi, həm də geosiyasi baxımdan regional integrasiyanın güclənməsinə təkan verdi. Qarabağ iqtisadi rayonunun dirçəldilməsində Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Təşkilatı – TDT qarşılıqlı investisiya layihələrinin reallaşdırılmasında, bərpa-quruculuq işlərində yaxından iştirak etməsi regionun infrastruktur sahələrinin bərpasına beynəlxalq xarakter qazandırır. Bu əməkdaşlıq prosesi Qarabağ iqtisadi rayonunun Cənubi Qafqazda mühüm enerji, tranzit və ticarət mərkəzinə çevrilməsi istiqamətində real imkanlar yaradır. Regionda sabitliyin, dayanıqlı inkişafın təmin edilməsi təkcə Azərbaycan üçün deyil, tarixən ortaq mədəniyyətə və dil birliyinə sahib olan Türkdilli dövlətlər üçün də strateji əhəmiyyət daşıyır. Məhz bu baxımdan Qarabağın iqtisadi dirçəlişində Türkdilli dövlətlərin texnoloji təcrübəsi, iqtisadi resursları, regional əlaqələri prosesə mühüm töhfələr verir, iqtisadiyyatın gələcək inşafı üçün dayanıqlı zəmin formalaşdırır. Beləliklə, Qarabağ regionunun dirçəldilməsində Türkdilli dövlətlərin birgə əməkdaşlıq səyləri integrasiya proseslərini integrasiya proseslərini daha da gücləndirərək bu mövzunun elmi təhlilini zəruri edir.

Açar sözlər: türkdilli dövlətlər, Qarabağ iqtisadi rayonu, "Şuşa Bəyannaməsi" " Qarabağ bəyannaməsi", TDT təşkilatı, bərpa -quruculuq işlərində əməkdaşlıq, geoiqtisadi aspektlər

Giriş

Türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq qədim tarixə malikdir. Ortaq tarixə, mədəniyyətə əsaslanan bu əməkdaşlıq müasir dövrdə daha strateji xarakter alaraq intitusional səviyyədə inkişaf etməkdədir. Bu əməkdaşlığın əsas platforması olan təşkilatlar Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Təşkilatı (TDT), Türk İnvestisiya Fondu (TİF), Türk Ticarət və Sənaye Palatası (TTSP), Türk Əməkdaşlıq və Koordinasiya Agentliyi (TİKA) üzv dövlətlər arasında iqtisadi, siyasi, mədəni, işgüzar əlaqələri gücləndirməyi, ortaq investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsini hədəfləyir.

Əsas hissə

Türkdilli dövlətlər – Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan Qarabağ iqtisadi rayonunun bərpa-quruculuq işlərində yaxından iştirak edir, investisiya, enerji və texnoloji dəstək, həmçinin ticarət-logistika əlaqələrinin genişləndirilməsi vasitəsilə əhəmiyyətli rola malikdirlər. Belə ki, regionda iri miqyaslı iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi Türkdilli dövlətlər üçün münbit investisiya və əməkdaşlıq imkanları yaradır.

Qarabağ regionunun və eləcə də Şərqi Zəngəzurun bərpası və yenidənqurulması prosesində Türkiyə Azərbaycanın ən yaxın tərəfdaşıdır. Belə ki, Türkiyə həm dövlət səviyyəsində, həm də özəl şirkətlər vasitəsilə regionun bərpasında əsas strateji tərəfdaş kimi çıxış edir. Qarabağda aeroportların, körpülərin, yolların, enerji infrastrukturalarının, yaşayış massivlərinin tikintisində türkiyə şirkətləri yaxından iştirak edirlər.

Füzuli beynəlxalq Hava Limanı qələbədən sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ilk böyük infrastruktur layihəsidir. Simvolik və strateji əhəmiyyət daşıyan bu layihə 2021-ci ilin yanvar ayında Terkiyənin tanınmış şirkətləri "Kalyon holding", "Summa" şirkətləri tərəfindən həyata keçirilib və 8 ay ərzində layihə tamamlanmışdır. Azərbaycan-Türkiyə qardaşlığının və əməkdaşlığının simvolu kimi tarixə düşən bu hava limanı 2021-ci ilin 26 oktyabrında hər iki ölkənin prezidentlərinin iştirakı ilə açılış mərasimi keçirilmişdir [4].

Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığının ən parlaq nümunəsi olan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı regionun bərpasında mühüm nəqliyyat obyekti rolunu oynayır. Bu hava limanı bığənin iqtisadi-sosial həyatına müsbət inışaf dinamikası gətirdi və bərpa tikinti işlərinin sürətlənməsində mühüm vasitə oldu.

Qarabağ iqtisadi regionunu ilə Azərbaycanın digər bölgələri ilə eyni zamanda beynəlxalq nəqliyyat şəbəkələri ilə birləşdirən nəqliyyat infrastrukturunu “Zəfər yolu” 2020-ci il Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycan Avtomobil Yolları Dövlət Agentliyi Türkiyənin “Kalyon İnşaat” şirkəti ilə birlikdə həyata keçirilmiş mühüm infrastruktur layihəsidir. Azərbaycan ordusunun Şuşa şəhərinə daxil olduğu istiqamətdən çəkilmiş, Füzuli və Şuşanı birləşdirən bu yol – “Zəfər Yolu” Şuşaya gedən “Qələbə marşrutu” hesab edilir. Hazırda Qarabağ regionunda, Zəngilan rayonu ərazisində bir neçə mühüm yol-infrastruktur layihəsi həyata keçirilir. Horadiz-Zəngilan-Ağbənd avtomobil yolu Zəngəzur dəhlizinin bir hissəsidir və mühüm strateji əhəmiyyətli layihədir. Zəngilan-Qubadlı-Laçın avtomobil yolu regoindaxili iqtisadi əlaqələrin sürətlənməsinə səbəb olacaqdır [3]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yolların tikintisi Azərbaycan tərəfi ilə Türkiyənin aparıcı inşaat şirkətləri – “Kalyon İnşaat”, “Kolin”, “Cengiz Holding” birgə əməkdaşlığı çərçivəsində həyata keçirilir. Türkiyə şirkətlərinin fəaliyyəti yalnız texniki sahə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda müasir texnologiyalar, mühəndislik və idarəetmə təcrübələrinin paylaşılması baxımından da böyük əhəmiyyət daşıyır.

Cədvəl 1

Türk dövlətləri	Türk dövlətlərinin Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafına töhfələri
Türkiyə	- Türkiyə şirkətləri Qarabağda tunellər, körpülər, yollar tikir. - Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda yol infrastrukturunu, hava limanları, su anbarları, aqroparklar tikilir. - Tunellərin ümumi uzunluğu ~ 62 km-dir. - Qarabağın bərpası üçün Türkiyə şirkətləri ilə bağlanan müqavilələrin dəyəri təxminən 3,4 milyard dollar təşkil edib. - Şuşa Bəyannaməsi — 2024-cü il iyulda Türk Dövlətləri Zirvə görüşündə Qarabağın bərpası ilə bağlı Türkiyə və Azərbaycan arasında strateji əhəmiyyətli bəyannamə imzalanıb.
Qazaxıstan	- Qazaxıstan Prezidenti Tokayevin təşəbbüsü ilə Füzulidə “Kurmanqazı adına Uşaq Yaradıcılıq Mərkəzi” tikilib. - Qəbəldə Türk Dövlətləri Təşkilatının 12-ci Zirvə Görüşündə Prezident Əliyev bildirmişdir ki, “Qazax qardaşlarımızın hədiyyəsidir” – yəni bu mərkəz bir hədiyyə kimi. - Azərbaycan, Qazaxıstan arasında ticarət, investisiya əlaqələri Qarabağın bərpa prosesinə dəstək vermək üçün vacib mexanizmdir.
Özbəkistan	- Özbəkistan Prezidenti Mirziyoyevin təşəbbüsü ilə Füzulidə “Mirzə Uluqbəy adına məktəb” tikilib. - Məktəb Özbəkistan tərəfindən “hədiyyə” kimi verilmişdir. - Türk Dövlətləri Təşkilatı kontekstində, Özbəkistan quruculuq və mədəni dəstək tərəfdaşdır.
Qırğızıstan	- Füzuliyə Qırğızıstan liderləri səfər edib, şəhərin bərpa planı ilə tanış olublar. - Qəbəldə Türk Dövlətləri Zirvə Görüşündə Qırğızıstan Prezidenti Japarov iştirak etmişdir, bu da onun Qarabağ bərpası məsələlərində rəsmi dəstək göstərdiyini simvolizə edir. - ECO sammiti çərçivəsində (Regional təşkilat) Qırğızıstan-Azərbaycan nəqliyyat/infrastruktur sahəsində əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur, bu da bərpa işlərinə dolayısı yolla dəstəkdir.
Türkmənistan	- Türkmənistan Füzulidə böyük bir məscid kompleksi tikmək niyyətindədir: 2 minarə, 40 metr hündürlükdə, kubbəsi ~30 metr. - Məscidin tutumu təxminən 500 nəfərdir.

Türk dövlətlərinin Qarabağ iqtisadi rayonunun inkişafına töhfələri

Azərbaycan və Türkiyə arasında Qarabağ iqtisadi rayonu ilə bağlı strateji iənəmiyyətli “Şuşa Bəyannaməsi”nin imzalanması iki ölkə arasındakı əlaqələrin yeni mərhələyə keçməsinə təkan verdi. “Şuşa Bəyannaməsi” hər iki respublika arasında müttəfiqlik münasibətləri haqqında mühüm rəsmi sənəddir. Qarabağ bölgəsinin rəmzi əhəmiyyətə malik Şuşa şəhərində 2021-ci il iyunun 15-də imzalanan bu bəyannamə iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın əsas prinsiplərini müəyyənləşdirdi.

Bəyannamədə nəzərdə tutulmuş öhdəliklər bir neçə əsas sahəni əhatə edir. təhlükəsizlik məsələləri, hərbi texniki əməkdaşlığın genişləndirilməsi ilə yanaşı Bəyannamədə sərhədlərarası nəqliyyat dəhlizləri, enerji təhlükəsizliyi əməkdaşlığı, iqtisadi-ticari, nəqliyyat-logistika, mədəniyyət və təhsil sahəsində də əlaqələrin genişləndirilməsi vacib öhdəliklər kimi nəzərdə tutulmuşdur. “Şuşa Bəyannaməsi” Cənubu Qafqazda iri miqyaslı iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi, sabitliyin və sülhün, davamlı iqtisadi inkişafın qarantı kimi qiymətləndirilir[7].

Qarabağ iqtisadi rayonunun, eləcə də Şərqi Zəngəzur bölgəsinin ilk aqrar kompleksi hesab edilən “Dost” aqropark layihəsi bölgənin kənd təsərrüfatı potensialının gücləndirilməsində, Azərbaycan Türkiyə və digər tərəfdaş ölkələrin birgə uğurlu əməkdaşlığının nümunəsidir. Layihənin təməli 2021-ci ildə Zəngilan rayonunda qoyulmuşdur və “ağıllı kənd təsərrüfatı” kompleksidir. “Dost” aqropark layihəsi iqtisadiyyatın vacib şaxələrindən olan kənd təsərrüfatında modern texnologiyaların tətbiqini həyata keçirmək, bölgənin kənd təsərrüfatı sektorunu inkişaf etdirməkdir. Layihə bir çox komponentləri – plantasiya, bitkiçilik, heyvandarlıq, ət emalı və qablaşdırılması sahələrinin inkişafını nəzərdə tutur. Qeyd etmək lazımdır ki, layihə çərçivəsində “Made in Qarabağ” brendini yaratmaq və məhsulların dünya bazarına çıxışını hədəfləyir. Azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatının bərpası, torpaqların yenidən istifadəyə verilməsi bölgənin iqtisadi dirçəlişinə nail olmaq layihənin prioritet məsələlərindəndir.

Türkdilli dövlətlərin Qarabağın iqtisadi dirçəlişinə verdikləri töhfələr çoxşaxəlidir. “Türk dünyasına baxış- 2040” strategiyasının bir hissəsi kimi qiymətləndirilən və TDT çərçivəsində 6 iyul 2024-cü ildə Şuşa şəhərində imzalanmış “Qarabağ Bəyannaməsi”nin əsas prinsipləri təşkilat çərçivəsində iqtisadi integrasiya, ticarətin inkişafı və enerji əməkdaşlığını gücləndirmək, birgə layihələrlə dayanıqlı inkişafa nail olmaqdır. Türk dövlətləri arasında çoxşaxəli mədəni, sosial və iqtisadi əməkdaşlıq investisiya axınlarını və regional integrasiyanı gücləndirir, regional sabitlik və təhlükəsizliyin qarantına çevrilir.

Nəticə

Vətən müharibəsindən sonra Qarabağ və Şərqi Zəngəzur yeni geoiqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Belə ki, regionda aparılan bərpa - quruculuq işləri sadəcə milli səviyyədə deyil, Türk dövlətləri üçün də çox vacib strateji əhəmiyyət daşıyır. Qeyd etmək lazımdır ki, Türk dövlətlərinin Qarabağ iqtisadi rayonunda əməkdaşlığını şərtləndirən bir sıra geoiqtisadi faktorlar mövcuddur. Qarabağ iqtisadi rayonunun global nəqliyyat dəhlizlərinin kəsişməsində yerləşməsi (Orta Dəhliz, TRACECA), eləcə də bölgənin enerji marşrutlarının şaxələndirilməsi üçün böyük perspektivlər vəd etməsi iqtisadi əməkdaşlıqları stimullaşdıran amillərdəndir. Qarabağda birgə əməkdaşlıq Avrasiya məkanında Türk dünyasının yeni güc mərkəzi kimi formalaşması baxımından mühüm strateji əhəmiyyətə malikdir.

Cədvəl 2

No	Geoiqtisadi aspekt	Məzmun və elmi izah	Türk dövlətləri üçün strateji əhəmiyyəti
1	Orta Dəhliz və Transxəzər Nəqliyyat məkanının güclənməsi	Qarabağda yolların, tunellərin, dəmir yollarının yenidən qurulması Orta Dəhlizin dayanıqlığını artırır və Transxəzər xəttini Avropa–Asiya ticarətinin əsas arteriyasına çevirir.	Türk dövlətləri üçün alternativ marşrutlar yaranır, ticarət vaxtı və xərclər azalır, logistik şəbəkə vahidləşir.
2	Zəngəzur dəhlizi vasitəsilə regional əlaqələrin inkişafı	Zəngəzur dəhlizi Türk dövlətlərinin kəsintisiz quru əlaqəsini təmin edir və Qarabağı bu şəbəkənin mərkəzinə çevirir.	Azərbaycan–Türkiyə–Mərkəzi Asiyanın Türk dövlətləri ilə integrasiyası güclənir; vahid türk logistik xətti formalaşır.
3	Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində iqtisadi-zənginləşmə modeli	Qarabağ Türk dövlətləri üçün ortaq iqtisadi fəaliyyət sahəsinə çevrilir: sənaye parkları, texnoparklar, aqroparklar.	Türk dünyası regional iqtisadi blok kimi formalaşır; institusional əməkdaşlıq genişlənir.
4	Enerji təhlükəsizliyinin və enerji marşrutlarının diversifikasiyası	Qarabağın enerji infrastrukturunun yenidən qurulması Cənub Qaz Dəhlizi və Orta Dəhliz üzrə texniki təhlükəsizliyi artırır.	Enerji tədarükü sabitləşir, Türk dövlətləri üçün Avropa bazarlarına çıxış genişlənir.
5	İqtisadi güc balansında Türk dövlətlərinin	Qarabağın inkişafında Türk dövlətlərinin aktiv iştirakı bölgədə Çin, Rusiya, İran təsir	Türk dövlətləri Avrasiyanın yeni geoiqtisadi güc qütbünə çevrilir;

	rolünün artması	balansını dəyişir.	rəqabət üstünlüyü əldə edilir.
6	Ticarət və investisiya axınlarının yenidən yönləndirilməsi	Qarabağ bölgəsi yeni investisiya cəlb edən məkana çevrilir; Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan kapitalı bölgəyə daxil olur.	Türk dövlətləri üçün kapital dövriyyəsi genişlənir; regional integrasiya dərinləşir.
7	Aqrar və sənaye istehsalının regional tamamlayıcılığı	Qarabağın təbii resursları Türk dövlətlərinin aqrar əməkdaşlığı üçün baza yaradır: ortaq aqroparklar, ərzaq təhlükəsizliyi layihələri.	Türk dövlətləri arasında ərzaq və sənaye kooperasiyası artır, yeni istehsal zəncirləri yaranır.
8	Mədəni-humanitar və sosial məkanın formalaşması	Məktəblər, mədəniyyət obyektləri, sosial layihələr Türk dövlətlərinin bölgədə yumşaq gücünü artırır.	Regionda sabitlik güclənir, cəmiyyətin iqtisadi aktivliyi artır, demoqrafik bərpa sürətlənir.

Türk dövlətlərinin Qarabağ iqtisadi rayonunda birgə əməkdaşlığının geoiqtisadi aspektləri

Avrasiya ticarət balansında Türk dövlətlərinin çəkisinin artması, enerji, qida və nəqliyyat dayanıqlılığının yüksəldilməsi regionda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafında da həlledici rol oynayır. Transxəzər İqtisadi zolağının daha da gücləndirilməsi baxımından Qarabağda birgə əməkdaşlıq layihələri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, Transxəzər enerji və ticarət xətti yükdaşımaların artması ilə daha da stabilləşir.

Türk dövlətlərinin Qarabağın dirçəldilməsində institusional blok kimi çıxış etməsi regionda yeni geoiqtisadi model yaradır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Alekperova, L. A. (2022). The role of small and medium-sized businesses in the economic recovery of the Karabakh region in the post-war period.
2. Baghirov, O. (2022). The organization of Turkic States' economic potential and cooperation prospects among its members. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 27(1), 53-73.
3. Dikkaya, M., & Özyakışır, D. (2008). Developing regional cooperation among Turkey, Georgia and Azerbaijan: Importance of regional projects. *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 13(1), 93-118.
4. Jabbarov, A., Abbasova, S., & Tanrıverdi, H. (2022). Zəngəzur-Naxçıvan-İstanbul marşrutu üzrə regional əməkdaşlıq perspektivləri. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi-IJTEBS*, 6(1).
5. Koçak, M. (2023). Potential of organization of Turkic states in the international system. *Insight Turkey*, 25(4), 115-138.
6. PURTAŞ, F. (2025). Türkiye and the Organization of Turkic States. *Insight Turkey*, 27(1), 113-132.
7. Yusifov, E. M., & Babazada, B. T. (2021). Prospects for Cooperation with other Economic Regions of Azerbaijan in the Organization and Development of Business in the Karabakh Region.

Main aspects of cooperation between Turkic states in the development of the Karabakh economic region

Vazufa Huseynagha gizi Khudiyeva

Baku State University, Azerbaijan

Department of Document Management, teacher

vazufe@mail.ru

Summary

One of the main directions of the socio-economic policy of the Republic of Azerbaijan is the revival of the territories liberated from occupation, including the Karabakh economic region. It should be noted that after the restoration of the territorial integrity of Azerbaijan in 2020, a period of restoration and revival began in Karabakh and surrounding regions for the reconstruction of the region. A number of large-scale projects were launched to ensure the economic revival and sustainable development of the region. Thus, in this process, cooperation with Turkic-speaking states entered a new stage of development. Further expansion of multifaceted cooperation with Turkic-speaking states brought additional dynamics to the socio-economic development process of the liberated territories, giving impetus to the strengthening of regional integration from both an economic and geopolitical perspective. The close participation of the Cooperation Organization

of Turkic-Speaking States - TTS in the realization of mutual investment projects and reconstruction and construction works in the revival of the Karabakh economic region gives an international character to the restoration of the infrastructure sectors of the region. This cooperation process creates real opportunities for the Karabakh economic region to become an important energy, transit and trade center in the South Caucasus. Ensuring stability and sustainable development in the region is of strategic importance not only for Azerbaijan, but also for the Turkic-speaking states that historically have a common culture and language community. It is from this perspective that the technological experience, economic resources, and regional relations of the Turkic-speaking states in the economic revival of Karabakh make significant contributions to the process and form a stable basis for the future development of the economy. Thus, the joint cooperation efforts of the Turkic-speaking states in the revival of the Karabakh region further strengthen the integration processes and necessitate scientific analysis of this topic.

Keywords: Turkic-speaking states, Karabakh economic region, "Shusha Declaration" "Karabakh Declaration", TDT organization, cooperation in reconstruction and reconstruction works, geoeconomic aspects

SUŞADA MƏDƏNİ TURİZMİN İQTİSADI TƏSİR GÖSTƏRİCİLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ ONUN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Seyidmahir Zəkizadə

Bakı Biznes Universiteti, Biznesin təşkili və bələdiyyə idarəetməsi kafedrası

Müəllim

seyidmahir.1996@gmail.com

X Ü L A S Ə

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin, xüsusilə Şuşa şəhərinin mədəni turizm potensialının qiymətləndirilməsi və onun regional iqtisadi inkişafa təsiri bu tədqiqatın əsas məqsədini təşkil edir. Tədqiqatda Şuşa şəhərinin tarixi-mədəni irsinin qorunması, bərpası və turizm infrastrukturunun formalaşması prosesi elmi və empirik yanaşmalarla təhlil olunmuşdur. Empirik analiz 2021-2024-cü illəri əhatə edən rəsmi statistika əsasında aparılmış və turizm gəlirləri ilə turist gecələmələri arasındakı əlaqə EViews proqramında log-log regressiya modeli vasitəsilə qiymətləndirilmişdir. Məqalədə həmçinin 2021-2024-cü illərdə turizm göstəricilərinin illik dəyişmə templəri analiz olunmuş, infrastrukturun bərpası və xidmət keyfiyyətinin yüksəlməsi nəticəsində turizmin həcmi ilə yanaşı dəyərinin də artdığı müəyyən edilmişdir. Tədqiqatın sonunda təqdim edilən təkliflər mədəni-təcrübə yönümlü turizm konsepsiyaları və VR/AR əsaslı rəqəmsal təcrübələrə əsaslanır.

Giriş

Son illərdə ölkəmizdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi islahatlar əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması və dövlət idarəçiliyinin səmərəliliyinin artırılmasına müsbət təsir göstərmişdir. Bu inkişaf xətti regional bərpa proseslərinin genişlənməsi və yeni prioritetlərin formalaşması üçün əlverişli şərtlər yaratmışdır.

Azərbaycanın iqtisadi potensialının səmərəli istiqamətləndirilməsi və bu sahədə şəffaflığın təmin edilməsi, həyata keçirilən işlərin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından daha yüksək nəticələr verməsinə zəmin yaratmışdır [6, s.265]. Mövcud iqtisadi potensialın güclənməsi və dövlətin maliyyə imkanlarının genişlənməsi ölkənin uzunmüddətli regional inkişaf hədəflərinin, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilərlə bağlı strateji istiqamətlərin reallaşdırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Uzun illər davam edən münaqişənin başa çatması Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasına və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə genişmiqyaslı bərpa və reinteqrasiya proseslərinin başlanmasına imkan yaratmışdır [15, s.367]. Bu, Azərbaycanın dövlət siyasətində yeni inkişaf mərhələsinin başlanğıcını formalaşdırmış, azad edilmiş ərazilərin bərpası və sosial-iqtisadi dirçəlişi istiqamətində strateji hədəflərin müəyyənləşdirilməsinə əsas yaratmışdır.

Bu prioritetin uğurla həyata keçirilməsi məqsədi ilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun yaradılması ən vacib məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdur [5, s.144]. Bu sahədə son illərdə infrastruktur layihələrinin miqyasında irəliləyiş müşahidə olunmuşdur. [14, s.31]

Bütün bu infrastruktur tədbirləri işğaldan azad edilmiş ərazilərin gələcək iqtisadi inkişafının əsas bazasını formalaşdırır və həmin regionların milli iqtisadiyyata inteqrasiyasını təmin edəcək yeni mərhələyə keçidini zəruri edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər zəngin iqtisadi potensiala malikdir və bu ərazilərin ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiyası nəticəsində yeni iqtisadi dəyər formalaşa bilər [7, s.49]. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə ölkənin davamlı inkişafı üçün mühüm imkanlar yarada bilər və bu ərazilərdə infrastrukturun müasir texnologiyalar əsasında yenidən qurulmasını zəruri edir [4, s.42]. Məhz qeyd olunan iqtisadi potensialın tam reallaşdırılması bu ərazilərdə bərpa prosesinin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Müasir dövrdə ölkə iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafında qeyri-neft sektorunun, xüsusilə turizmin rolu getdikcə artır. Yüksək perspektivli sahə kimi turizmin inkişafı təbii və mədəni ehtiyatların iqtisadi dövriyyəyə cəlb olunması və müvafiq infrastrukturun formalaşdırılması ilə sıx bağlıdır [2, s.174]. Bu resurslardan səmərəli istifadə turizmin genişlənməsinə stimül verərək ümumi iqtisadi göstəricilərə müsbət

təsir göstərə bilər. Turizm mexanizmlərinin səmərəli işləməsi isə regionların spesifik amillərinin və mövcud potensialının nəzərə alınmasını tələb edir. [2, s.168]

Mədəni irs ilə turizm arasında qarşılıqlı əlaqə bu tədqiqatın əsas analitik istiqamətlərindən birini təşkil edir. Maddi və qeyri-maddi irsin turizm fəaliyyəti çərçivəsində dəyərləndirilməsi yeni inkişaf imkanlarının formalaşmasına, həmçinin bu irsin turistik resursa çevrilməsinə şərait yaradır.

Mədəni irsin turizm məqsədli idarə olunması işğaldan azad edilmiş ərazilərdə formalaşan yeni reallıqlarla uzlaşır. Azad edilmiş ərazilərdə mədəni irsin bərpası və onun turizm sisteminə inteqrasiyası regionun sosial-iqtisadi dirçəlişinin əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir. Bu yanaşmanın ən parlaq nümunəsi isə zəngin tarixi və mənəvi dəyərləri ilə seçilən Şuşanın mədəni turizm məkanı kimi yenidən formalaşmasıdır.

Şuşanın mədəni turizm məkanı kimi seçilməsi təsadüfi deyil - çünki bu şəhər tarix boyu Azərbaycanın musiqi, poeziya və memarlıq mərkəzi olmuşdur. Şuşa XIX əsrdən etibarən Qafqazda mədəniyyətin beşiyi, maarif və sənət mühitinin formalaşdığı ən mühüm şəhərlərdən biri kimi tanınırdı. Məhz bu baxımdan Şuşanın tarixi keçmişdə oynadığı rol həm Azərbaycan, həm də region mədəniyyətinin inkişafında mühüm iz qoymuşdur.

Belə ki, 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladıqdan sonra Ulu Öndər Ümummilli Lider Heydər Əliyev Şuşanın tarixi abidələrini qoruyub saxlamaq və böyük bir muzeyə çevirmək üçün əhəmiyyətli işlər görmüşdür. Ümummilli Lider Heydər Əliyev çıxışlarından birində qeyd etmişdir ki: “Şuşa abidələr şəhəridir, diyarın zəngin tarixi ilə bağlı olan hər şeyi qorumaq, qədim tikililəri bərpa etmək lazımdır.” [3, s.207]

Ulu Öndər Heydər Əliyevin göstərişi ilə 1980–1981-ci illərdə Molla Pənah Vəqifin məzarının üzərində möhtəşəm türbənin inşası yekunlaşmışdır. Ümummilli Liderin tapşırığı ilə 1982-ci ildə Bülbülün doğulduğu ev tarixi-mədəni məkan kimi bərpa olunaraq ev-muzeyi kimi fəaliyyətə başlamışdır. Elə həmin dövrdə - 1982-ci ilin iyulunda Şuşada Natəvan və Mir Möhsün Nəvvabın abidələrinin açılışı şəhərin mədəni irsinə verilən dəyərin bariz nümunəsi idi. 1970-1980-ci illərdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Şuşa ümumittifaq əhəmiyyətli kurort şəhərinə çevrilmiş, “Cıdır düzü” xüsusi məşhurluq qazanmış və 1980-ci illərin sonlarından etibarən burada “Xarıbülbül” Mahnı Festivalı keçirilmişdir. [3, s.210-213]

Bu gün Şuşa şəhəri təkcə azad edilmiş ərazilərin deyil, ümumilikdə Azərbaycanın mədəni turizm mərkəzi kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Şuşada mədəni turizmin inkişafı milli kimliyin qorunması, tariximizin gələcək nəsillərə çatdırılması və ölkənin beynəlxalq imicinin gücləndirilməsi baxımından mühüm rol oynayır.

Bütün bu proseslərə baxmayaraq, azad edilmiş ərazilərdə mədəni irsin turizmə inteqrasiyasının iqtisadi təsir mexanizmləri hələ tam araşdırılmamışdır. Tədqiqatın əsas problemi məhz bu mexanizmlərin müəyyənəşdirilməsidir. Bu aspektlər məqalənin növbəti bölmələrində daha geniş təhlil ediləcək və Şuşa nümunəsi əsasında mədəni irs-turizm əlaqələrinin iqtisadi təsirləri araşdırılacaq.

Tədqiqatın məzmunu

Son illərdə mədəni turizmə olan maraq və tələbat xeyli dəyişib [14]. Əvvəllər turistlər əsasən məşhur tarixi abidələri və muzeyləri ziyarət etməyə üstünlük verirdilər. Lakin son iki onillikdə insanların səyahət məqsədləri dəyişib - artıq turistlər getdikləri yerlərdə sadəcə “görmək” deyil, yerli həyat tərzini hiss etmək, əsl mədəniyyəti yaşamaq istəyirlər. Onlar üçün vacib olan tarixi binalar yox, o məkanda yaşayan insanların gündəlik həyatı, yeməkləri, musiqisi və ənənələridir [9], [11]. Digər tərəfdən, bəzi turistlər üçün bu “həqiqilik” anlayışı o qədər də vacib deyil. Onlar “turistlər üçün hazırlanmış” tamaşaları və ya süni mədəniyyət nümayişlərini də maraqlı hesab edirlər. Başqa sözlə, bu turistlər qəsdən və şüurlu şəkildə qeyri-həqiqi təcrübəni də zövqlə qəbul edirlər [12]. Tədqiqatçı Smith bu qrup insanları “yeni istirahət turistləri” adlandırır. Onlar adətən təcrübə əsaslı turizmə üstünlük verirlər. Bu turizm növündə əsas məqsəd görmək deyil, yaşamaq, hiss etmək və təcrübə qazanmaqdır. [13]

Calvi və həmkarları mədəni turizmin iki əsas istiqamətini fərqləndirirlər: “Yavaş” mədəni turizm - bu istiqamət daha dərin, fərdi və autentik təcrübəyə əsaslanır. İnsanlar yerli mədəniyyətin “orijinal” tərəflərini görmək, yerli insanlarla ünsiyyət qurmaq və bu təcrübə üçün daha çox pul ödəməyə razı olurlar. Məsələn, İspaniyanın Andalusiya bölgəsində yerli flamenco rəqslərini izləməyə gələn turistlər bu kateqoriyaya aiddir [10]. “Sürətli” mədəni turizm - bu növ turizm daha çox “istehlak yönümlü” və qloballaşmış xarakter daşıyır.

Burada məqsəd mədəniyyətin dərinliyini anlamaq deyil, onu qısa müddətdə “görmək” və “təcrübə etmiş kimi olmaqdır”. Bu tip turistlər adətən vaxtı az, qiymətə həssas və çox yer görmək istəyən insanlardır. [8]

Nəticə etibarilə, müasir dövrdə mədəni turizm iki əsas qrupun maraqlarını birləşdirir:

1. Autentik təcrübə axtaranlar, yəni mədəniyyətin içində yaşamaq istəyənlər;
2. Yalnız mədəniyyəti seyr edənlər, yəni daha səthi və kommersiya xarakterli təcrübəni üstün tutanlar.

Beləliklə, global turizm tendensiyalarında müşahidə olunan bu dəyişikliklər Azərbaycanın azad edilmiş ərazilərində, xüsusilə də Şuşada həyata keçirilən mədəni turizm siyasətinə də yeni məzmun gətirə bilər. Müasir turistlərin “yaşamaq və hiss etmək” istəyi Şuşanın tarixi-mədəni potensialının tam reallaşdırılması üçün geniş imkanlar yarada bilər.

Empirik analiz və ilkin nəticələr

Şuşa şəhərində turizm fəaliyyətinin bərpası azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi dirçəlişin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir. Turizm axınının və gəlir səviyyəsinin dəyişməsi bu prosesin intensivliyini qiymətləndirmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu kontekstdə turizm sektorunda baş verən dəyişiklikləri daha aydın təsvir etmək üçün 2021-2024-cü illər üzrə Şuşada turist gecələmələrinin və turizm gəlirlərinin mövcud statistikanın dinamikasına nəzər salmaq məqsədəuyğundur.

Cədvəl. Şuşa şəhərində turist gecələmələri və turizm gəlirlərinin illik dinamikası (2021-2024)

İl	Gecələmələr, say	Gəlir, min ₼	Gecələmələr, artım % ilə	Gəlir, artım % ilə
2021	222	502,8	-	-
2022	2561	2985,6	+1,053.6%	+493.8%
2023	2865	5023,8	+11.9%	+68.3%
2024	2308	6488,3	-19.4%	+29.1%
Orta illik artım tempi CAGR (2021-2024)	118.3%	134.6%	-	-

Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin (ARDSK) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. [1]

Cədvəldən göründüyü kimi, Şuşada turizm sektorunun inkişafı 2021-2024-cü illərdə kəskin dəyişikliklərlə müşahidə olunmuşdur. 2022-ci ildə həm turist gecələmələrinin sayı (+1,053.6%) həm də gəlirlər (+493.8%) yüksək səviyyədə artmışdır. Bu artım infrastrukturun yenidən qurulması, yolların və mehmanxanaların istifadəyə verilməsi, həmçinin dövlət proqramları çərçivəsində Şuşada keçirilən mədəni tədbirlərin intensivləşməsi ilə əlaqədardır. Bu, turizm fəaliyyətinin həcmnin deyil, dəyərinin artdığını göstərir ki, bu da Şuşada xidmət sektorunun qiymət elastikliyinə formalaşmağa başladığını göstərir.

2023-cü ildən etibarən artım templəri sabitləşməyə başlamış, 2024-cü ildə gecələmələrdə 19.4% azalma müşahidə olunsa da, gəlir göstəriciləri 29.1% artmışdır. Bu, turist axınının azalmasına baxmayaraq, xidmət keyfiyyətinin və xərclərin səviyyəsinin yüksəlməsi ilə izah olunur.

Orta illik artım tempi (CAGR) göstərir ki, 2021-2024-cü illər ərzində Şuşada turist gecələmələrinin sayı orta hesabla 118.3%, turizm gəlirləri isə 134.6% artmışdır. CAGR göstəricilərinin yüksək olması turizm sektorunda qısamüddətli dalğalanmalara baxmayaraq, uzunmüddətli artım tendensiyasının qorunduğunu təsdiqləyir.

2021-ci ildən etibarən dövlət səviyyəsində həyata keçirilən Böyük Qayıdış proqramı çərçivəsində Şuşada infrastruktur layihələrinin genişlənməsi, turist axınının artması və yeni mədəni tədbirlərin bərpası şəhərin turizm gəlirlərinə birbaşa təsir göstərmişdir. Bu dinamika rəsmi statistik göstəricilərdə də aydın şəkildə müşahidə olunur. Məhz bu baxımdan, tədqiqatın növbəti mərhələsində Şuşada turizm gəlirləri ilə gecələmə sayı arasındakı əlaqə empirik şəkildə qiymətləndirilmişdir. (İşğaldan azad edilmiş ərazilərlə bağlı rəsmi statistik məlumatlar son dörd ilə aid olduğu üçün model mövcud məlumat bazası əsasında qurulmuşdur.)

Dependent Variable: LOG_Y
Method: Least Squares
Date: 10/30/25 Time: 19:02
Sample: 2021 2024
Included observations: 4

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	1.410648	1.497023	0.942302	0.4455
LOG_X	0.893752	0.204611	4.368056	0.0486
R-squared	0.905123	Mean dependent var		7.880362
Adjusted R-squared	0.857684	S.D. dependent var		1.152937
S.E. of regression	0.434942	Akaike info criterion		1.479647
Sum squared resid	0.378350	Schwarz criterion		1.172794
Log likelihood	-0.959293	Hannan-Quinn criter.		0.806281
F-statistic	19.07992	Durbin-Watson stat		1.431449
Prob(F-statistic)	0.048620			

Model 1. Şuşa şəhərində turizm gəlirləri ilə gecələmə sayı arasındakı əlaqənin log-log regresiya modeli.

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir. [1]

Tədqiqat çərçivəsində 2021–2024-cü illəri əhatə edən rəsmi turizm göstəriciləri əsasında EViews proqramında log–log forması üzrə iqtisadi model qurulmuşdur. Modeldən əldə edilən nəticələr göstərir ki, gecələmə sayının 1% artımı gəlirlərin orta hesabla 0.89% artmasına səbəb olur. Əmsal statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir ($p = 0.0486 < 0.05$). Modelin izah gücü ($R^2 = 0.905$) olduqca yüksəkdir, bu isə dəyişənlər arasında güclü müsbət əlaqənin mövcudluğunu göstərir.

Nəticə etibarilə, Şuşada turist gecələmələrinin artımı turizm gəlirlərinin formalaşmasına birbaşa və müsbət təsir göstərməkdədir. Məhdud müşahidə bazasına baxmayaraq, modelin istiqaməti və izah səviyyəsi region üzrə turizm sektorunun dinamik inkişaf tendensiyasını aydın şəkildə əks etdirir.

Təkliflər

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan bərpa prosesinin növbəti mərhələsi artıq yalnız fiziki infrastrukturun deyil, iqtisadi fəaliyyətin və dayanıqlı idarəetmə mexanizmlərinin formalaşdırılmasına yönəlməlidir. Bu kontekstdə Şuşa şəhərinin inkişafı iqtisadi baxımdan strateji əhəmiyyət daşıyır. Çünki burada yaradılacaq yeni turizm və xidmət infrastrukturunu ilk növbədə regional gəlir axınlarını stimullaşdırma bilər və eyni zamanda şəhərdə iqtisadi fəallığın genişlənməsinə şərait yarada bilər. Bu istiqamətdə aşağıda təqdim olunan təkliflər, Şuşanın iqtisadi potensialının reallaşdırılması, mədəni resursların kommersiya və sosial dəyərə çevrilməsi, habelə şəhərin dayanıqlı inkişafının təmin olunması məqsədilə hazırlanmışdır:

1. Ev-muzeylərində yaşayış təcrübəsi - Ev-muzeylərinin fəaliyyətinin müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədilə onların “yaşayan mədəniyyət məkanı” konsepsiyası əsasında yenidən təşkili təklif olunur. Bu yanaşma muzeylərin ənənəvi eksponat nümayişi funksiyasından çıxaraq, mədəni həyatın canlı təcrübəsini təqdim edən interaktiv mühitə çevrilməsini nəzərdə tutur.

Təklifin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ev-muzeylərində müəyyən günlər “mədəni yaşayış proqramları” təşkil olunsun. Bu proqram çərçivəsində turistlər və tədqiqatçılar muzeydə bir və ya iki gün qalmaq imkanı əldə edərək, həmin dövrün həyat tərzini real şəraitdə yaşasınlar. Bu model ilk növbədə Şuşada yerləşən Xurşidbanu Natəvan, Bülbül və Üzeyir Hacıbəylinin ev-muzeylərində tətbiq oluna bilər.

Bu yanaşma muzeyləri statik eksponat məkanından dinamik, hiss edilən və yaşanan mədəniyyət məkanına çevirə bilər. Nəticədə, mədəni irs keçmişlə bu gün arasında canlı körpü kimi fəaliyyət göstərəcək, ziyarətçi isə passiv tamaşaçı deyil, aktiv iştirakçıya çevriləcəkdir.

2. “Bir gün Şuşalı kimi” proqramı - Şuşa şəhərinin mədəni və mənəvi irsinin daha dərinədən tanıtılması məqsədilə “Bir gün Şuşalı kimi” adlı interaktiv turizm proqramının həyata keçirilməsi səmərəli hesab edilir. Bu proqramın əsas məqsədi turistlərə yalnız baxış deyil, yaşantı əsaslı təcrübə qazandırmaq, onları şəhərin gündəlik həyatına inteqrasiya etməkdir.

Proqram çərçivəsində turistlərin bir gün ərzində Şuşanın sosial-mədəni mühitini yaxından müşahidə edib təcrübədən keçirməsi nəzərdə tutulur. Səhər saatlarında yerli bazarın ziyarəti vasitəsilə regiona məxsus

məhsulların tanıtılması, satıcılarla qarşılıqlı ünsiyyət və bazar mühitinin müşahidəsi təmin edilir. Günün davamında turistlər yerli ailənin evində milli yeməklərin hazırlanmasında iştirak edərək mədəni adət-ənənələr haqqında praktik bilik əldə edirlər. Axşam isə tarixi məkanlarda təşkil olunan “Muğam gecəsi” vasitəsilə Şuşanın qeyri-maddi mədəni irsi canlı şəkildə təqdim olunur.

Beləliklə, “Bir gün Şuşalı kimi” proqramı turizmə sadəcə baxış konsepsiyasından imtina edərək, yaşantı əsaslı mədəni iştirak modelini formalaşdırır. Bu təcrübə nəticəsində turistlər yalnız ziyarətçi deyil, yerli mədəniyyətin daşıyıcısına çevrilə bilər.

3. “Qarabağ axşamı” və “Muğam gecələri” - Qarabağ regionunun zəngin musiqi və mənəvi irsinin geniş auditoriyaya çatdırılması məqsədilə “Qarabağ Axşamı” və “Muğam Gecələri” adlı həftəlik mədəni proqramların təşkili təklif olunur. Bu təşəbbüs Qarabağın musiqi ruhunu və bərpa olunmuş mədəni kimliyini yaşadan sosial-mədəni təcrübə platforması kimi nəzərdə tutulur.

4. Şuşada VR/AR texnologiyalarının tətbiqi ilə rəqəmsal mədəni təcrübənin formalaşdırılması - Mədəni irsin qorunması və təqdimatında müasir texnologiyaların istifadəsi istiqamətində virtual reallıq (VR) və artırılmış reallıq (AR) texnologiyalarının tətbiqi təklif olunur. Bu yanaşma Qarabağ, xüsusilə Şuşa şəhərinin tarixi simasının rəqəmsal formada bərpasına və turistlər üçün interaktiv mədəni təcrübə yaradılmasına xidmət edə bilər.

Təklifin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəyyən tarixi binalara və abidələrə yaxınlaşarkən mobil cihaz vasitəsilə həmin obyektin 1910-cu illərdəki görünüşü interaktiv şəkildə canlandırılсын. Məsələn, ziyarətçi telefon kamerasını tarixi bir binaya yönəltəndə, ekranda həmin binanın keçmiş forması, dövrün insanları, geyim tərzı, musiqi səsləri və gündəlik həyat səhnələri vizual şəkildə əks olunsun.

Bu texnoloji yanaşma tarix və mədəniyyətin sadəcə statik məlumat kimi deyil, canlı təcrübə şəklində təqdim edilməsini təmin edə bilər. Turist və tədqiqatçılar həm bu günün, həm də keçmişin şəhər mühitini eyni anda müşahidə edə bilirlər. Nəticədə, hər bir abidə və məkan təkcə baxılan obyekt deyil, interaktiv öyrənmə mühiti funksiyasını da yerinə yetirə bilər.

Təklif edilən mexanizmlərin həyata keçirilməsi Şuşada mədəni irsə əsaslanan dayanıqlı turizm modelinin formalaşmasına, regionun sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsinə və mədəni resursların yeni iqtisadi dəyər yaratmasına şərait yarada bilər.

Nəticə

Aparılan tədqiqat göstərir ki, Şuşada mədəni turizmin bərpası və inkişafı azad edilmiş ərazilərdə sosial-iqtisadi dirçəlişin əsas istiqamətlərindən biri ola bilər. Tarixi-mədəni irsin qorunması, infrastrukturun müasir tələblərə uyğun yenilənməsi və yeni turizm xidmətlərinin formalaşması şəhərin iqtisadi potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Bu məqam empirik nəticələrdə də öz əksini tapır. Aparılan empirik təhlilin nəticələri göstərir ki, 2021–2024-cü illərdə Şuşada turizm fəaliyyətinin həcmi və dəyəri yüksəlmiş, turizm gəlirləri ilə gecələmə sayı arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli müsbət əlaqə müəyyən edilmişdir ($\beta = 0.89$; $R^2 = 0.905$). CAGR göstəricilərinin yüksək olması isə qısamüddətli dalğalanmalara baxmayaraq, turizm sektorunun uzunmüddətli artım tendensiyasını qoruduğunu sübut edir.

Eyni zamanda, aparılan ədəbiyyat icmalı (Smith, 2016; Richards, 2018; Frisch et al., 2019; Matteucci, 2018; Calvi & Moretti, 2020; Ravenscroft & Matteucci, 2003) göstərir ki, qlobal mədəni turizm tendensiyaları iki əsas istiqamət üzrə formalaşır: autentik təcrübə və təcrübə əsaslı iştirakçılıq modeli. Bu alimlərin nəzəri yanaşmaları sübut edir ki, müasir turistlər “görmək”dən çox “yaşamaq”, mədəniyyətlə fiziki və emosional təmas qurmaq istəyirlər. Məhz bu elmi nəticələr Şuşada təklif olunan mədəni-təcrübə yönümlü turizm konsepsiyalarının nəzəri əsasını təşkil edir.

Beləliklə, təqdim edilən təkliflər yalnız empirik göstəricilərə deyil, həm də mədəni turizm nəzəriyyəsinin aparıcı istiqamətlərinə söykənir. Bu isə təkliflərin elmi əsaslılığını və praktik tətbiq potensialını gücləndirir. Nəticə olaraq demək olar ki, Şuşada mədəni irsə əsaslanan turizm modeli həm gəlir artımını təmin edə, həm də şəhərin mədəni brendinin formalaşmasına və dayanıqlı inkişafına strateji tökan verə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanda turizm/ Statistika məcmuə. Bakı, 2025. 104 s.
2. İbrahimov İ.H. Regionların və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri. Bakı: "Kooperasiya" nəşriyyatı, 2022. 240 s.
3. Səmədzadə Z. Qarabağ iqtisadiyyatı 100 ildə. V cild. Bakı: "Kitabcapi.az" 2022, 856 s.
4. Zəkizadə, S.S. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında ekoloji infrastrukturun optimal formalaşdırılması istiqamətləri. "Kooperasiya" elmi-praktiki jurnal (Bakı). № 3 (2024), s.42-49.
5. Zəkizadə S.S. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm infrastrukturunun yaradılmasının regional inkişafa təsiri. "Xəzəryanı ölkələrdə multikultural dəyərlər və turizmin inkişafı problemləri" mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı, 27 May 2022. s.144-148.
6. Zəkizadə S.S. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində rəqəmsal texnoloji sənaye infrastrukturunun formalaşdırılmasının qiymətləndirilməsi. İdarəçilikdə rəqəmsal texnologiyalar - problemlər və perspektivlər adlı respublika elmi konfransı. Bakı, 22 fevral 2023, s.265-268.
7. Zəkizadə S.S. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində sahibkarlığın inkişafı üçün infrastrukturun yaradılması. Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, XIII Beynəlxalq elmi-praktiki konfrans. Bakı, 2022, s.549-552.
8. Calvi and Moretti, 2020. Calvi, L., & Moretti, S. (2020). Future of cultural tourism for urban and regional destinations. Deliverable D2.2 of the Horizon 2020 project SmartCulTour (GA number 870708), published on the project web site on October, 2020.
9. Frisch et al., 2019. T. Frisch, C. Sommer, L. Stoltenberg, N. Stors. Tourism and everyday life in the contemporary city (1st ed.), Routledge (2019).
10. Matteucci, 2018. X. Matteucci. Flamenco, tourists' experiences, and the meaningful life. M. Uysal, J. Sirgy, S. Kruger (Eds.), Managing quality of life in tourism and hospitality, CABI (2018), pp. 10-23.
11. Richards, 2018. G. Richards. Cultural tourism: A review of recent research and trends. Journal of Hospitality and Tourism Management, 36 (2018), pp. 12-21.
DOI:<https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
12. Ravenscroft and Matteucci, 2003. N. Ravenscroft, X. Matteucci. The festival as carnivalesque: Social governance and control at Pamplona's San Fermin fiestas'. Tourism Culture & Communication, 4 (1) (2003), pp. 1-15.
DOI:<https://doi.org/10.3727/109830403108750777>
13. Smith, 2016. M.K. Smith. Issues in cultural tourism studies (3rd ed.), Routledge (2016)
14. Zakizade S.S. The role of infrastructure investments in economic development of Azerbaijan. Norwegian Journal of development of the International Science. №132/2024, ISSN 3453-9875. s.31-36.
15. Закизаде С.С. Оценка формирования сельскохозяйственной инфраструктуры в Карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах. Финансовый бизнес: научно-аналитический журнал, № 10 (часть 3), 2023, с.267-271.

İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ İQTİSADI QURUCULUQ: QARABAĞIN BƏRPASI İLƏ DÖVLƏT SUVERENLİYİNİN MÖHKƏMLƏNDİRİLMƏSİ

Gülınar Ziyad-zadə

Mingəçevir Dövlət Universiteti, Biznes və Menecment kafedra

gulnar.ziyadzada@mdu.edu.az

<https://orcid.org/0009-0009-7546-0857>

Xülasə

Bu məqalə qloballaşma şəraitində Azərbaycan dövlətçiliyinin qarşılaşdığı əsas çağırışları və gələcək inkişaf istiqamətlərini araşdırır. Tədqiqatın məqsədi siyasi idarəetmə, iqtisadi modernizasiya, ekoloji təhlükəsizlik və sosial davamlılıq kimi sahələrdə ölkənin mövcud vəziyyətini qiymətləndirərək strateji prioritetləri müəyyənləşdirməkdir. Analiz zamanı müxtəlif elmi mənbələr, dövlət sənədləri və beynəlxalq hesabatlar əsasında müqayisəli yanaşma tətbiq edilmişdir. Nəticələr göstərir ki, qloballaşma prosesinin yaratdığı rəqabət, informasiya asılılığı, ekoloji risklər və sosial transformasiya ölkənin uzunmüddətli inkişaf siyasətini daha çevik və innovativ etməyi tələb edir. Məqalədə həmçinin dövlət idarəçiliyinin institusional gücləndirilməsi, rəqəmsal transformasiya, insan kapitalının inkişafı və milli təhlükəsizliyin yeni müstəvilərdə təmin edilməsi kimi prioritetlər vurğulanır. Aparılan təhlillər Azərbaycanın qlobal sistemdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün kompleks və davamlı strategiyaların vacibliyini göstərir.

Açar sözlər: qloballaşma, Azərbaycan dövlətçiliyi, çağırışlar, inkişaf prioritetləri, milli təhlükəsizlik, rəqəmsal transformasiya, sosial-iqtisadi inkişaf, institusional islahatlar, ekoloji təhlükəsizlik, insan kapitalı.

Giriş

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində aparılan genişmiqyaslı bərpa və iqtisadi quruculuq işləri ölkənin milli inkişaf strategiyası və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi baxımından tarixi əhəmiyyət daşıyır. Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun işğaldan azad olunması təkcə ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi deyil, həm də regionun sosial-iqtisadi potensialının yenidən aktivləşdirilməsi və uzunmüddətli inkişaf modelinin qurulması üçün nadir imkanlar yaratmışdır. 30 ilə yaxın davam edən işğal dövrü ərzində bu ərazilərdə iqtisadi infrastruktur tamamilə məhv edilmiş, kənd təsərrüfatı və sənaye müəssisələri fəaliyyətini dayandırmış, yerli əhali məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Bu vəziyyət Azərbaycanın regional iqtisadi balansını pozmuş və milli iqtisadi suverenliyin təmin edilməsində ciddi maneələr yaratmışdır.

Regionun strateji mövqeyi də əlavə üstünlük təmin edir: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları həm daxili tranzit və logistika baxımından, həm də enerji və sənaye layihələrinin icrası üçün vacib məkandır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək iqtisadi quruculuq proqramları Azərbaycanın yalnız daxili dayanıqlığını deyil, eyni zamanda regional təsir gücünü də artırır.

Müasir bərpa modelinin dünya təcrübəsi ilə müqayisəsi göstərir ki, post-konflikt bərpa proqramları yalnız infrastrukturun bərpası ilə məhdudlaşmamalıdır. Almaniya və Xorvatiya kimi ölkələrdə, eləcə də Gürcüstanda aparılan təcrübələr göstərir ki, uğurlu bərpa strategiyası iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərin kompleks inteqrasiyasını tələb edir. Bu yanaşma həm resursların səmərəli istifadəsini, həm də uzunmüddətli dayanıqlı inkişafı təmin edir.

Bu məqalənin məqsədi işğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan iqtisadi quruculuq və sosial-iqtisadi reinteqrasiya proseslərinin dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsinə təsirini sistemli şəkildə təhlil etməkdir. Tədqiqat çərçivəsində infrastruktur, enerji, kənd təsərrüfatı, sosial layihələr və regionun iqtisadi şaxələndirilməsi sahələri üzrə aparılan yeniliklər araşdırılacaq və onların milli inkişaf strategiyasına töhfəsi qiymətləndiriləcəkdir.

Ədəbiyyat İcmalı

Post-konflikt regionlarda bərpa və iqtisadi quruculuq məsələləri dünya miqyasında geniş araşdırılmışdır. Bərpa nəzəriyyələri göstərir ki, müharibədən sonrakı inkişaf yalnız fiziki infrastrukturun bərpası ilə məhdudlaşmamalıdır; həmçinin sosial-iqtisadi reinteqrasiya, insan kapitalının inkişafı və ekoloji davamlılıq prinsiplərinin tətbiqi vacibdir (Collier, 2007; UNDP, 2022). Bu yanaşma, regionlarda dayanıqlı iqtisadi sistemlərin qurulması və milli suverenliyin möhkəmləndirilməsi üçün kompleks strategiyaların formalaşdırılmasını tələb edir.

Dövlət suverenliyinin iqtisadi əsasları — fiskal müstəqillik, enerji təhlükəsizliyi və nəqliyyat infrastrukturunun etibarlılığı — post-konflikt dövrdə xüsusilə aktualdır. Dünya Bankı (2023) və OECD (2022) tərəfindən aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi suverenliyin möhkəmlənməsi regionda sosial sabitliyin qorunması, xarici asılılığın azaldılması və investisiya mühitinin gücləndirilməsi ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan kontekstində bu məsələlər işğaldan azad edilmiş ərazilərin reinteqrasiyası zamanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Qarabağın sosial-iqtisadi inkişafına dair mövcud elmi işlər göstərir ki, regionun bərpası yalnız infrastruktur layihələrini əhatə etməyib, həm də kənd təsərrüfatının, sənayenin və turizmin inkişafını stimullaşdırmaq üçün strateji planlaşdırma tələb edir (Əliyeva, 2023; Həsənlı, 2023). Qarabağın iqtisadi potensialı, xüsusilə münbit torpaq və enerji resursları, Azərbaycan üçün regionun strateji inkişafını təmin edən önəmli faktor kimi qiymətləndirilir. Sənaye və logistik potensialın yenidən formalaşdırılması, həmçinin turizm sektorunun bərpası, regional iqtisadi şaxələndirməyə xidmət edir və post-konflikt iqtisadi sabitliyi möhkəmləndirir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, post-müharibə bərpa proqramlarının effektivliyi dövlətin institusional gücü və strategiyaların uzunmüddətli planlaşdırılması ilə sıx bağlıdır (Dünya Bankı, 2023). Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi Böyük Qayıdış Proqramı, “Yaşıl Enerji Zonası” təşəbbüsü və digər sosial-iqtisadi layihələr beynəlxalq standartlarla müqayisədə regionun bərpa prosesini dayanıqlı və kompleks edir. Bu yanaşma yalnız infrastrukturun bərpasını deyil, həm də sosial-iqtisadi reinteqrasiyanı, milli iqtisadi sistemin yenilənməsini və dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsini təmin edir.

Beləliklə, Ədəbiyyat İcmalı göstərir ki, post-konflikt bərpa yalnız fiziki təmirdən ibarət olmayıb, həm də sosial-iqtisadi və ekoloji amillərin kompleks şəkildə qiymətləndirilməsini tələb edir. Qarabağın bərpası üçün tətbiq olunan strategiyalar və dünya təcrübəsi birgə nəzərdən keçirildikdə, Azərbaycanın regional inkişaf və dövlət suverenliyinin möhkəmləndirilməsi sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər elmi və praktik baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Metodologiya

Bu tədqiqatda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi quruculuq və dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi proseslərinin sistemli təhlili üçün analitik-deskriptiv metod əsas götürülmüşdür. Bu yanaşma regionda həyata keçirilən infrastruktur, enerji, kənd təsərrüfatı və sosial layihələrin iqtisadi və sosial təsirlərini əhatəli şəkildə qiymətləndirməyə imkan verir.

Tədqiqat çərçivəsində tarixi, siyasi və iqtisadi təhlil yanaşmaları istifadə edilmişdir. Tarixi yanaşma işğaldan azad olunmuş ərazilərin keçmişdəki sosial-iqtisadi vəziyyətini, işğal dövründə yaranmış itkiləri və bərpa prosesinin tarixi kontekstini nəzərə almağa imkan verir. Siyasi və iqtisadi təhlil isə dövlət siyasətinin formalaşması, regional inkişaf planlarının icrası və iqtisadi suverenliyin gücləndirilməsi aspektlərini qiymətləndirir.

Araşdırmada həmçinin müqayisəli qiymətləndirmə metodu tətbiq edilmişdir. Bu yanaşma vasitəsilə Azərbaycanın bərpa proqramları post-konflikt dövrdə digər ölkələrdə (Almaniya, Xorvatiya, Gürcüstan və s.) aparılmış bərpa təcrübələri ilə müqayisə olunmuşdur. Müqayisələr iqtisadi, sosial və institusional aspektlər üzrə aparılmış, regional inkişaf strategiyalarının effektivliyi və dayanıqlılığını dəyərləndirilmişdir.

Rəsmi məlumat mənbələri əsas statistik və konseptual baza kimi istifadə olunmuşdur. Bunlara Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin regional inkişaf göstəriciləri, İqtisadiyyat Nazirliyinin bərpa və investisiya hesabatları, Qarabağ İqtisadi Rayonunun master planı və digər dövlət sənədləri daxildir. Bu yanaşma həm kvantitativ göstəricilərin təhlilini, həm də sosial-iqtisadi və strateji təsirlərin qiymətləndirilməsini təmin etmişdir.

Beləliklə, tətbiq olunan metodologiya işğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan iqtisadi bərpa proseslərinin kompleks və elmi əsasda qiymətləndirilməsinə, həmçinin dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi üzrə nəticələrin dəqiq müəyyən edilməsinə imkan yaratmışdır.

Əsas Hissə – İqtisadi Quruculuq

1. İnfrastruktur quruculuğu

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə infrastrukturun bərpası Azərbaycanın milli iqtisadi modelinin yenilənməsində prioritet sahədir. Zəngəzur dəhlizi və digər regional nəqliyyat layihələri ölkənin tranzit imkanlarını genişləndirir, beynəlxalq ticarət əlaqələrini gücləndirir və regionun iqtisadi inteqrasiyasını təmin

edir. Bu layihələr həm də Azərbaycanın enerji və logistika təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Şəhərlərin “ağıllı şəhər” konsepti, eləcə də kəndlərdə tətbiq olunan “ağıllı kənd” layihələri regionda sosial-iqtisadi idarəetmənin modernləşdirilməsinə imkan yaradır. Ağıllı kəndində tətbiq edilən bu model bütün infrastruktur — enerji, su, rabitə və kommunal xidmətləri rəqəmsal platformalar üzərindən idarə etməyə şərait yaradır. Aqrar resursların bərpası və torpaq potensialının aktivləşdirilməsi isə kənd təsərrüfatının məhsuldarlığını artırmaqla həm məşğulluğu təmin edir, həm də yerli icmaların iqtisadi fəallığını yüksəldir.

2. Enerji layihələri və “Yaşıl Enerji Zonası”

Azərbaycan hökumətinin Qarabağ və Şərqi Zəngəzuru “Yaşıl Enerji Zonası” elan etməsi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Qarabağın günəş, külək və bioenerji potensialı bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsinə mümkündür. Füzuli və Laçında günəş elektrik stansiyalarının, Zəngilan və Kəlbəcərdə isə külək parklarının yaradılması regionun enerji müstəqilliyini artırır və karbon emissiyalarını azaldır.

Bu layihələr iqtisadi suverenliyə birbaşa təsir göstərir. Bərpa olunan enerji resurslarının istifadəsi xarici enerji asılılığını azaldır, elektrik enerjisinin ixrac imkanlarını genişləndirir və regionun yaşıl iqtisadiyyat strategiyasına inteqrasiyasını təmin edir.

3. Sənaye və biznes infrastruktur

Sənaye və biznes sahəsində əsas prioritetlərdən biri Araz Vadisi İqtisadi Zonasıdır. Burada yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, ixrac yönümlü istehsal və kiçik və orta biznesin inkişafı üçün əlverişli mühit təmin edilir. Xarici investorların cəlbə — Türkiyə, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı və İsrail kimi ölkələrdən — regionun iqtisadi inkişafını sürətləndirir və uzunmüddətli əməkdaşlıq əlaqələri yaradır.

Yeni biznes imkanları yalnız iqtisadi gəlir təmin etmir, həm də yerli iş yerlərinin artmasına, məşğulluğun yüksəlməsinə və sosial sabitliyin bərpasına xidmət edir. Bu isə dövlət suverenliyinin iqtisadi əsaslarının möhkəmlənməsi baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

4. Logistika və kommunikasiya

Şərqi Zəngəzur regionunun tranzit rolu Azərbaycanın regional və qlobal iqtisadi inteqrasiyasında mühüm amildir. Yeni yol və dəmir yolu xətləri, o cümlədən Zəngəzur dəhlizi, nəqliyyat əlaqələrini gücləndirir, yük daşımalarının həcmi artırır və regionun investisiya cəlbediciliyini yüksəldir.

Logistika infrastrukturunun inkişafı, həmçinin kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının bazarlara çıxarılmasını asanlaşdırır, xarici ticarət əlaqələrini genişləndirir və regionun iqtisadi şaxələndirilməsinə töhfə verir. Bu yanaşma, həm yerli resursların səmərəli istifadəsini, həm də uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlılığı təmin edir.

Dövlət Suverenliyinin Möhkəmlənməsi

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi olaraq reinteqrasiya edilməsi Azərbaycanın dövlət suverenliyinin möhkəmlənməsi prosesində strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bərpa olunan infrastruktur, kənd təsərrüfatı və enerji layihələri yalnız iqtisadi inkişafı deyil, həm də dövlətin bölgədə mövcudluğunu gücləndirir. Bu, milli suverenliyin iqtisadi əsaslarının formalaşmasını təmin edir və dövlətin idarəetmə funksiyalarının effektivliyini artırır.

Dövlətin nəzarət və idarəetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi bu prosesin mərkəzində durur. Rəqəmsal idarəetmə sistemləri, ağıllı kənd və şəhər layihələri, eləcə də elektron xidmətlər vasitəsilə bölgədə şəffaflıq və səmərəlilik artırılır. Bu yanaşma həm resursların optimal istifadəsini təmin edir, həm də korrupsiyanın qarşısını alır.

Sosial-iqtisadi inkişaf milli təhlükəsizliyə birbaşa təsir göstərir. Yeni iş yerlərinin yaradılması, məşğulluğun artırılması və sosial xidmətlərin bərpası əhalinin bölgəyə qayıdışını stimullaşdırır, demoqrafik bərpanı dəstəkləyir və sosial sabitliyi möhkəmləndirir. Bu isə yalnız iqtisadi fayda deyil, həm də dövlətin strateji təhlükəsizliyinə töhfədir.

Əhalinin qayıdışı və demoqrafik bərpa prosesləri isə bölgənin uzunmüddətli inkişafının və mədəni identitetin qorunmasının əsas göstəricisidir. Məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına reinteqrasiyası, yerli icmaların iqtisadi fəallığının artırılması və sosial infrastruktura çıxış imkanlarının təmin olunması dövlətin legitimliyini və idarəetmə gücünü artırır.

Sərhəd təhlükəsizliyi və iqtisadi sərhədlərin möhkəmləndirilməsi də suverenliyin ayrılmaz hissəsidir. Regional iqtisadi zonaların yaradılması, tranzit və enerji layihələrinin qorunması, eləcə də qanuni və institusional nəzarət mexanizmlərinin tətbiqi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və iqtisadi müstəqilliyini qorumağa xidmət edir.

Beləliklə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi və sosial reintegrasiyası, idarəetmə mexanizmlərinin gücləndirilməsi və demoqrafik bərpa prosesləri Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsi və regional təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edən unikal bir model təşkil edir.

Nəticə və Təvsiyələr

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan bərpa və iqtisadi quruculuq Qarabağın post-müharibə modeli üçün həm dayanıqlı, həm də strateji üstünlükləri ortaya qoymuşdur. 2020–2025-ci illərdə həyata keçirilən layihələr çərçivəsində 150 km yol bərpa olunmuş, 12 enerji stansiyası (günəş, külək və bioenerji) fəaliyyətə başlamış və 25 sənaye müəssisəsi işə düşmüşdür. Bu göstəricilər regionda kompleks iqtisadi sistemin formalaşmasına şərait yaratmış və Azərbaycanın milli iqtisadi strategiyasına mühüm töhfə vermişdir.

Strateji təsirlər aşağıdakı sahələrdə özünü göstərir:

1. Enerji müstəqilliyi: Elektrik istehsalı 20% artmış və elektrik ixrac imkanları 15% genişlənmişdir.
2. Regional tranzit və logistika: Potensial 30% artırılmışdır.
3. İstehsal və ixrac: Yerli istehsal və ixrac 25% yüksəldilmişdir.
4. Sosial-iqtisadi təsir: Yeni iş yerləri 18 000 nəfər üçün təmin edilmiş və sosial sabitlik gücləndirilmişdir.
5. Demografik bərpa: Məcburi köçkünlərin reintegrasiyası 70% səviyyəsində həyata keçirilmişdir.

Uzunmüddətli perspektivdə bu model regionun iqtisadi şaxələndirilməsi, “yaşıl enerji” və innovativ texnologiyaların tətbiqi ilə Azərbaycanın davamlı inkişafına xidmət edəcək. Dövlətin strateji planlaşdırması, institusional gücü və ictimai həmrəyliyi modelin uğurunu təmin edən əsas şərtlərdir.

Təvsiyələr:

- ✓ Kənd təsərrüfatı, sənaye və turizmin paralel inkişafı ilə regional gəlirin 15–20% artırılması.
- ✓ “Yaşıl Enerji Zonası”nın genişləndirilməsi; əlavə 10 enerji stansiyası və enerji səmərəliliyinin 10–15% artırılması.
- ✓ Ağıllı kənd və şəhər layihələrinin bütün inzibati mərkəzlərə integrasiyası ilə rəqəmsal idarəetmənin optimallaşdırılması.
- ✓ Xarici investisiyaların cəlb olunması; hədəf 500 mln USD əlavə sərmayədir.
- ✓ Məcburi köçkünlərin reintegrasiyasını sürətləndirmək və məşğulluq imkanlarını 20% genişləndirmək.
- ✓ Tarixi və mədəni irsin bərpasını prioritetləşdirərək ekoturizmin inkişafını stimullaşdırmaq; turist axınının 30% artırılması.
- ✓ Sərhəd və iqtisadi təhlükəsizlik mexanizmlərinin gücləndirilməsi ilə regional dayanıqlığın təmin olunması.

Beləliklə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan iqtisadi və sosial reintegrasiya strategiyası həm ölçülə bilən nəticələrə, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmlənməsinə əvəzsiz töhfələr verir və post-müharibə bərpa proqramları üçün unikal model yaradır.

Ədəbiyyat Siyahısı

1. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD). (2022). Post-Conflict Infrastructure and Private Sector Development in South Caucasus. London.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. (2024). Regional İnkişaf Göstəriciləri. Bakı.
3. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2023). İşğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası üzrə Yol Xəritəsi. Bakı.
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2022). Şərqi Zəngəzur və Qarabağ iqtisadi rayonlarının inkişaf konsepsiyası. Bakı.
5. BMT İnkişaf Proqramı (UNDP). (2022). Post-conflict Recovery and Sustainable Development in the South Caucasus. New York, NY.
6. Caucasus Analytical Digest. (2022). Post-War Economic Reconstruction and Social Reintegration in Azerbaijan.
7. Cornell, S., & Starr, F. (2021). The Caucasus: Conflict and Cooperation. Routledge.
8. Dünya Bankı. (2023). Azerbaijan Country Economic Memorandum: Rebuilding for Sustainable Growth. Washington, D.C.
9. Əliyeva, S. (2023). Qarabağ regionunun sosial-iqtisadi inkişafında dövlət proqramlarının rolu. Azərbaycan İqtisadiyyat Jurnalı, (4), 63–74.

10. Həsənlı, T. (2023). Regional iqtisadi siyasət və reinteqrasiya problemləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Elmi Xəbərləri, (3), 21–34.
 11. International Crisis Group. (2021). Nagorno-Karabakh: Post-War Recovery and Regional Stability. Brussels.
 12. Kaufman, S. J., & Zartman, W. (2020). Peacebuilding in Post-Conflict Zones: Lessons from Eastern Europe and the Caucasus. Cambridge University Press.
 13. Qarabağ Dirçəliş Fondu. (2023). Böyük Qayıdış: İqtisadi, sosial və mədəni perspektivlər. Bakı.
 14. Məmmədov, F. (2022). İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialı və inteqrasiya problemləri. Bakı Dövlət Universiteti Elmi Əsərləri, (2), 45–57.
 15. OECD. (2022). Post-Conflict Reconstruction and Regional Development: Case Studies from Eastern Europe and the South Caucasus. Paris.
-

Мустафазаде Парвана Тельман к.

кандидат политических наук, старший научный сотрудник Института истории и этнологии

им.А.А.Бакиханова НАН Азербайджана

Отдел «Истории международных отношений Азербайджана»

PeriRustamova865@gmail.com

После Второй Карабахской войны регион Южного Кавказа стал объектом пристального внимания. Война, которая завершилась победой Азербайджана еще больше усилила его международный имидж и укрепила позицию. Союзнические и стратегические связи страны стали стремительно расти. Карабах и Восточный Зангезур занимает особое место не только во внутренней, но и во внешней политике Азербайджана с учетом перспектив сотрудничества, интеграции и развития. В процессе восстановления Карабаха особую поддержку Азербайджану оказали тюркские страны. Каждая из этих стран играет важную роль в восстановлении Карабаха, и их экономическое присутствие формирует новую реалию Южнокавказского региона, где ключевым звеном является Азербайджан. Актуальность исследуемой темы связана с тем, что развитие Карабахского региона является одним из важнейших приоритетов Азербайджана и активизация Организации тюркских стран в этом направлении демонстрирует новые перспективы: логистические, энергетические, транспортные, культурно-образовательные инициативы сотрудничества между Азербайджаном и странами ОТГ. Также, для тюркских стран это дополнительный путь в проекте Среднего коридора (Транскаспийский международный транспортный маршрут) а значить альтернативные возможности и экономические дивиденды. Целью статьи является изучение реализации социально-экономических проектов Организации тюркских стран в Карабахе и Восточном Зангезуре и их активную интеграцию в данном регионе.

В июле, 2021 года состоялся первый неформальный саммит Организации тюркских государств в городе Шуша во время церемонии которой Президент Ильхам Алиев заявил: «Азербайджан предоставляет важные транзитные услуги тюркским государствам».³ Выбор места встречи был проявлением крепкой дружбы и солидарности тюркского альянса. По итогам саммита была подписана Карабахская декларация. Члены ОТГ стали более активно реализовать свои возможности в процессе восстановления Карабаха. Важно отметить, что еще до восстановления территориальной целостности Азербайджана, члены ОТГ проводили активную политику экспорта и импорта, наблюдалась позитивная торговая динамика. Статистические данные показывают, что общий объем экспорта и импорта товаров из тюркских стран после Карабахской войны значительно вырос. Кроме того, транспортно-коммуникационные связи имеют стратегическое значение в рамках ОТГ. В этом контексте следует упомянуть слова президента Ильхама Алиева: «Азербайджан играет роль моста между Турцией и Центральной Азией в географическом, экономическом, транспортном и других аспектах».⁴

Карабах имеет огромный ресурсный и транзитный потенциал. Использование этих возможностей за счет активных инвестиций создаст все условия для развития экономики стран участников ОТГ. Деятельность членов ОТГ в Карабахской экономической зоне, условно можно разделить на несколько направлений: реализация инвестиционной политики, транспортно-логистические проекты, энергетическая политика, в том числе развитие возобновляемой энергии, реализация культурно-образовательных инициатив.

³ В Шуше состоялся неформальный Саммит Организации тюркских государств, 6 июля 2024 г. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/66415>

⁴ Выступление Ильхама Алиева на 12-м Саммите Совета глав государств Организации тюркских государств в Габале, 7 октября 2025 г. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/70315>

Турция выступает наиболее активной участницей инвестиционных проектов в Карабахе. В мае, 2024 года был проведен Турецко-азербайджанский бизнес форум. На этом форуме премьер-министр Азербайджана Али Асадов заявил: «Более 20 турецких компаний реализуют около 50 проектов на освобожденных от оккупации территориях Азербайджана: "Общая стоимость этих проектов составляет 4 млрд долларов США"».⁵ Инвестиции Турции способствуют восстановлению и экономическому развитию Карабахского района. В этом году, данная цифра составляет уже 5 млрд долларов.⁶ Согласно статистике Торговой Палаты Турции количество турецких резидентов в Азербайджане за 2024 года составило 37 компаний. Азербайджан вошел тридцатку стран мира, где активно инвестирует Турция.⁷ Вероятно, что рост инвестиций направлен на восстановительные работы в Карабахе и Восточном Зангезуре.

Появление в Карабахской экономической зоне таких промышленных центров как Агдамский промышленный парк создали выгодное инвестиционное пространство для предпринимателей. Компании могут реализовывать свои бизнес-проекты на взаимовыгодной основе. Среди резидентов также есть турецкие компании.⁸ Расположенная в Джебраильском районе «Экономическая зона Аразская долина» также является привлекательной для внешних инвесторов. Например, турецкая строительная компания «AR Sadikoglu» является резидентом данного промышленного парка.

По содействию турецких компаний в Карабахе реализуются инфраструктурные проекты, включая восстановление транспортных коридоров и логистики (аэропорт в Физули, реконструкция трассы Агдам–Физули–Ходжавенд). Эти проекты позволяют не только восстановить разрушенную инфраструктуру, но и интегрировать регион в региональные транспортные и торговые коридоры.

Подобно Турции, Азербайджан имеет как союзнические, так и стратегические отношения с **Казахстаном**. В марте, 2024 года Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в рамках своего официального визита в Азербайджан посетил Карабах. Также во время интервью глава Казахстана отметил, что после 2020-го года товарооборот между Казахстаном и Азербайджаном увеличился в 5 раз (с 109 до 529 млн долл.)⁹

Казахстан является главным экономическим партнером Азербайджана в Центральной Азии. В Азербайджане зарегистрировано 145 компаний с казахстанским капиталом.¹⁰ Учитывая тот факт, что обе страны являются участниками важных совместных транспортно-логистических проектов, как например Средний коридор (Middle Corridor) страны имеют огромный опыт в транзитных связях. В этом плане, Карабах в перспективе сыграет важную роль в социально-экономических и торговых приоритетах Казахстана. Официальная Астана рассматривает Азербайджан как транзитную страну для экспорта нефти, зерна и урана на мировые рынки. Учитывая современные геополитические реалии мира, диверсификация транзитных путей имеет стратегическое значение. В этом контексте Карабахский и Восточно Зангезурские экономические зоны являются привлекательными локациями для взаимного сотрудничества.

Казахстан также поддерживает реализацию Зангезурского коридора. Неслучайно, что страны ОТГ рассматривают Азербайджан как мост между Центральной Азией и Европой. Поэтому,

⁵ Премьер-министр: Турецкие компании реализуют в Карабахе проекты общей стоимостью 4 млрд долларов США, 8 мая 2024, Ресурс: <https://report.az/ru/biznes/premer-ministr-tureckie-kompanii-realizuyut-v-karabahe-proekty-obshej-stoimostyu-4-mlrd-dollarov-ssha>

⁶ Türkiye participates in a number of projects implemented in the liberated territories of Azerbaijan , 7.10.2025, Source: https://en.apa.az/infrastructure/turkiyes-investment-in-azerbaijans-liberated-territories-totals-5-billion-479948?utm_source

⁷ Yurt Dışı Yatırım Raporu, 2024.

<https://ticaret.gov.tr/data/5c4ac3db13b876297ce9a568/Yurt%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Anketi%20-%202025%20Sonu%C3%A7%20Raporu.pdf>

⁸ İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi, Mənbə: <https://economiczones.gov.az/iqtisadi-zonalar/senaye-parklari/agdam-senaye-parki?type=7>

⁹ Казахстан и Азербайджан вступают в новую эру сотрудничества, 10.03.2024 Ресурс: https://www.kt.kz/rus/interview/kazahstan_i_azerbaydzhan_vstupayut_v_novuyu_eru_1377962054.html

¹⁰ Компании из Казахстана готовы принять участие в восстановлении Карабаха, 7 июля, 2021 Газета Каспий, Ресурс: <https://kaspiy.az/kompanii-iz-kazaxstana-gotovy-prinyat-ucastie-v-vosstanovlenii-karabaxa>

реализация данного проекта даст Казахстану и другим странам Центральной Азии альтернативный выход к Турции и Средиземному морю. Так, создание надёжных сухопутных связей между тюркскими странами- это ключ к общему будущему.¹¹

По инициативе Казахстана в Карабахе был создан Центр развития детского творчества имени Курмангазы (город Физули) с целью становления творческой молодежи и развитию художественного образования в регионе. Тюркские государства придают особое внимание культурно-образовательным программам в Карабахе. Это также является стратегией взаимной интеграции и сотрудничества.

Еще одним важным актором тюркского альянса, который проявляет интерес к развитию Карабаха является **Узбекистан**. В августе, 2023 года свой первый визит после выборов президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев совершил в Азербайджан. В рамках двусторонних переговоров лидеры обеих стран обсудили вопросы, касающиеся промышленного сотрудничества. Узбекистан уделяет внимание деятельности Ханкендинской швейной фабрики, который является азербайджано-узбекским совместным предприятием. Фабрика, площадь которой составляет 1,2 гектара, построена согласно поручениям президентов, двух стран, по углублению экономического и инвестиционного сотрудничества между Азербайджаном и Узбекистаном. Общая инвестиционная стоимость проекта составляет 11 миллионов манатов, инвестировано 5,5 миллиона манатов.¹² Узбекистан проявляет интерес к агро-индустриальным проектам, использованию сельскохозяйственных земель в Карабахе. В знак солидарности и братства Узбекистан построил в Физули среднюю школу №1 имени Мирзо Улугбека.

В январе, 2025 года была подписана Анкаринская декларация между Азербайджаном, Турцией и Узбекистаном. В тексте этой декларации выражена поддержка усилиям Азербайджана по восстановлению освобождённых территорий (включая гуманитарное разминирование, развитие инфраструктуры и «умных городов»). Зафиксировано намерение осуществлять инвестиционные проекты в этих регионах и создавать условия для безопасного и достойного возвращения перемещённых лиц.¹³

В июле, 2025 года президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев совершил очередной визит в Азербайджан. В рамках подготовки к визиту был сформирован пакет соглашений по промышленной кооперации. В перспективе если продукция, изготовленная совместными компаниями будет конкурентоспособной, то есть вероятность, что страны смогут ее экспортировать на внешние рынки.

Кыргызстан, как и другие члены ОТГ является стратегическим партнером Азербайджана. Президент Кыргызстана несколько раз при визитах в Азербайджан посещал Карабах. В апреле 2024 года в Баку подписана Программа экономического сотрудничества до 2029 года между Азербайджаном и Киргизией.¹⁴ По данным кыргызской статистики товарооборот между странами составляет 7,7 млн долларов США. Правительство Кыргызстана выражает заинтересованность в расширении транспортно-логистического сотрудничества и использовании транзитного потенциала двух стран.¹⁵ Это не просто торговые связи между государствами, а крупные региональные проекты с выходом в Европу.

В Карабахе есть благоприятные условия для развития сельского хозяйства, учитывая то, что Кыргызстан имеет хороший опыт в аграрном секторе, то взаимовыгодное сотрудничество в этом

¹¹ The Organization of Turkic States, 10-th Meetings of the Council of Heads of State of The Organisation of Turkic States, January 2024. https://www.turkicstates.org/u/d/publications/turk-dunyasi-dergisinin-ikinci-sayisi-yayinlandi-28-tr.pdf?utm_source

¹² Ильхам Алиев ознакомился с деятельностью Ханкендинской швейной фабрики, являющейся азербайджано-узбекским совместным предприятием, 19 февраля 2025 год. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/68187>

¹³ Ankara Declaration on the Results of the Second Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs, Trade/Economy and Transport/Infrastructure of Türkiye, Azerbaijan and Uzbekistan, 29 January 2025. https://www.mfa.gov.tr/ankara-declaration-turkiye-azerbaijan-and-uzbekistan.en.mfa?utm_source

¹⁴ Azerbaijan and Kyrgyzstan signed documents, 24.04.2024 Source: https://president.az/en/articles/view/65598/print?utm_source

¹⁵ Kyrgyzstan, Azerbaijan to increase mutual trade volume, 27 October 2025, Source: https://en.kabar.kg/news/kyrgyzstan-azerbaijan-to-increase-mutual-trade-volume/?utm_source

направлении станет выгодным для обеих стран. Еще в 2022 году была инициатива по импорту крупного рогатого скота, в частности яков из Кыргызстана в Карабах. В качестве пилотного проекта планировалось их разведение в Кяльбаджарском, а затем в Лачинском районах.¹⁶ Страны активно сотрудничают в инвестиционном секторе. Еще в 2022 году страны создали совместный фонд с уставным капиталом в 25 млн. долларов.¹⁷ В следующие годы было принято решение увеличить капитал фонда до 100 млн. Также, более 40 заявок поступило в Фонд для реализации инвестиционных проектов в Кыргызстане¹⁸.

Подобно другим странам ОТГ, Кыргызстан также уделяет особое внимание научно-образовательным программам в Карабахе. В селе Хыдырлы Агдамского района была открыта школа «Айколь Манас», которую профинансировали власти Кыргызстана.

Зангезурский коридор как ворота в Европу для стран членов ОТГ

Вышеизложенные факты показывают, что все страны члены ОТГ внесли определенный вклад в развитие и возрождения Карабаха. Однако главным импульсом в процессе интеграции тюркских стран и углубления их кооперации станет реализация проекта Зангезурского коридора. Этот путь станет альтернативным маршрутом для торговли и передачи энергоресурсов между Азией и Европой. Также, Зангезурский коридор станет важной артерией Транскаспийского международного транспортного маршрута. Это откроет широкие возможности для увеличения объемов грузоперевозок, укрепит экономическую устойчивость и расширит взаимодействия на международных рынках. Благодаря строительству автомагистрали и железной дороги Зангезур соединит тюркский мир с Европой.

В современном мире все страны пытаются обезопасить себя от рисков: политических, экономических, информационных, военных и других. Поэтому Зангезурский коридор выступает центром объединения интересов тюркских стран. Если посмотреть карту реализации проекта Middle Corridor (Средний коридор), то можно прийти к выводу, что Зангезурский коридор (известный в США как TRIPP) станет дополнительным крылом этой огромной транспортно-логистической цепочки.

Таким образом, анализируя деятельность тюркских государств в Карабахе важно отметить стратегическое значение Зангезурского коридора:

Во-первых, усиление транспортно-логистические связи между Азербайджаном и странами ОТГ. Например, связь между Азербайджаном и Нахчываном, далее с Турцией (через Карс) и Европой. Автомобильные перевозки: новый маршрут для транзита товаров из стран членов ОТГ (тех, которые расположены в Центральной Азии) в Европу и обратно, альтернатива северным и южным маршрутам (через Россию и Иран).

Во-вторых, торгово-экономические связи. Коридор выступает новым торговым мостом между рынками Европы, Кавказа и Азии. Следует отметить, что совокупный рынок тюркоязычных государств в настоящее время оценивается в 1,2 трлн долларов США, и сюда входит экономика Турции, входящая в число 15 крупнейших экономик мира.¹⁹

В-третьих, усиление энергетического сотрудничество между Азербайджаном и странами ОТГ через Зангезурский коридор. Транзит нефти, газа и водорода (в перспективе) по трубопроводам, проходящим вдоль коридора, а также развитие проектов возобновляемой энергетики будет способствовать интеграции тюркоязычных государств.

¹⁶ Azerbaijan to import yaks from Kyrgyzstan for breeding in liberated Karabakh, 20.10.2022 AzNews//Source: https://www.azernews.az/business/201108.html?utm_source

¹⁷ Azerbaijan-Kyrgyz Development Fund support joint activities of business organizations of both countries, 19.02.2024. Source: https://www.economy.gov.az/en/post/1861/azerbaycan-qirgizistan-inkisaf-fondu-her-iki-olkenin-biznes-qurumlarinin-birge-fealiyyetine-destek-gosterecek?utm_source

¹⁸ Заявления Ильхама Алиева и Президента Садыра Жапарова для прессы, 24 апреля, 2024 г. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/57673>

¹⁹ Aliyev Shafa, Strategic Aspects of the Zangazur Transport Corridor in the Context of Sustainable Development. Vol. 2: International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025. Source: https://futuraity-proceedings.com/index.php/home/article/view/150?utm_source

Карабах как важная точка «зелёного» энергетического перехода

В отчетах ОТГ есть раздел о зеленом переходе стран-членов ОТГ. Наиболее актуальным является совместный проект Азербайджана, Казахстана и Узбекистана, который называют «green bridge» (Зеленый мост). В мае 2024 года Азербайджан, Казахстан и Узбекистан договорились соединить свои энергосистемы для строительства высоковольтного кабеля по дну Каспийского моря для экспорта электроэнергии, вырабатываемой из возобновляемых источников, в Европу. Этот проект повышает гибкость национальной энергосистемы за счет взаимосвязей и открывает новый канал экспорта чистой энергии.²⁰ Кроме этого, Азербайджан объявил Карабах и Восточный Зангезур «зелёной энергетической зоной». Одним из ключевых проектов по «зеленой» трансформации в этом районе является проект Shafaq Solar Power Plant. Так, в городе Джабраиль строится солнечная электростанция мощностью 240 МВт, реализуемая ВР совместно с Министерством энергетики Азербайджана. Ввод в эксплуатацию ожидается в 2026 году. Именно эта станция станет одним из первых источников энергии, подаваемой в будущий энергокоридор Азербайджан–Турция–Европа. Коридор от Джебраила до Игдыра станет первой сухопутной энергетической связью между Азербайджаном и Турцией. Так, Азербайджан показал, что в Карабахе есть огромный потенциал устойчивого развития и «зелёного» будущего. Для тюркских стран-это новые возможности и альтернативные пути для зелёного перехода. Известно, что к 2030 году около 40 процентов производимой в стране энергии будет обеспечиваться за счет возобновляемых источников. Поэтому сотрудничество со странами ОТГ в этом направлении является крайне важным. Если достичь поставленных целей, то можно будет создать устойчивую экономику, снизив зависимость от ископаемого топлива.

Все реализуемые проекты тюркских стран в Карабахе требуют не малых инвестиций. Так, по инициативе Азербайджана и совместному решению стран был создан Тюркский инвестиционный фонд²¹. Уставный капитал фонда составляет 600 миллионов долларов США, который будет использоваться для общего роста и процветания. Целью фонда является расширение прав и возможностей государств-членов путем финансирования стратегических проектов, способствующих экономическому прогрессу, укреплению взаимосвязанности и повышению региональной конкурентоспособности²². Все проекты, которые были задекларированы странами ОТГ стали реализовываться быстрыми темпами. Продолжаются переговоры по увеличению портфелей данного фонда.

Таким образом, восстановление территориальной целостности Азербайджана и освобождение Карабаха от армянских сепаратистов придало новый импульс в развитии сотрудничества между странами членам ОТГ. Эта организация стала более активно проявлять свои возможности и превращаться в новый геополитический центр силы. Кооперация Организации тюркский стран в Карабахе имеет нормативно-правовую базу. Основные направления сотрудничества задекларированы Карабахской декларацией. Члены ОТГ содействуют восстановлению Карабаха и Восточного Зангезура. В перспективе открытие коридора через Восточный Зангезур рассматривается как возможность соединить Турцию с Азербайджаном и далее-с тюркскими государствами Центральной Азии. Если анализировать присутствие ОТГ в Карабахе с транспортно-логистической призмы, то можно прийти к выводу, что инвестиции в Карабах и открытие Зангезурского коридора усилят значение проекта Средний коридора. Тюркские страны, расположенные в Центральной Азии, будут иметь еще один, альтернативный, безопасный и краткий путь в Европу через Азербайджан и Турцию. Кроме товаров, будет реализоваться экспорт ресурсов, что крайне важно в современной геополитической конфигурации мира.

²⁰ What Really Drives Uzbekistan's Cooperation within the Organization of Turkic States, 2025 https://uza.uz/en/posts/what-really-drives-uzbekistans-cooperation-within-the-organization-of-turkic-states_767741?utm_source

²¹ Joe Luc Barnes, Can the Organization of Turkic States Leave Its Mark? The Diplomat, 6.10.2025. Source: https://thediplomat.com/2025/10/can-the-organization-of-turkic-states-leave-its-mark/?utm_source

²² https://turkicfund.org/about-us/?utm_source

Источники:

1. В Шуше состоялся неформальный Саммит Организации тюркских государств, 6 июля 2024 г. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/66415>
2. Выступление Ильхама Алиева на 12-м Саммите Совета глав государств Организации тюркских государств в Габале, 7 октября 2025 г. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/70315>
3. Премьер-министр: Турецкие компании реализуют в Карабахе проекты общей стоимостью 4 млрд долларов США, 8 мая 2024, Ресурс: <https://report.az/ru/biznes/premer-ministr-tureckie-kompanii-realizuyut-v-karabahe-proekty-obshej-stoimostyu-4-mlrd-dollarov-ssha>
4. Türkiye participates in a number of projects implemented in the liberated territories of Azerbaijan , 7.10.2025, Source: https://en.apa.az/infrastructure/turkiyes-investment-in-azerbajjans-liberated-territories-totals-5-billion-479948?utm_source
5. Yurt Dışı Yatırım Raporu, 2024. <https://ticaret.gov.tr/data/5c4ac3db13b876297ce9a568/Yurt%20D%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20Anketi%20-%202025%20Sonu%C3%A7%20Raporu.pdf>
6. İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi, Mənbə: <https://economiczones.gov.az/iqtisadi-zonalar/senaye-parklari/agdam-senaye-parki?type=7>
7. Казахстан и Азербайджан вступают в новую эру сотрудничества, 10.03.2024 Ресурс: https://www.kt.kz/rus/interview/kazahstan_i_azerbaydzhan_vstupayut_v_novuyu_eru_1377962054.html
8. Компании из Казахстана готовы принять участие в восстановлении Карабаха, 7 июля, 2021 Газета Каспий, Ресурс: <https://kaspiy.az/kompanii-iz-kazaxstana-gotovy-prinyat-ucastie-v-vosstanovlenii-karabaxa>
9. The Organization of Turkic States, 10-th Meetings of the Council of Heads of State of The Organisation of Turkic States, January 2024. https://www.turkicstates.org/u/d/publications/turk-dunyasi-dergisinin-ikinci-sayisi-yayinlandi-28-tr.pdf?utm_source
10. Ильхам Алиев ознакомился с деятельностью Ханкендинской швейной фабрики, являющейся азербайджано-узбекским совместным предприятием, 19 февраля 2025 год. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/68187>
11. Azerbaijan to import yaks from Kyrgyzstan for breeding in liberated Karabakh, 20.10.2022 AzNews//Source: https://www.azernews.az/business/201108.html?utm_source
12. Azerbaijan-Kyrgyz Development Fund support joint activities of business organizations of both countries, 19.02.2024. Source: https://www.economy.gov.az/en/post/1861/azerbaycan-qirgizistan-inkisaf-fondu-her-iki-olkenin-biznes-qurumlarinin-birge-fealiyyetine-destek-gosterecek?utm_source
13. Заявления Ильхама Алиева и Президента Садыра Жапарова для прессы, 24 апреля, 2024 г. Ресурс: <https://president.az/ru/articles/view/57673>
14. Aliyev Shafa, Strategic Aspects of the Zangazur Transport Corridor in the Context of Sustainable Development. Vol. 2: International Conference on Next-Generation Innovations and Sustainability 2025. Source: https://futuraity-proceedings.com/index.php/home/article/view/150?utm_source
15. What Really Drives Uzbekistan's Cooperation within the Organization of Turkic States, 2025 https://uza.uz/en/posts/what-really-drives-uzbekistans-cooperation-within-the-organization-of-turkic-states_767741?utm_source
16. Joe Luc Barnes, Can the Organization of Turkic States Leave Its Mark? The Diplomat, 6.10.2025. Source: https://thediplomat.com/2025/10/can-the-organization-of-turkic-states-leave-its-mark/?utm_source

КАРАБАХ КАК СИМВОЛ НАЦИОНАЛЬНОГО ЕДИНСТВА И ИНСТРУМЕНТ УКРЕПЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СУВЕРЕНИТЕТА АЗЕРБАЙДЖАНА

Самедова Мехрибан Тофиг гызы

кандидат экономических наук, доцент кафедры Экономики,
Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC),
e-mail: mehriban_samadova@unec.edu.az

Кочерыгин Михаил Дмитриевич

Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC)
Русская Экономическая Школа (РЭШ), Группа 271
e-mail: k.mixail2006m@yandex.ru

Садуллаев Асим Фуадович

Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC)
Русская Экономическая Школа (РЭШ), Группа 271
e-mail: sadullayev.asim@gmail.com

Введение

Возрождение Карабаха представляет собой важный и очень значимый этап в истории современного Азербайджана, который открывает новые перспективы и возможности для укрепления государственного суверенитета и территориальной целостности страны. Это событие не только позволяет восстановить контроль над утраченной территорией, которая находилась под оккупацией на протяжении 30 лет, но и создает платформу и базу для социального, экономического и культурного развития всего региона в целом. Ни для кого ни секрет, что в условиях глобальных вызовов, связанных с изменением геополитической обстановки и нарастающими угрозами международной безопасности, анализ стратегического значения Карабаха приобретает особую актуальность в условиях современных международных отношений.

Историко-политическое значение возрождения Карабаха

Возвращение Карабаха под контроль Азербайджана после 2020 года, а именно Второй Карабахской войны, начавшейся 27 сентября 2020 года и завершившейся 10 ноября 2020 года, укрепило территориальную целостность страны, что является ключевым элементом государственного суверенитета в международном праве (UN, 2020). Восстановление контроля над государственной границей усилило легитимность политической власти и стало фактором консолидации азербайджанского общества вокруг идеи национального единства. (AIR Center, 2021).

С политико-геополитической точки зрения возрождение Карабаха изменило баланс сил на Южном Кавказе, а именно, укрепление стратегического сотрудничества между Азербайджаном и Турцией, формализованное Шушинской декларацией, подписанной 15 июня 2021 году, повысило влияние Азербайджана на региональные процессы и обеспечило новый формат безопасности. Одновременно выросла роль страны как энергетического и транспортного узла в Евразии благодаря развитию Среднего коридора и планируемого Зангезурского коридора. Заключение в августе 2025 года мирного соглашения, при посредничестве Соединенных Штатов Америки и Дональда Трампа, между Азербайджаном и Арменией стало новым этапом и главой в региональном урегулировании (Washington Post, 2025). Одним из важных аспектов стал проект TRIPP (Trump Route for International Peace and Prosperity), предполагающий создание транспортного коридора через Зангезур. Этот проект имеет очень важное стратегическое значение: 1. Усиливает транзитный потенциал Азербайджана и Турции; 2. Открывает перспективы интеграции Южного Кавказа в евразийские и глобальные цепочки поставок, что в свою очередь усиливает Азербайджан, как важного игрока на международной арене (Financial Times, 2025).

III

Возрождение Карабаха также имеет международно-политическое значение, поскольку стало символом перехода к регионально-ориентированным механизмам урегулирования, снизив роль внешних посредников, включая Минскую группу ОБСЕ (**Chr. Michelsen Institute 2023**). Это усилило тенденцию формирования политики «региональными решениями региональных вопросов» в Южном Кавказе.

Помимо внешнеполитического измерения, значимым является укрепление национальной идентичности. Карабах на протяжении веков занимал важное место в истории государственности Азербайджана - от Карабахского ханства до культурного центра XIX–XX веков (Huseynova, 2016). Современная политика восстановления региона способствует укреплению исторической памяти и является важным компонентом национальной идеологии (State Committee for Work with Diaspora, 2022).

Можно сказать что, историко-политическое значение возрождения Карабаха заключается в укреплении суверенитета и международных позиций Азербайджана, консолидации общества, формировании устойчивой системы региональной безопасности и восстановлении важнейшего элемента национальной идентичности, что в свою очередь образует целую и комплексную картину.

Исторические предпосылки конфликта и его влияние на Азербайджан

Исторические корни конфликта в Карабахе восходят к началу XX века, когда в 1923 году в составе Азербайджанской ССР была создана Нагорно-Карабахская автономная область (НКАО). Это административное образование, население которого в основном состояло из армян, стало источником территориальных споров, которые в дальнейшем стали причинами двух Карабахских войн. Вопрос о принадлежности региона многократно становился предметом обсуждения, но его решение так и не было найдено. В 1988 году активизация армяно-азербайджанского конфликта началась с требований армянского населения НКАО о присоединении к Армянской ССР. Эти события, совпавшие с началом распада СССР, способствовали эскалации напряженности. В 1991 году конфликт перерос в полномасштабную войну, в результате которой около 20% территории Азербайджана оказалось под оккупацией со стороны Армении. Исторические предпосылки конфликта подчеркивают сложность и многослойность взаимоотношений между двумя народами. Например, углубляясь в историю, можно отметить что, Карабахское ханство - феодальное государство, существовавшее в 1748 - 1822 годах в Северном Азербайджане, образовалось после распада империи Надир-шаха Афшара (Исмаилов, 2014, 140 с.). Это указывает на долгую историю территориальных и культурных связей, которые стали основой для последующих политических и военных столкновений.

Роль восстановления территориальной целостности в укреплении суверенитета

Восстановление территориальной целостности Азербайджана в результате 44-дневной войны в 2020 году стало важным шагом к укреплению национальной безопасности и суверенитета страны. Контроль над Нагорным Карабахом и прилегающими территориями, возвращённый в рамках этого конфликта, не только подтвердил право Азербайджана на эти земли, но и значительно повысил его стратегическую устойчивость. Это событие стало подтверждением приверженности Азербайджана принципам международного права, закреплённым в резолюциях Совета Безопасности ООН, таких как №822, 853, 874 и 884, которые признают территориальную целостность страны.

После возвращения контроля над Карабахом, Азербайджан значительно усилил свои позиции на международной арене. Успешное завершение конфликта продемонстрировало способность страны отстаивать свои интересы, что укрепило её авторитет в глазах мирового сообщества. Установление более тесных связей с Турцией и повышение привлекательности для иностранных инвесторов стали прямыми результатами восстановления территориальной целостности. Этот успех подчеркивает значимость Азербайджана как надежного партнера и ключевого игрока в региональной политике.

Политические вызовы и стратегические аспекты интеграции региона

После завершения конфликта перед Азербайджаном встала задача интеграции Карабаха в состав страны. Одним из главных вызовов является возвращение более 700 тысяч вынужденных переселенцев, которые на протяжении десятилетий проживали в других регионах. Это требует создания условий для их комфортного обустройства, включая строительство жилья, восстановление социальной инфраструктуры и обеспечение доступа к основным услугам. Государство активно работает в этом направлении, разрабатывая программы поддержки и выделяя значительные средства на реализацию этих задач. Важно учитывать, что «развитие национальных идентичностей в начале XXI в. протекает в ситуации, принципиально отличной от периода формирования наций в Западной Европе» (Екадумов, 2011, 27 с.). Это подчеркивает необходимость комплексного подхода к интеграции, который включает не только материальные аспекты, но и культурные и социальные факторы, способствующие гармоничному сосуществованию различных групп населения.

Культурное возрождение Карабаха как фактор развития

Карабах исторически являлся одним из центров формирования азербайджанской национальной культуры, где развивались мугам, литературные и ремесленные традиции (Huseynova, 2016). Шуша, получившая название «консерватория Кавказа», стала родиной выдающихся культурных деятелей Азербайджана, определивших развитие национального искусства. Территория современного Лачинского района издавна играла важную и значимую роль как часть караванных путей, связывающих Восток и Запад. Название «Лачын» происходит от тюркского слова, которое означает «сокол» - символ свободы и гордости (Abbasova, 2021). Согласно истории, изначально поселение называлось Абдаллар и официально получило статус города в 1923 году, а спустя 7 лет, т.е. в 1930 году стало административным центром района. В советские годы на территории Лычына развивалось сельское хозяйство и культура. Однако 18 мая 1992 года Лачын был оккупирован армянскими силами, что стало серьезным ударом для Азербайджана. За время оккупации, город потерпел большие убытки, был нанесен значительный ущерб: было уничтожено более 13000 домов, разрушены и стерты с лица земли 54 памятника архитектуры, также были вырублены леса площадью десятков гектаров (President.az, 2025). Проекты Фонда Возрождения Карабаха и другие инициативы, направленные на реконструкцию памятников архитектуры служат с целью восстановления и устранения культурного ущерба напрямую. Сам культурный ущерб описывается как "малая Хиросима" из-за масштабов разрушений (Mustafayev, N., 2022). Данного рода мероприятия служат не только восстановлению наследия, но и формированию позитивного международного имиджа страны. Культурное возрождение также играет роль в консолидации общества: оно усиливает связь поколений, восстанавливает историческую память и способствует формированию устойчивой национальной идентичности (Костина А. В.; Екадумов А. И). Важно подчеркнуть, что власти уделяют особое внимание мультикультурному и полирелигиозному наследию региона, утверждая, что христианское наследие Карабаха является неотъемлемой частью азербайджанской культуры.

Поэтому возрождение Карабаха после деоккупации рассматривается как ключевой фактор сохранения культурной памяти и восстановления духовного потенциала общества. Во-первых, **реставрация мечетей, музеев и памятников архитектуры** становится инструментом сохранения национальных ценностей и исторической памяти (Ministry of Culture of Azerbaijan, 2023). Как отмечает ICESCO (2022), культурное наследие Карабаха имеет **транснациональное значение** и требует соединения традиционных элементов с современными методами сохранения. Во-вторых, культурное развитие имеет **мощный экономический эффект**. Туризм, фестивали и креативные индустрии создают рабочие места, привлекают инвестиции и укрепляют гуманитарные связи Азербайджана с внешним миром (World Bank, 2023). Проведение международных событий в Шуше - от музыкальных фестивалей до дней туризма - способствует **укреплению позитивного имиджа страны** и расширяет международное сотрудничество (UNESCO, 2022). В-третьих, возрождение культурной среды способствует **социальной реинтеграции возвращающихся переселенцев**. Развитие ремёсел, культурных центров и молодёжных проектов помогает восстановить преемственность поколений и укрепляет чувство принадлежности к родной земле (Karabakh Revival Fund, 2024).

Резюмируя, культурное возрождение Карабаха представляет собой не только восстановление утраченных объектов, но и комплексную стратегию развития, включающую укрепление национальной идентичности, стимулирование экономики и формирование гуманитарного потенциала государства. Такой подход укрепляет роль Азербайджана в международном культурном пространстве и способствует устойчивому развитию освобождённых территорий (Aliyev, 2021, с 8).

Экономический потенциал региона и его воздействие на национальную экономику

Можно четко определить, что для Азербайджана одна из приоритетных задач на данный момент времени это развитие Карабахского экономического региона, ибо это больше чем территория: это символ новой эпохи развития и само восстановление и совершенствование данного региона рассматривается как ключевой фактор постконфликтного роста (Гасымлы В.К, 2023). Стоит отметить, что Карабахский регион обладает значительным ресурсным, транспортным и аграрным потенциалом, который в долгосрочной перспективе имеет все шансы стать центром новой волны экономического возрождения страны (Насибова З.Д, 2023). Согласно Государственной программе **«Большое Возвращение»** (2022) и стратегии **«Азербайджан 2030»**, которые основываются на принципах Целей устойчивого развития (ЦУР) ООН, сама реконструкция Карабаха рассматривается как часть общей модели национального развития (Order of the President of the Republic of Azerbaijan, 2021). Для этого проводятся масштабные институциональные и реабилитационные программы на освобожденных территориях. Они же в свою очередь направлены не только на физическое восстановление инфраструктуры, но и на формирование новой социально-экономической архитектуры уже на всю страну. Это означает, что в Карабахский экономический регион проходит этап формирования новой модели пространственного и отраслевого развития, основанной на принципах устойчивости и инновационности. Особое внимание уделяется развитию аграрного сектора, энергетики и «зелёной» промышленности. Реализуются проекты по возведению промышленных парков в Агдаме и Джебраиле, созданию зон альтернативной энергетики, включая солнечные и ветровые станции, что способствует укреплению энергетической независимости страны (The Economist, 2024). В то же время проходит активная интеграция региона в национальную экономическую систему через восстановление транспортных коридоров и цифровую инфраструктуру. По данным Министерства экономики Азербайджана, общий объём выделенных средств на реконструкцию освобожденных территорий к 2025 году превысил 10 млрд долларов США, что делает Карабах одним из крупнейших инвестиционных проектов в современной истории страны (Kazimbeyli, 2024; Zeynalova, 2025). Этот масштабный финансовый поток не только стимулирует внутренний спрос, но и способствует развитию малого и среднего бизнеса, который является основой экономической диверсификации. Таким образом, восстановление Карабаха выполняет две функции одновременно экономическую и государствоукрепляющую. С одной стороны, оно обеспечивает рост ВВП, занятости и производственных мощностей; с другой укрепляет национальную сплочённость, территориальную целостность и суверенитет Азербайджана (Gasymly, 2023; World Bank 2023)

Социальные аспекты и интеграции возвращающегося населения

Говоря про социальные изменения, которые достаточно критичны и важны, особенно в контексте Карабаха, да тут стоит вновь упомянуть программу **«Великого Возвращения»** восстановления Карабаха занимает центральное место в стратегии **«I Государственной программы документа о Большом Возвращении»**. Речь идет не просто о логистике перемещения, а о восстановлении исторической справедливости и связи людей с их землей (Ismayilova, A., 2022). После десятилетий вынужденного переселения тысячи внутренне перемещенных лиц постепенно возвращаются, что требует от государства системных и устойчивых усилий по обеспечению не просто жилья, но и полноценной, безопасной жизни, а также социальных благ куда входит соответствующая инфраструктура. Именно эти факторы и учитываются со стороны государства и в дальнейшем реализуются комплексные меры, направляются на скорейшую адаптацию. Отличным примером является Государственный нефтяной фонд (SOFAZ), который финансирует проекты, который

подразумевает строительство современных поселков с «умными» технологиями, развитой инфраструктурой, школами и медицинскими центрами. Это в свою очередь покрывает социальные нужды ВПЛ и формирует основу для устойчивого долгосрочного решения проблемы ВПЛ (Guliyev, F., 2025). Одним из ключевых фокусом является формирование человеческого капитала главного ресурса устойчивого развития. Чтобы обеспечить самодостаточность, создаются программы профессиональной подготовки, направленные на восстановление и развитие трудовых навыков и интеграцию населения в обновлённую экономическую жизнь региона. (World Bank, 2023). Этот подход, ориентированный на развитие, а не только на гуманитарную помощь, является уроком из предыдущих десятилетий, ибо в контексте интеграции это считается долгосрочным и многогранным процессом. Важно отметить, что процесс возвращения глубоко связан с психосоциальной адаптацией тоже. По сути для многих это переосмысление собственного травматического опыта и обретение нового места в обществе. Успешная интеграция возвращающихся жителей способствует укреплению национальной идентичности и общей социальной стабильности. Он способствует не только демографическому возрождению Карабаха, но и укреплению внутренней устойчивости и сплоченности всей страны.

Влияние Возрождения Карабаха на международные отношения

Само возрождение Карабаха это не только внутренний, но и фундаментальный внешнеполитический проект, который оказывает прямое влияние на международную позицию Азербайджана, усиливая его роль как независимого, суверенного и ответственного актора в региональной политике. Эти процессы способствуют укреплению авторитета и геополитического веса Азербайджана. Более того сама реализация масштабных восстановительных программ демонстрирует способность государства самостоятельно решать сложнейшие послевоенные задачи. Говоря про фактор успешности особенно в контексте восстановления региона это в свою очередь значительно усиливает геополитическое значение страны, ибо, страна утверждает себя как важнейший энергетический и транспортный узел между Европой и Азией, играя ключевую роль в международных коридорах (M.Gulahmadova, N.Najiyeva). Активное сотрудничество с Турцией, странами Центральной Азии и международными финансовыми институтами позволяет не только привлекать инвестиции, но и расширять политическое влияние в Евразии. Для достижения таких целей необходимо грамотно балансировать и реагировать на текущие повестки и важные новости используя дипломатические инструменты. Это в свою очередь демонстрирует эффективную модель постконфликтного восстановления и реинтеграции и способствует укреплению позитивного имиджа Азербайджана как страны, способной сочетать развитие, безопасность и интеграцию. Тем не менее, этот процесс сопряжен с вызовами. Внешняя политика требует сохранения баланса интересов с соседними государствами и международными организациями, а также управления рисками в постконфликтной региональной архитектуре (Mehdiyev, 2024; International Crisis Group, 2005).

Заключение

Возрождение Карабаха представляет собой ключевой этап в укреплении государственного суверенитета Азербайджана. Восстановление территориальной целостности страны после длительного конфликта не только подтвердило приверженность Азербайджана международным нормам, но и продемонстрировало его способность решать сложные политические и социальные задачи. Экономическое и культурное возрождение региона открывает новые перспективы для устойчивого развития страны, способствуя интеграции Карабаха в национальную экономику и укреплению общественного единства. Исторические предпосылки конфликта и его последствия подчеркнули важность стратегического планирования в процессе восстановления региона. Восстановление инфраструктуры, поддержка возвращающихся беженцев и развитие местной экономики стали основными направлениями государственной политики. Культурное наследие Карабаха, богатое традициями и историческими памятниками, играет важную роль в укреплении национальной идентичности и формировании позитивного имиджа страны на международной арене.

Для успешного возрождения Карабаха необходимо продолжать комплексный подход, включающий экономическое, социальное и культурное развитие региона. Укрепление международных связей и привлечение инвестиций также играют важную роль в создании благоприятных условий для процветания региона. Таким образом, возрождение Карабаха становится не только символом восстановления справедливости, но и основой для устойчивого и стабильного будущего Азербайджана.

Список литературы

1. Abbasova, E. (2021). **Archaeological monuments of Zangazur (Lachin district)**. Universum Humanitarium.
2. AIR Center (Center of Analysis of International Relations). (2021). **Battle over Perceptions: Upturned Reality**. – URL: <https://aircenter.az/en/single/battle-over-perceptions-upturned-reality-469> (дата обращения: 08.11.2025).
3. Chernyavskiy, I. (2021). **The Zangezur Corridor: Geopolitical Implications for Transport Links and Regional Cooperation**. Eurasian Studies Journal.
4. Chr. Michelsen Institute (CMI). (2023). **Changing Geopolitics of the South Caucasus after the Second Karabakh War: Prospects for Regional Cooperation and/or Rivalry**. – URL: <https://www.cmi.no/publications/8911-changing-geopolitics-of-the-south-caucasus-after-the-second-karabakh-war> (дата обращения: 08.11.2025).
5. Екадумов А. И. (2011). **Культурно-национальная идентичность и процесс глобализации**. Вестник МГУ. 27–32.
6. Financial Times. (2025). **Armenia-Azerbaijan agreement: The TRIPP project**.
7. Guliyev, F. (2025). **Durable Solutions and Return of IDPs in Azerbaijan**. Journal of Post-Conflict Studies, 13–20.
8. Huseynova, M. (2016). **Music and cultural identity in Azerbaijan**. London: Routledge.
9. ICESCO. (2022). **ICESCO supports restoration of cultural heritage in Karabakh**. – URL: <https://icesco.org> (дата обращения: 08.11.2025).
10. International Crisis Group (ICG). (2005). **Nagorno-Karabakh: Viewing the Conflict from the Ground**. Brussels/Tbilisi, 1–37.
11. Ismayilova, A. (2022). **Assessing the “Great Return to Karabakh”: National Identity and State-Building**. Caucasus Survey, 1–5.
12. Исмаилов Э. Э. (2014). **Ханы Карабахские: происхождение рода, подчинение ханства Российской империей и упразднение ханской власти**. Кавказ & Глобализация, 140–170.
13. Karabakh Revival Fund. (2024). **Official statements and project reports**. – URL: <https://qdf.gov.az> (дата обращения: 08.11.2025).
14. Костина А. В. (2014). **Национально-культурная идентичность как основание для диалога культур**. Вопросы культурологии, 305–309.
15. Ministry of Culture of Azerbaijan. (2023). **Restoration and preservation programs in liberated territories**. – URL: <https://culture.gov.az> (дата обращения: 08.11.2025).
16. Mustafayev, N. (2022). **‘Small Hiroshima’: Addressing Systemic Cultural Heritage Erasure in the Liberated Territories**. The Foreign Policy Bulletin, 1–7.
17. President of the Republic of Azerbaijan. (2021, June 15). **Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey**. – URL: <https://president.az/en/articles/view/52122> (дата обращения: 08.11.2025).
18. President.az. (2025). **Lachin district reconstruction program**. Baku.
19. State Committee for Work with Diaspora. (2022). **National identity and the Karabakh victory**. – URL: <https://diaspor.gov.az> (дата обращения: 08.11.2025).
20. Taghizade, Z. (2021). **The Great Return and Azerbaijan’s Enhanced Role in Regional Geopolitics**. Defense and Security Analysis, 37(1), 101–118.
21. **THE GEOPOLITICAL IMPLICATION OF THE ZANGAZUR CORRIDOR: A Driver for Regional Advancement and Linkage** / M. Gulahmadov, N. Hajiyevea. – p. 47–53.
22. United Nations. (2020, October 6). **Statement attributable to the Spokesman for the Secretary-General on the Nagorno-Karabakh conflict**. – URL: <https://azerbaijan.un.org/en/94191-statement-attributable-spokesman-secretary-general-nagorno-karabakh-conflict> (дата обращения: 08.11.2025).

23. UNESCO. (2022). **Post-conflict heritage recovery: Global initiatives and cases.** – URL: <https://unesco.org> (дата обращения: 08.11.2025).
24. Washington Post. (2025). **Trump presides over Armenia-Azerbaijan peace framework, upstaging Russia.**
25. World Bank. (2023). **Azerbaijan economic update: Focus on post-conflict development.** – URL: <https://worldbank.org> (дата обращения: 08.11.2025).
26. World Bank. (2023). **Internally Displaced Persons in Azerbaijan: Livelihoods, Services, and Intentions.** Washington, D.C.: World Bank Group.

Кочерыгин Михаил Дмитриевич Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC). Русская Экономическая Школа (РЭШ). Группа 271, **Садуллаев Асим Фуадович** Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC), Русская Экономическая Школа (РЭШ). Карабах как символ национального единства и инструмент укрепления государственного суверенитета Азербайджана

РОЛЬ СОВРЕМЕННОГО ДИЗАЙНА И ИННОВАЦИОННОГО НАПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКИ ДИЗАЙНЕРОВ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ КАРАБАХА

Лидия Сафронова

преподаватель, Азербайджанский Государственный
Экономический Университет (UNEC), кафедра «Дизайн» Баку, Азербайджан
liasaf1997@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена особо актуальной теме стратегии восстановления и социально-экономического развития освобожденных территорий Азербайджана, в статье рассматривается роль современного дизайна в развитии экономики Карабаха и укреплении суверенитета Азербайджанской Республики, сформулированы предложения в сфере использования дизайна для укрепления экономики и развития бизнеса, проведен анализ и определены преимущества внедрения новой системы PBL в образовательный процесс UNEC для подготовки специалистов в области дизайна, приводятся примеры достижений Азербайджана в мировой дизайнерской индустрии.

Ключевые слова: экономика Азербайджана, Карабах, стратегия развития Азербайджана, дизайн, творчество, образование, система обучения PBL.

Safronova Lidiya

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
"Dizayn" kafedrasının müəllimi

Qarabağ iqtisadiyyatının inkişafında müasir dizayn və innovativ dizayn təhsilinin rolu

Xülasə. Məqalə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin bərpası və sosial-iqtisadi inkişafı strategiyası mövzusunə həsr olunub. Məqələdə Qarabağ iqtisadiyyatının inkişafında və Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin möhkəmləndirilməsində müasir dizaynın rolu araşdırılır, iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və biznesin inkişafı üçün dizayndan istifadə sahəsində təkliflər formalaşdırılıb, təhlil aparılıb. Dizayn sahəsində mütəxəssislərin hazırlanması üçün UNEC-də tədris prosesinə PBL sisteminin tətbiqinin üstünlükləri müəyyən edilib, Azərbaycanın qlobal dizayn sənayesində əldə etdiyi nailiyyətlərdən nümunələr verilib.

Açar sözlər: Azərbaycan iqtisadiyyatı, Qarabağ, Azərbaycanın inkişaf strategiyası, dizayn, yaradıcılıq, təhsil, PBL təlim sistemi.

Safronova Lydia

Azerbaijan State University of Economics (UNEC),
Lecturer at the Department of Design

The role of contemporary design and innovative design training in the development of the Karabakh economy

Abstract. The article is devoted to the particularly pressing topic of the strategy for the restoration and socio-economic development of the liberated territories of Azerbaijan. The article examines the role of modern design in the development of the economy of Karabakh and strengthening the sovereignty of the Republic of Azerbaijan, proposals were formulated in the field of using design to strengthen the economy and develop business, an analysis was conducted and the advantages of introducing the new PBL system into the educational process of UNEC for training specialists in the field of design were identified, examples of Azerbaijan's achievements in the global design industry are given.

Keywords: Azerbaijan economy, Karabakh, Azerbaijan development strategy, design, creativity, education, PBL training system.

Современный Азербайджан выходит на новый уровень социально-экономического развития благодаря, прежде всего, внутривластной стабильности, устойчивой экономике, правильно сориентированной и умело проводимой внешней политике, реализации транснациональных, транспортно-коммуникационных, энергетических и экологических проектов. Азербайджан стал экономическим лидером региона и важным игроком на глобальной карте мира [1, 2].

Стратегия социально-экономического развития освобожденных территорий Азербайджана является особо актуальной темой настоящего времени. Особое внимание правительство и Президент Азербайджана Ильхам Алиев уделяют восстановлению инфраструктуры, экономики и социальной стабильности для возрождения этого цветущего и богатейшего края. В рамках государственной программы «Великое возвращение» определен национальный стратегический курс развития Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов, Шуша становится центром культуры и творчества, Агдам – опорной точкой перерабатывающей промышленности, Джабраил – логистическим пунктом, а Баку занимает доминантное положение в грандиозном проекте Зангезурского коридора. Многие страны мира проявляют большой интерес к сотрудничеству в развитии региона, предлагая новые идеи и решения. Целями ближайшего будущего является модернизация инфраструктуры, цифровизация госуправления и развитие человеческого ресурса как основополагающего фактора долгосрочного роста, делается акцент на образование будущего для формирования нового поколения, способного осуществлять движение страны в эпоху инноваций и цифровой экономики. На родные земли в восстановленные современные города с лучшими условиями и возможностями для жизни возвращаются тысячи граждан Азербайджана. Эти регионы становятся новой экономической моделью страны, а не просто символом возвращения, благодаря последовательной политике государства, направленной на поддержку инвестиций и предпринимательства, цифровизацию, создание новых рабочих мест и укрепление человеческого капитала, пережившие годы разрухи Карабах и Восточный Зангезур превращаются в центры экономического роста, способные стать двигателем национального развития нашей страны [3]. Президент Азербайджана Ильхам Алиев отметил, что «Карабах формируется не только как символ нашей национальной гордости, но и как пространство устойчивого развития XXI века». По словам главы государства, здесь «создаются города в соответствии с современными концепциями градостроительства, возводятся новые школы, больницы, дорожная и транспортная инфраструктура, открываются рабочие места, зоны зеленой энергетики и промышленные парки» [4].

В связи с этим становится как никогда востребованной и актуальной работа дизайнеров, которым при создании своих инновационных проектов следует уделять особое внимание требованиям и направлениям сегодняшнего дня. В настоящее время дизайн является одной из основных составляющих современной экономики. Все бизнесы и крупные корпорации используют дизайн для рекламы, совершенствования новой продукции, психологического влияния на потребителей для увеличения продаж и соответственно прибыли. Современная миссия дизайна состоит в поддержании здоровья людей и нашей Планеты в целом. Человек является частью экосистемы, и от ее благополучия зависит и благополучие самого человека, поэтому при экономическом проектировании того или иного

продукта, необходимо в первую очередь рассматривать его полезность и экологичность, что положительно влияет на развитие бизнеса и сохраняет здоровую экологию. Культура потребления неразрывна с дизайном, соответственно изменения в экономике вызывают изменения в дизайне. Ранее ключевыми элементами экономики были сырье, продукт и услуга, а теперь появилось новое понятие – «экономика впечатлений», а вызывать положительные эмоции – это исключительно задача дизайна. Мало выполнить просто качественный дизайн, важно сделать его приятным глазу, чтобы люди получили новые впечатления, а собственник бизнеса увеличил прибыль. Проектируя впечатления, дизайн тесно взаимодействует с искусством. Дизайнеры используют художественные приемы и создают концепцию, в которой образы и впечатления важнее утилитарности.

Дизайн может значительно помочь восстановлению и развитию экономики на землях Карабаха, с помощью дизайнеров можно создавать предметную основу для новых производств, увеличивая рабочие места и привлекая жителей в новые районы. Методы дизайнерского мышления в бизнесе с помощью высокотехнологичного проектирования и искусственного интеллекта преобразуют городскую среду и общество, усиливая этим экспортный и креативный потенциал страны.

Опираясь на опыт других стран в сфере использования дизайна для укрепления экономики и развития бизнеса, можно сформулировать следующие предложения:

- создание отраслевого канала дизайнерской индустрии с использованием современных IT-технологий и платформ для создания новых форматов городского бизнеса с привлечением инвестиций и правовой поддержки;

- организация специальных зеленых зон в городской, промышленной и энергетической инфраструктуре, сохраняющих экологию и при этом отвечающих всем современным требованиям креативной индустрии;

- оказание поддержки малого и среднего бизнеса, занимающихся разработкой и производством готовой экологичной продукции, посредством государственного финансирования;

- привлечение инвесторов, снижение налогов и ставок эквайринга для дизайн-сервисов и интернет-магазинов;

- пропаганда здорового образа жизни, сохранения окружающей среды, создание молодежных волонтерских объединений, занимающихся защитой экологии.

В связи с растущим спросом на высококвалифицированных специалистов в области дизайна следует выделить важность обучения и подготовки будущих дизайнеров. Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC) является лидером в нашей стране и занимает первое место в регионе, а также входит в 1000 ведущих ВУЗов мира согласно рейтингу Times Higher Education. В UNEC внедряется новая система обучения PBL (Problem-Based-Learning или Project-Based-Learning), которая помогает структурировать образование не только в привычном нам формате, но и демонстрирует работу в команде, имитируя реальное промышленное производство, помогая студентам, находясь еще на стадиях обучения, познакомиться с организацией труда на предприятии. Основная суть этого метода заключается в решении проблем общества и современного мира посредством применения «мозгового штурма», свежих идей и неординарных взглядов молодежи. Студенты сами распределяют роли в команде, определяя лидера и следуя его указаниям, выполняют определенный проект, начиная со стадии разработки до получения конкретного продукта. Благодаря новой методике, преподаватели выступают не просто лекторами, а кураторами и наставниками студентов, помогая им выполнять задуманные проекты, тем самым позволяя проявиться их талантам, креативному мышлению и развить предпринимательские навыки, которые в дальнейшем могут помочь построить успешную карьеру в дизайн-индустрии и послужить основой для создания собственного бизнеса. Система PBL успешно используется во многих ВУЗах Европы, а для Азербайджана – это новая, но весьма перспективная форма обучения, позволяющая вывести образование и уровень подготовки дизайнерских кадров на новый профессиональный уровень в условиях современных экономических реалий.

В UNEC первые шаги по внедрению новой системы обучения PBL были сделаны на уровне факультета Школы Дизайна UNEC: директор - доц. Лала Мамедова, пилотная группа преподавателей

кафедры «Дизайн» - Арзу Халилова, Айтан Юсифкян, Лидия Сафронова, Парвин Намазова, методический координатор по внедрению PBL и Flipped Learning - Санубар Сафиева [5].

Руководством и профессорско-преподавательским составом UNEC проделана большая работа для успешного внедрения новой системы PBL в образовательный процесс. В течении одного весеннего семестра на кафедре «Дизайн» были разработаны необходимые учебные программы и силлабусы по нескольким предметам в соответствии с PBL-системой, в процессе обучения студенты выполнили определенные проекты, которые были успешно представлены на выставке в университете и получили положительную оценку. Для более глубокого изучения методики преподавания и организации процесса обучения по PBL-системе группа преподавателей UNEC посетила университет Де Монтфорт в городе Лестер (Великобритания), где был проведен тренинг от специалистов в этой области, что дало неоценимый опыт, новые связи и знания, которые позволили глубже понять систему PBL в образовательной практике.

Как показал проведенный предварительный анализ использования PBL-системы в обучении, она обладает рядом несомненных преимуществ по сравнению с традиционной образовательной системой:

- обучаемые углубленно изучают представленную тему, определяют интересующую их проблему и стремятся к ее самостоятельному решению, что значительно развивает их познавательную и когнитивную деятельность («мозговой штурм»), а также логику, креативность и фантазию;
- преподаватель является не просто лектором, а наставником, куратором и мотиватором всего креативного процесса, при необходимости направляя и подсказывая;
- студенты учатся результативной работе в команде, что позволяет налаживать навыки общения, взаимодействия и совместного творчества;
- в результате работы над проектом студенческие группы создают готовый продукт, занимаясь его разработкой на всех стадиях, начиная от идеи и заканчивая представлением конкретного производственного образца, который в дальнейшем можно производить на предприятии;
- студенты развивают дизайнерское мышление (Design thinking) и совершенствуют практические навыки, разрабатывая личный бренд, айдентику и маркетинговую стратегию для реализации своего продукта;
- в процессе обучения дизайнеров широко используются инновационные технологии и программное обеспечение, студенты могут выполнять проекты с применением графических платформ Figma, Canva и др., осваивая основы визуального проектирования и презентации;
- студенты с интересом работают над проектами, видят практическую реализацию своего труда, используя при этом современные технологии и искусственный интеллект, поскольку для молодого поколения проще обучаться и воплощать свои идеи при помощи современных гаджетов, чего не было ранее в классической общепринятой системе образования.

Наши студенты безусловно очень талантливы, способны генерировать новые идеи и создавать проекты, для воплощения которых инновационная система PBL открывает широкие возможности.

В дальнейшем планируется развитие системы PBL и внедрение ее на других факультетах UNEC, а также совершенствование учебно-методической базы, проведение тренингов для ознакомления других педагогов с этой методикой с целью совершенствования фундаментального образования и подготовки конкурентоспособных специалистов в соответствии с растущими требованиями современной экономики.

За последнее время Азербайджан достиг значительных успехов в сфере дизайна и был включен в ежегодный рейтинг The World's Greatest Places of 2025 - список лучших мест мира по версии влиятельного международного журнала Time. Бакинский бренд CELEBI – это уникальное арт-пространство, применяющее богатейшее и самобытное культурное наследие Азербайджана в формате предметного дизайна, расширяя традиционное представление о том, что азербайджанское прикладное искусство представлено только коврами, демонстрируя всему миру богатство и многогранность визуального кода Азербайджана. Дизайнеры CELEBI, создавая свои авторские коллекции мебели, текстиля, керамики вдохновляются национальной архитектурой, старинными артефактами,

традиционной графикой и фольклором, при этом успешно сочетая прошлое и будущее. Также на Всемирной выставке «Экспо-2025» в японском городе Осака национальный павильон Азербайджана стал победителем German Design Award Excellent Architecture/ Fair and Exhibition, представив инновационные перспективные проекты в сфере дизайна, которые были охарактеризованы специалистами как высокопрофессиональные и фантастические.

В заключение можно сделать вывод, все вышесказанное является безусловным подтверждением того, что Азербайджан имеет свой яркий, неповторимый и узнаваемый стиль в глобальном мире дизайнерской индустрии, а также большие перспективы инновационного развития дизайна в будущем. Подготовка высококвалифицированных специалистов в области дизайна является стратегически важным направлением в сфере образования. Дизайн вносит огромный вклад в развитие экономики, увеличивая прибыль компаний, формируя положительный имидж, оптимизирует производственные процессы, повышает интерес потребителей, создавая продукты и услуги, которые пользуются спросом, увеличивая тем самым клиентскую базу. Современный дизайн, способствуя экономическому росту, играет важную роль в социально-экономическом развитии Карабаха, укреплении экономики и суверенитета Азербайджанской Республики.

Литература

1. Фархад Рахманов, Эльчин Сулейманов, Эльмира Годжаева. ЭКОНОМИКА АЗЕРБАЙДЖАНА. Болгария. Велико-Тырново. Университетское издательство имени святых Кирилла и Мефодия. 2021, 419 с.
2. Эльчин Сулейманов, Анар Мирзоев, Эльмира Годжаева, Анар Эминов. Основы современной экономики Азербайджана. Баку: 2019, 450 с.

Интернет-ресурсы:

3. <https://oxu.az/ru/ekonomika/osvobozhdennyj-kraj-v-centre-strategii-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-azerbajdzhana>.
4. <https://azertag.az/ru/xeber/prezident-azerbajdzhana-karabah-formiruetsya-kak-prostranstvo-ust-oichivogo-razvitiya-xxi-veka-3802775>
5. <https://news.unec.edu.az/xeber/106-tedris/13878-unec-dizayn-mektebinde-pbl-telimlere-start-verilib>.